كَشْفُ الْبَارِي
عَمَّا فِي
صَحِيحِ الْبُخَارِي
جلد ۲۲
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان شیخ الحدیث

جامعه فاروقیه کراچئ

کتاب احادیث الانبیاء

خصوصیات

جلد (۲۲)

- ← داحادیثو تخریج
- ← د تعلیقات بخاری تخریج
- ← داسماء الرجال مختصر تعارف
- ← د گرانو لغاتو لغوی صرفی اونحوی حل
- ← ماقبل باب سره د ربط پوره تحقیق
- ← دشرحی دهرې خبرې لاندې په حاشیه کښې حواله
- ← د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې پوره تحقیق
- ← د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان اوبیا د مذهب حنفی ترجیح
- ← د بخاری د احادیثو اطراف خودل

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم اللہ خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچۍ

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پیښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد -- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل-- ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← **فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور**

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دَ نیکوخلقو نه دَ نفرت علاج اوکړئی ۸٤
دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت ۸۵
قوله:-وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهٰذَا ۸۵
دَ مذکوره تعلیق تخریج ۸۵
دَمذکوره تعلیق مقصد ۸۵
دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت ۸۵
۴-باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾/هود:۲۵/. ۸۵
ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد ۸۵
دَ تنور معنی ۸۸
ایا په ایت کښې دَ یوخاص تنور طرف ته اشاره ده؟ ۸۸
دَأْبٌ: مِثْلُ حَالٍ ۸۹
۵-باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ أَنْ أَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ ۹۰
أَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾/نوح: ۱/إلى آخِرِ السُّورَةِ. ۹۰
ماقبل سره ربط ۹۰
دَ ترجمة الباب مقصد ۹۰
دَ نسخواختلاف ۹۰
دَ ایاتونو ترجمه ۹۰
شرح حدیث ۹۲
إِنَّهُ أَعْوَرُ ۹۲
ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت ۹۳
شرح حدیث ۹٤
يجيئ نوح وأمته......لا ما جاءنا من نبي ۹۶
دَ حدیث شرح ۹۶
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۹۷
په روایت باب باندې یو اشکال او دَهغې جواب ۹۹
نوح ۱۰۱
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۰۱
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۰۲
۶-باب: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ۱۰۳

ماقبل سره ربط ١٠٣
دَترجمة الباب مقصد ١٠٣
دَ مشهور بت بعل اوصاف ١٠٤
دَ بعل معنى ١٠٤
دَ تعليق تخريج ١٠٥
دَعلامه انورشاه كشميرى ١٠٥
دَمذكوره تعليق تخريج ١٠٥
٧- باب: ذِكْرِ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ ١٠٧
ماقبل سره ربط ١٠٧
دَترجمة الباب مقصد ١٠٧
ايا ادريس ١٠٧
دَحافظ ابن حجر ١٠٨
ويقال: جدُ نوح ١٠٨
دَ مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى ١٠٨
دَ حضرت ادريس ١٠٩
ايا ادريس ١٠٩
دَمولانا اشرف على تهانوى ١١٠
دَ جمهورو رائې ١١٠
دَامام بخارى ١١٠
يواشكال اودَهغې جواب ١١٠
دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ١١٥
٨- باب: ﴿وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ﴾/الأعراف: ٦٥/ ١١٥
ماقبل سره ربط ١١٥
دَحضرت هود ١١٥
دَحضرت هود ١١٦
قوم عاد ١١٦
٩- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: ١١٩
﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ﴾ ١١٩
دَ ايات ترجمه ١١٩

تراجم رجال ۱۱۹
دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۲۰
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۲۱
باب سره دَ حديث په مناسبت باندې اشكال اودَهغې جواب ۱۲۱
تراجم رجال ۱۲۱
خالد بن يزيد ۱۲۱
۱۰-باب: قِصَّةِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ ۱۲۲
ماقبل سره ربط ۱۲۳
دَ ترجمة الباب مقصد ۱۲۳
ياجوج ماجوج اودَهغوى باره كښې افسانوى روايات ۱۲۳
دَ امام نووى ۱۲٤
دَ ياجوج ماجوج دَ تسميه وجه ۱۲۵
دَ ياجوج ماجوج نسب ۱۲۵
ايا دَ "سد" په ابادولوسره ياجوج ماجوج قيدكړې شوې وو؟ ۱۲۶
دَ مشهور مغالطې رد ۱۲۷
دَ ذوالقرنين نوم ۱۲۸
دَ ذوالقرنين دَتسميه وجه ۱۲۹
دَ ذوالقرنين دَ نبوت باره كښې دَ علماؤ رائې ۱۳۰
سدذوالقرنين چرته دې؟ ۱۳۸
دَتعليق تخريج ۱۳۹
دَتعليق مقصد ۱٤۰
دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت ۱٤۰
تراجم رجال ۱٤۱
دَ سندخصوصيات ۱٤۱
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۱٤۱
تراجم رجال ۱٤۲
تراجم رجال ۱٤۳
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۱٤٤
۱۱-باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا﴾ /النساء:۱۲۵/ ۱٤٤

ماقبل سره ربط ١٤٤

دَترجمة الباب مقصد ١٤٤

تراجم رجال ١٤٧

مغيرة بن نعمان ١٤٧

انسان به بربنډ اوناسنته اوچتولې شي ١٤٨

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ١٥٠

تراجم رجال ١٥٠

دَ قيامت په ورځ دَاذر دَپاره دَ رحمت درخواست کول ١٥٢

يواشکال اودَهغې جواب ١٥٢

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت ١٥٢

تراجم رجال ١٥٣

دَحديث تشريح ١٥٣

تراجم رجال ١٥٤

دَپورته ذکرشوې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت ١٥٤

تراجم رجال ١٥٥

معادن ١٥٥

دَتعليق شرح ١٥٧

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ١٥٧

تراجم رجال ١٥٨

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ١٥٩

شرح حديث ١٥٩

دَابراهيم ١٦٠

دَ روايت مقصد ١٦٠

تابعه عبدالرحمن بن اسحاق عن..... الخ ١٦١

دَ پورته ذکرشوو دواړو متابعاتومقصد ١٦١

تراجم رجال ١٦٢

سعيدبن تليد ١٦٢

تراجم رجال ١٦٣

دکذب اول بيان اودَهغې توجيه ١٦٤

دَکذب ثانی بیان اودَهغې توجیه ۱٦٥
یواشکال اودَهغې جواب ۱٦٥
دَکذب ثالث بیان اودَهغې توجیه ۱٦٦
متعارض روایات اودَ هغې تطبیق ۱٦۷
ساره ته دَ خور وئیلوحکمت ۱٦۷
عربوته بنوماء السماء وئیلوبیان ۱۷۱
دَحدیث باب نه مستنبط فوائد ۱۷۲
تراجم رجال ۱۷۳
حدثنا عبیدالله بن موسی او ابن سلامٍ عنه ۱۷۳
کرکټ (چمچورکئی) وژلوحکم ۱۷۳
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۷٤
تراجم رجال ۱۷٤
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت باندې اشکال اودَهغې جواب ۱۷٥
۱۲- باب: ﴿يَزِفُّونَ﴾ /الصافات: ۹۴: النَّسَلَانُ فِي الْمَشْيِ. ۱۷٦
تراجم رجال ۱۷۸
دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت ۱۷۸
ذکر الاختلاف الواقع في اسناد الحدیث المذکور ۱۷۹
دَ مذکوره روایت دَ بعض جملو تشریح ۱۸٦
دَاهل مکه دَپاه دَحضرت ابراهیم ۱۸۷
دَ ولړې تندې نه دَ حضرت اسماعیل ۱۸۷
یواشکال اودَهغې جواب ۱۸۹
دَ احادیث ترجمة الباب سره مناسبت ۱۹٤
مختلف ادوارو کښې دَکعبة الله دَ تعمیربیان ۱۹٥
دَ اقصیٰ دَ تسمیه وجه ۱۹٥
کعبة الله او مسجداقصیٰ په مینځ کښې دَ زمانې دَمسافت تحقیق ۱۹٦
دَحدیث ترجمةُ الباب سره مناسبت ۱۹۷
ابوفروة مسلم بن سالم ۲۰۰
لقینی کعب بن عجرة فقال ۲۰۱
دَ ال محمد نه څوک مراد دی؟ ۲۰۱

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۰۲
عثمان بن ابي شیبة ۲۰۲
منهال ۲۰۲
۱۳– باب: قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾/الحجر: ۵۱ .... ۲۰۵
دَترجمة الباب مقصد ۲۰۵
دَ خور اک قیمت ۲۰۶
تراجم رجال ۲۰۸
دَحافظ ابن حجر ۲۰۸
۱۴– باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَىٰ: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ إِسْمٰعِيلَ إِنَّهُ كَانَ ۲۰۹
صَادِقَ الْوَعْدِ﴾/مریم: ۵۴/ ۲۰۹
ماقبل سره ربط ۲۰۹
دَ ترجمة الباب مقصد ۲۰۹
تراجم رجال ۲۱۰
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۱۰
۱۵– باب: قِصَّةِ إِسْحٰقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ ۲۱۰
دَترجمة الباب مقصد ۲۱۰
دَ باب لاندې حدیث دَ سند سره دَ نه راوړلووجه ۲۱۱
دَحافظ ابن حجر ۲۱۱
دَ ابن التین ۲۱۱
دَ حافظ ابن حجر ۲۱۱
دَحافظ ابن حجر ۲۱۱
دَتعلیقات ترجمة الباب سره مناسبت ۲۱۲
۱۶– باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ– ۲۱۲
إِلَىٰ قَوْلِهِ– وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾/البقرة: ۱۳۳/ ۲۱۲
دَترجمة الباب مقصد ۲۱۲
تراجم رجال ۲۱۳
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۱۴
۱۷– باب: وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۲۱۴
دَترجمة الباب مقصد ۲۱۴

دَمذکوره ایاتونو ترجمه ۲۱۴
تراجم رجال ۲۱۵
دَ رکن شدید تشریح ۲۱۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۱۶
۱۸- باب: ﴿فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾ ۲۱۶
/الحجر: ۶۲/. ۲۱۶
ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد ۲۱۶
تراجم رجال ۲۱۹
دَ ایت مذکوره ترجمة الباب سره مناسبت ۲۲۰
۱۹- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَى ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا﴾ /هود: ۶۱/. ۲۲۰
ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد ۲۲۰
په قوم ثمودکښې دَحضرت صالح ۲۲۰
تراجم رجال ۲۲۲
ناقة صالح ۲۲۳
انتَدَبَ ۲۲۳
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۲۳
تراجم رجال ۲۲۴
افت وهلی علاقو ته دَ تللو ممانعت ۲۲۴
دَتعلیق تخریج ۲۲۵
دَتعلیقات مقصد ۲۲۵
دَتعلیقات ترجمة الباب سره مناسبت ۲۲۵
تراجم رجال ۲۲۵
تراجم رجال ۲۲۶
دَحدیث نه مستنبط فوائد ۲۲۷
تراجم رجال ۲۲۷
شرح حدیث ۲۲۸
دَ ترجمة الباب مقصد دَ ترجمه دَ تکرار وجه ۲۲۸
تراجم رجال ۲۲۹
شرح حدیث ۲۲۹

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۲۹
۲۱-باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ () ۲۲۹
دَ ترجمة الباب مقصد ۲۲۹
دَ لفظ یوسف تحقیق ۲۳۰
شرح حدیث ۲۳۰
تراجم رجال ۲۳۱
مُري ابابكرٍ يصلي بالناس ۲۳۱
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۳۲
اختلاف نسخ ۲۳۳
تراجم رجال ۲۳۳
تراجم رجال ۲۳۳
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۳٤
تراجم رجال ۲۳٤
شرح حدیث ۲۳٤
تراجم رجال ۲۳۵
سألت أمرومان وهي أم عائشة ۲۳۶
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۳۶
تراجم رجال ۲۳۷
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۳۷
تراجم رجال ۲۳۹
۲۲- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ ۲۳۹
أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾ /الأنبياء: ۸۳/. ۲۳۹
د ترجمة الباب مقصد ۲۳۹
وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ ۲٤۰
تراجم رجال ۲٤۰
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲٤۲
۲۳- باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ۲٤۲
وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾ /مريم: ۵۱-۵۳/. ۲٤۲
دَ ترجمة الباب مقصد ۲٤۳

وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ ۲۴۴
۲۴- باب: ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ- ۲۴۴
إِلَى قَوْلِهِ- مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾/غافر:۲۸/. ۲۴۴
تراجم رجال ۲۴۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۴۶
۲۵- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى إِذْ رَأَى نَارًا- ۲۴۶
إِلَى قَوْلِهِ- بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾/طه:۹-۱۲/. ۲۴۶
دَترجمة الباب مقصد ۲۴۶
الضحاء: الحر ۲۴۷
تراجم رجال ۲۴۷
باب: وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يكتم إيمانه() ۲۴۹
۲۶- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾/طه:۹/. ۲۴۹
﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾/النساء:۱۶۴/. ۲۴۹
دَترجمة الباب مقصد او دَترجمه دَتکرار توجیه ۲۴۹
تراجم رجال ۲۵۰
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۱
تراجم رجال ۲۵۱
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۲
تراجم رجال ۲۵۲
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۳
۲۷- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ ۲۵۳
دَترجمة الباب مقصد ۲۵۳
تراجم رجال ۲۵۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۷
دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۸
۲۸- باب: طُوفَانٍ مِنَ السَّيْلِ ۲۵۸
۲۹- باب: حَدِيثُ الْخَضِرِ مَعَ مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ ۲۵۹
تراجم رجال ۲۶۰
تراجم رجال ۲۶۲

دَ سفیان بن عیینه ۲۶۶
دَحدیث الخضر اعراب ۲۶۶
تراجم رجال ۲۶۷
محمدبن سعید الاصبهاني ۲۶۷
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۶۸
باب ۲۶۸
تراجم رجال ۲۶۸
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۶۹
تراجم رجال ۲۷۰
خِلاس ۲۷۰
اُدْرَة ۲۷۲
دَباب دَ روایت نه مستنبط فوائد ۲۷۲
دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت ۲۷۳
تراجم رجال ۲۷۳
ترجمة الباب سره دَحدیث باب مناسبت ۲۷٤
۳۰-باب: ﴿يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ لَّهُمْ﴾ () ۲۷٤
دَترجمة الباب مقصد ۲۷٤
تراجم رجال ۲۷۵
دَحافظ ابن حجر ۲۷٦
دَعلامه کرمانی ۲۷٦
۳۱-باب: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ /البقرة: ٦٧/ ۲۷٦
دَترجمة الباب مقصد ۲۷٦
۳۲-باب: وَفَاةِ مُوسَىٰ وَذِكْرِهِ بَعْدُ ۲۷۸
دَترجمة الباب مقصد ۲۷۸
تراجم رجال ۲۷۹
دَموسیٰ ۲۷۹
یوبل اشکال اودَهغې جواب ۲۷۹
دَدې حدیث نه دَمبتدعین انکار اودَ هغې رد ۲۸۰
ارضِ مقدس سره نیزدې دَموسیٰ ۲۸۱

موسیٰ ۲۸۲
تراجم رجال ۲۸۳
په موسیٰ ۲۸۵
تراجم رجال ۲۸۶
ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت ۲۸۷
تراجم رجال ۲۸۸
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۸۹
دَحدیث باب نه مستنبط فائده ۲۸۹
۳۳-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ- ۲۸۹
إِلَى قَوْلِه- وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ/التحريم: ۱۱-۱۲/. ۲۸۹
دَترجمة الباب مقصد ۲۸۹
دَ فرعون بی بی اسیه ۲۹۰
تراجم رجال ۲۹۱
دَ ښځو دَ نبوت مسئله ۲۹۲
دَجمهور علماؤ رائې ۲۹۲
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۲۹۳
۳۴-باب: ﴿إِنَّ قَارُوْنَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوْسٰى﴾ الآيَةَ/القصص: ۷۶/. ۲۹۳
دَترجمة الباب مقصد ۲۹۳
۳۵-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ الآيَةَ/هود: ۸۴/. ۲۹۶
دَترجمة الباب مقصد ۲۹۶
مدین یا اصحاب ایکه ۲۹۶
ایا مدین او اصحاب ایکه هم یوه قبیله ده؟ ۲۹۷
یواشکال اودَ هغې جواب ۲۹۷
۳۶-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى: ﴿وَاِنَّ يُوْنُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِيْنَ﴾ ۲۹۹
دَترجمة الباب مقصد ۲۹۹
دَحضرت یونس ۳۰۰
قال مجاهد: مذنب، المشحون: الموقر ۳۰۲
تراجم رجال ۳۰۳
تراجم رجال ۳۰۴

تراجم رجال ۳۰۵
تراجم رجال ۳۰۶
شرح احادیث ۳۰۶
۳۷-باب: ﴿وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ ۳۰۷
دَ سیاق اوسباق سره دَ باب مناسبت ۳۰۹
دَ شیخ الحدیث مولانا محمدزکریا ۳۰۹
۳۸-باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾/النساء: ۱۶۳/. ۳۰۹
دَترجمة الباب مقصد ۳۰۹
حلیۀ مبارکه ۳۱۰
دَحکومت موده او وفات ۳۱۰
الزُّبُرُ الْكُتُبُ ۳۱۲
داؤد ۳۱۲
تراجم رجال ۳۱۳
دَلفظ قران تحقیق ۳۱۴
حضرت داؤد ۳۱۴
دَحدیث نه مستنبط فوائد ۳۱۴
رواه موسیٰ بن عقبة عن صفوان عن عطاء بن یسار عن ابي هريرة ۳۱۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۱۶
تراجم رجال (؟)جاری ۳۱۷
أجدلی ۳۱۷
۳۹-باب: أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ ۳۱۷
دَترجمة الباب مقصد ۳۱۷
تراجم رجال ۳۱۸
۴۰-باب: ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ ۳۱۸
دَترجمة الباب مقصد ۳۱۸
دَ فصل الخطاب تفسیر ۳۱۹
دَحضرت داؤد ۳۱۹
دَمولانا حفظ الرحمن سیوهاروی ۳۲۱
تراجم رجال ۳۲۵

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۲۵
۴۱-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ﴾ /ص: ۳۰. الرَّاجِعُ الْمُنِيبُ ۳۲۵
دَترجمة الباب مقصد ۳۲۶
حضرت سليمان ۳۲۶
دَحضرت سليمان ۳۲۷
مِنسَأة ۳۲۹
دَ حضرت سليمان ۳۲۹
الأصفاد: الوثاق. قال مجاهد: الصافنات: صفن الفرس .....إلخ ۳۳۰
الجياد ۳۳۱
دَحضرت سليمان ۳۳۱
تراجم رجال ۳۳۳
ايا جنات دَهغوى په اصل شكل كښې ليدل ممكن دى؟ ۳۳۳
دَحديث باب نه مستنبط فائده ۳۳٤
دَ جنات اقسام اومراتب ۳۳٤
ترجمة الباب سره دَحديث باب مناسبت ۳۳۵
تراجم رجال ۳۳۵
دَحديث نه مستنبط فوائد ۳۳۶
تراجم رجال ۳۳۸
دَحديث باب نه مستنبط فوائد ۳۳۸
تراجم رجال ۳۳۹
مثلي ومثل الناس كمثل رجل استوقد نارا .....إلخ ۳۳۹
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۳٤۰
يواشكال اودَ هغې جواب ۳٤۱
لاتفعل، يرحمك ۳٤۱
قال أبوهريرة: والله إن سمعتُ بالسِّكين إلا يومئذ، وما كنا نقول إلا المُدْيَةُ ۳٤۱
۴۲-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ﴾ ۳٤۲
دَترجمة الباب مقصد ۳٤۲
دَمولاناسليمان ندوى ۳٤۳
دَحضرت لقمان دَ نبوت باره كښې دَ جمهورو رائې ۳٤٤
:الإِعْرَاضُ بِالْوَجْهِ ۳٤۵

تراجم رجال ۳٤٦
دَ حدیث شرح ۳٤٦
تراجم رجال ۳٤٦
دَاحادیث باب ترجمة الباب سره مناسبت ۳٤٧
۴۳-باب: ﴿وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحٰبَ الْقَرْيَةِ﴾ الآية/يس:١٣/. ۳٤٧
دَترجمة الباب مقصد ۳٤٧
اهل انطاکیه ته دَ هدایت ورکونکو دوو کسانو بیان ۳٤٧
وقال ابن عباس: ﴿طائركم﴾: مصائبكم ۳٤٩
۴۴-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادٰى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۳٤٩
دَترجمة الباب مقصد ۳٤٩
نداءخفيا ۳٥٠
فأوحى: فأشار ۳٥٢
دَحصور مطلب ۳٥٤
دَ يحيىٰ ۳٥٤
دَزکریا ۳٥٥
حفيا: لطيف ۳٥٥
تراجم رجال ۳٥٦
دَحدیث ترجمه اوشرح ۳٥٦
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳٥٧
۴۵-باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ ۳٥٨
مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ /مريم:١٦/: ۳٥٨
دَترجمة الباب مقصد ۳٥٨
دَحضرت مریم علیها السلام مورپلار: عمران او حنّة ۳٥٨
حضرت مریم دَ بیت المقدس دَخدمت دَپاره نذر کول اودَ کفالت بیان ۳٥٩
دَتعلیق تخریج ۳٥٩
دَتعلیق مقصد ۳٥٩
تراجم رجال ۳٦٠
دَ حدیث شرح ۳٦٠
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳٦١

۴۶-باب ﴿وَإِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ ۳۶۱
وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِينَ﴾ ۳۶۱
ماقبل سره ربط ۳۶۱
يكفل: يضم، كفلها، ليس من كفالة الديون وشبهها ۳۶۱
تراجم رجال ۳۶۲
دَ "خير نسائها مريم بنت عمران" مطلب: ۳۶۲
وخير نسائها خديجة ۳۶۳
۴۷-باب: قَوْلُهُ تَعَالٰى ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۳۶۴
اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ ۳۶۴
دَترجمة الباب مقصد ۳۶۴
دَ مسيح معنى ۳۶۵
وقال غيره: من يولد اعمى ۳۶۶
تراجم رجال ۳۶۷
تراجم رجال ۳۶۸
أحناه ۳۶۸
۴۸-باب: قَوْلُهُ: ﴿يٰٓأَهْلَ الْكِتٰبِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ إِلَّا الْحَقَّ ۳۶۹
دَترجمة الباب مقصد ۳۷۰
تراجم رجال ۳۷۱
دَنصارىٰ په عقيده دَتثليث باندې تعريض ۳۷۱
۴۹-باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ /مريم: ۱۶/. ۳۷۲
دَترجمة الباب مقصد ۳۷۲
تشريح ۳۷۵
دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت ۳۷۵
تراجم رجال ۳۷۶
ترجمه اوتشريح ۳۷۶
په حديث باب باندې دَ يواشكال جواب ۳۷۸
دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۸۰
تراجم رجال ۳۸۰

تشریح: ۳۸۱
تراجم رجال ۳۸۲
عن مجاهد عن ابن عباس........ ۳۸۳
یواشکال اوذهغې جواب ۳۸٤
تراجم رجال ۳۸۵
تراجم رجال ۳۸٦
په احادیث کښې تعارض اوذ هغې حل........ ۳۸۷
دَ ابن عمر i دَ انکار توجیه ۳۸۷
"سبط الشعر" سره متعلق یواشکال اودَ هغې جواب........ ۳۸۷
دَحدیث نه مستنبط فائده ۳۸۷
په لیلة الاسراء کښې دَ انبیاء کرام ارواح سره ملاقات شوې وو که اجساد سره؟........ ۳۸۸
یواشکال اودَهغې جواب ۳۸۸
یواشکال اودَهغې جواب ۳۸۹
تراجم رجال ۳۹۰
حدیث باب اوایت کښې دَ علامه کرمانی ۳۹۱
دَعلامه کرمانی ۳۹۱
ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت ۳۹۲
تراجم رجال ۳۹۲
دَمذکوره تعلیق مقصد ۳۹۳
دَتعلیق تخریج........ ۳۹۳
دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت ۳۹۳
تراجم رجال ۳۹۳
دَحدیث نه مستنبط فوائد........ ۳۹۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۹۵
تراجم رجال ۳۹۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۹٦
تراجم رجال ۳۹۷
تراجم رجال ۳۹۸
شرح حدیث........ ۳۹۹

دَ تعلیق تخریج ۳۹۹
دَاحادیث ترجمة الباب سره مناسبت ۳۹۹
۵۰-باب: نُزُولِ عِیْسَی بْنِ مَرْیَمَ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ ۳۹۹
تراجم رجال ٤۰۰
إسحاق ٤۰۰
یواشکال اودَهغې جواب ٤۰۱
اشکال اوجواب ٤۰۲
دَ ائمه اختلاف په تفسیردَ مذکوره ایت کښې ٤۰۲
سوال اوجواب ٤۰٤
دَحضرت عیسیٰ ٤۰٤
تراجم رجال ٤۰۵
تابعه عقیل والأوزاعی ٤۰۵
دَ احادیث ترجمةالباب سره مناسبت ٤۰۷
۵۱-باب: مَا ذُکِرَ عَنْ بَنِی إِسْرَائِیلَ ٤۰۷
دَترجمة الباب مقصد ٤۰۷
تراجم رجال ٤۰۸
تشریح ٤۰۸
ترجمة الباب سره دَاحادیثو مناسبت ٤۰۹
تراجم رجال ٤۱۰
دَحدیث ترجمةالباب سره مناسبت ٤۱۰
تراجم رجال ٤۱۱
فرات ٤۱۱
دَ اعطوهم حقهم مطلب ٤۱۳
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ٤۱۳
تراجم رجال ٤۱۳
دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت ٤۱٤
تراجم رجال ٤۱٤
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ٤۱۵
تراجم رجال ٤۱۵
تابعه شعبة عن الأعمش ٤۱٦

تراجم رجال ٤١٧
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ٤١٧
تراجم رجال ٤١٨
تابعه جابر وأبو هريرة ٤١٨
حدثوا عني ولو آية ٤١٩
وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج ٤١٩
دَامام مالک ٤١٩
دَامام شافعی ٤١٩
دَ اسرائیلی روایاتو درې قسمونه ٤٢٠
تراجم رجال ٤٢٠
تشریح ٤٢١
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ٤٢١
تراجم رجال ٤٢٢
حدثنا جندب بن عبد الله في هذا المسجد.....إلخ ٤٢٢
تشریح ٤٢٢
مستفاد امور ٤٢٣
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ٤٢٤
حَدِيثُ أَبْرَصَ وَأَعْمَى وَأَقْرَعَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ ٤٢٤
ماقبل سره ربط ٤٢٤
دَترجمة الباب مقصد ٤٢٤
وحدثني محمد، حدثنا عبد الله بن رجاء.....إلخ ٤٢٦
تراجم رجال ٤٢٧
تقطعت بي الحبال في سفري ٤٢٨
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ٤٣٠
٥٢- باب: ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ﴾ /الكهف: ٩/. ٤٣٠
دَترجمة الباب مقصد ٤٣٠
(حَدِيثُ الْغَارِ) ٤٣٣
ماقبل سره ربط ٤٣٣
تراجم رجال ٤٣٤
ترجمه مع تشریح ٤٣٤

يواشكال اوﺩهغې جواب ۴۳۷
ﺩويمې واقعې سره متعلق ﺩحديث ﺩ الفاظو تشريح ۴۳۸
أبوان ۴۳۸
شيخان كبيران ۴۳۸
ﺩﺩريم ملګرې واقعه ۴۴۰
په دې دريواړوكښې ﺩ چاعمل افضل وو؟ ۴۴۲
باب ۴۴۲
تراجم رجال ۴۴۳
ﺩحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۴۳
تراجم رجال ۴۴۴
ﺩ حديث باب نه مستنبط فائده ۴۴۴
تراجم رجال ۴۴۵
په ويښتوكښې ﺩ جوړلګولوﺩ رسم باندې صحابه ﺯولې نكير نه كولو؟ ۴۴۶
ﺩحافظ ابن حجر ۴۴۶
ﺩحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۴۷
تراجم رجال ۴۴۷
ﺩحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۴۸
تراجم رجال ۴۴۹
تراجم رجال ۴۵۱
ترجمة الباب سره ﺩحديث مناسبت ۴۵۲
ﺩحديث نه مستنبط فوائد ۴۵۲
ﺩجمهور اهل سنت رائې ۴۵۲
ﺩ فرښتو اجتهاد او اختلاف ۴۵۳
حدثنا علي حدثنا سفيان عن مسعر عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة ۴۵۴
تراجم رجال ۴۵۴
ﺩ حديث مطالب ۴۵۵
ﺩامام غزالي ۴۵۶
ألكما ولد؟ ۴۵۶
ﺩحديث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۵۶
تراجم رجال ۴۵۷

تراجم رجال ۴۵۸
یحیٰ بن یعمر ۴۵۸
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۵۹
تراجم رجال ۴۶۰
دَحدیث ترجمةالباب سره مناسبت ۴۶۰
تراجم رجال ۴۶۱
دَحدیث ترجمةالباب سره مناسبت ۴۶۱
تراجم رجال ۴۶۱
په روایت کښې دَ کوم یو نبی تذکره ده؟ ۴۶۲
دَعلامه قرطبي ۴۶۲
تراجم رجال ۴۶۳
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۶۴
تراجم رجال ۴۶۵
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۶۶
تراجم رجال ۴۶۶
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۶۷
تراجم رجال ۴۶۷
کان رجل یسرف علی نفسه ۴۶۷
یواشکال اودَ هغې جواب ۴۶۸
دَ ابن قتیبه ۴۶۸
دَامام نووی ۴۶۸
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۶۸
تراجم رجال ۴۶۹
دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۷۰
تراجم رجال ۴۷۰
تشریح ۴۷۱
تراجم رجال ۴۷۲
تراجم رجال ۴۷۲
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت ۴۷۳

تابعه عبدالرحمن بن خالد عن الزهري ٤٧٣
تراجم رجال ٤٧٣
حدیث ترجمة الباب سے مناسبت ٤٧٤
تراجم رجال ٤٧٥
فأخرج كبةً من شعر ٤٧٥
سماه الزور ٤٧٥
حدیث ترجمة الباب سے مناسبت ٤٧٥
تابعه غندر عن شعبة ٤٧٥
براعة اختتام ٤٧٥
فہرس مصادر والمراجع ٤٧٧

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

حرف اول

الحمدلله الذي بنعمته تتم الصالحات. والصلاة والسلام على رسوله الكريم الذي ترجى شفاعته يوم القيامة. أما بعد!

دالله تعالى په فضل اوکرم اودَهغه په توفیق سره دَ شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم الله خان صاحب (أطال الله بقائه وأدام ظله على رؤوسنا بعافية وسلامة) متنوع حدیثي خدماتو نه یو عظیم خدمت دَ صحیح بخاري شرح او توضیح په نوم دَ "کشف الباري عما في صحیح البخاري" تصنیف اوتالیف دې. په کوم کښې چه نه یوازې په احادیث مبارکو باندې په مختلف اړخونو باندې مدلل اومحقق پوره بحث کړې شوې دې بلکه دَ احادیثو په اسانید باندې محدثانه کلام او دَ حدیث دَ رواة جامع تعریف هم جمله لوازماتو او مناسباتو سره اهتمام کړې شوې دې. تردغه وخته پورې دَ چهاپ شوو جلدونو شمیر یوویشت دې اودا دوه ویشتم جلد هم چهاپ کیدو سره دَ لوستونکو لاسونو ته رسیدونکې دې. والحمدلله على ذلك.

په دې کتاب کښې دَ انبیاء کرامو حضراتو علیهم السلام دَ پاکو اومقدس نفوسو تاریخي حالات اوواقعات، مواعظ اومواعید په تاریخي حیثیت سره دَ بعض په بعضو باندې دَ تقدیم اوتاخیر په حواله سره کافي او ضروري بحث کړې شوې دې. دا جلد هم دَ نورو چهاپ کړې شوو جلدونو په شان هم دَهغه اسالیبو او خطوطو باندې دَ ښائسته کولو پوره کوشش کړې شوې دې. کوم چه دحضرت زید مجده دَ طرف نه دکشف الباری دَ منهج (طریقې) دپاره مقرر کړې شوی دی. چنانچه په تراجم ابواب کښې دَ امام بخاري رحمه الله دَ نقطه نظر وضاحت، تراجم رجال، دَ احادیثو تخریج او تعلیقات، دَ مشکل عربي عبارتونو ترجمه، دَ احادیثو نه مستنبط امورو دَ شارحین حدیث دَ کلام په رڼا کښې تذکره اودَ اصل مآخذ ومراجع وغیره خاص اهتمام کړې شوې دې.

کتاب احادیث الانبیاء ټول څلور پنځوس (۵۴) ابوابو باندې مشتمل دې. په کوم کښې چه ۲۰۹ دوه سوه نهه مرفوع احادیث دی. په دې کښې مکررات یوسل اوویشت (۱۲۷) اوغیر مکرر روایات دوه اتیا (۸۲) دی. دې نه علاوه دیرش (۳۰) تعلیقات او شپږ اتیا (۸۶) آثار دَ صحابه کرامو او تابعینو درج دی.

ددې کتاب په تکمیل کښې مخې ته راتلونکې مشکلاتو دَ حل دپاره حضرت الاستاذ مولانا حبیب الله زکریا صاحب دامت برکاته امداد اوتعاون یوشان کړې دې، چرته هم چه دَ یو حوالې سره صعوبت مخ کیدل شوی نوهغوی بغیرڅه دَ وخت ضائع کولو خپل قیمتي وخت ورکولوسره زما لارخودنه کړې ده. دَ استاذ محترم نه علاوه نورو فقهاء شعبه تصنیف هم پوره تعاون حاصل شو. په کوم کښې چه مفتي عبدالرحیم او مفتي امان الله صاحب سلمهما الله کردار ډیر ښکاره دې. استاذ الحدیث ناظم اعلی حضرت مولانا عبیدالله خالد صاحب زید مجده په حیثیت دَ مسؤل شعبه تصنیف اوتالیف، تحقیق اومراجعت په دې باریك اومحنت طلب کار کښې دَ امداد اوتعاون ټول اسباب او وسائل ورکړل او وخت په وخت ئې خپلې قیمتي مشورې هم وراندې کړې دی. په کوم باندې چه احقر دَ زړه دَ ژوروالی نه دَحضرت الاستاذ ممنون اومشکوردې. په انتظامي امورو کښې وررور یوسف رانا صاحب تعاون حاصل وو. الله تعالى دې دې ټولو حضراتو ته دَ خپل شان مطابق بهترین دَ خیر بدلې ورکړي. آمین

والدين الله تعالى دې دهغوى سورې شفقت په صحت اوسلامتيا سره زما په سر باندې هميشه باقي اوساتي آمين، دکور ذمه وارو نه يوطرف ته په دې ژور علمي کارکښې پوره کوشش کړې دکوم دپاره چه هغوى د رسمي شکريې د الفاظو نه ډير اوچت دی.

په آخره کښې داحقر ړومبې گزارش د اهل علم حضراتو نه دې چه دا يوخاص علمي کاردې کوم چه په متنوع فنون کښې دمهارت متقاضى دى دهغه صلاحيتونو سره عين ممکن دى بلکه يقيني دى چه په ترتيب اوتحقيق کښې د نه غوښتلوياوجود څه کوتاهئ پاتې شوې وى. په دې وجه اهل علم حضراتوته ډير په ادب سره خواست دې چه هغوى دې هغه په گوته کړى او ان شاء الله مونږ ته به په خپلو غلطوياندې د اصلاح ډيره خوشحالي وى. او مونږ به د دغه حضراتو ډيرزيات شکر گذار يو.

بل خواست عوامو اوخواصو نه دادې چه دحضرت شيخ الحديث زيد مجده دپاره خصوصي دعا کوى چه الله تعالى هغوى ته د صحت اوعافيت سره ډير عمر ورنصيب کړى. حضرت شيخ الحديث حفظه الله ورعاه د ژوندهر باب زمونږ دټولو دپاره دډير فخر او اتباع لائق نمونه ده. الله تعالى دې دحضرت او دهغوى ماتحت تصنيف اوتاليف سره تعلق لرونکو ټولوملگروته دحضرت په ژوند مبارک کښې ددې عظيم خدمت پوره کولوتوفيق ورکړى. والله ولي التوفيق.

دعا ده چه الله تعالى دې دا کار د راقم دپاره، د ده داستاذانودپاره، دده د والدينو اومتعلقينو او په دې کارکښې د څه قسم تعاون کونکو ټولو احبابو دپاره د آخرت ذخيره جوړه کړى. آمين!

مبارك على بن محمد رياض
استاذ ورفيق شعبهٔ تصنيف وتاليف جامعه فاروقيه کراچي
۱۳ جمادى الاولى ۱۴۳۷هجرى بمطابق ۲۲ فرورى ۲۰۱۶م.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

۴۴-كتاب الأنبياء

دَحافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله په نسخو كښې «كتاب أحاديث الأنبياء، باب خلق آدم وذريته» وارد دي. (۱) دَ علامه كرمانى رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله په نسخو كښې صرف «باب خلق آدم وذريته» نقل دي. (۲) دَكريمه روايت «كتاب أحاديث الأنبياء عليهم الصلاة والسلام» الفاظو سره دى. خو بعض نسخو كښې صرف «باب خلق آدم صلى الله عليه وسلم» هم نقل دي. (۳)

دَدې باب لاندې امام بخارى رحمه الله دا بيانول غواړى چه حضرت آدم عليه السلام اودَهغوى اولاد دَتخليق او تكوين دكومو كومو مرحلونه تيرشو. دَامام بخارى رحمه الله نظر ډير ژور او لرې رسيدونكې دې. هغه چه په كوم غرض سره باب تړى كه دَهغه غرض په مناسبت سره يو مضمون په قرآن مجيد كښې بيان شوې وي نو امام بخارى رحمه الله دَهغې طرف ته ډيره ښكلې اشاره فرمانى. دلته هم امام بخارى رحمه الله هم دَدغه اصولو نه كار اخستې دې اودَ خپل عادت مطابق ئې دَ احاديثو نه وړاندې ﴿صَلْصَالٍ﴾ ﴿حَمَإٍ﴾، ﴿آسِنٍ﴾ او ﴿مَسْنُونٍ﴾ غوندې الفاظ راوړلو سره دَ قرآن مجيد دَ هغه ټولو آياتونو طرف ته اشاره كړې ده په كوم كښې چه دَ آدم عليه السلام اودَهغه دَاولاد دَ تخليق دَ مراحلو بيان دې. په دې ضمن كښې ئې دَ نورو مضامينو طرف ته هم اشاره فرمائيلې ده. مثلاً دَ سورت بقره آيت ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي ٱلْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾ سره دَ انسان دَ تخليق دَمقصد طرف ته اشاره ده چه دَ انسان تخليق دَ خلافت دَ بار پورته كولو دَپاره شوې دې. انسان دنيا ته راښكته كولو سره هغه ته يو عالمگير مشن حواله كړې شوې دې. بيا ﴿لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ اودَ «ريشا» غوندې الفاظ راوړلوسره ئې دَدې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه انسان په زمكه كښې آبادولوسره هغه ته دَ ستر پټولو اسباب وركړل اوبيا ئې دَمتمر شيطانانونه دَ بچ كولودَپاره فرښتې دَ ده په حفاظت باندې مقرر كړې. بيا دَ سورت تين آياتونه ﴿فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾ او ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾ راوړلوسره ئې اشاره اوكړه چه الله تعالى انسانان په ډيره ښكلې سانچه كښې اچولو سره پيدا كړل. خو كه يو سړې مؤمن نه وى نوهغه له دا نه دى هيرول پكار چه كه په دنيا كښې هر څومره ښائسته پاتې وى دَمرګ نه پس به هغه په ډير زيات ښكته ځائى كښې غورزولې شى. دغه شان لفظ «خسر» راوړلو سره دَ سورت العصر آيت ﴿إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَفِي خُسۡرٍ ۝ إِلَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ......﴾ طرف ته اشاره كولوسره اوخودلې شو چه دَ ايمان نه بغير دَ دنيا ژوندون ټول دَ تاوان او نقصان ژوندون دې.

قوله:-الأنبياء: انبياء دَ نبى جمع ده. (۴)

نبى بعض حضراتو بغير دَهمزه او بعض دَ همزه سره "نبيء" دَ فعيل په وزن باندې لوستلې دې. ابن اثير جزرى رحمه الله فرمانى چه همزه سره دَ لوستلو په صورت كښې به دا لفظ دَ "النبأ" نه مشتق وى اودَاسې به حضورپاك صلى الله عليه وسلم ته دَ نبى وئيلو وجه دَ تسميه دا شى چه هغوى صلى الله عليه وسلم خلقو ته دَالله تعالى دَ طرف نه نازل شوى خبرو خبردارې وركوى. علامه سيبويه رحمه الله فرمانى چه اهل عرب به دَ دې اسماء او افعال په آخره كښې همزه لوستله صرف يو څو نومونه

(۱) فتح البارى: ۳۶۱/۶، عمدة القارى: ۲۸۱/۱۵.
(۲) شرح الكرمانى: ۲۲۳/۱۳ إرشادالسارى: ۳۱۷/۵ المطبعة الكبرى الأميرية ببولاق مصر المحمية، سنة: ۱۳۰۴هجرى.
(۳) عمدة القارى: ۲۸۱/۱۵.
(۴) لسان العرب: ۹/۱۴ دار إحياء التراث العربى.

داسې دی چه دَهغې په آخره کښې به نی دَ همزه لوستل ترک کول اوهغه اسماء یعنی نوموٺه دا دی "نبی،ذریة،بریة، خابیة"، البته اهل مکه په مذکوره آخری دریواړه لفظونه همزه سره لوستلو کښې دَباقی عربو مخالفت کوی. هم دغه وجه ده چه یوځل یو اعرابی دَ رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضرشو اوهغوی ته نی اوونیل "یا نبیء الله" نو حضورپاک دا کلام ناخوښه کړو او ونی فرمائیل (لاتنبز باسمی) زما نوم همزه سره مه واینی ځکه چه لفظ نبی دَ قریشو په لغت کښې بغیردَ همزه نه لوستلې کیږی.

دَ لفظ نبی باره کښې یوقول داهم دې چه دا لفظ "النباوة" یا "النبوة" نه مشتق دې دَ کوم معنی چه دَ اوچت او لوړ مقام راخی او په دې صورت کښې به وجهٔ تسمیه دا شی چه یقیناً الله تعالی حضورپاک ته دَ نبوت په شان لوړ او اوچت مقام سره سرفراز کړې دې. ابن اثیر جزری رحمه الله فرمائی چه دا لفظ دَ همزه او بغیردَ همزه لوستل دواړه شان جائز دی. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قیل سره یو قول نقل کړې دې چه که چرې لفظ نبی همزه سره اولوستلې شی نو دا به "نبأ" نه مشتق وی اوکه چرې بغیردَ همزه نه اولوستلې شی نودا به "نبوة" په معنی داوچت مقام نه ماخوذ گنړلې شی. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله دَ نبوت سره متعلق یو څو نکات بیان کړی دی. ① نبوت یوه داسې عظیمه مرتبه ده چه الله تعالی نې چادَپاره غواړی نو ورکوی. ② دا مرتبه یوسړې په خپل علمی استعداد، ملکه کشف یا دَ خپل استعداد ولایت په وجه نه شی حاصلولې. ③ ځکه چه دَ نبی حقیقی شرعی معنی داده چه "چاته نبوت ورکړې شوې وی". ④ نبوت نه خودَ نبی دَ ذات سره متعلق وی، نه دَ نبی دَعرض سره اونه دَ نبوت تعلق دَ نبی علم سره وی. بلکه نبوت دَالله تعالی دَ اعلان او فیصلې سره متعلق وی. په دې معنی چه الله تعالی اعلان او فیصله کوی چه ما ته دَامت دَپاره نبی جوړ کړې نی چه کله نبوت دَ الله تعالی دَ امر اوحکم سره دې نو نبوت دَ خوب یا غفلت په شان دَ مرگ راتلو سره هم نه باطل کیږی. (۳)

دَ انبیاء کرامو علیهم السلام دَ تعداد سره متعلق دَ روایاتو اختلاف: په دې سلسله کښې مختلف روایات نقل دی.

① دَ حضرت ابوذر رضی الله عنه نه روایت دې چه هغوی دَ نبی کریم ﷺ نه دَ انبیاء کرامو علیهم السلام دَشمیر باره کښې سوال اوکړونو حضورپاک اوفرمائیل (مائة ألف وأربعة وعشرون ألفا) یعنی دَهغوی شمیر یولاکهه څلیریشت زره دې. بیا نې تپوس اوکړو چه په هغوی کښې رسولان څومره دی؟ حضورپاک جواب کښې اوفرمائیل (ثلاث مائة وثلاثة عشر) په دوی کښې درې سوه او دیارلس رسولان جوړولوسره مبعوث کړې شوی دی.

دا روایت علامه ابن جوزی رحمه الله په تفصیل سره نقل کړې دې. ابن حبان رحمه الله دَدې روایت تصحیح کړې ده او ابن مردویه رحمه الله هم دا روایت په خپل تفسیرکښې نقل کړې دې (۴)

هم دَدې مضمون روایت دَحضرت ابوامامه رضی الله عنه نه هم نقل دې البته په دواړو کښې فرق دادې چه ابوامامه رضی الله عنه دَهغوی تعداد دَ ۳۱۳ په ځائې ۳۱۵ نقل کړې دې لکه څنګه چه نیزدې دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې

---

(۱) النهایة لابن الأثیر: ٥/٤ المکتبة الإسلامیة.

(۲) فتح الباری: ۳۶۱/۶.

(۳) فتح الباری: ۳۶۱/۶.

(۴) تلقیح فهوم أهل الأثر فی عیون التاریخ والسیر لابن الجوزی، ذکر عدد الأنبیاء والمرسلین، ص ۳، المکتبة النموذجیة، صحیح ابن حبان، کتاب البر والإحسان، باب ماجاء فی الطاعات وتوابعها، ذکر الاستحباب للمرء أن یکون :٥من کل خیر حظ إلخ، رقم الحدیث: ۳۶۱، ۷۷/۲مؤسسة الرسالة، حلیة الأولیاء: ۱۶۸/۱-۱۶۶ دارالکتب العلمیة، فتح الباری: ۳۶۱/۶عمدة القاری: ۲۸۱/۱۵.

راځي.([1]) مګر علامه هيثمي رحمه الله دَ ابو امامه رضي الله عنه دَدې روايت تخريج کولو سره (مائة وثلاثة عشر) نقل کړې دې. دَدې روايت دَ ذکر کولو نه پس علامه هيثمي رحمه الله فرمائي (رواه الطبراني ورجاله الصحيح غير أحمد بن خليد وهو ثقة).([2])

④ دَحضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي (بعث الله ثمانية آلاف نبي، أربعة آلاف إلى بني إسرائيل وأربعة آلاف إلى سائر الناس) يعنى الله تعالى اته زره انبياء کرام مبعوث کړل په کوم کښې چه څلور زره ئې صرف په بنى اسرائيلو کښې وليږل او څلور زره ئې باقى ټولو خلقو ته وليږل.([3])

دَحضرت انس رضي الله عنه نه په يو بل روايت کښې نقل دى (بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ثمانية آلاف من الأنبياء منهم أربعة آلاف من بني إسرائيل) يعنې دَحضورپاك بعثت دَ اتو زرو انبياء کرامو نه پس شوې او په دغه اتو زرو انبياء کرامو کښې څلور زره صرف دَ بنى اسرائيلونه وو.([4])

⑤ د وهب عن ابن عباس رضي الله عنهما په طريق سره نقل دى چه الله تعالى ۳۱۵ رسولان وليږل په کومو کښې چه حضرت آدم، شيث، ادريس، نوح او ابراهيم عليهم السلام عبرانى او پنځه حضرت هود، صالح، اسماعيل، شعيب اوحضرت محمد صلى الله عليه وسلم دَعربونه وو.

⑥ دَعکرمه عن ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دى چه ټول انبياء کرام عليهم السلام دَ بنى اسرائيلو طرف ته راليږلې شوى بغير دَ لسو انبياء کرامو دَ چا نومونه چه دادى: حضرت نوح، حضرت هود، حضرت لوط، حضرت صالح، حضرت شعيب، حضرت ابراهيم، حضرت اسماعيل، حضرت يعقوب او حضرت عيسى او حضرت محمد عليهم السلام.([5])

په پورته ذکر شوو رواياتو باندې دَ ائمه جرح وتعديل کلام: ① دَحضرت ابوذر رضي الله عنه روايت ابن حبان رحمه الله او ابونعيم رحمه الله دابراهيم بن هشام بن يحيى په طريق سره نقل کړې دې. ائمه دَ جرح اوتعديل دَدې حديث سند ډير ضعيف ګرځولې دې. ځکه چه امام ابوحاتم رحمه الله علامه ذهبي او امام ابوزرعه رحمه الله وغيره د ابراهيم بن هشام تکذيب کړې دې او هغه ئې متروك ګرځولې دې. البته ابن حبان رحمه الله دا راوى په ثقات کښې شمير کړې دې او دَ دغه پورتنى روايت تصحيح ئې کړې ده.([6])

ابن کثير رحمه الله فرمائي چه دَحضرت ابوذر رضي الله عنه روايت ابن حبان رحمه الله په خپل کتاب کښې ذکر کړې دې اودَدې تصحيح ئې کړې ده. خو بل طرف ته ابن جوزى رحمه الله دا روايت په موضوعاتو کښې شمير کړې دې او په دې کښې څه شك نشته دې چه ائمه دجرح والتعديل په ابراهيم بن هشام باندې کلام کړې دې.([7])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي (والصواب: إبراهيم بن هشام أحد المتروكين الذين مشاهم ابن حبان ولم يصب) يعنى ابراهيم بن شام دَهغه متروك راويانو نه دې دَ چاچه ابن حبان رحمه الله پيروى کړې ده په دې پيروى کولو کښې هغه په حق باندې نه دې.([8])

---

[1] تفسيرابن ابي حاتم: ۱۸۲/۱مكتبة نزار مصطفى الباز، تفسير ابن كثير، سورة النساء، رقم الآية: ۱۶۳، ۳۷۲/٤ مؤسسة قرطبة، مسند الإمام أحمد بن حنبل: ۶۱۸/۳۶ رقم الحديث:۲۲۲۸۸مؤسسة الرسالة.

[2] مجمع الزوائد، باب ذكر الأنبياء: ۳۷۵/۸ رقم الحديث: ۱۳۸۰۷.

[3] مسندأبى يعلى الموصلى:۷/۱۶۰-۱۵۹رقم الحديث: ٤۱۳۲ حلية الأولياء: ۵۳/۳.

[4] المستدر ک للحاكم: ۵۹۷/۲الدرالمنثور: ۱۳۲/۵حلية الأولياء: ۱۶۲/۳ المعجم الأوسط: ۲۳۶/۱رقم الحديث: ۷۷٤.

[5] تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤، المطبعة النموذجية.

[6] الجرح والتعديل: ۱٤۲/۲دار إحياء التراث العربي، ميزان الاعتدال: ۷۳/۱، ۳۷۸/٤، دار المعرفة.

[7] تفسير ابن كثير سورة النساء الآية: ۱۶۳، ۳۷۲/٤، مؤسسة قرطبة.

[8] ميزان الاعتدال: ۳۷۸/٤.

② دَ حضرت ابوامامه باهلی رضی الله عنه روایت ابن ابی حاتم رحمه الله او امام احمد بن حنبل "ابو المغیرة عن معان بن رفاعه عن علی بن یزید عن قاسم ابی عبدالرحمن" په طریق سره نقل کړې دې او معان بن رفاعه، علی بن یزید او قاسم ابی عبدالرحمن دریواړه ضعیف راویان دی.[1]

③ دَحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کړې شوې دَ دواړو روایتونو سند هم ضعیف دې. دا ابویعلی موصلی رحمه الله دَ "مکی بن ابراهیم عن موسی بن عبیدة الربذی عن یزید الرقاشی عن انس" په طریق سره روایت کړې دې او موسی بن عبیدة ربذی ضعیف راوی دې. اودَ ده شیخ یزید الرقاشی دَ ده نه زیات ضعیف دې.[2]

دَحضرت انس رضی الله عنه روایت شوې دویم حدیث ابونعیم "زکریا بن عدی عن مسلم بن خالد" په طریق سره تخریج کړې دې. دَ ابونعیم رحمه الله تخریج کړې شوې دې روایت ټول رواة ثقه دی. البته مسلم بن خالد باره کښې راځي چه هغه کثیر الوهم وو. دَ ابونعیم رحمه الله نه علاوه امام حاکم رحمه الله او امام طبرانی رحمه الله هم دَدې حدیث تخریج کړې دې. دَ کوم سند چه دادې: "ابراهیم بن المنذر الحزامی عن ابراهیم بن المهاجر بن مسمار عن محمد بن المنکدر روصفوان بن سلیم عن یزید الرقاشی عن انس". علامه هیثمی رحمه الله دَدې روایت نقل کولو نه پس فرمائي: (رواه الطبرانی فی الأوسط، وفیه إبراهیم بن مهاجر بن مسمار، وهو ضعیف). بل حافظ ذهبی رحمه الله هم دَدې حدیث تضعیف کړې دې. هغه فرمائي چه ابراهیم او یزید الرقاشی دواړه واهیان (اولته اوصحیح احادیث بیانونکی) دی.[3]

④ دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت کړې شوې دواړه احادیث صرف دَ علامه ابن جوزی رحمه الله کتاب (تلقیح فهوم أهل الأثر) کښې ملاؤشوې دی. دَ وهب بن منبه عن ابن عباس په طریق سره نقل روایت کښې صرف دَ رسُل دَ تعداد بیان دې. خو دعکرمه عن ابن عباس په روایت کښې جمیع انبیاء علیهم السلام بعثت بیان کړې شوې دې. دَ هغوی دَ تعداد څه تذکره نشته دې.[4]

ملاعلی قاری رحمه الله دَحضرت ابوذر رضی الله عنه دَ روایت تشریح کښې فرمائي: (العدد فی هذا الحدیث وإن کان مجزوما به، لکنه لیس بمقطوع، فیجب الإیمان بالأنبیاء والرسل مجملا من غیر حصر، لئلا یخرج أحد منهم، ولا یدخل أحد من غیرهم فیهم).[5]

شیخ الحدیث زکریا رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله ځنګه چه په فقهي مسائلو کښې اجتهاد کوي هم دغه شان په تاریخ کښې هم اجتهاد کوي، سره دَدې چه دَهغوی اجتهاد دَ مؤرخینو او فقهاؤ خلاف وي. چنانچه امام بخاری رحمه الله حضرات انبیاء کرام علیهم السلام په ترتیب سره ذکرکولو کښې دَ جمهور مؤرخینو نه اختلاف کړې دې او حضرت ادریس علیه السلام ئې دَ حضرت نوح علیه السلام نه پس ذکر کړې دې خود جمهور مؤرخینو موقف دادې چه حضرت ادریس علیه السلام دَ حضرت نوح علیه السلام په اجداد کښې دې.

دَ امام بخاری استدلال دَحدیث معراج نه دې چه په دې موقع باندې حضرت ادریس علیه السلام دَ حضورپاک استقبال کولوسره فرمائیلي وو (مرحبا بالنبی الصالح والأخ الصالح) که چرې حضرت ادریس علیه السلام دَحضرت نوح علیه السلام دَ اجداد نه

---

[1] تفسیر ابن کثیر: ۳۷۲/٤.مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ۲۱۵/۱-۲۱٤ کتاب العلم، باب السوال للانتفاع وإبن کثیر رقم: ۷۲٦دار الکتب العلمیة.

[2] تفسیر ابن کثیر: ۳۷۳/٤-۳۷۲مؤسسة قرطبة، مجمع الزوائد: ۲۷۵/۸رقم:۱۳۸۰۸ المطالب العالیة: ۲۲۱/۱٤رقم الحدیث: ۳٤٤۳دارالعاصمة، الدر المنثور: ۱۳۱/۵سورة النساء الآیة: ۱٦۳، مرکز هجر.

[3] حلیة الأولیاء: ۱٦۲/۳تلخیص المستدرک للذهبی، کتاب التاریخ، باب بعثه رسول الله صلی الله علیه وسلم بعد ثمانیة آلاف من الأنبیاء: ۵۹۷/۲دارالمعرفة، المعجم الأوسط: ۲۳٦/۱رقم: ۷۷٤، دار الحرمین، مجمع الزوائد: ۲۷٦/۸دارالکتب العلمیة.

[4] تلقیح فهوم أهل الأثر، ص: ٤ المطبعة النموذجیة.

[5] مرقاة المفاتیح، کتاب صفة القیامة، باب بدء الخلق: ۳٦۷۰، ۵۷۳۷/۹دارالفکر.

وي نو دَ (الاخ الصالح) په ځائې به نې (الابن صالح) فرمائيلو. هم دغه موقف دَ ابوبكر ابن العربي رحمه الله هم دي. شيخ الحديث حضرت زكريا رحمه الله فرمائي چه دا يو ښكلې استدلال دې خو دَ جمهورو وينا ده چه حضرت ادريس عليه السلام تواضعاً (الاخ الصالح) فرمائيلي وو او بيا (الاخ الصالح) ونيل په دې باره كښې نص نه دې چه حضرت ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام نه پس وو. ( )

دَحضرت ادم دَ تسميه وجه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه هغوى ته دَ آدم ونيلو وجه داده چه هغوى دَ (اديم الأرض) يعنى مخ دَ زمكې (خاورې) نه پيدا كړې شوې دې. (١)اودَ خلقو په نسبت لفظ ادمة شديد السمرة يعنى دَ غنم رنګې كيدو په معنى كښې استعماليږي. (٢)چنانچه دَحضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه روايت دې چه حضرت آدم عليه السلام دَ مخ دَ زمكې نه پيدا كړې شوې دې. دَ مجاهد رحمه الله نه روايت دې چه لفظ آدم دَ ادمة نه مشتق دې. ابواسحاق ثعلبي رحمه الله فرمائي چه خاورې ته په عبرانى ژبه كښې آدام (بالالف بين الدال والميم)ونيلې شى اوچونكه دَ حضرت آدم عليه السلام تخليق دَخاورې نه شوې دې په دې وجه دَهغوى نوم آدم (په حذف دَ الالف) شو. (٤)

يوقول دا هم نقل كړې شوې دې چه آدم دَ سرياني ژبې لفظ دې اوعلامه جوهري رحمه الله فرمائي چه آدم عربي لفظ دې عجمى نه دې. په المغرب كښې دي چه دَ ټولو انبياء كراموعليهم السلام نومونه عجمى دى بغيردَ څلورو نه او هغه څلور نومونه دادى: حضرت آدم، حضرت صالح، حضرت شعيب او حضرت محمد عليه وعليهم السلام (٥)

. دَهغوى كنيت ابو البشر دې. ابن عباس رضي الله عنهما نه ابومحمد نقل كړې شوې دې. قتاده رحمه الله فرمائي چه په جنت كښې به صرف آدم عليه السلام په كنيت سره رابللې شى. (٦)ابومحمد كنيت سره دَحضورپاك شرافت اوعظمت اظهار كول مقصود دى. (٧)

لفظ آدم دَ وزن فعل اومعرفه دَ وجې نه غير منصرف دې. (٨)

الله تعالى په قرآن كريم كښې ٢٧ ځل دَهغوى ذكر كړې دې. علامه آلوسى رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره نقل كړې دى چه حضرت آدم عليه السلام ته آدم ځكه وائى چه الله تعالى هغوى دَ زمكې دَتوروالى، سوروالى پاكې اوخيزنې ټولو خاورو نه پيدا كړې دې. هم دغه وجه ده چه دَهغوى په اولاد كښې تور سور ښه اوبد هرقسم خلق موجود دى. او بى بى حواء ته حواء ځكه وائى چه هغه دَ آدم عليه السلام دَ پوښتنۍ نه پيدا كړې شوې وه يعنى دَ يو ژوندى بدن نه پيدا كړې شوه په دې وجه هغې ته په دې مناسبت سره حواء ونيلې شوې دې. (٩)

دَ لفظ "ذرية" اشتقاق "ذرأ يذرأ ذرء نه دې" په معنى دَخلق (پيدا كولو). ټول كائنات ټول پيريان او انسانان اودَ ټولو

---

١) الكنز المتواري: ٢٣٩/١٣.

٢) الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبي لأبي إسحاق، سورة الفاتحة، القول في حد الاسم وأقسامه: ١٨٠/١دار إحياء التراث العربي.

٣) النهاية لابن الأثير: ٣٢/١مؤسسة التاريخ العربي. ابن الاثير جزرى رحمه الله آدم دَ أُدمُ جمع ليكلې ده لكه چه أحمر مفرد دې او حمر دَدې جمع راځى.

٤) تفسير الثعلبي: ١٨١/١-١٨٠.

٥) تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤.

٦) تفسير الثعلبي: ١٨١/١-١٨٠ عمدة القاري: ٢٠٤/١٥.

٧) عمدة القاري: ٢٠٤/١٥إدارة الطباعة المنيرية.

٨) تفسير الثعلبي: ١٨١/١-١٨٠.

٩) روح المعاني: ١٦٧/٩دالفكر.

جهانونو په نسل باندې د ذريت اطلاق کيږي. د دې جمع ذراری ده. د دې لفظ اصل همزه سره دې يعنى ذرئية ليکن اهل عرب دا لفظ بغير د همزه نه استعمالوى. يو قول دادې چه د لفظ ذرية اصل ذر په معنى د تفريق دې ځکه چه الله تعالى انسانى نسل په زمکه کښې خورکړې دې.(١)
د آدم د ذرية نه مراد د هغه اولاد وى او دا لفظ مفرد او جمع دواړو د پاره استعماليږي. چنانچه د الله تعالى ارشاد دې: ﴿قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً﴾ چه اې الله ماله د خپل طرف نه يو نيك خوئى راکړې. په دې آيت کښې لفظ ذرية د مفرد په معنى کښې دې.(٢)

﴿صَلْصَالٍ﴾ /الحجر: ٢٦/: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ. وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ الْبَابُ وَصَرْصَرَ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ، مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ. ﴿فَمَرَّتْ بِهِ﴾ /الأعراف: ١٨٩/: اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ. ﴿أَلَّا تَسْجُدَ﴾ /الأعراف: ١٢/: أَنْ تَسْجُدَ.

﴿صَلْصَالٍ﴾: طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ، فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ: امام بخارى رحمه الله د فراء رحمه الله قول نقل کړې دې. امام فراء رحمه الله وائى چه صلصال هغه خاوره ده چه په ريګ کښې يو ځائى شوې وى او دا سې کړنګيږى لکه ځنګه چه ټيکرې (توکرکې) کړنګيږى.(٣)
امام ابو عبيدة وائى (الصلصال: اليابس الذي لم تصبه نار، فإذا نقرته صل فسمعت له صلصلة، فإذا طبخ بالنار فهو فخار، وكل شيء له صوت فهو صلصال) مطلب دادې چه صلصال هغه خاورې ته وائي کوم ته چه اور رسيدلي وى که هغې له په ګوته باندې تنګونې ورکړې نو هغه کړنګيږى او د هغې د کړنګارى آواز په غوږونو باندې اوريدې شى او کله چه هغه په اور باندې پخولې شى نو (فخار) يعنى ټيکرې ورته وئيلې شى او هر هغه څيز ته صلصال وئيلې شى د کوم نه چه د کړنګارى آواز راځى.(٤) دا قول امام طبرى رحمه الله د امام قتاده رحمه الله نه نقل کړې دې او د دې سند صحيح دې.(٥)

قوله: فخار: - چه کله د متينې خاورې نه (لوښى وغيره جوړولو سره) په اور باندې پاخه کړې شى (نو په ټنګولو سره ټنګيږى) نو هغې ته فخار وائى.(٦)
وَيُقَالُ: مُنْتِنٌ، يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ، كَمَا يُقَالُ: صَرَّ الْبَابُ إلخ: د بعض حضراتو وينا ده چه صلصال معنى ده بدبونى دار. د دې حضراتو د وينا مقصد دادې چه صلصال د صل نه وتلي دې په دې وجه صل په شان د صلصال معنى هم بدبودار شوې دې. لکه ځنګه چه صر او صرصر هم يوه معنى دى يعنى هغه آواز ته وائى چه د دروازې بندولو په وخت پيدا کيږى او ځنګه چه کبکب او کب يو معنى ده يعنى اړول راړول يو چالره پر مخې کول.
دلته امام بخارى رحمه الله لفظ منتن په صيغه د تمريض سره نقل کړې دې امام طبرى رحمه الله د دې قول نسبت چا ته کولو نه بغير صرف د يو توجيه په صورت کښې نقل کړې دې.(٧) امام بغوى رحمه الله دا د امام مجاهد رحمه الله په حواله سره نقل کړې دې. او هم دا امام کسائى رحمه الله اختيار کړې دې.(٨)

---

(١) النهاية لابن الأثير: ١٥٧/٢ مؤسسة التاريخ العربي.
(٢) عمدة القاري: ٢٠٤/١٥.
(٣) فتح الباري: ٢٦٥/٦، دار المعرفة.
(٤) فتح الباري: ٢٦٥/٦ جامع البيان عن تأويل آي القرآن للطبري، سورة الرحمن ١٤، ١٩٣/٢٢، دار هجر.
(٥) جامع البيان عن تأويل آي القرآن للطبري، سورة الرحمن: ١٤، ١٩٣/٢٢ دار هجر.
(٦) النهاية لابن الأثير: ٤١٩/٣ دار إحياء التراث العربي، عمدة القاري: ٢٨١/١٥.
(٧) جامع البيان: ١٩٤/٢٢ دار هجر.
(٨) معالم التنزيل: ٢٧٨/٤ دار طيبة.

وي نو دَ (الاخ الصالح) په ځائی به نی (الابن صالح) فرمائيلو. هم دغه موقف دَ ابوبكر ابن العربی رحمه الله هم دی. شيخ الحديث حضرت زكريا رحمه الله فرمائی چه دا يو شكلي استدلال دی خود جمهورو وينا ده چه حضرت ادريس عليه السلام تواضعاً (الاخ الصالح) فرمائيلي وو او بيا (الاخ الصالح) ونيل په دې باره كښې نص نه دی چه حضرت ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام نه پس وو. ([1])

دَحضرت ادم دَ تسميه وجه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دی چه هغوی ته دَ آدم ونيلو وجه داده چه هغوی دَ (اديم الأرض) يعنی مخ دَ زمكې (خاورې) نه پيدا كړې شوې دی. ([2]) اودَ خلقو په نسبت لفظ ادمة شديد السمرة يعنی دَ غنم رنګې كيدو په معنی كښې استعماليږی. ([3]) چنانچه دَحضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه روايت دی چه حضرت آدم عليه السلام دَ مخ دَ زمكې نه پيدا كړې شوې دی. دَ مجاهد رحمه الله نه روايت دی چه لفظ آدم دَ ادمة نه مشتق دی. ابواسحاق ثعلبی رحمه الله فرمائی چه خاورې ته په عبرانی ژبه كښې آدام (بالالف بين الدال والميم) ونيلي شی اوچونكه دَ حضرت آدم عليه السلام تخليق دَخاورې نه شوې دی په دې وجه دَهغوی نوم آدم (په حذف دَ الالف) شو. ([4])

يوقول دا هم نقل كړې شوې دی چه آدم دَ سريانی ژبې لفظ دی اوعلامه جوهری رحمه الله فرمائی چه آدم عربی لفظ دی عجمی نه دی. په المغرب كښې دی چه دَ ټولو انبياء كرامو عليهم السلام نومونه عجمی دی بغيردَ څلورو نه او هغه څلور نومونه دادی: حضرت آدم، حضرت صالح، حضرت شعيب او حضرت محمد عليه وعليهم السلام. ([5])

دَهغوی كنيت ابو البشر دی. ابن عباس رضي الله عنهما نه ابومحمد نقل كړې شوې دی. قتاده رحمه الله فرمائی چه په جنت كښې به صرف آدم عليه السلام په كنيت سره رابللې شی. ([6]) ابومحمد كنيت سره دَحضورپاك شرافت اوعظمت اظهار كول مقصود دی. ([7])

لفظ آدم دَ وزن فعل اومعرفه دَ وجې نه غير منصرف دی. ([8])

الله تعالی په قرآن كريم كښې ۲۷ ځل دَهغوی ذكركړې دی. علامه آلوسی رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په حواله سره نقل كړې دی چه حضرت آدم عليه السلام ته آدم ځكه وائی چه الله تعالی هغوی دَ زمكې دَتوروالی، سوروالی پاكې اوخيزنې ټولو خاورو نه پيدا كړې دی. هم دغه وجه ده چه دَهغوی په اولاد كښې تور سور ښه اوبد هرقسم خلق موجود دی. او بی بی حواء ته حواء ځكه وائی چه هغه دَ آدم عليه السلام دَ پوښتنې نه پيدا كړې شوې وه يعنی دَ يو ژوندی بدن نه پيدا كړې شوه په دې وجه هغې ته په دې مناسبت سره حواء ونيلې شوې دی. ([9])

دَ لفظ "ذرية" اشتقاق "ذرأ يذرأ ذرء نه دی" په معنی دَخلق (پيدا كولو). ټول كائنات ټول پيريان او انسانان اودَ ټولو

---

[1]) الكنز المتواري: ۲۳۹/۱۳.

[2]) الكشف والبيان المعروف بتفسير الثعلبي لأبي إسحاق، سورة الفاتحة، القول في حد الاسم وأقسامه: ۱۸۰/۱دار إحياء التراث العربي.

[3]) النهاية لابن الأثير: ۳۲/۱مؤسسة التاريخ العربي. ابن الاثير جزری رحمه الله آدم دَ اُدمُ جمع ليكلې ده لكه چه أحمر مفرد دی او حمر دَدې جمع راځی.

[4]) تفسير الثعلبي: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[5]) تلقيح فهوم أهل الأثر، ص: ٤.

[6]) تفسير الثعلبي: ۱۸۱/۱-۱۸۰ عمدة القاري: ۲۰٤/۱۵.

[7]) عمدة القاري: ۲۰٤/۱۵إدارة الطباعة المنيرية.

[8]) تفسير الثعلبي: ۱۸۱/۱-۱۸۰.

[9]) روح المعاني: ۱٦۷/۹دالفكر.

هم کړي دي چه لا زائده نه دي بلکه دلته حذف دي. دَ کوم تقدیر چه داسې دي: (مامنعك من السجود فحملك على أن لاتسجد)[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته دَ باب اضافه نه ده کړې بلکه دَهغوی دَ نسخې مطابق دا قول (باب خلق آدم وذریته) لاندې داخل دې.[2] خو علامه عینی رحمه الله دَ باب اضافه کولو سره دې ته دَ مستقل باب حیثیت ورکړې دې.[3]

قوله: "خليفة": (من يخلف غيره ويقوم مقامه)، يعنی خلیفه هغه ته وائی چه پخپله دَ اولنی سړی نائب جوړیدو سره کارونه سر ته رسوی. دَمفسرینو په مینځ کښې اختلاف دې چه دلته دَ خلیفه نه مراد څوك دې؟

① دَ بعض حضراتو وینا ده چه دَدې نه صرف حضرت آدم علیه السلام مراد دې. دَهغه خلیفه کیدل خو یا په دې معنی باندې دی چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام دَ جنات نه پس زمکې ته راولیږلو اویا په دې معنی کښې دې چه حضرت آدم علیه السلام دَ الله تعالی خلیفه دې چه دَخلقو په مینځ فیصله کولو کښې دَ الله تعالی دَ طرف نه نائب دې او ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ﴾ کښې اولاد آدم مراد دې.[4]

② علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ اکثر مفسرینو حضراتو رائې داده چه دَ خلیفه نه صرف حضرت آدم علیه السلام مراد نه دې بلکه دَهغوی اولاد هم مراد دې څکه چه دَ روستو جملې ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا﴾ نسبت دَحضرت آدم علیه السلام طرف ته په هیڅ شان سره مناسب نه دې.[5]

۲- باب: قول الله تعالی

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾/البقرة: ۳۰.

دَ سورت بقره آیت دې: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ یعنی: چه کله ستاسو رب فرښتو ته اووئیل چه زه یقینًا په زمکه کښې خلیفه پیدا کونکې یم نو فرښتو عرض اوکړو، آیا ته به په زمکه کښې هغه څوك پیدا کوې چه هلته به فسادونه کوی او وینې به تویوی. مونږ ستا دَ تحمید سره ستا تسبیح بیانوو اوستا پاکی بیانوو. الله تعالی اوفرمائیل حقیقت دادې چه زه هغه څه پیژنم کوم چه تاسو نه پیژنئ.

مفسرین حضرات فرمائی چه دَ اصلاح عمل هلته وی چرته چه دَ فساد وجود وی. نو چه کله فرښتو ته داخبره اوخودلې شوه چه په زمکه کښې دَ الله تعالی دَ خلیفه انتخاب شوې دې نو په دې سره هغوی پوهه شوې چه په دنیا کښې به دَ فساد خورونکی خامخا وی څکه چه دَ خلیفه انتخاب دَ اصلاح دَ پاره کولې شی اودَ اصلاحی عمل ضرورت هله وی کله چه فساد وی. یا بیا فرښتو دَ انسان دَ تخلیقی عناصر نه دا کَنړلې وو چه په دوی کښې به دَ فساد خورونکی هم وی او یا فرښتو په جناتو باندې قیاس کولو سره اووئیل چه دَهغوی په شان به په دوی کښې هم فساد کونکې وی. په دې وجه هغوی دَ الله تعالی په حکمت باندې دَ پوهیدلو په غرض سره عرض اوکړو چه اې زمونږ معبوده! داسې کسانو په پیدا کولو کښې څه حکمت دې په کومو کښې چه به دَ فساد خورونکی هم

---

[1] فتح الباري: ۳۶۵/۶ عمدة القاري: ۲۰۵/۱۵ دار الكتب العلمية.

[2] فتح الباري: ۳۷۴/۶ دار المعرفة.

[3] عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.

[4] تفسير الإمام الرازي، سورة البقرة: ۱۸۱/۲-۱۸۰ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.

[5] تفسير الإمام الرازي، سورة البقرة: ۱۸۱/۲-۱۸۰ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۲/۱۵ دار الكتب العلمية.

وي؟ که مقصد عبادت وي نودَهغې دَ پوره کولودَپاره هم مونږ موجود يو او مونږ تول په تولـه بانـدې مطيع اوحکم منونکي يو هيڅ يو فسادکونکي نشته دي. بيا په مونږ باندې ولې کفايت اونه کړې شو؟ په جواب کښې الله تعالى ارشـاد اوفرمـائيلو چـه دَانـسان پـه تخليـق کـښې موجـود حکمتونـه اومـصلحتونه زه پيـژنم تاسـو ئـې نـه پيژنئي.([1])

فرښتوته الله تعالى خودلې وو چه په زمکه کښې به داسې مخلوق وي چه فساد به کوي اووينې به توېوي په دې وجه هغوى هغه خبره اوکړه کومه چه ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا﴾ کښې ذکرفرمائيلې ده اوداسې ويناکول دَاعتراض په توګه سره نه وو ځکه چه په الله تعالى باندې اعتراض کول کفردې اوفرښتې دَکفر اومعصيت نه معصوم دي.

چنانچه ﴿لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ﴾ ([2])او ﴿لَّا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ ([3])کښې تـصريح ده چـه هغوى دَ الله تعالى دَ يوحکم نه يوه ذره هم دډه نه کوي او بغيردَ څه بحث نه په هغې باندې عمل کوي.([4])

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾/الطارق: ۴/: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ. ﴿فِي كَبَدٍ﴾/البلد: ۴/: فِي شِدَّةِ خَلْقٍ. ﴿وَرِيشًا﴾/الأعراف: ۲۶/: المَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ، وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ. ﴿مَا تُمْنُونَ﴾/الواقعة: ۸/: النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ﴾/الطارق: ۸/: النُّطْفَةُ فِي الإِحْلِيلِ.

قوله: ﴿لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾: إِلَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ: دَ سورت طارق آيت دې ﴿إِن كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ﴾ يعنې يوځان داسې نه دې دکوم چه څوك خيال ساتونکې موجود نه وي. دا کلام دَ سابق دَپاره جواب قسم دې په کوم کښې چه دَ سماء او طارق قسم دې.([5])

په لغت هذيل کښې (لَمَّا) حرف استثناء دَ (الا) معنى ورکوي او امام بخاري رحمه الله دَدې اعتراف کولوسره دَ آيت تفسير کړې دې. ابن عامر رحمه الله حمزه رحمه الله او کسائي رحمه الله نه دَدې آيت قراءت (لَمَّا) دَ ميم تشديد سره نقل دې کوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله موصولاً نقل کړې دې.([6]) او په هغې کښې دَ لفظ (ملائکة) يعنې (الاعليها حافظ من الملائکة) مطلب دادې چه دَهرانسان دَ حفاظت او خيال ساتلودَپاره فرښتې مقرر دي چه هغه دَ مشکلاتونه اودَمصائبو نه بچ کوي.([7])دويم قراءت (لَمَا) دَ ميم تخفيف سره دې په دې صورت کښې به إن نافيه نه وي بلکه مخففه من المثقلة به وي اوما به موصوله ګرځولې شي. او اصل عبارت به داسې شي (إن کل نفس لعليها حافظ) دا مضمون په صراحت سره په دې آيت کښې هم راغلې دې. ﴿لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّن بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ﴾ يعنې دَ انسان دَپاره وار په وار باندې راتلونکې فرښتې مقرر دي چه دَالله تعالى په حکم باندې دَهغه نه وړاندې روستو دَ هغه حفاظت کوي.([8])

دَدې آيت لاندې امام قرطبي رحمه الله دَحضرت ابوامامه رضي الله عنه يو روايت نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي دَ هر مومن دَ حفاظت دَپاره الله تعالى درې سوه شپيته حفاظت کونکې فرښتې مقررکړې دي چه دَ انسانانو دَ هر

---

[1] تفسير ابن كثير: ۱۲۴/۱ دارالكتب العلمية الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۴۰۹/۱ مؤسسة الرسالة.

[2] سورة الأنبياء: ۲۷.

[3] سورة التحريم: ۶.

[4] تفسير ابن كثير: ۱۲۴/۱ دارالكتب العلمية الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۴۰۹/۱ مؤسسة الرسالة.

[5] الجامع لأحكام القرآن: ۲۰۴/۲۲ فتح الباري: ۴۴۹/۸ عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

[6] تفسير ابن أبي حاتم سورة الطارق: ۳۴۱۵/۱ رقم الحديث: ۱۹۲۱، مكتبة نزار مصطفى الباز.

[7] إرشاد الساري: ۲۳۱/۷ عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالكتب العلمية، فتح الباري: ۳۶۵/۶.

[8] سورة الرعد: ۱۱.

بواندام حفاظت كوي. په دوی كښې صرف اووه فرښتې د انسان د سترګو حفاظت باندې مامور دی. چنانچه كوم مصيبت د انسان د پاره مقرر نه وی نو دا فرښتې هغه مصيبت د انسان نه داسې لرې كوی لكه په شاتو كښې كيخودې شوی لوښی باندې راتلونكی مچان چه د پنكهې وغيره په ذريعه سره لرې كولې شی. د روايت په آخر كښې دی كه د چا په حفاظت باندې دا فرښتې مامور نه وې نو شيطانانو به دی اوچت كړې وې.(١)

قوله: ﴿فِیْ كَبَدٍ﴾: فِیْ شِدَّةِ خَلْقٍ: د سورة البلد آيت دې ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِیْ كَبَدٍ﴾ [۴] حقيقت دادې چه مونږ انسان په ډير لوئی مشقت كښې پيدا كړې دې. دكبد معنی ده مشكل سختی او مشقت.(٢) امام بخاری رحمه الله د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل كولو سره (فی كبد) تفسير (فی شدة خلق) سره كړې دې. د ابن عباس رضی الله عنهما روايت ابن عيينه رحمه الله په خپل تفسير كښې او حاكم رحمه الله په مستدرك كښې نقل كړې دې.(٣) په دې روايت كښې د آيت تفسير كولو سره ابن عباس رضی الله عنهما د حمل د اول مودې نه واخله ترمرګه پورې او بيا د ميدان حشر پورې مشقتونو ذكر كړې دې چه څنګه انسان د مور په رحم كښې بند اوسيږی. بيا د وضع حمل په وخت تكليف برداشت كول، كله چه غاښونه راوځی نو بيا هم په مشقت كښې اخته وی د عاقل بالغ كيدونه پس د معاش او روزګار فكر كوی په بوډاوالی كښې د ضعف او وهن مشقتونه برداشت كوی. په آخره كښې د مرګ سختئی د قبرتياری د ميدان حشر خطرې. الغرض ابن عباس رضی الله عنهما د مشقتونو او تكليفونو دغه ټولو مراحلو او ادوارو ذكر كړې دې د كوم نه چه نه غوښتلو سره به هم دا انسان تيريدل كيږی. علامه كورانی رحمه الله هم د (فی كبد) توضيح كولو سره هم دا تفسير اختيار كړې دې چه انسان د خپل پيدائش نه واخله ترد جنت د داخليدو پورې يوشان د مشقتونو په سفر كښې وی.(٤) او هم دغه د آيت تفسير دې.

﴿وَرِيْشًا﴾: اَلْمَالُ. وَقَالَ غَيْرُهُ: اَلرِّيَاشُ وَالرِّيْشُ وَاحِدٌ، وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ: د سورة اعراف آيت دې ﴿يٰبَنِیْٓ اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُّوَارِیْ سَوْاٰتِكُمْ وَرِيْشًا﴾ [۲۶] اې د آدم اولاد! مونږ ستاسو د پاره لباس پيدا كړو، چه ستاسو ستر هم پټوی او د زينت سبب هم دې. لفظ ريش اكثر قراؤ بغير د الف نه وئيلې دې البته حسن بصری رحمه الله په حواله سره نقل دی چه هغه رياش الف سره وئيلو. صحيح قراءت بغير د الف نه دې څكه چه معتبر او مستند قراؤ هم په دې باندې اجماع ده.(٥) دا لفظ ريش بغير د الف نه جمع او وئيلې شی لكه د ذنب جمع ذناب او بئر جمع بئار هم راځی دويم احتمال دادې چه دې نه مصدر مراد دې چنانچه وئيلی كيږی (راشه الله بريشه رياشا وريشا وريشا) لكه (لبسه يلبسه لباسا ولبسا) چه وئيلی شی.(٦)

(رياش) جمع ده د (ريشة) او (ريشة) په اصل كښې د مرغو وزرو ته وائی. لكه څنګه چه د انسان د پاره لباس د ښكلا

---

(١) الجامع لأحكام القرآن للقرطبی: ٢٠٥/٢٢قال أبوأمامة: قال النبی صلی الله عليه وسلم: وكل بالمؤمن مأة وستون ملكايذبون عنه ما لم يقدر عليه، من ذلك البصر، سعة أملاك يذبون عنه، كما يذب عن قصعة العسل الذباب ولو وكل العبد إلی نفسه طرفة عين لا ختطته الشياطين. رواه بهذا اللفظ الديلمی فی الفردوس بمأثور الخطاب. رقم الحديث:٧١١٧، ٢٨٣/٤ دارالكتب العلمية.

(٢) النهاية لابن الأثير: ٥١٥/٢دارالمعرفة.

(٣) المستدرک علی الصحيحين للحاكم، كتاب التفسير سورة البلد: ٦١٦/٢رقم الحديث: ٣٩٩١، دارالحرمين، عمدة القاری: ٢٨٣/١٥دارالكتب العلمية.

(٤) غاية الأمانی فی تفسير الكلام الربانی، ص: ٣٩١ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا.

(٥) تفسير الطبری: ١٢٢/١٠دارهجر.

(٦) جامع البيان عن تأويل أی القرآن المعروف بتفسير الطبری: ١٢٢/١٠دار هجر للطباعة.

سبب دي دغه شان دَ مرغانو وزرې اوو ښته دَهغوی دَپاره رونق او ښائست دي. لکه چه دَ (ريش) اطلاق په زيب اوزينت باندې على سبيل المجاز شوې دي.[1]

ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي دي نه مال مراد دي. [2]

امام بخاری رحمه الله هم ددوی قول نقل کړې دي. علامه طبری رحمه الله اوعلامه خازن رحمه الله فرمائی چه دَ لفظ ريش په معنی کښې اختلاف دي. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په نيز دې نه مال مراد دي اوهم دغه رائې دَ مجاهد رحمه الله ضحاک رحمه الله او اسدی رحمه الله ده. ځکه چه مال هم دَ زينت په اسباب کښې داخل دي. چنانچه عرب دَ مالدار سړی باره کښې وائی (ترِيْش الرجل) چه هغه مالدار جوړ شو. ابن زيد رحمه الله وائی دَ ريش نه حسن او جمال مراد دي دا تقريباً دَ زينت په شان معنی ده. دَ بعض حضراتو په نيز رياش په عربی ژبه کښې اثاثه سامان او هغه کپړو ته وئيلی شی کومې چه اغوستلې يا خورولې شی. دَهغوی په نيز ريش هم مال اومتاع ته وائی. اکثر وختونو کښې عرب خلق دا لفظ صرف دَلباس او کسوه په معنی کښې استعمالوی. چنانچه وئيلی شی (إنه لحسن الريش) يعنی دَ ده کپړې ښکلې دی. بعض اهل لغت ريش او رياش دَ فراخی او خوشحالئی په معنی کښې هم اخستې دي. [3]

قوله:- ﴿مَا تُمْنُونَ﴾: النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ: دَ سورت واقعه آيت دي. ﴿أَفَرَءَيْتُم مَّا تُمْنُونَ ۝ ءَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُۥٓ أَمْ نَحْنُ ٱلْخَٰلِقُونَ ۝﴾ [4] تاسو دا اوښايئی چه کومه منی تاسو (رحم کښې) رسوئی دَ دغه منی نه انسان تاسو جوړوئی يا مونږ ئې جوړوو. (منی الرجل وأمنی) معنی ده منی ځغول، معنی اچول. [5] ددې تفسير کولوسره امام بخاری رحمه الله اوفرمائيل چه دا تاسو کوم دَمنی نطفه دَ ښځو په رحمونو کښې اچوئی. امام بخاری رحمه الله چه داکوم تفسير نقل کړې دي دادَ امام فراء رحمه الله قول دي. [6]

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿إِنَّهُۥ عَلَىٰ رَجْعِهِۦ لَقَادِرٌ﴾: النُّطْفَةُ فِي الْإِحْلِيلِ: دَ سورت طارق آيت دي. ﴿إِنَّهُۥ عَلَىٰ رَجْعِهِۦ لَقَادِرٌ ۝﴾ بيشکه الله تعالی دَ نطفه په واپس راګرځولو باندې قادر دي. امام بخاری رحمه الله دَ مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دي. [7] اودَ آيت مطلب ئې دا بيان کړې دي چه نطفه دَ سړی دَ صُلب نه اوځی کله چرې الله تعالی اوغواړی نو دا به صلب (ملا) ته واپس راؤګرځوی.

ابن زيد رحمه الله وائې (إنه على حبس ذلك الماء لقادر) يعنی دَآيت مطلب دادې چه الله تعالی دَ دغه نطفې په بندولو باندې قادر دي. [8] خود قتاده رحمه الله په نيز دَ آيت مطلب دادې چه الله تعالی دَ انسان دَ مرګ نه پس دوباره راګرځولو او ژوندی کولو باندې قادر دي. [1] اوهم دغه تفسير دَ سياق کلام موافق دي. ځکه چه دې پسې آيت ﴿يَوْمَ تُبْلَى ٱلسَّرَآئِرُ ۝﴾

---

[1]) لباب التأويل فی معانی التنزيل المعروف بتفسير الخازن سورة الأعراف: ۲٦، ۱۹۰/۲دارالکتب العلمية.

[2]) تفسير ابن عباس المسمی ب صحيفة عامر بن أبی طلحة، عن ابن عباس فی تفسير القرآن العظيم، سورة الأعراف ص: ۲۲٤مؤسسة الکتب الثقافية، تفسير الطبری: ۱۲۳/۱دار هجر.

[3]) تفسير الطبری سورة الأعراف: ۱۰/۱۲۳-۱۲۲ دارالکتب العلمية، ولباب التأويل فی معانی التنزيل، سورة الأعراف: ۲٦، ۱۹۱/۲ دارالکتب العلمية.

[4]) سورة واقعة: ۵۸

[5]) النهاية فی غريب الحديث: ۳٦۸/٤دارإحياء التراث العربی، عمدةالقاری: ۲۸۳/۱۵.

[6]) معانی القرآن للفراء رحمه الله، سورة الواقعة: ۱۲۸/۳دار عالم الکتب، عمدةالقاری: ۱۸۳/۱۵دارالکتب العلمية.

[7]) أخرجه الطبری فی جامع البيان: ۲۹۷/۲٤وتفسير البغوی: ۳۹٤/۸دارطيبة.

[8]) أيضاً: ۲۹۹/۲٤وتفسير الثعلبی: ۱۸۰/۱۰دارإحياء التراث العربی.

کښې د قيامت ذکر دې نو په دې قرينه سره «رجعه» ضمير د انسان طرف ته راجع دې. او مراد د قيامت په ورځ راګرځول دي نو لکه چه د مجاهد رحمه الله تفسير د سياق کلام خلاف دې. دا رائې د امام طبري رحمه الله امام بغوي رحمه الله علامه خازن رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله ده.(۲) د بخاري د شراح نه حافظ ابن حجر رحمه الله په دې مقام باندې د قول اصح تصريح کړې ده.(۳). خو علامه عيني رحمه الله او قسطلاني رحمه الله دلته په خاموشئ سره تيرشوي دي.

وَكُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ، السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

يعنى څومره څيزونه چه هم الله تعالى پيدا کړي دي هغه ئې جوړه جوړه پيدا کړې. آسمان د زمکې جوړه ده، نمر د سپوږمئ جوړه ده جن د انسان جوړه ده او طاق صرف د الله تعالى ذات دې. «د چاچه هيڅ جوړ نشته». علامه عيني رحمه الله او فرمائيل چه امام بخاري رحمه الله دلته د سورت ذاريات آيت: ﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ (۴) طرف ته اشاره کړې ده، يعنى الله تعالى ټول مخلوقات شفع جوړه پيدا کړي دي. امام بخاري رحمه الله د امام مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې. (۵) دا قول فريابي رحمه الله او طبري رحمه الله موصولاً روايت کړې دې. پوره روايت دا دې: «كل خلق الله شفع: السماء والأرض شفع، والبر والبحر، والجن والإنس، والشمس والقمر ونحو هذا شفع والوتر الله وحده»(۶) يعنى د الله تعالى ټول مخلوقات جوړه جوړه دي. زمکه آسمان برو بحر جن وانس، نمر سپوږمئ او دغه شان نور ټول مخلوقات جوړه جوړه دي او وتر يعنى يوازې د الله تعالى ذات دې.

امام طبري رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول په بل طريق سره نقل کړې دې. د هغې الفاظ دا دي: «عن مجاهد أنه قال في قوله تعالى ﴿وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ﴾ الكفر والإيمان، والشقاوة والسعادة، والهدى والضلالة، والليل والنهار، والسماء والأرض، والجن والإنس والوتر الله» (۷) يعنى مجاهد رحمه الله د آيت تفسير کولو سره فرمائي چه کفر او ايمان، سعادت او شقاوت، هدايت او ګمراهي، شپه او ورځ، زمکه او آسمان، بر او بحر، نمر او سپوږمئ، جن او انس ټول جوړه جوړه دي او وتر خالص د الله تعالى ذات دې.

قوله: السَّمَاءُ شَفْعٌ، وَالْوَتْرُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله د دې عبارت نه په ظاهره اشکال پيدا کيږي چه د آسمانونو شمير اووه دې خو د اووه په عدد باندې د شفع اطلاق نشته نو بيا دا السماء شفع وئيل ټيک نه دي. د دې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا ورکړې دې چه په حقيقت کښې د مجاهد رحمه الله د قول مطلب دا دې چه هر هغه څيز د کوم چه ضد او مقابل وي نو هغه د خپل ضد او مقابل په نسبت کښې شفع ياديږي لکه د آسمان ضد زمکه او د انسان ضد جن دې. (۸)

د شفع او وتر په تفسير کښې مختلف اقوال نقل دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما او فرمائيل چه د وتر نه يوم عرفه او د شفع نه ايام نحر مراد دي.(۱) عمران بن حصين رضي الله عنه وائي چه دې نه جفت او طاق مونځونه مراد دي. مقاتل بن

---

(۱) تفسير البغوي: ۳۹۴/۵.

(۲) جامع البيان: ۳۰۰/۳۰ دارهجر، وتفسير البغوي: ۳۹۴/۵ دارطيبة، ولباب التأويل للخازن: ۴۶۱/۴ طبعه حسن جلبي الكتبي ومحمد حسن جبالي، وفتح الباري: ۴۵۰/۸.

(۳) معاني القرآن للفراء رحمه الله سورة الواقعة: ۱۲۸/۳ عالم الكتب، عمدة القاري: ۲۸۳/۱۵ دارالكتب العلمية

(۴) سورة الذاريات: ۴۹.

(۵) عمدة القاري: ۲۸۴/۱۵ دارالكتب العلمية، جامع البيان في تفسير القرآن: ۵۴۷/۲۱، ۳۵۱/۲۴ دارهجر.

(۶) جامع البيان في تفسير القرآن: ۳۵۱/۲۴ دارهجر.

(۷) جامع البيان في تفسير القرآن: ۵۴۷/۲۴، ۳۵۱/۲۴ دارهجر.

(۸) فتح الباري: ۳۶۵/۶ دار المعرفة.

حیان رحمه الله فرمائی چه شپې او ورځې شفع دی او وتر به د قیامت ورځ وی. د کومې نه پس چه به شپه نه وی.[۱] د تفصیل دپاره تفسیر کبیر د تکمله طرف ته مراجعت اوکړئی په کوم کښې چه د شفع او وتر باره کښې شل اقوال نقل کړې شوی دی.[۲]

امام رازی رحمه الله فرمائی چه د آیات د ظاهر نه مستفاد کیږی چه شفع او وتر دواړه معزز شرف دی. کوم سره چه الله تعالی رب العزت قسم خوړلې دې او پاتې شوه خبره د دغه پورتنو احتمالاتو (تفسیر رازی کښې) نو په شفع او وتر کښې جمله تاویلاتو احتمال دې څه یو تاویل متعین نه دې. نه د یو طرف ته څه اشاره په آیتونو کښې موجود ده. که په یو تاویل باندې څه حدیث د نبی کریم ﷺ نه متصل ثابت کیږی یا د اهل تاویل په یو تاویل باندې اجماع کیږی نو یقیناً هم په هغه تاویل مراد کیدلو به قطعی حکم ورکولې شی. په بل صورت به کلام په یو تاویل کښې قطعیت سره نه شی اخستې. بلکه کلام به د هر تاویل په جواز باندې ساتلې شی. بل دا هم کولې شی چه شفع او وتر په جمله تاویلاتو باندې محمول دې. ځکه چه شفع او وتر کښې د عموم فائده ورکولې کیږی.[۴]

حافظ ابن جریر طبری رحمه الله په دې اختلاف کښې تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه عقلاً یا روایتاً د شفع او وتر یو قسم متعین کولې نه شی. چونکه الله تعالی د هر شفع او وتر قسم خوړلې دې. په دې وجه مفسرینو د شفع او وتر کوم کوم مصداق خودلی دی هغه ټول به د دې قسم په عموم کښې داخل وی.[۵]

﴿فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾/التین: ۴/: فی أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾/التین: ۵/: إلا من آمن. ﴿خُسۡرٍ﴾/العصر: ۲/: ضلال، ثم استثنی إلا من آمن. ﴿لَّازِبِۭ﴾/الصافات: ۱۱/: لازم. ﴿نُنشِئَكُمۡ﴾/الواقعة: ۶۱/: فی أی خلق نشاء. ﴿نُسَبِّحُ بِحَمۡدِكَ﴾/البقرة: ۳۰/: نعظمک.

﴿فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾: فی أحسن خلق. ﴿أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾: إلا من آمن: امام بخاری رحمه الله د سورت التین آیات نقل کولو سره د مجاهد رحمه الله په قول سره د دې تفسیر کړې دې. ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ﴾ [۴] یعنی حقیقت دا دې چه مونږ انسان د ټولو نه ښه سانچه کښې پیدا کړو. مجاهد رحمه الله فرمائیلی (فی أحسن خلق) یعنی په شکل او صورت، د اندامونو او قد او قامت په لحاظ سره دې په ښکلی شکل سره تخلیق کړو.[۶] ﴿ثُمَّ رَدَدۡنَٰهُ أَسۡفَلَ سَٰفِلِينَ﴾ بیا مونږ دې د اسفل السافلین طرف ته راؤګرځولو. ددې نه روستو آیات کښې د اهل ایمان ذکر دې چه صالحین اهل ایمان به د اسفل سافلین نه محفوظ وی.

د اسفل السافلین نه څه مراد دې؟ د بعض مفسرینو حضراتو رائې داده چه دې نه بوډاوالې مراد دې او مطلب دا دې چه مونږ د ځوانئی نه پس انسان د بوډاوالی او هرم (ضعف) طرف ته راګرځوو. په کوم کښې چه هغه بدنی طاقت ختموی او د عمل قابل نه پاتې کیږی مګر اهل ایمان د دې نه مستثنی دی هغوی به د بوډاوالی خراب حالت ته رسیدو سره هم په ایمان او نیک عمل باندې قائم وی او د ځوانئی په زمانه کښې چه به ئې کوم نیک اعمال کول د هغې ثواب په بوډاوالی کښې هم هغوی ته برابر ملاویږی.

---

[۱]) جامع البیان فی تفسیر القرآن: ۳۴۹/۲۴ دارهجر، شعب الإیمان للبیهقی، الباب الثالث والعشرون، وهو باب فی الصیام، تخصیص أیام العشر من ذی الحجة إلخ: ۳۰۶/۵ رقم الحدیث: ۲۴۷۰، مکتبة الرشد.

[۲]) جامع البیان فی تفسیر القرآن: ۳۵۴/۲۴-۳۵۳ دار هجر.

[۳]) مفاتیح الغیب المسمی بتفسیر الإمام الرازی: ۱۶۵/۳۱-۱۶۳ دار الفکر.

[۴]) تفسیر الإمام الرازی: ۱۶۵/۳۱ دار الفکر.

[۵]) جامع البیان للطبری: ۳۵۶/۲۴-۳۵۵ دارهجر. قال: والصواب من القول فی ذلک أن یقال إن الله تعالی أقسم بالشفع والوتر لم یخصص نوع من الشفع ولا من الوتر دون نوعاً بخبر ولا عقل، وکل شفع ووتر فهو مما أقسم به مما قال أهل التاویل انه داخل فی قسمه هذا، لعموم قسمه بذلک.

[۶]) تفسیر مجاهد، سورة التین، ص: ۳٤٤، دار الکتب العلمیة، جامع البیان: ۵۱۲/۲۴ دارهجر.

بعض حضراتو فرمانيلي دی دې نه جهنم مراد دې او مطلب دادې چه په آخرت کښې به بنکلې شکل صورت او قامت دَ ايمان اونيك عمل نه بغير هيڅ په کار نه راځي. کوم خلق چه دکفر په حالت کښې پاتې دي هغه به دَ دوزخ آخرې لاندې درجې ته ځي. کومو خلقو چه دَدې نعمت شکر اداکړو او ايمان ئې راوړو هغوی دَ دوزخ نه محفوظ پاتې شو. دا قول دحسن رحمه الله قتاده رحمه الله او مجاهد رحمه الله دې. (۱)

علامه طبری رحمه الله فرمائي چه زما په نيز اوله توجيه ډيره راجح ده ځکه چه په خصم باندې حجت په داسې دليل سره قائم کيږي دَ کوم په دفاع باندې چه قادر نه وي. بل دَ خصم په نيز هغه دليل مسلم وي چه دَهغې تعلق مشاهداتو سره وي يا محسوساتودَ قبيل نه وي. داسې خبره دَ دليل په توګه نه پيش کولې چه دَ خصم په نيز دَ اول نه غير مسلم وي. په سورت التين کښې دَهغه خلقو دلائل بيان کړې شوی دی ځوك چه دَ بعث بعد الموت نه منکر وو. چنانچه هم دَدې سورت په آخر کښې دی: ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ﴾ دکوم نه چه معلوميږي چه مخاطبين دَ بعث بعد الموت انکاري وو. اوس که چرته مونږ دويم احتمال واخلو نو په دغه صورت کښې به هم داسې شی لکه چه دَ منکرين بعث بعد الموت مخې ته داسې دليل پيش کړې شي دکوم نه چه هغوی منکر دی. خوداول احتمال په صورت کښې دا خرابي لازم نه راځي. ځکه چه دَانسان دَ پيدائش نه واخله دَ هرم اوضعف پورې ټول مراحل دَ دغه خلقو په مشاهده کښې وو اودا خبره دَبعث بعد الموت دپاره دَ دليل په توګه پيش کولې شي په دې معنی چه کوم الله تعالی انسان دَ تخليق دَ دې مراحلو نه تيره وي هغه دَانسان دَمرګ نه پس په دوباره راژوندی کولو باندې هم يقيناً قادر دې. (۲)

﴿خُسْرٍ﴾: ضِلَالٌ، ثُمَّ اسْتَثْنَى إِلَّا مَنْ آمَنَ: دَ سورت العصر آيت دې: ﴿وَالْعَصْرِ ۝ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ۝﴾ [۱،۲] يعنی دَ زمانې قَسم، انسان په حقيقت کښې په لوئی نقصان کښې دې. امام بخاری رحمه الله دَ خسر تفسير ضلال (ګمراهئ) سره کړې دی. امام بخاری رحمه الله وائي (ثم استثنٰی فقال الامن آمن) يعنی بيانی دَهغې نه ايمان والا مستثنٰی کړل. دا دَ مجاهد رحمه الله قول دې او فريابی رحمه الله دا موصولاً روايت کړې دې. (۳) دې نه مخکښې آيت کښې دَمستثنٰی تصريح ده: ﴿إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ نو (الامن آمن) الفاظ دَدې آيت تفسير بالمعنی دې. (۴)

﴿لَّازِبٍ﴾: لَازِمٌ: دَ سورت صافات آيت دې: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُم مِّن طِينٍ لَّازِبٍ ۝﴾ [۱۱] يعنی مونږ انسان دَ متينې خټې نه پيداکړو. ابوعبيده رحمه الله دَ (لازب) معنی لازم کړې ده. (۵) (لازم) او (لازب) دَ يوې معنی الفاظ دی. دَ اکثر اهل لغت په نيز دَ (لازب) باء په حقيقت کښې ميم سره بدل کړې شوې ده. نو امام بخاری رحمه الله دلته دَ (لازب) تفسير بالمعنی کړې دې. (۶) دَ بعض حضراتو په نيز دا (منتن) په معنی کښې دې يعنی بدبوئی داره. (۷)

﴿نُنشِئَكُمْ﴾: فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ: دَ سورت واقعه آيت دې: ﴿وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝﴾ (۸) يعنی تاسو په داسې صورت کښې

---

(۱) جامع البيان للطبری: ۲۴/۵۱۵-۵۱۳دارهجر، روح المعانی: ۱۵/۳۹۶دار الکتب العلمية.
(۲) جامع البيان، المعروف بتفسير الطبری: ۲۴/۵۱۶دارهجر.
(۳) إرشادالساری: ۷/۲۳۲تفسير الإمام مجاهد، سورة العصر، ص: ۳۵۳رقم الحديث:۲۰۶۱دارالکتب العلمية، فتح الباری:۶/۳۶۵دار المعرفة.
(۴) إرشادالساری:۷/۲۳۲ فتح الباری:۶/۳۶۵دارالمعرفة.
(۵) مجاز القرآن لابن ابوعبيدة: ۲/۱۶۷مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۸/۴۵۱ وإرشادالساری:۷/۲۳۲.
(۶) فتح الباری: ۸/۴۵۱إرشادالساری: ۷/۲۳۲.
(۷) إرشادالساری: ۷/۲۳۲.
(۸) سورة الواقعة:۶۱

پيدا كوو كوم چه تاسو نه پيژنئ. حضرت حسن بصري رحمه الله د آيت مطلب دا بيان كړي دي چه مونږ په دې باندې قادر يو چه ستاسو صورتونه مسخ كړو بيزوګان او خنزيران درنه جوړ كړو. پخوانئ امتونه هم په دې عذابونو سره عذاب كړې شوي وو.[1] او دلته ﴿في أي خلق نشاء﴾ تفسير دې د ﴿فيما لا تعلمون﴾.[2]

﴿نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ﴾: نُعَظِّمُكَ: سورت بقره كښې دي: ﴿وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ [۳۰] يعنى مونږ ستا تسبيح بيانوو كوم چه حمد سره يوځائې شوې دې او ستا پاكي بيانوو. مجاهد رحمه الله د دې تفسير كړې دې ﴿نعظمك ونكبرك﴾ مطلب دا دې چه مونږ ستا تعظيم كوو او ستا لوئي بيانوو. دلته امام بخاري رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول نقل كړې دې.[3]

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾/البقرة: ۳۷/: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾/الأعراف: ۲۳/. ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾/البقرة: ۳۶/: فَاسْتَزَلَّهُمَا. ﴿يَتَسَنَّهْ﴾/البقرة: ۲۵۹/: يَتَغَيَّرْ. ﴿آسِنٍ﴾/محمد: ۱۵/: مُتَغَيِّرٍ. وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿حَمَإٍ﴾/الحجر: ۲۶/: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ. ﴿يَخْصِفَانِ﴾/الأعراف: ۲۲/: أَخْذُ الْخِصَافِ مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ وَيَخْصِفَانِ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ. ﴿سَوْآتُهُمَا﴾/الأعراف: ۲۲/: كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجِهِمَا. ﴿وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ﴾/الأعراف: ۲۴/: هَاهُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، الْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهُ. ﴿قَبِيلُهُ﴾/الأعراف: ۲۷/: جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ.

وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ﴾: فَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾: د سورت بقره آيت دې: ﴿فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾[4] د حضرت آدم او حضرت حواء عليهما السلام نه چه كومه خطا اوشوه په هغې باندې دواړه ډير زيات خپيمانه او پريشانه وو. د توبې او مغفرت د پاره د الله تعالى د طرف نه هغوى ته يو څو كلمات القاء كړې شو. د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه د دغه كلماتونه مراد د الله تبارك وتعالى حضرت آدم عليه السلام ته د حج د طريقې تعليم وركول وو. نو چه كوم كلمات د حج دوران كښې د تكبير تهليل او تلبيه په صورت كښې ادا كولې شي د كلمات نه هم دغه مراد دي.[5]

د ابوالعالية رفيع بن مهران تعارف: دا مشهور تابعي ابوالعاليه رفيع بن مهران الرياحي رحمه الله دې. هغوى د حضور پاك د انتقال نه دوه كاله پس اسلام قبول كړې. هغوى د حضرت علي، ابن مسعود، ابوموسى، ايوب، ابي بن كعب، ثوبان، حذيفه، ابن عباس، ابن عمر، رافع بن خديج، ابوسعيد، ابوهريره، ابوبردة، حضرت عائشه، حضرت انس او حضرت ابوذر رضي الله عنهم نه د حديث روايت كړې دې. البته د حضرت علي رضي الله عنه نه د حديث د سماع په حواله سره د بعض حضراتو وينا ده چه د ابوالعاليه رحمه الله حضرت علي رضي الله عنه سره ملاقات خو شته مګر سماع ثابته نه ده. د هغوى نه روايت كونكو كښې خالد الحذاء، ابن سيرين، يوسف بن عبد الله بن حارث، حفصه بنت سيرين، حميد بن هلال، قتادة او نور ډير تابعين حضرات شامل دي.[6]

ائمه جرح او تعديل د هغوى توثيق كړې دې.[7] ابن عدي رحمه الله فرمائي چه ﴿حديث الضحك في الصلاة﴾ نه علاوه د

---

[1] إرشاد الساري: ۲۳۳/۷.

[2] فتح الباري: ۳۶۶/۶ دار المعرفة.

[3]

[4] سورة البقرة: ۳۷.

[5] تفسير الإمام الرازي: ۲۰/۳ دار الفكر، عمدة القاري: ۲۸۵/۱۵ دار الكتب العلمية، تفسير الخازن: ۴۰/۱ طبعة حسن حلبي كتبي ومحمد حسن جمال الحلبي.

[6] تهذيب التهذيب: ۶۱۰/۱ تهذيب الكمال: ۲۱۸/۹-۲۱۵ مؤسسة الرسالة.

[7] حواله بالا. والثقات لابن حبان: ۲۳۹/۴ دار الفكر، رقم الحديث: ۲۷۰۱ معرفة الثقات للعجلي: ۴۱۲/۲ مكتبة الدار، الجرح والتعديل: ۵۱۰/۳ رقم الترجمة: ۲۳۱۲ مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية.

ابوالعاليه رفيع بن مهران تول احاديث دَ استدلال قابل دی. صرف دَ يوحديث په وجه په هغوی باندې كلام كړې شوې دې. خكه چه دغه حديث صرف هم دَهغوی نه مروی دې اوهم دَهغوی په حواله سره مشهور دې. دَهغوی نه علاوه چاهم چه هغه روايت كړې دې دَ تولو دارومدار هم په هغوی دې.[1]

(حديث الضحك فى الصلاة): دا حديث به ابوالعاليه رحمه الله دَخپل طرف نه حكايت كولو چه حضورپاك مونځ كولو چه يو روند سړې راغلو په كوهى كښې پريوتلو په دې باندې صحابه كرامو حضراتو اوخندل. رسول الله ﷺ حكم اوكړو چه چاهم خندلى دى هغه دې خپل اودس او مونځ راؤګرځوى.[2]

دَ ابوالعاليه رفيع بن مهران رحمه الله په تعليق كښې دى چه دَتوبې كوم الفاظ حضرت آدم عليه السلام ته وركړې شو هغه دَ سورت اعراف په دې آيت كښې ذكر دى: ﴿قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ هم دغه تفسير امام مجاهد، سعيد بن جبير، حسن بصرى، ربيع بن انس، قتاده، محمد بن كعب قرظى، خالد بن معدان، علماء خراسان اوعبدالرحمن بن زيد بن اسلم رحمهم الله نه هم نقل دې.[3]

دَ ايت موضوعى تفسير: طبرانى رحمه الله حاكم رحمه الله او بيهقى رحمه الله دَحضرت عمر رضى الله عنه روايت نقل كړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى: (لما أذنب آدم الذي أذنبه رفع رأسه إلى العرش، فقال أسألك بحق محمد إلا غفرت لي فأوحى الله إليه وما محمد ومن محمد؟ فقال تبارك اسمك: لما خلقتني رفعت رأسي إلى عرشك فإذا فيه مكتوب لا إله إلا الله محمد رسول الله فعلمت أنه ليس أحد أعظم عندك قدرا ممن جعلت اسمه مع اسمك فأوحى الله إليه يا آدم إنه آخر النبيين من ذريتك، وإن أمته آخر الأمم من ذريتك، ولولا هو يا آدم ما خلقتك)[4] يعنى چه كله دَ آدم عليه السلام نه خطا اوشوه نوهغه دَعرش طرف ته سر اوچت كړو عرض ئې كړو چه زه تاته دَمحمد واسطه دركولوسره دَمغفرت سوال كوم. نوالله تعالى دَوحى په ذريعه دَهغه نه تپوس اوكړو محمد څوك دې؟ حضرت آدم عليه السلام عرض اوكړو چه كله تا زه پيدا كړم ما ستا دَ عرش طرف ته سر اوچت كړو اومې كتل، نو په هغې باندې لااله الاالله محمد رسول الله كلمات ليكلې شوې وو. هغه وخت ماته معلومه شوه چه دكوم سړى نوم تا خپل نوم سره تړلې دې دَدې نه لوئى دَ قدر اومنزلت خاوند بل څوك نه شى كيدې. الله تعالى دَحضرت آدم عليه السلام طرف ته وحى راؤليږله چه دا به ستا په اولاد كښې آخرى نبى وى اودَ ده امت به آخرى امت وى. اې آدم! كه چرې محمد نه وې نو ما به ته هم نه وې پيدا كړې.

صاحب دَ كنزالعمال دَ حافظ ديلمى رحمه الله نه هم دَدې مضمون يوروايت دَحضرت على رضى الله عنه نه نقل كړې دې. دَدغه روايت په آخره كښې دى (فهؤلاء الكلمات التي تلقى آدم)[5] يعنى هم دغه هغه كلمات دى كوم چه آدم عليه السلام حاصل كړى وو. په دې رواياتو كښې تصريح ده چه دَ سورت بقره آيت كښې دَ كومو كلماتو ذكر راغلې دې دَهغې نه (اللهم إني أسئلك بحق محمد....) مراد دې. حقيقت دادې چه سنداً دا روايت موضوعى دې اودَدې څه اصل نشته دې. صاحب د كنزالعمال دَحضرت على رضى الله عنه نه نقل شوې روايت باره كښې فرمائيلى: (وسنده واه، فيه حماد بن عمر النصيبي عن السري بن

---

[1] الكامل لابن عدى: ۳/۱۷۰-۱۶۶، دارالفكر.

[2] حواله بالا، والثقات لابن حبان: ۲۳۹/۴دارالفكر، رقم الترجمة: ۲۷۰۱معرفة الثقات للفجلى: ۴۱۲/۲، مكتبة الدار، الجرح والتعديل: ۵۱۰/۳رقم الترجمة: ۲۳۱۲مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية.

[3] عمدة القارى: ۲۸۵/۱۵دارالكتب العلمية، وجامع البيان للطبرى رحمه الله دارهجر.

[4] المعجم الأوسط للطبرانى: ۳۱۳/۶ رقم الحديث: ۶۵۰۲دارالحرمين، المستدرك للحاكم: ۶۱۵/۲دارالمعرفة، دلائل النبوة للبيهقى: ۴۸۹/۵دارالكتب العلمية، كنزالعمال: ۴۵۵/۱۱رقم الحديث: ۳۲۱۳۸مؤسسة الرسالة.

[5] كنزالعمال: ۳۵۹/۲-۳۵۸رقم الحديث: ۴۲۳۷مؤسسة الرسالة، الفردوس بمأثور الخطاب للديلمى: ۱۵۱/۳رقم الحديث: ۴۴۰۹، دارالكتب العلمية.

خالدواهیان» [1] چه دَدې حدیث سند ډیر بیکاره دې او په دې کښې موجود حماد بن عمر او سري دواړه واهي تباهي حدیثونه روایت کونکي دي او دَ حضرت عمر رضي الله عنه دَ روایت باره کښې حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي چه دا روایت موضوعي دې. [2]

دَ آیات دَ ظاهرنه معلومیږي چه حضرت آدم علیه السلام ته دَدې کلماتو القاء په زمکه باندې رالیږلونه وړاندې شوې وه خکه چه دَ القاء دآیت نه پس دَ «اهبطوا» حکم ذکردې. جواب دادې چه په آیات کښې دَ واقعاتو دَ ترتیب خیال نه دې ساتلې شوې اونه په ترتیب باندې دلالت کونکې صیغه ذکرکړې شوې ده. باقي دَ القاء کلمات واقعې مطابق روستو شوي اودَ زمکې طرف ته نزول وړاندې. [3]

قوله: ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾: فَاسْتَزَلَّهُمَا: دَ سورت بقره آیت دې: ﴿فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ﴾[٣٦] یعنی حضرت آدم او حواء علیهما السلام شیطان دَ ممنوعه شجر باره کښې په دهوکه کښې واچول او هغوی ئې دَ هغه عیش اومزونه اخوا کړل په کوم کښې چه هغوی اوسیدل. حضرت آدم او حواء علیهما السلام دَ ممنوعه شجر خواته دَ تللونه منع کړې شوې وو خودَ شیطان دَ وسوسې اچولو او دهوکه کولو په نتیجه کښې دَ دواړو حضراتو نه خطاء اوشوه اودَ شجرهٔ ممنوعه میوه ئې اوخکله. دَدې واقعه نه پس الله تعالی دواړه دَ جنت نه اوویستل. حقیقت دادې چه آدم علیه السلام په زمکه باندې راليگل او خلیفه جوړول دَاول نه فیصله شوې وو. دَ ابلیس لعین په فریب کښې دَ راتللو واقعه په تکوینی توګه باندې دَهغوی په زمکه باندې دَ اوسیدو او آبادیدو دَ واقعې سبب شو. امام بخاري رحمه الله ﴿فَأَزَلَّهُمَا﴾ تفسیر «فَاسْتَزَلَّهُمَا» سره کولوکښې دَ ابوعبیده رحمه الله قول نقل کړې دې. یعنی دواړو ته ئې دَ خطاء کولو دعوت ورکړو. [4]

دَحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په قراءت کښې «فأزلهما الشیطان عنها» په ځائی «فوسوس لهما الشیطان» راغلې دې. په دې روایت کښې دَخطاء دَ کیفیت تصریح ده چه شیطان دَ وسوسې په ذریعه حضرت آدم اوبي بي حواء علیهما السلام دهوکه کړل. [5]

﴿يَتَسَنَّهْ﴾: يَتَغَيَّرْ ﴿آسِنٍ﴾: مُتَغَيِّرٍ. وَالْمَسْنُونُ الْمُتَغَيِّرُ ﴿حَمَإٍ﴾: جَمْعُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ: دَ سورت بقره آیت دې ﴿فَانْظُرْ إِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾ [6] دَ خپل خوراك څښاك څیز ته اوګوره چه هغه سخا اوخراب شوې نه دې. په دې کښې دَعزیر یا دَبعض دَ قول مطابق ارمیا [7] واقعه بیان کړې شوې ده. خیر کوم یو شخصیت چه هم وي مقصد دَ مرګ نه پس دَ بیا راژوندي کولو مشاهده کول وو.

دویم لفظ «آسن» دې چه دَ سورت محمد آیت ﴿فِيهَا أَنْهٰرٌ مِّنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ﴾ [8] کښې راغلې دې. یعنی په جنت کښې دَداسې اوبو نهرونه دي چه خرابیدونکې نه دي.

---

[1]) أیضاً.

[2]) تعلیقات الإمام الذهبي علی المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ، باب استغفار آدم علیه السلام بحق محمد صلی الله علیه وسلم: ٦١٥/٢دارالمعرفة.

[3]) فتح الباري: ٣٦٦/٦دارالمعرفة.

[4]) مجازالقرآن لأبي عبیدة: ٣٨/١مکتبة الخانجي بالقاهرة.

[5]) تفسیر الکشاف للزمخشري: ٢٥٥/١مکتبة العبیکان.

[6]) سورة بقرة: الآیة: ٢٥٩.

[7]) تفسیر ابن کثیر: ٥٢٧/١دارالکتب العلمیة.

[8]) سورت محمد آیت: ١٥.

(المسنون)سره دَ سورت حجر آیت ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴾ [۲۶] طرف ته اشاره ده. دَ آسن اومسنون دواړو تفسیر امام بخاری (متغیر) سره کړې دې. دَ سیاق کلام نه معلومیږی چه دا تفسیر هم دَ ابوالعالیه ﷫ دې خو په حقیقت کښې داسې نه ده بلکه امام بخاری ﷫ دَ دریواړو الفاظو تفسیر دَ ابوعبیده ﷫ نه نقل کړې دې.(۱) شارحین حضرات وائی چه دَ ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا﴾ نه پس اصل عبارت داسې کیدې شی (وقال غیره: فأزلهما: فأستزلهما)(۲)

دَ یتسنه او آسن دواړو مناسبت دَ آدم ؈ قصې سره نشته. چونکه دَ سورت حجر آیت کښې دَتخلیق آدم ذکر دې او په هغې کښې لفظ مسنون راغلې دې نوهغوی علی سبیل التبعیة یتسنه او آسن ذکرکړل چه دَدې دریواړو الفاظو ماده یوه ده.

علامه عینی ﷫فرمائی چه دَدې سوال اوجواب ضرورت په دې وجه پیښ شو څکه چه امام بخاری ﷫ دَ باب دَ شروع نه دَدې حدیث دَ شروع کیدو پورې ټول الفاظ دَحضرت آدم ؈ اودَهغوی دَحالاتو سره متعلق ذکرکړی دی. صرف دوه الفاظ ئې داسې ذکرکړی دی دکوم تعلق چه حضرت آدم ؈ سره یا دَهغوی دَ څه واقعې سره نه دې. یو لفظ یتسنه چه دَدې تعلق دَحضرت عزیر ؈ واقعې سره دې او دویم لفظ آسن چه دَدې تعلق دَ جنت اوبوسره دې.(۳)

دَامام بخاری ﷫ په اسلوب باندې دَعلامه کرمانی ﷫ اعتراض: دلته حافظ کرمانی ﷫ دَ امام بخاری ﷫ په اسلوب باندې اعتراض کړې دې او په ظاهره دَ دې اعتراض منشا داده چه دَ صحیح بخاری دَ تالیف مقصد جمع اوترتیب دَاحادیثو دې نه چه دَ مفرداتو تفسیر اودَ مفرداتو په تفسیرکښې دَدې نه زیاته فائده نشته چه په دې سره دَ کتاب په حجم کښې زیاتوالې کیږی.(۴)

دَحافظ ابن حجر ﷫ رد: ابن حجر ﷫ په سختنې سره په دې اعتراض باندې رد کړې دې اوفرمائیلی دی چه په صحیح بخاری باندې داسې اعتراض کول دَ علامه کرمانی ﷫ شان سره نه ښائی. په صحیح بخاری کښې دَ قرآن پاك دَ مفرداتو دَ تفسیر اوتشریح چه کوم فوائد دی په دې کښې دَ شك گنجائش نشته دې. علامه کرمانی ﷫ چه دَ دې طریقې دَغیر مفید کیدو کومه دعوی کړې ده دا دعوی قابل قبول نه ده. سره ددې چه دَ صحیح بخاری اصل موضوع دَ احادیث صحیحه جمع او تالیف دې مگر اکثر اهل علم په دې حقیقت باندې پوهیږی چه په دې کښې دَ صحابه کرامو تابعینو او فقهاؤ اقوال نقل کولو مقصد دادې چه دَ صحیح بخاری روایت او درایت دواړو جمع کونکې وی. دَغریب الحدیث شرح او تفسیر هم دَ روایت یوه حصه ده. دَ امام بخاری ﷫ عادت دې چه په حدیث کښې راغلی لفظ اصل یا مثال که چرته په قرآن مجید کښې موجود وی نوهغه دَدَغه اصل او مثال هم تشریح کوی. دَغه شان دَ تفسیر قرآن اوحدیث دواړو فوائد ورسره ورسره وړاندې کوی. دلته امام بخاری ﷫ نه دَ خپلو شرائطو مطابق احادیث دَ انبیاء سره متعلق روایات نه دی ملاؤشوی نودا خالی ځائی هغوی دَ مفردات قرآنیه په تفسیر سره ډك کړو. خلاصه دا چه دې اسلوب اوطریقې ته غیرمفید ونیل په هیڅ شان سره مناسب نه دی.(۵)

---

۱) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ۱/۸۰، ۲/۲۱۵، ۱/۳۵۱-۳۵۰، مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۸/۴۵۱عمدة القاری:۱۵/۲۸۶-۲۸۵إرشادالساری: ۷/۲۳۳.

۲) فتح الباری: ۸/۴۵۱عمدة القاری:۱۵/۲۸۶-۲۸۵ إرشادالساری: ۷/۲۳۳.

۳) عمدة القاری: ۱۵/۲۸۶.

۴) شرح الکرمانی: ۱۵/۲۲۳دار إحیاء التراث العربی.

۵) فتح الباری: ۶/۳۶۶دار المعرفة.

(یَخۡصِفَانِ): أَخۡذُ الۡخِصَافِ مِنۡ وَرَقِ الۡجَنَّةِ، یُؤَلِّفَانِ الۡوَرَقَ وَیَخۡصِفَانِ بَعۡضَهُ إِلَی بَعۡضٍ: دَ سورت اعراف آیت دې: ﴿ بَدَتۡ لَهُمَا سَوۡآتُهُمَا وَطَفِقَا یَخۡصِفَانِ عَلَیۡهِمَا مِنۡ وَرَقِ الۡجَنَّةِ ﴾ [۲۲]. دغه شان دَ سورت طه په آیت کښې دی: ﴿فَبَدَتۡ لَهُمَا سَوۡآتُهُمَا وَطَفِقَا یَخۡصِفَانِ عَلَیۡهِمَا مِنۡ وَرَقِ الۡجَنَّةِ﴾[۱۲۱] نو دَدواړو ستر دَ یو بل په مخکښې ښکاره شو او دواړو په خپلو بدنونو باندې دَ جنت پاڼې اینخلولې.

امام بخاری رحمه الله دَ ابوعبیدة رحمه الله قول نقل کولو سره دَ آیت تفسیر کړې دې چه حضرت آدم او حضرت حواء علیهما السلام دواړو دَ ستر پټولو دَپاره دَ جنت دَ ونو پاڼې راواخستې یوځائې کړې.(۱) (خصاف) جمع دَ (خَصَفَة) خصفة هغه لباس ته وائی چه دَ کهجورو دَ پاڼو نه جوړ کړې شی. دَ خَصَفَةٌ جمع خَصَفٌ هم راځی.(۲) مجاهد رحمه الله دَ یخصفان تفسیر کړې دې (أي: یرقعان کهیئة الثوب) یعنی حضرت آدم او بی بی حواء علیهما السلام پاڼې داسې یوځائی کولې لکه چه دَ لباس سیلائی کولې شی.(۳) لکه (خصفت النعل) معنی ده څپلئی ګنډل.(۴)

(سَوۡآتِهِمَا): کِنَایَةٌ عَنۡ فَرۡجِهِمَا: هم دَ سورت اعراف او سورت طه دَ آیاتونو طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله دلته اوخودل چه (سوأة) فرج یعنی شرمګاه نه کنایه ده. دا الفاظ هم دَ ابوعبیده دی. دلته امام بخاری رحمه الله لفظ فرج افراد سره ذکر کړې دې.(۵) خو ابوعبیده رحمه الله لفظ فرج تثنیه سره ذکر کړې دې یعنی فرجهما.(۶)

(وَمَتَاعٌ إِلَی حِینٍ) : هَاهُنَا إِلَی یَوۡمِ الۡقِیَامَةِ، الۡحِینُ عِنۡدَ الۡعَرَبِ مِنۡ سَاعَةٍ إِلَی: دَ سورت بقره او اعراف دې آیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَکُمۡ فِي الۡأَرۡضِ مُسۡتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَی حِینٍ﴾ کله چه دَ شجرة ممنوعه نه دَ میوې خوړلو واقعه پیښه شوه نو حضرت آدم او حضرت حواء علیهما السلام دواړو ته په زمکه باندې دَ کوزیدو حکم اوشو او وئې فرمائیل: په زمکه کښې ستاسو پاتې کیدل دی او دَ یوې زمانې پورې نفع حاصلول دی. امام بخاری رحمه الله لفظ (حین) تفسیر کړې دې چه دلته دَ ذریت آدم په زمکه باندې دَ قیامت پورې اوسیدل مراد دی.

شراح حدیث دَدې نسبت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته کړې دې او لیکلی دې چه امام طبری رحمه الله دا په خپل سند سره موصولاً نقل کړې دې مګر دَ راقم خیال دې چه دا قول دَ امام مجاهد رحمه الله نه نقل دې او دا امام طبری رحمه الله په خپل سند سره هم موصولاً نقل کړې دی. دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل شوې تفسیر لفظ حیاة سره دې یعنی ژوندون مراد دې چه تر کومې پورې دَ انسان ژوند دې دَ هغه وخته پورې نفع حاصلول دی.(۷)

وَالۡحِینُ عِنۡدَ الۡعَرَبِ مِنۡ سَاعَةٍ إِلَی مَا لَا یُحۡصَی عَدَدُهُ: دلته امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دَ لفظ حین اطلاق دَ عربو په نیز دَ یو ساعت نه واخله دَ بې انتهاء او بې حساب وخت باندې کیږی. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله دَ خپل قول (والحین عند العرب: من ساعة إلی ما لا یحصی عدده) په ذریعه دا خودل غواړی چه لفظ حین په ډیرو معانو کښې استعمالیږی البته اصالة دَ وخت په معنی کښې استعمالیږی.(۸)

---

(۱) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ۲۱۲/۱ مکتبة الخانجی بالقاهرة، فتح الباری: ۳۶۶/۶ وإرشاد الساری: ۲۳۳/۷.

(۲) النهایة لابن الأثیر: ۳۸/۲-۳۷ دار إحیاء التراث العربی: ۲۸۶/۱۵.

(۳) تفسیر الإمام مجاهد سورة الأعراف، ص: ۸۲ دار الکتب العلمیة، عمدة القاری ۲۸۶/۱۵ دار الکتب العلمیة.

(۴) عمدة القاری: ۲۸۶/۱۵ دار الکتب العلمیة.

(۵) عمدة القاری: ۲۸۶/۱۵ دار الکتب العلمیة، مجاز القرآن: ۲۱۲/۱ دار الکتب العلمیة.

(۶) مجاز القرآن لأبی عبیدة: ۲۱۲/۱ مکتبة الخانجی بالقاهرة.

(۷) تفسیر الطبری، سورة البقرة: ۳۶، ۵۷۸/۱-۵۷۷ دار هجر، تفسیر ابن أبی حاتم: ۹۰/۱ مکتبة نزار مصطفی الباز.

(۸) عمدة القاری: ۲۸۶/۱۵.

دَ ابلیس نه دَ هوښیار اوسیدو هدایت: **﴿قَبِیْلُهٗ﴾: جِیْلُهُ الَّذِيْ هُوَ مِنْهُمْ** دَ سورت اعراف آیت **﴿اِنَّهٗ یَرٰىکُمْ هُوَ وَقَبِیْلُهٗ﴾** [۲۷] طرف ته اشاره ده یعنی حقیقت دادې چه ابلیس اودَهغه ډله تاسو ته په داسې توګه ګوری چه تاسو هغوی ته نه ګورئ. ابلیس دَ انسانانو دښمن دې اودهغوی په نظرونو کښې راځی هم نه. کوم دښمن چه ښکاری نه دَهغه نه هوښیار اوسیدلو ضرورت وی اودَ هغه دَ وار نه بچ کیدل هم ګران وی. په دې وجه په آیت کښې تنبیه اوفرمائیلې شوه چه دَ ابلیس یا دَهغه په شان ستاسو دَ نظرونو نه غائب دی مګر تاسو دَ هغوی په نښه کښې یئ. لهذا دَهغوی دَ وسوسې اچولو نه هوښیار اوسیږئ. امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دَ قبیل نه دَهغه هغه ډله مراد ده دکوم چه پخپله ابلیس یو فرد او رکن دې.(۱) امام مجاهد رحمه الله دَ قبیل تفسیر په (الجن والشیاطین) سره کولو.(۲)

الحدیث الاول

[۳۱۴۸] **حَدَّثَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ وَطُوْلُهُ سِتُّوْنَ ذِرَاعًا، ثُمَّ قَالَ: اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلٰى أُولٰئِكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، فَاسْتَمِعْ مَا يُحَيُّوْنَكَ، تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ، فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَالُوْا: السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ [ص:۳۲]، فَزَادُوْهُ: وَرَحْمَةُ اللّٰهِ، فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلٰى صُوْرَةِ آدَمَ، فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الْآنَ" [ص ۷۴] [۵۸۷۳]**(۳)

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی: الله تعالی آدم علیه السلام شپیته لاسه اوږد تخلیق کړو. بیائی اوفرمائیل، لاړ شه دَ فرښتو ډلې ته سلام اوکړه او واوره چه هغوی په جواب کښې څه وائی. نوبس هم دغه به ستا او ستا دَامت سلام وی. آدم علیه السلام (فرښتو ته) اووئیل السلام علیکم. هغوی جواب ورکړو وعلیکم السلام ورحمة الله. فرښتو دَ وعلیکم السلام لفظ زیات کړو. خیر چه کوم خلق دَ قیامت په ورځ په (جنت) کښې داخلیږی هغه به ټول دَ حضرت آدم علیه السلام په صورت کښې وی. دَحضرت آدم علیه السلام نه پس تراوسه پورې دَ امت قد کمیږی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې.(۴)

عبدالرازق: دا ابوبکر عبدالرازق بن همام الصنعانی رحمه الله دې.(۵)

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصری رحمه الله دې.(۱)

---

(۱) عمدة القاری: ۲۸۷/۱۵-۲۸۶، دارالکتب العلمیة.

(۲) تفسیر الإمام مجاهد: ص:۸۲ دارالکتب العلمیة جامع البیان: ۱۳۶/۱۰دارهجر، عمدة القاری:۲۸۷/۱۵دارالکتب العلمیة.

(۳) والحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الاستئذان، باب بدء السلام، رقم الحدیث:۶۲۲۷ومسلم فی صحیحه فی کتاب الجنة وصفة نعیمها وأهلها، باب یدخل الجنة أقوام، أفئدتهم مثل أفئدة الطیر، رقم الحدیث ۷۱۶۳، وجامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۳۰/۴رقم الحدیث: ۲۰۰۵.

(۴) کشف الباری: ۶۵۷/۱.

(۵) کشف البَاری: ۴۲۱/۲.

همام: دا همام بن منبه صنعاني رحمه الله دي. [٢]

ابوهريره: دا صحابي رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. [٣]

دَحديث شرح

قوله: خَلَقَ اللهُ آدَمَ: دَ کتاب الاستیذان په روايت کښې "على صورته" اضافه ده. يعنی الله تعالی حضرت آدم عليه السلام په خپل صورت باندې پيدا کړو. دَ صورته دَ ضمير په مرجع کښې دَ اختلاف په بنياد دَحضرات محدثينو رحمهم الله په مينځ کښې ددې جملې په تشريح کښې اختلاف واقع شوې دې. چنانچه دَدې ضمير په مرجع کښې څلور اقوال دي:

① توقف. ② صورته ضمير مرجع حضرت آدم عليه السلام دي. ③ صورته ضمير مرجع الله تبارك وتعالى دي. ④ صورته ضمير مرجع رجل مضروب دي.

اول قول: جمهور سلف رحمهم الله دَدې اودَې په شان نورو احاديثو دَ تشبيه مفهوم بيانولو کښې دَتوقف نه کار اخلي په کوم کښې چه دَالله تعالى دَ ياره دَ صورت او بدن يا نورو انساني اعضاء ثبوت وي. هغوی فرمائي چه مونږ په دغه شان ټولو احاديثو حق کېدو باندې ايمان لرو اودا چه دَدې ظاهري معنی مراد نه وي بلکه دَهغې نه څه داسې معنی مراد وي چه دَالله تعالى دَ اوچت شان لائق وي او هم الله تعالى دغه معنی ښه پېژني. لهذا دا حضرات په دې باره کښې توقف اختياروي. [٤]

دويم قول: دويم قول دادې چه دَ اقرب المراجع کېدو دَ وجې نه دَ صورته ضمير مرجع حضرت آدم عليه السلام دې. دا دَ ابوسليمان الخطابي رحمه الله قول دې. [٥]

په دې صورت کښې دَدې جملې مختلف مطالب او مفاهيم بيان کړې شوي دي: ① يو مطلب دا بيان کړې شوې دې چه الله تبارك وتعالى حضرت آدم عليه السلام دَ عام انسانانو په شان اول دَ نطفې، بيا مضغه (دَ وينې دبوټې) اوبيا دَ علقه (غوښې دَ ټکړې) دَ مختلف مراحلو نه دَ تيرولو سره ماشوموالي وروکوالي ځوانئي وغيره بهارونه اونه خودل بلکه حضرت آدم عليه السلام دَ شروع نه په اول خل کامل اومکمل صورت کښې پيدا کړې دې اودا چه کوم وخت په هغه کښې روح پوکولې شو نو هغه وخت هم دَهغه قد شپېته ګزه وو. [٦]

---

[١] کشف الباري: ٤٦٥/١.

[٢] کشف الباري: ٤٦٥/١، ٢٢١/٤.

[٣] کشف الباري: ٦٥٧/١، ٤٥٩، ٦٦٣/١.

[٤] کشف المشکل من حديث الصحيحين، مسند أبي هريرة: ٤٩٨/٣ رقم الحديث: ٢٤٤٤، الحديث السابع والسبعون بعد المأتين، دار الوطن، طرح التثريب، کتاب الحدود، باب اتقاء الوجه في الحدود والتعزيرات: ١٨/٨ شرح النووي: ٦٦/١٦

[٥] غريب الحديث للخطابي، حديث علی بن أبي طالب: ١٥٨/٢، کشف المشکل: ٤٩٨/٣ رقم: ٢٤٤٤ أعلام الحديث للخطابي: ٢٢٢٨/٣-٢٢٢٧.

[٦] غريب الحديث للخطابي، حديث علی بن أبي طالب: ١٥٨/٢ مرکز إحياء التراث الإسلامي، مکة المکرمة. الکواکب الدراري المعروف بشرح الکرماني، کتاب الاستيذان: ٧٢/٢٢ دار إحياء التراث، شرح ابن بطال، کتاب الاستئذان: ٦/٩ دار الکتب العلمية.

شارح بخاری ابن بطال رحمه الله فرمائی چه په دې حدیث کښې د دهریه په عقیده باندې رد دې ځوک چه د دې خبرې قائل دی چه د انسان پیدائش د اولې ورځې نه د نطفه او مضغه وغیره په ترتیب مراحل سره پوره شوې دې. انسان د نطفې او نطفه د انسان پیداوار دې په دې حدیث کښې صراحت راغلو چه د حضرت آدم علیه السلام خلقت د نطفې نه نه دې شوې بلکه هغه د هم د شروع نه د خاورې نه په خپل اصل صورت کښې پیداکړې شوې وو. (١)

② دویم مطلب دادې چه الله تعالی کله حضرت آدم علیه السلام د جنت نه دنیا طرف ته ولیږلو نوهم په هغه صورت ئې اولیګلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. اود دې حدیث نه مقصد د حضرت آدم علیه السلام او نورو مخلوقاتو په مینځ کښې فرق بیانول دی. ځکه چه حضرت آدم علیه السلام سره د جنت نه مار او طاؤس هم راویستلې شوې وو او الله تعالی د هغوی د جرم په سزا کښې د مار صورت تور کړو هغه ئې د خپو نه محروم کړو او خاوره ئې د هغه رزق مقرر کړو. دغه شان ئې د طاؤس خپې بدرنګه کړې خو حضرت آدم علیه السلام ئې د هغه په خپل شکل باندې هم هغه شان اوساتلو کوم چه د هغه په جنت کښې وو. لهذا په دې حدیث سره مقصد د حضرت آدم علیه السلام په نورو مخلوقاتو باندې فضیلت بیانول دی. (٢)

③ دریم مطلب دا بیان کړې شوې دې چه د دې حدیث نه مقصود د قدریه د عقیدې تردید دې هغوي وائی چه د حضرت آدم علیه السلام صفات دوه قسمه دی. الف کوم چه الله تعالی پیداکړی دی. ب: کوم چه حضرت آدم پخپله تخلیق کړی دی. په دې حدیث کښې د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې خبرې وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په خپل صورت باندې د خپلو ټولو صفاتو په وصف سره پیدا کړو نه دا چه د هغه بعض صفات د پیدائش نه پس په هغه کښې پیدا شو. (٣)

یو ډله وائی چه په دې حدیث سره د اهل الطبائعین (ځوک چه انسانی طبیعت مؤثر ګنړی) او په اهل النجوم باندې رد کیږی. هغه داسې چه دا حضرات وائی د حضرت آدم علیه السلام په شکل او صورت کښې د هغه د طبیعت، موسم، آب وهوا د شپې ورځې د ګردش هم عمل دخل دې. په دې حدیث سره د دغه باطل عقیدې تردید اوشو او د دې امر وضاحت اوشو چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی په کامل صورت کښې پیدا کړې دې. په تخلیق آدم علیه السلام کښې نه ځوک الله تعالی سره شریک کار دی او نه په هغې کښې د بل څه څیز عمل دخل دې. (٤)

④ یو مفهوم د دې حدیث علامه ابن قتیبه الدینوری رحمه الله بیان کړې دې هغه دا چه د دې جملې تقدیری عبارت داسې دې: (إن الله خلق آدم (فی الجنة) علی صورته (فی الدنیا) او مقصد د دې حدیث نه د دې خبرو تردید دې چه په جنت کښې د حضرت آدم علیه السلام د قدوقامت، حلیې نور اود خوشبو وغیره باره کښې مشهورې دی. د کوم نه چه دا ثابتیږی چه د حضرت آدم علیه السلام کوم شکل او صورت په جنت کښې وو هغه د هغه د دنیوی شکل او صورت نه مختلف وو. په دې حدیث سره د هغه ګمان تردید اوشو او اوفرمائیلې شو چه حضرت آدم علیه السلام په جنت کښې هم په دغه صورت باندې پیدا کړې شو کوم صورت چه د هغه په دنیا کښې وو. (٥)

---

(١) شرح ابن بطال کتاب الاستیذان: ٤/٩، عمدة القاری، کتاب الاستئذان: ٧٩/٢٢ رقم: ٦٢٢٧ الکواکب الدراری: ٧٢/٢٢.

(٢) التوضیح شرح الجامع الصحیح لابن الملقن، کتاب الاستئذان باب بدء السلام رقم: ٦٢٢٧، ١١/٢٩-١٠.

(٣) شرح ابن بطال: ٤/٩ الکواکب الدراری: ٧٣/٢٢ فتح الباری للحافظ ابن حجر: ٣/١١ عمدة القاری: ٣٥٨/٢٢.

(٤) فتح الباری لابن حجر: ٣/١١ التوضیح: ١١/٢٩.

(٥) تأویل مختلف الحدیث، أحکام قد أجمع علیها یبطلها القرآن ویحتج بها الخوارج: ١٨، حدیث فی التشبیه، خلق آدم، ص: ٣٢١، المکتب الإسلامی.

دريم قول: دريم قول دادې چه دَ صورته ضمير مرجع دَ الله تعالى ذات دې. دا دَ علامه ابن عقيل رحمه الله قول دې. [1] دَدې قول په بنياد باندې دَ يو بل روايت الفاظ دادى كوم چه دَدې مجمل حديث تفسير بيانوى. چنانچه په روايت كښې راځى «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» يعنى الله تعالى حضرت آدم عليه السلام دَ رحمن په صورت پيدا كړې دې. دې حديث ته علامه قرطبى رحمه الله اوعلامه مازرى رحمه الله «ليس بثابت عند أهل الحديث» وئيلې دې. [2] اوبيا هم دَدې حضراتو دَ قول تائيد علامه زين الدين عراقى رحمه الله هم كړې دې. [3] داحضرات فرمائى چه كيدې شى دَدې روايت راوى دَ روايت بالمعنى په توګه سره حديث نقل كړې وى اوهغوى دَ دې په معنى پوهيدلو كښې غلط شوې وى. هغه داسې چه راوى «إن الله خلق آدم على صورته» الفاظ اوريدو سره دَ «صورته» دَ ضمير مرجع لفظ الله ګنړلې وى اوبيائى دَ روايت بالمعنى په توګه سره دا حديث بيانولو سره خپل پوهې مطابق مرجع اسم ظاهر «الرحمن» په شكل كښې بيان كړو. يعنى دَ دواړو روايتونو اصل هم يو دې ليكن داحضرات دَ راوى دَ فهم كړې معنى سره اتفاق نه كوى.

ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى [4] چه ابن ابى عاصم رحمه الله كتاب السنة كښې [5] دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله دَحرب الكرمانى رحمه الله په حواله سره دَ اسحاق بن راهويه قول نقل كړې دې هغه فرمائى: «إن الله خلق آدم على صورة الرحمن» الفاظ په احاديثو كښې ثابت دى. [6]

دغه شان اسحاق الكوسج رحمه الله فرمائى چه ما دامام احمد بن حنبل رحمه الله نه اوريدلى دى چه دَدې حديث باره كښې هغوى اوفرمائيل: «حديث صحيح» [1] بل علامه طبرانى رحمه الله كتاب السنة كښې فرمائى چه مونږ ته دَ امام احمد بن

---

[1] كشف المشكل مسندأبى هريرة: ۴۹۸/۳، رقم: ۳۴۴۴.

[2] المنهاج شرح النووى على صحيح مسلم بن الحجاج كتاب البروالصلة والأداب، باب النهى عن ضرب الوجه: ۱۶. ۳۸۱، رقم: ۶۵۹۸دارالمعرفة، طرف التثريب، كتاب الحدود، باب اتقاء الوجه في الحدود والتعزيرات: ۱۷/۸، دارإحياء التراث، فتح البارى، كتاب العتق، باب إذا ضرب العبد فليجتنب الوجه: ۱۸۳/۵، رقم: ۲۵۵۹.

[3] طرح التثريب كتاب الحدود باب اتقاء الوجه إلخ: ۱۸/۸.

[4] فتح البارى كتاب العتق باب إذا ضرب العبدإلخ: ۱۸۳/۵.

[5] عمرو بن أبى عاصل الضحاک رحمة الله عليه، المتوفى: ۲۸۷هجرى خپل كتاب كتاب السنة كښې باب ذكر الكلام والصوت والشخص وغيرذلک، لاندې باب نمبر ۱۰۹كښې دا حديث (لا تقبحوا الوجوه، فإن ابن آدم خلق على صورت الرحمن) په الفاظوسره ذكر كړې دې رقم الحديث: ۵۱۷، ۲۲۹/۱المكتب الإسلامى. او طبرانى رحمه الله دَ ابن عمر رضي الله عنهما په طريق سره دَ ثقه راويانو په سندسره دَدې حديث تخريج كړې دې حدثنا على بن عبدالعزيز، ثنا إسحاق بن إسماعيل الطالقانى، ثنا جرير عن الأعمش، عن حبيب بن أبى ثابت عن عطاء عن ابن عمر قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"لا تقبحوا الوجه، فإن ابن آدم خلق على صورة الرحمن تعالى"(المعجم الكبير للطبرانى، عطاء أبن أبى رباح عن ابن عمر: ۴۳۰/۱۲ رقم الحديث: ۱۳۵۸۰ مكتبة ابن تيمية) دغه شان مذكوره الفاظ دَ حديث په دې كتابونو كښې هم راغلى دى: (۱) بغية الباحث عن زوائد مسندالحارث، كتاب الأدب، باب النهى عن تقبيح الوجه، رقم: ۸۷۲ ۸۳۱/۱مركز خدمة السنة. (۲) مجمع الزوائد للهيثمى، كتاب النهى عن الضرب على الوجه والنهى عن سبه: ۱۹۸/۸ رقم: ۲۳۱/۹دارالفكر. (۳) الجامع الكبير للسيوطى، قسم الأقوال، اللام ألف مع التاء: ۲۲۷/۸دارالكتب العلمية. (۴) إتحاف المهرة بالفوائد المبتكرة من أطراف العشرة، حرف العين، مسند عبدالله بن عمر، عطاء بن أبى رباح عن ابن عمر: ۵۹۲/۸رقم الحديث: ۱۰۰۲۳،مركز خدمة السنة والسيرة النبوية.

[6] فتح البارى كتاب العتق باب إذا ضرب العبد إلخ: ۱۸۳/۵.

حنبل رحمه الله خوني عبد الله بن احمد بن حنبل رحمه الله بيان اوكړو چه يو سړي زمونږ والد صاحب (امام احمد بن حنبل رحمه الله) ته اووئيل چه يو سړي (خلق آدم على صورته) معنى دا بيان كړه چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام د رجُلِ په شكل اوصورت باندې پيدا كړې دې نوهغوى اوفرمائيل چه دې سړي د دروغو نه كار اخستې دې داعقيده خود جهميه ده. (٢) د صورته د ضمير مرجع حضرت آدم عليه السلام نه دې بلكه الله تبارك وتعالى دې.

تركومې چه خبره د علامه قرطبى رحمه الله مازرى رحمه الله او عراقى ددې روايت د ترديد ده او دا چه روايت بالمعنى كيدو كښې راوى ته غلط فهمي شوې ده. نو ددې جواب حافظ ابن حجر رحمه الله دا وركړې دې چه هم ابن ابى عاصم رحمه الله ابو يونس عن ابى هريرة رضي الله عنه په طريق سره ددې حديث تخريج په داسې الفاظو سره كړې دې چه د مذكوره تاويل ترديد كوى هغه الفاظ دا دى: (من قاتل فليجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان على صورة وجه الرحمن) (٣) يعنى كوم سړې چه جنګ كوى نو (په جنګ كښې) دې په مخ باندې د وهلو نه خان ساتى، خكه چه د انسان د مخ صورت د رحمن د مخ په صورت باندې ساتلې شوې دې.

ددې روايت په الفاظو كښې مذكوره تاويل ممكن نه دې اودا په دې خبره كښې صريح دې چه صورته د ضمير مرجع هم د الله تعالى ذات دې. (٤) بهرحال كه چرې د صورته د ضمير مرجع الله تعالى وى نو ددې جملې به داسې تاويل كيږى كوم چه د الله تعالى د شان برابر وى مثلاً:

① صورة په هغه ځائى د صفة په معنى كښې دې لكه چه لفظ صورت مسئله مشهور دې. اوددې نه د مسئلې صفت او كيفيت مراد وى. ددې مطلب به داشى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه صفاتو باندې پيدا كړو چه د الله تعالى د صفاتو په شان اومثال دى. چنانچه الله تعالى هغه حي، عالم، قادر، مريد، متكلم، سميع او بصير جوړ كړو. (٥)

② د صورت نه صفة نه بلكه هم صورت اوهئيت مراد دې. ليكن د الله تعالى طرف ته ددې اضافت د تشريف اوتكريم دپاره دې. لكه چه روح الله، او بيت الله كښې د روح او بيت اضافت د شرف اوعظمت ظاهرولو دپاره دې. په دې صورت كښې د حضرت آدم عليه السلام شكل اوصورت وجاهت اولطافت اوحسن اوجمال طرف ته اشاره كول منصود دى چه الله تعالى حضرت آدم عليه السلام په هغه لطيف او جميل صورت باندې پيدا كړو كوم چه په اسرار او لطائف باندې مشتمل دې اوكوم چه هغه په خپل قدرت كامله سره د خپل طرف نه ورعطاء كړه. (٦)

---

(١) التخريج السابق.

(٢) التخريج السابق.

(٣) كتاب السنة باب: ٩، ١٠٩، ٢٢٩/١رقم: ٥٢١المكتب الإسلامي، بل كنزالعمال كښې د طبراني په حواله سره دا الفاظ راغلى دى: "إذا قاتل أحدكم فليجتنب الوجه، فإن صورة الإنسان على صورة وجه الرحمن" كنزالعمال، الكتاب الأول الباب الثالث، الفصل الأول: في الصفات: ٢٢٧/١، رقم: ١١٤٣، الرسالة، الجامع الكبير، حرف إذا مع القاف، رقم: ٢٤٠٨، ٣٢٧/١ألفاظ الحديث: "إذا قاتل أحدكم فليجتنب الوجه، فإن صورة وجه الإنسان على صورة وجه الرحمن"، دارالكتب العلمية.

(٤) فتح البارى كتاب العتق: ١٨٣/٥دارالفكر.

(٥) شرح ابن بطال: ٤/٩فتح البارى: ٣/١١عمدة القارى: ٣٥٨/٢٢إرشادالسارى: ٢٢٩/١٣.

(٦) عمدة القارى: ٣٥٨/٢٢إرشادالسارى: ٢٢٩/١٣شرح ابن بطال: ٥/٩مرقاة المفاتيح كتاب الديات باب مالايضمن من الجنايات: ٧٩/٧، دارالكتب العلمية.

③ د صورة نه مراد هم شکل اوهینت دی لیکن د الله تبارك وتعالی و طرف ته د دی اضافت حقیقی نه دی بلکه اضافت ملك دی. لکه چه ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾ الآية کښې دی او په دې صورت کښې به معنی وی چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په خپل مملوکه صورت باندې پیدا کړو. [1]

④ حضرت کشمیری رحمه الله د دې جملې یو بل مطلب بیان کړې دې. هغه دا چه که چرې بالفرض والمحال الله تعالی دې عالم ناسوتی طرف ته نزول فرمائیلې نو هم د انسانی صورت سره به نې نزول فرمائیلو. ځکه چه په قرآن کریم او احادیث طیبه کښې ځانې په ځانې د الله تعالی طرف ته د عین، قدم، اصابع، وجه، ساق، ید، حق، یمین، قبضة او رداء او ازار وغیره الفاظو سره نسبت کړلې شوې دې. او په دې خبره کښې څه شك نشته دې چه ذکر شوی اوصاف د انسانی بدن او حلیې سره تعلق لرې. نو چه کله په قرآن او حدیث کښې انسانی صورت سره تعلق لرونکې څیزونو نسبت الله تعالی طرف ته کړې شوې دې نو هم دې سره د دې خبرې طرف ته اشاره ملاویږی چه که چرې الله تعالی جل وعلا د دې عالم ناسوتی طرف ته نزول کولې نو هم په دې حلیې سره به نې نزول فرمائیلو د کوم نسبت چه الله تعالی طرف ته کړې شوې دې. او هم د دې خبرې طرف ته د حدیث دجال نه هم لارخود نه ملاویږی په کوم کښې چه فرمائیلې شوی دی «إنه أعور العين اليمنى وربكم ليس بأعور» [2]

یعنی فرض کړه که زمونږ رب ذوالجلال دې دنیا ته تشریف راوړلو نو د هغه دواړه سترګې به سلامتې وې ځکه چه د یو سلیم الجسد انسان حلیه هم دغه ده. د مذکوره بحث په رڼا کښې به د مذکوره جملې مطلب داشی چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام په هغه صورت باندې پیدا کړو کوم چه په علی تقدیر النزول د الله تعالی وې. [3]

خلورم قول: د صورته د ضمیر د مرجع په تعیین کښې یو جماعت دا قول اختیار کړې دې چه په اصل کښې حضورپاك دا ارشاد په یو خاص سبب سره فرمائیلې دې [4] او هغه داسې چه یو ځل حضورپاك په یو سړی باندې تیریدو چه خپل غلام ئې په مخ باندې وهلو او ورسره نې دا وئیل «قبح الله وجهك ووجه من أشبه وجهك» [5] یعنی الله پاك دې ستا مخ او د چا مخ چه ستا په شان دې بدرنګه کړی. حضورپاك چه کله دا واوریده نو وئې فرمائیل «إذا ضرب أحدكم فليتق الوجه، فإن الله خلق آدم على صورته» [6] کله چه په تاسو کښې «څوك» بل څوك وهی نو په مخ باندې د وهلو نه دې ځان ساتی، ځکه چه الله تعالی حضرت آدم علیه السلام د دغه وهلې شوی سړی په شکل او صورت باندې پیدا کړې دې. یعنی مه په مخ باندې وهل کوئی او مه هغې ته بدې ردې وئیل صحیح دی. ځکه چه د حضرت آدم علیه السلام او د هغه د ټول اولاد صورت هم په یو نوعیت باندې دې. لهذا د یو انسان د مخ سپکاوې کولو سره د حضرت آدم علیه السلام او د نورو ټولو انبیاء کرامو د شکل او صورت تنقیص لازم راځی. او د حضرت آدم علیه السلام نوم په خاص توګه ځکه راغلې دې چه هغه ابوالبشر دې او د ټولو نه اول دا صورت هم هغوی ته ورکړې شوې دې. دا قول د مهلب رحمه الله وغیره دې. [7]

---

[1] کشف المشكل مسند أبي هريرة: ۴۹۸/۳ رقم: ۲۴۴۴.

[2] صحيح البخاري كتاب الجمعة باب من انتظر حتى تدفن رقم: ۴۴۰۲ صحيح مسلم كتاب الإيمان باب ذكر المسيح إلخ رقم: ۴۲۶ (۱۶۹) ۲۷۴ سنن الترمذي كتاب الفتن باب صفة الدجال: رقم: ۲۲۴۱.

[3] فيض الباري كتاب الاستئذان: ۱۸۸/۶-۱۸۷ دار الكتب العلمية.

[4] شرح ابن بطال، كتاب الاستئذان: ۴/۹ طرح التثريب، كتاب الحدود، باب اتقاء الوجه في الحدود والتعزيرات، السابعة: ۱۷/۸ فتح الباري، كتاب العتق، باب إذا ضرب العبد إلخ: ۱۶۵/۱۳ دار الكتب العلمية.

[5] المصادر السابقة.

[6] المصادر السابقة.

[7] المصادر السابقة.

په دې روایت کښې د خلقت په توګه د حضرت آدم علیه السلام د پلنوالي مقدار ذکر نه دې خو په بعض نورو روایاتو کښې د پلنوالي مقدارهم بیان کړې شوې دې. چنانچه امام احمد رحمه الله د سعید بن المسیب رحمه الله په طریق باندې د حضرت ابوهریره رضي الله عنه مرفوع روایت ذکر کړې دې دکوم الفاظ چه دادي: (کان طول آدم ستین ذراعا فی سبعة أذرع عرضا). (۱) یعني چه په وخت د خلقت، د حضرت آدم علیه السلام اوږدوالې شپیته لاسه او پلینوالې اووه لاسه وو.

قوله: قال: اذهب فسلم علی أولئك من الملائكة.....إلخ: لاړ شه اوهغه فرښتوته سلام اوکړه چه هغوی څه جواب کوی هغه به ستا او ستاد اولاد سلام شي.

"فسلم" صیغه د امر نه بعض حضراتو په شروع کښې د سلام په وجوب باندې استدلال کړې دې لیکن دا خبره صحیح نه ده ځکه چه حضرت آدم علیه السلام ته کیدونکی د سلام حکم صرف د هغه خاص واقعې سره متعلق دې. په یو خاص حالت کښې صادر کیدونکې حکم په ټولو حالاتو کښې جاری کول صحیح نه دی. (۲) "أولئك" سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه د ملائکو کوم جماعت ته د سلام کولو حکم ورکړې شوې وو هغه د حضرت آدم علیه السلام نه لرې په څه فاصله باندې وو. (۳) د ابوذر په روایت کښې د "استمع" په ځائی "اسمع" لفظ دې. دغه شان "یحیونك" په ځائی "یجیبونك" دې یعنی هغوی څنګه جواب ورکوی. (۴)

"تحیة" د باب تفعیل مصدر دې او تَفْعِلَةٌ په وزن باندې دې. په اصل کښې "تَحْيِيَةٌ" وو د رومبی یاء حرکت حاء ته د ورکولونه پس یاء په یاء کښې ادغام کړې ده دې د آخر تاء چه په حالع د وقف کښې هاء سره بدلولې شی دې سره لازم ده، اوددې ماده حیاة ده. (۵)

په لغت کښې "تحیة" چاته "حیاك الله" (یعنی الله تعالي دې تا ژوندې لرې) ونیلو ته وائي. روستو چه په کومو الفاظو سره مخاطب ته دعا کولې شی د دغه الفاظو دپاره د تحیة لفظ استعمالیدل شروع شو که هغه الفاظ د السلام علیکم وی او که بل څه لفظ وی. (۶) چنانچه د جاهلیت په زمانه کښې به د هریو بادشاه خپله تحیه وه. په کوم سره چه به صرف هم هغه مخاطب کولې شو. بعضو ته "أبیت اللعن" (تاد ځان د ملامتیا دکارونونه خپل ځان لرې اوساتلو) به ونیلې شو. (۷) بعضو ته "أنعم صباحا" (ستاسو سحر دې په خیر وی) چاته به ئی "اسلم کثیرا" (همیشه سلامت اوسیږه) سره به مخاطب کولې شو او چاته به "عش ألف سنة" (زرګونه کاله ژوندې اوسې) ونیلو شو. (۸) د "تحیتك" مبتداء محذوف، د هذه خبر دې. تقدیری عبارت دادې: (هذه تحیتك وتحیة ذریتك من بعدك) یعني ستاسو د پاره او تاسونه پس ستاسو د اولاد دپاره تحفه ده.

---

(۱) مسند الإمام أحمد، مسند أبي هريرة، رقم: ۱۰۹۱۳، ۵۳۲/۱۶، مؤسسة الرسالة، مسند البزار، علی بن زيد عن سعيد، رقم: ۷۸٤٤، ۲۵۸/۵ مكتبة العلوم والحكم، المعجم الصغير للطبراني، باب الميم، من اسمه محمد، رقم: ۸۰۸۰، ۷۵-۷۶/۲ المكتب الإسلامي.

(۲) فتح الباري: ۴۰۳/۱۱.

(۳) المصدر السابق.

(۴) فتح الباري: ٤/۱۱، عمدة القاري: ۳۵۸/۲۲ إرشاد الساري: ۲۲۹/۱۳.

(۵) الصحاح للجوهري، ص: ۲۷۹، المغرب: ۲۳۹/۱ لسان العرب: ۴۲۹/۳-۴۲۸ النهاية: ۱۸٤/۱ دار المعرفة.

(۶) المغرب في ترتيب المعرب: ۲۳۹/۱.

(۷) الصحاح للجوهري، ص: ۲۲، النهاية لابن الأثير: ۳۶/۱ لسان العرب لابن المنظور: ۵۵/۱.

(۸) النهاية في غريب الحديث والأثر: ۱۸۷/۱.

ايا سلام دَ امت محمديه خصوصيت دي؟: په دې حديث كښې ذكر لفظ ذرية نه دَحضرت آدم عليه السلام عام ذريت هم مراد كيدې شي اوصرف دَ امت محمديه مسلمان ذريت هم مراد كيدې شي.[1] ليكن دَ نورو رواياتو نه معلوميږي چه د سلام مشروعيت امت محمديه على صاحبها الف الف صلاة وتسليم خصوصيت دې.

چنانچه امام بخاري رحمه الله په الادب المفرد [2] كښې او ابن ماجه رحمه الله سنن [3] كښې دحضرت عائشه صديقه رضي الله عنها مرفوع روايت نقل كړې دې په كوم كښې چه دي: (ماحسدتكم اليهود على شيء ماحسدوكم على السلام والتأمين).[4] يعني يهوديان چه څومره حسد په سلام او آمين وئيلو باندې كوي دومره حسد دَ بل څه څيزدَ وجې نه نه كوي.

دغه شان دَحضرت ابوذر غفاري رضي الله عنه يو اوږد مرفوع روايت امام مسلم رحمه الله نقل كړې دې په كوم كښې چه دي: (فكنت أنا أول من حياه بتحية الإسلام).[5] يعني دَ ټولونه اول هم ما حضورپاك ته اسلامي تحيه پيش كړه.

بيهقي رحمه الله شعب الإيمان كښې دَحضرت ابوامامه رضي الله عنه مرفوع روايت نقل كړې دې په هغې كښې دي: (جعل الله السلام تحية لأمتنا وأمانا لأهل ذمتنا).[6] يعني الله تعالى سلام زمونږ دَ امت دَپاره تحيه او دَ اهل ذمه دَپاره امان جوړ كړې دې. سنن ابى داؤد كښې دَحضرت عمران بن حصين رضي الله عنه يو روايت دې: (كنا نقول في الجاهلية: أنعم الله بك عينا وأنعم صباحا، فلما كان الإسلام نهينا عن ذلك).[7] يعني مونږ به دَ جاهليت په زمانه كښې به (أنعم الله بك عينا) (ستا په ذريعه دې سترګې يخې وي) او (أنعم صباحا) (ستا سحر دې ښه وي، صبح بخير) الفاظ وئيل ليكن دَ اسلام راتلونه پس مونږ دَدې الفاظو دَ وئيلو نه منع كړې شو. دَ مقاتل بن حيان رحمه الله په روايت كښې دي (كانوا في الجاهلية يقولون: حييت مساء، حييت صباحا، فغير الله ذلك بالسلام).[8] يعني دَ جاهليت په زمانه كښې به خلقو (حييت مساء) او (حييت صباحا) الفاظ (چه دَ هغې معنى ده ته سحر مابنام تروتازه او آباد اوسيږه) دَ تحية په توګه به وئيلې شو الله تعالى دا په سلام سره بدل كړه.

قوله: فقال: السلام عليكم: حضرت آدم عليه السلام ته دَ "سَلِّمْ" لفظ وئيلې شوې وو دَدې حكم په پوره كولو كښې حضرت آدم عليه السلام "السلام عليكم" اووئيل. دا الفاظ يا خو الله تعالى دَ الهام په ذريعه حضرت آدم عليه السلام ته اوخودل يا

---

[1] فتح الباري: ۴/۱۱عمدة القاري: ۳۵۸/۲۳ إرشادالساري: ۲۲۹/۱۳فيض القدير رقم: ۳۹۲۸.

[2] الأدب المفرد: ۵۵۱/۱رقم: ۹۸۸،مكتبة المعارف، رياض.

[3] سنن ابن ماجه رقم: ۸۵۶، ص: ۲۷۸دارإحياء الكتب العربية.

[4] مصنف عبدالرزاق رقم: ۲۶۳۹، ۹۸/۲المجلس العلمي، مسندإسحاق بن راهويه رقم الحديث: ۵۷۹ – ۱۱۲۲، ۵۴۰/۲، مكتبة الإيمان.

[5] الصحيح لمسلم رقم: ۲۴۷۳صحيح ابن حبان رقم: ۷۱۳۳، ۸۱/۱۶الرسالة، مسند أحمد رقم: ۲۱۵۲۵، ۴۱۵/۳۵الرسالة، مسند أبى داؤدالطيالسى: ۲۰۶۴/۱رقم:۴۵۸، دارهجر مصنف ابن أبى شيبة: ۲۶۱/۲۰رقم: ۳۷۷۵۳دارالقبلة شرح مشكل الآثار: ۲۷۱/۴رقم: ۱۵۹۵الرسالة، مسندالبزار: ۳۷۱/۹۰رقم:۲۹۴۸ مكتبة العلوم والحكم. پورته ذكرشوو ټولو كتابونو كښې صرف صحيح مسلم كښې 'كنتُ' نه پس 'أنا' ضمير اضافه ده.

[6] كنزالعمال رقم: ۲۵۲۵۴، ۱۱۶/۹الرسالة المعجم الأوسط قم: ۳۲۱، ۲۹۸/۳دارالحرمين، المعجم الكبير رقم: ۷۵۱۸ ۱۲۷/۸ مكتبة ابن تيمية.

[7] سنن أبى داؤد كتاب الأدب باب : يقول الرجل للرجل: أنعم الله بك عينا، رقم: ۵۱۵۸ جامع الأصول رقم: ۴۸۶۲، ۶۰۷/۶مكتبة دارلبيان مصنف عبدالرزاق رقم: ۱۹۴۳۷ شعب الإيمان، رقم: ۸۵۰۲ ۲۵۳/۱۱مكتبة الرشد.

[8] تفسير ابن أبى حاتم، سورة النور، قوله تعالى: ﴿لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ﴾ رقم: ۱۳۳۳۲، ۳۵۱/۴۴فتح الباري: ۴/۱۱.

الله تعالی هم دغه الفاظ اوخودل او یا حضرت آدم علیه السلام پخپله "سَلِمْ" د لفظ مصداق هم دغه الفاظ اوګنړل [۱] د الهام په ذریعه د خودلو تائید د حضرت ابوهریره رضي الله عنه د دې مرفوع حدیث نه هم کیږی د کوم تخریج چه ابن حبان رحمه الله کړې دې په دې کښې دی: «إن آدم لما خلقه الله عطس فألهمه الله أن قال: الحمد لله» [۲] یعنی چه حضرت آدم علیه السلام الله تعالی پیدا کړو نوهغوی ته انتروشې راغلو نو الله تعالی د الهام په ذریعه الحمد الله ونیل ورا وخودل. [۳]

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه سلام هم دالته مشروع شو او ددې شروع اوشوه. سلام د محبت کنجی ده په دې سره د نورو رونړو په زړونو کښې مینه اومحبت زیاتیږی په دې سره ایمان کامل کیږی. حضرت آدم علیه السلام ته هم په دې موقع باندې د سلام وئیلو په خاص توګه هم په دې وجه حکم اوشو. [۴] د صحیح مسلم په یو مرفوع روایت کښې حضرت ابوهریره رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی: «لَاتَدْخُلُوْا الْجَنَّةَ حَتّٰى تُؤْمِنُوْا، وَلَا تُؤْمِنُوْا حَتّٰى تَحَابُّوْا، أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلٰى شَيْءٍ إِنْ فَعَلْتُمُوْهُ تَحَابَبْتُمْ، أَفْشُوْا السَّلَامَ بَيْنَكُمْ» (أخرجه مسلم في كتاب الإيمان، باب بيان أنه لايدخل الجنة إلا المؤمنون رقم: ۵۴، وأيضاً عند أبي داؤد في سننه في كتاب الأدب، باب في إفشاء السلام وعند الترمذي في جامعه في الاستئذان، باب ماجاء في إفشاء السلام، رقم: ۲۶۸۹ نور اوګورئی إرشاد الساري: ۷/۲۳۴. یعنی تاسو د ایمان راوړلونه بغیر جنت ته نه شې داخلیدلې، اوتاسو ترکومې چه خپل مینځ کښې محبت نه کوئی کامل مؤمن نه شئی جوړیدې. آیازه تاسو ته هغه څیز اونه ښایم چه کله تاسو په هغې باندې عمل اوکړئی نو په خپل مینځ کښې به مینه کوئی (هغه دادې چه) خپل مینځ کښې یو بل ته سلام کوئی.

د سلام شروع په کومو الفاظو سره اوکړې شی؟: امام بخاری رحمه الله دا حدیث ذکرکولوسره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د سلام مشروع او مسنون الفاظ السلام علیکم دی. [۵] که چرته څوک بغیرد الف لام نه سلام علیکم اووائی نو بیاهم صحیح دی. [۶] قرآن کریم کښې دی: ﴿فَقُلْ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ﴾ [۷] په یو بل آیت کښې دی: ﴿سَلٰمٌ عَلٰى نُوْحٍ فِي الْعٰلَمِيْنَ﴾ [۸] په دې دواړو آیاتونو کښې سلام بغیرد الف لام نه دې البته بهتر او غوره السلام علیکم هم الف لام سره دې لکه څنګه چه د حدیث تشهد په الفاظ کښې (السلام علیك أیها النبي إلخ) راغلی دی

وعلیکم السلام او علیکم السلام نه شروع د سلام کول: که چرې یوسرې د وعلیکم السلام د لفظ نه د سلام شروع اوکړی نو په اتفاق سره به دا سلام نه شمیرلې کیږی اونه به د دې الفاظو ویونکې د جواب مستحق وی ځکه چه د وعلیکم السلام په لفظ کښې د کلام د شروع کولو صلاحیت نشته دې. [۹] البته که د واؤ نه بغیر علیکم

---

[۱] طرح التثریب کتاب الحدود: ۱۰۵/۸ دار إحیاء التراث، فتح الباری: ۴/۱۱.

[۲] صحیح ابن حبان رقم: ۶۱۶۴ الرسالة، موارد الظمآن رقم: ۲۰۸۰، ۴۲۱/۶ دار الفیحاء، کنز العمال رقم: ۲۵۷۸۳، ۲۳۰/۹ الرسالة، شعب الإیمان رقم: ۸۸۸۰، ۴۸۶/۱۲ مکتبة الرشد.

[۳] فتح الباری: ۴/۱۱.

[۴] إرشاد الساری: ۲۳۴/۷.

[۵] فتح الباری: ۴/۱۱ إرشاد الساری: ۲۲۹-۲۳۰/۱۳.

[۶] فتح الباری: ۴/۱۱ إرشاد الساری: ۲۲۹-۲۳۰/۱۳.

[۷] سورة الأنعام الآیة: ۵۴.

[۸] سورة الصفات الآیة: ۷۹.

[۹] فتح الباری: ۴/۱۱ إرشاد الساری: ۲۳۰/۱۳ الأذکار للنووی مع شرح الفتوحات الربانیة: ۲۹۵/۵، المکتبة الإسلامیة.

السلام وئیلوسره چا دَ سلام شروع اوکړه نو په دې کښې اختلاف دې بعض حضرات وائی چه په دې الفاظوسره دَ سلام شروع کول به سلام نه شی شمیرلې اونه به دا الفاظ ویونکې دَ جواب مستحق وی.[1] ځکه چه سنن ابی داؤد[2] او سنن ترمذي کښې ابوجُری جابر بن سلیم رضی الله عنه نه روایت دې: (أتیت رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقلت: علیك السلام یا رسول الله! قال: لاتقل علیك السلام، فإن علیك السلام تحیة الموتی) [3] یعنی زه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضرشوم او اوومې وئیل علیك السلام یارسول الله! نوحضورپاك اوفرمائیل علیك السلام مه وایه ځکه چه علیك السلام دَ مړو تحیه ده.

په دې روایت کښې علیك السلام په الفاظوسره سلام کولو نه حضورپاك منع فرمائیلې ده او جواب نې هم نه دې ورکړې. ددې نه استدلال کولوسره دا حضرات فرمائی چه دا الفاظ به نه شرعاً په سلام کښې شمیروی اونه به ویونکې دَ جواب مستحق وی.[4] لیکن راجح قول کوم چه امام غزالی، قاضی عیاض، علامه ابن قیم اوامام نووی رحمهم الله اختیارکړې دې هغه دادې چه په دې الفاظو سره دَ سلام شروع کول مکروه دی. لیکن بهر حال په دې کښې دَ سلام صیغه موجود ده نو په دې وجه به دې ته هم سلام وئیلې شی اودَدې الفاظو دَ اوریدلو نه پس جواب ورکول هم ضروری دی.[5] ځکه چه دَعلیك السلام په الفاظوکښې کوم کراهت دې هغه ذاتی نه دې بلکه دَ مشروع لفظ دَ تقدیم اوتاخیر دَ وجې نه راغلې دې.[6]

فائده: علامه شامی رحمه الله ردالمحتار کښې فرمائی چه راجح خبره داده چه په شروع کښې علیك السلام وئیل شرعی سلام نه دې اونه په دې صورت کښې جواب ورکول ضروری دی ځکه چه په حدیث کښې دی حضورپاك ددې الفاظو جواب نه دې ورکړې بلکه ددې نه ئې منع فرمائیلې ده. اوکه چرې دا سلام وې نوحضورپاك به اول دَ هغه دَ سلام جواب ورکولو دهغې نه پس به ئې ورته دَ صحیح سلام کولو طریقه خودلې لکه چه په مانځه کښې تعدیل ارکان نه کونکی سړی ته اول دَ سلام جواب ورکړو دهغې نه پس ئې دَ مونځ دَ راګرځولو حکم ورکړو. دارنګه علامه شامی رحمه الله فرمائی (قلت: فهذا مما یفید اختصاص وجوب الرد بما إذا ابتدأ بلفظ السلام علیکم أوسلام علیك) (کتاب الحظر والإباحة، فصل فی البیع، ۵۹۶/۹ دار عالم الکتب) یعنی دَ سلام دَ جواب وجوب صرف دوو صورتونو سره خاص دې. ① کله چه دَ سلام شروع کول السلام علیکم یا ② سلام علیکم په لفظ سره اوکړې شی

---

[1] فتح الباری: ٤/١١ إرشادالساری: ٢٣٠/١٣ الأذکار مع الفتوحات: ٣٢٠/٥.

[2] سنن أبی داؤد، أبواب السلام، باب کراهیة أن یقول:علیک السلام رقم الحدیث: ٥١٦٨، ٤٣٥/٥ مؤسسة الریان.

[3] سنن الترمذی أبواب الاستئذان والآداب، باب ماجاء فی کراهیة أن یقول: علیک السلام مبتداً. رقم: ٢٧٢٢ وکذلک أخرجه ابن ابی شیبة فی المصنف، کتاب اللباس، باب: موضع الإزار أین هو؟ رقم: ٢٥٣١٩، ٣١٩/٢٥ دارالقبلة، والنسائی فی السنن الکبری، کتاب عمل الیوم واللیلة، باب: کیف السلام، رقم الحدیث: ١٠٠٧٧، ١٢٦/٩ الرسالة، والبیهقی فی السنن الکبری، کتاب الشهادات، باب شهادة أهل المعصیة، رقم: ٢١٦٢٣، ٢٣٦/١ دائرة المعارف العثمانیة.

[4] إکمال المعلم بفوائدمسلم، کتاب السلام، باب یسلم الراکب علی الماشی الخ: ٤١/٧، رقم: ٢١٦٠، دارالوفاء.

[5] الأذکار للنووی، کتاب السلام، باب کیفیة السلام ص: ٢١٤ دارالفکر، فتح الباری کتاب الاستئذان: ٥/١١ دارالمعرفة، شرح المسلم للنووی، کتاب السلام، باب: یسلم الراکب علی الماشی إلخ: ٣٦٦/١٤ رقم ٥٦١١ دار المعرفة.

[6] الفتوحات الربانیة، کتاب السلام، باب کیفیة السلام: ٢٣٤/٥ المکتبة الإسلامیة.

باقی ترکومي پورې چه ماقبل کښې ذکرشوې دَ ابوجری رضی الله عنه په حدیث کښې دَ راغلې نهي تعلق دې نوهغه به په بیان احسن او اکمل باندې محمول وي یعنی چه دَ علیکم السلام په مقابله کښې بهتر اوکامل تر سلام السلام علیکم دې. (۱)

ایا علیک السلام دَ مړو سلام دې؟: پورته ذکرشوې حدیث کښې حضورپاک دَعلیك السلام وئیلو نه منع فرمائیلې ده اودَ منع کولوجه ئې دا خودلې ده چه دا دَ مړو سلام دې.

اشکال: په دې باندې دا اشکال پیدا کیږي چه دا حدیث نور روایاتو سره متعارض دې ځکه چه امام مسلم رحمه الله دَحضرت عائشه رضی الله عنها دَ حضورپاك سره جنت البقیع ته دَ تللوسره متعلق حدیث ذکرکړې دې په کوم کښې چه حضرت عائشه رضی الله عنها دَ رسول الله ﷺ نه معلومه کړه چه (قبرستان ته تلوسره) زه څه اوکړم؟ حضورپاك ارشاد اوفرمائیلو (قولي: السلام علی أهل الدیار من المؤمنین)(۲) دغه شان امام مسلم رحمه الله دَ حضورپاك جنت البقیع ته تللو سره پخپله دَ دعا کولوسره متعلق حدیث ذکرکړې دې. په کوم کښې چه حضورپاك (السلام علیکم أهل الدیار من المؤمنین) الفاظوسره اهل قبور ته سلام کړې دې. (۳)

دامام مسلم رحمه الله ذکرکړې شوی دا دواړه روایتونه ماقبل کښې ذکرکړې شوی دَ ابوجري الهجیلي رضی الله عنه حدیث سره متعارض دی. ځکه چه دامام مسلم ذکرکړې شوې روایتونوکښې په کومو الفاظوسره چه اهل قبور ته سلام کړې شوې دې هغه علیك السلام دَ لفظ نه مختلف دی. نوبیا علیك السلام لفظ مړو سره خاص کیدو څه معنی ده؟ دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی:

جواب نمبر①: علامه قرطبي رحمه الله فرمائی چه پورته ذکرکړې شوو دواړو روایتونوکښې هیڅ تعارض نشته دې. ځکه چه دَحضرت ابوجری رضی الله عنه نه روایت کړې شوی حدیث مطلب دادې چه کله یوقبر ته لاړشی اوسلام کوی نوعلیك السلام (دَمفردصیغې سره) به وئیلی شی اوکه دَ ډیرو قبرونو په مقبره کښې داخل شی سلام کوی نو (السلام علی أهل الدیار من المؤمنین) به وئیلی شی. (۴)

جواب نمبر②: علامه ابن العربی رحمه الله هم دَعدم تعارض قائل دې. دَهغه دَ بیان کړې شوې تطبیق وجه داده چه دَعلیك السلام په الفاظوسره دَ سلام کولومتعلق حدیث کښې چه کومه نهي راغلې ده هغه صرف دَهغه خلقو سره خاص ده ځوك چه دا الفاظ مړو سره خاص ګڼړي اودې الفاظوسره ژوندی خلقوته سلام وئیل دَ بدفالئ اونحوست والاعمل ګڼړي. دَ داسې خلقو دَپاره په دې لفظ سره ژوندو ته سلام کول منع دی دَعامو خلقو دَپاره منع نه دی. (۵)

خو دا پورته دواړه جوابونه بعید ښکاری ځکه چه دَ حدیث په الفاظوکښې په مذکوره صیغه سره دَ سلام کولو

---

(۱) الأذکار للنووی، کتاب السلام، باب کیفیة السلام ص: ۲۱٤دارالفکر.

(۲) صحیح مسلم کتاب الجنائز، باب : ما یقال عند دخول القبور، ص: ۳۷٦، رقم: ۱۰۲ (۹۷٤) بیت الأفکار الدولیة، صحیح ابن حبان، کتاب إخباره صلی الله علیه وسلم عن مناقب الصحابة، ذکرالبیان بأن جبریل علیه السلام کان لا یدخل علی المصطفی صلی الله علیه وسلم بیته إذا وضعت عائشة ثیابها، ٤٥/١٦رقم: ۷۱۱، الرسالة، مسندأحمد، مسند عائشة، رقم الحدیث: ۲۵۸۵۵، ٤٤/٤٣، مؤسسة الرسالة.

(۳) صحیح مسلم کتاب الجنائز، باب : ما یقال عند دخول القبور، ص: ۳۷۷، رقم: ۱۰٤ (۹۷۵) بیت الأفکار الدولیة، سنن النسائی الکبری، کتاب الجنائز باب الاستغفار للمؤمنین رقم: ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ٤٦٨/٢الر سالة ، مسندأحمد، رقم الحدیث: ۲۳۰۳۹،۲۲۹۸۵، الرسالة.

(٤) تفسیر القرطبی سورة النساء الآیة:۸٦ ٤٩٥/٦الرسالة.

(۵) فتح الباری کتاب الاستیذان باب بدءالسلام: ٥/١١.

متعلق راغلي ممانعت عام دي نه په دې کښې د مفرد صيغې تخصيص دې اونه د څه خاص ګمان د تخصيص طرف ته اشاره موجود ده. لهذا د حديث عام الفاظ په يوخاص مفهوم کښې مقيد کول بعيد دي.

جواب نمبر③: د دې اعتراض دريم جواب قاضي عياض رحمه الله (١) اوعلامه ابن قيم رحمه الله (٢) ورکړې دې دا حضرات هم د مذکوره احاديثو په مينځ کښې د تعارض نفي کوي. ځکه چه عليك السلام ته کوم تحية الموتى وئيلې شوې دې د دې مطلب دانه دې چه په شرعي لحاظ سره مړو ته د سلام کولو الفاظ عليك السلام دی. بلکه په دې حديث کښې حضورپاك د يو داسې امر طرف ته خبر ورکړې دی د کوم چه په غريب معاشره کښې رواج وو. ځکه چه د عربو د شاعرانو دا عادت وو چه هغوی به په خپلو اشعارو کښې يو مړ شوی سړې مخاطب کولو سره د سلام پيش کولو د پاره (جار مجرور مقدم کولو سره) عليك السلام الفاظ استعمالول لکه چه دې شعر کښې دی:

عليك سلام الله قيس بن عاصم ورحمتهُ ماشاء أن يترحما (٣)

دغه شان د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه په شان کښې لوستلې شوې مرثيې الفاظ دادي:

عليك السلام من أمير وباركت يد الله في ذاك الأديم الممزق (٤)

د مذکوره کلام نه داخبره معلومه شوه چه په حديث کښې حضورپاك د دې الفاظو په ذريعه د سلام کولو نه منع فرمائيلې ده د کوم نه چه د عربو شاعرانو د خپل عادت موافق به مړو ته سلام کولو. د دې نه داخبره ګنړل صحيح نه دی چه دا الفاظ د مړو سلام ګرځولې شوې دې. بلکه مطلب دادې چه په دې الفاظو سره دې نه ژوندو ته سلام کولې شي اونه د جاهليت د خلقو په شان مړو ته په دې الفاظوسره سلام کوئی. بلکه د مړو د سلام کولو د پاره (السلام عليكم يا أهل الديار من المؤمنين) الفاظ استعمالوئی.

فقالوا: السلام عليک ورحمة الله: يعنی د حضرت آدم عليه السلام د السلام عليكم په جواب کښې فرښتو السلام عليك ورحمة الله اووئيل. د دې نه معلومه شوه چه په کوم لفظ سره د سلام شروع کړې شوې ده هم په هغې سره جواب ورکول هم صحيح دی. (٥) ليکن بهتر دادی چه په جواب کښې صله (جار مجرور) مقدم کړې شی. (٦)

"فقالوا" د صيغې د جمع نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال کړې دې چه د يرو خلقو ته د سلام کولو په صورت کښې به د هغوی نه د هر سړې د پاره جواب ورکول لازم شی ځکه چه د قالوا صيغه د جمع نه دا معلوميږی چه د ملائکه په جماعت کښې موجود هر يو فرد جواب ورکړې دې. (٧) ليکن صحيح خبره داده چه ګنړې ډلې ته د سلام کولو په صورت کښې د هغه مجمعې نه د يو کس په جواب ورکولو سره وجوب ساقط کيږی او د ټولو د طرف نه به کافی ګنړلې شی. (٨) اګرچه بهتر صورت دادې چه ټول مخاطبين نمبر په نمبر جواب ورکړی. (١)

---

(١) إكمال المعلم بفوائد مسلم، کتاب السلام، باب يسلم الراكب على الماشي الخ: ٤١/٧، دار الوفاء.

(٢) زاد المعاد فصل فی صفة السلام: ٤٢١/٢ الرسالة.

(٣) فتح الباري: ٥/١١، الوافي بالوفيات، حرف الواؤ، حفيد ابن أبي داؤد: ٢١٥/٢٤ دار إحياء التراث العربي، زاد المعاد: ٤٢١/٢ الرسالة.

(٤) فتح الباري: ٥/١١.

(٥) فتح الباري: ٦/١١ تفسير القرطبي سورة النساء: ٨٦، ٣٠٠/٥ إرشاد الساري: ٢٣٠/١٣.

(٦) الأذكار مع الفتوحات الربانية، كتاب السلام إلخ، باب كيفية السلام: ٢٨٧/٥ المكتبة الإسلامية، عمدة القاري، كتاب الاستئذان باب بدء السلام: ٣٥٨/٢٢ دار الكتب العلمية.

(٧) فتح الباري: ٦/١١ تفسير القرطبي، سورة النساء: ٨٦، ٣٠٠/٥، الفتوحات: ٣٠٧/٥-٣٠٦.

(٨) فتح الباري: ٧/١١ التفوحات: ٣٠٧/٥ باب حکم السلام، الأذكار: ٣٠٤ روح المعاني سورة النساء: ٨٦، ٩٦/٣ دار الكتب

دَ السلام عليك دَمفرصيغې نه بعض حضراتو په دې باندې استدلال کړې دې چه صيغه دَ جمع (السلام عليكم) نه دَ سلام شروع کولو په صورت کښې صيغه دَمفرد (السلام عليك) سره جواب ورکول هم کافي دی.[1] ليکن صحيح خبره لګه چه علامه قرطبي رحمه الله دَ ابن ابی زيد رحمه الله نه [2] اوحافظ ابن حجر رحمه الله دَ ابن دقيق العيد رحمه الله [3] نه نقل کړې ده، دا ده چه که چرې په سلام کښې دَ جمع صيغه استعمال کړې شی نو جواب هم دَ جمع په صيغه سره ورکول پکاردی. په دې صورت کښې به دَمفرد په صيغه سره جواب ورکول کافي نه وی ځکه چه دَ الله تعالی ارشاد دې: ﴿وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾[5] يعنی چه کله تاسو ته سلام اوکړې شی نوتاسو دَهغې نه ښه جواب ورکوئی يا بيا هم هغه هومره جواب ورواپس کړئی. په دې آيت کښې دَدې خبرې حکم دې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر او احسن کيدل پکاردی. ګنی کم نه کم هم دَهغې برابر کيدل پکاردی اودَ جمع دَصيغې په مقابله کښې دَ مفرد صيغه کمتر ده. ځکه چه دَ جمع صيغه دَ تعظيم اوتفخيم دَپاره راځی.[6] بل دَ جمع صيغه دَ مخاطب سره سره هغه سره هروخت موجود پاتې کيدونکې کراماً کاتبين فرښتو سلام ته هم شامل کيږی هم دغه وجه ده که مخاطب سره دَدې چه هم يو کس وی نوبيا هم دَ جمع صيغه استعمالول مستحب دی.[7] لهذا دَ جمع په مقابله کښې دَ کمتر کيدو دَ وجې نه دَ مفرد په صيغه سره دَ جمع جواب ورکول صحيح نه دی.

اشکال: دَ مذکوره حديث نه خودَ جمع په جواب کښې دَ مفرد صيغه استعمالول صحيح معلوميږی ځکه چه دَحضرت آدم عليه السلام دَ السلام عليکم وئيلو په جواب کښې فرښتو السلام عليك دَ مفرد صيغې سره جواب ورکړو.

جواب: په مذکوره حديث کښې سره دَدې چه فرښتو دَ جمع دَ صيغې په جواب کښې دَ مفرد صيغه استعمال کړې ده او په دې اعتبارسره دَ سلام په مقابله کښې په جواب کښې کمې واقع شوې دې ليکن چونکه په سلام کښې دَ ورحمة الله اضافه موجود نه ده کوم چه په جواب کښې موجود ده. نوکه په يواعتبارسره په جواب کښې څه کمې راغلې دې نو دَ ورحمة الله اضافې سره هغه کمې پوره شو او بالجمله جواب دَ سوال په مثل شو.

دَدې نه معلومه شوه چه دَمفرد صيغه په هغه صورت کښې دَ جمع دَ جواب دَپاره نه کافي کيږی کله چه دې سره نوره څه اضافه اونه کړې شی. ځکه اصل مقصود دادې چه دَ سلام جواب دَ سلام په نسبت بهتر وی يا کم نه کم برابر وی اودَ مفرد صيغې سره که چرې ورحمة الله وغيره اضافه اوکړې شی نودغه دَ جمع دَ صيغې برابر کيدې شی.

فزادوه ورحمة الله: يعنی فرښتو په جواب کښې دَ ورحمة الله اضافه اوکړه دا اضافه کول په اتفاق سره مستحب ده.[8] که چرې سلام کونکی ورحمة الله اووئيل نو جواب کښې دَ وبرکاته اضافه کول مستحب دی.[9]

وطوله ستون ذراعاً: دَ ذراع نه کوم يوذراع مراد دې؟ په دې کښې دوه احتماله دی: ① دې نه دَحضرت آدم عليه السلام ذراع مراد دې. ② ذراع متعارف مراد دې. شارحينو حضراتو دا دواړه احتمالات نقل کړی دی. علامه ابن

---

[1] الفتوحات: ۵/۳۰۶-۳۰۴روح المعاني:۳/۹۶.
[2] فتح الباري: ۱۱/۶.
[3] تفسير القرطبي سورة النساء: ۸۶ ۵/۳۰۰.
[4] فتح الباري: ۱۱/۳۷.
[5] سورة النساء: ۸۶
[6] فتح الباري: ۱۱/۳۷.
[7] تفسير القرطبي: ۵/۳۰۰-۲۹الأذكار مع الفتوحات: ۵/۲۸۷-۲۸۵عمدة القاري:۲۲/۳۵۸الكوثر الجاري: ۱۰/۶
[8] فتح الباري:۱۱/۶إرشادالساري:۱۳/۲۳۰.
[9] فتح الباري:۱۱/۶إرشادالساري:۱۳/۲۳۰.

التين رحمه الله فرمائي چه دي نه ذراع متعارف مراد دې اودې ته علامه عيني رحمه الله قول اشهرونيلي دې.[١] اومطلب دادې چه دَحضرت آدم عليه السلام قد په اوږدوالي کښې دَ نن وخت دَخلقو دَ شپيتو ذراع په اندازه وو يعنې شپيته گزه وو. علامه سندهي رحمه الله فرمائي چه دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په کلام کښې تسامح واقع شوې دې اوهغه داسې چه حافظ ابن حجر رحمه الله احتمال اول ته اظهر وئيلي دې خو احتمال اول دَهغوی په عبارت کښې هډو ذکرنه دې اودويم دا هغوی چه دَ اظهريت کوم دليل ذکرکړې دې هغه دَ اول احتمال مؤيدنه دې بلکه دَدې نه دَ دويم احتمال تائيد کيږي.[٢]

علامه سندهي رحمه الله اول احتمال (چه پخپله هم دَحضرت آدم عليه السلام ذراع مراد دې) دَ نه صحيح کيدو علت بيانولوسره وئيلي دي چه دلته مقصد دَحضرت آدم عليه السلام تعارف دې اود اول احتمال مراد داخستلو په صورت کښې دا مقصد نه حاصليږي ځکه چه په دغه صورت کښې به مفهوم داشي دَ آدم عليه السلام پخپله ذراع دَهغوی دَ شپيتو ذراع دَ اوږد بدن يو جز دې ليکن دا معلومه نه ده چه پخپله دَهغوی ذراع څومره وو اوچه کله دَحضرت آدم عليه السلام پخپله ذراع مجهول دې نو په دې سره به لازماً دَهغوی دَ بدن اوږدوالي هم مجهول شی اوداسې به په ځائي دَ تعارف تجهيل لازم راشي په دې وجه اول احتمال صحيح نه دې.

بل دَ اولني احتمال مراد اخستلو په صورت کښې دَحضرت آدم عليه السلام دَ لاسونو ډير واړه کيدل لازمي راځي اودا په ځائي دَ ښائست بدرنګوالي دې. اوداسې کيدل دَاعتدال نه هم جدا دی. دغه شان دَ لاسونو دَ ډير واړه کيدو سره هغه منافع او مقاصد هم نه شي حاصليدلې کوم چه دَ يو معتدل لاسونو والا انسان حاصلولې شي.[٣]

په دې حواله دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې سهو ده. چنانچه فتح الباري کښې دي: (يحتمل أن يريد بقدر الذراع المتعارف يومئذ عند المخاطبين، والأول أظهر، لأن ذراع كل أحد بقدر ربعه، فلوكان بالذراع المعهود لكانت يده قصيرة في جنب طول جسده)[٤] يعني ممکن دی چه دَدې نه مراد وی هم هغه ذراع مراد وی کوم چه حديث رسول صلى الله عليه وسلم مخاطب حضراتو په نيز متعارف وو. ليکن اولني احتمال راجح دې ځکه چه دَ سړی ذراع دَهغه دَ قد دَ څلورمې حصې برابر وی. نوکه چرې دَ ذراع نه متعارف ذراع مراد واخستې شي نودَدې نتيجه به داشي چه دَحضرت آدم عليه السلام دَ اوږد بدن په اړخ کښې دَ لاسونو ډير زيات لنډيدل او واړه کيدل لازم راځي.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله په عبارت کښې دي (والأول أظهر) ليکن په عبارت کښې دَ احتمال اول تصريح نشته دا سهو ده او صحيح عبارت داسې دې: (يحتمل أن يريد بقدر ذراع نفسه ويحتمل أن يريد بقدر الذراع المتعارف يومئذ عند المخاطبين، والأول أظهر، لأن ذراع كل أحد بقدر ربعه، فلوكان بالذراع المعهود لكانت يده قصيرة في جنب طول جسده)[٥]

دا روايت امام احمد بن حنبل رحمه الله هم په دې طريق سره مرفوعاً نقل کړې دې.[٦]

په روايت باب کښې دَحضرت آدم عليه السلام قد شپيته ذراع خودلې شوې دې دَدې تائيد دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په يوبل روايت سره هم کيږي. هغه روايت دادې: (كان طول آدم ستين ذراعاً في سبعة أذرع عرضاً)[٧] يعني آدم عليه السلام دَ اووه ذراع پلنوالي سره شپيته ذراع اوږد وو.

---

[١] عمدة القاري: ٢٨٧/١٥.

[٢] تعليقات العلامة السندهي على صحيح البخاري: ٤٦٨/١.

[٣] تعليقات العلامة السندهي على صحيح البخاري: ٤٦٨/١.

[٤] فتح الباري: ٤٤٢/٦.

[٥] الأبواب والتراجم، ص: ٢١٢.

[٦] مسند الإمام أحمد، مسند أبي هريرة رضي الله عنه: ٥٠٤/١٣ رقم الحديث: ٨١٧١.

[٧] عمدة القاري: ٢٨٨/١٥ إرشاد الساري: ٢٣٤/٧.

حافظ ابن کثیر رحمه الله البدایه والنهایه کښې فرمائیلی دی چه دې روایت کولو کښې امام احمد رحمه الله متفرد دې.
[1] بعض روایاتو کښې دَحضرت آدم عليه السلام قد غیر معمولی اوږد خودلې شوې دې. چنانچه دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه دا روایت حافظ عبد الرزاق رحمه الله په یو بل طریق سره نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: «أن آدم لما أهبط كانت رجلاه في الأرض ورأسه في السماء فحطه الله إلى ستين ذراعاً» [2] یعنې چه کله آدم عليه السلام په زمکه باندې راکوز کړې شو نو دَهغوی خپې په زمکه وې او سر ئې په آسمان کښې وو بیا الله تعالی شپیته ذراع پورې دَهغوی قد راکم کړو.
ددې مفهوم نور احادیث هم نقل دی او هغه ټول دَحدیث باب معارض دی. په حدیث باب کښې تصریح ده چه حضرت آدم عليه السلام پیدا شو نو دَ هغه قد شپیته ګزه وو. ددې مطلب دا شو چه هغه دَ خلقت دَ شروع نه هم په دغه قد باندې وو. لیکن دَ عبد الرزاق رحمه الله دَ روایت نه په ظاهره معلومیږي چه دَ پیدائش دَ شروع نه هم دغه شان دَ اوږد قد والا وو چه خپې به ئې په زمکه باندې وې او سر به ئې آسمان سره لګیدلو. نو چونکه حدیث باب سره ددې تعارض دې په دې وجه حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه هم دا روایت باب معتبر دې چه حضرت آدم عليه السلام پیدا کړې شو نو شپیته ذراع وو. ([3])

فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ: چنانچه هر هغه سړې چه جنت کښې به داخلیږي «هغه» به دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې وي. حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه ددې حدیث نه ثابته شوه چه جنتیان به دَ شکل او صورت دَهر نقص او عیب نه پاکید و سره جنت کښې داخلیږي. په حسن او جمال او طول او قامت کښې به هغه دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې وي. ([4])
معارف ابن قتیبه کښې دی: «ان آدم عليه السلام كان أمرد، وإنما نبتت اللحية لولده بعده، وكان طوالاً كثير الشعر، جعد الشعر، أجمل البرية» ([5]) یعنې آدم عليه السلام بې ږیرې وو البته دَهغه دَ خوئې ږیر راختلې وه، حضرت آدم عليه السلام دَ اوږدو ګورګوټې ویښتو والا په مخ دَ زمکه دَټولو نه زیات ښائسته وو.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی حافظ عبد لرزاق رحمه الله «على صورة آدم» سره «وطوله ستون ذراعا» الفاظ هم په خپل روایت کښې نقل کړې دی. دا دَ «على صورة آدم» تفسیر نه دې بلکه دَ خاص بعد العام دَ قبیل نه دې او مطلب دا دې چه په جنت کښې داخلیدونکې هر سړې به دَحضرت آدم عليه السلام په صورت باندې وي او دَ هغه قد به شپیته ذراع وي. ([6])

فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الْآنَ: لیکن دَ «حضرت آدم عليه السلام نه پس» تر اوسه پورې خلق په کمیدو دی. حتی دَإلی په معنی کښې دې.
دَ حدیث باب دَتشریح په ذیل کښې وړاندې تیر شو چه حضرت آدم عليه السلام دَ قد و قامت سره په حسن او جمال کښې هم بې مثال وو او دَهغوی په شان هیڅوک نه وو. نو سوال دا دې چه دَکمیدو عمل روستو په مخلوق کښې دَ حسن او جمال او قد و قامت دواړو په اعتبار سره وو یا صرف دَ قد په لحاظ سره وو.
اکثر شراح دَحدیث په دې جمله کښې دَنقص خلق اطلاق په قد باندې کړې دې او مطلب دا خودلې شوې دې چه دَحضرت آدم عليه السلام نه پس دَخلقو په قد کښې کمې راتلو. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه مطلب دا دې چه دَ هر راتلونکې قرن خلقو قد، دَ تیرشوې قرن دَ خلقو نه کم پاتې دې او دغه شان دَ نقص خلق

---

[1]) البداية والنهاية: ١٣٢/١.
[2]) مصنف عبدالرزاق: ٩٣/٥ باب بيان الكعبة رقم: ٩٠٩٦.
[3]) فتح الباري: ٤٤٣/٦.
[4]) فتح الباري: ٤٤٣/٦ عمدة القاري: ٢٨٨/١٥ إرشادالساري: ٣٣٤/٧.
[5]) إرشادالساري: ٢٣٤/٧.
[6]) فتح الباري: ٤٤٣/٦.

دا سلسله روانه ده. ليكن دې امت ته په رسيدو سره په قد كښې دكمى عمل بند شو. اوس به د قيامت پورې په قد كښې نور كمى نه كيږى. دحتى الآن هم دغه مطلب دې.[1]

خو علامه قسطلانى رحمه الله د نقص خلق اطلاق په حسن وجمال او قد وقامت دواړو باندې كړې دې. مطلب دا چه څنګه په قد كښې كمى راغلې دې دغه شان په حسن وجمال كښې هم كمى راغلې كوم چه دې امت ته په راتلو باندې بند شوې. البته جنت كښې دداخليدو نه پس به ټول خلق په حسن وجمال او قد وقامت كښې دحضرت آدم عليه السلام په صورت وى.[2]

علامه ابن التين رحمه الله فرمائى چه كله د سړى قد راؤخى نوكتونكو ته قطعى دا اندازه نه كيږى چه په څومره وخت كښې د ده قد راؤوتلو بلكه كتونكو ته د يوې مودې تيريدو نه پس ددې خبرې اندازه كيږى چه د فلانكى قد لوئى شوې دې او هغه اوږد شوې دې هم په دې باندې نقص خلق هم قياس كړنى.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې اشكال كوى چه د قد اوږدوالى زمانه په زمانه كم شو نو په دې باندې قياس كولو سره د قوم ثمود او نورو پخوانو قومونو قدونه هم دحضرت آدم عليه السلام په شان غيرمعمولى كيدل پكاروو خكه چه دهغوى اوحضرت آدم عليه السلام په مينځ كښې زياته فاصله نه ده ليكن دهغوى د كلو اوقصبو كوم آثار چه تراوسه پورې محفوظ دى دهغې نه اندازه كيږى چه دهغوى قد دعام انسانانو په شان درميانه وو زيات اوږد نه وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه تراوسه پورې ددې اشكال هيڅ جواب ماته معلوم نه شو.[4]

هم دغه اشكال حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله هم د علامه ابن خلدون رحمه الله په حواله سره نقل كړې دې.[5]

حضرت شيخ الحديث مولانا زكريا كاندهلوى رحمه الله په ډير بارك بينئى سره ددې اشكال جواب وركړې دې. هغه فرمائى چه لكه څنګه په يوانسان باندې ماشوموالې خوانى او بوډاوالى درې مختلف ادوار راخى هم دغه شان په عالم باندې هم دغه دريواړه زمانې تيرشوى دى. چنانچه دحضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې ماشوموالې دور وو، د نوح عليه السلام نه د ابراهيم عليه السلام پورې شباب يعنى خوانى وه اوبيا دې نه پس بوډاوالې. د ماشوموالى د دور نه د شباب پورې د انسان قد ورځ په ورځ غټيږى. په حديث كښې خودلې شوى دې چه د انسان قد د حضرت آدم عليه السلام نه پس د اوږدوالى نه د كمى طرف ته مائل شوى. اوس داسې اوګنړنى چه د حضرت آدم عليه السلام نه د نوح عليه السلام پورې دور چونكه د طفوليت وو په دې وجه په دې موده كښې انسان د قامت په اعتبارسره دطول نه دقصر طرف ته سفر اوكړو اود طول نه د قصر طرف ته داميلان دومره په تيزئى سره وو چه په دومره تيز رفتارئى سره په طبعى توګه باندې د انسان قد د قصر نه د طول طرف ته نه لوينيږى.[6]

دحضرت شيخ الحديث مقصد دا خودل دى چه دحضرت آدم نه تر نوح پورې عالم د طفوليت د دور نه تيريدو او په دغه موده كښې د انسان قد په ډيرتيزئى سره كميدلو. چونكه د قوم ثمود وغيره تعلق دحضرت نوح عليه السلام نه پس زمانې سره دې كوم چه د عالم دشباب دور وو او انسان قد ددې نه وړاندې هم د عالم د طفوليت په دور كښې كم شوې وو په دې وجه دهغوى قدونه هم د نن د عام انسانانو د قد په شان درميانه يا ددې نه لږ شان اوږده وو. اوهم په دې وجه دهغوى كورونه هم غيرمعمولى اوچت نه وو بلكه دهغه دور د مروج انداز وو.

---

[1] فتح البارى: ۳٤۳/٦عمدة القارى: ۲۸۸/۱٥.

[2] إرشادالسارى: ۲۳٤/۷.

[3] فتح البارى: ۳٤۳/٦.

[4] فتح البارى: ٤٤۳/٦.

[5] فيض البارى: ۱۷/٤.

[6] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۲.

مګر حقیقت دادې چه دقوم عام او ثمود قدونه غیر معمولي اوږده وو. دَدې تائید دَ مختلف تاریخي روایاتونه هم کیږي. دَ آیت ﴿وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً﴾ [الاعراف: ۶۹] لاندې علامه آلوسي رحمه الله دَ کلبي رحمه الله په حواله سره نقل کړې دی: (کانت قامة الطويل منهم مأة ذراع، وقامة القصير منهم ستين ذراعاً) (١)

یعنی دَ قوم عاد اوثمود دَ اوږد سړی قد سل ذراع او دَ ټیټ سړي قد شپیته ذراع وو. حافظ ابن عساکر رحمه الله هم دَ ابن وهب رحمه الله یو روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی: (وکانت هامة الرجل مثل القبة العظيمة وعينه يفرخ فيها السباع) چه په هغوی کښې دَ یوسړي سر به دَ لوئی ګنبد په شان وو اوسترګې به ئې دومره غټې وې چه په هغې کښې به ځن[2] اورو بچي راوړلي شو. دغه شان دَ قتاده رحمه الله روایت دې: (اَنَّهُمْ كَانُوا اِثْنَى عَشَرَ ذِرَاعاً) (٣) یعنی دهغوی قد به دوولس ذراع وو. په یوبل روایت کښې دی چه هغوی دَ کهجورو دَ ونو په شان اوږده وو. (٤) لیکن دا اشکال بیان هم باقي پاتې کیږي چه دهغوی کورونه ولې دهغوی دَ قد په شان اوږده نه وو؟

امام بخاري رحمه الله دَ باب لاندې مختلف احادیث اوآثار دَ صحابه کرامو نقل کړې دی. خودَ باب مناسبت سره ئې هغه حدیث نه دې راوړې کوم چه امام ترمذي رحمه الله امام نسائي رحمه الله او امام بزار رحمه الله دَ سعید مقبري رحمه الله په طریق سره دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه نه مرفوعاً روایت کړې دې او ابن حبان رحمه الله دَدې روایت تصحیح کړې ده روایت دادې: (إن الله خلق آدم من تراب، فجعله طينا، ثم تركه، حتى إذا كان حمأ مسنونا خلقه وصوره، ثم تركه حتى إذا كان صلصالا كالفخار كان إبليس يمر به فيقول: لقد خلقت لأمر عظيم، ثم نفخ الله فيه من روحه. وكان أول ما جرى فيه الروح بصره وخياشيمه، فعطس فقال: الحمد لله، فقال الله: يرحمك الله..... الحديث) یعنی الله تعالی حضرت آدم علیه السلام دَ خاورې نه پیدا کړو نو هغه ئې خټه جوړولوسره پریخودو. کله چه دا خټه سخابدبوداره شوه نوبیا الله تعالی دهغه شکل اوصورت جوړ کړو. بیائې دا پریخوده تردې چه هغه لکه دَ ټکرې (توکرې) په شان آواز کونکې شوه. بیا الله تعالی په دې کښې خپل روح پوکوهلو. دَ بدن په کومه حصه کښې چه اول روح روان شو هغه دَ هغه سترګې اوپوزه وه. په کوم سره چه هغه ته انتروشې راغلو په دې باندې هغه الحمد لله اووئیل نو الله تعالی په جواب کښې یرحمك الله اوفرمائیل. (٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله چه دَ حدیث کوم الفاظ ذکر کړې دی په دې الفاظو سره داحدیث صرف امام ابویعلی موصلي رحمه الله روایت کړې دې. نورو محدثینو سعید مقبري عن ابي هريرة په طریق سره نقل کړې شوی روایت الفاظ دَ پورتنو الفاظو نه مختلف دی. البته مضمون په ټولو کښې هم یو دې. حافظ ابن حجر رحمه الله سره دَدې چه دلته تصریح نه ده کړې چه دَحدیث دا الفاظ دکوم محدث تخریج کړې شوی دی مګر المطالب العاليه کښې دحدیث

---

(١) روح المعاني سورة الأعراف: ٥٤٩/٨ دار إحياء التراث العربي.

(٢) تعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤ دار الكتب العلمية.

(٣) روح المعاني: ٤١٩/٨ وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤ دار الكتب العلمية.

(٤) روح المعاني: ٤١٩/٨ وتعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على هامش فيض الباري: ٣٤٢/٤ دار الكتب العلمية.

(٥) مسندأبي يعلى الموصلي، مسندأبي هريرة رضى الله عنه: ٤٥٣/١١، رقم: ٦٥٨٠-٧٤٠ وأخرجه الترمذي في جامعه في كتاب التفسير، باب في قصة خلق آدم وبدء التسليم والتشميت وجحده وجحد ذريته رقم: ٣٣٦٨ وقال: حسن غريب وأخرجه الحاكم في المستدرك: ٢٩٢/٤ وقال: هذا حديث صحيح الإسناد ولم يخرجاه، كتاب الأدب رقم: ٧٦٨١ وابن حبان في صحيحه في كتاب التاريخ باب بدء الخلق رقم: ٦١٦٧ مؤسسة الرسالة، مسندأبي هريرة رضى الله عنه، ابن أبي ذباب عن المقبري عن أبي هريرة رقم: ٨٤٧٨ والنسائي في عمل اليوم والليلة في باب ما يقول إذا عطس، رقم: ٢١٨ وفتح الباري: ٣٦٤/٦.

الفاظ مذکوره امام ابویعلی موصلی رحمه الله طرف ته منسوب کړی دی.[1]
دغه شان دَ باب متعلق یو څو نور احادیث هم دی لکه چه دَ حضرت موسی اشعری مرفوع روایت دې کوم چه امام ترمذی رحمه الله او امام ابوداؤد رحمه الله تخریج کړې دې روایت دادې: «إن الله خلق آدم من قبضة قبضها من جمیع الأرض، فجاء بنو آدم علی قدر الأرض.... الحدیث» الله تعالی حضرت آدم دَ ټولې زمکې نه اخستې شوې یو موټې خاورې نه پیداکړو، چنانچه دَدې نه پس بنی آدم هم په داسې اندازه شمیر کښې دنیا ته راغله.[2]
هم دَدې روایاتو نه یو دَ حضرت انس رضی الله عنه مرفوع روایت هم دې کوم چه امام مسلم رحمه الله او امام احمد رحمه الله تخریج کړې دې. روایت دادې: «لما صور الله آدم ترکه ماشاء الله أن یترکه، فجعل إبلیس یطیف به، ینظر ما هو، فلما رآه أجوف، عرف أنه خلق خلقاً لا یتمالك. اللفظ لمسلم» یعنی چه کله الله رب العزت دَ حضرت آدم علیه السلام جُسه جوړه کړه نوچه څومره موده نی غوښتل په جنت کښې اوساتل. ابلیس به دَدې نه څلور واړه طرف ته تاویدلو او کتل به ئی چه دا څه دی. نوچه کله هغه دا جسه دَ دننه نه خالی او ډډه اولیدله نو ونی ویل چه داسې مخلوق ئی پیدا کړو چه په خپل ځان به قابو نه شی ساتلې.[3]

دَحضرت ادم اوحواء علیهما السلام نه دَ انسانی نسل زیاتیدلو بیان: حافظ ابن کثیر رحمه الله په البدایة والنهایة کښې تحریر کړی دی چه دَ بعض اهل علم رائې داده چه په جنت کښې هیڅ اولاد نه وو شوې. بعض فرمائې چه شوې وو. دَ هغوی قابیل او دَ هغه سره په یو ځائی پیدا شوې خور هم جنت کښې پیدا شوې والله اعلم.[4]

زمونږ په نیز رومبې قول راجح دې ځکه چه دَدویم قول تائید دَ یو روایت نه هم نه کیږی. حافظ ابن جریر رحمه الله فرمائی چه حضرت حواء ته کله حمل اوشو نو په یو وخت دوه بچی رور اوخور پیدا شوی وو. دغه شان دَحضرت آدم علیه السلام څلوېښت بچی دَهغه دَ شانه شل ځل په حمل کیدو سره پیدا شو. په هغوی کښې یو هلك هم خپل ځان سره پیدا شوې (غبرګونې) خور نه علاوه چه کومې خور سره غوښتل نکاح کولې شوه. هغه وخت غبرګونې خور نه علاوه تولو سره نکاح جائز وه ځکه چه ښځې هغه وخت دَخپلو دغه خوئیندو او مور نه علاوه نورې نه وې. په دې وجه دَ نسل دَ زیاتولو دَپاره دَدې اجازت ورکړې شو.[5]
حافظ ابن جریر رحمه الله دَ بعض مؤرخینو په حواله سره لیکلی دی چه حضرت حواء دَ خپلې ختې نه دَحضرت آدم علیه السلام شپږ شلې اولاد راوړی. دَ هر حمل نه به یو جوړه پیدا کیدله. دَټولو نه اول جوړه کښې قابیل او دَهغه غبرګونې خور قلیما او دَ ټولو نه آخر کښې عبدالمغیث او دَهغه غبرګونې خور أمة المغیث وو. والله اعلم.[6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: که چرې حدیث دَ «باب خلق آدم وذریته» حصه اومنلې شی نو بیا خو په

---

[1] المطالب العالیة کتاب أحادیث الأنبیاء باب خلق آدم علیه الصلاة والسلام: ٢٢٩/١٤ رقم: ٣٤٤٧ وتحفة الأشراف بمعرفة الأطراف: ٤٧١/٩ برقم: ١٢٩٥٥.

[2] سنن أبی داؤد کتاب السنة باب فی القدر رقم الحدیث: ٤٦٩٣ وجامع الترمذی، أبواب تفسیر القرآن، باب سورة البقرة، رقم الحدیث: ٢٩٥٥، وصحیح ابن حبان کتاب التاریخ باب بدء الخلق رقم الحدیث: ٦١٦٠، ٢٩/١٤ مؤسسة الرسالة.

[3] أخرجه الإمام مسلم فی کتاب البر والصلة والآدب، فی باب خلق الإنسان خلقا لا یتمالک، رقم الحدیث: ٦٦٤٩ وأخرجه الإمام أحمد، مسند أنس بن مالک رضی الله عنه: ١٦/٢٠ رقم الحدیث: ١٢٥٣٩ وفتح الباری: ٣٦٤/٦.

[4] البدایة والنهایة: ١٢٥/١.

[5] تاریخ الطبری: ٨٩/١.

[6]

دوارو کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ پیدائش ذکر دې. او که چرې داحدیث (باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) حصه اومنلې شي نو بیا هم دَحدیث او ترجمة الباب په مینځ کښې مناسبت واضح دې په دې معنی چه دواړو کښې دَ حضرت آدم علیه السلام تذکره ده ځکه چه (خلیفة) نه مراد حضرت آدم علیه السلام دې یا بیا حضرت آدم علیه السلام او اولاد آدم دواړه مراد دی.[1]

[٣١٤٩]: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ أَوَّلَ زُمْرَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ عَلَى أَشَدِّ كَوْكَبٍ دُرِّيٍّ فِي السَّمَاءِ إِضَاءَةً، لاَ يَبُولُونَ وَلاَ يَتَغَوَّطُونَ، وَلاَ يَتْفِلُونَ وَلاَ يَمْتَخِطُونَ، أَمْشَاطُهُمُ الذَّهَبُ، وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ، وَمَجَامِرُهُمُ الأَلُوَّةُ الأَنْجُوجُ، عُودُ الطِّيبِ وَأَزْوَاجُهُمُ الْحُورُ الْعِينُ، عَلَى خَلْقِ رَجُلٍ وَاحِدٍ، عَلَى صُورَةِ أَبِيهِمْ آدَمَ، سِتُّونَ ذِرَاعًا فِي السَّمَاءِ» [٩ص ١٠٤] [ر: ٣٠٧٣][2]

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه دَخلقو ړومبې ډله کومه چه به جنت ته داخلیږي (په حسن او چمك کښې) دَ څوارلسمې شپې دَ سپوږمئې په شان وی. بیا چه کوم خلق دَهغې نه پس ځي هغه به دَ ډیر قیدونکی ستورو په شان وی کوم چه په آسمان کښې دی. نه به متیازې کوی اونه غټ اودس ماتې، نه به توکانړې توکی اونه به نې پوزه بهیږی، دَهغوی ږمونځې به دَ سرو زرو وی. دَهغوی خوله به دَمشك په شان خوشبو داره) وی. دَهغوی په انګیټو کښې به عود بلیږی.

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا قتیبة بن سعید بن جمیل بن طریق ثقفی دې.[3]

جرير: دا جریر بن عبدالحمید بن قرط ضبی رازی دې.[4]

عمارة: دا عمارة بن القعقاع بن شبرمة ضبی کوفی دې.[5]

ابوزرعة: دا ابوزرعه بن عمر بن جریر دې. دَدوی دَنوم باره کښې مختلف اقوال نقل دی.[6]

ابوهريرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې دَدې پورته ذکرشو ټولو رواة حالات ماقبل کښې تیرشوی دی.[7]

شرح حديث

قوله: لايتفلون: بكسر الفاء، تَفَلَ يتفِل تَفْلاً معنی ده توکانړې توکل. (باب ماجاء في صفة أهل الجنة وأنها مخلوقه) کښې روایت تیرشوې دې. په هغې کښې (لايبصقون) الفاظ راغلی دی دواړه هم دَ یومعنې الفاظ دی

---

[1] عمدة القاري: ٢٨٧/١٥ دارالكتب العلمية.
[2] دَحديث تخريج كتاب بدء الخلق باب ماجاء في صفة الجنة وأنها مخلوقه لاندې تيرشوې دې.
[3] كشف الباري: ١٨٩/٢.
[4] كشف الباري: ٢٦٨/٣.
[5] كشف الباري: ٣٠٣/٢.
[6] كشف الباري: ٣٠٤/٢.
[7] كشف الباري: ٦٥٩/١

قوله:لا يتمخطون: المخاط دَ پوزې ګرنګ اوريزش ته وائي چه دلته دَباب افتعال دَ صيغې نه وارد شوې دې (امتخط فلان) فلانکي پوزه صفا کړه، دَ پوزې ګرنګ او ريزش ئې اوويستلو.

قوله:أمشاطهم: دَ مشط جمع ده يعنې ږمونځ.

قوله:رشحهم: دَ الرشح اطلاق په خوله يا دَ خولې په شان څڅيدونکې څيز باندې کيږي. دلته هم خوله مراد ده. په حديث قيامت کښې دي: (حتى يبلغ الرشحُ آذانهم) يعنې په ورځ دَ قيامت به خلق په خولو کښې ډوب وي ترديې چه خوله به دهغوي دَغوږونو پورې اورسيږي.[1]

قوله:مجامرهم: مجامر، دا لفظ مجمر په کسره دَ ميم او سکون دَ جيم جمع ده او يا بيا مجمر په ضمه دَ ميم اوسکون دَ جيم جمع ده. مجمر په کسره دَميم معنې انګيټئې ده په کوم کښې چه دَ خوشبوئې دپاره عود بلولې شي. اومجمر په ضمه دَ ميم معنې عود ده کوم چه دَ خوشبوئې دَحاصلولو دَپاره بلولې شي او په حديث باب کښې هم دغه دويمه معنې مراد ده چه دَ جنتيانو خوشبوئې به عود وي يا دَهغوي په انګيټو کښې به عود بلولې شي.[2]

قوله:الألوة: په دې لفظ کښې دوه لغتونه دي: ① الألوة بفتح الهمزة واللام وتشديد الواو. ② الأُلوة: بضم الهمزة واللام وتشديد الواو. امام اصمعي رحمه الله فرمائي چه دا اصلاً دَ فارسئ ژبې لفظ دې کوم چه روستو بيا عربي ته وريدل کړې شوې دې.[3]

قوله:الأنجوج: بفتح الهمزة وسكون النون وضم الجيم. دَ ابوذر په روايت کښې دا لفظ (الأنجوج) بفتح الهمزة واللام وسكون النون نقل دې.[4] لفظ الألوة او الأنجوج دواړو معنې عود الطيب يعنې دَ عود خوشبوئې ده. او دَدې وضاحت نه دا هم معلومه شوه چه لفظ الأنجوج دَ لفظ الألوة تفسير دې لکه چه عودالطيب تفسير التفسير دې.[5]

قوله:وأزواجهم الحور العين على خلق رجل...إلخ: دَهغوي بيبيانې به دَ غټو سترګو والاحوزې وي. ټولې به هم دَ يوسړي يعنې دهغوي دَ پلار حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې په اوږدوالي کښې شپيته ذراع وي. دَ سماء نه دلته مراد ارتفاع او اوچتوالې دې. آسمان مراد نه دې. عربي ژبه کښې دَ لوړ او اوچتوالي اطلاق په سماء باندې کيږي.

دَحديث په شروع کښې اوفرمائيلې شوچه په جنت کښې داخليدونکې ړومبې ډله به دَ څوارلسمې دَ سپوږمئې په شان ښائسته وي. دلته اوفرمائيلې شو دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې به وي. په دواړو کښې دا تطبيق ورکړې شوې دې چه دَ قد اوږدوالي دَ خلقت په اعتبار خو به هرسړې دَ حضرت آدم عليه السلام په صورت باندې وي ليکن په دوی کښې به بعض زيات دَ حسن اوجمال دَ وجې نه په نور او ږقار يعنې ځليدلو کښې دَ سپوږمئې په شان وي.[6]

---

[1] أخرجه أحمد في مسنده: ٢٣٠/٩ رقم: ٥٣١٩ عن عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، وعنه أخرج الترمذي في جامعه في أبواب صفة القيامة والرقاق والورع، باب ماجاء في شأن الحساب والقصاص، رقم: ٢٤٢٢ وفي أبواب تفسير القرآن، باب ومن سورة ويل للمطففين، رقم: ٣٣٣٥ وابن ماجه في سننه في كتاب الزهد، باب ذكر البعث رقم: ٤٢٧٨.

[2] النهاية: ٢٩٣/١ مؤسسة التاريخ العربي.

[3] معجم الصحاح للجوهري ص: ٤٩ دارالمعرفة.

[4] عمدة القاري: ٢٨٨/٣ التوضيح لابن الملقن: ٢٨٠/١٩ تحفة الباري: ٤٠٦/٦ مكتبة الرشد.

[5] عمدة القاري: ٢٨٨/٣.

[6] عمدة القاري: ٢٨٨/١٥.

دلته اشکال کيدې شي چه په جنت کښې به ويښته خيرن او ګکوږ نه وی بيا د ګمنز او خوشبوئی څه ضرورت دې؟ ددې په جواب کښې علامه قسطلاني رحمه الله فرماني چه د جنتيانو عيش او آرام به د څه تکليف يا غم خفګان د لرې کولو د وجې نه نه وی بلکه جنتيانوته وار په وار نعمتونه ملاويدل د خوند اومزې دپاره وی چنانچه د هغوی خوراک څښاک به د اولږې تندې د وجې نه نه وی دغه شان د هغوی خوشبويانو سره معطر کيدل د بد بوئی لرې کولو په غرض سره نه وی (١)

دحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث ترجمة الباب سره مناسبت دحديث دې ټکړې (على صورة أبيهم آدم) کښې دې. په دې معنی چه ترجمة الباب اوحديث دواړو کښې د حضرت آدم عليه السلام تذکره ده. (٢)

[٣١٥٠] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أَنَّ أُمَّ سُلَيْمٍ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ الْغُسْلُ إِذَا احْتَلَمَتْ؟ قَالَ: «نَعَمْ، إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ» فَضَحِكَتْ أُمُّ سَلَمَةَ، فَقَالَتْ: تَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَبِمَ يُشْبِهُ الْوَلَدُ» [ص ١٠٨] [ر: ١٣٠] (٣)

ترجمه: د حضرت ام سلمة رضي الله عنها روايت دې چه ام سليم رضي الله عنها رسول الله صلى الله عليه وسلم ته عرض اوکړو يارسول الله! الله تعالى خو د حق بيانولو کښې نه شرميږی نو آيا ښځې له هم غسل کول ضروری دی؟ کله چه هغې ته احتلام وی؟ حضورپاک اوفرمائيل او که چرې هغه لوندوالې اووينی. په دې باندې ام سلمه رضي الله عنها په خندا شوه او عرض ئې اوکړو آيا ښځې ته هم احتلام کيږی؟ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل بيا دا بچې ولې د هغې مشابه کيږی؟ مطلب دا چه ښځې ته هم احتلام کيږی. که چرې احتلام ورته نه کيدو او منی نه وتله نو بيا به دا بچې د هغې په شان څنګه کيدو؟

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن سمربل بن مرعبل رحمه الله دې. (٤)

يحيى: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان تميمی رحمه الله دې (٥)

هشام بن عروة: داهشام بن عروه، حضرت عروه بن زبير رحمه الله خونی دې. (٦)

ابيه: دا مشهور تابعی عروه بن زبير بن العوام رحمه الله دې. (٧)

زينب بنت ابي سلمة: دا زينب بنت ابی سلمه عبدالله المخزومی (صحابيه) ده. (کتاب العلم باب الحياء في العلم) لاندې ددې حالات تيرشوی دی. (٨)

دې روايت سره متعلق تفصيلی بحث (کتاب العلم باب الحياء في العلم) لاندې تيرشوی دی (١)

---

(١) إرشادالساري: ٣٢١/٥.

(٢) عمدة القاري: ٢٨٨/١٥.

(٣) مرتخريجه فی کتاب العلم باب الحياء فی العلم، رقم الحديث: ١٣٠.

(٤) کشف الباري: ٢/٢.

(٥) کشف الباري: ٢/٢.

(٦) کشف الباري: ٢١٩/١.

(٧) کشف الباري: ٢٩١/١.

(٨) کشف الباري: ٦٤٠/٤.

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: (فمن يشبه الولد) ترجمة الباب سره مناسبت دي. په دي کښي د انسان دتخليق ذکر دي چه بچي د مور پلار دوارو دنطفي نه جوړيږي. په دي وجه کله هغه د مور په شان وي او کله د پلار په شان (٢) که چرې مذکوره حديث (باب خلق آدم وذريته) حصه اومنلې شي نو بيا په دوارو کښي مناسبت واضح کيږي ليکن که چرې (قوله الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) باب تسليم کولو سره حديث د دغه باب حصه اومنلې شي نو مناسبت به په دغه صورت کښي واضح شي. او د خليفة نه به فقط حضرت آدم عليه السلام مراد نه وي بلکه اولاد آدم به هم مراد وي.

[٣١٥١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ، أَخْبَرَنَا الفَزَارِيُّ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَلَغَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ سَلَامٍ مَقْدَمُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ المَدِينَةَ فَأَتَاهُ، فَقَالَ: إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلاَثٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيٌّ قَالَ: مَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ؟ وَمَا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الجَنَّةِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ الوَلَدُ إِلَى أَبِيهِ؟ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ إِلَى أَخْوَالِهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «خَبَّرَنِي بِهِنَّ آنِفًا جِبْرِيلُ» قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ذَاكَ عَدُوُّ اليَهُودِ مِنَ المَلاَئِكَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ المَشْرِقِ إِلَى المَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الوَلَدِ: فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَشِيَ المَرْأَةَ فَسَبَقَهَا مَاؤُهُ كَانَ الشَّبَهُ لَهُ، وَإِذَا سَبَقَ مَاؤُهَا كَانَ الشَّبَهُ لَهَا" قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اليَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، إِنْ عَلِمُوا بِإِسْلاَمِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ بَهَتُونِي عِنْدَكَ، فَجَاءَتِ اليَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ البَيْتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَيُّ رَجُلٍ فِيكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ» قَالُوا أَعْلَمُنَا، وَابْنُ أَعْلَمِنَا، وَأَخْيَرُنَا، وَابْنُ أَخْيَرِنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَفَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ» قَالُوا: أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ، فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالُوا: شَرُّنَا، وَابْنُ شَرِّنَا، وَوَقَعُوا فِيهِ [ص ١١٠] [٣٦٩٩، ٣٧٢٣، ٤٢١٠] (٣)

تراجم رجال

محمدبن سلام: دا محمد بن سلام بن الفرج سلمی بیکندی رحمه الله دي. (٤)

للفزاري: دا للفزاری مروان بن معاويه بن الحرث بن اسماء کوفي رحمه الله دي. ددوی تذکره (کتاب مواقيت الصلاة، باب فضل الصلاة العصر) لاندې تيرشوی دی.

---

(١) کشف الباري: ٤/٦٢٨-٦٠٥.

(٢) عمدة القاري: ١٥/٢٨٩.

(٣) رواه البخاري أيضا في كتاب مناقب الأنصار، باب هجرة النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه إلى المدينة رقم: ٣٩١١ كذا في باب قبيل باب إتيان اليهود النبي صلى الله عليه وسلم، حين قدم المدينة رقم الحديث: ٣٩٣٨ وفي كتاب التفسير في باب ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ﴾ رقم الحديث: ٤٤٨٠ وجامع الأصول في أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم: ١١/٣٨١ رقم الحديث: ٩٣٠.

(٤) كشف الباري: ٢/٩٣.

حميد: دا ابوعبيده حميدبن ابى الطويل خزاملى بصرى رحمه الله دې.[1]

قوله: قال: بَلَغَ عبدَالله بنَ سلام مَقْدَمُ.....إلخ: حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چه عبدالله بن سلام ته د رسول الله ﷺ مديني ته د تشريف راوړلو خبر اورسيدلو نوهغه د حضورپاك په خدمت كښې حاضر شوعرض ئې اوكړو چه زه تاسو نه د دريو خبرو تپوس كوم كومې چه هم نبي ئې پيژنى.

مقدم: دا مصدر ميمى دې او د قدوم په معنى كښې دې په عبارت كښې لفظ عبدالله مفعول كيدو د وجې نه منصوب او لفظ مقدم فاعل كيدو د وجې نه مرفوع دې.[2]

قوله: ما أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: د قيامت ړومبې نښانى څه ده؟أشراط، دا د شرَط (د شين او راء فتحه سره) جمع ده. د علاماتو په معنى كښې دې.[3]

په دې روايت كښې ړومبې سوال د قيامت د ړومبى علامت سره متعلق دې. خود امام بيهقى رحمه الله په "دلائل النبوة" كښې دى چه ړومبى سوال (سوادفى القمر) يعنى په سپوږمئى كښې موجود تور داغ سره متعلق دې.[4]

قوله: وَمَا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ.....إلخ: اوهغه كوم يو ړومبې خوراك دې كوم چه به جنتيان خورى او بچې د څيل پلار په شان ولې وى او د خپلې نيكانې په شان ولې وى؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه حضرت جبرائيل عليه السلام هم اوس دا خبرې ماته اوخودلې. عبدالله بن سلام اووئيل دا فرښته د يهوديانو دښمن ده.

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله د (لايعلمهن إلانبى) په توضيح كښې فرمائى (أومن علم بإخبار النبى صلى الله عليه وسلم، كأخبار اليهود، فإنهم علموا بذلك بالكتب السماوية) يعنى داخبرې صرف هم نبي پيژنى يا بيا هغه سړې چاته چه نبى د دې خبرو خبر وركړې وى لكه څنګه چه به د يهودو علماؤ داخبرې د آسمانى كتابونو د وجې نه پيژندلې. د دې وضاحت ضرورت څكه دې چه دا وهم نه وى چه كله د دې خبرو خبر صرف هم نبى ته كيدې شى نوبيا د دې خبرو علم حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه ته څنګه اوشو څكه چه هغه خو هم نبى نه وو اوحضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه (لا يعلمهن إلانبى) په دې وجه اوفرمائيل چه هغه ته معلومه وه اهل عرب خو نه د ليك لوستونكى دى اونه اهل كتاب دى لهذا كه حضورپاك ماته زما د سوالونو جوابونه راكوى نو دا جوابونه وركول به د حضورپاك د نبى كيدو د وجې نه وى.[5]

بل چه حضرت عبدالله بن سلام رضي الله عنه د خپلو سوالونو جوابونه اوريدو سره دا شك كولې شو چه كيدې شى دامعلومات هغوى ته د اهل كتاب نه رسيدلې وى. په دې وجه (أخبرنى بهن جبرئيل آنفاً) ئې اوفرمائيل په كوم سره چه دغه شك لرې كول مقصود وو.[6]

دې نه پس رسول الله ﷺ د عبدالله بن سلام رضي الله عنه د تپوس كړې شوى سوالونو جوابونه وركړل. اولنې سوال د قيامت د ړمبې نښانې باره كښې وو. حضورپاك اوفرمائيل.

قوله: أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ......إلخ: يعنى د قيامت هغه ړومبې نښه به هغه اور وى

---

[1] كشف البارى: ٥٧١/٢.

[2] عمدة القارى: ٢٨٩/١٥دارالكتب العلمية.

[3] إرشادالسارى: ٢٣٨/٧.

[4] عمدة القارى: ٢٩٠/١٥وانظر دلائل النبوة للبيهقى: ٢٦٢/٦.

[5] الكنزالمتوارى: ٢٤٨/١٣.

[6] مرقاة المفاتيح كتاب الفضائل والشمائل باب فى المعجزات: ١١/٨رقم الحديث: ٥٨٧٠ دارالكتب العلمية.

چه خلق به د مشرق د طرف نه مغرب طرف ته راجمع كولوسره بوځي او ړومبې خوراك كوم چه به جنتيان خوري هغه به د كب د ځيگرزياتي حصه وي. يعني د كب د ځيگر زياتي حصه، كومه چه ځيگرسره جدا زوړند وي اود كب يو خوندناكه حصه وي. (١)

قوله: وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الْوَلَدِ فَإِنَّ الرَّجُلَ......إلخ: او په بچي كښې د مشابهت وجه دا ده چه كله سړي په ښځه راخور شي (يعني صحبت اوكړي) نوكه د سړي اوبه (مني) د ښځې په اوبو باندې غالب راشي نوبچې به د پلار په شان وي اوكه چرې د ښځې اوبه غالب شي نو بچې به د مور په شان وي. په صحيح مسلم كښې د حضرت عائشه رضي الله عنها د روايت الفاظ دي: (إذا علا ماءها ماء الرجل أشبه الولد أخواله، وإذا علا ماء الرجل ماءها أشبه أعمامه) (٢) علا دلته د سبق په معنى كښې دې (أي: إذا سبق ماء الرجل) اومطلب دادې چه د چا انزال اول كيږي بچې به هم د هغې په شان وي.

قوله: قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ قَالَ......إلخ: د خپلو سوالونو جواب اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اووئيل چه زه گواهي وركوم چه تاسو د الله تعالى رسول يئى. بيائي عرض اوكړو يا رسول الله! يهوديان ډيرزيات بهتانونه لگوى ستاسو نه د تپوس نه وړاندې كه زما د مسلمان كيدو علم هغوى ته اوشو نوهغوى به ماته دروغژن وائي. مطلب دا چه اول تاسو د هغوى نه زما باره كښې معلومه كړئى. هغوى به زما باره كښې مثبت رائې دركوى او تعريف به مې كوى ليكن كه ستاسو د تپوس كولونه وړاندې هغوى ته زما د اسلام راوړلو علم اوشو نوهغوى به د خپل عادت مطابق ماته دروغژن اود ځان نه خبرې كونكې وائي.

بُهُتٌ: (بضم الباء الموحدة وضم الهاء وسكونها) د بَهُوت جمع او د مبالغې صيغه ده لكه صَبُرُ د صَبُور جمع ده. بُهت په هاء باندې ضمه ده تخفيفاً دا ساكن كولوسره لولى. (٣)

فَجَاءَتِ الْيَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللهِ الْبَيْتَ...... چنانچه يهود رسول الله ﷺ له راغله او عبدالله بن سلام رضي الله عنه كورته دننه لاړو. حضورپاك د هغوى نه تپوس اوكړو عبدالله بن سلام تاسو كښې څنگه سړې دې؟ هغوى اووئيل (اعلمنا وابن أعلمنا وأخيرنا وابن أخيرنا) يعنې هغه په مونږ كښې د ټولو نه زيات پيژندونكې د ټولو د زيات پيژندونكي خوئى اود ټولونه بهترين سړې دې. د ټولو نه د بهترين سړي خوئى دې. حضورپاك اوفرمائيل تاسو اوښايئې كه عبدالله بن سلام مسلمان شي نوآيا تاسو به هم مسلمانان كيږئى؟ هغوى اووئيل (أعاذه الله من ذلك) الله دې هغه د مسلمانيدو نه بچ كړى دې اوريدوسره عبدالله راؤوتلو هغوى له راغلو او وئې وئيل (أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً رسول الله) دې اوريدوسره يهوديانو اووئيل عبدالله خو په مونږ ټولو كښې بدترين سړې دې د بدترين سړي خوئى دې اودغه شان ټولو عيبونه اولگول.

د صحيح بخارى كتاب مناقب الانصار والا روايت كښې دى چه دې اوريدو سره عبدالله بن سلام رضي الله عنه اووئيل (هذا الذي كنت أخاف يا رسول الله) (٤) هم دغه خبره وه يا رسول الله! د كوم نه چه زه ويريدلم.

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت د حديث الفاظ (وأما الشبه في الولد- إلى قوله- كان الشبه لها) نه ظاهريږى په دې معنى چه په حديث كښې د ذريت د تخليق تذكره ده او ترجمة الباب هم د

---

(١) عمدة القارى: ١٥/ ٢٩٠.

(٢) صحيح مسلم كتاب الحيض باب وجوب الغسل على المرأة بخروج المنى منها: ١/ ١٤٥ رقم: ٣١٤.

(٣) النهاية فى غريب الحديث: ١/ ١٦٧.

(٤) صحيح البخارى كتاب مناقب الأنصار باب: كيف آخى النبى صلى الله عليه وسلم بين أصحابه، رقم الحديث: ٣٩٣٨.

تخليق آدم او تخليق ذريت آدم سره معنون دې اوكه څړې (باب قول الله تعالى ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾)، تسليم كولوسره حديث دَدې باب حصه اومنلې شي او خليفه عام مراد وى يعنى آدم او اولاد آدم نو بيا به هم مناسبت واضح وى.[1]

[٣١٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ [ص: ٣٣]، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ يَعْنِي «لَوْلاَ بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلاَ حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا» [ص ١١٥] [٣٢١٨] [2]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشربن محمد السختيانى المروزى رحمه الله دې.[3]

عبدالله : دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك المروزى رحمه الله دې.[4]

معمر: دا معمر بن راشد الازدى البصرى رحمه الله دې (كتاب العلم، باب كتابة العلم) لاندې دَهغوى تذكره تيره شوې ده.[5]

همام: دا همام بن منبه بن كامل بن سيج بن ذى كبار اليمانى البصرى رحمه الله دې. (كتاب العلم، باب التعوفى العلم) لاندې نى تذكره تيره شوې ده.[6]

ابوهريرة: دَدوى تذكره (كتاب الايمان، باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم نَحْوَهُ: يعنى بشر بن محمد رحمه الله دَ عبدالله بن مبارك رحمه الله هغوى دَمعمر نه معمر د همام نه او هغوى دَ ابوهريرة رضي الله عنه نه او ابوهريرة رضي الله عنه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه هم داسې روايت بيان كړې دې.

په مذكوره عبارت باندې يو اشكال او دَحافظ ابن حجر جواب: دلته اشكال كيږى چه كله سابق كښې ددې روايت څه سند نه دې تيرشوې نو دَ نحوه ضمير چرته راګرځى؟ حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه كيدې شى امام بخارى رحمه الله دَدې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه دَخپل شيخ نه هغه كوم روايت ذكر كړې دې هغه روايت باللفظ نه دې بلكه روايت بالمعنى دې. لكه چه امام بخارى رحمه الله دا روايت دَخپلې حافظې نه بيان كړې. بعضو ته بعينه نقل كولوكښې تردد اوشو نو نحوه سره ئې تنبيه اوكړه چه دَدې مفهوم روايت شيخ ماته بيان كړې دې او الفاظ كيدې شى چه بدل شوى وى.[8]

دَعلامه عينى رحمه الله رد: علامه عينى رحمه الله په دې توجيه باندې رد كولوسره فرمائيلى چه دَ تركيب دقائق اوغوامض څوك رمزشناس حافظ صاحب به دا توجيه نه تسليم كوى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه لفظ "نحوه" يا

---

[1] عمدة القارى: ٢٨٩/١٥.

[2] أخرجه البخارى فى كتاب أحاديث الأنبياء أيضاً تحت باب قول الله تعالى ﴿وَوَٰعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَٰثِينَ لَيْلَةً﴾ رقم: ٣٣٩٩ وأخرجه مسلم فى كتاب الرضاع، باب لولا حواء لم تخن أنثى زوجها الدهر، رقم: ١٤٧٠.

[3] كشف البارى: ٤٦٥/١.

[4] كشف البارى: ٤٦٢/١.

[5] كشف البارى: ٣٢١/٤.

[6] كشف البارى: ٣١٧/٤.

[7] كشف البارى: ٦٥٩/١.

[8] فتح البارى: ٤٥٣/٨.

"مثله" چه كله ذكركولې شي نو دَدې مطلب دا وى چه دې نه وړاندې متن او سند سره په حديث سابق كښې تيرشوى دى اوچه كله هم دا حديث بل سند سره دوباره ذكركول مقصود وى نو دَ هغې په آخر كښې دَ "نحوه" يا "مثله" تصريح كولې شي او په سند باندې اكتفاكولوسره په دويم ځل متن نه شي ذكركولې. چنانچه علامه عينى رحمه الله او دَ هغه اتباع كښې علامه قسطلانى رحمه الله فرمائيلي چه دلته په اصل كښې عبارت محذوف دې. كيدې شي چه دا روايت امام بخارى رحمه الله دَدې نه وړاندې (محمدبن رافع عن عبد الرزاق عن معمر عن همام عن أبى هريرة عن النبى صلى الله عليه وسلم) په طريق سره ذكركړې وو. بيا هم دغه روايت هغوى (عن بشر بن محمد عن عبدالله عن معمر عن همام عن أبى هريرة) په طريق ذكركولوسره آخر كښې نحوه اوفرمائيل.

امام بخارى رحمه الله دَ نحوه تفسيرپه يعنې كولوسره دَحديث متن ذكركړې دې. په يعنى سره امام بخارى رحمه الله په اول او دويم طريق كښې دَ متن الفاظوكښې مغايرت اوفرق بيانول غواړى. چنانچه دَمحمد بن رافع عن عبدالرزاق دَ روايت الفاظ دادى: (لولا بنو إسرائيل لم يخنث الطعام ولم يخنز اللحم، ولولا حواء لم تخن أنثى زوجها الدهر). په دې طريق كښې (لم يخنث الطعام) او (الدهر) اضافه شوې ده. خودَ بشر بن محمد والاذكر شوى روايت كښې دا اضافه نشته. لكه امام بخارى رحمه الله هم دا فرق او مغايرت بيانوى.[1]

دَ بنواسرائيل دَ خوراكونو سخاكيدل

قوله: لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ: يعنى كه بنواسرائيل نه وې نو غوښه به نه سخاكيدله. يخنز: باب سمع او باب ضرب دواړو نه (خَنِزَ يَخْنَزُ اللَّحْمُ) معنى ده دَ غوښې بدبوئى داره كيدل، سخا كيدل، خرابيدل.[2]

علامه قرطبى رحمه الله وغيره دَ قتاده رحمه الله نه نقل كړې دى چه كله په بنى اسرائيلو باندې دَ اسمان نه مائده نازليدل شروع شو نوهغوى دَ ذخيره كولونه منع كړې شو هغوى دَدې حكم خلاف ورزى اوكړه نو دَ سزا په توګه باندې دهغوى خوراكونه سخا كيدل.[3]

دَ بعض حضراتو په نيز دَدې حديث مطلب دا نه دې چه دَ بنو اسرائيلو نه وړاندې غوښه نه سخا كيدله. حقيقت دا وو چه دَهغوى نه وړاندې دَ غوښې دَ ذخيره كولو رواج نه وو نو دغه شان ښكاره خبره ده چه دَ خرابيدو او سخاكيدو نوبت به هم نه راتلو. دَ ذخيره كولو شروع بنى اسرائيلو اوكړه اودغه شان دَهغوى غوښه خرابيدل او سخاكيدلو سره بدبوئى داره كيدله.[4]

دا رائې دَحديث دَ ظاهر نه خلاف معلوميږى دَحديث منطوق يعنى حاصل هم دغه دې چه دَخوراك څيزونه دَ بنى اسرائيلو دَ نافرمانئى دَ وجې نه سخاكيدل كه چرې هغوى دَ نافرمانئى ارتكاب نه وې كړې نوخوراك به كله هم نه سخا كيدل. يوقول دادې چه دَ هفتې په ورځ دَ ښكار اجازت نه وو نو بنواسرائيلو يوم السبت كښې هم ښكاركول

---

[1]) إرشادالسارى: ۲۳۹/۶عمدة القارى: ۱۵/۲۹۱-۲۹۰. دلته دې داخبره واضحه وى چه علامه عينى رحمه الله اوعلامه قسطلانى رحمه الله دَصحيح بخارى كوم روايت طرف ته اشاره كړې ده هغه محمدبن رافع عن عبدالرزاق الخ نه نقل نه دې، بلكه عبدالله بن محمد الجعفى عن عبدالرزاق الخ په طريق سره نقل دې اودا روايت دَمذكوره روايت نه پس باب قول الله تعالى: ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾ لاندې ذكردې بل دَدواړو روايتونو په مينځ كښې صرف دا فرق دې چه دَ بشر محمد والا روايت كښې الدهر اضافه نشته اودَ عبدالله بن محمد جعفى والا روايت كښې موجود دى اولم يخبث الطعامُ دواړو كښې موجود نه دې.

[2]) النهاية لابن الأثير: ۵۳۶/۱،دار المعرفة.

[3]) فتح البارى: ۴۵۳/۸.

[4]) تكملة فتح الملهم: ۱۲۷/۱.

شروع کړه په دې وجه د هغوی خوراك د سزا په توګه سخا کيدل شروع شو. يو قول دا دې چه کله په بنواسرائيلو باندې د الله تعالى عذاب نازل شو نوچه کله به هغوی په خله کښې اوبه اچولې هغه اوبه به وينه جوړيدله. د هغې په وجه د بنو اسرائيلو بدنونه سخا کيدل او بدبوئی داره کيدل. هم دغه بدبوئی اوسخا کيدل غوښې ته ورمنتقل شو.([1])

وهب بن منبه رحمه الله فرمائی چه بعض پخوانو مذهبی کتابونوکښې دا روايت نقل کړې شوې دې: «لولا أني كتبتُ الفناء على الميت لسه أهله في بيوتهم، ولولا أني كتبتُ الفساد على الطعام لخزنته الأغنياء عن الفقراء»([2])
يعنی که چرې ما د مړی د پاره فنا کيدل مقدر کړې نه وې نوخلقو به خپل مړی په کورونو کښې کيخودل او که چرې ما د انواع طعام د پاره خرابيدل مقدر کړې نه وې نومالداران خلقو به په ځائی د فقيرانو ته د ورکولو هغه په خپلو کورونو کښې ذخيره کول.

قوله: وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا: اوکه چرې بی بی حواء نه وې نوښځې به خاوند سره دهوکه نه کوله.
حواء الف ممدود سره دې. «سُمِّيَتْ بِذَلِكَ، لأَنَّهَا أُمُّ كُلِّ حَيٍّ»([3]) يعنی حضرت حواء عليها السلام ته حواء په دې وجه وائی خکه چه هغه د هر انسان مور ده.
مطلب دادې چه په جنت کښې آدم اوحواء د پاره يو ونه ممنوعه ګرځولې شوې وه چه دواړه به د دې ميوه نه شوکوئی. شيطان دهوکه کولوسره د دواړو په زړه کښې وسوسه واچوله. شيطان د خپل فريب په جال کښې بی بی حواء راګيره کړه دغه شان حواء عليها السلام حضرت آدم عليه السلام د ممنوعه ونې د ميوې راشوکولوباندې تيار کړو. دلته د خيانت نه هم دغه معصيت مراد دې دې نه د فواحش ارتکاب هيڅ کله مراد نه دې. چونکه په بی بی حواء باندې د ممنوعه ونې د ميوې راشوکولو نفسانی خواهش غالب راغلې وو اوخپل دغه خواهش ظاهرولوسره هغې حضرت آدم عليه السلام هم تيار کړې وو په دې وجه دا د خيانت په الفاظوسره دلته تعبير کړې شوې دې.
د حديث شارحينو فرمائيلې دی چونکه بی بی حواء د ټولې دنيا د ښځو مور ده په دې وجه د دهوکې اوسرکشئی په يوه نه يوه درجه کښې د هغې په لونړو کښې منتقل شوې. هره يوه ښځه په وړه شان خبره د خاوند مخالفت کولوسره د خيانت ارتکاب کوی. يوه نيمه ښځه ډيره سرکشه وی او د نفس د خواهش ښکار کيدوسره د فواحش مرتکب کيږی اوهغه داسې د خاوند په حق کښې خيانت کوی.([4])
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په دې حديث کښې خاوند ته تسلی ورکول مقصود دی چه د ښځې د طرف نه کومه کوتاهی د هغه په حق کښې کيږی په هغې باندې خفه کيدل نه دی پکار خکه چه بی بی حواء هم د نفس د خواهش ښکار شوې وه. په دې وجه د ښځې په تاديب کښې د حد نه تجاوز نه دی کول پکار. د خاوند د حکم او مزاج خلاف بغير د قصد او شاذونادر که د ښځې د طرف نه کوتاهی وی نود معافئی نه کار اخستل پکاردی. ليکن پخپله ښځې له هم پکاردی چه د نفس د خواهشاتو نه د بچ کيدو کوشش کوی. اوکوشش دا کول پکاردی چه د حکم او مزاج د مخالفت نوبت په کثرت سره رانه شی. والله المستعان.([5])

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره په ظاهره هيڅ مناسبت نشته البته د مناسبت په حواله سره دا ونيلی کيدې شی چه د حضرت حواء عليها السلام پيدائش د حضرت آدم عليه السلام د پيدائش سبب اود

---

[1]) عمدة القاري: ۲۹۱/۱۵.
[2]) عمدة القاري: ۲۹۱/۱۵.
[3]) فتح الباري: ٤٥٣/٨.
[4]) فتح الباري: ٤٥٣/٨.
[5]) فتح الباري: ٤٥٤/٨-٤٥٣.

هغې د پيدائش طرف ته مضاف او منسوب دي چه د حضرت آدم تخليق اصل او حضرت حواء عليها السلام تخليق فرع ده. نو داسې په حديث او ترجمة الباب کښې مناسبت ممکن دې.[1]

[٣١٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَمُوسَى بْنُ حِزَامٍ، قَالاَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ مَيْسَرَةَ الأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ، فَإِنَّ المَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ، وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلاَهُ، فَإِنْ ذَهَبْتَ تُقِيمُهُ كَسَرْتَهُ، وَإِنْ تَرَكْتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ، فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ»
[ص ١٢٠][٤٨٨٩، ٤٨٩٠، ٥٦٧٢، ٥٧٨٥، ٥٧٨٧، ٦١١٠][2]

تراجم رجال

ابوكريب: دا ابوكريب محمد بن العلاء بن كريب الهمداني الكوفي رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تيره شوې ده.[3]

موسى بن حزام: دا ابوعمران موسى بن حزام الترمذي رحمه الله دې.

هغوی د احمد بن حنبل، حسين بن علي الجعفي، حماد بن سلمه، زيد بن حباب، صالح بن عبدالله الترمذي، عبدالله بن مسلمه القعنبي، عبدالملك بن قريب الاصمعي، ابونعيم فضل بن دکين، محمد بن بشر او يحيى بن آدم غوندې أعلام حديث نه روايات اخستې دی.[4]

د دوی نه د حديث روايت کونکو کښې امام بخاري، امام ترمذي، امام نسائي، احمد بن سيار المروزي، ابوبکر بن عبدالله بن ابي داؤد او محمد خزيمه بن خازم شامل دی.[5]

روايت حديث کښې تولو ائمه جرح او تعديل د دوی توثيق کړې دې. چنانچه ترمذي رحمه الله د دوی باره کښې (الرجل الصالح) او امام نسائي رحمه الله "ثقة" الفاظ نقل کړې دی. ابن حبان رحمه الله هم د دوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[6]

علامه ذهبي رحمه الله د دوی باره کښې فرمائيلي دي (ثقة عابد داعية إلى السُّنَّة)[7] حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی باره کښې فرمائيلي دي: (ثقة، فقيه، عابد)[8] ابن ابي الدين رحمه الله فرمائي موسى بن حزام ترمذي رحمه الله مونږ ته په ٢٥١ هجري کښې حديث بيان کړو. دا رنګه د موسى بن حزام رحمه الله باره کښې ونيلې شوی دی چه دې د ابدال نه وو.[9] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د دوی انتقال ٢٥٠ هجري نه پس شوې دې.[1]

---

[1] عمدة القاري: ٢٩٠/١.

[2] والحديث أخرجه البخاري في كتاب النكاح في باب المداراة مع النساء أيضاً، رقم الحديث: ٥١٨٤ وفي باب الوصاة بالنساء رقم الحديث: ٥١٨٦ وكذا رواه مسلم في كتاب الرضاع، في باب الوصية بالنساء رقم الحديث: ٣٦٤٣ والترمذي في أبواب الطلاق باب ماجاء في مداراة النساء رقم الحديث: ١١٨٨.

[3] كشف الباري: ٤١٣/٣.

[4] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤٠/١٠.

[5] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤٠/١٠ - ٣٤١.

[6] تهذيب الكمال: ٥٢/٢٩ تهذيب التهذيب: ٣٤١/١٠.

[7] الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة: ٣٠٣/٢ رقم الترجمة: ٥٦٨٩ دار القبلة مؤسسة علوم القرآن.

[8] تقريب التهذيب ص: ٥٥٠ رقم الترجمة: ٦٩٥٦ دار الرشيد.

[9] تهذيب التهذيب: ١٧٣/٤.

حسين بن علي: دا ابوعبدالله حسين بن علی بن الوليد الجعفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې شوې ده.

زائدة: دا ابو الصلت زائده بن قداعه الثقفی دي.[2]

ميسرة الاشجعي: دا ميسره بن عمار الاشجعي الكوفی رحمه الله دي.

هغوی دَ سعيد بن المسيب، سلمان بن ابی حازم الاشجعی، عکرمه او ابوعثمان الهندی رحمه الله نه دَحديث روايت کړې دي. اودَدوی نه اسباط بن نصر الهمدانی، زائده، قدامه، زهير بن معاويه الجعفی، سفيان ثوری، ابوداؤد عيسى بن مسلم الطهوی رحمهم الله روايات اخستی دی. او امام بخاری، امام مسلم، امام نسائی او امام ابن ماجه رحمهم الله هم روايات نقل کړی دی.[3]

حافظ ابوزرعه رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائيلي دی "ثقة".[4] يحيى بن معين رحمه الله فرمائی (هوكوفي ثقة)[5] حافظ ابن حبان دَدوی تذکره ثقات کښې کړې ده.[6]

ابوحازم: دا سلمان الاشجعی الغطفانی رحمه الله دي. دَدوی تفصيلی تذکره (کتاب العلم باب هل يجعل للنساء يوم على حدة في العلم) لاندې تيره شوې ده.[7]

شرح حديث

قوله: اسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ: تاسو دَ ښځوباره کښې ښه سلوك او دَ ښيګړې وصيت قبول کړئ خکه چه ښځه دَ پښتئ نه پيدا شوې ده. (فَإِنَّ الْمَرْأَةَ خُلِقَتْ مِنْ ضِلَعٍ) دَ رومبې جملې دَپاره تعليل دي. مطلب دادې چه ښځو سره ښيګړه او ښه سلوك خکه کوئی چه هغه دَ کږې پښتئ نه پيدا شوې ده اودهغې په اخلاقو کښې کوږوالې دَ دغه پښتئ نه دَ پيدا کيدو په وجه دې. که چرې تاسو دَهغې دَ صحيح کولو کوشش کوئی نو دا به ماته شی. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت کښې دی چه حضرت آدم عليه السلام دَ خوب په حالت کښې وو چه دَهغه دَ کسې پښتئ نه حضرت بی بی حواء پيدا کړې شوه.[8]

قوله: استوصوا: بعض حضراتو فرمائيلي چه دا صيغه دَ باب استفعال نه ده ليکن دَ افعال په معنی کښې استعماليږی. چنانچه دَ سورت بقره آيت ﴿فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي﴾ او سورت شوری آيت ﴿وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا﴾ کښې هم لفظ دَ استجاب دَ باب افعال "إجابة" په معنی کښې دي.[9]

---

[1] تقريب التهذيب ص: ۵۵۰رقم الترجمة: ۶۹۵۶دار الرشيد.

[2] کتاب الغسل باب غسل المذی والوضوء رقم: ۲۶۹.

[3] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئ تهذيب الکمال: ۱۹۴/۲تهذيب التهذيب: ۳۸۶/۱۰التاريخ الکبير:۷الترجمة: ۱۶۱۶والجرح والتعديل، الترجمة: ۱۱۵۳والکاشف الترجمة: ۵۸۵تاريخ الإسلام: ۱۶۸/۵.

[4] الجرح والتعديل رقم الترجمة: ۱۱۵۳التقريب لابن حجر ص: ۵۵۵ رقم الترجمة: ۷۰۸۳دارالرشيد.

[5] تعليقات بشارعواد معروف على هامش تهذيب الکمال: ۱۹٤/۲۹.

[6] کتاب الثقات لابن حبان: ٤۸٤/۷.

[7] کشف الباري: ۱۰۱/٤.

[8] فتح الباري: ٤۵٤/۸عمدة القاري: ۲۹۲/۱۵.

[9] عمدة القاري: ۲۹۲/۱۵فتح الباري:٤۵٤/۸إرشادالساري: ۲۳۹/۷.

دَ استیصاء مطلب: علامه بیضاوی رحمه الله فرمائی چه دَ استیصاء معنی دَ وصیت قبلولو ده. او په حدیث کښې دَ مذکوره جملې مطلب دې: (أوصیکم بهن خیراً فاقبلوا وصیتی فیهن) یعنی زه تاسو ته دَ ښځو په معامله کښې دَ خیر او ښه سلوك وصیت کوم لهذا تاسو زما دا وصیت قبول کړئی.(١)

دَعلامه طیبی رحمه الله په توجیه کښې لوئی ندرت ناآشناوالې دې هغه فرمائی چه "استوصوا" کښې سین دَ طلب په معنی کښې دَ مبالغه دَ پیدا کولو دَپاره دې او مطلب دَدې دادې چه هم دَخپل نفس نه دَ ښځو په معامله کښې دَحسن سلوك او خیر وصیت طلب کړئی.(٢) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ علامه بیضاوی رحمه الله توجیه دَ تولو نه بهتر گرځولې ده.(٣)

قوله: وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الضِّلَعِ أَعْلاَهُ......إلخ: دَ تولو نه زیات کږه پښتئی پورتنئی وی. که چرې پریخودې شوه نو همیشه به کږه وی لهذا دَ ښځو په معامله کښې زما نصیحت اومنئی یعنی دَ خیر او ښیگړې سلوك کوئی.

دَ ښځې په فطرت کښې کوږوالې: دا چه او فرمائیلې شو چه دَ تولو نه کږه پښتئی پورتنئی ده په دې کښې دوه خبرې ممکن دی. یا خو دَدې خبرې طرف ته اشاره ده لکه څنگه چه پښتئی کږه وی او دَهغې سوږوالې صحیح کول ممکن نه دی دغه شان ښځې دَ اخلاق په لحاظ سره کږې دی او دا نیغول ممکن نه دی. دا هم ممکن دی چه دا تمثیل وی یعنی دا خودل مقصود وی چه څنگه پورتنئی پښتئی زیاته کږه وی دغه شان دَ ښځې پورتنئی حصه (رأس) سردې او په دې کښې موجود ژبه دَ پښتئی په شان کږه ده. مطلب دا چه په انسانی بدن کښې دَ تولو نه موذی اندام ژبه ده او هم دغه ژبه دَښځې دَ تولو نه لویه بلا وی. اوس به مطلب داشی چه څنگه کږه پښتئی نیغول ممکن نه دی دغه شان دَښځې دَ ژبې اصلاح کول هم ممکن نه دی.(٤)

دا الفاظ دَ طلاق نه کنایه دی. مطلب دادې چه که چرې ته دَ دې دَ نیغولو کوشش کوې نو طلاق به واقع شی.(٥) په حدیث کښې هم دَدې صراحت شته چنانچه په صحیح مسلم کښې (عن الأعرج عن أبی هریرة) په طریق سره چه کوم روایت نقل دې دَهغې الفاظ دادی: (إن ذهبت تقیمها کسرتها، وکسرها الطلاق) (٦) یعنی که تاسو دَ دې دَ نیغولو کوشش کوئی نو دا به ماته کړئی او دَدې ماتیدل طلاق دې.

دَ حدیث باب الفاظ "تقیمه" او "کسرته" کښې دَ ضمیر مفعول مرجع "ضلع" ده. دې نه دا مستفاد کیږی چه ضلع مذکر دې. بعض حضراتو فرمائیلی چه لفظ ضلع مؤنث دې. دې حضراتو دَ صحیح مسلم دَ روایت نه استدلال کړې دې چه (إن ذهبت تقیمها کسرتها) ضمیر مؤنث دَ ضلع طرف ته راجع دې او دا دَدې خبرې دلیل دې چه ضلع مؤنث دې. حقیقت دادې چه دَدې حضراتو استدلال صحیح نه دې ځکه چه دَ صحیح مسلم په روایت کښې تقیمها او کسرتها کښې دواړه ضمائر مرءة طرف ته راجع دی نه چه دَ ضلع طرف ته.(٧) البته بعض حضراتو فرمائیلی دی چه ضلع مذکر

---

(١) فتح الباری: ٤٥٤/٧ عمدة القاری: ٢٩٢/١٥ إرشادالساری: ٢٣٩/٧.
(٢) شرح الطیبی علی المشکاة الجزء الأول: ٧٦٤ رقم الحدیث: ٢١٥ مکتبة نزار مصطفی الباز.
(٣) فتح الباری: ٤٥٤/٨.
(٤) فتح الباری: ٤٥٤/٨ إرشادالساری: ٢٤٠/٧.
(٥) فتح الباری: ٤٥٤/٨ عمدة القاری: ٢٩٣/١٠.
(٦) أخرجه مسلم فی صحیحه کتاب الرضاع باب الوصیة بالنساء، رقم الحدیث: ٣٦٤٣.
(٧) فتح الباری: ٤٥٤/٨.

او مؤنث دواړه شان استعمالیږي.(١)

خلاصه دا چه خله وهل، د خاوند په اطاعت کښې کوتاهي کول د ښځې پیدائشي کمزوري ده او د ې په خټه کښې داخل دي. که د دې کمزورئي په ردعمل کښې خاوند د تریخوالي او سختئي نه کار واخلي نو د طلاق په صورت کښې کورتئي تعلق ختمیدې هم شي. په دې وجه د صبر او تحمل نه کار اخستل پکار دي. که خاوند د مینې محبت او حکمت نه کار واخلي نو دغه شان د دغه پیدائشي کمزورو اصلاح ممکن ده.

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: امام بخاري د «خلق آدم وذریته» ترجمه قائم کړې ده. په حدیث باب کښې د ښځې خلقي اوصاف بیان کړې شوي دي او ښځه په ذریت آدم کښې شامل ده. په دې وجه ترجمة الباب سره د روایت مناسبت واضح دې او که چرې حدیث «باب قول الله تعالی: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾» حصه او منلې شي نو بیا هم مناسبت واضح دې ځکه چه خلیفه کیدل د آدم او اولاد آدم دواړو مراد کیدو هم احتمال لري.(٢)

[۳۱۵۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ، «إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ، فَيُكْتَبُ عَمَلُهُ، وَأَجَلُهُ، وَرِزْقُهُ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ، فَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ، فَيَدْخُلُ النَّارَ» [ص ۱۲۵ – ۱۲۶][ر: ۳۰۳۶](٣)

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل او حضورپاك رښتونې دي او هغوي سره چه کومه وعده کړې شوې ده هغه رېښتونې ده. حضورپاك اوفرمائیل په تاسو کښې د هرسړي (نطفه) د هغه د مور په خېټه کښې څلوېښت ورځې جمع وي. بیا په څلوېښت ورځو کښې چك وینه جوړیږي. بیا په څلوېښت ورځو کښې هغه د غوښې بوټئ جوړیږي. (د دریو چلو (څلوېښتو) نه پس) الله تعالی یو فرښته هغې ته ورلیږي او هغه څلور خبرې لیکي: عمل، رزق اونیك بختي او بدبختي، بیا هغې کښې روح ورپوکولې شي نو څوك داسې وي چه (ټول عمر) د دوزخیانو والا کارونه کوي تردې چه د دوزخ او د هغه په مینځ کښې د یو لاس فاصله پاتې شي بیا د تقدیر لیك غالب راځي او هغه د جنتیانو والا کار اوکړي جنت ته ځي. او څوك داسې وي چه ټول عمر د نیکو کارونو کولو نه باوجود چه کله جنت ته تلل یو لاس پاتې شي نو هغه وخت د تقدیر لیك غالب راشي او هغه د دوزخیانو کار کولو سره دوزخ کښې داخلیږي.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث الکوفي رحمه الله دي. د دوي تذکره (کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تېره شوې ده.(٤)

---

(١) فتح الباري: ۸/۴۵۴.

(٢) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۲.

(٣) والحدیث مرتخریجه في کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم، رقم: ۳۲۰۸.

(٤) کشف الباري: کتاب الغسل ص: ۴۶۴.

ابي: دا د عمر بن حفص پلار حفص بن غياث بن طلق رحمه الله دي. د دوی تذكره هم (كتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق في الجنابة) لاندې تيره شوې ده.[1]

الاعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. د دوی تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[2]

زيد بن وهب: دا مشهور تابعي ابوسليمان زيد بن وهب الجهنى الهمدانى رحمه الله دې. د دوی تذكره (كتاب مواقيت الصلاة، باب الإبراد بالظهر في شدة الحر) لاندې تيره شوې ده.[3]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. د دوی تفصيلي تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

د سند خصوصيات: د دې روايت په سند كښې د رومبي راوي نه واخله تر آخرى راوى حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پورې تولو د تحديث لفظ استعمال كړې دې اومزه دا ده چه د جمع صيغه ئې استعمال كړې ده. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه حدثنا ونيلو سره حديث وړاندې بيان كړو نو تولو راويانو د هغوى اتباع اوكړه. د تحديث د پاره عموماً صحابه كرام د (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم) الفاظ استعمال كړى دى. دويم خصوصيت د دې سند دا دې چه په دې كښې خوئى د پلار نه روايت اخستې دې. چنانچه عمر، د حفص بن غياث خوئي دې او هغه د خپل پلار نه روايت بيان كړې دې. دريم خصوصيت د سند د روايت دا دې چه په دې كښې يو تابعي د بل تابعي د نه روايت بيان كړې دې. چنانچه اعمش او زيد بن وهب رحمهما الله دواړه تابعي دى او اعمش رحمه الله د زيد رحمه الله نه روايت بيان كړې دې.[5]

د دې روايت د شروع حصه (كتاب الحيض، باب مخلقة وغير مخلقة) لاندې تول تشريحاتو سره تيره شوى ده.[6] د دې نه علاوه دا روايت په تفصيل سره (كتاب بدء الخلق) كښې (باب ذكر الملائكة صلوات الله عليهم) لاندې هم تيرشوې دې.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په مذكوره روايت كښې د ذريت آدم د تخليق د كيفيت او هيئت ذكر دې او ترجمة الباب كه (باب خلق آدم وذريته) وى يا (باب قول الله تعالى: ﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً﴾) دوې دواړو كښې هم د حضرت آدم او اولاد آدم تذكره ده لهذا ترجمة الباب سره د دې حديث مطابقت واضح دې.[7]

[۳۱۵۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ

---

[1] كشف البارى: كتاب الغسل ص: ۴۶۷.
[2] كشف البارى: ۲/۲۵۱.
[3] كتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر فى شدة الحر رقم الحديث: ۵۳۵
[4] كشف البارى: ۲/۲۵۷.
[5] عمدة القارى: ۱۵/۲۹۳قال العينى رحمه الله عليه : فيه: التحديث بصيغة الجمع فى موضعين. وفيه: العنعنة فى أربعة مواضع. وفيه: القول فى ثلاثة مواضع. وفيه: أن موسى بن حزام من أفراد البخارى، وروى عنه مقرون بابى كريب، وقد وثقه النسائى وغيره، وماله فى البخارى إلا فى هذاالموضع. وفيه: ميسرة، وما له فى البخارى إلا هذا الحديث، وآخر فى سورة آل عمران، وحديث الباب ذكره فى النكاح من وجه آخر. وفيه: أن رواته كلهم كوفيون ما خلا موسى بن حزام، فانه ترمذى نزل بلخ.
[6] كشف البارى كتاب الحيض باب مخلقة وغيره مخلقة ص: ۴۲۰-۴۰۴.
[7] عمدة القارى:۱۵/۲۹۳.

وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا، فَيَقُولُ: يَارَبِّ نُطْفَةٌ، يَارَبِّ عَلَقَةٌ، يَارَبِّ مُضْغَةٌ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَهَا قَالَ: يَارَبِّ أَذَكَرٌ، يَارَبِّ أُنْثَى، يَارَبِّ شَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، فَمَا الرِّزْقُ، فَمَا الأَجَلُ، فَيَكْتُبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ" [ص ١٢٨] [ر: ٣١٢] (١)

تراجم رجال

ابوالنعمان: دا ابوالنعمان محمدبن الفضل السدوسی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم الدین نصیحة.... إلخ» لاندې تیره شوې ده. (٢)

حمادبن زید: دا حماد بن زید بن درهم ازدی البصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب المعاصی من أمرالجاهلیة» لاندې تیره شوې ده. (٣)

عبیدالله بن ابی بکربن انس: دا ابومعاذ عبیدالله بن ابی بکر بن انس انصاری بصری رحمه الله دي. تذکره ئې «کتاب الحیض باب مخلقة وغیر مخلقة» لاندې تیره شوې ده. (٤)

قوله: إِنَّ اللهَ وَكَّلَ فِي الرَّحِمِ مَلَكًا.....: یعنی الله تعالی دَ ښځې په رحم باندې یوه فرښته مقرر کړې ده کله چه دَ ښځې په رحم کښې دَ سړي نطفه پریوځي نو فرښته دالله تعالی نه تپوس کوی «یارب! نطفة» چه اوس دا نطفه ده یعنی فرښته دالله تعالی نه داتمام تخلیق اجازت غواړي چه اوس دا دَ نطفې په شکل کښې ده آیا دا دَ تخلیقي مراحل نه تیرولوسره دې ته مکمل صورت ورکړې شي؟ بیا فرښته وائي «یارب! علقة» چه دا اوس دَ چك شوې وینې ټکره ده، «یارب! مضغة» اې الله اوس دا دَغوښې بوټئی ده. کله چه الله تعالی دا پیدا کول غواړي نو فرښته سوال کوی «یارب! أذکر أم أنثی؟» اې الله سړې دې که ښځه؟ «یارب! أشقی أم سعید» اې الله بدبخت دې که نیك بخت؟ بیا فرښته سوال کوی «فما الرزق» دَ ده روزی به څه وي؟ «فما الأجل؟» دَده عمر به څومره وي؟ دا ټولې خبرې دَ مور په خیټه کښې لیکلې کیږي. دا روایت کتاب الحیض «باب مخلقة وغیر مخلقة» کښې په تفصیل سره تیرشوې دې.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث مذکور ترجمة الباب سره مناسبت دادې چه په دې روایت کښې هم دَ مور په رحم کښې دَ ذریت ادم دَ تخلیق مختلف مراحل ذکر دی لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې. (٥)

[٣١٥٦] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، يَرْفَعُهُ: "إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ كُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَقَدْ سَأَلْتُكَ مَا هُوَ أَهْوَنُ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ، أَنْ لاَ تُشْرِكَ بِي، فَأَبَيْتَ إِلَّا الشِّرْكَ" [ص ١٢٩ـ١٣٠] [٣١٧٣، ٦١٨٩] (٦)

---

(١) والحدیث مر تخریجه فی کتاب الحیض باب مخلقة وغیر مخلقة.

(٢) کشف الباری: ٢/٧٦٨.

(٣) کشف الباری: ٢/٢١٩.

(٤) کتاب الحیض باب مخلقة وغیر مخلقة رقم الحدیث: ٣١٨ ص: ٤١٢.

(٥) عمدة القاری: ١٥/٢٩٣ دارالکتب العلمیة.

(٦) والحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی کتاب الرقاق باب من نوقش الحساب عذب رقم: ٣٥٣٨ وباب صفة الجنة والنار: رقم: ٦٥٥٧ وکذا رواه الإمام مسلم فی صفات المنافقین باب طلب الکافر الفداء بملء الأرض ذهباً رقم الحدیث: ٧٠٨٣ وکذا فی جامع الأصول: ١٠/٤٩١ رقم الحدیث: ٨٠٢٢.

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابومحمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الحياء في العلم) لاندې تیره شوې ده.[1]

خالدبن الحارث: داخالدبن الحارث بن سليم البصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة.....إلخ) لاندې اول تیره شوې ده.[2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العتكي الواسطي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوعمران: دا ابوعمران عبدالملك بن حبيب الجوني رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب أبواب الاستسقاء باب الجهر بالقراءة في الاستسقاء) لاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: عَنْ أَنَسٍ يَرْفَعُهُ: يرفعه :دَ تحديث الفاظ دی. قال یاسمعت په ځائې محدثين يرفعه الفاظ هم استعمالوی.[5]

قوله: أَنَّ اللهَ يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا: لَوْ أَنَّ لَكَ........إلخ: رسول الله ﷺ فرمائی چه کوم سړی ته په جهنم کښې دَ ټولو نه سپك عذاب ورکولې کیږی الله تعالی به دَهغه نه تپوس اوکړی که په ټوله زمکه کښې څه چه دی هغه ستا ملکیت شی نو ته به (دَ عذاب نه دَ بچ کیدو په بدله کښې) دغه فدیه کړې؟ هغه به وائی چه اوجی هم دغه شان ده. الله تعالی به فرمائی ما خودَ دې نه آسانه خبره تانه غوښتې وه کوم وخت چه ته دَ آدم په شا کښې وې چه ته به ماسره څوك شريك نه ګرځوې مګر تا انکار اوکړو او هم په شرك دې اصرار اوکړو. بعض حضراتو فرمائيلی دی چه په دې روایت کښې (أهون أهل النار) نه دَ رسول الله ﷺ تره ابوطالب مراد دې. ځکه چه هغه به دَ رسول الله ﷺ سره دَ شفقت اومحبت دَ معامله په بدله کښې دَ ټولو نه په کمه درجه دَ عذاب کښې اخته وی.[6]

(کتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار) لاندې په دې روایت کښې (أردت منك أهون من هذا) الفاظ راغلی دی. شراح لیکلی دی چه (أردت) دلته دَ امر په معنی کښې دې چه ما تاسو ته دَ توحید اختیارولو حکم درکړو مګر تاسو شرك اختيارکړو. او اراده دَ امر په معنی کښې دَ اخستلو وجه داده چه مخلوق نه هم هغه صادرکیږی څه چه الله تبارك وتعالی غواړی. اوس که چرې دَ ارادې نه هم اراده مراد وی نوبیابه مطلب داشی چه زما اراده خودا وه چه تاسو توحید اختیارکړې وې خو تاسو زما دَ رضا او ارادې خلاف شرك اختيارکړو اوښکاره خبره ده چه دا معنی په هیڅ صورت صحیح نه ده.[7]

---

[1]) كشف الباري: ٥٢٦/٤.

[2]) كتاب الصلاة باب فضل استقبال القبلة، رقم: ٣٩٣.

[3]) كشف الباري: ٦٧٨/١

[4]) كتاب الهبة وفضلها والتحريض عليها، باب: بمن يبدأ بالهَديَّة، رقم: ٢٥٩٥.

[5]) فتح الباري: ٤٥٥/٨ عمدة القاري: ٢٩٤/١٥.

[6]) فتح الباري: ٤٥٥/٨ عمدة القاري: ٢٩٤/١٥ إرشادالساري: ٢٤٣/٧.

[7]) إرشاد الساري كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ٥٥٦/١٣ التوضيح لابن الملقن كتاب الرقاق، باب صفة الجنة والنار: ٨٨/٣.

(قوله: ألا أشرك به) دا مستثنٰی مفرغ دې اودلته مستثنٰی منه دکلام موجب کیدو باوجود دَحذف کولووجه داده چه په دې مقام کښې دَ نفی والامعنی په معنوي توګه باندې ده. ځکه چه إباء دَامتناع په معنی کښې دې او په امتناع کښې دَ نفی والامعنی ښکاره ده اولکه چه دَحدیث دَدې ټکي مطلب دادې چه تاسو اختیارنه کړو مګر شرك. [1]

علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه معلومه خبره داده چه دلته اراده په اخذمیثاق باندې محمول کړې شی دکوم تذکره چه دَ سورت اعراف آیت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ﴾ کښې ده او اراده په اخذمیثاق باندې دَمحمول کولو قرینه دَدې حدیث الفاظ (وأنت فی صلب آدم) دې اوپه دې مناسبت سره به إباء په نقض عهد باندې محمول کولې شی. [2]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دلته امام بخاری رحمه الله روایت په دې وجه نقل کړې دې چه په دې روایت کښې دَ انسان دَحضرت آدم علیه السلام دَ شان نه دَ پیداکیدو ذکر دې. چنانچه په دې صورت کښې دَحدیث باب الفاظ (وأنت فی صلب آدم) مناسبت ترجمة الباب سره واضح دې. دَحافظ ابن حجر رحمه الله رحجان هم دغه معلومیږی. [3]

[۳۱۵۷] **حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُرَّةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا، إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا، لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ القَتْلَ»** [ص ۱۳۲][۶۴۷۳، ۶۸۹۰] [4]

تراجم رجال

عمر بن حفص بن غیاث: دا عمر بن حفص بن غیاث النخعی الکوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة) لاندې تیره شوې ده. [5]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. [6]

عبدالله بن مرة: داعبدالله بن مره الهمدانی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب علامة المنافق) لاندې تیره شوې ده. [7]

مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك صمدانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده. [1]

---

[1] إرشادالساری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.

[2] إرشادالساری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار: ۵۵۶/۱۳.

[3] فتح الباری: ۴۵۵/۸.

[4] والحدیث أخرجه البخاری إیضاً فی کتاب الدیات باب قول الله تعالی: ﴿وَمَنْ أَحْيَاهَا﴾ رقم الحدیث: ۲۸۶۷وفی کتاب الاعتصام باب إثم من دعا إلی ضلالة أو سن سنة سیئة، رقم الحدیث: ۷۳۲۱ومسلم فی القسامة، باب بیان إثم من سن القتل رقم الحدیث: ۴۳۷۹والترمذی فی کتاب العلم باب الدال علی الخیر کفاعله رقم الحدیث: ۲۶۷۳والنسائی فی کتاب المحاربة، باب تحریم الدم، رقم الحدیث: ۳۹۹۰وابن ماجه فی الدیات باب التغلیظ فی قتل مسلم ظلماً رقم الحدیث: ۲۶۱۶.

[5] کشف الباری کتاب الغسل ص: ۴۶۴.

[6] کشف الباری: ۲۵۱/۲.

[7] کشف الباری: ۲۸۰/۲.

عبدالله: دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده. [1]

قوله: لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ.....الخ: څوك چه هم په دنیا کښې په ظلم سره وژلې شي دَهغه دَ وینې (وبال) یو حصه دَحضرت آدم علیه السلام اولنې خوئی (قابیل) په سټ باندې ضرور پریوځی. ځکه چه هغه رومبې سړې دې چاچه په (ظلم) قتل کړې (مذموم) طریقه ئی جاری کړه.

دَهابیل دَقتل واقعه: په دې روایت کښې دَحضرت آدم علیه السلام دَ رومبی ځوئی نه مراد قابیل دې. قابیل خپل رور هابیل قتل کړې وو. هغه وخت دَ هابیل عمر شل کاله اودَ قابیل عمر پنځه ویشت کاله وو. [2]

علامه طبری رحمه الله دَ قاتل مختلف نومونه نقل کړی دی. یو قول دادې چه دَهغه نوم قین بن آدم وو. یوقول دادې چه قاین بن آدم وو. بعض حضراتو ونیلی دی چه دَ قاتل نوم قابیل وو اوهم دغه قول ډیر مشهور دې. [3]

قابیل هابیل ولې قتل کړو؟ په دې سلسله کښې زیات تفصیلات اسرائیلی روایات دی. خو حافظ ابن کثیر رحمه الله وغیره دَ سدی په حواله سره دَحضرت عبدالله بن عباس او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم نه نقل کړی دی چه دآدم علیه السلام کوم اولاد پیداشوې وو په هغې کښې به هر ځل غبرګونی هلك اوجینئی پیداکیدل. یوځل چه به هلك سره کومه جینئی پیدا کیدله دَهغې نکاح به ئی په بل ځل پیداکیدونکی هلك سره کوله. دوه هلکان پیدا شو دَ یونوم قابیل وو چه زمینداری به ئی کوله. دَ بل نوم هابیل وو دَهغه دَ پینو ورکونکی څاروی وو. قابیل په عمر کښې لوئی وو. هغه سره چه کومه خور پیدا شوې وه هغه دَهابیل سره پیداکیدونکی خور نه ډیره زیاته ښائسته وه. دَ هابیل خواهش وو چه دَ قابیل خور سره دَهغه نکاح اوشی. قابیل په دې باندې رضامند نه وو. هغه ونیل زما خور ده ماسره پیدا شوې ده چه تاسره پیداکیدونکی خور نه زیاته ښائسته ده زه ددې زیات حقدار یم چه زما نکاح دې دې سره اوشی (حالانکه دَ ضابطه او قانون مطابق دَ هغې نکاح هابیل سره کیدل پکار وو). حضرت آدم علیه السلام قابیل ته اوونیل چه کومه جینئی تاسره پیدا شوې ده دَهغې نکاح هابیل سره اوکړه لیکن قابیل انکار اوکړو. بیا دَ جګړې ختمولوډپاره دواړو دَالله تعالی په بارګاه کښې نذر پیش کړو. دَچا نذر چه قبول شی هم هغه به دې جینئی سره دَ نکاح حقدار وی. دواړو چه کله نذر پیش کړو نودَ هابیل نذر قبول شو. دَ آسمان نه اور راغلو هغه ئی اوسیزلو. دَ قابیل نذر قبول نه شو او آسمانی فیصله دَ هابیل په حق کښې راکوزه شوه نو قابیل ونیل زه به تا قتل کرم. هابیل اوونیل ﴿لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ﴾ [المائدة: ۲۸] که چرې تا زما دَ قتل دَپاره لاس اوږاندې کړو نو زه به ستا دَ قتل کولودپاره لاس نه وړاندې کوم. زه دَالله تعالی نه ویریږم چه رب العالمین دې. [4]

دَتورات وغیره نه معلومیږی چه په هغه زمانه کښې دَ نذر دَ قبلیدو دغه الهامی دستور وو چه دَنذر اوقربانئی څیز به په اوچت ځائی کیخودې شو اودَ آسمان نه به اور راغلو هغه به ئی اوسوزولو. دَدې الهامی دستور مطابق هابیل دَ خپلې رمې نه ښکلې ګډ دَالله تعالی په نوم نذر کړو او قابیل دَ خپل فصل دَغلې نه یو کمزورې شان غله

---

[1]) کشف الباری: ۲۸۱/۲.

[2]) کشف الباری: ۲۵۷/۲.

[3]) عمدة القاری: ۲۹۵/۱۵.

[4]) عمدة القاری: ۲۹۵/۱۵.

[5]) تفسیر ابن کثیر سورة المائدة: ۲۸، ۷۴/۳ دارالکتب العلمیة البدایة والنهایة: ۲۱۷/۱-۲۱۶ دارهجر، معارف القرآن للکاندهلوی: ۳۳۲/۲.

دَ قربانئي دَ پاره پيش کړه. دَ دواړو دَښه نيت او بدنيت اندازه په دغه طرزعمل سره اوشوه. دَ دستور مطابق آور راغلو اودَ هابيل نذر ئې اوسوزولو اودغه شان دَ قبوليت شرف دَ هغه په حصه کښې راغلو.
قابيل خپله دا بې عزتي په هيڅ شان سره برداشت نه کړې شوه او هغه دَ غضب په جوش کښې راتلوسره هابيل ته دهر که ورکړه چه زه به تا دَ قتل کولونه بغير نه پريږدم. هابيل جواب ورکړو زه خو به په تابانديې په يوشان سره هم لاس نه اوچتوم باقي ستا چه څه مرضي وي کوه. پاتې شوه دَ قربانئي معامله نودَ الله تعالى په نيز خو هم دَ نيک نيتئي نذر قبليدې شي. هلته نه دهر که کار کوي او نه بې وجه غم اوغصه. په قابيل باندې دَدې نصيحت بد اثر پريوتلو او په غصه کښې ورانيدوسره ئې خپل رور هابيل قتل کړو.[1]
دا په مخ دَ زمکې باندې دَ قتل اولنئي واقعه وه کومه چه اوشوه. قابيل دَ قتل نوې اراده خو اوکړه ليکن هغه به قتل څنګه کولو؟ دادَ هغه دَپاره يو مشکل وو. په دې سلسله کښې مختلف اقوال دي:
① دَ ابن جريج قول دې چه هابيل اوده وو قابيل په اودوکښې هغه قتل کول غوښتل ليکن هغه نه پوهيدلو چه څنګه ئې قتل کړي؟ په دې موقع باندې شيطان ملعون راؤرسيدو هغه يوه مرغئي واخسته اودَ هغې سر ئې په کاڼي باندې کيخودو او بل کاڼي سره ئې چقتړي کړو. قابيل دا قصه کتله اودَدې نه پس ئې خپل رور هم دغه شان په کاڼي باندې قتل کړو.
② دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول دادې چه قابيل دَ لرګي نه يو کاڼي ويشتلوسره هابيل قتل کړې وو.
③ دَ بعض حضراتو وينا ده چه قابيل ئې ستې تاوولوسره هابيل وژلې وو.
④ يو قول دادې چه په اوسپنه وهلوسره ئې هابيل قتل کړې وو.[2]
ترجمة الباب سره دَ حديث باب مناسبت: په حديث باب کښې «ابن آدم الأول» نه قابيل بن آدم مراد دې اوهغه په ذريت آدم کښې شامل دې لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دې.[3]

۳- باب: الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ

دَ ترجمة الباب مقصد او باب سابق سره مناسبت: دا باب تيرشوي باب سره متعلق دې. باب سابق کښې دَخلق آدم ذکر وو. په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ ارواح ذکر کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې ده چه ابناء آدم اجسام او ارواح دواړو نه مرکب دي.[4]
ددې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دا خودل غواړي چه دَ انسان دَ تخليق نه وړاندې دَهغوي روحونه په جدا جدا لښکر او غونډه کښې وو. دې نه ثابته شوه چه روح دَ جسد نه مقدم دې.[5]

[۳۱۵۸] قَالَ قَالَ اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ [ص: ۳۳]، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ «الأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا

---

[1]) تفسير ابن کثير سورة المائدة:۲۸، ۲/ ۷۶-۷۵دار الکتب العلمية، قصص القرآن:۱/ ۴۶بتغير يسير، البداية والنهاية للحافظ عمادالدين ابن کثير: ۱/ ۲۱۷-۲۱۶دارهجر.
[2]) تفسير ابن کثير سورة المائدة:۲۸، ۲/ ۷۶-۷۵دار الکتب العلمية، البداية والنهاية: ۱/ ۲۱۷دارهجر عمدة القاري: ۱۵/ ۲۹۵.
[3]) عمدة القاري:۱۵/ ۲۹۴.
[4]) عمدة القاري: ۱۵/ ۲۹۶فتح الباري: ۸/ ۴۵۵إرشادالساري: ۷/ ۲۴۴.
[5]) فتح الباري: ۶/ ۳۶۹شرح الکرماني: ۱۳/ ۲۳۱ عمدة القاري: ۱۵/ ۲۹۶دار الکتب العلمية.

ائتلف، وما تناكر منها اختلف» وقال يحيى بن أيوب، حدثني يحيى بن سعيد بهذا [ص ۱۳۶]

دَ مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق دي، دا تعلیق امام بخاري رحمه الله «الأدب المفرد» کښې «عن عبدالله بن صالح عن اللیث» په طریق سره او امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې موصولاً روایت کړې دې.[1]

قوله: الأرواح جنود مجندة، فما تعارف منها ائتلف، وما تناکر منها اختلف: یعنی دَ روحونو جدا جدا لښکرې وې بیا چه په کومو روحونو کښې «دَ پیدائش نه وړاندې» خپل مینځ کښې پیژند ګلو وه «دَ پیدائش نه پس دنیا کښې» په هغوی کښې خپل مینځ کښې مینه پیدا کیږی او کوم روحونه چه هلته «دَ پیدائش نه وړاندې» اجنبی وو هغه «دلته هم» مختلف اوسیږی.

قوله: جنود مجندة جنود دَ جند جمع ده په معنی دَ لښکر او مجندة: مجموعة معنی کښې دې کما یقال: ألوف مؤلفة.[2]

دَ انسانانو روحونه په عالم ارواح کښې وو: په دې روایت کښې دا خودلې شوی دی چه روح په جسد باندې مقدم دې دَ روح تخلیق دَ جسد نه اول شوې. نوبیا چه کله دَ اجساد تخلیق اوشو نو روحونو په هغې کښې حلول کړې شو.[3]

بله خبره دا چه دَ روحونو تخلیق عادتونه او اخلاق دَ طبائع په لحاظ سره په مختلف صفاتو باندې شوی دی. بعض روحونو کښې محبت او الفت او سعادت ودیعت کړې شوی دی او بعض روحونو کښې شقاوت او نفرت ودیعت کړې شوی دی.[4]

خلق محبت یا نفرت ولې کوی؟: چنانچه «فما تعارف منها ائتلف» مطلب دا دې چه صفاتو او اخلاقو کښې دَ یوشانوالی او مماثلت په وجه په کومو روحونو کښې چه په اصل خلقت کښې دَ خپل مینځ تعارف وو په اجساد کښې حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم دَهغوی په مینځ کښې دَمینې او محبت رشته قائم شوه. هم دغه مطلب «وما تناکر منها اختلف» هم دې چه په صفاتو او عاداتو کښې کوم بغض او تضاد دَ روحونو په مینځ کښې په اصل خلقت کښې وو په بدن کښې دَ حلول کولو نه پس په دې دنیا کښې هم دَهغوی په مینځ کښې نفرت او بعد واقع شو.[5]

علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دَدې حدیث دوه مطالب کیدې شي: ① یو خو دا چه په دې سره په خیر او شر کښې تشاکل او مماثلت طرف ته اشاره کیدو سره نیک سړې دَ نیک سړی طرف ته مائل کیږی او شریر دَ بل شریر طرف ته مائل کیږی. چنانچه دَ ارواح په مینځ کښې دَ تعارف په بنیاد هم دغه اصل جبلت او فطرت دې په کوم چه دَهغوی تخلیق شوې. دَ کومو روحونو په جبلت او فطرت کښې چه مشاکلت او مماثلت شوې دې هغه روحونه په دې دنیا کښې هم دَهغه مشاکلت دَ وجې نه خپل مینځ کښې محبت لری. چنانچه شریر دَ نورو شریرانو طرف ته او اخیار دَ نورو اخیارو طرف ته طبعاً میلان لری.

---

[1] كتاب الأدب المفرد باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحديث: ۹۰۰. رقم الباب ۴۰۱ ص: ۴۸۵ مكتبة المعارف للنشر والتوزيع ورواه الإمام مسلم فى أبواب البر والصلة فى باب: الأرواح جنود مجندة رقم الحديث: ۶۷۰۸ عن قتيبة بن سعيد: حدثنا عبدالعزيز، يعنى: ابن محمد عن سهيل عن أبيه عن أبى هريرة..... الحديث.

[2] النهاية لابن الأثير: ۲۹۹/۱-۲۹۸.

[3] التوضيح لابن الملقن: ۳۹۳/۱۹ فتح البارى: ۴۵۱/۸ عمدة القارى: ۲۹۷/۱۵ دار الكتب العلمية.

[4] المرجع السابق.

[5] المرجع السابق.

چونکه په شر او خیر کښې بعد او منافرت دې په دې بنیاد باندې چه په کومو روحونو کښې د خیر جبلت وو او کومو کښې چه د شر جبلت وو نو د خپل مینځ منافاتو د وجې نه هغه روحونه په دې دنیاکښې هم په اجساد کښې د حلول کولو نه پس د یو بل نه نفرت کوی.

② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه دویم مطلب د دې داکیدې شی چه الله تعالی د اجساد نه اول ارواح تخلیق کړل نو د دغه روحونو به په خپل مینځ کښې ملاقات کیدلو. بیا چه کله روحونو په دغه اجساد کښې حلول اوکړلو نو په دې دنیاکښې د هغوی په مینځ کښې تعارف او الفت هم د دغه عهد متقدم والا د تعلق په وجه سره اوشو. لکه چه په دې دنیاکښې د بنیادمو په مینځ کښې که چرې اجنبیت دې یا محبت او الفت دې نو د دې بنیاد هم دغه عهد متقدم دې.[1]

د علامه طیبی رحمه الله رائې: علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه (فما تعارف) کښې فاء د تعقیب د پاره ده او د دې په ذریعه د اجمال تفصیل بیان کړې شوې دې. چنانچه (فما تعارف) الفاظ په ازل کښې د روحونو په مینځ کښې په اختلاط او تعلق باندې دلالت کوی. بیا دا روحونه د اوږدې زمانې پورې د یو بل نه جدا پاتې شو او په دوی کښې د جدائئی دیوال راغلو. بیا د دوی په سابق تعارف باندې د یوې زمانې تیریدو نه پس بیا د الفت او محبت رشته قائم شوه. د دې مثال بالکل داسې دې لکه چه جدا شوی دوستان د یوې اوږدې زمانې د جدائئی نه پس دوباره ملاؤ شی.[2]

په دې دنیاکښې د الفت او محبت کومه رشته چه د دوو کسانو په مینځ کښې د سابقه تعلق په بنیاد باندې قائمیږی دوی ته د دغه سابق تعلق هیڅ شعور نه وی. حقیقت دا دې چه د دوی په زړونو کښې د سابقه تعلق القاء او الهام د الله تعالی د طرف نه کیږی.[3]

تاسو داسې وئیلې شئ چه په دې دنیاکښې د بندیګانو چه کوم تعلق قائم کیږی په اصل کښې د سابقه تعلق تجدید دې. علامه قسطلانی رحمه الله د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه یو مرفوع روایت نقل کړې دې: (الأرواح جنود مجندة، تلتقی فتشام كما تتشام الخيل، فما تعارف منها ائتلف، وما تناكر منها اختلف، فلو أن رجلاً مؤمناً جاء إلى مجلس فيه مائة منافق، وليس فيه إلا مؤمن واحد، لجاء حتى جلس إليه، ولو أن منافقاً جاء إلى مجلس فيه مائة مؤمن وليس فيه إلا منافق واحد، لجاء حتى جلس إليه)[4] یعنی د روحونو جدا جدا لښکرې وې او هغوی په خپل مینځ کښې ملاویدو سره یو بل داسې بوئی کول لکه چه اسونه یو بل بوئی کوی. بیا چه د کومو روحونو په مینځ کښې (په عالم ارواح کښې) د خپل مینځ تعارف وو (د دې سابقه تعارف په بنیاد) په دې دنیاکښې هم د هغوی په مینځ کښې د خپل مینځ تعلق پیدا کیږی. په انسانی نفسیاتو باندې د عالم ارواح دا تعلق دومره اثر انداز کیږی چه که یو مؤمن سړې په یو داسې محفل کښې داخل شی په کوم کښې چه سل منافقان وی او صرف یو مؤمن وی نو هغه به یقیناً هغه مؤمن سره راځی او کینی به او که چرې یو منافق سړې یو داسې محفل ته راشی چرته چه مؤمنان وی او یو منافق وی نو هغه به یقیناً راځی او هم هغه منافق سره به کینی.

---

[1] أعلام الحديث للخطابي الجزء الرابع ص: ۱۵۳۱-۱۵۳۰ جامعة أم القرى، عمدة القاري: ۲۹۷/۱۵ فتح الباري: ۴۵۵-۴۵۶/۸.

[2] شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ۱۹۵/۹ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية وإرشادالساري: ۲۴۴/۷.

[3] شرح الطيبي على مشكاة المصابيح: ۱۹۵/۹ إدارة القرآن والعلوم الإسلامية وإرشاد الساري: ۲۴۴/۷.

[4] إرشادالساي: ۲۴۴/۷ شعب الإيمان للإمام البيهقي باب مقاربة أهل الدين وموادتهم إلخ، قصة إبراهيم في المعانقة إلخ: ۳۳۹/۱۱ رقم الحديث: ۸۶۲۰ مكتبة الرشد، الإبانة الكبرى لابن بطة: ۴۵۵/۲ رقم الحديث: ۴۲۸، دارالراية للنشر.

په عربو کښې یو قول مشهور دې: «المناسبة تؤلف بين الأشخاص»[1] يعنی مناسبت په سړو کښې الفت پیدا کوی او هغوی یو بل ته نیزدې راولی.[2]

حضرت علی رضی الله عنه کوفې ته تشریف راوړو نو وئی فرمائیل «يا أهل الكوفة! قد علمنا خيركم من شريركم» یعنی مونږ ته معلومه ده چه په تاسو کښې څوک نیکان دی او څوک شریران؟ خلقو تپوس اوکړو هغه څنګه؟ حضرت علی رضی الله عنه جواب ورکړو: «كان معنا ناس من الأخيار، فنزلوا عند ناس من الأخيار، فعلمنا أنهم من الأخيار، وكان معنا ناس من الأشرار، فنزلوا عند ناس من الأشرار، فعلمنا أنهم من الأشرار»[3] یعنی مونږ سره نیکان او شریفان خلق وو هغه شریفانو سره حصار شو. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه کوم خلقو له هغوی راغلل کیناستل هغه پخپله هم شریف خلق دی. دغه شان مونږ سره اشرار وو نو هغوی لاړل اشرار سره حصار شول. په دې سره مونږ ته معلومه شوه چه دوی هم اشرار دی.

دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه د روایاتو نه علامه خطابی رحمه الله د قول تائید کیږی چه د روایت باب نه د خیر اوشر د مشاکلت اومشابهت طرف ته اشاره کیدې شی چه د کومو خلق په طبیعت او فطرت کښې د خیر ښیګړې ماده وی هغوی د دغه مشاکلت د وجې نه یو بل ته میلان لری او دا چا په فطرت کښې چه شر وی هغوی د دغه مشاکلت في الشر د وجې نه طبعا د یو بل طرف ته راښکلې کیږی.

---

[1] عمدة القاری: ۲۹۷.

[2] وقال بعضهم أقرب القرب مودة القلوب وإن تباعدت الأجسام، وأبعد البعد تنافر التدانی ولبعضهم:

إن القلوب لأجنادٌ مجندةٌ قول الرسول فمن ذا فيه يختلف

فما تعارف منها فهو مؤتلفٌ وماتناكر منها فهومختلف

والآخر:

بینی وبینک فی المحبة نسبةٌ مستورة فی سر هذا العالم

نحن الذین تحابت أرواحنا من قبل خلق الله طینة آدم[إرشادالساری:۲٤٥/۷]

ولأبی نعیم فی الحلیة فی ترجمة أویس بن عامر القرنی: أنه لما اجتمع به هرم بن حیان العبدی، ولم یکن لقیه وخاطبه باسمه، قال له هرم: من أین عرفت اسمی واسم أبی، فوالله ما رأیتک ولا رأیتنی؟ قال عرفت روحی روحک حین کلمت نفسی نفسک، وإن المؤمنین یتعارفون بروح الله وإن نائت بهم الدار. [حلیة الإولیا لأبن نعیم: ۲/ ۸۵-۸٤ وإرشادالساری: للقسطلانی: ۲٤٥/۷]. وفی صفة الصفوة لابن الجوزی رحمة الله علیه: قال ذوالنون المصری: بینما أنا أسیر فی تیه بنی إسرائیل، إذا أنا بجاریة سوداء، قد استلبها الوله(عشق ومحبت) من حب الرحمن، شاخصة ببصرها نحوالسماء، فقلت: السلام علیک یاأختاه. فقالت:وعلیک السلام باذالنون. فقلت لها: من أین عرفتنی یا جاریة؟ فقالت یابطال،إن الله عزوجل خلق الأرواح قبل الأجساد بألفی عام، ثم أدارها حول العرش، فما ت تعارف منها أئتلف وما تناکر منها اختلف، فعرفت روحی روحک فی ذلک الجولان. فقلت: إنی لأ راک حکیمة، علمینی شیئا مما علمک الله عزوجل. فقالت: باأبا الفیض أضع علی جوار حکم میزان القسط، حتی یذوب کل ماکان لغیرالله،ویبقی القلب مصفی لیس فیه غیر الرب عزوجل، فبعد ذلک یقیمک علی الباب ویولیک ولا یةجدیدة، ویأمر الخزان لک بالطاعة. فقلت: یاأختاه زیدینی، فقالت: یا أباالفیض، خذ من نفسک لنفسک، وأطع الله عزوجل إذا خلوت بحبیبک إذا دعوی. [ذکر المصطفیات من عابدات لقین فی طریق السباحة: ٤/ ٤٣٠رقم : ۹۹٥دارالمعرفة].

[3] عمدة القاری:۱٥/ ۲۹۷.

دَ نيكوخلقو نه دَ نفرت علاج اوكړئي: علامه قرطبي رحمه الله فرمائي: «إنّ الإنسان إذا وجد من نفرة ممّن له فضيلة أو صلاح فتش عن الموجب لتلك النفرة وبحث عنه نور العلم، فإنّه ينكشف له فيتعين عليه أن يسعى في إزالة ذلك..... حتى يتخلص من ذلك الوصف المذموم...... وكذلك القول فيما إذا وجد ميلاً لمن فيه شر، أو وصف مذموم»(¹)

مطلب دا چه كله يوسړي په خپل زړه كښې دَ يوداسې سړي دَپاره نفرت اووينى په چاكښې چه ښه نيك خصلت او صلاح وي نو هغه دې په خپل زړه كښې دَ ده دَپاره موجود نفرت سبب اولټوى. دَ لټون او كوشش په نتيجه كښې به دَنفرت سبب معلوم شى. ددې نه پس دَداسې سړي دَپاره ضروري دى چه هغه دې دَ دغه سبب ختمولو كوشش اوكړي تر دې چه دَ دغه خراب خصلت نه ځان خلاص كړي. دغه شان كه يو سړي په خپل زړه كښې دَ يو شرير او خراب سړي طرف ته خيال لري نودَ دې دَ ختمولودَپاره كوشش كول پكار دى.

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَ مذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې ځكه چه ترجمة الباب دَ تعليق جزدې.(²)

قوله:-وَقَالَ يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ بِهَذَا

دَ مذكوره تعليق تخريج: دا تعليق دې او اسماعيلى رحمه الله دا «سعيد بن أبى مريم عن يحيى بن أيوب» په طريق سره موصولاً ذكر كړې دې.(³)

دَمذكوره تعليق مقصد: دَتعليق مقصد دَ سابقه تعليق لاندې تيرشوې دې.

په لفظ بهذا سره امام بخارى رحمه الله دَحديث باب طرف ته اشاره كړې ده چه يحيى بن ايوب بصرى رحمه الله هم دغه روايت دَ يحيى بن سعيد رحمه الله نه نقل كړې دې. شارحين حديث وائى چه يحيى بن ايوب بصرى رحمه الله چونكه دَ امام بخارى رحمه الله په شرائط صحت باندې پوره نه دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دهغه روايت صرف استشهاد په توګه نقل كوى.(⁴)

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: تعليق ثانى هم چونكه دَ تعليق اول په شان دې په دې وجه دَ دويم تعليق ترجمة الباب سره هم هغه مناسبت دې كوم چه تعليق اول ته حاصل دې.

۴- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ﴾/هود: ۲۵/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت نوح عليه السلام بعثت او رسالت بيانول غواړي چونكه دَ آدم عليه السلام نه پس هغه رومبې نبى دې چاته چه رسالت وركړې شوې دې په دې وجه امام بخارى رحمه الله دَهغوى تذكره دَ ټولو نه اول اوكړه.(⁵) صحيح مسلم كښې دَحضرت انس بن مالك رضي الله عنه او حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل شوې يو اوږد روايت كښې صراحت دې چه نوح عليه السلام ته دَ ټولو نه اول رسالت وركړې شوې دې.(⁶)

(¹) الملهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم، كتاب البر والصلة، قبيل باب المرء مع من أحب رقم الحديث: ۲۵۶۶، ۶/۴۴۶-۴۴۵ دار ابن كثير، عمدة القاري: ۱۵/۲۹۷.

(²) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۶دار الكتب العلمية.

(³) فتح الباري: ۶/۴۵۶

(⁴) فتح الباري: ۷/۴۵۶ إرشاد الساري: ۷/۲۴۵.

(⁵) عمدة القاري: ۱۵/۲۹۹.

(⁶) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب أدنى أهل الجنة منزلة فيها، رقم الحديث: ۴۷۵، ۴۸۰.

مؤرخينو دَحضرت نوح عليه السلام دَ نسب سلسله داسې بيان کړې ده: «نوح بن لمك بن متوشلخ بن خنوخ» دې نه حضرت ادريس عليه السلام مراد دې، «بن يارد بن مهلائيل بن قينان بن أنوش بن شيث بن آدم عليه السلام»[1]

بعض مورخينو دَدې نسب نامې په صحت باندې تردد ظاهر کړې دې. دَدې حضراتو په نيز دَحضرت آدم عليه السلام او حضرت نوح عليه السلام په مينځ کښې په ذکرشوې نسب نامه کښې ډېر سلاسل نسب په مينځ کښې غائب دی. علامه رحمت الله کيرانوی هندی رحمه الله اظهار الحق کښې او مولانا حفظ الرحمن سيوهاروی قصص القرآن کښې په دې باندې تحقيقی بحث کړې دې.[2]

علامه کيرانوی رحمه الله ليکي چه دَحضرت آدم عليه السلام نه واخله دَ طوفان نوح عليه السلام پورې زمانه دَ تورات دَ عبرانی نسخې مطابق ۱۶۵۶ کاله دې. دَ يونانی نسخې مطابق ۲۲۶۲ کاله دې او دَسامری مطابق ۱۳۰۷ کاله دې. دَهنری واسکاټ تفسير کښې يوه نقشه ورکړې شوې ده او دې نقشه کښې دَحضرت نوح عليه السلام نه علاوه دَهرسړی نوم سره دَهغه عمر ليکلې شوې دې کوم چه دَ هغه دَ خونی د پيدائش په وخت وو او حضرت نوح عليه السلام سره دَهغه هغه عمر ليکلې شوې دې کوم چه دَ طوفان په وخت وو. هغه نقشه دا ده:

نوم	عمر په وخت د ولادت د ولد سوا دَ نوح عليه السلام نه	دعبرانی نسخې مطابق	د يونانی نسخې مطابق	د سامری نسخې مطابق
ادم عليه السلام	شيث عليه السلام	۱۳۰	۲۳۰	۱۳۰
شيث عليه السلام	انوش	۱۰۵	۲۰۵	۱۰۵
انوش	قينان	۹۰	۱۹۰	۹۰
قينان	مهلائيل	۷۰	۱۷۰	۷۰
مهلائيل	يارد	۶۵	۱۶۵	۶۵
يارد	حنوك	۱۶۲	۱۶۲	۶۲
حنوك	متوشالح	۶۵	۱۶۵	۶۵
متوشالح	لامك	۱۸۷	۱۸۷	۶۷
لامك	نوح عليه السلام	۱۸۲	۱۸۸	۵۳
نوح عليه السلام	طوفان	۶۰۰	۲۰۰	۶۰۰
		۱۶۵۶	۲۲۶۲	۱۳۰۷

ددې پورته ذکر شوو دريوارو نسخو په رڼا کښې د مودې په بيان کښې ډېرزيات فرق دې او دومره اختلاف دې چه په دې کښې تطبيق ممکن نه دې او چونکه د دريوارو نسخومطابق حضرت نوح عليه السلام عمر دَ طوفان په وخت ۶۰۰ کاله متعين دې او دَحضرت آدم عليه السلام عمر ۹۳۰ کاله شوې دې. په دې بنياد سامری نسخې مطابق لازم راځی چه دَحضرت آدم عليه السلام وفات په وخت دَحضرت نوح عليه السلام عمر ۲۲۳ کاله وو. خودا خبره په اتفاق دَ مورخينو غلطه

[1] فتح الباري: ۴۵۸/۱۸ عمدة القاري: ۲۹۸/۱۵-۲۹۷.

[2] إظهار الحق، الجزء الثاني ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، قصص القرآن: ۵۵/۱-۵۴ دار الإشاعة.

ده اوعبراني او يوناني نسخې هم دَدې تکذيب اوترديد کوی. ځکه چه دَ عبراني نسخې دَ بيان مطابق دَنوح عليه السلام پيدائش دَ آدم عليه السلام دَ وفات ۱۲۶ کاله پس او دَ دويمې نسخې مطابق ۷۳۲ کاله پس شوې. (۱)
ابن جرير رحمه الله فرماني دَ نوح عليه السلام ولادت دَحضرت آدم عليه السلام دَ وفات نه يوسل شپږويشت (۱۲۶) کاله پس شوې اوهغوی ته دَ ۳۵ کالو په عمرکښې نبوت ملاؤشوې. (۲)
دَ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه نوح عليه السلام ته دَ څلويښتو کالو په عمرکښې نبوت ملاؤشوې او نهه نيم سوه (۹۵۰) کاله ئې خلق دَ الله تعالى عبادت طرف ته رابلل. بيا دَ طوفان نه پس شپيته کاله ژوندې وو. (۳) په دې حساب سره دَ نوح عليه السلام عمر يوزر پنځوس کاله جوړيږی. په انبياء او رسولانو کښې دَهغوی دَ ټولونه زيات عمر و او ځانله يو پيغمبر دې چه دا قسم دَ اوږدې مودې پورې ئې خلقوته دَتوحيد کلمې دعوت ورکولو اودَ هغې په بدله کښې دَخپل قوم دَ طرف نه ډيرزيات تکليفونه او اذيتونه زغمل.
دَ حضرت انس بن مالک رضي الله عنه روايت دې چه کله نوح عليه السلام له ملک الموت راغلو نودائي ورته اووئيل چه په پيغمبرانو کښې دَ ټولو نه زيات عمر ستاسو دې، تاسو دا دنيا څنګه اوليدله؟ حضرت نوح عليه السلام اوفرمائيل (كَرَجُلٍ دَخَلَ دَارًا لَهُ بَابَانِ، فَقَامَ وَسْطَ الدَّارِ هُنَيْهَةً ثُمَّ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ الْآخَرِ) (۴) لکه څنګه چه څوک سړې دَدوو دروازو والامکان کښې داخل شی او په هغې کښې لږشان ساعت حصار شی او په بله دروازه باندې اوځی.
يوحکيمانه متلِ مشهور دې (سَلِ الْمُجَرِّبَ وَلَا تَسْئَلِ الْحَكِيمَ) دَدنيا بې ثباتی او فنا کيدل ئې په يوحکيمانه مثال کښې پيش کړې دې. دَ دنياوی ژوندون باره کښې دا دَ يوداسې انسان تجربه ده چه يوزر پنځوس کاله ژوندې وو مګر تيرشوې عمر هغه لږشان ساعت قيام سره تعبيرکوی. مونږ اوتاسو اوسطاً ۶۰ کاله ژوند تيروو. ډير زيات مختصر موده مګر دَ خواهشاتو او تمناګانو دومره لوئی او ږد فهرست جوړوو لکه چه دلته به تول عمر پاتې يو.
دَ باب لاندې امام بخاری دَ نوح عليه السلام دَ اخبار او قصص سره متعلق دَ مختلفو آياتونو تفسير کړې دې.
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾/هود: ۲۷/: مَا ظَهَرَ لَنَا. ﴿أَقْلِعِي﴾/هود: ۴۴/: أَمْسِكِي. ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾/هود: ۴۰/: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الْجُودِيِّ﴾/هود: ۴۴/: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ. ﴿دَأْبِ﴾/المؤمن: ۳۱/: مِثْلُ حَالٍ.
حضرت نوح عليه السلام چه کله خپل قوم ته دَتوحيد دعوت ورکړو نو مالدارانو طبقې هغه دَ خپل حاکميت دَپاره خطره اوګنړله اودغه شان هغوی دَحضرت نوح عليه السلام په نبوت او رسالت باندې اعتراضات او شبهات کول شروع کړه. دَ سورة هود په دې آيت کښې دَ دغه مکالمه بيان دې. ﴿فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ﴾ (۵) يعنی دَهغوی دَ قوم چه کوم کافران سرداران وو هغوی اووئيل چه مونږ خو تا دَ خپل ځان په شان سړې ګنړو او مونږ ته ستا منونکی هم هغه ښکاری چه په مونږ کښې سپک اوذليل خلق دی اوهغه هم په سر سری نظرسره او مونږ په تاکښې دَ خپل ځان نه څه فضيلت هم نه وينو بلکه تاسو دَروغژن خيال کوو.

---

(۱) إظهار الحق الجز الثاني ص: ۴۳۲-۴۳۱ الرئاسة العامة لإدارات البحوث العلمية الإفتاء والدعوة والإرشاد.
(۲) فتح الباري: ۴۵۸/۸ عمدة القاري: ۲۹۹/۱۵.
(۳) المستدرک للحاکم، کتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين، ذکرنوح النبي صلى الله عليه وسلم: ۴۲/۲ ۴ رقم الحديث: ۴۰۶۳ دارالحرمين للطباعة والنشر والتوزيع.
(۴) مجموعة الرسائل ابن أبي الدنيا، ذم الدنيا: ۱۱۱/۲-۱۱۰ رقم الحديث: ۲۲۹ مؤسسة الکتب الثقافية.
(۵) سورة هود: ۲۷.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنى مَا ظَهَرَ لَنَا سره كړې ده. يعنى «أول النظر قبل التأمل» د تامل او غور كولو نه وړاندې په اول نظر كښې رائې قائمول. لكه چه د ﴿بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ معنى د سرسرى نظر ده. د نوح عليه السلام په نبوت باندې دهغه د قوم دا اعتراض وو چه څوك عقل او فهم نه محروم خلق دهغوى تابعدار جوړ شوى دى. هغوى د خبرې بيخ ته نه شى رسيدې سر سرى نظر لرى چه كوم نوې شې نى واؤريدو په هغې باندې نى «آمنا وصدقنا» اوونيل.[1]

قوله: أقلعي أمسكي: په دې سره هم د سورت هود دې آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾[2]

په دې آيت كښې د طوفان نوح د تباه كارونه پس د حالاتو د هواريدو بيان دې يعنى الله تعالى زمكې ته حكم وركړو چه اې زمكې خپلې اوبه راكاږه او اې اسمان ته بند شه او اوبه اوچې كړې شوې او قصه ختمه كړې شوه او كشتئى د جودى (په غر) باندې اودريده او اوونيلې شو چه په ظالمانو باندې تباهي ده. امام بخارى رحمه الله د أقلعي تفسير په أمسكي سره كړې دې. يعنى بس شه. هم دغه تفسير على بن ابى طلحه رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې دې.[3]

﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾: نَبَعَ الْمَاءُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: وَجْهُ الْأَرْضِ: په دې سره هم د سورت هود آيت ﴿حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ طرف ته اشاره ده يعنى تر هغې پورې چه زمونږ حكم راغلو او تنور راؤخوټكيدو. امام بخارى رحمه الله ﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾ معنى نبع الماء سره كړې ده. يعنى چه كله اوبه راؤخوټكيدې. دا تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې او دا ابن ابى حاتم رحمه الله «عن على ابن أبى طلحة عن ابن عباس» په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.[4]

د تنور معنى: اهل لغت او مفسرينو لفظ تنور مختلف معنى بيان كړى دى. علامه بغوى رحمه الله قرطبى رحمه الله د عكرمه رحمه الله او زهرى رحمه الله قول نقل كړې دې «هو وجه الأرض»[5] يعنى تنور د زمكې مخ ته وائى. بعض حضراتو وئيلى دى چه د زمكې اوچتې حصې يا غونډئى ته هم تنور وئيلى شى. چنانچه هغوى فرمائى «والتنور أشرف موضع فى الأرض وأعلاه»[6]

ايا په ايت كښې د يو خاص تنور طرف ته اشاره ده؟: بعض حضراتو وئيلى دى چه دې نه هم د روټو پخولو تنور مراد دې[7] يو قول دا هم دې چه په شام كښې د عين ورده په مقام باندې د حضرت آدم عليه السلام تنور وو د هغې نه اوبه راؤخوټكيدې په آيت كښې هم دغه تنور مراد دې[8] د اكثر مفسرينو په نيز په كوفه كښې د حضرت نوح عليه السلام تنور وو دې نه هم هغه تنور مراد دې.[9]

---

[1] فتح البارى: ٨/٤٥٩-٤٥٨.

[2] سورة هود: ٤٤.

[3] عمدة القارى: ١٥/٣٠٠.

[4] فتح البارى: ٧/٦٥٩.

[5] الجامع لأحكام القرآن: ٩/٣٣.

[6] تفسير البيضاوى: ١/٤٥٦ وروح المعانى: ١٢/٣٥٠.

[7] الجامع لأحكام القرآن للقرطبى: ٩/٣ روح المعانى: ١٢/٣٥٠.

[8] تفسير البيضاوى: ١/٤٥٦ والجامع لأحكام القرآن: ٩/٣٤.

[9] الجامع لأحكام القرآن للقرطبى: ٩/٣٤.

پوقول دادې چه دا تنور دکانړی نه جوړشوې وو. حضرت حواء علیها السلام به په دې کښې روټئ پخولې. هم دغه تنور حضرت نوح علیہ السلام ته ملاؤشو.(۱)
په دې ټولو اقوالوکښې علامه قرطبي رحمه الله تطبيق ورکولوسره فرمائيلي چه کله د طوفان نوح اوبه راخوټکيدل شروع شو نود روټئ د تنور نه هم راؤوتلې د مخ د زمکې نه هم راؤوتلې اود شام د عين الورد د تنور نه هم راؤوتلې.(۲) البته علامه آلوسی رحمه الله فرمائيلي چه د مفسرينو په نيز د تنور نه هم د روټئ پخولو تنور مراد دې.(۳)

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْجُودِيُّ جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ د طوفان د ختميدونه پس د نوح علیہ السلام کشتئ په جودی غر باندې اودريده. امام بخاری رحمه الله د جودی محل وقوع بيان کړې دې. مجاهد رحمه الله وائي چه جودی غر په جزيره کښې واقع دې. دې نه جزيره ابن عمر مراد ده. د مجاهد رحمه الله دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله د ابن نجيح رحمه الله په طريق سره موصولا روايت کړې دې.(۴)
مفتی محمد شفيع رحمه الله فرمائی چه جودی نن هم په دې نوم باندې قائم دې. د دې محل د حضرت نوح علیہ السلام وطن اصلی عراق د موصل په شمال کښې جزيره ابن عمر سره نيزدې د آرمينيه سرحد سره دې. دا يوه غريزه سلسله ده په موجوده تورات کښې د کشتئ اودريدو ځائی ته کوه اراراط ونيلې شوې دې. په دې دواړو روايتونوکښې څه داسې تضاد نشته دې مگر په پخوانو زړرو تاريخونوکښې هم دغه دی چه د نوح علیہ السلام کشتئ د جودی په غر باندې راغله اودريده. په قديم تاريخونوکښې دا هم ذکردی چه د عراق په ډيرو مقاماتوکښې د دې کشتئ ټکړې تراوسه پورې موجود دی. کوم چه د تبرک په توګه کيخودلې او استعمالولې شی. په تفسير طبری او بغوی کښې دی چه نوح علیہ السلام په لسم ماه رجب کشتئ کښې سور شوې وو شپږ مياشتې دا کشتئ په طوفان باندې روانه وه. کله چه د بيت الله شريف مقام ته اورسيدله نو اووه ځل ئې طواف اوکړو. الله تعالی خپل بيت اوچت کړو اود غرقيدو نه ئې بچ کړې وو. بيا په لسم محرم الحرام د عاشورې په ورځ طوفان ختم شو او کشتئ د جودی په غر باندې اودريده. حضرت نوح علیہ السلام د شکرانې په توګه په هغه ورځ روژه اوساتله او په کشتئ کښې چه څومره کسان وو ټولو ته ئې د روژې ساتلو حکم ورکړو. بعض روايتونو کښې دی چه په کشتئ کښې شريک ټول ځناور هم په هغه ورځ روژه اوساتله.(۵)

دَأْبٌ: مِثْلُ حَالٍ سورت غافر کښې دی: ﴿يٰقَوْمِ لَكُمُ الْمُلْكُ الْيَوْمَ ظٰهِرِيْنَ فِي الْاَرْضِ فَمَنْ يَّنْصُرُنَا مِنْۢ بَاْسِ اللّٰهِ اِنْ جَآءَنَا قَالَ فِرْعَوْنُ مَآ اُرِيْكُمْ اِلَّا مَآ اَرٰى وَمَآ اَهْدِيْكُمْ اِلَّا سَبِيْلَ الرَّشَادِ ۝ وَقَالَ الَّذِيْٓ اٰمَنَ يٰقَوْمِ اِنِّيْٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ مِّثْلَ يَوْمِ الْاَحْزَابِ ۝ مِثْلَ دَاْبِ قَوْمِ نُوْحٍ وَّعَادٍ وَّثَمُوْدَ وَالَّذِيْنَ مِنْۢ بَعْدِهِمْ﴾(۶) يعنی په آل فرعون کښې يو ځوان سړی اووئيل اې زما قومه نن په زمکه کښې ستاسو حکومت دې تاسو غالب يئ. نوکه د الله تعالی عذاب راغلو نوموږ له به د هغې نه د بچ کيدو امداد څوک کوی؟ فرعون اووئيل چه زه خو به تاسو ته هم دغه رائې درکوم کومه چه زه پخپله ټيک ګڼړم. اوهغه سړی اووئيل چه

---

۱) معارف القرآن: ٤/٦٢٢ وقيل: معنى ﴿وَفَارَ التَّنُّوْرُ﴾ تمثيل لحضور العذاب، كقولهم: حمي الوطيس، إذا اشتدت الحرب. والوطيس: التنور، انظر تفسير للقرطبي: ٩/٣٤.
۲) فتح الباري: ٨/٤٥٩.
۳) روح المعاني: ٢/٣٥٠.
۴) تفسير القرآن العظيم لابن أبي حاتم: ٦/٢٠٣٧ رقم الحديث: ١٠٩١٥ مكتبة نزار مصطفىٰ الباز.
۵) معارف القرآن: ٤/٦٢٨-٦٢٧ نور اوګورئ تفسر القرطبی مع التعليقات: ١١/١٢٧ سورة هود: ٤٤.
۶) سورة غافر: ٢٩، ٣٠، ٣١.

چا ايمان راوړلې وو اې زما قومه ماته خو ستاسو په نسبت (دپخوانو) امتونو په شان دَ ورځې اندېښنه كېږي لكه چه قوم نوح عاد او ثمود اودَ هغوى نه دَ شاته خلقو حال شو.
امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كښې لفظ "دأب" تفسير خودلې دې چه دادَ حال په معنى كښې دې. دا دأب يدأب مصدر دې. دَدې معنى يوشان په يو كار كښې لګيدل او مشقت برداشت كولو ده او په دې وجه دَدې استعمال حال عادت او طريقې په معنى كښې كيږي.

۵- باب: قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿اِنَّآ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ﴾/نوح: ۱/اِلٰى آخِرِ السُّوْرَةِ.

﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوْحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ يٰقَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَّقَامِيْ وَتَذْكِيْرِيْ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوْٓا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوْٓا اِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُوْنِ ۝ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِّنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ ۝﴾/يونس: ۷۱-۷۲/.

ماقبل سره ربط: دَدې باب سابقه باب سره مناسبت دادې چه په تيرشوى باب كښې دَحضرت نوح عليه السلام دَ بعثت اورسالت تذكره وه او اوس په دې باب كښې دَحضرت نوح عليه السلام قوم دَ الله تعالى دَ عذاب نه دَ ويرولو تذكره ده. [۱]

دَ ترجمة الباب مقصد: علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې ترجمة الباب كښې امام بخارى رحمه الله دَ سورت نوح په ضمن كښې دَحضرت نوح عليه السلام خپل قوم دَ عذاب نه دَ ويرولو تذكره كول غواړى. [۲]

دَ نسخو اختلاف: په اكثرو نسخو كښې دَ باب سابق نه پس دَ سورت نوح په مذكوره آيت باندې دَباب عنوان قائم دې. البته دَ ابوذر رحمه الله په روايت كښې دا آيت بلاباب دې او هم دَ باب سابق دَ آيات لاندې دې. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته نسخه كښې هم دغه ترتيب دې. خو دَ علامه عينى رحمه الله او قسطلانى رحمه الله مخې ته نسخو كښې دَباب لاندې دَ سورت نوح مذكوره آيت درج دې. [۳]

دويم آيت دَ سورت يونس دې په دې كښې هم دَ حضرت نوح عليه السلام دَ دعوت اوتبليغ بيان دې. دا آيت په بعض نسخو كښې درج دې او په اكثر نسخو كښې درج نه دې [۴] امام بخارى رحمه الله دَ ترجمة الباب قائمولو سره (اِلٰى آخر السورة) دَدې خبرې طرف ته اشاره كولو په غرض سره اوونيل چه دا مكمل سورت دَحضرت نوح عليه السلام دَ قضيه سره متعلق دې. [۵]

دَ اياتونو ترجمه: مونږ نوح عليه السلام دَخپل قوم طرف ته (پيغمبر جوړولو سره) ليږلې وو چه تاسو خپل قوم (دَ كفر دَ وبال نه) اوويره وه مخكښې دهغې نه چه په هغوى باندې دردناك عذاب نازل شى، يعنى هغوى ته اووايه كه چرې ايمان نه راوړنى نو په تاسو به دردناك عذاب راځى كه هغه دنياوى وى يعنى طوفان يا اخروى يعنى دوزخ او تاسو دوى ته دَ نوح عليه السلام قصه واوروئ (كومه چه هغه وخت واقع شوې وه) كله چه هغوى خپل قوم ته اوفرمائيل چه اې زما قومه كه چرې تاسو ته زما اوسيدل (يعنى دَ وعظ كولو په حالت كښې) اودَ الله تعالى دَ احكامو نصيحت كول درانه (ناخوښه) معلوميږى نو (معلوميږي دې زه هيڅ پرواه نه كوم ځكه چه) زما خو په الله تعالى باندې يقين دې نو تاسو ماته (دَ ضرر رسولو متعلق) خپل تدبير (څه چه كولې شئ) سره دَخپلو شريكانو (يعنى

---

[۱]) عمدة القارى: ۱۵/۳۰۱-۳۰۰.
[۲]) عمدة القارى: ۱۵/ ۳۰۰.
[۳]) عمدة القارى: ۱۵/ ۳۰۰ إرشاد السارى: ۷/ ۲۴۷.
[۴]) عمدة القارى: ۱۵/ ۳۰۱.
[۵]) الكنز المتوارى: ۱۳/ ۲۵۸.

بتانو) پاخه كړئى (يعنى تاسو اوستاسو معبودان يوځائى شئى او ماته په ضرر رسولوكښې خپل ارمان پوره كړئى) بيا ستاسو دغه تدبيرونه ستاسو زړه تنګيدلو سبب نه دى كيدل پكار (يعنى په اكثرو پټو تدبيرونوسره طبيعت خرابيږى نود پټ تدبير ضرورت نشته دى. كوم څه تدبير چه كوئى په كولاو زړه په اخلاص اوښكاره كوئى، زما لحاظ اوخيال مه ساتئى او مه زما د تللو او د وتلو انديښنه كوئى څكه چه د دومره زياتو كسانو په پهره كښې د يوسړى وتل هم مستبعد دى بيا د پټولو څه ضرورت دې) زما سره (چه څه كول دى) كوئى او ماته (اصلاً) مهلت مه راكوئى (ماحصل دادې چه زه ستاسو د دې خبرونه ويريږم اونه دتبليغ نه منع كيدې شم. تردې پورې نى د ويرې نفى اوفرمائيله وړاندې د طمع نفى فرمائى، يعنى كه بيا هم تاسو ډډه كوئى نو (دا اوګڼئى چه) ما تاسونه (په دې تبليغ) څه معاوضه خونه ده غوښتې (او ما به تاسو نه ولې غوښتله څكه) زما معاوضه خو صرف د وعدې مطابق هم) هم د الله تعالى په ذمه ده او (چونكه) ماته حكم كړې شوې دې چه زه په اطاعت كونكوكښې اوسيږم (په دې وجه په تبليغ كښې د حكم تعميل كوم كه چرې تاسو نه مننى نو په دې كښې زما څه نقصان دې؟):

[٣١٥٩] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ سَالِمٌ: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ ذَكَرَ الدَّجَّالَ فَقَالَ: "إِنِّي لَأُنْذِرُكُمُوهُ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ، لَقَدْ أَنْذَرَ نُوحٌ قَوْمَهُ، وَلَكِنِّي أَقُولُ لَكُمْ فِيهِ قَوْلًا لَمْ يَقُلْهُ نَبِيٌّ لِقَوْمِهِ: تَعْلَمُونَ أَنَّهُ أَعْوَرُ، وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ"
[ص ١٥٤] [٦٩٧٢،٦٧٠٨، وانظر: ٢٨٩٢، ٣٢٥٦] [1]

تراجم رجال

عبدان: دا د عبدالله بن عثمان عتكى لقب دې. د دوى تذكره (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده. [2]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. د دوى تذكره هم (بدءالوحى) لاندې تيره شوې ده. [3]

يونس: دې نه يونس بن يزيد ايلى رحمه الله مراد دې. د دوى تذكره (كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين) لاندې تيره شوې ده. [4]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رضى الله عنهم دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب الحياء من الإيمان) لاندې وړاندې تيره شوې ده. [5]

ابن عمر: دا د حضرت عمر بن الخطاب رضى الله عنه خوئى دې. د دوى تذكره هم (كتاب الإيمان باب الإيمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس) لاندې تيره شوې ده. [6]

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم فى الناس....الخ: عبدالله بن عمر رضى الله عنهما وائى رسول الله ﷺ د خطبې وركولو د پاره د خلقو مينځ كښې اودريدو. بيا چه څنګه د الله تعالى شان سره لائق دى د الله تعالى تعريف نى بيان كړو. بيائى د دجال ذكر اوكړو اوبيائى اوفرمائيل زه تاسو د دجال نه ويروم او بل هيڅ يو پيغمبر

---

[1] مرتخريجه فى كتاب الجهاد والسير، باب كيف يعرض الإسلام على الصبى؟ رقم: ٣٠٥٧.
[2] كشف البارى: ٤٦١/١.
[3] كشف البارى: ٤٦٢/١.
[4] كشف البارى: ٢٨٢/٣.
[5] كشف البارى: ١٢٨/٢.
[6] كشف البارى: ٦٣٧/١.

داسې نه دي تيرشوي چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وي ويرولي. تردې چه نوح عليه السلام هم دَ دجال نه ويرولى دى. مگر زه تاسو ته د دجال يو داسې حال بيانوم چه يو پيغمبر هم خپل قوم ته نه دې خودلې هغه به كانړې په يوه ستر گه روند وى او الله تعالى كانړې نه دې.

شرح حديث

قوله: وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ يعنى يونبى داسې نه دې تيرشوې چاچه خپل قوم دَ دجال نه نه وى ويرولې. دې نه پس جمله ده: ﴿لقد أنذر نوح قومه﴾ چه نوح عليه السلام هم خپل قوم ﴿دَ دجال نه﴾ اوويرولو. دا دَ تخصيص بعد التعميم دَ قبيل نه دې. دَحضرت نوح عليه السلام نې په خاص توگه سره ذكر خكه اوفرمانيلو چه هغه دَ ټولو نه اولنې پيغمبر وو چه شارع وو. چنانچه علامه قرطبي رحمه الله فرمائى چه دَ آدم عليه السلام نه پس دَ ټولو نه اول نوح عليه السلام ته دَ بنات عمات اوخالات دَ حرمت حكم وركړو.[1] دويمه وجه دَتخصيص دا كيدې شى چه نوح عليه السلام ابو البشر ثانى دې.[2]

إِنَّهُ أَعْوَرُ: يعنى هغه به كانړې وى. دَ دجال سره متعلق دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روايت شوى احاديثو كښې متعارض الفاظ راغلى دى. په دې روايت كښې دَ أعور لفظ راغلې دې چه دجال به په يو ستر گه كانړې وى. دَ حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ روايت الفاظ دى: ﴿كأنّ عينه عنبة طافية﴾[3] يعنى لكه دَهغه ستر گه به دَ انگور دَ دانې په شان پړسيدلې وى. يو روايت كښې دى: ﴿إنه أعور عين اليمنى﴾[4] او په بل روايت كښې دَدې بالكل برعكس: ﴿إنه أعور عين اليسرى﴾[5] الفاظ راغلى دى. په يو روايت كښې ﴿إنها ليست بناتئة﴾[6] الفاظ نقل كړى دى. يعنى دَ هغه به يوه ستر گه نه وى. دغه شان دَحضرت حذيفه رضي الله عنه په روايت كښې دى: ﴿إنه ممسوح العين عليها ظَفَرَةٌ غليظة مكتوب بين عينيه: كافر﴾[7] يعنى دَ دجال

---

[1] إرشاالسارى: ۲۴۵/۷.

[2] عمدة القارى: ۳۰۱/۱۵.

[3] أخرجه البخارى فى كتاب أحاديث الأنبياء باب ﴿واذكر فى الكتاب مريم إذ انتبذت من أهلها﴾ رقم الحديث: ۳۴۳۹ وفى كتاب المغازى، باب حجة الوداع رقم: ۴۴۰۲ وفى كتاب اللباس باب الجعد رقم: ۵۹۰۲ وفى كتاب التعبير باب رؤيا الليل رقم: ۶۹۹۹ وباب الطواف بالكعبة فى المنام رقم: ۷۰۲۶ وفى كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۳ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿ولتصنع على عينى﴾ رقم: ۷۴۰۷ ومسلم فى كتاب الفتن وأشراط الساعة، باب ذكر الدجال رقم الحديث: ۲۹۳۳.

[4] أخرجه ابن ماجة فى سننه كتاب الفتن باب فتنة الدجال خروج عيسى بن مريم رقم: ۴۰۷۱ وأخرجه البزار فى مسنده: ۲۸۱/۷ رقم: ۲۸۶۷ ومسند حذيفة بن اليمان وأخرجه البيهقى فى سننه: ۴۰۸/۶ فى كتاب صلاة الخسوف باب الخطبة بعد صلاة الكسوف رقم: ۶۱۵۴ وأخرجه أبو يعلى: ۴۰۸/۶ فى مسند مالك بن انس رقم: ۳۷۶۸ ومصنف ابن أبى شيبة: ۴۸۸/۷ باب ماذكر فى فتنة الدجال والمعجم الكبير للطبرانى: ۸۴/۷ وكنز العمال: ۱۳۲/۱۴ رقم: ۳۸۷۴۸ و ۱۳۳/۱۴ رقم: ۳۸۷۶۰ و ۱۳۷/۱۴ رقم: ۳۸۷۸۷.

[5] مسند البزار: ۱۲۹/۷ رقم: ۲۶۸۱ عمدة القارى: ۳۰۱/۱۵.

[6] عمدة القارى: ۳۰۱/۱۵.

[7] رواه الإمام مسلم فى صحيحه فى كتاب الفتن وأشراط الساعة باب ذكر الدجال رقم الحديث: ۲۹۳۴ وأخرجه عن أنس رضي الله عنه أيضاً رقم الحديث: ۲۹۳۳ والإمام أحمد فى مسنده عن حذيفة رضي الله عنه: ۳۶۴/۲۰ رقم الحديث: ۳۸۴۶ عمدة القارى: ۳۰۱/۱۵.

سترګه به خاورې شوې وی په هغې باندې به پیړه غوښه وی د هغه د دواړو سترګو په مینځ کښې به کافر لیکلې شوی وی.
د روایاتو په الفاظو کښې چه کوم تعارض ښکاری علامه عینی رحمه الله په هغې کښې جمع او تطبیق ورکولو سره فرمائی: «ووجه الجمع بين هذه الأوصاف المتنافرة أن يقدر فيها أن إحدى عينيه ذاهبة والأخرى معيبة، فيصح أن يقال: لكل واحد عوراء، إذ الأصل في العور العيب» [1] یعنی په دې متضاد صفاتو کښې تطبیق به داسې وی چه د هغه به یوه سترګه بالکل نه وی او دویمه سترګه به ئې عیب والا وی، دغه شان به د دواړو سترګو نه هرې یوې ته عوراء وئیل صحیح وی خکه چه د سترګو په عور کښې اصل عیب دې.
لکه چه کومه سترګه ئې نشته نو هغه هم یو عیب دې او کومه چه موجود ده هغه د کانړې کیدو په وجه عیب والاده. په دې وجه په دواړو اعتبارو سره دجال ته أعور وئیل صحیح دی. بعض حضراتو داسې تطبیق ورکړې دې چه دا صفات د کتونکی په اعتبار سره مختلف بیان کړې شوی دی. بعض به دجال ته أعور الیمنی وینی او بعض به ئې أعور الیسری وینی. [2]

قوله: وَأَنَّ اللهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ: یعنی الله تعالی کانړې نه دې. دا کلمات تنزیه دی او په دې کښې د الله تعالی د تقدیس بیان دې چه هغه د ټولو عیبونو او صفات رذیله نه منزه دې. [3]

ترجمة الباب سره دحدیث مناسبت: په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې د حضرت نوح علیه السلام تذکره ده. [4]

[۳۱۶۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلاَ أُحَدِّثُكُمْ حَدِيثًا عَنِ الدَّجَّالِ، مَا حَدَّثَ بِهِ نَبِيٌّ قَوْمَهُ: إِنَّهُ أَعْوَرُ، وَإِنَّهُ يَجِيءُ مَعَهُ بِمِثَالِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، فَالَّتِي يَقُولُ إِنَّهَا الْجَنَّةُ هِيَ النَّارُ، وَإِنِّي أُنْذِرُكُمْ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ نُوحٌ قَوْمَهُ" [ص ۱۵۶] [۶۷۱۲] [5]

ترجمه: آیا زه تاسو ته د دجال متعلق داسې خبره اونه ښایم چه ترننه پورې یو نبی خپل امت ته نه ده خودلې؟ هغه به کانړې وی او هغه سره به د جنت او دوزخ په نوم باندې دوه منترونه وی؟ کوم ته چه هغه جنت وائی هغه به په حقیقت کښې دوزخ وی. زه تاسو د دجال نه داسې ویروم لکه څنګه چه نوح علیه السلام خپل قوم ویرولې وو؟

تراجم رجال

ابونعیم: دا ابونعیم الفضل بن دکین رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب فضل من استبرأ لدینه» لاندې تیره شوې ده. [6]

شیبان: دا ابو معاویه شیبان بن عبدالرحمن تمیمی نحوی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب حفظ العلم» لاندې تیره شوې ده. [7]

---

[1] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.
[2] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.
[3] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.
[4] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵.
[5] مر تخریجه فی کتاب الجهاد باب کیف یعرض الإسلام علی الصبی؟ رقم: ۳۰۵۷.
[6] کشف الباری: ۶۶۹/۲
[7] کشف الباری: ۲۶۳/۴.

يحيى: دا مشهور امام يحيى بن كثير طائى يمامى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره هم مذكوره بالا كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده. [1]

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دي. دَ دوى تذكره (كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان) لاندې تيره شوې ده. [2]

شرح حديث

قوله: مِثال الجنة: دا دَ مثل په معنى كښې دې. په يوروايت كښې (تمثال الجنة) الفاظ راغلى دى. [3] مطلب دادې چه الله تعالى به خلق په ازميښت كښې دَ اچولو دَپاره دجال ته مافوق الفطرت طاقت وركړى. دجال به په يولاس كښې دَ جنت صورت او بل كښې دَ دوزخ صورت كيخودو سره مدارى توب كولوسره خلق ويروى اودَ خپلې خدائيئى كرشمې به ښائى. مړى به ژوندى كوى آسمان ته به حكم وركولوسره باران كوى. شاړې زمكې ته به په اشاره كولوسره هغه تروتازه فصل راټوكوى. دا به ټول مدارى توب او دَ جادو كمالات وى. الله تعالى به دجال ته داسې تصرفات باندې قدرت وركولوسره دَ نيغې عقيدې والا بنديګان ازميښت كوى. په آخره كښې به حضرت عيسى عليه السلام تشريف راوړو سره هغه قتل كړى نودَ هغه دَ دروغو دَ خدائيئى راز به ښكاره شى. [4]

دَ احاديثو په ذخيره كښې دَ دجال دَ دروغژن كيدو بعض نښې نښانې په ډير وضاحت سره بيان كړې شوى دى. مثلاً دَ حضرت ابو امامه الباهلى رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ به په خپلو اكثرو خطبو كښې دَ دجال باره كښې خودل اودَهغه دَ فتنې نه به ئې ويرول كول. رسول الله ﷺ به فرمائيل دَ كله نه چه الله تعالى دَ آدم عليه السلام اولاد پيدا كړې پدى. په دنيا كښې هيڅ يوه فتنه دَ دجال نه لويه نشته او الله تعالى چه كوم يو نبى هم مبعوث كړې دې هغوى خپل امت دَ دجال نه ويرولې دې او زه آخرى نبى يم او تاسو بهترين امت يئې په دې وجه لامحاله هغه به هم په تاسوكښې راځى. كه هغه زما په موجودګئى (ژوند) كښې راؤوتلو نودَهر يومسلمان دَطرف نه به دَهغه مقابله كونكې هم زه يم اوكه زما نه پس راؤوتلو نوهر مسلمان به خپل حفاظت پخپله كوى او الله تعالى به دَ هر مسلمان ساتونكې او محافظ وى.

دجال به دَ شام او عراق دَ يوې لارې په مينځ كښې ښكاره كيږى. اوهغه به ښى اوګس هر طرف ته فساد خوروى اې دَ الله تعالى بنديګانوتاسو هغه وخت كلك اوسيږئى. زه ستاسو په مخكښې دَهغه هغه علامتونه بيانوم چه زما نه اول بل يو نبى هم نه دى بيان كړى. هغه به دَ ټولو اول دَ نبوت دعوى كوى حالانكه زما نه پس يو نبى نشته. بيا به دا دعوى كوى چه زه ستاسو رب يم (مګر هغه ته په كتلو سره به سړى ته درې څيزونه ښكاره شى په كوم سره چه دَ هغه دَ دعوى تكذيب كيږى: ① يوخو دا چه هغه به په ستركوباندې ښكارى) حالانكه تاسو به خپل رب دَ مرګ نه مخكښې نه شئى ليدلې (نودهغه ښكاريدل به دَدې خبرې دليل وى چه هغه رب نه دې). ② (دويم څيز دا) چه هغه به كانړې وى او ستاسو رب كانړې نه دې. ③ (دريم څيز دا چه) دَهغه دَ دواړو ستركو په مينځ كښې به كافر ليكلې شوې وى چه هر يو مؤمن به ئې لوستلې شى كه په ليكلو لوستلو باندې پوهيږى اوكه نه پوهيږى.

دَهغه به يوه فتنه دا وى چه هغه سره به (دَدروغو) جنت او دوزخ وى او په حقيقت كښې به دَهغه دوزخ جنت او دَ هغه جنت دوزخ وى. نوچه كوم خلق دَهغه په دوزخ كښې راګير كړې شى نوهغه له پكاردى چه الله رب العزت دې

---

[1] كشف البارى: ۲۶۷/٤.

[2] كشف البارى: ۳۲۳/۲.

[3] يعنى (صورة الجنة)

[4] إرشادالسارى: ۲٤۸/۷.

یادوی اود سورت کهف د شروع آیاتونه دی لولی. هغه اور به د الله تعالی په حکم په ده باندې یخ شی لکه څنګه چه په ابراهیم علیه السلام باندې اور یخ شوې وو او د سلامتیا والاجوړشوې وو.
د هغه به یوه فتنه دا هم وی چه هغه به یو کلی والاته وائی که چرې زه ستا مور پلار راژوندی کړم نو آیا ته به زما د رب کیدو ګواهي ورکړې؟ بدوی یعنی کلی والابه وائی چه بالکل. په دې باندې به دوه شیطانان د بدوی د مور پلار په شکل باندې د هغه مخې ته راوستلې شی او وائی به چه دا زمونږ خوږ خویه د دې «دجال» اتباع اوکړه. هم دا ستا رب دې.
د ده به یوه فتنه داهم وی چه دې به په یوسړی باندې مسلط کولې شی کوم چه به هغه قتل کړی او په آره باندې به ئی دوه ټکړې کړی او «نورو خلقو ته» به وائی ګورئی زما د دې بنده طرف ته زه دې اوس ژوندې کوم مګر دې به بیا هم ګمان کوی چه د ده زما نه سوا یو بل رب هم دې. الله تعالی به هغه بنده راژوندې کړی نو دا دجال خبیث به هغه ته وائی چه ستا رب څوك دې؟ هغه به جواب ورکړی زما رب الله دې او ته د الله تعالی دښمن ئی ته دجال ئی.
په الله تعالی قسم ستاباره کښې چه څومره پوهه ماته نن حاصله شوې ده دې نه وړاندې نه وه حاصله شوې. [۱]
دلته په روایت د باب کښې مقصود بالترجمة جمله ﴿وَإِنِّي أُنذِرُكُمُوهُ كَمَا أَنْذَرَهُ نُوحٌ قَوْمَهُ﴾ ده او دې سره د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح کیږی. [۲] باقی د دجال فتنې سره متعلق تفصیلی بحثونه ان شاء الله کتاب الفتن کښې بیانیږی.

[۳۱۶۱] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَجِيءُ نُوحٌ وَأُمَّتُهُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى، هَلْ بَلَّغْتَ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ أَيْ رَبِّ، فَيَقُولُ لِأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ لاَ مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيٍّ، فَيَقُولُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ، فَنَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ، وَهُوَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَالوَسَطُ العَدْلُ" [ص ۱۵۹][۴۲۱۷، ۶۹۱۷][۳]

تراجم رجال

موسی بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس» لاندې تیره شوې ده. [۴]
عبدالواحد بن زیاد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله ددې. د دوی کنیت ابوبشر یا ابوعبیده دې. د دوی تذکره «کتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان» لاندې تیره شوې ده. [۱]

---

[۱] سنن ابن ماجه کتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عیسی بن مریم إلخ، رقم الحدیث: ۴۰۷۷المستدرک للحاکم کتاب الفتن والملاحم، باب: إن الله لم یبعث نبیا إلا حذر أمته الدجال: ۳۸۰/۴رقم الحدیث: ۸۶۲۰دارالکتب العلمیة، الفتن لنعیم بن حماد، ما یقدم إلی الناس فی خروج الدجال: ۵۱۷/۲رقم الحدیث: ۱۴۴۶مکتبة التوحید، القاهرة، المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۴۶/۸رقم الحدیث: ۷۶۴۴مکتبة العلوم والحکم، الموصل.
[۲] عمدة القاری: ۳۰۱/۱۵إدارة الطباعة المنیریة.
[۳] رواه الإمام البخاری فی کتاب التفسیر فی باب قوله تعالی: ﴿وكذلك جعلناكم أمة وسطا﴾ أيضاً رقم الحدیث ۴۴۸۷وفی کتاب الاعتصام باب قوله تعالی ﴿وكذلك جعلناكم أمة وسطا﴾ رقم الحدیث: ۷۳۴۹والإمام الترمذی فی کتاب باب ومن سورة البقرة، رقم الحدیث: ۲۹۶۱.
[۴] کشف الباری: ۴۷۷/۳.

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. [2]

ابوصالح: دا ابوصالح ذكوان الزيات رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده. [3]

ابوسعيد الخدري: دا سعد بن مالك انصارى رضي الله عنه دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن) لاندې تيره شوې ده. [4]

يجيئ نوح وأمته........لا ما جاءنا من نبي: دَ قيامت په ورځ به نوح عليه السلام اودَ هغه دَ امت خلق راځي الله تعالى به دَ نوح عليه السلام نه تپوس كوي آيا تا خپل قوم ته پيغام رسولې وو؟ هغه به وائى چه اوجي. بيا به الله تعالى دَ نوح عليه السلام دَ امت نه تپوس كوى آيا نوح عليه السلام تاسو ته پيغام رسولې وو؟ نوهغوى به وائى چه مونږ له هيڅوك پيغمبر نه وو راغلې.

دَ حديث شرح

دلته يو اشكال پيدا كيږي چه دَ قرآن پاك آيت ﴿الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ﴾ كښې دى چه دَ قيامت په ورځ به مونږ دَ هغوى په ژبو باندې مهروونه اولګوو. نودا خبره به كافران څنګه كوى چه مونږ له څوك پيغمبر نه وو راغلې؟ نوددې جواب علامه عينى رحمه الله دا وركړو چه دَ قيامت په ورځ به مختلف مواطن وى په بعض مواطن او مواقع كښې كفار تكلم كولې شى او بعض كښې نه. [5] دَهغوى په اتباع كښې علامه زكريا انصارى رحمه الله هم مذكوره اشكال نقل كولو سره دا جواب وركړې دې. [6]

قوله: فَيَقُولُ لِنُوحٍ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ صلى الله عليه وسلم وَأُمَّتُهُ: بيا به الله تعالى نوح عليه السلام نه اوفرمائى ستاد پاره به څوك ګواهى وركوى؟ نوح عليه السلام به عرض اوكړى محمد صلى الله عليه وسلم اودَ هغه امت. دې نه پس به امت محمديه على صاحبها الصلوة والسلام ګواهى وركوى چه نوح عليه السلام پيغام رسولې وو. چنانچه دَ قرآن مجيد آيت دې: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾ چه مونږ به امت محمديه په نورو امتونو باندې ګواه جوړوو.

په نورو رواياتو كښې دى چه په دې موقع باندې به دَ نوح عليه السلام قوم وائى چه مونږ خو اولنې امت يو او دَ امت محمديه آخرى امت دې نو امت محمديه به زمونږ باره كښې څنګه ګواهى وركوى؟ امت محمديه به جواب وركړى چه الله تعالى مونږ ته رسول صلى الله عليه وسلم مبعوث كړې وو اوهغه ته ئى كتاب وركړې وو په كوم كښې چه ستاسو دَ حالاتو خبرور كړې شو. [7] امام بخارى رحمه الله دَ "وسطا" تفسير "عدلا" سره كړې دې. [8]

حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله ليكلى دى چه دا آيت دَ حجت اجماع دليل دې ځكه چه الله تعالى په دې آيت كښې امت محمديه په عدالت موصوف كړې دې اوعدالت هم هغه صفت دې دَ كوم په بنياد چه ګواه

---

[1] كشف البارى: ۳۰۱/۲.
[2] كشف البارى: ۲۵۱/۲.
[3] كشف البارى: ۶۵۸/۱.
[4] كشف البارى: ۸۲/۲.
[5] عمدة القارى: ۳۰۲/۱۵.
[6] تحفة البارى: ۶۰/۴.
[7] عمدة القارى: ۳۰۲/۱۵.
[8] إرشادالسارى: ۳۰۳/۱۵ دارالكتب العلمية.

جو پدل او د گواهئ د قبليدلو حكم لگولي شي. نوچه كله د دې امت كسان په يوه خبره باندې راجمع شي او د هغه كار د صحيح كيدو يا نه صحيح كيدو گواهي وركړي نو د هغې قبلول لازم او ضروري دي.(۱) دا روايت ماقبل كښې كتاب التفسير لاندې تيرشوې دې.(۲)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې دي: «يجيئ نوح وأمته». علامه عيني رحمه الله وائي چه هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لري په دې معنى چه حديث او ترجمة الباب دواړو كښې د حضرت نوح عليه السلام تذكره ده. (۳)

[۳۱۶۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي دَعْوَةٍ، «فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً»

وَقَالَ: "أَنَا سَيِّدُ القَوْمِ يَوْمَ القِيَامَةِ، هَلْ تَدْرُونَ بِمَ؟ يَجْمَعُ اللَّهُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُبْصِرُهُمُ النَّاظِرُ وَيُسْمِعُهُمْ [ص:۱۳۵] الدَّاعِي، وَتَدْنُو مِنْهُمُ الشَّمْسُ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَلاَ تَرَوْنَ إِلَى مَا أَنْتُمْ فِيهِ، إِلَى مَا بَلَغَكُمْ؟ أَلاَ تَنْظُرُونَ إِلَى مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ، فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ: أَبُوكُمْ آدَمُ فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُونَ: يَا آدَمُ أَنْتَ أَبُو البَشَرِ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ، وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ المَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، وَأَسْكَنَكَ الجَنَّةَ، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى مَا نَحْنُ فِيهِ وَمَا بَلَغَنَا؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَنَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا، فَيَقُولُونَ: يَا نُوحُ، أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ، وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا، أَمَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا بَلَغَنَا، أَلاَ تَشْفَعُ لَنَا إِلَى رَبِّكَ؟ فَيَقُولُ: رَبِّي غَضِبَ اليَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلاَ يَغْضَبُ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، نَفْسِي نَفْسِي، ائْتُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْتُونِي فَأَسْجُدُ تَحْتَ العَرْشِ، فَيُقَالُ: يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، وَسَلْ تُعْطَهْ" قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ: لاَ أَحْفَظُ سَائِرَهُ [ص ۱۶۲ - ۱۶۳] [۳۱۸۲، ۴۴۳۵] (۴)

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر بخاري سعدي رحمه الله دې.(۵)

---

(۱) فتح الباري: ۳۱۷/۱۳ إرشاد الساري: ۳۰۳/۱۵ دار الكتب العلمية.

(۲) كشف الباري كتاب التفسير ص: ۳۷.

(۳) عمدة القاري: ۳۰۲/۱۵ إدارة الطباعة المنيرية.

(۴) والحديث أخرجه البخاري أيضاً في كتاب أحاديث الأنبياء باب قول الله عزوجل: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ وفي كتاب التفسير باب: ﴿ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا﴾ وفي كتاب التوحيد باب قول الله تعالى: ﴿وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ﴾ وفي كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار وأخرجه مسلم في كتاب الإيمان باب إثبات الشفاعة وإخراج الموحدين من النار. والترمذي في صفة القيامة باب ماجاء في الشفاعة: ۲۴۳۴.

(۵) كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده في الخلوة رقم: ۲۷۸.

محمد بن عبیدة: دا ابوعبدالله محمد عبید بن ابی امیه الطنافسی الکوفی رحمه الله دې.
هغوی دَ ابان بن اسحاق، ادریس بن یزید اودي، اسماعیل بن ابی خالد، حسن بن حکم نخعی، سلیمان الأعمش، مسعر بن کدام، هشام بن عروة، هلال بن سلیمان، یزید بن کیسان او ابوحیان تیمی رحمهم الله غونډې اعلام حدیث نه دَحدیث روایت کړې دی.
هغوی رحمه الله نه احمد بن حنبل، اسحاق بن راهویه، ابن حبان، ابوبکر بن ابی شیبه، عثمان بن ابی شیبه، ابوخیثمه، محمد بن عبدالله بن نمیر، احمد بن منیع، هارون بن عبدالله، یحیی بن موسی بلخی، عیسی بن محمد طنافسی، قتیبه بن سعید، ابوبکر بن ابی اسود، ابوبکر بن ابی اسود، محمد بن وزیرواسطی، محمد بن یحیی ذهلی، مسدد بن مسرهد، یحیی بن معین رحمهم الله دَ حدیث روایت کوی.[1]
امام احمد بن حنبل رحمه الله دَهغوی باره کښې فرمائیلي (کان رجلاً صدوقا)[2]
یحیی بن معین رحمه الله او دارقطنی رحمه الله هغه ته ثقه وئیلي دي.[3]
محمدبن عبدالله بن عمار وائی چه هغه ثبت وو او په خپلو معاصرینو کښې دَحدیث په صحت او سقم باندې به نی دَ ټولو نه ژور نظر ساتلو.[4]
امام عجلی رحمه الله هغوی ثقه ګرځولی دی او وئیلی دی چه هغه ته څلور زره احادیث یاد وو.[5]
ابن سعد رحمه الله دَهغوی باره کښې وئیلي دی (کان ثقة، کثیرالحدیث، صاحب سُنّةٍ وجماعة)[6] دَهغوی ولادت په کال ۱۲۴ هجری کښې شوې[7] خو په تاریخ وفات کښې ئې اختلاف دې. دَابن سعد رحمه الله په نیزدَهغوی وفات مامون په دورخلاقت ۲۰۴ هجری کښې شوې[8] حافظ ابن حبان رحمه الله او امام بخاری رحمه الله دَ هغوی تاریخ وفات ۲۰۳ هجری نقل کړې دی.[9] اکثرحضراتو دَهغوی دَ وفات تاریخ ۲۰۵ هجری روایت کړې دې.[10] او راجح هم دغه دی. حافظ خزرجی رحمه الله دې ته ترجیح ورکړې ده.[11]
ابوحیان: دا یحیی بن سعیدبن حیان تیمی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب سؤال جبرائیل النبی صلی الله علیه وسلم عن الإیمان والإسلام) لاندې تیره شوې ده.[12]

---

[1] شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَ پاره اوګورئی تهذیب الکمال: ۲۶/۵۶-۵۴ تهذیب التهذیب: ۹/۳۲۸-۳۲۷ سیر أعلام النبلاء: ۹/۴۳۷.
[2] الجرح والتعدیل: ۸/۱۵ رقم الترجمة: ۴۰.
[3] تاریخ الخطیب: ۲/۳۶۹ سیر أعلام النبلاء: ۹/۴۳۷.
[4] تهذیب الکمال: ۲۶/۵۷.
[5] تهذیب الکمال: ۲۶/۵۷ خلاصة الخزرجي ص: ۳۵۰.
[6] طبقات ابن سعد: ۶/۳۹۷.
[7] تاریخ الخطیب: ۲/۳۶۵.
[8] طبقات ابن سعد: ۶/۳۹۷.
[9] ثقات ابن حبان: ۷/۴۴۱ التاریخ الکبیر: ۱/۱۷۳ رقم الترجمة: ۵۱۸ دارالکتب العلمیة.
[10] سیر أعلام النبلاء: ۲/۴۳۸ تاریخ خلیفة ص: ۵۷۲.
[11] خلاصة الخزرجی ص: ۳۵۰.
[12] کشف الباري: ۲/۵۸۷.

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جرير بجلي رحمه الله دي. او د مشهور صحابي حضرت عبدالله بن جرير بجلي رضي الله عنه نمسي دي. د دوی تفصيلي تذکره (کتاب الايمان باب الجهاد من الايمان) لاندي تيره شوي ده. [۱]

قوله: کنا مع النبي صلى الله عليه وسلم......فنهس منها نهسة: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي مونږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په يو دعوت کښې شريك وو. نو د حضورپاك طرف ته د چيلئي څنګل وړاندې کړې شوه اوهغه د حضورپاك خوښ خوراك وو. حضورپاك په غاښونوسره دا شوکوله. بعض نسخوکښې د "فرفع" په ځائې "فرفعت" دي. سفاقسي وائي چه د رفعت روايت صحيح دې ځکه چه ذراع مؤنث دې. [۲]

صاحب مصابيح په دې باندې سخت رد کړې دې چه د سفاقسي قول بغيرد خبط نه بل هيڅ نه دی. صحيح دادی چه ذراع مؤنث غير حقيقي دې او د دې د پاره فعل مؤنث اومذکر دواړه استعمالول جائز دی. بيا هغه وائي که چرې تانيث دلته حقيقي وی نوبيا هم د دې د پاره فعل مؤنث راوړل واجب نه دی چه په مينځ کښې فاصل موجود دې. لکه (قام في الدار هند) مثال دې. په دې کښې قام فعل مذکر دې اوهند مؤنث حقيقي دې مګر چونکه په مينځ کښې فاصل دې په دې وجه فعل مؤنث راوړل واجب نه دی. [۳]

قوله: فنهس نهسة: نَهَس د ينهس په معنی کښې دې. د غاښونو په طرفونو غوښه شوکول. [۴] د ابوذر رحمه الله او اصيلي رحمه الله په روايت کښې (فنهش منها نهشة). نهش د ينهش په معنی کښې دې يوڅيز د جامنوپه غاښونو سره شوکول. [۵] يعنې حضورپاك په خله مبارکه باندې غوښه اوشوکوله.

قوله: وقال أنا سيد القوم يوم القيامة: اوهغوی اوفرمائيل چه زه به د قيامت په ورځ د خلقو سردار يم. سردار اوسيد هغه وی د چا طرف ته چه په مصيبت او پريشانتيا کښې خلق رجوع کوی. چونکه د قيامت د ورځې د تباهئي او ويرې د وجې نه ټول بنيادم رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې سفارش کوی اوحضورپاك د جهنډې لاندې به راجمع کيږی په دې وجه ئې اوفرمائيل د قيامت په ورځ به د خلقو سردار يم. [۶]

دلته د سيادت تقييد کوم چه د قيامت ورځې سره شوې دې دا د حضورپاك د دنياوی سيادت منافي نه دی. ښکاره خبره ده چه کله د قيامت په ورځ حضورپاك د ټولو بنيادمو سردار وی نو په دې سره په دنياکښې سيد او سردار کيدل په طريقه اولی ثابتيږی. دويمه وجه د قيامت ورځې سره د دې سيادت تقييد داده چه حضورپاك د قيامت قصه بيانوله په دې وجه ئې په هغه ورځ د خپل سيادت ذکر هم اوکړو. [۷]

په روايت باب باندې يو اشکال او د هغې جواب: په نورو احاديثوکښې حضورپاك د انبياء کرامو عليهم السلام په مينځ کښې د تفضيل اوترجيح ممانعت فرمائيلې دې. چنانچه په سنن ابی داؤد کښې د روايت الفاظ دادی: (لا تخيروا بين الأنبياء) [۸] يعنی د انبياء کرامو په مينځ کښې تفضيل مه کوئی.

---

[۱] كشف البارى: ۳۰٤/۲.

[۲] إرشادالسارى: ۲۵۰/۷.

[۳] إرشادالسارى: ۲۵۰/۷.

[۴] النهاية لابن الأثير: ۸۱۱/۲.

[۵] إرشادالسارى: ۲۵۰/۷.

[۶] عمدة القارى: ۳۰٤/۱۵.

[۷] عمدة القارى: ۳۰٤/۱۵.

[۸] سنن أبى داؤد كتاب السنة باب فى التخيير بين الأنبياء رقم: ٤٦٦٨ ومصنف ابن أبى شيبة: ۳۶۶/۶ رقم الحديث: ۳۱۷۹۸، ۳۱۸۳۷، مسند أحمد مسند أبى سعيد الخدرى رضى الله عنه رقم الحديث: ۱۱۲۸۳، ۱۱۳۰٤.

په دویم روایت کښې نبی فرمائیلي «لاتفضلوني علی یونس»[1] په یونس علیه السلام باندې ما ته فضیلت مه راکوئی حالانکه د باب په روایت کښې «أنا سید الناس یوم القیامة» الفاظ سره په نورو انبیاء کرامو باندې د حضور پاك فضیلت ثابتیږي؟

شراح د دې جواب ورکړې دې چه کوم وخت حضور پاك د خپل تفضیل ممانعت اوفرمائیلو هغه وخت حضور پاك ته دا علم نه وو ورکړې شوې چه حضور پاك د ټول اولاد آدم سردار او سید دې.[2] د یونس علیه السلام باره کښې حضور پاك اوفرمائیل چه په هغوی باندې ماله فضیلت مه راکوئی. د دې جواب شراح دا ورکړې دې چه دا ممانعت حضور پاك د تواضع او انکسارئی د وجې فرمائیلې دې.[3]

بعض حضراتو د دې دا جواب ورکړې دې چه دا ممانعت د ذات نبوت اورسالت سره متعلق دې چه په نبوت او رسالت کښې ټول انبیاء کرام په یو حد باندې قائم دی ځکه چه نبوت خو هم یو شې دې په دې کښې تفاضل او تقابل څنګه کیدې شی؟ په نورو اوصافو کښې تفاضل ممکن دې کوم چه د نبوت نه خارج دی مثلاً بعض انبیاء کرامو ته مستحکم او وسیع سلطنت ورکړې شوې بعضو ته معجزات ورکړې شوی، بعض ته اوږد عمر ورکړې شوې او هغوی د توحید دعوت چلولو په نتیجه کښې د مخالفینو تکلیفونه برداشت کولو سره صبر او تحمل کړې دې. دا اوصاف د نبوت نه خارج دی او په دې کښې تفاضل او تفاوت کیدې شی.[4]

بل حضرات انبیاء کرامو نه صرف حضرت یونس علیه السلام په خاص توګه ذکر کولې شی. ممکن دی چه دغه اوهام او خیالات باطله لرې کول مقصود وی چه د حضرت یونس علیه السلام د منزلت او مرتبت انحطاط و تنقیص سره متعلق د دغه خبرونه پیدا کیدې شی د کوم خبرداری چه الله تعالی او د هغه حبیب صلی الله علیه وسلم ورکړې دې. مثلاً د الله تعالی ارشاد دې: ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ ﴿إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ﴾ ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ﴿لَوْلَا أَن تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِّن رَّبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾، هم دغه شان حضور پاك فرمائی «إن النبوة أثقالاً وإن یونس تفسخ منها الربع» نو حضور پاك د دې خبرې ادراك کولو سره چه چرته داسې اوهام پیدا نه شی چه د حضرت یونس علیه السلام نبوت او رسالت مجروح کړی ارشاد اوفرمائیلو چه ما ته په حضرت یونس علیه السلام باندې فضیلت مه راکوئی او دا هم داسې ده لکه چه په یو موقع باندې حضور پاك خپلې بی بی حضرت صفیه رضی الله عنها سره ولاړوو هلته یو انصاری صحابی تیریدو نو حضور پاك په اوچت آواز سره اوفرمائیل دا صفیه بنت حیی ده. په دې باندې صحابی عرض اوکړو سبحان الله یا رسول الله! یعنی دا د الله تعالی رسول صلی الله علیه وسلم ستاسو باره کښې مونږ داسې سوچ څنګه کولې شو؟ نو حضور پاك اوفرمائیل چه شیطان د انسان په نفس کښې لکه د وینې منډې وهی.[5]

قوله: هَلْ تَدْرُونَ بِمَنْ يَجْمَعُ اللهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ .... وَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي: آیا تاسو پوهیږئی چه داسې ولې کیږی الله تعالی به وړاندې روستو ټول یو میدان کښې راجمع کوی چنانچه کتونکې به هغه لیدې شی او آواز کونکې به هغوی ته آواز اورولې شی.

یعنی د محشر میدان به بالکل هوار وی آواز کونکې به ټولو ته خپل آواز رسولې شی او کتلې به شی. په بل

---

[1] جامع الأصول فی احادیث الرسول: ۵۲۶/۸فی شرح الغریب من الحدیث: رقم الحدیث: ۶۳۲۵بحر الفوائد المشهور بمعانی الأخبار: ۸۰/۱دار الکتب العلمیة.

[2] الشفاء للقاضی أبی الفضل عیاض: ۱۴۲/۱.

[3] الشفاء للقاضی أبی الفضل عیاض: ۱۴۳/۱.

[4] الشفاء: ۱۴۴/۱-۱۴۳بحر الفوائد المشهور بمعانی الأخبار: ۸۰/۱

[5] بحر الفوائد المسمی بمعانی الأخبار: ۸۰/۱دار الکتب العلمیة.

روايت كښې «فيبصرهم الناظر» په ځائې «وينفذهم البصر» الفاظ راغلى دى.[۱] يعنى نظر به په ټولو كښې نفوذ اوكړى د اول نه به تر آخره پورې رسيږى.

بيا حضور پاك اوفرمائيل «وتدنو منهم الشمس» چه نمر به هغوى ته رانيزدې شى. په دې موقع باندې به بعض خلق «نورو ته» وائى چه آيا ته نه ګورې چه په څنګه مصيبت اوتكليف كښې اخته يو. آيا تاته داسې څوك ښكارى چه ستاسو رب له ستاسو سفارش اوكړى؟ څه خلق به وائى آدم عليه السلام د ټولو پلار دى. دَدې مقصد د پاره هغه له ورتلل پكار دى. نو دا ټول خلق به هغه له راشى اوهغه ته به عرض كوى تاسو ابوالبشر يئى الله تعالى تاسو په خپل لاسونو سره جوړ كړې يئى په تاسو كښې د خپل طرف نه روح اچولې دې او فرښتو ته ئى د سجدې حكم اوكړو نوهغوى تاته سجده اوكړه تاسو له ئى په جنت كښې استوګنه دركړه. آيا تاسو خپل رب ته زمونږ سفارش نه كوې. تاسو ګورئى نه چه مونږ په څنګه مصيبت كښې راګيريو او زمونږ دا تكليف تركومه حده پورې اورسيدو؟ آدم عليه السلام به وائى چه نن زما رب په داسې جلال كښې دې چه نه دَدې نه اول په داسې جلال كښې راغلې وو اونه به هغه ته د نن نه پس داسې جلال راشى اوهغه زه د ونې تلونه منع كړې ووم ليكن ما د هغه دا حكم پوره نه كړې شو نفسى نفسى «ماته خپل فكر دې» تاسو بل چاله لاړشئى.

قوله: اذْهَبُوا إِلَى نُوحٍ فَيَأْتُونَ نُوحًا.......: آدم عليه السلام به فرمائى «دَدې مقصد دپاره» تاسو نوح عليه السلام له لاړشئى. نوخلق به نوح عليه السلام په خدمت كښې حاضر شى اوهغوى ته به عرض اوكړى: «أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَسَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا» ته رومبې رسول ئى چه د زمكې والو طرف ته ليږلې شوې ئى اوالله تعالى ستاسو نوم شكور يعنى شكر كونكې بنده كيخودې دې.

نوح عليه السلام ته اول الرسل وئيلو باندې اشكال اود هغې جواب: دلته دا اشكال پيداكيږى چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام ټول انبياء مرسلين وو اود نوح عليه السلام نه مخكښې تيرشوى دى نودلته نوح عليه السلام ته «أول الرسل» ولې اوونيلې شو؟

① دَدې يوجواب دا وركړې شوې دې چه حضرت آدم عليه السلام شيث عليه السلام او ادريس عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته نه وو مبعوث كړې شوې. خو نوح عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو انسانانو طرف ته پيغمبر جوړولوسره ليګلې شوې وو. هم په دې اعتبارسره هغه ته «أول الرسل» اوفرمائيل.[۲]

② يوقول دادې چه نوح عليه السلام آدم ثانى او ابوالبشر دې په دې وجه هغه ته «أول الرسل» اوونيلې شو.[۳]

③ بعض حضراتو فرمائيلى چه نوح عليه السلام رومبې رسول دې د چاقوم چه د الله تعالى په عذاب باندې هلاك شوې وو او هم په دې اعتبارسره هغه ته «أول الرسل» ونيلې شوې.[۴]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فيقولون: يَانُوحُ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ» د ترجمې غرض هم دغه جمله ده اود حديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. په داسې معنى چه په دواړو كښې د حضرت نوح عليه السلام اود هغه د رسالت تذكره ده.[۵]

دې روايت ته حديث شفاعت وائى. په دې باندې به نور مباحث كتاب التفسير كښې اوګورئى.[۱]

---

[۱]) مصنف ابن أبي شيبة: ۵۶/۷ رقم: ۳۴۱۷۶.
[۲]) إرشادالساري: ۷/۲۵۱.
[۳]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۴.
[۴]) عمدة القاري: ۱۵/۳۰۴.
[۵]) فتح الباري: ۸/۴۵۹.

[٣٢٣] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» مِثْلَ قِرَاءَةِ الْعَامَّةِ [٣١٦٣ ص ١٧٠][٣١٦٧، ٣١٩٦، ٤٥٨٨ - ٤٥٩٣][٢]

تراجم رجال

نصر بن علي: دَدوی تذکره اول تیره شوي ده.[٣]

ابواحمد: دا ابواحمد محمد بن عبدالله بن زبیر بن عمر بن درهم الزبیری رحمه الله دي.[٤]

سفیان: دا سفیان بن سعید الثوری رحمه الله دي.[٥]

ابواسحاق: دا ابواسحاق عمرو بن عبدالله سبیعی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[٦]

اسود بن یزید: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تیره شوې ده.[٧]

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَرَأَ (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) مثل قراءة العامة: یعنی رسول الله ﷺ آیت (فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ) دَ عام اومشهور قراءت برابر اولوستلو.

"مدکر" ماده ذ، ك، ر ده اودَ باب افتعال "اذتکر" نه دَدې اسم فاعل "مذتکر" جوړیږي. دَ قاعدې مطابق تا دال سره بدل شو نو "اذدکر" جوړشو بیا ذال په دال باندې بدل کیدو سره دال په دال کښې مدغم کړې شو نو ادکر جوړ شو. هم دغه مشهور قراءت دې او په روایت کښې هم دې طرف ته اشاره ده.[٨]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت دَباب دویم آیت: ﴿وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ﴾ کښې دې. اوهغه داسې چه دواړو کښې تذکیر نصیحت اوعبرت نیولو ذکر دې او په حدیث

---

[١] كشف البارى كتاب التفسير ص: ٣٨٠-٣٧٢.

[٢] والحديث أخرجه أيضاً في باب قول الله تعالى ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا﴾ رقم: ٣٣٤٥ وفى باب ﴿فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ۝ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ﴾ رقم: ٣٣٧٦ وفى كتاب التفسير باب ﴿تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ﴾ رقم: ٤٨٧٠ وباب ﴿أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ﴾ رقم: ٤٨٧٢ وباب ﴿فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ۝ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ﴾ رقم: ٤٨٧٢ وباب ﴿وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ ۝ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ﴾ رقم: ٤٨٧٣ ورقم: ٤٨٨٤ وأخرجه مسلم فى كتاب الصلاة باب ما يتعلق بالقراءات رقم: ٣١٦٣ وأبوداؤد فى سننه كتاب الحروف والقراءات رقم: ٣٩٩٤ والترمذى فى جامعه فى كتاب القراءات عن رسول الله صلى الله عليه وسلم باب ومن سورة القمر رقم: ٢٩٣٧.

[٣] كتاب بدء الخلق باب إذا وقع الذباب فى شراب أحدكم رقم: ٣٣١٨.

[٤] كتاب الكسوف باب الركعة الأولى فى الكسوف أطول رقم الحديث: ١٠٦٤.

[٥] كشف البارى: ٢٧٨/٢.

[٦] كشف البارى: ٣٧٠/٢.

[٧] كشف البارى: ٥٥٣/٤.

[٨] عمدة القارى: ٣٠٦/١٥.

باب کښې دي ﴿فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ﴾ دَدې مناسبت ﴿تذکیري بآیات الله﴾ سره دې.[۱] ځکه چه دَ آیت نه مراد دلته دَ نوح علیه السلام کشتئ ده.[۲] لکه دَدې حدیث په راوړلوسره امام بخاری رحمه الله دَ نوح علیه السلام دَ کشتئ یاد ورکول غواړي چه شته څوك دَ عبرت نظر لرونکې چه دې واقعه نه عبرت حاصل کړي؟

۶- باب: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾

﴿إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝﴾ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يُذْكَرُ بِخَيْرٍ ﴿سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾/الصافات: ۱۲۳-۱۳۲/

ماقبل سره ربط: سابقه باب کښې دَ قرآن مجید هغه آیت ترجمة الباب جوړ کړې شوې وو په کوم کښې چه دَ حضرت نوح علیه السلام دَ قصې ذکر وو. اوس په دې باب کښې ترجمة الباب یو داسې آیات ترلې شوې دې په کوم کښې چه دَ حضرت الیاس علیه السلام ذکر دې.[۳]

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَدې ترجمة الباب لاندې دَ حضرت الیاس علیه السلام حالات بیانول غواړي.[۴]

دَ حضرت الیاس علیه السلام تذکره په قرآن مجید کښې په دوو سورتونو یعنی صافات او انعام کښې راغلې ده. دې دَ حضرت حزقیل جانشین وو او په بنواسرائیل کښې دَ ایلیا په نوم سره مشهور وو. په انجیل یوحنا کښې هم دَ دوی تصریح ده.[۵]

اکثر مؤرخین وائی چه حضرت الیاس علیه السلام دَ حضرت هارون علیه السلام دَ اولاد نه وو او دَ هغوی نسب نامه داده: الیاس بن یاسین بن فنحاص بن یعزار بن هارون یا الیاس بن یاسین بن یعزار بن هارون.[۶]

امام قتیبه رحمه الله حکایت کړې دې چه حضرت الیاس علیه السلام دَ حضرت یوشع علیه السلام دَ اولاد نه وو او طبری رحمه الله دا حکایت کړې دې چه هغوی دَ حضرت یسع علیه السلام دَ تره خوئی وو. دَ علامه کرمانی رحمه الله نه نقل دی چه هم دوی ذوالکفل علیه السلام دی. حضرت وهب رحمه الله فرمائی چه دَ هغوی هم دَ حضرت خضر علیه السلام په شان عمر وو او تر دنیا دَ ختمیدو پورې به باقي او حیات وی.[۷]

چنانچه دَ ابن عساکر رحمه الله روایت دې چه الله تعالی حضرت الیاس علیه السلام ته دَ صحراګانو او حضرت خضر علیه السلام ته دَ دریابونو او سمندرونو او دَ جزیرو معاملات حواله کړې دی او هر کال دَدې دواړو حضر اتو خپل مینځ کښې ملاقات کیږي.[۸]

بل امام حاکم رحمه الله دَ حضرت انس رضی الله عنه نه دَ حضور پاك صلی الله علیه وسلم دَ حضرت الیاس علیه السلام او حضرت خضر علیه السلام سره په بعض سفرونو کښې ملاقات او په یو خائی باندې دَ الله تعالی دَ طرف نه نازل کړې شوی دسترخوان نه خوراك کولو

[۱] عمدة القاري: ۳۰۵/۱۵ إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

[۲] إرشادالساري: ۲۵۲/۷.

[۳] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

[۴] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵.

[۵] عمدة القاري: ۳۰۶/۱۵ تاریخ الأمم والملوك: ۴۶۱/۱ قصص القرآن: ۴۴۹/۱.

[۶] تاریخ الأمم والملوك للطبري: ۴۶۱/۱ والكشف والبيان في تفسير القرآن للثعلبي: ۲۲۷/۵.

[۷] تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۱۰/۹ دارالفكر، روح المعاني، سورة الصفات رقم الآية: ۱۲۳، ۱۳۹/۲۳-۱۳۸ إدارة الطباعة المنيرية، ودارإحياء التراث العربي.

[۸] تاريخ دمشق لابن عساكر: ۲۱۰/۹ دارالفكر، روح المعاني ۱۳۹/۲۳ إدارة الطباعة المنيرية، ودارإحياء التراث العربي

روایت نقل کړی دی. اودی ته نی صحیح الاسناد وئیلی دی. لیکن امام بیهقی رحمه الله د امام حاکم رحمه الله ذکرکړی شوی د دغه حدیث تضعیف کړی دی. هغه فرمائی چه په دی روایت کښې ذکرکړی شوی حضرات انبیاء کرام علیهم السلام په معجزاتو کښې څه شك نشته دی چه هغه د الله تعالی د قدرت لاندی داخل دی مګر دا چه د دی روایت سند ډیر ضعیف دی. [1] امام ذهبی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث موضوعی دی اوزه دا ګمان نه شم کولی چه امام حاکم رحمه الله دی حدیث ته صحیح الاسناد وئیلی وی. دا حدیث خو یا یزید البلوی د خان نه جوړکړی دی یا ابن سیار. [2]

د مشهور بت بعل اوصاف: هغوی د شام طرف ته مبعوث کړی شوی وو. د دی خائی اوسیدونکی د بت پرستئی په وبا کښې اخته وو اود بعل عبادت به ئی کولو اود هغه نه به ئی حاجتونه غوښتل. علامه آلوسی رحمه الله فرمائیلی چه دغه بت د سرو زرو وو شل ګزه د هغه قد وو اود هغه څلور مخونه وو. شیطان به په هغه کښې دننه داخلیدلو اود هغه عبادت کونکو اوخدمتګارانو سره به خبرې کولې. هغه خلقو به دغه خبرې راتلونکوخلقو ته خودلې په کوم سره چه به د هغوی عقیده نوره هم پخیدله. [3]

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائی دا بت په مشرق کښې آباد د سامی اقوامو مشهور او د ټولونه زیات مقبول بت وو. دا بت مذکر وو اود زحل یا مشتری مثنی به ګنړلې شو. فینیقی، کنعانی، موآبی او مدیانی قبائلو به په خاص توګه د دی بت عبادت کولو. په دی وجه د بعل دا عبادت د پخوانی زمانی نه راروان وو اوموآبی اومدیانی به د دی عبادت د حضرت موسی علیه السلام د زمانې نه کولو. چنانچه د شام مشهور ښار بعلبك هم دی نوم ته منسوب دی او حضرت شعیب علیه السلام په مدین کښې هم د دی عبادت کونکو سره مخ شو. د مؤرخینو خیال دی چه د حجاز مشهور بت هُبل په اصل کښې هم دغه بعل دی. [4]

د بعل معنی: په سامی اوعبرانی ژبو کښې د بعل معنی مالك سردار حاکم او رب راځی. په دی وجه اهل عرب خاوند ته هم بعل وائی. خوچه کله په بعل باندې الف لام راوړی یای د یوشیٔ طرف ته اضافت کولوسره یادوی نوهغه وخت صرف بت اومعبود مراد وی. [5] د حضرت الیاس په زمانه کښې هم په یمن اوشام کښې هم دغه بت محبوب معبود وو اود هغوی قوم د نورو بتانو سره سره په خصوصیت د دی عبادت کولو. [6]

امام بخاری چه دکومو آیاتونو ترجمه ترلی ده په دی کښې هم د دغه بعل ذکر دی: ﴿وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ ۝ أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ ۝ اللَّهَ رَبَّكُمْ وَرَبَّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ۝ فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ ۝ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ۝ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ۝ سَلَامٌ عَلَىٰ إِلْ يَاسِينَ ۝ إِنَّا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ۝ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ اوبیشکه الیاس د رسولانونه وو. کوم وخت چه هغه خپل قوم ته اوئیل آیا تاسو نه ویریږئی آیا تاسو بعل رابلئی اود ټولو نه بهتر جوړونکې (الله تعالی) پریږدئی، الله چه ستاسو رب دی اوستاسو د پلارانو نیکونو رب دی. نو هغوی هغه دروغ

---

[1] المستدرک للإمام حاکم کتاب التاریخ ، لقاء إلیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم :۶۱۷/۲دارالمعرفة، دلائل النبوة للإمام البیهقی باب ما روی فی التقاء النبی صلی الله علیه وسلم بإلیاس علیه السلام، وإسناد حدیثه ضعیف والله أعلم: ۴۲۲/۵-۴۲۱ دار الکتب العلمیة ودار الریان.

[2] تعلیقات الذهبی علی المستدرک کتاب التاریخ لقاء الیاس مع النبی صلی الله علیه وسلم: ۴۱۷/۲روح المعانی: ۱۳۹/۲۳دارإحیاء التراث العربی، وإدارة الطباعة المنیریة.

[3] روح المعانی:۱۸۵/۲۳عمدة القاری: ۳۰۶/۱۵وقصص القرآن:۴۵۱/۱.

[4] قصص القرآن:۴۵۱/۱-۴۵۰.

[5] قصص القرآن:۴۵۱/۱.

[6] قصص القرآن: ۴۵۱/۱.

اوګڼلو نو بیشکه هغوی به حاضرولې شی مګر کوم چه د الله تعالی خالص بندیګان دی او مونږ روستو راتلونکو کښې د هغوی باره کښې دا خبره پریخودله چه سلام دې وی په الیاس، بیشکه مونږ هم دغه شان نیکانو ته بدله ورکو. بیشکه هغه (الیاس) زمونږ د ایماندارانو بندیګانو نه وو.

قال ابن عباس يذكر بخير.....

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ﴿وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ﴾ تفسیر کړې دې او مطلب ئې دا بیان کړې دې چه د الیاس علیه السلام تذکره به روستو راتلونکو خلقو کښې په خیرسره کولې شی.

د تعلیق تخریج: دا تعلیق ابن جریر رحمه الله په خپل تفسیر علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې.(۱)

قوله: سَلَامٌ عَلَى إِلْ يَاسِينَ: الیاسین هم د حضرت الیاس علیه السلام نوم دې عرب د کلمې په آخره کښې یاء او نون زیاتوی په الیاس کښې هم یاء او نون زیاتولو سره وائی. لکه سینا سینین وائی. په آیت کښې د فواصل د رعایت د وجې نه الیاسین راوړلې شو.(۲)

علامه زمخشری رحمه الله په یو قول کښې دا نقل کړی دی چه د الیاسین نه الیاس او دغه شان د یسین نه هم یس مراد دې. نوم هم یو دې البته الیاسین او یسین هم یو لغت دې.(۳) بعض حضرات د الیاس الف مد سره او لام اضافت سره آل یاسین وائی. لکه آل ابراهیم، په دې صورت کښې به دا دوه جدا جدا حروف وی.(۴) بعض حضرات همزه کسره سره لام سکون سره د یاسین یاء سره ملاووی الیاسین ئې لولی. د هغوی په نیز دا د الیاس جمع ده. د الیاس علیه السلام متبعین او د اصحاب په اعتبار سره یعنی سلام دې وی د الیاس علیه السلام په متبعینو باندې.(۵)

د علامه انورشاه کشمیری رحمه الله قول: هم دغه رائې د علامه انور شاه کشمیری رحمه الله هم ده چه الیاسین د الیاس جمع ده او دې نه د الیاس علیه السلام متبعین مراد دی. آروس د یو سړی نوم دې. هغه نوې مذهب شروع کړې وو د هغه متبعینو ته به آریسیین وئیلې شو. پخپله امام بخاری رحمه الله علیك إثم الأريسيين کښې اریسیین معنی اتباع اروس سره کړې ده. لکه چه د ریسیین په شان الیاسین هم جمع ده او دې نه د الیاس علیه السلام متبعین مراد دی.(۶)

يذكر عن ابن مسعود وابن عباس: أن إلياس هو إدريس

دمذکوره تعلیق تخریج: د ابن مسعود رضی الله عنه قول عبدبن حمید او ابن ابی حاتم په سند حسن سره موصولاً نقل کړې دې. خود ابن عباس رضی الله عنهما قول جویبر بن سعید رحمه الله ضحاك عن ابن عباس په طریق سره موصولاً نقل کړې دې لیکن د دې سند ضعیف دې. او هم دغه وجه ده چه امام بخاری رحمه الله دا په جزم سره ذکر نه کړو.(۷) امام بخاری په

---

(۱) تفسر الطبری سورة الصفات: ۵۶۱/۱۹دارهجر للطباعة والنشر، فتح الباری: ۳۷۳/۶دارالمعرفة، تغلیق التعلیق: ۹/۴المکتب الإسلامی، إرشادالساری: ۳۵۳/۷دارالکتب العلمیة.

(۲) إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

(۳) الکشاف للزمخشری: ۶۳/۴عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵.

(۴) إرشادالساری: ۲۵۳/۷.

(۵) إرشادالساری: ۳۵۳/۷.

(۶) فیض الباری: ۲۱/۴.

(۷) تفسیر ابن أبی حاتم سورة الأنعام رقم الآیة:۸۵. ۱۳۳۶/۴رقم الحدیث:۷۵۵۶مکتبة نزار مصطفی الباز فتح الباری: ۳۷۳/۶عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵تغلیق التعلیق: ۹/۴المکتب الإسلامی.

صيغه د تمريض سره د حضرت عبدالله بن مسعود اوحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم قول تعليقاً نقل كړې دې. د دې حضراتو رائې داده چه الياس په اصل كښې ادريس عليه السلام دې لكه چه دا د يو سړي دوه نومونه دي.
هم دغه رائې د ابن العربى رحمه الله هم ده. د هغوى په نيز ادريس عليه السلام د نوح عليه السلام په اجداد كښې نه وو بلكه هغه د بنى اسرائيل نبى وو اود نوح عليه السلام نه ډيره موده پس مبعوث شوې. په دې وجه داخبره ثابته ده چه حضرت الياس عليه السلام د بنواسرائيل نبى وو اود مذكوره تعليق نه معلومه شوه چه حضرت الياس اوحضرت ادريس عليه السلام هم يو دې. لهذا حضرت ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام په اجداد كښې شميرل صحيح نه دى. د هغوى رومبى استدلال د ابن مسعود اوابن عباس رضي الله عنهم د مذكوره روايت نه دې. دويم استدلال د حديث معراج نه دې چه كله په آسمان كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم ملاقات حضرت ادريس عليه السلام سره اوشو نوهغوى (مرحبا بالنبى الصالح والأخ الصالح) ونيلو سره د حضورپاك استقبال اوكړو. كه چرې ادريس عليه السلام د حضرت نوح عليه السلام د اجداد نه وو نو په ځائى د أخ وئيلو به ئى الابن الصالح ونيل لكه چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام حضورپاك ته الابن الصالح اووئيل. (١)
د دې جواب دادې چه حضرت آدم عليه السلام حضورپاك ته ابن په دې وجه اووئيل چه هغه ابوالبشر دې او ابراهيم عليه السلام په دې وجه چه پخپله رسول الله صلى الله عليه وسلم په احاديثو كښې د ابراهيم عليه السلام د پاره د أب لفظ استعمال كړې دې. د ابراهيم عليه السلام منشاء دا وه چه دا نسبت أبوت دغه شان شائع وذائع وى لكه څنګه چه د محمد خواهش دې چه هغه ماته أب وائى. (٢)
خوادريس عليه السلام تواضعاً حضورپاك ته (الأخ الصالح) فرمائيلي دي چه انبياء عليهم السلام ټول په ټول د حضرت آدم عليه السلام اولاد دې په دې لحاظ په ټولو كښې داخوت رشته هم ده. حافظ ابن حجر رحمه الله دا استدلال ضعيف ګرځولې دې چه اول خودا ممكن دى چه د حديث معراج د طوالت د وجې نه راوى الفاظ پوره شان سره حفظ كړې نه وى. اودويمه خبره داهم كيدې شى چه د نبى اكرم د جلالت قدر او اوچتې مرتبې د وجې نه ادريس عليه السلام پدرى انتساب ښكاره كړې نه وى بلكه د تواضع د وجې نه ئى د رورولئى حيثيت ښكاره كړې وى. (٣)
دريم استدلال د هغوى دا دې چه په مختلف رواياتو كښې د الياس او ادريس عليه السلام نومونه راغلي دى اودې باره كښې دا تصريح ده چه هغه آسمان ته اوچت كړې شوې وو. د هغوى خيال دادې چه د واقعاتو د مشابهت نه دې خبرې ته تقويت ملاويږى چه الياس او ادريس هم د يو سړي دوه نومونه دى.
حقيقت دادې چه الياس اوادريس عليه السلام دوه جدا جدا پيغمبران دى. د دواړو تذكره په قرآن مجيد كښې په داسې انداز كښې راغلې ده چه د هغې نه د دواړو قطعاً يو كيدل نه ثابتيږى. كه چرې الياس هم د ادريس عليه السلام نوم وې اودوه نومونه هم د يوښې وې نود قرآن د اسلوب او بيان نه اود قرائن او آثار نه به ضرور د دې تائيد كيدلو.
د علم الانساب ماهرينو د حضرت الياس عليه السلام او حضرت ادريس عليه السلام دوه مختلف نسب نامې ذكر كړې دى. په دې لحاظ سره د دواړو په مينځ كښې تقريباً درې صدئى زمانه فاصل كيږى. نوداسې وينا كول څنګه صحيح كيدې شى چه د الياس او ادريس نه هم يو سړې مراد دې؟
د جمهورو محققينو رائې داده چه الياس او ادريس د دوو مختلف انبياء كرام نومونه دى. حضرت الياس عليه السلام د حضرت هارون عليه السلام د اولاد نه وو او بنى اسرائيلى نبى وو. د حضرت يسع عليه السلام د تره څوئى وو. د حضرت موسى عليه السلام نه پس اود حضرت زكريا عليه السلام اوحضرت يحيى عليه السلام نه مخكښې تيرشوى دى. خو ادريس عليه السلام د نوح عليه السلام د

---

(١) فيض البارى: ٢١/٤ عمدة القارى: ٣٠٨/١٥.
(٢) فيض البارى: ٢١/٤.
(٣) البداية النهاية: ١٣٤/١ روح المعانى: ٢٢/١٣٩-١٣٨ سورة الصفات رقم الآية: ١٢٣.

اجداد نه وو.[۱] حافظ ابن کثیر رحمه الله هم دې ته ترجیح ورکړې ده. د امام بخاري رحمه الله هم دغه رائې ده. هم دغه وجه ده چه هغوی د ابن مسعود او ابن عباس رضي الله عنهما قول «ويذكر» صيغه د تمریض سره نقل کولوسره د هغوی د قول تضعیف کړې دې.

علامه آلوسي رحمه الله فرمائی که د الیاس او ادریس نه مراد هم یو ذات وي او حال دادې چه د حضرت الیاس علیه السلام اوحضرت ادريس علیه السلام نسب هم جدا جدا دې او د مؤرخينو مطابق حضرت الیاس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام نه پس او د حضرت هارون علیه السلام د اولاد نه دې او حضرت ادریس علیه السلام د نوح علیه السلام نه د وړاندې وخت دې بلکه د دواړو په مینځ کښې د زرګونو کالو فاصله ده نو په داسې صورت کښې د قرآن کریم آیت ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ﴾ الآية به مشکل شي ځکه چه ﴿وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ﴾ کښې موجود ضمير خو به د حضرت ابراهیم علیه السلام طرف ته راجع کیږي ځکه چه تذکره د حضرت ابراهیم علیه السلام روانه ده یا بیا به ضمیر د قرب مکان د وجې نه حضرت نوح علیه السلام طرف ته راجع کیږي. په دواړو صورتونو کښې به دا لازم راځي چه حضرت الیاس علیه السلام (چه د کوم نه مراد حضرت ادریس علیه السلام دې) د ذریت ابراهیم علیه السلام او ذریت نوح علیه السلام نه وي خو حقیقت دادې چه حضرت الیاس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام نه ډیر پس او حضرت ادريس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام نه ډیر مخکښې پیدا شوې دې.[۲]

ترکومې چه د ابن العربي رحمه الله د استدلال تعلق دې نو د هغې جواب دادې چه د حالاتو او واقعاتو د مشابهت نه دا نه ثابتیږي چه د دواړو ذات هم يو وي لهذا دا استدلال صحیح نه دې.[۳] امام بخاري رحمه الله په حضرت الیاس علیه السلام او حضرت ادريس علیه السلام باندې دوه جدا جدا ابواب قائم کړي دی. که چرې دواړه يو شخصیت وې نو امام بخاري رحمه الله به د دواړو د پاره جدا جدا ابواب نه قائم کول.

۷- باب: ذِكْرِ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ

ماقبل سره ربط: د دواړو ابوابو په مینځ کښې مناسبت واضح دې. په تیرشوي باب کښې د حضرت الیاس علیه السلام احوال بیان کړل او اوس به د حضرت ادریس علیه السلام د احوال بیان کیږي.[۴]

د ترجمة الباب مقصد: د دې باب لاندې امام بخاري رحمه الله د حضرت ادریس علیه السلام حالات بیانول غواړي.

وَهُوَ جَدُّ أَبِي نُوحٍ، وَيُقَالُ: جَدُّ نُوحٍ، عَلَيْهِمَا السَّلَامُ

ایا ادریس علیه السلام د نوح علیه السلام نیکه وو؟: تیرشوي باب کښې مونږ خودلي دي چه حضرت ادریس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام د اجداد نه وو. د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق بعض حضراتو په دې باندې اجماع هم نقل کړې ده.[۵] د نوح علیه السلام نسب نامه ده: نوح بن لمك بن متوشلخ ابن خنوخ..... إلخ.[۶] د خنوخ نه ادریس علیه السلام مراد دې. په دې لحاظ سره ادريس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام پلار لمك نیکه وو.[۷] لیکن دلته اشکال کیږي چه کله ادریس علیه السلام د حضرت نوح علیه السلام د نیکه ګانو نه وو نو د هغه ذکر د حضرت نوح علیه السلام نه اول کیدل پکار وو. لیکن د امام بخاري رحمه الله د ابواب ترتیب کښې د حضرت نوح ذکر وړاندې دې.

---

[۱] المصدر السابق.
[۲] روح المعاني: ۲۳/۱۳۹دارإحياء التراث العربي وإدارة الطباعة المنيرية.
[۳] فيض الباري: ۴/۳۴۸المكتبة الرشيدية.
[۴] عمدة القاري:۱۵/۳۰۸.
[۵] فتح الباري:۸/۴۶۲.
[۶] فتح الباري: ۸/۴۵۸.
[۷] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۲.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه داسې معلوميږى چه دَ امام بخارى رحمه الله په نيز حضرت ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام دَ اجداد نه نه دې اوهم په دې وجه هغه دَ ابواب انبياء په ترتيب كښې دحضرت نوح عليه السلام ذكر مقدم كړې دې. [1]

هم دغه رائې دَشيخ الحديث حضرت مولانا محمدزكريا رحمه الله ده هغوى فرمائى چه امام بخارى رحمه الله څنګه په مسائل فقهيه كښې دَجمهورو خلاف رائې وركوى دغه شان هغه په تاريخ كښې هم مستقل رائې لرى. اودَ جمهور مؤرخينو دَ رائې پرواه نه كوى. دَجمهور مؤرخينو په نيز حضرت ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام دَ اجداد نه دې ليكن امام بخارى رحمه الله دَ هغوى مخالفت كولوسره دَ ابواب انبياء په ترتيب كښې دَ حضرت ادريس عليه السلام ذكر دحضرت نوح عليه السلام نه پس كړې دې. كيدې شى چه دَهغوى استدلال دَ حديث معراج نه وې چه حضرت ادريس عليه السلام حضورپاك ته «الأخ الصالح» اووئيل. كه چرې ادريس عليه السلام دَ اجداد نوح نه وې نو په ځائى دَ «الأخ الصالح» ونيلو به نى «الابن الصالح» وئيل. والله اعلم. [2]

په دې باندې بيا اشكال كيږى چه كله دَ امام بخارى رحمه الله په نيزادريس عليه السلام دَ اجداد نوح عليه السلام نه نه دې نوبيا هغه دَ باب لاندې ولې اوفرمائيل: «هوجدأبي نوح ويقال جدنوح عليهما السلام» دَدې جواب دادې چه دا عبارت دَ صحيح بخارى په اكثرو نسخوكښې درج نه دې. شراح دَدې تصريح كړې ده. [3] دا اضافه روستو راتلونكو نساخ او ناقلين تصرف كيدې شى. حضرت شيخ الحديث اوفرمائيل چه دَدې دا جواب هم كيدې شى چه امام بخارى رحمه الله په دې عبارت سره د مخالفينو دَمشهور مسلك طرف ته اشاره كړې وى. دَهغوى مقصد دادې چه په خلقوكښې هم دا خبره مشهوره ده چه ادريس عليه السلام دَ حضرت نوح عليه السلام دَ اجدادنه دې. دا جمله ليكلو سره دا خبره لازم نه راځى چه دَامام بخارى رحمه الله رائې دې هم دغه وى لكه چه هغه دَ جمهورو رائې نقل كړې ده. [4]

ويقال :جدّ نوح: ادريس عليه السلام دَ نوح دَ پلار لمك نيكه دې. امام بخارى رحمه الله د بعضو قول نقل كړې دې چه دهغوى په نيز ادريس عليه السلام دَ نوح عليه السلام نيكه دې. ښكاره خبره ده چه دا قول غلط دې. ځكه چه دَنوح عليه السلام نيكه متوشلخ دې نه چه اخنوخ يعنى ادريس عليه السلام. [5]

داهم ممكن ده چه دَ جد اطلاق په نوح باندې مجازاً شوې وى ځكه چه دَ پلار نيكه هم نيكه وى. چنانچه دَ نوح عليه السلام دَ پلار نيكه دَ نوح عليه السلام نيكه شو. لكه چه دلته دَ جد اطلاق په نوح باندې مجازاً كړې شوې دې. [6]

دَ مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله محقق رائې: حقيقت دادې چه دَحضرت ادريس عليه السلام په نوم اونسب كښې دَ اسلام دَمؤرخينو په رائې كښې سخت اختلاف دې اودَ كلك دليل دَ نه موجود كيد دَ وجې نه يوې رائې ته حتمى او راجح نه شى ونيلې كيدې. دَ انبياء كرام عليهم السلام دَ حالات په حواله دَ مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى رحمه الله قصص القرآن يو مستند كتاب دې. هغه دَ تاريخ دَقديم اوجديد كتابونونه استفاده كولوسره په ډير ژور كوشش سره دَحضرات انبياء كرام عليهم السلام محقق تفصيلى حالات نقل كړى دى. دَهغوى رائې هم دغه ده. دَحضرت ادريس عليه السلام باره كښې چه كوم اختلافى آراء دى دغه اختلافى وجوهات مخې ته په كيخودو سره يوفيصله كن يا كم نه كم راجح رائې نه شى قائميدلې. وجه داده چه قرآن مجيد خودَخپل مقصد رشد اودَ

---

[1] فتح البارى:۴۶۰/۸.
[2] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳قصص القرآن: ۴۵۱.
[3] عمدة القارى: ۳۰۸/۱۵تحفة البارى: ۲۲/۴.
[4] الأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.
[5] عمدة القارى: ۳۰۸/۱۵.
[6] عمدة القارى:۳۰۸/۱۵إرشادالسارى: ۲۵۳/۷.

هدايت په رڼاکښې دَ تاريخي بحث نه ځانله صرف دَهغوی نبوت دَ درجاتو اوچتوالي او دَهغوی دَ اوچتو صفاتو ذکر کړې دې. اودغه شان حديثي روايات هم دَدې نه مخکښې نه څی. په دې سلسله کښې چه څه هم دی هغه اسرائيلي روايات دی اوهغه هم دَ تضاد او اختلاف نه معمور. يوجماعت وائي چه هغه دَ نوح عليه السلام جدامجد دې اودَ هغه نوم اخنوخ دې او ادريس ئې لقب دې. يا په عربي ژبه کښې ادريس اوعبراني يا سرياني کښې دَهغه نوم اخنوخ دې. دَ ابن اسحاق رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې. اودَ بل جماعت خيال دې چه هغه دَ انبياء بني اسرائيل نه دې اوالياس اودريس هم دَ يوهستئ نوم او لقب دې اودَدې دواړو رواياتو په رڼاکښې بعض علماؤ دَدې تطبيق ورکولو کوشش کړې دې چه دَ جدنوح نوم اخنوخ دې اوادريس لقب اودَ بني اسرائيل دَ پيغمبر نوم ادريس دې اوالياس لقب دې. ليکن دا رائې بې سند اوبې دليل ده بلکه دَ قرآن عزيز الياس او ادريس جدا جدا بيانول شايد دې ته متحمل کيدې نه شي.[1]

خلاصه دا چه دَ جمهور مؤرخينو په نيز الياس او ادريس دوه جدا جدا شخصيتونه دی. ادريس عليه السلام جد نوح عليه السلام اوالياس دَ انبياء بني اسرائيل نه وو اودَ حضرت هارون دَ تره خوئي وو. پخپله الياس عليه السلام هم په ذريت نوح کښې شميرلې کيږي.

دَ حضرت ادريس عليه السلام بعض فضائل اوکمالات: حضرات مفسرين رحمهم الله دَحضرت ابوذر رضي الله عنه يو روايت نقل کړې دې چه دَحضرت آدم عليه السلام نه پس حضرت ادريس عليه السلام هغه اولني نبي دې په چاچه الله تعالى ديرش صحيفې نازل کړې.[2]

بل مفسرين حضراتو ليکلي دی چه حضرت ادريس عليه السلام علم نجوم او علم حساب موجد دې او دا دواړه علوم هغوی ته دَ معجزې په توګه ورکړې شوي دی. کپړې ګنډل هم هغوی ايجاد کړی دې. اول به خلقو دَ څناورو څرمن اچوله. وزن او دَ تول آلات اووسله هم دَهغوی اختراع دی. هغوی وسله جوړولو سره دَ بنوقابيل خلاف جهاد اوکړو. دَ کتابت دَ فن هم هغوی باني دی.[3] حضرت ادريس ته ادريس دکتاب الله په کثرت سره دَ لوستلو په وجه ونيلې شو اودَهغوی اصل نوم اخنوخ وو.[4]

وَقَوْلِ اللهِ عزوجل: ﴿وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾.....: دا دَ سورت مريم آيت ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ اِدْرِيْسَ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيْقًا نَّبِيًّا ۝ وَّرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ۝﴾[5] او په دې کتاب کښې دَ ادريس هم ذکر اوکړئ بيشکه هغه ډير رښتوني نبي وو او مونږ هغه په اوچت مکان باندې اوچت کړو.

ايا ادريس عليه السلام ژوندې اوچت کړې شوې دې؟: په اوچت مکان باندې دَ اوچتولو څه مطلب دې؟ بعض مفسرينو فرمائيلي چه دَدې مطلب دا دې چه مونږ هغه ته نبوت او رسالت اودَ بزرګئ لوړ مقام ورکړې دې.[6]

په رواياتو کښې دَحضرت ادريس عليه السلام باره کښې دا نقل دی چه هغه آسمان ته اوچت کړې شوې وو په دې وجه دَ بعض حضراتو په نيز ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ يعني اوچت مکان نه څلورم آسمان مراد دې.[1] په حديث معراج کښې تصريح ده

---

[1]) قصص القرآن: ۶۸/۱.

[2]) الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ۴۶۶/۱۳سورة مريم رقم الآية:۵۶. الكشاف للإمام الزمخشري: ۲۹/۴سورة مريم، رقم الآية: ۵۶.

[3]) روح المعاني: ۱۰۵/۱۶والجامع لأحكام القرآن: ۴۶۶/۱۳سورة مريم، رقم الآية:۵۶.

[4]) الكشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مريم: ۵۶ الجامع الأحكام القرآن للقرطبي:۴۶۶/۱۳سورة مريم:۵۶.

[5]) سورة مريم: ۵۷-۵۶.

[6]) فتح القدير: ۴۱۹/۳روح المعاني:۱۰۵/۱۶سورة مريم رقم الآية: ۵۷الكشاف للزمخشري: ۲۹/۴سورة مريم، رقم الآية:۵۷.

چه دَ رسول الله ملاقات حضرت ادریس علیه السلام سره په څلورم آسمان شوې وو. لیکن حافظ ابن کثیر رحمه الله دَدې نه انکار کوی هغه فرمائی چه په کومو روایاتو کښې دَحضرت ادریس علیه السلام په آسمان باندې دَ اوچتولو تصریح ده هغه دَ اسرائیلیات دَ قبیل نه دی او سنداً په دې کښې نکارت دې.[2]

دَمولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله رائې: حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله فرمائی چه دَ قرآن مجید مذکوره الفاظ بهرحال په دې خبره باندې صریح نه دی چه دلته دَ درجې اوچتیدل مراد دی که ژوندې آسمان ته اوچتول مراد دی. په دې وجه انکار رفع إلي السماء قطعی نه دی اوتفسیر قرآن په دې باندې موقوف نه دې.[3]

دَ جمهورو رائې: دَ جمهور علماؤ په نیز صحیح او مختار دادی چه په مذکوره آیت کښې دَ رفعت نه دَمکان حسی اوچتوالې مراد دې دَمرتبې اوچتوالې مراد نه دې. زمونږ استاذ حضرت مولانا ادریس کاندهلوی رحمه الله فرمائی چه په ظاهره قرآنی الفاظونه هم دغه متبادر کیږی چه الله تعالی هغه اوچت مکان یعنی آسمان ته اوچت کړې. او دَمرتبې اوچتوالې هم په دې کښې زیات دې چه هغه آسمان ته اوچت کړې شوې دې. امام رازی رحمه الله فرمائی چه دَمقام مدح هم دغه معنی مناسب ده. ځکه چه څوك دَ اوچتې مرتبې والا وی هم هغه آسمان ته اوچتولې شی.[4] دَ مشهور مفسر حافظ ابن جریر رحمه الله خیال هم دې طرف ته دې چه په آیت کښې دَ رفع نه دَمکان اوچتوالې یعنی دَ آسمان طرف ته اوچتول مراد دی.[5] حضرت شاه ولی الله رحمه الله هم په خپله ترجمه کښې هم دا معنی اختیار کړې ده.[6]

دَامام بخاری رحمه الله رحجان: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله ﴿وَرَفَعْنَٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا﴾ ترجمه قائم کړې ده اودَدې لاندې ئی حدیث اسراء ذکر کړې دې په کوم کښې چه دَ ادریس علیه السلام دَ رسول الله ﷺ سره دَملاقات ذکر دې. لکه چه امام بخاری رحمه الله دَترجمةالباب آیت سره دَحدیث اسراء هغه مضمون طرف ته اشاره کړې ده چه په څلورم آسمان باندې حضرت ادریس علیه السلام سره دَ رسول الله ﷺ ملاقات اوشو او ښکاره خبره ده چه په څلورم آسمان باندې ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ اوچت او لوړ مکان اطلاق دَ څه شك شبه نه بغیر کیږی.[7]

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په دې تقریر سره دَامام بخاری رحمه الله رحجان هم متعین شو چه په مذکوره آیت کښې دَمکان نه حسی مکان مراد دې او دَ هغوی په نیز هم دَ آیت مطلب دادې چه الله تعالی حضرت ادریس علیه السلام اوچت مکان یعنی آسمان ته اوچت کړو.

یواشکال اودَهغې جواب: په دې باندې اشکال پیدا کیږی چه بعض انبیاء دَ ادریس علیه السلام نه په اوچت مکان باندې دی. په دې لحاظ سره دَ ادریس علیه السلام مکان ته ﴿مَكَانًا عَلِيًّا﴾ ونیلو څه معنی ده؟ دَدې جواب دادې چه دلته دَحضرت ادریس علیه السلام دَپاره مطلقاً دَ اوچت مکان تذکره ده دَدې خبرې ذکر نشته دې چه هغوی دَ ټولو انبیاء کرامو علیهم السلام نه په اوچت مقام باندې دې. لهذا دا اشکال هم نه دی وارد کیدل پکار.[8]

---

[1]) روح المعانی: ۱۰۵/۱۶سورة مریم رقم الآیة: ۵۷ الکشاف للزمخشری: ۲۹/۴سورة مریم، رقم الآیة: ۵۷.
[2]) البدایة والنهایة: ۱۳۴/۱.
[3]) بیان القرآن: ۱۱/۲میر محمد کتب خانه.
[4]) التفسیر الکبیر للرازی: ۲۳۳/۲۱.
[5]) جامع البیان فی تفسیر القرآن للطبری: ۷۲/۱۶.
[6]) معارف القرآن للکاندهلوی: ۵۰۶/۴.
[7]) فتح الباری: ۴۶۲/۸والأبواب والتراجم ص: ۲۱۳.
[8]) عمدة القاری: ۳۰۸/۱۵.

دَدې يو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه دَ ادريس عليه السلام نه بغير بل څوك ژوندې حالت کښې آسمان ته نه دې اوچت کړې شوې. په دې اعتبار سره دَ هغه مکان په اوچت خائې کيدل مراد دی ليکن ښکاره خبره ده چه دا جواب محل نظر دې د حضرت عيسى عليه السلام ژوندې آسمان ته اوچتيدل دَ احاديث صحيحه نه ثابت دی. خودَ ادريس عليه السلام په ژوندی حالت کښې آسمان ته اوچتيدل په يو مرفوع روايت سره هم ثابت نه دی. [1]

خو حافظ ابن جرير طبرى رحمه الله، حافظ ابن کثير رحمه الله او امام رازى رحمه الله يو روايت نقل کړې دې چه عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دکعب احبار نه ﴿ وَرَفَعْنٰهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴾ دَمطلب تپوس اوکړو نوکعب دَهغې تفسير کولو سره اووئيل: الله تعالى په حضرت ادريس عليه السلام باندې وحى نازل کړې چه اې ادريس اهل دنياچه په يوه ورځ کښې څومره نيك اعمال کوى دَهغى ټولو په برابرئى کښې به تاته هره ورځ اجر درکولې شى. په دې سره دَحضرت ادريس عليه السلام په زړه کښې دا خواهش پيدا شو چه که چرې هغه ته اوږد عمر ورکړې شى نو په اعمالوکښې به ورځ په ورځ اضافه کيږى. حضرت ادريس عليه السلام دَالله تعالى دَوحى او دَخپل خواهش اظهار خپل رفيق فرښتې په مخکښې اوکړو. چنانچه رفيق فرښتې هغه په خپلو دواړو وزرو باندې کينولو اودَ آسمان طرف ته ئې والوزولو. څلورم آسمان ته چه اورسيدو نو ملك الموت دَزمکې طرف ته راکوزيدو په دغه ځائې باندې دَ دواړو ملاقات اوشو. رفيق فرښتې ملك الموت سره دَ حضرت ادريس عليه السلام دَ خواهش باره کښې خبرې اترې اوکړې نوملك الموت اووئيل «وأين إدريس؟» او ادريس کوم ځائې دې؟ هغه په جواب کښې اووئيل چه هغه خوماسره دې. ملك الموت اووئيل «إن هذا الشيء عجيب، أمرت بأن أقبض روحه في السماء الرابعة، فقلت: كيف ذاك وهو في الأرض» يعنى څومره عجيبه خبره ده ماته دَ ادريس عليه السلام روح په څلورم آسمان باندې دَ قبض کولو حکم راکړې شو نوما وئيل چه دا څنګه ممکن کيدې شى چه ادريس خو په زمکه کښې دې؟ چنانچه هغه وخت ملك الموت دَ ادريس عليه السلام روح قبض کړو. دا واقعه نقل کولو نه پس کعب احبار ابن عباس رضي الله عنهما ته اوخودل چه دَدې آيت هم دغه مطلب دې. [2]

ليکن حافظ ابن کثير رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دا دَ اسرائيلى رواياتو نه دی او په دې روايت کښې سنداً نکارت دې. [3]

هم دَدې رواياتو نه استدلال کولو سره بعض حضراتو اوفرمائيل چه آسمان ته دَ اوچتيدلو نه پس دَحضرت ادريس عليه السلام روح قبض کړې شو. خو بيا هم بعض حضراتو فرمائيلى چه «رفع إلى السماء» نه پس هغه دَ حضرت عيسى عليه السلام په شان تر اوسه پورې ژوندې دې او په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. چنانچه علامه قسطلانى رحمه الله دَ ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره دَ مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې: «إنه رفع إلى السماء ولم يمت كما رفع عيسى» [4] يعنى ادريس عليه السلام دَ آسمان طرف ته اوچت کړې شوې اوهغه مړنه دې لکه چه عيسىٰ عليه السلام اوچت کړې شوې او تر اوسه پورې ژندې دې.

حافظ ابن کثير رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائى: «إن أراد أنه لم يمت إلى الآن ففيه نظر، وإن أراد أنه رفع حيًا إلى السماء ثم قبض، فلا ينافي ما ذكره كعب أنه قبض في السماء الرابعة» [5] يعنى که چرې دَمجاهد رحمه الله مقصد دا وى چه په ادريس عليه السلام باندې تر دغه وخته پورې مرګ نه دې راغلې، نو دا خبره محل نظر ده اوکه چرې دا خودل غواړى چه هغه آسمان ته

---

[1] فتح البارى: ۴۶۳/۸ والأبواب والتراجم للكاندهلوى ص: ۲۱۳.

[2] جامع البيان فى تفسير القرآن للطبرى: ۷۲/۱۶دارالمعرفة، تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳دارالفكر، والتفسير الكبير: ۲۳۳/۲۱فتح البارى: ۴۶۳/۸.

[3] تفسير ابن كثير: ۱۲۷/۳فتح البارى: ۴۶۳/۸.

[4] إرشادالسارى:۶۵۴/۷

[5] البداية والنهاية: ۱۳۴/۱إرشادالسارى: ۶۵۴/۷

ژوندي اوچت کړې شوې بيا دهغه روح قبض کړې شوې نو په دې صورت کښې د هغه قول د کعب احبار د روايت معارض نه دې. په کوم کښې چه هغه په څلورم آسمان د ادريس علیه السلام د روح قبض کيدلو ذکر کړې دې.

[۳۱۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، ح حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ "فُرِجَ سَقْفُ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ، فَنَزَلَ جِبْرِيلُ فَفَرَجَ صَدْرِي، ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءِ زَمْزَمَ، ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ، مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا، فَأَفْرَغَهَا فِي صَدْرِي، ثُمَّ أَطْبَقَهُ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ، فَلَمَّا جَاءَ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا [ص: ۱۳۶] قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ: افْتَحْ، قَالَ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا جِبْرِيلُ قَالَ: مَعَكَ أَحَدٌ قَالَ: مَعِي مُحَمَّدٌ، قَالَ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ فَافْتَحْ، فَلَمَّا عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا إِذَا رَجُلٌ عَنْ يَمِينِهِ أَسْوِدَةٌ، وَعَنْ يَسَارِهِ أَسْوِدَةٌ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: هَذَا آدَمُ وَهَذِهِ الأَسْوِدَةُ عَنْ يَمِينِهِ، وَعَنْ شِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ، فَأَهْلُ اليَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الجَنَّةِ، وَالأَسْوِدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ، فَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ يَمِينِهِ ضَحِكَ، وَإِذَا نَظَرَ قِبَلَ شِمَالِهِ بَكَى، ثُمَّ عَرَجَ بِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ، فَقَالَ لِخَازِنِهَا: افْتَحْ، فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الأَوَّلُ فَفَتَحَ" قَالَ أَنَسٌ: فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ إِدْرِيسَ، وَمُوسَى، وَعِيسَى، وَإِبْرَاهِيمَ وَلَمْ يُثْبِتْ لِي كَيْفَ مَنَازِلُهُمْ، غَيْرَ أَنَّهُ قَدْ ذَكَرَ: أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا، وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّادِسَةِ، وَقَالَ أَنَسٌ: فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ بِإِدْرِيسَ قَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، فَقُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا إِدْرِيسُ، ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ هَذَا مُوسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالأَخِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ عِيسَى، ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ: مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالِابْنِ الصَّالِحِ، قُلْتُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ: هَذَا إِبْرَاهِيمُ" قَالَ: وَأَخْبَرَنِي ابْنُ حَزْمٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا حَيَّةَ الأَنْصَارِيَّ، كَانَا يَقُولاَنِ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ثُمَّ عُرِجَ بِي، حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوًى أَسْمَعُ صَرِيفَ الأَقْلاَمِ»، قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَفَرَضَ اللَّهُ عَلَيَّ خَمْسِينَ صَلاَةً، فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ حَتَّى أَمُرَّ بِمُوسَى، فَقَالَ: مُوسَى مَا الَّذِي فَرَضَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسِينَ صَلاَةً، قَالَ: فَرَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لاَ تُطِيقُ ذَلِكَ، فَرَجَعْتُ فَرَاجَعْتُ رَبِّي، فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ، لاَ يُبَدَّلُ القَوْلُ لَدَيَّ، فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ رَاجِعْ رَبَّكَ، فَقُلْتُ: قَدِ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي، ثُمَّ

انْطَلَقَ حَتّٰى أَتٰى بِيَ السِّدْرَةَ الْمُنْتَهٰى، فَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ لَا أَدْرِي مَا هِيَ [ص: ۳۷]، ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ، فَإِذَا فِيهَا جَنَابِذُ اللُّؤْلُؤِ، وَإِذَا تُرَابُهَا الْمِسْكُ" [ص ۱۸۷ - ۱۸۸] [ر ۳۴۲] [۱]

ترجمه حضرت ابوذر رضي الله عنه بيان كوى رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمانيلو چه (يوه شپه) زما دكور چت كولاؤ كړې شو هغه وخت زه په مكه كښې ووم، بيا (دغه كولاؤ چت نه) حضرت جبرائيل عليه السلام راكوز شو بيا هغه زما سينه اوڅيرله، بيا هغه د زمزم په اوبو سره اووينځله، بيا نې سرو زرو يو رکيبنى راوړله، هغه رکيبنئ د حكمت او ايمان نه ډكه شوې وه. (دغه فرښتې ايمان اوحكمت) زما په سينه كښې واچول او سينه نې بنده كړه. بيا (جبرائيل عليه السلام) زما لاس اونيولو، بيا نې زه واخستم او د دنيا د آسمان طرف ته نې اوخيژولم. بيا چه كله د دنيا آسمان ته اورسيدو نو جبرائيل عليه السلام په دروازه باندې مقرر څوكئى كونكى ته اوونيل دروازه كولاؤ كړه. دې (څوكئى والا) اوونيل څوك؟ هغه جواب وركړو (زه) جبرائيل يم. هغه تپوس اوكړو تا سره څوك بل هم شته؟ جبرائيل عليه السلام جواب وركړو او ما سره حضرت محمد ﷺ دې. څوكيدارې فرښتې تپوس اوكړو چه آيا هغوى ﷺ ته پيغام ليګلو سره راغوښتې شوې دې؟ جبرائيل عليه السلام جواب وركړو او. بيا چه كله دروازه كولاؤ كړې شوه نو موږ د دنيا آسمان ته پورته اوختلو نوهلته موږ يو سړې اوليدلو چه ناست وو. دهغه ښي طرف ته څه تت غونډې صورتونه وو اوګس طرف ته هم څه تت شان صورتونه وو. كله چه به هغه خپل ښي طرف ته كتل نو مسكې به شو او كله چه به نې ګس طرف ته اوكتل نو په ژړا به شو. هغه (ماته په كتلو سره) اوونيل: (مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح) په خير راغلې اې صالح نبي او صالح خويه. ما د جبرائيل عليه السلام نه تپوس اوكړو دا څوك دې؟ هغه اوونيل دا آدم عليه السلام دې او دا د ښي اوګس طرف ته د ده د اولاد روحونه دى. ښى طرف ته د جنتيانو روحونه دى او ګس طرف ته د دوزخيانو روحونه دى. هم په دې وجه چه كله هغه خپل ښى طرف ته ګورى نو خاندى اوكله چه خپل ګس طرف ته ګورى نوژاړى. تردې چه حضرت جبرائيل عليه السلام زه خان سره دويم آسمان ته اوخيژولم. بيا نې د دويم آسمان څوكيدار ته اوونيل دروازه كولاؤ كړه. نو ددغه آسمان څوكيدارې فرښتې هم هغه شان سوال اوكړو لكه چه په اول آسمان كښې فرښتې كړې وو. بيا هغه دروازه كولاؤ كړه.

حضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل چه حضرت ابوذر رضي الله عنه اوفرمائيل چه نبي كريم ﷺ په آسمانونو كښې حضرت ادريس، حضرت موسىٰ، حضرت عيسىٰ اوحضرت ابراهيم عليهم السلام اوليدل (ليكن) هغوى د انبياء عليهم السلام (په آسمانونو كښې) منازل بيان نه كړل (چه كوم يو نبي په كوم آسمان باندې وو). (حضرت انس رضي الله عنه اوفرمائيل چه) حضرت ابوذر رضي الله عنه داخبره ذكركړه چه نبي كريم ﷺ د دنيا په آسمان حضرت آدم عليه السلام سره ملاقات اوكړو او په شپږم آسمان باندې حضرت ابراهيم عليه السلام سره.

حضرت انس رضي الله عنه بيان اوكړو چه كله حضرت جبرائيل عليه السلام نبي كريم ﷺ بوتلو او حضرت ادريس عليه السلام سره تيريدل نوهغوى: (مرحبا بالنبي الصالح والأخ الصالح) يعنى په خير راغلې اې صالح نبي او اې صالح روره. ما تپوس اوكړو دا څوك دې؟ جبرائيل عليه السلام اوونيل دا حضرت ادريس عليه السلام دې بيا زه موسىٰ عليه السلام سره تيريدم نوهغه ماته په كتلو سره اوونيل (مرحبا بالنبي الصالح والاخ الصالح) ما تپوس اوكړو دا څوك دې؟ جبرائيل عليه السلام اوفرمائيل دا موسىٰ عليه السلام دې بيا زه حضرت عيسىٰ عليه السلام سره تير شوم نوهغوى هم اوونيل (مرحبا بالنبي الصالح والاخ الصالح) په خير راغلې اې صالح نبي او اې صالح روره ما تپوس اوكړو دا څوك دې؟ حضرت جبرائيل عليه السلام اوونيل دا عيسىٰ عليه السلام دې بيا زه ابراهيم عليه السلام سره تير شوم نوهغوى ماته كتلوسره اوفرمائيل (مرحبا بالنبي الصالح والابن الصالح) په خير راغلې اې صالح نبي اوصالح خويه ما د جبرائيل نه تپوس اوكړو دا څوك دې؟ نوجبرائيل عليه السلام جواب راكړو دا حضرت ابراهيم عليه السلام دې

[۱] والحديث مر تخريجه في كتاب الصلاة باب كيف فرضت الصلاة في الإسراء: رقم: ۳۴۹.

ابن شهاب رحمه الله بیان کوی چه ماته ابن حزم رحمه الله خبر راکړو چه ابن عباس رضی الله عنهما او ابوحبه انصاری رضی الله عنه وائي چه بیا زه نور اوچت اوخیژولې شوم تردې چه زه یو داسې اوچت مقام ته اورسیدم چرته چه ما (د فرښتو) د قلمونو (کشاری) آوازونه اوریدو. ابن حزم رحمه الله د (خپل شیخ) نه حدیث بیان کړو او انس بن مالك رضی الله عنه (د ابوذر رضی الله عنه په واسطه سره) بیان کړو چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائیلو چه الله تعالی زما په امت باندې پنځوس مونځونه فرض کړل. چه کله ما دا فریضه واخسته واپس شوم اوحضرت موسٰی علیه السلام سره تیریدم نوهغوی تپوس اوکړو چه الله تعالی ستا په امت باندې څه فرض کړل؟ ما جواب ورکړو پنځوس مونځونه نې فرض کړل. موسٰی علیه السلام دې اوریدو سره اووئیل تاسو خپل رب ته واپس تشریف یوسئی ځکه چه ستا امت په دومره اندازه باندې د عبادت طاقت نه لری. نوزه بیا واپس شوم. نو الله تعالی (د دغه عبادت) یوه حصه معاف کړه بیا زه موسٰی علیه السلام له راغلم اومې خودل چه الله تعالی یوه حصه عبادت معاف کړو. حضرت موسٰی علیه السلام بیا هغه خبره اوکړه چه ته خپل رب ته رجوع اوکړه ستاسو امت د دې هم طاقت نه لری. ما بیا رجوع اوکړه نو الله تعالی د هغې یوه حصه نوره هم معاف کړه بیا زه هغه ته راواپس شوم (او خبر مې ورکړ) نوهغوی اووئیل چه ته بیا خپل رب ته واپس اوګرځه ځکه چه ستاسو امت (د دې هم) طاقت نه لری. چنانچه مابیا رجوع اوکړه نو الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو (اوس) دا پنځه مونځونه (مقرر کولې شی) اودا (په حقیقت کښې د ثواب په اعتبار سره) پنځوس دی. زما په نیز خبره بدلیدلې نه شی. بیا هم هلته موسٰی علیه السلام له واپس راغلم نوهغوی اووئیل چه خپل رب ته رجوع اوکړه ما اووئیل (چه اوس ماته د خپل رب نه (باربار وینا کولوسره) شرم راځی.

بیا جبرائیل امین زه سدرة المنتهٰی ته بوتلم. هغه (ونه) داسې مختلف رنګونو پټه کړې وه چه د هغې متعلق ماته معلومه نه شوه چه دغه څه دی. دې نه پس ئې زه جنت ته بوتلم ما په جنت کښې د مرغلرو ګنبدونه اولیدل او د هغې خاوره د مشك (په شان) وه.

تراجم رجال

عبدان: دا د عبدالله بن عثمان بن جبلة مروزی لقب دې. د دوی تذکره (بدء الوحی) پنځم حدیث لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب کیف کان بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[3]

زهري: دا امام المحدثین ابن شهاب زهری رحمه الله دې. د دوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[4]

احمدبن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح رحمه الله دی.[5]

عنبسة: دا ابوعثمان عنبسه بن خالد بن یزید ایلی رحمه الله دې.[6]

---

[1] کشف الباری: ۱/۴۶۱.

[2] کشف الباری: ۱/۴۶۲.

[3] کشف الباری: ۳/۲۸۲.

[4] کشف الباری: ۱/۳۲۶.

[5] کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد رقم الحدیث: ۴۷۱.

[6] کتاب الکسوف باب خطبة الإمام فی الکسوف رقم الحدیث: ۱۰۴۶.

یونس: دا ابوزید یونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمه الله دی. دَدوی تذکره (بدء الوحی) دَدریم حدیث لاندې تیره شوې ده.[2]

انس بن مالک: دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب: من الإیمان أن یحب لغیره ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوذر: دا جندب بن جناده ابوذر غفاری رضی الله عنه دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة) لاندې تیره شوې ده.[4]

دا روایت دَحدیث معراج په نوم سره مشهور دې او په دې باندې تفصیلی مباحث (کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء) لاندې تیرشوی دی.[5]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث باب یوه جمله (فلما مر جبریل بإدریس) او دویمه جمله ده (وجد فی السماوات إدریس) په دې دواړو جملو سره دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دواړو کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره ده.[6]

۸- باب: ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ﴾ /الأعراف: ۶۵/.

ماقبل سره ربط اودَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب وړاندینی باب سره مناسبت واضح دې چه تیر باب کښې دَحضرت ادریس علیه السلام تذکره وه او اوس دَ حضرت هود علیه السلام ذکر کیږی.

دَ دې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت هود علیه السلام تذکره اودَ دې آیاتونو مبارکو تشریح بیانول غواړی په کوم کښې چه دَ قوم عادته دَ هغوی دعوت تبلیغ اوتلقین او تذکیر بیان دې.[7]

دَحضرت هود علیه السلام نسب او مختصر تذکره: قرآن مجید کښې دَحضرت هود علیه السلام تذکره په اووه مقاماتو کښې راغلې ده. هغوی دَ قوم عاد دَنسل نه وو اوهم دَهغوی طرف ته مبعوث کړې شوې وو. حضرت قتاده رحمه الله دَهغوی نسب نامه داسې بیان کړې ده. هودبن عبدالله بن رباح بن الخلود بن عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح.[8] خو امام مجاهد رحمه الله دهغوی نسب نامه عامر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح نقل کړې ده. ابن هشام رحمه الله وائی چه دهود علیه السلام نوم عابر وو.[9] دَ جمهورو په نیز ړومبې قول راجح دې.[10]

---

[1] کشف الباری: ۲۸۲/۳.

[2] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[3] کشف الباری: ۴/۲.

[4] کشف الباری: ۲۳۸/۲.

[5] کشف الباری کتاب الصلاة باب کیف فرضت الصلاة فی الإسراء ص: ۸۵ — ۲۰۰.

[6] عمدة القاری: ۳۰۹/۱۵.

[7] عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

[8] تاریخ للطبری: ۲۱۶/۱ دارالتراث بیروت.

[9] المنتظم فی تاریخ الملوک والأمم لأبی الفرج الجوزی: ۲۵۲/۱ تاریخ ابن خلدون: ۲۳/۲ دارالفکر بیروت. فتح الباری. ۴۶۴/۸ عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

[10] فتح الباری ۴۶۴/۸ عمدة القاری: ۳۱۰/۱۵.

دَحضرت هود علیه السلام تعلق خلود قبیلې سره وو اودا دَ قوم عاد دَ ټولو نه مؤقر قبیله وه.[۱] رنګ ئې سور سپین وروجیه وو او لویه ږیره ئې وه. ونیلې شي چه حضرت هود علیه السلام په بنیاد مو کښې د حسن اوجمال په اعتبار سره آدم علیه السلام ته دَ ټولو نه نیزدې وو سوا دَ حضرت یوسف علیه السلام.[۲] اسحاق بن بشر رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَ ټولو نه اول په عربي ژبه کښې خبرې حضرت هود علیه السلام کړې دی.[۳]

دحضرت هود علیه السلام وفات اومدفن: دَحضرت هود علیه السلام دَ وفات اومدفن متعلق دَ مؤرخینو اقوال مختلف دی. دَ بعض حضراتو رائې ده چه هود علیه السلام دَ قوم عاد دَ هلاکت نه پس دَحضرموت طرف ته هجرت اوکړو اوهم هلته وفات اوتدفین اوشو.[۴]

حضرت علی رضی الله عنه به فرمائیل چه دَهغوي قبر حضر موت کښې کثیب احمر (سرې غونډئې) باندې دې اودَ هغه سر ته دَ جاړې (کیکر) یا بیرې ونه ولاړه ده.[۵] دغه شان روایت دَ اسحاق بن عبدالله بن ابی فروة رحمه الله نه هم نقل دې چه دَ حضرت هود علیه السلام قبر مبارک په یمن کښې په یوغر باندې دې. حضرت عثمان بن ابی عاتکه رحمه الله فرمائی چه دحضرت هود علیه السلام مدفن فلسطین کښې دې.[۶] دَ ابن سابط رحمه الله نه نقل دی حضرت نوح علیه السلام حضرت هود علیه السلام حضرت شعیب علیه السلام اوحضرت صالح علیه السلام قبرونه په مکه کښې مقام ابراهیم په مینځ کښې او رکن یمانی اوزمزم په مینځ کښې دزمکې په ټکړه کښې دی.[۷] په دې مختلف اقوالو کښې قرین قیاس دادې چه دَهغوی قبر مبارک په یمن کښې وې ځکه چه هم دغه دهغوی آبادئې وې.[۸]

قوم عاد عاد عربو دَ ټولو نه پخوانئې قبیله ده. دا دَ ډیرو سرکشو اومتمرد انسانانو یوه ډله وه. دَ اوږد قد اومضبوط بدنونو مالکان وو. په صناعت او کاریګرئې کښې بې مثال وو. بت تراش وو اوهم دغه دَ هغوی مشهوره پیشه وه. په غرور کښې اخته او په خپل طاقت باندې مغروره وو. دَحضرموت دَ یو وادئې نوم احقاف دې. قوم عاد هم هلته آباد وو. دهغوی آبادی دَ عربو دَ ټولو نه بهترین مقامات حضر موت، یمن او خلیج فارس دَ سواحل نه دَ عراق حدود پورې خوره وه. یمن دَهغوی دارالحکومت وو.

عاد (دچاطرف ته چه قبیله منسوب ده) دَهغوی دَ بادشاه نوم دې. دوی به دَ سپوږمئې عبادت کولو اودَهغه ډیر اوږد او لوئې عمر وو. زر خو صرف دَهغه ښځې وې دَ چا دَ خیټونه چه دَ عاد په ژوند کښې څلور زره بچي پیداشو.[۹] دَ نوح علیه السلام دَ وفات نه پس هغه په مخ دَ زمکې اولنې بادشاه وو اوهغه دَ ژوند دولس سوه سپرلی لیدلی.[۱۰]

---

[۱]) فتح الباری:۸/۴٦٤.

[۲]) عمدة القاری: ۱۵/۲۱۰.

[۳]) تفسیر المنار: ۸/۴۳۷محمدرشید رضا.

[۴]) عمدة القاری:۱۵/۳۱۲.

[۵]) مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر: ۳۷/۱۵۷دارالفکر، البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ۱/۳۰۳دارهجر للطباعة والنشر.

[٦]) البدایة والنهایة قصة هود علیه السلام: ۱/۳۰۳دارهجر، عمدة القاری: ۱۵/۳۱۲ مختصر تاریخ دمشق:۳۷/۱۵۷.

[۷]) مختصر تاریخ دمشق: ۳۷/۱۵۷ دارالفکر.

[۸]) رحلة ابن بطوطة المسماة: تحفة النظار فی غرائب الأمصار وعجائب الأسفار: ۱/۱۹٦قبیل ذکر التنبول، المطبعة الخیریة.

[۹]) عمدة القاری: ۱۵/۳۱۰.

[۱۰]) عمدة القاری: ۱۵/۳۱۰.

د انتقال نه پس دعاد مشر خوئې شديد بن عاد په حکومت باندې کيناستو او ۵۸۰ کاله ئې د حکومت مزې واخستې. د شديد د مرګ نه پس د حکومت واګې د هغه رور شداد بن عاد لاس ته راغلې چا چه أرم ذات العماد جوړ کړو.(١)

مختصر دا چه قوم عاد د خپل بې شانه طاقت په زور باندې په مخ د زمکې حکومت اوکړو څه چه دهغوی په زړه اوده ماغو کښې د غرور پوکې وهلوسره هغوی سرکش او طاغي جوړ کړل. ونيل به ئې (من أشد منا قوة) زمونږ نه زيات طاقتور څوک دې؟ پوره قوم د بت پرستنې په وباکښې راګير وو. کله چه په سرکشنې عصيان اوتمرد کښې د حد نه زيات شو نو الله تعالى هم دهغوى د قوم يو کس حضرت هود عليه السلام په رسالت سره سرفراز کړو او دهغوى په نيغه لار باندې راوستلو او د توحيد د دعوت ورکولو حکم ئې ورکړو.

قوله: وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا......: يعنې مونږ عاد طرف ته دهغوى رور هود عليه السلام (پيغمبر جوړولوسره) اوليګلو. هغه اوونيل اې زما قومه تاسو صرف د يو الله تعالى عبادت اوکړئ ئې دهغه نه بغير د ستاسو څوک معبود نشته دې آيا تاسو نه ويريږئ؟

وَقَوْلِهِ: ﴿إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ - إِلَى قَوْلِهِ - كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ﴾ /الأحقاف: ٢١-٢٥/.

إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ......پوره آيت داسې دې: ﴿وَاذْكُرْ أَخَا عَادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَأْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝ قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَٰكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ۝ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ۝ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ۝﴾ [سورة الأحقاف آيت: ٢١ - ٢٥]

ترجمه: او يادکړه د عاد رور هود کله چه هغه خپل قوم د احقاف(٢)

---

١) عمدة القاري: ١٥/٣١٠.

٢) احقاف چرته چه دعاد آبادئ وې په سوونو ميلونو باندې خور يو عظيم ريګستان دې نن صبا هغې ته الربع الخالي وائي. دلته چه کله د هوا ګانو تيزې اوخطرناکې چپې چلېږي نوږونـد مشکل شي. د شګې غرونـه هباء منثور جوړېدو سره د هوا په چپو باندې الوزي. اوچرته چه هغه حصارېږي هلته د شګو لونې لونې ډيرې جوړېږي. قافلې او کلي ددې لاندې خښيدو سره د مرګ نه وړاندې د خاورو ګولـه کيږي. کلـه چه اتفاقاً ددغه ځائي نه شګه اخواکيږي اود انسانې هډوکو اود ډډو ډانچو قلعه شان ښکاري. يو انګريز سياح ذ عربو په ريګستانونوکښې د دغه طوفان مشاهده کړې ده هغه ليکي: غرمه وه د جنوب د طرف نه ناځاپې د ګرمې هوا چپې راغلې د هوا تيزوالې په مزه مزه تيزيدو. زما عرب ملګرو خپل مخونه په کپړو کښې راپټ کړل او اوښان ئې په هلو وهلوسره تيز کړل ليکن اوښانو به بار بار د کيناستو کوشش کولو. ما د ملګرو نه د واقعه معلومات اوکړل ليکن هغوی د ډيرې ويرې په حالت کښې صرف دومره اوونيل چه که مخامخ خيمې ته اورسيدو نو ځان به بچ شي. دې دوران کښې هوا نوره هم تيزه شوه ګرمې دومره زياته شوه چه معلوميدله چه د آسمان نه دوزخ راکوز شوې دې آخر کوشش کولوسره مونږ خيمې ته اورسيدلو. هلته يوه ښځه مخ پټ کړې پړمخې پرته وه. زمونږ اوښانو د هوا نه مخ تاوکړې پوزه په شګو کښې ورخښولوسره لکه ډمړه پريوتل. مونږ هم خيمې ته تلوسره مخ پټ کړو او پړمخې پريوتلو. تياره دومره سخته وه چه شپه معلوميدله. لس مينټه هم دغه حالت وو. بيا په هوا اوګرمئ کښې کمې اوشو. کله چه مونږ پاسيدو نوزمونږ مخونه مړژواندې شوې وو.(تاريخ ارض القرآن ص: ١٧٨).

اوويرولو او ډير ويرونكي دَهغوى نه وړاندې تيرشوى دى او دَهغوى نه شاته هم (دَ دې ټولو دا پيغام وو چه) دَ الله تعالى نه بغيرد بل چا عبادت مه كوئى. ماته په تاسو ټولو باندې دَ هيبت ناكې ورځې دَ آفت انديښنه ده (هغه آفت څوك اخوا كولې نه شي اونه به په هغه ورځ دَ چا دوستى او سفارش په كار راځى) هغوى اوونيل: آيا ته مونږ له دَدې دَ پاره راغلې ئى چه مونږ دَ خپلو معبودانونه واړوې؟ كه چرې ته رښتونې ئى نو راوله په مونږ باندې هغه (عذاب) دَكوم چه ته دعوى كوې. (لهذا مونږ به دَ خپلو پلارانو نيكونو په طريقه باندې كلك ولاړ يو او خپل معبودان به هيڅ كله نه پريږدو) هغوى اوفرمائيل: دا علم خو صرف هم الله تعالى سره دې چه هغه عذاب به كله راځى. ماته ئى چه كوم پيغام راكولوسره ليږلې شوې يم زه خو تاسو ته هم هغه پيغام دررسوم. تاسو له پكاردى چه تاسو په دې خبره باندې يقين اوكړئى، ليكن زه دا خامخا وينم چه تاسو دَ نادانئى خبرې كوئى. ځكه چه ستاسو مطالبات بيشكه ستاسو دَ نادانئى او جهالت دليل دې. دَ الله تعالى پيغمبر ته نه دَ عذاب راكوزولو اختيار دې اونه قدرت اونه دَ دې خبرې علم دې چه عذاب به كله راځى؟ بيا چه كله هغوى دَغه اوريځ اوليدله كوم چه دَهغوى دَ كندو طرف ته مخ كولو نو هغوى خوشحاليدلو وئيل دا اوريځې دى چه په مونږ باندې به باران راوروى. هغه كال اوچ كالې او قحط وو په دې وجه ئى اوميدونه تړل چه په اوريځو وريدو سره به ټولې كندې او نالئى ډكې شى او زمكه به آباده شى. نه، بلكه دا خو هغه څيز دې كوم چه تاسو زر غوښتلو. يوه سيلئى ده په كوم كښې چه دردناك عذاب دې. چه هرڅيز به دَ خپل رب په حكم باندې دَ بيخه راؤباسى. چنانچه هغه اوريځو په خائى دَ خړوبوالى دَ الله تعالى عذاب جوړيدو سره په هغوى راوريدو او اووه اته ورځو پورې دا خطرناك طوفان اوسيلئى دَ الله تعالى عذاب وړولو. كوم چه ونې دَ جرړو نه اوويستلې آبادئى ئى تباه برباد كړې لوئى لوئى طاقتور ځناور دَدې طوفان په مخكښې دَ معمولې ډكو خاشود حقيقت نه زيات نه وو. چنانچه كله سحر دوى پاسيدل نو هيڅ څيز نه ښكاره كيدلو سوا دَهغوى دَ مكانونو كوم چه دَ كنډراتو په شكل كښې ښكاريدل. مونږ نافرمان قوم ته داسې سزا وركوو.

فِيهِ: عَنْ عَطَاءٍ وَسُلَيْمَانَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ a. [ر: ٣٠٣٤، ٤٥٥١]

امام بخارى رحمه الله دَ حضرت عطاء بن ابى رباح رحمه الله روايت بدء الخلق كښې (باب ذكر الريح) كښې موصولاً ذكر كړې دى او هلته دَ حديث شروع جمله (كان إذا رأي مخيلة أقبل وأدبر) نه او انتهاء په جمله (وما أدري لعله كما قال قوم عاد: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ﴾ الآية) باندې كيږى.

او دَ حضرت سليمان بن يسار رحمه الله روايت كتاب التفسير كښې دَ سورة الأحقاف لاندې موصولاً نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دادى: (كان إذا رأي غيما أو ريحا عرف في وجهه. قالت يا رسول الله! الناس إذا رأوا الغيم فرحوا رجاء أن يكون فيه المطر، وأراك إذا رأيته عرف في وجهك الكراهية؟ فقال: يا عائشة، ما يؤمني أن يكون فيه عذاب، عذب قوم بالريح. وقد رأى قوم العذاب فقالوا: هذا عارض ممطرنا) [1]

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چه كله به رسول الله صلى الله عليه وسلم اوريځ يا هوا ليدله نو پريشانى به دَهغوى دَ مخ مبارك نه ښكاره كيدله عائشه رضي الله عنها عرض اوكړو يا رسول الله! كله چه خلق اوريځې وينى نو په دې اميد باندې خوشحاليږى چه دې نه به دَ باران اوبه راوريږى ليكن چه زه تاسو ته ګورم چه دَ اوريځو په ليدلو سره ستاسو مخ مبارك نه فكر او پريشانى معلوميږى. حضور پاك اوفرمائيل عائشه! ماته انديښنه وى چه چرته په دې كښې

---

[1] صحيح البخارى كتاب التفسير باب قوله: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا﴾ (٤٨٢٩) وأخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الصلاة باب التعوذ عند رؤية الريح والغيم. والفرح بالمطر (٨٩٩) وأبوداؤد فى سننه فى كتاب الأدب باب مايقول إذا هاجت الريح، رقم: ٥٠٩٨.

عذاب نه وی. چنانچه یو قوم د طوفان په عذاب کښې راګیر کړې شوې او یو قوم عذاب (اوریخ) لیدلو سره ونیلی وو چه دا خو به په مونږ باندې راوریږی او مونږ به خړوب کړی.

۹- باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ:

﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ﴾

شَدِيدَةٍ ﴿عَاتِيَةٍ﴾ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ ﴿سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومًا﴾ مُتَتَابِعَةً ﴿فَتَرَى الْقَوْمَ فِيهَا صَرْعَى كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٍ﴾ أُصُولُهَا ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾ بَقِيَّةٍ/الحاقة: ۶ - ۸/.

امام بخاری رحمه الله د سورة الحاقة درې آیاتونه نقل کړی دی. په دې کښې د قوم عاد هلاکت او په هغوی باندې عذاب جوړیدو سره راتلونکی خطرناك طوفان تذکره ده.

د ایات ترجمه: پاتې شو عاد، نوهغوی په تیز او تند سیلئی سره هلاك کړې شو، الله تعالی دغه سیلئی (دهغوی د تباهئی دپاره) اووه شپې او اته ورځې (یوشان) مسلط اوساتله، چنانچه که تاسو (چرته هلته وئی نو) کتلو به مو چه هغه خلق هلته داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې تنې چه وی، نو آیا تاسو ګورئی چه په هغوی کښې څوك بچ کیدونکی شته.

بعض حضراتو اوفرمائیل چه سیلئی د قوم عاد د خیتونه هر څه بهر رااویستل او ډډې کړل. سیلئی به هغوی په هوا کښې اوچتول او په زمکه باندې به ئې راخلاصولو سره دهغوی سر چقنړې کول. دغه شان د هغوی د بدنونو نه سرونه جدا شو. په دې حالت کښې دهغوی مړه بدنونه په زمکه داسې پراته وو لکه د کهجورو ډډې ونې چه پرتې وی. [1]

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَتَتْ عَلَى الْخُزَّانِ: امام بخاری رحمه الله د ابن عیینه رحمه الله قول نقل کولوسره لفظ د "عاتیة" تفسیر کړې دې. د "خزان" نه د هوا ذخیره کونکې فرښتې مراد دی. مطلب دا چه هوا دومره سخته وه چه په هغه ورځ د ذخیره کونکو فرښتو د قابونه بهر شوه.

ابن ابی حاتم رحمه الله د حضرت علی رضی الله عنه قول نقل کړې دې چه الله تعالی د یوې فرښتې په لاس باندې هوا تللونه پس رالیګلی. خو چه په کومه ورځ په عادیانو باندې عذاب مسلط کړې شو په هغه ورځ بې حسابه هوا راؤلیګلې شوه. کومې فرښتې چه د هغې خازن او داروغه وې دهغوی د قابونه هم بهر شوه. [2]

[۳۱۶۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَرْعَرَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نُصِرْتُ بِالصَّبَا، وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ» [ص ۲۰۰] [ر: ۹۸۸] [3]

تراجم رجال

محمدبن عرعرة: دا محمد بن عرعره بن البرند قرشی بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب خوف المؤمن من أن یحبط عمله) لاندې تیره شوې ده. [4]

---

[1] إشادالساری: ۲۵۹/۷.
[2] فتح الباری: ۴۶۴/۸ إرشادالساری: ۶۵۹/۷
[3] مرتخریجه فی کتالب الاستسقاء باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: نُصرتِ بالصَّبا رقم: ۱۰۳۵.
[4] کشف الباری: ۵۵۷/۲.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج العتکی الواسطی رحمه الله دی. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.[1]

الحکم: دا الحکم بن عتیبه الکندی الکوفی رحمه الله دی. (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[2]

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دی. (کتاب العلم باب الفهم فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[3]

قوله: نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالدَّبُورِ: د بادصبا په ذریعه زما امداد اوکړې شو او د دبور په ذریعه قوم عاد هلاک کړې شو. "صبا" ښکلې هوا ته وائی او "دبور" خطرناکې هوا ته وائی.[4]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: د باب سره د روایت مناسبت واضح دې په دې توګه چه په دواړو کښې د قوم عاد تذکره ده.[5] علامه عینی رحمه الله (قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآیة) د مستقل باب په توګه ذکر کړې دې.[6] لکه چه د علامه عینی رحمه الله د تحقیق مطابق سابقه باب بغیر د حدیث موصول نه دې اودلته ذکر کړې شوې مناسبت حدیث تعلق (باب قول الله عزوجل ﴿وَأَمَّا عَادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ﴾ الآیة) سره دې.[7]

۳۱۶۶- قَالَ: وَقَالَ ابْنُ كَثِيرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذُهَيْبَةٍ فَقَسَمَهَا بَيْنَ الأَرْبَعَةِ الأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ الحَنْظَلِيِّ، ثُمَّ المُجَاشِعِيِّ، وَعُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ الفَزَارِيِّ، وَزَيْدٍ الطَّائِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي نَبْهَانَ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ عُلاَثَةَ العَامِرِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي كِلاَبٍ، فَغَضِبَتْ قُرَيْشٌ، وَالأَنْصَارُ، قَالُوا: يُعْطِي صَنَادِيدَ أَهْلِ نَجْدٍ وَيَدَعُنَا، قَالَ: «إِنَّمَا أَتَأَلَّفُهُمْ». فَأَقْبَلَ رَجُلٌ غَائِرُ العَيْنَيْنِ، مُشْرِفُ الوَجْنَتَيْنِ، نَاتِئُ الجَبِينِ، كَثُّ اللِّحْيَةِ مَحْلُوقٌ، فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ يَا مُحَمَّدُ، فَقَالَ: «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ إِذَا عَصَيْتُ؟ أَيَأْمَنُنِي اللَّهُ عَلَى أَهْلِ الأَرْضِ فَلاَ تَأْمَنُونِي» فَسَأَلَهُ

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱

[2] کشف الباری: ۴۱۴/۴.

[3] کشف الباری: ۳۰۷/۳.

[4] فیض الباری باب غزوة الخندق: ۹۹/۴.

[5] عمدة القاری: ۱۴/۱۵.

[6] عمدة القاری: ۱۴/۱۵.

[7] والحدیث أخرجه البخاری أیضًا موصولاً فی کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الإسلام رقم: ۳۶۱۰ وفی کتاب المغازی باب بعث علی بن أبی طالب وخالد بن الولید إلی الیمن قبل حجة الوداع رقم: ۴۳۵۱ وفی کتاب التفسیر، سورة براءة باب :والمؤلفة قلوبهم وفی الرقاب، رقم: ۴۶۶۷ وفی کتاب فضائل القرآن باب إثم من راءی القرآن بقراءة القرآن، أو تأكل به، أو فجر به رقم: ۵۰۵۸ وفی کتاب الأدب باب ماجاء فی قول الرجل :ویلک: رقم: ۶۱۶۳ وفی کتاب استتابة المرتدین، باب قتل الخوارج والملحدین بعد إقامة الحجة علیهم، رقم: ۶۹۳۱ وباب من ترک قتال الخوارج للتألف ولئلا ینفر الناس عنه، رقم: ۶۹۳۳ وفی کتاب التوحید، باب قول الله تعالی ﴿تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ﴾ رقم: ۷۴۳۲ وباب قراءة الفاجر والمنافق وأصواتهم وتلاوتهم لاتجاوز حناجر هم، رقم: ۷۵۶۲ ومسلم فی کتاب الزكاة باب ذکر الخوارج وصفاتهم رقم: ۲۴۲۶ وأبوداود فی سننه فی کتاب السنة باب فی قتال الخوارج رقم: ۴۸۶۴ والنسائی فی سننه فی کتاب الزكاة باب المؤلفة قلوبهم رقم: ۲۵۷۹ وفی کتاب المحاربة باب من شهر سیفه ثم وضعه فی الناس رقم: ۳۱۰۶ وابن ماجه فی سننه فی المقدمة باب فی ذکر الخوارج رقم: ۱۶۹.

رَجُلٌ قَتْلَهُ- أَحْسِبُهُ خَالِدَ بْنَ الوَلِيدِ- فَمَنَعَهُ، فَلَمَّا وَلَّى قَالَ: "إِنَّ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا، أَوْ: فِي عَقِبِ هَذَا قَوْمًا يَقْرَءُونَ القُرْآنَ لاَ يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ مُرُوقَ السَّهْمِ مِنَ الرَّمِيَّةِ، يَقْتُلُونَ أَهْلَ الإِسْلاَمِ وَيَدَعُونَ أَهْلَ الأَوْثَانِ، لَئِنْ أَنَا أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ"

دې روايت سره متعلق تفصيلي بحث كتاب المغازى كښې راغلې.(1)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه يوقوم به راوځى چه دَ قرآن پاك تلاوت به په ډيره تازګئ سره كوى اوهغه قرآن به دَهغوى دَ مرو ستونى نه ښكته نه ځى. دا خلق به دَ دين نه داسې اوځى لكه چه غشې دَ ښكار نه چه اوځى. دا خلق به مسلمانان قتل كوى او بت پرست به پريږدى. بيائى اوفرمائيل (لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ عَادٍ) كه چرې ما دوى اوليدل نوزه به هغوى دَ قوم عاد په شان قتل كوم. هم دغه جمله ترجمة الباب سره مطابقت لرى.

باب سره دَ حديث په مناسبت باندې اشكال اودَهغې جواب: په دې مناسبت باندې اشكال كيږى چه حضورپاك خودَهغه خلقو دَ قتل كولو اراده ښكاره كړه خو قوم عاد خو خطرناكې هوا هلاك كړې وو. دَدې جواب دادې چه سره دَدې په تشبيه كښې عموم نشته ليكن دَ حضورپاك غرض دَ هغه خلقو بالكليه استيصال وو. يعنى طوفان قوم عاد تباه كولوسره دَهغوى بالكليه استيصال اوكړو دغه شان كه ما هم هغوى اوليدل نوټول به قتل كولوسره دهغوى استيصال كوم.(2)

دويم جواب دادې چه دلته قتل عاد كښې موجود اضافت، اضافت الى الفاعل دَ قبيل نه دې اودَدې تائيد دَدې خبرې نه هم كيږى چه يو بل طريق كښې دَ قتل عاد په ځائى قتل ثمود وارد شوى دې او په داسې صورت كښې به مطلب داشى چه كه چرې ما دغه قوم اوليدلو نوزه به هغوى په سختئ سره قتل كوم لكه چه قوم عاد دَ طاقتور كيدو په سبب په سختئ او شدت سره قتل كوى.

[٣١٦٧] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ} [القمر: ١٥] [ص ٢٠٣] [ر: ٣١٦٣](3)

تراجم رجال

خالد بن يزيد: دا ابوهيثم خالدبن يزيد بن زياد الاسدى الكاهلى الكوفى رحمه الله دې. دَ فن قراءت ماهر وو او په خپله هم خوش آواز قارى وو.(4)

هغوى دَ اسرائيل بن يونس، ابوبكر بن عياش، حسن بن حسّى، قيس بن ربيع اوحمزه زيات رحمهم الله نه دَ حديث روايت كړې دې اودَهغوى نه امام بخارى، ابوشيبه، ابوحاتم رازى، ابوزرعه، محمد بن ادريس رازى او محمدبن حجاج ضبى غوندې اعلام حديث روايت دَ حديث كړې دې.(5)

---

(1) كشف البارى كتاب المغازى ص: ٥٧١ — ٥٧٤.

(2) عمدة القارى:١٥/ ٣١٤فتح البارى:٨/ ٤٦٥.

(3) مرتخريجه فى كتاب الأنبياء، باب: الأرواح جنود مجندة، رقم: ٣٣٤١.

(4) تهذيب الكمال: ٨/ ١٩٣.

(5) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ٨/ ١٩٢.

ابوحاتم محمد بن ادريس رازى رحمه الله دَهغوى باره كښې فرمائى: صدوق.[1] محمد بن حجاج ضبى رحمه الله فرمائى (كان حلواًمن القرّاء)[2] يعنى ډير خوش آواز قارى وو. امام دارقطنى دَهغوى باره كښې فرمائى: (هو الطبيب ليس به بأس)[3]

اسرائيل: دا ابويوسف اسرائيل بن يونس بن ابى اسحاق همدانى كوفى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب العلم، باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه فيقعوا فى أشد منه) لاندې تيرشوى دى.[4]

ابواسحاق: دا عمرو بن عبدالله بن عبيد السبيعى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[5]

الاسود: دا اسود بن يزيد بن قيس نخعى كوفى رحمه الله دى. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس.....) لاندې تيره شوې ده.[6]

عبدالله: دا مشهور صحابى رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه دى.[7]

قوله: سَمِعْتُ النَّبِىَّ صلى الله عليه وسلم يَقْرَأُ: فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ: تيرشوى باب (قول الله تعالى: ﴿إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا﴾) لاندې دَدې روايت تفصيل تيرشوې دى. امام بخارى رحمه الله دَباب لاندې دا روايت څكه نقل كړې دى چه په دې كښې هغه خودل غواړى چه قرآن كوم قصص او واقعات بيانوى دَهغې نه عبرت حاصلول پكاردى آيا څوك دعبرت حاصلونكې شته؟

١٠ - باب: قِصَّةِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ

دَحافظ ابن حجر رحمه الله مخې ته چه كومه نسخه ده په هغې كښې دا باب نشته.[8] خو زمونږ په هندوستانى نسخو كښې علامه قسطلانى رحمه الله شيخ الاسلام زكريا الانصارى رحمه الله اودَمصرى نسخو په كوم كښې چه دَ مولانا سندهى رحمه الله حاشيه ده، دا باب موجود دې.[9] دويمه خبره داده چه امام بخارى رحمه الله صرف آيت ذكر كولو باندې اكتفاء كړې ده څه حديث ئې نه دې ذكر كړې. اوداد امام بخارى طريقه ده چه هغه بعض وخت باب بغيرد حديث نه راوړى. البته داخبره دهندى او مصرى نسخو په لحاظ سره ده څكه چه په دغه نسخو كښې دَ دويم آيت نه وړاندې دَ باب عنوان موجود دې. لهذا دَدې نسخو په لحاظ دا باب بغيرد حديث نه دې. باقى دَعلامه عينى رحمه الله او علامه قسطلانى رحمه الله وغيره په نسخو كښې چونكه دَ باب عنوان نشته دې په دې وجه دَدې حضراتو دَ نسخو

---

[1] الجرح والتعديل: ٣٥٤/٣.

[2] تهذيب الكمال: ١٩٣/٨.

[3] إكمال تهذيب الكمال: ١٥٩/٤

[4] كشف البارى: ٥٤٦/٤.

[5] كشف البارى: ٣٧٠/٢.

[6] كشف البارى: ٥٥٣/٤.

[7] كشف البارى: ٢٥٧/٢.

[8] فتح البارى: ٤٧١/٨.

[9] عمدة القارى: ٣١٩/١٥ ارشاد السارى: ٢٦٢/٧ تحفة البارى: ٦٦/٤

قراءت کونکوته د حدیث نه ذکر کیدو اشکال نه شی پیدا کیدې ځکه چه د دویم آیت نه پس امام بخاری رحمه الله د باب مناسبت سره احادیث ذکر کړی دی.[1]

ماقبل سره ربط: ددې باب مناسبت کتاب الانبیاء سره په دې صورت کښې ممکن دې چه کله ذوالقرنین نبي اومنلې شي. د امام بخاری رحمه الله د طریقې نه هم دغه معلومیږی چه دهغه په نیز ذوالقرنین نبي وو. ګني د ذوالقرنین تذکره به نې د حضرات انبیاء کرام علیهم السلام د تذکرو په مینځ کښې نه کوله. او د یاجوج ماجوج تذکره ئې په دې وجه اوکړه ځکه چه د یاجوج ماجوج د قصې تعلق د ذوالقرنین قصې سره دې. لیکن په دې خبره باندې دا اشکال پیدا کیږی چه بیا خو په اصل کښې ترجمه د ذوالقرنین په عنوان سره کیدل پکار وو. او د یاجوج ماجوج قصه یا خو د ذوالقرنین د ترجمې لاندې کولې کیده یا بیا د ذوالقرنین د قصې نه بس د یاجوج ماجوج د قصې دپاره مستقل ترجمه قائم کول پکار وو. خو مونږ سره موجود نسخو کښې ترجمة الباب هم یاجوج ماجوج په ذکرسره معنون ده او شروع هم د یاجوج ماجوج د تذکرې نه کړې شوې ده. او د دوی د تذکرې نه پس د ذوالقرنین قصه بیان کړې شوې ده.

شیخ الحدیث زکریا رحمه الله فرمائی چه د دې اشکال جواب صرف هم دغه کیدې شی چه ممکن دې امام بخاری رحمه الله د یاجوج ماجوج قصه د ذوالقرنین د تذکرې دپاره تمهید جوړ کړې وی او هم په دې وجه نې دا د ذوالقرنین نه اول ذکر کړې وی.[2]

او امام بخاری رحمه الله د حضرت ابراهیم علیه السلام د ذکرنه وړاندې د ذوالقرنین تذکره په دې وجه اوکړه چه هغه په دې صنیع سره په هغه خلقو باندې رد کول غواړی چه په اسکندر یونانی او ذوالقرنین کښې فرق نه کوی بلکه دا دواړه هم یو سړې ګرځوی.[3]

خو په دواړو شخصیتونو کښې د زمانې، مذهب او اخلاق په هراعتبار سره فرق دې. د زمانې په اعتبار سره فرق دادې چه ذوالقرنین د حضرت ابراهیم علیه السلام د زمانې وو او په هغې کښې دنته یونانی د حضرت عیسی علیه السلام سره نیزدې وو او د حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت عیسی علیه السلام په مینځ کښې د دوو زرو کالونه زیاته فاصله ده.

د ترجمة الباب مقصد: د شراح حدیث د کلام نه معلومیږی چه د امام بخاری مقصد ددې ترجمة الباب نه د ذوالقرنین د نبوت طرف ته اشاره کول دی یا بیا مقصد په هغه خلقو باندې رد کول دی چه اسکندر یونانی او ذوالقرنین په شخصیتونو کښې فرق نه کوی او حال دادې چه په دواړو کښې په څومره وجوهاتو سره فرق دې.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د امام بخاری رحمه الله په دې ترجمة الباب سره مقصد د یاجوج ماجوج تذکره کول دی او دې طرف ته اشاره کول دی چه دهغوی تعداد دومره زیات دې چه دا امت دهغوی په مقابله کښې عشر عشیر هم نه دې او یاجوج ماجوج څه جدا مخلوق نه دې بلکه هغه هم د حضرت آدم علیه السلام د ذریت نه دی.[5]

یاجوج ماجوج او دهغوی باره کښې افسانوی روایات: مؤرخینو چه د یاجوج ماجوج سره متعلق کوم عجیبه او حیرانونکی روایات بیان کړی دی په هغې کښې یو څو پریخودو سره کوم چه ناقدینو د جرح اوتعدیل په کسوټئی کیخودو سره د ثقاهت درجه ورکړه. باقی ټول د حدیث خرافه په ذیل کښې راځی. په کوم کښې چه یاجوج ماجوج غیر معمولی طویل القد او حیرانونکی بدنی طاقت خاوندان ګرځولو سره د یو داسې طلسماتی مخلوق په توګه پیش کړې شوی دی لکه هغه د انسانی جماعت نه ماورائی خلقت جدا جنس وی. مثلاً دا چه په هغوی

---

[1] الکنزالمتواری: ۲۷۰/۱۳.
[2] الکنزالمتواری: ۲۷۱/۱۳.
[3] فتح الباری: ۴۷۱/۱.
[4] فتح الباری: ۴۷۱/۸ عمدة القاری: ۳۲۱/۱۵ الکنزالمتواری: ۲۷۱/۱۳.
[5] فتح الباری: ۴۷۶/۸ دارالکتب العلمیة.

کښې به دَ بعض قد غیرمعمولی اوږد وی. بعض به طولاً اوعرضاً څلور لاسه وی. دَ بعض قد به دوه لیشتې یا یو لیشت وی. دَ بعض خصوصیت به وی چه دَ یوغوږ نه به دَ اچولو او دَ بل نه دَ خورولو کار اخلی. دَ نن صبا مادر پدر آزاد اهل یورپ په شان به ښځو سره په ملاپ کښې دَهیڅ ضابطې او اخلاق پابندنه وی.
دَدې خصوصیاتو باره کښې صاحب دَ بحر محیط ابوحیان اندلسی رحمه الله فرمائی: «وانه قد اختلف فی عددهم وصفاتهم ولم یصح فی ذلک شیء».[1] یعنی دَ یاجوج ماجوج تعداد او دَهغوی خصوصیات کښې اختلاف دې او په دې سلسله کښې هیڅ یوه خبره په صحیح روایت سره ثابته نه ده. دغه شان حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی: «من زعم أنهم علی أشکال مختلفة وأطوال متباینة جداً، فمنهم من هو کالنخلة السحوق، ومنهم من هو غایة فی القصر، ومنهم من یفترش أذنا من أذنیه ویتغطی بالأخری، فکل هذه أقوال بلا دلیل، ورجم بالغیب بغیر برهان».[2]
دَ یاجوج ماجوج باره کښې دا غلط روایت هم مشهور دې چه هغه دَحضرت آدم علیه السلام دَ صلب نه پیدا شو. بعض اسرائیلی روایاتو کښې دی چه حضرت آدم علیه السلام ته احتلام اوشو اودَهغه نطفه په خاورو کښې ملاؤشوه نودَهغې نه یاجوج ماجوج قوم پیدا شو. دا روایت امام نووی رحمه الله حکایت کړې دې.[3] مګر په حقیقت کښې دا واهیات روایت دې عقل اوذوق سلیم داسې واهیات روایات څنګه قبلولې شي؟ نقلاً هم داسې کیدل مستبعد دی څکه چه دحدیث نه ثابت دی چه انبیاء کرامو ته هیڅ کله هم احتلام نه شي کیدې.[4]
دَ امام نووی رحمه الله قول او په هغې باندې دَ حافظ ابن کثیر رحمه الله رد: دَ حیرانتیا خبره دا ده چه دَ امام نووی رحمه الله غوندې محدث دا روایت دَ جمهور علماؤ طرف ته منسوب کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې سخت رد کړې دې. حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائی: «ومن زعم أن یأجوج ومأجوج خلقوا من نطفة آدم حین احتلم، فاختلطت بتراب فخلقوا من ذلک، وأنهم لیسوا من حواء، فهو قول حکاه الشیخ أبوزکریا النواوی فی شرح مسلم وغیره وضعفوه، وهو جدیر بذلک، إذ لا دلیل علیه، بل هو مخالف لما ذکرنا من أن جمیع الناس الیوم من ذریة نوح بنص القرآن، وهکذا من زعم أنهم علی أشکال مختلفة وأطوال متباینة جدا، فمنهم من هو کالنخلة السحوق، ومنهم من هو غایة فی القصر، ومنهم من یفترش أذنا من أذنه ویتغطی بالأخری، فکل هذه أقوال بلا دلیل ورجم بالغیب بغیر برهان، والصحیح أنهم من بنی آدم وعلی أشکالهم وصفاتهم».[5]
یعنی دَ بعض خلقو رائې ده چه کله آدم علیه السلام ته احتلام اوشو اودَهغه نطفه په خاورو کښې ملاؤ شوه نودَهغې نه یاجوج ماجوج پیدا شو اوهغه دَ حواء دَ بطن نه نه دی. دا قول علامه نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې نقل کړې دې. دَهغوی نه علاوه نورو علماؤ دَ دې قول تغلیط کړې دې اوحقیقت دادې چه دا قول هیڅ کله دَ دې قابل نه دې چه په دې باندې دَ صحیح باور اوکړې شي. څکه چه دنص نه ثابته ده چه دَموجوده انسانی مخلوق هر کس دَحضرت نوح علیه السلام دَ اولاد نه دی. دغه شان دا قول هم بلا حجت دې چه یاجوج ماجوج دَ مختلف شکلونو اوقدوقامت مخلوق دې چه بعض دکهجورو دَ اوږدې ونې په شان او بعض ټیټ قد والا دی. په دوی کښې بعض خپل یو غوږ خور کړی او بل اغوندی. حقیقت دادې چه هغوی دَ عام بنیادمو په شکل دی. اوشکل اوصورت او بدنی اوصاف کښې د عامو انسانانو په شان دی.
کعب احبار رحمه الله دَ اسرائیلی روایاتو او غرائب لوئی عالم وو. دغه شان قصې به هغه دَ خلقو دَ خوشحالولو دَپاره بیانولې. دَ یاجوج ماجوج باره کښې دَ پورته ذکر شوو غرائب سرچینه او بنیاد دکعب نقل کړې شوی روایات دی.

---

[1] البحر المحیط سورة الکهف، الآیة: ۸۳ — ۱۱۰، ۱۵٤/٦دارالکتب العلمیة.
[2] البدایة والنهایة، ذکر أمتی یأجوج ومأجوج وصفاتهم.....إلخ: ۵۵۳/۲دارهجر للطباعة.
[3] شرح صحیح مسلم للنووی کتاب الإیمان باب کون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳المطبعة المصریة بالأزهر.
[4] عمدة القاری:۳۲۰/۱۵دارالکتب العلمیة.
[5] البدایة والنهایة للحافظ ابن کثیر: ٤۹۸/۲دارالمعرفة بیروت، فتح الباری: ۱۰۷/۱۳دارالمعرفة.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ووقع في فتاوي محي الدين: إن يأجوج ومأجوج من أولاد آدم، لا من حواء عند جماهير العلماء فيكون إخواننا لأب، كذا قال، ولم نر هذا عن أحد من السلف إلا عن كعب الأحبار، ويرده الحديث المرفوع أنهم من ذرية نوح، ونوح من ذرية حواء قطعا» (۱) یعنی دَعلامه محی الدین نووی رحمه الله فتاوی کښې دی چه دَ جمهور علماؤ په نیز یاجوج ماجوج دَحضرت آدم علیه السلام اولاد دی دَحواء دَ بطن نه نه دی. دغه شان هغوی زمونږ علاتی رونړه جوړیږی. مګر مونږ دکعب احبار رحمه الله نه علاوه دَ اسلافو نه دَ چا نه دا روایت نقل کړې نه دې لیدلې. په یو مرفوع روایت سره دَدې تردید هم کیږی په کوم کښې چه دی چه یاجوج ماجوج دَ نوح علیه السلام دَ نسل نه دی او دا قطعی خبره ده چه حضرت نوح علیه السلام دَحضرت حواء بی بی دَ نسل نه دې.

او په کوم روایت کښې چه دا وئیلې شوی دی چه حضرت آدم علیه السلام ته احتلام شوې او دَهغه دَ منی ماده په خاورو کښې یوځائی شوې او دَهغې نه یاجوج ماجوج تخلیق شوی نو دا حقیقت دې چه دا روایت بالکل بې اصل دې. چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې تردید کولو سره فرمائی: «هو قول منكر جدا لا أصل له إلا عن بعض أهل الكتاب». (۲)

دَ یاجوج ماجوج دَ تسمیه وجه: دَ جمهور قراء او اهل لغت په نیز یاجوج ماجوج غیر مهموز الفاظ دی. امام عاصم رحمه الله به دواړه مهموز لوستل. دا دواړه الفاظ «أجيج النار» نه اخستې شوی دی. أجيج اور ته وئیلې شی لکه چه یاجوج ماجوج دَهغوی دَ کثرت اوشدت او په خپل مینځ کښې دَ قتل مقاتلې دَ وجې نه اور سره تشبیه ورکړې شوې ده. (۳) دَ تاریخ مذهب او ادیان په کتابونو کښې دَهغوی نوم ګاګ میګاګ، غوغ ماغوغ ملاویږی. چه دَتصرف نه پس عربی ژبه کښې یأجوج ماجوج جوړ شو. (۴)

دَ یاجوج ماجوج نسب: حضرت وهب بن منبه رحمه الله او حضرت قتاده رحمه الله فرمائی: «يأجوج ومأجوج من ولد يافث بن نوح». (۵) یعنی یاجوج ماجوج دواړه قبیلې دَ یافث بن نوح دَ اولاد نه دی. حافظ ابن جوزی رحمه الله دا قول جزم سره دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما طرف ته منسوب کړې دی (۶) او دَ اکثر علماء متاخرین رائې هم دغه ده (۷)

دَ اکثر مؤرخینو په نیز منګولیا «ترك» دَ تاتاریانو او روسیانو تعلق دَ یاجوج ماجوج دَ نسل نه دې. دې قومونو په مخ دَ زمکې دَ وینو تویولو او قتل او تباهئی بازار ګرم کړې او دَ خپلو علاقو دَ حدود نه وتلو سره دَ نورو زمکې په کومه بې دردئی سره تباه اوبرباد کړې دَ هغې نه ثابتیږی چه دا هم دَ هغه یاجوجی جبلت نتیجه وه. علامه ابن اثیر رحمه الله لیکی: «وقد اختلف الأقوال فيهم، والصحيح أنهم نوع من الترك، لهم شوكة، وفيهم شر، وهم كثيرون، وكانوا يفسدون فيما جاورهم، هم من

---

(۱) فتح الباری: ۱۰۷/۱۳ دار المعرفة.

(۲) فتح الباری: ۲۸۶/۲ دار المعرفة.

(۳) قال العلامة النووی: «أما يأجوج ومأجوج فهما غير مهموزين عند جمهور القراء، وأهل اللغة، وقرأ عاصم بالهمز فيهما، وأصله من أجيج النار، وهو صوتها وشررها، شبهوا به لكثرتهم وشدتهم واضطرابهم بعضهم في بعض». انظر شرح النووی على مسلم كتاب الإيمان، باب في قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع، بيان كون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳ المطبعة المصرية بالأزهر.

(۴) فیض الباری: ۳۵۴/٤ مکتبة رشیدیة.

(۵) تفسیر الثعلبی سورة الکهف: ۱۵۲/٤ دار الکتب العلمیة، وشرح النووی علی صحیح مسلم، کتاب الإیمان باب قوله: «يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسع» بیان کون هذه الأمة نصف أهل الجنة: ۹۸/۳.

(۶) زاد المسیر: ۱٤۰/۳ سورة الکهف الآیة: ۹۲ — ۹۸ دار الکتب العلمیة.

(۷) تفسیر القرطبی: ۵٦/۱۱ دار الکتب المصریة بالقاهرة، وتفسیر مقاتل بن سلیمان: ٦۰۱/۲ تفسیر الثعلبی: ۱۹۳/٦ فتح القدیر للشوکانی: ۳٦۸/۳.

الأرض ویخربون ما قدروا علیه من البلاد، ویؤذون من یقرب منهم. [1] یعني د یاجوج ماجوج باره کښې مختلف اقوال نقل دي صحیح دا دي چه هغه د ترکیانو یو قسم دي طاقتور دي او د شر فساد والا دي او په ګنړ شمیر کښې دي. د خاوند په زمکو کښې فساد خوروي او په کوم ملك چه قبضه اوکړي هغه برباد کوي. ګاونډیانو ته تکلیف ورکوي هم دغه رائې د علامه ابن خلدون رحمه الله هم ده چه یاجوج ماجوج تولې قبیلې د ترك خاندان نه دي. [2] علامه انورشاه کشمیري رحمه الله په عقیدة الاسلام کښې لیکلي دي چه اهل روس او اهل برطانیه هم د یاجوج ماجوج اولاد دي. [3]

ایا د "سد" په ابادولو سره یاجوج ماجوج قید کړې شوې وو؟: دلته اشکال پیدا کیږي چه ذوالقرنین د یاجوج ماجوج مخې ته "سد" جوړولو سره د هغوي د راوتلو لار ختمه کړې وه نو ترك، چیك، روس او برطانیه پورې د هغوي قبائل څنګه اورسیدل؟

دا اشکال د مشهورې مغالطې د وجې نه پیداشوې دي. سورت کهف کښې د "سد" ذوالقرنین باره کښې اوفرمائیل: ﴿فَمَا اسْطَاعُوْٓا اَنْ یَّظْهَرُوْهُ وَمَا اسْتَطَاعُوْا لَهٗ نَقْبًا﴾ یعني ذوالقرنین د دوو غرونو په مینځ کښې د یاجوج ماجوج شر فساد او ظلم وستم نه نور خلق بچ کولو د پاره د هغوي د راوتلو لار بندولو د پاره چه کوم "سد" جوړ کړو یاجوج ماجوج نه په هغې باندې راختلې شو او نه ئې په هغې کښې سورې کولې شو. په هغې کښې د هیڅ قسم ردوبدل نه شو کولې. په دې آیت سره دا اوګڼړلې شو چه د سد په تعمیر سره د یاجوج ماجوج د وتلو تولې لارې بندې شوې او هغوي د یو مخصوص علاقې د حدود نه بهر نه شي وتلې حالانکه د سورت کهف په یو آیت کښې هم په صراحت سره یا په اشارې سره د دې خبرې ذکر نشته چه د سد ذوالقرنین د وجې نه یاجوج ماجوج په څلور واړه طرفونو سره راګیر کړې شوي دي.

حقیقت دا دې چه ذوالقرنین د یاجوج ماجوج د وتلو هغه لار بنده کړې وه چرته چه د ظلم ښکار قبائلو کلي آباد وو. دا قبائل د یاجوج ماجوج د حملونه ویریدلي وو هغوي د یاجوج ماجوج د شر فساد نه بچ کیدو د پاره ذوالقرنین ته درخواست کړې وو چه هغه دې زمونږ د حفاظت انتظام اوکړي. نو دا سد ذوالقرنین هم د هغوي په علاقه کښې نیزدې دره کښې قائم کړې وو. د نورو طرفونو نه د وتلو لارې هوارې وې. یاجوج ماجوج هم په دغه لارو باندې وخت په وخت وتلو سره د نورو علاقو طرف ته مخ کولو سره هلته آبادیدل. چنانچه علامه انورشاه کشمیري رحمه الله اوفرمائیل چه د یاجوج ماجوج د خروج وخت په وخت په مختلفو ادوارو کښې کیدلو. (لهم خروج مرة بعد مرة) [4]

دغه شان یاجوج ماجوج نورو ملکونو کښې سکونت اختیارولو سره د هغه ځائې مهذب او متمدن قومونو سره د مودو پورې د ګډون کیدو په وجه په هغوي کښې ضم کیدل او د هغوي د تهذیب او تمدن حصه جوړیدو سره خپل وحشت او فسادي کیدل هیر کړل. لهذا لرې نه ده چه اهل برطانیه، اهل چین او روسیان د یاجوج ماجوج متمدن اولاد وي. ځوکه وحشي انسان هر څومره متمدن شي د هغه د جبلت رګ چه کله په بعض موقعو باندې ټوپ وهي نو د هغه خپل اصلیت طرف ته راتلو کښې وخت نه لګي. روس، برطانیه او چین مشهور استعماري قومونه پاتې شوي دي. د استعمار په لاره هغوي په نورو ملکونو باندې قبضه کولو سره هلته د ظلم او استبداد کوم د وینو ډك تاریخونه لیکلي دي هغه د دوي په یاجوجي جبلت باندې ګواه دي

---

[1]) الكامل فی التاریخ ذکر الإسکندر ذی القرنین: ۲۱۸/۱ دار الکتب العلمیة.

[2]) تاریخ ابن خلدون: ۱۰/۲ دار الکتب العلمیة.

[3]) رسائل العلامة الکشمیری، عقیدة الإسلام: ۳۶۰/۲ فیض الباری: ۳۵۴/۴ مکتبة رشیدیة.

[4]) رسائل العلامة الکشمیری، عقیدة الإسلام: ۳۶۳/۲.

دَ مشهور مغالطې رد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله دَ ذوالقرنين ذکر دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ تذکرې نه اول کړې دې. په دې سره امام بخاري رحمه الله دَهغه خلقو په رائې باندې رد کول غواړي. څوك چه دَ يونان سکندر مقدوني په ذوالقرنين باندې يادوي.[1]

چونکه اسکندر يوناني دَ حضرت عيسى عليه السلام دَ زمانې سره نيزدې وو په دې وجه بعض حضراتو ته مغالطه شوې او په قرآن پاك کښې چه دکوم ذوالقرنين ذکر دې دَهغې نسبت سکندر يونان مقدوني طرف ته کولوسره هم دې ذوالقرنين گڼړي. حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې مغالطې مختلف وجوهات ذکرکړي دي. ① په قرآن پاك کښې ذکرشوی ذوالقرنين دَ عظيم الشان او وسيع الاطراف مملکت حاکم پاتې دې اودَ سکندر يونان دَ سلطنت حدونه هم وسيع وو. ② بله وجه داده چه سکندر يونان په يووخت دَ روم اوفارس بادشاه پاتې دې په دې وجه ده له هم دَ ذوالقرنين لقب ورکړې شو.

③ دريمه وجه هغوی دا خودلې ده چه دَمحمد بن اسحاق سيرت ته بې پناه شهرت حاصل دې هغه په خپل سيرت کښې دَ ذوالقرنين نوم سکندر نقل کړې دې په دې وجه دغه مغالطې ته شهرت حاصل شو.[2]

څه دَ تعجب خبره نه ده چه سکندر مقدوني ته هم ذوالقرنين وئيلې شي. پخواني عربي ادب کښې دَنورو بادشاهانو دپاره هم دَ ذوالقرنين لقب استعمال شوې دې. دَعربو شاعرانو په شعرونو کښې دَ دې مختلف مثالونه ملاويږي. دَ يمن بادشاهانو ته به تبع وئيلې شو لکه چه دَ روم اوفارس دَ بادشاه دپاره به بالترتيب قيصر و کسری القابات استعماليدل. چنانچه دَ يمن تتابعه ته به عرب قوم دَ هغوی دَ حکومت دَ وسعت دَ وجې نه ذوالقرنين وئيل. پخپله دَ يمن يو بادشاه ابوکرب تبع خپل نيکه ته ذوالقرنين وئيلې دې. هغه په شعر کښې دَخپل نيکه تعريف کولو سره وائي: "قدکان ذوالقرنين جدي مسلماً ملکاً تدين له الملوك وتسجد".[3]

يعني زما نيکه ذوالقرنين مسلمان وو اوداسې دَعظمت والابادشاه وو چه نورو بادشاهان دَهغه دَ حکم منونکی اودَ هغه په مخکښې ښکته وو.

خلاصه دَ کلام دا چه سکندر يوناني ته دَهغه دَ ماهرانه خوبيانو او دَ ډيرو فتحو په بنيادباندې ذوالقرنين وئيلوکښې څه حرج نشته دې. ليکن په قرآن مجيد کښې راغلې ذوالقرنين ته سکندر يوناني وئيل په هيڅ شان صحيح نه دی. سکندر يوناني کافر اومنکر وو. دَ فساديانو په شان به حمله کونکې کيدلو اودَهغوی مال اواسباب به ئې لوټ کول. خو ذوالقرنين يو مسلمان او دَالله تعالى نه ويريدونکې بادشاه وو. په امن او آمان قائم کولو او په انصاف کولو کښې په خپله يومثال وو. بيا قرآن مجيد چه دَ ذوالقرنين کوم محاسن او مناقب بيان کړې دی دَهغې په رنړاکښې سکندر يوناني ته قطعًا په قرآن مجيد کښې راغلې ذوالقرنين نه شي وئيلې. چنانچه حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائي: «إن كثيراً من الناس يعتقدون أنهما واحد، وأن المذكور في القرآن هو الذي كان أرطاطاليس وزيره، فيقع بسبب ذلك خطأ كبير، وفساد عريض طويل كثير، فإن الأول كان عبداً مؤمناً صالحاً، وملكاً عادلاً، وكان وزيره الخضر، وأما الثاني فكان مشركاً وكان وزيره فيلسوفاً»[4]

علامه عيني رحمه الله حافظ عبد البر رحمه الله او نورو مؤرخينو داسلام هم دَدې مغالطې سخت ترديد کولوسره فرمائيلي چه سکندر يوناني او په قرآن کښې راغلې ذوالقرنين دوه جدا شخصيات دی. ذوالقرنين مؤمن او سکندر يوناني

---

[1]) فتح الباري: ٨/٤٧١.

[2]) فتح الباري: ٨/٤٧٣.

[3]) الجامع الأحكام القرآن للقرطبي: ١١/٤٩ البداية والنهاية: ٢/١١٣.

[4]) البداية والنهاية: ٢/١١٤-١١٤ أخبار الأمم الماضيين، خبرذي القرنين، أنوار البيان، ص: ٥٢٥.

کافر وو. سکندر یونان دَ حضرت عیسیٰ علیہ السلام دَ زماني سړې وو او دَهغه وزیر مشهور فیلسوف ارطاطالیس (ارسطو) وو خو ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیہ السلام دَ زماني سړې وو اوحضرت خضر علیہ السلام دَهغه وزیر اومشیر وو.[۱]
قرآن مجید دَ ذوالقرنین دَ سفر دَمشرق اومغرب صراحت کړې دې خو دَ سکندر یونان سوانح او تاریخی کتابونو کښې دَهغه دَ مشرق اودَمغرب دَ سفرونو هیڅ تذکره نشته دې. حضرت انورشاه کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چه سکندر یونان په سمرقند کښې وو. دارا سره دَهغه جنګ اوشو په کوم کښې چه دارا مړ شو. بیا هغه بالترتیب په اسکندریه او دَ بابل په زمکه باندې حمله اوکړه دواړه ئې فتح کړل اوکابل ته راغلو. دَ دغه ځائې نه راولېنډئې ته متوجه شو اولاړو په ټیکسلا کښې ډیره شو. په آخره کښې سنده ته راغلو او هم دلته په سنده کښې وفات شو.[۲]
دَ اکثر متقدمین رائې داده چه ذوالقرنین عربی الاصل[۳] اودَ حضرت ابراهیم علیہ السلام دَزماني وو اوحضرت خضر علیہ السلام دَهغوی وزیر اومشیر وو.[۴]
بعض حضراتو تردې ځائې تصریح کړې ده چه ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیہ السلام په لاس باندې ایمان راوړې وو.[۵] خودا رائې مخدوش ده ځکه چه دَ ذوالقرنین په شان عظیم السلطنت حکمران دَ ابراهیم علیہ السلام باندې لاس باندې ایمان قبلول غیرمعمولي لویه واقعه ده. ولې دا خبره دَ حیرانتیا نه ده چه قرآن مجید دَ ابراهیم علیہ السلام مخالف کافر بادشاه مخالفت اودحق اوباطل په مینځ کښې جنګ اوجدل په پوره تفصیل سره ذکر اوکړې مګر دَ مشارق اومغارب په زمکه باندې حکمرانی کونکی داسې بادشاه په دې سلسله کښې هیڅ ذکر اونه کړې شي چه په حضرت ابرهیم علیہ السلام باندې ایمان راوړی اودَ هغه تابعداری او فرمانبرداری کولوسره اظهار کولوسره دَهغه مؤید ثابت شي؟[۶]

دَ ذوالقرنین نوم: دَ حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما نه روایت دې چه دَهغه نوم عبدالله بن ضحاك بن معد بن عدنان دې.[۷] حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دَدې حدیث سند ضعیف ګرځولې دې اوفرمائیلي دی چه دا نسب دَهغه سابقه قول هم منافی دې دکوم نه چه معلومیږی چه ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیہ السلام دَ زماني وو. بالخصوص دَهغه حضراتودَ قول مطابق چه دَ عدنان اوحضرت ابراهیم علیہ السلام په مینځ کښې دَ څلویښت واسطو قائل دی ځکه چه دَدې نسب په لحاظ سره به ذوالقرنین دَحضرت ابراهیم علیہ السلام په ذریت کښې داخل شی نه چه دَهغه دَ زماني به جوړیږی.[۸]
دَ ابن هشام رحمہ اللہ وغیره په نیز دَ ذوالقرنین نوم مصعب بن عبدالله بن قنان بن منصور بن عبدالله بن الزر بن عون بن نبت بن مالك بن زید بن کهلان بن سبا بن قحطان حمیری دې.[۹]
خوددې قول په رڼا کښې هم هغه دَ حضرت ابراهیم دَ زماني نه شی کیدې ځکه چه ابن عبدالبر رحمہ اللہ وائی چه دَ مصعب نه دَ قحطان پورې څوارلس پشت او دَ ابراهیم نه دَ فلج پورې اووه پشت دی حالانکه فلج او قحطان دواړه رونړه دی.[۱]

---

[۱] البدایة والنهایة: ۱۱۳/۲ عمدة القاري: ۳۲۱/۱۵ دارالکتب العلمیة.
[۲] فیض الباري: ۳۵۳/۴.
[۳] فتح الباري: ۴۷۲/۸.
[۴] البدایة والنهایة: ۱۱۳/۲ أخبار الأمم الماضیة، خبر ذی القرنین، دارالکتب العلمیة.
[۵] البدایة والنهایة: ۱۱۳/۲ أخبار الأمم الماضیة، خبر ذی القرنین، دارالکتب العلمیة
[۶] قصص القرآن ۱۱۷/۳.
[۷] البدایة والنهایة: ۲/ ۱۱۳-۱۱۲ دارالکتب العلمیة.
[۸] فتح الباري: ۴۷۳/۸ دارالکتب العلمیة.
[۹] فتح الباري: ۴۷۳/۸ دارالکتب العلمیة.

سهيل رحمه الله ليكلى دى چه يو قول دا هم دې چه دَذوالقرنين نوم مرزبان بن مرذبة دې هم دغه قول ابن هشام رحمه الله دَ ابن اسحاق رحمه الله نه حكايت كړې دې. په يو بل مقام باندې ابن هشام رحمه الله دَ ذوالقرنين نوم صعب بن ذى مراثد ليكلې دې. دَ بعض حضرات وينا ده دَ ذوالقرنين نوم افريدون بن اسفيان دې. دار قطنى رحمه الله او ابن ماكولا رحمه الله دَ ذوالقرنين نوم هرمس يا هرويس بنقيطون بن رومى بن لنطى بن كسلوخين بن يونان بن يافث بن نوح ليكلې دې. (٢)

دَ ذوالقرنين ثانى په نوم كښې اتفاق دې چه هغه اسكندر بن فيلبس بن مصريم بن هرمس بن هردس بن ميطون بن رومى بن لنطى بن يونان بن ثافث بن يونة بن شرخون بن رومه بن شرفط بن توفيل بن رومى بن الاصفر بن اليقز بن العيص بن اسحاق بن ابراهيم الخليل دې. حافظ ابن عساكر رحمه الله دَ ذوالقرنين ثانى (اسكندر يونان مصرى) نسب دغه شان تحرير كړې دې او هم دغه اسكندر ثانى دَ اسكندريه بانى دې. (٣)

دَ ذوالقرنين دَتسميه وجه: دَغه لقب ذوالقرنين ولې مشهور شو؟ مؤرخينو دَدې مختلف وجوهات بيان كړې دى. ① اول توجيه داده چه دَ قرن معنى دَ ښكر ده. عربو به دا دَ طاقت او حكومت دَپاره په توګه دَ استعاره استعمالوله. چونكه ذوالقرنين دَ دوو سلطنتو يعنى روم او فارس حكمران وو په دې وجه هغه ته ذوالقرنين وئيلې شو. دا توجيه غلطه ده ځكه چه دَ روم او فارس حكمران سكندر مقدونى وو په قرآن كښې راغلى ذوالقرنين نه وو. ښكاره خبره ده چه دواړه جدا جدا شخصيات دى. مګر دا توجيه دَ ذوالقرنين اطلاق په سكندر مقدونى باندې دَ كولو په صورت كښې قائم كړې شوې ده.

② امام زهرى رحمه الله فرمائيلى چه هغه فتوحات كولو سره دَمشرق او دَمغرب آخرى سرته رسيدلې وو. په دې وجه ورته ذوالقرنين اووئيلې شو. دا توجيه هم صحيح نه ده. قرآن مجيد كښې دَ ذوالقرنين دَ مشرقى او مغربى سفرونو دَپاره مغرب الشمس و مطلع الشمس تعبير راغلې دې. دَدې نه دا اخذ كړې شو چه دَ ذوالقرنين حكومت دَ مشرق نه تر آخرى مغرب پورې محيط وو. دَتاريخ نه ثابت نه دى چه يو حكمران په پوره زمكه باندې حكمرانى كړې وى. په دې تعبير سره دَ زمكې دواړه طرفونه مراد اخستل صحيح نه دى بلكه په دې سره دَ ذوالقرنين دَ حكومت حدود مغربى او مشرقى طرفونه مراد دى. (٤)

③ بعض حضرات فرمائى چه ذوالقرنين نجيب الطرفين وو. دَ اظهار نجابت دَپاره په قرنين سره تشبيه وركړې شوه.

④ اوږد عمر ئې وو او دوه قرن يعنى دوه سوه كاله ژوندې وو په دې وجه ورته ذوالقرنين وئيلې شو. (٥)

⑤ يو قول دا دې چه ذوالقرنين ته ظاهرى او باطنى دواړه علوم وركړې شوې وو په دې وجه ئې ورته ذوالقرنين اووئيل (٦)

⑥ بعض حضراتو فرمائيلى چه په روم او فارس باندې حكومت كولو دَ وجې نه هغه ته ذوالقرنين وئيلې شوې. (٧) دَدې دواړو توجيهاتو څه كلك سند نشته په دې وجه دَ اعتبار قابل نه دى.

---

(١) قصص القرآن: ١١٢/٣ دار الإشاعة.
(٢) البداية والنهاية: ٢/١١٣-١١٢ فتح البارى: ٤٧٣/٨.
(٣) البداية والنهاية: ٢/١١٣-١١٢.
(٤) قصص القرآن: ١٢٩/٣.
(٥) فتح البارى: ٤٧٣/٨.
(٦) فتح البارى: ٤٧٣/٨.
(٧) فتح البارى: ٤٧٣/٨.

⑦ وهب بن منبه رحمه الله وائي دَهغه په سر كښې دواړو طرفوته دَ ښكرو په شان دَ تانبې ښكرې شان راوتلې وې. دې توجيه ته حافظ ابن كثير رحمه الله ضعيف اوناقابل اعتماد وئيلې دې.[1]

⑧ دَ حسن بصرى رحمه الله قول دې چه ذوالقرنين به هميشه خپل وېښته دوه حصې كول زلفې ئې اوږدې وې. دَ وېښتو پټئې جوړولوسره به ئې په دواړو اوږو باندې اچولې ساتلې. دې دواړو ته قرن سره تشبيه وركړې شوې ده. دې توجيه هم دَ قياس نه زيات حيثيت نشته دې

⑨ حضرت على رضي الله عنه فرمائي چه ذوالقرنين يو جابر حكمران ته دَ توحيد دعوت وركړو په صله كښې بادشاه دَهغه په سرباندې يوطرف ته وار اوكړو زخم سخت وو په دې وجه جوړنه شو او وفات شو. بيا ژوندې كيدو سره ئې بيا دَتوحيد دعوت وركړو نو بل طرف ته ئې وار اوكړو او شهيد ئې كړو. په دواړو گذارونوسره دَهغه دَ سر دواړو طرفو ته دَ زخم نشان وو په دې وجه ورته ذوالقرنين اووئيلې شو.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله دَحضرت على رضي الله عنه طرف ته منسوب ددې روايت په سند كښې عبدالعزيز نوم راوى ضعيف گرځولې دې. خو په دې سند كښې ابوطفيل نومې يو بل راوى دې. سفيان بن عيينه رحمه الله (عن ابن أبى حسين عن أبى الطفيل) په طريق سره ددې روايت متابعت نقل كړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې متابعت سند صحيح گرځولې دې.[3]

دَ ذوالقرنين دَ نبوت باره كښې دَ علماؤ رائې: سفيان بن عيينه رحمه الله چه كوم متابعت نقل كړې دې نوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه په هغې كښې دَ ذوالقرنين متعلق دا اضافه هم موجود ده چه حضرت على رضي الله عنه دَ ذوالقرنين باره كښې (لم يكن نبيا ولا ملكا) فرمائيلى، يعنى ذوالقرنين نبى يا فرښته نه وو. ليكن په دې باندې اشكال كيږى چه هم ددې حديث په شروع كښې دى (بعثه الله إلى قومه) په ظاهره ددې ټكرې نه معلوميږى چه ذوالقرنين نبى مبعوث وو. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې اشكال لرې كولوسره فرمائي كه بعث په نبوت باندې محمول نه كړې شى نودا اشكال به باقې پاتې نه شى. يعنى ذوالقرنين مبعوث خو وى البته نبى نه وى.[4] دَامام بخارى رحمه الله دَ صنيع نه معلوميږى چه دهغوى په نيزهم ذوالقرنين نبى مبعوث وو. امام فخرالدين رازى رحمه الله خو جزم سره فرمائيلى چه ذوالقرنين نبى وو.[5]

په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې دَعبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنه رائې داده چه ذوالقرنين نبى وو.[6] حضرت ابوهريره رضي الله عنه دَ لاعلمئ اظهاركړې دې. دَهغوى قول دې: (لاأدري ذوالقرنين كان نبيا أولا) يعنى ماته معلومه نه ده چه ذوالقرنين نبى وو كه نه. دَحضرت على رضي الله عنه قول تيرشوې دې چه هغه دَ ذوالقرنين دَ نبى مبعوث كيدو په صراحت سره نفى كړې ده. اوحافظ ابن حجر رحمه الله دا روايت صحيح هم گڼلې دې. چونكه حافظ ابن حجر رحمه الله دَ هغوى دَ نبوت قائل دې په دې وجه په دې قول سره هغه په مشكل كښې پريوتې دې. هغوى (بعثه الله إلى قومه) سره دَ ذوالقرنين په نبوت باندې استدلال كړې دې. بيا دَ روايت دَ دواړو جزونو دَ تعارض لرې كولو دَپاره دَ تكلف نه كار اخستلوسره داسې تطبيق وركړې دې چه كه چرې آيت هم په دغه معنى باندې محمول كړې شى چه ذوالقرنين

---

[1] البداية والنهاية:۱۱۲/۲.

[2] البداية والنهاية:۱۱۲/۲.

[3] فتح البارى: ۴۷۲/۸.

[4] فتح البارى: ۳۷۲/۸.

[5] التفسير الكبير للإمام الرازى: ۱۶۵/۲۱.

[6] فتح البارى: ۳۷۲/۸عمدة القارى: ۳۲۱/۱۵البداية والنهاية أخبار أمم الماضيين، خبر ذى القرنين: ۱۱۱/۱۰دارالكتب العلمية.

مبعوث من الله خو وی او نبی نه وی نو حضرت علی رضی الله عنه د روایت د اجزاؤ په خپل مینځ کښې چه کوم تعارض راځي هغه به لرې شي. خلاصه دا چه د ذوالقرنین په مرد مؤمن کیدو کښې خو هیڅ کلام نشته دې البته د هغه په نبوت کښې اختلاف دې (۱)

علامه حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائي د ذوالقرنین نوم د هغه د لقب د وجې تسمیه او د شخصیت د تعیین متعلق د علماؤ اقوال دومره مضطرب او مختلف دي چه هغه مخې ته کیخودو سره د ذوالقرنین د شخصیت پته لګول ناممکن کیږي. هم دغه حال د هغوی طرف ته د منسوب واقعاتو او احوالو هم دي. مثلاً دا چه د ذوالقرنین د حضرت ابراهیم علیه السلام په لاس باندې ایمان قبلول، بیا ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام سره د کعبه طواف کول. یو روایت کښې دي چه ابراهیم علیه السلام ته خبر اوشو نو د ذوالقرنین د استقبال د پاره راؤوتلو او د هغه د پاره نبی د برکت دعا اوکړه. مولانا صاحب وائي چه که ذوالقرنین د ابراهیم علیه السلام د زمانې داسې عظیم الشان شخصیت وې نو آیا دا خبره د حیرانتیا قابل نه ده چه د حضرت ابراهیم علیه السلام مخالف کافر بادشاه مخالفت او د حق او د باطل په مینځ کښې معرکې خو دې قرآن پاک د شدومد سره ذکر اوکړي. مګر په مشارق او مغارب ارض باندې حکمران داسې بادشاه په دې سلسله کښې هیڅ ذکر نه وي چه د ابراهیم علیه السلام په لاس باندې ایمان راوړي او د هغه اطاعت او تابعدارئي اظهار کولو سره د هغوی مؤید جوړ شي. په دې وجه به دا وینا بې ځایه نه وي چه قرآن مرفوع احادیث، تورات او تاریخ کښې په عهد ابراهیمي کښې د ننه یا هغې سره نیزدې د یو داسې بادشاه ثبوت نه ملاویږي د کوم ذکر چه په سورت کهف کښې ذوالقرنین و نیلو سره کړې شوې دې او کوم اقوال او آثار چه په دې سلسله کښې ذکر دی هغه د دغه شخصیت د تاریخي حیثیت ثابتولو نه قاصر دی. (۲)

﴿وقول الله تعالى: ﴿قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ﴾

قَوْلُ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ۝ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ۝ فَأَتْبَعَ سَبَبًا﴾ -إِلَى قَوْلِهِ- ﴿آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾ وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ ﴿حَتَّى إِذَا سَاوَى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾ يُقَالُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: الْجَبَلَيْنِ، وَالسُّدَّيْنِ الْجَبَلَيْنِ ﴿خَرْجًا﴾ أَجْرًا ﴿قَالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ أَصْبُبْ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الْحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ. ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ﴾ يَعْلُوهُ، اسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طُعْتُ لَهُ، فَلِذَلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: اسْتَطَاعَ يَسْتَطِيعُ. ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ۝ قَالَ هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾ أَلْزَقَهُ بِالْأَرْضِ، وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ: لَا سَنَامَ لَهَا، وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُ، حَتَّى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ. ﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ۝ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾/الكهف: ۸۳-۹۹/. ﴿حَتَّى إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ﴾/الأنبياء: ۹۶/.

بوره آیت دا دې ﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ۝ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ۝ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ۝ حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ۝ قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَى رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ۝ وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَى وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ۝ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ۝ حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا ۝ كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ۝ ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ۝ حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ۝ قَالُوا يٰذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ۝ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ۝ آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ﴾

---

(۱) إرشاد الساري: ۲٦٤/۷.

(۲) قصص القرآن: ۱۰۸/۳-۱۹۷.

د آيت ترجمه: اوخلق تاسو ته د ذوالقرنين باره كښې تپوس كوي. ورته اووايه چه زه اوس د هغه څه حال تاسو ته اوروم. مونږ هغه ته په زمكه كښې حكمراني وركړې وه او هغه ته مو هر قسم سازوسامان وركړې وو نوهغه يو سازوسامان تيار كړو تردې چه كله نمر د ډوبيدو ځائي ته اورسيدو نوهغه نې په يوه ګرمه چينه كښې ډوبيدو سره اوليدلو اوهلته هغه ته يوقوم هم ملاؤ شو. مونږ (هغه ته) اوونيل اې ذوالقرنين! (تاسره دوه لارې دی) چه يا خودوى ته سزا وركړه او يا ورسره ښه سلوك اوكړه. ذوالقرنين اوونيل چه كوم خلق د دوى نه د ظلم په لار روان دى هغوى ته خو به مونږ هم سزا وركوو بيا به هغه د خپل رب طرف ته واپس راګرځولې شي. بيا به هغه دوى ته نوره هم سخته سزا وركوى. البته څوك چه ايمان راوړې اونيك عمل كوى نوهغوى ته به هم نيكه بدله ملاويږي او مونږ هم خپل حكم وركولو وخت كښې د آسانئى خبره كوو. بيا هغه يو سازوسامان تيار كړو تردې چه كله هغه د نمر د راختو مقام ته اورسيدو. نوهغه نمر په يوقوم باندې راختلو سره اوليدلو د چا د پاره چه مونږ د نمر نه اخوا څه آړ (پناه) نه وه ايخودې يعنى د نمر شعاګانې په هغوى باندې مخامخ پريوتلې په دې وجه د دې ځائي خلق غير متمدن وو او په كولاؤ ميدانونو كښې اوسيدل. واقعه هم دغه شان ده او د ذوالقرنين د حال مونږ ته پوره خبر دې. بيا ذوالقرنين يو سازوسامان تيار كړو تردې چه كله هغه د هغه دوو غرونو مينځ ته اورسيدو نوهغه ته د دغه غرونونه اول يو داسې قوم ملاؤ شو چه په خبره نه پوهيدل (يعنى يا خود هغوى ژبه مختلف وه يا به هډو پوهيدل نه په دې وجه وړاندې چه كومې خبرې اترې راځى نوهغه خو به يا د يوترجمان په ذريعه شوې وى يا به په اشارو سره شوې وې) هغوى اوونيل اې ذوالقرنين بيشكه ياجوج ماجوج په دې ملك كښې فساد كونكى خلق دى. آيا مونږ ستا د پاره څه خراج (ټيكس) مقرر كړو په دې شرط باندې چه ته به زمونږ او د هغوى په مينځ كښې يو ديوال اودروې؟ ذوالقرنين اوونيل زما رب چه ماته كوم اقتدار راكړې دې هم هغه (زما د پاره) بهتر دې. لهذا تاسو خلق (خپل بدنى) طاقت سره زما امداد اوكړئى چه زه ستاسو او د هغوى په مينځ كښې يو مضبوط ديوال جوړ كړم ماله د اوسپنې تختې راوړئى.

قوله: وَاحِدُهَا زُبْرَةٌ وَهِيَ الْقِطَعُ: امام بخارى رحمه الله لفظ "زبر" مفرد بيانولو سره د دې معنى هم بيان كړې چه زبرة قطعه او ټكړې ته وائى يعنى ذوالقرنين قوم ته د اوسپنې ټكړې يا تختې راوړلو د پاره اوونيل چه د ديوال په جوړولو كښې د خښتو يا كانړو په ځائى استعمال شى. (١)

قوله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ﴾: يعنى تردې چه ذوالقرنين د دوو غرونو اوچتې حصې برابرې كړې. په يو روايت كښې سوې قراءت نقل دې. ابوعبيده صدفين معنى ناحيتين بيانوى يعنى د دوو غرونو پورتنئى حصې. (٢) ابن عباس رضى الله عنهما د دې تفسير الجبلين سره كړې دې. بل د سدين معنى هم جبلين ده. دا قول امام بخارى رحمه الله په صيغه د تمريض نقل كړې دې. ابن ابى حاتم رحمه الله دا قول عن ابى طلحه عن ابن عباس په طريق سره موصولاً روايت كړې دې. (٣) امام كسائى رحمه الله فرمائيلى چه سدين د سين فتحه او ضمه دواړو سره لوستل صحيح دى. ابوعمرو بن العلاء رحمه الله وائى كه د سدين د صنعت نسبت د الله تعالى طرف ته وى نو سين ضمه سره لوستل پكار دى او كه چرې د سړى طرف ته وى نو فتحه سره لوستل پكار دى. (٤)

---

(١) فتح البارى: ٤٧٤/٨.

(٢) مجاز القرآن: ٤١٤/١ الناشر مكتبة الخانجى بالقاهرة عمدة القارى: ٣٢٣/١٥ دار الكتب العلمية فتح البارى: ٤٧٤/٨.

(٣) تفسير القرآن العظيم لابن أبى حاتم سورة الكهف: ٢٢٨٩/٧ رقم الحديث: ١٢٩٧٧ تغليق التعليق: ١١/٤ المكتب الإسلامى فتح البارى: ٤٧٤/٨ عمدة القارى: ٣٢٤/١٥.

(٤) عمدة القارى: ٣٢٤/١٥ فتح البارى: ٤٧٥/٨.

﴿خَرْجًا﴾ أجرا: آيت دي: ﴿فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا﴾ يعني خلقو ذوالقرنين ته اووئيل چه آيا مونږ ستاد پاره څه خراج (ټيکس) مقرر کړو په دې خبره باندې چه ته به زمونږ اود هغوی په مينځ کښې ديوال جوړ کړې.
امام بخاري رحمه الله دلته خرجاً تفسير أجراً سره کړې دې. چه دې نه اجرت اومعاوضه مراد دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه دې نه غيرمعمولي او درنه معاوضه مراد ده.[1]
﴿قَالَ انفُخُوا ۖ حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ أَصْبُبْ عَلَيْهِ رَصَاصًا، وَيُقَالُ: الحَدِيدُ، وَيُقَالُ: الصُّفْرُ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: النُّحَاسُ: د اوسپنې خښتې او تختې راوړلې شوې اوهغه ئې په ترتيب او طريقې سره يوځائې کړې د دوو غرونو په مينځ کښې ئې درې بندې کړې. د تختونه جوړ کړې شوې دا ديوال دومره لوئې او اوچت ووچه د دواړو غرونو د دواړو غاړو پورې ئې برابر کړو.
د حيرانتيا خبره داده چه د اوسپنې دومره درنې تختې په دومره اوچتوالي کښې د رسولو د پاره چه د پورته نه ښکته پورې تول اور وي به ئې څه انتظام کړې وي؟ د دې تصريح په يوروايت کښې نشته دې. ممکن دې چه دا تختې ذوالقرنين په خپلو لاسونو باندې يوځائې کړې وي اودا د هغه کرامت وي. والله اعلم. کله چه تختې يوځائې کولوسره ديوال جوړشو نو په مذکوره آيت کښې دي "ذوالقرنين خلقو ته اووئيل چه په دې کښې اور بل کړئې کله چه اور بل کړې شو نوبيائې اووئيل اوس ماله تانبه (قطر) راوړئې دې د پاره چه په دې اوسپنه ئې واچوو" په تانبه کښې د اوسپنې نه زيات صلاحيت وي. بهرحال د اور په ګرموالي سره اوسپنه ډګرميدونه پس په دې باندې ويلې کړې شوې تانبه واچوله او يو مضبوط ديوال جوړشو. اوددې نه بل طرف ته د ياجوج ماجوج د راوتلو لار بنده شوه.
امام بخاري رحمه الله لفظ أفرغ معنې أصبب سره کړې ده اود قطر معنې ئې رصاص سره کړې ده. أصبب: د صَبَّ يَصُبُّ نه د متکلم صيغه ده د اوبو اړول د پاس نه اچول. نود أصبب معنې شوه "زه په دې کښې تانبه اړول غواړم" رصاص سيسې ته وائي. په راء باندې زير او زبر دواړه لوستل صحيح دي.[2]
يوقول دادې چه د قطر نه حديد يعني اوسپنه مراد ده او په يو قول کښې د قطر معنې صفربيان کړې شوې ده يعني پيتل.[3] امام بخاري رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه د قطر نه مراد نحاس يعني تانبه ده.
﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ﴾ يَعْلُوهُ: آيت دې ﴿فَمَا اسْطَاعُوا أَن يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ يعني ياجوج ماجوج نه په دغه ديوال د ختلو طاقت لرلو او نه ئې په هغې کښې چاؤدې کولې شو. امام بخاري رحمه الله د يظهروه معنې يعلوه سره کړې ده يعني هغوی په دغې باندې نه شي ختلې. په عربي محاوره کښې دا لفظ د ورختلو په معنې کښې هم استعماليږي. وئيلې شي (ظهرت فوق الجبل).[4]
أَسْطَاعَ اسْتَفْعَلَ، مِنْ طُعْتُ لَهُ، فَلِذَلِكَ فُتِحَ أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَسْطَاعَ يَسْطِيعُ. ﴿وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾: مقصد دادې چه اسطاعوا مفرد اسطاع په فتحه د همزه او سکون د سين دې او طوع نه أجوف د واوي صيغه ده. دې نه د استفعال صيغه جوړولوسره تحقيقاً تا حذف کړې شوې ده اوددې حرکت فتحه همزه ته ورکړې شوه نو اسطاع جوړشو. فلذلك فتح نه هم دې طرف ته اشاره ده.[5] امام بخاري رحمه الله فرمائي چه بعض حضرات د تاء حذف کولونه بغير استطاع لولي.[1]

---

[1]) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲٤.
[2]) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲٤.
[3]) الجامع لأحكام القرآن سورة الكهف: ۱۳/ ۳۸۸مؤسسة الرسالة عمدة القاري:۱۵/ ۳۲٤.
[4]) عمدة القاري:۱۵/ ۳۲٤فتح الباري: ۸/ ٤۷۵.
[5]) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۲٤.

قوله: ﴿قَالَ هٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ﴾: دَ ناقابل تسخر سد يعني ديوال دَ جوړولونه فارغيدونه پس ذوالقرنين دَالله تعالى طرف ته متوجه كيدو سره وائي چه دا زما دَ رب دَ مهربانئ نتيجه ده، خوچه كله دَ رب وعده راشي نوهغه به دا راګذار كړي او ټكړې ټكړې به ئې كړي.

اَلْزَقَهُ بِالْأَرْضِ: دادَ جعله دكاء تفسير دې. لزق لزوقا په معنى كښې دې زمكې سره اينختل يا ملاويدل اودلته دَ افعال صيغه ده يعني اينخلول يا ملاوول يعني الله تعالى به دا ديوال راګذار كړي زمكې سره به ئې هوار كړي لكه چه په زمكه باندې هډو څه نشيب نه وي.[2]

وَنَاقَةٌ دَكَّاءُ لَاسَنَامَ لَهَا: "دك يدك" په معنى كښې دې ټكول رانړول ورانول اوديكه وركول. دَكَّ الأرض: دَزمكې ښكته والې لرې كول اوهوارول.[3] دا معنى ثابتولودپاره امام بخاري رحمه الله محاوره نقل كړې ده چه دكومې اوښې خيټه هواره وي او په هغې باندې قب نه وي هغې ته ناقة دكاء وئيلى شي.

وَالدَّكْدَاكُ مِنَ الْأَرْضِ مِثْلُهُ، حَتَّى صَلُبَ مِنَ الْأَرْضِ وَتَلَبَّدَ: دكداك هم دَدې نه دې يعني هغه زمكه چه هواره شوې وي اوسخته وي. علامه جوهري رحمه الله وائي (والدكداك من الرمل ماتلبد منه بالأرض ولم يرتفع)[4] يعني دكداك هغه شګې ته وائي چه خاورې سره يوځائې شي اوكلكيدو سره دَ هوارې زمكې په شان شي.

﴿وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ۝ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ دَ آيت اوله حصه ده: ﴿فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ يعني چه كله زما دَ رب وعده راشي نوهغه به دا ديوال راغورځوي او زمكې سره به ئې هوار كړي اوزما دَ رب وعده بالكل په حق ده هغه به پوره كيږي.

دلته دَ ذوالقرنين كلام ختميږي. دې نه مخكښې آيت كښې دي: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ اوموږ به پريږدو بعض په هغه ورځ چه هغوى به دَ موجونو يعني چپو په شان يو بل سره جنګيږي. مطلب دا چه قرب قيامت كښې دَحضرت عيسى عليه السلام دَ نزول نه پس ياجوج ماجوج به دَ سيلاب په شان راوځي اودَ هريو اوچت غر نه به په ټوپونو راځي اودكثرت په وجه به دَ يوعظيم الشان فوج په شان وي. دَ يو بل نه دَ وراندې كيدو په كوشش كښې به ګډوډ كيږي.[5] بعض حضراتو وئيلي دي چه دې نه دَقيامت ورځ مراد ده چه په هغه ورځ به دَنفسي نفسي آوازونه راوچتيږي. هريو كس ته به خپل فكر وي اودَ ګړبړ په حالت كښې به خلق اخوا ديخوا منډې وهي او په يو بل باندې به ګډوډ كيږي. اولنې قول راجح او قرين قياس دې.[6]

﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ۝﴾: تردې چه كله ياجوج ماجوج كولاو كړې شي اوهغه (دَ ديرزياتوالي دَ وجې) دَ هر اوچت ځائې (يعني غونډو او غرونو) نه راوتونكي (معلوميږي).

دَ إذا جواب څه شئ كيدې شي؟ په دې كښې مختلف اقوال دي. يو قول دادې (واقترب الوعد الحق) دَدې جواب دې او په شروع كښې واؤ زائده دې لكه چه (حتى إذا جاءوها وفتحت أبوابها) كښې واؤ زائده دې.[7] بعض حضراتو فرمائيلي

---

[1] إرشادالساري:٣٦٥/٧.

[2] عمدة القاري: ٣٢٥/١٥فتح الباري:٤٧٥/٨.

[3] تاج العروس من جواهر القاموس: ١٥٠/٣٧التراث العربي، مختار الصحاح: ٢١٨/١مكتبة لبنان بيروت.

[4] عمدة القاري:٣٢٥/١٥.

[5] روح المعاني:٤٧٤/١٦.

[6] عمدة القاري: ٣٢٥/١٥.

[7] المرجع السابق.

دی چه په وړاندې آيت كښې دی ﴿يَاوَيْلَنَا﴾ په دې كښې يَاوَيْلَنَا دَ إِذَا شرطيه جواب دې اوتقدير عبارت دادې: (قالوايا ويلنا) [1] يوقول دادې چه (فإذاهي شاخصة) دَدې جواب دې. [2]
يوقراءت كښې فتحت تشديد سره دې. دې سره دَ سد ذوالقرنين طرف ته اشاره ده چه قيامت سره نيزدې به ديوال مات شی. سره دَدې چه په هغې كښې دَ اول نه چاؤدې راغلې وی. ليكن كوم وخت چه الله تعالی ته منظور وی هغه به بالكل هوار شی او دَ ياجوج ماجوج راوتل به دومره په زيات مقدار كښې كيږی لكه چه دَهرې غونډئ او هر يو غر نه راؤځی راروان دی او په نورو آبادو باندې به ورحمله شی.
ينسلون دَ نسلان نه دې. أي: يسرعون يعنی په تيزئی سره به تختی روان به وی. [3]
قرآن مجيد دَ ياجوج ماجوج دَ راوتلو پيشنګوئي كړې ده. خودا مسئله دَ مغيبات نه ده. صرف په قياس ګمان او اندازې سره په دې باندې بحث نه شی كيدې. دَ ياجوج ماجوج سره متعلق دَ ذكرشوی آيت نه عموماً دا ګڼړلې شی چه ذوالقرنين كوم ديوال جوړ كړې وو ياجوج ماجوج دَهغې دَ وجې نه بالكل راګيرشوی دی. او ديوال به دَ قيامته پورې مستحكم او قائم وی. البته دَ راوتلو وعده كړې شوې وخت به راځی او ذره ذره به شی. كوم حضرات چه په دې غلط فهمئ كښې راګير دی هغوی دَ ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ ترجمه داسې كړې ده تردې چه ياجوج ماجوج ديوال مات كړی كولاؤ كړې شی- او هم دې سره ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ يوځائی كړې شو. لكه چه اند كاك كونكی به هم ياجوج ماجوج وی. دا تفسير دَ سياق خلاف دې. مونږ دا آيات په يو مختلف تناظر كښې ګورو او هم دغه دَ سياق مقتضی هم دې. اول دا اوګورئ چه دَ سد دَ تعمير نه پس دَ ذوالقرنين دَ خولې نه كومه جمله اووتله ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّى ۖ فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ يعنی دا ديوال خو ډير مستحكم دې په دې كښې څوك چاؤدې نه شی اچولې. ليكن زما دَ رب وعده چه راشی نودا ديوال به ذره ذره شی. دَ الله تعالی وعده په حق ده او دَهغې خلاف كيدل محال دی.
په دې جمله كښې دَ ياجوج دَ راوتلو قطعاً ذكر نشته بلكه حقيقت دادې چه په دې كښې خو صرف دَ ديوال دَ استحكام او په دې باندې دَ الله تعالی دَ شكر ذكر دې. دغه شان دَ سورت انبياء آيت كښې دَ خروج پيشنګوئی اند كاك سد سره تړل هم بالكل غلط دی. چه ياجوج ماجوج به ديوال ذره ذره كړی راؤځی به حالانكه په دې آيت كښې دَ سد ذره ذره كيدل او بيا دَدې دَ وجې نه ياجوج ماجوج دَ راوتلو هيڅ ذكر نشته دې. ياجوج ماجوج له دَ قيامت دَ قرب علامت بيانولو سره اهميت وركړې شوې دې په دې وجه دَهغوی راوتل دَ ديوال ماتيدو سره نه دی مقيد كړې شوی بلكه دَ ديوال هډو ذكر نشته. صرف دومره خبرداری نی وركړو چه دَهغوی دَ راوتلو دَ وخت وعده به راځی نو هغوی به په تيزئی سره دَ اوچتو خايونونه ښكته علاقوته راؤځی او ښاريو كښې به خوريږی. [4]
خلاصه دا چه ﴿فَإِذَا جَآءَ وَعْدُ رَبِّى جَعَلَهُۥ دَكَّآءَ﴾ كښې وعده سره دَ ياجوج ماجوج خروج موعود مراد نه دې بلكه مقصد دادې چه داسې وخت به ضرور راځی چه دَ سد اند كاك به اوشی او هغوی به راخوشې شی او دَ سورت انبياء آيت ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ كښې دَ فتح نه دا مراد نه دې چه ديوال به مات كړی راؤبه ځی بلكه مراد دادې چه هغوی به په كثرت سره ډلې ډلې راؤځی لكه چه چرته بند وو او نن راخلاص كړې شو. عربی محاوره هم ددې مفهوم تائيد كوی. عربی كښې (فتح الجراد) اويلې شی نو دَدې مطلب داوی چه ملخ چرته دَ غر په ګوټ كښې پروت

---

[1]) المرجع السابق.
[2]) المرجع السابق.
[3]) عمدة القاری: ٣٢٦/١٥.
[4]) دَتفصيل دَپاره اوګورئ قصص القرآن: ١٥٣/٣-١٤٩.

وو اوس ناځاپی ډلې ډلې بهر راؤوتل. دَدې مطلب دا نه وی چه ملخان چرته واقعتاً یوځائی کښېږ راګیرو او اوس هغه ځائی کولاو کړې شو.(۱)
ترکومې چه سنن ترمذی کښې دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه دَ یومشهور روایت تعلق دې په کوم کښې چه دی یاجوج ماجوج روزانه دیوال کنی بیا چه کله څه حصه باقی باتې شی نو کورونو ته دې وینا کولوسره واپس کیږی چه صبا به مونږ باقی کار پوره کوو مګر انشاء الله تعالی نه وائی. بیا چه کله بله ورځ واپس راځی نو کنستلې شوې دیوال هم په هغه حال کښې وینی یعنی دَ کنستلو نه چه اول څنګه وو هم هغه شان به هغه وینی. داسې به دا سلسله جاری وی تردې چه یوه ورځ به په هغوی کښې دَ چا دَ خولې نه انشاء الله اوځی نوبیا چه کله سحر راځی نو دیوال به په کنستلې شوی حالت کښې وی. هم ددې نه پس به دغه دیوال راګذار کړی او په زمکه کښې به دَ فساد خورولو دَپاره راؤځی.(۲)
دَدې روایت صحت مخدوش دې او محدثینو په دې باندې کلام کړې دې. پخپله امام ترمذی رحمه الله دَدې روایت نقل کولو نه پس فرمائی (هذا حدیث حسن غریب إنما نعرف من هذا الوجه مثل هذا)(۳) یعنی دا حدیث حسن غریب دې لو داسې حیرانونکې خبرې مونږ هم په دې طریق سند سره پیژنو.
حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې نه په زیات وضاحت سره په دې روایت باندې کلام کړې دې. دَهغوی په نیز دا روایت دَاسرائیلی روایاتو دَقبیل نه دې کوم چه به کعب احبار رحمه الله دَ خوشحالئی په خاطر نقل کول. حافظ ابن کثیر رحمه الله وائی دا حدیث منکر دې او دې ته مرفوع وئیل صحیح نه دی ځکه چه دَ ابوهریره رضی الله عنه دَدې روایت مضمون بعینه دَکعب احبار رحمه الله نه نقل دې.(۴) اندازه داسې ده چه ابوهریره رضی الله عنه به دَ کعب احبار رحمه الله نه اسرائیلی قصص اوریدل. کیدیشې چه دا روایت هم هغوی دَ کعب احبار رحمه الله نه اوریدلې وی او راوی دا ګنړلې وی چه دَابوهریره رضی الله عنه دا روایت دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دې. حقیقت دا دې چه دا بغیرد راوی دَ وهم نه بل هیڅ نه دی.
خواوس هم یو دَ طالب علمئی اشکال پیدا کیږی که چرې دَخروج یاجوج تعلق اندکاك سد سره نه دې بلکه سد خو اول نه دَ اندکاك ښکارشوې دې نو بیا دَ صحیحین د دې روایت څه جواب کیدې شی کوم چه په صحیح بخاری کښې وړاندې هم دَدې باب لاندې راځی چه یو ځل رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ خوب نه بیداریدو سره اوفرمائیل: (لا إله إلا الله ویل للعرب من شر قد اقترب، فتح الیوم من ردم یأجوج ومأجوج مثل هذا وحلق بإصبعیه الإبهام والتی تلیها) یعنی دَ عربو دَپاره هلاکت دې دَهغه شر نه کوم چه نیزدې شوې دې. نن دَ یاجوج ماجوج دیوال داسې کولاو کړې شوې دې او په غټه ګوته باندې یوه ګوته کیخودو سره او ګول حلقه جوړولوسره ئې دَهغه سوری مقدار واضح کړو. په دې روایت کښې دَ یاجوج ماجوج په دیوال کښې دَ سوری کیدل اوبیا دا فتح سره تعبیر کول په حقیقت کښې یومثال دې چه دَحضور پاك د وفات نه پس به غیر معمولی فتنې خوریږی.(۵)
دَدې روایت تعلق ریښتونی خوب سره دې دَ کوم تعبیر چه نه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه نقل دې او نه دَ صحابه کرامو نه په صحیح سند سره ددې تعبیر نقل دې. په دې وجه اکثر محدثینو حضراتو دَدې تعبیر دا بیان کړې دې چه دَدې

(۱) قصص القرآن: ۱۵۱/۳-۱۵۰.
(۲) أخرجه الترمذی فی جامعه رقم الحدیث: ۳۱۵۳فی تفسیر سورة الکهف: ۱۴۸/۲ایچ ایم سعید.
(۳) جامع الإمام أبی عیسی الترمذی: ۱۴۸/۲فی تفسیر سورة الکهف ایچ ایم سعید.
(۴) البدایه والنهایه: ۱۲۱/۲.
(۵) البدایة والنهایة: ۱۲۰/۲.

روايت نه حقيقي چاؤدې مراد نه دې بلكه دا دَ شيوع فتن تشبيه او تمثيل دې. ښكاره خبره ده چه په خوب كښې څه خودلې كيږي او مطلب دَهغې څه بل څه وي. يعني چه اوخودلې شي نو دې نه علم مراد وي.[1]

علامه عيني رحمه الله اوفرمائيل چه (ويل للعرب) نه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات نه پس دَ راښكاره كيدونكو فتنو دَ شيوع طرف ته اشاره ده چه دحضورپاك دَ وفات نه فوراً پس فتنو سر اوچت كړو . دَ عربو اودَ قريشو دَ اقتدار داسې افسوس ناك انجام اوشو چه دهغې اثرات په كلونو باندې روستو راتلونكو امتونو باندې پريوتلو.

قاضي عياض رحمه الله اوفرمائيل په دې روايت كښې دَ يوې حلقې دَ ګوتې برابر چاؤدې هم دَ تقريب فهم دپاره دې. په حقيقت كښې دَ چاؤدې واقع كيدو ذكرنه دې بلكه مقصد دادې چه دَ ذوالقرنين دَ اوسپنې ديوال اوس نړيدل شروع شوى دى اودهغې دَ مضبوطيا موده ختمه شوې ده.[2]

هم دغه خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم فرمائي چه دَ رسول اكرم ﷺ دَ وفات نه پس دحضرت عثمان رضي الله عنه دَ قتل يودَ خفګان نه ډكه واقعه اوبيا دهغې نه پس دَ فتنو اوفسادونو نه ختميدونكې سلسله شروع شوه. په حقيقت كښې دَ دې رښتوني خوب نه هم ددغه فتنو طرف ته اشاره ده اودا هم داسې دى لكه چه حضورپاك په يوحديث كښې ارشاد فرمائيلې دې. (يوشك أن تداعى عليكم الأمم كما تداعى الأكلة على قصعتها)[3]

خلاصه دا چه دياجوج ماجوج خروج تعلق اندكاك سره نه دې بلكه دَ سد اندكاك يوه جدا واقعه ده دَ كوم خبر چه سورت كهف كښې وركړې شوې دې چه ذوالقرنين دَ سد په استحكام باندې سرنه ترخپو پورې سراسر شكر جوړيدو سره اوفرمائيل چه اوس به ياجوج ماجوج ددې درې نه دې طرف ته آبادو كښې دَ فساد په غرض سره دَ راتلودپاره نه په دې باندې ختلې شي او نه په دې كښې كندر كولې شي. البته كه زما رب اوغوښتل نودا به ذره ذره كړى اودَ ياجوج ماجوج په قرب قيامت كښې راوتل دَ نورو آبادو طرف ته حمله كول يو مستقل واقعه ده دَ كوم پيشنګوئى چه سورة الأنبياء كښې كړې شوې ده . هم دغه رائې دَ حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله هم ده.

هغوى فرمائي: (وينبغي أن يعلم أن قول ذي القرنين: ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي ۖ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ ۖ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا﴾ قول من جانبه لا قرينة على جعله من أشراط الساعة، ولعله لا علم له بذلك، وأنما أراد وعد اندكاكه، فإذن قوله تعالى بعد ذاك: ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ للاستمرار التجددي، نعم، قوله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾..... هو من أشراط الساعة، لكن ليس فيه للردم ذكر. فأعلم)[4]

يعنى په دې نكته باندې دَ پوهيدلو ضرورت دې چه ﴿هَٰذَا رَحْمَةٌ مِّن رَّبِّي﴾ دَ ذوالقرنين قول دى او په دې كښې دَ اندكاك ذكر دَقيامت په علامو كښې شمير كولو باندې څه دليل او قرينه موجود نه ده. ممكن دى چه پخپله ذوالقرنين ته هم علم نه وى چه خروج دَ ياجوج ماجوج دَ قيامت دَ نښونه دى بلكه ذوالقرنين خو ﴿وَعْدُ رَبِّي﴾ سره په يوه زمانه كښې دَ سد دَ اندكاك كيدل مراد اخستې وى. نو په دې صورت كښې دَ الله تعالى ارشاد ﴿وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ﴾ دَ استمرار تجددى دپاره دې چه ياجوج ماجوج به دَ خروج موعود پورې په خپل مينځ كښې په جګړه وى البته ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ دَ قيامت دَ علامونه كيدلو كښې هيڅ شك نشته دې خو بيا هم په دې كښې دَ سد ذكر نشته لهذا په دواړو آياتونو كښې دا فرق خامخا په خيال كښې ساتل پكار دى

دې نه پس شاه صاحب رحمه الله فرمائي چه دَ قرآني نص نه ثابته نه ده چه سد دَ ذوالقرنين دَ هرطرف نه احاطه كولو سره هغوى راګير كړى دى بلكه ديوال خو صرف په يوه غريزه دره باندې جوړ كړې شوې وو دَ بل طرف درې خو كولاؤ وې دَ كوم خائى نه چه دَ ياجوج ماجوج دَ وتلو لارې هيڅ كله بندې نه وې. حقيقت دادې چه دهغوى راوتل دَ

---

[1] دجالي فتنه ك ے نماياں خط وخال، ص: ۲۴۷ أمولانا مناظر احسن گيلانى رحمة الله عليه.

[2] عمدة القارى: ۲۲۹/۲.

[3] فتح البارى كتاب الفتن باب يأجوج ومأجوج: ۱۳۳/۱۶.

[4] مجموعة رسائل الإمام الكشميرى عقيدة الإسلام: ۳۶۴/۲.

اول نه وخت په وخت دَ مختلف ډلو په شكل كښې كيږي او بيا به هم كيږي اودَ دې آيت نه دا معلوميږي چه كوم قبائل دَ سد ذوالقرنين نه بهر دي اوكوم چه ددنه راګيردي دَهغوي په مينځ كښې پخپله هم خراب تعلقات دي او په يو بل باندې حمله هم كوي او دغه شان دَ هغې خروج هم دَ دغه علاقې نه وخت په وخت كيږي. چونكه آيت دَ استمرار تجددي دَپاره دې په دې وجه دَهغوي آخري خروج به دَ عيسىٰ عليه السلام دَ نزول په وخت كيږي. (١)

اوهم دَدې متعلق نبي اوفرمائيل ﴿إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ داني اونه فرمائيل چه (إذا فتحت الردم) ددې نه معلومه شوه چه دَ استمرار تجددي سره چه دَهغوي دَ خروج كومه سلسله جاري ده اودَ هغوي چه كوم راوتل په مختلف ادوار كښې كيږي په دې آيت كښې هم دَهغه آخري خروج ذكر دې. (٢)

سدذوالقرنين چرته دې؟: دَ ياجوج ماجوج شيطانئي او په نورو قبائلو باندې دَهغوي دَ حملو دَ وجې نه دَ تاريخ په مختلف ادوار كښې مختلف ديوالونه تعمير كړې شو. دَ چين ديوال هم دَ هغوي دَ حملو دَ بچاؤ په غرض سره دَخپل وخت بادشاه جوړ كړې وو. خودا هغه ديوال نه دې كوم چه ذوالقرنين جوړ كړې وو. په سد ذوالقرنين كښې دَ اوسپنې اوتانبې استعمال شوې وو دَ چين په ديوال كښې دا خصوصيات نشته دې. بل ديوال په وسط ايشياء كښې دَ بخارا او ترمذ په مينځ كښې واقع دې. هغې ته دربند وائي. دا ديوال مغل بادشاه تيمور لنګ په دور كښې موجود وو. دريم ديوال دربند او باب الابواب په نوم سره دَ روس په علاقه داغستان كښې موجود دې. په دې ديوال كښې دَ اوسپنې كار شوې دې په دې وجه هغې ته باب الحديد هم وائي. دَ عربو اكثر مؤرخينو وئيلي دي چه قرآن مجيد كښې دكوم سد ذكر دې هغه هم دغه دې. (٣)

معجم البلدان كښې علامه ياقوت حموي رحمه الله فرمائي چه واثق بالله خوب اوليدلو چه هغه دغه سد كولاو كړې دې. ددې خوب دَ وجې نه هغه فوري پنځوس سړو ته دَ لارې خرچ وركولوسره دَتحقيق دَپاره روان كړل په لاره كښې هغوي يو غرته اورسيدل دَ كوم په مينځ كښې چه دَ يوې وادئي دره وه. دَ كوم پلنوالي چه يونيم سل لاسه وو. هلته يو ديوال جوړ شوې وو كوم چه وادي دَ دواړو طرفونو نه پوخاني كړې وه. په دغه ديوال كښې دَ اوسپنې او تانبې كار شوې وو. اوچتوالي ددې پنځوس لاسه وو. په هغې كښې دَ اوسپنې يوه دروازه وه كومه چه تاله كړې شوې وه. دَ اتو مياشتو دَ مودې دَ سفر نه په واپسئ باندې هغوي واثق بالله رحمه الله ته مذكوره ټول تفصيلات بيان كړل. خو علامه ياقوت حموي رحمه الله اوفرمائيل چونكه په رواياتو كښې ډيرزيات اختلاف دې په دې وجه ددې واقعې په صحت باندې يقين نه شي كيدې. (٤)

حافظ ابن كثير رحمه الله اوعلامه ابن خلدون رحمه الله هم ددې واقعې ذكر كړې دې خوعلامه آلوسي رحمه الله فرمائيلي دي چه ثقه مؤرخينو ددې واقعې تضعيف كړې دې اوزما په نيزهم دا قصه دَ ځان نه جوړه شوې ده. ځكه چه په دې واقعه كښې كوم تفصيلات ذكر كړې شوي دي هغه دَ آيت مبارك دَ مضمون خلاف دي.

دَ سدذوالقرنين دَ ځائې وقوع اودَ هغې دَ تاريخي حيثيت سره متعلق ډيره موزون او متوازن تجزيه علامه شبير احمد عثماني رحمه الله كړې ده هغوي فرمائي:

"دې وخت كښې دغه قوم كوم ځائي دې اودَ ذوالقرنين دَ اوسپنې ديوال كوم ځائي واقع دې؟ نوچه كوم سړې دغه ټول اوصاف په نظر كښې ساتي دكوم ثبوت چه ددغه قوم او دَ اوسپنې دَ ديوال متعلق دَ قرآن او احاديث صحيحه نه ملاويږي هغه به وائي دَ كومو قومونو ملكونو او ديوالونو خلقو په خپله رائې سره پته وركړې ده دغه ټول اوصاف په يو كښې هم نه شي موندلې. لهذا هغه خيالات صحيح نه معلوميږي اودَ احاديث صحيحه انكار يا دَ

---

١) مجموعة رسائل الإمام الكشميري عقيدة الإسلام: ٢/٣٦٣-٣٦٢.

٢) مجموعة رسائل الإمام الكشميري عقيدة الإسلام: ٢/٣٦٤.

٣) قصص القرآن: ٣/١٤١.

٤) المعجم البلدان: ٣/٢٠٠-١٩٩والتفسير الكبير للإمام الرازي: ٢/١٧٠-١٦٩.

نصوص تاويلات بعيده او د دين خلاف دى. پاتې شو د مخالفينو دا شك چه مونږ تو له زمكه اولټوله خو چرته هم د دې پته اونه لګيدله او د دې شك د جواب د پاره زمونږ مؤلفينو د پټې خودلو كوشش كړې دى. د دې صحيح جواب هغه دې كوم چه علامه آلوسى بغدادى رحمه الله وركړې دې چه مونږ ته د دې موقع نه ده معلومه او ممكن ده چه زمونږ او د دې په مينځ كښې لوئى سمندرونه واقع وى او دا دعوى كول چه مونږ ټوله اوچه اولمده باندې محيط شوې دا واجب التسليم نه ده. عقلاً جائز دى چه څرنګه د نن نه پنځه سوه كاله مخكښې مونږ ته د خلورم براعظم (امريكه) وجود معلوم نه وو نو چه اوس هم يو پنځم براعظم داسې موجود وى تركوم پورې چه مونږ رسائى حاصله كړې نه وى اولږه موده پس مونږ هلته پورې يا هغه خلق مونږ ته را ورسيدې شى. د سمندر عظيم ديوال چه د استريليا شمال مشرقى ساحل باندې واقع دې. نن صبا برطانوى سائنسدان ډاكټر سى ايم سينګ د هدايت لاندې د هغې تحقيقات جارى دى. دا ديوال د زرو ميلونه اوږد او په بعض مقاماتو باندې دولس ميله پورې پلن او زر فټه اوچت دې. په كوم چه بې شميره مخلوق اوسيږى. كوم مهم چه د دې كار د پاره روان كړې شوې وو حال كښې اوس هغوى د يوكليز تحقيقات ختم كړى دى. په كوم سره چه د سمندر عجيبه او حيرانونكى رازونه ښكاره شوى دى او انسان ته د حيرت او استعجاب يوه نوې دنيا معلوميږى. بيا څنګه دعوى كولې شى چه مونږ ته د اوچې اولمدې د ټول مخلوق مكمل انكشافات حاصل شوى دى.» (۱)

قَالَ قَتَادَةُ: حَدَبٍ أَكَمَةٍ، قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ، قَالَ: (رَأَيْتَهُ).

د حضرت قتاده رحمه الله دا تفسير محدث عبد الرزاق رحمه الله په خپل سند سره موصولاً نقل كړې دې د كوم الفاظ چه دا دى: «أخبرنا معمر عن قتادة فى قوله تعالى: ﴿حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾ قال من كل أكَمَةٍ» (۲)

قوله: حدب: أكمة: حَدَبٌ: بتحريك الثلاثة: ما ارتفع وغلظ من الظهر، يعنى حدب په ملاكښې پيدا كيدونكې لوروالى او اوچتوالى ته وائى. او په حديث ياجوج ماجوج كښې د حدب نه مراد لوروالى او اوچتوالى دې (۳) لكه چه حضرت قتاده رحمه الله لفظ حدب نه اكمة يعنى غونډئى سره تعبير كړې دې (۴) اكمة مفرد دې او د دې جمع إكام (په كسره د همزه) راځى. د دې معنى اوچتوالى ده. (۵)

قوله: قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم رَأَيْتُ السَّدَّ مِثْلَ الْبُرْدِ الْمُحَبَّرِ قَالَ رَأَيْتَهُ: رسول الله ﷺ ته يو سړى عرض اوكړو چه ما سد ذوالقرنين ليدلې، چه كرخو والا دنقش دار څادر په شان وو. حضورپاك اوفرمائيل تا يقيناً چه هغه ليدلې دې.

قوله: المُحَبَّر: مُحَبَّر: يعنى څادرته ونيلى شى په كوم كښې چه يوه كرخه د سپين تار او يوه د تور تار يا د سور تار نه جوړولې شوه. (۶)

د تعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى عمر رحمه الله د سعيد عن قتاده په طريق سره موصولاً روايت كړې دې په دې كښې دى: «أنه قال للنبى صلى الله عليه وسلم: يا رسول الله! قد رأيت سدّ ياجوج وماجوج! قال: كيف رأيته؟ قال: مثل البُرد المحبَّر طريقة حمراء وطريقة سوداء. قال: قد رأيته» (۱)

---

۱) تفسير عثمانى ص: ٤٠٥.

۲) تغليق التعليق: ١٢/٤ المكتبة الأثرية.

۳) النهاية لابن الأثير: ٣٤٢/١.

۴) فتح البارى: ٣٧٥/٨.

۵) النهاية لابن أثير: ٧٠/١.

۶) لسان العرب: ١٥٩/٤ دار صادر، بيروت، المعجم الوسيط ص: ١٥١- ١٥٢ مكتبة الشروق الدولية.

امام طبرانی رحمه الله او بزار رحمه الله هم دا تعليق موصولاً نقل كړي دي. دَ امام طبرانی رحمه الله په روايت كښې عن سعيد بن بشير عن قتاده په طريق سره نقل دي. په هغې كښې دي: «أن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: إني قد رأيته ـ يعني: السد: فقال: كيف هو؟ فقال: هو كالبرد المحبر، قال: قد رأيته. قال: وحدثناه عن قتادة أنه قال: طريقة حمراء من نحاس، وطريقة حمراء من حديد» [2]

يعني يو سړي عرض اوكړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ما دَ ذوالقرنين ديوال ليدلې دي. حضورپاك اوفرمائيل چه تا څنګه ديوال ليدلې؟ هغه عرض اوكړو كرخووالا دَ نقش دار څادر په شان. حضورپاك اوفرمائيل تا رښتيا اووئيل. حضرت قتاده فرمائي چه دغه سړي دا هم اووئيل چه په هغې كښې يو دَ تانبې او يو يو دَ اوسپنې خښتنه يو ځائي كړې شوې وې.

امام بزار رحمه الله دا روايت دَ يوسف بن ابى مريم الحنفى عن ابى بكرة په طريق سره روايت كړې دي. په هغې كښې دي: «أتيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: صفه لي، فقلت: كأنه البرد المحبر. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سره أن ينظر إلى رجل قد أتى الردم فلينظر إلى هذا» [3]

يعني په آخره كښې امام بزار رحمه الله فرمائي چه زمونږ دَ علم مطابق دا روايت حضورپاك بغير دَ ابوبكر رضي الله عنه نه بل چا نه نه دې روايت كړې اونه ددې روايت دَ ابوبكر رضي الله عنه دَ طريق نه علاوه څه بل طريق مونږ پيژنو.

دَتعليق مقصد: دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په حواله سره وړاندې تيرشوى دى چه دَدې باب لاندې ذكركړې شوې آياتونو او احاديث او تعليق نه دَامام بخارى رحمه الله مقصد دَ ياجوج ماجوج تذكره اودَهغوى دَ كثرت طرف ته اشاره كول دى. بل په هغه خلقو باندې رد كول دى څوك چه ياجوج ماجوج په ذريت آدم عليه السلام كښې نه شمير كوى. [4]

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې چه په ترجمة الباب كښې دَ ياجوج ماجوج تذكره ده او په تعليق كښې دَهغوى دَ فسادونو اوشرونونه دَ بچ كيدو دَپاره جوړشوى ديوال تذكره ده.

[٣١٦٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ زَيْنَبَ بِنْتَ أَبِي سَلَمَةَ، حَدَّثَتْهُ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُنَّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَزِعًا يَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَيْلٌ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدِ اقْتَرَبَ، فُتِحَ اليَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلُ هَذِهِ» وَحَلَّقَ بِإِصْبَعِهِ الإِبْهَامِ وَالَّتِي تَلِيهَا، قَالَتْ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الخَبَثُ» [ص ٢٣٧] [٣٤٠٣، ٦٦٥٠، ٦٧١٦] [5]

---

[1] تغليق التعليق: ١٢/٤ فتح الباري: ٨٧/٨

[2] مسند الشاميين للطبراني: ٧١/٤ رقم الحديث: ٢٧٥٨ مؤسسة الرسالة.

[3] مسند البزار ،مسند أبي بكرة بقية أبي بكرة: ١١٩/٩ رقم الحديث: ٣٦٦٨ مكتبة العلوم والحكم.

[4] فتح الباري: ٤٨٦/٨.

[5] أخرجه البخاري أيضاً في المناقب، باب علامات النبوة في الإسلام، رقم الحديث: ٣٥٩٨ وفي الفتن باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: ويل للعرب من شر قد اقترب، رقم: ٧٠٥٩ وباب يأجوج ومأجوج: ٧١٣٥ ومسلم في الفتن، باب اقتراب الفتن، وفتح ردم يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ٧٢٣٥ والترمذي في الفتن باب ماجاء في خروج يأجوج ومأجوج، رقم الحديث: ٢١٨٧.

ترجمه: ام حبیه بنت ابی سفیان دَحضرت زینب بنت جحش (ام المؤمنین) ﷞ نه روایت کوی چه رسول الله ﷺ ویریدونکی شان هغې له راغلو (حضرت زینب ﷞ له)، په داسې حال کښې چه حضورپاك فرمائیل چه دَالله تعالی نه بغیریل څوك معبود نشته دې بیشکه دَ عربو خرابی په هغه آفت سره راتلونکې ده چه نیزدې رارسیدلې دې. نن دَ یاجوج ما جوج په دیوال کښې دومره سورې اوشو. حضورپاك دَ غتې ګوتې اود شهادت والاګوتې نه حلقه جوړولو سره اوخودل. حضرت زینب ﷞ فرمائی چه ما عرض اوکړو یا رسول الله! آیا مونږ به دَنیکانو خلقو په موجودګئی کښې هم هلاکولې شو؟ حضورپاك اوفرمائیل او! کله چه بدی (بدکاری، فسق اوفجور) زیات خواره شی.

تراجم رجال

یحیي: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بکیر القرشی المخزومی ﷫ دې. [1]

اللیث: دا ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی ﷫ دې. [2]

عقیل: دا عقیل بن خالد بن عقیل ایلی ﷫ دې. [3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره بدءالوحی لاندې تیره شوې ده. [4]

عروة بن الزبیر: دا مشهور تابعی ابوعبدالله عروه بن زبیربن عوام بن خویلد قرشی اسدی مدنی ﷫ دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أحب الدین إلی الله أدومه) لاندې تیره شوې ده. [5]

زینب: دادَ رسول الله ﷺ ربیبه زینب بنت ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسدبن هلال مخزومیه قرشیه ﷞ ده. دَدې تذکره (کتاب العلم باب الحیاء فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [6]

زینب بنت جحش: دا ام المؤمنین حضرت زینب بن جحش اسدیه ﷞ ده. دَدې حالات (کتاب التهجد، باب ما یکره من التشدید فی العبادة) لاندې اوګورئی.

دَ سندخصوصیات: په دې روایت کښې دَ تحدیث صیغه دوو ځایونوکښې جمع سره یوځائی افراد سره او پنځه ځل عنعنه سره راغلې ده. دغه شان په سند کښې دَ امام بخاری ﷫ شیخ یحیی بن بکیر ﷫ او لیث بن سعید ﷫ دواړه مصریان دی. عقیل ایلي دې او باقی ټول رواة مدنی دی. دَدې سند یو خصوصیت دادې چه په دې کښې درې راویانې صحابیات دی. [7]

روایت سره متعلق څه تفصیل مونږ شاته کړې دې او مخکښې کتاب الفتن کې هم په دې باندې نور مباحث راځی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث اوترجمة الباب دواړو کښې دَ یاجوج ماجوج تذکره ده. [8]

---

[1] کشف الباری: ۳۲۳/۱.
[2] کشف الباری: ۳۲٤/۱.
[3] کشف الباری: ٤۵۵/۳.
[4] کشف الباری: ۳۲۶/۱.
[5] کشف الباری: ٤۳۶/۲.
[6] کشف الباری: ٦۱۰/٤
[7] عمدة القاری: ۳۲۷/۱۵.
[8] عمدة القاری: ۳۲۶/۱۵.

[٣١٦٩] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ» [ص ٢٣٩] [ر: ٦٧١٧] [1]

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم فراهيدى بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده. [2]

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلى بصرى رحمه الله دي [3]

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس بن كيسان يمانى رحمه الله دي. دَدوى تذكره تيره شوې ده. [4]

قوله: فَتَحَ اللَّهُ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذَا وَعَقَدَ بِيَدِهِ تِسْعِينَ يعنى نن الله تعالى دَ ياجوج ماجوج ديوال دومره اندازه باندې كولاؤ كړو او حضورپاك عقد انامل كولوسره دَ ٩٠ عددجوړكړو. دا په حقيقت باندې محمول نه دې چه واقعتاً په دومره اندازه باندې دَ ياجوج په ديوال كښې چاؤدې اوشو. بلكه دا تمثيل دې چه په ديوال كښې چاؤدې كيدل شروع شوى دى او تقريباً دومره سورې په هغې كښې شوې دې. [5]
دې روايت سره متعلق تفصيلى مباحث به دَ كتاب الفتن لاندې راځى.

[٣١٧٠] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: "يَا آدَمُ، فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَالخَيْرُ فِي يَدَيْكَ، فَيَقُولُ: أَخْرِجْ بَعْثَ النَّارِ، قَالَ: وَمَا بَعْثُ النَّارِ؟، قَالَ: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ، فَعِنْدَهُ يَشِيبُ الصَّغِيرُ، وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا، وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى، وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ" قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَأَيُّنَا ذَلِكَ الوَاحِدُ؟ قَالَ [ص: ١٣٩]: "أَبْشِرُوا، فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلًا وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفًا. ثُمَّ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الجَنَّةِ" فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا ثُلُثَ أَهْلِ الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ

---

[1]) أخرجه البخارى أيضاً فى الفتن باب يأجوج مأجوج رقم: ٣٣٤٧ ومسلم فى الفتن باب اقتراب الفتن، رقم الحديث: ٧٢٣٩ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٢٣٢/٢ رقم الحديث: ٧٠٩ مكتبة الحلوانى.

[2]) كشف البارى ٤٥٥/٢.

[3]) كشف البارى: ١١٨/٢.

[4]) كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم: ٣٢٩ ص: ٥٩٨.

[5]) إرشادالسارى: ٢٦٨/٢.

الجَنَّةِ» فَكَبَّرْنَا، فَقَالَ: «مَا أَنْتُمْ فِي النَّاسِ إِلَّا كَالشَّعَرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَبْيَضَ، أَوْ كَشَعَرَةٍ بَيْضَاءَ فِي جِلْدِ ثَوْرٍ أَسْوَدَ» [ص ۲۴۰] [۴۴۶۴، ۶۱۶۵، ۷۰۴۵] [1]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهيم بن نصر البخاري السعدي رحمه الله دې. دَ دوی دَ والد نوم ابراهيم دې په روايت کښې دَ هغه نسبت نيکه طرف ته کړې شوې دې. [2]

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. دَ اعمش په لقب سره مشهور دې. [3]

ابوصالح: دَدوی نوم ذکوان دې. ابوصالح کنيت او زيات دَ هغه لقب دې. دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تيره شوې ده. [4]

ابوسعيد الخدري: دا سعد بن مالك بن سنان رضی الله عنه دې. دَدوی تذکره «کتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيره شوې ده. [5]

په روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی چه الله تعالی به ارشاد فرمائی اې آدم! آدم علیه السلام به عرض اوکړی حاضر يم ستا دَحکم په ځائی کولو دَپاره تولې ښيګړې ستا په قدرت کښې دی. بيا به الله تعالی ارشاد فرمائی چه کوم خلق په دوزخ کښې اچولې کيږی دی هغه رااوباسه. آدم علیه السلام به تپوس کوی په دوزخ کښې اچولی شوی څومره دی؟ الله تعالی به اوفرمائی په هريو زرو کښې يوکم زر. هغه وخت به ماشومان بوډاګان شی او حامله ښځې به خپل حمل ګذار کړی او تاسو به خلق دَ نشې په حالت کښې محسوس کوئی. حالانکه هغوی به په حقيقت کښې دَ نشې په حالت کښې نه وی بلکه دَالله تعالی عذاب به سخت وی.

صحابه کرامو عرض اوکړو بيا به زمونږ نه يو سړې څوك وی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو ته دې زيرې وی تاسو نه به هغه يوکس وی زر به دَ ياجوج ماجوج دَ قوم نه وی يعنی دوزخ ته تلونکی ياجوج ماجوج نه به يو زر وی او تاسو نه به صرف يووی. بيا حضورپاك اوفرمائيل په هغه ذات باندې قسم دَ چا په قبضه دَ قدرت کښې چه زما ځان دې تاسو به دَ اهل جنت يو په څلورمه حصه يئی.

حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه فرمائی چه په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئی بيان کړه. بيا حضورپاك اوفرمائيل زما اميد دې چه تاسو به دَ اهل جنت نيمه حصه يئی. په دې باندې مونږ دَ الله تعالی لوئی بيان کړه بيا حضورپاك اوفرمائيل تاسو به په خلقو کښې (دَمحشر په ميدان کښې دَ نورو امتونو په مقابله کښې) داسې يئی لکه تور ويښته دَ سپين غوئی په بدن کښې يا سپين ويښته دَ تور غوئی په بدن کښې.

قوله: مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ: دلته ئی اوفرمائيل چه په زرو کښې به يوکم سل دوزخيان وی او يو کس به جنت ته ځی. خو په کتاب الرقاق کښې يو روايت راځی په هغې کښې دی چه په سلو کښې به يوکم سن

---

[1] رواه أيضاً فی تفسير سورة الحج باب قوله: وترى الناس سكارى رقم: ۴۷۴۱ وفی الرقاق باب قول الله عزوجل: ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ رقم: ۶۵۳۰ وفی التوحيد باب قوله الله تعالى: ﴿لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ رقم: ۷۴۸۳ ومسلم فی الإيمان باب قوله: يقول الله لآدم: أخرج بعث النار من كل ألف تسعمائة وتسعة وتسعين رقم: ۲۲۲.

[2] كتاب الغسل باب من اغتسل عرياناً وحده فی الخلوة: رقم: ۲۷۸.

[3] كشف البارى: ۲/۲۵۱.

[4] كشف البارى: ۱/۲۵۸.

[5] كشف البارى: ۲/۸۲

دوزخ ته ځی او يو به جنت ته ځی.[١] كله چه په سلو كښې يو جنت ته ځی نو په زرو كښې به لس جنت ته ځی. په ظاهره به دواړو كښې تعارض دې. دَدې دا جواب وركړې شوې دې چه دلته روايات دَ ياجوج ماجوج په اعتبار سره دی او كتاب الرقاق والا روايت دَ نورو كافرانو او مشركانو په اعتبار سره دې چه په هغوی كښې به يو كم سل دوزخ ته ځی او يو به مؤمن وی كوم چه به جنت ته ځی.[٢]

قوله: إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ: دا اضافه تدريجی ده اول حضورپاك ته دَ ربع، بيا دَ ثلث او بيا دَ نصف خبر وركړې شو اودا هم ممكن دی چه دا تعداد مختلف وختونو او مختلف مراحل په اعتبار سره وی. دَ شروع په مرحله كښې دَامت مسلمه تعداد به دَ ربع برابر وی. بيا به يوه زمانه روستو راځی چه دَ جنتيانو په شمير كښې به زياتوالې كيږی نو تعداد به دَ ثلث برابر شی او په دريمه مرحله كښې به تعداد دَ ثلث نه زياتيدو سره نصف شی.[٣]
دَ جامع ترمذی په يو روايت كښې راځی په جنت كښې به شپږ شلې صفونه وی په دې كښې به اتيا صفونه دَدې امت وی او څلويښت به دَ باقی امتونو وی.[٤] دې نه معلوميږی چه دَ رسول اكرم ﷺ دَ امت تعداد به جنت كښې دوه ثلث وی يعنی دَ نصف نه زيات، دا به په حقيقت كښې څلورمه مرحله وی په كوم كښې چه تعداد دَ نصف نه زياتيدو سره دوو ثلث ته رسيږی.[٥] علامه انورشاه كشميری رحمه الله فرمائی چه دوه ثلث كيدل دَ ترمذی دَ روايت په رڼا كښې دَدې امت دَ فضيلت علامت ګرځولې شوې دې. احناف هم دَ رسول الله ﷺ په امت كښې دوه ثلث دی كوم چه دَهغې دَ فضيلت علامت دې.[٦]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلٌ وَمِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ أَلْفٌ» علامه قسطلانی رحمه الله او فرمائل چه په دې جمله كښې دَ ياجوج دكثرت طرف ته اشاره ده او هم دغه جمله ترجمة الباب سره مناسبت لری.[٧]

١١- باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ /النساء: ١٢٥/.

ماقبل سره ربط: سابقه باب كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام دَ زمانې دَ يو عظيم فرمان روا او وسيع سلطنت مالك ذوالقرنين تذكره وه او اوس په دې باب كښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام احوال بيانولې شی.[٨]

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت ابراهيم عليه السلام حالات فضائل او مناقب بيانول غواړی. دَ مؤرخينو په نيز دَ هغوی سلسله دَ نسب داسې ده: ابراهيم بن آزر (دَهغوی نوم تارح هم نقل دې) ابن ناحور ابن شاروخ ابن راغو ابن فالخ ابن عبير ابن شالخ بن ارفخشذ بن سام بن نوح.[٩]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په دې سلسله نسب كښې دَ چا هم اختلاف نشته، نه دَ اهل نسب او نه دَ اهل كتاب. البته دَ بعض نومونو په تلفظ كښې اختلاف دې او ابن حبان رحمه الله په خپل تاريخ كښې په دې نسب نامه كښې چه كوم اختلاف كړې دې هغه دَ شاذ په حكم كښې دې.[١]

---

[١] كتاب الرقاق باب الحشر رقم: ٦٥٢٩.
[٢] فيض البارى: ٢٠٩/٤.
[٣] فيض البارى: ٢٠٩/٣.
[٤] سنن الترمذى: ٨١/٢ كتاب صفة الجنة باب ماجاء فى كم صف أهل الجنة رقم: ٤٥٤٦.
[٥] إرشادالسارى: ٢٦٩/٧م ٢٧٠.
[٦] فيض البارى: ٢٠٩/٤.
[٧] إرشادالسارى: ٢٧٠/٧.
[٨] عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.
[٩] فتح البارى: ٤٧٩/٨ عمدة القارى: ٣٣٠/١٥.

حضرت ابراهيم عليه السلام د هغه برګزيده او الوالعزم پيغمبرانو عليهم السلام نه دې د چا حالات صفات او مناقب چه په اجمال يا تفصيل سره د قرآن مجيد په مختلف آياتونو کښې بيان کړې شوي دي. د حضرت ابراهيم عليه السلام د پيدائش په ځائې او رهائش د مقام باره کښې اختلاف دې. يو قول دادې چه د هغوى د پيدائش ځائې ارض اهواز کښې مقام سوس دې. دويم قول دادې چه هغوى د عراق ښار بابل کښې پيدا شوې. دريم قول دادې چه هغوى په عراق کښې د مقام کوثى په اطراف کښې پيدا شوې. څلورم قول دادې چه هغوى په ورکاء کښې د زوابى په اطراف او د کسکر په حدود کښې پيدا شوې. د کوم نه پس چه د هغوى پلار هغوى کوثى اطرافو ته يوړو. پنځم قول دادې چه هغوى د پيدائش ځائې حزان دې ليکن بيا هغه پلار بابل ته منتقل کړې وو.[1]

مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى د تورات په حواله سره ليکلى دى چه حضرت ابراهيم عليه السلام د عراق د يو کلى اُذر اوسيدونکې وو. اهل فدان سره ئې نسبى رشته لرله.[2] د ابراهيم عليه السلام قوم په بت پرستئ کښې اخته وو او هم د دغه بت پرستئ په ماحول کښې د هغوى وروکوالې تير شو لکه په داسې ماحول کښې سترګې کولاؤ کړې چه د شرك او بت پرستئ په تيارو کښې ورډوب وو. چونکه الله تعالى هغوى لره د نبوت په منصب باندې لګول وو په دې وجه د هغوى زړه او دماغ د رشد او بصيرت د انواراتو نه ډك کړې وو په دې وجه هم د وړوکوالى نه طبعًا شرك نه ويزاره او نفرت ئې لرلو. چنانچه قرآن مجيد کښې دى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ۝ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ۝ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ۝ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ۝ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ۝ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ۝﴾ يعنى بيشکه مونږ ابراهيم عليه السلام ته (د موسى عليه السلام او هارون عليه السلام نه وړاندې هغه پوهه او عقل ورکړې وو د کوم چه هغه لائق وو. او مونږ هغه ښه پيژندلو. او هغه وخت ياد کړه کله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او خپل قوم ته اووئيل چه دا څه بتان دى د کوم په وړاندې چه تاسو (د عبادت د پاره) ناست يئ. هغوى اووئيل چه مونږ خپل پلاران اوئيکونه د دوى عبادت کونکى ليدلى دى. ابراهيم عليه السلام اووئيل د دوى عبادت کولو سره بيشکه تاسو او ستاسو پلاران په ښکاره ګمراهئ کښې پراته ئې. هغوى جواب ورکړو ته مونږ ته واقعتًا حق خبره ښائې يا هسې ګپ لګوې؟ ابراهيم عليه السلام اووئيل نه (دا بتان ستاسو رب نه دى) بلکه ستاسو پروردګار خو هغه دې چه د زمکې او آسمانونو مالك دې. چا چه دا ټول پيدا کړى دى او زه په دې خبره باندې ګواهى ورکوم.

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾: دا د سورت نساء د آيت حصه ده پوره آيت دادې: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا ۗ وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ۝﴾ يعنى او د داسې سړى نه به بهتر دين د چاوى چه خپل مخ د الله تعالى طرف ته ټيټ کړى (په عمل او عقيده کښې د الله تعالى تابعدارى اختيار کړى) او دې سره هغه مخلص هم وى او هغه د ملت ابراهيمى (اسلام) اتباع او کړى په کوم کښې چه يوه ذره کوږوالى نشته (ملت ابراهيمى اختيارول عين هدايت دې ځکه چه) الله تعالى حضرت ابراهيم عليه السلام خپل خاص دوست جوړ کړې وو.

خليل ډير همدرد او زړه پورې دوست ته وئيلى شي. دا لفظ د خُلَّة نه مشتق دې. يعنى داسې محبت او دوستى چه د زړه د ژوروالى نه وى (الخُلَّة بالضم: الصَّداقة والمحبة التي تخلَّلت القلب، فصارت خِلاله أي: باطنه)[4] لکه چه د ابراهيم عليه السلام محبت او عداوت به صرف هم د الله تعالى د پاره وو.[5]

---

[1]) فتح البارى: ٤٧٩/٨.

[2]) تاريخ الرسل والملوك للطبرى ذكر إبراهيم الخليل إلخ: ٢٣٣/١ دار المعارف بمصر.

[3]) قصص القرآن: ١٣٢/١ دار الإشاعة.

[4]) النهاية فى غريب الحديث والأثر: ٥٢٧/١ فتح البارى: ٤٧٩/٨.

[5]) فتح البارى: ٤٧٩/٨.

دَ بعض حضراتو په نيز لفظ خليل دَ خَلّة (بفتح الخاء) نه مشتق دي. دَ خَلّة معنى دَ فقر اوحاجت راخي. يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَعلائق دنيا نه لري اودَ الله تعالى دَ رحمت لمن پورې اينختې اودَ فقر اوفاقه په حالت كښې صرف هم په هغه ذات باندې توكل كولو.[1]

وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا﴾/النحل: ۱۲۰/. وَقَوْلِهِ: ﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾/التوبة: ۱۱۴/. وَقَالَ أَبُو مَيْسَرَةَ: الرَّحِيمُ بِلِسَانِ الحَبَشَةِ.

پوره آيت دادې: ﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلّٰهِ حَنِيفًا ۖ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾ يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالى تابعدار اوحكم منونكې وو. ټول پريخودو سره دَ يو الله تعالى طرف ته شوې وو او كله هم دَ مشركانو نه نه وو شوې. دَ عربو مشركانو به چونكه ابراهيم عليه السلام خپل مقتداء او پيشوا گنړلو. په دې وجه اوفرمائيلې شو چه ابراهيم عليه السلام دَ الله تعالى موحد او حكم منونكې بنده وو. معاذالله مشرك نه وو. لهذا دَ عربو دَ مشركانو دا گنړل چه مونږ په ملت ابراهيمى باندې يو دَحقيقت خلاف دى. بلكه دَ ملت ابراهيمى اصلِ منونكې اوتابعدار خو محمد ﷺ دې كه چرې تاسو دَ ملت ابراهيمى دَتابعدارئى په دعوى كښې كلك يئى نود محمد ﷺ حكم اومنئى. چنانچه قرآن مجيد كښې دَالله تعالى ارشاد دې: ﴿قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا ۚ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[الأنعام: ۱۶۱]

﴿إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾: پوره آيت دادې: ﴿وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ ۚ إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾ اودَ ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفاركول صرف په دې وجه وو چه هغه خپل پلار سره يو وعده كړې وه. بيا چه كله ابراهيم عليه السلام ته دا خبره واضحه شوه چه هغه دَ الله تعالى دښمن دې نو دَهغه نه ويزاره شو. بيشكه ابراهيم عليه السلام ډير رحم دل او برداشت كونكې وو.

حضرت ابراهيم عليه السلام خپل پلار اذر ته دَ ايمان دعوت اودَ بت پرستئى پريخودو تلقين اوكړو نو هغه بت پرستى پريخودو نه انكار كولوسره الټه ابراهيم عليه السلام ته دركه وركړه كه ته دَ خپل عمل نه منع نه شوې نوزه به تا سنگسار كړم. ابراهيم عليه السلام دَ حلم نه كار واخستو اودَ شفقت دَ وجې نه ئې دَ استغفار وعده هم اوكړه. كله چه دَ استغفار دَ فائدې اميدپاتې نه شو او يقين ئې اوشو چه زما پلار به دَ په كفر اوشرك باندې تر مرگه پورې برابر كلك ولاړ وى نوهغه ويزارى اختيار كړه.[2]

ددې تفسير نه پس دا اشكال هم ختميږي چه دَ آيت په شروع كښې خودا دى چه دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دَ پاره استغفار كول هغه سره دَ كړې شوې وعدې دَ وجې نه وو او دلته تفسير دا اوكړې شو چه دَ استغفار وجه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام شفقت او دَ هغه رحمدلى وه. ځكه چه مراد دادې چه حضرت ابراهيم عليه السلام دَ خپل پلار دِپاره استغفار كول دَ هغه شفقت او رحمدلئى دَ وجې نه وو په كوم سره چه قرآن مجيد هغه موصوف كړې دې.[3]

بل دَ آيت په آخرى جز كښې دَدې خبرې تاكيد دې چه دَ كفر دَ وضوح نه پس دَ استغفار نه ډډه كول واجب دى. لكه چه دَ آيت مفهوم دادې چه كله دَ پلار كفر واضح شو اودَ ابراهيم عليه السلام په شان دَ نرى زړه والااو مشفق اوحليم خوئى ويزاره شو نودَ هغوى نه دَ علاوه دپاره دَ دغه استغفار نه ډډه كولو حكم به دَ زيات شدت سره وى.[4]

امام بخارى رحمه الله دَ آيات نقل كولونه پس دَدې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چه الله تعالى په خپل كلام كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام ثنا اوتعريف فرمائيلې دې.[1]

---

[1]) فتح الباري: ۴۲۹/۸ والنهاية في غريب الحديث والأثر: ۵۲۷/۱.

[2]) روح المعاني سورة التوبة: ۴۹/۱۱ رقم الآية: ۱۱۴ دار إحياء التراث العربي.

[3]) روح المعاني: ۴۹/۱۱ دار إحياء التراث العربي.

[4]) روح المعاني: ۴۹/۱۱ دار إحياء التراث العربي.

[٣١٧١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء: ١٠٤]، وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي، فَيَقُولُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ": {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي} [المائدة: ١١٧] - إِلَى قَوْلِهِ - {الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [البقرة: ١٢٩] [ص ٢٤٨] [٣٢٦٣، ٤٣٤٩، ٤٣٥٠، ٤٤٦٣، ٦١٥٩ – ٦١٦١] ([٢])

تراجم رجال

محمدبن کثير: دا ابوعبيد محمد بن کثير عبدي بصري رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم،باب الغضب في الموعظة والتعليم إذا رأى مايکره) لاندې تيره شوې ده.([٣])

سفيان: دا مشهور محدث سفيان بن سعيد ثوري رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان،باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده. ([٤])

مغيرة بن نعمان: دا مغيره بن نعمان النخعي الکوفي رحمه الله دې. دوی دَ سعيد بن جبير، عبدالله بن يزيد الاقنع الباهلي، علي بن عمرو، مالك بن انس کوفي او ابوالزبير مکي وغيره رحمهم الله نه دَ حديث روايت کړې دې. خودَ دوی په شاګردانوکښې سفيان ثوري، شريك بن عبدالله، شعبه بن حجاج، عنبسه بن سعيد اسدي، مسعر بن کدام او ابومالك النخعي رحمهم الله وغيره شامل دی.([٥])

يحيى بن معين رحمه الله دَ دوی باره کښې فرمائيلی "ثقة".([٦])امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح".([٧])او په يو موقع بانديِ اوفرمائيل "ثقة".([٨])حافظ ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر ثقات کښې کړې دې. ([١])

---

[١]) فتح الباري: ٤٧٩/٨.

[٢]) أخرجه أيضاً في نفس الكتاب تحت باب قوله الله تعالى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ رقم: ٣٤٤٧ وفي كتاب التفسير باب ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ رقم: ٤٦٢٥ وفي سورة الأنبياء باب ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا﴾ رقم: ٤٧٤ وفي الرقاق باب الحشر رقم: ٦٥٢٤ ومسلم في أبواب الجنة وصفة نعيمها وأهلها، في باب فناء الدنيا وبيان الحشر يوم القيامة رقم الحديث: ٧٢٠١ والترمذي في أبواب القيامة باب ماجاء في شأن الحشر رقم الحديث: ٢٤٢٥ والنسائي في كتاب الجنائز باب البعث رقم الحديث: ٢٠٨٤.

[٣]) كشف الباري: ٥٣٦/٢.

[٤]) كشف الباري: ٢٧٨/٢.

[٥]) دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئ تهذيب الكمال في أسماء الرجال: ٤٠٤/٢٨ وتهذيب التهذيب: ٢٨١/١٠.

[٦]) تهذيب الكمال: ٤٠٤/٢٨ وتهذيب التهذيب: ٢٧١/١٠.

[٧]) الجرح والتعديل لعبدالرحمن بن أبي حاتم: ٢٦٣/٨ رقم الترجمة: ١٠٤٢.

[٨]) الجرح والتعديل لعبدالرحمن بن أبي حاتم: ٢٦٣/٨ رقم الترجمة: ١٠٤٢.

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعی سعید بن جبیر بن هشام اسدی کوفی رحمه الله دې. ددوی تذکره «کتاب العلم باب السمر فی العلم» [۲]

قوله: قال: إنکم محشورون حفاة عراة غرلا، ثم قرأ: ﴿کَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ الآیة.

انسان به بربنډ او ناسنته اوچتولې شي: روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي، تاسو خلق به د قیامت په ورځ په داسې حال کښې جمع کولې شئ چه بربنډې خپې بربنډ بدن او ناسنته به یئ. بیا حضورپاک دا آیت تلاوت اوفرمائیلو لکه څنګه چه مونږ د تخلیق شروع کړې وه هم هغه شان به مو واپس کوو مونږ ددې وعده کړې ده کومه چه به مونږ پوره کوو.

لفظ غرلاً کښې ددې خبرې طرف ته اشاره ملاویږي چه دانسان تخلیق په کوم صورت کښې شوې دې هم په هغه هئیت او صورت کښې به هغه د میدان حشر طرف ته بوتلې شي. هغه بربنډ پیدا شوې نوحشر به نې هم بربنډ وي. ناسنته پیدا شوي نو په حشر کښې به هم ناسنته وي. [۳]

قوله: وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ: دټولو نه اول چه کوم کس ته لباس اچولې شي هغه به حضرت ابراهیم علیه السلام وي. ابراهیم علیه السلام ته به دا فضیلت ولې حاصل وي؟ یوقول دادې چه ابراهیم علیه السلام د الله تعالی په لار کښې بې لباس کړې شوې اور کښې اچولې شوې وو په دې وجه به د قیامت په ورځ هغوی سره دا خصوصي معامله کولې شي. [۴]

شیخ الحدیث حضرت زکریا رحمه الله د دې خصوصیت یوه وجه داهم خودلې ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام چونکه د ټولو نه اول سنت کیدو طریقه وضع کړې وه او په دې عمل کښې د یو اندام ښکاره کیدل کیږي په دې وجه د ټولو اول لباس به هم هغوی ته وراغوستلې شي. [۵]

بعض شارحینو فرمائیلي چه د ټولو نه اول د ستر پټولو دپاره پرتوګ استعمالول ابراهیم علیه السلام کړي نو هم په دې وجه به د قیامت په ورځ هغوی ته دا خصوصیت حاصل وي. [۶] د قیامت په ورځ به دا د حضرت ابراهیم علیه السلام خصوصیت اوفضیلت وي چه هغوی ته به د ټولو نه اول لباس اغوستلې شي. په دې خصوصیت سره دا نه لازمي کیږي چه ابراهیم علیه السلام دې د رسول الله ﷺ نه افضل وي. که چرې مفضول ته څه انفرادي فضیلت اوخصوصیت حاصل وي نو په دې سره د هغه فضیلت مطلقه نه ثابتیږي. ځکه چه د قیامت په ورځ به د ټولو نه افضل رسول الله ﷺ وي. [۷]

دویمه خبره دا ده چه ممکن ده د رسول الله ﷺ متذکره فضیلت کښې د اولیت اظهار د غیرمتکلم په اعتبار سره کړې وي د اهل اصول په نیز قاعده ده «ان المتکلم لایدخل تحت عموم خطابه» یعنی پخپله متکلم دخپل خطاب په عموم کښې شامل نه وي. شراح د دې قاعدې لاندې فرمائیلي چه ممکن دي پخپله حضورپاک ته د ټولو نه اول

---

[۱] ثقات ابن حبان: ۴۶۶/۷.
[۲] کشف الباري: ۴۱۸/۴.
[۳] عمدة القاري: ۳۳۳/۱۵.
[۴] فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳۴/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.
[۵] الکنز المتواري: ۲۷۸/۱۳.
[۶] فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳۴/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.
[۷] فتح الباري: ۴۸۰/۸ عمدة القاري: ۳۳۴/۱۵ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.

لباس ورواغوندلې شي بلکه دَحضورپاك حشر خو به په خپل کفن کښې وي. البته متکلم یعنی دَ حضورپاك دَ ذات نه علاوه په نورو خلقو کښې دَ ټولو نه اول به حضرت ابراهیم علیه السلام ته لباس اغوستلې شي.(۱)

قوله: وَإِنَّ أُنَاسًا مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ: أُصَيْحَابِي أُصَيْحَابِي: زما څه صحابه به نیولو سره دَ ګس لاس طرف ته (دَ دوزخ طرف ته) بوتلې شي زه به وایم دا زما صحابه دي دا زما صحابه (دوی چرته بوځئ؟. دَ اصحابي لفظ دوه ځل راغلې دې. اول اصحابي مبتداء محذوف دَ هؤلاء خبر دې اوتقدیري عبارت دې (هؤلاء أصحابي) او دویم اصحابي دَ اول اصحابي دَ تاکید دَپاره دې.(۲)

دَ ابوذر رحمه الله او ابن عساکر رحمه الله په روایت کښې تصغیر سره (أصیحابي أصیحابي) دې. په دې کښې دَ هغه کسانو دَ کم شمیر طرف ته اشاره ده چه داسې خلق به ډیر کم وي چه په حضورپاك باندې ایمان راوړلو سره دَ رسول الله ﷺ په اصحاب کښې شامل شو اودَ حضورپاك دَ انتقال نه پس مرتد شو.(۳) چونکه دا خلق دَ رسول الله ﷺ نه پس مرتد شوي وو په دې وجه دَ حشر په میدان کښې به دَ هغوی دَ جهنم طرف ته شړلو باندې حیرانتیا کولو سره دَ لاعلمئ دَ وجې نه اصحابي اصحابي فرمائي اودهغوی دَ بچ کولو فکر به کوي.

په دې باندې اشکال کیږي چه په رسول الله ﷺ باندې به دَ خپل امت دَ ټولو کسانو اعمال پیش کولې شي او حضورپاك به دَ ټولو دَ اعمالو نه خبر وي نوبیا به دَ دغه مرتدینو اعمال دَ حضورپاك نه څنګه پټ پاتې شي؟ ددې جواب دادې چه رسول الله ﷺ ته به دَموحدینو اعمال پیش کولې شي مرتدین او مخالفین به ددې نه مستثنی وي.(۴)

قوله: فيقول: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ الله تعالی به فرمائي چه کله تاسو دَدوی نه جدا شوئې دوی یوشان دَ دین نه واوړیدل. امام خطابي رحمه الله فرمائي چه دلته دَ ارتداد نه مراد (التأخیر عن الحقوق اللازمة والتقصیر فیها) لیکن دَ امام خطابي رحمه الله دا قول مردود کړې شوې دې. ددې وجه داده چه په عام توګه باندې دَ ارتداد نه مراد هم کفر وي. چنانچه آیت مبارك ﴿أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ کښې ارتداد هم دکفر په معنی کښې دې او ﴿انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ معنی ده: (رجعتم إلی الکفر والتنازع) هم دغه وجه ده چه ددې مفهوم دَ صحیح مسلم روایت کښې (لاتدري ما أحدثوا بعدك) نه پس (بعدا لهم وسحقا) جمله هم ده او ښکاره خبره ده چه داسې خبره دَ مسلمان په حق کښې نه شي کولې څکه چه دَ نبی کریم ﷺ شفاعت به هم دَ ګناهګارانو دَپاره وي.(۵) لیکن ددې جواب دادې چه دَ ارتداد نه دکفر والا معنی هغه وخت مراد وي چه کله ارتداد بغیرد تقیید نه مطلقاً ذکر کړې شي اودلته په حدیث باب کښې ارتداد دَ ﴿عَلَى أَعْقَابِكُمْ﴾ قید سره مقید دې لهذا دلته به کفر مراد نه وي لکه (ارتد فلان علی عقبه) مقوله هغه وخت وئیلې شي کله چه څوك شاته رجوع کوي. بلکه دلته دَ واجبي حقوق نه به دَ تخلف والا معنی مراد وي څکه چه بحمدالله دَ نبی کریم ﷺ په صحابه کرامو کښې څوك هم مرتد شوي نه دي. مرتد کیدونکو نه دلته مراد عیینه بن حفص په شان دَ عربو سخت بدوان او سخت مزاج خلق دي چه ترغیباً اوترهیباً دَ اسلام قبلولو نه څه موده پس مرتد شوي وو.(۶)

---

(۱) فتح الباري: ۴۸۰/۸ الکنز المتواري: ۲۷۹/۱۳.
(۲) عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
(۳) إرشادالساري: ۱۷۳/۷.
(۴) عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
(۵) عمدة القاري: ۳۳۵/۱۵.
(۶) شرح الکرماني: ۱۱/۱۴ دار إحیاء التراث العربي.

ابو عمر رحمه الله فرمائی چه خوارج، روافض او ټول نفس پرست خلق چاچه په دین کښې ډیر بدعات راپیدا کړی، دَ حوض کوثر نه به لرې کولې شی. هم دغه شان حال دَ کبیره ګناهونو دَ مرتکبین او ظالمانو خلقو به هم وی.[1]

قوله: غُرْلاً: دَ غین ضمه سره دَ أغرل جمع ده. او دَ الأقلف په معنی کښې دې. یعنی ناسنته هغه سړی دَ چا څرمن (قلفه) په سنت کولو کښې نه وی پرې شوې. غرلة او قلفه په عربی کښې هغه څرمن ته وئیلی شی چه سنت کولو سره پرې کولې شی. دَ چاچه سنت نه وی شوې هغه ته اغرل او أقلف وائی.[2]

ابوهلال عسکری رحمه الله وائی چه په عربی ژبه کښې راء او لام کله جمع کیږی نه. البته څلور الفاظ داسې دی په کوم کښې چه دواړه جمع شوی دی: ① أرل: دَ یوغر نوم دې. ② ورل: دَ څناور نوم دې. ③ جرل: دَ کاڼړی یو قسم دې. ④ غرلة دې. لیکن علامه عینی رحمه الله په دې قول باندې رد کړې دې او فرمائیلی دی چه عربی ژبه ډیره وسیع ده او دَ دې ماده دَ الفاظ استقصاء چونکه متعسر او مشکل دی په دې وجه دا نه شی وئیلې کیدې چه په عربی کښې دَ دې ماده صرف هم دغه څلور الفاظ دی.[3]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت دَحدیث الفاظ (أول من یکسی یوم القیامة إبراهیم علیه الصلاة والسلام) نه واضح دې. ځکه چه په دواړو کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره ده.[4]

[۳۱۷۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَخِي عَبْدُ الْحَمِيدِ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ، فَيَقُولُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: أَلَمْ أَقُلْ لَكَ لَا تَعْصِنِي، فَيَقُولُ أَبُوهُ: فَالْيَوْمَ لَا أَعْصِيكَ، فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ: يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ، فَأَيُّ خِزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الْأَبْعَدِ؟ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: "إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ، ثُمَّ يُقَالُ: يَا إِبْرَاهِيمُ، مَا تَحْتَ رِجْلَيْكَ؟ فَيَنْظُرُ، فَإِذَا هُوَ بِذِيخٍ مُلْتَطِخٍ، فَيُؤْخَذُ بِقَوَائِمِهِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ" [ص ۲۵۳-۲۵۴][۴۴۹۰، ۴۴۹۱][5]

تراجم رجال

اسماعیل بن عبدالله: دا ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله اصبحی مدنی رحمه الله دې. دَ (کتاب الإیمان باب تفاضل أهل الإیمان فی الأعمال) لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.[6]

عبدالحمید: دا دَمذکوره راوی رور عبدالحمید بن ابی اویس عبدالله اصبحی مدنی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب حفظ العلم) لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] عمدة القاری: ۳۳۵/۱۵.

[2] لسان العرب: ۵۸/۱۰ النهایة لابن الأثیر: ۳۰۳/۲ معجم الصحاح: ۷۷۳.

[3] عمدة القاری: ۳۳۳/۱۵.

[4] عمدة القاری: ۳۳۲/۱۵.

[5] أخرجه أیضاً فی کتاب التفسیر سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ۴۷۶۸ – ۴۷۶۹ لعل البخاری رحمة الله علیه تفرد به. جامع الأصول فی أحادیث: ۵۴۳/۱۰ رقم الحدیث: ۸۱۰۸.

[6] کشف الباری: ۱۱۳/۲.

[7] کشف الباری: ۴۶۱/۴.

ابن ابي ذئب: دا امام محمد بن عبدالرحمن بن المغيره بن الحارث بن ابی ذئب قرشی عامری مدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده.[1]

سعيد المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابی سعید کیسان المقبری المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الدين يسر) لاندې تیره شوې ده.[2]

کتاب التفسیر کښې دا روایت امام بخاری رحمه الله (عن سعید بن أبي سعيد المقبري عن أبيه عن أبي هريرة) په طریق سره مختصراً روایت کړې دې. په هغې کښې دی: (ان ابراهیم علیه السلام یری أباه یوم القيامة عليه الغبرة والقترة)[3]

هلته روایت سعید مقبری رحمه الله دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دَ خپل پلار په واسطه سره نقل کړې دې اودلته دَ باب لاندې بلاواسطه نقل دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ممکن ده سعید مقبری رحمه الله دا روایت یو ځل دَخپل پلار نه او روستو نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کړې وی. یا دا کتاب التفسیر والا مختصر روایت هغوی نیغ په نیغه دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه اوریدلې وی اودَدې باب تفصیلی روایت ئې دَ خپل پلار په واسطه سره اوریدلې وی.[4]

قوله: يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ: رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه دَ قیامت په ورځ به حضرت ابراهیم علیه السلام خپل پلار آذر سره په داسې حال کښې ملاویږی چه دَ آذر مخ به تور او په دوړو باندې ککړوی. حضرت ابراهیم علیه السلام به (دا صورت حال لیدو سره دَ حسرت نه) وائی چه آیا (دنیا کښې) مې تاته دا نه وو وئیلی چه زما نافرمانی مه کوه؟ دَهغوی پلار آذر به وائی زه به نن ورځ ستا نافرمانی نه کوم. حضرت ابراهیم علیه السلام به عرض کوی اې زما ربه تا ما سره وعده کړې وه چه په هغه ورځ په کومه کښې چه خلق دوباره اوچتولې شی ته به ما ذلیل او رسوا کوې نه. زما دَ پلار دَ ذلت نه لوئی ذلت اورسوائی به زما دَپاره نور څه کیدې شی چه هغه ستا دَ رحمت نه لرې دې. الله تعالی به فرمائی چه ما جنت دَ کافر دَپاره حرام کړې دې. بیا به ابراهیم علیه السلام ته وئیلې شی ښکته اوګوره ستا دَ خپو لاندې څه دی؟ ابراهیم علیه السلام به دَخپلو خپولاندې اوګوری (دَهغه پلار) آذر دَ بجو (یوبدشکله ځناور دې) په شان خاوره او سوټوکښې لړپړ پروت وی. بیا به آذر دَخپې نه اونیسی او دوزخ کښې به ئې واچوی.

دابوسعید خدری رضی الله عنه دَ روایت الفاظ دادی: (فيحول في صورة قبيحة وريح منتنة في صورة ضبعان)[5] یعنی آذر به دَ بجو په شکل کښې بدل کړې شی ډیر بدشکل او بدبوئی دار به وی. دَ ابن منذر رحمه الله په روایت کښې دا اضافه هم ده: (فإذا رآه كذا، تبرأ منه، قال: لست أبي)[6] یعنی چه کله ابرهیم علیه السلام خپل پلار آذر په دغه شکل اوصورت کښې اوګوری نودَهغه نه به دَ براءت اظهار کوی او وائی به ته زما پلار نه ئې.

---

[1]) كشف البارى: ٤/٤٤٢.

[2]) كشف البارى: ٢/٣٣٦.

[3]) صحيح البخارى فى كتاب التفسير سورة الشعراء باب ﴿وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ﴾ رقم: ٤٧٦٨.

[4]) فتح البارى كتاب التفسير: ٨/٦٢٤دارالسلام.

[5]) أخرجه ابن أبى حاتم فى تفسيره: ٨/٢٧٨٢بسنده عن قتادة رقم الحديث: ١٥٧٢٦والطبرى فى تفسيره: ١٤/٥٢١وابن حجر فى الفتح فى كتاب التفسير: ١٠/٦٤١وعزاه إلى أبى سعيد، دارالكتب العلمية.

[6]) فتح البارى كتاب التفسير: ٨/٦٤١.

دَ قیامت په ورځ دَاذر دَپاره دَ رحمت درخواست کول: ابراهیم علیه السلام باندې په دنیاکښې دَخپل آذر کفر ښکاره شوې وو او هغه په آخره کښې دَخپل پلار نه دَ براءت اعلان هم کړې وو. دلته اشکال پیدا کیږي چه کله ابراهیم علیه السلام په دنیاوی ژوند کښې دَ براءت اعلان کړې وو نو بیا په قیامت کښې دوباره دَ خپل پلار دپاره دَ الله تعالی نه دَ رحمت درخواست ولې کوی؟ بعض شراح فرمائیلي دی چه په دنیاکښې کله به حضرت ابراهیم علیه السلام باندې دَ خپل پلار دکفر په حالت کښې مرکیدل یقیني شو نوهغوی دَ ده نه دَ براءت اظهار کولو سره استغفار کول ترک کړل البته چه په میدان حشر کښې هغه دَ خپل پلار دَ عذاب کیفیت وینې نودَ ابراهیم علیه السلام زړه به دَ پلار په مینه کښې ډك شی او په هغه باندې به رچ شروع شی نو دَ الله تعالی نه به دَ رحمت درخواست کوی. خودَ پلار وران کړې شوې صورت په لیدو سره به نا امیده شی اودَ همیشه دپاره به براءت اوکړی (۱)

بعض حضرات فرمائی چه ابراهیم علیه السلام په دنیاکښې دَ آذر ظاهری اعمال کفر په لیدو سره دَ براءت اعلان کړې وو لیکن دَهغه یقین نه وو چه آذر به هم دَ کفر په حالت کښې مرکیږي. (دَ ابراهیم علیه السلام دا امید وو چه کیدې شی آذر دَ زړه نه ایمان راوړلې وی اوماته دَهغې خبر نه وی شوې. لکه چه دَ قیامت په ورځ دَ خپل پلار دپاره دَ الله تعالی نه دَ رحمت درخواست به هم په دغه امید سره وی. خوچه کله آذر به وران شکل کښې وینې نویقین به کوی چه هغه هم دکفر په حالت کښې مړشوې دې په دې وجه به فوری توګه باندې براءت اوکړی (۲)

یواشکال اودَهغې جواب: حضرت ابراهیم علیه السلام سره وعده کړې شوې وه چه هغه به دَ قیامت په ورځ نه شی رسوا کولې. په دې باندې اشکال کیدې شی چه دکفر په حالت باندې مړکیدلو دَ وجې نه آذر په دوزخ کښې اچولو سره به رسوا کولې شی. ښکاره خبره ده چه دَ پلار رسوائی لکه چه هم دَ خوئی رسوائی ده. په دې سره خو دَ وعده خلاف لازم راځی او ښکاره خبره ده چه دَالله تعالی دَ طرف نه دَ وعدې خلاف محال دی. که چرې آذر په دوزخ کښې وانچولې شی نو په دې سره به خلف فی الوعد لازم راځي ځکه چه الله تعالی جنت په کافرانو باندې حرام کړې دې. علامه کرمانی رحمه الله دَدې دا جواب ورکړې دې چه دَ آذر دَبجو په شکل کښې کولو سره مجسم کولو کښې حکمت دا دې چه که آذر هم په خپل صورت باندې په عذاب کښې راګیر کړې شی نودا به سبب شی دَ ابراهیم علیه السلام دَ ذلت او رسوائی. په دې وجه حضرت ابراهیم علیه السلام دَ رسوائی نه دَ بج کولو دپاره آذر ته په خپل اصل صورت کښې عذاب نه شی ورکولې. اوس دَ ابراهیم علیه السلام دَ رسوائی نه بچ کیدو په وعده باندې هم عمل اوشو اوپه کافرانو باندې دَ جنت دَ حرمت وعید تکمیل هم اوشو. (۳)

اسماعیلی دَدې حدیث دَ صحت نه انکارکړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلي چه دا حدیث صحیح دې اودَدې نور شواهد هم موجود دی. چنانچه علامه طبری رحمه الله دَدې تخریج (حبیب بن أبی ثابت عن سعید بن جبیر عن ابن عباس) په طریق سره کړې دې اودا سند صحیح دې. (۴)

ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت: په روایت باب کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام ذکر دې لهذا ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې (۵)

[۳۱۷۳]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، أَنَّ بُكَيْرًا، حَدَّثَهُ عَنْ كُرَيْبٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ:

---

(۱) فتح الباری کتاب التفسیر: ۶۳۶/۸.

(۲) فتح الباری کتاب التفسیر: ۶۳۶/۸.

(۳) شرح الکرمانی سورة الشعراء: ۲۳/۱۸.

(۴) فتح الباری: ۶۳۵/۸دارالسلام.

(۵) عمدة القاری: ۳۳۶/۱۵.

دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، فَوَجَدَ فِيهِ صُورَةَ إِبْرَاهِيمَ، وَصُورَةَ مَرْيَمَ، فَقَالَ: «أَمَا لَهُمْ، فَقَدْ سَمِعُوا أَنَّ الْمَلاَئِكَةَ لاَ تَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ صُورَةٌ، هَذَا إِبْرَاهِيمُ مُصَوَّرٌ، فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ» [۳۱۷۴، ص ۲۵۸] (۱)

ترجمه: روايت كښې دى چه كله رسول الله ﷺ بيت الله ته دننه تشريف يوړو نو حضور پاك په هغې كښې دَحضرت ابراهيم او حضرت مريم عليهما السلام شكلونه اوليدل. حضور پاك اوفرمائيل په قريشو څه اوشوى او هغوى په ښه شان سره اوريدلى دى چه فرښتې هغه كورته نه داخليږى په كوم كښې چه بت وى. دا دَ ابراهيم عليه السلام تصوير دې په دوى څه شوى چه ستا فال راوُباسى.

تراجم رجال

يحيى بن سليمان: دا ابوسعيد يحيى بن سليمان بن يحيى بن سعيد جعفى كوفى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده. (۲)

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابو محمد عبد الله بن وهب بن مسلم قرشى رحمه الله دې. دَ دوى تذكره (كتاب العلم باب من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين) كښې تيره شوې ده. (۳)

عمرو: دا عمرو بن الحرث بن يعقوب انصارى رحمه الله دې. دَدوى حالات (كتاب الوضوء باب المسح على الخفين) لاندې تير شوى دى.

بكير: دا بكير بن عبد الله الأشج رحمه الله دې. دَدوى حالات (كتاب الوضوء باب من مضمض من السويق ولم يتوضأ) لاندې تير شوى دى

كريب: دا كريب بن ابى مسلم مدنى رحمه الله دې. دَدوى حالات (كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء) لاندې تير شوى دى. (۴)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضى الله عنهما حالات (بدء الوحى) څلورم حديث لاندې او (كتاب الإيمان باب كفران العشير وكفر دون الكفر) لاندې تير شوى دى. (۵)

دَ حديث تشريح

قوله: فَمَا لَهُ يَسْتَقْسِمُ: حضور پاك په حيرانتيا سره اوفرمائيل چه په ابراهيم باندې څه اوشو چه هغه په غشو باندې فالونه اوباسى. يعنى ابراهيم عليه السلام خو پيغمبر او موحد وو دَداسې بدعت او شرك ارتكاب خو دَهغه نه ډيره لرې خبره ده. دَ استفهام په معنى كښې دې دَ غشو په ذريعه سره قسمت معلومول. قسم دَ (قسمت) نه دَ باب استفعال صيغه ده يعنى قسمت طلب كول. دَ جاهليت په زمانه كښې به مشركانو دَعربو دَ كار دَ كولو يا نه كولو دَپاره په غشو باندې خسرې ويستلو او خپل قسمت به ئې معلومولو. په غشو باندې به مختلف عبارتونه ليكلې شوې وو. په يو غشى باندې (أمرنى ربى) او په بل باندې (نهانى ربى) وغيره ليكلې شوې وو. استقسام عرب به په سفر باندې تلل، واده كول يا دَاهم معلوماتو كولو نه اول به ئې كولو كه په غشى باندې (أمرنى ربى) ليكلې شوې وو نو هغه به

---

(۱) مرتخريجه فى كتاب الحج باب من كبّر فى نواحى الكعبة رقم: ۱۶۰۱.
(۲) كشف البارى: ۳۲۷/۴.
(۳) كشف البارى: ۲۷۷/۳.
(۴) كشف البارى: ۱۵۴/۳.
(۵) كشف البارى: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

نی دَ خپل معبود بت مشوره کنړله اوهغه کار به ئې کولو. اوکه چرې (نهاني ربي) به ليکلې شوې وو نوهغه به ئې دَ خپل معبود نهي گنړله اوهغه کار به ئې نه کولو.(١)

کله چه رسول الله ﷺ دَ فتح مکې نه پس بيت الله ته دننه داخل شو نو هلته ئې دَ ابراهيم عليه السلام په شکل بت اوليدلو دَ چا په لاس کښې چه غشې ورکړې شوې وو.(٢)

[٣١٧٤]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: ٣٠]، لَمَّا رَأَى الصُّوَرَ فِي البَيْتِ لَمْ يَدْخُلْ حَتَّى أَمَرَ بِهَا فَمُحِيَتْ، وَرَأَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ بِأَيْدِيهِمَا الأَزْلاَمُ، فَقَالَ: «قَاتَلَهُمُ اللَّهُ، وَاللَّهِ إِنِ اسْتَقْسَمَا بِالأَزْلاَمِ قَطُّ» [ص ٢٥٩–٢٦٠] [ر: ١٥٢٤]

تراجم رجال

ابراهيم بن موسیٰ: دامشهور محدث ابواسحاق ابراهيم بن موسیٰ التميمی رحمه الله دې. دَدوی حالات (كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله) لاندې تيرشوی دی.(٣)

معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصری رحمه الله دې. دَدوی حالات (بدء الوحی) پنځم حديث لاندې مختصر او (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تفصيلاً تيرشوی دی. (٤)

ايوب: دَامشهور محدث ايوب سختيانی رحمه الله دې. دَدوی حالات (كتاب الايمان باب حلاوة الايمان) لاندې تيرشوی دی. (٥)

عكرمة: مشهورامام حديث اوتفسير ابوعبدالله عكرمه مولی ابن عباس رحمه الله دې. دَدوی حالات (كتاب العلم باب قول النبی صلی الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب) لاندې تيرشوی دی.(٦)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حديث لاندې او (كتاب الايمان باب كفران العشير وكفر دون الكفر) لاندې تيرشوی دی. (٧)

دَپورته ذکرشوې دواړو احاديثو ترجمة الباب سره مناسبت: دواړو رواياتو کښې دَحضرت ابراهيم عليه السلام تذکره ده. ترجمة الباب نه دَدې مناسبت ښکاره دې. دَ دواړو روايتونو سره متعلق تفصيلی مباحث كتاب الحج کښې اوګورئې.

[٣١٧٥]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ» فَقَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَيُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ

---

١) النهاية فی غريب الحديث: ٤٥٥/٢ إرشادالساری: ٢٧٥/٧.

٢) إرشادالساری: ٢٧٥/٧.

٣) كشف الباری كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ١٩٩.

٤) كشف الباری: ٤٦/١، ٣٢١/٤.

٥) كشف الباری: ٢٦/٢.

٦) كشف الباری: ٣٦٣/٣.

٧) كشف الباری: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.

مَعَادِنِ العَرَبِ تَسْأَلُونِ؟ خِيَارُهُمْ فِي الجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا» قَالَ: أَبُو أُسَامَةَ، وَمُعْتَمِرٌ عَنْ عُبَيْدِاللهِ، عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ٤٦١] (١)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علي بن عبدالله بن جعفر بصري رحمه الله دي. اودَ ابن المديني په نوم سره مشهور دي دَدوی تذكره (كتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تيره شوې ده. (٢)

يحيى بن سعيد: دا يحيى بن سعيد بن فروخ القطان رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب من الايمان أن يحب لأخيه مايحب لنفسه) لاندې تيره شوې ده. (٣)

عبيدالله: دا عبيدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. (٤)

سعيدبن ابي سعيد: دا سعيد بن ابی سعيد بن كيسان المقبری المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذكره (كتاب الايمان باب الدين يسر) لاندې تيره شوې ده. (٥)

عن ابيه: دَسعيد المقبری والد ابوسعيد كيسان بن سعيد المقبری المدنی رحمه الله دي. (٦)

حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه دَ رسول الله ﷺ نه تپوس اوكړې شو چه په خلقو كښې (دَ اعمالو په لحاظ سره) دَ ټولو نه زيات مرتبې والا څوك دي؟ حضورپاك اوفرمائيل چه څوك زيات پرهيزګاره وی. خلقو عرض اوكړو چه مونږ دا تپوس نه كوو. حضورپاك اوفرمائيل (كه چرې دَ خاندانی شرافت باره كښې تپوس كوئې) نو يوسف دَ ټولونه افضل دي چه پخپله هم نبی وو، پلار ئې هم نبی وو نيكه هم نبی او غرنيكه ئې دَ الله تعالی خليل دي. دَ پلار نه ئې بنكاره خبره ده چه حضرت يعقوب عليه السلام مراد دي دَ نيكه نه حضرت اسحاق عليه السلام او دَ غرنيكه نه حضرت ابراهيم عليه السلام يعنی مسلسل څلور پشته په نبوت بانډې وو اودا شرف هيچاته حاصل نه دي.

خلقو ونيل مونږ دَدې باره كښې هم تپوس نه كوو. رسول الله ﷺ اوفرمائيل (فعن معادن العرب تسألون؟) نوبيا تاسو دَ عربودَ خاندان باره كښې تپوس كوئې (چه په دوی كښې څوك افضل دي؟) نو په دوی كښې چه څوك دَ جاهليت په زمانه كښې شريف وو هغه په اسلام كښې هم شريف دی په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله كړی.

معادن: دَ معدن په كسره دَ دال جمع ده. دَدې معنی ده داسې ځائې دَچرته نه چه دَ زمكې جواهرات لكه سره زر سپين زر او تانبا وغيره راويستلې شی. (١) چنانچه كوم سرې دَ خير اوسخاوت سرچينه وی دهغه په خته كښې

---

(١) رواه أيضاً في نفس الكتاب باب قوله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ٣٣٨٣ وباب ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ٣٣٧٤ وباب ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ﴾ رقم: ٣٤٩٠ وفی كتاب التفسير فی تفسير سورة يوسف باب قوله تعالى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ٤٦٨٩ ومسلم فی فضائل الصحابة باب خيار الناس رقم: ٢٥٢٦ وفی كتاب البروالصلة باب الأرواح جنود مجندة، رقم: ٢٦٣٨ وفی كتاب الإمارة، الناس تبع لقريش رقم: ١٨١٨ وأبوداؤد فی الأدب باب من يؤمر أن يجالس رقم: ٤٨٣٤.

(٢) كشف الباری: ٢٩٧/٣.

(٣) كشف الباری: ٢/٢.

(٤) كتاب الوضوء باب التبرز فی البيوت رقم: ١٤٨.

(٥) كشف الباری: ٣٣٦/٢.

(٦) كتاب الأذان باب وجوب القراءة للإمام والمأموم فی الصلوات كلها رقم: ٧٥٧.

نیکی او فیاضی داخل وی هغه ته (معدن الخیر والکرم) وئیلی شی. دلته دَ معادن نه خاندانی شرافت او نسبی علو مراد ده دَ چا طرف ته چه په نسبت کولو سره عرب فخر کوی. لفظ معادن په استعمال سره په استعداد او لیاقت کښې دَ تفاوت طرف ته اشاره ده چه دَ بعض خلقو استعداد په اندازه دَ مرتبې معدنیات دَ الله تعالی فیوض قبلوی او دَ بعض استعداد دَ الله تعالی دَ فیوض اوبرکات دَ صلاحیت نه محروم وی خکه چه معدنیات دَ قدر و قیمت په لحاظ برابر نه وی په هغې کښې تفاوت ضرور وی. ښکاره خبره ده چه سره زر او سپین زر دواړه برابر کیدې نه شی.(٢)

علامه طیبی رحمه الله فرمائی چه دَ جاهلیت دزمانې تفاوت دَ نسبت اوچتوالي دَ خاندانی شرافت په لحاظ سره دې او په دین اسلام کښې تفاوت دَعلم اوحکمت دَ استعداد په لحاظ سره دې. دواړه دَ شرافت علامات دی. فرق دادې چه رومبی شرافت موروثی دې اودې بنیاد په صالح نسب باندې دې او بل شرافت کسبی دې اودَ دې بنیاد په نیک اعمالو باندې دې.(٣)

دویمه خبره دا ده چه رسول الله ﷺ عربو ته معادن سره تشبیه ورکړه چه څنګه معادن دَ نفیس او قیمتی جواهراتو دَحفاظت مراکز دی دغه شان عرب هم دَ علوم اوحکمت خزانې دی. (٤)

علامه طیبی رحمه الله (أي الناس أکرم) دَدې استفهامی جملې تشریح فرمائی چه په دې کښې درې احتماله دی: ① اول احتمال دادې چه دَ اصحاب رسول ﷺ سوال دَ نسبی شرافت نه قطع نظر صرف دَ نفس شرافت سره متعلق وو. ② دویم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق حسبی اونسبې دواړو شرافتونو سره متعلق وو. ③ دریم احتمال دادې چه دَ سوال تعلق صرف حسبی شرافت سره متعلق وو. دَدې نه پس دریم احتمال راجح ګرځولو سره فرمائی چه دَنبی کریم ﷺ ارشاد (فعن معادن العرب تسألون) نه معلومیږی چه دَ صحابه کرامو سوال صرف دَ حسبی شرافت سره متعلق وو مګر حضوریاك چه په جواب کښې کومه خبره ارشاد اوفرمائیله په هغې کښې دَحسبی اونسبی شرافتونو جمع کولو سره دَ (إذافقهوا) قید هم اولګوو یعنی چه کوم یونسبی شرافت سره دَ جاهلیت په زمانه کښې حسبی شرافت لکه همت اوبهادری صبر اوتحمل قابلیت اوسیادت اوقیادت وغیره هم حاصل پاتې دې. که چرې

---

(١) النهاية لابن الأثير: ١٦٩/٢.

(٢) عمدة القاري: ٣٣٨/١٥ إرشادالساري: ٧/٢٧٧-٢٧٦ الكنز المتواري: ٢٨١/١٣.

(٣) شرح الطيبي: الجزء الأول: ٦٦١ رقم: ٢٠١ إرشادالساري: ٢٧٧/٧ فتح الباري: ٥١٢/٨. قال القسطلاني: فإن الأفضل من جمع بين الشرف في الجاهلية والشرف في الإسلام، ثم أرفعهم مرتبة من أضاف إلى ذلك التفقه في الدين ويقابل ذلك من كان مشروفا في الجاهلية واستمر مشروفا في الإسلام فهذا أدنى المراتب، والثالث من شرف بالإسلام، وفقه، ولم يكن شريفا في الجاهلية، ودونه من كان ذلك، لكنه لم يتفقه، والرابع من كان شريفا في الجاهلية ثم صار مشروفا في الإسلام، فهذا دون الذي قبله، فالإيمان يرفع التفاوت المعتبر في الجاهلية، فإذا تحلى الرجل بالعلم والحكمة استجلب النسب الأصلي، فاجتمع شرف النسب مع شرف الحسب، ومفهومه أن الوضيع المسلم المتحلي بالعلم أرفع منزلة من الشريف المسلم العاطل، وما أحسن ما قال الأحنف:

كُلُّ عزٍّ إن لم يوطد بعلم ... فإلى الذُّل ذات يوم يصير

وقال آخر:

ما الشرف الموروث لا درّ درّه ... لمحتسب إلا بآخر مكتسب

وقال الآخر:

إن السريّ إذا سرى بنفسه ... وابن السري إذا سرى أسراهما [إرشادالساري: ٢٧٧/٧]

(٤) عمدة القاري: ٣٣٨/١٥ إرشادالساري: ٢٧٧/٧ الكنز المتواري: ٢٨١/١٣.

دا صفتونه په اسلام كښې د داخليدو نه پس هم باقي پاتې شي نوداسې سړي د ټولو نه زيات صاحب شرافت دي په دې شرط چه په هغه كښې د شريعت د علم پوهه هم وي.[1]

علامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله فرماني چه رسول الله ﷺ د صحابه كرامو سوال د ټولو نه اول په دې صفاتو باندې محمول كړو كوم سره چه انسان نيك اعمال او د نيكو عاداتو په صورت كښې متصف وي. يعنې: (الشرف الحاصل بالأعمال الصالحة والخصال المحمودة المكتسبة) باندې محمول كړل ليكن چه كله صحابه كرامو حضراتو دا اوونيل چه د هغوى مراد دا نه دې نو په دغه ځل حضورپاك د هغوى سوال په هغه صفاتو باندې محمول كړو چه په انسان كښې په فطرى اوخلقي توګه باندې موجود وي. لكه همت بهادري صبر اوتحمل قابليت سيادت وغيره. د دې صفاتو مدار خو نه په اكتساب باندې وي اونه دا د بل د وجې نه منسوب كيږي. چنانچه حضورپاك په جواب كښې ارشاد اوفرمائيلو: (خيارهم في الجاهلية خيارهم في الإسلام) چه الله تعالى كوم فطري خصائل اوعادات حسنه په خپلو بنديګانو كښې راپيدا كړي دي د هغې په وجه هغه بنديګان د جاهليت اواسلام دواړو زمانو كښې د تعريف قابل ګرځولې شي. لكه فاروق اوصديق رضي الله عنهما كښې كوم د جاهليت د زمانې صفات حسنه موجود وو هم هغه په اسلام كښې هم باقي پاتې شو اوداسې دغه حضرات د دغه صفاتو په وجه هم په دواړو زمانو كښې د تعريف قابل پاتې شو.[2]

قوله: إذافقهوا: د قاف كسره سره عَلِمَ يَعْلَمُ په وزن باندې سمع د باب نه وي نو فقه په معنى د پيژندلو او پوهيدلو راځي. يعنې په دې شرط چه عرب پوهه اوهوښيار جوړشي. كه چرې د قاف ضمه سره وي نو د شريعت په اصطلاح كښې د دې معنى ده فقيه جوړيدل او د شريعت د علم ماهر كيدل.[3] په دې صورت كښې (اذا فقهوا) مطلب دې په دې شرط چه عرب فقيه او د دين د علومو عالمان جوړشي. په اول صورت كښې دا متعدي او په دويم صورت كښې لازم دې. والله اعلم.[4]

قَالَ أَبُو أُسَامَةَ وَمُعْتَمِرٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم. [۳۱۹۴، ۳۲۰۲، ۳۳۰۱، ۴۴۱۲]

د تعليق شرح: د دې تعليق نه د امام بخاري رحمه الله مقصد دا دې چه د باب مذكوره روايت يحيى بن سعيد رحمه الله د (عن عبيد الله عن سعيد بن أبي سعيد عن أبيه عن أبي هريرة) په طريق سره نقل كړې دې ليكن ابواسامه حماد بن اسامه رحمه الله اومعتمر بن سليمان د يحيى بن سعيد برخلاف روايت په سند كښې سعيد بن ابى سعيد او ابوهريره رضي الله عنه په مينځ كښې د ابوسيعد كيسان د واسطې نه بغير عن سعيد عن ابي هريرة په طريق سره نقل كړې دې.[5]

د ابواسامه تعليق امام بخاري رحمه الله (باب قول الله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ﴾) لاندې اود معتمر بن سليمان تعليق د يعقوب عليه السلام په تذكره كښې (باب ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾) لاندې موصولاً روايت كړې دې.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث باب كښې خليل الله يعنې د ابراهيم عليه السلام ذكر دې. ترجمة الباب سره د دې مناسبت واضح دې.[6]

---

[1]) الكنز المتوارى: ۱۳/۲۸۲.

[2]) الكنز المتوارى: ۱۳/۲۸۱.

[3]) عمدة القاري: ۱۵/۳۳۸ إرشاد الساري: ۷/۲۷۷.

[4]) إرشاد الساري: ۷/۲۷۷.

[5]) إرشاد الساري: ۷/۲۷۷ فتح الباري: ۸/۴۸۰ عمدة القاري: ۱۵/۳۳۹-۳۳۸.

[6]) عمدة القاري: ۱۵/۳۳۸.

[٣١٧٦]- حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا سَمُرَةُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ، فَأَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ طَوِيلٍ، لَا أَكَادُ أَرَى رَأْسَهُ طُولًا، وَإِنَّهُ إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» [ص ٢٦٦] [ر: ٨٠٩][1]

ترجمه: سمرة بن جندب رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل د شپې (خوب كښې) ماله دوه فرښتې راغلې اوزه ئې يو اوږد سړى له بوتلم (دومره اوږد وو چه) نيزدې وه چه د هغه سر اونه وينم. هغه ابراهيم عليه السلام وو.

حضورپاك له راتلونكې دوه فرښتې حضرت جبرائيل عليه السلام اوحضرت ميكائيل عليه السلام وو. (لا أكاد أرى رأسه طولا) د تميز كيدو په وجه منصوب دې.[2]

دا د يو اوږدحديث جز دې. (كتاب الجنائز باب ما قيل في أولاد المشركين) لاندې تفصيل اوګورئى.

[٣١٧٧]- حَدَّثَنِي بَيَانُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَذَكَرُوا لَهُ الدَّجَّالَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ كَافِرٌ، أَوْ: ك ف ر، قَالَ: لَمْ أَسْمَعْهُ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: «أَمَّا إِبْرَاهِيمُ فَانْظُرُوا إِلَى صَاحِبِكُمْ، وَأَمَّا مُوسَى فَجَعْدٌ آدَمُ عَلَى جَمَلٍ أَحْمَرَ مَخْطُومٍ بِخُلْبَةٍ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ انْحَدَرَ فِي الوَادِي» [ص ٢٦٦] [ر: ١٤٨٠][3]

تراجم رجال

بيان بن عمرو: دا ابومحمد بيان بن عمرو العابد رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب التهجد باب تعاهد ركعتى الفجر الخ) لاندې تيره شوې ده.

النضر: دامشهور محدث نضر بن شميل، ابوالحسن البصرى ثم الكوفي رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الوضوء باب حمل العنزة مع الماء في الاستنجاء) لاندې تيره شوې ده.[4]

ابن عون: دا عبدالله بن عون بن ارطبان مزنى بصرى رحمه الله دې. د دوى كنيت ابوعون دې. د دوى تذكره (كتاب العلم باب قول النبى صلى الله عليه وسلم، رب مبلغ أوعى من سامع) لاندې تيره شوې ده.[5]

مجاهد: شيخ القراء والمفسرين ابوالحجاج مجاهد بن حبر مكى قرشى رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب العلم باب الفهم فى العلم) لاندې تيره شوې ده.[6]

قوله: ذكرواله الدجال بين عينيه مكتوب كافر أوكفر: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته خلقو اوخودل چه د دجال د دوارو سترګو په مينځ كښې كافر يا (د دې لفظ) حروف مقطعات "ك ف ر" به ليكلې شوې وى. دا په حقيقت باندې محمول دى چه د دجال د دوارو سترګو په مينځ كښې به كافر ليكلې شوې وى. دا د هغه د كافر او دجال كيدو

---

[1] مر تخريجه فى كتاب الأذان باب يستقبل الإمام الناس إذا سلم رقم: ٨٤٥
[2] فتح البارى: ٥٤٦/١٥.
[3] مر تخريجه فى كتاب الحج باب التلبية إذا انحدر فى الوادى رقم: ١٥٥٥.
[4] ص: ٤٠١.
[5] كشف البارى: ٢٢٤/٣.
[6] كشف البارى: ٣٠٧/٣.

حسي علامت به وي. هر مومن به دا علامت ليدلو سره دهغه پيژندګلو کوي که هغه ليکونکي لوستونکي وي اوکه نه وي.(۱)

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه ما د رسول الله ﷺ نه نه دي اوريدلي (چه د دجال د دواړو سترګو په مينځ کښي به کافر ليکلي شوي وي) ليکن حضورپاک دا فرمائيلي دي چه که تاسو ابراهيم عليه السلام ليدل غواړئ نو خپل صاحب (يعني ماته اوګورئ). مطلب دا چه زما صورت حضرت ابراهيم عليه السلام سره ډير ملاويږي اود موسى عليه السلام بدن کم او رنګ غنم رنګي، په سور اوښ باندي سور کوم ته چه پيزوان لګيدلي وي. دا پيزوان د کهجورې د اوچ پوستکي وو لکه چه زه هغه ته ګورم اوهغه په وادي (ازرق) کښي تکبير ويونکي راکوز شو.

دکتاب الحج په روايت کښي د تلبيه تصريح ده. په هغې کښي دي چه حضورپاک اوفرمائيل چه موسى عليه السلام ته مې اوکتل نوهغه د احرام په حالت کښي په يوه وادئ کښي تلبيه وئيلو سره راکوز شو.(۲) دا واقعه خو يا په حقيقت باندي محمول کيدې شي چه حضورپاک هغه په ليلة الاسراء کښي ليدلي وي يا بيا ممکن ده چه په خوب کښي ليدلي وي اود انبياء خوب هم وحي وي.(۳)

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: د روايت مطابقت ترجمة الباب سره ښکاره دي.(۴)

[۳۱۷۸]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالقَدُومِ»، حَدَّثَنَا أَبُو اليَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، وَقَالَ «بِالقَدُومِ مُخَفَّفَةً»، تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، تَابَعَهُ عَجْلاَنُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ [ص ۲۶۸](۵)

شرح حديث

قوله: جعد: جعد د جيم فتحه اوعين سکون سره. علامه کرماني رحمه الله ليکلي دي چه د دې لفظ په معنى کښي دوه احتماله دي: ① يو احتمال خو دادې چه دې نه مراد جودة الجسم يعني د بدن کمالي کيدل وي. ② اودويم احتمال دادې چه دې نه مراد جودة الشعر يعني د ويښتو ګورګوچې کيدل وي، ليکن دلته مراد جودة الجسم دې ځکه چه په بعض رواياتو کښي د هغوى باره کښي رجل الشعر تصريح موجود ده.(۶) او رجل الشعر مطلب د ويښتو په څه اندازه باندې ګورګوچې کيدل دى اود ويښتو صفات سبوطة (د نرمو ويښتو والا کيدل) او جعودة مينځنې صفت دې.(۷)

---

(۱) إرشاد الساري: ۲۷۸/۷عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵.

(۲) كتاب الحج باب التلبية إذا امخدر في الوادي رقم: ۱۵۵۵.

(۳) إرشادالساري: ۲۷۸/۷.

(۴) عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵.

(۵) آخرجه الإمام البخاري في كتاب الاستئذان باب الختان بعدالكبر، وتنف الإبط أيضاً، رقم الحديث: ۶۲۹۸وورواه الإمام مسلم في كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم الخليل صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ۶۱۴۱وجامع الأصول في أحاديث الرسول: ۷۷۶/۴رقم الحديث: ۲۹۳۳.

(۶) عمدة القاري: ۳۳۹/۱۵إرشادالساري: ۲۷۸/۷.

(۷) النهاية لابن الأثير: ۴۴۰/۱.

قوله: آدم دا لفظ أدمة نه ماخوذ دې او کله چه دا لفظ دَ انسانانو باره کښې وئیلې شی نودې نه غنم رنګې مراد وی او کله چه دَ اوښ باره کښې وئیلې شی نو هغه وخت خاکی یا خړ رنګ مراد وی.[1]

قوله: خلبة دامفرد دې اودَې جمع خُلَبٌ راځی دَدې معنی دَ کهجورې دَ ښاخ ده اودلته مراد داسې پیزوان دې چه دَ کهجورې دَ پوستکی نه جوړ کړې شوی وی.[2]

دَابراهیم علیه السلام دَ سنتیدو بیان: رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه ابراهیم علیه السلام دَ اتیاؤ کالو په عمر کښې په قدوم سره سنت اوکړو.

قوله: قدوم دَ دال په تخفیف سره دَ یو آله نوم دې اوپه تشدید سره دَ یو کلی نوم دې کوم چه دَ شام ښار حلب کښې واقع دې. یعنی ابراهیم علیه السلام په مقام قدوم کښې سنت اوکړو یانې دَ قدوم آله استعمالولو سره سنت اوکړو. دَاکثر حضراتو په نیز دا تخفیف سره دې اودې نه آله مراد ده.[3]

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه لفظ قدوم دَ دال تخفیف سره اوتشدید دواړو سره نقل دې. تخفیف سره دَ آله نوم دې او دَ کلی نوم کیدو په صورت کښې تخفیف اوتشدید دواړه شان دې. لهذا کومو حضراتو چه تشدید سره روایت کړې دې نو هغه وخت مراد صرف کلې دې او چاچه تخفیف سره روایت کړې دې نو آله اوکلې دواړه مراد کیدې شی. لیکن اکثر حضراتو تخفیف راجح ګرځولې دې او دې نه نی مراد آله ګرځولې ده.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله هم دې ته ترجیح ورکړې ده.[5] دَدې تائید په یو یل روایت سره کیږی کوم چه ابویعلی رحمه الله دَ علی بن رباح رحمه الله په طریق سره نقل کړې دې. دَ روایت الفاظ دادی: (أمر إبراهيم بالختان، فاختتن بقدوم فاشتد عليه، فأوحى الله إليه أن عجلت قبل أن نأمرك بآلته، فقال: يارب كرهتُ أن أوخر أمرك)[6] الله تعالی رب العزت حضرت ابراهیم علیه السلام ته دَ سنت حکم ورکړو، حکم ملاویدو سره حضرت ابراهیم علیه السلام قدوم په آله سره دَهغې تعمیل اوکړو مګر په دې عمل سره هغوی ته تکلیف محسوس شو. په دې باندې الله تعالی وحی نازل کړه چه تا دَ آله سره متعلق زمونږ دَحکم بیانولونه وړاندې دغه عمل پوره کړو دَ کوم په وجه چه ته تکلیف او سختئی سره مخ شوې. حضرت ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل اې زما ربه ستا دَ حکم ملاویدو نه پس په دې کښې تاخیر کول زما خوښ نه دی.

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ: حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ: (بِالْقَدُومِ) مُخَفَّفَةً. تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ. وَتَابَعَهُ عَجْلَانُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ. وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ. [۵۹۴۰]

دَ قدوم تشدید اوتخفیف باره کښې دوه رائې وې. امام بخاری رحمه الله دَ تخفیف والا رائې له ترجیح ورکړه او دَ هغې په تائید کښې نی مذکوره روایت اودَ دې متابعات ذکر کړی دی.

دَ روایت مقصد: دا روایت نقل کولو سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه ابوالیمان رحمه الله دې نه اول روایت عن شعیب عن ابی الزناد په سند سره نقل کړې دې اودَ قدوم په تلفظ کښې دَتخفیف تصریح کړې ده.[7]

---

[1] النهاية لابن الأثير: ۴۶/۱ عمدة القاری: ۳۳۹/۱۵ إرشاد الساری: ۲۷۸/۷.

[2] النهاية: ۵۱۵/۱.

[3] فتح الباری: ۲۷۹/۷ إرشاد الساری: ۲۷۹/۷.

[4] شرح الكرمانی: ۱۵/۱۴ فتح الباری: ۴۸۱/۸ الكنز المتواری: ۲۸۳/۱۳.

[5] فتح الباری: ۴۸۱/۷.

[6] فتح الباری: ۴۸۱/۸ المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية: ۲۴۷/۲ رقم الحديث: ۷۴ دار العاصمة دار الغيث.

[7] عمدة القاری: ۳۴۰/۱۵ دار الكتب العلمية.

تابعه عبدالرحمن بن اسحاق عن..... الخ اولنى متابعت مسدد ﷫ د بشر بن المفضل عن عبد الرحمن بن اسحاق په طريق سره موصولاً روايت كړي دى. د روايت الفاظ دادى «اختتن ابراهيم بعد ما مرت به ثمانون واختتن بالقدوم»[1] دويم متابعت امام احمد بن حنبل ﷫ د يحيى القطان عن ابن عجلان په طريق سره د حضرت ابوهريره ﷛ نه موصولاً. د حضرت قتيبه ﷫ پورته ذكرشوى روايت په شان نقل كړى دى[2]

د شعيب بن ابى حمزه حمصى ﷫ روايت امام بخارى ﷫ نقل كولو سره اوفرمائيل چه هغوى په قدوم كښې د تخفيف تصريح فرمائيلي دے دلته نى د دغه روايت متابعات ذكر كړى دى چه قدوم تخفيف سره روايت كولو كښې عبدالرحمن بن اسحاق د شعيب متابعت كړى دى بل متابعت عجلان ﷫ «مولى فاطمه بنت عتبه بن ربيعه» دى هغه هم د تخفيف تصريح كړى دے په دې دويم متابعت كښې لفظ تابعه ضمير مفعول يا خو د شعيب ﷫ طرف ته راجع دى يا عبدالرحمن بن اسحاق ﷫ طرف ته يعنى عجلان د شعيب بن ابى حمزه حمصى يا عبدالرحمن بن اسحاق متابعت كړى دى[3]

قوله: وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ: يعنى د حضرت ابوهريره ﷛ كوم روايت چه د ابوالیمان عن شعيب په طريق سره نقل دى هم دغه روايت د محمد بن عمرو عن أبي سلمة په طريق سره نقل دى او په هغې كښې هم لفظ قدوم كښې د دال د تخفيف تصريح دے دا روايت ابويعلى ﷫ په خپل سند كښې محمدبن عمرو عن ابى سلمه بن عبدالرحمن بن عوف عن ابى هريرة ﷛ په طريق سره موصولاً روايت كړى دى[4] د روايت الفاظ دادى «اختتن ابراهيم على رأس ثمانين سنة واختتن بالقدوم»[5]

د پورته ذكرشوو دواړو متابعاتو مقصد ابوذر او ابوالوقت د نسخونه سوا ذكرشوى دواړه متابعات هم په دغه ترتيب سره درج دى. او د دې متابعاتو مقصد په قدوم كښې د تخفيف تائيد دې خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو كښې ذكرشوى دواړه متابعات او «رواه محمد بن عمرو عن أبي سلمة» د نورو نسخو برعكس «حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب حدثنا أبو الزناد بالقدوم مخففة» نه اول درج دى. د دې دواړو نسخو په رڼا كښې مذكوره متابعات او د محمد بن عمرو ﷫ د روايت تعلق قتيبه بن سعيد د روايت سره وى او مقصد به په دې صورت كښې دا شى چه د قتيبه بن سعيد په روايت كښې د سنت په وخت د حضرت ابراهيم ﷺ عمر اتيا كاله نقل دى نو په دې باندې نور روايات هم متفق دى چه د ابراهيم ﷺ سنت د اتياؤ كالو په عمر كښې شوى[6]

خلاصه دا چه د مشهور ترتيب مطابق د عبدالرحمن بن اسحاق او عجلان متابعات او د محمدبن عمر د روايت تعلق «حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب» سره به كيږى او مقصد د قدوم په تخفيف كښې د نورو رواياتو موافقت به نقل كولي شى خو د ابوذر او ابوالوقت په نسخو كښې د ترتيب مطابق د هغې تعلق «حدثنا قتيبة بن سعيد» سره كيږى او مقصد «اختتن إبراهيم عليه السلام وهو ابن ثمانين» باندې د نورو رواياتو موافقت بيانول وى دا فرق په ذهن كښې ساتل ضرورى دى

---

[1] فتح البارى: ٤٨١/٨ عمدة القارى: ٣٤١/١٥.

[2] مسند الإمام أحمد بن حنبل: ٣٨٣/١٥ رقم الحديث ٩٦٢٢ مؤسسة الرسالة.

[3] إرشاد السارى: ٢٧٩/٧.

[4] عمدة القارى: ٣٤١/١٥ ومسند أبى يعلى الموصلى: ٣٨٤/١٠ رقم الحديث: ٥٩٨١ دار المامون للتراث.

[5] تهذيب الكمال: ٢٩/١١ وتهذيب التهذيب: ٧١/٤.

[6] عمدة القارى: ٣٤٠/٥ إرشاد السارى: ٧/٢٨٠-٢٧٩.

دا روايات په دې خبره باندې متفق دي چه د سنت په وخت د حضرت ابراهيم عليه السلام عمر مبارك اتيا كاله وو. خو د ابن حبان رحمه الله د تخريج كړې شوې روايت نه معلوميږي چه د سنت په وخت د هغوى عمر يوسل شل كاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په ظاهره د ابن حبان رحمه الله روايت كړې شوې روايت كښې څه عبارت ساقط شوې دې ځكه چه يوسل اوشل كاله د حضرت ابراهيم ټول عمر وو. بعض حضراتو په دواړه قسم رواياتو كښې داسې جمع وركړې ده چه پورته ذكر شوې رواياتو كښې اتيا كاله مبدأ نبوت دې يعنى د نبوت په اتيايم كال باندې هغوى سنت كړې او د ابن حبان رحمه الله په روايت كښې مبدأ ولادت وى يعنى د پيدائش نه ١٢٠ كاله پس هغوى سنت اوكړو (١)

[٣١٧٩] - حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ الرُّعَيْنِيُّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا» [ص ٢٧٣] (٢)

تراجم رجال

سعيد بن تليد: دا سعيد بن عيسىٰ بن تليد الرَّعَينى القتيانى رحمه الله دې په عام توګه د نيكه طرف ته نسبت كولوسره د دوى نوم سعيد بن تليد ليكلې كيږى. (٣)

دوى د رشدين بن سعد، زين بن شعيب المعافرى، سفيان بن عيينه، عبد الله بن وهب، امام محمد بن ادريس شافعى او مفضل بن فضالة رحمهم الله غوندې اعلام الحديث نه د حديث روايت كړې دې. دوى نه امام بخارى، ابوبكر عبد الله بن محمد بن ابى شيبه، ابوحاتم محمد بن ادريس الرازى، ابوالنضر محمد بن حسن الفارسى، محمد بن حميد الرعينى، هاشم بن يونس القصار رحمهم الله احاديث روايت كړى دى. (٤)

ټولو ائمه جرح او تعديل د دوى توثيق كړې دې. امام ابوحاتم رازى رحمه الله د دوى باره كښې فرمائيلى «ثقة لابأس به». (٥) ابن حبان د هغوى تذكره ثقات كښې كړې ده. (٦)

امام دارقطنى فرمائيلى «ثقة لابأس به». (٧) حافظ ذهبى رحمه الله حافظ ابن حجر رحمه الله علامه مغلطائى حنفى رحمه الله هم د هغوى توثيق كړې دې (٨) امام بخارى رحمه الله د هغوى نه اته احاديث روايت كړې دى. (٩)

ابن وهب: دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبد الله بن وهب بن سلم قرشى عصرى رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» كښې تيره شوې ده. (١٠)

جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدى البصرى رحمه الله دې. (١١)

---

(١) فتح البارى: ٤٨١/٨.

(٢) مر تخريجه فى كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربى وهبته وعتقه رقم: ٢٢١٧.

(٣) تهذيب الكمال: ٢٩/١١ تهذيب التهذيب: ٧١/٤.

(٤) د شيوخ او تلامذه د تفصيل د پاره اوګورئى تهذيب الكمال: ١١/٣٠-٢٩ تهذيب التهذيب: ٧١/٤.

(٥) الجرح والتعديل: ٥١/٤ رقم الترجمة: ٥٣٤٢.

(٦) ثقات ابن حبان: ١٦١/١.

(٧) تهذيب التهذيب: ٧١/٤.

(٨) تهذيب التهذيب: ٧١/٤ إكمال تهذيب الكمال: ٣٣٨/٥.

(٩) إكمال تهذيب الكمال: ٣٣٨/٥.

(١٠) كشف البارى: ٢٧٧/٣.

(١١) كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد رقم: ٤٦٧.

ايوب: دا ابوبكر ايوب بن ابى تميمه كيسان سختيانى بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب حلاوة الايمان) لاندې تيره شوې ده.[1]

محمد: دامشهور تابعى ابوبكر محمدبن سيرين انصارى بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[2]

قوله: لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ إِلَّا ثَلَاثًا: ابراهيم عليه السلام په ژوند كښې كله هم دروغ نه دى ونيلى مگر دري ځل. په دې باندې تفصيلي بحث به راتلونكي حديث كښې راځي.

[٣١٨٠] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَحْبُوبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ [ص:١٣١] بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ، ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَوْلُهُ {إِنِّي سَقِيمٌ} [الصافات:٨٩]. وَقَوْلُهُ: {بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا} [الأنبياء:٦٣]. وَقَالَ: بَيْنَا هُوَ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَارَةُ، إِذْ أَتَى عَلَى جَبَّارٍ مِنَ الجَبَابِرَةِ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ هَا هُنَا رَجُلًا مَعَهُ امْرَأَةٌ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنْهَا، فَقَالَ: مَنْ هَذِهِ؟ قَالَ: أُخْتِي، فَأَتَى سَارَةَ قَالَ: يَا سَارَةُ: لَيْسَ عَلَى وَجْهِ الأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرُكِ، وَإِنَّ هَذَا سَأَلَنِي فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّكِ أُخْتِي، فَلاَ تُكَذِّبِينِي، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَلَمَّا دَخَلَتْ عَلَيْهِ ذَهَبَ يَتَنَاوَلُهَا بِيَدِهِ فَأُخِذَ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلاَ أَضُرُّكِ، فَدَعَتِ اللَّهَ فَأُطْلِقَ، ثُمَّ تَنَاوَلَهَا الثَّانِيَةَ فَأُخِذَ مِثْلَهَا أَوْ أَشَدَّ، فَقَالَ: ادْعِي اللَّهَ لِي وَلاَ أَضُرُّكِ، فَدَعَتْ فَأُطْلِقَ، فَدَعَا بَعْضَ حَجَبَتِهِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَمْ تَأْتُونِي بِإِنْسَانٍ، إِنَّمَا أَتَيْتُمُونِي بِشَيْطَانٍ، فَأَخْدَمَهَا هَاجَرَ، فَأَتَتْهُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ: مَهْيَا، قَالَتْ: رَدَّ اللَّهُ كَيْدَ الكَافِرِ، أَوِ الفَاجِرِ، فِي نَحْرِهِ، وَأَخْدَمَ هَاجَرَ" قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ تِلْكَ أُمُّكُمْ يَا بَنِي مَاءِ السَّمَاءِ [ص ٢٧٤-٢٧٥] [ر: ٢١٠٤][3]

تراجم رجال

محمدبن محبوب: دا ابوعبدالله محمدبن محبوب البنانى البصرى رحمه الله دي.[4]

حماد بن زيد: داحماد بن زيد بن درهم الازدى البصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب المعاصى من أمر الجاهلية ولا يكفر صاحبها...) لاندې تيره شوې ده.[5]

دَ ايوب سختيانى رحمه الله او محمدبن سيرين رحمه الله حواله دَ شاته حديث لاندې مونږ وركړې ده.

دَ ابراهيم عليه السلام ثلاث كذبات: لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ: ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَوْلُهُ: (إِنِّي سَقِيمٌ) وَقَوْلُهُ (بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا).

---

[1] كشف البارى:٢/٢٦.

[2] كشف البارى:٢/٥٢٤.

[3] مرتخريجه فى كتاب البيوع باب شراء المملوك من الحربى وعتقه إلخ رقم:٢٢١٧.

[4] اوگورئى كتاب الغسل باب تفريق الغسل والوضوء رقم:٢٦٥.

[5] كشف البارى: ٢/٢١٩.

حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي ابراهيم عليه السلام ټول عمر كښې دروغ نه دي وئيلي مګر درې ځل په دې كښې دوه ځل خو خالص د الله تعالى په ذات كښې وو. يو د هغوى دا وينا چه زه بيمار كيدونكې يم. دويم دا وينا كول چه دا د (نورو بتانو ماتولو) كار خودې غټ بت كړې دې

قوله: كذبات ابوالبقاء بغوى رحمه الله فرمائي چه ذال مفتوح لوستل ډير بهتر دى اود دې واحد كذبة د ذال په سكون سره دې اودا (ضيعة وضيعات) په شان نه دې خكه هغه هم ساكن الاوسط دى مګر په جمع كښې به هم دا ساكن لوستلې كيږى.[1]

د كذب اول بيان اود هغې توجيه: حضرت ابراهيم عليه السلام د اختر د پاره د قوم سره تللو نه معذرت كړې وو اوفرمائيلې وو ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ زه بيمار يم حالانكه بيمار نه وو. د سقم اطلاق په خپل نفس باندې صورتًا وو حقيقتًا نه وو اومقصد ئى دا وو (انى سقيم القلب فى الخروج معكم) يعنى زما زړه تاسو سره د وتلو د پاره تيار نه دې چه تاسو به هلته د كفريه اوشركيه اعمالو ارتكاب كوئى.[2]

بعض حضراتو د دې دا مطلب بيان كړې دې چه سقيم دلته (سقيم الحجة) په معنى كښې دې اود ابراهيم عليه السلام مقصد دا وو چه (انى سقيم الحجة فى الخروج معكم)[3] زه سقيم الحجه يم زما سره ستاسو د تلو د پاره هيڅ دليل نشته د كوم په بنياد چه زه تاسو سره لاړ شم. كه چرې ابراهيم عليه السلام د نه تلو حقيقت دا وينا كولو سره خودلې وې چه تاسو به د اختر په ميلو كښې د شركيه شغلونو ارتكاب كوئى اوزه دغه شرك كبيره ګناه ګنړم نو ښكاره خبره وه چه خلق به غصه كيدل اوحالات به يو ناڅاپه د هغوى په حق كښې خرابيدل.

په دې كښې يو احتمال دا دې چه سقيم د فعيل په وزن باندې اسم فاعل په معنى كښې وى اواسم فاعل د مستقبل په معنى كښې په كثرت سره استعماليږى. په دې صورت كښې به ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ د سأسقم په معنى كښې شى مطلب به دا شى چه زه په راتلونكى وخت كښې بيماريدونكې يم. سرې بهر حال بيماريږى خو.[4]

دا هم كيدې شى چه د سقم نه مرګ مراد وى د مرګ نه مفر نه وى كوم يو وخت هم راتلې شى. په دې صورت كښې به د سقيم نه د حضرت ابراهيم عليه السلام مقصد دا شى چه زما مرګ كوم يو وخت هم راتلې شى زه راتلونكى وخت كښې مركيدونكې يم.[5]

د سړى طبيعت اومزاج چه هر وخت په اعتدال باندې وى داسې ډير كم كيږى. اكثر په طبيعت اومزاج كښې اعتدال نه وى. كيدې شى د ابراهيم عليه السلام طبيعت په اعتدال باندې نه وو اومزاج د اعتدال نه وتلو كيفيت هغه په سقم سره تعبير كړې وى.[6]

د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې دى چه ابراهيم عليه السلام په بت خانه كښې وو. كله چه خلقو هغه ته د وتلو د پاره اووئيل نو ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل (انى مطعون) زه طاعون وهلې يم. په هغه زمانه كښې په نسبت د نورو بيمارو د طاعون مرض عام وو. په دې وجه هغه خلق د طاعون نه ډير ويريدل او په دې ويره ئى هغه د ځان سره په بوتلو باندې تيار نه شو.[7]

---

[1] للامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٤٥/٩.

[2] فتح البارى: ٤٨٢/٨.

[3] فتح البارى: ٤٨٢/٨.

[4] فتح البارى: ٤٨٢/٨ شرح مسلم للنووى: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

[5] فتح البارى: ٤٨٢/٨ إرشادالسارى: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوى: ١٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.

[6] إرشادالسارى: ٢٨٢/٧.

[7] إرشادالسارى: ٢٨٢/٧.

علامه نووي رحمه الله د بعض حضراتو قول نقل کړي دي چه کوم وخت دا خبرې اترې کيدې هم هغه وخت په ابراهيم عليه السلام باندې تبه راروانه وه. لکه چه ابراهيم عليه السلام ته علم وو چه زه به په لږ ساعت کښې بيمار شم. په دې وجه ئې ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ اوفرمائيل چه زه بيمار کيدونکې يم. دا قول ضعيف دې ځکه چه په دې صورت کښې دا نه صريح کذب دې او نه تعريض اوتلويح، بلکه د حقيقت واقعه اظهار دې. (١)

دکذب ثاني بيان اودهغې توجيه: وقوله ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾.... دا د دويم کذب واقعه ده. کله چه خلق د اختر د ميلې د پاره لاړل نو ابراهيم عليه السلام بت خانې ته لاړو تبرنې اوچت کړو او بتان ئې ټکړې ټکړې کړه او تبر ئې د غټ بت په اوږه باندې زوړند کړو. خلق چه راغله وئې کتل نو ټول بتان په سجده پراته وو نوهغوى سخت پريشانه شو او د غم اوغصې نه تاويدل هغوى ابراهيم عليه السلام نه تپوس اوکړو نوهغوى د غټ بت طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائيل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾ داخود دغه غټ بت کار دې.

يواشكال اودهغې جواب: دلته اشکار کيږي چه د بتانو د ماتولو عمل خو ابراهيم عليه السلام پخپله کړې وو بيا د دغه عمل نسبت د غټ بت طرف ته کولو څه مطلب دې؟

د دې جواب دا دې چه د ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ په شان ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾ کښې هم دا توريه ده اودا قول د ﴿إِن كَانُوا يَنطِقُونَ﴾ سره مشروط دې او تقديرى عبارت دا دې چه «إن كانوا ينطقون فقد فعله كبيرهم هذا» مطلب دا چه که چرې دوى ژوندى دي او د وينا صلاحيت لرى نوبيا خودې غټ دا کار کړې دې گنى بيا بل چا دا حرکت کړې دې. (٢)

سبحان الله څه ښکلې تعريض دې. ابراهيم عليه السلام ته معلومه وه چه د دغه بتانو د حقيقت نه دا مشرکان هم خبر دې چه هغه بې حس او بې حرکته دي اود دوى نه د يو عمل صادر کيدل ممکن نه دى په دې وجه ئې تعريض کولوسره اوفرمائيل چه کله د دوى نه د يو کار کيدلو امکان معدوم دې نوزما نه علاوه دا کار بل څوك کولې شى هم ما خو کړي دي. نولکه چه ابراهيم عليه السلام د تعريض شاته د دې عمل نسبت خپل ځان طرف ته کړې دې. دا علامه زمخشري رحمه الله په يو مثال سره خودلې دي چه دوه سرى دي يوسړې ښکلې خط ليکونکې دې اوبل کس په ليك لوست د سره پوهيږي نه. خطاط يو خط اوليکلو هغه بل سړي تپوس کوى چه دا چاليکلې دې؟ خطاط جواب ورکړو چه هم تا خو ليکلې دې نو په دې جواب کښې دا خودل مقصود نه دى چه په حقيقت کښې دا هم تا ليکلې دې بلکه مخاطب پورې ټوقه مسخره کولوسره د تعريض شاته دغه خط ليکل هم خپل طرف ته منسوب کول مقصود دى.

لکه چه په دې جملې سره د خپل ذات طرف ته د دې تحرير د نسبت نفى نه ده بلکه اثبات مقصود دې هم دغه شان حضرت ابراهيم عليه السلام هم د بتانو ماتولو نسبت هم د خپل ذات د پاره ثابت ونيلې دې چه د تپوس څه ضرورت دې کله چه د دغه غټ نه د دې عمل د صادر کيدل نه کيدونکې خبره ده نو بيا زما نه علاوه دا کار بل د چا کيدې شى. (٣)

بعض حضراتو د دې دا جواب ورکړې دې چه د فعل نسبت څنګه د هغې د فاعل طرف ته راګرځى هم دغه شان د دې په وجه د محرك طرف ته هم راګرځى. د بتانو عبادت به کيدلو د هغې تعظيم به کيدلو اود ټولونه زيات تعظيم به د دغه غټ بت کيدلو. ابراهيم عليه السلام به چه دغه بتانوته کتل نو خفه کيدلو به. خاص کر د دغه غټ بت طرف ته په کتلو سره به ډير سخت خفه کيدلو او غصه کيدلو به چه د ټولو نه زيات تعظيم هم د ده کولې شى چونکه دغه لوئى بت د دې واقعه سبب او محرك وو په دې وجه ابراهيم عليه السلام د بتانو ماتولو نسبت د دغه لوئى بت طرف ته کولوسره اوفرمائيل ﴿بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا﴾.

---

(١) فتح البارى: ٤٨٢/٨ إرشادالسارى: ٢٨٢/٧ شرح مسلم للنوى: ٨٢٥/١٥ المطبعة المصرية بالأزهر.
(٢) فتح البارى: ٤٨٢/٨.
(٣) إرشادالسارى: ٢٨٢/٧.

په دې کښې يوه توجيه دامام کسائي رحمه الله ده دهغوی باره کښې راځي چه (بل فعله) باندې به ئې وقف کولو اودا به ئې مستقل جمله گنړله او (کبيرهم هذا) به ئې په (بل فعله) باندې دَ وقف کولو نه پس لوستلو. په دې صورت کښې (کبيرهم هذا) به جمله مستانفه شي اوتقديري عبارت به داسې شي (فعله من فعله، وکبيرهم هذا) يعني دا کار چه چا کړې دې نو کړې دې اودَدې بتانو مشر دادې. حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائيل چه دا توجيه دَتکلف نه خالي نه ده.([1])

دَکذب ثالث بيان اودهغې توجيه: (بيناهوذات يوم وسارة إذ أتى على جبار من الجبابرة......) دريم دا چه يوه ورځ حضرت ابراهيم عليه السلام اوبي بي ساره (دواړه په سفر کښې وو) چه دَ يو ظالم بادشاه په خواکې تيريدل يعني دهغه ملك ته اورسيدل. بادشاه ته اطلاع ورکړې شوه چه دلته يو سړې راغلې دې يو روايت کښې (هذارجل) الفاظ دی يعني دا سړې دې. ده سره يوه ښائسته ښځه ده. بادشاه دَ ابراهيم عليه السلام دَ (راغوښتلودپاره) پيغام اوليګلو اودهغه نه ئې تپوس اوکړو دا ښځه څوك ده؟

دَ مذکوره جابر بادشاه په نوم کښې شراح مختلف اقوال نقل کړې دی. ابن هشام رحمه الله اوسهيلي رحمه الله وائي دَ هغه نوم عمرو بن امرء القيس بن سبا وو اوداَ مصر حاکم وو.([2]) ابن قتيبه رحمه الله وائي چه دَ هغه نوم صادق وو اودَ اردن بادشاه وو. ([3])دريم قول علامه ابن اثير رحمه الله دا نقل کړې دې دهغه نوم سنان بن علوان بن عبيد بن عريج بن عملاق بن لاود بن سام بن نوح وو.([4])

قوله: من أحسن الناس: دَ صحيح مسلم حديث اسراء کښې دَحضرت يوسف عليه السلام باره کښې راغلی دی: (أعطى شطر الحسن)([5])

يعني يوسف عليه السلام ته دَ حسن اوجمال نيمه حصه ورکړې شوې وه. ابويعلى رحمه الله هم دا روايت نقل کړې دې او په هغې کښې دا اضافه هم شته: (أعطي يوسف وأمه شطر الحسن)([6]) يعني يوسف عليه السلام اودَ هغه مور (ساره) ته دَحسن اوجمال نيمه حصه ورکړې شوې. ددې نه معلوميږي چه حضرت ساره دَ حضرت يوسف عليه السلام په شان په حسن اوجمال کښې خان له او بې مثاله وه. په يو روايت کښې دی چه ساره دَملك حران بادشاه هاران لور وه. کله چه ابراهيم عليه السلام دَ خپل قوم دَ زمکې نه هجرت کولوسره حران ته تشريف يوړو نوساره سره ئې نکاح اوکړه.([7]) ابن قتيبه رحمه الله وئيلي چه ساره په اصل کښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام خورزه وه اودا څه ناجائز خبره نه وه ځکه چه دَهغه

---

[1]) فتح الباري: ٤٨٢/٨.

[2]) فتح الباري: ٤٨٣/٨إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[3]) فتح الباري: ٤٨٣/٨إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[4]) الكامل في التاريخ: ٧٧/١إرشادالساري: ٢٨٣/٧.

[5]) صحيح مسلم: ٩١/١كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ٤١١.

[6]) فتح الباري: ٤٨٣/٨حافظ ابن حجر رحمه الله دَ روايت دَ تخريج نسبت دَ محدث ابويعلى الموصلي رحمه الله طرف ته کړې دې خو په حقيت کښې دَمحدث ابويعلى رحمه الله تخريج کړې شوې روايت کښې صرف دَحضرت يوسف عليه السلام تذکره ده. دَحضرت ساره رضي الله عنها تذکره دَهغه په روايت کښې موجود نه ده. البته امام حاکم رحمه الله ددې روايت تخريج کړې دې او په هغې کښې دَحضرت يوسف عليه السلام او دَهغه دَمور دواړو ذکر دې [مسند ابويعلى الموصلي مسند أنس بن مالك: ١٩٩/٣رقم الحديث: ٣٣٦٠دارالكتب العلمية المستدرك للإمام الحاكم كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين: ٦٧١/٢-٦٧٠ رقم الحديث ٤١٤٠ دارالحرمين].

[7]) فتح الباري: ٤٨٣/٨.

وخت په شریعت کښې خورزې سره نکاح کول جائز وو.(۱) لیکن ښکاره خبره ده چه دَدې قول مستبعد اوخلاف واقع کیدو کښې څه شك دې. بعض حضراتو ونیلي داد هغوی دَ تره لور وه.(۲)

قوله: قال أختي، فأتي سارة قال.........أنك أختي، فلاتكذبيني. ابراهیم علیه السلام جواب ورکړو چه دا زما خور ده. بیا حضرت ابراهیم علیه السلام حضرت ساره له راغلو وئی ونیل اې ساره دې وخت کښې په مخ دَ زمکې زما نه اوستا نه بل هیڅوك مومن نشته دې. اودې ظالم بادشاه زمانه تپوس کړې دې چه دا ښځه څوك ده تو نوما ده ته اوخودل چه دا زما خور ده لهذا ته ما دروغژن نه کړې یعنی هم دغه ورته وایه چه ته زما خور ئې.

متعارض روایات اودَ هغې تطبیق: په دې روایت کښې تصریح ده چه بادشاه اول دَ ابراهیم علیه السلام نه دَ ساره باره کښې تپوس اوکړو نوهغه جواب ورکړو چه ساره زما خور ده او بیا حضرت ابراهیم علیه السلام ساره له راغلو ورته نی وصیت اوکړو چه ته زما تصدیق اوکړه لیکن په یو بل روایت کښې بادشاه سره دَملاقات ذکر روسته دې او ساره ته وصیت کولو مخکښې وارد شوی دی. چنانچه دَهشام بن حسان رحمه الله روایت دې چه حضرت ابراهیم علیه السلام ساره رضي الله عنها ته اوفرمانیل (إن هذا الجبار إن يعلم أنك امرأتي، يغلبني عليك، فإن سألك فأخبريه أنك أختي، وإنك أختي في الإسلام فلما دخل أرضه رآها بعض أهل الجبار، فأتاه فقال: لقد قدم أرضك امرءة لا ينبغي أن تكون إلا لك، فأرسل إليها)(۳)

یعنی که دغه جابر بادشاه ته معلومه شوه چه ته زما ښځه یئی نوهغه به تا په خپله قبضه کښې واخلی په دې وجه که هغه تانه تپوس اوکړی نوورته وایه زه دَابراهیم خور یم. ښکاره خبره ده چه ته زما دینی خور یئی، چنانچه ابراهیم علیه السلام دَ بادشاه په مملکت کښې داخل شو نودَ هغه پیژندونکو ملګرو ساره اولیدله او راغله بادشاه ته ئی اوونیل چه ستا په مملکت کښې یوه داسې ښځه راغلې ده چه صرف هم ستا دَ شان لائقه ده لهذا ته هغه راؤغواړه.

په دواړو روایتونو کښې به تطبیق داسې اوشی چه ابراهیم علیه السلام ته به احساس شوې وی چه دَبادشاه دَطرف نه به دَ ساره مطالبه کیږی په دې وجه نی دَ اول نه ساره ته وصیت اوکړو. بیا چه کله دَهغه دَګمان مطابق دَمطالبې واقعه پیښه شوه نودَهغه وصیت اعاده ئی اوکړه.(۴)

ساره ته دَ خور وئیلو حکمت: دَ بادشاه هم یو مقصد وو چه ساره (رضي الله عنها) په څه طریقه سره حاصله کړی دَهغه دې خبرې سره هیڅ غرض نه وو چه هغه دَ ابراهیم علیه السلام ښځه ده یا خور ده. نو سوال دادې چه ابراهیم علیه السلام ولې ساره ته خور اوونیل؟

ددې یو جواب خودادې چه دَبادشاه عادت وو چه هغه به صرف دَ خلقو ښځې غصب کولې خونیندو سره به ئی غرض نه لرلو په دې وجه ابراهیم علیه السلام دَ توریه نه کار اخستو سره هغه خور ظاهره کړه. ښکاره خبره ده چه دا کذب نه وو ځکه چه ساره دَهغه دینی خور وه.(۵)

بعض حضراتو دا جواب ورکړې چه کیدې شی دَحضرت ابراهیم علیه السلام مقصد (أهون البليتين) اختیارولو سره (أخف البليتين) دفع کول وو چه دَ ساره دَ غصب کولو اراده خو بهرحال بادشاه کړې وه لهذا که چرې هغه ته معلومه شوه چه ساره دَ ده ښځه ده نوبادشاه به په غیرت کښې راتلو سره یا خو ما قتل کړی یابه مې قید کړی. دَدې په خلاف

---

(۱) المرجع السابق.

(۲) المرجع السابق.

(۳) صحيح مسلم: ۲۶۶/۲ باب من فضائل إبراهيم الخليل رقم: ۲۳۷۱ والسنن الكبرى للبيهقي: ۵۹۹/۷ كتاب الخلع والطلاق باب الرجل يقول لامرأته: يا أختي بريد الأخوة في الإسلام رقم: ۱۵۱٤٤.

(٤) فتح الباري: ٤٨٤/٨.

(۵) فتح الباري: ٤٨٣/٨ عمدة القاري: ۳٤٤/۱۵.

که بادشاه ته اووئیلې شي چه ابراهیم د هغې رور دې نو د غیرت دا غلبه به په خاٸی د بادشاه په رور (ابراهیم علیه السلام) باندې شي. په دې صورت کښې به بادشاه ته د رور پرواه نه وی او د بادشاه د طرف نه به د نقصان اندیښنه پاتې نه شي.[1]

بعض حضراتو وئیلی چه د دې جابر بادشاه په دین کښې د خور او رور نکاح نه صرف جائز وه بلکه د نورو په مقابله کښې د خور سره د رور د نکاح حق زیات هم وو. چنانچه عبد بن حمید رحمه الله په خپل تفسیر کښې د وهب بن منبه روایت نقل کړې دې (من دین الملك أن الأخ أحق بأن تكون أخته زوجته من غیره، فلذلك قال هي أختي اعتمادا على ما یعتقده الجبار فلا ینازعه فیها) نو حضرت ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل چه دا زما خور ده او مقصد ئې دا وو چه کله بادشاه ته معلومه شي چه ساره د هغه خور ده نو هغه به د خپلې عقیدې د وجې نه به د ساره په معامله کښې د انختلو کوشش نه کوی او مونږ به په مصیبت کښې د راګیریدو نه بچ شو.[2]

په دې باندې اشکال کیږی چه که چرې دا روایت ثابت وی نو بیا ابراهیم علیه السلام (هی أختی) باندې د اکتفاء کولو په ځائې به ئې تصریح کوله چه (أختی وأنا زوجها) یعنی دا زما خور ده او زه د دې خاوند یم. شراح حدیث د دې دا جواب ورکړې دې چه بادشاه د واده په ځائې د غصب نیت لرلو. دا تصریح به په هغه صورت کښې فائده منده وه چه کله د بادشاه اراده د واده وه.[3]

بهرحال په دریوارو مواقعو کښې حضرت ابراهیم علیه السلام توریه او تعریض اختیار کړې دې. توریه یا تعریض داسې ذوه معنی کلام ته وائی چه د یو تیك او صحیح مقصد د پاره اووئیلې شي. د متکلم مرادخو صحیح وی لیکن مخاطب په هغې باندې پوهه نه شي. د علم بدیع او معانی په اصطلاح کښې دې اسلوب کلام ته تعریض او توریه وغیره سره یادولې شي. خو که مخاطب په دماغو باندې زور واچوی او د غور او فکر نه کار واخلی نو هغه د متکلم مراد باندې پوهیدې شي.[4]

ابراهیم علیه السلام په دریوارو مواقعو کښې توریه اوتعریض کړې دې. په دې کښې په یوه موقع باندې هم د هغه مخې ته ذاتی غرض او دنیاوی مفاد نه وو صرف د حمایت او دین د نصرت د پاره په دریوارو مواقع باندې د توریه او تعریض لار خپله کړې ده. چنانچه د شفاعت په حدیث کښې تصریح ده چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی (ما منها کذبة إلا ما حل بها عن دین الله)[5] یعنی د ابراهیم علیه السلام دریواړه کذبات نه هر یو صرف د الله تعالی د دین د مدافعت او حمایت د پاره اووئیلې شو. لیکن اشکال دا دې چه کله د دریوارو نه په یو باندې هم حقیقتاً د دروغو اطلاق نه کیږی نو بیا په حدیث کښې دې ته کذبات سره تعبیر کولو سره ولې بیان کړې شو. حافظ ابن حجر رحمه الله د دې دا جواب ورکړې

---

[1] فتح الباري: ۴۸۳/۸ إرشاد الساري: ۳۸۳/۷ قال ابن حجر رحمة الله علیه: اختلف فی السبب الذی حمل إبراهیم علی هذه الوصیة مع أن ذلک یرید اغتصابها علی نفسها أختا کانت أو زوجة. فقیل: کان من دین ذلک الملک أن لا یتعرض إلا لذوات الأزواج. کذا قیل. ویحتاج إلی تتمة، وهو أن إبراهیم أراد دفع أعظم الضررین بارتکاب أخفهما. وذلک أن اغتصاب الملک واقع لا محالة. لکن إن علم أن لها زوجا فی الحیاة حملته الغیرة علی قتله وإعدامه أو حبسه وإضراره، بخلاف ما إذا علم أن لها أختا، فإن الغیرة حینئذ تکون من قبل الأخ خاصة. لا من قبل الملک فلا یبالی به.

[2] فتح الباري: ۴۸۴/۸.

[3] فتح الباري: ۴۸۴/۸.

[4] فتح الباري: ۴۸۲/۸.

[5] رواه الترمذی فی جامعه فی باب ومن سورة بنی إسرائیل رقم: ۲۴۴۱ شرح النووی للإمام مسلم: ۱۲۴/۱۵ المطبعة المصریة بالأزهر.

دي چونکه توريه ظاهراً او صورتاً کذب معلوميږي په دې وجه دَ ظاهر اعتبار کولوسره حديث کښې په دې باندې دَ کذب اطلاق کړې شوې دې.(1)

علامه مازري رحمه الله فرمائي چه داسې دروغ چه دَهغې نسبت دَ الله تعالى دَ ذات طرف ته کولوسره اووئيلې شي. دَدې نه حضرات انبياء کرام عليهم السلام معصوم دى ليکن داسې دروغ چه دَالله تعالى طرف ته نسبت کولوسره نه وي وئيلې شوي لکه چه دَ دنيا دَ يوسپك غوندې عمل دَپاره يو خل دروغ وئيل نوداسې دروغ دَحضرات انبياء کرام نه صادر کيدوکښې متقدمين اومتاخرين نه دواړه شان اقوال مشهور دى. قاضي عياض رحمه الله فرمائي دَ دروغو دَ رومبي قسم تصور هم انبياء کرام عليهم السلام په نسبت سره ناممکن دى نه لږ اونه ډير. برابره خبره ده مونږ دَ صغائر صدور دَ انبياء کرام نه ممکن اوګرځوو يا ممتنع نو په دواړو صورتونوکښې دَ دې قسم وقوع دَ انبياء کرامو عليهم السلام په نسبت غير متصور ده ځکه چه دَ نبوت مقصد ډير اوچت منصب دې اوداسې دروغو دَ جواز مطلب دَ انبياء کرام عليهم السلام په خودلې شوو خبرو باندې عدم اعتماد دې پاتې شوه دا خبره چه حضور پاك ولې اوفرمائيل «ثنتين في ذات الله تعالى وواحدة في شأن سارة» نو جواب دادې چه په دې دريواړو کښې دَ دروغو اطلاق فهم مخاطب اودَسامع په اعتبار سره کړې شوې دې په حقيقت کښې يو کلام هم دروغ نه دې يو خودَدې وجې نه چه حضرت ابراهيم عليه السلام توريه او تعريض استعمال کړې او بل دَدې وجې نه چه که دريواړو کلامونوته دروغ هم اووئيلې شي نودَ ظالم ظلم دفع کولودَپاره دروغ وئيل جائز بلکه بعض صورتونوکښې واجب کيږي. اوحقيقت دادې چه حضور پاك دَدې کلام په ذريعه باندې په دې تنبيه کړې ده چه دا دروغ په هغه دروغوکښې شامل نه دى کوم چه کذب مذموم دې.(2)

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دَ فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چه بعض مقاماتوکښې دروغ وئيل واجب کيږي. دَ مثال په توګه که يو ظالم يوسړى سره موجود وديعت غصب کول غواړي او مطالبه اوکړي نو صاحب وديعت باندې واجب دى چه دروغ اووائي. داسې اووائي چه ماته معلومه نه ده چه هغه څيز چرته کيخودې شوې دې بلکه په دې باندې دې قسم هم اوخوري.(3)

قوله: فأرسل إليها، فلما دخلت عليه ذهب يتناولها بيده فأخذ.....: بادشاه ساره (په زور) راؤغوښتله. کله چه هغه بادشاه ته اورسيدله نوهغه په دې باندې لاس اچول غوښتل نوناڅاپي راګير کړې شو (اودَهغه لاس شل شو) وئې وئيل اې ښځې ته زما دَپاره دَ الله تعالى نه دعا اوکړه (چه زما لاس جوړشي نو) زه به تا نه تنګوم. ساره دعااوکړه نودهغه لاس خلاص کړې شو(يعنى ښه شو) ليکن هغه بيا (بده اراده سره) لاس وراندې کړو نوبيا هم هغه آفت په نوره زياته سختنى سره دَ هغه لاس اونيولو (يعنى لاس ئې شل شو يا دَدې نه هم سخته سزا ورکړې شوه) بيائې اووئيل اې ښځې ته ماته دعا اوکړه زه به تا نه تنګوم. ساره دعا اوکړه نودَ هغه لاس بيا جوړ شو. بيا هغه دَ خپلو خدمتګارانو نه يوه ډله راؤغوښتله او ورته ئې اووئيل «إنكم لم تأتوني بإنسان إنما أتيتموني بشيطان» يعنى تاسو ماله انسان نه بلکه يو پيرى راوړلې راغلې يئى.

په نورو رواياتوکښې ثابتيږي چه جابر بادشاه کله هم بده اراده اوکړه هرځل باندې هغه ته مختلف سزا ورکړې شوه. کله به دَ هغه مرئى خفه کولې شوه نو دَ سختنى دَ وجې نه اودَتکليف نه به ئې په زمکه کيټنى مرلې او کله به په زمکه باندې راخلاصولې شو.(4) داقسم خارق الامر واقعات دَدې زمانې خلق متمرد او سرکش جنات طرف

---

1) فتح البارى: ۴۸۲/۸ إرشادالسارى: ۲۸۱/۷.
2) شرح مسلم للإمام النووى: ۱۲۴/۱۵.
3) عمدة القارى: ۳۴۳/۱۵.
4) فتح البارى: ۴۸۴/۸.

ته منسوب کوی په دې وجه دَ ساره په نسبت هم هغه اوونیل چه دا چرته سرکشه جن دې. دَ شیطان نه دلته جن مراد دې.(١)

علامه انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی راوی ته دَحدیث الفاظ (لم تناولها الثانیة) کښې تسامح لاحق شوې دې خکه چه دغه ظالم بادشاه ته دَ سره دَ لاس لګولو قدرت نه وو شوې. لاس لګول او تناول خو ډیره لرې خبره ده. البته دا ضرور دی چه دغه ظالم دَ لاس لګولو اراده کړې وه او وروړاندې شوې وو مګر دَالله تعالی دَ عذاب سره مخ شوې وو.(٢)

قوله: فأخدم هاجر، فأتته وهو قائم يصلي، فأومأ بيده: مَهْيَم؟: جابر بادشاه هاجره ساره ته حواله کړه چه دَ دې خدمت کوه. ساره ابراهیم علیه السلام له راغله هغه وخت ولاړ وو مونځ ئې کولو. ابراهیم علیه السلام (هم په مانځه کښې دَلاس په اشاره کولو سره تپوس اوکړو څه خبر دې؟. حضرت ساره رضی الله عنها دَحضرت اسحاق علیه السلام مور بی بی ده.(٣)

دَ صحیح مسلم روایت کښې دی (فأخرجها من أرضي وأعطاها آجر)(٤) یعنی بادشاه اوئیل چه ساره زما دَ ملك نه اوباسه او آجر دې دې حواله کړئ. دَ اعرج په روایت کښې هم دا نوم هم دغه شان ضبط شوې دې. (٥)بهرحال په دواړو صورتونو کښې دا سریانی نوم دې. ونیلی شی چه هاجره دَمصر ښار حفن دَ یوقبطی بادشاه لور وه.(٦)

ملاعلی قاری رحمه الله په قیل سره نقل کړی دی چه حضرت هاجره رضی الله عنها ته دَهاجره ونیلو وجه داده چه هغې دَ شام نه دَ مکې طرف ته هجرت کړې وو. بل دَ ابن الملك رحمه الله په حواله سره ئې لیکلی دی چه دَحضرت ابراهیم علیه السلام دَ ساره رضی الله عنها نه څه اولاد نه وو شوې نوحضرت ساره هاجره رضی الله عنها ابراهیم علیه السلام ته هدیه کړه اوونی ونیل چه امید دې چه الله پاك دَدې نه تاته اولاد درکړی. دغه وخت دَحضرت ابراهیم علیه السلام عمر سل کاله وو.(٧) هاجر ته آجر دَهاء په ځائې همزه سره هم لوستلې شوې دې او دا دَ اسماعیل علیه السلام مور بی بی وه.(٨)

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی دَحضرت ابراهیم علیه السلام حضرت ساره رضی الله عنها او بادشاه (فرعون مصر) دَدې واقعې سره متعلق وارد شوی روایاتو نقل کولو سره لیکلی دی چه دَدې ټولو روایاتونه دومره په یقینی توګه سره معلومیږی چه حضرت ابراهیم علیه السلام خپلې بی بی حضرت ساره رضی الله عنها او دَخپل رور خوئی حضرت لوط علیه السلام سره مصر ته تشریف یوړو. دا هغه زمانه وه چه کله د مصر حکومت دَ یو داسې خاندان په لاس کښې وو چه سامی قوم سره ئې تعلق لرلو اودغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام سره په نسبی سلسله کښې تړلې شوې وو. دلته په رسیدوسره د حضرت ابراهیم علیه السلام او فرعون مصر په مینځ کښې ضرور داسې واقعه پیښه شوې په کوم سره چه دَهغه یقین اوشو چه حضرت ابراهیم علیه السلام اودَهغه خاندان دَالله تعالی مقبول او برګزیده خاندان دې. دَدې په کتلو سره هغه د حضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت ساره رضی الله عنها ډیر اعزاز اواکرام اوکړو اوهغوی ته ئې هرقسم مال اواسباب ورکړو او

---

(١) فتح الباري:٤٨٥/٨عمدة القاري:٣٤٤/١٥.

(٢) فيض الباري: ٣٦٦/٤.

(٣) اللمع الصبيح بشرح الجامع الصحيح: ٤٤٥/٩ الكنز المتواري:٢٨٤/١٣.

(٤) صحيح مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم الخليل عليه الصلاة والسلام رقم الحديث:٦١٤٥حافظ ابن حجر رحمه الله دَامام مسلم رحمه الله په نسبت لیکلی دی چه هغوی هاجر په ځائې آجر روایت کړې دې مګر مونږ ته په یوه نسخه کښې آجر همزه سره نه دې ملاؤ شو.

(٥) فتح الباري: ٤٨٥/٨.

(٦) فتح الباري: ٤٨٥/٨ عمدة القاري: ٣٤٤/١٥.

(٧) مرقاة المفاتيح كتاب أحوال القيامة باب بدء الخلق: ٣٧٤/١٠رقم الحديث: ٥٧٠٤دارالكتب العلمية.

(٨) اللمع الصبيح بشرح الجامع الصحيح:٤٤٦/٩ عمدة القاري: ٣٤٤/١٥ الكنز المتواري:٢٨٤/١٣ - ٢٨٥.

صرف په دې باندې صبر نه شو بلکه خپله پخوانئي خانداني رشته د مضبوط کولو او مستحکم کولو د پاره خپله لور هاجره هم دغه په زوجیت کښې ورکړه چه د دغه زمانې د رسم او رواج په اعتبار سره د رومبې او مشرې ښځې خدمتګاره اوګرځي.[1]

قوله: مَهْيَمْ: په اکثرو نسخو کښې دا لفظ هم دغه شان ضبط شوې دې. بعض نسخو کښې مهیا او مهین ضبط شوې دې. په دریواړو صورتونو کښې دا حرف استفهام دې او هم په یوه معنی کښې دې. یعنی «ماحالك؟ وما شأنك، وما الخبر؟»[2] وئیلې شی چه د ټولو نه اول دا لفظ حضرت ابراهیم علیه السلام استعمال کړې.[3]

قوله: قالت: رَدَّ اللهُ کَيْدَ الکَافِرِ أَوِ الفَاجِرِ فِي نَحْرِهِ وَأَخْدَمَ هَاجَرَ: ساره رضی الله عنها اوونیل الله تعالی د دې کافر یا بدکار فریب اولټه کړو او هاجره ئې د خدمت د پاره راکړه.

قوله: ثنتین منهن في ذات الله: ثلاث کذاب سره متعلق تفصیلي بحثونه تاسو اولوستل. اوس تاسو په دې خان پوهه کړئي چه د حدیث باب په شروع کښې چه داکوم فرمائیلې شوی «ثنتین منهن في ذات الله تعالی» یعنی د دریو کذبات نه دوه کذبات خالص د الله تعالی د پاره وو نو هم دغه شان کذب ثالث ئې هم د الله تعالی د پاره وئیلې وو. مګر چونکه ذاتي نفع ته هم متضمن وو او مقصد ئې د خپلې بی بی پاکوالي بچ کول وو په دې وجه د دې اړخ اعتبار کولو سره صرف کذب اول او ثاني باره کښې ئې تصریح اوفرمائیله چه هغې ته خالص لوجه الله اووئیلې شو.[4]

خو د دې روایت په بل طریق کښې تصریح ده چه دریواړه کذبات ئې د الله تعالی د پاره وئیلې وو. چنانچه د هشام بن حسان رحمه الله په روایت کښې دی «إن إبراهیم لم یکذب قط إلا ثلاث کذبات، کل ذلك في ذات الله».[5] دغه شان مسند احمد کښې د ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې: «والله إن حاول بهن إلا عن دین الله».[6]

عربو ته بنوماء السماء وئیلو بیان: «قال أبو هریرة: تِلْكَ أُمُّكُمْ یَا بَنِي مَاءِ السَّمَاءِ......» حضرت ابوهریره رضی الله عنه مذکوره روایت بیانولو سره په آخره کښې د هاجره رضی الله عنها طرف ته اشاره کولو سره اوفرمائیل د آسمان د اوبو والو هم دغه «هاجره» ستاسو مور وه. د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مخاطب عرب وو. د عربو د زمکې زیاته حصه په ځنګلاتو او بیابانونو باندې مشتمل وه او دغوی وخت تیریدل به د باران په اوبو سره وو په دې وجه ئې هغوی ته بنی ماء السماء اووئیل.[7]

یو قول دا دې چه ماء السماء نه د زمزم اوبه مراد دی. الله تعالی د حضرت هاجره رضی الله عنها د پاره د زمکې نه د زمزم چینه جاري کړه او په دې سره ئې د حضرت اسماعیل علیه السلام تربیت اوپالنه اوکړه. اکثر عرب د حضرت اسماعیل علیه السلام د نسل نه دی په دې مناسبت سره هغوی ته بنو ماء السماء اووئیلې شو.[8]

---

[1]) قصص القرآن: ۱/۱۶۲ دار الإشاعة.

[2]) عمدة القاري: ۱۵/۳٤٤ فتح الباري: ۸/٤۸۵.

[3]) المصدر السابق.

[4]) فتح الباري: ۸/٤۸۲ عمدة القاري: ۱۵/۳٤۳ شرح مسلم للإمام النووي: ۱۵/۱۲۵ المطبعة المصرية بالأزهر.

[5]) أخرجه البزار في مسنده: ۱۷/۳۰۵ (۱۰۰۵٤) مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة.

[6]) أخرجه أحمد بن حنبل في مسنده: ٤/۳۳۰ (۲۵٤٦) مؤسسة الرسالة بتحقيق شعيب الأرنؤوط.

[7]) شرح النووي: ۱۵/۱۲۵ عمدة القاري: ۱۵/۳٤٤.

[8]) أعلام الحديث للخطابي: ۳/۱۵۳۸ عمدة القاري: ۱۵/۳٤۵.

دَدي قول تائید دَ صحیح ابن حبان دَ روایت نه هم کیږي په هغې کښې دي: «كُلُّ مَنْ كَانَ مِنْ وُلْدِ إِسْمَاعِيلَ يُقَالُ لَهُ مَاءُ السَّمَاءِ، لِأَنَّ إِسْمَاعِيلَ وَلَدُ هَاجَرَ وَقَدْ رُبِّيَ بِمَاءِ زَمْزَمَ وَهِيَ مِنْ مَاءِ السَّمَاءِ»[1] یعنی دَ اسماعیل علیه السلام دَ اولاد نه چه څوک هم وی هغه ته به ماء السماء وئیلی شي ځکه چه اسماعیل علیه السلام دَ هاجره بی بی ځوئی دي او دَهغه تربیت او پالنه دَ زمزم په چینه سره شوې وه اوداچینه دَ آسمان دَ اوبو نه وه.

یو احتمال دا هم دي چه دَماء السماء نه مراد عامر وی چه دَ اوس اوخزرج نیکه وو اوعامر ته به ماء السماء په دې وجه وئیلي کیدو چه کله به هم قحط راتلو نوهغه به په خپل مال سره دَخلقو امداد کولو یعنی دَهغه مال به دَ باران په شان کیدلو په دې وجه عامر ته ماء السماء وئیلې کیدو.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا قول هم په دې وجه باندې دې چه عرب ټول په ټوله دَ حضرت اسماعیل علیه السلام اولاد نه دی.[3]

دلته اشکال کیدې شي چه حضرت لوط علیه السلام خو هم ایمان راوړلي وو بلکه هغه په خپله نبی هم وو نوبیا ابراهیم علیه السلام ولې اوفرمائیل چه زما اوستا نه بغیر په دې زمکه باندې څوک مومن نشته؟ ددې جواب دادې چه حضرت لوط علیه السلام دَحضرت ابراهیم علیه السلام سره په دې سفر کښې نه وو. هغه په خپل کلي کښې وو. او ابراهیم علیه السلام دَ دغه مخصص علاقې په اعتبارسره دا خبره کړې وه چه دلته زما اوستا نه علاوه بل څوک مومن نشته.[4]

دَحدیث باب نه مستنبط فوائد: ① دَ حدیث باب نه معلومه شوه چه اخوت دینیه ثابت دی اوتعریض او توریه مباح دی.[5]

② دَ غاصب او جابر غلط او جابرانه مطالبه نه منل عزیمت او منل رخصت دې. دَحدیث باب نه معلومه شوه چه په رخصت باندې عمل کول ثابت دی.

③ دَ ظالم حکمران بدله او مشرك هدیه قبلول جائز دی.[6]

④ که چرې په خالص نیت سره دعا اوغوښتلې شي نوهغه قبلیږي. حضرت ساره رضي الله عنها په اخلاص سره دعا اوکړه او قبوله شوه.[7]

⑤ دَصحیح مسلم روایت دی دَ دې سختنی په وخت کښې حضرت ابراهیم علیه السلام دَمانځه دَپاره ولاړوو «فقام ابراهيم الى الصلاة»[8] دَ دغه شان «أبوالزناد عن الأعرج» په طریق سره چه کوم روایت نقل دې په هغې کښې دا اضافه ده: «فقام اليها، فقامت تتوضأ وتصلي»[9] یعنی بادشاه دَ حضرت ساره رضي الله عنها طرف ته اوړاندې شو نوهغه پاسیده اودس ئې اوکړو اومونځ ئې کولو. ددې روایت نه شراح دوه آداب مستنبط کړی دی. یو خودا چه ډیره دَ غم او مصیبت واقعه پیښه شي نو دَ آسانتی دَپاره صلوة حاجت کول پکاردی. بله خبره دا ثابته شوه چه اودس کول صرف دَ انبیاء کرامو اود دې امت خصوصیت نه دې بلکه دا په امم سابقه کښې هم مشروع وو.[10]

---

[1] صحیح ابن حبان: ۴۷/۱۳ تحقیق شعیب أرنؤوط رقم: ۵۸۳۰ دار النشر، مؤسسة الرسالة.
[2] إرشادالساري: ۲۸۵/۷ فتح الباري: ۴۸۶/۸ عمدة القاري: ۳۴۵/۱۵.
[3] فتح الباري: ۴۸۶/۸.
[4] فتح الباري: ۴۸۴/۸.
[5] عمدة القاري: ۳۴۵/۱۵ فتح الباري: ۴۸۶/۸.
[6] فتح الباري: ۴۸۶/۸ عمدة القاري: ۳۴۵/۱۵.
[7] صحیح مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ۶۲۹۴
[8] صحیح مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل إبراهيم: رقم: ۶۲۹۴
[9] انظر صحیح البخاري کتاب البیوع باب شراء المملوک من الحربی وهبته وعتقه رقم: ۲۱۰۴.
[10] فتح الباري: ۴۸۶/۸ عمدة القاري: ۳۴۵/۱۵.

[۳۱۸۰] - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، أَوِابْنُ سَلَامٍ عَنْهُ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أُمِّ شَرِيكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَزَغِ، وَقَالَ: كَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ" [ص ۲۹۱] [ر: ۳۱۳۱] [۱]

تراجم رجال

عبیدالله بن موسی: دا عبیدالله بن موسی بن باذام عبسی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب أمور الدین) لاندې تیره شوې ده. [۲]

ابن سلام: دا محمد بن سلام سلمی بیکندی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قوله النبی صلی الله علیه وسلم أنا أعلمکم بالله) لاندې تیره شوې ده. [۳]

ابن جریج: دا عبدالملك بن عبدالعزیز بن جریج اموی رحمه الله دي. [۴]

عبدالحمید بن جبیر: داعبدالحمید بن جریج بن شیبه بن ثمان رحمه الله دي.اوګورئی: [۵]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده. [۶]

ام شریک: دا غزیه یا غزیله بنت ودوان بن عمرو بن عامر رضی الله عنها ده. [۷]

حدثنا عبیدالله بن موسی او ابن سلام عنه دواړه دَ امام بخاری رحمه الله شیوخ دی. خو دَعبیدالله بن موسی رحمه الله شمیر دَ هغوی په کبار شیوخ کښې کیږي. امام بخاری رحمه الله ته شك دي چه دا روایت ما دَ عبیدالله بن موسیٰ نه اوریدلې دي که نه؟ البته دَ محمد سلام رحمه الله نه دَدې حدیث په سماع کښې هغه ته شك نه وو. په دې وجه ئې په لفظ أو سره دَ شك اظهار اوکړو اوبیائې په یقین سره اوفرمائیل چه دا روایت مونږ دَمحمد بن سلام رحمه الله نه اوریدلې دي او هغوی دَ عبیدالله بن موسی رحمه الله نه. [۸]

ګرګټ (چمچورکئی) وژلو حکم: (إن رسول الله صلی الله علیه وسلم أمر بقتل الوزغ....) دَ ام شریك رضی الله عنها روایت دي چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ ګرګټ دَ وژلو حکم اوکړو اوونې فرمائیل (کله چه ابراهیم علیه السلام په اور کښې واچولې شو نو) دې بدبخت په ابراهیم علیه السلام باندې (اور) تیزولو دپاره پوکی وهل او نورو تولو مرغانو اوخناورو دَ هغې دَ مر کولو کوشش کولو. [۹]

---

[۱] مرتخریج الحدیث فی بدء الخلق باب خیر مال المسلم غنم یتبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۸.

[۲] کشف الباری: ۶۵۷/۱.

[۳] کشف الباری: ۹۳/۲.

[۴] کتاب الحیض باب غسل الحائض رقم: ۲۹۶ ص: ۲۰۴.

[۵] کتاب الصوم باب صوم یوم الجمعة رقم: ۱۹۸۴.

[۶] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[۷] کتاب بدء الخلق باب خیر مال المسلم غنم ینبع بها شعف الجبال رقم: ۳۳۰۷.

[۸] عمدة القاری: ۳۴۵/۱۵ إرشاد الساری: ۲۸۵/۷ فتح الباری: ۴۸۶/۸.

[۹] إرشاد الساری: ۲۸۵/۷.

علامه دمیری رحمه الله دَ حضرت عائشه رضي الله عنها روایت نقل کړې دې چه کله بیت المقدس سوزولې شو نو ډیر ګرګټان پوخاني شو او اور له به ئې دَتیزولو دَپاره پوکې ورکول. (۱) ګرګټ ګونګا او ابرص یعنې برګ مرض دا ډیر موذي خناور دې که دَ خوراك څښاك په لوښي کښې خوله ورکړي او یو انسان هغه استعمال کړي نو سخت جاني نقصان کیدو اندیښنه ده. (۲)

دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما یو روایت دې (اقتلوا الوزغ ولو في جوف الکعبة) یعنې چمچورکنې قتل کړئ اګرچه هغه په بیت الله کښې دننه وي. دا روایت طبراني رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه مرفوعاً نقل کړې دې. (۳) خو ددې په سند کښې عمر بن قیس مکي ضعیف راوي دې. (۴)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ حدیث دَ ټکړې (علی ابراهیم علیه السلام) مناسبت ظاهر دې. (۵)

[۳۱۸۱]- **حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: "لَيْسَ كَمَا تَقُولُونَ {لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ} [الأنعام: ۸۲] بِشِرْكٍ، أَوَلَمْ تَسْمَعُوا إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" [ص ۲۹۳-۲۹۴] [ر: ۳۲]** (۶)

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غیاث نخعي کوفي رحمه الله دې. (۷)

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدي کوفي رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. (۸)

ابراهیم: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن الاسود نخعي کوفي رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم مذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده. (۹)

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. دَدوی تذکره هم مذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده. (۱۰)

---

۱) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

۲) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

۳) المعجم الکبیر للطبراني باب العین، أحادیث عبدالله بن العباس رقم الحدیث: ۱۱۳۹۵ وأخرجه کمال الدین الدمیري في حیاة الحیوان الکبری: ۵٤۵/۲ دارالکتب العلمیة.

٤) إرشادالساري: ۲۸۵/۷.

۵) عمدة القاري: ۳۷۵/۱۵.

٦) مرتخریجه في کتاب العلم باب ظلم دون ظلم رقم: ۳۲.

۷) کشف الباري کتاب الغسل ص: ٤٦٤.

۸) کشف الباري: ۲۵۱/۲.

۹) کشف الباري: ۲۵۳/۲.

۱۰) کشف الباري: ۲۵۷/۲.

لما نزلت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ ....الخ: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وائي چه كله دا آيت نازل شو: كومو خلقو چه ايمان راوړو اوهغوى په خپل ايمان كښې ظلم (شرك) شامل نه كړو، نومونږ عرض اوكړو يارسول الله په مونږ كښې څوك داسې دي چاچه ظلم (څه ګناه) نه وى كړى؟ حضورپاك اوفرمائيل خبره دغه نه ده كومه چه تاسو ګنړئ (آيت كښې) دَ ظلم نه مراد شرك دې. آيا تاسو په (قرآن كښې) خپل خوئى ته دَ لقمان وصيت نه دې اوريدلې چه بچيه الله تعالى سره شرك مه كوه څكه چه شرك لوئى ظلم دې.

دَ سورت انعام آيت دې: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ (١) يعنى كومو خلقو چه ايمان راوړو اوهغوى په خپل ايمان كښې شرك يوځائى نه كړو امن هم دَهغوى دَپاره دې اوهم هغه په نيغه لار دى.

دَ ظلم مختلف مدارج او افراد دى اوهره لويه او وړه ګناه په دې كښې شامل ده. چونكه په آيت كښې نكره (ظلم) لاندې دَ نفى واقع شوې ده چه دَعموم فائده وركوى په دې وجه صحابه كرام اووېريدل چه زمونږ نه خو يو نه يو درجه كښې دَ ظلم ارتكاب به ضرور شوې وى اودَ آيت دَ مضمون مطابق هغوى دَ امن او هدايت نه محروم پاتې شو. په دې وجه رسول الله ﷺ مبارك اوفرمائيل چه دلته دَظلم نه دَدې فرد اعلى يعنى شرك مراد دې او په دليل كښې دَ سورت لقمان آيت تلاوت كړو كوم كښې چه شرك ته ظلم عظيم ونيلې شوې دې. په دې روايت باندې تفصيلى بحثونه كتاب الايمان كښې تيرشوى دى.(٢)

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت باندې اشكال اودَهغې جواب: ترجمه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په حالاتو باندې ترلې شوې ده اودَ حديث باب مضمون ترجمة الباب سره په ظاهره باندې څه مناسبت نه لرى نو بيا سوال دادې چه امام بخارى رحمه الله دَترجمة الباب لاندې مذكوره روايت ولې نقل كړې دې؟

علامه قسطلانى رحمه الله دَدې دا جواب وركړې دې چه دَ سورت انعام آيت ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ په حقيقت كښې دَ ابراهيم عليه السلام قول دې. دَدې پس منظر دادې چه دَ آيت نه وړاندې ركوع كښې په شرك دَ رد بيان دې اودَدې په ضمن كښې دَخپل پلار آزر او خپل قوم سره دَحضرت ابراهيم عليه السلام مكالمه پيش كړې شوې ده. ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً﴾ دې نه پس په قوم باندې دَحضرت ابراهيم عليه السلام دَ نكيربيان دې چه ابراهيم عليه السلام سره ئې حجت بازى كوله. ﴿أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ ۚ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ﴾ بيا دَ تنكيت په توګه فرمائى ﴿فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ دَ فريقين نه مراد پخپله ابراهيم عليه السلام اودَ هغه مشرك قوم دې. په آيت كښې چه دَ دواړو فريقو كوم استفسار كړې شوې دې دَهغې په جواب كښې ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ﴾ په دې صورت كښې (الذين) اسم موصول مبتدا محذوف دَ (هم) خبر دې. (أي هم الذين آمنوا......) يعنى دَ ابراهيم اودَهغه په قوم كښې هم هغه خلق دى چه ايمان ئې راوړې دې او په خپل ايمان كښې ظلم (شرك) سره نه دې ملاؤكړې.(٣)

حضرت على رضي الله عنه فرمائى چه دا آيت دَ دې امت باره كښې نه دې نازل شوې بلكه دَ حضرت ابراهيم عليه السلام اودَهغه دَ اصحابو باره كښې نازل شوې دې (٤)دغه شان دَ آيت او روايت مناسبت ترجمة الباب سره واضح كيږى.(٥)

---

(١) سورة الانعام آية: ٨٢

(٢) كشف البارى كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم: ٢٦٨/٢-٢٦١.

(٣) إرشادالسارى: ٢٨٦/٧فتح البارى: ٤٨٧/٨-٤٨٦.

(٤) المصدر السابق.

(٥) إرشادالسارى: ٢٨٦/٧.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه دَ روایت باب ترجمة الباب سره مناسبت دَ آیت مذکوره متصل بعد دَ موجود آیت په وجه باندې دې په کوم کښې چه دَ حضرت ابراهیم تذکره ده. آیت دې ﴿وَتِلْكَ حُجَّتُنَآ آتَيْنَاهَآ إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ﴾ (١)

علامه عینی رحمه الله دَ دغه پورته ذکر شوو توجیهاتو دَمناسبت دَپاره تردید کولوسره فرمائیلی دی چه مقصد دا وی چه په روایت باب کښې دَ ترجمة الباب دَ الفاظو ذکر وی سره ددې چه هغه الفاظ لږشان ولې نه وی. او دَمذکوره بالاتوجیهاتو نه دَ یو نه هم دا مقصد نه حاصلیږی. البته ددې روایت ترجمة الباب سره مناسبت په دې اعتبار سره ممکن دې چه امام بخاری رحمه الله په روایت کښې ذکر شوې آیت مبارك پیش کولوسره دَ حضرت علی رضی الله عنه دَ یو روایت طرف ته اشاره کړې ده کوم چه امام حاکم تخریج کړې دې. په هغه روایت کښې دی چه حضرت علی رضی الله عنه دَ آیت مذکور في الروایة تلاوت کولوسره ارشاد فرمائی چه دا آیت ددې امت باره کښې نه دې نازل شوې بلکه حضرت ابراهیم علیه السلام او دَ هغه دَ اصحابو سره متعلق نازل شوې دې. دغه شان په حدیث او ترجمة الباب کښې مناسبت واضح کیږی. (٢)

١٢- باب: ﴿يَزِفُّونَ﴾/الصافات: ٩٤/: النَّسَلَانُ فِي الْمَشْيِ.

دا باب (تنوین سره) بغیر ترجمه دې او (كالفصل من الباب السابق) یعنی دَتیرشوی باب تتمه ده. (٣) په مخکښې باب کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام حالات بیان کړې شو اودلته دَ نورو حالاتو تذکره به دَ تکمله په توګه باندې وی. دَ مستملی په روایت کښې دا باب بغیرترجمه دې او حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته ترجیح ورکړې ده. خودَ حموی اوکشمیهنی په نسخوکښې دا باب ترجمه سره دې یعنی (باب: ويزفون النسلان).

حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته وهم وئیلوسره فرمائیلی چه (فإنه كلام لا معنى له) یعنی (ويزفون النسلان) دَباب ترجمه ګرځول یوبې معنې خبره ده. (٤) زمونږ رائې داده چه په دې صورت کښې دا بې معنې کلام نه دې بلکه مقصد دادې چه دا باب دَ ابراهیم علیه السلام په حالاتو کښې دَتیرشوو حالاتو پوره والې هم دې او په دې سره دَ ابراهیم علیه السلام قصې سره متعلق دَ سورت صافات آیت ﴿فَأَقْبَلُوٓا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾ تفسیر هم مقصوددې. دَعلامه عینی رحمه الله په صنیع سره زمونږ دَ رائې تائید کیږی. (٥) او دَ نسفی په روایت کښې دَ سرنه باب ساقط دې. (٦) اوعلامه کرمانی رحمه الله داسې باب ترلې دې (باب قوله الله تعالى: ﴿فَأَقْبَلُوٓا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾) (٧)

قوله: يزفون. النسلان في المشي: زَفَّ يَزِفُّ زَفًّا وزُفُوفًا معنی ده تادی کول منډه وهل. امام بخاری رحمه الله ددې تفسیر کړې دې النسلان في المشي تیز تلل په تلوکښې تادی کول. په لغت کښې النسلان اصلاً دَ لیوه تیز تګ ته وائی لیکن روستو ددې استعمال دَ نورو څیزونودپاره اوشو. (٨)

---

(١) شرح الکرمانی: ١٤/١٨-١٧.

(٢) عمدة القاری: ١٥/٣٤٦.

(٣) إرشادالساری: ٧/٢٨٦عمدة القاری: ١٥/٣٤٧فتح الباری: ٨/٤٩١.

(٤) فتح الباری: ٨/٤٩١.

(٥) عمدة القاری: ١٥/٣٤٧.

(٦) فتح الباری: ٨/٤٩١عمدة القاری: ١٥/٣٤٧.

(٧) شرح الکرمانی: ١٤/١٨.

(٨) لسان العرب: ١٤/١٢٨.

دَ سورت صافات آيات كښې ابراهيم عليه السلام قصه اختصار سره بيان كړې شوې ده چه په سورت انبياء كښې تفصيل سره راغلې ده آيات دادي. ﴿فَرَاغَ إِلَىٰ آلِهَتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ۝ مَا لَكُمْ لَا تَنطِقُونَ ۝ فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ ۝ فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ (۱)

يعنى ابراهيم عليه السلام غلې غوندې دَهغوى معبودانو له راغلو اوونى وئيل ولې تاسو نه خورئى په تاسو څه شوى دى تاسو خبرې ولې نه كوئى؟ بيا هغوى په ښه قوت سره متوجه كيدو سره وهل شروع كړه. ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ ۝﴾ نو هغه خلق هغه په منډه راغله كله چه مشركان دَ اختر دَ ميلې نه واپس راغله اومندر ته ئې اوكتل چه ټول بتان ترانګلې شوې پراته دى نو دَ تپوس پوښتنې دپاره يو ډله حضرت ابراهيم عليه السلام له راورسيدله اوهغه ئې اونيولو اودَ قوم ګنړې مجمعې ته ئې پيش كړو.

طبرانى او ابن ابى حاتم رحمه الله دَ سدى رحمه الله په طريق سره روايت نقل كړې دې چه دغه خلقو كله ابراهيم عليه السلام هغه مجمعې ته وړاندې كړو نوهلته دَ لرګو يو لوئى ډيرې پروت وو اودَهغې په راغونډولو كښې دَ قوم هريو كس ترډې چه ښځو هم خپله حصه واچوله او په مرضونو كښې اخته ښځو نذر ونه اومنل چه كه چرې الله هغوى روغ كړل نو هغوى به دَ ابراهيم عليه السلام دَ سوزولو دپاره لرګى راجمع كوى. كله چه قوم دَ لرګو ډيرې راجمع كړو اودَ ابراهيم عليه السلام دَ سوزولو اراده ئې اوكړه نو زمكې او آسمان فرښتو او غرونو په يو آواز كښې اووئيل «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» يعنى اې زمونږه ربه ستا خليل ابراهيم سوزولې شى الله تعالى اوفرمائيل «أنا أعلم» ما ته پته ده. خوچه كله ابراهيم تاسو ته آواز اوكړى نو تاسو ټول دَهغه امداد كوئى نو په دې موقع باندې ابراهيم عليه السلام دعا اوكړه «اللهم انت الواحد فى السماء، وأنا الواحد فى الأرض، ليس أحد فى الأرض يعبدك غيري، حسبي الله ونعم الوكيل» (۲) يعنى اې الله ته په آسمان كښې يو يې او زه په مخ دَزمكې باندې خان له يم زما نه علاوه په مخ دَ زمكه باندې زما نه علاوه بل څوك ستا عبادت كونكې بنده نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى كه چرې باب ترجمه سره وى نو بيا زما خيال دادې چه امام بخارى رحمه الله هم دې واقعې طرف ته اشاره كړې ده. په كوم كښې «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» الفاظ وارد دى اودَ باب لاندې امام بخارى حديث دَشفاعت نقل كړې دې په هغې كښې «أنت نبى الله وخليله من الأرض» الفاظ راغلى دى اودَدې مناسبت «ربنا خليلك إبراهيم يحرق» سره واضح دې (۳)

[۳۱۸۲]- بَابٌ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا بِلَحْمٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يَجْمَعُ يَوْمَ القِيَامَةِ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي وَيُنْفِذُهُمُ البَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ مِنْهُمْ، - فَذَكَرَ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ - فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ فَيَقُولُونَ: أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنَ الأَرْضِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، فَيَقُولُ، فَذَكَرَ [ص: ۱۴۲] كَذَبَاتِهِ، نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى" تَابَعَهُ أَنَسٌ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۲۹۹] [ر: ۳۱۶۲، ۴۲۰۶] (۴)

---

(۱) الصافات: ۹۴.

(۲) فتح البارى: ۸/۴۹۲-۴۹۱.

(۳) فتح البارى: ۸/۴۹۲.

(۴) مر تخريجه فى نفس الكتاب تحت باب قول الله تعالى ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾.

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر بخاری سعدی رحمه الله دې. [1]

ابواسامة: دا حماد بن اسامه بن زید قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده. [2]

ابوحیان: دا یحیی بن سعید بن حیان تیمی کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب سؤال جبرائل علیه السلام النبی صلی الله علیه وسلم عن الایمان والاسلام) لاندې تیره شوې ده. [3]

ابوزرعة: دا هرم بن عمر بن جریر بجلي کوفي رحمه الله دې. دَدوی تفصیلی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [4]

قوله: أُتِيَ النَّبِيُّ صلی الله علیه وسلم يَوْمًا بِلَحْمٍ.... حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائي چه یوه ورځ دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې غوښه پیش کړې شوه. حضورپاك اوفرمائیل دَ قیامت په ورځ به الله تعالی وړاندې روستو ټول په یو میدان کښې راجمع کوی. آواز کونکې به هغوی ته خپل آواز اورولې شی او کتونکې به هغوی لیدلې شی او نمر به هغوی ته رانیزدې کړې شی. بیا حضورپاك حدیث شفاعت بیان کړو چه (میدان حشر کښې) به خلق ابراهیم علیه السلام له راشی اوهغوی ته به وائی تاسو په زمکه کښې دَ الله تعالی خلیل او نبی وې الله تعالی ته زمونږ سفارش اوکړه. ابراهیم علیه السلام به (کذبات ثلاثه یادولوسره) وائی نفسی نفسی، موسی علیه السلام له لاړشئ.

مطلب دا چه ابراهیم علیه السلام ته به ثلاث کذبات یادیږی او فرمائی به چه زما نه خو دغه کوتاهئی شوی دی. ما له حیا راځی چه الله تعالی ته ستاسو دَپاره سفارش اوکړم. دریواړه خبرې سره دَدې چه په کذب کښې نه راځی لیکن ابراهیم علیه السلام به هغه دَ نبوت دَ شان خلاف ګڼړلوسره په خپل ځان باندې دَ خطاوار کیدو یقین کوی. [5]

قوله: تابعه أنس عن النبی صلی الله علیه وسلم: دَحضرت انس رضی الله عنه دا متابعت امام بخاری رحمه الله کتاب التوحید کښې په تفصیل سره موصولاً نقل کړې دې. [6]

دَحدیث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ روایت باب دَ (باب اتخذ الله إبراهیم خلیلا) سره مناسبت واضح دې خکه چه په دواړو کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره ده. [7]

[۳۱۸۳] - حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، لَوْلَا أَنَّهَا عَجِلَتْ، لَكَانَ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا»

---

[1] کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده رقم: ۲۷۸.

[2] کشف الباری: ۴۱۴/۳.

[3] کشف الباری: ۵۸۷/۲.

[4] کشف الباری: ۳۰۴/۳.

[5] إرشادالساری: ۲۸۷/۷.

[6] صحیح البخاری کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار، رقم الحدیث: ۶۵۶۵ وکتاب التوحید باب کلام الرب تعالی یوم القیامة مع الأنبیاء وغیرهم رقم الحدیث: ۷۵۱۰ وباب قول الله تعالی ﴿لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ رقم الحدیث: ۷۴۱۰ وباب قوله تعالی: ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم الحدیث: ۷۵۱۶.

[7] عمدة القاری: ۳۴۷/۱۵.

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ، فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ بْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ، جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: مَا هَكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلَكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلاَمُ، وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ لَمْ يَرْفَعْهُ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ [۳۱۸۵/ ص ۳۰۱] [1]

امام بخاری هم یو روایت په مختلف طرق سره ذکر کړي دي. دَاحمد بن سعید والا طریق روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ فرمائیلي چه الله تعالی دي دَاسماعیل علیه السلام په مور بی بی هاجره باندې رحم اوکړي که چرې هغې تادی نه وه کړې نو نن به زمزم یوه بهیدونکې چینه وه.

ذکر الاختلاف الواقع في اسناد الحدیث المذکور: ① رواه ابن السکن والإسماعیلي من طریق حجاج بن الشاعر عن وهب بن جریر عن أبیه عن أیوب عن عبدالله بن سعید بن جبیر عن أبیه عن ابن عباس عن أبي بن کعب عن النبي صلی الله علیه وسلم..... زاد ابن السکن والإسماعیلي في روایتهما أبي بن کعب.

② الطریق المذکور في صحیح البخاري، أي: أحمد بن سعید عن وهب عن جریر عن أیوب عن عبدالله بن سعید عن ابن عباس إلخ.

③ روایة النسائي عن أحمد بن سعید شیخ البخاري المذکور عن وهب بن جریر عن أبیه عن أیوب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس عن أبي بن کعب. أسقط الإمام النسائي في هذا الطریق عبدالله بن سعید بن جبیر، وزاد أبي بن کعب.

④ روایة الإمام النسائي عن أحمد بن سعید عن وهب بن جریر عن حماد بن زید عن أیوب عن عبدالله بن سعید بن جبیر عن أبیه عن ابن عباس، ولم یذکر أبي بن کعب.

دَ امام نسائی رحمه الله په روایت کښې دي چه وهب بن جریر رحمه الله فرمائی چه زه سلام بن ابی مطیع رحمه الله ته حاضر شوم اوهغوی په وړاندې مې مذکره حدیث دَ حماد بن زید والا په طریق سره بیان کړو نوهغوی په دې باندې سخت نکیر اوفرمائیلو او تپوس ئې اوکړو چه ستا پلار (جریر) څنګه روایت کوی؟ ما ونیل چه هغه خو دَ ایوب عن سعید بن جبیر په طریق سره روایت کوی. سلام بن ابی مطیع رحمه الله دَ حیرانتیا اظهار اوکړو او وئې فرمائیل چه په حقیقت کښې دَ ایوب او سعید بن جبیر په مینځ کښې عکرمه بن خالد واسطه ده. [2]

دَنسائی رحمه الله دَ ذکر کړې شوې طریق نه معلومه شوه چه وهب بن جریر رحمه الله کله دا حدیث دَخپل پلار جریر رحمه الله نه روایت کوی نو دَ ایوب رحمه الله اوسعید بن جبیر رحمه الله په مینځ کښې دَ عبدالله بن سعید رحمه الله واسطه نه ذکر کوی البته په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه کوی اوکله چه وهب بن جبیر رحمه الله داحدیث دَ حماد بن زید رحمه الله په طریق سره نقل کوی نوبیا دَ ایوب رحمه الله او سعید په مینځ کښې دَعبدالله بن سعید رحمه الله واسطه هم نقل کوی او په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه کوی. خو سلام بن ابی مطیع رحمه الله دَ ایوب رحمه الله او سعید بن جبیر رحمه الله په مینځ کښې دَ عکرمه بن خالد رحمه الله دَ واسطې قائل دي. [3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه عین ممکن دی ایوب رحمه الله ته داحدیث په مختلف طرق سره حاصل شوې وی څکه چه اسماعیل بن علیه چه دکبار حفاظ نه دي دا حدیث دَ ایوب عن سعید بن جبیر عن ابن عباس په طریق سره هم روایت کوی په دې سند کښې خونه دَعبدالله بن سعید رحمه الله تذکره شته اونه دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه اود اسماعیل بن علیه رحمه الله دا روایت دَ امام بخاری رحمه الله تخریج کړې شوې روایت دَپاره مؤید هم دې. څکه چه امام بخاری رحمه الله هم ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه ده ذکر کړې.

[1] مر تخریجه في کتاب الحرث والمزارعة باب المزارعة بالشطر ونحوه رقم: ۲۳۲۸.

[2] عمدة القاري: ۳۴۸/۱۵ فتح الباري: ۴۹۲/۸.

[3] فتح الباري: ۴۹۲/۸ دار الکتب العلمیة.

دَاسماعيل بن عليه رحمه الله نه دا روايت اسماعيلی رحمه الله په دوه شان سره روايت کړې دې. يوخو هم دغه طريق دې په کوم کښې چه دَ ايوب او سعيد بن جبير په مينځ کښې واسطه نشته او دويم طريق هغه دې په کوم کښې چه دَدواړو په مينځ کښې دَعبدالله رحمه الله واسطه ده. دَ اسماعيل بن عليه رحمه الله په شان معمر رحمه الله هم داحديث دَ ايوب عن سعيد په طريق سره بلاواسطه نقل کړې دې لکه څنګه چه امام بخاری رحمه الله په دويم طريق کښې ذکر کړې دې اسماعيلی رحمه الله په امام بخاری رحمه الله باندې مذکوره حديث دَ ايوب په طريق سره نقل کولو وجې نه اعتراض کړې دې چه هغوی مضطرب سندسره دَ روايت تخريج ولې کړې دې ليکن دَ سياق حديث نه معلوميږی چه امام بخاری رحمه الله په تخريج کړې شوی حديث کښې معمر عن کثير بن کثير عن سعيد بن جبير په طريق باندې اعتماد کړې دې سره ددې چه دَ ايوب رحمه الله طريق سره ملاؤشوې دې.

الحاصل ايوب رحمه الله حديث دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه بغير دَ واسطې روايت کړې دې يا دَ سعيد بن جبير څونې عبدالله په واسطه سره نقل کړې دې او په دواړو صورتونوکښې څه عيب نشته دې څکه چه ټول په ټول ثقه دی اوداسې اختلاف چه په ثقات حفاظ باندې متفرع وی مضر نه وی. اوس که چرې دَ ايوب رحمه الله او سعيد بن جبير رحمه الله په مينځ کښې دَ عبدالله واسطه ده او په آخره کښې دَ ابی بن کعب رحمه الله زياتوالې هم دې نوهيڅ کلام نشته دې اوکه چرې واسطه نشته دې اونه دَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نودَواسطې نه کيدل په دې وجه مضر نه دی څکه چه دَ ايوب رحمه الله سماع دَ سعيد بن جبير رحمه الله نه ثابته ده اودَ ابی بن کعب رحمه الله اضافه نه کيدو په صورت کښې که چرې ابن عباس رضی الله عنهما داحديث دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه اوريدلې دې نوبيا خودا حديث متصل اومسند دې اوکه چرې نه وی اوريدلې نودا حديث دَ مراسيل صحابه نه دې.[1]

قَالَ الْأَنْصَارِيُّ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَمَّا كَثِيرُ بْنُ كَثِيرٍ: فَحَدَّثَنِي قَالَ: إِنِّي وَعُثْمَانَ ابْنَ أَبِي سُلَيْمَانَ جُلُوسٌ مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، وَلٰكِنَّهُ قَالَ: أَقْبَلَ إِبْرَاهِيمُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، مَعَهَا شَنَّةٌ – لَمْ يَرْفَعْهُ – ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبِابْنِهَا إِسْمَاعِيلَ.

دلته روايت مختصر دې. ازرقی رحمه الله دَ مسلم بن خالد الزنجي عن ابن جريج په طريق سره دا روايت مفصلاً نقل کړې دې. په دې کښې کثير بن کثير رحمه الله وائی چه زه او عثمان بن ابی سليمان او عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی حسين دَ شپې دَ جمات په چت باندې سعيدبن جبير رحمه الله سره ناست وو سعيد بن جبير رحمه الله اوويل (سَلُونِيْ قَبْلَ أَنْ لَا تَرَوْنِيْ) نوخلقو دَ سوالونو باران جوړ کړو په هغې کښې يو سوال دا وو (أَحَقٌّ مَا سَمِعْنَا فِي مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ حِيْنَ جَاءَ مِنَ الشَّامِ حَلَفَ لِامْرَأَتِهِ أَنْ لَا يَنْزِلَ بِمَكَّةَ حَتّٰى يَرْجِعَ، فَقَرَّبَتْ إِلَيْهِ امْرَأَةُ إِسْمَاعِيلَ الْمَقَامَ، فَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَيْهِ حَتّٰى لَا يَنْزِلَ) آيا دا واقعه صحيح ده چه ابراهيم عليه السلام يو ځل شام ته تشريف راوړو نوهغه ساره ته قسم کولوسره راغلې وو چه زه به مکه کښې نه کوزيږم تردې چه نيغ به واپس راځم چنانچه دَ حضرت اسماعيل عليه السلام بی بی مقام ابراهيم هغوی ته رانيزدې کړو نو ابراهيم عليه السلام په هغې باندې خپه مبارکه کيخوده چه په زمکه باندې کوزيدل رانه شی.

سعيد بن جبير رحمه الله اوفرمائيل (مَا هٰكَذَا حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ) يعنی ابن عباس رضی الله عنهما ماته دا حديث داسې نه دې بيان کړې دې (داسې څه خبره ثابته نه ده) بلکه هغوی داسې ونيلی چه ابراهيم حضرت اسماعيل عليه السلام او دَ هغه مور هاجره واخستل (دَمکې زمکې ته راغلل) هغه وخت هاجره بی بی اسماعيل عليه السلام له پينې ورکول هغې سره يو زوړ مشک وو.[2]

قوله: شَنَّة: اوچه او زړه مشکيزه.

قوله: لَمْ يَرْفَعْه: يعنی دا روايت ابن عباس رضی الله عنهما موقوفاً نقل کړې دې مرفوعاً ئی نه دې نقل کړې. وړاندې دَ مذکوره روايت دريم طريق دې.

---

[1] فتح الباری: ۴۹۲/۸.

[2] فتح الباری: ۴۹۳/۸ نور اوګورئی تفسيرابن کثير: ۳۰۴/۱ دارالکتب العلمية.

[۳۱۸۴]- وحدثني عبد الله بن محمد، حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا معمر، عن أيوب السختياني، وكثير بن كثير بن المطلب بن أبي وداعة، يزيد أحدهما على الآخر، عن سعيد بن جبير، قال ابن عباس: أول ما اتخذ النساء المنطق من قبل أم إسماعيل، اتخذت منطقا لتعفي أثرها على سارة، ثم جاء بها إبراهيم وبابنها إسماعيل وهي ترضعه، حتى وضعهما عند البيت عند دوحة، فوق زمزم في أعلى المسجد، وليس بمكة يومئذ أحد، وليس بها ماء، فوضعهما هنالك، ووضع عندهما جرابا فيه تمر، وسقاء فيه ماء، ثم قفى إبراهيم منطلقا، فتبعته أم إسماعيل فقالت: يا إبراهيم، أين تذهب وتتركنا بهذا الوادي، الذي ليس فيه إنس ولا شيء؟ فقالت له ذلك مرارا، وجعل لا يلتفت إليها، فقالت له: آلله الذي أمرك بهذا؟ قال نعم، قالت: إذن لا يضيعنا، ثم رجعت، فانطلق إبراهيم حتى إذا كان عند الثنية حيث لا يرونه، استقبل بوجهه البيت، ثم دعا بهؤلاء الكلمات، ورفع يديه فقال: رب {إني أسكنت من ذريتي بواد غير ذي زرع عند بيتك المحرم} [إبراهيم: ۳۷] - حتى بلغ - {يشكرون} [إبراهيم: ۳۷] "وجعلت أم إسماعيل ترضع إسماعيل وتشرب من ذلك الماء، حتى إذا نفد ما في السقاء عطشت وعطش ابنها، وجعلت تنظر إليه يتلوى، أو قال يتلبط، فانطلقت كراهية أن تنظر إليه، فوجدت الصفا أقرب جبل في الأرض يليها، فقامت عليه، ثم استقبلت الوادي تنظر هل ترى أحدا فلم تر أحدا، فهبطت من الصفا حتى إذا بلغت الوادي رفعت طرف درعها، ثم سعت سعي الإنسان المجهود حتى جاوزت الوادي، ثم أتت المروة فقامت عليها ونظرت هل ترى أحدا فلم تر أحدا [ص: ۱۴۳]، ففعلت ذلك سبع مرات، قال ابن عباس: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «فذلك سعي الناس بينهما» فلما أشرفت على المروة سمعت صوتا، فقالت صه - تريد نفسها -، ثم تسمعت، فسمعت أيضا، فقالت: قد أسمعت إن كان عندك غواث، فإذا هي بالملك عند موضع زمزم، فبحث بعقبه، أو قال بجناحه، حتى ظهر الماء، فجعلت تحوضه وتقول بيدها هكذا، وجعلت تغرف من الماء في سقائها وهو يفور بعد ما تغرف. قال ابن عباس: قال النبي صلى الله عليه وسلم: "يرحم الله أم إسماعيل، لو تركت زمزم - أو قال: لو لم تغرف من الماء -، لكانت زمزم عينا معينا" قال: فشربت وأرضعت ولدها، فقال لها الملك: لا تخافوا الضيعة، فإن ها هنا بيت الله، يبني هذا الغلام وأبوه، وإن الله لا يضيع أهله، وكان البيت مرتفعا من الأرض كالرابية، تأتيه السيول، فتأخذ عن يمينه وشماله، فكانت كذلك حتى مرت بهم رفقة من جرهم، أو أهل بيت من جرهم، مقبلين من طريق كداء، فنزلوا في أسفل مكة فرأوا طائرا عائفا، فقالوا: إن هذا الطائر ليدور على ماء، لعهدنا بهذا الوادي وما فيه ماء، فأرسلوا جريا أو جريين فإذا هم بالماء، فرجعوا فأخبروهم بالماء فأقبلوا، قال: وأم إسماعيل عند الماء، فقالوا: أتأذنين لنا أن ننزل عندك؟ فقالت: نعم، ولكن لا حق لكم في الماء، قالوا: نعم، قال ابن عباس: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «فألفى ذلك أم إسماعيل وهي تحب الإنس» فنزلوا وأرسلوا إلى أهليهم فنزلوا معهم، حتى إذا كان بها أهل أبيات منهم، وشب الغلام وتعلم العربية منهم، وأنفسهم وأعجبهم

حِينَ شَبَّ، فَلَمَّا أَدْرَكَ زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ، وَمَاتَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَاءَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ مَا تَزَوَّجَ
إِسْمَاعِيلُ يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ، فَلَمْ يَجِدْ إِسْمَاعِيلَ، فَسَأَلَ امْرَأَتَهُ عَنْهُ فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، ثُمَّ
سَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ نَحْنُ بِشَرٍّ، نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ، فَشَكَتْ إِلَيْهِ، قَالَ: فَإِذَا
جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهُ آنَسَ
شَيْئًا، فَقَالَ: هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا، فَسَأَلَنَا عَنْكَ
فَأَخْبَرْتُهُ، وَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا، فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا فِي جَهْدٍ وَشِدَّةٍ، قَالَ: فَهَلْ أَوْصَاكِ بِشَيْءٍ؟
قَالَتْ: نَعَمْ، أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَقُولُ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي، وَقَدْ أَمَرَنِي
أَنْ أُفَارِقَكِ، الْحَقِي بِأَهْلِكِ، فَطَلَّقَهَا، وَتَزَوَّجَ مِنْهُمْ أُخْرَى، فَلَبِثَ عَنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ أَتَاهُمْ
بَعْدُ فَلَمْ يَجِدْهُ، فَدَخَلَ عَلَى [ص:١٤٣] امْرَأَتِهِ فَسَأَلَهَا عَنْهُ، فَقَالَتْ: خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا، قَالَ:
كَيْفَ أَنْتُمْ؟ وَسَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ، فَقَالَتْ: نَحْنُ بِخَيْرٍ وَسَعَةٍ، وَأَثْنَتْ عَلَى اللَّهِ، فَقَالَ: مَا
طَعَامُكُمْ؟ قَالَتِ اللَّحْمُ، قَالَ فَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتِ الْمَاءُ. قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ
وَالْمَاءِ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ، وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا
لَهُمْ فِيهِ». قَالَ: فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ، قَالَ: فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ
فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ، وَمُرِيهِ يُثْبِتُ عَتَبَةَ بَابِهِ، فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ قَالَ: هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟
قَالَتْ: نَعَمْ، أَتَانَا شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ، وَأَثْنَتْ عَلَيْهِ، فَسَأَلَنِي عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا
فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا بِخَيْرٍ، قَالَ: فَأَوْصَاكِ بِشَيْءٍ، قَالَتْ: نَعَمْ، هُوَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ، وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُثْبِتَ عَتَبَةَ
بَابِكَ، قَالَ: ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ، أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ، ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ
ذَلِكَ، وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلًا لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ، فَلَمَّا رَآهُ قَامَ إِلَيْهِ، فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ
الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ، ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ، قَالَ: فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ
رَبُّكَ، قَالَ: وَتُعِينُنِي؟ قَالَ: وَأُعِينُكَ، قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا، وَأَشَارَ
إِلَى أَكَمَةٍ مُرْتَفِعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا، قَالَ: فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَجَعَلَ
إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، جَاءَ بِهَذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ فَقَامَ
عَلَيْهِ، وَهُوَ يَبْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ
الْعَلِيمُ} [البقرة: ١٢٧]، قَالَ: فَجَعَلَا يَبْنِيَانِ حَتَّى يَدُورَا حَوْلَ الْبَيْتِ وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ
مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة: ١٢٧] [ص ٣٠٤-٣٠٦]

ترجمه: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه په ښځو کښې د ټولو نه اول حضرت هاجره د ملا پټئی ترلې ده دې
دپاره چه هغه د ساره د پاره د خپو نښې باقی پاتې نه کړی. بیا ابراهیم علیه السلام هاجره او د هغې خوئی اسماعیل علیه السلام
(مکې) ته راوستل. هغه وخت به هاجره اسماعیل علیه السلام له پیئی ورکول. حضرت ابراهیم علیه السلام هغوی د یوې لوئی
ونې لاندې کینول. دا ونه مقام زمزم باندې بالکل د پاسه د جمات اوچت طرف کښې وه. هغه وخت په مکه کښې
هیڅ یو انسان نه وو او نه هلته اوبه وې. نو ابراهیم علیه السلام دواړه هلته پریخودل او هغوی سره ئې د کهجورو یوه
تهیلئی او د اوبو یوه مشکیزه کیخودو سره پریخودل او بیا چه کله واپس (د شام طرف) ته روان شو (چرته چه
حضرت ساره وه) نو حضرت هاجره هغه پسې شاته راغله وئې وئیل ابراهیم! ته چرته ځې؟ مونږ په یو داسې وادئی
کښې پریږدې او ځې په کوم کښې چه انسان او نه بل څه څیز موجود دې. هاجره بی بی دا خبره څو ځل اوکړه لیکن

ابراهیم علیه السلام په هغې باندې هیڅ توجو ورنه کړه (جواب ورکول خو لرې خبره ده چه ورته ئې هم نه کتل) آخر هاجره بی بی اوونیل (الله الذي أمرك بهذا؟) آیا الله تعالی تاته ددې هجرت حکم درکړې دې؟ ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل او، په دې باندې هاجره بی بی اوونیل (اذن لا يضيعنا) بیا خو به الله تعالی مونږ نه هلاکوي (دې وینا کولو سره) واپس شوه او ابراهیم علیه السلام په سفرباندې روان شو تردې چه کله هغه هغه غرته اورسیدو د کوم ځائي نه چه هاجره او اسماعیل علیه السلام هغه نه شو لیدلې نو هغه د کعبې طرف ته مخ کړو (چرته چه اوس کعبه آباده ده هم هلته هغه هاجره او اسماعیل علیه السلام پریخودو سره راغلې وو) او دواړه لاسونه اوچتولو سره دنې دعا اوکړه:

(﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنتُ مِن ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِندَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُم مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ﴾) یعنی اې زما ربه! ما خپل بال بچ په یو داسې وادئ کښې پریخودل چه بې اوبو او بې وښو ده (هلته د ژوند ظاهری آثار ناپید دي). ستا د عزت کور سره، اې زمونږ ربه، دې دپاره چه هغه خلق د مونځه اهتمام اوکړي (چونکه دغه وخت دا خالي زمکه ده او ورو کې شان میدان دې) نو ته د څه خلقو زړونه ددوي طرف ته مائل کړې (دې دپاره چه هغوي دلته آباد شي او د ژوند بنانست قائم کړي) او هغوي له د خوراك دپاره میوې ورکړه دې دپاره چه دا خلق (ستا د نعمتونو) شکر ادا کړي

تردغه ځائي پورې ابراهیم علیه السلام دعا اوکړه او بل طرف ته حضرت هاجره بی بی اسماعیل علیه السلام ته پینې ورکوې او د مشك نه ئې اوبه څکلې (واقعه داسې ده چه بیت الله طواف کولو سره کله خلق ښکاری نو ځائي د حضرت ابراهیم علیه السلام دعا طرف ته ذهن وربد لیږي او په آیت کښې چه کوم مضمون ذکر کړې دې زړه بې اختیاره د هغې طرف ته متوجه کیږي). کله چه اوبه ختمې شوې نو پخپله هم تږې شوه او د هغې بچې اسماعیل علیه السلام ته هم تنده اولګیدله. هغې به په داسې حال کښې بچې ته کتل چه هغه د تندې د لاسه ښکته پورته کیږي او ترقیږي. هغه به دې وجه د هغه ځائي نه روانه شوه چه د بچې دا حال اونه وینې (مور د زړه د تکرې دا حال نه شو لیدلې) چنانچه د صفا غونډئ نې نیزدې اولیدله او په هغې باندې اوختله. بیا د وادئ طرف ته متوجه شوه او وئې کتل چه چرته څوك سرې به اووینې (چه د هغه نه اوبه اوغواړي) لیکن هغې هیڅوك اونه لیدل په دې وجه د هغه ځائي نه راکوزه شوه کله چه د وادئ پورې اورسیدله نو د خپل قمیص یو طرف ئې اوچت کړو او بیائې داسې منډه کړه لکه چه یو مصیبت وهلې انسان منډه وهي. آخر هغه د وادئ نه واوختله بیا مروه غونډئ سره راغله په هغې باندې اوختله (هلته ئې هم) اوکتل چه څوك به اووینې لیکن هغې ته څوك په نظر رانغله چنانچه دغه شان هغې اووه چکرې اووهلې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه هم دغه هغه سعی د صفا او مروه په مینځ کښې ده چه (په حج) کښې خلق کوي. کله چه هاجره (په اووم چکر) په صفا اوختله نو هغې یو آواز واوریدو او خپل ځان ئې مخاطب کړو وئې وئیل چپ شه. چه غوږ ئې کیخودو نو بیا هم هغه آواز راغلو هاجره وئیل (قد أسمعت إن كان عندك غواث) تا خو خپل آواز واورولو که څه امداد کولې شې (نو مخې ته راشه او زما امداد اوکړه). وئې کتل چه د زمزم په مقام باندې د الله تعالی فرښته (جبرائیل علیه السلام) دې هغه ځائي باندې خپله خپه یا پونده اووهله تردې چه د هغې نه اوبه راوخوتکیدې. هاجره د هغې نه د حوض په شان (څلور طرف ته پوله) جوړه کړه او دغه شان په لاس باندې بندیره شان جوړه کړه او اوبه ئې په لپه باندې اخستلې او په مشکیزه کښې اچولې یو شان لپې د کولو نه پس به اوبو نور هم جوش وهلو.

ابن عباس رضي الله عنهما وائي رسول الله ﷺ اوفرمائیل (یرحم الله أم إسماعیل لو ترکت زمزم عینا معینا أو قال لو لم تغرف من الماء لکانت زمزم عینا معینا) الله تعالی دې د اسماعیل علیه السلام په مور باندې رحم اوکړي که هغې زمزم په خپل حال باندې پریخودې وې یا حضور پاك داسې اوفرمائیل که چرې هغې لپې د کولو سره (مشك کښې اوبه) نه څکلې نو زمزم (به د کوهې په شکل کښې نه وو بلکه) یو بهیدونکې زبردست چینه به وه.

بهرحال حضرت هاجره اوبه اوځکلي اوخپل بچي اسماعیل علیه السلام ته ئې پیښې ورکول نو فرښته (جبرائیل) هاجره ته اووئیل (لاتخاف الضیعة) ته د (ځان) د هلاکت ویره او اندېښنه مه ساته. (فَإِنَّ هٰهُنَا بَيْتُ اللهِ يَبْنِي هٰذَا الْغُلَامُ وَأَبُوهُ، فَإِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ أَهْلَهُ) دې ځائې کښې دا بیت الله دې دا بچې اود ده پلار (دواړه به یوځائې) دَدې کور آبادې کوي په دې وجه الله تعالی دَدې کور (تعمیر) کونکی نه هلاك کوي. دَ بیت الله (ځائې دَ مخ) دَ زمکې نه پورته (ښکاره) وو لکه غونډئې لیکن په دې باندې دَ ښې او ګس طرف نه دَ سیلاب اوبه راتلې (اودا حصه به ئې هواروله).

هاجره بی بی (یوه موده) داسې اوسیدله (چه دَ خوراك دَپاره کومې کهجورې حضرت ابراهیم علیه السلام ورکړې وې هغه به ئې خوړلې یا په دَ زمزم اوبه دَ خوراك اوڅښاك دَپاره کافی کیدلې) تردې چه (دغه موده کښې) بنوجرهم یوه ډله یا دَ جرهم کور والا دَمقام کدا دَ طرف نه (چه په اوچت ځائې باندې واقع دې) راتلو کښې هغوی سره تیریدل نوهغه خلق دَمکې په ښکته حصه کښې راکوز شو هغوی یوه مرغئی اولیدله چه (په هوا کښې) ګرځیدله وئې وئیل (إِنَّ هٰذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ لَعَهْدُنَا بِهٰذَا الْوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ) دا مرغئی خامخا په اوبو باندې ګرځي لیکن مونږ خودَدې وادئې نه واقف یو دلته خو اوبه نشته. هغوی یو یا دوه کسان (دَخبر اخستلو دَپاره) اولیګل. لرساعت کښې هغوی دَ اوبو سره وو. بیا خپلو خلقو ته راواپس شو هغوی له ئې دَ اوبو خبر ورکړو نوهغه ټول دلته راغله.

رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ام اسماعیل اوبوسره نیزدې (ناسته) وه. هغوی اووئیل آیا ته به مونږ ته اجازت راکړې چه مونږ تاسوسره حصار شو؟ هاجره بی بی اووئیل او (دلته حصاریدې شئی) (لاحق لکم فی الماء) مګر په اوبو کښې ستاسو هیڅ حق نشته. یعنی په اوبوکښې دَ ملکیت حصه دار کیدې نه شئی. اهل جرهم (دا خبره په خوشحالئی قبلولو سره) اووئیل صحیح ده. (اوهلته مقیم شو).

ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (فَأَلْفَى ذٰلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الْأُنْسَ) دَ جرهم قیام په ام اسماعیل باندې ښه اولګیدل. هغې پخپله انس (اودوستی) غوښتله (چه ځوك دلته راشی مقیم شی په دې وجه هغې په خوشحالئی سره جرهم ته دَقیام اجازت ورکړو). بهرحال جرهم هلته مقیم شو اوخپل خپلوانوته ئې کسان اولیګل هغوی هم دلته (راغله) مقیم شو. تردې چه په مکه کښې ډیر کورونه جوړشو. (وَشَبَّ الْغُلَامُ، وَتَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ وَأَنْفَسَهُمْ وَأَعْجَبَهُمْ حِينَ شَبَّ) او اسماعیل علیه السلام ځوان شو اودَ جرهم نه ئې عربی ژبه زده کړه (ځکه چه دَهغه لویې توقې او سیدل دَجرهم قبیلې دَ هغه دَ عمر هلکانوسره وو). اسماعیل علیه السلام خپل ځان دَهغوی په نظر کښې مانوس اومرغوب کړو اوکله چه ځوان شو نو جرهم ئې (دَخپل حسن صورت اوسیرت) خوښ کړې شوې جوړکړو. بیا چه کله بالغ شو نوهغوی دَ خپل خاندان یوه ښځه هغه ته واده کړه. دَهغه مور (هاجره رضی الله عنها) وفات شوه.

کله چه اسماعیل علیه السلام واده اوکړو نودَ دې نه پس حضرت ابراهیم علیه السلام خپل شاته پریخودې شوې بچې دَ کتلو دَپاره تشریف راوړو. (کور کښې دننه داخل شو) اسماعیل علیه السلام ئې اونه لیدلو. هغه دَ اسماعیل علیه السلام باره کښې دَ هغه دَ بی بی (اینګور) نه تپوس اوکړو (ستاخاوند چرته دې؟) اینګورئې اووئیل (خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا) زمونږ دَپاره دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. بیا ابراهیم علیه السلام دَ اسماعیل علیه السلام دَ بی بی نه دَهغوی دَ معاش او نور حال احوال باره کښې تپوس اوکړو (چه دَ وخت تیریدو موځه حالت دې؟) اینګور ئې اووئیل (نَحْنُ بِشَرٍّ نَحْنُ فِي ضِيقٍ وَشِدَّةٍ) مونږ په خراب حالت کښې یو اومونږ دَ تنګدستیا او مصیبت په حالت کښې یو. هغه ته ئې ښه ګیلې اوکړې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل (فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكِ فَاقْرَئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِهِ) کله چه ستا خاوند راشی هغه ته زما سلام وراندې کړه او ورته اووایه چه دَخپلې دروازې دا چوکاټ دې بدل کړه. کله چه اسماعیل علیه السلام (کور ته دننه) راغلو نوهغه څه محسوس کړل (یعنی دَ ابراهیم علیه السلام دَ انوار او دَ نبوت دَبرکاتو اثرات ئې محسوس کړل. یو روایت کښې دی: (فَلَمَّا جَاءَ إِسْمَاعِيلُ وَجَدَ رِيحَ أَبِيهِ) کله چه اسماعیل علیه السلام راغلو نودَ پلار خوشبوئې محسوس کړه) او وئې وئیل (هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ؟) آیا تاله څوك راغلې وو؟ هغې دَ (استخفاف په توګه) اووئیل (نَعَمْ جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا وَكَذَا) اودَ داسې داسې شکل یو بوډا سړې مونږ کره راغلې وو. ستا باره کښې تپوس اوکړو نو ما ورته اووئیل اومانه ئې تپوس اوکړو چه زمونږ

معاش څنګه دی؟ نوماهغه ته اوخودل چه مونږ په مشقت او مصیبت کښې یو. اسماعیل علیه السلام ورته اووئیل چه څه وصیت نې هم تاته کړې؟ هغې وئیل او هغه ماته اووئیل چه تاسو ته (د هغه سلام) پیش کړم او (پلار تاته دا) وائی چه د خپل کور د دروازې چوکاټ بدل کړه.

اسماعیل علیه السلام اووئیل (ذَاكِ أَبِي وَقَدْ أَمَرَنِي أَنْ أُفَارِقَكِ الْحَقِي بِأَهْلِكِ) هغه زما پلار وو هغه ماته حکم راکړې دې چه زه تا جدا کړم لهذا ته خپل مورپلار کره لاړه شه نواسماعیل علیه السلام هغې ته طلاق ورکړو اود جرهم قبیلې یوې بلې ښځې سره نې نکاح اوکړه. بیا چه الله تعالی ته خومره منظور وه ابراهیم علیه السلام (د شام په ملك کښې) د هغوی نه جدا اوسیدو. دهغې نه پس بیا راغلو او اسماعیل علیه السلام نې (کور کښې) اونه لیدلو. نودهغه بی بی له نې تشریف راوړو اودهغې نه نې د اسماعیل علیه السلام باره کښې تپوس اوکړو هغې وئیل زمونږ دپاره د رزق په لټون کښې وتلې دې.

ابراهیم علیه السلام دهغوی د معاش او حالت باره کښې تپوس اوکړو نوهغې جواب ورکړو مونږ په خیر اوفراخئی سره یو اود الله تعالی ثنا نې بیان کړه (چه دالله تعالی شکر او احسان دې). ابراهیم علیه السلام تپوس اکړو (طعامکم) ستاسو خوراکه څه دې؟ هغې وئیل غوښه. ابراهیم علیه السلام تپوس اوکړو (فماشرابکم؟) اوستاسو څښاك څه دې؟ هغې وئیل اوبه په دې باندې ابراهیم علیه السلام دعا اوکړه: (اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ) یعنی اې الله ددوی په غوښه او اوبو کښې برکت واچوه.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانی په هغه ورځ هغوی سره غله نه وه که چرې غله وه نو ابراهیم علیه السلام به دهغوی د پاره په غله کښې هم د برکت دعا کوله. حضورپاك (داهم) اوفرمائیل چه (دا صرف دمکې خصوصیت دې چه) که چرې څوك غیرمکی اوسیدونکې صرف په غوښه او اوبوباندې ګذاره اوکړی نوهغه به د ده دپاره ناموافق وی. (اوبیماری به پیدا کوی). ابراهیم علیه السلام خپل اینګور ته اووئیل. چه کله ستا خاوند راشی نوهغه ته زماد طرف نه سلام وایه اوهغه ته داوصیت اوکړه چه د خپل کور چوکاټ دې په خائې اوساته. (د دې وصیت کولونه پس ابراهیم علیه السلام واپس روان شو) کله چه اسماعیل علیه السلام کور ته راغلو نو (د پلار خوشبوئی پیژندلو) سره نې اووئیل آیا څوك راغلې وو بی بی اووئیل او (شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ) د ښکلې شکل او صورت والایو بوډا راغلې وو اود ابراهیم علیه السلام صفت اوتعریف نې اوکړو. هغوی ستا باره کښې تپوس اوکړو ما ورته اووئیل (د رزق په لټون کښې وتلې دې) هغه ماته تپوس اوکړو چه ستاسو وخت څنګه تیریږی؟ نوما ورته اووئیل مونږ په ښه حالت کښې یو. اسماعیل علیه السلام اووئیل چه د څه خبرې وصیت نې کړې دې. هغې اوئیل او تاته نې سلام وئیلو او حکم نې درکولو چه د خپلې دروازې چوکاټ په خائې اوساته. اسماعیل علیه السلام اووئیل (ذَاكِ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَكِ) هغه زما پلار وو اود چوکاټ (نه مراد) ته نې هغه ماته حکم راکړې چه زه تا په (خپله نکاح) کښې اوساتم.

په روایت کښې دی بیا چه څومره الله تعالی ته منظوره وه ابراهیم علیه السلام (دشام ملك ته واپس) شو دهغوی نه جدا اوسیدو. دې نه پس نې چه تشریف راوړو نو اسماعیل علیه السلام (په کور کښې موجود وو) د زمزم خواکې د یوې ونې لاندې ناست خپل غشی نې تیك کول. کله چه هغه خپل پلار اولیدلو نود هغه د پاره اودریدو او دواړو دامې اوکړه لکه څنګه چه پلار د خوئی سره او خوئی د پلار سره کوی (یعنی غاړه ورکول لاس ملاوول او لاسونه ښکلول). [1]

بیا ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل (يااسماعيل! إِنَّ اللهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا) اې اسماعیل ماته الله تعالی حکم راکړې دې چه زه په دې مقام باندې یو کور جوړکړم اودې نه چاپیره نې یوې غونډئی طرف ته اشاره اوکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه دغه وخت دواړو د دې کور بنیادونه اوچت کړل اسماعیل علیه السلام به کانړی راوړل او ابراهیم علیه السلام به جوړول تردې چه کله دیوالونه اوچت شو (او په زمکه اودریدو سره د دیوالونو په اوچتوالی کښې د تعمیر کار

---

[1] فتح الباری: ۵۰۰/۸.

ناممكن شو، نو اسماعيل عليه السلام دغه كانړي (كوم ته چه مقام ابراهيم وائي) راوړلو راغلو اودائي ابراهيم عليه السلام سره كيخودو ابراهيم عليه السلام به په دې باندې اودريدو اوديوال به ئې جوړولو او اسماعيل عليه السلام به هغه له كانړي وركول او دواړو به د سورت بقره دا آيت لوستلو ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾.

د مذكوره روايت د بعض جملو تشريح:

قوله: أول ما اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمِنْطَقَ: يعني په ښځو كښې د ټولونه اول حضرت هاجره رضي الله عنها د ملاپټه استعمال كړې روستو بيا نورو ښځوهم دا استعمالول شروع كړه. حضرت هاجره رضي الله عنها ولې د ملا پټه استعمال كړې وه؟

① بعض شراح حديث فرمائيلي دي چه حضرت هاجره رضي الله عنها د حضرت ساره رضي الله عنها ملكيت وو اوهغه حضرت ساره د حضرت ابراهيم عليه السلام په خدمت كښې د هبه په توګه پيش كړې وه. كله چه د هاجره رضي الله عنها نه حضرت اسماعيل عليه السلام پيدا شو نوحضرت ساره رضي الله عنها ته غيرت راغلو خكه چه د هغې څه اولاد نه وو. هغې قسم اوخوړلو چه زه به د هاجره درې اندامونه پرې كوم. هاجره پريشانه شوه اوتختيده او په ملائي پټه اوتړله او لنګ ئې اوږد كړو دې دپاره چه د خپو د تلونښانې پټې شي اوحضرت ساره رضي الله عنها ته معلومه نه شي چه هغه دې وخت كښې چرته ده او په كوم طرف باندې تلې ده. دې حضراتو (لتعفيَ أثرها) د قدم آثار ختمولو په معنى كښې اخستې دې.[1]

ونيلې شوي دي چه حضرت ابراهيم عليه السلام د حضرت هاجره رضي الله عنها په حق كښې حضرت ساره رضي الله عنها ته سفارش هم كړې وو اود قسم پوره كولونې ورته دا صورت خودلې ووچه حضرت ساره دې د حضرت هاجره په دواړو غوږونو كښې سورې اوكړي اود هغې سنت دې اوكړي.[2]

② علامه كرمانى رحمه الله وائي چه د ملا پټه تړل د خادمانو طريقه ده. حضرت هاجره رضي الله عنها د خادمانو هيئت اختيارولو سره خپل خان د حضرت ساره په وړاندې د خادمه په حيثيت سره پيش كول غوښتل دې دپاره چه د حضرت ساره په طبيعت كښې نرمي پيدا شي اود زړه نه ئې د غم اوخفګان اثر ختم شي. ليكن د هغې نسواني غيرت ختم نه شو خفګان ئې هم هغه شان وو تردې چه حضرت ابراهيم عليه السلام هغه د شام نه مكې مكرمې ته راوستله.

په دې صورت كښې (لتعفيَ أثرها) مطلب دا شوچه د ساره په زړه كښې كوم د خفګان اثر وو هاجره هغه ختمول غوښتل (يقال: عفي على ماكان منه إذا أصلح بعد الفساد)[3] يعني د خرابئ او فساد اصلاح كول.

قوله: مِنْطَق: بكسر أوله وفتح ثالثه هو النطاق، والجمع مَنَاطِق.[4] د ميم زير نون سكون او طاء فتحه سره د دې معنى ده د ملا پټه (كمربند)، په ملا باندې د تړلو پټئى.

قوله: لتعفيَ أثرها: يعني د ملا پټه ئې اوتړله دې دپاره چه د خپو چاپونه ئې پټ شي. عفا عَفوا وعُفوًا معنى ده نښې ختمول عفا الشيء پټيدل[5] دلته د باب تفعيل نه متعدى استعمال شوې دې.

اسماعيلي رحمه الله د ابن عليه رحمه الله په طريق سره يو روايت نقل كړې دې. په هغې كښې دي (أول ما اتخذت العرب جر الذيول عن أم إسماعيل)[1] يعني لمن په زمكه باندې راښكلو سره د ټګ طرز عربو د ټولو نه اول د ام اسماعيل حضرت هاجره نه زده كړې.

---

[1]) عمدة القارى: ۳۵۲/۱۵ إرشاد السارى: ۲۹۰/۷ البداية والنهاية: ۳۵۶/۱ دارهجر للطباعة والنشر والتوزيع.
[2]) فتح البارى: ۴۹۳/۸ عمدة القارى: ۳۵۲/۱۵.
[3]) شرح الكرماني: ۱۹/۱۴ إرشاد السارى: ۲۹۰/۷ عمدة القارى: ۳۵۲/۱۵ فتح البارى: ۳۹۳/۸.
[4]) النهاية لابن الأثير: ۷۵۹/۲.
[5]) النهاية لابن الأثير: ۲۳۰/۲.

دَاهل مكه دَپاه دَحضرت ابراهيم عليه السلام دعا اودَهغې بركات: حَتّٰى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّنِيَّةِ حَيْثُ لَا يَرَوْنَهُ......دَعَا بِهٰؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ..... مطلب دا دې چه كله ابراهيم عليه السلام دَ غر په هغه غونډئ باندې اورسيدلو كوم خائې چه ئې هغوى دواړه دَ نظر نه پټ شو نوحضرت ابراهيم عليه السلام هغه طرف ته مخ كړو كوم طرف ته چه اوس كعبه قائم ده او لاس اوچتولوسره ئې مذكوره دعا اوغوښتله. دَ ابوذر په نسخه كښې دَكلمات په ځائې دعوات لفظ ضبط شوې دې.

دَ ابراهيم عليه السلام دَ دعا الفاظ دَ سورت ابراهيم په آيات كښې هم دى. په دې دعا كښې دَ مكې سرزمين ته «وادء غير ذي زرع» وئيلې شوې ده. مطلب دا چه مكه دَ كركيلې قابل نه ده. په آيت كښې دَ زرع نفى كړې شوې ده او زرع نكره په صورت دَ نكره سياق نفى كښې واقع دې اومفيد عموم دې. علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه دا الفاظ مبالغه باندې محمول دى ځكه چه په دې كښې دَ زرع نفى دې خبرې ته مستلزم ده چه دَ مكې زمكه دَ كركيلې صلاحيت نه لرى.[2]

ابراهيم عليه السلام دا دعا هم فرمائيلې «وارزقهم من الثمرات». دَدې په شرح كښې علامه زمخشرى رحمه الله فرمائى دَمكې زمكه دكركيلې قابله نه ده، دلته دَ ميوو او دانو مقامى پيداوار بالكل نشته ليكن دَ ابراهيم عليه السلام دَ دعا په بركت سره دلته دَ بلاد شرق اوغرب نه په هرموسم كښې انواع او اقسام بې شميره ميوې رارسيږى. چنانچه دَ مكې په گرم موسم كښې دَ نورو علاقونه دَ يخ موسم ميوې رارسيږى او په يخ موسم كښې دَ گرمو ښاريو ميوې رسيږى. لكه چه دَ ابراهيمى دعا په اثر سره دلته په يووخت هم په يوموسم كښې دَهر موسم هرقسم ميوې موجود وى.[3]

دَ ولږې تندې نه دَ حضرت اسماعيل عليه السلام تړقيدل:

قوله: يتلوي أوقال يتلبّط: «لَوِيَ الشيء والتوي» معنى ده كږيدل خم دار كيدل يعنى اسماعيل عليه السلام به دَ ولږې اوتندې دَ سختئى نه په زمكه باندې اوختو راؤختو او تاويدلو به. دويم لفظ يتلبّط دې. لبطَ فُلانٌ الْبَطْ معنى ده په زمكه راغورزول، په زمكه راپرزول.

دلته دَ باب تفعيل نه لازم استعمال شوې دې اودَدې معنى ده په زمكه باندې راپريوتل، راخلاصيدل، په زمكه باندې راتلل تړقيدل.[4] تاسو به كتلې وى چه ماشوم ته تكليف وى يا دَهغه ضد نه پوره كيږى نوهغه خپل ځان په زمكه راخلاص كړى او خپې لاسونه وهى. په روايت كښې هم دغه كيفيت بيان كړې شوې دې. الله اكبر ځنگه ازميښت وو. مور او ښينى روونكې بچې دواړه ځان له خالى ميدان چه تر لرې لرې پورې دَ يو انسان وجود نه وى دَ خوراك څښاك غله دانه نه وى، دَ مور نه دَ خپل خيگر دَدې ټكړې داسې زړه له تكليف وركونكې حالت كوم خائې ليدلې كيدې شو؟ په دې وجه دَهغه ځائې نه لاړه او دَ اوبو په لټون كښې لكه دَ ليونو دَ صفا نه مروه اوَ مروه نه صفا طرف ته لووه خل منډې اووهلې. الله تعالى ته دا طريقه دومره خوښه شوه چه دا سنت ئې په روستو راتلونكو باندې لازم اوگرځولو چه هركال به دَ حج اوعمرې په موسم كښې به زرگونو حاجيان او معتمرين دَدغه شكلې طريقې ياد تازه كوى.

قوله: إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غَوَاثٌ: جزاء محذوف ده: فأغثنى يعنى كه چرې تاسره امداد وى نوزما مدد اوكړه. دَاكثر په نيز غواث دَغين فتحه سره دَ اسماء اصوات دَ قبيل نه دې.[5] خو بعض خلقو وئيلى دى چه دَغين كسره سره دې.[6]

---

[1] فتح البارى: ۴۹۳/۸إرشادالسارى: ۲۹۰/۷.

[2] إرشادالسارى: ۲۹۶/۷.

[3] تفسير الكشاف سورة أبراهيم: ۳۸۶/۳إرشادالسارى: ۲۹۱/۷.

[4] مشارق الأنوار للقاضى عياض: ۵۷۴/۰.

[5] فتح البارى: ۴۹۵/۸إرشادالسارى: ۲۹۲/۷.

اسماء اصوات همیشه دَ ضد یا کسر سره راځي لکه بکا، دغا، ندا او صیاح وغیره. خو غواث فتحه سره دې او دا شاذ دې.(۲)

قوله: وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا: یعنی دَ اوبو راخوټکیدو نه پس حضرت هاجره په لاس سره دَهغې نه چاپیره پوله جوړول شروع کړه. دلته دَ لاس دَ فعل دَپاره دَ قول لفظ استعمال شوې دې. دا «اطلاق القول على الفعل» دَ قبیل نه دې.(۳)

قوله: فَقَالَ لَهَا الْمَلَكُ: دَ جبرائیل عليه السلام دَهغې سره خبرې اترې په دې خبره باندې دلالت کوی چه دَغیر نبی سره هم دَ فرښتو کلام کیدې شي.

قوله: فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَّيْنِ: یعنی جرهم دَ اوبو دَ لټون دَپاره یو یا دوه پیغام رسونکی اولیږل. دې ته جری ځکه وائی چه دې دَ خپل مرسل په خودلې شوې لاره باندې دَهغه قائمقام جوړیدو سره ځي (جری کوی) یا ورته په دې وجه جری وائی چه هغه دَ خپل مرسل حکم په ځائی راوړلو دَپاره منډه وهی.(۴) په جریا او جریین کښې لفظ أو دَ شك دَپاره دې راوي ته شك دې چه پیغام رسونکې یو وو که دوه وو.(۵)

قوله: أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ: جرهم دې ځائی کښې دَ قیام اجازت اوغوښتلو. حضرت هاجره په خوشحالئی سره اجازت ورکړو لیکن دا شرط ئې اولګولو چه دَ زمزم په اوبو کښې به ستاسو هیڅ حصه نه وی. هغوی دا شرط منظور کړو او هلته ئې ډیره واچوله. دلته دا سوال پیدا کیږی چه هاجره ځان له یوه ښځه وه او دَهغې په غیر کښې یو وړوکې ماشوم وو او جرهم یو لوئې جماعت وو دومره لوئې جماعت داسې شرط ځنګه منظور کړو حالانکه که چرې هغوی غوښتل نودې ځان له ښځې سره ئې زبردستې هم کولې شوه؟

ددې جواب دادې چه جرهم اخلاقی او دَنیك طبیعت والاخلق وو او کله چه هغوی اوکتل چه په دغه ځائی باندې دَ هاجره دَ اول نه قبضه ده نو دَ اوچت خوئی او ښکلې اخلاقو مظاهره کولو سره ئې نه صرف هاجره نه اجازت واخستو بلکه دَ هغې شرط ئې هم منظور کړو.

دویمه اهم وجه داده چه هاجره رضي الله عنها دَ حضرت ابراهیم عليه السلام غوندې دَ جلیل القدر پیغمبر موطوءة وه په غیر کښې چه کوم خوئی وو هغه دَ خاتم الانبیاء رسول اکرم ﷺ جدامجد اسماعیل عليه السلام وو. په دې مقام باندې دواړه دَ الله تعالی په حکم سره رسولې شوې وو. ددې وجوهاتو په وجه الله تعالی هغوی ته دَ عظمت او هیبت شان ورکړې وو په دې وجه جرهم دَ څه زبردستئی اراده پورې هم اونه کړه او شرط ئې قبول کړو. والله اعلم.

قوله: فَأَلْفَى ذَلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ: ذلك فاعل او أم إسماعيل مفعول دی. ذلك نه دَ جرهم استئذان طرف ته اشاره ده. او تقدیری عبارت داسې دې. «فألفى استئذان جُرْهُمَ بِالنُّزُولِ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ»(۶) لفظی ترجمه ده دَ حصاریدو دَپاره دَ جرهم استئذان ام اسماعیل پیدا کړه.

دې نه پس په روایت کښې دی «وهی تحب الأنس» دا جمله حالیه ده یعنی ام اسماعیل پخپله هم انس او رفاقت خوښولو چه دلته څه خلق راشی او آباد شی په دې وجه هغې په خوشحالئی سره جرهم ته دَ قیام اجازت ورکړو.

---

(۱) فتح الباري: ۴۹۵/۸ إرشادالساري: ۲۹۲/۷.

(۲) مشارق الأنوار: ۲۳۳/۲ فتح الباري وعمدة القاري: مصابیح الجامع: ۱۲۵/۷ التوضيح: ۳۹۶/۱۹.

(۳) إرشادالساري: ۲۹۳/۷.

(۴) عمدة القاري: ۳۵۷/۱۵ إرشادالساري: ۲۹۳/۷.

(۵) عمدة القاري: ۳۵۴/۱۵.

(۶) إرشادالساري: ۲۹۴/۷.

هغوی دَ خاندان نور خلق هم راؤغوښتل اودلته ئې کورونه جوړولوسره اووسیدل. دادَ اسماعیل علیه السلام دَ وړوکوالی زمانه وه. هغه دَخپل عمر دَ جرهم قبیلې هلکانوسره ګرځیدلو او لویو توقو کښې حصه واخسته اودَ هغوی نه ئې عربي ژبه زده کړه.

یواشکال اودهغې جواب: وَتَعَلَّمَ مِنْهُمُ الْعَرَبِيَّةَ..... دَحدیث باب په دې عبارت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام دَ قبیله جرهم نه عربي زده کړه. دَدې نه په بدیهي توګه دا معلومه شوه چه عربي هغه وخت یو رائج زبان وو اودَ اسماعیل علیه السلام دَ پیدا کیدو نه مخکښې دَخلقو په مینځ کښې دَ اظهار ذریعه وه. په دې باندې اشکال وارد کیږي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې تصریح ده چه دَ ټولو نه اول کوم سړي په عربي ژبه کښې خبرې اوکړې هغه اسماعیل علیه السلام وو. دَ روایت الفاظ دي: (أَوَّلُ مَنْ نَطَقَ بِالْعَرَبِيَّةِ إِسْمَاعِيلُ) دا روایت حاکم په خپل مستدرك کښې نقل کړې دې.[1] په ظاهره په دواړو روایاتو کښې تعارض ښکاري.

① شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولوسره فرمائي چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې دَ اولیت نه اولیت مطلقه مراد نه دې بلکه دا اولیت دَ خاندان ابراهیمي سره متعلق دې اومطلب دادې چه دَ ابراهیم علیه السلام په اولاد کښې دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام په عربي ژبه کښې خبرې اترې اوکړې.[2]

② زبیر بن بکار دَحضرت علي رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې: (أَوَّلُ مَنْ فَتَقَ اللهُ لِسَانَهُ بِالْعَرَبِيَّةِ الْمُبِينَةِ إِسْمَاعِيلُ)[3] یعنی الله تعالی په فصیح عربي باندې دَ ټولو نه اول چه دَ کوم سړي ژبه روانه کړې هغه اسماعیل علیه السلام دې. دَدې روایت نه ثابته شوه چه دَ ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې اولیت مطلقه نه بلکه اولیت بالفصاحة مراد دې اومطلب دادې چه عربي کښې خبرې اترې کونکي خودَ اول نه موجود وو لیکن دَهغوی ژبه غیر فصیح وه فصیح عربي دَ ټولو نه اول اسماعیل علیه السلام ته اوخودلې شوه.[4]

قوله: وَأَنْفَسَهُمْ: دا لفظ دَ أَنْفَسَ نفاسة نه دَماضي صیغه ده. یعنی حضرت اسماعیل علیه السلام په حسن صورت او سیرت سره خپل ځان دهغوی په نظرونو کښې نفیس جوړ کړو په کوم سره چه دَهغوی په زړونو کښې رغبت پیدا شو اودَ اسماعیل علیه السلام سره ئې دَ مصاهرت رشته قائمه کړه.[5] دَ اسماعیلي په روایت کښې دَ أَنْفَسَهُمْ په ځائې آنَسَهُمْ وارد دې یعنی هغوی ئې مانوس کړه.[6]

قوله: زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ: مطلب دا چه جرهم دَخپل خاندان یوه ښځه اسماعیل علیه السلام ته واده کړه. ابن اسحاق رحمه الله دَ هغې نوم عماره بنت سعد بن اسامه نقل کړې دې. علامه سهیلي رحمه الله فرمائیلي دَهغې نوم جدی بنت سعد وو.[7] عمر بن شیبه رحمه الله فرمائي دَهغې نوم حبی بنت اسعد وو. والله اعلم.[8]

قوله: يُطَالِعُ تَرِكَتَهُ: یعنی دَ اسماعیل علیه السلام دَ واده نه پس ابراهیم علیه السلام دَ خپلې ترکه خیال ساتلو او پالنې دَپاره تشریف راوړو. ترکه دَ راء په کسره سره دَ شترمرغ هګئی ته وائي. شترمرغ دَ هګو اچولونه پس هغه پریږدي او ځي

---

[1] أخرجه الحاکم في المستدرك: ۶۰۲/۲وقال: هذا حدیث صحیح الإسناد: ۴۰۲۹لم یخرجاه.
[2] إرشادالساري: ۲۹۴/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح للسیوطي: ۳۳۵/۳.
[3] فتح الباري: ۴۰۷/۸إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[4] فتح الباري: ۴۰۷/۸إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[5] إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[6] إرشادالساري: ۲۹۴/۷.
[7] الروض الأنف للسهیلي: ۴۷/۱دار إحیاء التراث العربي بیروت: ۱۴۲۱هجری.
[8] فتح الباري: ۴۹۸/۸أرشادالساري: ۲۹۴/۷والتوشیح علی الجامع الصحیح: ۳۳۶/۳.

دَ هگو په لټون کښې واپس راځی نوچه کومه هګئی هم ملاؤ شی په هغې باندې کینی. سره دَدې چه که هغه هګئی دَ ده خپله هم نه وی په دې وجه دَ شتر مرغ هګئی ته التریکة وائی. یو شاعر دا دَ مثل په توګه په یو شعر کښې وئیلې دی.

کتارکة بیضها بالعراء　　　وحاضنة بیض أخری صباحا (۱)

بعض حضراتو دَدې نه استدلال کړې دې چه ذبیح حضرت اسحاق علیه السلام وو. ابراهیم علیه السلام خو اسماعیل علیه السلام دَ رضاعت په عمر کښې پریخودې وو تلې وو اوچه کله نې واپس تشریف راوړو نوهغه وخت خوان او واده نې کړې وو اوهاجره بی بی وفات شوې وه. په مینځ کښې دَ څه بل ملاقات تصریح نشته دې اودَ ذبح واقعه په وړوکوالی کښې اودَ حضرت هاجره بی بی په ژوند کښې راپیښه شوې وه. که چرې اسماعیل علیه السلام ذبیح وې نو په مینځ کښې به دَ ذبح دَ واقعه ذکر ضرور کیدو لهذا دَدې نه ثابته شوه چه ذبیح اسماعیل علیه السلام نه بلکه اسحاق علیه السلام دې.

دَدې جواب دادې چه په روایت کښې اختصار دې په دې کښې سره دَدې چه دَدې واقعې تصریح نشته دې لیکن بعض روایاتو کښې تصریح شته چه ابراهیم علیه السلام دَهغوی دَ خیال ساتلو دَ پاره په براق باندې کیناستو او هره میاشت به راتلو. بله خبره داده چه که دَ اختصار دَ وجې نه په حدیث کښې دَ واقعه ذکر نه دی کړې شوې نو نفی هم نه ده کړې شوې. (۲)

قوله: فقالت خرج یبتغی لنا: مطلب دادې چه کله حضرت ابراهیم علیه السلام دَ خپل بال بچ دَ خیر خیریت معلومولو دَپاره څه موده پس مکې ته تشریف راوړو اودَ اینګور نه نې دَ اسماعیل علیه السلام باره کښې سوال اوکړو چه هغه چرته دې نوهغې اووئیل چه دَ رزق په لټون کښې وتلې دې. دَ ابن جریج په روایت کښې تصریح ده چه اسماعیل علیه السلام ښکار دَ کسب په توګه دَ معاش ذریعه جوړ کړې وو. (۳) دَ ابوجهم رحمه الله په روایت کښې دی چه اسماعیل علیه السلام به څاروی څرول. دَ کور نه په وتو به نې لینده په اوږه کړه او په غشو سره به نې ښکار کولو. (۴)

قوله: قولی له یغیر عتبة بابه: عتبه دَ دروازې چوکاټ ته وائی اودلته دا دَ ښځې دَپاره کنایه ده. په ښځه باندې دَعتبه اطلاق عتبه سره په بعض صفاتو کښې مماثلت دَ وجې نه کړې شوې. چوکاټ دَ دروازې او دَ کور دننه څیزونو دَ حفاظت ذریعه ده. دادَ خپو لاندې کولې شی. ښځه هم دَ خاوند په غیر موجودګئی کښې دَ کور حفاظت کوی اودَ هغه موطوءة وی. (۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی زمونږ شیخ امام بلقینی رحمه الله مونږ ته اوخودل دا لفظ دَ کنائی طلاق نه دې او که چرې وینا کونکی دَ طلاق نیت اوکړونو په دې سره به طلاق واقع شی. مثلاً که چرته چا اووئیل «غیرت عتبة بابی» یا «عتبة بابی مغیرة» اودې سره نې دَ طلاق نیت اوکړو نو طلاق به واقع کیږی. والله اعلم. (۶)

قوله: وتزوج منهم امرأة أخری رومبې بی بی ته دَ طلاق ورکولونه پس اسماعیل علیه السلام هم دَ قبیله جرهم یوې ښځې سره نکاح اوکړه. دهغې په نوم کښې مختلف اقوال دی علامه واقدی رحمه الله اودَ هغه په اتباع کښې مسعودی اوسهیلی رحمه الله فرمائی سامه بنت مهلهل بن سعد وو. (۱) یو قول دادې چه دَ هغې نوم عاتکه وو. (۲)

---

(۱) فتح الباری: ۸/۴۹۸.
(۲) فتح الباری: ۸/۴۹۸أرشادالساری:۷/۲۹٤عمدة القاری: ۱۵/۳۵۲.
(۳) فتح الباری: ۸/۴۹۸.
(٤) المصدر السابق.
(۵) فتح الباری: ۸/۴۹۹.
(۶) فتح الباری: ۸/۴۹۹.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د عمر بن شبیه رحمه الله د "کتاب مکة" یوه قدیم نسخه زما د نظر نه تیره شوې په هغې کښې د اسماعیل علیه السلام د دویمې بی بی نوم بشامه بنت مهلهل بن سعد بن عوف تحریر وو.[3]
بعض حضراتو جدة بنت الحارث بن مضاض نوم خودلې دې. خو ابن سعد رحمه الله د ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره دهغې نوم رعله بنت مضاض بن عمرو نقل کړې دې. ابن کلبی رحمه الله او سهیلی وائی سیده بنت مضاض دهغې نوم وو. د ابوجهم رحمه الله په روایت کښې د بی بی د نوم تصریح نشته البته په دې کښې د پلار نوم مضاض راغلې دې. محمد بن سعید جوانی رحمه الله وائی چه دویمه بی بی هاله بنت حارث وه. بعض حضراتو حنفاء او سلمٰی نوم هم نقل کړې دې.[4]

قوله: فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ إِلَّا لَمْ يُوَافِقَاهُ: یعنی چه غیر مکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفا کوی نو دا دواړه څیزونه به دهغه د پاره غیر موافق وی اوهغه به په بیمارئ کښې اخته کیږی. (خلا علی الشیء خَلاءً) معنی ده په یو څیز باندې اکتفاء کول. (خَلَا عَلَى اللَّحْمِ أَوْ عَلَى اللَّبَنِ: أَيْ لَمْ يَخْلِطْ بِهِ شَيْئًا غَيْرَهُ) یعنی هغه صرف په پیښو یا غوښه باندې اکتفاء اوکړه او په هغې کښې بل یو څیز ملاوولو سره اونه خوړلو
دحدیث ابوجهم رحمه الله الفاظ دی: (لَيْسَ أَحَدٌ يَخْلُو عَلَى اللحم والماء بغير مكة إلا اشتكى بطنه) یعنی که څوك هم غیر مکی سړې په غوښه او اوبو باندې اکتفاء اوکړی نودهغه هاضمه به خرابیږی. [5]هم دې حدیث ابی جهم رحمه الله کښې دا اضافه هم ده: (فقالت: أنزل –رحمك الله– فَاطْعَمْ وَاشْرَبْ، قال: إني لا أستطيعُ النُّزُولَ، قالت: فَإِنِّي أَرَاكَ أَشْعَثَ، أَفَلَا أَغْسِلُ رَأْسَكَ وَأَدْهِنُهُ؟ قال: بَلَى إِنْ شِئْتِ. فَجَاءَتْهُ بِالْمَقَامِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ أَبْيَضُ مِثْلُ الْمَهَاةِ، وَكَانَ فِي بَيْتِ إِسْمَاعِيلَ مُلْقًى، فَوَضَعَ قَدَمَهُ الْيُمْنَى، وَقَدَّمَ إِلَيْهَا شِقَّ رَأْسِهِ وَهُوَ عَلَى دَابَّتِهِ، فَغَسَلَتْ شِقَّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنَ، فَلَمَّا فَرَغَ، حَوَّلَتْ لَهُ الْمَقَامَ حَتَّى وَضَعَ قَدَمَهُ الْيُسْرَى، وَقَدَّمَ إِلَيْهَا بِرَأْسِهِ، فَغَسَلَتْ شِقَّ رَأْسِهِ الْأَيْسَرَ، فَالْأَثَرُ الَّذِي فِي الْمَقَامِ مِنْ ذَلِكَ ظَاهِرٌ، فِيهِ مَوْضِعُ الْعَقِبِ وَالْأَصَابِعِ)[6]
یعنی اینګورئ اووئیل تاسو د سورلئ نه راکوزشئ څه خوراك څښاك اوکړئ. ابراهیم علیه السلام اووئیل زه نه شم کوزیدې. اینګور ورته اووئیل ستاسو ویښته خیرن دی آیا ستاسو سر اونه وینځم او په دې کښې تیل اونه لګوم؟ وئی فرمائیل چه که ته دا خدمت کول غواړې نوولې نه. اینګور هغه مقام ابراهیم ته راوستلو چه هغه وخت د شیشې په شان سپین وو اود اسماعیل علیه السلام په کور کښې پروت وو. چنانچه ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ښې خپه کیخوده او هم په سورلئ باندې په ناسته نې د خپل سر یو طرف د اینګور طرف ته راټیټ کړو، اینګور د هغه د سر ښې طرف وینځلو نه فارغ شوه نومقام ابراهیم نې راؤګرځولو بل طرف ته نې راوړو ابراهیم علیه السلام په هغې باندې ګسه خپه کیخوده د سر ګسه حصه نې د اینګور طرف ته راټیټه کړه هغې د ابراهیم علیه السلام د سر ګسه حصه اووینځله. په مقام ابراهیم کښې چه د خپې کوم نقش دې هغه هم په دې وجه سره دې په کوم کښې چه د پوندې او ګوتو نښې واضحه ښکاری.

قوله: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا: کله چه ابراهیم علیه السلام راغلو نوهغوی اسماعیل علیه السلام سره غاړه ملاؤ کړه اوځنګه چه د پلار او ځوئی ملاقات کیږی او په هغې کښې د مینې اظهار کیږی دغه شان د دواړو طرفونه د مینې اظهار اوشو. بیا ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل چه الله تعالی حکم دې چه زه په دې ځائی باندې بیت الله جوړ کړم. دواړه

---

[1]) فتح الباری: ۴۹۹/۸ أرشاد الساری: ۲۹۴/۷.
[2]) المصدر السابق.
[3]) فتح الباری: ۴۹۹/۸.
[4]) د تفصیل دپاره اوګورئ فتح الباری: ۴۹۹/۸.
[5]) أخبار مكة للفاكهي: ۸۵/۵ دار خضر بیروت.
[6]) أخبار مكة للفاكهي: ۸۵/۵ دار خضر بیروت فتح الباری: ۸/ ۵۰۰-۴۹۹ إرشاد الساری: ۲۹۵/۷.

یوځائی شو او بیت الله ئې جوړ کړو. یو روایت کښې دی چه دَ بیت الله په جوړولو کښې دواړو سره نور خوك شریك نه شو حالانکه دَ جرهم والادلته آباد وو او دَ اسماعیل علیه السلام مجاورین هم وو.[1] په حدیث ابی جهم رحمه الله کښې دی چه دَ تعمیر کعبه په وخت دَحضرت ابراهیم علیه السلام عمر سل کاله او دَ حضرت اسماعیل علیه السلام عمر دیرش کاله وو.[2]

قوله: وكان البيت مرتفعا من الأرض كالرابية جبرائیل علیه السلام حضرت هاجره ته زیرې ورکړو چه «إِنَّ هَاهُنَا بَيْتُ اللهِ يَبْنِي هٰذَا الْغُلَامُ وَأَبُوْهُ، وَإِنَّ اللهَ لَا يُضَيِّعُ أَهْلَهُ» په دې ځائې کښې بیت الله دې کوم چه به دا ماشوم او ده پلار دواړه یوځائی تعمیر کوی. په دې وجه به الله تعالی دَ بیت الله دا جوړونکی نه ضائع کوی اونه به نې هلاکوی. دَ روایت په مذکوره جمله کښې اوفرمائیل چه په دې وخت کښې بیت الله په کوم مقام باندې دې دا ځائې دَ غونډئ په شان دَمخ دَ زمکې دَ پاسه اوښکاره وو. ابن ابی حاتم رحمه الله دَحضرت عبدالله بن عمرو بن عاص رضی الله عنه روایت نقل کړې دې «لما كان زمن الطوفان رُفِعَ الْبَيْتُ، وَكَانَ الْأَنْبِيَاءُ يَحُجُّوْنَهُ وَلَا يَعْلَمُوْنَ مَكَانَهُ حَتّٰى بَوَّأَهُ اللهُ لِإِبْرَاهِيْمَ وَأَعْلَمَهُ مَكَانَهُ»[3]

یعنی دَ طوفان په زمانه کښې بیت الله شریف اوچت کړې شوې وو. چنانچه انبیاء کرام به دَ حج بیت الله په نیت سره راتلل لیکن هغوی ته مقام بیت الله معلوم نه وو تردې چه الله تعالی حضرت ابرهیم علیه السلام په دغه مقام باندې اودرولو او هغه ته ئې دَ بیت الله ځائې اوخودلو.

امام بیهقی رحمه الله دَ عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت په دویم طریق سره مرفوعاً نقل کړې دې دې کښې دی: «بَعَثَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ جِبْرِيْلَ إِلَى آدَمَ فَأَمَرَهُ بِنَاءِ الْبَيْتِ، فَبَنَاهُ آدَمُ، ثُمَّ أَمَرَهُ بِالطَّوَافِ بِهِ، وَقِيْلَ لَهُ أَنْتَ أَوَّلُ النَّاسِ، وَهٰذَا أَوَّلُ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ»[4] مطلب دادې چه الله تعالی دَ جبرائیل علیه السلام په ذریعه حضرت آدم علیه السلام ته دَ کعبې دَتعمیر حکم ورکړو. کله چه آدم علیه السلام دَ حکم تعمیل اوکړو او دَ کعبې دَتعمیر نه فارغ شو نوبیائی هغه ته دَ بیت الله نه چاپیره دَ طواف حکم ورکړو او هغه ته ئې اوئیل چه ته اولنې انسان ئې اودا ړومبې کور دې دکوم بنیاد چه دَ انسانانو دَ عبادت دَپاره کیخودې شو.

دغه شان په مصنف عبدالرزاق کښې عن ابن جریج عن عطاء په طریق سره روایت دې: «.....اهبط إلى الأرض، فابن لي بيتا ثم احفف كما رأيت الملائكة تحف بيتي الذي في السماء فيزعم أنه بناه من خمسة أجبل: حراء ومن لبنان، والجودي، ومن طور زينا، وطور سيناء وكان ربضه من حراء، فكان هذا بناء آدم، ثم بناه إبراهيم عليه السلام» دَدې دواړو روایتونو نه دا معلومیږی چه دَ بیت الله اولین جوړونکې حضرت آدم علیه السلام دې. دَ وهب بن منبه رحمه الله روایت دې چه دَ بیت الله اولنې جوړونکې شیث بن آدم علیه السلام دې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی اولنې روایت راجح دې چه بیت الله په اول خل حضرت آدم علیه السلام جوړ کړې دې.[5]

قوله: رفعا القواعد من البيت یعنی ابراهیم علیه السلام او اسماعیل علیه السلام دواړو دَدغه کور بنیاد کیخودو. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې سلسله کښې مختلف روایات نقل کړی دی دکوم خلاصه چه داده. دَ بیت الله ړومبې بنیاد حضرت آدم علیه السلام کیخودې دې اوهغه ته هغه مقام ملائکه خودلې وو چرته چه کعبه تعمیر کول وو. مګر دَ زرګونو کالو حادثاتو مودې اوشوې چه هغه بې نشانه کړې وه. البته اوس هم دغه غونډئ دَ راؤچتې شوې زمکې په صورت کښې موجود وه. دا ځائې دَ الله تعالی دَ وحې په ذریعه ابرهیم علیه السلام ته اوخودلې شو نوهغه دَ اسماعیل علیه السلام په امداد سره هغه کنستل شروع کړه. دَ کنستلو دوران کښې دَ مخکینی تعمیر بینادونه ښکاره شو اوهم په هغه بنیادونو باندې دَ بیت الله تعمیر اوکړې شو.[6]

---

[1]) فتح الباری: ۵۰۱/۸.

[2]) فتح الباری: ۵۰۰/۸.

[3]) فتح الباری: ۴۹۶/۸.

[4]) دلائل النبوة للبیهقی: ۴۵/۲باب ماجاء فی بناء الکعبة. دار الکتب العلمیة،ودار الریان للتراث.

[5]) فتح الباری: ۴۹۶/۸.

[6]) فتح الباری: ۵۰۱/۸.

روایاتوکښې دی چه کله د بیت الله دیوالونه اوچت شو نو په ابراهیم علیه السلام باندې ضعف او کمزوری شروع شوه او د کانړو اوچتولونه عاجز راغلو نو یو کانړې ئې موړه کړو. اسماعیل علیه السلام به دغه کانړی له په لاس سره سهارا ورکوله او ابراهیم علیه السلام به په هغې باندې ختلو سره تعمیر کولو. هم دغه مبارک کانړې دې چه نن د مقام ابراهیم په نوم سره یو عظیم یادګار په توګه باندې محفوظ دې. نن صبا چه حجر اسود په کوم ځائی لګیدلې دې کله چه تعمیر تردغه حده پورې اورسیدو نوجبرائیل علیه السلام هغوی ته لار خودنه اوکړه اوحجر اسود ئې د هغوی په مخ کښې د یوغر نه راؤویستلو ورکړو. دې ته د جنت نه راوړلې شوې کانړې وئیلې شي. جبرائیل علیه السلام هغوی ته دا کانړې د لګولو د پاره ورکړې وو. (١)

[٣١٨٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: لَمَّا كَانَ بَيْنَ إِبْرَاهِيمَ وَبَيْنَ أَهْلِهِ مَا كَانَ، خَرَجَ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّ إِسْمَاعِيلَ، وَمَعَهُمْ شَنَّةٌ فِيهَا مَاءٌ، فَجَعَلَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ، فَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى قَدِمَ مَكَّةَ فَوَضَعَهَا تَحْتَ دَوْحَةٍ، ثُمَّ رَجَعَ إِبْرَاهِيمُ إِلَى أَهْلِهِ، فَاتَّبَعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، حَتَّى لَمَّا بَلَغُوا كَدَاءً نَادَتْهُ مِنْ وَرَائِهِ: يَا إِبْرَاهِيمُ إِلَى مَنْ تَتْرُكُنَا؟ قَالَ: إِلَى اللَّهِ، قَالَتْ: رَضِيتُ بِاللَّهِ، قَالَ: فَرَجَعَتْ فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ الشَّنَّةِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، حَتَّى لَمَّا فَنِيَ المَاءُ، قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، قَالَ فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا فَنَظَرَتْ، وَنَظَرَتْ هَلْ تُحِسُّ [ص: ١٣٥] أَحَدًا، فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، فَلَمَّا بَلَغَتِ الوَادِيَ سَعَتْ وَأَتَتِ المَرْوَةَ، فَفَعَلَتْ ذَلِكَ أَشْوَاطًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، تَعْنِي الصَّبِيَّ، فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَإِذَا هُوَ عَلَى حَالِهِ كَأَنَّهُ يَنْشَغُ لِلْمَوْتِ، فَلَمْ تُقِرَّهَا نَفْسُهَا، فَقَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ، لَعَلِّي أُحِسُّ أَحَدًا، فَذَهَبَتْ فَصَعِدَتِ الصَّفَا، فَنَظَرَتْ وَنَظَرَتْ فَلَمْ تُحِسَّ أَحَدًا، حَتَّى أَتَمَّتْ سَبْعًا، ثُمَّ قَالَتْ: لَوْ ذَهَبْتُ فَنَظَرْتُ مَا فَعَلَ، فَإِذَا هِيَ بِصَوْتٍ، فَقَالَتْ: أَغِثْ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ خَيْرٌ، فَإِذَا جِبْرِيلُ، قَالَ: فَقَالَ بِعَقِبِهِ هَكَذَا، وَغَمَزَ عَقِبَهُ عَلَى الأَرْضِ، قَالَ: فَانْبَثَقَ المَاءُ، فَدَهَشَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ، فَجَعَلَتْ تَحْفِزُ، قَالَ: فَقَالَ أَبُو القَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ تَرَكَتْهُ كَانَ المَاءُ ظَاهِرًا». قَالَ: فَجَعَلَتْ تَشْرَبُ مِنَ المَاءِ وَيَدِرُّ لَبَنُهَا عَلَى صَبِيِّهَا، قَالَ: فَمَرَّ نَاسٌ مِنْ جُرْهُمَ بِبَطْنِ الوَادِي، فَإِذَا هُمْ بِطَيْرٍ، كَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا ذَاكَ، وَقَالُوا: مَا يَكُونُ الطَّيْرُ إِلَّا عَلَى مَاءٍ، فَبَعَثُوا رَسُولَهُمْ فَنَظَرَ فَإِذَا هُمْ بِالْمَاءِ، فَأَتَاهُمْ فَأَخْبَرَهُمْ، فَأَتَوْا إِلَيْهَا فَقَالُوا: يَا أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، أَتَأْذَنِينَ لَنَا أَنْ نَكُونَ مَعَكِ، أَوْ نَسْكُنَ مَعَكِ، فَبَلَغَ ابْنُهَا فَنَكَحَ فِيهِمُ امْرَأَةً، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ فَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، قَالَ: قُولِي لَهُ إِذَا جَاءَ غَيِّرْ عَتَبَةَ بَابِكَ، فَلَمَّا جَاءَ أَخْبَرَتْهُ، قَالَ: أَنْتِ ذَاكِ، فَاذْهَبِي إِلَى أَهْلِكِ، قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، قَالَ: فَجَاءَ، فَقَالَ: أَيْنَ إِسْمَاعِيلُ؟ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ: ذَهَبَ يَصِيدُ، فَقَالَتْ: أَلاَ تَنْزِلُ فَتَطْعَمَ وَتَشْرَبَ، فَقَالَ: وَمَا طَعَامُكُمْ وَمَا شَرَابُكُمْ؟ قَالَتْ: طَعَامُنَا اللَّحْمُ وَشَرَابُنَا المَاءُ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي طَعَامِهِمْ وَشَرَابِهِمْ، قَالَ:

(١) قصص القرآن: ١٦٨/١.

فَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَرَكَةٌ بِدَعْوَةِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمَا وَسَلَّمَ» قَالَ: ثُمَّ إِنَّهُ بَدَا لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ لِأَهْلِهِ: إِنِّي مُطَّلِعٌ تَرِكَتِي، فَجَاءَ فَوَافَقَ إِسْمَاعِيلَ مِنْ وَرَاءِ زَمْزَمَ يُصْلِحُ نَبْلًا لَهُ، فَقَالَ: يَا إِسْمَاعِيلُ، إِنَّ رَبَّكَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا، قَالَ: أَطِعْ رَبَّكَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ أَمَرَنِي أَنْ تُعِينَنِي عَلَيْهِ، قَالَ: إِذَنْ أَفْعَلَ، أَوْ كَمَا قَالَ: قَالَ فَقَامَا فَجَعَلَ إِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة:۱۲۷]. قَالَ: حَتَّى ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ، وَضَعُفَ الشَّيْخُ عَنْ نَقْلِ الْحِجَارَةِ، فَقَامَ عَلَى حَجَرِ الْمَقَامِ، فَجَعَلَ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} [البقرة:۱۲۷] [ص ۳۲۵-۳۲۷][ر: ۲۲۳۹]

دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما حدیث په دریم طریق سره ذکر کړې دې. دې سره متعلق تشریحات او ضروری مطالب د تیروشوو روایتونو په ضمن کښې تیرشوی دی.

د احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل شوې مذکوره روایت په دریو طرق سره امام بخاری رحمه الله ذکرکړې دې او د دې ټولو ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې ځکه چه د ټولو تعلق د حضرت ابراهیم علیه السلام قصې سره دې.[1]

علامه عینی رحمه الله فرمائیلی چه دا باب هم «باب قوله الله: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾» تتمه ده.[2]

[۳۱۸۶]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ [ص:۱۳۶] رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ أَوَّلَ؟ قَالَ: «الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ» قَالَ: قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ «الْمَسْجِدُ الْأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: «أَرْبَعُونَ سَنَةً، ثُمَّ أَيْنَمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلَاةُ بَعْدُ فَصَلِّهْ، فَإِنَّ الْفَضْلَ فِيهِ» [ص ۳۲۷][۳۲۳۴][3]

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد) لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زیاد بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب الجهاد من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[5]

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1]) عمدة القاري: ۳۴۸/۱۵ دار الكتب العلمية.

[2]) عمدة القاري: ۳۶۰/۱۵.

[3]) أخرجه أيضاً في نفس الكتاب باب قول الله تعالى ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمَانَ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ رقم: ۳۴۲۵ والنسائي في سننه، في كتاب المساجد باب ذكر أي مسجد وضع أولاً رقم: ۶۹۱ وابن ماجه في سننه، في كتاب المساجد والجماعات، باب أي مسجد وضع الأول رقم: ۷۵۳ وأحمد في سننه: ۱۶۰/۵، ۱۵۶، ۱۵۰.

[4]) كشف الباري: ۴۱۳/۳.

[5]) كشف الباري: ۳۰۱/۲.

ابراهيم التيمي: دا ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمي رحمة الله عليه دې. دَدوی تذکره (كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تیره شوې ده. [۲]

عن ابيه: دا دَدوی والد يزيد بن شريك تيمي رحمة الله عليه دې. [۳]

قوله: فقلت: يارسول الله! أي مسجد وضع في الأرض أول.....: حضرت ابوذر غفاری رضي الله عنه وائی چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه دېولو نه اول په زمکه باندې کوم يو جمات جوړشوې دې؟ حضورپاك اوفرمائيل مسجد حرام. ما عرض اوکړو بيا کوم يو؟ حضورپاك اوفرمائيل مسجد اقصی. ما عرض اوکړو ددواړو په (تاسيس يعنی بنياد کيخودو) کښې دَ څومره مودې فاصله ده؟ حضورپاك اوفرمائيل څلويښت کاله. بيا چه ته چرته دَمونځ وخت پيدا کړې هم هلته مونځ کوه ځکه چه فضيلت هم دَ مانځه په کولو کښې دې.

مختلف ادوارو کښې دَكعبة الله دَ تعمير بيان: أي بيت وضع..... دلته دَ بيت نه مطلق بيت مراد نه دې بلکه بيت العبادت مراد دې. يعنی سوال دَعام کور متعلق نه وو دَعبادت دَ کور سره متعلق وو چه په مخ دَ زمکې دَ ټولو نه اول کومه يوه عبادت خانې بنياد کيخودې شوې. اسحاق بن راهويه رحمة الله عليه دَ حضرت علي رضي الله عنه يو روايت په صحيح سند سره نقل کړې دې. په هغې کښې دَ بيت العبادة تصريح ده: (كانت البيوت قبله، ولكنه كان أَوَّلَ بيتٍ وُضِعَ لِعِبَادَةِ الله) [۴] يعنی عام کورونه ددې نه وړاندې هم موجود وو ليکن دَ عبادت دَپاره كعبة الله اولنې کور دې دکوم بنيادچه کيخودې شو.

دَكعبة الله بنياد دَټولو نه اول حضرت آدم عليه السلام کيخودې او بيا ابراهيم عليه السلام، عمالقه اوجرهم په ترتيب مختلف ادوارکښې ددې تعمير کړې. دې نه پس درسول الله ﷺ دَ ځوانئ په زمانه کښې قريشو ددې تعمير کړې. بيا عبدالله ابن زبير رضي الله عنه په خپل دورخلافت کښې دا تعمير کړو. حجاج بن يوسف چه راغلو دا ئې وړانه کړه او جديد تعميرئې اوکړو. تردغه وخته پورې هم هغه تعمير راروان دې او په دې کښې هيڅ بدلون نه دې کړې شوې.

وئيلې شې چه هارون الشيد د حجاج بن يوسف طرزتعمير نړلوسره كعبة الله دوباره دَحضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه په طرزباندې جوړول غوښتل. په دې سلسله کښې هارون الرشيد دَ امام مالك رحمة الله عليه نه تپوس اوکړو نوامام مالك رحمة الله عليه اوفرمائيل: (نَشَدْتُكَ اللهَ يا أميرَ المُؤمِنِينَ أَنْ تَجْعَلَ هٰذَا البَيْتَ لُعْبَةً للملوك لا يَشَاءُ أَحَدٌ إلا نَقَضَهُ وَبَنَاهُ، فَتَذْهَبُ هَيْبَتُهُ مِنْ صُدُورِ النَّاسِ) [۵]

يعنی اې امير المؤمنين تاسو ته دَالله تعالی واسطه درکوم وايم چه دا کور دَ حکمرانانو دَپاره دَلوبې اوتماشې برخيز مه جوړوه. ګنی چه څوك هم راځی هغه به دا وړانولو سره تعمير کوی. دغه شان به دَ دې هيبت او وقار دَ زړونو نه اوچت شی.

دَ اقصی دَ تسميه وجه: المسجد الأقصی..... دې نه بيت المقدس مراد دې. أقصی آخری، انتها اودَ لرې لرې معنی کښې استعماليږی. بيت المقصد ته المسجد الأقصی وئيلو څه وجه ده. په دې کښې مختلف اقوال دی:

---

[۱] كشف الباری: ۲/۲۵۱.

[۲] كشف الباری: ۲/۵٤٤.

[۳] كتاب فضائل المدينة باب حرم المدينة رقم: ۱۸۷۰.

[٤] فتح الباری: ۸/۵۰٤كنز العمال: ۲/۳۷۸رقم الحديث: ٤۲۹۷مؤسسة الرسالة، تفسير ابن أبي حاتم، سورة آل عمران قوله تعالی: ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ﴾ الآية ۹۶، ص: ۷۰۷ رقم الحديث: ۳۸۲۷مكتبة نزار مصطفی.

[۵] فتح الملهم: ۱/۳٤۱.

① یو قول دادې چه بیت المقدس اوکعبة الله په مینځ کښې فاصله ډیره زیاته اوږده ده په دې وجه دې ته اقصٰی ونیلی شي.
② بعض حضراتو ونیلی دی چه بیت المقدس پسې شاته دَ عبادت بل څه ځائی نشته دې په دې وجه دې ته اقصٰی ونیلی شي.
③ یو قول دادې چه (بُعد عن الأقذار والخبائث) دَ وجې نه دې ته اقصٰی ونیلې شوې.([1])

کعبة الله او مسجداقصٰی په مینځ کښې دَ زمانې دَمسافت تحقیق: اربعون سنة..... حافظ ابن جوزی رحمه الله فرمائیلی دلته اشکال وارد کیږی دکعبة الله بانی حضرت ابراهیم علیه السلام دې اودَبیت المقدس بانی حضرت سلیمان علیه السلام دې. اودَ دواړو په مینځ کښې یو زرکاله نه زیاته موده فاصل ده حالانکه په مذکوره روایت کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه دَ دواړو تعمیر دَ څلویښتو کالو په فرق سره شوې دې. بیا هم پخپله دَ دې اشکال جواب ورکوی:
(أن الإشارة في الحديث إلى أول البناء ووضع أساس المسجد، وليس إبراهيم أول من بنى الكعبة، ولا سليمان أول من بنى بيت المقدس، فقد روينا أن أول من بنى الكعبة آدم، ثم انتشر ولده في الأرض، فجائز أن يكون بعضهم قد وضع بيت المقدس ثم بنى إبراهيم الكعبة)([2])
یعنی په دې روایت کښې په اصل دَدواړو مساجدو اول بناء طرف ته اشاره ده. حقیقت دادې چه ابراهیم علیه السلام دَ کعبة الله اولنې بانی نه دې او سلیمان علیه السلام هم دَ بیت المقدس اولنې بانی نه دې بلکه دا روایت مونږ نقل کړې دې چه دَ کعبة الله بنیاد اول دَ ټولو نه حضرت آدم علیه السلام کیخودې دې دَهغوی نه پس دَهغوی اولاد په زمکه کښې خواره شو نوممکن دی چه (سلیمان علیه السلام نه علاوه) په هغوی کښې بل چا دَ بیت المقدس بنیاد کیخودې وی اوبیا دَهغې نه پس ابراهیم علیه السلام دَ کعبة الله تعمیر کړې وی.
یعنی کله چه آدم علیه السلام دَ کعبة الله بنیاد کیخودو بیا دَ هغه په اولاد کښې بل چا دَ بیت المقدس بنیاد کیخودو. نو ممکن ده چه دَدې دواړو په مینځ کښې دَ څلویښتو کالو موده وی او په حدیث کښې هم دغه اول ځل بنیاد کیخودو ته اشاره وی.
دَحافظ ابن جوزی رحمه الله رائې ته حافظ ابن حجر رحمه الله هم ترجیح ورکړې ده اودَدې په تائید کښې دَ ابن هشام رحمه الله دا روایت نقل کړې دې چه کله آدم علیه السلام دَ کعبې دَ بنیاد نه فارغ شو نو الله تعالی هغه ته دَ بیت المقدس دَ سیل کولو حکم ورکړو چه هلته لاړ شه دَهغې بنیاد کیږده. چنانچه حضرت آدم علیه السلام دَ بیت المقدس بنیاد کیخودو او بیائی په هغې کښې مناسک اداکړل. نوممکن ده چه دَ دواړو بنیادونو په مینځ کښې دَ څلویښتو کاله موده وی او په روایت باب کښې دَ دې اعتبار کړې شوې وی([3])
بعض حضرات وائی چه دَ حضرت آدم علیه السلام دَ تخلیق نه وړاندې دوه زره کاله مخکښې ملائکه دَ کعبة الله بنیاد اول کیخودې وو او بیائی دې نه پس دَ بیت المقدس بنیاد کیخودو. په روایت کښې دَ دغه دواړو بنیادونو په مینځ کښې څلویښت کاله خودلې شوی دی.([4])

قوله: فإن الفضل فيه. یعنی اصل فضیلت خو دَمانځه دَ هغې په خپل وخت اداکولو کښې دې. یوروایت کښې دلته (والأرض لك مسجد) اوبعض کښې (فإن الأرض كلها مسجد) اضافه هم نقل ده یعنی په مخ دَ زمکې هره یوه حصه باندې هم مونځ کول جائز دی.([5])

---

[1]) فتح الباري: ۵۰۴/۸ إرشاد الساري: ۳۰/۷.
[2]) فتح الباري: ۵۰۴/۸.
[3]) فتح الباري: ۵۰۵/۸.
[4]) فتح الملهم: ۳۴۲/۱.
[5]) فتح الباري: ۵۰۵/۸.

[٣١٨٧] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى الْمُطَّلِبِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَلَعَ لَهُ أُحُدٌ فَقَالَ: «هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ، اللَّهُمَّ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ لاَبَتَيْهَا» وَرَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ٣٣٢] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: داعبدالله بن مسلمه بن قعنب حارثی بصری رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن) لاندې تیره شوې ده. [2]

مالک: دا امام دارالهجرة مالك بن انس رحمه الله دي. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. [3]

عمرو بن ابی عمرو: داعمرو بن ابی عمرو میسره مولی المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشی رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (كتاب العلم باب الحرص على الحديث) لاندې تیره شوې ده. [4]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم طلع له أحد فقال........: دَحضرت انس بن مالك رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دَ احد غر په نظر راغلو نوونی فرمائیل دا هغه غر دې چه مونږ سره محبت کوی او مونږ ده سره محبت کوو. یا الله ابراهیم مکه حرم اوګرځولو او زه مدینه حرم ګرځوم چه دَ دوو کاڼړی ژنو زمکو په مینځ کښې واقع ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه امام بخاری رحمه الله حرم مدینه اوجبل احد سره متعلق دَحضرت انس رضي الله عنه روایت موصولاً اودَحضرت عبدالله بن زید رضي الله عنه روایت تعليقاً ذکرکړې دي اومقصد دَحضرت ابراهیم عليه السلام تذکره کول دی چه هغه مکه مکرمه حرم ګرځولې دي. [5]

په دې حدیث باندې کتاب الحج کښې تفصیلی بحث شوې دي او وړاندې کتاب المغازی کښې هم راځی. انشاء الله. [6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ (ان ابراهيم حرم.....) مناسبت واضح دې.

رَوَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم [انظر: ٢٠٢٢، ٢٧٣٢]

یعنی مذکوره روایت عبدالله بن زید رضي الله عنه هم دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روایت کړې دې. دا روایت امام بخاری رحمه الله (كتاب البيوع، باب بركة صاع النبي صلى الله عليه وسلم) لاندې (عن موسى عن وهيب عن عمرو بن يحيى عن عباد بن تميم الأنصاري عن عبدالله بن زيد عن النبي صلى الله عليه وسلم) په سند سره موصولاً نقل کړې دي. [7]

[٣١٨٨] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ ابْنَ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ

---

[1] مرتخريجه فی كتاب الصلاة باب مايذكر فی الفخذ رقم: ٣٧١.

[2] كشف الباری: ٨٠/٢.

[3] كشف الباری: ٢٩٠/١.

[4] كشف الباری: ٥١/٤.

[5] فتح الباری: ٥٠٥/٨.

[6] كشف الباری كتاب المغازی ص: ٢٥٣-٢٥٢.

[7] عمدة القاری: ٣٦٢/١٥.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ لَمَّا بَنَوُا الكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ»، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلاَ تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ؟ فَقَالَ: «لَوْلاَ حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالكُفْرِ»، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا أُرَى أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَرَكَ اسْتِلاَمَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الحِجْرَ، إِلَّا أَنَّ البَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ" وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ [ص ۳۳۳] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن یوسف: دا ابومحمد عبدالله بن یوسف تنیسی کلاعی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې تیره شوې ده. [2]

مالک: دا امام مالک بن انس رحمه الله دي.

ابن شهاب: د دوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. [3]

سالم بن عبدالله: دا ابوعمر یا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشی عدوی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب الإیمان باب الحیاء من الإیمان) لاندې تیره شوې ده. [4]

ابن ابي بکر: دا د حضرت ابوبکر رضي الله عنه نمسي عبدالله بن محمد بن ابی بکر رضي الله عنه دي. د دوی حالات (کتاب الحج باب فضل مکة وبنیانها) لاندې اوګورئی.

قوله: ألم تر أن قومك بنوا الكعبة.......: رسول الله ﷺ حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوفرمائیل آیا تا اونه لیدل چه ستا قوم د کعبې تعمیر اوکړو او د حضرت ابراهیم علیه السلام د بنیادونو نه ئې دا تعمیر کم کړو. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو یارسول الله! تاسو هغه د ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ولې نه راواپس کوئی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل (لولا حدثان قومك بالكفر) یعنی که ستاقوم نوی مسلمان شوې نه وې. په بل روایت کښې دلته د (لفعلت) تصریح ده. یعنی ما به ضرور دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې تعمیر کړې وه.

قریش نوی مسلمانان شوی وو او د کفر د زمانې د نفسیاتو نه لا دغه وخته پورې پوره نه وو وتلې. که د کعبې په تعمیر کښې ردوبدل کولو سره د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ددې تعمیر کړې وې نو د قریشو په زړونو کښې به شکوک او شبهات پیدا کیدې شو.

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائی چه که چرې حضرت عائشه رضي الله عنها دا خبره د رسول الله ﷺ نه اوریدلې ده او یقیناً ئې اوریدلې ده، نوزما په خیال رسول اکرم ﷺ رکنین: رکن عراقی او یمانی بنکلول هم په دې وجه ترک کړې وو چه کعبة الله د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې نه وه جوړه کړې شوې. حطیم سره متصل د عراق او شام طرف ته د کعبة الله د دیوالونو چه کوم ګوټونه دی دې ته رکن عراقی او رکن شامی وئیلې شی. حضور پاک

---

[1] مرتخریجه فی کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه فیقعوا فی أشد منه رقم: ۱۲۶.

[2] کشف الباری: ۱۱۳/٤.

[3] کشف الباری: ۲۲٤/۱.

[4] کشف الباری: ۲۸/۲.

دَدې استلام په دې وجه ترک کړې وو چه دا دواړه ګوټونه دَ حضرت ابراهيم دَ تعمير کړې شوى عمارت دَ ګوټونو په خائى نه وو. دا روايت (كتاب الحج باب بيان فضل مكة وبنيانها) لاندې تفصيل سره تيرشوې دې.

وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ. [ر: ۱۲۶]

دَ اسماعيل نه اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله مراد دې دَ امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه دَ روايت باب په سند کښې دَ ابن ابى بکر نه بل څوک مراد نه دى بلکه عبدالله بن محمد بن ابى بکر صديق رضى الله عنه مراد دې. ځکه چه دا روايت اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله هم نقل کړې دې او په دې کښې دَ عبدالله بن محمد رحمه الله تصريح ده. دَ اسماعيل روايت امام بخارى رحمه الله (كتاب التفسير باب: وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت وإسماعيل ربنا تقبل منا إنك انت السميع العليم) لاندې نقل کړې دې.[1]

[۳۱۸۹]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ۳۳۵-۳۳۶][۵۹۹۹][2]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابومحمد عبدالله بن يوسف كلاعى تنيسى رحمه الله دې. (كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب) لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده.[3]

مالک بن انس: دَتيرشوى حديث سند اوګورئ.

عن ابيه: دَدې نه دَهغوى والد ابوبکر بن محمد بن عمرو بن حزم انصارى خزرجى رحمه الله مراد دې. دَدوى تذکره (كتاب العلم باب كيف يقبض العلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

دَ ابوحميد ساعدى رضى الله عنه روايت دې چه صحابه کرامو عرض اوکړو يا رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ په تاسو باندې څنګه درود اوليږو؟ حضورپاک اوفرمائيل داسې وايئ: (اللهم صلى على محمد وأزواجه، وذريته، كما صليت على آل ابراهيم وبارك على محمد، وأزواجه، وذريته، كما باركت على ابراهيم إنك حميد مجيد) په عام توګه مشبه به اقوى وى او داسې په تشبيه کښې ناقص دَ کامل سره ملحق کولې شى. مګر دلته دا دَ ناقص دَ کامل سره دَملحق کولو دَ قبيل نه او نه ګڼړنى بلکه دا دَ غير معروف حال دَ معروف دَ حال په ذريعه دَ بيان کولو دَ قبيل نه دې ځکه چه په ابراهيم عليه السلام باندې دَ رحمت کيدو

---

[1] رقم الحديث: ٤٤٨٤ فتح البارى: ٥٠٥/٨ عمدة القارى: ٣٦٢/١٥.

[2] رواه البخارى فى الدعوات باب: هل يصلى على غير النبى صلى الله عليه وسلم، رقم الحديث: ٦٣٦٠ ومسلم فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد، رقم الحديث: ٩١١ وأبوداؤد فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعدالتشهد، رقم الحديث: ٩٧٩ والنسائى فى السهو، نوع آخر من الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحيث: ١٢٩٤ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٤٠٤/٤ رقم الحديث: ٢٤٧١.

[3] كشف البارى: ١١٣/٤.

[4] كشف البارى: ٦٩/٤

تذكره دَ هغه دَ متقدم كيدو دَ وجې نه معروف دی. كوم چه آيت مبارك ﴿وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكٰتُهٗ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ ۭ اِنَّهٗ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ﴾ كښې موجود دى.[1]

[٣١٩٠] - حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالاَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا أَبُو فَرْوَةَ مُسْلِمُ بْنُ سَالِمٍ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: أَلاَ أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً سَمِعْتُهَا مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقُلْتُ: بَلَى، فَأَهْدِهَا لِي، فَقَالَ: سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ الصَّلاَةُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ البَيْتِ، فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ عَلَّمَنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكُمْ؟ قَالَ: "قُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ [ص: ١٤٧] عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ" [ص ٣٣٧] [٤٥١٩، ٥٩٩٦] [2]

تراجم رجال

قيس بن حفص: دا ابومحمد قيس بن حفص بن قعقاع تميمى رحمه الله دي. (كتاب العلم باب قول الله عزوجل: ﴿وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا﴾) لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده.[3]

موسٰى بن اسماعيل: دا ابوسلمه موسٰى بن اسماعيل تبوذكى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالواحد: دا عبدالواحد بن زياد بصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب الجهاد من الإيمان) لاندې تيره شوې ده.[5]

ابوفروة مسلم بن سالم: دا ابوفروه مسلم بن سالم النهدى الكوفي رحمه الله دي. دوى دَ حسن بصرى، عبدالله بن عُكَيم جهنى، عبدالرحمن بن عيسٰى بن ابى ليلى، عبدالرحمن بن ابى اليلى او ابوالاحوص الجُشَمى رحمهم الله نه دَحديث روايت كړې دې. اودوى نه دَ جليل القدر محدثينو يو لوئى جماعت روايت كړې دې په هغوى كښې

---

[1] عمدة القارى: ٣٦٣/١٥ إرشاد السارى: ٣٠٢/٧.

[2] أخرجه البخارى فى كتاب التفسير أيضاً، فى باب قوله تعالى ﴿إِنَّ اللَّهَ وَمَلٰٓئِكَتَهٗ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ﴾ رقم الحديث: ٤٧٩٧ وفى كتاب الدعوات، باب الصلاة على النبى رقم الحديث: ٦٣٥٧ والإمام مسلم فى كتاب الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ٩٠٨ والإمام الترمذى فى كتاب الصلاة باب صفة الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ٤٨٣ والإمام أبوداؤد فى الصلاة باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم الحديث: ٩٧٦ والإمام النسائى فى السهو نوع آخر من الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ١٢٩٠ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٤٠٢/٤ رقم الحديث: ٢٤٦٧.

[3] كشف البارى: ٥٢٦/٤.

[4] كشف البارى: ٤٧٧/٣.

[5] كشف البارى: ٣٠١/٢.

یو څو ښکاره نومونه دادي: جعفر بن زیاد الاحمر، سفیان ثوري، سفیان بن عیینه، شریك بن عبدالله، شعبه بن حجاج، عمران بن عیینه، مسعر بن کدام او ابوعوانه رحمهم الله. [1]

یحیی بن معین رحمه الله د دوی باره کښې فرمائیلي ثقة [2] ابوحاتم محمد بن ادریس رحمه الله د دوی باره کښې فرمائي (صالح الحدیث لیس به بأس) [3] یعقوب بن سفیان رحمه الله د دوی باره کښې فرمائي (لابأس به) [4] ابن حبان رحمه الله د دوی ذکر ثقات کښې کړي دي. [5]

عبدالله بن عیسی: دا عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله دي. [6]

عبدالرحمن بن ابی لیلی: د دوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [7]

کعب بن عجره: دا کعب بن عجره بن امیه بن عدي القضاعي البلوي رضي الله عنه دي. [8]

لقیني کعب بن عجرة فقال.....: عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله وائي چه کعب بن عجره رضي الله عنه ماسره ملاؤ شو اووئې فرمائیل آیا زه تاته داسې هدیه درنه کړم چه ما د رسول الله ﷺ د ژبې مبارکې نه اوریدلې ده. ما ونیل ولې نه ضرور. نو کعب بن عجره رضي الله عنه اوونیل مونږ رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو یارسول الله! مونږ په تاسو باندې او ستاسو په اهل بیت باندې څنګه درود اووایو؟ ځکه چه په تاسو باندې (په تشهد کښې) سلام ونیل خو مونږ ته الله تعالی خودلې دي. حضور پاك اوفرمائیل داسې وایئې: (اللهم صل علی محمد وعلی آل محمد کما صلیت علی إبراهیم وعلی آل إبراهیم إنك حمیدٌ مجید. اللهم بارك علی محمد وعلی آل محمد کما بارکت علی إبراهیم وعلی آل إبراهیم إنك حمید مجید).

د ال محمد نه څوک مراد دي؟: د آل محمد نه څوك مراد دي؟ په دې سلسله کښې شراح مختلف اقوال نقل کړي دي:

① یو قول دادې چه دې نه هغه خلق مراد دي په کومو چه صدقه حرام کړې شوې ده. ② بعض حضراتو فرمائیلي دې نه اهل بیت مراد دي. ③ دریم قول دادې چه ازواج وذریت دواړه د آل محمد مصداق دي. [9]

حافظ ابن حجر رحمه الله او د هغوی په اتباع کښې علامه قسطلاني رحمه الله دې قول ته ترجیح ورکولوسره فرمائي چه د دې نه په مخکښې روایت کښې دي (اللهم صلی علی محمد وأزواجه، وذریته) په دې کښې د ازواج او ذریت تصریح ده. او دا په دې خبره باندې دلیل دې چه د آل محمد نه هم دغه دواړه مراد دي.

د حضرت عائشه رضي الله عنها په یو روایت کښې ازواج مطهرات باندې هم د آل محمد اطلاق شوې دې. د روایت الفاظ دادي: (ماشبع آل محمد من خبز مأدوم ثلاثة أیام) [1]

---

[1]) د شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۳۱/۱۰.

[2]) تهذیب الکمال: ۵۱۶/۲۷ تهذیب التهذیب: ۳۱/۱۰.

[3]) الجرح والتعدیل: ص: ۸۰۸

[4]) تهذیب التهذیب: ۱۳۱/۱۰.

[5]) ثقات لابن حبان: ۳۹۵/۵.

[6]) کتاب الصیام باب صیام أیام التشریق رقم: ۱۹۹۷، ۱۹۹۸.

[7]) کتاب الأذان باب حد إتمام الرکوع والاعتدال فیه رقم: ۷۹۲.

[8]) کتاب المحصر، باب الإطعام في الفدیة نصف صاع رقم: ۱۸۱۶.

[9]) إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.

په دې باندې اشكال وارد كيږي چه د حضرت ابوهريره رضي الله عنه په يو روايت كښې صلاة بعد التشهد كښې ازواج ذريت او اهل بيت دريواړو تصريح ده.([2]) خو په روايت باب كښې صرف ازواج او ذريت ذكر دي. د دې اشكال يو جواب خو دا دې په حديث كښې به د دريواړو ذكر شوې وي مگر د بعض راويانو نه چرته د يو ذكر ساقط شوې نوچه كومو راويانو ته ياد وو هغوى د دې تصريح اوكړه.([3]) دويم جواب دا دې چه صلاة بعد التهشد والا روايت كښې لفظ "آل" نه ازواج اوهغه خلق مراد دى په كومو چه صدقه حرام كړې شوې ده. او (من حرمت عليهم الصدقة) كښې ذريت هم شامل دي. دغه شان په احاديثو كښې تطبيق اوشو.([4]) د دې روايت سره متعلق به نور ابحاث كتاب التفسير كښې راځى.([5])

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دې روايت كښې ډير خل د ابراهيم عليه السلام ذكر شوې دې نو ترجمة الباب سره د دې مناسبت ښكاره دې.([6])

[٣١٩١]-حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَوِّذُ الحَسَنَ وَالحُسَيْنَ، وَيَقُولُ: "إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ، مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ، وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لاَمَّةٍ" [ص ٣٤١]([7])

تراجم رجال

عثمان بن ابي شيبة: داعثمان بن محمد بن قاضى ابوشيبه ابراهيم بن عثمان عبسى كوفى رحمه الله دې. په سند كښې د دوى نسبت د نيكه طرف ته كړې شوې دې.

جرير: داجرير بن عبد الحميد بن قرط ضبى رازى رحمه الله دې.

منصور: دا ابوعتاب منصور بن المعتمر اسلمى الكوفي رحمه الله دې. د ذكرشوو دريواړو حضراتو تذكره (كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة) لاندې تيره شوې ده.([8])

منهال: دامنهال بن عمرو الاسدى رحمه الله دې. هغوى د يعلى، عبدالله بن حارث، زاذان الكندى، سويد بن غفله، محمد بن حنفيه، سعيد بن جبير، عبدالرحمن بن ابى ليلى، عباد بن عبدالله الاسدى، عائشه بنت طلحه وغيرهم رحمهم الله نه روايات اخستى دى. او د دوى نه د حديث روايت كونكو كښې عبدالرحمن بن ابى ليلى،

---

[1]) إرشادالساري: ٣٠٤/٧ والحديث أخرجه الإمام البخاري في كتاب الأطعمة باب ماكان السلف يدخرون في بيوتهم وأسفار هم من الطعام واللحم وغيره، رقم الحديث: ٥٤٢٣ وكذا العلامة محيى السنة البغوى رحمة الله عليه في كتابه شرح السنة تحت كتاب الجمعة باب الأكل من الأضحية بعد ثلاث فإكثر رقم الحديث: ١١٣٤ المكتب الإسلامي.

[2]) أخرجه الإمام أبوداؤد في سننه في كتاب الصلاة باب الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم بعد التشهد رقم: ٩٧٨.

[3]) إرشادالساري: ٣٠٤/٧.

[4]) إرشادالساري: ٣٠٤/٧.

[5]) كشف البارى كتاب التفسير ص: ٥٢٩.

[6]) عمدة القاري: ٣٦٤/١٥.

[7]) رواه الإمام ترمذى في الطب باب رقم: ١٨ رقم الحديث: ٢٠٦١ والإمام أبوداؤد في سننه باب في القرآن رقم الحديث: ٤١٣٧ والإمام ابن ماجه في الطب باب ماعوذ به النبي صلى الله عليه وسلم رقم الحديث: ٣٥٢٥ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٣٦٩/٤ رقم الحديث: ٢٤١٤.

[8]) كشف البارى: ٢٦٦،٢٦٨،٢٧٠/٣.

اعمش، حجاج بن ارطاة، منصور بن معتمر، شعبة بن الحجاج، ربيعه بن عتبه الكنانى اوليث بن سليم وغيرهم رحمهم الله شامل دى.[1]

دحضرت انس رضي الله عنه نه هم دوى حديث روايت كړې دي. كه چرې دا روايت محفوظ وى نوبيا دَ هغوى سماع عن انس اعتبار كيږى ګڼى نه.[2] علامه ذهبى رحمه الله فرمائى چه كبار تابعين نه دَدوى سماع ثابته ده خودَ صحابه كرامو نه دَ دوى سماع نه ده ثابته.[3] بعض ائمه جرح په منهال بن عمرو رحمه الله باندې كلام كړې دې.

چنانچه امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائى يوځل شعبه رحمه الله دَهغوى نه قصداً دَ حديث سماع اونه كړه. عبدالرحمن بن ابي حاتم رحمه الله ددې وجه دا بيان كړه چه شعبه رحمه الله يوځل دَهغوى كور ته لاړو نودَهغوى دَكور نه طرب اوغنا سره دَ قراءت آواز راتللو. په دې وجه دَ سماع كولونه بغير واپس شو.[4] دغه شان علامه ابوجعفر عقيلى رحمه الله هم هغوى ضعيف ګرځولى دى.[5] ليكن حقيقت دادې چه منهال بن عمرو رحمه الله ثقه راوى دې. اكثر ائمه جرح والتعديل دَهغه توثيق كړې دې. يحيى بن معين، امام نسائى اوامام احمد عجلى رحمهم الله هغه ته ثقه وئيلې دې.[6] امام دارقطنى رحمه الله هغه صدوق ګرځولى دې.[7] امام عجلى رحمه الله دَ هغوى تذكره ثقات كښې كړې ده.[8] عقيلى رحمه الله هغه ضعيف ګرځولې دې نوعقيلى رحمه الله په جرح كښې تشدد سره متهم دې اوكله دَ اعتدال نه تجاوز كوى په دې وجه دَهغه دَ هرې يوې جرح اعتبار نشته دې. دَ شعبه رحمه الله چه كومه يوه قصه بيان كړې شوې ده په دې سره دَ منهال بن عمرو رحمه الله ثقاهت نه مجروح كيږى ځكه چه داحقيقى جرح نه ده. بيا دَدې قصې راوى هم ضعيف دى او دَ قيل اوقال نه زيات دَدې قصې څه حيثيت كيدې شى. والله اعلم. كه چرې دا روايات صحيح هم وى نو بيا هم دغه جرح مردود ده اوقابل قبول نه ده. آخر دَ قرآن مجيد تلاوت په طرب اوښكلې آواز سره لوستل كوم يو جرم دې چه شعبه رحمه الله په دې وجه هغه دَ سماع قابل اونه ګڼړلو. حقيقت خودادې چه رسول الله ﷺ په تحسين الصوت او تطريب بالقراءة باندې داد وركړې دې.[9]

علامه ذهبى رحمه الله فرمائى چه شعبه رحمه الله دهغوى په تلامذه حديث كښې شميرلې كيږى. دَمذكوره واقعه دَ وجې نه هغوى دَ منهال رحمه الله نه سماع ترك كړې وه حالانكه داسې دَ معمولى نوعيت خبرې دَ شيخ دَ تنقيص سبب نه

---

[1] دَ شيوخ اوتلامذه دَ تفصيل دَپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۵۷۰/۲۸

[2] تهذيب الكمال: ۵۶۸/۲۸تهذيب التهذيب: ۲۱۹/۱۰.

[3] ميزان الاعتدال: ۱۹۲/٤.

[4] الجرح والتعديل رقم الترجمة: ۱۶۳٤.

[5] الضعفاء الكبير للعقيلى باب الميم: ۲۳۶/٤رقم الترجمة: ۱۸۳۰دارالمكتبة العلمية بيروت.

[6] تهذيب الكمال: ۵۷۱/۲۸-۵۷۰تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۱۰.

[7] تهذيب الكمال: ۵۷۱/۲۸تهذيب التهذيب: ۳۲۰/۱۰.

[8] معرفة الثقات للإمام العجلى: ۳۰۰/۲رقم: ۱۸۰۰مكتبة الدار.

[9] يقول الدكتور بشار عواد حفظه الله في تعليقه على هامش (تهذيب الكمال:۵۷۰/۲۸)هذا جرح مردود، والله أعلم، وما أدرى كيف جوز شعبة لنفسه أن يتركه،لأنه يطرب بالقراءة إن صح ذلك عنه،فقد ثبت عن المصطفى ﷺ ضرورة تحسين الصوت والتطريب بالقراءة،كما أثبتنا بالأدلة السامعة فى بحثنا:البيان فى حكم التغنى بالقرآن المنثور فى الإعجاز القرآنى.

جوريږي. (وهذا لايوجب غمز الشيخ)[1] بعض ناقدين حديث دا واقعه دَ شعبه دَ تشدد ثابتولو دپاره دَ مثال په توګه پيش کوي.[2]
حافظ ابن حجر رحمه الله منهال رحمه الله ته صدوق وئيلي دي. ليکن دي سره هغه دَ منهال رحمه الله دَ وهم صراحت هم کړې دې.[3] حقيقت دا دې چه ائمه جرح کښې چاهم په هغه باندې دَ وهم تهمت نه دې لګولې.[4] دې ته پخپله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله وهم وئيلې کيدې شي.
سعيدبن جبير: دَ دوي تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تيره شوې ده.[5]
حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائي چه رسول الله ﷺ، حضرات حسنين رضي الله عنهما دَ الله تعالى په پناه کښې ورکول او فرمائيل به ئې ستاسو پلار (ابراهيم عليه السلام) به په دې الفاظو کښې خپل خامن اسمٰعيل عليه السلام او اسحٰق عليه السلام دَ الله تعالى په پناه کښې ورکول. هغه الفاظ دا دي: (أعوذ بكلمات الله التامة من كل شيطان وهامة، ومن كل عين لامة) يعنى زه دَ الله تعالى دَدې کلماتو په ذريعه پناه غواړم چه تام دې دَهر شيطان (دَشر) نه، دَهر هلاک کونکي زهريلا ځناور نه اودَ هر نظر لګونکې سترګې نه.
کلمات الله کښې دوه احتماله دي. يودا چه په خپل عموم باندې وي اودې نه هره هغه کلمه مراد وي چه دَالله تعالى وي.[6] دويم دَدې کلماتو نه معوذتين مراد وي.[7] علامه هروي رحمه الله فرمائيلي چه دې نه پوره قرآن مجيد مراد دې.[8] دې نه پس تامه دَ کلمات الله لازمي صفت دې په دې وجه چه ټول کلمات الله تام دي.[9]
قوله: تامه: په معنى کښې شراح مختلف اقوال نقل کړي دي. بعض وئيلي دي دا دَ الشفاعة په معنى کښې دې. دَ بعض په نيز النافعة اودَ بعض په نيز المباركة په معنى کښې دې. علامه ابن التين رحمه الله فرمائي دَدې معنى ده (التام فضلها وبركاتها) يعنى داسې کلمات الله دَکوم فضيلتونه اوبرکتونه چه تام دي.[10]
قوله: وهامة: دَميم تشديد سره دَ هوام مفرد دې. يعنى هر هغه ځناور چه زهرژن وي اودَهغه په ټک ورکولو سره دَ انسان مرګ واقع کيږي. او سامة اطلاق په هر داسې زهرژن ځناور يا حشرات الارض باندې کيږي دَکوم په ټک ورکولو سره چه مرګ نه واقع کيږي لکه مچئې اولړم وغيره. همّ دَ بهم په معنى دَ عزم کولو دې. دَمار غوندې زهرژن ځناور ته هامة په دې وجه وئيلې شي چه هغه دَ ضرر اونقصان رسولو دپاره عازم وي.[11]

---

[1] ميزان الاعتدال: ۱۹۲/٤.
[2] تعليقات محمد عوامة على الكاشف للذهبي: ۲۹۸/۲.
[3] تقريب التهذيب ص: ۵۸۷.
[4] تعليقات محمد عوامة على الكاشف للذهبي: ۲۹۸/۲.
[5] كشف الباري: ۳۳۶/۲.
[6] فتح الباري: ۵۰۶/۸ عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
[7] عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
[8] عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵.
[9] عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
[10] فتح الباري: ۵۰۶/۸ عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵ إرشاد الساري: ۳۰٤/۷.
[11] عمدة القاري: ۳۶۵/۱۵.

قوله:لامة: کښې مختلف احتمالات دی. یودا چه دَ مُلمّة په معنی کښې وی. مُلمّة آفت او مصیبت ته وائی. یعنی آفت رسونکې بد نظر. دلته هامة په مناسبت سره مُلمّة په ځائی لامة وئیلې شوې دې.[1]

دویم احتمال دادې چه لامة په خپله ظاهری معنی باندې محمول وی. لمّ یلمّ (ن) معنی ده یوځائی کول جمع کول.[2] یوروایت کښې دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی «اللهم المم شعثنا» [3] اې الله زمونږ خواره شوی اجزاء راجمع کړه نو دَ ظاهری معنی اعتبار کولو سره لامة معنی به شی «جَامِعَةُ الشَرِّعَلَى الْمَعْيُوْنِ».

علامه خطابی رحمه الله فرمائیلی «لامة،ذات اللمم» په معنی کښې دې. لَمَم لیونتوب جنونی کیفیت اوهرې ترخې دوائی ته وئیلی شی.[4] په دې صورت کښې به دَعین لامة معنی شی داسې نظر چه انسان دَ لیونتوب په آفت کښې راګیر کړی.

روایت باب کښې موجود لفظ «إن أباكما» نه دَ حضرات حسنین جداعلی حضرت ابراهیم علیه السلام مراد دې اوداسې ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.[5]

۱۳- باب: قَوْلُهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ﴾/الحجر: ۵۱/: قَوْلُهُ: ﴿وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب سره دَحضرت ابراهیم علیه السلام نور حالات او واقعات بیانول مقصود دی. دَ آیت په نقل کولو سره امام بخاری رحمه الله دَ حضرت ابراهیم علیه السلام یوې مشهورې واقعې طرف ته اشاره کړې ده.[6]

سورة حجر کښې دی: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ ۞ إِذْ دَخَلُوْا عَلَيْهِ فَقَالُوْا سَلٰمًا ۖ قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُوْنَ ۞ قَالُوْا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ ۞﴾ . په دې آیاتونو کښې دَ حضرت ابراهیم علیه السلام دَ میلمنو ذکر دې. په روایت کښې دی چه دا څلور فرښتې وې: جبرائیل، میکائیل، اسرافیل او رفائیل. دې فرښتو حضرت ابراهیم علیه السلام ته دَ خوښی زیرې ورکولو او دَ حضرت لوط علیه السلام قوم هلاکولو دَپاره لیږلې شوې وې. ابراهیم علیه السلام دَ ښکلې او ښائسته ځوانانو په شکل او صورت کښې راتلونکې فرښتې میلمانه ګڼړلو سره دَهغوی په مخکښې دَ یو تازه وریت کړې شوې سخې دَ میلمستیا په توګه کیخودو. ابراهیم علیه السلام میلمه دوست وو خوراك به ئې همیشه دَمیلمنو سره کولو. پنځلس ورځو نه هغه له څوك میلمه نه وو راغلې. چونکه عادت ئې دَ میلمنو سره دَ کیناستو اوخوراك کولو وو. په دې وجه ئې ضیق محسوس کولو او دَ نوی میلمانو په راتلو سره دَ هغه دَمیلمنو شوق دَ خوشحالئی نه طبیعت ښه شوې وو. ځکه چه داسې ښکلې اوښائسته میلمانه ئې اول نه وو لیدلی.[7] فرښتو دَ خوراك طرف ته لاس نه وراندې کولو نو ابراهیم علیه السلام غلې غوندې شو او په زړه کښې ئې ویره محسوس کړه. ابراهیم علیه السلام دَدې کیفیت په ژبه سره اظهار اوکړو. ﴿إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُوْنَ﴾ مونږ تاسو نه ویریږو. میلمنو اووئیل تاسو مه ویریږئ مونږ تاسو ته دَ یو داسې خوئی زیرې درکوو چه صاحب علم به وی.

---

[1] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.

[2] النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲.

[3] النهایة فی غریب الحدیث: ۶۱۶/۲والفائق فی غریب الحدیث: ۲۱۳/۳.

[4] فتح الباری: ۵۰۶/۸إرشادالساری: ۳۰۴/۷.

[5] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵فتح الباری: ۵۰۷/۸.

[6] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.

[7] عمدة القاری: ۳۶۵/۱۵.

دَ خور اک قیمت: حافظ ابن حجر رحمه الله يو روايت نقل کړې دې چه کله ابراهيم عليه السلام وريته کړې شوې دَ سخي غوښه دَهغوی مخې ته راوړه کيخودله نوهغوی اووئيل موږ قيمت اداکولونه بغير خوراك نه کوو. ابراهيم عليه السلام اووئيل اودَ دې خوراك قيمت شته. فرښتو اونيل څه قيمت دې؟ ابراهيم عليه السلام اوفرمائيل (تذکرون اسم الله على أوله وتحمدونه على آخره) يعنى دَ خوراك په شروع کښې دَ الله نوم واخلئى او په آخره کښې به دَهغه حمد اوثنا بيانوئى. په دې باندې جبرائيل دَ ميکائيل طرف ته اوکتل بيائى اوفرمائيل (حق لهذا أن يتخذه ربه خليلا)[1] يقيناً داکس دَدې مستحق دې چه الله تعالى دې خپل خليل جوړ کړى.

﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ﴾ : دَ ابوذر په روايت کښې هم دغه آيت نقل دې اودَ کريمه په روايت کښې دَدې په ځائې باب سره متصلاً ﴿ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ﴾ درج دې. او ﴿ وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ دَهغوی په نيز ساقط دې.[2] خودنسفي او کرمانی رحمه الله په نسخو کښې دواړه آياتونه نشته دې بلکه دَهغه په نيز دَ باب تصريح هم نشته دې. په دې لحاظ سره حديث دَ ابوهريره رضي الله عنهم دَ باب سابق تکمله وى.[3]

په دې ايت سره امام بخاری رحمه الله دَحضرت ابراهيم عليه السلام يوې بلې واقعې طرف ته اشاره کړې ده. پوره آيت دې ﴿ وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴾ [البقرة: ۲۶۰]

يعنى هغه وخت يادکړه کله چه ابراهيم عليه السلام عرض اوکړو اې زما ربه ماته اوښايه چه ته به (قيامت کښې) مړى څنګه ژوندې کوې؟ ارشاد اوفرمائيلې شو ولې ته (په دې باندې) يقين نه لرې څه؟ هغه عرض اوکړو يقين ولې نه لرم ليکن (دا درخواست مې دَ مشاهدې کولو) دَپاره څکه اوکړو چه زړه مې مطمئن شى. اوفرمائيلې شو ته څلور مرغان واخله بيا هغوى (مانوس کولو سره) خپل خان له راوبله بيا (ټول ذبح کړه اوهغه قيمه کړه) په هريو غر باندې دَهغې نه يو يو حصه کيږده بيا هغه ټولو ته آواز اوکړه نو تاله به (ژوندى) په منډه منډه راشى او ښه يقين ساته ددې خبرې چه الله زبردست (قدرت والا) دې حکمت والا دې.

دلته سوال دادې چه ابراهيم عليه السلام ته دَ الله تعالى دَ راژوندى کولو په قدرت کښې شك وو؟ که شك ئى نه وو نو بيا ولې دَمړو دَ ژوندى کيدو مشاهده کولو درخواست ئى اوکړو؟ شراح دَدې مختلف جوابات ورکړى دى:

① دا دَ نبوت دَ وړاندې واقعه ده. که دَ نبوت نه وړاندې دَ قدرت على الاحياء دکيفيت متعلق دا سوال کړې شوې وى نو په دې کښې هيڅ مضائقه نشته دې.[4]

② امام طبرى رحمه الله دا په ظاهرى معنى باندې محمول کولوسره فرمائيلى دى چه دې نه شك مراد نه دې بلکه هغه وسوسه ده چه غير اختيارى توګه باندې په زړه کښې راځى اوايمان متزلزل کولونه بغير ختميږى.[5]

③ بعض حضراتو وئيلى چه ابراهيم عليه السلام دا سوال څکه کړې وو چه پخپله دَ ابراهيم عليه السلام زړه په دې باندې مطمئن شى چه هغه خليل الله دې. چنانچه په يو روايت کښې دى (ليطمئن قلبى أنى خليلك) يا بيا سوال دَدې دَپاره وو چه زما

---

[1] فتح الباری: ۵۰۷/۸.

[2] فتح الباری: ۵۰۷/۸.

[3] فتح الباری: ۵۰۷/۸عمدة القاری: ۳۶۶/۱۵.

[4] فتح الباری:۵۰۸/۸.

[5] المصدر السابق.

يقين اوشي چه ته زما دعا قبلوې. چنانچه په يو روايت کښې دي: «لأعلم أنك تجيبنى إذا دعوتك» دَ قاضي ابوبكر باقلاني رحمه الله ميلان هم دې آخرى توجيه طرف ته دې.(1)

④ يوقول دا هم نقل کړې شوې دې چه دَ ابراهيم عليه السلام اصل مقصد دا وو چه ما ته دَ احياء موتى قدرت راکړې شى او دا کرشمه يو ځل زما دَ لاس نه ښکاره شى ليکن هغه دَ ادب اوتعظيم دَ وجې نه دَ سوال طريقه بله اختيار کړه.(2)

⑤ پنځم جواب دا دې چه ابراهيم عليه السلام ته په دې حقيقت کښې شك يا تردد هيڅ کله نه وو چه الله تعالى به دَ قيامت په ورځ مړى دوباره راژوندى کوى دَ هغه يقين وو او په لفظ بلى سره ئې دَ هغې اظهار هم اوکړو ليکن هغه علم اليقين په عين اليقين سره بدلول غوښتل چه قدرت دَ خپل طرف نه دَ دې کيفيت مشاهده کولو سره دَ عين اليقين درجه هم راعطا کړى.

علامه قرطبى رحمه الله دَ نکتې خبره فرمائيلې ده چه ابراهيم عليه السلام ته هيڅ کله تردد نه وو ځکه چه «إن الاستفهام بكيف إنما هو سؤال عن حالة شىء موجود متقرر الوجود عند السائل والمسؤل» دَ ابراهيم عليه السلام سوال په لفظ كيف سره وو اوكيف سره سوال دَ هغه ځيز حالت معلومولو دَ پاره کولې شى. دَ کوم موجود کيدل چه دَ سائل اومسؤل دواړو په مينځ کښې يقينى وى. چه انسان ته دَ يو ځيز دَ وجود يقين وى ليکن تپوس پوښتنه کولو اوهغه دَ خپلو سترګو په وړاندې ليدلو دَ پاره په هغه کښې اضطراب او بې آرامى وى کله چه هغه مشاهده کوى نو سکون او اطمينان ورته حاصل شى. ابراهيم عليه السلام ته يقين وو ليکن دَ غه سکون حاصلولو دَ پاره هغه دَ مشاهدې درخواست کړې وو. دَ يو ځيز دَ وجود يقين لرلو نه باوجود دَ هغې ماهيت معلومول اوهغه دَ خپلو سترګو په وړاندې دَ تخليق دَ مراحل نه تيريدونکى کتل دَ انسانى فطرت جذبه وى اودا مضطرب کونکې دا جذبه تر هغه وخته پورې په سکون کښې نه شى بدليدې تر څو پورې چه هغه دَ دَغه ځيز دَ تخليق مشاهده اونه کړى.(3)

⑥ بعض حضراتو وئيلى دى چه ابراهيم عليه السلام ته علم حصولى حاصل وو اودا دَ ايمان دَ پاره کافى دې ليکن دَ هغه خواهش وو چه علم حضورى هم ورته حاصل شى.(4)

[۳۱۹۲]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ: {رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي} [البقرة: ۲۶۰] وَيَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ" [ص ۳۴۹-۳۵۰] [۳۱۹۵، ۳۲۰۷، ۴۲۶۳، ۴۴۱۷، ۶۵۹۱](5)

---

(1) المصدر السابق.

(2) فتح البارى: ۵۰۹/۸-۵۰۸.

(3) الجامع الأحكام القرآن للقرطبى: ۳۱۱/۴ مؤسسة الرسالة فتح البارى: ۵۰۹/۸ عمدة القارى: ۳۶۶/۱۵.

(4) التفسير الكبير: ۴۱/۷ عمدة القارى: ۳۶۶/۱۵.

(5) أخرجه البخارى: ۴۷۸/۱ فى نفس الكتاب بعد أبواب فى باب ﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ﴾ رقم: ۳۳۷۵ و: ۴۷۹/۱ باب قول الله تعالى: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ رقم: ۳۳۸۷ وفى كتاب التفسير: ۶۵۱/۲ باب ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى﴾ رقم: ۴۵۳۷ و: ۶۸۰/۲ باب: ﴿فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ﴾ رقم: ۴۶۹۴ و: ۱۰۳۵/۲ فى كتاب التعبير باب رؤيا أهل السجون والفساد والشرك رقم:

تراجم رجال

احمد بن صالح: دا ابوجعفر احمدبن صالح مصری رحمه الله دي.[1]

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب وفهري مصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر) لاندې تیره شوې ده.[2]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتساباً من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[5]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من قال: إن الایمان هو العمل) لاندې تیره شوې ده.[6]

قوله: نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ......: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه مونږ دَ ابراهیم علیه السلام په مقابله کښې دَ ډیر شک مستحق یو. کوم وخت چه ابراهیم علیه السلام عرض کړې وو ﴿رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَىٰ﴾. دَدې حدیث پس منظر دادې چه کله دَ سورت بقره آیت ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتَىٰ﴾ نازل شو نوبعض صحابه کرامو اووئیل (شك إبراهيم ولم يشك نبينا) نورسول الله صلی الله علیه وسلم جواب ورکړو (نحن أحق بالشك من إبراهيم).

امام شافعی رحمه الله فرمائی چه دې جملې سره دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم منشاء دا وه چه دَ ابراهیم علیه السلام په زړه کښې شک او تردد پیداکیدل محال وو ځکه چه دَ انبیاء کرام په زړونو کښې کله هم شک او شبه نه پیدا کیږی. اوفرض کړه که تسلیم کړې شی چه دَ انبیاء په زړونو کښې شکوك پیداکیدې شی نودَ ابراهیم علیه السلام نه زیات زه مستحق ووم چه ماته شک پیدا شوې وې. هرکله چه ماته دَ الله تعالی په قدرت علی احیاء الموتی باندې شک او تردد کله هم نه دې پیدا شوې نو ابراهیم علیه السلام ته خو په طریقه اولی شک نه دې شوې.[7] علامه کرمانی رحمه الله فرمائیلی دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دا جمله تواضعاً فرمائیلې ده.[8]

۶۹۹۲ومسلم: ۸۵/۱أیضاً فی کتاب الإیمان باب زیادة طمأنینة القلب بتظاهر الأدلة رقم: ۱۵۱ و: ۲۶۵/۲وفی کتاب الفضائل باب فضائل إبراهیم الخلیل علیه السلام رقم:۱۵۱والترمذی فی جامعه: ۱۴۴/۲فی کتاب التفسیر باب ومن سورة یوسف رقم: ۳۱۱۶وابن ماجه فی سننه ص: ۲۹۱فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء رقم:۴۹۲۶.

[1] کتاب الصلاة باب رفع الصوت فی المسجد رقم: ۴۷۱.

[2] کشف الباری: ۲۷۷/۳.

[3] کشف الباری:۲۸۲/۲.

[4] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[5] کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[6] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[7] إرشادالساری: ۳۰۶/۷.

[8] شرح الکرمانی: ۴۳/۱۷.

دَحافظ ابن حجر رحمه الله تحقیق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ بعض اهل لغت په نیز أفعل وزن نفي المعنى عن الشيئين دپاره راځي. دَ قرآن مجید آیت مبارك دی ﴿أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ﴾ دَدې مطلب دادې چه دواړه فریقین دَ خیرنه محروم دي دغه شان که څوك اووائي (الشيطان خير من فلان) نودَدې مطلب دا وی چه په دواړو کښې خیر نشته دې. نودَحدیث دَ مذکوره جملې مطلب دادې چه مونږ تولو انبیاء کرامو ته کله هم شك نه دې پیدا شوې.(١) لیکن علامه قسطلاني رحمه الله په دې باندې رد کولوسره فرمائي چه دا توجیه دَ محققینو په نیز غیرمعروف ده. والله اعلم.(٢)

قوله: وَيَرْحَمُ اللهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ او الله تعالى دې په لوط علیه السلام باندې رحم اوکړی چه هغه دَ رکن شدید پناه اخستله. دې جملې سره متعلق تفصیلي بحث وړاندې راغلې.

قوله: وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ: اوکه چرې زه دومره اوږده موده په جیل کښې پاتې شوې وې څومره چه یوسف علیه السلام پاتې وو نودراغوښتونکي دعوت به مې زر قبلولو. دَ یو څو ابواب نه پس دحضرت یوسف علیه السلام په تذکره باندې مستقل باب راروان دې. مذکوره جملې سره متعلق تفصیل به هلته کوو.

۱۴ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ﴾ /مریم: ۵۴/.

ماقبل سره ربط: تیرشوی باب کښې دَحضرت ابراهیم علیه السلام تذکره وه اواوس دَهغه دَ څوئي حضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کیږی.

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام تذکره کول مقصود دی. دَباب لاندې دَ سورت مریم آیت سره امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه اسماعیل علیه السلام دَ وعدې ربښتونې وو.(٣) انبیاء کرام ټول دَ وعدې ربښتوني وو لیکن دَ بعض انبیاء کرامو په تذکره کښې دَهغوی ښکاره اوصاف بیانولې شی اومطلب دا وی چه په دغه اوصافو کښې هغوی امتیازی شان لرلو. په مذکوره آیت کښې دَحضرت اسماعیل علیه السلام امتیازی صفت دا بیانولې شی چه هغه صادق الوعد وو. که چرې هغه الله تعالى سره دَ یودیني فریضې دَ اداکولو وعده کړې یائې څه نذر منلې یائې یو سړی سره څه وعده کړې نودَهغې وعدې حق ئې اداکړې. ابن جریر طبری رحمه الله او نورو مفسرینو دَدې آیت لاندې دَ حضرت سهل بن عقیل رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې چه اسماعیل علیه السلام یو سړی سره په یوځائي کښې دَملاقات وعده اوکړه. اسماعیل علیه السلام په مقرره ځائي کښې دهغه سړی انتظار کولو. دَ ابن جریر رحمه الله په دې روایت کښې دی چه هغه سړې یوه ورځ تیریدونه پس راغلو او اسماعیل علیه السلام هلته انتظار کولو.(٤)

بعض روایاتو کښې دی چه تر یو کال پورې اسماعیل علیه السلام دَهغه انتظار کښې وو.(٥) تردې چه بیا جبرائیل علیه السلام هغوی له راغلو او وئې فرمائیل چه هغه فاجر سړې چاچه تاسره وعده کړې وه هغه ابلیس ملعون وو.(٦)

---

(١) فتح الباري: ۵۰۹/۸.
(٢) إرشادالساري: ۳۰۶/۷.
(٣) عمدة القاري: ۳۶۹/۱۵.
(٤) جامع البیان في تفسیر القرآن للطبري: ۱۶/۷۲-۷۱والدرالمنثور: ۵۱۶/۱۶دارالفکر، ۱۴۲۳هجری.
(٥) روح المعاني: ۱۵۶/۱۶دارالفکر، لبنان ۱۴۱۷هجری.
(٦) عمدة القاري: ۳۶۹/۱۵.

[۳۱۹۳] - حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى نَفَرٍ مِنْ أَسْلَمَ يَنْتَضِلُونَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «ارْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ، فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا ارْمُوا، وَأَنَا مَعَ بَنِي فُلاَنٍ» قَالَ: فَأَمْسَكَ أَحَدُ الفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا لَكُمْ لاَ تَرْمُونَ». فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ نَرْمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ، قَالَ: «ارْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلِّكُمْ» [ص ۳۵۳] [ر: ۲۷۴۳] [1]

ترجمه: سلمه بن اکوع رضی الله عنه فرمائي چه رسول الله ﷺ دَ قبیله اسلم څه خلقو سره تیرشو هغه وخت دوی غشي ویشتل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل اې بنو اسماعیل! دَغشو ویشتل کوئی ځکه چه ستاسو پلار هم غشي ویشتونکي وو. غشي ویشتل کوئی او زه فلانکي قبیلې سره یم.
راوی وائی چه دویم فریق خپل لاسونه بند کړل. رسول الله ﷺ اوفرمائیل څه چل اوشو؟ تاسو غشي ویشتل ولې نه کوئی؟ هغوی عرض اوکړو چه مونږ څنګه غشي ویشتل اوکړو تاسو خو دویم فریق سره نې. په دې باندې حضورپاک اوفرمائیل «ارموا وأنا معکم کلکم» غشي ویشتل کوئی زه تاسو ټولو سره یم. حضرت اسماعیل علیه السلام دَهغوی جدابعد دې په روایت کښې په هغه باندې دَ"أب" اطلاق مجازاً کړې شوې دې.[2]

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتیبه بن سعید بن جمیل بن طریف ثقفی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب الإیمان باب إفشاء السلام عن الإسلام» لاندې تیره شوې ده.[3]

حاتم: دا ابواسماعیل حاتم بن اسماعیل کوفی رحمه الله دې.[4]

يزيد بن ابي عبيد، وسلمة بن الاكوع: یزید بن ابی عبید او سلمه بن اکوع رضی الله عنه تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ بنی اسماعیل مناسبت ښکاره دې.[6] په دې روایت تفصیلی بحث کتاب الجهاد کښې تیرشوې دې.[7]

۱۵ – بَاب: قِصَّةِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت اسحاق علیه السلام تذکره کول مقصود دی. حضرت اسماعیل علیه السلام دَهاجره دَ بطن نه وو او اسحاق علیه السلام دَ ساره دَ بطن نه وو او هغه وخت حضرت ساره دَ ۹۰ کالو وه او حضرت ابراهیم علیه السلام ۱۲۰ کالو وو. دَ ابن اسحاق رحمه الله دَ روایت مطابق هاجره او ساره رضی الله عنهما دَدواړو حمل او وضع حمل په یو وخت

---

[1] مر تخریجه فی کتاب الجهاد باب التحریض علی الرمی رقم الحدیث: ۲۸۹۹.
[2] إرشادالساري: ۳۰۷/۷.
[3] کشف الباري: ۱۸۹/۲.
[4] کتاب الوضوء باب بلاترجمة بعد باب استعمال فضل وضوء الناس.
[5] کشف الباري: ۱۸۲/٤.
[6] عمدة القاري: ۳۶۹/۱۵.
[7] کشف الباري کتاب الجهاد حصه اول ص: ۵۹۹-۵۹٤.

كښې اوشو. دغه شان اسماعيل عليه السلام او اسحاق عليه السلام په يوخت خوانان شو. خو ابن كثير رحمه الله د اهل كتاب نه نقل كوي چه دحضرت اسماعيل عليه السلام ولادت د حضرت اسحاق عليه السلام نه ديارلس كاله پس اوشو او هغه وخت دحضرت ابراهيم عليه السلام عمر مبارك ۳۶ كاله وو.[1]

اسحٰق د عبراني ژبې لفظ "يضحق" معرب دې. په عربي كښې دَدې معنٰى "يضحك" ده. كله چه حضرت ابراهيم عليه السلام او حضرت ساره ته د بوډاوالي په عمر كښې د خوښى زيرې وركړې شو نوابراهيم عليه السلام حيران شو او ساره رضي الله عنها هم دَدې اوريدو سره په خندا شوه چه په دې بوډنى توب كښې به هغه بچې راوړي. په دې وجه اسحٰق نوم كيخودې شو. "يضحق" دمضارع صيغه ده او دعرب په نيز د مضارع صيغه هم د نوم په توګه كيخودې كيږي.[2]

فِيهِ ابْنُ عُمَرَ وَأَبُوهُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [ر: ۳۱۷۵، ۳۲۰۲]

د باب لاندې حديث د سند سره د نه راوړلووجه:

دحافظ ابن حجر رحمه الله رائې: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي لكه چه امام بخاري رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه د روايت نه دحضرت يوسف عليه السلام په تذكره كښې مذكور (الكريم ابن الكريم ابن الكريم ابن الكريم يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم) طرف ته اشاره كوي او په بل روايت سره دې باب سره متصل وړاندې باب كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت طرف ته اشاره كول مقصود دي.[3]

د ابن التين رحمه الله رائې او حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: دعلامه ابن التين رحمه الله رائې دا ده چه امام بخاري رحمه الله ته دَدې روايتونو سندونه نه دي ملاؤ شوي په دې وجه ئې دواړه مرسلاً ذكركړي دي. تقريبًا هم دغه رائې دعلامه كرماني رحمه الله هم ده هغه فرمائي چه د ابن عمر رضي الله عنه روايت د امام بخاري رحمه الله د شرط مطابق نه وو په دې وجه بعينه نقل كولو په ځائې دهغې طرف ته اجمالي اشاره باندې اكتفاء اوكړه.[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دواړو باندې ردكولوسره اوفرمائيل چه دامام بخاري رحمه الله دمقاصد او اسلوب نه ناواقف سړې هم دغه شان رائې قائم كولې شي. حقيقت هم دغه دې كوم چه ما بيان كړې دې.[5]

د حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې دعلامه عيني رحمه الله رد: علامه عيني رحمه الله د ابن التين رحمه الله اوعلامه كرماني رحمه الله تائيد او حافظ ابن حجر رحمه الله باندې ردكولوسره فرمائي چه (فيه ابن عمر) الفاظ سره (الكريم ابن الكريم) والا روايت طرف ته اشاره كولو باندې هيڅ يوه توجيه نه شي موندلې نه توجيه قريب اونه بعيد. د ابن التين رحمه الله او كرماني رحمه الله رائې اوجه ده څكه چه دهغوى كلام جزم سره دې خود حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې كښې تردد دې اودا تردد دهغه عبارت (كأنه يشير بحديث الأول إلى الآتي) نه ښكاره دې.[6]

دحافظ ابن حجر رحمه الله جواب: انتقاض الاعتراض كښې حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې جواب وركړې دې چه امام بخاري رحمه الله د ابن عمر رضي الله عنه روايت (الكريم ابن الكريم ابن الكريم يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم) دحضرت يوسف عليه السلام په تذكره كښې نقل كړې دې اوداخودل غواړي چه د يوسف عليه السلام د ټولو حالاتونه داهم دي چه هغه د انبياء الله نه دې او رسول اكرم ﷺ يوسف عليه السلام اود هغه اباؤاجداد يعني يعقوب عليه السلام اسحاق عليه السلام او ابراهيم عليه السلام په مينځ كښې په صفت كرامت كښې تسويه فرمائيلې ده چه هغه ټول حضرات يو شان كريم وو. يوسف عليه السلام د

---

[1]) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۷۰.
[2]) قصص القرآن: ۱/ ۱۲٤.
[3]) فتح الباري: ۸/ ۵۱۱.
[4]) شرح الكرماني: ۱۷/ ۳۳.
[5]) فتح الباري: ۸/ ۵۱۱.
[6]) عمدة القاري: ۱۵/ ۳۷۰.

حضرت اسحاق علیہ السلام دَ اولاد نه دي نو امام بخاری رحمہ اللہ دَ اسحاق علیہ السلام په تذکره کښې هم دَ دغه تسويه طرف ته اشاره کړې ده. دغه شان دَ راتلونکی باب لاندې دَ حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ روايت هم په دې مضمون باندې مشتمل دې. په دغه روايت کښې دی چه دَ رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نه چا تپوس اوکړو ‹من اکرم الناس؟› نو هغوی ارشاد اوفرمائيلو ‹اکرمهم اتقاهم› امام بخاری رحمہ اللہ دَ روايت دَدې مضمون طرف ته اشاره کولو سره اوخودل چه دَ ابن عمر رضی اللہ عنہما په روايت کښې تولو انبياء کرامو ته چه کريم اووئيلې شو نو دَدې سبب دَ ابوهريره رضی اللہ عنہ په روايت کښې بيان کړې شو چه دَ کريم جوړيدو سبب تقوی او للهيت دې.[1]

دې نه پس حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي چه دا ابن التين رحمہ اللہ کومه وينا کړې ده چه امام بخاری رحمہ اللہ ته دَ روايت سند نه دې ملاؤ شوې نو دا ئې مرسلاً نقل کړو. دا خبره صحيح نه ده ځکه چه په مجهول السند روايت باندې اعتماد کول دَ امام بخاری رحمہ اللہ دَ مزاج او صنيع خلاف دی.[2]

ترکومې چه دَ علامه کرمانی رحمہ اللہ دَ خبرې تعلق دې چه دَ ابن عمر رضی اللہ عنہما روايت بعينه ذکر کولو په ځائې دَ امام بخاری رحمہ اللہ دَدې طرف ته اجمالی اشاره کولو باندې اکتفاء په دې وجه باندې کړې چه دا روايت دَ هغه په شرط باندې نه دې. نو دَدې جواب دادې چه دَ امام بخاری صنيع صرف په تعليق ذکرکولو کښې نه دې چه کوم حديث دَ هغه په شرط باندې نه وی نو هغه تعليقاً ذکرکوی. بلکه کله داسې هم کيږی چه هغه حديث دَ امام بخاری رحمہ اللہ په شرط باندې برابر خو وی مګر هغه امام بخاری رحمہ اللہ چرته په بل مقام باندې ذکرکړې وی ‹لکه دَ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ توجيه په اعتبار سره دلته هم دغه شان دی› اوکله داسې کيږی چه هغه حديث صرف هم دَ تعليق په شکل کښې موجود وی سره دَدې چه دَ شرط موافق هم وی اوکله داسې هم کيږی چه حديث دَ شرط موافق نه وی نو هغه تعليقاً ذکرکوی. ‹لکه چه دَ علامه کرمانی رحمہ اللہ په توجيه کښې دی›.[3]

دَ تعليقات ترجمة الباب سره مناسبت: په تعليقات کښې چونکه دَ حضرت اسحاق علیہ السلام هم تذکره ده په دې وجه ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.[4]

۱۶ – باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ – إِلَى قَوْلِهِ – وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ /البقرة: ۱۳۳/.

دَ ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې دَ حضرت يعقوب علیہ السلام تذکره او دَ مذکوره آيت تفسير مقصود دې. پوره آيت دادې: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ البقرة: ۱۳۳ ايهوديانو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته اووئيل چه يعقوب علیہ السلام په بستر مرګ باندې خپلو خامنوته په يهوديت باندې دَ قائم پاتې کيدو وصيت کړې وو. دَدې په ترديد کښې دا آيت نازل شو چه تاسو دکوم دليل په بنياد باندې دَ يعقوب علیہ السلام طرف ته داسې خبره منسوب کوئی کومه چه هغه نه ده کړې. آيا تاسو پخپله هغه وخت موجود وئی کوم وخت چه دَ يعقوب علیہ السلام مرګ نيزدې راغلو؟ کوم وخت چه هغه دَ خپلو خامنونه تپوس کړې وو چه تاسو به زما نه پس دَ څه څيز عبادت کوئی؟ هغوی په اتفاق سره جواب ورکړو

[1] انتقاض الاعتراض فی الرد علی العينی فی شرح البخاری: ۲۶۷/۲ إرشادالساری: ۳۰۸/۷.
[2] انتقاض الاعتراض فی الرد علی العينی فی شرح البخاری: ۲۶۷/۲ إرشادالساری: ۳۰۸/۷.
[3] انتقاض الاعتراض: ۲۶۸/۲.
[4] عمدة القاری: ۲۶۸/۱۵.

چه مونږ به دَهغه ذات عبادت کوو دکوم چه تا اوستا پلار ابراهیم او اسماعیل او اسحاق عبادت کولو. هم هغه یو معبود دې او مونږ به تول هم دَهغه په اطاعت باندې قائم یو.(١)

یعقوب علیه السلام دَ اسماعیل علیه السلام دَ رور اسحاق علیه السلام خوئی وو نو اسماعیل علیه السلام دَهغه تره شو لیکن په آیت کښې اسماعیل علیه السلام دَ یعقوب علیه السلام دَ آباء په عموم کښې شامل کړې شوې دې. مفسرینو دَدې نه استدلال کولو سره فرمائیلي چه په أب باندې دَ عم اطلاق جائز دې.(٢)

دَحضرت یعقوب علیه السلام نوم په عبرانی کښې اسرائیل دې. دا اسرا (عبد) او ایل (الله) نه مرکب دې او دَ عبدالله په معنی کښې دې. هم په دې مناسبت سره دَ حضرت ابراهیم علیه السلام چه کوم خاندان دَ حضرت یعقوب علیه السلام دَ نسل نه دې هغوی ته بنی اسرائیل وائي. الله تعالى دوی دَ کنعانیانو دَ هدایت دَپاره مبعوث کړې وو. په هغوی کښې اوسیدو سره کلونو کلونو ئې دَ دعوت او تبلیغ فریضه سرته رسوله.(٣)

[٣١٩٣]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعَ الْمُعْتَمِرَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ «أَكْرَمُهُمْ أَتْقَاهُمْ» قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ [ص:١٣٨] عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي» قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: «فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقُهُوا» [ص ٣٥٩][ر:٣١٧٥](٤)

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم بن مخلد حنظلی رحمه الله دې. ابن راهویه په نوم باندې مشهور دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم) لاندې تیره شوې ده.(٥)

معتمر: دا ابومحمد معتمر بن سلیمان تیمی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من خص بالعلم قوماً دون قوم کراهیة أن لایفهموا) لاندې تیره شوې ده.(٦)

عبیدالله: دا عبیدالله ابن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمری رحمه الله دې.(٧)

سعید بن ابي سعید المقبري: دا ابوسعید سعید بن ابی سعید کیسان المقبری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې تیره شوې ده.(٨)

دې روایت سره متعلق تفصیل (باب: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾) لاندې شاته تیرشوې دې.

---

(١) إرشادالساري: ٣٠٩/٧.

(٢) روح المعاني سورة البقرة: ١٣٣-١٣٢، ٣٩١/١-٣٨٩ دار إحياء التراث العربي. إرشادالساري: ٣٠٩/٧.

(٣) قصص القرآن: ١٩٤/١.

(٤) مر تخريجه تحت الكتاب المذكور في باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحديث: ٣٣٥٣.

(٥) كشف الباري: ٤٢٨/٣.

(٦) كشف الباري: ٥٩٠/٤.

(٧) كتاب الوضوء باب التبرز في البيوت.

(٨) كشف الباري: ١٧٣/٢.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: آيت باب كښې حضرت يعقوب عليه السلام خپل اولاد ته دَمرګ په وخت دَتوحيد دعوت ورکړې دې. په حديث باب كښې دَ يوسف عليه السلام ذكر راغلې دې او يوسف عليه السلام هم دَهغوى دَ اولاد په عموم كښې شامل دې. لهذا ترجمه ظاهر ده.[1]

١٧- باب: ﴿وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ النِّسَاءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ۝ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا أَخْرِجُوا آلَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۝ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَاهَا مِنَ الْغَابِرِينَ ۝ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذَرِينَ ۝﴾ /النمل: ٥٤-٥٨/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دَحضرت لوط عليه السلام حالات اودَقرآن مجيد دَهغه آياتونو تفسير بيانول غواړي كوم چه حضرت لوط عليه السلام سره متعلق دى.[2]

دمذكوره اياتونو ترجمه: اوموږ لوط عليه السلام (پيغمبر جوړولوسره دَهغه قوم ته) ليګلې وو اوهغه خپل قوم ته اوفرمائيل تاسو داد بې حيائۍ كاركوئى حالانكه ښه پوهيږئى (ولې دَدې عمل بې حيائۍ باندې نه پوهيږئى) آيا تاسو سړو سره خپل شهوت پوره كوئى ښځې پريخودو سره، بلكه تاسو جهالت كوئى (دَدې تقرير) دَهغه دَ قوم نه څه جواب جوړ نه شو بغيردَدې نه چه په خپل مينځ كښې ئې اووئيل چه دَ لوط عليه السلام خلق (يعنى په هغه باندې ايمان راوړونكى) تاسو دَ خپل كلې نه اوباسئى، (ځكه) چه دا خلق ډير پاك اوصفا جوړيږى نو (چه كله تردغه وخته پورې خبره اورسيده نو) موږ (په هغه قوم باندې عذاب نازل كړو او) لوط عليه السلام اودهغه متعلقين (دَدغه عذاب نه) بچ كړې شو سوا دَهغه دَ بى بى نه چه موږ هغه هم دَ دغه خلقو نه ګڼړلې وه ځوك چه په عذاب كښې پاتې كيدونكو. وو او موږ په هغوى باندې خاص قسم باران راؤورولو. نودَ هغه خلقو دَپاره خراب باران وو څوك چه دَ عذاب نه ويرولې شوى وو.

حضرت لوط عليه السلام دَحضرت ابراهيم عليه السلام وراره وو چه په وړوكوالى كښې هم دَهغه په تربيت كښې پاتې شوې. حضرت لوط عليه السلام اودَ هغه بى بى به هميشه په سفرونواوهجرتونوكښې حضرت ابراهيم عليه السلام سره پاتې شوې وو. آخره كښې په خپل مينځ كښې مشوره سره فيصله اوشوه چه لوط عليه السلام دې دَ اردن ښار سدوم ته لاړشى اود دين ابراهيمى تبليغ دې اوكړى. دَ سدوم اوسيدونكى په اخلاقى توګه دومره پريوتى وو چه كيدې شى دَ دنيا په تاريخ كښې داسې بل يو قوم نه وى چاچه دَ اخلاقى زوال دا حدود تيركړې وى دَ كوم نه چه اهل سدوم تجاوز كولو سره ډير وړاندې تلى وو. ډير زيات سركش او بې حياء وو. تجارتى قافلې به ئې په ډيره بې رحمئى سره لوټ كولې، دَ شريفانانو خلقو به ښكاره لار كښې مسخرې كولې، دَ منكراتو او فواحشو به ئې پټ اوښكاره ارتكاب كولو، دَ شهوت پوره كولودپاره به ئې دَ ښځو په ځائې سړى استعمالول. حضرت لوط عليه السلام چه به ورته نصيحت كولونودوى به هغه پورې توقې كولې. آخر كار دَ الله تعالى عذاب هغوى راګير كړل. يو خطرناكې چغې هغوى ټول راوارول، پوره كلې ئې پورته اوچت كړو او راأولته ئې كړو. دَ آسمان نه دَ كاڼړو يو خطرناك باران ټول هرڅه بې نوم او نښې كړل.

---

[1] عمدة القاري: ١٥/٣٧١.

[2] عمدة القاري: ١٥/٣٧١.

[۳۱۹۵] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ، إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ» [ص ۳۶۲] [ر: ۳۱۹۲] (۱)

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمہ اللہ دی. (۲)

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمہ اللہ دي. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمہ اللہ دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمہ اللہ دي. دَدې دوارو حضراتو تذکره (کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان) لاندې تیره شوې ده. (۴)

قوله: يَغْفِرُ اللَّهُ لِلُوطٍ إِنْ كَانَ لَيَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ: رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی دې لوط علیه السلام اوبخښي هغه دَ رکن شدید پناه غوښتله. دَ رکن معنی ده سهاره ستن بنیاد. دلته دَ رکن نه قبیله اوخاندان مراد دې. (۵)
حضرت ابراهیم علیه السلام اوحضرت لوط علیه السلام په اصل کښې دَعراق وو. ابراهیم علیه السلام دَ شام طرف ته هجرت اوکړو نولوط علیه السلام دَ هجرت په سفرکښې هغوی سره وو. روستو لوط علیه السلام ته حکم اوشو چه په اهل سدوم کښې دَ دعوت او تبلیغ کار اوکړی. په سدوم کښې هغوی غریب الدیار وو. دلته یو کس هم دَهغه دَ قبیلې نه وو. په دې وجه چه کله په مصیبت او پریشانتیٔ کښې راګیرشو نو بې اختیاره ئې دَ خلې نه دا جمله اووتله ﴿لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ﴾. (۶)

دَ رکن شدید تشریح: دَ رکن شدید نه قبیله مراد کیدو په صورت کښې به مطلب داشی چه دَ لوط علیه السلام دَ خپل قوم سرکشی او بې حیائیٔ بندول او دَهغوی مقابله کول غوښتل. لیکن په لوط علیه السلام باندې یوازې والی او بې بسئي احساس غالب شو او خواهش ئې اوکړو که چرته زما یو زبردست قبیله وه نو دَهغوی په امداد اونصرت سره به هیڅ کله تاسو خلقوته دَ میلمنو دَ رسوائیٔ موقع نه درکوله اوتاسو ته به دَ لاس وړاندې کولو همت هم نه وو. (۷)
علامه طیبی رحمہ اللہ فرمائی چه دَ لوط علیه السلام دَ کلام نه معلومیږی دغه وخت کښې هغه دَ ډیر سخت ناامیدئی او قنوطیت په عالم کښې وو چه افسوس دَهغه څوک امدادی او مددګار وې اودَ میلمنو دفاع ئې کړې وې. رسول الله ﷺ په دې باندې دَ حیرانتیا اظهار اوکړو چه یو جلیل القدر پیغمبر په مصائب او بلیات کښې دَ الله تعالی نه سوا دَ بلې سهارې خواهش کوی اودَ ناامیدئی اظهار کوی. په دې وجه رسول الله ﷺ دَ حضرت لوط علیه السلام تسامح

---

(۱) مر تخریجه فی نفس الکتاب باب قوله تعالی: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا........﴾.
(۲) کشف الباری: ۴۲۹/۱.
(۳) کشف الباری: ۴۸۰/۱.
(۴) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.
(۵) إرشاد الساری: ۳۰۶/۷.
(۶) فتح الباری: ۵۱۳/۸ دار الکتب العلمیة.
(۷) فتح الباری: ۵۱۳/۸ دار الکتب العلمیة.

بیانولو سره د هغه د پاره د مغفرت دعا اوکړه چه آخر د بشریت تقاضا وه.[1]
هم دغه روایت سنن احمد کښې په بل طریق سره نقل دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلی چه د لوط علیه السلام د دې خواهش نه پس الله تعالی بیا راتلونکی انبیاء کرام په مستحکم قبیلو کښې مبعوث کړل.[2] بعض حضراتو فرمائیلی د رکن شدید نه مراد الله تعالی دې اوښکاره خبره ده چه د الله تعالی نه زیات رکن شدید بل څوک کیدې شی.[3]
په دې صورت کښې د رسول الله ﷺ دعا (یغفر الله لوطا......) به د مدح په توګه وی چه د هغوی مقام څومره لونی وو، څنګه تکلیفونه او مصیبتونه پرې راغلل لیکن لوط علیه السلام کله هم د بل چا د سهارې خواهش اونه کړو. بلکه هم د الله تعالی نه د نصرت طالب شو. الله جل شانه دې د هغه مغفرت اوکړی.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د رکن شدید نه قبیله او خاندان مراد کیدونکې معنی زیاته واضحه ده.[5]
علامه نووی رحمه الله فرمائی سره د دې چه حضرت لوط علیه السلام هم د الله تعالی پناه غوښتله مګر په دې مقام باندې د قوم او قبیلې تذکره کولو مقصد د خپلو میلمنو په وړاندې دا عذر پیش کول وو چه هغه د دوی د امداد کولو نه لاچاره دې. دغه شان دا احتمال هم دې چه هغوی هم د ذات باری تعالی طرف ته رجوع کړې وه مګر د قوم تذکره د میلمنو په وړاندې د عذر کولو په غرض سره وو.[6]
عشیرة ته نې رکن خکه اونیل خکه چه د مصیبت په موقع لکه څنګه چه د رکن یعنی غر پناه اخستلې شی هم دغه شان د ضرورت او مصیبت په وخت سرې د خپل قوم سهارا اخلی.[7]
د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د روایت مناسبت واضح دې.

۱۸- باب: ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ ِالْمُرْسَلُوْنَ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ /الحجر: ۶۲/.

ماقبل سره ربط او د ترجمة الباب مقصد: دا باب د سابقه باب تتمه ده او مقصد د مذکوره آیت تشریح کول دی. د آیت د سیاق اوسباق مضمون دا دې چه د قوم لوط سرکشی د حدنه زیاته شوه نو د الله تعالی د طرف نه په هغوی باندې عذاب راوستونکې فرښتې حضرت ابراهیم علیه السلام ته راغلې. ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل ﴿فَمَا خَطْبُكُمْ اَيُّهَا الْمُرْسَلُوْنَ﴾ اې رالیږلې شوو فرښتو ستاسو څه مقصد دې؟ هغوی جواب ورکړو مونږ د مجرم قوم طرف ته رالیږلې شوې یو. دې نه پس آیت دې: ﴿فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوْطِ ِالْمُرْسَلُوْنَ ۝ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ﴾ یعنی کله چه فرښتې آل

[1] شرح المشكاة للطيبي كتاب أحوال القيامة وبدء الخلق، باب بدء الخلق وذكر الأنبياء: ۳۶۰۷/۱۱ رقم الحديث: ۵۷۰۵مكتبة نزار مصطفى الباز (مكة المكرمة رياض).
[2] فتح الباري: ۲۱۳/۸مسندالإمام أحمد: ۱۲۱/۱۴رقم الحديث: ۸۳۹۲مؤسسة الرسالة.
[3] فتح الباري: ۵۱۳/۸شرح مسلم للإمام النووي كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:-۱۸۴ ۱۸۵/۲دار إحياء التراث العربي.
[4] فتح الباري:۸/۵۱۳كشف الباري: كتاب التفسير ص: ۳۲۲.
[5] فتح الباري: ۵۱۳/۸.
[6] شرح مسلم للإمام النووي كتاب الإيمان باب زيادة طمانينة القلب بتظاهر الأدلة:۱۸۵/۲-۱۸۴دار إحياء التراث العربي.
[7] فتح الباري: ۵۱۳/۸.

لوط له راغلي نو لوط علیه السلام هغوی اونه پیژندي اووني وئيل چه تاسو خلق اجنبي معلوميږئ. فرښتو اووئيل ﴿بَلْ جِئْنٰكَ بِمَا كَانُوْا فِيْهِ يَمْتَرُوْنَ ۝ وَاَتَيْنٰكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّا لَصٰدِقُوْنَ ۝﴾ [1] بلکه مونږ تاله هغه څيز راوړلي راغلي يو په کوم کښې چه به دې خلقو شک کولو. يعنې عذاب مو راوړلي راغلي يو اوداهم هغه عذاب دې په کوم کښې چه به دې خلقو شک کولو او په هغې پورې به ئې توقې کولې. بيا فرښتو اووئيل مونږ تاله يقيني کيدونکې څيز راوړلو سره راغلي يو اومونږ رښتوني يو. يعنې زمونږ خبر رښتونې دې او په دې کښې ذره برابر شک شبه نشته چه عذاب به واقع کيږي.

﴿بِرُكْنِهٖ﴾/الذاريات: ۳۹/: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ. ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾/هود: ۱۱۳/: تَمِيلُوا. فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يُهْرَعُوْنَ﴾/هود: ۷۸/: يُسْرِعُونَ. ﴿دَابِرَ﴾/الحجر: ۶۶/: آخِرَ. ﴿صَيْحَةً﴾/يس: ۲۹/: هَلَكَةً. ﴿لِلْمُتَوَسِّمِيْنَ﴾/الحجر: ۷۵/: لِلنَّاظِرِينَ.

﴿لَبِسَبِيْلٍ﴾/الحجر: ۷۶/: لَبِطَرِيقٍ.

﴿بِرُكْنِهٖ﴾: بِمَنْ مَعَهُ لِأَنَّهُمْ قُوَّتُهُ: سورت ذاريات کښې دي: ﴿وَفِيْ مُوْسٰٓى اِذْ اَرْسَلْنٰهُ اِلٰى فِرْعَوْنَ بِسُلْطٰنٍ مُّبِيْنٍ ۝ فَتَوَلّٰى بِرُكْنِهٖ وَقَالَ سٰحِرٌ اَوْ مَجْنُوْنٌ ۝﴾ [2] يعنې دموسى علیه السلام په قصه کښې هم عبرت دې. کله چه مونږ هغه فرعون له يو ښکاره دليل (معجزه) ورکولو سره اوليګلو مګر فرعون سره د سلطنت د غرو سرکشي اوکړه اووئې وئيل چه دا ساحر يا مجنون دې.

امام بخاري رحمه الله د فراء رحمه الله قول نقل کړې دې چه فرعون سره کوم خلق يعنې افواج او د سلطنت نور غړي وو هغوی سره سرکشي اوکړه ځکه چه دغه فوځونه د فرعون طاقت وو. ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا آيت دموسى په قصه کښې راغلي دې. د حضرت لوط علیه السلام حالاتو سره د دې هيڅ مناسبت نشته او هم په دې بنيادباندې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي دي چه دا د امام بخاري رحمه الله وهم دې. البته د لوط علیه السلام په تذکره کښې د دې آيت طرف ته اشاره کولو سبب دا کيدې شي چه په سورت ذاريات کښې مذکوره آيت د حضرت لوط علیه السلام د قصې نه فوراً پس راغلي دې نو امام بخاري رحمه الله ضمناً دلته هم د دې طرف ته اشاره اوکړه. [3]

يا بيا د دې سبب دا کيدې شي چه د حضرت لوط علیه السلام په تذکره کښې ﴿اَوْ اٰوِيْٓ اِلٰى رُكْنٍ شَدِيْدٍ ۝﴾ راغلي دې اوتقريباً هم دغه مضمون دموسى علیه السلام قصې سره متعلق مذکوره آيت کښې راغلي دې. نو امام بخاري رحمه الله په دې مناسبت سره ضمناً مذکوره آيت طرف ته هم اشاره اوکړه. [4]

﴿تَرْكَنُوْٓا﴾: تَمِيلُوا: په دې سره د سورت هود د آيت طرف ته اشاره ده: ﴿وَلَا تَرْكَنُوْٓا اِلَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ ۙ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ اَوْلِيَآءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُوْنَ ۝﴾ [5] يعنې اې مسلمانانو د هغوی طرف ته مه ورتيټيږئ څوک چه ظالمان دی. بيا به تاسو پورې هم اور لګی او د الله تعالى نه سوا ستاسو بل څوک مددګار نشته دې. بيا به د يوخائي نه امداد پيدانه کړې.

امام بخاري رحمه الله د ﴿تَرْكَنُوْٓا﴾ تفسير تَمِيلُوا سره کړې دې يعنې د هغوی طرف ته مه مائل کيږئ. د لوط علیه السلام د قصې سره د دې آيت هم څه مناسبت نشته. امام بخاري رحمه الله د ماده رکن د مناسبت نه دې آيت طرف ته اشاره کړې ده. [6]

---

[1] سورة الحجر: ٦٤

[2] سورة الذاريات: ۳۹.

[3] فتح الباري: ۸/٥١٤.

[4] المصدر السابق.

[5] سورة هود: ۱۱۳.

[6] فتح الباري: ۸/٥١٤ إرشاد الساري: ۷/۳۱۱.

﴿فَأَنْكَرَهُمْ وَنَكِرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ﴾: امام بخاری رحمه الله دَ ابوعبیده رحمه الله قول نقل کولوسره دَ سورت هود په آیت کښې راغلې لفظ "نکر" تفسیر کړې دې چه (أنکرهم، استنکرهم، نکرهم) دریواړه په یومعنی کښې استعمالیږي. آیت دادې: ﴿فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۚ قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ﴾ (۱) کله چه ابراهیم علیه السلام اوکتل چه دَ فرښتو لاس دسترخوان طرف ته نه وړاندې کیږی نوابراهیم علیه السلام هغوی اجنبی اوګڼړل او په زړه کښې اوویریدو. فرښتو اووئیل ته مه ویریږه، بیشکه مونږ دَ لوط علیه السلام طرف ته لیږلې شوې یو.

دلته هم اشکال کیږی چه دَ نکرهم ضمیر فاعل دَحضرت ابراهیم علیه السلام طرف ته راجح دې نو دا آیت دلته په کوم مناسبت سره ذکرکړې شوې دې؟ دَدې جواب دادې چه آیت خودَ ابراهیم علیه السلام سره متعلق دې لیکن قصې دَ لوط علیه السلام سره هم دَدې مناسبت واضح دې اوهم په دغه مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دَدې آیت طرف ته اشاره کړې ده.(۲)

﴿يُهْرَعُونَ﴾: يُسْرِعُونَ: دَ سورت هود دَدې آیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِن قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ ۚ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ ۖ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي ۖ أَلَيْسَ مِنكُمْ رَجُلٌ رَّشِيدٌ﴾ [رقم الآیة: ۷۸] یعنی دَ لوط علیه السلام دَ قوم خلق هغوی له په تادئی سره په منډه راغلل اوهغوی به دَدې نه وړاندې خراب کارکولو. لوط علیه السلام اووئیل ای زما قومه دا زما لونړه دی هغه ستاسو دَپاره پاکې ببیبانې دی. نوتاسو دَالله تعالی نه اوویریږئی او ما زما میلمنوته مه رسوا کوئی آیا په تاسو کښې څه ښیګړې والاکس نشته؟

﴿دَابِرَ﴾: آخِرَ: دَ سورت حجر آیت طرف ته اشاره ده: ﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾ [رقم الآیة ۶۶] یعنی مونږ دَ فرښتو په واسطه سره لوط علیه السلام له دا حکم اولیګلو چه سحر کیدوسره به بالکل دَهغوی جرړې پرې شي اوهغوی به برباد او هلاك شي.

﴿صَيْحَةً﴾: هَلَكَةً: دَ سورت یاسین آیت مراد دې: ﴿إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَّدَيْنَا مُحْضَرُونَ﴾ [رقم الآیة: ۵۳] یعنی بس هغه به یوه چغه وی نو هغوی به ټول مونږ ته حاضرکړې شی.

شراح حدیث وائی چه دَ آیت طرف ته دلته اشاره کولو هیڅ مناسبت نه معلومیږی لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه کیدې شی دَ امام بخاری رحمه الله اشاره ﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ﴾ طرف ته ده، ځکه چه دا آیت دَ قوم لوط باره کښې راغلې دې.(۳)

﴿لِلْمُتَوَسِّمِينَ﴾: لِلنَّاظِرِينَ ﴿لَبِسَبِيلٍ﴾: لَبِطَرِيقٍ: په سورت حجر کښې دَ قوم لوط تذکره ده چه دَهغوی کلې لاندې باندې کړې شو او په هغوی باندې کاڼړی راووریدلې شو. دَ الله تعالی دَدغه عذاب باره کښې اوفرمائیل ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ یعنی دَ اهل بصیرت دَپاره په دې واقعه کښې ډیرې نښې نښانې دی. امام بخاری رحمه الله هم دې آیت طرف ته اشاره کولو سره (متوسمین) تفسیر په (ناظرین) سره کړې دې یعنی کتونکی.

بیا دَ دغه هلاك کیدونکی کلې باره کښې په وړاندې آیت کښې فرمائی ﴿وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ﴾ یعنی هغه کلې په نیغه لاز باندې واقع دې یعنی دَ عراق نه شام ته تلو سره بالکل په نیغه لاز باندې راځی. کتونکو له دَدې نه عبرت حاصلول پکاردی. دَ آیاتونو دا ټول تفاسیر صرف دَ مستملی په روایت کښې دی

(۱) سورة هود: ۷۰.
(۲) فتح الباری: ۵۱۴/۸.
(۳) فتح الباری: ۵۱۴/۸.

حافظ ابن حجر رحمه الله (باب: والی ثمود أخاهم صالحا الخ) د شپږم او اووم باب په مینځ کښې ذکر کړی دې. یعنی د قوم ثمود او صالح تذکره د قوم عادنه پس کړې ده. خود صحیح بخاری په اکثر نسخو کښې مذکوره باب اوولسم نمبر باندې د حضرت لوط علیه السلام د قصې نه پس درج دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (والصواب إثباته هنا) یعنی د قوم ثمود او صالح قصه د قوم عام نه پس ذکر کول صحیح دی اودې تائید د صحیح بخاری د راوی ابوذر هروی رحمه الله د دې خبرې نه کیږي کومه چه ابوالولید الباجي رحمه الله د هغه نه نقل کړې ده. ابوذر هروی رحمه الله فرمائی د صحیح بخاری اصل نسخه د اوراق په صورت کښې وه اوهغه اوراق تړلي شوې نه وو. نوبعض وختونو کښې داسې هم کیږي چه ما به یوه پانړه د هغې د مناسب مقام نه جدا لیدله لیکن د دې فرق نه باوجود ما د اصل نه هم دغه شان نقل کړې لکه څنګه چه ما لیدلې. او دغې وجې نه بعض تراجم د بخاری کښې اشکال واقع شوې دې. چنانچه په قرآن مجید کښې د مذکوره واقعاتو نه پته لګی چه قوم ثمود د قوم عادنه پس دې لکه څنګه چه قوم عاد د قوم نوح نه پس دې.(۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله نور فرمائی که چرې امام بخاری رحمه الله د قوم ثمود او صالح قصه د قوم لوط د قصې نه پس ذکر کړې ده نو د دې سبب به دا شی چه کله امام بخاری رحمه الله د سورت حجر د آیاتونو تفسیر اوتوضیح شروع کړه نو د سورت حجر د دې آیاتونو په اعتبار سره اصحاب حجر یعنی قوم ثمود واقعه د قوم لوط د واقعې نه پس راغلې او د دې دواړو په مینځ کښې اصحاب الایکة یعنې د قوم شعیب مختصر واقعه هم راغلې ده. نو د سورت حجر د دې آیاتونو په رڼا کښې اکثر ناسخین د بخاری د قوم ثمود قصه د قوم لوط نه پس ذکر کړې.(۲)

[۳۱۹۶]- حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ} [القمر: ۱۵]" [ص ۳۷۰][ر: ۳۱۶۳](۳)

تراجم رجال

محمود: دا ابواحمد محمود بن غیلان عدوی رحمه الله دې.(۴)

ابواحمد: دا محمد بن عبدالله الزبیری رحمه الله دې.(۵)

سفیان: دا سفیان بن سعید ثوری رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب علامة المنافق) لاندې تیره شوې ده.(۶)

ابواسحاق: دا عمرو بن عبدالله بن عبید سبیعی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب الصلاة من الایمان) لاندې تیره شوې ده.(۷)

الاسود: دا اسود بن یزید بن قیس نخعی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه) لاندې تیره شوې ده.(۱)

---

(۱) فتح الباري: ۸/۴۷۰-۴۶۹.

(۲) فتح الباري: ۸/۵۱۵-۵۱۴.

(۳) والحدیث سبق تخریجه فی نفس الکتاب تحت قول الله عزوجل ﴿وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ﴾ رقم: ۳۲۴۱.

(۴) کتاب مواقیت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب رقم: ۵۷۰.

(۵) کتاب الأذان باب المکث بین السجدتین رقم: ۸۲۰.

(۶) کشف الباري: ۳/۱۰۲.

(۷) کشف الباري: ۲/۳۷۰.

دَ ایت مذکوره ترجمة الباب سره مناسبت: ﴿فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ﴾ دَ سورت قمر آیت دې. دا آیت دلته دَ راوړلو مناسبت دادې چه هم دې آیت نه یو څو آیاتونه وړاندې دَ قوم لوط ذکر دې. ﴿كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوْطٍ بِالنُّذُرِ﴾ دَ امام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دَ قوم لوط خطرناك انجام نه عبرت حاصلول پکاردي.

۱۹ – باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَی: ﴿وَاِلٰی ثَمُوْدَ اَخَاهُمْ صَالِحًا﴾ /هود: ۶۱/.

ماقبل سره ربط او دَ ترجمة الباب مقصد: په سابقه باب کښې دَ حضرت لوط علیه السلام دَ قوم ذکر وو او په دې باب کښې دَ قوم ثمود ذکر دې. په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت صالح علیه السلام دَ قوم حالات بیانول غواړي.

په قوم ثمودکښې دَحضرت صالح علیه السلام دعوت اوتبلیغ: ثمود دَعربو یوه قبیله وه اوهغوی ته ثمود دَ هغوی دَ پلار اکبر ثمود بن عامر بن ارم بن سام په نسبت سره وئیلې کیدو. یو قول داهم دې چه قوم صالح ته ثمود دَ قلت ماء دَ وجې نه وئیلې شو څکه چه ثمود دَ ثمد نه ماخوذ دې چه دَهغه معنی قلت ماء ده.[۲]

دَدوی په نسب نامه کښې شراح مختلف اقوال نقل کړی دی. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَهغوی سلسله نسب داده: صالح بن عبید بن اسیف بن ماشخ بن عبید بن حاجر بن ثمود.[۳] اودَ علامه قسطلانی رحمه الله دَ قول مطابق سلسله نسب داسې ده. صالح بن عبید بن ماسخ بن عبید بن حاذر بن ثمود.[۴] خو علامه عینی رحمه الله په سلسله نسب کښې مختلف اقوال نقل کړی دی.[۵]

دَ ثمود نه په وړاندې نسب نامه کښې هم مختلف اقوال دی. دَ حافظ ابن حجر رحمه الله دَ قول مطابق دَ دې نه وړاندې نسب نامه داسې ده ثمودبن عابر بن ارم بن سام بن نوح علیه السلام.[۶] قوم ثمود هم دَ عاد دَ سامی نسل سره تعلق لري. دَ هلاکت نه پس چه کوم خلق په هغوی کښې بچ شو اودَهغوی نسل زیات شو هم هغوی ته ثمود او عاد ثانیه وئیل. ثمودیان په شرك او بت پرستئی کښې اخته وو. الله تعالی دَهغوی دَ اصلاح اوهدایت دپاره حضرت صالح علیه السلام مبعوث کړو. حضرت صالح علیه السلام دَ هغوی په نیغه لار راوستلودپاره ډیرې زیاتې قربانئی ورکړې. هغوی ته به نې وعظ او نصیحت کولو اودَهغوی په مطالبه باندې نې معجزې هم اوخودلې خو هغوی دَ بت پرستئی اوشرك نه منع نه شو او دَ اول نه زیات سرکش او باغیان شو اوحضرت صالح علیه السلام پسې به نې مسخرې کولې. یوڅوکسانو په هغه باندې ایمان راوړو اوباقی دَ قوم مشر او نور خلق په شرك او بت پرستئی او عناد باندې کلك ولاړ وو. آخر دَ شپې په وخت په هغوی باندې عذاب راغلو او یوډیر خطرناك صاعقه ټول هلاك كړل او دَعبرت نمونه نې جوړکړل. قرآن کریم کښې دغه عذاب کله صاعقة او کله رجفة او کله صیحة په الفاظوسره تعبیرکړې شوې دی.[۷]

﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ﴾ /الحجر: ۸۰/: مَوْضِعُ ثَمُوْدَ. وَأَمَّا ﴿حَرْثٌ حِجْرٌ﴾ /الأنعام: ۱۳۸/: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوْعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُوْرٌ، وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ فَهُوَ حِجْرٌ، وَمِنْهُ سُمِّيَ حَطِيْمُ الْبَيْتِ حِجْرًا، كَأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنْ مَحْطُوْمٍ، مِثْلُ قَتِيْلٍ مِنْ مَقْتُوْلٍ. وَيُقَالُ لِلْأُنْثٰى مِنَ الْخَيْلِ الْحِجْرُ، وَيُقَالُ لِلْعَقْلِ حِجْرٌ وَحِجًى، وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ.

---

[۱]) کشف الباری: ۵۵۳/٤.
[۲]) عمدة القاری: ۳۷٤/۱۵ إرشادالساری: ۳۱۲/۷ الکنز المتواری: ۳۱٤/۱۳.
[۳]) فتح الباری: ٤۶۷/۸.
[٤]) إرشاد الساری: ۳۱۲/۷.
[۵]) عمدة القاری: ۳۷۵/۱۵.
[۶]) فتح الباری: ٤۶۷/۸.
[۷]) عمدة القاری: ۳۷۵/۱۵.

﴿كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ﴾: مَوْضِعُ ثَمُودَ: دَ سورت حجر آيت دې ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِيْنَ﴾ اوبلاشبه دَحجر والو پیغمبران دروغ اوګڼړل. دَ اصحاب الحجر نه قوم ثمود مراد دې. امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل چه حجر دَقوم ثمود دَ اوسيدو خائى وو. دا خلق به په وادى حجر کښې اوسيدل چه دَمدينې او شام په مينځ کښې واقع دې. دَمرسلين نه حضرت صالح عليه السلام او په هغه باندې ايمان راوړونکى مؤمنان مراد دى. بعض فرمائيلى دى چه دَ يو نبى تکذيب لکه چه دَ ټولو انبياء کرامو عليهم السلام تکذيب دې په دې وجه دَمفرد دَ صيغې په ځائى دَ جمع صيغه راوړلې شوه.(١)

ابن عباس فرمائى چه کله دَ حضرت صالح عليه السلام عمر مبارك څلويښت کاله شو نو الله تعالى هغه دَ قوم ثمود طرف ته دَ رسول په حيثيت سره مبعوث کړو.(٢) دَ قوم ثمود دَ هلاکت او بربادئى نه پس حضرت صالح عليه السلام دَ فلسطين طرف ته مخ اوکړو او هلته په مقام رمله کښې اوسيدل شروع کړه. يو قول دا هم دې چه مکې مکرمې ته راغلو اوهغوى سره دَهغوى متعلقين هم په مکه مکرمه کښې اوسيدل اودَ الله تعالى عبادت به ئې کولو او هم هلته دَدَغه ټولو انتقال اوشو.(٣) دَ وفات په وخت دَ حضرت صالح عليه السلام عمر مبارك دَ يو قول مطابق ١٥٨ کاله وو اودَ يو بل قول مطابق دَهغوى عمر ٢٣٦ کاله وو. دا دويم قول دَ ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل کړې شوې دې اوهم دغه ډير واضح دې.(٤) دَحضرت صالح عليه السلام او حضرت هود عليه السلام په مينځ کښې دَ ١٠٠ کالو او دَحضرت صالح عليه السلام او حضرت ابراهيم عليه السلام په مينځ کښې ٢٣٠ کاله فاصله ده.(٥) حضرت صالح عليه السلام هم دَهغه خپلې قبيلې اوقوم يو کس وو په دې وجه هغه ته أخ ونيلې شوى دى.(٦)

وَأَنَّا ﴿حَرْثٌ حِجْرٌ﴾: حَرَامٌ، وَكُلُّ مَمْنُوعٍ فَهُوَ حِجْرٌ مَحْجُورٌ: دَامام بخارى رحمه الله اشاره دَ سورت انعام آيت ﴿هٰذِهٖٓ أَنْعَامٌ وَّحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ [الأنعام: ١٣٨] طرف ته ده يعنى دا څاروى دى او ممنوع پټى فصلونه دى. په دې کښې دَمشرکانو دَ جاهلانه رسم بيان دې. چه هغه خلقو به فصل او څاروى دَبتانو دَپاره وقف کولو سره ونيل چه په دې سره صرف سړې استخدام کولې شى دَ ښځو دَپاره دَدې استعمال حجر يعنى ممنوع اوناجائز دې. امام بخارى رحمه الله دَ حجر معنى په حرام سره کړې ده او فرمائيلى دى چه (كل ممنوع فهو حجر محجور) يعنى هر ممنوع شئ حجر او محجور وى. په دې دويمه جمله سره دَ قرآن کريم آيت ﴿وَيَقُوْلُوْنَ حِجْرًا مَّحْجُوْرًا﴾ [الفرقان: ٢٢] طرف ته اشاره ده او دلته (حجراً محجوراً) دَ (حراماً محرماً) په معنى کښې دې.(٧)

وَالْحِجْرُ كُلُّ بِنَاءٍ بَنَيْتَهُ، وَمَا حَجَرْتَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَرْضِ: امام بخارى رحمه الله دَ حجر نورې معانى او مصداق ښائى. هر عمارت ته حجر وائى په دې وجه دَ خانه کعبې په کوم ګوټ کښې چه حطيم داخل دې هغې ته هم حجر ونيلې شى. ښائى اوخودل حطيم دَمحطوم په معنى کښې دې لکه قتيل دَ مقتول په معنى کښې دې يعنى وزن خو فعيل دې ليکن معنى ئې دَ

---

(١) عمدة القاري: ٣٧٥/١٥.
(٢) عمدة القاري: ٣٧٥/١٥الكنز المتواري: ٣١٤/١٣.
(٣) المصدر السابق.
(٤) المصدر السابق.
(٥) المصدر السابق.
(٦) عمدة القاري: ٣٧٤/١٥.
(٧) عمدة القاري: ٣٧٦/١٥.

مفعول ده، حطیم دَ مکسور په معنی کښې دې یعنی مات شوې ذره ذره. دې ته حطیم په دې وجه وائی چه دا په اصل کښې په کعبة الله کښې شامل وو دا مات کړې شو بهر را او ویستلې شو. (۱)

وَيُقَالُ لِلْأُنْثَى مِنَ الْخَيْلِ الْحِجْرُ: مطلب دادې چه اسپې ته هم حِجر وائی. دغه شان عقل او دانائی دِپاره هم حِجر او حِجا په کسره دَ حاء الفاظ استعمالیږی. چنانچه په سورة الفجر کښې دی: ﴿هَلْ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ﴾ الفجر ۵.

اعتراض وارد کیږی چه امام بخاری رحمه الله حِجی په کسره دَ حاء، فتح دَ جیم ذکرولې او کړو. ځکه چه دَ حِجر سره دَدې هیڅ تعلق او مناسبت نشته دې؟ علامه رشید احمد گنگوهی رحمه الله فرمائی چه د ټولو نه اول امام بخاری رحمه الله دَ سورت انعام آیت ﴿هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ﴾ پیش کولو سره دا اوخودل چه دلته په آیت مبارک کښې حِجر دَ ممنوع په معنی کښې دې. اصحاب الحجر کښې ذکر حجر په معنی کښې نه دې. ځکه چه هغه اسم علم دې او بیانی دا اوخودل چه په هر ممنوع شیٔ باندې هم دَ حِجر اطلاق کولې شی. دَدې طرز عمل نه معلومه شوه چه کله دوه کلمې په اکثر حروف کښې اتفاق لری نو بعض وخت دَ داسې دوو کلمو معنی هم یو وی یا بیا دَ دواړو کلمو معنی یو بل ته نیزدې وی او هم په دغه بنیاد باندې وړاندې امام بخاری رحمه الله حِجی ذکر کړو. چونکه په اکثر حروف کښې حِجر او حِجی متفق دی نو ځکه دواړه الفاظ په معنی کښې هم نیزدې نیزدې دی او حِجی یعنی عقل او دانائی معنی حِجر سره نیزدې داسې ده چه عقل هم انسان دَ گمراهئی او هلاکت نه منع کوی. (۲)

وَأَمَّا حَجْرُ الْيَمَامَةِ فَهُوَ مَنْزِلٌ: حَجْر دلته دَ حاء فتح سره دې یعنی (حجر الیمامة) دَ یوخائی نوم دې. دا دَ ثمود یانو دَ اوسیدو ځائی وو کوم چه وادی قری سره نیزدې واقع دې. (۳) امام بخاری رحمه الله (حجر الیمامة) استطراداً ذکر کړې دې گنی دَ (حجر الیمامة) مناسبت ماقبل کښې مذکور شپږو الفاظو نه یو سره هم نه دې. (۴)

[۳۱۹۷]- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَكَرَ الَّذِي عَقَرَ النَّاقَةَ، قَالَ: «انْتَدَبَ لَهَا رَجُلٌ ذُو عِزٍّ وَمَنَعَةٍ فِي قَوْمِهِ كَأَبِي زَمْعَةَ» [ص ۳۷۵] [۴۶۵۸، ۴۹۰۸، ۵۶۹۵] (۵)

تراجم رجال

الحمیدی: دا ابوبکر عبدالله بن زبیر بن عیسی قرشی حمیدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا او انبانا) لاندې تیره شوې ده. (۶)

سفیان: دا ابوعمران سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب او باب لاندې تیره شوې ده. (۷)

---

(۱) عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵ فتح الباری: ۴۶۷/۸.

(۲) لامع الدراری: ۳۱۵/۱۳.

(۳) عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵.

(۴) فتح الباری: ۴۶۷/۸ عمدة القاری: ۳۷۶/۱۵.

(۵) اخرجه أیضاً فی التفسیر فی سورة الشمس برقم: ۴۹۴۲ وفی کتاب النکاح باب مایکره من ضرب النساء برقم: ۵۲۰۴ وفی کتاب الأدب باب قول الله تعالی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ﴾ برقم: ۶۰۴۲ ومسلم فی الجنة وصفة نعیمها برقم: ۲۸۵۵ والترمذی فی التفسیر باب ومن سورة الشمس برقم: ۳۳۴۰.

(۶) کشف الباری: ۹۹/۳.

(۷) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

هشام بن عروة: داهشام بن عروه بن زبير بن العوام اسدي مدني رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابيه: دَ هشام والد عروه بن زبير بن العوام بن خويلد قرشي رحمه الله مراد دې. دَدوی تذکره هم دَمذکوره کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالله بن زمعة رضي الله عنه: دَدوی تذکره (کتاب فرض الخمس، باب برکة الغازي في ماله) لاندې تیره شوې ده.[3] دَعبدالله بن زمعه رضي الله عنه نه روایت شوې صحیح بخاري کښې صرف هم دغه یو حدیث الباب دې.[4]

ناقهٔ صالح عليه السلام دَ قاتل تذکره: عبدالله بن زمعه رضي الله عنه وائي چه ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوریدلي دي چه حضوریاك دَهغه سړي ذکر اوکړو چاچه دَحضرت صالح عليه السلام اوښه وژلې وه. حضوریاك اوفرمائیل یو دَعزت والا زور آور اودَ طاقت والاسړی دَهغې دَ وژلو ذمه واخستله څرنګه چه ابوزمعه (دَ راوی نیکه اسودبن مطلب) دې. ابوزمعه اسود بن مطلب دَ قریشو دَ سردارانو نه وو اودکفر په حالت کښې مړشوې. مطلب دا چه قدار (دَحضرت صالح عليه السلام اوښه هلاکونکې) ته په قوم داسې قوت اوعزت حاصل وو چه په نن دور کښې ابوزمعه ته حاصل دې.

دَحضرت صالح عليه السلام نه خپل قوم مطالبه کړې وه چه که ته چرته مونږ ته څه علامت اوښایئی نو مونږ به ستا په نبوت باندې یقین کولو سره ایمان راوړو. حضرت صالح عليه السلام اوفرمائیل تاسو څه علامت لیدل غواړئې؟ هغوی اووئیل دَ مخامخ غر یا کاڼړی نه یوه داسې اوښه راښکاره کړه چه حامله وی او هم په هغه ساعت بچې راوړی. حضرت صالح عليه السلام دعا اوکړه او هم په هغه وخت دکاڼړی نه حامله اوښه راښکاره شوه او هغې بچې هم راوړو. دَدې عجیبه اوحیرانونکې معجزې په لیدو سره بعض سردارانو دَقبیلې ایمان راوړو. څه نورو خلقو هم ایمان راوړل غوښتل لیکن دَ قبیلې متعصب کسانو هغوی دَ اسلام راوړلو نه منع کړل. حضرت صالح عليه السلام هغوی له خبرداری ورکړو که چرې ناقه ته دَ تکلیف ورکولو کوشش اوکړې شو نودا کار ستاسو دَهلاکت سبب جوړیدې شي اودَ الله تعالی دَ طرف نه دا فیصله شوې ده چه دَ اوبو دَپاره نمبر مقررکړې شي. لهذا یوه ورځ به ناقه یعنی اوښه اوبه څکی او یوه ورځ دَ قوم خلق او خاروی.

څه مودې پورې خودغه دستور روان وولیکن آخر دغه اوښه دَ هغوی دَپاره ناقابل برداشت شوه نوهغوی دَدې دَ قتل کولو منصوبه جوړه کړه چه راتلونکې وخت کښې دَ اوبو دَ انتظار دَتکلیف نه به نجات راشي. خو دَ اوښې دَ قتل کولو دَ دغه خطرناك اقدام اوچتولو په چا کښې جراءت نه وو. آخر قدار بن سالف دَ قوم دَ ترغیب په نتیجه کښې په دې قدم اوچتولو باندې تیار شو اوهغه ناقه قتل کړه. علامه سهیلي رحمه الله فرمائي دا سړې ولدالزنا وو او په نحوست کښې دَهغه کار دَ ضرب المثل حیثیت لرلو.[5]

انتَدَبَ: په یوکار باندې آماده او تیاریدل. **مَنعَة:** دَمیم نون عین فتحه سره طاقت اوعزت. في مَنَعة هغه ته طاقت اوعزت حاصل دې.[6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ روایت مناسبت واضح دې ځکه چه روایت کښې دَ صالح عليه السلام دَ اوښې تذکره ده.[1]

---

[1]) کشف الباري: ۴۳۲/۲.

[2]) کشف الباري: ۴۳۶/۲.

[3]) کشف الباري: ۳۷۸/۱۵.

[4]) فتح الباري: ۴۶۸/۸، عمدة القاري: ۳۷۷/۱۵.

[5]) عمدة القاري: ۳۸۷/۱۵.

[6]) النهاية لابن الأثير: ۶۸۳/۲، ۷۲۴ دار المعرفة.

[٣١٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِسْكِينٍ أَبُو الحَسَنِ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ بْنِ حَيَّانَ أَبُو زَكَرِيَّاءَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «لَمَّا نَزَلَ الحِجْرَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، أَمَرَهُمْ أَنْ لاَ يَشْرَبُوا مِنْ بِئْرِهَا، وَلاَ يَسْتَقُوا مِنْهَا»، فَقَالُوا: قَدْ عَجَنَّا مِنْهَا وَاسْتَقَيْنَا، «فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَطْرَحُوا ذَلِكَ العَجِينَ، وَيُهَرِيقُوا ذَلِكَ المَاءَ»، وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ، وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ» [٣٢٠١/ص ٣٧٨] [1,2]

تراجم رجال

محمدبن مسكين: دا ابوالحسن محمدبن المسكين يمانى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (أبواب الأذان خروج النساء إلى المساجد) لاندې تيره شوې ده.

يحيى بن حسان: دايحيى بن حسان بن حيان البكرى، ابوزكريا التنيسى المصرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب الجنائز باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الخ) لاندې تيره شوې ده.

سليمان: دا سليمان بن هلال قرشى تيمى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم) لاندې تيره شوې ده. [3]

عبدالله بن دينار: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشى عدوى رحمه الله دي. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا أو انبأنا) لاندې تيره شوې ده. [4]

افت وهلى علاقو ته دَ تللو ممانعت: حضرت ابن عمر رضي الله عنه فرمائى چه كله رسول الله ﷺ په غزه تبوك كښې حجر يعنى دَ ثمود وادئى كښې راكوز شو نو حضورپاك خلقو ته حكم وركړو دَدې ځائى دكوهى نه اوبه مه څښئى او مه نى په مشكونو كښې اچوئى. خلقو ونيل (قد عجنا منها واستقينا) مونږ خودَدې په اوبو سره اوړه واغښل او مشكونه مو ترې ډك كړل. حضورپاك حكم اوكړو دغه اوړه اوغورځوئى او مشكونه واړوئى. په دې مقام باندې عذاب راغلې وو. دَ اوبو په استعمال سره دهغوى په زړونو كښې قساوت اوسختنى پيداكيدو يا دَ څه بدنى بيمارئى پيداكيدو انديښنه وه په دې وجه حضورپاك دَ هغې دَ څكلو نه منع اوفرمائيله. [5]

وَيُرْوَى عَنْ سَبْرَةَ بْنِ مَعْبَدٍ وَأَبِي الشُّمُوسِ: أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ بِإِلْقَاءِ الطَّعَامِ، وَقَالَ أَبُو ذَرٍّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: (مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ): مطلب دادې چه دغه اوبو سره چه كوم خوارك جوړشوې وو رسول الله ﷺ دهغې دَ غورځولو حكم وركړو.

دَتعليق تخريج: دَ سمرة بن معبد روايت امام احمد رحمه الله او طبرانى رحمه الله موصولاً نقل كړې دې. امام طبرى رحمه الله دا روايت عبدالعزيز بن ربيع بن سبرة عن ابيه عن جده په طريق سره موصولاً نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دادى: (أن

---

[1]) عمدة القارى: ١٥/٣٧٧.

[2]) أخرجه الإمام البخارى بعدالحديث المذكور تحت رقم الحديث: ٣٣٧٩ أيضاً، وأخرجه الإمام مسلم فى صحيحه فى الزهد باب لاتدخلوا مساكن الذين ظلموا أنفسهم رقم الحديث: ٢٩٨١ وجامع الأصول فى أحاديث الرسول: ١٢/٤ ٥رقم الحديث: ٢٦١٢.

[3]) كشف البارى: ٣/١٣٧.

[4]) كشف البارى: ٣/١٢٥.

[5]) عمدة القارى: ١٥/٣٧٩.

النبی صلی الله علیه وسلم قال لأصحابه حين نزل الحجر: من اعتجن من هذه ـ يعني: بئرهم ـ شيئا فليلقه، فألقى ذوالعجين عجينه، وصاحب الحيس حيسه» (۱)

اوږ ابوشموس روايت امام بخاری رحمه الله الأدب المفرد کښې او طبرانی وابن منده د سليم بن مطير عن ابيه په طريق سره موصولاً روايت کړې دې (۲)

وَقَالَ أَبُوذَرٍ، عن النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: مَنِ اعْتَجَنَ بِمَائِهِ. مطلب دا چه رسول الله ﷺ حکم ورکړو چه کوم سړی د دې خانی په اوبو سره اوړه اغږلې وی هغه دې اوغورزوی. تقدير عبارت دادې: «أنه أمر من اعتجن بمائه أن يلقيه» (۳)

د تعليق تخريج: بزار رحمه الله دا تعليق موصولاً نقل کړې دې په دې کښې دی: «أنهم كانوا مع النبی صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك، فأتوا على واد، فقال لهم النبي صلى الله عليه وسلم: إنكم بواد ملعون فأسرعوا، وقال: من أعتجن عجينه أو من كان طبخ قدرا فليكبها» (۴)

يعنې تاسو په داسې کلي کښې يئ چرته چه د الله تعالى عذاب نازل شوې. لهذا د دې خانی نه زر اوځئ اووئی فرمانيل چا چه د دې خانی په اوبو سره اوړه اغږلی وی يا ترکاری پخه کړې وی نوهغه دې واړوی.

د تعليقات مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد په ذکرکړې شوی تعليقاتو کښې هم هغه دې کوم چه د ترجمة الباب په ذيل کښې بيان کړې شوې دې چه د بخاری رحمه الله مقصد د صالح عليه السلام د قوم اصحاب الحجر حالات او د هغوی د قوم د نافرمانئ او ناشکرئ په وجه سره په عذاب کيدل بيانول دی.

د تعليقات ترجمة الباب سره مناسبت: د ذکرکړې شوی تعليقاتو ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې ټولو کښې د اصحاب الحجر حالات ذکر دی.

[۳۱۹۹]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَخْبَرَهُ أَنَّ النَّاسَ نَزَلُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْضَ ثَمُودَ، الحِجْرَ، فَاسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَاعْتَجَنُوا بِهِ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَنْ يُهَرِيقُوا مَا اسْتَقَوْا مِنْ بِئْرِهَا، وَأَنْ يَعْلِفُوا الإِبِلَ العَجِينَ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَسْتَقُوا مِنَ البِئْرِ الَّتِي كَانَتْ تَرِدُهَا النَّاقَةُ» تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ [ص ۳۸۱] (۵)

تراجم رجال

ابراهيم بن منذر: دا ابراهيم بن منذر بن عبدالله بن منذر بن مغيره بن عبدالله اسدی رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم، باب من سئل علما وهو مشتغل فی حديثه» لاندې تيره شوې ده. (۶)

انس بن عياض: دا انس بن عياض ليثی رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب الوضوء، باب التبرز فی البيوت» لاندې تيره شوې ده. (۱)

---

(۱) المعجم الكبير للطبرانی: ۱۳۶/۷، رقم الحديث: ۶۵۵۱، ۶۵۵۲، مكتبة ابن تيمية.

(۲) عمدة القاری: ۳۷۹/۱۵، المعجم الكبير للطبرانی: ۲۲/۳۲۹-۳۲۸، من يكنى أبا الشموس أو الشموس البلوی رقم: ۸۲۶، مكتبة ابن تيمية.

(۳) إرشاد الساری: ۳۱٤/۷.

(۴) مُسند البزار: ۳۸۵/۹، رقم الحديث: ۳۹۷۱.

(۵) مرتخريجه تحت الحديث السابق.

(۶) كشف الباری: ۵۸/۳.

عبيدالله: دا عبدالله بن عمر بن حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمري رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم (کتاب الوضوء باب التبرز في البيوت) لاندې تيره شوې ده.[2]

نافع: داحضرت نافع العدوی ابوعبدالله المدني مولی ابن عمر رضي الله عنهما دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ذکر العلم والفتيا في المسجد) لاندې تيره شوې ده.[3]

دحضرت عمر رضي الله عنه سابقه حديث امام بخاري رحمه الله دلته په دوو طرق سره نقل کړې دې. په هغې کښې دی غزوه تبوك کښې خلق رسول الله ﷺ سره په مقام حجر کښې کوز شو. دَهغه خائې دَ کوهې نه ئې مشکونه ډك کړل، اوړه ئې پرې واغږل نو رسول الله ﷺ حکم ورکړو اوبه اوبهيوئي او (کوم) اوړه (چه په دې اوبو سره أغږلی شوی وو) په اوښانو باندې اوخورئي. حضورپاك اوفرمائيل چه دَهغه کوهی نه اوبه واخلئی دکوم نه (چه دَصالح عليه السلام اوښې اوبه څکلې. لفظ حجر دلته په ثمود سره دَ بدل واقع کيدو په وجه باندې منصوب دې.[4]

سابقه حديث کښې "طرح" يعنی دَ اوړو غورزولو حکم و او په دې روايت کښې اوړه په اوښانو باندې د خوړلو حکم ورکړې شوې دې. په دواړو کښې هيڅ تضاد نشته دې. په اولنی روايت کښې دَ "طرح" نه مراد نه خوړل دی يا دَ طرح نه مراد دا وو چه دا پخپله مه خورئی دَ خاروو دَ گيا په توگه دې استعمال کړې شی.[5]

قوله: تَابَعَهُ أُسَامَةُ، عَنْ نَافِعٍ مطلب دا چه اسامه دَعن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما په طريق سره دَعبيدالله متابعت کړې دې چه رسول الله ﷺ خلقو ته حکم ورکړو چه دَهغه کوهی نه اوبه اوڅکئی دکوم نه چه دَحضرت صالح عليه السلام اوښې اوبه څکلې. حرمة بن يحيى التجيبي دَعن عبدالله بن وهب عن اسامه بن زيد په طريق سره دا متابعت موصولاً نقل کړې دې. دَدې په آخر کښې دی (فأمرهم أن ينزلوا على بئر ناقة صالح عليه السلام فيستقوا منها).[6]

[۳۲۰۰]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا مَرَّ بِالحِجْرِ قَالَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مَا أَصَابَهُمْ» ثُمَّ تَقَنَّعَ بِرِدَائِهِ وَهُوَ عَلَى الرَّحْلِ "[ص ۳۸۲][7]

ترجمه: د حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی دی دَظالمانو او گناهگارانو کورونو اوکلو کښې مه داخليږئی مگر په ژړا سره، داسې نه وی چه کوم عذاب په هغوی باندې راغلې وو په تاسو باندې هم راشی. بيا حضورپاك هم په کجاوه کښې خپل مخ په څادر باندې پټ کړو.

تراجم رجال

محمد: دا مشهور محدث ابوالحسن محمدبن مقاتل المروزی الکسائی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ما

[1] کشف الباري:۵/۳۵۷.
[2] کشف الباري: ۵/۳۶۰.
[3] کشف الباري: ۴/۶۵۱.
[4] عمدة القاري: ۱۵/۳۷۹.
[5] عمدة القاري: ۱۵/۳۷۹.
[6] عمدة القاري: ۱۵/۳۸۰.
[7] مرتخريجه فی کتاب الصلاة باب الصلاة فی مواضع الخسف والعذاب رقم الحديث: ۴۳۳.

یذکر فی المناولة الخ، لاندې تیره شوې ده.(۱)

عبدالله: دامشهور محدث عبدالله بن المبارک رحمه الله دې. دَدوی حالات «بدءالوحی» پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی (۲)

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اجمالاً «بدءالوحی» دریم حدیث او تفصیلی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.(۳)

زهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی حالات «بدءالوحی» دریم حدیث لاندې تیر شوی دی. (۴)

سالم بن عبدالله: دا مشهور محدث جیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دې. «کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان» لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده.(۵)

عن ابیه: عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنهما تذکره «کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الاسلام علی خمس» لاندې تیره شوې ده.(۶)

دَحدیث نه مستنبط فوائد: دَپورته ذکر شوی احادیث لاندې شراح حدیث فرمانیلی دی چه قوم ثمود او په کومو نورو قومونو باندې چه دَهغوی دکفر او بدعملئ دَوجې نه دَالله تعالی عذابونه نازل شوی دَهغوی دَ کورونو او کوهیانو او چینونه اوبه څکل مکروه دی. خو په دې کراهت کښې اختلاف دې. بعض حضراتو دې ته تحریم او بعض تنزیهیه باندې محمول کړی دی. که په تحریم باندې محمول وی نو بیا خو سوال دادې چه په دې اوبو سره به طهارت حاصلیږی؟ علامه عینی رحمه الله فرمائی په ظاهره معلومیږی چه طهارت به حاصل شی.(۷)

[۳۲۰۱]- حَدَّثَنِي عَبْدُاللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، حَدَّثَنَا أَبِي، سَمِعْتُ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لاَ تَدْخُلُوا مَسَاكِنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ، أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ» [ص ۳۸۴][ر: ۴۲۳](۸)

ترجمه: حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل دَ ظالمانو «بدکارانو گناهگارانو» کلوته مه ځئی مگر په ژړا سره «استغفارکولو سره» داسې نه وی چه کوم عذاب په هغوی باندې راغلې وو هغه په تاسو باندې هم راشی.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا مشهور محدث عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې. (۹)

---

۱) کشف الباری: ۲۰۶/۳.
۲) کشف الباری: ۴۶۲/۱.
۳) کشف الباری: ۲۰۶/۳.
۴) کشف الباری: ۳۲۶/۲.
۵) کشف الباری: ۱۲۸/۲.
۶) کشف الباری: ۶۳۷/۱.
۷) عمدة القاری: ۳۸۰/۱۵.
۸) مرتخریجه تحت کتاب الصلاة باب الصلاة فی مواضع الخسف والعذاب رقم الحدیث: ۴۳۳.
۹) کشف الباری: ۶۵۷/۱

وهب: ذاوهب بن جریر حازم ازدی رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء من المخرجین) لاندې تیر شوی دی.

جریر: داجریر بن حازم بن زید ازدی رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب الصلاة باب الفرخة والممر فی المسجد) لاندې تیر شوی دی.

یونس: دا مشهور محمدث یونس بن یزید ایلی رحمه الله دې. [1]

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمه الله دي. [2]

سالم: دا مشهور محدث جلیل القدر تابعی ابوعمر یا ابوعبدالله بن سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الحیاء من الایمان) لاندې وړاندې تیره شوې ده. [3]

ابن عمر: عبد الله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنهما تذکره (کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس) لاندې وړاندې تیره شوې ده. [4]

شرح حدیث: دَدې حدیث توضیح او تشریح دَسابقه حدیث لاندې تیر شوی دی.

۲۰ - باب: ﴿أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ /البقرة: ۱۳۳/.

دَ ترجمة الباب مقصد دَ ترجمه دَ تکرار وجه: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه مذکوره ترجمة الباب دَ دریو ابواب نه وړاندې هم تیرشوې دې اوهم دَدې تکرار ترجمه دَ وجې په ډیرو نسخوکښې دا ترجمة الباب موجود نه دی. [5] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه صحیح دادی چه حدیث الباب دَ راتلونکی باب دَحدیث تابع دې اودَدې تعلق هم دَحضرت یوسف علیه السلام قصې سره دې. [6]

دلته اشکال دا پیداکیږی چه کله درې ابواب وړاندې بعینه هم دغه ترجمه تیره شوې ده نودَ دوباره ذکر کولوڅه وجه ده حالانکه په ظاهر په دواړو تراجم کښې څه فرق نشته دې؟

حضرت شیخ الحدیث رحمه الله دَدې جواب ورکړې دې چه دَدې نه وړاندې ترجمې نه دَحضرت یعقوب علیه السلام تذکره کول مقصود وو. خودلته صرف دَحضرت یوسف علیه السلام اودَهغه دَنسب تذکره کول مقصود دی. دغه شان دا جواب هم ورکولې شی چه دې نه اول دَحضرت ابراهیم علیه السلام او حضرت اسحاق علیه السلام ملت بیانول مقصود وو او اوس دلته دَحضرت یوسف علیه السلام نسب بیانول دی. [7]

[۳۲۰۲]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «الْكَرِيمُ، ابْنُ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ

---

[1] کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.
[2] کشف الباری: ۳۲۶/۱.
[3] کشف الباری: ۱۲۸/۲.
[4] کشف الباری: ۶۳۷/۱.
[5] عمدة القاری: ۳۸۱/۱۵.
[6] فتح الباری: ۵۱۵/۸.
[7] الکنز المتواری: ۳۱۱/۱۳.

إبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ»[ص ۳۸۶][۳۲۱۰، ۴۴۱۱][1]

تراجم رجال

اسحاق بن منصور: دا ابویعقوب اسحاق بن منصور رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تیره شوې ده. [2]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعید بن ذکوان تمیمی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أعاد الحدیث ثلاثاً) لاندې تیره شوې ده. [3]

عبدالرحمن بن عبدالله: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دینار عدوی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب إذا شرب الکلب فی إناء أحدکم الخ) لاندې تیره شوې ده.

عبدالله بن دینار: دا ابوعبدالرحمن بن دینار قرشی عدوی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب أمور الإیمان) لاندې اجمالاً او (کتاب العلم باب قول المحدث، الخ) لاندې تفصیلاً تیره شوې ده. [4]

ابن عمر: دَحضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه خوئی حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب الایمان وقوله صلی الله علیه وسلم: بنی الإسلام علی خمس) لاندې تیره شوې ده. [5]

شرح حدیث

علامه عینی رحمه الله فرمائی دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم مبارک کلمات (الکریم ابن الکریم ابن الکریم ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن إسحاق بن إبراهیم علیهم الصلاة والسلام) دَ الله تعالی ارشاد ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ منافی اومتضاد نه دی خکه چه دَحضورپاک دَ کلمات مبارکه صدور بالقصد والاراده نه دی بلکه داسې اتفاقی دی اودا جواب هم ورکولې شی چه دَ آیت مقصد دَ شعر جوړولو نفی کوی. یعنی چه مونږ تاته دَ شعر فن نه دې خودلې دې. [6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب اوترجمة الباب کښې مناسبت داسې دې چه حضرت یوسف علیه السلام هم په وصیت دَ یعقوب علیه السلام کښې داخل دې. [7]

۲۱ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ (8)

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ مذکوره آیت تفسیر کول غواړی اومقصدئی دا خودل دی چه دَ یوسف علیه السلام حالات او په سوانح کښې دَ غور کونکو دَپاره دَ صبر عبرت او دَنصیحت نشانې دی. [1]

---

[1] أخرجه البخاری فی نفس الکتاب عقیب الباب المذکور فی باب قول الله تعالی ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ﴾ یوسف:۷ أیضاً وکذا فی کتاب التفسیر باب قوله تعالی: ﴿وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ﴾ [یوسف: ۶] وجامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۸/۵۱۳ رقم الحدیث ۶۳۰۷

[2] کشف الباری: ۲/۴۲۰.

[3] کشف الباری: ۳/۵۷۷.

[4] کشف الباری: ۱/۶۵۸، ۳/۱۲۵.

[5] کشف الباری: ۱/۶۳۷

[6] کشف الباری: ۱۵/۳۸۱.

[7] عمدة القاری: ۱۵/۳۸۱.

[8] /یوسف: ۷/.

دَ لفظ یوسف تحقیق: په لفظ دَ یوسف کښې اختلاف دې. دَ بعض په نیز دَعربی ژبې لفظ دې او بعض وئیلی دی چه دا دَعجمی ژبې لفظ دې او په دې وجه غیر منصرف دې. (۱) یا دَ أسف نه ماخوذ دې یعنی غلام. چونکه دَ یوسف علیه السلام په سیرت کښې دا دواړه صفات ښکاره وو په دې وجه دَهغوی نوم یوسف شو. (۲) دَ حضرت مقاتل رحمه الله نه روایت دې چه الله تعالی دَ یوسف علیه السلام تذکره قرآن کریم کښې ۲۷ ځل فرمائیلې ده. (۳)

[۳۲۰۳]- حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قَالَ: «أَتْقَاهُمْ لِلَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ، ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ، ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ» قَالُوا: لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ، قَالَ: «فَعَنْ مَعَادِنِ العَرَبِ تَسْأَلُونِي؟ النَّاسُ مَعَادِنُ، خِيَارُهُمْ فِي الجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الإِسْلاَمِ، إِذَا فَقُهُوا»، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا [ص ۳۸۸-۳۸۹] (۵)

ترجمه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه پوښتنه اوکړې شوه چه په خلقو کښې (دَاعمالو په لحاظ سره) دَ ټولو نه زیات دَ مرتبې والاڅوك دې؟ حضورپاك اوفرمائیل چه څوك زیات پرهیزګار وی. ؟ خلقو عرض اوکړو چه مونږ دا تپوس نه کوو. حضورپاك اوفرمائیل (که چرې دَ خاندانی شرافت باره کښې تپوس کوئی) نو یوسف دَ ټولو نه افضل دې چه پخپله هم نبی وو پلارئی هم نبی، نیکه ئی هم نبی او غرنیکه ئی هم دَ الله تعالی خلیل دې. هغوی وئیل چه مونږ دَدې باره کښې هم تپوس نه کوو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (فعن معادن العرب تسألون؟) نوبیا ولې تاسو دَعربو دَخاندان باره کښې تپوس کوئی (چه په دوی کښې څوك افضل دې؟) نو په دوی کښې چه څوك دَ جاهلیت په زمانه کښې شریف وو هغه په اسلام کښې هم شریف دې په دې شرط چه هغه علم او تفقه حاصله کړی.

شرح حدیث

په دې روایت کښې اوفرمائیلې شو چه دَخلقو مثال دَمعادن او کان په شان دې. کوم خلق چه په دوی کښې دَ جاهلیت په دورکښې شریف وو هغه به په اسلام کښې هم بهتر وی په دې شرط چه هغه په دین کښې پوهه حاصله کړی. کانونه دَ مختلف استعداد وی او په دې کښې مختلف څیزونه پیدا کیږی. دَ یو کان نه سره زر راوځی او دَ بل نه سپین زر راوځی، دَ یو نه مرغلرې او دَ بل نه قیمتی کاڼی جواهرات راوځی. دغه شان دَ خلقو استعداد هم مختلف وی او په هغوی کښې چه کوم صلاحیتونه وی هغه هم دَ مختلف قسمونو وی. بیا په حدیث کښې اوفرمائیلې شو چه څوك دَ جاهلیت په زمانه کښې خیار وو هغه په اسلام کښې هم خیار او خوښ کړې شوی به وی په دې شرط چه په دین کښې پوهه حاصله کړی. (۶) هم دغه وجه ده چه کوم خلق دَ جاهلیت په زمانه کښې شریف

---

۱) عمدة القاري: ۳۸۲/۱۵.

۲) عمدة القاري: ۳۸۲/۱۵.

۳) عمدة القاري: ۳۸۲/۱۵.

۴) عمدة القاري: ۳۸۲/۱۵.

۵) مر تخريجه في نفس الكتاب في باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾.

۶) فتح الباري: ۴۱۴/۶ دار المعرفة عمدة القاري: ۲۴۵/۱۵ إدارة الطباعة المنيرية.

ګڼلې شوه هغه په اسلام کښې شاته پاتې شو نو هغوی په اسلام کښې شریف اونه ګڼړلې شو. چنانچه جهینه او مزینه قبائل د جاهلیت په زمانه کښې به غلاګانې او ډاکې اچولې اود قبائل غطفان وغیره شمیر په شرفاء کښې کیدلو. مګر د جهینه اومزینه خلقو په اسلام قبلولو کښې وراندېوالې اوکړو نو قبائل غطفان وغیره شاته پاتې شو. د دې نتیجه دا اووتله چه د صحابه کرامو په جماعت کښې جهینه او مزینه خلقو تذکره زیاته کیدله او د قبائل غطفان ذکر کم ملاویږی.(١)

حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ: أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِهٰذَا. [ر: ٣١٧٥]

دلته امام بخارى رحمه الله د ماقبل والاحديث دويم سند ذكركړې دې. په دې سند كښې سعيد نوم يوراوى دې دا سعيد بن ابى سعيد المقبرى رحمه الله دې. صاحب التوضيح د هغوى باره كښې وئيلى دى (لعله المقبرى) په دې جمله باندې د هغه د وخت بعض ملګرو سخت رد كړې دې خكه چه دې نه بې د څه شك نه هم سعيد المقبرى رحمه الله مراد دې. په دې وجه د حرف ترجى سره اظهار شك د تعجب قابل دې.(٢)

[٣٢٠٤] - حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: «مُرِي أَبَا بَكْرٍ يُصَلِّي بِالنَّاسِ»، قَالَتْ: إِنَّهُ رَجُلٌ أَسِيفٌ، مَتَى يَقُمْ [ص: ١٥٠] مَقَامَكَ رَقَّ. فَعَادَ فَعَادَتْ. قَالَ شُعْبَةُ فَقَالَ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ «إِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ» [ص ٣٩٠] [ر: ١٩٥] (٣)

تراجم رجال

بدل: دا بدل المحبر بن المنير اليربوعى رحمه الله دې. د ده تذكره اول تيره شوې ده.(٤)

شعبه: د ده تذكره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.(٥)

سعد بن ابراهيم: داسعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوى تذكره اول تيره شوې ده.(٦)

عروة بن زبير: د دوى تذكره (كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه) لاندې تيره شوې ده.(٧)

مري ابابكر يصلي بالناس: روايت كښې دى چه حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها ته رسول الله ﷺ (مرض الوفات كښې) اوفرمائيل چه ابوبكرصديق رضي الله عنه ته اووايه چه خلقو ته مونځ وركړى. حضرت عائشه رضي الله عنها عرض اوكړو هغه خو نرم زړه والا دې كله چه ستاسو په ځائې (په مصلى) باندې اودريږى نو په هغه باندې به ږړ شروع شى. رسول الله ﷺ خپل حكم دوباره كړو نوحضرت عائشه رضي الله عنها بيا هم هغه خبره اوكړه (چه هغه خود نرم زړه والا دې ستاسو په ځائې امامت كول به د هغه د پاره ګران كار شى). شعبه رحمه الله وائى چه حضورپاك په دريم ځل يا څلورم ځل

---

(١) فتح البارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ٥٤٣/٦دارالمعرفة عمدةالقارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ٨١/١٦إرشادالسارى كتاب المناقب باب ذكر أسلم وغفار إلخ: ٢٢/٨دارالكتب العلمية.

(٢) عمدةالقارى: ٣٨٢/١٥.

(٣) مرتخريجه فى كتاب الوضوء باب الغسل والوضوء فى المخضب رقم: ١٩٨.

(٤) كتاب الأذان باب حد إتمام الركوع والاستبدال فيه والاطمأنينة رقم: ٧٩٢.

(٥) كشف البارى: ٦٧٨/١

(٦) كتاب الوضوء باب المسح على الخفين رقم: ٢٠٣.

(٧) كشف البارى: ٤٣٦/٢.

اوفرمائیل چه (إنکن صواحب یوسف) بیا خو ته دَ یوسف سره په شان دَ ښځو ئی (یعنی په ظاهر کښې یوځه او په باطن کښې بل ځه ابوبکر ته اووایه چه هغه دې مونځ ورکړی. دلته په روایت کښې دَ "مُروا" جمع صیغه راغلې ده خو دَ ابوذر رحمه الله په نسخه کښې "مُري" نقل دې.[۱]

(إنکن صواحب یوسف) یعنی ته هم خلاف ما فی الضمیر په اظهار کښې دَ زلیخا په شان ئی. دَدې جملې مطلب دادې چه څنګه زلیخا دَ میلمستیا په نوم باندې ښځوته دعوت ورکړو خو شاته دَ زلیخا مقصد دغه ښځو ته دَحضرت یوسف علیه السلام حسن او جمال خودل وو دې دَ پاره چه هغوی زلیخا دَ یوسف علیه السلام په محبت کښې راګیریدلو سره معذوره اوګنړی. هم دغه شان دلته دَ حضرت عائشه رضی الله عنها بار بار (متی یقم مقامك رق) فرمائیل په حقیقت کښې دَدې دَپاره وو چه چرته خلق نی دَپلار حضرت ابوبکر رضی الله عنه دَ حضورپاك په مقام باندې اودریدو سره بدفالی وانخلی مګر په ځانی دَ دې خبرې دَ اظهار کولو یوشان نی هم دغه فرمائیل چه پلارمې ډیر زیات دَ نری زړه والا دې هغه به ستاسو په ځانی باندې اونه دریدې شی دې دَ پاره چه تاسو هغه معذور اوګنړئی.[۲]

(متی یقم) متی په معنی دَ شرط دې دَ کوم دَ وجې نه چه فعل مضارع مجزوم دې. دَ ابوذر رحمه الله په نسخه کښې (متی یقوم) دَ واؤ په اثبات سره راغلې دې. ابن مالك رحمه الله دَدې توجیه دا بیان کړې ده چه دَدې روایت مطابق (متی) په (إذا) باندې حمل کولوسره مهمل پریخودې شوې دې. یعنی (متی) جازمه نه دې اودا هم داسې دې لکه چه کله (إذا) په (متی) باندې حمل کولو سره جازمه ګرځولې شی لکه (إذا أخذ تما مضاجعکما تکبرا أربعا وأربعین) کښې (إذا) دَ (متی) په معنی کښې دې او جازمه دې.[۳]

امام بخاری رحمه الله دلته روایت مختصر نقل کړې دې. په کتاب الأذان کښې دا روایت تیرشوې دې.[۴]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَامام بخاری رحمه الله غرض په دې روایت سره (إنکن صواحب یوسف) دې. ځکه چه په دې جمله کښې دَحضرت یوسف علیه السلام تذکره ده اوهم په دې سره دَدې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت هم واضح دې.[۵]

[۳۲۰۵] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ يَحْيَى الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ بْنِ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَرِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ»، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ كَذَا، فَقَالَ مِثْلَهُ، فَقَالَتْ مِثْلَهُ، فَقَالَ: «مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّكُنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ» فَأَمَّ أَبُو بَكْرٍ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ حُسَيْنٌ: عَنْ زَائِدَةَ: رَجُلٌ رَقِيقٌ [ص ۳۹۲] [ر: ۶۴۶][۶]

دَ حسین نه حسین بن علی جعفی مراد دې. هغه په خپل روایت کښې "رجل رقیق" نقل کړې دې.[۷]

امام بخاری رحمه الله دا تعلیق (کتاب الصلاة باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې موصولاً نقل کړې دې.[۱]

---

[۱] إرشادالساری: ۲۱۹/۷.

[۲] إرشادالساری: ۳۱۹-۳۱۸.

[۳] إرشادالساری: ۳۱۸.

[۴] کتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸.

[۵] عمدة القاری: ۳۸٤/۱۵.

[۶] مرتخریجه فی کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸.

[۷] عمدة القاری: ۳۸٤/۱۵.

اختلاف نسخ: دَ ابوذر رحمه الله په نسخه کښې ربیع بن یحیٰی بغیردَ الف لام راغلې دې. خودَ کریمه په نسخه کښې الف لام سره سره آخره کښې البصری هم اضافه ده او په یوه نسخه کښې په ځائی دَ ربیع بن یحیٰی البصری سند داسې دې. (حدثنا النضر، حدثنا زائدة) چه ډیره فحش غلطی ده.[2]

تراجم رجال

ربیع بن یحیٰی: دا ربیع بن یحیٰی اشنانی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[3]

زائدة: دا ابوالصلت زائده بن قدامة کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[4]

عبدالمطلب بن عمیر: دا عبدالمطلب بن سوید لخمی رحمه الله دې. دَده تذکره هم اول تیره شوې ده.[5]

دا دَ رومبی روایت دویم طریق دې اوواقعه په دې کښې هم هغه بیان کړې شوې ده کومه چه په رومبی روایت کښې نقل ده. دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دحدیث سابق په شان دې.

[۳۲۰۶]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُمَّ أَنْجِ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ أَنْجِ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ» [ص ۳۹۳-۳۹۴][ر: ۹۶۱][6]

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دې.[7]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (بدء الوحی) لاندې تیره شوې ده.[8]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دې.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دې. دَدې دوارو حضراتو تذکره (کتاب الإیمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الإیمان) لاندې تیره شوې ده.[9]

قوله: اللّهم أنج عیاش.....: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا اوکړه یا الله عیاش بن ربیعه راخلاص کړې یا الله سلمه بن هشام راخلاص کړې یا الله ولید بن ولید راخلاص کړې. (دا حضرات دَ

---

[1]) إرشادالساري: ۵۱۷/۸.

[2]) فتح الباري: ۵۱۷/۸.

[3]) کتاب الکسوف باب صلاة النساء مع الرجال فی الکسوف رقم: ۱۰۵۳.

[4]) کتاب الغسل باب غسل المذی والوضوء منه رقم الحدیث: ۲۶۶.

[5]) کتاب الأذان باب: أهل العلم والفضل أحق بالإمامة رقم: ۶۷۸.

[6]) مرتخریجه فی کتاب الاستسقاء تحت باب دعاء النبی صلی الله علیه وسلم (اجعلها سنین کسنی یوسف) رقم الحدیث: ۱۰۰۶.

[7]) کشف الباري: ۳۷۹/۱۰.

[8]) کشف الباري: ۴۸۰/۱.

[9]) کشف الباري: ۱۱/۲-۱۰.

كافرانوپه قيدكښې وو، يا الله كمزورې مسلمانان راخلاص كړې (دې نه قيدى ښځې او ماشومان مراد دى). يا الله مضر كافران ښه ميده كړې يا الله دَهغوى كال داسې كړې لكه د يوسف عليه السلام په (زمانه كښې چه دَقحط) كال وو.

(كسنى يوسف) په دې جمله كښې "سنين" جمع مذكر سالم په طريقه باندې چلولوسره دَ اضافت په بنياد باندې دَدې نون جمع ساقط كړې شوې دې. لفظ سنين دَ جمع مذكر سالم په طريقه باندې چلول شاذ دى ځكه چه سنين غير ذوى العقول دې.[1]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې (كسنى يوسف) ترجمة الباب سره مطابقت لرى.[2]

دا روايت (كتاب الصلاة باب: يهوي بالتكبير حين يسجد) لاندې تيرشوې دې.[3]

[۳۲۰۷]-حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ هُوَ ابْنُ أَخِي جُوَيْرِيَةَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، وَأَبَا عُبَيْدٍ، أَخْبَرَاهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ، ثُمَّ أَتَانِي الدَّاعِي لَأَجَبْتُهُ» [ص ۳۹۵] [ر: ۳۱۹۲][4]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى دى الله پاك دې په لوط عليه السلام باندې رحم اوكړى هغه دَ بهترين ركن پناه اخستل غوښتل اوزه خو كه چرې دَ يوسف عليه السلام په شان دومره موده په قيد كښې پاتې شوى وى او بيا څوك راغوښتونكې راغلې وې نو زر به هغه سره تلم.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دَدوى تذكره ماقبل كښې تيره شوې ده.[5]

جويرية بن اسماء: دا جويريه بن اسماء بن عبيد ضبعى ده.[6]

مالك: امام مالك بن انس رحمه الله مراد دې. (كشف البارى: ۸۰/۲.

سعيد بن المسيب: دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده.[7]

أبوعبيد: دا سعدبن عبيد مدنى مولى عبدالرحمن بن ازهر رحمه الله دې.[8]

شرح حديث

امام محى السنة رحمه الله فرمائى چه نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت يوسف دَ صبر اوتحمل غوندې عظيم اوصاف سره متصف كړې دې دكوم وجه چه داده چه كله يو ګناهګار سړى ته دَ قيد اوبند تكليفونه برداشت كولوسره دَ آزادئ پروانه ملاويږى نوهغه كوشش كوى چه زر نه زر هغه دَ دغه قيدنه بهراوځى نو يو بې ګناه سړې به يقيناً دَ دغه

---

[1]) إرشادالسارى: ۳۲۰/۷.

[2]) عمدة القارى: ۳۸٤/۱۵.

[3]) إرشادالسارى: ۳۲۰/۷.

[4]) مرتخريجه فى كتاب أحاديث الأنبياء فى باب قوله تعالى: ﴿وَنَبِّئْهُمْ عَن ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ﴾ رقم: ۳۳۷۲.

[5]) كتاب الجمعة باب فضل الغسل بعد الجمعة رقم: ۸۷۷.

[6]) كتاب الغسل باب الجنب يتوضأ ثم ينام رقم: ۲۸۰.

[7]) كشف البارى: ۱۵۹/۲.

[8]) كتاب الصوم باب صوم يوم الفطر رقم: ۱۹۹۰.

رومبی سړی په نسبت ډیر زیات دَدې خبرې کوشش کوی چه هغه دَ دې قید نه بهر کړې شی. لیکن حضرت یوسف علیه السلام سره د بې ګناه کیدو هم دَ آزادئی پروانه ملاویدونه پس تادی اونه کړه بلکه پیغام رسونکی ته نی اوئیل لاړشه اول دَ بادشاه نه دَهغه ښځو دَحال پوښتنه اوکړه نو راشه چا چه خپل لاسونه پرې کړې وو. دَحضرت یوسف علیه السلام مقصد په دې خبره باندې حجت قائمول وو چه بادشاه هغه دَ یوې اوږدې مودې پورې بې خایه په قید کښې ساتلوسره دَ ډیر ظلم او بې انصافئی سلوك کړې دې.

بل دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ حضرت یوسف علیه السلام په شان کښې دَتعریف جملې ارشاد کول علی سبیل التواضع وو داسې هیڅ کله نه وه چه که حضورپاك ورې نو دَ تادئی مظاهره به نی کوله خکه چه تواضع یو داسې وصف نه دې چه یو عظیم حقیر یا یو رفیع وضیع یا ذیو صاحب حق، حق باطل کوی بلکه تواضع یو داسې محمود صفت دې دَ کوم په وجه چه انسان ته یواضافی فضیلت شرافت او منزلت حاصلیږی.[1]

په دې روایت کښې دَ حضرت یوسف علیه السلام مسجون کیدو طرف ته اشاره ده. یوڅو ابواب وړاندې په دې روایت باندې تفصیلی بحث شوې دې. بل ترجمة الباب سره ئې مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۰۸]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلاَمٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أُمَّ رُومَانَ، وَهِيَ أُمُّ عَائِشَةَ، عَمَّا قِيلَ فِيهَا مَا قِيلَ، قَالَتْ: بَيْنَمَا أَنَا مَعَ عَائِشَةَ جَالِسَتَانِ، إِذْ وَلَجَتْ عَلَيْنَا امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَهِيَ تَقُولُ: فَعَلَ اللَّهُ بِفُلاَنٍ وَفَعَلَ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: لِمَ؟ قَالَتْ: إِنَّهُ نَمَى ذِكْرَ الحَدِيثِ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: أَيُّ حَدِيثٍ؟ فَأَخْبَرَتْهَا. قَالَتْ: فَسَمِعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَخَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا، فَمَا أَفَاقَتْ إِلَّا وَعَلَيْهَا حُمَّى بِنَافِضٍ، فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: «مَا لِهَذِهِ» قُلْتُ: حُمَّى أَخَذَتْهَا مِنْ أَجْلِ حَدِيثٍ تُحُدِّثَ بِهِ، فَقَعَدَتْ فَقَالَتْ: وَاللَّهِ لَئِنْ حَلَفْتُ لاَ تُصَدِّقُونِي، وَلَئِنِ اعْتَذَرْتُ لاَ تَعْذِرُونِي، فَمَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ يَعْقُوبَ وَبَنِيهِ، فَاللَّهُ المُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ، فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ مَا أَنْزَلَ، فَأَخْبَرَهَا، فَقَالَتْ: بِحَمْدِ اللَّهِ لاَ بِحَمْدِ أَحَدٍ [ص ۳۹۷] [ر: ۲۴۵۳][2]

تراجم رجال

محمدبن سلام: دامحمدبن سلام سُلمی بیکندی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: أنا أعلمکم بالله) لاندې تیره شوې ده.[3]

ابن فضیل: دامحمد بن فضیل بن غزوان ضبی کوفی رحمه الله دې.[4]

حصین: دا حصین بن عبدالرحمن رحمه الله دې.[5]

---

[1] إرشادالساری: ۷/۳۰۷-۳۰۶.

[2] والحدیث أخرجه البخاری أیضاً فی المغازی باب حدیث الإفک........ وفی تفسیر سورة یوسف باب: ﴿قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا﴾ وفی تفسیر سورة النور باب قول الله تعالی: ﴿وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ﴾ جامع الأصول: ۲/۲۷۷رقم الحدیث: ۷۳۰.

[3] کشف الباری: ۲/۹۲.

[4] کشف الباری: ۲/۳۱۸.

[5] کتاب مواقیت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت رقم: ۵۹۵.

شقيق: دا ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله دي. كشف الباري: ۵۵۹/۲.

سألت أمرومان وهي أمرعائشة......: مسروق وائي چه ما دَ ام رومان نه چه دَحضرت عائشه رضی الله عنها مور وه دَهغه بهتان دَحال تپوس اوکړو کوم چه په حضرت عائشه رضی الله عنها پورې ترلې شوې وو. نو ام رومان اووئيل چه زه او عائشه رضی الله عنها ناست وو چه دې وخت کښې يوه انصاري ښځه راغله وئې وئيل چه الله تعالى دې فلانکې سړې (دې نه مسطح بن اثاثه مراد دې) غرق کړې اوغرق ئې کړو. ما وئيل ولې؟ (دَهغه څه قصور دې) هغې اووئيل چه هم دې سړي (دَخان) نه خبره مشهوره کړه. عائشه رضی الله عنها تپوس اوکړو (أي حديث؟) کومه خبره؟ کله چه هغې هغه خبره اوخودله نو حضرت عائشه رضی الله عنها اووئيل دا خبره ابوبکر صديق رضی الله عنه او رسول الله ﷺ هم اوريدلې ده؟ هغه ښځې وئيل او اوريدلې ده. دې اوريدو سره عائشه رضی الله عنها بې هوشه پريوتله. کله چه هوش کښې راغله نود ړچيدو تبه ئې وه. بيا رسول الله ﷺ تشريف راوړو. حضورپاك تپوس اوکړو دې (عائشه رضی الله عنها) باندې څه اوشو؟ ام رومان وائي ما اووئيل چه دې هغه خبره واوريده کومه چه دَدې باره کښې وئيلې شوې ده نو تبه پرې راغله. بيا عائشه رضی الله عنها پاسيده او کيناسته او وئې ويل (والله لئن حلفت لاتصدقوني، ولئن اعتذرت لا تعذروني فمثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه، فالله المستعان على ما تصفون) په خدائي چه که زه قسم هم اوخورم نو تاسو به زما تصديق اونه کړئ اوکه چرې زه عذر پيش کړم نو تاسو به زما عذر اونه منئ زما او ستاسو حالت دَ يعقوب عليه السلام اودَ هغه دَ خامنو په شان دې (په دې کښې دَ صبر طرف ته اشاره ده چه دَ صبر نه علاوه بل څه کيدې شي؟) ستاسو په دې خبرو باندې هم الله تعالى مددګار دې.

ام رومان وائي چه دا خبرې اترې اوريدونه پس رسول الله ﷺ تشريف يوړو. بيا الله تعالى دَ (حضرت عائشه رضی الله عنها په براءت کښې دَ سورت نور) کوم آيات چه نازلول غوښتل نازل ئې کړو. په دې موقع باندې حضرت عائشه رضی الله عنها اووئيل (بحمد الله لا بحمد أحد) دَ الله تعالى شکر دې بل دَ چا نه.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: کتاب المغازي کښې دَ غزوة بني المطلق لاندې دا روايت تفصيل سره راځي. په دې روايت کښې حضرت عائشه رضی الله عنها دَ صبر تلقين کولوسره دَحضرت يوسف عليه السلام سره دَهغه دَ رونړو خراب سلوك اودَحضرت يعقوب عليه السلام دَ صبر اوتحمل ذکر کړې دې. امام بخاري رحمه الله دَ روايت هم دې حصې ته اشاره کړې ده او هم دغه مقام يعني (مثلي ومثلكم كمثل يعقوب وبنيه) ترجمة الباب سره مناسبت لري.[1]

[۳۲۰۹]-حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ: أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرَأَيْتِ قَوْلَهُ: (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) أَوْ كُذِّبُوا؟ قَالَتْ: «بَلْ كَذَّبَهُمْ قَوْمُهُمْ» [ص:۱۵۱]، فَقُلْتُ: وَاللَّهِ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ، وَمَا هُوَ بِالظَّنِّ، فَقَالَتْ: «يَا عُرَيَّةُ لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ»، قُلْتُ: فَلَعَلَّهَا أَوْ كُذِبُوا، قَالَتْ: "مَعَاذَ اللَّهِ، لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا، وَأَمَّا هَذِهِ الآيَةُ، قَالَتْ: هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، وَطَالَ عَلَيْهِمُ البَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ، حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَتْ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ، وَظَنُّوا أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ

---
[1] عمدة القاري: ۳۸۴/۱۵.

كَذَّبُوهُمْ، جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ" قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: " {اسْتَيْأَسُوا} [يوسف: ٨٠] اسْتَفْعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ مِنْهُ مِنْ يُوسُفَ، {لَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ} [يوسف: ٨٧] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ" [ص ٣٩٩][1]

ترجمه: دَ حضرت عروه رحمه الله نه روایت دي چه هغه دَ سیده عائشه رضي الله عنها نه سوال اوکړو چه دَ قرآن کریم آیت ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ کذبوا کښې ذال تشدید سره دي که تخفیف سره؟ حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل چه دَ حضرات انبیاء کرامو قومونو دَ هغوی تکذیب کړي دي لهذا قراءت تشدید سره دي. حضرت عروه رحمه الله اووئیل چه پیغمبرانو ته خو دَ دې خبرې یقین وو چه دَ هغوی دَ قوم والو دَ هغوی تکذیب کړي دي بیا دَ ظن څه مطلب دي؟ داخو صحیح نه معلومیږي کیدي شي چه آیت تخفیف سره وي. سیده عائشه رضي الله عنها اوفرمائیل معاذالله! پیغمبرانو ګمان نه وو کړي چه هغوی ته دروغ وئیلي شوي دي بلکه حقیقت دادي چه دا آیت دَ انبیاء کرامو دَ متبعینو سره متعلق دي چه په الله باندې ایمان راوړلي دَ حضرات انبیاء کرامو تصدیق ئې کړي او په هغوی باندې دَ یوې اوږدې مودې پورې امتحانونه راتلل او دَ الله تعالی په امداد راتلو کښې تاخیر اوشو تردې چه حضرات انبیاء کرام دَ خپل قوم دَ مکذبین نه بالکل نااميده شو او دَ متبعین باره کښې ئې دا ګمان کیدلو چه چرته دَ تاخیر نصرت دَ وجې نه هغوی هم تکذیب اونه کړي، نو بیا دَ الله تعالی امداد او نصرت نازل شو.

تراجم رجال

په سند کښې ذکرشوي دَ ټولو رواتو احوال تیرشوي دي. او په دې روایت باندې به تفصیلي بحث انشاء الله کتاب التفسیر کښې کوو.[2]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت دادي چه ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ تعلق سره د دې چه دَ حضرت یوسف ی علیه السلام واقعه سره نه دي لیکن بهرحال دَ سورت یوسف آیت دي په دې وجه دا دلته ذکر کړې شو. دویمه وجه داهم کیدي شي چه کله یوسف علیه السلام په جیل کښې وو او هلته دوه کسانو خوب لیدلي وو او یوسف علیه السلام دَ هغې تعبیر خودلې وو نو چه کوم سړي ژوندي بچ شوي وو هغه ته ئې وئیلي وو ته دَ بادشاه په مخکښې زما ذکر اوکړه لیکن اووه کاله تیر شو او هغه ذکر اونه کړو. په دې سره په یوسف علیه السلام باندې یو دَ نااميدئی کیفیت شروع شو. په دې وجه ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ سره دَ دې چه دَ یوسف علیه السلام باره کښې نه دي نازل شوي خو دَ دې کیفیت سره هغه خامخا مخ شوي دي په دې وجه ئې دا آیت دَ حضرت یوسف علیه السلام په قصه کښې بیان کړو.[3]

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ: ﴿اسْتَيْأَسُوا﴾ افْتَعَلُوا، مِنْ يَئِسْتُ ﴿مِنْهُ﴾ مِنْ يُوسُفَ. ﴿وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللهِ﴾ مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ [۴۲۵۲،۴۴۱۸-۴۴۱۹]

ابوعبدالله دَ امام بخاری رحمه الله کنیت دي. لفظ (استیاسوا) په آیت کښې وارد شوي دي امام بخاری رحمه الله دَ دې وزن خودل غواړي. په ډیرو نسخو کښې (افتعلوا) په ځائې (استفعلوا) او راجح هم دغه دي.[4]

استفعل (ثلاثي مزید فیه) دلته دَ فعل مجرد په معنی کښې دي. استفعال په وزن باندې دَ راتلو مطلب دا نه دي چه په دې کښې دَ طلب معنی پیدا شوه. چنانچه (یئس) او (استیاس) هم په یو معنی کښې مستعمل دي لکه (عجب

---

[1] والحديث أخرجه أيضاً في تفسير سورة القمر: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ وفي تفسير سورة يوسف: ﴿حَتَّى إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ﴾ جامع الأصول: ١٩٩/٢ رقم الحديث: ٦٧٥.

[2] اوګورئی کشف الباری کتاب التفسیر ص: ۶۷

[3] فتح الباري: ٥١٨/٨، إرشاد الساري: ٣٢٣/٧.

[4] فتح الباري: ٥١٨/٨، إرشاد الساري: ٣٢٣/٧.

واستعجب وسخر واستسخر) وغیره په وزن کښې بدلون راتلونه باوجود هم په یو معنی کښې مستعمل دي. البته د سین او تاء اضافه مبالغه د پاره ده.([1])

﴿وَلَا تَايْئَسُوا مِنْ رَّوْحِ اللهِ﴾ [یوسف:۸۷] مَعْنَاهُ الرَّجَاءُ: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د سورت یوسف پورته ذکرشوی آیت کښې لفظ روح معنی خودل غواړی چه رَوح د رجاء یعنی د امید په معنی کښې دي.([2]) قتاده رحمه الله وائی (أي: لاتیأسوا من رحمة الله) یعنی روح د رحمت په معنی کښې دي او مطلب دادې چه د الله تعالی د رحمت نه نا امیده کیږئی مه.([3]) هم د قتاده رحمه الله نه دویم قول نقل دي چه روح دلته د افضل په معنی کښې دي.([4])

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه مذکوره حدیث په دې خبره باندې دلالت کوی چه حضرت عائشه رضی الله عنها به د تخفیف قراءت ناخوښه کولو د کوم وجه چه داوه د هغې په نیزد (ظنوا) ضمیر جمع حضرات انبیاء کرام علیهم السلام طرف ته راجع دي مګر صحیح خبره داده چه کیدې شی قراءت د تخفیف حضرت عائشه رضی الله عنها ته رسیدلې نه دې ګنې د کوفیین په نیز قراءت تخفیف ثابت شوې دې. البته د قراءت تخفیف په صورت کښې به دا توجیه کولې شی چه (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع دې او مرسل الیهم ذکر ماقبل کښې (کیف کان عاقبة الذین من قبلهم) لاندې تیرشوې دې. اودا هم وئیلې شی چونکه رسل د مرسل الیهم متقاضی دې په دې وجه مرسل الیهم تذکره به رسل کښې ضمناً موجود ده او داسې د (ظنوا) ضمیر جمع مرسل الیهم طرف ته راجع ګرځولې کیدې شی او اوس به د آیت مفهوم داشی چه خلقو دا ګمان اوکړو چه انبیاء کرام علیهم السلام هغه خلقو ته کومې د دعوت او وعید په حواله سره خبرې کړې دی هغه ټولې دروغ دی.

بل یو توجیه دا هم کیدې شی چه د (ظنوا) ضمیر جمع نه مراد مرسل الیهم دې اود انهم ضمیر نه مرسل مراد دې او مفهوم دادې چه خلقو دا ګمان کول شروع کړو چه انبیاء علیهم السلام سره د هغوی د نصرت د دروغو وعده کړې شوې ده.([5])

[۳۲۱۰]-أَخْبَرَنِي عَبْدَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «الْكَرِيمُ، ابْنُ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ، ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ» [ص ۴۰۲] [ر: ۳۲۰۲]([6])

ترجمه: ابن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چه عزت دار د عزت دار خوی د عزت دار نمسې او د عزت دار غرنمسې یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم علیهم السلام دي.

---

[1]) إرشادالساري: ۳۲۳/۷.

[2]) عمدة القاري: ۳۸۸/۱۵.

[3]) فتح الباري: ۵۱۸/۸.

[4]) إرشادالساري: ۳۲۳/۷.

[5]) إرشادالساري: ۳۲۳/۷-۳۲۲.

[6]) مر تخريجه في نفس الكتاب تحت باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾ رقم: ۳۳۸۲.

تراجم رجال

عبدة: دا ابوسهل عبده بن عبدالله بن عبده الخزاعی الصفار رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أعاد الحديث ثلاثا) لاندې تیره شوې ده.[1]

عبدالصمد: دا عبدالصمد بن عبدالوارث بن سعید تمیمی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن عبدالله بن دينار العدوی رحمه الله دي.[3]

عن ابيه: دي نه ابوعبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشی عدوی رحمه الله مراد دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا) لاندې تیره شوې ده.[4]

شرح حديث: دَ نبی کریم ﷺ ارشاد مبارك (الكريم ابن الكريم ابن الكريم) كلام موزون او قافيه بند کيدو دَ وجې نه دَ آيت مذکوره ﴿وَمَا عَلَّمْنٰهُ الشِّعْرَ﴾ منافی او متضاد نه دي ځکه مقصد دَ آيت قصداً او ارادتاً دَشعر ونيلو نفی کوی. خو دغه مذکوره بلا موزون کلام اتفاقی دي. دغه شان دَ آيت مبارك مقصد صنعت شعر نفی کوی چه موږ حضور پاك ته دَ شعر فن نه دي ورخودلي اودا يو نيم خل كلام موزون صادر کيدل منافی نَه دی.[5]

دَ ابن عمر رضي الله عنهما مذکوره روايت (باب: ﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ﴾) لاندې شاته تيرشوې دي او ترجمة الباب سره دَدې مناسبت واضح دي.

۲۲ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادٰى رَبَّهُ أَنِّيْ مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرّٰحِمِيْنَ﴾ /الأنبياء: ۸۳/.

د ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت ايوب عليه السلام دَ صبر او تحمل بيان کول غواړی.[6]

دَحضرت ايوب عليه السلام باره کښې اختلاف دي چه دَهغه تعلق دَکوم خاندان سره دي. بعض مؤرخينو په نيز بنی يقطان نه او بعض دَ بنی ادوم نه خودلي دي. راجح دا دي چه دَ هغوی تعلق بنی ادوم سره دي. دا دَعربو قبيله ده په دې لحاظ سره حضرت ايوب عليه السلام عرب دي او مؤرخينو ټول اقوال هم دَ دوی په عرب کيدو باندې متفق دی.

دَ مشهور قول مطابق ايوب عليه السلام دَ اسحاق بن ابراهيم عليه السلام دَ نسل نه دي او دَ هغوی سلسله دَ نسب سره متعلق صرف دومره خبره صحيح ده چه دَهغوی دَ پلار نوم امص وو.[7] دَ مور سلسله نسب متعلق حافظ ابن عساکر رحمه الله وائی چه ايوب عليه السلام دَ حضرت لوط عليه السلام نمسې دي اودَهغه په پلار حضرت ابراهيم عليه السلام باندې ايمان راوړلې

---

[1] كشف البارى: ۵۷۶/۳.
[2] كشف البارى: ۴۷۷/۳.
[3] كتاب الوضوء باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم فليغسله سبعا رقم:۱۳۲.
[4] كشف البارى: ۳/۱۲۵.
[5] عمدة القارى: ۳۸۱/۱۵.
[6] عمدة القارى: ۳۸۸/۱۵.
[7] فتح البارى: ۵۱۴/۸.

وو.[1] قاضي بيضاوي رحمه الله فرمائي چه هغه لياقت بنت يعتوب ماخير بنت ميشا بن يوسف يا رحمت بن افرائيم بن يوسف خوى دى [2]

د دې اقوالو په رڼا كښې حضرت ايوب عليه السلام زمانه دَحضرت موسىٰ عليه السلام نه وړاندې او دَحضرت يوسف عليه السلام نه پس ده امام بخارى رحمه الله په تاريخ باندې هم اجتهادى نظر لرى هم دغه رحجان دهغوى هم معلوميږى په دې وجه هغه دَحضرت ايوب عليه السلام تذكره دحضرت يوسف عليه السلام نه پس او حضرت موسىٰ عليه السلام نه وړاندې كړې ده.[3]

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ...... يعنى ايوب عليه السلام يادكړه كله چه هغه خپل رب ته آواز اوكړو چه زه مصيبت راګير كړې يم او ته دَ مهربانانو نه لوئى مهربان ئى. ايوب عليه السلام دَ ډيرو سختو او صبرآزما حالاتو نه تيرشوى. هغه سره ډير زيات مال او دولت وو او دَ اهل وعيال نه هم ښه آسوده حال وو. بيا حالات ناڅاپى بدل شو په سخت امتحان او ازميښت كښې راګير كړې شو. مال اومتاع هغه هر څه غرق شو، بال بچ ئى مړه شو. په بدنى لحاظ سره ښه روغ جوړ او صحيح اوطاقتور وو نو بيائى صحت هم دَ رحم قابل شو. په تكليف او بيماروكښې راګير شو. په دې حالاتوكښې هم حضرت ايوب عليه السلام دَ الله تعالىٰ حمد اوثنا كوله. څه موده پس الله تعالىٰ صحت وركړو مال اودولت بال بچ وركړې شو.

(أُرْكُضْ)/ص:۴۲/:إضرِب. **(يَرْكُضُونَ)**/الأنبياء:۱۲/:يَعْدُونَ.

دَ جوړيدو دَپاره الله تعالىٰ حكم وركړو چه **(أُرْكُضْ بِرِجْلِكَ هٰذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَّشَرَابٌ)** په خپله خپه باندې لته اووهه دا دَ لامبلو يخ ځائى او دَ څكلو. ايوب عليه السلام دَ دغه صحت دَ چينې نه غسل اوكړو او تروتازه او صحت مند شو.[4]

[۳۲۱۱]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَيْنَمَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا، خَرَّ عَلَيْهِ رِجْلُ جَرَادٍ مِنْ ذَهَبٍ، فَجَعَلَ يَحْثِي فِي ثَوْبِهِ، فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى، قَالَ بَلَى يَا رَبِّ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ» [ص ۴۰۵][ر:۲۷۵][5]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفى البخارى المسندى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب أمور الايمان) لاندې تيره شوې ده.[6]

عبدالرازق: دا ابوبكر عبدالرازق بن همام الصنعانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تيره شوې ده.[7]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصرى رحمه الله دې. دَدوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1]) فتح البارى: ۵۱۹/۸.

[2]) تفسير البيضاوى: ۴۶۵/۶ سورة الأنبياء مع حاشية الشهاب.

[3]) قصص القرآن، حصه دوم، ص: ۵۵۶-۵۵۵.

[4]) إرشادالسارى: ۳۲۴/۷.

[5]) مرتخريجه فى كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا رقم: ۲۷۹.

[6]) كشف البارى: ۶۵۷/۱.

[7]) كشف البارى: ۴۲۱/۲.

همام: دا همام بن منبه بن كامل يماني بصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [۲]

قوله: بينما أيوب يغتسل......: دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه روايت دي چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرماني ايوب علیه السلام يو وخت غسل كولو چه په هغه د سروزرو دَملخانو يوسيل راپريوتلو. ايوب علیه السلام موتي دَكول او په كپړه كښې كيخودل. الله تعالى ايوب علیه السلام ته آواز اوكړو (يا أيوب ألم أكن أغنيتك عما ترى؟) اې ايوب دا ته چه څه گورې ما ته دَدې نه غنى نه نى جوړ كړې؟ ايوب علیه السلام عرض اوكړو (بلى يارب، لكن لاغنى لي عن بركتك) بيشكه زما ربه مگر ستا بركت (نعمتونو او نوازشات) نه څوك بې نيازه كيدې نه شي.

قوله: رجل: دَ را په كسره او جيم سكون سره جماعت او سيل په معنى كښې استعماليږي. [۳]
دَحضرت ابوهريره رضی الله عنه دا روايت ابن ابى حاتم رحمه الله په يو بل طريق سره روايت كړې دې. په هغې كښې دى چه رسول اكرم صلی الله علیه وسلم فرماني: (لما عافى الله أيوب أمطر عليه جرادا من ذهب فجعل يأخذ بيده ويجعله في ثوبه. قال: فقيل له: يا أيوب أما تشبع؟ قال يارب! ومن يشبع من رحمتك) يعنى چه كله الله تعالى حضرت ايوب علیه السلام ته صحت او عافيت وركړو نو په هغه باندې دَ سرو زرو ملخان راؤرول. ايوب علیه السلام به په خپلو دواړو لاسونو كښې دا اخستل او په كپړه كښې به ئې اچول. ورته اووئيلې شو اې ايوب! آيا ته مړيږې نه؟ ايوب علیه السلام اوفرمائيل اې زما ربه ستا په رحمت باندې څوك خړوب كيدې شي؟ [٤]

حضرت ايوب علیه السلام په كومه بدنى بيمارئى كښې راگير كړې شوې وو او دَ هغه واقعې څه تفصيلات دى؟ كوم چه په مذكوره روايت كښې بيان كړې شوې دى. په دې سلسله كښې مفسرينو حضراتو مختلف اسرائيلى روايات نقل كړى دى. امام بخارى رحمه الله دَ باب لاندې صرف يو روايت درج كړې دې بل څه روايت هغه ته دَ خپلو شرائطو سره نه دې ملاؤ شوې. خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى په كومو رواياتو كښې چه دَ ايوب علیه السلام قصه بيان كړې شوې ده په هغې كښې قابل اعتبار روايت هغه دې كوم چه ابن ابى حاتم رحمه الله او ابن جرير رحمه الله دَ نافع عن يزيد عن عقيل عن الزهري عن انس په طريق سره نقل كړې دې. دَ روايت الفاظ دادى: (أن أيوب عليه السلام ابتلي فلبث في بلاءه ثلاث عشرة سنة فرفضه القريب والبعيد إلا رجلين من إخوانه، فكانا يغدوان إليه ويروحان، فقال أحدهما للآخر: لقد أذنب أيوب ذنبا عظيما وإلا لكشف عنه هذا البلاء، فذكره الآخر لأيوب، يعني: فحزن ودعا الله حينئذ فخرج لحاجته وأمسكت امرأته بيده، فلما فرغ أبطأت عليه، فأوحى الله إليه أن اركض برجلك، فضرب برجله الأرض فنبعت عين فاغتسل منها فرجع صحيحا، فجاءت امرأته فلم تعرفه، فسألته عن أيوب فقال: إني أنا هو، وكان له أندران: أحدهما للقمح والآخر للشعير، فبعث الله له سحابة فأفرغت في أندر القمح الذهب حتى فاض، وفي أندر الشعير الفضة حتى فاض) [٥]
يعنى ايوب علیه السلام ديارلس كاله پورې په مصيبتونو كښې راگير وو ترديې چه دَهغه ټول نيزدې اولرې رشته دارانو هغه پريخودو. البته دوه خپلوان به هغه له سحر اوماښام راتلل. يو ځل يو كس بل ته اووئيل، ايوب ضرور څه لويه گناه كړې ده ځكه الله تعالى به دا مصيبت دَهغه نه لرې كړې وې. داخبره هغه بل حضرت ايوب علیه السلام ته اوخودله. ايوب علیه السلام دَدې اوريدو سره خفه شو او هم هغه وخت ئې دَ الله تعالى نه دعااوكړه. دې نه پس دَحاجت دفع كولو دپاره لاړو نو بى بى (سهاره وركولو دَپاره) دَهغه لاس اونيولو. كله چه فارغ شو نو وحى نازل شوه چه په زمكه

---

[۱] كشف البارى: ۵۹۰/۲.
[۲] كشف البارى: ۳۱۷/٤.
[۳] النهاية لابن الأثير: ۶٤۱/۱ دار المعرفة.
[٤] إرشاد السارى: ۳۲۵/۲.
[۵] فتح البارى: ۵۲۰/۸ صحيح ابن حبان وأخرجه فى صحيحه: ۲٤٤/۵ فى كتاب الجنائز، ذكر الخير الدال إلخ والحاكم فى المستدرك: ۶۳۶/۲-۶۳۵ كتاب تواريخ المتقدمين من الأنبياء والمرسلين رقم: ۱٤۱۵.

باندې په خپه لته اووهه. کله چه هغه لته اووهله نو د اوبو چینه راؤخوټکیده. غسل ئې اوکړو نو د صحت د چینې نه صحیح سلامت واپس راغلو. کله چه ئې بی بی راغله نو هغې اونه پیژندې شو. اود ایوب علیه السلام باره کښې ئې هم د هغه نه تپوس اوکړو نو ایوب علیه السلام اوفرمائیل «إني أنا هو» هم زه هغه ایوب یم. ایوب علیه السلام سره لوښې د غنمو او یو د اوربشو وو. الله تعالی اوریځې راؤلیږلې کوم چه د غنمو هغه لوښې یا انبار د سرو زرو او د اوربشو هغه لوښې د سپینو زرو سره ډك په ډکه بدلې کړې.

د حضرت مجاهد رحمه الله نه روایت دې چه د حقو تنکو بیماری د ټولو نه اول په حضرت ایوب علیه السلام باندې راغلې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه ابلیس ملعون د حضرت ایوب علیه السلام بی بی له راغلو اوهغې ته ئې اووئیل چه که ایوب علیه السلام بغیر د بسم الله ونیلو نه څه څیز اوخوړلو نو ټیك به شی. بی بی راغله اوحضرت ایوب علیه السلام ته ئې هم دغه خبره اوکړه. په کومې چه ایوب علیه السلام قسم اوخوړلو چه بی بی به سل کوړې وهی. نوچه کله الله تعالی هغه له د دې ازمیښت او امتحان نه خلاصې ورکړو نو ورسره د قسم د پوره کولو دپاره دا حکم هم ورکړو چه یو داسې ښاخ واخله دکومې چه سل څوکې وی اودې ښاخ باندې خپله بی بی په یو ځل باندې اووهه نوستا قسم به پوره شی.[۱]

امام طبری رحمه الله فرمائی چه د ایوب علیه السلام د بی بی نوم لیا بنت یعقوب وو.[۲] په یو روایت کښې دی چه بی بی هغه ته اووئیل «ألاتدعوالله لیعافك؟» ولې د الله تعالی نه دعا نه کوې چه هغه تاله شفا درکړی؟ ایوب علیه السلام جواب ورکړو چه اویا کاله خو ما د صحت په حالت کښې تیر کړی. «أفلا أصبرلهم سنین؟» نوآیا په دې امتحان باندې اووه کاله صبر اونه کړم؟[۳]

د راجح قول مطابق ایوب علیه السلام په دغه امتحان کښې دیارلس کاله وو.[۴] د امام طبری رحمه الله روایت دې د ایوب علیه السلام ټول عمر ۹۳ کاله وو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې حساب سره معلومه شوه چه ایوب علیه السلام د جوړیدو نه پس صرف لس کاله ژوندې وو.[۵]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب کښې دی: ﴿رَبِّ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ﴾ خو ایوب علیه السلام په عاجزئی او انکسارئی سره د الله تعالی په دربار کښې درخواست اوکړو نو الله تعالی هغه ته په زمکه باندې د خپې وهلو حکم ورکړو. هغوی حکم پوره کړو په کوم سره چه د زمکې نه اوبه راؤخوټکیدې. د دې نه پس هغوی په دې اوبو سره غسل اوکړو او د بیمارئې نه جوړ شو. چونکه آیت مبارك دې مضمون ته هم متضمن دې او په حدیث باب کښې هم د حضرت ایوب علیه السلام د غسل کولو تذکره ده نوداسې په دې لحاظ سره دواړو کښې مناسبت هم واضح کیږی.[۶]

۲۳ - باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا﴾ /مريم: ٥١-٥٣/.

يُقَالُ لِلْوَاحِدِ وَلِلِاثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ نَجِيٌّ، وَيُقَالُ: ﴿خَلَصُوا نَجِيًّا﴾ /يوسف: ٨٠/: اعْتَزَلُوا نَجِيًّا، وَالْجَمِيعُ أَنْجِيَةٌ يَتَنَاجَوْنَ. ﴿تَلْقَفُ﴾ /الأعراف: ١١٧/: تَلَقَّمُ.

---

[۱] فتح الباری: ۵۲۰/۸.
[۲] المصادر السابق.
[۳] فتح الباری: ۵۲۱/۸.
[٤] فتح الباری: ۵۳۱/۸ إرشاد الساری: ۳۲٤.
[۵] فتح الباری: ۵۳۱/۸.
[٦] عمدة القاری: ۲۸۳/۱۵.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ حضرت موسٰی علیه السلام او حضرت هارون علیه السلام تذکره کول غواړي او دا خودل غواړي چه حضرت موسٰی علیه السلام دَ الله تعالی خوښ کړې شوې پیغمبر وو او هغه ته الله تعالی سره دَ کلام کولو شرف هم حاصل شو. والله اعلم.[1]

دا ټول آیاتونه دَ کریمه په روایت کښې دی خو دَ ابوذر په روایت کښې نجیًا پورې مذکور دي.[2] دَ موسٰی علیه السلام دَ نسب سلسله داده: موسٰی ابن عمران بن لاهب بن عازر بن لاولی بن یعقوب علیه السلام. دا سلسله دَ نسب په اتفاق سره صحیح ده او په دې کښې هیڅ اختلاف نشته دې.[3]

امام سدي رحمه الله په مختلف اسانیدو سره دا روایت نقل کړې دې چه فرعون په خوب کښې یو اور اولیدلو چه دَ بیت الله نه راوتلو سره وراندې کیږي مصر او دَ قبائل قبط ټولې ښارې او کلې ئې اوسوزول خو دَ بني اسرائیلو مکانات محفوظ پاتې شو. سترګې کولاویدو سره فرعون دَ مملکت ټول ساحران راوغوښتل او خپل خوب ئې ورته بیان کړو. هغوی دا تعبیر اوخودلو چه دَ بني اسرائیل په خاندان کښې به یو ماشوم پیدا کیږي دَ چا په لاس چه به دَ مصر بربادي کیږي. په دې باندې فرعون دَ بنو اسرائیل په خاندان کښې پیدا کیدونکي هر یو ماشوم دَ قتل کولو حکم ورکړو. کله چه موسٰی علیه السلام پیدا شو نو الله تعالی دَ هغه دَ مور په زړه کښې دا خبره واچوله چه فی الحال ته ده ته پیٔ ورکوه خو چه کله تا ته ویره پیدا شي بس دې دریاب کښې اوغورزوه. په روایت کښې دي چه څه موده دَ موسٰی علیه السلام مور هغه له پیٔ ورکول کله چه هغې ته ویره پیدا شوه نو هغه ئې په یو تابوت کښې کیخودو په سمندر کښې اوغورزولو او رسئی چه تابوت سره تړلې شوې وه نې په خپل لاس کښې اونیوله. یو ورځ ترې نه رسئی هیره شوه نو تابوت اوبو لاړو یوړو. تردې چه تابوت دَ فرعون دَ کور په دروازه اودریدو. ګاونډیانو چه اوکتلو نو هغه ئې اوچت کړو او دَ فرعون ښځې له ئې راوړلو. کله چه هغې تابوت کولاؤ کړو ماشوم ئې اولیدلو نو دَ ماشوم په حسن او جمال باندې ډیره متاثره شوه. ښځې فرعون ته درخواست اوکړو چه دا ماشوم ما ته هبه کړه. فرعون هبه کړو نو دَ هغه ښځې دَ حضرت موسٰی علیه السلام پالنه اوکړه.[4]

﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مُوْسٰى اِنَّهٗ كَانَ مُخْلَصًا﴾: دَ آیت ترجمه ده او دَ موسٰی علیه السلام هم ذکر اوکړئي هغه بیشکه دَ الله تعالی خاص کړې شوې (بنده) وو او هغه رسول هم وو او مونږ هغه ته دَ کوه طور دَ ښې طرف نه آواز اوکړو او مونږ هغه ته دَ راز خبرې کولو دَ پاره مقرب جوړ کړو.

مناجات راز او دَ غوږ خبرو ته وائي او چا ته چه دَ راز خبره اوکړې شي هغه ته نجي ونیلې شي. امام بخاري رحمه الله اوفرمائیل چه دَ نجي اطلاق مفرد تثنیه او جمع دریواړو باندې کیږي.

وَيُقَالُ: ﴿خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ الخ: آیت مبارك داسې دې ﴿فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوْا مِنْهُ خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ امام بخاري رحمه الله دَ ﴿خَلَصُوْا نَجِيًّا﴾ تفسیر (اعتزلوا نجیا) سره کړې یعنی چه کله دَ یوسف علیه السلام رونړه دَ حضرت یوسف علیه السلام نه دَ خپل رور دَ راخلاصی نه نا امیده شو نو جدا شو او خپل مینځ کښې ئې مشوره او غوږ کښې خبرې اوکړې. امام زجاج رحمه الله فرمائی مطلب دادې چه دَ یوسف علیه السلام رونړه جدا شو او خپل مینځ کښې په دې سلسله کښې مشوره اوکړه چه پلار له تللو سره به دَ رور باره کښې څه جواب ورکوو.[5] دا آیت امام بخاري رحمه الله دَ ماقبل دَ تاکید دَ پاره ذکر کړې دې چه لفظ نجي

---

[1] عمدة القاري: ۱۵/ ۲۸٤.
[2] فتح الباري: ۸/ ۵۲۱ عمدة القاري: ۱۵/ ۲۸٤.
[3] فتح الباري: ۸/ ۵۳۱.
[4] فتح الباري: ۸/ ۵۲۱.
[5] عمدة القاري: ۱۵/ ۲۸٤.

اطلاق په جمع باندې هم کیږي او تاکید داسې دې چه په آیت مبارك کښې (نجیا) متناجین دَ (جمع) په معنی کښې دی.(۱)

وَالْجَمِيْعُ أَنْجِيَةٌ: مطلب دادې چه کله دَ نجی نه مفرد مراد واخستې شي نو په دغه صورت کښې أنجیة دَ جمع په توګه باندې استعمالول جائز دی.(۲)

۲۴- باب: ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ- إِلَى قَوْلِهِ- مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾/غافر:۲۸/.

دا دَ سورت مؤمن آیت دې. په دې سره امام بخاری رحمه الله دَ هغه واقعه طرف ته اشاره کړې ده چه په آل فرعون کښې یو بهادر خوان دَ حضرت موسیٰ علیه السلام په رسالت باندې ایمان راوړلې وو. هغه دَ خپل ایمان راز چاته ښکاره کړې نه وو. لیکن فرعون دَ موسیٰ علیه السلام دَ قتل کولو اراده اوکړه نو دا بهادر خوان په ښکاره باندې دَ موسیٰ علیه السلام مدافعت اوحمایت دَپاره او اودریدو. پوره آیت دادې ﴿وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ ۖ مِّنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيْمَانَهُ أَتَقْتُلُوْنَ رَجُلًا أَنْ يَقُوْلَ رَبِّيَ اللّٰهُ وَقَدْ جَآءَكُمْ بِالْبَيِّنٰتِ مِنْ رَّبِّكُمْ ؕ وَإِنْ يَّكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ ۚ وَإِنْ يَّكُ صَادِقًا يُّصِبْكُمْ بَعْضُ الَّذِيْ يَعِدُكُمْ ؕ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِيْ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ﴾ یعنی: او دَ فرعون دَخاندان نه یو مؤمن سړی چه خپل ایمان به ئې پټولو اووئیل: آیا ته په دې وجه یو سړې قتل کول غواړې چه هغه دا وائی زما رب خو بس الله دې حالانکه هغه تاسو له دَ خپل رب دَ طرف نه ښکاره نشانې راوړلې راغلې دې اوکه هغه دروغژن وي نو دَهغه دروغ به هم په هغه باندې پریوځي اوکه چرې هغه رښتونې دې نو دَ هغه (دَ الله تعالیٰ عذاب او سزا) نه به ضرور تاسو ته رسیږي دَ کوم چه وعده کوي. الله تعالیٰ داسې سړي ته هدایت نه ورکوي چه دَ حدنه زیاتې کونکې او لوئی دروغژن دې.

دې سړې دَ موسیٰ علیه السلام دَمعجزاتو نه متاثرکیدو سره ایمان راوړلې وو. مفسرین حضرات فرمائی دادَ فرعون دَتره خوئی وو. هغه خپل ایمان په رازکښې ساتلې وو اوکله چه دَموسیٰ علیه السلام دَ قتل اراده اوکړې شوه نوهغه په ډیر حکیمانه او ښکلې طریقه سره فرعون ته خپله معاندانه لار پریخودو اودَموسیٰ علیه السلام دَ قتل نه دَ منع کیدو تلقین اوکړو. هغه په فرعون باندې تعریض اوکړو اودَ موسیٰ علیه السلام دجلالت شان بیانولوسره اووئیل چه الله تعالیٰ موسیٰ علیه السلام ته ښکاره نشانې اومعجزات ورکړی دی اوالله تعالیٰ چه کوم بنده ته معجزات ورکوی هغه هیڅ کله مسرف اوکذاب نه شی کیدې. نتیجه دا شوه چه موسیٰ علیه السلام کاذب نه دې مطلب دادې چه فرعون مسرف دې اوکذاب هم دې چه دَ الوهیت دعوی کوی. کوم سړې چه داسې باطل عقیده لري الله تعالیٰ هغه ته هدایت نه ورکوی بلکه هغه بربادوی.(۳)

قوله: تلقف: تلقم: دَدې لفظ نه مقصود دَ سورت اعراف آیت ﴿وَأَوْحَيْنَآ إِلٰى مُوْسٰٓى أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۚ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُوْنَ﴾ طرف ته اشاره ده. په آیت کښې ذکر لفظ (تلقف) تفسیر ابوعبیده رحمه الله (تلقم) سره کړې دې یعنی نوړنی جوړول ښکاره دې وی چه (تلقف) اضافه په نسخ متداوله هندی، فتح الباري، عمدة القاري اوارشادالساري وغیره کښې ذکرده. شرح کرمانی کښې دا اضافه موجودنه ده.(۴)

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۲۸۴.

(۲) إرشادالساری: ۷/۳۲۶.

(۳) إرشادالساری: ۷/۳۲۶.

(۴) الکنزالمتواری: ۱۳/۳۳۴.

دغه شان شرح كرمانی او ارشاد الساری په نسخو كښې د دې اضافې نه پس دا اضافه هم ذكر ده. «وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم......... مسرف كذاب» خو د فتح البارى په نسخه كښې د باب اضافه موجود نه ده البته آيت مذكور دې او په عمدة القارى كښې دا پوره اضافه مذكور نه ده بلكه حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله په نسخو كښې دا مكمل اضافه يعنى «باب: وقال رجل مؤمن.. إلخ» د وړاندې باب نه پس راخى [1]

[٣٢١٢]- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، سَمِعْتُ عُرْوَةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: "فَرَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَدِيجَةَ يَرْجُفُ فُؤَادُهُ، فَانْطَلَقَتْ بِهِ إِلَى [ص: ١٥٢] وَرَقَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، وَكَانَ رَجُلًا تَنَصَّرَ، يَقْرَأُ الإِنْجِيلَ بِالعَرَبِيَّةِ، فَقَالَ وَرَقَةُ: مَاذَا تَرَى؟ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ وَرَقَةُ: هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى، وَإِنْ أَدْرَكَنِي يَوْمُكَ أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا" النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ" [ص٤١٣] [2]

تراجم رجال

عبدالله بن يوسف: دا ابومحمد عبدالله بن يوسف تنيسى كلاعى رحمه الله دې د دوى تذكره «كتاب العلم باب ليبلغ العلم الشاهد الغائب» لاندې تيره شوې ده. [3]

الليث: دا ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې [4]

عقيل: دا عُقيل بن خالد بن عَقيل ايلى رحمه الله دې د دوى تذكره «كتاب العلم باب فضل العلم» لاندې تيره شوې ده [5]

ابن شهاب: د دوى تذكره «بدء الوحى» لاندې تيره شوې ده. [6]

عروة: دا عروه بن زبير بن عوام رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده [7]

قوله: قالت عائشة: فرجع النبى صلى الله عليه وسلم إلى خديجة..... إلخ په رسول اكرم ﷺ باندې د ټولو نه اول وحى دا نازل شوه: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ۝ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ ۝ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ۝﴾ حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى چه كوم وخت رسول اكرم ﷺ دا آياتونه واخستل او حضرت خديجه رضي الله عنها له راواپس شو نو د حضورپاك زړه درزيدو. حضرت خديجه رضي الله عنها حضورپاك خان سره كړو او ورقه بن نوفل له راغلل چه د هغې د تره خونى وو. هغه د جاهليت په زمانه كښې نصرانى شوې وو او انجيل به ئى په عربى ژبه كښې

[1]) الكنز المتوارى: ١٣/٢٣٤ عمدة القارى: ١٥/٢٨٤ فتح البارى: ٨/٥٢٢-٥٢١ شرح الكرمانى: ١٤/٤٣-٤٢ إرشاد السارى: ٧/٣٢٦.

[2]) مر تخريجه فى بدء الوحى، تحت الحديث الثالث.

[3]) كشف البارى: ٤/١١٣.

[4]) كشف البارى: ٤/١١٣.

[5]) كشف البارى: ١/٣٢٤.

[6]) كشف البارى: ٣/٤٥٥.

[7]) كشف البارى: ١/٣٢٦.

لوستلو. ورقه دَ رسول اکرم ﷺ نه تپوس اوکړو ته څه وینې؟ حضورپاك اوخودل. ورقه اوونیل داهم هغه رازدان دې کوم چه الله تعالى په موسى علیه السلام باندې راکوز کړې وو. که چرې ستا ورځې ماته ملاؤ شوې نو زه به ستا زبردست امداد کوم.

النَّامُوسُ: صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي يُطْلِعُهُ بِمَا يَسْتُرُهُ عَنْ غَيْرِهِ. [ر: ۳]

دا جمله دَ امام بخاری رحمه الله کلام دې په کوم کښې چه هغه دَناموس معنى بیانَ کړې ده. امام بخاری رحمه الله فرمائیلی چه ناموس داسې رازدان ته وائی چه بل چاته دَ راز خبر ورکوی کوم چه هغه دَ نورو نه پټوی.[۱]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَدې حدیث ترجمة الباب سره مناسبت «هذا الناموس الذي أنزل الله على موسى عليه الصلاة والسلام» کښې دې په دې معنى چه دواړو کښې دَحضرت موسى علیه السلام تذکره ده.[۲]

۲۵ - باب: قَوْلِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ: ﴿وَهَلْ أَتٰىكَ حَدِيثُ مُوسٰى إِذْ رَأٰى نَارًا - إِلٰى قَوْلِهِ - بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى﴾ /طه: ۹-۱۲/.

﴿آنَسْتُ﴾ /طه: ۱۰/: أَبْصَرْتُ.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْمُقَدَّسُ: الْمُبَارَكُ، طُوًى: اِسْمُ الْوَادِي. ﴿سِيرَتَهَا﴾ /طه: ۲۱/: حَالَتَهَا. وَالنُّهَى التُّقَى. ﴿بِمَلْكِنَا﴾ /طه: ۸۷/: بِأَمْرِنَا. ﴿هَوٰى﴾ /طه: ۸۱/: شَقِيَ. ﴿فَرِغًا﴾ /القصص: ۱۰/: إِلَّا مِنْ ذِكْرِ مُوسٰى. ﴿رِدْأً﴾ /القصص: ۳۴/: كَيْ يُصَدِّقَنِي، وَيُقَالُ: مُغِيثًا أَوْ مُعِينًا. يَبْطُشُ وَيَبْطِشُ. ﴿يَأْتَمِرُونَ﴾ /القصص: ۲۰/: يَتَشَاوَرُونَ. وَالْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ. ﴿سَنَشُدُّ﴾ /القصص: ۳۵/: سَنُعِينُكَ، كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا.

وَقَالَ غَيْرُهُ: كُلَّمَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ.

﴿أَزْرِي﴾ /طه: ۳۱/: ظَهْرِي. ﴿فَيُسْحِتَكُمْ﴾ /طه: ۶۱/: فَيُهْلِكَكُمْ. ﴿الْمُثْلٰى﴾ /طه: ۶۳/: تَأْنِيثُ الْأَمْثَلِ، يَقُولُ: بِدِينِكُمْ، يُقَالُ: خُذِ الْمُثْلٰى خُذِ الْأَمْثَلَ. ﴿ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا﴾ /طه: ۶۴/: يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمُصَلّٰى فِيهِ. ﴿فَأَوْجَسَ﴾ /طه: ۶۷/: أَضْمَرَ خَوْفًا، فَذَهَبَتِ الْوَاوُ مِنْ ﴿خِيفَةً﴾ لِكَسْرَةِ الْخَاءِ. ﴿فِي جُذُوعِ النَّخْلِ﴾ /طه: ۷۱/: عَلٰى جُذُوعِ. ﴿خَطْبُكَ﴾ /طه: ۹۵/: بَالُكَ. ﴿مِسَاسَ﴾ /طه: ۹۷/: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا. ﴿لَنَنْسِفَنَّهُ﴾ /طه: ۹۷/: لَنُذْرِيَنَّهُ. الضَّحَاءُ الْحَرُّ. ﴿قُصِّيهِ﴾ /القصص: ۱۱/: اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ تَقُصَّ الْكَلَامَ. ﴿نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ﴾ /يوسف: ۳/. ﴿عَنْ جُنُبٍ﴾ /القصص: ۱۱/: عَنْ بُعْدٍ، وَعَنْ جَنَابَةٍ وَعَنِ اجْتِنَابٍ وَاحِدٌ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿عَلٰى قَدَرٍ﴾ /طه: ۴۰/: مَوْعِدٌ. ﴿لَا تَنِيَا﴾ /طه: ۴۲/: لَا تَضْعُفَا. ﴿مَكَانًا سُوًى﴾ /طه: ۵۸/: مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ. ﴿يَبَسًا﴾ /طه: ۷۷/: يَابِسًا. ﴿مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ﴾ الْحُلِيِّ الَّذِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ. ﴿فَقَذَفْنَاهَا﴾ أَلْقَيْنَاهَا. ﴿أَلْقٰى﴾ /طه: ۸۷/: صَنَعَ. ﴿فَنَسِيَ﴾ /طه: ۸۸/: مُوسٰى، هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ. ﴿أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا﴾ /طه: ۸۹/: فِي الْعِجْلِ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَحضرت موسى علیه السلام نور حالات بیانولې شی. امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې روایت صرف هم یو ذکر کړې دې. خودَ قرآن مجید دَ ډیرو آیاتونو طرف ته ئې اشارات کړې دی. امام بخاری رحمه الله دَ دې آیاتونو په ذریعه دَحضرت موسى علیه السلام دَ واقعاتو طرف ته اشاره کول غواړی. دَحضرت موسى علیه السلام دَ پیدائش دواقعې طرف ته اشاره ده. بیا هغه په دریاء نیل کښې واچولې شو دَهغې طرف ته اشاره ده. بیا دَهغه مور په دریاء نیل کښې دَاچولونه پس دَهغه نګرانی کوله دَهغې طرف ته اشاره، بیا دَ فرعون ځوکیدارانو صندوق انویولو او فرعون له ئې یوړو دهغې طرف ته اشاره اوکړه. بیا دَفرعون ښځې دَهغه متعلق اووئیل چه مونږ. دې خپل خونی جوړه وو دَ هغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. دَمدین طرف ته دَ تللو اودَ مصر نه دَ واپسئ طرف

[۱] عمدة القاری: ۱۵/۲۸۵.

[۲] عمدة القاری: ۱۵/۶۸۵.

ته اشاره اوکړه. بیا دَ فرعون په حواله سره چه کوم واقعات راپیښ شو دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. بیا دَ فرعون دَغرقیدو واقعه راښکاره شوه دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. بیا دَموسیٰ علیه السلام کوه طور ته دَتلو واقعه پیښه شوه دَهغې طرف ته ئې اشاره اوکړه. دغه شان دَ بنی اسرائیل دَ سخې دَ عبادت طرف ته هم امام بخاری رحمه الله دَ آیاتونو په اجزاؤ سره اشاره اوکړه.[1] چونکه امام بخاری رحمه الله سره دَهغه دَ شرط مطابق مرفوع روایات نه وو په دې وجه هغه قرآنی آیاتونه ذکرکولوسره مختلف واقعاتو طرف ته اشارات کړی دی.[2]

په دې سلسله کښې چه دَتولو نه زیات صحیح روایت کوم یو نقل کولې شی هغه امام نسائی رحمه الله په سند حسن عن ابن عباس کتاب التفسیر کښې ﴿فَتَنّٰكَ فُتُوْنًا﴾ په ذیل کښې ذکرکړې دی. ابن جریر طبری رحمه الله، ابن مردویه رحمه الله او امام طحاوی رحمه الله مشکل الآثار کښې دا په تفصیل سره ذکرکړې دی.[3] امام بخاری رحمه الله دَ آیاتونو چه څومره هم اجزاء نقل کولو سره دَهغې دَتفسیر دپاره اشارات کړی دی هغه ټول کتاب التفسیر کښې ذکرکړې شوی دی.

الضحاء: الحر: حافظ ابن حجر رحمه الله علامه عینی رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمانی چه په دې سره امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ طرف ته اشاره کړې ده او خودلی دی چه دَدې تعلق سره دَدې چه دَموسیٰ علیه السلام واقعه سره نه دې بلکه دَ آدم علیه السلام واقعه سره دې خو بیا هم امام بخاری رحمه الله استطراداً ذکرکړې دې.[4]

دا رائې غلطه ده صحیح رائې دا ده چه امام بخاری رحمه الله ﴿وَاَنْ يُّحْشَرَ النَّاسُ ضُحًى﴾ طرف ته اشاره کړې ده او دَدې آیت تعلق دَحضرت موسیٰ علیه السلام قصې سره دې. لیکن دَ ﴿وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى﴾ دَهغه واقعه سره نه دې. والله اعلم.[5]

[۳۲۱۳]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَدَّثَهُمْ عَنْ "لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الخَامِسَةَ، فَإِذَا هَارُونُ، قَالَ: هَذَا هَارُونُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۴۱۸][6]

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد قیسی ازدی رحمه الله دې.[7]

همام: دا همام بن منبه بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1] فتح الباری: ۵۲۸/۸ إرشاد الساری: ۳۳۱/۷.

[2] فتح الباری: ۵۲۸/۸ إرشاد الساری: ۳۳۱/۷.

[3] انظر سنن النسائی الکبریٰ: ۱۷۲/۱۰ رقم: ۱۱۲۶۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۴۲۱ هجری. تاریخ الرسل والملوک للطبری: ۳۹۲/۱ دار التراث بیروت، الطبعة الثانیة: ۱۳۸۷ هجری شرح مشکل الآثار للإمام الطحاوی: ۶۰/۱ رقم: ۶۶ مؤسسة الرسالة الطبعة الأولیٰ: ۱۴۱۵ هجری مجمع الزوائد للهیثمی: ۵۶/۷ رقم: ۱۱۱۶۳ مکتبة القدس، القاهرة: ۱۴۱۴ هجری.

[4] فتح الباری: ۵۲۷/۸ عمدة القاری: ۳۹۸/۱۵ إرشاد الساری: ۳۳۰/۷.

[5] لامع الدراری: ۳۳۷/۱۳ الکنز المتواری: ۳۳۷/۱۳ شرح الکرمانی: ۴۴/۱۴.

[6] مرتخریجه فی کتاب بدء الخلق تحت باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم، رقم: ۳۲۰۷.

[7] کتاب مواقیت الصلاة باب فضل صلاة الفجر رقم: ۵۷۴.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.[2]

انس بن مالک رضي الله عنه: دَدوی تذکره هم دَ مذکوره کتاب اوباب لاندې تيره شوې ده.[3]

مالک بن صعصعة رضي الله عنه: دَدوی تذکره اول تيره شوې ده.[4]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم حدثهم عن ليلة أسري بـه: راوی وائی چه رسول اکرم ﷺ صحابه کرامو ته دَهغه شپې حال بيان کړو په کوم کښې چه هغوی باندې «دَ آسمانونو» سيل کړې وو. ترڅې چه اووم آسمان ته اورسيدو نوهلته ئې هارون عليه السلام اوليدلو. جبرائيل عليه السلام اووئيل دا هارون عليه السلام دې ده ته سلام اوکړه. ما هغه ته سلام اوکړو هغه جواب راکړو. بيا هارون عليه السلام اوفرمائيل «مرحبا بالأخ الصالح والنبى الصالح».

تَابَعَهُ ثَابِتٌ، وَعَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [ر: ٣٠٣٥].

امام بخاری رحمه الله دلته دا خودل غواړې چه په مذکوره حديث کښې «سماء خامس» هارون عليه السلام سره دَ رسول اکرم ﷺ دَملاقات کوم ذکر دې دَدې په نقل کولوکښې ثابت وعباد هم دَقتاده رحمه الله متابعت کړې دې. دامتابعت نه سند حديث سره دې اونه باقی متن دَحديث سره، صرف هم دَدې جملې متابعت هغوی کړې دې په کوم کښې چه دَ په پنځم آسمان باندې دَهارون عليه السلام سره دَ رسول اکرم ﷺ دَملاقات ذکر دې. دَدې دواړو په سندونوکښې دَمالک بن صعصعه رضي الله عنه ذکرنشته دې. حديث معراج امام زهری رحمه الله عن انس عن ابی ذر په طريق سره روايت کړې دې او په دې کښې اصلاً دَ هارون عليه السلام ذکر نه دې کړې شوې. امام بخاری رحمه الله ثابتول غواړې چه په پنځم آسمان کښې دَهارون عليه السلام سره دَ رسول اکرم ﷺ ملاقات شوې دې. په دې وجه تائيداً ثابت البنانی رحمه الله او عباد بن ابی علی رحمه الله دَ متابعاتو حواله ئې ورکړه.[5]

قوله: عَبَّادُ بْنُ أَبِي عَلِيٍّ: په صحيح بخاری کښې عباد بن ابی علی البصری رحمه الله ذکر هم په دې مقام باندې راغلې دې.[6] هغوی دَ انس بن مالک رضي الله عنه ابوحازم اشجعی رحمه الله او ابوحازم تمار رحمه الله نه دَ حديث روايت کړې دې اوهغوی نه حماد بن زيد، خليد بن حسان، عبده او هشام دستوائی رحمهم الله دَحديث روايت کړې دې. ابن حبان رحمه الله دَهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دَهغوی باره کښې فرمائيلی دی: «مقبول».[7]

---

[1] کشف الباری: ٣١٧/٤.

[2] کشف الباری: ٣/٢.

[3] کشف الباری: ٤/٢.

[4] کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله عليهم، رقم الحديث: ٣٢٠٧.

[5] فتح الباری: ٥٢٨/٨.

[6] فتح الباری: ٥٢٨/٨.

[7] دَدوی دَتذکرې دَپاره اوګورئ: تهذيب الکمال: ١٣٩/١٤رقم الترجمة: ٣٠٨٨مؤسسة الرسالة تاريخ البخاری الکبير: ٦/الترجمة: ١٦٠٥والجرح والتعديل: ٦/الترجمة: ٤٢٨ثقات ابن حبان: ١٤٣/٥وتذهيب التهذيب: ١٢١/٢ميزان الاعتدال: ٢/الترجمة ٤١٠٣تهذيب التهذيب: ٩٨/٥وتقريب التهذيب: ٣٩٣/١وخلاصة الخزرجي: ٢/الترجمة: ٣٣١٤.

باب: وَقَالَ رَجُلٌ مُّؤْمِنٌ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي دَ صحیح بخاري په ټولو نسخو کښې دا باب بغیرد حدیث نه ذکر دې. کیدې شي چه امام بخاري رحمه الله دَ خپل عادت مطابق دلته بیاض پرېخودې وو او څه حدیث هغه ته دَ درج کولو دَپاره په خپلو شرائطو سره ملاؤنه شو.[2]

دَباب په آیت کښې چه دَ کوم رجل مؤمن تذکره راغلې ده په هغې باندې مونږ څه خبرې اترې شاته کړې دی. دَهغه په نوم کښې اختلاف دې. علامه ابن التين رحمه الله په جزم سره ونیلي دي چه دَهغهٔ نوم یوشع بن نون دې. دا دَهغه وهم دې او ممکن نه دی چه دا رجل مؤمن یوشع بن نون وی. ځکه چه یوشع دَ یوسف علیه السلام په ذریت کښې وو. خود قرآن پاك دَ تصریح مطابق رجل مؤمن تعلق آل فرعون سره دې.[3]

دَبعض حضراتو په نیز ﴿مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ﴾ متعلق دې ﴿يَكْتُمُ إِيمَانَهُ﴾ سره لیکن دا تاویل بعید دې. صحیح دا ده چه دا مردمؤمن دَ آل فرعون نه وو.[4] علامه ثعلبي رحمه الله دَ سدي او مقاتل په حواله سره فرمائي چه دا دَ فرعون دَتره خوئې وو.[5] بعض حضراتو ونیلي دي چه دَهغه نوم شمعان دې. امام دارقطني رحمه الله او علامه سهیلي رحمه الله هم دَدې تائید کړې دې.[6] علامه طبراني رحمه الله دَهغه نوم حیروز خودلې دې. بعض حضرات حزقیل بنائي. وهب بن منبه رحمه الله ونیلي حربیال دې او حابوت هم بعض دَهغه نوم نقل کړې دې.[7]

عبدبن حمید رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړې دې چه دَهغه نوم حبیب دې او دا دَ فرعون دَ تره خوئې دې. ابوالقاسم المغزي رحمه الله دَهغه نوم حوتك بن سود بن اسلم نقل کړې دې او دَدې روایت نسبت ئې حضرت ابوهریره رضي الله عنه طرف ته کړې دې.[8]

۲۶- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾/طه: ۹/.

﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾/النساء: ۱۶۴/.

دَترجمة الباب مقصد او دَترجمه دَتکرار توجیه: په دې ترجمه کښې تکرار دې. شاته هم دَ باب لاندې بخاري رحمه الله آیت: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ ذکرکړې وو دلته ئې دوباره دا ذکرکړې دې. شراح په دې تکرار باندې هیڅ خبرې اترې نه دی کړې. حضرت شیخ الحدیث دَدې تکرار شبه لرې کولو دَپاره جواب ورکړې دې چه دَدې باب لاندې ﴿وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ اضافه هم ده. موسى علیه السلام ته الله تعالى دَ نبوت ورکولو نه پس شرف کلام

---

[1] واضح دې وی چه دا باب دَمصطفٰی دیب البغا په نسخه کښې موجود نه دې البته باب قول الله عزوجل: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَى﴾ سره تیر شوې باب هم په دې عنوان سره معنون دې او دَدې لاندې حدیث پاک هم ذکر دې خو په نورو نسخو کښې داباب په مذکوره بالا مقام باندې دې اودَدې لاندې هیڅ یو حدیث نه دې ذکر.

[2] فتح الباري: ۵۲۹/۸؛ إرشاد الساري: ۳۲۱/۷.

[3] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[4] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[5] فتح الباري: ۵۲۸/۸.

[6] المصدر السابق.

[7] المصدر السابق.

[8] المصدر السابق.

هم ورکړې وو. نودلته دَ نبوت نه پس حالات بیانولو طرف ته اشاره ده. او دَ تیر شوی باب آیت ﴿إِذْ رَأَىٰ نَارًا﴾ والا واقعه بیانول مقصود وو اودا دَ نبوت دَ شروع واقعه ده. نولکه چه هلته دَ نبوت دَ شروع دَ حالاتو طرف ته اشاره مقصود وه ا دلته دَ نبوت نه پس حالات طرف ته اشاره مقصود ده. لهذا په ترجمه کښې تکرار نشته دې.[1]

[۳۲۱۴]- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، أَخْبَرَنَا [ص: ۱۵۳] مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِي: "رَأَيْتُ مُوسَى، وَإِذَا هُوَ رَجُلٌ ضَرْبٌ رَجِلٌ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، وَرَأَيْتُ عِيسَى، فَإِذَا هُوَ رَجُلٌ رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ، وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ، ثُمَّ أُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ: فِي أَحَدِهِمَا لَبَنٌ وَفِي الآخَرِ خَمْرٌ، فَقَالَ: اشْرَبْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ: أَخَذْتَ الفِطْرَةَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ" [ص ۴۲۲] [۵۲۸۱، ۵۲۵۴، ۴۴۳۲، ۳۶۵۴][2]

تراجم رجال

ابراهیم بن موسیٰ: دا ابواسحاق ابراهیم بن موسیٰ الفراء الرازی الصغیر رحمه الله دې.[3]

هشام بن یوسف: دا ابوعبدالرحمن هشام بن یوسف الصغانی رحمه الله دې.[4]

معمر: دا مشهور محدث معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره اجمالاً «بدء الوحی» دریم حدیث او تفصیلی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

زهری: دا مشهور محدث ابوبکر محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. دَدوی حالات «بدء الوحی» دریم حدیث لاندې تیر شوی دی.[6]

سعید بن المسیب: دا سعید بن المسیب بن حزن قرشی مخزوعی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[7]

قوله: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لیلة أسري به........: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانیلی چه په کومه شپه په ما باندې دَ آسمان سیل اوکړې شو. ما موسیٰ علیه السلام اولیدلو هغه مانده، نیغو ویښتو والا سړې دې لکه چه هغه دَ شنوءه قبیلې دَ سړو نه وی.

---

[1]) الأبواب والتراجم ص: ۲۱۵ الکنز المتواری: ۱۳/ ۳۴۴-۳۴۳.

[2]) وأخرجه البخاري أيضاً في نفس الكتاب باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ﴾ وفي تفسير سورة بني إسرائيل باب قوله تعالى: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا﴾ وفي الأشربة، باب قول الله تعالى: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ﴾ رقم: ۵۵۷۶، وباب شرب اللبن رقم الحديث: ۵۶۰۳ ومسلم في كتاب الإيمان باب الإسراء برسول الله صلى الله عليه وسلم رقم: ۱۶۸ والترمذي في التفسير باب ومن سورة بني إسرائيل رقم: ۳۸۲۹.

[3]) اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[4]) اوګورئی کتاب الحیض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجیله رقم: ۲۹۶.

[5]) کشف الباری: ۳/ ۲۰۶، ۴/ ۳۲۱.

[6]) کشف الباری: ۲/ ۳۲۶.

[7]) کشف الباری: ۲/ ۱۵۹.

قوله: ضَرْبٌ رَجِلٌ ضرب دَ ضاد فتحه او راء په سکون سره خفیف اللحم، یعني کوټلې بدن، نرۍ بدن (۱) رجل دَ راء فتحه اوجیم کسره سره، نیغ ویښته چه گورگوچي نه وي. (۲)مطلب دادې چه موسیٰ علیہ السلام دَ اوږد او کوټلې قدوالا وو اودَ سر ویښته ئې نیغ وو.

قوله: شنوءة داد یمن یوه قبیله ده اودَعبدالله بن کعب بن عبدالله بن مالك بن نصر بن ازد طرف ته منسوب ده. شنوءة معنی عداوت اودښمنی ده. چونکه عبدالله بن کعب اودَهغه دَ خاندان په مینځ کښې عداوت او دښمني روانه وه په دې وجه دَعبدالله لقب شنوءة شو. دَدې قبیلې خلق ډیر اوږده او قد آور مشهوروو په دې وجه رسول الله ﷺ دَحضرت موسیٰ علیہ السلام اوږد قد بیانولو سره رجال شنوءة دَ اوږد قد مثال ورکړو (۳)

دَحدیث دَنورو جملو تشریح وړاندې دَحضرت عیسیٰ علیہ السلام اوحضرت یونس علیہ السلام په تذکروکښې او نور دَ حدیث اسراء لاندې راځي.

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت ښکاره دې چه دواړو کښې دَحضرت موسیٰ علیہ السلام تذکره ده.

[۳۲۱۵] - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْعَالِيَةِ، حَدَّثَنَا - ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ، يَعْنِي - ابْنَ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى". وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ. [ص ۴۲۴] [ر: ۳۰۶۷] (۴)

تراجم رجال

محمدبن بشار: دَدوی تذکره (کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة) لاندې تیره شوې ده. (۵)

غندر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلی رحمه الله دي. غندر دَ دوی لقب دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تیره شوې ده. (۶)

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده. (۷)

---

(۱) النهایة لابن الأثیر: ۲/۷۴ دار المعرفة.

(۲) النهایة لابن الأثیر: ۲/۶۴۰ دار المعرفة.

(۳) فتح الباری: ۸/۵۳۰ إرشاد الساری: ۷/۳۳۲.

(۴) أخرجه أیضاً فی باب قوله تعالی: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ وفی تفسیر سورة الأنعام باب قوله: ﴿وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ وفی تفسیر سورة النساء باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ﴾ باب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ ومسلم فی الفضائل باب فی ذکر یونس علیه السلام رقم: ۲۳۷۷ وأبوداؤد فی سننه باب فی التخییر بین الأنبیاء علیهم السلام رقم: ۴۶۶۹.

(۵) کشف الباری: ۳/۲۵۸.

(۶) کشف الباری: ۲/۲۵۰.

(۷) کشف الباری: ۱/۴۷۷.

قتادة: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.[1]

ابوالعالیة: دا رُفیع بن مهران ابوالعالیه الریاحی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیره شوې ده.[2]

ابن عباس: د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الایمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[3]

قوله: مُوسَى. آدَمُ طُوَالٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ: رسول اکرم ﷺ د معراج تذکره کولو سره او فرمائیل چه موسٰی علیه السلام غنم رنګې اوږد قد والاوو لکه څنګه چه د شنوءة قبیلې خلق وی. آدمُ: أدمُ أدماً وأدمةً معنی ده غنم رنګې کیدل، هم د دې نه آدمُ د اسم فاعل صیغه ده. د حدیث باب د نورو جملو متعلق تفصیلی بحث وړاندې د حضرت عیسٰی علیه السلام تذکره او حدیث الاسراء لاندې راځی.

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث باب مناسبت واضح دې څکه چه دواړو کښې د حضرت موسٰی علیه السلام تذکره ده.[4]

[۳۲۱۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ السَّخْتِيَانِيُّ، عَنِ ابْنِ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ، وَجَدَهُمْ يَصُومُونَ يَوْمًا، يَعْنِي عَاشُورَاءَ، فَقَالُوا: هَذَا يَوْمٌ عَظِيمٌ، وَهُوَ يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ فِيهِ مُوسَى، وَأَغْرَقَ آلَ فِرْعَوْنَ، فَصَامَ مُوسَى شُكْرًا لِلَّهِ، فَقَالَ «أَنَا أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ» فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ [ص ۴۲۶] [ر: ۱۹۰۰][5]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبد الله بصری رحمه الله دي. د ابن المدینی په نوم سره مشهور دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[6]

سفیان: دا سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دي. د دوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندې تیره شوې ده.[7]

ایوب: دا مشهور محدث ایوب سختیانی رحمه الله دي. د دوی حالات (کتاب الایمان باب حلاوة الایمان) لاندې تیر شوی دی.[8]

---

[1] کشف الباری: ۱۴۳/۲.

[2] کشف الباری: ۱۱۴/۳.

[3] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

[4] عمدة القاری: ۲۹۲/۱۵.

[5] مر تخریجه فی کتاب الصوم باب صوم یوم عاشوراء رقم: ۲۰۰۴.

[6] کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[7] کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[8] کشف الباری: ۲۶/۲.

ابن سعید: دا عبد الله بن سعید بن جبیر رحمه الله دی. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده [1]

عن ابیه: دې نه مراد سعید بن جبیر رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده. [2]

قوله: أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه وسلم لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ......: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې چه کله رسول الله ﷺ (دَمکې نه هجرت کولوسره) مدینې ته تشریف راوړو نو حضورپاک هغه (یهودیان) اولیدل چه دَ عاشورې په ورځ ئې روژه ساتلې وه. رسول اکرم ﷺ تپوس اوکړو (ماهذا الصوم؟) [3]

نوهغوی اوونیل دا لویه ورځ ده اویوه داسې ورځ ده په کوم کښې چه الله تعالی موسٰی علیه السلام (اوَد هغه قوم) ته دَ (دښمن نه) نجات ورکړو او فرعونیان ئې غرق کړل. نو موسٰی علیه السلام دَالله تعالی دَشکر اداکولو په توګه په دغه ورځ روژه اوساتله. رسول الله ﷺ اوفرمائیل (أنا أولی بموسٰی منهم) یعنی زه دَهغوی په مقابله کښې موسٰی علیه السلام ته ډیر نیزدې یم. بیا حضورپاک په هغه ورځ روژه اوساتله اوخلقو ته ئې هم دَ روژې ساتلو حکم ورکړو. کتاب الصوم کښې دا روایت په تفصیل سره تیرشوې دې؟

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې ذی (ونجی الله فیه موسٰی) ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دی. [4]

۲۷ – باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَّأَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسٰى لِأَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنْظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَنْ تَرٰىنِي وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِي ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ /الأعراف: ۱۴۲ – ۱۴۳/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ حضرت موسٰی علیه السلام دَ حالاتو اوواقعاتو دَبیانولو دَپاره مختلف ابواب قائم کړې دی اودَ خپل عادت مطابق دَ اکثر ابواب دَعنوانونو دَپاره دَ قرآنی آیاتونو انتخاب کولوسره دَ موسٰی علیه السلام واقعاتو طرف ته اشاره کړې ده. دَدې باب لاندې آیاتونو کښې چه کوم واقعات بیان کړې شوی دی امام بخاری رحمه الله دَ هغې طرف ته اشاره کړې ده. رومبی آیت دَ سورت اعراف دې: ﴿وَوٰعَدْنَا مُوسٰى ثَلٰثِينَ لَيْلَةً وَّأَتْمَمْنٰهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهٖٓ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ۚ وَقَالَ مُوسٰى لِأَخِيهِ هٰرُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ۝ وَلَمَّا جَآءَ مُوسٰى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهٗ رَبُّهٗ ۙ قَالَ رَبِّ أَرِنِيٓ أَنْظُرْ إِلَيْكَ ۚ قَالَ لَنْ تَرٰىنِي وَلٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِي ۚ فَلَمَّا تَجَلّٰى رَبُّهٗ لِلْجَبَلِ جَعَلَهٗ دَكًّا وَّخَرَّ مُوسٰى صَعِقًا ۚ فَلَمَّآ أَفَاقَ قَالَ سُبْحٰنَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ۝﴾ یعنی: اوموږ موسٰی علیه السلام سره دَ دیرشو شپو وعده اوکړه او دَ لسو شپو په ذریعه دَهغې تکمیل اوکړو اوموسٰی علیه السلام خپل رور هارون علیه السلام ته اوونیل چه ته زما نه پس زما په قوم کښې زما خلیفه جوړیدو سره اوسیږه او اصلاح کوه اودَ مفسدینو دلارې تابعداری مه کوه. اوکله چه موسٰی علیه السلام زموږ په مقرر کړې شوی وخت باندې راغلو اودَهغه رب هغه سره کلام اوکړو نوهغه عرض اوکړو اې زما ربه! ماته اوښایه چه زه تا اووینم. اوفرمائیلې شو ته ما هیڅ کله نه شې لیدلې لیکن دَ غرطرف ته ګوره که چرې غر په خپل ځائې باندې پاتې شو نوته به ما اولیدې شې. بیا چه دَهغه رب په غرباندې تجلی اوفرمائیله

[1] کتاب الأذان باب إذا لم ینو الإمام أن یؤم ثم جاء قوم فأمهم رقم: ۶۹۹.

[2] کشف الباري: ۴۱۸/۴.

[3] إرشاد الساري: ۳۳۴/۷.

[4] عمدة القاري: ۲۹۳/۱۵.

نوغرئی ذره ذره کړو اوموسیٰ علیه السلام بې هوشه پریوتلو. بیا چه کله هغه ته هوش راغلو نوونئی وئیل ستا ذات پاک دې زه ستا په حضور کښې توبه کوم اوزه په ایمان راوړونکو کښې اولنې سړې یم.

حضرت موسیٰ علیه السلام خپل قوم سره وعده کړې وه که چرې فرعون هلاك شو نوهغه به هغوی له د الله تعالیٰ د طرف نه په احکام او نواهي باندې مشتمل یو کتاب ورکوی. چه د فرعون نه خلاصې ملاؤ شو نوموسیٰ علیه السلام الله تعالیٰ نه دعا اوکړه چه هغه ته دې شریعت ورکړې شی. چنانچه هغه کوه طوز ته راؤغوښتې شو چرته چه دیرش ورځې اعتکاف کولو اوډ روژو ساتلو حکم ورکړې شو. دیرش ورځې تیرې شوې نوموسیٰ علیه السلام مسواك اوکړو په کوم سره چه هغه خاص قسم بوټی چه د روژه دار د خلې نه پیدا کیږی لاړو. ملائکو موسیٰ علیه السلام ته اووئیل (کنا نشم من فمك رائحة المسك فأفسدته بالسواك) یعنی مونږ له ستا د خلې نه د مشك بوئی راتلو لیکن تا مسواك کولو سره هغه ختم کړو. لهذا الله تعالیٰ نورې لس شپې هلته د تیرولو حکم درکړو. دغه شان موسیٰ علیه السلام څلویښت ورځې پوره کړې. دیرش د ذوالقعده او لس د ذوالحجه.[1] ﴿أَتۡمَمۡنَٰهَا بِعَشۡرٍ﴾ کښې هم دې طرف ته اشاره ده.[2]

په لسم ذوالحجه باندې تورات ورکړې شو اوډ الله تعالیٰ سره د کلام کولوشرف هم ورته حاصل شو. موسیٰ علیه السلام ته د الله تعالیٰ د دیدار شوق وو. درخواست نی وړاندې کړو چه خپل دیدار راباندې اوکړه. باقی واقعه په صراحت سره په آیت کښې ذکر ده. خلاصه دا چه کله د الله تعالیٰ تجلی اوشوه نوغر ذره ذره شو او موسیٰ علیه السلام بې هوشه شو پریوتلو او عرض نی اوکړو چه ستا ذات د کتلونه منزه اوچت او بالا دې. ما د دیدار درخواست کړې وو دهغې نه رجوع کوم او د ټولو نه اول د دې خبرې یقین کونکې زه یم چه واقعی ستا دیدار نه شی کیدې.[3]

يُقَالُ: دَكَّهُ زَلْزَلَهُ، ﴿فَدُكَّتَا﴾/الحاقة: ١٤/: فَدُكِكْنَ، جَعَلَ الْجِبَالَ كَالْوَاحِدَةِ، كَمَا قَالَ اللهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿أَنَّ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ /الأنبياء: ٣٠/: وَلَمْ يَقُلْ: كُنَّ، رَتْقًا: مُلْتَصِقَتَيْنِ. ﴿أُشْرِبُوا﴾/البقرة: ٩٣/: ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ.

د دَكَ يدُك (ن) معنی ده: ذره ذره کول، ورانولوسره برابرول.[4] دلته امام بخاری رحمه الله د دکه معنی زلزله سره کړې ده. یعنی هغه نی اوخوزول. بیا په (فدکتا) سره امام بخاری رحمه الله د سورت الحاقة آیت ﴿وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً﴾ طرف ته اشاره کولوسره اوفرمائیل چه په دې کښې د قیاس موافق (فدکتا) د تثنیه په ځائی د جمع صیغه (فدککن) استعمالول پکار وو ځکه چه جبال د جمع صیغه ده او ارض هم د جمع په حکم کښې ده لیکن په مذکوره آیت کښې (فدکتا) د تثنیه صیغه ځکه استعمال کړې شوه چه آسمانونه یوڅیز فرض کړې شو او زمکې یو څیز، دغه شان د دواړو طرف ته د تثنیه صیغه راؤګرځولې شوه لکه په سورت انبیاء کښې آیت ﴿أَنَّ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا﴾ کښې هم خلاف قیاس د تثنیه صیغه استعمالولوسره یویو څیز فرض کړې شوې دې. حالانکه د قیاس موافق (کنّ رتقا) کیدل پکاروو.[5]

قوله: أُشْرِبُوا ثَوْبٌ مُشَرَّبٌ مَصْبُوغٌ د سورت بقره آیت ﴿وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾ طرف ته اشاره ده یعنی د هغوی په زړونو کښې د کفر د وجې نه د سخی مینه پیدا شوه. (ثوب مشرّب) معنی (مصبوغ) یعنی د رنګ شوې کپړې ده. امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه په دې آیت کښې (أشربوا) د اوبو د څکلو په معنی کښې نه دې بلکه دا د هغه شرب

---

[1] إرشادالساري: ٣٣٦/٧.

[2] عمدة القاري: ٢٩٤/١٥.

[3] المصدرالسابق.

[4] لغات القرآن: ١٤/٣.

[5] إرشادالساري: ٣٣٤/٧.

نه دي کوم چه د رنگ کولو په معنی کښې راځی نو مطلب دا شو چه سخی سره دهغوی محبت په زړونو کښې داسې پوخ شو لکه چه رنګ په کپړو کښې ورجذب کیږی.[1]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿فَانْبَجَسَتْ﴾/الأعراف: ۱۶۰/: انْفَجَرَتْ. ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾/الأعراف: ۱۷۱/: رَفَعْنَا.

د سورت اعراف د آیت طرف ته اشاره ده، آیت دادې: ﴿وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا﴾ یعنی مونږ موسی علیه السلام طرف ته وحی اولیږله کوم وخت چه دهغه قوم دهغه نه اوبه اوغوښتې چه خپله همسا باندې کاڼړې اووهه نو دهغې نه دولس چینې روانې شوې. امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړې دې چه په دې آیت کښې (انبجست) معنی ده (انفجرت) دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله د علی ابن ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.[2]

﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ﴾: رَفَعْنَا: دې سره هم د سورت اعراف د آیت طرف ته اشاره ده. پوره آیت دادې: ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾[3]

یعنی کله چه مونږ په هغوی باندې راوبستلو غر لکه چه هغه تنبان دی اوهغوی یقین اوکړو چه هغه په دوی باندې راپریوتونکې دی، څه چه مونږ تاسو ته درکړه هغه په مضبوطیا سره اونیسئی او په دې کښې چه څه دی هغه یاد کړئی دې دپاره چه تاسو تقوی اختیارکړئ.

واقعه داده چه موسی علیه السلام تورات بنی اسرائیلو له راوړو وئی فرمائیل ددې په احکاماتو باندې عمل اوکړئ نوهغوی ونیل چه دا خودیر درانه اوسخت احکام دی په دې باندې عمل کول گران دی نو الله تعالی کوه طور د زمکې نه راوخکلو اود هغوی په سرونو باندې ئې زوړند کړو او وئی فرمائیل چه که تاسو ددې احکاماتو دمنلو نه انکارکوئی نودا غربه په تاسو باندې راګذارکړې شي. کله چه هغوی غر اولیدلو چه د (ظلة) یعنی تنبو په شان دهغوی په سرونو باندې زوړند دې نود ویرې نه ئې د تورات په احکامو باندې د عمل کولو وعده اوکړه. خو بیا روستو د دغه وعدې نه واوړیدله او د مخکښې په شان ئې بدعملئی کولې. امام بخاری رحمه الله د (نتقنا) معنی کړې ده (رفعنا) یعنی مونږ غر اوچت کړو.[4]

[۳۲۱]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «النَّاسُ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ [ص: ۱۵۴] جُوزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ» [۷ ص ۴۳۱ - ۴۳۲] [ر: ۲۲۸۱][5]

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا ابومحمد یوسف بیکندی رحمه الله دې د دوی تذکره (کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر لاندې تیره شوې ده.[6]

---

[1]) عمدة القاري: ۴۰۶/۱۵.

[2]) فتح الباري: ۵۳۲/۸.

[3]) الأعراف: ۱۷۱.

[4]) عمدة القاري: ۴۰۷/۱۵.

[5]) مرتخريجه فی کتاب الخصومات، باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بين المسلم واليهود رقم الحديث: ۲۴۱۲.

[6]) کشف الباري: ۳۸۷/۳.

سفيان: دا سفيان بن عيينه كوفي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[1]

عمرو بن يحيى: داعمرو بن يحيى مازني مدني رحمه الله دي.

عن ابيه: دې نه دَهغه والد بزرګ یحیی بن عُماره بن ابی حسن مازنی المدني رحمه الله مراد دي. دَدوی دواړو حضراتو تذکره «کتاب الإیمان باب من کره أن یعود في الکفر کما یکره أن یلقی في النار» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوسعيد الخدري رضي الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.[3]

قوله: اَلنَّاسُ يُصْعَقُوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: رسول اکرم ﷺ اوفرمائيل دَ قيامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شي دَ ټولونه اول به زه په هوش کښې راځم. زه به ګورم چه موسٰی علیه السلام به دعرش یوه خپه نیولې ولاړ وی. اوس ماته نه ده معلومه چه هغه زمانه اول په هوش کښې راغلې وو یا دَ کوه طور دَ بې هوشئی هغه ته بدله ورکړې شوه او په هغه باندې بې هوشی شروع نه شوه.

علامه سندهی رحمه الله فرمائی په حدیث باب کښې ذکرشوې (صعقه) نه مراد بې هوشی ده چه دَ نفخه اولی یعنی اولې شپیلئی پوکوهلوسره به شروع کیږی اوددې بې هوشئی اثر به ترهغه سړی پورې رسیږی په چا کښې چه څه قسم اعتبار سره حساسیت موجود وی که دَ ژوندو نه وی اوکه دَمړو نه وی. چنانچه دَ صعقه تاثیر به هغه کافرانو ته هم رسیږی چاته چه په قبرونو کښې عذاب ورکولې کیږی خکه چه دا کافران عذاب محسوس کوی. هم دغه وجه ده چه د بې هوشئی شروع کیدونه پس به عذاب موقوف کړې شی او چه کله بعث بعد الموت کیږی نو وائی به (مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا) چه دا چا مونږ زمونږ دَ قبرونو نه راپاسولو؟ ښکاره خبره ده چه کافران به داسې خبره هله کوی چه په نفخه اولی سره بې هوشی شروع کیدو دَ وجې نه دَ هغوی عذاب موقوف شوې وو. که چرې بې هوشی شروع شوې نه وې یا عذاب نه وې موقوف شوې نوهغوی به هیڅ کله دَحسرت او ارمان نه په ډك انداز کښې داسې نه وئیل چه چا مونږ دَ خپلو قبرونو نه راپاسولو. هم دغه شان به دَ دې صعقه تاثیر شهداء کرام ته هم اورسی خکه چه هغوی هم دَ الله تعالی په نیز ژوندی دی او چه کله شهدا عند الله ژوندی دی نو حضرات انبياء كرام علیهم السلام به په طريقه اولی ژوندی وی او بیا به دغه ټولوته په وخت دَ نفخه ثانیه افاقه حاصله شی اود (أكون أول من يفيق) مطلب دادې چه نبی پاك ﷺ ته به دَ هغه خلقو نه په کومو چه دَ قیامت په ورځ بې هوشی یقینی ده دَټولو نه اول افاضه حاصلیږی. اوس دا جمله روستو والاجملې (أفاق قبلي) معارض اومنافی نه ده خکه چه په حضرت موسٰی علیه السلام باندې بې هوشی شروع کیدل یقینی نه معلومیږی.[4]

(الصعق) مرګ او هلاکت ته وائی. هم دَدې نه (صاقعة) او (صعقة) هم دی دغه شان صعق رچیدو ته هم وائی چه دَ ویرې او خطرناك مناظر کتلو دَ وجې نه په سړی باندې شروع کیږی. چنانچه وئیلی شی (صَعِق الرجل وصُعِق) (معروف مجهول) یعنی سړې بې هوشه شو.[5]

قاضی عياض رحمه الله فرمائی چه دا حدیث دَ مشکل ترین احادیثونه دې خکه چه موسٰی علیه السلام خو دیر وراندې وفات کړې شوې دې. بیا په هغه باندې دَ بې هوشئی راتلو څه مطلب؟ بې هوشی خو په ژوندو باندې راځی. بل دَ امام

---

[1] كشف الباري: ۱۰۲/۳.

[2] كشف الباري: ۱۱۵/۲.

[3] كشف الباري: ۸۲/۲

[4] حاشية السندي على صحيح البخاري: ۳۸۲/۱-۳۸۱قدیمی کتب خانه.

[5] إكمال المعلم: ۳۵٦/۷.

مسلم رحمه الله په روايت کښې دى: «فلا أدري أكان فى من صعق فأفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله» دَدې روايت الفاظ «كان ممن استثنى الله» په دې باندې دلالت کوى چه موسى عليه السلام ژوندې دې مگر دَدې څه دليل موجود نه دې چه موسىٰ عليه السلام ته دوباره ژوند ورکړې شوې وى. يا بيا هغه هم هغه شان ژوندې دې لکه څنګه چه حضرت عيسىٰ عليه السلام ژوندې دې.
خو دَ نبى عليه السلام واضحه ارشاد دَ حضرت موسىٰ عليه السلام په وفات کيدو باندې ګواهى ورکوى. نبى عليه السلام فرمائيلى «لو شئتم أريتكم قبره إلى جانب الطور عند الكثيب الأحمر» دَ بعض اصحاب معانى وينا ده چه دَ موسىٰ عليه السلام شمير هم په هغه انبياء کرامو عليهم السلام کښې کيږى دَ چاچه انتقال نه دې شوې ليکن دا خبره دَ احاديث صحيحه خلاف ده.
دَدې اشکال دَ ختمولو دَپاره قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه په حديث باب کښې «صعقة» نه مراد بعث بعد الموت نه پس دَ قيامت خطرناك حالت ته کتلو سره شروع کيدونکې بې هوشى ده. دَدې تائيد هم په دې حديث کښې موجود لفظ «افاقه» نه کيږى څکه چه دَدې لفظ استعمال ږچيدو سره کيږى خو دَ مرګ استعمال بعث سره کيږى.
دغه شان په کوه طور باندې نازليدونکې صعقه هم دَ ږچيدو دَ قبيل نه وه لهذا دا لفظ افاقه هم دَ دې خبرې تائيد کوى چه دلته صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس دَ قيامت هيبت دَ زمکې او آسمان دَ روانيدو دَ ويرې مناظر ته کتلو سره شروع کيدونکې بې هوشى ده څکه چه دا بې هوشى به دَ بعث بعد الموت دَ دهشت او ويرې دَ وجې نه وى.
«فلا أدري أفاق قبلي» دَدې جملې نه وړاندې نبى کريم ﷺ اوفرمائيل «فأكون أول من يفيق» او اوس ئې فرمائيلى «لا أدري أفاق قبلي» نو قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه که چرې «أكون أول من يفيق» په ظاهر باندې محمول کړې شى او که افاقه دَ ټولو نه اول نبى کريم سره خاص کړې شى نوجواب به داشى چه عين ممکن ده چه نبى کريم ﷺ دا جمله «أفاق قبلي» خپل اوليت په اعتبار دَ افاقه پيژندلو نه مخکښې ارشاد فرمائيلې وى او که چرې «أكون أول من يفيق» په هغه !مر باندې محمول کړې شى چه حضورپاك به دَهغه جماعت نه وى دَ چا دَمخې نه چه دَ ټولو نه اول زمکه او آسمان روانولې شى دَ کوم تائيد چه دَدې نه هم کيږى چه ډير رواة حديث په دې جمله کښې «فى» اضافه کړې ده. يعنى «فأكون فى أول» الخ نو په دې صورت کښې به نبى کريم ﷺ او موسىٰ عليه السلام هم په دې زمره کښې راشى اودا به دَ انبياء کرام عليهم السلام جماعت وى.[1]
دَ قاضى عياض رحمه الله او علامه سندهى رحمه الله په تحقيق کښې فرق دادې چه دَ قاضى عياض رحمه الله په نيز صعقة نه مراد بعث بعد الموت نه پس شروع کيدونکى بې هوشى ده او علامه سندهى رحمه الله په نيز دې نه دَ بعث بعد الموت نه مخکښې شروع کيدونکې بې هوشى ده. دويم فرق دادې چه قاضى عياض رحمه الله په نيز دا صعقه يعنى بې هوشئى تعلق صرف ژوندو سره دې خو دَعلامه سندهى رحمه الله په نيز دَدې تعلق هرحساس سړى سره به وى که هغه دَ ژوندونه وى اوکه دَ مړو نه وى. دا روايت کتاب الخصومات او کتاب التفسير کښې اول تيرشوې دې.[2]
دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دى «فإذا أنا بموسى» ترجمة الباب سره هم دغه جمله مطابقت لرى.[3]

[۳۲۱۸]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجُعْفِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ

---

[1]) إكمال المعلم بفوائد مسلم للقاضى عياض، كتاب الفضائل باب من فضائل موسىٰ عليه السلام: ۷/۳۵۷-۳۵۶ دار الوفاء للطباعة والنشر، شرح النووى على صحيح مسلم، كتاب الفضائل باب من فضائل موسى عليه اسلام: ۱۵/۱۳۰-۱۳۱ دار إحياء التراث العربى، عمدة القارى: ۱۵/۲۹۵.
[2]) كشف البارى كتاب التفسير ص: ۲۳۶.
[3]) عمدة القارى: ۱۵/۴۰۸.

أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْلَا بَنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْنَزِ اللَّحْمُ، وَلَوْلَا حَوَّاءُ لَمْ تَخُنْ أُنْثَى زَوْجَهَا الدَّهْرَ» [ص ٤٣٥] [ر: ٣١٥٢][1]

ترجمه: روايت كښې دى چه كه چرې بنواسرائيل نه وې نو كله به غوښه نه سخاكيده او كه چرې حواء نه وې نو هيڅ يوې ښځې به خاوند سره دهوكه نه كوله. بنواسرائيل دَ ذخيره كولو نه منع كړې شوې وو ليكن كله چه من او سلوى نازليدل شروع شو نو هغوى لحم سلوى ذخيره كول شروع كړه. دَدې جرم سزا دا وركړې شوه چه كوم غوښه به نى ذخيره كوله هغه به سخاكيدله.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَحديث هم دغه حصه مناسب ده په دې كښې دَ بنو اسرائيل بيان دې او هم دَدوى طرف ته موسىٰ عليه السلام مبعوث كړې شوې وو. كتاب احاديث الأنبياء كښې دا روايت اول په تفصيل سره تيرشوې دې.

٢٨- باب: طُوفَانٍ مِنَ السَّيْلِ.

جمله (طوفان من السيل) دَدې باب ترجمه نه ده بلكه دا باب (كالفصل من الباب السابق) دې. يعنى هم دَ باب سابق حصه يا تتمه ده او دَدې مناسبت هم باب سابق سره واضح دې.[2]

(طوفان من السيل) سره امام بخارى دَ سورت اعراف آيت طرف ته اشاره كړې ده. آيت دادې. ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ﴾ [3] يعنى مونږ دوى (آل فرعون) باندې طوفان راؤليږلو ملخان او دَ سپږې او چندخان او وينه دا نښې وې ښكاره. امام بخارى رحمه الله او فرمائيل چه دا طوفان دَ اوبو سيلاب وو. په دې صورت كښې به مطلب داشى چه دَ فرعون دَ قوم په فصلونو او آبادو كښې الله تعالى سيلابونه راوليږل او ټول په عذاب كښې راګير شو. دَ طوفان په معنى كښې مختلف اقوال نقل دى چه بعض دَدې معنى طاعون بعض كثرت اموات او بعض حضراتو دَدې معنى سيلاب سره كړې ده.[4] امام بخارى رحمه الله هم دې قول ته ترجيح وركړې ده.

يُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ طُوفَانٌ، الْقُمَّلُ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. ﴿حَقِيقٌ﴾/الأعراف: ١٠٥/: حَقٌّ. ﴿سُقِطَ﴾/الأعراف: ١٤٩/: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ.

يعنى يو قول دا هم دې چه په كثرت سره وار په وار باندې مړى وى نو دې ته طوفان وائى.

قوله: القمل: الحمنان يشبه صغار الحلم دَ سورت اعراف په مذكوره آيت كښې لفظ (قمل) راغلې دې. امام بخارى رحمه الله دَدې معنى بيانول غواړى. حمنان وړوكو كونو ته او حلم لوئى كونى ته وئيلې شى.[5] البته حمنان هغه كونى ته وائى چه دَ غنمو وينښته دَ پخيدو نه وړاندې خورى. او حلم دَ خناورو په بدن كښې پيدا كيږى.[6] علامه ابن اثير جزرى رحمه الله فرمائى چه كوم وخت كونې ډير وړكوټې وى نو هغې ته قمقامة وائى بيا چه كله لږ شان لوئى شى نو هغې ته حمنانة وائى او بيا څه موده پس هغې ته قراد وائى بيا ورته حملة وائى او بيا چه كله ډير لوئى شى نو هغې ته علل وائى. امام بخارى رحمه الله فرمائى چه قمل نه واړه كونى مراد دى دَ كوم جسامت چه دَ وړوكى حلم په شان وى.

---

[1] مر تخريجه في نفس الكتاب تحت الباب الثاني رقم الحديث: ٣١٥٢.
[2] فتح الباري: ٥٣٢/٨ عمدة القاري: ٢٩٦/١٥.
[3] الأعراف: ١٣٣.
[4] عمدة القاري: ٢٩٦/١٥.
[5] عمدة القاري: ٢٩٦/١٥ النهاية لابن الأثير: ٤٣٨/١.
[6] لسان العرب: ٢٢٤/٨ دار إحياء التراث العربي.

قوله: حقيق حق: دَ سورت اعراف آيت دي ﴿حَقِيقٌ عَلَىٰٓ أَن لَّآ أَقُولَ عَلَى ٱللَّهِ إِلَّا ٱلْحَقَّ ۚ قَدْ جِئْتُكُم بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِىَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ﴾ (۱) يعنى موسىٰ عليه السلام اوفرمائيل چه زما دپاره هم دغه مناسب دى چه سوا دَ حق خبري به څه خبره دَ الله تعالى طرف ته منسوب نه کړم. ما ستاسو دَ رب دَ طرف نه تاسو ته يولوئى دليل راوړلې دى نو بنى اسرائيل ماسره اوليکئى

امام بخارى رحمه الله دَ حقيق معنى حق سره کړې ده ابوعبيده رحمه الله فرمائى چه حقيق على کښې که چرې على تشديد سره اولوستلې شى نو بيا به معنى دَحق وى اوکه چرې دا مخفف اولوستلې شى نو بيا به دَدې معنى محق او حريص شى. (۲)

قوله: سُقط كل من ندم فقد سقط فى يَدِه سقط فى يده خپيمانه کيدل دَ سورت اعراف آيت دى ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا۟ أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا۟ قَالُوا۟ لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلْخَٰسِرِينَ﴾ (۳) يعنى اوکله چه هغوى خپيمانه شو او هغوى اوکتل چه هغوى بيشکه گمراه شوى دى نو وئى وئيل چه که زمونږ رب په مونږ باندې رحم اونه کړى اومونږ اونه بخښى نو مونږ به په تباه کارانو کښې شو

موسى عليه السلام خلوتينت ورځې په کوه طور کښې معتکف وو دَ تلو نه مخکښې ئى حضرت هارون عليه السلام خپل خليفه جوړ ولوسره هغه ته تلقين اوکړو چه دَدوى په اصلاح او دعوت اوتبليغ کښې کوتاهى اونه کړى دَموسى عليه السلام دَ تلو نه پس يوسامرى سخې جوړ کړو اوبنى اسرائيل ئى گمراه کړل دا سخې دَ کالو پترو دَ سرو زرو نه جوړ کړې شوى وو اودې نه به آواز راوتلو. بنى اسرائيلو دَ دَ عبادت کول شروع کړه.

موسى عليه السلام دَ کوه طور نه تشريف راوړو نو دَدې صورت حال په ليدو سره خفه شو اودَ غيرت دَ جوش نه مغلوب کيدو سره دَ تورات شريف تختئى يو طرف ته کيخودې او په دې سوچ سره چه کيدې شى دَ هارون عليه السلام نه په دعوت او تبليغ کښې کوتاهى شوې ده. دَهغه دَ سر وينبته ئى خپل طرف ته راښکل دا دَ سختې غصې نتيجه وه. هارون عليه السلام خپله صفائى پيش کړه نو موسى عليه السلام ته دَخپلې غلطئى احساس اوشو او په خپيمانتيا کښې ډوبيدوسره ئى دعا اوکړه اې الله زما او زما دَ رور مغفرت اوکړه اومونږ په خپل رحمت کښې داخل کړه ته ارحم الراحمين ئى. دَ موسى عليه السلام دَ سختئى او رټنې نتيجه وه يا بيا دَ موسى عليه السلام دَ راتلونه اول بنى اسرائيلو انداز لگولې وه چه دَ سخې په عبادت کولو سره په گمراهئى کښې راگيردى هغوى خپيمانه شو او دَ توبه طرف ته متوجه شو ﴿وَلَمَّا سُقِطَ فِىٓ أَيْدِيهِمْ﴾ کښې هم دې خبرې طرف ته اشاره ده. (۴)

۲۹ - باب: حَدِيثُ الْخَضِرِ مَعَ مُوسَىٰ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

داهم دَ تيرشوى باب تتمه ده. بعض نسخو کښې دلته دَ باب عنوان نشته دى. (۵)

[۳۲۱۹]- حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ تَمَارَى هُوَ وَالْحُرُّ بْنُ قَيْسٍ الْفَزَارِيُّ، فِي صَاحِبِ مُوسَى، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هُوَ خَضِرٌ، فَمَرَّ بِهِمَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ،

---

(۱) الأعراف: ۱۰۵.
(۲) فتح البارى: ۵۳۳/۸ عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.
(۳) الأعراف: ۱۴۹.
(۴) فتح البارى: ۵۳۳/۸ عمدة القارى: ۲۹۶/۱۵.
(۵) عمدة القارى: ۲۹۷/۱۵.

فَدَعَاهُ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ: إِنِّي تَمَارَيْتُ أَنَا وَصَاحِبِي هَذَا فِي صَاحِبِ مُوسَى، الَّذِي سَأَلَ السَّبِيلَ إِلَى لُقِيِّهِ، هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ شَأْنَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "بَيْنَمَا مُوسَى فِي مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ: هَلْ تَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنْكَ؟ قَالَ: لاَ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى مُوسَى: بَلَى، عَبْدُنَا خَضِرٌ، فَسَأَلَ مُوسَى السَّبِيلَ إِلَيْهِ، فَجُعِلَ لَهُ الحُوتُ آيَةً، وَقِيلَ لَهُ إِذَا فَقَدْتَ الحُوتَ فَارْجِعْ فَإِنَّكَ سَتَلْقَاهُ، فَكَانَ يَتْبَعُ أَثَرَ الحُوتِ فِي البَحْرِ، فَقَالَ لِمُوسَى فَتَاهُ: {أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الحُوتَ، وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ}، فَقَالَ مُوسَى: {ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ} [الكهف: ٦٣]، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَوَجَدَا خَضِرًا، فَكَانَ مِنْ شَأْنِهِمَا الَّذِي قَصَّ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ" [ص ٤٣٩] [ر: ٧٤] [1]

ترجمه: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې چه دَهغه او دَحربن قيس په دې امر كښې اختلاف پيدا شو چه حضرت موسىٰ عليه السلام چاله تشريف اوړلې وو. ابن عباس رضی الله عنهما او فرمائيل هغه حضرت خضر عليه السلام وو. په دې كښې ابى بن كعب رضی الله عنه هلته تيريدو. ابن عباس رضی الله عنهما هغه راؤغوښتلو او وئى وئيل چه زما او زما دَملګرى (حربن قيس) په مينځ دَ حضرت موسىٰ عليه السلام دَملګرى باره كښې اختلاف پيدا شوې دې چه چا سره ئى ملاقات كړې. حضرت موسىٰ عليه السلام خواهش كړې وو او آيا تاسو دَدې باره كښې دَ حضورپاك نه څه اوريدلى دى؟ ابى بن كعب رضی الله عنه اووئيل او. حضورپاك فرمائيلى وو چه يو خل داسې اوشو حضرت موسىٰ عليه السلام دَ بنى اسرائيلو په يوټولګى كښې ناست وو. په دې كښې يو سړې راغلو سوال ئى اوكړو چه آيا تاسو يو داسې سړې پيژنئى چه تاسو نه لوئى عالم وى. هغه اووئيل نه، دغه وخت الله تعالى حضرت موسىٰ عليه السلام ته وحى راؤليږله چه زما يو بنده خضر تانه زيات علم لرى موسىٰ عليه السلام هغه سره دَ خپل ملاقات خواهش ښكاره كړو. الله تعالى يو كب دَهغه دَپاره نشانى جوړه كړه چه كله دا كب تانه ورك شى نوته هم هغه ځائى ته راواپس شه. هم هلته به دَ حضرت خضر عليه السلام تاسره ملاقات كيږى. لنډه دا چه موسىٰ عليه السلام يوشان روان دې په دې انتظار كښې چه كب به كله وركيږى. په تلوتلو كښې دَهغوى خادم اووئيل چه كله مونږ صخره سره تيريدو نوهلته يوه معامله اوشوه چه كب توپ كولوسره درياب ته تلې وو او ما دَدې ذكر تاسو ته كول هيركړې وو. چنانچه دواړو حضراتو خبرې كولوسره دَخپلو خپو په نښنو باندې واپس شو هلته حضرت خضر عليه السلام سره ملاقات اوشو بيا هم هغه واقعات اوشو دكوم ذكر چه قرآن كريم كښې شوې دې.

تراجم رجال

عمرو بن محمد: دا ابوعثمان عمرو بن محمدبن بكير الناقد البغدادى رحمه الله دې. دَ دوى حالات (كتاب الصوم، باب مايكره من الحلف فى البيع) كښې اوګورئى.

يعقوب بن ابراهيم. دا يعقوب بن ابراهيم بن سعد رحمه الله دې. دَدوى حالات (كتاب العلم باب ماذكر فى ذهاب موسىٰ فى البحر الى الخضر) لاندې تيرشوى دى [2]

ابراهيم: دا دَ يعقوب والد ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف قرشى زهرى مدنى رحمه الله دې. دَدوى حالات (كتاب الايمان باب تفاضل أهل الايمان فى الأعمال) لاندې تير شوى دى. [1]

---

[1]) الحديث مرتخريجه فى كتاب العلم باب ماذكر فى ذهاب موسىٰ فى البحر إلخ رقم: ٥٧٤.

[2]) كشف البارى: ٣٣١/٣.

صالح دا ابو محمد صالح بن کیسان مدنی رحمہ اللہ دی. د دوی تذکره «کتاب الایمان باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الایمان» (۲)

ابن شهاب: دا محمد بن مسلم بن عبید الله بن عبد الله بن شهاب زهری رحمہ اللہ دی. د دوی تذکره «بدء الوحی» د دریم حدیث لاندې تیره شوې ده. (۳)

عبید الله بن عبد الله: دا عبید الله بن عبد الله بن عتبه بن سعد رحمہ اللہ دی. د دوی حالات «کتاب العلم باب: متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیر شوی دی. (۴)

حدیث سره متعلق تفاصیل د وړاندې حدیث لاندې راځي.

[۳۲۲۰]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ نَوْفًا الْبَكَالِيَّ يَزْعُمُ: أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ، فَقَالَ: كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ؟ فَقَالَ: أَنَا، فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ: بَلَى، لِي عَبْدٌ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ: أَيْ رَبِّ وَمَنْ لِي بِهِ؟ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ، أَيْ رَبِّ، وَكَيْفَ لِي بِهِ؟ - قَالَ: تَأْخُذُ حُوتًا، فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ، حَيْثُمَا فَقَدْتَ [ص: ۱۵۵] الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ - وَرُبَّمَا قَالَ: فَهُوَ ثَمَّهْ - وَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ، ثُمَّ انْطَلَقَ هُوَ وَفَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ، حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا، فَرَقَدَ مُوسَى وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فَخَرَجَ، فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، فَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ، فَصَارَ مِثْلَ الطَّاقِ، فَقَالَ: هَكَذَا مِثْلُ الطَّاقِ، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا، حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ قَالَ لِفَتَاهُ: آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ حَيْثُ أَمَرَهُ اللَّهُ، قَالَ لَهُ فَتَاهُ: (أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا) فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلَهُمَا عَجَبًا، قَالَ لَهُ مُوسَى: (ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا)، رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا، حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ، فَسَلَّمَ مُوسَى فَرَدَّ عَلَيْهِ، فَقَالَ: وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ؟ قَالَ: أَنَا مُوسَى، قَالَ: مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ: نَعَمْ، أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا، قَالَ: يَا مُوسَى: إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ، قَالَ: هَلْ أَتَّبِعُكَ؟ قَالَ: {إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا. وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا} [الكهف: ۶۸] - إِلَى قَوْلِهِ - {إِمْرًا} [الكهف: ۷۱] فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ كَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ، فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ

---

(۱) کشف الباری: ۲/۱۲۰.

(۲) کشف الباری: ۲/۱۲۱.

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

(۴) کشف الباری: ۱/۳۲۶.

جاء عصفور، فوقع على حرف السفينة فنقر في البحر نقرة أو نقرتين، قال له الخضر: يا موسى ما نقص علمي وعلمك من علم الله إلا مثل ما نقص هذا العصفور بمنقاره من البحر، إذ أخذ الفأس فنزع لوحا، قال: فلم يفجأ موسى إلا وقد قلع لوحا بالقدوم، فقال له موسى: ما صنعت؟ قوم حملونا بغير نول عمدت إلى سفينتهم فخرقتها لتغرق أهلها، لقد جئت شيئا إمرا، قال: ﴿ألم أقل إنك لن تستطيع معي صبرا، قال: لا تؤاخذني بما نسيت ولا ترهقني من أمري عسرا﴾ [الكهف: ٧٢]، فكانت الأولى من موسى نسيانا، فلما خرجا من البحر مروا بغلام يلعب مع الصبيان، فأخذ الخضر برأسه فقلعه بيده هكذا، - وأومأ سفيان بأطراف أصابعه كأنه يقطف شيئا - فقال له موسى: أقتلت نفسا زكية بغير نفس، لقد جئت شيئا نكرا، قال: ألم أقل لك إنك لن تستطيع معي صبرا، قال: إن سألتك عن شيء بعدها فلا تصاحبني قد بلغت من لدني عذرا، فانطلقا، حتى إذا أتيا أهل قرية استطعما أهلها، فأبوا أن يضيفوهما، فوجدا فيها جدارا يريد أن ينقض، مائلا [ص: ١٥٦]، أومأ بيده هكذا، - وأشار سفيان كأنه يمسح شيئا إلى فوق، فلم أسمع سفيان يذكر مائلا إلا مرة - قال: قوم أتيناهم فلم يطعمونا ولم يضيفونا، عمدت إلى حائطهم، لو شئت لاتخذت عليه أجرا، قال: هذا فراق بيني وبينك، سأنبئك بتأويل ما لم تستطع عليه صبرا، قال النبي صلى الله عليه وسلم: وددنا أن موسى كان صبر فقص الله علينا من خبرهما، - قال سفيان - قال النبي صلى الله عليه وسلم: «يرحم الله موسى لو كان صبر لقص علينا من أمرهما» وقرأ ابن عباس: «أمامهم ملك يأخذ كل سفينة صالحة غصبا» وأما الغلام فكان كافرا وكان أبواه مؤمنين" ثم قال لي سفيان: سمعته منه مرتين، وحفظته منه، قيل لسفيان: حفظته قبل أن تسمعه من عمرو، أو تحفظته من إنسان؟ فقال: ممن أتحفظه، ورواه أحد، عن عمرو غيري سمعته منه مرتين، أو ثلاثا وحفظته منه" [ص ٤٤١-٤٤٣] [ر: ٧٤][1]

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علي بن عبدالله بن جعفر بصري رحمه الله دي. اود ابن المديني په نوم سره مشهور دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب الفهم في العلم) لاندې تېره شوې ده.[2]

سفيان: دا سفيان بن عيينه کوفي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا) لاندې تېره شوې ده.[3]

عمرو بن دينار: دا عمرو بن دينار مکي جمحي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تېره شوې ده.[4]

---

[1] الحديث مر تخريجه كتاب العلم باب ماذكر في ذهاب موسىٰ في البر إلى الخضر الخ رقم ٧٤.
[2] كشف الباري: ٢٩٧/٣.
[3] كشف الباري: ١٠٢/٣.
[4] كشف الباري: ٣٠٩/٤.

سعید بن جبیر: دا مشهور تابعي سعید بن جبیر بن هشام اسدي کوفي رحمه الله دې. ددوی تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم)[1]

قوله: أن نوفا البكالي يزعم أن موسى صاحب الخضر: سعید بن جبیر رحمه الله وائي چه ما حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته عرض اوکړو چه د نوف بکالي رحمه الله رائې ده چه د حضرت خضر علیه السلام صاحب موسی، د بني اسرائیل موسی نه دې (کوم چه نبي وو) بلکه هغه څوك بل موسی دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائیل (کذب عدوالله) یعني دغه د الله تعالی دښمن دروغ وئیلي دي مطلب دا چه صاحب خضر په حقیقت کښې هم د بنواسرائیل پیغمبر موسی علیه السلام وو چونکه د نوف بکالي رحمه الله رائې صحیح نه وه په دې وجه ابن عباس رضي الله عنهما دې اوریدو سره ډیر غصه شو او د هغه د رائې په دومره شدت سره رد اوکړو چه نوف بکالي ته ئې عدوالله پورې اووئیل. ابن عباس رضي الله عنهما په حقیقت کښې هغه د الله تعالی دښمن نه ګڼړلو.[2]

د حضرت ابي بن کعب رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي دي موسی علیه السلام بني اسرائیلو ته د فتوی ورکولو د پاره اودریدو نو د هغه نه سوال اوکړې شو چه د ټولو نه لوئي عالم څوك دې؟ موسی علیه السلام جواب ورکړو زه یم. الله تعالی په هغه باندې عتاب اوکړو چه علم هغه د الله تعالی طرف ته نه ورګرځولو، یعني موسی علیه السلام له (الله اعلم) وئیل پکار وو. الله تعالی اوفرمائیل چه مجمع البحرین (بحیره روم او فارس چرته چه دواړه یوځائې شوي دي) په مقام باندې زما یو بنده دې هغه تا نه زیات علم لري. موسی علیه السلام عرض اوکړو (من لي به) ما به هغه له څوك اورسوي. سفیان بن عیینه رحمه الله به اکثر وختونو کښې (من لي به) په ځائې باندې وئیل (کیف لي به) زه به هغه ته څنګه اورسیږم؟ نو الله تعالی اوفرمائیل یو کب واخله یو پیټاري کښې کیږده په کوم مقام باندې چه ته دغه کب غائب اووینې نو هم هغه ځائې کښې به هغه موجود وي. چنانچه موسی علیه السلام یو کب په پیټاري کښې کیخودو او بیا خپل خادم یوشع بن نون سره روان شو. کله چه دواړه صخره ته اورسیدل (چه د مجمع البحرین په غاړه باندې وو وئیلي شي په دې ځائې کښې چشمه حیات ده)[3] نو دواړو خپل سر ونه کیخول. موسی علیه السلام اوده شو او کب توپ کړو سمندر ته لاړو او د سمندر په سورنګ کښې لاړه جوړه کړه لاړو. (شراح فرمائې چه په مړ کب کښې ناڅاپي ژوند راتلو وجه چه په هغه باندې د چشمه حیات نه د اوبو څاڅکي پریوتي وو)[4] د اوبو شکل د سورنګ په شان جوړ شو. د حدیث راوي (د لاس په اشاره سره وضع خودلو سره چه) طاق د اسې جوړ شوې وو. دواړه باقي ورځې او شپې مخکښې روان وو. راتلونکې ورځ کښې موسی علیه السلام خپل خادم ته اووئیل څه خوراك څښاك راوړه مونږ خو دې سفر ستړي کړو.

رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (ولم يجد موسى النصب حتى جاوز حيث أمره الله) یعني موسی علیه السلام هغه وخت ستوماني محسوس کړه کله چه د هغه مقام نه وړاندې لاړل چرته چه الله تعالی د تلو حکم ورکړې وو. یوشع بن نون موسی علیه السلام ته عرض اوکړو ګوره کنه چه کوم وخت مونږ صخره سره ولاړ وو نو ما د کب ذکر کول هیر کړې وو او شیطان د ده نه یادول هیر کړې وو. کب په عجیبه توګه سره د دریاب لاره واخسته.

رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل (فكان للحوت سربا ولهما عجبا) یعني کب ته خو په سمندر کښې لار ملاؤ شوه خو موسی علیه السلام او یوشع علیه السلام ته حیرانتیا پیدا شوه. موسی علیه السلام یوشع ته اووئیل مونږ خو د هغه ځائې په لټون کښې وو (چه کب به

---

[1] کشف الباري: ٤/٤١٨.

[2] إرشادالساري: ٧/٣٤٠. په دې باندې تفصیلي بحث کتاب العلم لاندې اول تیر شوې دې کشف الباري: ٣/٢٩٣-٢٩٤ کشف الباري: ٤/٤٨٤-٤٨٣.

[3] إرشادالساري: ٧/٣٤١.

[4] إرشادالساري: ٧/٣٤١.

چرته تختي ځي به» بيا دواړو په خيال خيال سره د خپلو قدمونو په نشانونو باندې واپسي اوکړه تردې چه صخره ته اورسيدل نوهلته يو سړی کپړې اغوستې دی. موسٰی عليه السلام هغه ته سلام اوکړو هغه جواب ورکولو سره اوونيل «وأني بأرضك السلام» ستاسو په ملك کښې د سلام رسم څنګه دی؟ موسٰی عليه السلام اوفرمائيل زه موسٰی يم. خضر عليه السلام اوونيل د بنواسرائيل موسٰی؟ هغوی اوفرمائيل اوجی. زه تاسو له دې غرض د پاره راغلې يم چه کوم هدايت تاسو ته خودلې شوې دې تاسو هغه ماته اوښايئ. خضر اوونيل «ياموسٰی! انی علی علم من علم الله علمنيه الله لا تعلمه وأنت علی علم من الله......لا أعلمه» يعنی الله تعالٰی ماته يو علم خودلې دې کوم باندې چه ته نه پوهيږې اوتاته ئې داسې علم خودلې دې چه په کوم چه زه نه پوهيږم.

حضرت موسٰی عليه السلام سره د تشريعات علم وو اوحضرت خضر عليه السلام سره تکوينيات علم وو.[1] موسٰی عليه السلام هغه نه د تکوينی علم زده کولو د پاره راغلې وو نوخضر عليه السلام چه هغه ته څه اوفرمائيل د هغې مطلب دا وو چه تاسره د احکام او شرع چه کوم علم دې زه د هغې پوره عالم نه يم يعنی د ضرورت په اندازه راته احکام معلوم دی اوما سره چه کوم تکوينی علوم دی ته د هغې پوره ماهر نه ئې.

موسٰی عليه السلام اوفرمائيل «هل أتبعك» آيا زه تاسو سره پاتې کيدې شم. حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل ﴿إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ۝ قَالَ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ۝﴾ يعنی ته به ماسره صبر اونه کړې شې او آخر په داسې معامله کښې به څنګه صبر کوې د کوم حقيقت چه پوره توګه باندې تاته معلوم نه وی. د خضر عليه السلام خبرې اترې د لفظ امرًا پورې اوشوې.

دې نه پس حضرت موسٰی عليه السلام اوحضرت خضر عليه السلام د درياب غاړه باندې روان شو. دغه وخت د هغوی خواکې يوه کشتئی تيريدله دواړو کشتئی والوسره خبره اوکړه چه مونږ هم سواره کړه. کشتئی والا حضرت خضر عليه السلام اوپيژندو او بغيرکرايه ئې سور کړو. کله چه دواړه کشتئی کښې سواره شو نو يوه مرغئی د کشتئی په لرګی باندې کيناسته او هغې په سمندر کښې يو يا دوه ځل مښوکه اووهله. په دې باندې حضرت خضر عليه السلام اوونيل «ياموسٰی! مانقص علمی وعلمك من علم الله إلا مثل ما نقص هذا العصفور منقاره من البحر» اې موسٰی عليه السلام زما اوستا علم د الله تعالٰی د علم نه صرف هم دومره اخستې دې څومره چه د دې مرغئی په خپله مښوکه کښې د دې سمندر نه اخستې دی. ناڅاپی داسې اوشو چه حضرت خضر عليه السلام يوتبر راواخستو او د کشتئی يو تختئی راويستله. موسٰی عليه السلام ئې شان ولاړ وو چه حضرت خضر عليه السلام بله تخته راويسته نو موسٰی عليه السلام «صبر نه شو او خضر عليه السلام ته ئې اوونيل «قوم حملونا بغير نول عمدت إلی سفينتهم فخرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شيئا إمرا» يعنی دې خلقو مونږ بغير د کرايه خپله کشتئی کښې سواره کړو تا داسې احسان کونکو په کشتئی کښې سورې اوکړو دې د پاره چه په دې کښې سواره خلق اوبو کښې غرق شی تا دا ډير «خراب» کار اوکړو. حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل ﴿أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ۝﴾ يعنی ماتاته اول وئيلی نه وو چه ته به ماسره صبر اونه کړې شې. موسٰی عليه السلام هغه ته اوونيل ﴿لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ۝﴾.

ابی بن کعب رضي الله عنه وائی چه رسول الله صلی الله عليه وسلم اوفرمائيل «فکانت الأولی من موسٰی نسيانا» يعنی دا په اول ځل موسٰی عليه السلام په هيره سره وئيلی وو هغه ته شرط يادنه وو.

کله چه موسٰی عليه السلام اوخضر عليه السلام د سمندر نه اووتل نو درېواړه حضرات يعنی موسٰی عليه السلام خضر عليه السلام او يوشع عليه السلام يو هلك سره تيريدل چه ماشومانو سره ئې لوبې کولې خضر عليه السلام هغه هلك د سر نه اونيولو او هم دغه شان ئې سر ترې راويستلو. «راوی حديث خپل لاسونه داسې جوړ کړل لکه چه يو څيز راوچتوی او وئې ونيل دغه شان حضرت

[1] التوضيح شرح الجامع الصحيح: ٥٧٧/٢٢

خضر علیه السلام دَ هغه هلك سر اوویستلو. شراح حدیث فرمائیلي دَ هغه هلك نوم جیسون وو او دَ شکل او صورت نه ښائسته وو.(۱)

نو موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل ﴿لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا﴾ چه تا خو دیر خراب حرکت اوکړو. خضر علیه السلام اووئیل چه آیا ما تاته اول نه وئیلي چه ته به ما سره صبر اونه کړې شې؟ موسیٰ علیه السلام اووئیل چه که دې نه پس مې تا نه دَ څه خبرې تپوس اوکړو نو زما ملګرتیا پرېږده. حقیقت دا دې چه بیشکه ته زما دَ طرف ته عذر ته رسیدلې ئې.

بیا دواړه روان شو تردې چه انطاکیه کښې یو کلي والو له راغلل. دواړو دَ هغوی نه خوراك اوغوښتلو دَ غه وخت دواړه حضرات اوږې شوي وو او دَ کلي والو ته دَ میلمستیا درخواست اوکړو، هغوی دَ دوی دَ میلمستیا نه انکار اوکړو. هغوی په کلي کښې یو دیوال اولیدلو چه بالکل راغورزیدونکې وو. حضرت خضر علیه السلام داسې په لاس سره اشاره اوکړه نو هغه نیغ شو. روایت کښې دی: (وأشار سفیان کأنه یمسح شیئا إلی فوق) یعنې پخپله سفیان بن عیینه رحمه الله داسې اشاره اوکړه لکه چه هغه دَ څه پاسنې څیز طرف ته راکاږي. علي ابن المدیني رحمه الله وائي: (فلم أسمع سفیان یذکر مائلا إلا مرة) روایت کښې دی (یرید أن ینقض مائلا) علي بن مدیني رحمه الله بیانوي چه په دې حدیث کښې لفظ مائل ما دَ سفیان رحمه الله نه هم یو ځل اوریدلې دې. وړاندې روایت کښې دي چه موسیٰ علیه السلام حضرت خضر علیه السلام ته اوفرمائیل چه مونږ دې کلي والو ته راغلو هغوی مونږ ته نه خوراك راکړو او نه ئې میلمستیا اوکړه مګر تا دَ هغوی دَ دیوال مرمت اوکړو. که چرې تا غوښتل نو دَ هغوی نه به دې دَ دې مزدوري اخستې وه.

حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل ﴿هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ﴾ دا زما او ستا دَ جدائیئ وخت راغلو. رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه کاش موسیٰ علیه السلام صبر کړې وې نو الله تعالی به دَ هغوی نور هم حالات بهتر بیان کړي وې. سفیان بن عیینه رحمه الله په خپل روایت کښې دا الفاظ نقل کړي دی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل الله تعالی دې په موسیٰ علیه السلام باندې رحم اوکړي که چرې موسیٰ علیه السلام دَ صبر نه کار اخستې وې نو دَ هغې امور او رازونه به مونږ ته هم بیان کړې شوې وې.

قوله: وقال: وقرأ ابن عباس أمامهم ملك یأخذ کل سفینة صالحة غصبا: دلته سعید بن جبیر رحمه الله فرمائي چه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما به دَ سورت کهف آیت داسې لوستلو: ﴿وَكَانَ أَمَامَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا﴾ یعنې دَ وراءهم په ځائې أمامهم لوستلو او سفینة نې صالحة اضافې سره لوستلو. دغه شان په سورت کهف کښې دي: ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ ابن عباس رضي الله عنهما به دا آیت داسې لوستلو ﴿وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كافرا وَأَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ﴾ یعنې هلك کافر وو او دَ هغه مور پلار مؤمنان وو.

قوله: ثم قال لي سفیان: سمعته منه مرتین وحفظته منه: علي ابن المدیني رحمه الله وائي چه دا حدیث بیانولو نه پس سفیان بن عیینه رحمه الله ما ته اووئیل چه ما دا حدیث دَ عمرو بن دینار نه دوه ځل اوریدلې دې او دَ هغه نه مې یاد کړې دې. دَ منه ضمیر عمرو بن دینار طرف ته راجع دې.(۲)

قوله: قیل لسفیان: حفظته قبل أن تسمعه من عمرو أو تحفظته من إنسان: سفیان رحمه الله ته اووئیلې شو چه تا سو دا حدیث دَ عمرو رحمه الله نه اوریدو نه اول یاد کړې وو یا (هغوی ته اووئیلې شو) تا دَ بل سړي نه اوریدو سره یاد کړې وو؟ علامه کرماني رحمه الله تصریح کړې ده چه دلته سوال کونکې علي بن المدیني رحمه الله دې. هم هغوی دَ سفیان بن عیینه رحمه الله نه دا سوال کړې دې چه آیا مذکوره حدیث اسو دَ عمرو بن دینار نه وړاندې دَ بل چا نه اوریدلې وو؟(۳)

---

(۱) إرشاد الساري: ۳٤۲/۷.

(۲) إرشاد الساري: ۳٤۳/۷.

(۳) شرح الکرماني: ۵۳/۱٤.

قوله: فقال: ممن أتحفظه رواه أحد من عمرو غيري؟: په دې باندې سفيان بن عيينه رحمه الله اوفرمائيل نو دَ چا نه به مې يادولو ولې داحديث زما نه علاوه بل چا هم دَعمرو نه روايت کړې دې؟ دَ رواه په شروع کښې همزه استفهام محذوف دې. يعنې په اصل کښې أرواه دې.(١)

شراح کرام رحمهم الله دَتصريحاتو مطابق: (حفظته قبل أن تسمعه من عمرو بن دينار أو تحفظه من إنسان) دَ راويانو دَ طرف نه شك دې چه دَ هغه شيخ دَ دې دواړو جملونه په کومه جمله سره حديث روايت کړې دې.(٢)

ليکن علامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله دواړه جملې دَ سائل (على بن المدينى) تردد گرځولې دې يعنې على ابن المدينى رحمه الله ته په دې خبره کښې تردد وو چه آيا سفيان بن عيينه رحمه الله داحديث دَ عمرو بن دينار نه اوريدو نه وړاندې ياد کړې وو يا دَهغه دَ سماع نه پس دَ يو بل سړي نه هم اوريدلې وو؟ علامه گنگوهي رحمه الله فرمائي چه سائل ته دا تردد ځکه راپيښ شو چه دَهغه خيال وو چه دومره اوږد حديث يوځل يا دوه ځل اوريدو سره زبانى يادول دومره آسان نه دي نو سفيان بن عيينه رحمه الله دَدواړو خبرو جواب ورکولو سره اوفرمائيل چه ما داحديث صرف دَعمرو بن دينا نه اوريدلې دې اوهم دَهغه نه مې حفظ کړې دې.(٣)

دَ سفيان بن عيينه رحمه الله په قول باندې اشكال او دَهغې جواب: دلته سفيان بن عيينه رحمه الله تصريح فرمائيلې چه روايت باب دَ عمرو بن دينار نه دَ هغه نه علاوه بل چا نه دې روايت کړې. په دې باندې اشكال کيږي چه ابن جريج رحمه الله هم دا روايت دَعمرو بن دينار رحمه الله نه نيغ په نيغه روايت کړې دې. وړاندې کتاب التفسير سورة کهف لاندې پخپله امام بخاري رحمه الله (عن ابن جريج عن عمرو) په سند سره دا روايت نقل کړې دې نو بيا سفيان رحمه الله ځنګه اوفرمائيل چه دَ عمرو نه زما نه علاوه بل چا دا روايت نه دې نقل کړې؟

علامه رشيد احمد گنگوهي رحمه الله فرمائي دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نفي فرمائيل دَ خپل ښار په اعتبار سره وو په دې معنى چه دَهغه په ښار کښې دَ سفيان بن عيينه رحمه الله نه علاوه بل چا دَ عمرو بن دينار رحمه الله نه دا حديث نه دې روايت کړې.(٤)

ذکرشوې دواړه روايات کتاب العلم لاندې په تفصيل سره تيرشوي دي.(٥)

دَحديث الخضر اعراب: لفظ حديث مرفوع او مجرور دواړه شان لوستل صحيح دي. دَمرفوع کيدو په صورت کښې به دا هذا اسم اشاره مبتدا دَپاره خبر وي اودَ مجرور کيدو په صورت کښې به لفظ باب دَپاره مضاف اليه وي. دَمرفوع کيدو په صورت کښې به تقديرى عبارت داسې وي: (هذا باب، هذا حديث الخضر مع موسى عليهما السلام) اودَ مجرور کيدو په صورت کښې به عبارت داسې وي: (هذا باب في بيان حديث الخضر مع موسى عليهما السلام)(٦)

يعنې دا باب دَ موسى عليه السلام سره دَخضر عليه السلام دَ مکالمه په بيان کښې دې. خضر عليه السلام دَنوم نسب اودَهغه دَحيات او ممات په مسئله تفصيلي مباحث وړاندې تيرشوي دي.(٧)

[٣٢٢١]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ ابْنُ الأَصْبَهَانِيِّ، أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ

---

١) عمدة القارى: ٤١٢/١٥ إرشادالسارى: ٣٤٢/٧.

٢) شرح الكرمانى: ٥٣١/١٤ إرشادالسارى: ٣٤٣/٧.

٣) لامع الدراى: ٣٥٦/١٣ الكنز المتوارى: ٣٥٦/١٣.

٤) لامع الدراى: ٣٥٦/١٣.

٥) اوګورئى كشف البارى: ٣٢١/٣.

٦) عمدة القارى: ٤٠٨/١٥.

٧) كشف البارى: ٣٤٢،٣٥٠/٣.

هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرَ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ، فَإِذَا هِيَ تَهْتَزُّ مِنْ خَلْفِهِ خَضْرَاءَ» [ص ۴۵۱](۱)

تراجم رجال

محمدبن سعيد الاصبهاني: دا ابوجعفر محمدسعيد بن سليمان بن عبدالله كوفي اصبهاني رحمه الله دي. هغوى د ابراهيم بن زبرقان، اسحاق بن سليمان رازى، حفص بن غياث، حميد بن عبدالرحم رؤاسى، خالد بن حيان رقى، عبدالله بن ادريس، معاويه بن هشام، يحيى بن ابى بكير كرمانى اويزيد بن مقدام رحمهم الله نه د حديث روايت كړي دي. اوددوى نه ابراهيم بن نصر رازى، احمدبن زكريا جوهرى، زهير بن حرب، بشر بن موسى اسدى، ابوزرعه رازى، دحكيم ترمذى پلار على بن حسن، محمدبن يحيى ذهلى، يعقوب بن سفيان وغيرهم رحمهم الله د حديث روايت كړي دي. (۲)

امام نسائى رحمه الله دهغوى باره كښې فرمائيلى دى: ثقة. (۳) يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى: متقن. (۴) ابن عدى رحمه الله او ابن حجر رحمه الله دهغه باره كښې فرمائى: ثقة ثبت. (۵) ابوحاتم رحمه الله فرمائى: «ثبت، كان حافظا يحدث من حفظه، ولا يقبل التلقين ولا يقرأ من كتب الناس، ولم أر بالكوفة أتقن حفظا منه». (۶) ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر ثقات كښې كړي دي. (۷) تاريخ كبير كښې امام بخارى رحمه الله فرمائيلى چه دهغوى وفات ۲۲۰ هجرى كښې شوي. (۸)

ابن المبارك: داعبدالله بن مبارك رحمه الله دي. (۹)

معمر: دا معمر بن راشد ازدى بصرى دي. ددوى تذكره (كتاب العلم باب كتابة العلم) لاندې تيره شوي ده. (۱۰)

همام بن منبه: ددوى تذكره (كتاب العلم باب السمر فى العلم) لاندې تيره شوي ده. (۱۱)

قوله: إنما سمي الخضر، لأنه جلس على فروة بيضاء........إلخ: رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه ده ته خضر نوم خكه وركړې شوې چه هغه په سپين يعنى اوچو واښو يا په شاړه زمكه باندې كيناستو نو ناڅاپى دهغوى شاته يعنى د هغه ځائى نه دتلو نه پس زمكه شنه او آباده شوه. د لفظ فروه سره متعلق شراح مختلف اقوال نقل كړى دى. بعض حضراتو وئيلى دى سپينو واښو ته وائى. (۱۲) دبعض په نيز دې نه اوچ واښه مراد دى. (۱۳) خو ابن الاعرابى رحمه الله

---

(۱) تفرد به البخاري رحمة الله عليه، انظر تحفة الأشراف: ۱۰/۳۹۵.

(۲) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئى تهذيب الكمال: ۲۵/۲۷۳-۲۷۲.

(۳) تهذيب الكمال: ۲۵/۲۷۴ تهذيب التهذيب: ۹/۱۸۸.

(۴) تهذيب الكمال: ۲۵/۲۷۴ الكاشف للذهبي: ۲/۱۷۵ الترجمة: ۴۸۷۳.

(۵) تهذيب الكمال: ۲۵/۲۷۴ تقريب التهذيب لابن حجر ص: ۴۸۰ الترجمة: ۵۹۱۱.

(۶) الجرح والتعديل: ۷/۳۵۴-۳۵۳ الترجمة: ۱۴۴۷.

(۷) ثقات لابن حبان: ۹/۶۳

(۸) التاريخ الكبير الترجمة: ۲۵۸.

(۹) كشف الباري: ۱/۴۴۲.

(۱۰) كشف الباري: ۴/۴۲۱.

(۱۱) كشف الباري: ۴/۳۷۱.

(۱۲) فتح الباري: ۸/۵۳۵.

(۱۳) فتح الباري: ۸/۵۳۵.

علامه خطابی رحمه الله او نورحضرات فرمائی: «الفروة أرض بیضاء لیس فیها نبات»[1] یعنی: فروه سپین اوخالی میدان ته وائی په کوم کښې چه وښو او شینکی نوم نه وی. خلاصه دا چه ده ته خضر په دې وجه بانده وائی چه هغه به په اوچه بې اوبو اوبې وښو زمکه بانده کیناستو نوهغه خائی به شین او آباد شو.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت کښې دَحضرت خضر علیه السلام ذکر دې او باب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

قوله: قال الحموي: قال محمد بن یوسف بن مطر الفربري: حدثنا علي بن خشرم عن سفیان بطوله شراح لیکلی دی چه دا اضافه صرف ابوزر عن المستملی په روایت کښې موجود ده دکوم مقصد چه داخودل دی چه ابومحمد عبدالله بن احمد سرخسی حموی رحمه الله فرمائی چه محمد بن یوسف بن مطر فربری رحمه الله (دَ صحیح بخاری راوی) دَعلی بن خشرم نه اوعلی بن خشرم (هم) دَ سفیان بن عیینه رحمه الله نه دا اوږد رایت نقل کړې دې کوم چه دَ پورته ذکر شوی حدیث نه اول تیر شوې دې.[2]

دارنګه په هندی نسخه کښې محمد بن سعید اصبهانی رحمه الله دَ روایت نه وړاندې هم دغه اضافه داسې درج ده: «حدثنا علي بن خشرم، حدثنا سفیان بن عیینه، الحدیث بطوله»[3]

باب

داباب بلاترجمه اودَ سابقه باب تتمه ده.[4]

[۳۲۲]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ: {ادْخُلُوا البَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ} [البقرة: ۵۸] فَبَدَّلُوا، فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، وَقَالُوا: حَبَّةٌ فِي شَعْرَةٍ" [۲ ص ۴۵۴] [۴۲۰۹، ۴۳۶۵][5]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر سعدی بخاری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الغسل باب من اغتسل عریاناً وحده فی الخلوة) لاندې اوګورئ.

عبدالرزاق: دا مشهور محدث عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله دې.[6]

---

[1] غریب الحدیث للخطابی: ۲۲۲/۱الفائق للزمخشری: ۱۰۳/۳.

[2] فتح الباری: ۵۳۵/۸عمدة القاری: ۳۰۰/۱۵الکنز المتواری: ۳۵۷/۱۳إرشادالساری: ۳۴۴/۷.

[3] الکنزالمتواری: ۱۳/۳۵۸-۳۵۷.

[4] فتح الباری: ۵۳۹/۸دارالکتب العلمیة. واضحه دې وی چه مصطفیٰ دیب البغاء په نسخه کښې دَ باب عنوان موجودنه دې.

[5] أخرجه البخاری فی کتاب التفسیر سورة البقرة باب ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ رقم الحدیث: ۴۴۷۹ سورة الأعراف باب ﴿حِطَّةٌ﴾ رقم الترجمة: ۴۶۴۱ ومسلم فی التفسیر رقم الحدیث: ۷۵۲۳ والترمذی فی التفسیر باب ومن تفسیر سورة البقرة رقم الحدیث ۲۹۵۹ جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۷/۲ رقم الحدیث: ۴۷۲.

[6] کشف الباری: ۴۲۱/۲.

معمر: دامعمر بن راشد ازدي رحمه الله دي. [1]

همام بن منبه: دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب حسن اسلام المرء) الخ لاندې تیره شوې ده. [2]

ابوهريرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب أمور الایمان) لاندې تیره شوې ده. [3]

قوله: قيل لبني إسرائيل: ادخلوا الباب سجدا وقولوا حطة...... الخ: رسول کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چه بني اسرائیل ته اووئیلې شو چه تاسو په دروازه کښې دَ سجدې په حالت کښې داخل شئ اوحطة اووایئ. حطة یا خو خبر دې اودَدې مبتدا محذوف دې. یعنی (شأنك حطة). مطلب دا چه ستا شان دَ ګناهونو ساقط کولو او معاف کولو دې. حَطّ یحطّ معنی دَ ساقط کولو راځي. یعنی (حَطِّ عنا ذُنوبنا حِطّةً، ای الله زمونږ ګناهونه ساقط کړې. [4]

بني اسرائیل دَ سجدې په حالت کښې دَداخلیدو په ځائې دَ کوناتو طرف په زمکه باندې په راښکو سره داخل شو اودَ حِطّةٌ وئیلو په ځائې مسخرو په توګه هغوی حَبّةٌ فی شَعْرَة (په ویښتو کښې دانه) وئیل شروع کړه. بعض روایاتو کښې دَ حبة په ځائې حِنْطة لفظ راغلې دې. [5]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: علامه عیني رحمه الله فرمائي ممکن دې چه باب سره دَحدیث مناسبت دا وی چه په دې کښې دَبنواسرائیل دَ قصې ذکر دې اوموسٰی علیه السلام دَدوی نبی وو. [6]

قوله: ادخلوا الباب: دَ باب نه باب القرية مراد دې یعنی دَکلي دروازه. سورت بقره کښې دي: ﴿وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ﴾ [البقرة: ٥٨] دې نه کوم یو کلې مراددې؟ یو قول دادې چه دې نه بیت المقدس مراد دې. [7] دویم قول دادې چه اریحا مراد دې. [8] دریم قول دادې چه مصر مراددې. [9] بعض وئیلی رمله مراد دې. [10] حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله اول قول ته ترجیح ورکړې ده چه دې کلی نه هم بیت المقدس مراد دې. [11] دا دخول دَ حضرت موسٰی علیه السلام دَوفات نه څلویښت کاله پس دَ حضرت یوشع بن نون په مشرئی کښې شوې وو. دې نه وړاندې بنواسرائیل ته موسٰی علیه السلام بیت المقدس ته دَ دښنه تلو حکم ورکړې وو لیکن هغوی بهانو کولوسره بیت المقدس ته دَ داخلیدو نه انکار اوکړو دَ کوم په وجه چه په هغوی باندې ترڅلویښتو کالو پورې بیت المقدس ته داخلیدل حرام کړې وو. بیا څلویښت کاله پس دَ یوشع بن نون په مشرئی کښې بیت المقدس فتح شو نو بیت المقدس ته دښنه تلوسره بنواسرائیل ته حکم ورکړې شو چه

---

[1] کشف الباري: ٤٦٥/١.

[2] کشف الباري: ٤٢٨/٢.

[3] کشف الباري: ٦٥٩/١.

[4] الدرالمنصور: ٢٣٢/١دارالکتب العلمیة.

[5] روح المعاني: ٢٦٦/١.

[6] عمدة القاري: ٤١٣/١٥.

[7] تفسیر الطبري: ١٠٢/٢مؤسسة الرسالة.

[8] تفسیر الطبري: ٢/١٠٢مؤسسة الرسالة، وروح المعاني: ١/ ٢٦٦.

[9] عمدة القاري: ٤١٤/١٥.

[10] حواله بالا.

[11] إرشادالساري: ٣٤٥/٧وروح المعاني: ٢٦٥/١.

ټیټ شني په تواضع سره داخل شني. غرور اوتکبر مه اختیاروني لیکن هغوی توقې مسخرې اوکړې د کوم انجام چه تباه کونکې وو په هغوی کښې د طاعون مرض خور شو او ټول مړه شول.[1]

[۳۲۲۳]-حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، حَدَّثَنَا عَوْفٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، وَخِلاَسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلاً حَيِيًّا سِتِّيرًا، لاَ يُرَى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ اسْتِحْيَاءً مِنْهُ، فَآذَاهُ مَنْ آذَاهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالُوا: مَا يَسْتَتِرُ هَذَا التَّسَتُّرَ، إِلاَّ مِنْ عَيْبٍ بِجِلْدِهِ: إِمَّا بَرَصٌ وَإِمَّا أُدْرَةٌ: وَإِمَّا آفَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ أَرَادَ أَنْ يُبَرِّئَهُ مِمَّا قَالُوا لِمُوسَى، فَخَلاَ يَوْمًا وَحْدَهُ، فَوَضَعَ ثِيَابَهُ عَلَى الحَجَرِ، ثُمَّ اغْتَسَلَ، فَلَمَّا فَرَغَ أَقْبَلَ إِلَى ثِيَابِهِ لِيَأْخُذَهَا، وَإِنَّ الحَجَرَ عَدَا بِثَوْبِهِ، فَأَخَذَ مُوسَى عَصَاهُ وَطَلَبَ الحَجَرَ، فَجَعَلَ يَقُولُ: ثَوْبِي حَجَرُ، ثَوْبِي حَجَرُ، حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَلَإٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَرَأَوْهُ عُرْيَانًا أَحْسَنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ، وَأَبْرَأَهُ مِمَّا يَقُولُونَ، وَقَامَ الحَجَرُ، فَأَخَذَ ثَوْبَهُ فَلَبِسَهُ، وَطَفِقَ بِالحَجَرِ ضَرْبًا بِعَصَاهُ، فَوَاللَّهِ إِنَّ بِالحَجَرِ لَنَدَبًا مِنْ أَثَرِ ضَرْبِهِ، ثَلاَثًا أَوْ أَرْبَعًا أَوْ خَمْسًا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا [ص:۱۵۷] لاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا" [ص ۴۵۶-۴۵۷][ر: ۲۷۴][2]

تراجم رجال

اسحاق بن ابراهیم: دا اسحاق بن ابراهیم حنظلی رحمه الله دې. د ابن راهویه په نوم سره مشهور دې. د دوی تذکره (کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر الی الخضر) لاندې تیره شوې ده.[3]

روح بن عبادة: دا ابومحمد روح بن عبادة قیسی رحمه الله دې.

عوف: دا عوف بن ابی جمیله عبدی بحری الاعرابی رحمه الله دې.

الحسن: داحسن بن ابی الحسن بصری رحمه الله دې.

محمد: دا محمد بن سیرین رحمه الله دې. د دې څلورو واړو حضراتو تذکره (کتاب الایمان باب اتباع الجنائز من الایمان) لاندې تیره شوې ده.[4]

خلاس: دا خلاس بن عمرو الهجری البصری التابعی رحمه الله دې. دوی د عبدالله بن عباس، عبدالله بن عتبه بن مسعود، علی بن ابی طالب، عمار بن یاسر، ابورافع الصائغ، ابوهریره او عائشه رضی الله عنهم نه حدیث روایت کړې دې. او د دوی نه جابر بن صبح، داؤد بن ابی هند، زیات بن ابی مسلم، عبدالله بن فیروز، عوف الاعرابی، قتاده او مالک بن دینار رحمهم الله د حدیث روایت کوي.[5]

د حدیث بعض ناقدینو د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه د هغوی نیغ په نیغه سماع نه انکار کړې دې. هغوی تصریح کړې ده چه خلاس سره د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایاتو مشتمل صحیفې وې هغوی به هم د دغه صحیفو نه احادیث القاء کول.

---

[1] عمدة القاري: ۳۰۱/۱۵ منیریه.

[2] مرتخریجه فی کتاب الغسل باب من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة رقم: ۲۷۸.

[3] کشف الباري: ۴۲۸/۳.

[4] کشف الباري: ۵۱۸/۲.

[5] د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال: ۳۶۵/۸ وتهذیب التهذیب: ۱۷۶/۳.

چنانچه ابراهيم بن يعقوب جوزجانی رحمه الله د امام احمدبن حنبل رحمه الله قول نقل کړې دې: «روايته عن علي من كتاب»[۱] يعنی د حضرت علی رضی الله عنه نه دهغه روايت د کتاب يا صحيفې نه وو. دغه شان د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه دهغه د سماع باره کښې اوفرمائيل «لم يسمع خلاس من أبي هريرة شيئا»[۲] يعنی خلاس رحمه الله د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه کله هم حديث نه دې اوريدلې. امام ابوداؤد رحمه الله شعبه رحمه الله او ابوحاتم رحمه الله هم دحضرت علی رضی الله عنه نه دهغوی سماع نه انکارکړې دې.[۳] شعبه وائی چه ايوب سختيانی ماته اووئيل «لاتروعن خلاس، فإنه صحيفي»[۴] يعنی د خلاس نه روايت مه کوه ځکه چه هغه د صحيفې نه روايت اوروی. دارقطنی رحمه الله وائی: «ماكان من حديثه، عن أبي رافع عن أبي هريرة احتمل، وأما عن عثمان وعلي فلا»[۵] مطلب دادې چه د ابورافع رحمه الله او ابوهريره رضی الله عنه نه کوم روايت نقل وی هغه قابل قبول کيدې شی خو د حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه نه دهغوی روايات قابل قبول نه دی.

حقيقت دادې چه د حضرت علی او حضرت عمار رضی الله عنهما نه دهغه سماع ثابته ده. که چرې د نورو صحابه کرامو نه سماع ثابته نه ده نو د دې مطلب دادې چه خلاس به دهغوی نه مرسلاً روايت کولو. چنانچه محمد بن سعد رحمه الله فرمائی: «روي عن علي وعمار، وكان قديما كثير الحديث»[۶]

د امام بخاری رحمه الله په نيز د حضرت عائشه رضی الله عنها نه ئې هم سماع ثابته ده. چنانچه په تاريخ کبير کښې فرمائی: «سمع عمارا وعائشة»[۷] حافظ ابن حجر رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی: «ثقة وكان يرسل، وقد صح أنه سمع من علي، وقد ثبت أنه قال: سألت عمارا بن ياسر»[۸] ابواحمدبن عدی رحمه الله فرمائی: «له أحاديث صالحة، ولم أربعامة حديثه بأسا»[۹]

يحيى بن سعيد القطان رحمه الله د علی رضی الله عنه نه دهغه د سماع نه انکار کړې دې او د حضرت عمار او عائشه او ابن عباس رضی الله عنهم نه د سماع اقرار کړې دې. فرمائی: «هو كتاب عن علي، وقد سمع من عمار وعائشة وابن عباس»[۱۰]

بهرحال د ائمه جرح وتعديل دهغوی په ثقاهت باندې اتفاق دې. چنانچه امام احمدبن حنبل رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی: «ثقة ثقة»[۱۱] يحيى بن معين رحمه الله فرمائی «ثقة»[۱۲] دغه شان امام عجلی، ابن شاهين، علامه ذهبی اوحافظ ابن حجر رحمهم الله هم دهغوی توثيق کړې دې.[۱۳] امام بخاری، امام مسلم، امام نسائی، امام ابوداؤد، امام ترمذی، امام ابن ماجه رحمهم الله دې ټولو حضراتو د خلاس رحمه الله روايات نقل کړی دی.[۱]

---

[۱]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳ الترجمة: ۱۸٤٤.

[۲]) تهذيب الكمال: ۳۶۶/۸.

[۳]) تهذيب الكمال: ۳۶۶/۸ وتهذيب التهذيب: ۱۷۶/۳.

[۴]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳ الترجمة: ۱۸٤٤.

[۵]) إكمال تهذيب الكمال للمغلطائي: ۲۳۸/٤.

[۶]) كتاب الطبقات الكبيرى لابن سعد، الطبقة الثانية ممن روى عن عثمان وعلى وطلحة والزبير. إلخ. خلاس بن عمرو الهجرى، رقم الترجمة: ۳۸۶۳، ۱٤۹/۹ الناشر مكتبة الخانجى بالقاهرة.

[۷]) التاريخ الكبير: ۲۲۶/۳ الترجمة: ۷۶٤.

[۸]) تعليقات على تهذيب الكمال: ۳۶۷/۸.

[۹]) الكامل لابن عدى: ۶۸/۱.

[۱۰]) تهذيب الكمال: ۳۶۶/۸.

[۱۱]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳ والكاشف للذهبى: ۲۷۷/۱ والترجمة: ۱٤۲۵.

[۱۲]) تهذيب الكمال: ۳۶۶/۸

[۱۳]) الجرح والتعديل: ۳۸۳/۳.

قوله: إن موسٰى رجلا حيياً ستيرا: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دى، موسٰى عليه السلام به ډير شرميدو او پردې به ئې بنه اهتمام كولو. د حياء د وجې نه د هغه د بدن څرمن هم نه ښكاريدله. بنواسرائيل نه څه كسانو هغه ته د تكليف وركولو دپاره اوونيل: (مايستر هذا التستر الامن عيب بجلده: إما برص وإما أدرة، وإما آفة) يعني كه وى اوكه نه خودا سړى دومره پرده په دې وجه باندې كوى چه خامخا د ده په څرمن كښې څه عيب دې يا په بدن باندې د برګى مرض داغونه دى يا د ده هګئى پړسيدلې دى يا څه بل څه تكليف دې.

أُدْرَة د همزه فتحه دال په سكون سره د خصيتين د پړسيدو بيمارى. (٢)

قوله: وإن الله أراد أن يبرئه مما قالوا لموسٰى.......: الله تعالى هغه د بنى اسرائيلو د خبرې نه برى كولو اراده اوكړه. چنانچه يوه ورځ خان له شو او په خلوت كښې ئې په كاڼړى باندې خپلې كپړې كيخودې. بيائې غسل اوكړو كله چه فارغ شو نو د كپړو د اخستو دپاره وراوړاندې شو (لاكپړې اخستې هم نه وې چه په كوم كاڼړى باندې كپړې ايخودې وې) هغه د كپړو سره په تيزئى سره لاړو، موسٰى عليه السلام همسا واخسته او كاڼړى پسې روان شو وئى فرمائيل (ثوبى حجر ثوبى حجر) اې كاڼړى په زما كپړې اې كاڼړى په زما كپړې. تردې چه موسٰى عليه السلام منډو سره د بنى اسرائيل يو جماعت ته اورسيدو. هغوى موسٰى عليه السلام بربنډ اوليدلو په داسې حال كښې چه هغه د الله تعالى په پيداكړې شوى مخلوق كښې د ټولو نه زيات ښائسته وو اوداسې چه كوم عيبونه هغوى لګول د هغې نه الله تعالى هغه پاك كړو. كاڼړې اودريدو موسٰى عليه السلام خپلې كپړې واچولې او كاڼړې ئې په خپله همسا باندې وهل شروع كړه.

قوله: فوالله إن بالحجر لندبا من أثر ضربه ثلاثا أو أربعا أو خمسا: په الله قسم د هغه په وهلو سره په كاڼړى كښې درې څلور يا پنځه نښې جوړې شوې وې. دا د حضرت ابوهريره رضي الله عنه قول دې. كتاب الغسل والا روايت كښې د دې تصريح ده. راوى ته شك دې چه رسول اكرم ﷺ ثلاثاً فرمائيلي وو يا اربعاً يا خمساً. د كتاب الغسل والا روايت كښې د دې په ځائى (ستة أوسبعة) الفاظ دى. (٣) هم دغه روايت ابن مردويه رحمه الله (حبيب بن سالم عن أبى هريرة) په طريق سره نقل كړې دې. په دې كښې "ست ضربات" الفاظ جزم سره راغلى دى (٤).

دباب د روايت نه مستنبط فوائد: علامه نووى رحمه الله فرمائى چه په دې روايت كښې د موسٰى عليه السلام دوه واضح معجزاتو ذكر دې. يو دا چه كاڼړى د موسٰى عليه السلام كپړې اخستو سره اوتختيدو بل دا چه په هغه باندې د موسٰى عليه السلام د وهلو نښې جوړې شوې (٥) يو خبره د دې روايت نه دامعلومه شوه چه د ښه او بد فرق جمادات هم كولې شى. (٦)

علامه عينى رحمه الله د دې روايت نه نور فوائد او احكام هم مستنبط كړى دى. ① د علاج معالجه وغيره په غرض سره د ستر اندامونه كتل هم جائز دى. ② انبياء كرام عليهم السلام د هر قسم ظاهرى او باطنى عيوب نه پاك وى

---

(١) تهذيب الأسماء للنوى: ١٧٧،١٩٨/١ والكاشف للذهبى: ٢٧٧/١ رقم الترجمة: ١٤٢٥ وتقريب التهذيب: ٩٧/١ دار الكتب العلمية.

(٢) النهاية فى غريب الحديث: ٤٥/١ الأدرة: بالضم: نَفْخَةٌ فى الخُصْيَة. يقال: رجل آدَرٌ، ومنه الحديث: إن بنى إسرائيل كانوا يقولون إن موسى آدَر، من أجْل أنه كان لا يَغْتَسِلُ إلا وَحْدَه، ذكره أبوموسى فى المجموع المغيث. انظر تعليقات الشيخ خليل مأمون على هامش النهاية: ٤٥/١.

(٣) اوګورئى كتاب الغسل باب من اغتسل عريانا وحده فى الخلوة رقم: ٢٧٨.

(٤) اوګورئى عمدة القارى: ٤١٥/١٥ وإرشاد السارى: ٢٤٦/٧.

(٥) إرشاد السارى: ٣٤٦/٧.

(٦) إرشاد السارى: ٣٤٦/٧.

④ د يو نبى طرف ته خلقى او جسمانى نقصان نسبت كول د نبى د اذيت په دائره كښې راځى او په دې سره سړې د ايمان نه هم خلاصيدې شى.[1]

فذلك قوله: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ﴾: حضرت ابوهريره رضي الله عنه وائى چه قرآن مجيد كښې دا كوم مذكوره آيت راغلې دې په دې كښې هم دا قصه بيان كړې شوې ده.

دحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دحديث باب مناسبت ښكاره دې.

[۳۲۲۴]- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَسَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَسْمًا، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ لَقِسْمَةٌ مَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَغَضِبَ حَتَّى رَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: "يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ" [ص ۴۶۲] [ر: ۲۹۸۱][2]

تراجم رجال

ابوالوليد: دا ابوالوليد هشام بن عبد الملك طيالسى رحمه الله دې. ددوى تذكره (كتاب العلم باب إثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم) لاندې تيره شوې ده.[3]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دې. ددوى تذكره (كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[4]

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. ددوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[5]

ابووائل: دا شقيق بن سلمه اسدى تابعى رحمه الله دې. ددوى تذكره (كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تيره شوې ده.[6]

عبدالله: دا عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دې. ددوى تفصيلى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: قسم النبى صلى الله عليه وسلم قسما فقال رجل: إن هذه لقسمة.....: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وائى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم (غزوه حنين په موقع باندې د عربو بعض سردارانو كښې) مال تقسيم كړو. (بعض سردارانو ته ځه زيات مال ملاؤ شو يو سړى اووئيل (إن هذه لقسمة ما أريد بها وجه الله) دا داسې تقسيم دې په كوم سره چه د الله تعالى رضا نه ده غوښتې شوې. مطلب دا دې چه په دې كښې د انصاف نه كار نه دې اخستې شوې.

---

[1] عمدة القارى: ۴۱۶/۱۵.

[2] مر تخريجه فى كتاب فرض الخمس، باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى المؤلفة قلوبهم وغيرهم من الخمس ونحوه، رقم: ۳۱۵۰.

[3] كشف البارى: ۵۹/۴.

[4] كشف البارى: ۶۷۸/۱.

[5] كشف البارى: ۲۵۱/۲.

[6] كشف البارى: ۵۵۹/۲.

[7] كشف البارى: ۲۵۷/۲.

حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنہ وائی چه زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شوم او دهغه دا خبره مې وراوخودله نو حضور پاك غصه شو او دومره چه ما د رسول الله ﷺ په مخ مبارك باندې غصه اوليدله بيا حضور پاك اوفرمائيل: «رحم الله موسى، قد أوذي بأكثر من هذا فصبر» يعنى الله تعالى دې په موسى علیه السلام باندې رحم اوکړی هغه ته ددې نه زيات تکليفونه ورکړې شوی خو هغه بيا هم صبر کړی. کتاب الخمس کښې دا روايت په تفصيل سره تيرشوې دې.

ترجمة الباب سره دحديث باب مناسبت: په حديث کښې دی «يرحم الله موسى» ترجمة الباب سره هم دغه جمله مناسبت لري.(۱)

۳۰- باب: ﴿يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ﴾(۲)

دترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله د باب لاندې ورکړې شوی آيت تفسير کول غواړی.(۳)

پوره آيت دادې: ﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ﴾ او مونږ بني اسرائيل د درياب نه پورې غاړې واړول نو دهغوی تيريدل په يو داسې قوم باندې اوشو چه د خپلو بتانو په عبادت کښې لګياوو. هغوی اووئيل اې موسى! لکه څنګه چه ددوی معبودان دی دغه شان يو معبود ته زمونږ دپاره هم جوړ کړه. موسى اووئيل تاسو ډير جاهل خلق يئې.

دې نه مقصود د اسرائيل نافرمانی او د هغوی خراب عادتونه بيانول دی. موسى علیه السلام سره هغوی د سمندر نه پورې وتو سره په خپلو سترګو باندې فرعون او د هغه قوم ډوبيدو او غرقيدو سره اوليدل. نو هغوی له د الله تعالى شکر ادا کولو سره د موسى علیه السلام د توحيد عقيده اختيارول پکار وو ليکن هغوی د کفر او جهالت مظاهره اوکړه. د سمندر نه پورې غاړه ئې څه خلق د بتانو عبادت کښې اوليدل. علامه قسطلانی رحمه الله وائی چه دا تماثيل د بقر وو (۴) دهغوی په ليدو سره ئې د موسى نه مطالبه اوکړه چه مونږ له هم دغه شان بتان او تماثيل جوړ کړه او راکړه. مونږ له خپل معبودان پکار دی چه په سترګو سره ليدلې شی. موسى علیه السلام جواب ورکړو چه تاسو د جهالت خبرې کوئی ددوی معبودان باطل دی او ددوی عمل د غرق کيدو دې.

﴿مُتَبَّرٌ﴾/الأعراف: ۱۳۹/: خُسْرَانٌ. ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ يُدَمِّرُوا ﴿مَا عَلَوْا﴾/الإسراء: ۷/: مَا غَلَبُوا.

﴿مُتَبَّرٌ﴾: آيت کښې دی: ﴿إِنَّ هَٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ﴾ يعنى دا خلق چه په کوم څيز کښې لګيا دی هغه تباه کيدونکې دې. امام بخاری رحمه الله مُتَبَّرٌ معنى په خسران سره کړې ده. دمتبر معنى مات کړې شوې او د تباه کيدو ده. امام بخاری رحمه الله په خسران سره ددې تفسير اوکړو. چنانچه په سورت اسراء کښې ﴿وَلِيُتَبِّرُوا﴾ راغلې دې نو امام بخاری رحمه الله ددې تفسير يدمروا سره کړې دې. دماعلوا معنى امام بخاری رحمه الله ماغلبوا سره کړې ده. دسورت اسراء ددې لفظ تعلق باب سره نه دې دائې استطرادا ذکر کړې دې.(۵)

[۳۲۲۵]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۷۱۶.

(۲) /الأعراف: ۱۳۸/.

(۳) فتح الباری: ۸/۵۴۲.

(۴) إرشاد الساری: ۷/۳۴۷.

(۵) عمدة القاری: ۱۵/۳۴۷ إرشاد الساری: ۱۵/۴۱۷.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَجْنِي الكَبَاثَ، وَإِنَّ رَسُولَ اللّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عَلَيْكُمْ بِالأَسْوَدِ مِنْهُ، فَإِنَّهُ أَطْيَبُهُ» قَالُوا: أَكُنْتَ تَرْعَى الغَنَمَ؟ قَالَ: «وَهَلْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَاهَا» [ص ۴۶۴] [۵۱۳۸] (۱)

تراجم رجال

یحیی بن بکیر: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بکیر قرشي مخزومي رحمه الله دي.

لیث: دا لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمه الله دي. دَدې دواړو حضراتو تذکره بدء الوحي لاندې تیره شوې ده. (۲)

یونس: دې نه یونس بن یزید ایلي رحمه الله مراد دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین) لاندې تیره شوې ده. (۳)

ابن شهاب: دَدوی تذکره (بدء الوحي) لاندې تیره شوې ده. (۴)

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابا من الإیمان) لاندې تیره شوې ده. (۵)

جابر بن عبدالله رضي الله عنه: دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب من لم یر الوضوء إلا من المخرجین) لاندې اوګورئ.

قوله: کنا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم نجني الکباث: جابر بن عبدالله رضي الله عنه وائي چه مونږ رسول الله صلی الله علیه وسلم سره میوې (بیرې) راغونډولې. وړاندې کتاب الاطعمة والا روایت کښې دَ مقام تصریح ده: (کنا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم بمر الظهران) یعنې: مقام (مرالظهران) کښې مونږ دوی سره وو مونږ دَ میوې بیرې راغونډولې.

قوله: وإن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: علیکم......إلخ: رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل دَ تور رنګ والا راغونډوئی ځکه چه هغه ښه وي. صحابه کرامو عرض اوکړو آیاتاسو به چیلئ څرولې؟ صحابه کرامو دا سوال ددې دپاره کړې وو ځکه چه دَ بیرو په قسمونو کښې اعلی او ادنی فرق عموماً دَ چیلو څرونکې خلقو کولو. حضورپاک اوفرمائیل او اوبل دا چه یونبي هم داسې نه دې چه هغه چیلئ نه وي څرولې. دې دَ پاره چه په هغه کښې دَ نفس دَ تواضع خصلت پیداشي. دَ چیلو په ساتنې سره ترقي کولو سره دَ انسانیت قیادت اودَ هغوی دَتربیت په منصب باندې فائز وي. علامه خطابي رحمه الله فرمائی دَ دې حدیث مقصد دادې چه دَ نبوت منصب تواضع اختیارونکو ته ورکولې شي. مترفین او دَ دنیا په مالدارو کښې بدمست خلقو ته نه شي ورکولې. (۶)

دَحدیث په مناسبت باندې اشکال اودَ هغې جواب: دلته اشکال پیداکیږي چه باب خو امام بخاري رحمه الله (یعکفون علی أصنام لهم) دَتفسیر دَپاره قائم کړې دې. نودَ حدیث جابر رضي الله عنه دَدې ترجمه سره څه مناسبت دې؟

ابن ملقن رحمه الله دَخپل شیخ په حواله سره مناسبت داسې بیان کړې دې چه حضرت موسی علیه السلام هم دَ چیلو څرونکو کښې داخل دې. (۷) حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائی چه دا قسم توجیه دَ حدیث دَمتن

---

(۱) اخرجه أیضاً فی الأطعمة باب الکبار رقم: ۵۴۵۳ ومسلم فی الأشربة باب فضیلة الأسود من الکباث رقم: ۲۰۵۰ وقد تفرد به الشیخان انظر تحفة الأشراف: ۳۹۸/۲ رقم: ۳۱۵۵.

(۲) کشف الباري: ۳۲۴/۱-۳۲۳.

(۳) کشف الباري: ۲۸۲/۳.

(۴) کشف الباري: ۳۲۶/۱.

(۵) کشف الباري: ۳۲۳/۲.

(۶) عمدة القاري: ۱۸/۱۵ ٤ فتح الباري: ۵۴۳/۸ الإعلام الخطابي: ۱۵۵٤/۳ مرکز إحیاء التراث الإسلامي.

(۷) التوضیح لابن ملقن: ۴۸۱/۱۹ وزارة الأوقاف والشئون الإسلامیة.

دَ موسیٰ علیه السلام دَ احوال دَ مناسبت په حواله سره خو مناسب دی مګر ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت سره دَدې هیڅ تعلق نشته دی.

دَ حافظ ابن حجر رحمه الله توجیه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ماته داسې معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله آیت او حدیث جابر رضی الله عنه په مینځ کښې بیاض پریخودې وو چه یو داسې روایت نقل کړی شی چه ترجمة الباب سره مناسب وی اوهغې نه پس داسې باب قائم کړی چه حدیث باب سره مناسبت ساتی لیکن هغوی ته دا موقع ملاؤ نه شوه. دَدې تائید دَ نسفی په نسخه سره هم کیږی ځکه چه په هغې کښې لفظ باب بغیرد ترجمه دې یعنی دَ آیات ذکر نشته دې. باب سره متصلاً حدیث جابر رضی الله عنه وارد دې. په دې لحاظ سره دا باب (کالفصل من الباب السابق) دی یعنی دا هم دَ موسیٰ علیه السلام دَ حالاتو او سوانح تتمه ده. په دې صورت کښې دَ حدیث جابر رضی الله عنه مناسبت باب سره داسې کیږی چه (وهل من نبی إلا وقد رعاها) په عموم کښې حضرت موسیٰ علیه السلام هم شامل دې یعنی یو نبی داسې نه دې تیر شوې چا چه چیلئی نه وی څرولې نو موسیٰ علیه السلام هم دَ چیلو څرونکې شو. لکه چه په دې روایت کښې دَ موسیٰ علیه السلام دَ ژوند یو اړخ بیان کړې شوې دې.[1]

بعض روایاتو کښې تصریح ده چه موسیٰ علیه السلام به چیلئی څرولې. چنانچه دَ دې حدیث په بعض طرق کښې دی (ولقد بعث موسیٰ وهو یرعی الغنم) یعنی موسیٰ علیه السلام مبعوث کړې شو اوهغه دَ چیلو څرونکې وو. دا روایت امام نسائی کتاب التفسیر کښې (عن أبی إسحاق عن نصر بن حزن) په طریق سره نقل کړې دې.[2]

دَ علامه کرمانی رحمه الله توجیه اودَ حافظ ابن حجر رحمه الله رد: علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په دې صورت کښې به ترجمة الباب سره دَ حدیث مناسبت داسې وی چه بنی اسرائیل ته دَ خپل جهالت په سبب په معاشره کښې هیڅ امتیازی حیثیت حاصل نه وو. مګر الله تعالی په هغوی باندې فضل کولو سره هغوی له په ټول اقوام عالم باندې فضیلت ورکړې وو. هم دغه حال دَ انبیاء کرامو وو چه چلیئی به ئې څرولې او په معاشره کښې به ئې څه امتیازی مقام نه لرلو الله تعالی هغوی ته فضیلت ورکړو او هغوی ئې دَ ادنې حالت نه اوویستل او دَ نبوت اوچت مقام ئې ورکړو.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله په دې توجیه باندې رد کولو سره فرمائی چه دا توجیه دَ تکلف نه خالی نه ده. داسې خبرې دَ شرح متن سره مناسبت لری ترجمة الباب سره دَدې تعلق نشته دې.[4]

۳۱- باب: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً﴾ /البقرة: ۶۷/

دَ ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ مذکوره آیت تفسیر کول غواړی. دا آیت هم دَ موسیٰ علیه السلام دَ حالاتو متعلق دې. پوره آیت دادې: ﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً ۖ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا ۖ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ﴾ کوم وخت چه موسیٰ علیه السلام خپل قوم ته اوفرمائیل چه الله تعالی تاسو ته حکم درکوی چه تاسو یوه غوا ذبح کړئی هغوی اوونیل ته مونږ پورې خندا کوې. موسیٰ علیه السلام اوفرمائیل نعوذ بالله، چه زه داسې دَ جهالت والو په شان کار اوکړم (چه دَ الله تعالی په حکم کښې مسخرې اوکړم).

امام ابوجعفر رازی رحمه الله (عن الربیع بن أنس عن أبی العالیة) په طریق سره دَ مذکوره آیت دَ لاندې دا روایت نقل کړې دې چه بنو اسرائیل کښې یو مالدار سړې وو دَ کوم چه څه اولاد نه وو. یو نیزدې وارث ئې دَ مال په لالچ کښې

---

[1] فتح الباري: ۵۴۲/۸عمدة القاري: ۳۰۳/۱۵الکنز المتواري: ۳۶۱/۱۳.

[2] انظر سنن النسائي الکبری: ۱۷۱/۱۰رقم الحدیث: ۱۱۲۶۲مؤسسة الرسالة بیروت، ۱۴۲۱هجری.

[3] شرح الکرماني: ۵۶/۱۴دار إحیاء التراث العربي، وانظر فتح الباري: ۵۴۳/۸-۵۴۲.

[4] فتح الباري: ۵۴۳/۸-۵۴۲ دار الکتب العلمیة.

راتلو سره هغه قتل کړو او په لار کښې ئې اوغورزولو او بیا د موسیٰ علیه السلام په مخکښې چغې صورې وهلې چه په ما باندې لوئې مصیبت راغلو هیڅوک داسې نه ملاویږي چه د ده قاتل راته په ګوته کړي. ته د الله تعالیٰ نبي ئې هم ته راته اوښایه. موسیٰ علیه السلام د خلقو نه معلومات اوکړه نو ټولو د لاعلمۍ اظهار اوکړو. هغوی ته د وحی په ذریعه حکم ورکړې شو چه د قاتل پته لګولو د پاره یو غوا ذبح کړنی او د هغې د غوښې یوه ټکړه د مقتول په بدن باندې اووهنی نو هغه به راژوندې شی او هم پخپله به د قاتل نوم اوښائی. موسیٰ علیه السلام هغوی ته د الله تعالیٰ دا حکم اوخودلو نو هغوی دا ټوقې ګڼړلو سره اووئیل ﴿اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا﴾ آیا ته مونږ پورې ټوقې کوې؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اَعُوْذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُوْنَ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ﴾ بیا بنو اسرائیل اووئیل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ﴾ ته خپل رب نه درخواست اوکړه چه هغه بیان اوکړي چه هغه غوا به څنګه وي؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا فَارِضٌ وَّلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوْا مَا تُؤْمَرُوْنَ﴾ یعنی الله تعالیٰ فرمائی چه هغه دې داسې غوا وي چه نه بوډئ وي او نه بالکل ځوانه ددې دواړو په مینځ کښې دې وي. بیا هغوی اووئیل ته د خپل رب نه دعا اوکړه چه هغه زمونږ د پاره بیان کړي چه ﴿مَا لَوْنُهَا﴾ د هغه غوا رنګ به څنګه وي؟ موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ﴾ الله تعالیٰ فرمائی چه هغه غوا دې د تیز رنګ زیړه وي چه کتونکی خوشحالوي. هغوی وئیل ﴿ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَّنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشٰبَهَ عَلَيْنَا﴾ ته زمونږ د پاره د خپل رب نه دعا اوکړه چه زمونږ د پاره بیان کړي چه د دغه غوا پوره حقیقت به څه وي. حقیقت دادې چه د غواګانو باره کښې مونږ ته اشتباه کیږي. موسیٰ علیه السلام جواب ورکړو ﴿اِنَّهٗ يَقُوْلُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُوْلٌ تُثِيْرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَّا شِيَةَ فِيْهَا﴾ الله تعالیٰ فرمائی چه هغه به داسې غوا وي چه صحیح سالمه وي څه کمې په کښې نه وي چه نه یوې کوی او نه پټی خروب کوی او په هغې لړ شان ټاکې یا داغ هم نه وي.

د خپل عادت مطابق د ډیرو لاتجو نه پس بنو اسرائیل په دې حکم باندې رضامند شو. د مخصوص صفتونو دا غوا د ډیر لټون نه پس هغوی ته د یوې بوډئ ښځې سره ملاؤ شوه چه هغې هم ښه ګران قیمت اووئیل. موسیٰ علیه السلام اووئیل چه تاسو پخپله خپل خان په سختو کښې واچولو اوس چه دا څه غواړي هم هغه قیمت ورکړئ. هغوی غوا واخسته او د هغې نه ئې یو هډوکې واخستو او د مقتول نعش سره ئې اولګولو هغه راژوندې شو او د قاتل نوم خودلو سره مړ شو. (۱)

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: الْعَوَانُ: النَّصَفُ بَيْنَ الْبِكْرِ وَالْهَرِمَةِ. ﴿فَاقِعٌ﴾/البقرة: ۶۹/: صَافٍ.

په مذکوره آیت کښې د لفظ عوان تفسیر کړې شوې دې. نصف نون او صاد فتحه سره مینځمی ته وئیلې شی. ابو العالیه رحمه الله دا قول وائی چه عوان د بوډئ او ځوانې غوا په مینځ کښې درمیانه درجې عمر والا غوا ته وائی. دا ابو العالیه رحمه الله امام قرطبي رحمه الله د (عن سلمه عن ابن اسحاق عن الزهري) په طریق سره نقل کړې دې. (۲)

قوله: فاقع: صاف: آیت دې: ﴿صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النّٰظِرِيْنَ﴾ امام بخاری رحمه الله لفظ فاقع تفسیر صاف سره کړې دې. حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ددې تفسیر کړې دې: (شدید الصفرة تکاد صفرتها تبیض) مطلب دې چه د دغه غوا رنګ فاقع یعنی داسې ژور زیړ رنګ وي چه سپین ښکاري. بعض حضراتو د فاقع معنی ډیر تک تور رنګ سره کړې دې. دا صحیح نه دې. (۳)

---

(۱) فتح الباري: ۸/۵۴۴-۵۴۳.

(۲) عمدة القاري: ۱۵/۴۱۹.

(۳) عمدة القاري: ۱۵/۴۱۹.

﴿ذَلُولٌ﴾ لَمْ يُذَلِّلْهَا الْعَمَلُ ﴿تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾/البقرة: ٧١/: لَيْسَتْ بِذَلُولٍ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَعْمَلُ فِي الْحَرْثِ. ﴿مُسَلَّمَةٌ﴾ مِنَ الْعُيُوبِ ﴿لَا شِيَةَ﴾/البقرة: ٧١/: بَيَاضٌ. ﴿صَفْرَاءُ﴾/البقرة: ٦٩/: إِنْ شِئْتَ سَوْدَاءُ، وَيُقَالُ: صَفْرَاءُ، كَقَوْلِهِ: ﴿جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾/المرسلات: ٣٣/: ﴿فَادَّارَأْتُمْ﴾/البقرة: ٧٢/: اخْتَلَفْتُمْ.

هغه غوا څنګه کیدل پکاردی؟ دَ هغې یو وصف ئی دا اوخودلو چه هغه ذلول نه وی. امام بخاری رحمه الله دَ دې معنی کړې ده ﴿لم یذللها العمل﴾ چه کار وغیره ذلیل کړې نه وی. ﴿تُثِيرُ الْأَرْضَ﴾ امام بخاری رحمه الله ﴿ولا تعمل فی الحرث﴾ سره معنی کړې ده. یعنی چه داسې غوا وی چه په زمکه کښې دَ زمینداری کار نه کوی.

قوله: لاشية: بياض: په آیت کښې لفظ «شیة» معنی امام بخاری رحمه الله په سپین داغ سره کړې ده. یعنی هغه غوا داسې کیدل پکاردی چه په هغې کښې څه سپین داغ نه وی.

قوله: صفراء: إن شئت سوداء، ويقال صفراء كقوله جمالات صُفر: آیت کښې ﴿صَفْرَآءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا﴾ کښې لفظ «صفراء» متعلق امام بخاری فرمائیلی دی چه دا په خپله مشهوره معنی کښې استعمالیږی لیکن که تاسو غواړئ نودا دَ سوداء «تور» په معنی کښې هم اخستې شئ ځکه چه دَ سورت مرسلات آیت ﴿جِمَٰلَتٌ صُفْرٌ﴾ [٣٣] کښې لفظ صفر دَ سودا په معنی کښې دې چه زیړ بخنه وی.

قوله: فادّارأتم: اختلفتم: آیت دې: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَءْتُمْ فِيهَا﴾ [البقرة: ٧٢]. امام بخاری رحمه الله «ادارأتم» معنی کړې ده «اختلفتم» یعنی دَ قتل الزام په یو بل باندې لګولو او اختلاف ئی کولو. دا لفظ «دراء» نه دې او دَ دې معنی دَ دفع کولو دپاره راځی. یعنی دَ خپل ځان ساتنه ئی کوله او الزام به ئی دَ بل په سر.[1]

٣٢ ـ باب: وَفَاةِ مُوسَى وَذِكْرِهِ بَعْدُ.

دَ ترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دوه خبرې خودل غواړی. دَ حضرت موسیٰ علیه السلام دَ وفات قصه او دَ وفات نه پس تذکره. ذکره په مجرور باندې دَعطف کیدو دَ وجې نه حالت جری کښې دې. دَ ابوذر رحمه الله روایت کښې لفظ دَ باب ساقط دې. په دې صورت کښې ذکره مرفوع وئیل پکاردی.[2]

[٣٢٢٦] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ، فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ، فَقَالَ: أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ، قَالَ: ارْجِعْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَتْنِ ثَوْرٍ، فَلَهُ بِمَا غَطَّتْ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ، قَالَ: أَيْ رَبِّ، ثُمَّ مَاذَا؟ قَالَ: ثُمَّ الْمَوْتُ، قَالَ: فَالْآنَ، قَالَ: فَسَأَلَ اللَّهَ أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمْيَةً بِحَجَرٍ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ كُنْتُ ثَمَّ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ، إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ تَحْتَ الْكَثِيبِ الْأَحْمَرِ» قَالَ وَأَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ [ص ٤٧١] [ر: ١٢٧٤][3]

---

[1]) تفسير الثعلبي: ١٣٩/١قال: وأصل الدراء: الدفع، يعني: ألقى ذلك على هذا وهذا على ذلك فدافع كل واحد نفسه.

[2]) إرشادالساري: ٣٥٠/٧.

[3]) مرتخريجه في كتاب الجنائز باب من أحب الدفن في الأرض المقدسة أونحوها: ٣٣٩ وهذا الحديث عزاه الحافظ المزي في التحفة إلى البخاري فقط ولم يصرح بأنه روى عن مسلم أيضاً، وقد رواه مسلم في الفضائل، في باب فضائل موسى رقم: ٦١٠٠

تراجم رجال

يحيىٰ بن موسىٰ: دا ابوزكريا يحيى بن موسىٰ رحمه الله دي. دَدوى تذكره تيره شوې ده.[1]
معمر: دا معمر بن راشد الازدى البصرى رحمه الله دي. (كتاب العلم، باب كتابة العلم) لاندې دَهغوى تذكره تيره شوې ده.[2]
ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس بن كيسان يمانى رحمه الله دي. دَدوى تذكره تيره شوې ده.[3]
عن ابيه: دا طاؤس بن كيسان يمانى جندى حميرى رحمه الله دي.[4]
دا روايت امام بخارى رحمه الله مخكښې خو طاؤس عن ابى هريرة په طريق سره موقوفاً روايت كړې دې او بيا دې نه پس هم دا روايت همام عن ابى هريرة په طريق سره موقوفا هم نقل كړې دې او دَ محدث عبدالرزاق رحمه الله په نيز هم دغه دَ همام والاسند مشهوردې.[5]
دَموسىٰ عليه السلام ملک الموت په مخ په څپيړه وهل: أرسل ملك الموت إلى موسىٰ عليه السلام، فلما جاءه صكه..... ملك الموت موسىٰ عليه السلام ته اوليګلې شو كله چه ملك الموت هغه له راغلو نوهغه دې په څپيړه اووهلو. دلته اشكال كيږى چه موسىٰ عليه السلام ملك الموت ولې په څپيړه باندې اووهلو؟
① ملك الموت هغه له دَ مرګ پيغام وركولوډپاره راغلې وو. دَ صحيح مسلم روايت دې چه ملك الموت موسىٰ عليه السلام ته اووئيل (أجب ربك، فلطم موسىٰ عين الملك ففقأها).[6]
يعنى دَ خپل رب پيغام مرګ قبول كړه. په دې باندې موسىٰ عليه السلام په سترګه باندې ملك الموت په څپيړه باندې اووهلو او سترګه ئې زخمى كړه. ملك الموت هغه له دَ انسان په شكل كښې راغلې وو او دكور په ديوال باندې وراوختې وو. دَموسىٰ عليه السلام عمر ۱۲۰ كاله وو. موسىٰ عليه السلام هغه پيژندلې نه وو دَ هغه په مزاج كښې ګرمى وه. په دې باندې هغه له غصه راغله چه بغير اجازت نه څنګه دننه راغلې، كيدې شى څوك اجنبى حمله كونكې زما دَ قتل په نيت راغلې وى. په دې وجه موسىٰ عليه السلام هغه په څپيړه اووهلو. په هغه زمانه كښې به ملك الموت په انسانى شكل كښې دَعامو خلقو مخې ته راښكاره كيدلو. چنانچه دَ مسند احمد روايت دې: (أن ملك الموت كان يأتى الناس عياناً، فأتى موسىٰ فلطمه ففقأ عينه).[7]
يوبل اشكال اودَهغې جواب: دَصحيح مسلم او مسند احمد په رواياتو كښې تصريح ده چه موسىٰ عليه السلام په ګذار سره دَ ملك الموت سترګه اووتله. په دې باندې اشكال وارد كيږى چه ملك الموت خو طاقتور مخلوق دې دَ يو انسان ګذار دَ هغه په مقابله كښې څه حيثيت لرى بيا دا چه هغه نورانى مخلوق دې دَ انسان په شان دَ هغه سترګه وتل اوزخمى كيدل ناقابل فهم دى؟
ابن قتيبه رحمه الله وغيره دَدې جواب دا وركړې دې چه دا په اصل كښې تمثيل دې. حقيقت نه دې چه حضرت موسىٰ عليه السلام حقيقتاً په څپيړه وهلې وو او هم په حقيقت كښې دَ ملك الموت سترګه وتلې وه. دا بالكل هم داسې دى لكه

---

[1]) كشف البارى كتاب الحيض باب دلك المرأة نفسها..... ص: ۳۷۸.
[2]) كشف البارى: ۳۲۱/٤.
[3]) كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة رقم: ۳۲۹ ص: ۵۹۸.
[4]) اوګورئى كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين.
[5]) عمدة القارى: ۳۰۵/۱۵.
[6]) صحيح مسلم كتاب الفضائل باب ومن فضائل موسىٰ، رقم الحديث: ٦١٤٩
[7]) مسند الإمام أحمد: ۵۲۵/۱٦ مسند أبى هريرة: ۱۰۹۰٤ مؤسسة الرسالة: ۱٤۲۱ هجرى نور اوګورئى إرشاد السارى: ۳۵۰/۷.

چه په دوو کسانو کښې په څه خبره باندې تلخی راشي يو غالب راځي او بل مغلوب. غالب راتلونکې وائي چه ما هغه ښه زخمي کړو ما خو د هغه په سترګو کښې خاورې واچولې او هغه خو خپل مخ وهلو لاړو. حالانکه په حقيقت کښې نه هغه زخمي کړې او نه د هغه په سترګو کښې خاورې اچوي او نه هغه خپل مخ وهي. دغه شان حضرت موسیٰ علیه السلام په مقابله او بحث کښې غالب راغلو په حديث کښې د سترګې وتو خبره هم دغه محاوره ده.(۱)

ليکن دا توجيه بعيد ده او د قرائن سياق خلاف ده. ځکه چه په روايت کښې تصريح ده چه د عزرائيل سترګه اووتله نو هغه الله تعالى له لاړو هلته هغه شکايت اوکړو او الله تعالى د هغه سترګه صحيح کړه. (۲) کله چه د سترګې وتل په حقيقت باندې محمول دى نو بيا اشکال دادې چه ملك الموت خو نوراني مخلوق دې د انسان په شان د هغه سترګه راوتل ناقابل فهم دى.

د دې جواب دادې چه الله تعالى په ملائکو کښې (تشکل بأشکال مختلفة) استعداد کیخودې دې. کله چه ملائکه د انسان په صورت کښې متشکل وى نو بيا په هغوى کښې انساني خصوصيات پيدا کيږي. ملك الموت په انساني صورت کښې راغلې وو په دې وجه په څپيړه باندې د هغه سترګه اووتله.(۳)

شراح حضراتو خو دا مختلف توجيهات کړي دى ليکن حقيقت دادې چه دا حديث د متشابهات نه دى. علامه سندهي رحمه الله د سنن نسائي په حاشيه کښې د دې تصريح فرمائيلې ده.(۴) د تاويل او توجيه کولو په ځائې نيغه خبره په دې کښې ده چه متشابهات الله تعالى ته حواله کړې شي.

② علامه نووى رحمه الله فرمائيلي دى ممکن دى چه موسیٰ علیه السلام د الله تعالى په اجازت سره ملك الموت په څپيړه باندې وهلې وى چه داسې د ملك الموت امتحان واخستې شى.(۵)

③ د انبياء د روح قبض کولو نه وړاندې هغوى نه مشوره ضرور اخستې شي او هغوى ته اختيار ورکولې شي. نو بعض حضرات اوفرمائيل چه موسیٰ علیه السلام ملك الموت ځکه په څپيړه باندې اووهلو چه ملك الموت هغه سره مشوره نه وه کړې او د روح قبض کولو د پاره راغلو.(۶)

د دې حديث نه د مبتدعين انکار او د هغې رد: علامه ابن خزيمه رحمه الله فرمائي چه بعض مبتدعينو د دې حديث د صحت نه انکار کړې دې. دا حضرات وائي چه که موسیٰ علیه السلام ملك الموت پيژندلې وو نو بيا خو څپيړه لګول د ملك الموت توهين دې؟ که چرې پيژندلې ئې نه وو بيا د هغه نه د سترګې ويستلو قصاص ئې ولې وانخستو.؟

حافظ ابن خزيمه رحمه الله او د هغه په اتباع کښې علامه مازرى رحمه الله او قاضي عياض رحمه الله د دې جواب ورکړې دې چه ملك الموت په انساني شکل کښې په ديوال باندې وراوختې وو. موسیٰ علیه السلام ته د هغه د ملك الموت کيدو علم نه وو. او انديښنه پيدا شوه چه په دې انداز کښې کورته بغير اجازت داخليدل هم د نقصان رسولو په غرض سره کيدې شي په دې وجه هغه په څپيړه باندې وهلو سره د ملك الموت نه سترګه اوويستله. شارع علیه السلام په کور کښې دننه کتونکي غير متعلق سړى سترګه ويستل مباح ګرځولې دى. کله چه دا عمل جائز شو نو موسیٰ علیه السلام ځنګه مجرم کيدې شى. هغه خپله دفاع کړې وه که په دغه دفاع کولو کښې هغه مړ شوې هم وې نو نه قصاص لازم راتلو

---

(۱) شرح مسلم للنووى: ۱۲۸/۱۵ وفتح البارى: ۵۴۶/۸

(۲) شرح مسلم للنووى: ۱۲۸/۱۵ وفتح البارى: ۸/۵۴۶

(۳) إرشادالسارى: ۳۵۰/۷ وفتح البارى: ۵۴۷/۸

(۴) حاشية السندهي على سنن النسائي: ۱۲۰/۴ مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب ۱۴۰۶ هجرى.

(۵) شرح مسلم للنووى: ۱۲۹/۱۵ نور اوګورئى فتح البارى: ۵۴۶/۷

(۶) اوګورئى شرح مسلم للنووى: ۱۲۸/۱۵ کتاب الفضائل رقم: ۶۱۰۰ نور اوګورئى فتح البارى: ۵۴۶/۵

اونه دیت واجب کیدو.
نو په دوو وجوهاتوسره دَ موسیٰ علیه السلام دا عمل جائز دې یو دا چه دَ کور په دیوال باندې وراوختو سره کورته داخلیدونکی اجنبی سړی سترګه ویستل شرعاً جائز دی. دویم دا چه موسیٰ علیه السلام ملک الموت نه وو پیژندلې حضرت ابراهیم علیه السلام اوحضرت لوط علیه السلام له هم ملائکې په انسانی شکل کښې راغلې وې دواړو حضراتو هغوی نه وې پیژندلې. که چرې ابراهیم علیه السلام ته دَحقیقت علم وې نوهغه به کله هم دَ فرښتو په وړاندې په دسترخوان باندې خوراك نه کولو اوکه لوط علیه السلام پیژندلې نوهغه به کله هم دَ خپل قوم دَ طرف نه فرښتو باندې دَ لاس اوچتولو اندیښنه نه کوله. فرض کړه که موسیٰ علیه السلام ملك الموت پیژندلې هم وې نودَ ملائکو اوانسانانو په مینځ کښې دَ قصاص مشروعیت چرته ثابت دې؟ بیا دغه مبتدعینو داخبره دَکوم ځائې نه راویستله چه ملک الموت دَ موسیٰ علیه السلام نه قصاص مطالبه اوکړه او موسیٰ علیه السلام انکار اوکړو.(۱)

قوله: فرجع إلى ربه فقال أرسلتني إلى عبد لا يريد الموت: چنانچه ملك الموت خپل رب ته واپس لاړو اوعرض ئې اوکړو چه تا زه داسې بنده له لیږلې ووم دَ چا چه دَ مرګ هډو دَ سره اراده نشته.

قوله: قال ارجع إليه فقل له؟ يضع يده على متن ثور: الله تعالی ملك الموت ته حکم اوکړو موسیٰ علیه السلام له دوباره لاړشه او هغه ته اووایه (چه دَ الله تعالی حکم دې) دَیو غوئی په شا باندې ته خپل لاس کیږده. یو روایت کښې دی. (فقل له: الحياة تريد؟ فإن كنت تريد الحياة فضع يدك على متن الثور، فما توارت يدك من شعرة فإنك تعيش بها سنة)(۲) یعنې: موسیٰ علیه السلام ته اووایه ستا ژوند پکاردې؟ که غواړې نو دَ غوئی په شا باندې لاس کیږده، په هرهغه ویښته کوم چه ستا لاس پټ کړی دَهغې په بدله کښې به یو کال ژوند ملاویږی.

قوله: فله بما غطى يده بكل شعرة سنة: چنانچه دَهغه دَ پاره چه دَهغه لاس کوم ویښته پټوی دَهرویښته په عوض کښې به یو کال عمر وی.

قوله: قال: أي رب! ثم ماذا؟ قال: ثم الموت، قال: فالآن: موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو اې زما ربه بیا به څه کیږی. الله تعالی جواب ورکړو بیا مرګ. نوبیا موسیٰ علیه السلام عرض اوکړو (که داوږد نه اوږد ژوند نه پس آخر هم مرګ راتلونکې دې) نوبیا خو هم اوس (دې مرګ راشی).
عزرائیل علیه السلام الله تعالی ته شکایت کړې وو چه تا زه داسې سړې له لیږلې ووم چه هډو مرګ غواړی نه ممکن دی چه ملك الموت موسیٰ علیه السلام هډو خبرکړې نه وی اودَهغه دَ خیالاتو نه په ناخبرئی کښې ئی هم پخپله دا اندازه کړې وی چه هغه دَ مرګ دَ نوم نه ناخوښه دې او دَ مرګ تمنا نه کوی. په دې وجه ملك الموت ته مغالطه اوشوه اوالله تعالی ته ئې شکایت اوکړو. الله تعالی ملك الموت ته ملکوتی صفات ورکولوسره دَهغه دَ سترګې زخم ټیك کړو او دوباره ئې موسیٰ علیه السلام له اولیګلو. اوس چه کله ملك الموت موسیٰ علیه السلام له راغلو او وئې کتل چه دَهغه سترګه بالکل په صحیح حالت کښې ده نوحقیقت ورته ښکاره شو چه دا ملك الموت دې نوځکه په دوباره راتلو باندې هغه دَ خفګان اظهار اونه کړو.(۳)

ارض مقدس سره نیزدې دَموسیٰ علیه السلام دَ تدفین خواهش: (قال: فسأل الله أن يدنيه من الأرض المقدسة رمية بحجر)
ابوهریره رضی الله عنه وائی چه موسیٰ علیه السلام دَ الله تعالی نه دعا اوکړه چه دې دَ کاڼړی دَ ویشتلو په اندازه ارض مقدس ته

---

(۱) الشفابتعریف حقوق المصطفیٰ: ۱۶۶/۲ دارالکتب العلمیة، فتح الباري: ۴۴۲/۶.
(۲) صحیح مسلم: ۱۲۹/۱۵ کتاب الفضائل، باب من فضائل موسی علیه السلام رقم: ۶۱۴۹، صحیح ابن حبان: ۱۱۶/۱۴ کتاب التاریخ باب بدء الخلق: ۶۲۲۴، ۶۳۳۰مؤسسة الرسالة: ۱۴۱۴هجری.
(۳) فتح الباري: ۴۴۳/۶دارالمعرفة.

نيزدې کړي.

قوله: قال أبوهريرة قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لوكنت ثم....إلخ: ابوهريره رضي الله عنه وائي چه بيا رسول الله ﷺ اوفرمائيل که چرې زه هلته وې نوتاسو ته به مې د موسى عليه السلام د قبر نښه خودلې وه چه هغه كثيب احمر، سرې غونډئ سره نيزدې دفن دې.

موسىٰ عليه السلام بيت المقدس کښې دتدفين خواهش ولې ښکاره کړو؟: سوال دادې چه موسىٰ عليه السلام بيت المقدس کښې دننه د الله تعالى نه د تدفين خواهش ولې ښکاره نه کړو اود بيت المقدس نه د رمية الحجر په فاصله باندې د تدفين خواهش ښکاره کړو؟

ددې جواب دادې چه بيت المقدس د انبياء کرامو عليهم السلام دمدفن کيدو په سبب د برکت ځائي دې. حضرت موسى عليه السلام هم په دې وجه باندې بيت المقدس سره نيزدې د تدفين خواهش ښکاره کړو. په نفس بيت المقدس کښې د تدفين خواهش ځکه ښکاره نه کړو چه هلته د خلقو تګ راتګ ډير کيږي هلته په دفن کيدو کښې موسىٰ ته خطره وه چه دقبرطرف ته به د خلقو توجو وي اوهغه به د شرك او بت پرستنې مرکز جوړشي او کله چه قبر په ارض مقدس کښې دننه نه وي نوددې طرف ته به د خلقو زياته توجو نه وي. په دې وجه موسىٰ عليه السلام د ارض مقدس نه بهر د تدفين درخواست اوکړو.(١)

قوله: الكثيب الأحمر: كثيب د شګو اوږدې غونډئ ته وائي يعنى سره غونډئ.(٢)

دحضرت موسى عليه السلام قبر چرته واقع دې په دې کښې مختلف اقوال دې: دبعض حضراتو رائې ده چه دموسىٰ عليه السلام قبر د مدينې او بيت المقدس په مينځ مدين کښې دې. دا صحيح نه دى ځکه چه مدين نه مدينې سره نيزدې دې اونه بيت المقدس سره نيزدې دې.(٣) ضحاك رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړيدې چه د موسى عليه السلام قبر بيت المقدس نه (رمية بحجر) فاصله باندې واقع دې ليکن چاته معلوم نه دې.(٤)

رسول اکرم ﷺ دا مبهم پاتې کول غوښتل لکه چه (إلى جانب الطريق عند الكثيب الأحمر) الفاظ نه مترشح دې. که چرې رسول الله ﷺ د قبر نښې نښانې خودل غوښتل نو ضرور به ئې تصريح کوله ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي (لوعلمت اليهود قبرموسى وهارون لاتخذوهما إلهين من دون الله) که چرې يهوديانوته دموسىٰ عليه السلام اوهارون عليه السلام قبرونه معلوم وې نوهغوى دواړه به ئې د الله تعالى نه بغير خپل معبودان جوړکړې وې.(٥) حافظ ابن عساکر رحمه الله دکعب احبار رحمه الله قول نقل کړې دې چه دموسى عليه السلام قبر دمشق کښې دې.

خو د شراح په نيز اصح او راجح قول دادې چه ميدان تيه سره نيزدې د اريحا په نوم سره يو کلې دې دلته يو قبر دې چه د بيت المقدس نه رمية حجر په فاصله باندې واقع دې. هم دغه قبر د موسىٰ عليه السلام دې. او په حديث کښې چه کوم د سرې غونډئ ذکر راغلې دې هغه هم په دې مقام باندې ده.(٦)

د وهب بن منبه رحمه الله روايت دې د موسى عليه السلام د تدفين انتظام ملائکه کړې. جبرائيل عليه السلام دجنازې مونځ ورکړو اود ۱۲۰ کالو په عمر کښې د حضرت هارون عليه السلام د وفات نه يوولس مياشتې پس هغه وفات شوې.(٧)

---

(١) إرشادالساري: ۳۵۱/۷.

(٢) النهاية لابن الأثير: ١٥٢/٤دارإحياء التراث العربي.

(٣) فتح الباري: ٥٤٦/٨.

(٤) عمدة القاري: ٤٢١/١٥.

(٥) عمدة القاري: ٤٢٢/١٥.

(٦) فتح الباري: ٥٤٦/٨وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.

(٧) عمدة القاري: ٤٢٢/١٥.

قوله: قال وأخبرنا معمر عن همام حدثنا أبوهريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم نحوه: عبدالرزاق بن همام رحمه الله وائي چه هم دغه روايت مونږ ته معمر رحمه الله عن همام عن ابى هريرة په طريق سره اوروليې او د دې په سند كښې د طاؤس عن ابيه واسطه نه وه. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا سند د مذكوره روايت سند سره موصول دې. بعض حضراتو دې ته تعليق ونيلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دې ته د تعليق ونيل وهم گرځولى دى.([1]).

قوله: نحوه: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلى د دې مطلب دادې چه معمر عن همام والا روايت معناً د معمر عن ابن طاؤس والا روايت په شان دې لفظاً نه دې.([2])

علامه عينى رحمه الله فرمائي چه سره د دې چه دا سند د اسناد اول سره موصول دې مگر دا تعليق گرځولو قول ته وهم ونيل هم صحيح نه دى خكه چه بهرحال امام بخارى رحمه الله دا د تعليق په صورت كښې ذكر كړې دې. او بيا د يو محدث دا روايت په سند د اتصال سره نقل كول دې امر ته مستلزم نه دې چه دلته دې هم د يو روايت موصول وى.([3])

[۳۲۲۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: اسْتَبَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ الْمُسْلِمُ [ص:۱۵۸]: وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْعَالَمِينَ، فِي قَسَمٍ يُقْسِمُ بِهِ، فَقَالَ الْيَهُودِيُّ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ، فَرَفَعَ الْمُسْلِمُ عِنْدَ ذٰلِكَ يَدَهُ فَلَطَمَ الْيَهُودِيَّ، فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمْرِ الْمُسْلِمِ، فَقَالَ «لَا تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ، فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ بِجَانِبِ الْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعِقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي، أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَثْنَى اللهُ [ص ۴۷۹][ر: ۲۲۸۰]([4])

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.([5])

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشى اموى رحمه الله دې. د دوى تذكره «بدء الوحى» لاندې تيره شوې ده.([6])

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې.([7])

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دا ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف دې. د دوى تذكره «كتاب الإيمان باب صوم رمضان احتسابًا من الإيمان» لاندې تيره شوې ده.([8])

سعيد بن المسيب: د دوى تذكره «كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل» لاندې تيره شوې ده.([1])

---

[1]) فتح البارى: ۵۴۶/۸ وإرشاد السارى: ۳۵۱/۷

[2]) فتح البارى: ۵۴۶/۸.

[3]) عمدة القارى: ۳۰۶/۱۵.

[4]) مر تخريجه فى كتاب الخصومات باب ما يذكر فى الإشخاص والخصومة بين المسلم واليهود، رقم: ۲۴۱۱.

[5]) كشف البارى: ۴۷۹/۱.

[6]) كشف البارى: ۴۸۰/۱.

[7]) كشف البارى: ۳۲۶/۱.

[8]) كشف البارى: ۳۲۳/۲.

قوله: استبّ رجل من المسلمين: حضرت ابوهریره رضي الله عنه وائي چه دَ يو مسلمان او يهودي په مينځ کنځلې تکرار وغيره اوشوې. مسلمان اووئيل چه قسم دې په هغه ذات چاچه محمد صلى الله عليه وسلم په ټولو عالمو کښې خوښ کړې يعنې فوقيت اوفضيلت ئې ورکړې. يهودي اووئيل چه قسم دې په هغه ذات چاچه موسىٰ عليه السلام په ټولو عالمو باندې خوښ کړې.

عمرو بن دينار رحمه الله تصريح کړې ده چه دلته رجل مسلم نه مراد حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه دې او دَ يهودي باره کښې ابن شکوال رحمه الله دَ ابن اسحاق رحمه الله په حواله سره فرمائيلي چه دَهغه نوم فنحاص دې.[1] ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائيلي چه څوک بل يهودي دې او دَهغه نوم ماته معلوم نه دې.[2]

دَحضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه او يو يهودي په مينځ کښې داشان واقعه دَ سورت آل عمران آيت ﴿إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ﴾ دَ نزول په وخت شوې وه او حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه يهودي په څپيړه باندې وهلې وو. فنحاص هم دَدغه يهودي نوم دې خو دَ حديث باب واقعه دويمه ده او په دې کښې چه دکوم يهودي ذکر دې دهغه نوم مجهول دې.[3]

قوله: فرفع المسلم عند ذلك يده، فلطم اليهودي: نو مسلمان خپل لاس اوچت کړو او يهودي په څپيړه اووهلو. يهودي موسىٰ عليه السلام له په ټول عالم باندې فوقيت ورکړو. دَلفظ عالمين په عموم کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم هم راځي نولکه چه يهودي دروغ اووئيل ځکه چه دَ مسلمان په نيز خو رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ ټولو نه افضل او اوچت دې.[4]

حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه هغه ته دَ دروغو سزا په توګه په مخ باندې څپيړه ورکړه. دَابراهيم بن سعد رحمه الله په روايت کښې "وجه" تصريح ده. (فلطم وجه اليهودي).[5]

دَ عبدالله بن الفضل رحمه الله په روايت کښې دي: (فسمعه رجل من الأنصار فلطم وجهه وقال: أتقول هذا ورسول الله صلى الله عليه وسلم بين أظهرنا).[6]

يعنې دَ يهودي دا خبره يو انصاري واوريدله نو هغه يهودي په مخ باندې په څپيړه باندې اووهلو او وئې وئيل رسول اکرم صلى الله عليه وسلم زمونږ په مينځ کښې موجود دې او ته دَداسې خبرې کولو جرأت کوې؟ په حديث ابوسعيد رضي الله عنه کښې هم دَ څپيړې نسبت دَ يو انصاري صحابي طرف ته کړې شوې دې.[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي په ظاهره دواړه روايات دَعمرو بن دينار رحمه الله دَ قول خلاف دي په کوم کښې چه دَ څپيړې وهونکي نوم ابوبکرصديق رضي الله عنه خودلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله تطبيق ورکولو سره فرمائيلي دي که په مذکره رواياتو کښې لفظ انصاري نه عام معنى مراد وي نو دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په انصار او اعوان کښې دَحضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه نه زيات بل څوک کيدې شي.[9]

---

[1] کشف الباري: ۱۵۹/۲.

[2] فتح الباري: ۵۴۷/۸ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[3] فتح الباري: ۵۴۷/۸.

[4] فتح الباري: ۵۴۸/۸-۵۴۷ وإرشادالساري: ۳۵۱/۷.

[5] فتح الباري: ۵۴۸/۸.

[6] صحيح البخاري کتاب الخصومات باب مايذکر في الإشخاص والملازمة والخصومة، رقم الحديث: ۲۴۱۱.

[7] صحيح البخاري کتاب أحاديث الأنبياء باب: وإن يونس لمن المرسلين، رقم الحديث: ۳۲۳۳.

[8] فتح الباري: ۸/۸.

[9] فتح الباري: ۵۴۸/۸.

قوله: فذهب الیهودي إلی النبي صلی الله علیه وسلم فأخبره الذي کان من أمره: یهودي رسول اکرم ﷺ ته راغلو او حضورپاك ته ئي هغه خبره اوخودله چه دهغه او مسلمان په مینځ کښې اوشوه. د ابراهیم بن سعد رحمه الله په روایت کښې دي چه حضورپاك مسلمان هم راؤغوښتلو او دواقعې معلومات ئي اوکړه.[1]

د ابن الفضل په روایت کښې دي چه یهودي رسول اکرم ﷺ مخاطب کړو وئي وئیل: «یا أبا القاسم إن لي ذمة وعهداً فما بال فلان لطم وجهي؟ فقال: لم لطمت وجهه؟ -فذکره- فغضب النبي صلی الله علیه وسلم»[2]

یعنی زه خومعاهد او ذمي یم نو بیا په فلانکی مسلمان باندې څه چل شوې چه هغه زه په څپیړه اووهلم. رسول اکرم ﷺ د مسلمان نه د وجې تپوس اوکړو چه تا دې ولې په څپیړه اووهلو؟ هغه وجه اوخودله نوحضورپاك د غصې اظهار اوکړو.

قوله: فقال لاتخیروني علی موسیٰ.......: په دې موقع باندې رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل ماله په موسیٰ علیه السلام باندې فضیلت مه راکوئی ځکه چه د قیامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شي او زه به د ټولو نه اول سرې یم چاته چه به هوش راځي هغه وخت به زه موسیٰ علیه السلام گورم چه هغه به د الله تعالی د عرش غاړه نیولې وي. ماته معلومه نه ده چه هغه به هم د هغه خلقو نه وي چه بې هوشه شوې وو او بیا زما نه هم اول په هوش کښې راغلې وو یا دهغوی نه وو څوك چه الله تعالی د بې هوشئی نه مستثنی کړې وو.

په موسیٰ علیه السلام باندې د فضیلت دعویٰ او دهغې ممانعت: رسول اکرم ﷺ ته په ټولو انبیاء کرامو باندې فضیلت حاصل دې هم پخپله حضورپاك فرمائیلی «أناسیدولدآدم ولافخر» اوحضورپاك ته چه کوم فضیلت په ټولو انبیاؤ باندې حاصل دې دهغې علم هم ورته وو. نو بیا خودا اشکال دې چه حضورپاك ولې منع کړه چه په موسیٰ علیه السلام باندې زما د اوچتوالی دعویٰ مه کوئی؟

شراح حدیث د دې مختلف جوابونه ورکړی دی. د بعض په نیز حضورپاك داسې تواضعًا فرمائیلی دی. بعض وئیلی دی چه هغه وخت حضورپاك ته د خپل فضیلت علم نه وو. بعض حضراتو وئیلی چه د دې جواب دادې چه زما تعریف په داسې انداز کښې مه کوئی د کوم نه چه د موسیٰ علیه السلام د سپکاوی اړخ راؤځي. اکثر علماء کرام وائی چه دحضورپاك منشادا وه چه د انبیاء کرام علیهم السلام په مینځ کښې د تفضیل په موضوع باندې هله خبرې نه دی کول پکار. په دې موضوع باندې خبره کولوسره کله انسان دعصبیت په وادئی کښې داخلیږی. شیطان دغه موقع غنیمت گڼړی اودې د اعتدال د لارې نه د اخواکولو کوشش کوی او دا اندیښنه وی چه هغه مفضول دهغه د مقام اومرتبې نه کم تر جوړولوسره په ضلالت اوگمراهئی کښې پرېنوځي. چنانچه علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی:

«لاتخیروا بین الأنبیاء: أي: من تلقاء أنفسکم، فإن ذلك قد یفضي إلی العصبیة فینتهز الشیطان عنه ذلك فرصة، فیدعوکم إلی الإفراط والتفریط فتطرون الفاضل فوق حقه وتبخسون المفضول حقه فتقعون في مهواة الغي، فلاتقدموا علی ذلك بآرائکم، بل ما آتاکم الله من البیان»[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چه کله سړې د یو دلیل اوبرهان سهارا اخستو نه بغیر صرف په خپله رائې سره تفضیل بین الأنبیاء په موضوع باندې خبره کوی گنی دلیل سره خبره کونکی سره دا نهی متعلق نه ده یا بیا دا نهی د هغه صورت سره متعلق ده په کوم کښې چه اسلوب کلام دمفضول د تنقیص سبب جوړیږی یا په دې سره د خصومت او جگړې فضاء هواریږی. ظاهر خبره ده چه خصومت اومناقشه تیزئی کښې د مفضول په شان کښې تنقیص شك کیدې شي، په دې وجه حضورپاك ممانعت اوفرمائیلو.[4]

---

[1] صحیح البخاری کتاب الخصومات باب في الإشخاص والخصومة إلخ، رقم الحدیث: ۲۴۱۱.

[2] صحیح البخاری کتاب أحادیث الأنبیاء باب: وإن یونس لمن المرسلین، رقم الحدیث: ۳۲۲۳.

[3] إرشادالساري: ۳۵۲/۲.

[4] فتح الباری: ۵۵۱/۸.

يا بيامطلب دادې چه هر نبى ته به څه جزوى فضيلت ضرور ورکړې شوې وى کوم چه بل نبى ته نه وى ملاؤ نوتاسو داسې تفضيل مه کونى چه دَ فاضل دَ فضيلت قصيدې ونيلو سره دَ مفضول دَ جزوى فضيلت نه هم انکار اوکړنى (۱) يو قول دادې چه دا ممانعت په نفس نبوت کښې تفضيل سره متعلق دې چه په ذات نبوت کښې ټول انبياء کرام برابر دى ﴿لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ﴾ دَدې دليل دې. خو که بعض جزوى فضائل کښې يو نبى ته په بل باندې فضيلت ورکړې شى نو دَدې ممانعت تعلق دې سره نه دې. دَ سورت بقره په آيت سره ددې تائيد کيږى ﴿تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ﴾.

قوله: فإن الناس يصعقون فأكون أوّل من يفيق: رسول الله ﷺ فرمائيلى دى چه دَقيامت په ورځ به ټول بې هوشه شى اوزه به دَټولو نه اول سرې يم چاته چه هوش راځى.

دَ صعق نه مراد داسې بې هوشى ده چه يو خطرناك آواز اوريدو سره يا ويرونکې څيز ليدو سره په انسان باندې راځى. دَ صعق اطلاق په مرګ باندې هم کيږى خودلته مراد بې هوشى ده. داحديث شراح مشکل ترين احاديثو کښې شمير کړې دې او په دې کښې دَ اوږدو توجيهاتو او احتمالاتونه کار اخستې شوې دې. رومبې ژور بحث صعقة سره متعلق دې چه دې نه کومه يوه صعقه مراد ده؟ دويم بحث په دې باره کښې دې چه کله رسول اکرم ﷺ اوفرمائيل چه دَټولو نه اول به هغه په هوش کښې راځى او موسىٰ عليه السلام به عرش سره وينى نو سوال دادې چه موسىٰ عليه السلام وفات شوې دې او نص حديث باب کښې موسىٰ عليه السلام په عرش کښې ليدو سره ثابتيږى چه په هغه باندې مرګ نه دې راغلې. دې سره متعلق يو څو ابواب وړاندې (باب قول الله تعالى: ﴿وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً﴾) لاندې بحث تيرشوې دې.

[۳۲۲۸] - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "احْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى، فَقَالَ لَهُ مُوسَى: أَنْتَ آدَمُ الَّذِي أَخْرَجَتْكَ خَطِيئَتُكَ مِنَ الْجَنَّةِ، فَقَالَ لَهُ آدَمُ: أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ وَبِكَلَامِهِ، ثُمَّ تَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ قُدِّرَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُخْلَقَ" فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى مَرَّتَيْنِ» [ص ۴۸۵] [۴۴۵۹، ۴۴۶۱، ۶۲۴۰ و ۷۰۷۷] (۲).

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا ابوالقاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى اويسى رحمه الله دې. دَدوى تذکره (کتاب العلم باب الحرص على العلم) لاندې تيره شوې ده. (۳)

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. دَدوى تذکره (کتاب العلم باب مايذکر فى

---

(۱) فتح البارى: ۵۵۱/۸.

(۲) رواه البخارى أيضاً فى كتاب التفسير فى تفسير سورة طه، باب قوله ﴿وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي﴾ رقم: ۴۷۳۶ وباب قوله: ﴿فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰ﴾ رقم: ۴۷۳۸ وفى كتاب القدر باب تحاج آدم وموسىٰ عند الله رقم: ۶۶۱۴ وفى كتاب التوحيد باب قول الله تعالى ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا﴾ رقم: ۷۵۱۵ ومسلم فى القدر باب حجاج آدم موسى عليهما السلام رقم: ۶۶۹۹-۶۶۹۸ وأبوداؤد فى سننه باب فى القدر رقم: ۴۷۰۱ والترمذى فى القدر باب: ۲ رقم: ۲۱۳۵ وابن ماجه فى المقدمة باب فى القدر رقم: ۶۸

(۳) كشف البارى: ۴۸/۴.

ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر لاندې تيره شوې ده.[1]

ابن شهاب: دَدوى تذكره (كتاب العلم باب بدء الوحي) لاندې تيره شوې ده.[2]

حميد بن عبدالرحمن: دا حميد بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دې دَدوى تذكره (كتاب الايمان باب تطوع قيام رمضان من الايمان) لاندې تيره شوې ده.[3]

قوله: احتج آدم موسى فقال له موسى: أنت آدم الذي أخرجتك خطيئتك؟: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه دَ آدم عليه السلام او موسى عليه السلام په مينځ كښې مباحثه اوشوه نو موسى عليه السلام اوونيل ته هم هغه آدم يې چه ستا خطا ته دَ جنت نه بهر راوويستې؟

احتج، باب افتعال نه احتج يحتج احتجاجاً معنى كښې دې. استدلال كول احتجاج كول دَ ناخوښئ اظهار كول.

قوله: فقال آدم: أنت الذي اصطفاك الله برسالته وبكلامه.......الخ: په دې باندې آدم عليه السلام اوونيل ته هم هغه موسى يې چا لره چه الله تعالى په رسالت او په كلام سره خوښ كړو (يعنې رسالت او نبوت سره دَ خبرو كولو شرف دركولوسره په خلقو باندې تاته فضيلت دركړو) بيا هم ما په داسې معامله باندې ملامت كوې كوم چه زما دَ پيدا كيدو نه وړاندې مقدر شوې وه. مطلب دا چه كومه معامله زما دَ لاسه اوشوه نو لامحاله به كيدله چه دَ الله تعالى په علم سابق كښې دَ اول نه فيصله شوې وه. دا ممكن نه دې چه كومه خبره دَ الله تعالى په علم سابق كښې فيصله شوې وى اوزما نه دَ هغې خلاف څه عمل صادر شى. ته دَ الله تعالى دَ خوښ كړې شوو خلقو نه يو يې چه دَ پردو نه شاته دَ الله تعالى دَ پټو رازونو مشاهده كوې. ته څنګه دَعلم سابق نه غافل كيدو سره دَهغه كسب اوعمل ذكر كوې كوم چه (دَ خطا) سبب دې او اصل هيروې كوم چه قدر دې.[4]

قوله: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فحج آدم موسى مرتين: رسول اكرم ﷺ دوه ځل اوفرمائيل آدم عليه السلام په موسى عليه السلام باندې غالب راغلو. دَراجح قول مطابق دَحضرت آدم عليه السلام او حضرت موسى عليه السلام په مينځ كښې دامكالمه او مناظره دَ دواړو دَوفات نه پس په آسمان باندې شوې ده. علامه عبدالبر رحمه الله يحيى بن سعيد قطان رحمه الله او فضل الله توربشتى هم دغه رائې ده.[5]

ترجمة الباب سره دَ حديث مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت دا دې چه په حديث كښې دَحضرت موسى عليه السلام دَ وفات نه پس احوال تذكره ده او هم دغه دَترجمة الباب دويم او آخرى جزء دې. لهذا په دواړو كښې مناسبت واضح دې.[6]

[۳۲۲۹]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

[1] كشف البارى: ۳/۳۳۳.

[2] كشف البارى: ۱/۳۲۶.

[3] كشف البارى ۲/۳۱۶.

[4] قال العلامة القسطلاني وحكم بأن ذلك كائن لا محالة لعلمه السابق فهل يمكن أن يصدر منى خلاف علم الله. فكيف تغفل عن العلم السابق، وتذكر الكسب هو السبب. وتنسى الأصل الذى هو القدر. وأنت من المصطفين الأخيار الذين يشاهدون سر الله من وراء الأستار؟ (إرشاد السارى: ۷/۳۵۳).

[5] دَ نور تفصيل دَپاره اوګورئ: كشف البارى كتاب التفسير ص: ٤۳۵.

[6] عمدة القارى: ۱۵/۳۰۷.

وَسَلَّمَ يَوْمًا قَالَ: "عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ، وَرَأَيْتُ سَوَادًا كَثِيرًا سَدَّ الأُفُقَ، فَقِيلَ: هَذَا مُوسَى فِي قَوْمِهِ[ص ۴۸۷][۵۳۷۸، ۵۴۲۰، ۶۱۰۷، ۶۱۷۵] [1]

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه)[2]

حصین بن نمیر: دا ابومحسن حصین بن نمیرواسطی ضریر رحمه الله دی. دوی دَحصین بن عبدالرحمن سلمی، حسین بن قیس الرجبی، ثوری، محمدبن جناده، محمدبن عبدالرحمن بن ابی لیلی وغیرهم رحمهم الله نه دَ حدیث روایت کړی دی. اودَدوی نه عبدالله بن حماد، علی بن مدینی، حسن بن قزعه، حمید بن مسعده، مسدد او حسین بن محمد الدارع وغیرهم رحمهم الله دَحدیث روایت کوی.[3]

دَ امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله هم دَدوی روایات نقل کړی دی.[4]

یحیی بن معین رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی صالح.[5] ابوحاتم رحمه الله دَدوی باره کښې فرمائی (صالح، لیس به بأس)[6] احمد بن عبدالله عجلی رحمه الله ابوزرعه رحمه الله ابن حبان رحمه الله اوعلامه ذهبی رحمه الله دوی ته ثقة وئیلی دی.[7]

حصین بن عبدالرحمن دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[8]

سعیدبن جبیر: دَ دوی تذکره (کتاب العلم باب السمر فی العلم) لاندې تیره شوې ده.[9]

قوله: عُرِضَتْ عَلَيَّ الأُمَمُ.....: حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما وائی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم مونږ له تشریف راوړو او وئی فرمائیل په ماباندې امتونه پیش کړې شو اوما دَ سړو یو لوئې جماعت اولیدلو کوم چه دَ آسمان لمنې پټې کړې وې ماته اوخودلې شو چه موسی علیه السلام دی دَخپل امت په مینځ کښې. دا روایت وړاندې کتاب الطب او کتاب الرقاق کښې امام بخاری رحمه الله تفصیلاً نقل کړې دې دکوم چه یو جز دباب په مناسبت سره امام صاحب دلته هم نقل کړې دې. په دې روایت کښې په رسول اکرم صلی الله علیه وسلم باندې دَ امتونو پیش کول اوموسی علیه السلام دَ خپل امت سره خودلو واقعه کومه چه بیان کړې شوې ده دَ امام ترمذی رحمه الله او امام نسائی رحمه الله په روایت کښې تصریح ده چه دا

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في الطب باب من لم يرق: ۵۷۵۲ وباب من اكتوى أو كوى غيره: ۵۷۰۵ وفي كتاب الرقاق باب: ﴿وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ﴾ رقم: ۶۴۷۲ وباب يدخل الجنة سبعون ألفا بغير حساب رقم: ۶۵۴۱ وعند مسلم في الإيمان باب الدليل على دخول طوائف من المسلمين الجنة بغير حساب ولا عذاب: ۲۲۰ وعند الترمذي في جامعه في صفة القيامة باب: ۱۷ رقم: ۲۴۴۸.

[2] كشف الباري: ۴۸۸/۲.

[3] تهذيب الكمال: ۵۴۶-۵۴۷/۶ وتهذيب التهذيب: ۳۹۱/۲.

[4] تهذيب الكمال: ۵۴۷/۶.

[5] تهذيب الكمال: ۵۴۷/۶.

[6] الجرح والتعديل: ۱۹۷/۳ رقم الترجمة: ۸۵۹ دار الكتب العلمية.

[7] معرفة الثقات للعجلي: ۳۰۷/۱ مكتبة الدار، كتاب الثقات لابن حبان: ۲۱۳/۶ تهذيب الكمال للذهبي: ۳۳۹/۱.

[8] اوګورئی كتاب مواقيت الصلاة باب الأذان بعد ذهاب الوقت: ۵۱۵.

[9] كشف الباري: ۴۱۸/۴.

واقعه دَمعراج په شپه باندې پېښه شوې ده.(۱) دَدې نه بعض حضراتو استدلال کړې دې چه معراج دوه ځل شوې يو ځل په مکه کښې او يو ځل په مدينه کښې. په مکه کښې چه دَ معراج کومه واقعه پېښه شوې ده هغې سره متعلق په روايت کښې دَ آسمانونو دروازې په دروازې کولاويدو بيان دې خو دَمدينې والا دَ واقعه اسراء په روايت کښې دَدې ذکر نشته دې.(۲)

قوله: رأيت سوادا كثيرا سدّ الأفق: يعنى ما دَ نسانانو يولوئى جماعت اوليدلو چه دَ آسمان غاړې ئې پټې کړې وې. لفظ سودسواد (دَ سياهئى) نه دې. دَدې اطلاق دَ لرې نه په نظر راتلونکى سرې باندې کيږى. كثيرا صفت راوړلو سره دې خبرې طرف ته اشاره ده چه لفظ سود نه جنس مراد دې نه چه فرد واحد.(۳)

قوله: هذا موسٰى في قومه: يعنى دا موسٰى علیه السلام دې دَخپل قوم په مينځ کښې.
مسند احمد کښې دعبدالله بن مسعود رضی الله عنه روايت دې چه کله دَ رسول اکرم ﷺ موسٰى علیه السلام سره تيريدل اوشو چه دَ يوجماعت په مينځ کښې وونو نبى پاك ﷺ ته ډير تعجب پيدا شو او تپوس ئې اوکړو (من هؤلاء؟) دا څوك خلق دى؟ نوحضورپاك ته اوخودلې شو (هوأخوك موسٰى معه بنواسرائيل)(۴) دا ستا رور حضرت موسٰى علیه السلام دې اوهغوى سره دَهغوى قوم بنى اسرائيل دى.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دى: (ورأيت سوادا كثيرا سد الأفق، فقيل: هذا موسٰى فى قومه). دَ حديث په دې جزء کښې دَموسٰى دَ امت دکثرت بيان دې، ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت واضح دې.
دَحديث باب نه مستنبط فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَدې روايت نه ثابته شوه چه دَامت محمديه نه پس دَ حضرت موسٰى علیه السلام امت دَټولو نه لوئى امت وى.(۵)

۳۳- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ- اِلٰى قَوْلِهٖ- وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ/التحريم: ۱۲-۱۱/.

دَترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ فرعون دَ ښځې آسيه تذکره کول غواړى چه په موسٰى علیه السلام باندې ايمان راوړې وو. دا باب هم دَ حضرت موسٰى علیه السلام دَ حالات او واقعات تتمه ده. باب کښې امام بخارى رحمه الله دَ سورت مريم آيت نقل کړې دې. پوره آيت دادې: ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ ۘ اِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِيْ عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِيْ مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهٖ وَنَجِّنِيْ مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ۙ وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرٰنَ الَّتِيْٓ اَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيْهِ مِنْ رُّوْحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمٰتِ رَبِّهَا وَكُتُبِهٖ وَكَانَتْ مِنَ الْقٰنِتِيْنَ﴾ ارقم الآية: ۱۲-۱۱]
او الله تعالى دَ اهل ايمان دَپاره دَ فرعون دَ ښځې حال بيانوى کوم وخت چه هغې عرض اوکړو چه اې زما ربه زما دَپاره ته په خپل قرب کښې په جنت کښې کور جوړکړه او ماته دَ فرعون ظالم اودَهغه دَ قوم نه خلاصې راکړه اودَ عمران دَ لور مريم حال ئې بيان کړو چاچه خپل ناموس محفوظ اوساتلو. نو مونږ په هغې کښې خپل روح پوکوهلو او هغه دَ خپل رب دَ کلماتو اودَ هغه دَ کتابونو تصديق اوکړو او هغه دَ حکم منونکونه وه.

---

۱) جامع الترمذى أبواب صفة الجنة باب رقم: ۱۷رقم الحديث: ۲۴۴۸.
۲) إرشادالسارى: ۳۵۳/۷.
۳) إرشادالسارى: ۳۵۳/۷.
۴) مسندأحمد بن حنبل: ۳۵۳/۶رقم الحديث: ۳۸۰۶مؤسسة الرسالة.
۵) فتح البارى: ۵۵۱/۸.

دَ فرعون بی بی اسیه: دَ فرعون ښځه آسیه بنت مزاحم باره کښې مختلف اقوال نقل دی. یو قول دادې چه دا دَ بنی اسرائیل نه وه او دَموسیٰ علیہ السلام چاچی وه.[1] بعض وئیلی دی چه دَ عمالقه نه وه او دَ فرعون دَ تره لور وه.[2] کوم وخت چه موسیٰ علیہ السلام په ساحرانو باندې غالب راغلو او دَ هغه معجزه کتوسره کومو خلق ایمان راوړو په هغوی کښې آسیه هم وه. کله چه فرعون ته معلومه شوه چه آسیه په موسیٰ علیہ السلام او هارون علیہ السلام باندې ایمان راوړلې دې نوهغې ته ئې ډیرې سزاګانې ورکړې. په سور نمر کښې به سملوله او په دواړو لاسونو اوخپو کښې میخونه ورټکوهل. کله چه دَ میخونو ټکوهونکې لاړل نو فرښتو خپلې وزرې خورولو سره په دې باندې سورې اوکړو. هغه وخت آسیه بی بی دعا اوکړه: ﴿رَبِّ ابْنِ لِي عِندَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾[3] دَدې دعا په نتیجه کښې دَهغې کور هغې ته اوخودلې شو نو آسیه بی بی دَهغې په کتو باندې مسکئې شوه. فرعون هم هغه وخت موجود وو وئې وئیل (الا تعجبون من جنونها نعذبها وهي تضحك) آیاتاسو خلقوته دَدې په لیونتوب باندې حیرانتیا نشته چه مونږ دې ته سزا ورکوو او داخاندی. بیا فرعون خپلو نوکرانو ته اووئیل یو لوئې دروند کاڼړې دې دَدې په سینه باندې کیخودې شی. دآسیه نه هغه وخت روح تلې وو یودروند کاڼړې ئې بس په بې سا شئ باندې کیخودو په دې سره هغې ته هیڅ تکلیف اونه رسیدو.[4]

حسن بصری رحمہ اللہ او ابن کیسان رحمہ اللہ اوفرمائیل: (رفع الله امرأة فرعون إلى الجنة فهي تأكل وتشرب) یعنی الله تعالی دَ فرعون ښځه دَ جنت طرف ته پورته کړه اوهغه هلته خوری اوڅکی.[5]

[۳۲۳۰]- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ، وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ" [ص ۴۹۱][۳۲۵۰، ۳۵۵۸، ۵۱۰۲][6]

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي تاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

---

[1] البداية والنهاية لابن كثير: ۲۸۲/۱.

[2] فتح الباري: ۲۵۲/۸.

[3] سورة التحريم: ۱۱.

[4] تفسير الثعلبي رحمة الله عليه ۲۳۳/۶-۲۳۲ وزادالميسر لابن الجوزي: ۸۴/۸ وروح المعاني: ۴۹۵/۲۸.

[5] إرشادالساري: ۳۵۱/۶.

[6] اخرجه أيضاً في باب قوله الله تعالى: ﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾ رقم: ۳۴۳۲ وفي كتاب الفضائل باب فضل عائشة رضي الله عنها رقم: ۳۷۶۹ وفي كتاب الأطعمة باب الثريد رقم: ۵۴۱۸ ومسلم في صحيحه في الفضائل باب فضل خديجة أم المؤمنين رقم: ۶۲۳۰ والترمذي في الأطعمة باب ماجاء في فضل الثريد رقم: ۱۸۳۵.

تراجم رجال

یحیی بن جعفر: دا ابوزکریا یحیی بن جعفر ازدی بخاری رحمه الله دي.[۱]

وکیع: دا ابوسفیان وکیع بن جراح بن ملیح رؤاسی کوفی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې تیره شوې ده.[۲]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.[۳]

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مره بن عبدالله بن طارق همدانی رحمه الله دي.[۴]

مرة الهمداني: دا ابواسماعیل مرة بن شراحیل مخضرم همدانی بکلیلی کوفی رحمه الله دي. دَ ریاضت امرو کثرت عبادت دَ وجې نه مرة الخیر او مرة الطیب په لقب سره مشهور وو.[۵]

هغوی دَ کبار صحابه کرام رضی الله عنهم نه احادیث روایت کړي مثلاً حذیفه بن یمان، زید بن ارقم، عبدالله بن مسعود، علقمه بن قیس، علی بن ابی طالب، عمر بن الخطاب، ابوبکر صدیق، ابوذر غفاری او ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنهم.

اودَدوی نه اسماعیل بن ابی خالد، حصین بن عبدالرحمن، سعید بن یحمد، طلحه بن مصرف عامر شعبی، عطاء بن سائب، عمرو بن مره، قیس بن وهب، ابو اسحاق سبیعی وغیرهم رحمهم الله دَ حدیث روایت کړې دې.[۶]

دَهغوی شمیر په لویو عبادت گونکو کښې دې. تذکره نگارو لیکلی دی چه هره ورځ به نی دَ زر رکعته نفل کولو اهتمام کولو.[۷] یوخل نی غیرمعمولی اوږده سجده اوکړه نو په خاوره سره دَهغه تندې اومږلې شو. دَ وفات نه پس په اهل خانه کښې چا خوب کښې اولیدلو اودَ هغه دَ سجدې اندامونه نی دَ ستوری په شان پرقیدونکی اولیدل خوب لیدونکی په حیرانتیا سره تپوس اوکړو (ماهذا الذي بوجهك؟) یعنی ستا دا تندې ولې داسې پرقیږی. مره بن شراحیل رحمه الله جواب ورکړو (کُسي موضع السجود بأكل التراب نوراً) یعنی دَ خاورې دَ خوړلو په بدله کښې په تندی باندې دا نور ښکلې کړې شو. خوب لیدونکی بیا تپوس اوکړو په آخرت کښې ستا کوم یومنزل دې؟ هغه جواب ورکړو (خیر منزل دار لاینتقل عنها أهلها ولا یموتون) چه ښکلې منزل داسې کور دې په کوم کښې چه اوسیدونکی به نه دَهغه خائی نه بدلولې شی اونه به په هغه باندې مرګ راځی.[۸]

---

[۱]) اوگورئی کتاب الخوف باب الصلاة عند مناهضة الحصون ولقاء العدو: ۹٤۵.

[۲]) کشف الباري: ۲۱۹/٤.

[۳]) کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[٤]) اوگورئی کتاب الأذان باب تسویة الصفوف عند الإقامة وبعدها:۷۱۷.

[۵]) تهذیب الکمال: ۳۸۰/۲۷.

[۶]) دَ شیوخ اوتلامذه دَتفصیل دَ پاره اوگورئی: تهذیب الکمال: ۳۸۰/۲۷تهذیب التهذیب: ۸۸/۱۰

[۷]) عمدة القاري: ٤۲۵/۱۵.

[۸]) تهذیب الکمال: ۳۸۱/۲۷.

ټولو ائمه جرح اوتعدیل دَهغوی توثیق کړې دې.[۱] ابوحاتم رازی رحمه الله او ابوزرعه رحمه الله وائی چه حضرت عمر رضی الله عنه سره دَهغه ملاقات ثابت نه دې په دې وجه دَ حضرت عمر رضی الله عنه نه دَهغه روایات دَ مراسیل په ضمن کښې راځی.[۲]

حافظ ابن منده رحمه الله فرمائی مره بن شراحیل رحمه الله دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم زمانه لیدلې ده خو دَ زیارت نه محروم پاتې دې. والله اعلم.[۳]

ابوموسیٰ الاشعری: دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب: أي الإسلام أفضل) لاندې تیره شوې ده.[۴]

دَ ښځو دَ نبوت مسئله: (کمل من الرجال کثیر ولم یکمل من النساء إلا آسیة امرأة فرعون......) په سرو کښې ډیر کامل تیر شوی دی لیکن په ښځو کښې دَفرعون ښځه آسیه او مریم بنت عمران نه سوا هیڅوک کامل شوی نه دی.

آیا ښځوته نبوت اورسالت ملاؤ؟ چه لفظ کامل مطلق استعمال وی نودَې مصداق نبی وی ځکه نبی په نوع انسانی کښې هم هغه کامل کس وی، چونکه په دې روایت کښې دَ ښځودپاره لفظ کامل وارد شوې دې په دې وجه ددې روایت نه استدلال کولوسره امام ابوالحسن اشعری رحمه الله علامه قرطبی رحمه الله او علامه ابن حزم ظاهری رحمه الله فرمائی چه ښځوته هم نبوت ملاؤشوې دې.[۵]

دَدې حضراتو دَ استدلال طریقه داده چه حدیث باب کښې دَ حصر سره فرمائیلی چه آسیه او مریم بنت عمران باکمال وې. که دوی انبیاء تسلیم کولو نه انکار اوکړې شی اودا اووئیلې شی چه دَ لفظ کمال نه دَ نبوت په ځائې ولایت او صدیقیت مراد دې ځکه چه دَ نبوت نه پس هم دغه مدارج دَ کمال دی نو بیا به دوی سره دَ صدیقیت او ولایت حصر و اختصاص صحیح نه وی. ځکه چه دَ صدیقیت او ولایت کمال دَدوی نه علاوه نورو ښځوته هم ملاؤ دې. لکه چه دَ دې تاویل په قبلولوسره به دا لازم شی چه دَدوی نه علاوه یوې ښځې ته هم صدیقیت یا شهادت او یا دَ ولایت کمال حاصل نه دې لهذا ثابته شوه چه هم کمال نبوت مراددې.[۶]

چنانچه علامه قرطبي رحمه الله فرمائی چه مریم علیها السلام ته نبوت ملاؤ شو او الله تعالی دَ جبرائیل آمین په واسطه سره دَهغې طرف ته وحی لیګلې.[۷] امام اشعری رحمه الله فرمائی چه شپږو ښځوته نبوت ملاؤ دې. ① حضرت حواء ② حضرت ساره ③ مریم بنت عمران ④ حضرت هاجره ⑤ آسیه دَ فرعون ښځه ⑥ حضرت ام موسیٰ.[۸]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَامام اشعری رحمه الله په نیز ضابطه داده چه که چرې یو انسان سره دَ جبرائیل په توسط سره دَ الله تعالی دَ اوامر او نواهی یا څه قسم پیغام هم اورسی نوهغه ته به نبی وئیلی شي.[۹]

په قرآن کریم کښې تصریح ده چه په دوی کښې بعض ښځوته وحی لیګلې شوې. چنانچه دَ موسیٰ علیه السلام دَ پېدا کېدو په زمانه کښې حضرت مریم علیها السلام ته حکم ورکړې شو چه دې په تابوت کښې واچوه او دریاب ته نې

---

[۱] اوګورئی الجرح والتعدیل: ۴۱۹/۸-۴۱۸ وتهذیب الکمال: ۳۸۱/۲۷-۳۸۰ وتهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰ وتذکرة الحفاظ: ۲۷/۱ وخلاصة الخزرجی ص: ۳۷۲.

[۲] تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

[۳] تهذیب التهذیب: ۸۹/۱۰

[۴] کشف الباری: ۶۹۰/۱

[۵] فتح الباری: ۵۵۳/۸ وإرشاد الساری: ۳۵۵/۷.

[۶] المصدر السابق.

[۷] المصدر السابق.

[۸] المصدر السابق.

[۹] فتح الباری: ۵۵۳/۸

حواله کړه. دا حکم دَ وحی په ذریعه ورکړې شو او په نص قرآنی کښې دَ وحی تصریح ده: ﴿إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ۝ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ﴾ ارقم الآية: ۳۹-۳۸] دې نه علاوه دَ دوې استدلال دَ سورت مریم آیت: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا﴾ ارقم الآية: ۱۷] نه دې. دا آیت حضرت مریم سره متعلق دې په دې کښې دَ روح نه مراد حضرت جبرائیل علیه السلام دې او جبرائیل علیه السلام هم دَمرسلین طرف ته لیکلې شی.

دَجمهور علماؤ رائې: دَ جمهور علماؤ رائې داده چه نبوت یوې ښځې ته نه دې ملاؤ. علامه کرمانی رحمه الله په دې باندې اجماع نقل کړې ده.[1]

شراح حدیث دَ قائلین نبوة النساء په استدلال باندې رد کولوسره فرمائیلی چه په حدیث باب کښې دَ لفظ کمال نه نبوت مراد نه دې. کله چه یوڅیز په خپل ښه والی کښې دَ اتمام او انتهاء درجې ته اورسی نو عموماً دَ هغې دپاره دَ لفظ کمال استعمال کیږی. چنانچه دَ روایت مطلب دادې چه هغه ټول فضائل اومحاسن کوم چه ښځې ته رسیدې شی حضرت آسیه او مریم علیهما السلام په هغوی کښې دَ کمال درجې ته رسیدلې وی.[2]

ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی چه په اثبات کمال سره اثبات اکملیت نه لازم کیږی. نبوت دَ اکملیت په درجه کښې راځی هغه په نفس کمال کښې نه راځی. دغه ښځوته نفس کمال حاصل دې خودا کمال دَ هغه درجې دې چه دَدوی نه علاوه بل یوې ښځې ته نه دې ملاؤ. دا کمال هغوی ته هم په صدیقیت او ولایت کښې حاصلیدې شی نه چه په نبوت کښې.[3]

قوله: وإن فضل عائشة على النساء كفضل الثريد على سائر الطعام: اوحضرت عائشه رضی الله عنها ته په نورو ښځو باندې داسې فضیلت حاصل دې لکه چه ثرید ته په ټولو خوراکونو باندې فضیلت حاصل دې.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حدیث باب الفاظ دی: (آسية امرأة فرعون) ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.[4]

۳۴- باب: ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ الآیَةَ/القصص: ۷۶/.

دَترجمة الباب مقصد: قارون هم دَ فرعون په شان مستبد اودَموسٰی علیه السلام دَ مخالفینو نه وو. دَ ډیر بې حسابه بې کتابه دولت مالك وو. دَ سرو زرو سپینو زرو او مرغلرو خزانوهغه دَ غرور نه ډك کړې وو. هغه خدم وچشم، تزك واحتشام او خپل بې شانه دولت دَ الله تعالی دَ ورکړې منلونه او په دې باندې دَالله تعالی شکراداکولو نه دې وینا کولوسره انکاری وو چه دا دَ هغه دَ خپو لاسونو کمال دې. دَحضرت موسٰی علیه السلام په دعوت تذکیر او خیرغوښتونکی نصیحت به ئې په ډیره خرابه طریقه رد کولو آخر الله تعالی هغه سره دَخزانو په زمکه کښې ورخښ کړو. امام بخاری رحمه الله دَ دې باب لاندې دَ قارون ذکر کول غواړی.[5]

﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ﴾ پوره آیت داسې دې ﴿إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ﴾ ارقم: ۷۶]. یعنی بیشکه قارون دَ

---

[1]) شرح الکرمانی: ۱۴/۶۰وفتح الباری: ۸/۵۵۳.
[2]) فتح الباری:۸/۵۵۳.
[3]) مرقاة المفاتیح شرح مشکاة المصابیح کتاب أحوال القیامة وبدء الخلق باب بدء الخلق وذکر الأنبیاء رقم الحدیث: ۵۷۲۴، ۱۰/۴۰۲دارالکتب العلمیة.
[4]) عمدة القاری: ۱۵/۴۲۵.
[5]) عمدة القاری:۱۵/۳۱۰إدارة الطباعة المنیریة.

موسیٰ علیه السلام دَ قوم نه وو نوهغه په دې (بنی اسرائیل) باندې سرکشي کوله اومونږ هغه ته دَ خزانونه په دومره اندازه باندې ورکړې وو چه دَهغې کنجیاني به په يو جماعت باندې درونددوالي کولو چه دَ طاقت والاخلق وو. کله چه دَهغه قوم هغه ته اووئیل چه لوئی مه کوه حقیقت دادې چه الله تعالیٰ لوئی اوکبرکونکی نه خوښوی.

قارون عجمی نوم دې. دَعلم او عجمه دَ وجې نه غیر منصرف دې.[1] په آیت مبارك کښې دی چه هغه دَموسیٰ علیه السلام دَ قوم نه وو. دا کومه یوه نسبي رشته وه؟ په دې سلسله کښې درې اقوال دی: ① یوقول خودادې چه قارون دَ موسیٰ علیه السلام دَ تره خوئي وو. ② دویم قول دادې چه دَ ترور خوئي وو. ③ بعض وئیلی چه دَموسیٰ علیه السلام تره وو.[2] حافظ ابن حجر رحمه الله اولنی قول اصح ګرځولې دې چه ابن حاتم رحمه الله په سند صحیح سره دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه هم دغه قول نقل کړې دې.[3]

قوله: فبغی علیهم: یعنی قارون په بنی اسرائیلو باندې سرکشي غرور او تکبر کولو. دَ بغاوت په تفسیر کښې مفسرینو او شراح مختلف اقوال نقل کړی دی: ① یوقول دادې چه دې نه دَ قارون کفرمراد دې. ② بعض حضرات وائی چه دې نه حسد مراد دې. قارون په دې ګمان کښې اخته ووچه کله دَ نبوت فضیلت او دَ احکام الهیه دَ تبلیغ ذمه واری حضرت موسیٰ علیه السلام اوحضرت هارون علیه السلام ته ورکړې شوه نو زما دَپاره څه پاتې شو؟ په دې وجه هغه دَ سرکشئي او تکبر لاره اختیارکړه چه حکومت اومملکت زما په لاس کښې کیدل پکاردی. ③ بعض حضراتو فرمائیلی دې نه تکبر اوغرور مراد دې چه دَ مال اودولت په زیاتوالی سره هغه په لوئی او تکبر کښې راګیرشوې وو او په ځانی دَمنعم حقیقی دَ شکریه اداکولو په دولت باندې فخر کولوسره دا دَ خپلې پوهې او محنت ثمره ګنړلې وه.[4] بعض مفسرین حضرات وائی چه قارون به دَ خپل قد نه یوه لیشت اوږد قمیص اغوستلو اودکبر اولوئي دَ وجې نه به ئی دا په زمکه راښکلو سره تګ کولو.[5] بعض حضرات فرمائي چه دَدې نه مراد دا دې چه قارون یوه فاحشه ښځه په موسیٰ باندې دَبهتان لګولو دَپاره تیاره کړې وه کومې چه روستو بیا دا اعتراف هم اوکړو چه هم قارون هغه په بهتان لګولو باندې تیاره کړې وه.[6]

﴿لَتَنُوأُ﴾ لَتُثْقِلُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿أُولِي الْقُوَّةِ﴾ لاَ يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. يُقَالُ: ﴿الْفَرِحِينَ﴾ الْمَرِحِينَ. ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾/القصص: ٨٢/: مِثْلُ: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ. ﴿يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ﴾/الرعد: ٢٦/: يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ.

﴿لَتَنُوأُ﴾ لَتُثْقِلُ: امام بخاری رحمه الله فرمائیلی چه په آیت کښې لفظ (لتنوء) معنی ده (لَتُثْقِلُ) یعنی کنجیانو به سترې کول. دا تفسیر دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[7]

قوله: قال ابن عباس: أولي القوة لا يرفعها العصبة من الرجال: حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَ (أولی القوی) تفسیرکولوسره فرمائی چه دَ خزانو کنجیانې به دَ سړو یو ډلې نه شوې اوچتولې. (عصبة) اطلاق دَ څومره سړو په

---

[1] تفسیر للقرطبی: ۳۱۰/۱۳.
[2] دَدریواړو اقوالو دَ پاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳تفسیر الطبری: ۶۷/۲۰
[3] فتح الباری: ۵۵۳/۸
[4] دَ تفصیل دَپاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳وفتح الباری: ۵۵۳/۸
[5] دَ تفصیل دَپاره اوګورئی: تفسیر القرطبی: ۳۱۰/۱۳وفتح الباری: ۵۵۳/۸
[6] فتح الباری: ۵۵۳/۸
[7] فتح الباری: ۵۵٤/۱۵

جماعت باندې كيږى؟ په دې كښې اقوال مختلف دى. بعض لس، بعض پنځلس، بعض څلويښت او بعض حضراتو وئيل چه د لسو نه تر څلويښتو پورې كسانو باندې مشتمل ډلې ته (عصبة) وئيلى شى.[1]

قوله: الفرحين: المرحين: المرحين د باب سمع مرح يمرح معنى ده، فخر كول، د خوشحالئى نه تاويدل. امام بخارى رحمه الله فرمائى چه (فرحين) معنى فخر كونكى، دا تفسير د ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل دې. مطلب دا دې چه دا خلق د الله تعالى په وركړې شوى نعمتونو باندې په خائى د شكر اداكولو سركشى كوى.[2]

قوله: ويكأن الله: مثل ألم تر أن الله: لفظ ويكأن د قارون مذكوره واقعې سره متعلق آيات كښې راغلې دې. پوره آيت داسې دې: ﴿وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ﴾ [رقم: ۸۶].

او پرون چه كوم خلقو تمنا كوله چه مونږ به هم په مال او دولت كښې د هغه (قارون) په شان كيدلې، سحر كيدو باندې (چه كله قارون سره د خزانو په زمكه كښې ورخښ كړې شو نو د دې نه عبرت حاصلولو سره) ئې او وئيل چه واه خبره دا ده چه الله تعالى بيشكه خپل رزق خپلو بنديګانو نه چاته چه غواړى وركړى او چاله چه غواړى رزق ورله تنګ كړى. كه چرې الله تعالى په مونږ باندې احسان نه فرمائيلې نو مونږ به ئې هم ورخښ كړې وې آيا تاسو نه ګورئى چه كافران خلق نه كاميابيږى؟

امام بخارى رحمه الله د دې آيت طرف ته اشاره كړې ده او ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ [رقم: ۲۹] تفسير په دويم آيت راوړلو سره فرمائيلې دې چه ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ په اصل كښې (ألم تر أن) په معنى كښې دې يعنى ﴿وَيْكَأَنَّ اللَّهَ﴾ معنى ده آيا تاسو نه ګورئى يا نه پوهيږئى چه الله تعالى...... إلخ. ﴿وَيْكَأَنَّ﴾ كلمه مفرد ده. امام نسفى رحمه الله فرمائى چه دا كلمه مركب ده. په دې كښې لفظ (وي) جدا او (كأن) جدا دې او لفظ (وي) اسم فعل دې كوم چه د حسرت او ندامت د اظهار د پاره راځى.[3]

ابو الحسن رحمه الله فرمائى چه (وي) اسم فعل دې (ك) خطاب د پاره دې او (أن) نه مخكښې لام مضمر دې او مطلب اظهار د تعجب او د هغې علت ذكر كول دى چه بيشكه قارون سره د خپل مال او متاع سره په زمكه كښې ورخښول يو د حيرانونكى واقعه ده او هم دغه وجه ده چه الله تعالى چاله غواړى وسعت وركوى او په چا باندې چه غواړى نو هم دغه شان په هغه باندې رزق تنګوى.[4]

امام فراء رحمه الله يو واقعه نقل كړې ده چه يوې اعرابى ښځې خپل خاوند ته او وئيل: (أين ابنك؟) ستا ځوئى چرته دې؟ خاوند ورته او وئيل: (ويكأنه وراء البيت) امام فراء رحمه الله او وئيل د دې مطلب دا دې: (أما ترينه وراء البيت).[5] ولې ته نه ګورې چه د كور نه شاته دې. شيخ زكريا رحمه الله فرمائى چه د مولانا حسين على فنجابى رحمه الله په تقرير كښې دى: لفظ "ويك"، "ألم تر" په معنى كښې دې او د مولانا محمد حسن مكى رحمه الله په تقرير كښې دى چه دلته امام بخارى رحمه الله دا خودل غواړى چه "ويك" يو مستقل كلمه ده او "أن" يوه جدا كلمه ده لكه چه "لم" او "تر" دواړه جدا جدا

---

[1] المصدر السابق.

[2] فتح البارى: ۵۵۴/۸.

[3] فتح البارى: ۵۴/۸ عمدة القارى: ۳۱۰/۱۵ روح المعانى سورة القصص رقم الآية: ۸۲.

[4] عمدة القارى: ۳۱۰/۱۵.

[5] عمدة القارى: ۳۱۰/۱۵.

کلمې دی. دلته دا مراد نه دی چه دلته دې دواړو "ویکأن" او "ألم تر" معنی یوه ده. دغه شان مولانا محمد حسن مکی رحمه الله فرمائی چه "کأن" دلته د تشبیه دپاره نه دې بلکه "ك" د شاتنئی کلمې "وي" جز دې.

مفسر امام شهاب الدین رحمه الله خپل تفسیر الدر المصون کښې "ویکأن" په تفسیر کښې مختلف مذاهب تحریر فرمائیلی دی. هغه لیکی: ① اولنې مذهب دادې چه "وي" مستقل کلمه او اسم فعل دې د کوم معنی چه تعجب او حیرانتیا راځي. او "ك" تعلیلیه دې. او "أن" د خپل خبر سره "ك" جاره دپاره مجرور دې او د آیت مفهوم دې چه هغه خلق چه د قارون په شان به نی دخان کیدلو تمنا کوله. د قارون انجام په لیدو سره ئی تعجب او حیرانتیا اظهار اوکړو. او بیانی هم په خپله علت بیانولو سره داسې ګویان شو چه بیشکه هم الله تعالی چاته چه غواړی وسیع رزق ورکوی او چاله چه غواړی په هغه باندې د رزق دروازې راتنګ کړی. ددې تفسیر تقاضا داده چه لفظ "وي" باندې وقف اوکړې شی لکه څنګه چه به امام کسائی رحمه الله دلته وقف کولو.

② "وي" مستقل کلمه ده او "کأن" هم یو مکمل کلمه ده چه د تشبیه دپاره استعمالیږی مګر دلته د دې معنی خبر او یقین ده. مطلب دا چه دغه خلقو اول د قارون په انجام باندې د حیرانتیا اظهار اوکړو او بیانی د دې خبرې خبرور کولو چه بیشکه هم الله تعالی رزق وسیع کوی او راتنګوی. ددې مذهب په اعتبار سره هم په "وي" وقف کول مناسب دی.

③ "وي"، "لا" او "أن" دریواړه مستقل کلمات دی. "وي" د اظهار تعجب دپاره استعمالیږی او کاف صرف خطاب دې او "أن" د عامل محذوف معمول دې او هغه محذوف عامل "أعلم" دې او مفهوم دآیت دادې: اې مخاطب! مونږ ته د قارون په انجام باندې تعجب دې او زه پیژنم چه هم الله تعالی د رزق وسیع کونکې او تنګی کونکې دې. په دې کښې چونکه "ویك" جمله مرکبه ده اوددې مذهب مطابق "ویك" باندې وقف کول مناسب دی او ابوعمرو هم داسې کول.

④ "ویك" اصل کښې "ویلك" دې د مینځ نه صرف لام حذف کړې شو نو "ویلك" نه "ویك" جوړ شو. ددې مذهب په اعتبار سره هم "ویك" باندې وقف کول مناسب دی لکه چه ابوعمر رحمه الله وقف کولو. د امام کسائی رحمه الله یونس رحمه الله او ابوحاتم رحمه الله هم دغه مذهب دې.

قرآن مجید کښې دا لفظ دوو ځایونو کښې نقل شوې دې او په دواړو ځایونو کښې یو بل لفظ سره متصل استعمال شوې دې. یعنی "وکأن" کښې "أن" سره او "ویکأنه" کښې "ه" ضمیر سره. ټولو قراء د رسم په اتباع باندې دلته وقف نه دې کړې. مګر امام کسائی رحمه الله "وي" باندې او ابوعمرو رحمه الله "ویك" باندې وقف کړې.

⑤ "ویکأن" پوره په پوره یوه مستقل کلمه بسیط ده کومه چه "ألم تر" معنی کښې ده او هم دغه تفسیر د ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې. د امام فراء رحمه الله او امام کسائی نه نقل دی چه "ویکأن"، "أما تري، أي: صنع الله" معنی کښې دې.[1] د امام بخاری رحمه الله ذکر کړې شوی آثار صرف مستملی او کشمیهنی د روایت نه ثابت دی.[2]

۳۵ - باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالَى: ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ الآيَةَ/هود: ۸۴/.

د ترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله د حضرت شعیب علیه السلام تذکره کول غواړی. حضرت شعیب علیه السلام د مدین طرف ته مبعوث کړې شوې وو. مدین د حضرت ابراهیم علیه السلام د دریمې ښځې خوئی وو اود ده نه چه کوم نسل خور شوې هغه مدین یادیږی.[1]

---

[1]) الدر المصون: ۳۵٤/٥ دار الکتب العلمية، الکنز المتواری: ۳۷۰/۱۳.

[2]) فتح الباري: ۵۵٤/۸ عمدة القاري: ۳۱۱/۱۵.

مدین یا اصحاب ایکه: دا قبیله په کوم مقام باندې آباده وه؟ د قصص القرآن مؤلف عبدالوهاب نجار تحقیق دادې چه دا په حجاز کښې شام سره متصل داسې ځائې کښې آباده وه د کوم عرض البلد چه د افریقې د جنوبي صحرا عرض البلد مطابق جوړیږي. بعض وائي شام سره متصل وه. قرآن مجید د دې قبیلې د آبادئی متعلق دوه خبرې خودلې دي: ① یو دا چه هغه په امام مبین باندې آباده وه. ﴿ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴾ یعنې د لوط علیه السلام او شعیب علیه السلام دواړو قومونه په لوئې شاهراه باندې آبادوو. د عربو د جغرافیه مطابق چه کوم شاهراه سوداګر قافلې شام، فلسطین، یمن بلکه د مصر پورې بوځی او د بحر قلزم د مشرقی غاړې سره تیریدلو، قرآن پاک هم دې ته امام مبین (کولاؤ او صفا شاهراه) وائي ځکه چه صیف (ګرمی) او شتاء (یخنی) په دواړو زمانو کښې د قریشي قافلو د پاره دا مشهور او لوئې تجارتی لار وه.

② دویم دا چه ﴿ أَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ ﴾ (د ځنګل والا) وو. عربی کښې (أیکة) هغه شنو او تازه جهاړو بوټو ته وائي چه د شنو تازه ونو د کثرت د وجې نه په ځنګلونو کښې راټوکیږي او د یو جهاړې شکل اختیاروي.

د دې دواړو تصریحاتو نه معلومیږي چه د مدین قبیله بحر قلزم مشرقی غاړې او عرب مغربی شمال کښې داسې ځائې کښې آباد وو چه شام سره متصل د حجاز آخری حصه ورته وئیلې شي او د حجاز والو ته شام فلسطین بلکه د مصر پورې تلو کښې د هغې کنډرې په لاره کښې پرتې وې کوم چه د تبوک بالمقابل واقع وو.[2]

ایا مدین او اصحاب ایکه هم یوه قبیلې ده؟: مدین او اصحاب الایکه هم د یوې قبیلې دوه نومونه دي او که دواړه جدا جدا قبیلې دي؟ د دې سلسله کښې د مفسرینو نه مختلف اقوال نقل دي. د بعض حضراتو رائې ده چه دواړه جدا جدا قبیلې وې. مدین متمدن او د ښاریو قبیله وه او اصحاب الایکه کلي وال یا صحرایان او د بدووانو قبیله وه کومه چه په اوربن ځنګل کښې آباده وه. په دې وجه هغوی ته د بن والا یا ځنګل والا او وئیلې شو او آیت ﴿ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴾ کښې هما ضمیر تثنیه ده هم دغه دواړه مراد دی نه چه مدین او قوم لوط.[3] خو جمهور مفسرین دواړه هم یوه قبیله ګرځوی او فرمائي چه د آب وهوا په لطافت د نهرونو او آبشارونو د کثرت سره دا مقام داسې ښکلې ښائسته جوړ کړې و او د لته د میوو دانو او خوشبوداره ګلونو دومره باغونه او چمنونه وو که یو سړې د آبادئی نه بهر او دریدو سره نظاره کوله نو هغه به داسې معلومیدله چه دا یو ډیر ښائسته آباد او د ګڼرو ونو ځنګل دې. هم په دې وجه قرآن کریم دې ته (أیکه) وئیلو سره متعارف کړه.[4]

یو اشکال او د هغې جواب: د لته اشکال کیدې شی چه کله د دواړو قبیله یوه ده نو بیا د قرآن مجید آیت ﴿ وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ﴾ کښې اهل مدین سره د شعیب علیه السلام نسبی رشتې تصریح فرمائیلې او د ایکه په ذکر کښې د دې نه سکوت ولې اختیار کړې؟

---

[1] قصص القرآن: ۲۳۷/۱.

[2] قصص القرآن: ۲۳۸/۱-۲۳۷.

[3] قصص القرآن: ۲۳۸/۱.

[4] المصدر السابق.

مفسرين حضرات دَدې دا جواب ورکوي چه ايکه دَ يوې ونې نوم وو او پوره قبيلې به دَدې عبادت کولو. په دې وجه قرآن مجيد دَ شعيب عليه السلام سره دَدې نسبي رشته ذکر نه کړه اودَمذهبي نسبت تصريح ئې اوفرمائيله.

إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ، لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ: ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ /يوسف: ۸۲/. وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ /يوسف: ۸۲/: يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ. ﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ /هود: ۹۲/: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ. يُقَالُ إِذَا لَمْ تَقْضِ حَاجَتَهُ: ظَهَرْتَ حَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا.

آيت دې ﴿وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾ دې کښې لفظ (أهل) مقدر دې ځکه چه مدين دَ ښارنوم دې اودَ شعيب عليه السلام بعثت دَ دې ښار اوسيدونکو طرف ته شوې وو. لکه چه ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ وَاسْأَلِ ﴿الْعِيرَ﴾ [يوسف: ۸۲] دواړو کښې مضاف يعنې لفظ اهل محذف دې. يعنې (أهل القرية وأهل العير).

﴿وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾: لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ: دَ سورت هود آيت دې ﴿قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا ۖ إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ ارقم الآية: ۹۲] يعنې شعيب عليه السلام خپل قوم ته اووئيل اې زما دَ قوم خلقو آيا دَ الله تعالى نه زيات په تاسو باندې زما دَ اهل څه دباؤ يا زور شته؟ او الله تعالى ستاسو دپاره هيڅ هم نه شو چه تاسو شاته واچولو؟ کوم څه چه تاسو کوئى زما دَ رب احاطه علم نه بهر نه دى. (ظهريا) ظهر (شا) طرف ته منسوب دې. چه يو سړې دَبل حاجت پوره نه کړي يا هغه ته اهميت ورنه کړي نوهغه وائي چه (ظهرت بحاجتي) تازما حاجت شاته اوغورزولو.

امام بخاري رحمه الله ﴿وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا﴾ معنى کولوسره اوفرمائيل (لم تلتفتوا إليه) يعنې تاسو خلقو دَالله تعالى طرف ته توجو او التفات اونه کړو.

قَالَ: الظِّهْرِيُّ أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. مَكَانَتُهُمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ. ﴿يَغْنَوْا﴾ /الأعراف: ۹۲/: يَعِيشُوا. ﴿تَأْسَ﴾ /المائدة: ۲۶، ۶۸/: تَحْزَنْ. ﴿آسَى﴾ /الأعراف: ۹۳/: أَحْزَنُ.

دَ قال ضمير فاعل امام بخاري رحمه الله طرف ته راجع دې. وئيلى شي چه "ظهري" هغه دابه (ښناور) ته هم وائي دکوم نه چه سړې قوت او سهارا حاصلوي. که چرې هغه ښناور کوم چه په سورلئى کښې استعماليږي سترې شي نو بيا به دويم ښناور استعمالولې شي. دا لکه چه دَ مددګار په معنى کښې هم راځي. ځکه چه هغه هم دَ مددګار کار ورکوي.

قوله: مكانتهم ومكانهم واحد: سورت انعام کښې دَ حضرت شعيب عليه السلام په قصه کښې دى: ﴿وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ﴾ ارقم الآية: ۹۳] اې زما قومه تاسو په خپل حالت باندې عمل کوئي. امام بخاري رحمه الله خودل غواړي چه "مكان" او "مكانة" دواړه دَ يوشان معنې دى لکه مقام او مقامة. دَ سورت هود آيت دې: ﴿وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ۝ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا ۗ﴾ ارقم الآية: ۶۷-۶۸] اوهغه ظالمان يوخطرناك آواز راګير کړل، بيا سحر په خپلو کورونو کښې پرمخې پراته پاتې شو، لکه چه کله هلته اوسيدلي نه وو.

قوله: يغنوا: يعيشوا: مَغْنَى کورته وائي. دَدې جمع مغاني راځى. امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل يغنوا معنى ده يعيشوا يعنى هغوى په دې کښې هډو اوسيدلي نه وو.

قوله: تأس: تحزن آسى: أحزن: دَ اولنى لفظ سره دَ سورت مائده آيت طرف ته اشاره ده: ﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ [الآية: ۲۶] پس دَ انکار کونکو په حال باندې هيڅ افسوس مه کوه. امام بخاري رحمه الله (تأس) معنى کړې ده تحزن يعنې مه خفه کيږه. دا آيت دَحضرت موسى عليه السلام دَ قصې په ضمن کښې وارد شوې دې. دلته امام بخاري رحمه الله استطراداً ذکرکړې دې.[1]

---

[1] فتح الباري: ۵۵۶/۸.

دَ کیف آسٰی تفسیر امام بخاری رحمه الله (أحزن) سره کړې دې. یعنی خپل خان ولې خفه کوم. دَ سورت اعراف آیت دې.
﴿فَتَوَلّٰی عَنْهُمْ وَقَالَ یٰقَوْمِ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسٰلٰتِ رَبِّیْ وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَیْفَ اٰسٰی عَلٰی قَوْمٍ كٰفِرِیْنَ﴾ [رقم الآیة: ۹۳] شعیب علیه السلام مخ واړولو او وئی وئیل اې زما قومه ما تاسو ته دَخپل رب احکام اورسول او ما ستاسو دَ پاره خیرخواهی اوکړه نو بیا دَ کافرانو په قوم باندې ولې غم اوکړم؟

وَقَالَ الْحَسَنُ: ﴿إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ﴾ /هود: ۸۷/: يَسْتَهْزِئُونَ بِهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ. ﴿يَوْمِ الظُّلَّةِ﴾ /الشعراء: ۱۸۹/: إِظْلَالُ الْغَمَامِ الْعَذَابَ عَلَيْهِمْ.

دَ سورت هود آیت: ﴿قَالُوْا یٰشُعَیْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَّتْرُكَ مَا یَعْبُدُ اٰبَآؤُنَاۤ اَوْ اَنْ نَّفْعَلَ فِیْۤ اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِیْمُ الرَّشِیْدُ﴾ [رقم الآیة: ۸۷] هغوی اووئیل اې شعیب! آیا ستا مونځ تاته هم دغه حکم درکوی چه مونږ دا څیزونه پریږدو دَ کوم چه زمونږ پلارانو نیکونو عبادت کولو یا دَ خپلو مالونو نه دَخپل خواهش مطابق معامله اونه کړو. بیشکه تاسو بوج اوچتونکې او نیک چلن یئی. هغوی طنز او تعریض کولوسره شعیب علیه السلام ته حلیم او رشید وئیلې وو او وغرض ئی ددې عکس وو چه ته (نعوذبالله) سفیه او سرکش ئی.[۱]

قوله: وقال مجاهد: لَيْكَةُ الْأَيْكَةُ: دَامام بخاری رحمه الله اشاره دَسورت شعراء آیت ﴿قَالُوْا یٰشُعَیْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَّتْرُكَ مَا یَعْبُدُ اٰبَآؤُنَاۤ اَوْ اَنْ نَّفْعَلَ فِیْۤ اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِیْمُ الرَّشِیْدُ﴾ [رقم الآیة: ۱۷۶] طرف ته ده. (الأیكة) به مجاهد رحمه الله (لیكة) په وزن باندې (لیكة) لوستلو.

قوله: يَوْمِ الظُّلَّةِ: إظلال الغمام العذاب عليهم: دَ سورت الشعراء آیت: ﴿فَكَذَّبُوْهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ یَوْمِ الظُّلَّةِ اِنَّهٗ كَانَ عَذَابَ یَوْمٍ عَظِیْمٍ﴾ [رقم الآیة: ۱۸۹] یعنی قوم شعیب علیه السلام لره دروغ اوګڼل، لهذا دغه خلق دَ سائبان والا دَورځې عذاب راګیر کړل، بیشکه هغه دَ لوئی ورځې عذاب وو. امام بخاری رحمه الله یوم الظلة تفسیر کړې دې چه ددې نه اوریځې دَ سائبان په شکل کښې په هغوی باندې عذاب جوړیدو سره راښکاره کیدل مراد دې.
علامه قرطبی رحمه الله لیکلی دی چه هوا منع کړې شوه سخته ګرمی راوُلیګلې شوه لهذا هغوی کورونه پریخودل او دَونو او جهاړو خواته راجمع شو. بیا الله تعالٰی اوریځ راوُلیګله دَ کومې په سورې کښې چه دَ پناه اخستلو دَپاره یوځائی کښې راجمع شو. کله چه ټول رایوځائی شو نو هم هلته اوسوزولې شو.[۲] په یو بل روایت کښې دی چه دَ اوریځو په راتلوسره په فضاء کښې یخوالې راپیدا شو هغوی ټول دَدې لاندې راجمع شو نو په هغوی باندې اور راوُورولې شو او ټول اوسوزیدل.[۳]

۳۶- باب: قَوْلِ اللهِ تَعَالٰی: ﴿وَاِنَّ یُوْنُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِیْنَ﴾.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت یونس علیه السلام حالات بیانول غواړی. په دې سلسله کښې امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت مطابق دَحضرت یونس علیه السلام دَ حالاتو سره متعلق آیات نقل کړی دی او دَ بعض الفاظو تفسیر ئی کړې دې او بیائی احادیث درج کړی دی.

حضرت یونس علیه السلام: دَحضرت یونس علیه السلام دَ پلار نوم "متّٰی" دې. دَدې نه پورته سلسله دَنسب نه مؤرخینو لاعلمی ښکاره کړې ده. حافظ ابن حجر رحمه الله اعتراف کړې دې چه دَ دَه سلسله نسب سره متعلق هیڅ تحقیقی خبره ماته

---

[۱] عمدة القاري: ۴۳۰/۱۵ وفتح الباري: ۵۵۶/۸.
[۲] الجامع الأحکام القرآن للقرطبي: ۱۷/۱۶ مؤسسة الرسالة.
[۳] عمدة القاري: ۴۳۱/۱۵.

ملاؤ نه شوه.([1]) حافظ عبدالرزاق رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه متّٰی دَ هغه دَ مور نوم دې.([2]) دا قول مردود دې. اصح دادې چه متّٰی دَ هغه دَ والد صاحب نوم دې.([3]) دَباب لاندې دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَ روایت الفاظ (ونسبه إلى أبيه) په دې باندې په صراحت سره دلالت کوي.

دَحضرت یونس علیه السلام پلار متّٰی دَ الله تعالی ډیر بزرگ او نیك بنده وو. دَهغه څوك څوئی نه وو. دَ نارینه اولاد دَهغه ډیر لوئې خواهش وو. چنانچه متّٰی دَ خپلې ښځې سره دَ هغه چینې خواته لاړو په کوم کښې چه حضرت ایوب علیه السلام دَ صحت دَپاره غسل کړې وو. ښځې اوخاوند دواړو په دغه چینه کښې غسل اوکړو. صلاة حاجت ئې اوکړو او دَ الله تعالی نه ئې دعا اوغوښتله چه هغوی ته یو مبارك څوئی ورکړي. الله تعالی دهغوی دعا قبوله کړه او یونس علیه السلام په صورت کښې ئې یو څوئی ورکړو. یونس علیه السلام دَ مور په خیټه کښې وو. دې وخت کښې لاحمل دَ څلورو میاشتو وو چه متّٰی وفات شو.([4])

قرآن مجید حضرت یونس علیه السلام ته ذوالنون (سورة الأنبياء) او صاحب الحوت (سورة الصافات) هم ونیلې دې. دَ ۲۸ کالو په عمرکښې دَ اهلِ نینوی طرف ته دَهغوی دَ اصلاح اوتربیت دَپاره مبعوث کړې شو.([5])

دَحضرت یونس علیه السلام دَ نبوت زمانه اودَ دعوت مقام: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ مؤرخینو په نیز دَحضرت یونس علیه السلام بعثت په هغه زمانه کښې شوې کوم وخت چه په ایران کښې طوائف الملوکی دور وو.([6])

مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه جدید محققینو فارس کښې حکومت په دریو ادوارو کښې تقسیم کړې دې. ① یو دَ حمله سکندرنه وړاندې. ② دویم پارتهوی حکومت یعنې طوائف الملوکی. ③ دریم ساسانی زمانه. رومبې وخت دَ عروج او ارتقاء وخت شمیرلې کیږي اودَ دې شروع تقریباً ۵۵۹ق م نه کیږي چه تقریباً ۳۷۲ ق م، یعنې په دوو صدو باندې ختمیږي او دویم زمانه تقریباً ۳۷۲ق م نه شروع کیږي اودَ ۱۵۰ء پورې رسیږي اودې ته دَ طوائف الملوکی دور ونیلې شی اودې نه پس ساسانی دور حکومت شروع کیږي.([7])

مولانا سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه ددې تحقیق په رڼا کښې دَحافظ ابن حجر رحمه الله دَ روایت مطابق دَ یونس علیه السلام زمانه ۳۷۲ق م نه واخله دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ ولادت په مینځ کښې کیدل پکاردی مګر دا قول په تاریخی نقطه نظر سره غلط دې. ځکه چه مؤرخینو په دې باندې اتفاق دې چه دَ بابلیانو په لاس دَ آشوریانودا مشهور ښار (نینوی) ۶۱۲ق م کښې تباه او برباد شوې وو. دې نه علاوه دَ اهل کتاب روایات هم شهادت ورکوي چه دَحضرت یونس علیه السلام دَزمانې نه پس ۶۹۰ق م کښې کله نینوی دوباره کفر اوشرك، ظلم اوستم شروع کړو نو بیا یو اسرائیلی نبی ناحوم دوباره هغوی پوهه کړل اودَ هدایت او رشد دعوت ئې ورکړو اوکله چه هغوی هیڅ پرواه اونه کړه نودَ نینوی دَ تباهئ پیشنګوئی ورکړه اودَ دې نه اویا کاله پس ۶۱۲ق م کښې نینوی تباه او برباد شوه. لهذا دَ یونس علیه السلام زمانه دَ ۶۹۰ق م نه مخکښې کیدل پکاردی. غالباً دَ شاه عبدالقادر نور الله مرقده دا قول صحیح دې چه یونس علیه السلام دَ حزقیل علیه السلام دَ زمانې سړې دې چنانچه هغه فرمائی: دَحزاقیل دَ دوستانونه وو یونس علیه السلام، ډیر په شوق ئې عبادت اوکړو اودَ دنیا نه جدا شو. حکم اوشو چه دې اولیږه ښار دَ نینوی ته چه مشرکان منع کړی دَ

---

[1]) فتح الباري: ۵۵۷/۸قال ابن حجر رحمه الله: ولم أقف في شيء من الأخبار على اتصال نسبه

[2]) فتح الباري: ۵۵۷/۸وعمدة القاري:۳/۱۶.

[3]) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

[4]) عمدة القاري: ۳/۱۶.

[5]) قصص القرآن: ۵۷۰/۲.

[6]) فتح الباري: ۵۵۷/۸.

[7]) قصص القرآن: ۵۷۳/۲.

بتانو د عبادت نه (۱) نینوی عراق کښې موصل سره نیزدې یو مشهور ښار وو. د دې ځائې د اوسیدونکو د هدایت او رشد دپاره د حضرت یونس علیه السلام ظهور اوشو. (۲) حضرت شاه عبد القادر رحمه الله فرمائی چه د یونس علیه السلام وفات هم په دې ښار کښې شوې او هم دلته د هغه قبر دې (۳)

إلى قوله: ﴿وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ قال مجاهد: مُذنِبٌ. المشحون: الموقر. ﴿فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ﴾ الآية. ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ﴾ بوجه الأرض ﴿وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ۝﴾ من غير ذات أصل: الدُّبّاء ونحوه ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ۝﴾/الصافات: ۱۳۹ - ۱۴۸/. ﴿وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ ۝﴾/القلم: ۴۸/: كَظِيمٌ، وهو مغموم.

د سورت صافات آيات دی: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝ إِذْ أَبَقَ إِلَى الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ ۝ فَسَاهَمَ فَكَانَ مِنَ الْمُدْحَضِينَ ۝ فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ ۝ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ ۝ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ ۝ وَأَنْبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ ۝ وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ۝﴾ (۴)

او يقينا يونس علیه السلام د پيغمبرانو نه وو. کوم وخت چه هغه د ډکې کشتئ طرف ته منډه کړه لاړو، بيا هغه په خسنړې ويستو کښې شريك شو او په خسنړې کښې مغلوب شو، بيا کب هغه يوه نوړئ کړو په داسې حال کښې چه هغه خپل ځان ملامت کولو، نوکه هغه د تسبيح کونکو نه وې نو د کب په خيټه کښې به د هغه ورځې پورې پاتې وو په کومه ورځ چه به مړی ژوندې کولې شی. بيا مونږ هغه په داسې حال کښې په يو ميدان کښې واچولو چه هغه بيمار وو او مونږ په هغه باندې يو خيليدار بوټې راؤټوکولو او مونږ هغه د يو لاك يا دې نه زياتو خلقو طرف ته پيغمبر جوړولو سره ليږلې وو نو هغه خلقو (د عذاب راتلونه وړاندې د عذاب آثار ليدو سره) ايمان راوړو نو مونږ هغوی ته د يوې زمانې پورې د ژوند نه فائده اوچتولو موقع ورکړه.

مفسرينو حضراتو ليکلی دی چه کله اهل نينوی د حضرت يونس علیه السلام تکذيب اوکړو او د هغه په دعوت پورې خنداګانې کولې نو يونس علیه السلام هغوی سره وعده اوکړه چه په دريو ورځو کښې دننه به په تاسو عذاب راځی. کله چه په دغه وعيد سره هم په هغوی کښې د اصلاح آثار پيدا نه شو نو يونس علیه السلام هغوی پريخودل او لاړو. په دريمه ورځ په آسمان باندې توري اوريځې راخورې شوې او پوره ښارئې پټ کړو. په ټولو کښې ويره خوره شوه او يونس علیه السلام پسې لټون شروع کړو. هغوی ته د يونس علیه السلام په صداقت باندې يقين راغلې وو. په تلاش باندې هغه ملاؤ نه شو نو وړو، لويو، ښځو او بوډاګانو ټولو سوال زاری شروع کړه او د ايمان اظهار کولو سره ئې په صدق دل سره توبه اوکړه نو الله تعالى د هغوی نه عذاب اخوا کړو. (۵)

يونس علیه السلام ته د دې صورت حال علم نه وو هغه دا اوګڼړل چه عذاب رانغلو. زه به د هغوی په مخکښې دروغژن شم د هغه ځائې نه اووتلو. د درياب غاړې له لاړو او نورو خلقو سره په کشتئ کښې سور شو. د لږ سفر کولو نه پس کشتئ اودريده نو يونس علیه السلام پخپله اوفرمائيل (إن معكم عبدا أبق من ربه وأنها لا تسير حتى تلقوه) يعنی تاسو سره څوك داسې غلام دې چه د خپل رب د اطاعت نه تختيدلې دې او تاسو خلقو چه ترکومې پورې دغه غلام په سمندر کښې اونه غورزوئی دا کشتئ به روانيږی. نو بيا په خسنړې اچولو باندې اتفاق اوشو چه د چا په نوم

---

۱) قصص القرآن: ۵۷۴/۲ نور او ګورئ: موضح القرآن: ۴۲۷.

۲) قصص القرآن: ۵۲۸/۲.

۳) موضح القرآن: ۴۲۸.

۴) سورت الصافات: ۱۳۹ – ۱۴۸.

۵) د تفصيل دپاره او ګورئ الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۲۱،۱۲۵/۱۵ و تفسير الثعالبي: ۲۴۰/۵-۲۳۹ و زاد المسير في علم التفسير لأبي الفرج ابن الجوزي: ۳۲۲/۶-۳۲۱ و روح المعاني: ۱۹۰/۲۳.

باندې خسنړې راؤخی هغه به دریاب ته غورزولې شی. خسنړې د یونس علیه السلام په نوم باندې راؤوتلو نو یونس علیه السلام اوفرمائیل: (أنا الآبق) او هم پخپله ئې دریاب ته ورټوپ کړو. د الله تعالی په حکم سره هغه یو کب یوه نوړنی کړو (۱)

بزار رحمه الله او ابن جریر رحمه الله یو مرفوع روایت نقل کړې دې چه دغه کب ته الله تعالی حکم ورکړې وو چه (أن لاتخدش له لحما ولاتکسرن له عظما) (۲) یعنی د ده د بدن د یوې حصې غوښه مه خوره اویو هډوکې ئې مه ماته وه. د سورت الأنبیاء آیت دې: ﴿فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ أَن لَّا إِلَٰهَ إِلَّا أَنتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ [رقم الآیة: ۸۷] یعنی کله چه یونس علیه السلام د کب خیټې ته اورسیدو نو په تیارو کښې آواز اوکړو اې زما ربه تا نه سوا بل څوك معبود نشته دې ته پاك ئې. بیشکه زه د ظلم کونکونه یم. د ظلمات نه درې تیارې یعنی د شپې تیاره د سمندر او د کب د خیټې تیاره مراد ده. لکه چه یونس علیه السلام د کب په خیټه کښې هم په تسبیح اوتهلیل کښې مشغول وو. د دې دعا په برکت سره الله تعالی هغه د دې امتحان نه خلاص کړو. کب ته حکم اوشو چه یونس علیه السلام په اوچه باندې واچوه. کله چه کب هغه د دریاب په غاړه باندې قې کړو نو الله تعالی ورته سورې ورکولو د پاره د کدو د بوټی خیلئی راؤټوکوله. کب په خیټه کښې پاتې کیدو د وجې نه هغه کچه شوې وو اود هغوی هینت د یونوی راپیدا شوی بچی، بې ویښتو اوبې وزرو بچی په شان شوې وو. په دې وجه ورته د سورې ضرورت وو (۳) بعض روایاتو کښې راځی الله تعالی یوه چیلئی د هغه د پاره مسخر کړې وه هغه چیلئی به راتله او یونس علیه السلام باندې به ئې پینې څکول اوتله به. (۴)

قال مجاهد: مذنب، المشحون: الموقر: آیت دې ﴿فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ﴾ ملیم معنی ده هغه سړې چه د ملامتیا کار اوکړی. په کوم چه هغه ملامته کړې شی. (۵) مجاهد رحمه الله د دې معنی مذنب کړې ده. یعنی گناهگار. شارح بخاری احمد بن اسماعیل شافعی ثم حنفی رحمه الله فرمائیلی دی چه د مجاهد رحمه الله تفسیر د ادب نه خلاف دې یونبی مرسل ته مذنب وئیل د ادب طریقه نه ده. (۶) د لفظ مشحون تفسیر امام بخاری رحمه الله موقر سره کړې ده یعنی درنه کشتئی. د وقر معنی ده بوج وزن. موقر د دې نه د اسم مفعول صیغه ده. دا تفسیر ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته منسوب دې. (۷)

﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ﴾: بوجه الأرض: آیت دې ﴿فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾ امام بخاری رحمه الله د عراء تفسیر وجه الأرض سره کړې دې. یعنی په مخ د زمکې. عراء میدان اوکولاؤ خائی ته وائی چه د ونو بوټونه خالی وی. (۸)

---

(۱) مصنف ابن أبی شیبة کتاب الفضائل باب ماذکر فیما فضل به یونس بن متی صلی اله علیه وسلم: ۵۴۶/۱۶ رقم الحدیث: ۳۲۵۲۷ إدارة القرآن والعلوم الإسلامیة.

(۲) مسند البزار: ۳۴/۱۵ رقم: ۸۲۲۷ مکتبة العلوم والحکم، تفسر الطبری: ۳۸۵/۶ دار هجر، تفسیر ابن کثیر: ۳۶۷/۵ دار طیبة للنشر والتوزیع تاریخ الأمم والملوک للطبری: ۳۷۷/۱ والجامع لأحکام القرآن للقرطبی: ۱۴/۲۶۶ وما بعده، مؤسسة الرسالة.

(۳) فتح الباری: ۵۵۹/۸ وإرشاد الساری: ۳۶۰/۷.

(۴) إرشاد الساری: ۳۶۰/۷.

(۵) الکوثر الجاری إلی ریاض أحادیث البخاری: ۲۹۷/۶ دار إحیاء التراث العربی بیروت ۱۴۲۹ هجری.

(۶) الکوثر الجاری: ۲۹۷/۶.

(۷) فتح الباری: ۵۵۸/۸.

(۸) فتح الباری: ۵۵۸/۸.

﴿مِن يَقْطِينٍ﴾: مِنْ غَيْرِ ذَاتِ أَصْلٍ: اَلدُّبَّاءُ وَنَحْوُهُ: آیت دې ﴿وَأَنبَتْنَا عَلَيْهِ شَجَرَةً مِّن يَقْطِينٍ﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائیلی دی چه (يقطين) نه مراد هغه ونه ده دکومې چه جرړه نه وی مثلاً کدو وغیره. امام عبیده رحمه الله فرمائی (كل شجرة لا تقوم على ساق فهي يقطين نحو الدباء والحنظل والبطيخ)[1]
یعنی هرهغه ونې ته یقطین ونیلی شی چه په خپله جرړه باندې اودریدې نه شی لکه کدو حنظل مرغونی خربوزه اوختکې وغیره. خو مشهوره هم دغه ده چه آیت کښې (يقطين) نه کدو بوټې مراد دې. دکدو باره کښې په یومرفوع حدیث کښې رسول اکرم ﷺ فرمائی: (وهي شجرة أخي يونس) [2]
﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ ۝ فَآمَنُوا فَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ﴾: اومونږ هغه یو لاکهـ یا دې نه زیاتو کسانو طرف ته لیګلې وو نوهغه خلقو ایمان راوړو نو مونږ هغوی له دیوې زمانې پورې عیش ورکړو. لفظ او کښې مختلف توجیهات دی. امام فراء رحمه الله فرمائی چه دا دبل په معنی کښې دې[3] یعنی مونږ هغه لاکهـ بلکه ددې نه زیاتو کسانو طرف ته لیګلې وو. بعض حضراتو فرمائیلی اودلته د واو په معنی کښې دې. ددې تائید دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما ددې قول نه کیږی. (إنهم كانوا مأة وثلاثين ألف)[4] امام اخفش رحمه الله او زجاج رحمه الله فرمائی: (أو يزيدون في تقديركم)[5]. په دې صورت کښې به او دشك دپاره وی او مطلب به داشی چه هغه خلق دکتونکو داندازې مطابق یو لاکهـ یا دې نه زیات ښکاریدل، یعنی دوی ته شك کیدلو چه دهغوی تعداد یو لاکهـ دې یا ددې نه زیات دې.[6]
شاه عبدالقادر رحمه الله ددې په تفسیر کښې لیکی چه کوم چرې عاقل بالغ ئې شمیرلې نو لاکهـ وو او که تول ئې شامل شمیرلې نو زیات وو، دا الله تعالی ته شك نه دې.[7]
﴿وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ﴾: كَظِيمٌ، وَهُوَ مَغْمُومٌ: دا دسورت قلم آیت دې. خطاب رسول الله ﷺ ته دې چه دکب والا په شان مه کیږه کوم وخت چه هغه (خپل رب ته) آواز اوکړو اوهغه ډیر زیات خفه وو. یعنی ته صبر اوکړه اود یونس عليه السلام په شان تادی مه کوه. (كظيم) نه دامام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه (مكظوم) دمفعول په وزن باندې دې اود (كظيم) په معنی کښې دې کوم چه دفعيل په وزن باندې دې.[8] بیا (كظيم) تفسير ئې په مغموم سره کړې.

[۳۲۳۱]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ، ح حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ

---

[1]) فتح الباری: ۵۵۸/۸.
[2]) عمدة القاری: ۴/۱۶ وفتح الباری: ۵۵۸/۸.
[3]) الجامع لأحكام القرآن للقرطبی: ۱۳۲/۱۵.
[4]) الكوثر الجاری: ۲۹۷/۶.
[5]) الجامع الأحكام القرآن للقرطبی: ۱۳۲/۱۵ الكوثر الجاری: ۲۹۷/۶
[6]) الكوثر الجاری: ۲۹۷/۶.
[7]) موضع القرآن: ۵۸۶ سورة الصافات آیت نمبر: ۱۴۷.
[8]) عمدة القاری: ۵/۱۵.

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ: إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ" زَادَ مُسَدَّدٌ: «يُونُسَ بْنِ مَتَّى» [ص ٥١٣] [٤٣٢٧، ٤٥٢٦] [1]

ترجمه: دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى دى هيڅ يو سړې دې داسې نه وائي چه زه د يونس عليه السلام نه بهتريم. د مسدد رحمه الله په يو روايت كښې يونس بن متي دې، يعنى د والد صاحب طرف ته د نسبت سره.

تراجم رجال

مسدد: دامسدد بن مسرهد اسدى كوفى رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه) لاندې تيره شوې ده. [2]

سفيان: دا مشهور محدث سفيان بن سعيد ثورى رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب علامة المنافق) لاندې تيره شوې ده. [3]

اعمش: دا ابومحمد سليمان بن مهران اسدى كوفى رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. [4]

ابونعيم: دا ابونعيم الفضل بن دكين رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب فضل من استبرأ لدينه) لاندې تيره شوې ده. [5]

ابووائل: دا شقيق بن سلمه اسدى تابعى رحمه الله دې. د دوى تذكره (كتاب الإيمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر) لاندې تيره شوې ده. [6]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دې. د دوى تفصيلى تذكره (كتاب الإيمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده. [7]

[٣٢٣٢] - حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ» [ص ٥١٥] [ر: ٣٠٦٧] [8]

ترجمه: دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى: د يو سړي د پاره مناسب نه دى چه هغه (زما باره كښې) داسې اووائى چه زه د يونس بن متي عليه السلام نه بهتريم. رسول اكرم ﷺ حضرت يونس عليه السلام د هغه د پلار طرف ته نسبت اوكړو.

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً في كتاب التفسير باب قوله: ﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ﴾ رقم: ٤٦٠٣ وباب قوله: ﴿وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ﴾ في سورة الصافات، رقم: ٤٨٠٤ وعند أبى داؤد فى كتاب السنة باب فى التخيير بين الأنبياء رقم: ٤٦٧٠

[2] كشف الباري: ٤٨٨/٤.

[3] كشف الباري: ٢٧٨/٢.

[4] كشف الباري: ٢٥١/٢.

[5] كشف الباري: ٦٦٩/٢

[6] كشف الباري: ٥٥٩/٢.

[7] كشف الباري: ٢٥٧/٢.

[8] مر تخريجه فى نفس الكتاب باب قول الله تعالى: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ﴾ رقم: ٣٣٩٥.

تراجم رجال

حفص بن عمر: دَ دوی تذکره (کتاب الوضوء باب: إذا شرب الکلب فی إناء أحدکم الخ) لاندې اوګورئی.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.(1)

قتادة: دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب من الإیمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه) لاندې تیره شوې ده.(2)

ابو العالیة رفیع بن مهران: هم دَدې کتاب په شروع کښې دَدوی تعارف تیرشوې دې.(3)

ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) خلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.(4)

[٣٢٣٣] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: بَيْنَمَا يَهُودِيٌّ يَعْرِضُ سِلْعَتَهُ، أُعْطِيَ بِهَا شَيْئًا كَرِهَهُ، فَقَالَ: لَا وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ، فَسَمِعَهُ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقَامَ فَلَطَمَ وَجْهَهُ، وَقَالَ: تَقُولُ: وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا؟ فَذَهَبَ إِلَيْهِ فَقَالَ: أَبَا الْقَاسِمِ، إِنَّ لِي ذِمَّةً وَعَهْدًا، فَمَا بَالُ فُلَانٍ لَطَمَ وَجْهِي، فَقَالَ: «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ» فَذَكَرَهُ، فَغَضِبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى رُئِيَ فِي وَجْهِهِ، ثُمَّ قَالَ: "لَا تُفَضِّلُوا بَيْنَ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَيَصْعَقُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ، إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ، ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ أُخْرَى، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ بُعِثَ، فَإِذَا مُوسَى آخِذٌ بِالْعَرْشِ، فَلَا أَدْرِي أَحُوسِبَ بِصَعْقَتِهِ يَوْمَ الطُّورِ، أَمْ بُعِثَ قَبْلِي، وَلَا أَقُولُ: إِنَّ أَحَدًا أَفْضَلُ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى" [ص ٥١٦] [ر: ٢٢٨٠](5)

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه یوځل یو یهودی دَ خرڅ دَ پاره خلقوته خپل سامان خودلو هغه ته دَ هغه دَ سامان چه کوم قیمت ورکړې شو هغه په دغې راضی نه وو. په دې باندې هغه اووئیل چه هیڅ کله نه، په هغه ذات قسم! چاچه موسیٰ علیه السلام دَ ټولو انسانانونه بزرګ ګرخولې دې. دا جمله یو انصاری صحابی رضی الله عنه واوریده هغه پاسیدو او دغه یهودی نی په مخ باندې یوڅپیړه اووهلو او وئی وئیل دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم په موجوګئی کې ته داسې قسم خورې. په دې باندې یهودی دَحضورپاک په خدمت کښې حاضرشو اوونی وئیل اې ابوالقاسم! زما مسلمانانوسره دَ امن اوصلح عهدوپیما دې. بیا دَ فلانکی سړی به څه حال وی چه مسلمان دې او هغه زه په مخ په څپیړه باندې اووهلم؟ هغه چه وجه بیان کړه نو حضورپاک غصه شو بیائی اوفرمائیل دَ الله تعالیٰ په انبیاؤ کښې خپل مینځ کښې یو له په بل باندې فضیلت مه ورکوئی. کله چه شپیلئی پو کوهلې شی نو دَ آسمان او زمکې ټول مخلوق باندې به بې هوشی راشی سوا دَهغوی نه څوک چه الله تعالیٰ غواړی (په هغوی به بې هوشی نه راځی) بیا

---

1) کشف الباري: ٦٧٨/١.

2) کشف الباري: ٣/٢.

3) ص: ٧٦.

4) کشف الباري: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢

5) مرتخریجه فی الخصومات باب مایذکر فی الإشخاص والخصومة بین المسلم والیهود، رقم: ٣٤١١.

به په دویم خل شپیلنی پو کوهلې شی او ټول به اول به ما او چتولې شی لیکن زه به گورم چه موسی علیه السلام به عرش نیولې ولاړ وی اوس ما ته معلومه نه ده چه دانی هغه ته د کوه طور د بې هوشنی بدله ورکړې وه یا زما نه هم اول د ده بې هوشی ختمه کړې شوې وه. او زه خو دا هم نه وایم چه یو کس د یونس بن متی نه افضل دې

تراجم رجال

یحیی: دا ابوزکریا یحیی بن عبدالله بکیر القرشی المخزومی رحمه الله دې. د دوی تذکره وړاندې تیره شوې ده (۱)

اللیث: دا ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې. د دوی تذکره وړاندې تیره شوې ده (۲)

عبدالعزیز بن ابی سلمة: د دوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. (۳)

عبدالله بن الفضل: دا حضرت عبدالله بن الفضل بن العباس بن ربیعه بن الحارث بن عبدالمطلب بن هاشم مدنی رحمه الله دې دوی د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه، نافع بن جبیر بن سلمه، امام اعرج، ابوسلمه بن عبدالرحمن، سلیمان بن یسار او عبیدالله بن ابی رافع رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کړې دې او د دوی نه امام مالک، موسی بن عقبه، عبید الله بن عمر، عبدالرحمن بن ثابت بن ثوبان، عبدالعزیز بن عبدالله بن ابی سلمه، ابواسحاق، زیاد بن سعد، ابواویس، صالح بن کیسان او امام زهری رحمهم الله د حدیث روایت کوی (۴) صالح بن کیسان رحمه الله او امام زهری رحمه الله دواړه حضرات د حضرت عبدالله بن الفضل د زمانې وو. (۵)

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دې. د دې دواړو حضراتو تذکره (کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان) لاندې تیره شوې ده. (۶)

ابوهریرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې. د دې پورته ذکرشوو ټولو رواة حالات ماقبل کښې تیرشوی دی. (۷)

[۳۲۳۴]- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ: أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى" [ص ۵۱۸][۴۳۲۸، ۴۳۵۵، ۴۵۲۷] (۸)

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی د یو سړی د پاره دا ونیل مناسب نه دی چه زه د یونس بن متی علیه السلام نه افضل یم

تراجم رجال

ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې د دوی تذکره (کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم) لاندې تیره شوې ده. (۱)

---

(۱) کشف الباری: ۳۲۳/۱.

(۲) کشف الباری: ۳۲٤/۱.

(۳) کشف الباری: ۵۱۸/٤.

(۴) شیوخ او تلامذه د تفصیل د پاره اوگورئی: تهذیب الکمال: ۴۳۲-۴۳۳/۱۵ تهذیب التهذیب: ۳۵۷-۳۵۸/۵.

(۵) المصدر السابق.

(۶) کشف الباری: ۱۰-۱۱/۲.

(۷) کشف الباری: ۶۵۹/۱.

(۸) والحدیث مرتخریجه فی الحدیث السابق.

شعبة دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده) لاندې تیره شوې ده.[2]

سعد بن ابراهیم دَ دوی تذکره (کتاب الوضوء باب الرجل یوضئ صاحبه) لاندې اوګورئ.

حمید بن عبدالرحمن داحمید بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الایمان باب تطوع قیام رمضان من الایمان) لاندې تیره شوې ده کشف الباري ۶۵۹/۲.

ابوهریره دا صحابی رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي. دَدې پورته ذکرشوو ټولو رواة حالات ماقبل کښې تیرشوی دی.[3]

شرح احادیث

دَحضرت موسیٰ علیه السلام دَتذکره په ضمن کښې خودلې شوې وو چه تفضیل بین الأنبیاء دَ قرآنی نص نه ثابت دی دغه شان پخپله رسول الله ﷺ ته دَ وحی په ذریعه خودلې شوې وو چه تاسو افضل البشر او دَ ټولو انبیاؤ سردار یئی یوښکاره کتونکی سړې دا سوال کولې شی چه کله حضورپاك ته دَافضل البشر کیدو خبر دَ اول نه ورکړې شوې وو نو بیا حضورپاك په نورو انبیاء کرامو باندې دَ خپل افضلیت نه ولې نهی کوی؟

شارحین حضراتو دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې دی کوم چه دَ موسیٰ علیه السلام دَ تذکرې په ضمن کښې تیر شوی دی. حقیقت دادې چه رسول اکرم ﷺ دَحضرت یونس علیه السلام ذکر په دې خصوصیت او اهتمام سره څکه اوفرمائیلو چه دَهغوی په حالات او واقعات کښې دَ بشری تقاضو لاندې کیدونکې لغزش ذکر راغلې دې چه هغه دَ بدنامئی دَ ویرې دَ تادئی مظاهره کولو سره خپل قوم پریخودو لاړو اوخپل نفس نی ملامت کولو دغه شان رسول اکرم ﷺ ته ﴿وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ﴾ دَ یونس علیه السلام په شان دَ بې صبرئی اوتادئی فیصله کولو نه دَ منع کیدو تلقین لوکړې شو. په دې واقعاتو سره دَحضرت یونس علیه السلام په شان اقدس کښې دَ تنقیص شائبه شان پیدا کیدې شوه په دې وجه حضورپاك په اوچته طریقه کښې دَ حضرت یونس علیه السلام شان ښکاره کړو دې دپاره چه دَتنقیص دَ اړخ راوتلو ټولې لارې ختمې شی او دَهغوی دَحالاتو مطالعه کونکی په زړه کښې یو ذره برابر منفی خیال پیدا نه شی.[4]

اولنې روایت دَ ابن مسعود رضي الله عنه نه نقل دې په هغې کښې رسول اکرم ﷺ اوفرمائیل (لایقولن أحدکم إنی خیر من یونس) یعنی څوك دې داسې نه وائی چه زهٔ دَ یونس علیه السلام نه بهتر یم. امام بخاری رحمه الله اوفرمائیل چه دَ مسدد رحمه الله په روایت کښې دَ ابن متی اضافه ده. دویم روایت دَابن عباس رضي الله عنهما دې (ماینبغی لعبد أن یقول إنی خیر من یونس بن متی ونسبه إلی أبیه) یعنی یوبنده له داسې نه دی وئیل پکار چه زهٔ دَ یونس بن متی نه بهتریم بیا حضورپاك یونس علیه السلام ته دهغهٔ دَ پلار نسبت ورکړو.

امام طحاوی رحمه الله په روایت کښې اضافه هم ده. (أنه سبح الله فی الظلمات)[5] مطلب دادې چه ماته په یونس علیه السلام باندې څکه فضیلت مه راکوئی چه هغه په تیاروکښې دَالله تعالی تسبیح کړې. حافظ ابن حجر رحمه الله وائی چه په دې جمله

---

[1] کشف الباري: ۱۵۹/٤.

[2] کشف الباري: ۶۷۸/۱.

[3] کشف الباري: ۶۵۹/۲.

[4] فتح الباري: ۵۵۸/۸ وعمدة القاري: ۵/۱۶.

[5] مشکل الآثار للطحاوي: ۴۷/۳ بیان مشکل ما روی عن رسول الله ﷺ من نهیه أن یقال: هو خیر من یونس بن متی.

سره دَجهت خیریت طرف ته اشاره مقصود ده چه یونس علیه السلام ته په تیارو کښې دَالله تعالی دَ ذکر او تسبیح یوداسې فضیلت حاصل دې چه بل چاته حاصل نه دې.[1]

قوله: ونسبه إلى أبيه: اشارتًا په هغه حضراتو باندې رد دې چه وائي متّی دَ یونس علیه السلام دَ مور نوم دې. تفسیر عبدالرزاق کښې نقل دی چه متی دَحضرت یونس علیه السلام دَ مور نوم دې مګر دا قول دَ ابن عباس رضی الله عنهما په مذکوره بالا روایت سره مردود کیږی او هم دغه صحیح دې.[2] محدث عبدالرزاق رحمه الله نه علاوه علامه مناوی رحمه الله هم متی دحضرت یونس علیه السلام دمور نوم ګرځولې دې. هغه فرمائی چه سوا دَ حضرت یونس علیه السلام هیڅ یو نبی دَ خپلې مور په نسبت سره مشهور نه دې.[3] راجح دادی چه متّی نی دَپلار نوم دې.

۳۷- باب: ﴿وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾

يَتَعَدَّوْنَ يُجَاوِزُونَ فِي السَّبْتِ ﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا﴾ شَوَارِعَ، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾/الأعراف: ۱۶۳–۱۶۶/. پوره آیت دادې: ﴿وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُم بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته خطاب دې چه تاسو دَدغه (یهودیانو) نه د دغه کلی والو دَحال پوښتنه اوکړئی، کوم چه دریاء شور یعنی تریو دریاب سره نیز دې آباد وو. کله چه هغوی دَ هفتې په معامله کښې دَحد نه تیر شو کله چه به هغوی له کبان دَهفتې په ورځ د اوبو دَ سرد پاسه راتلل او په کومه ورځ چه به هفته نه وه نو نه به راتلل مونږ په هغوی داشان امتحان اوکړو، خکه چه هغوی نافرمانه وو.

بنواسرائیل چه څومره سرکش او نافرمانه وو هم هغه شان په هغوی باندې قسم قسم ازمیښتونه هم راتلل هغوی دَ هفتې په ورځ دَ کبانو دَ ښکار نه منع کړې شوې وو او هغوی داسې په ازمیښت کښې واچولې شو چه په هغه ورځ به دَ سمندر دَ اوبو دَ پاسه دَ کبانو سیلونه تیریدل او ښکاریدل به. چنانچه هغوی دا حیله اختیار کړه چه دَ هفتې نه یو ورځ وړاندې یا دَ هفتې په ورځ په دریاب کښې جالونه خواره کړل په جال کښې به کبان اونختل نو دَ اتوار په ورځ به دې ویناکولو سره کبان راویستل چه دا پخپله په جال کښې اینختی دی دا خو مونږ ښکار کړې نه دی.[4] دغه شان به بنی اسرائیلو دَ هفتې په ورځ دَ الله تعالی په حکم کښې تجاوز کولو. پورتنی آیت کښې: ﴿إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ﴾ نه هم دَ دغه تجاوز طرف ته اشاره ده.

قوله: شُرّعاً: شوارع: شُرّعا دَ شارع جمع ده اودا دَ شَرَعَ نه ماخوذ دې چه دَ أَشْرَفَ په معنی کښې دې. یعنی هغه کبان به دَ اوبو دَ سرد پاسه په کثرت سره اخوا دیخوا ګرځیدل دوه آیاته پریخودو سره په وړاندې آیت کښې دی: ﴿فَلَمَّا

[1] فتح الباری: ۵۵۸/۸.
[2] تفسیر عبدالرزاق: ۱۸۱/۲ دارالکتب العلمیة، فتح الباری: ۵۵۷/۸.
[3] فیض القدیر: ۴۸۳/۴ رقم الحدیث: ۶۰۳۰ دارالمعرفة.
[4] فتح الباری: ۵۶۰/۸.

﴿عَتَوْا عَمَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾[1] یعني بیا چه کله هغوی په دغه کارکښې دَحد نه وړاندې شو دکوم نه چه منع کړې شوې وو نو موږ هغوی ته حکم ورکړو چه ذلیل کیدونکې بیزوګان شئ. دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روایت کښې دی دَ هغوی خوانان بیزوګان او بوډاګان خنزیران جوړ کړې شو.[2] دَدې عذاب نه پس هغوی څه موده ژوندی پاتې کیدونه پس بیا مړه شو.[3]
په آیت کښې چه دَ کوم کلی ذکر راغلې دې دَهغې نه کوم یو کلې مراد دې؟ په دې سلسله کښې دَ مفسرینو اقوال مختلف دی. خو دَ جمهورو قول دادې چه دې نه ایله مراد دې.[4] دا هغه کلې دې چه دَ مصر نه دَ مکې په لار راتلونکو حاجیانو په لار کښې راځي.
امام بخاري رحمه الله دَ باب لاندې دَ اصحاب الایکه قصې سره متعلق څه مسند روایت نه دې نقل کړې. البته محدث عبدالرزاق رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما یو حدیث او امام مالك رحمه الله دَ یزید بن رومان رحمه الله یو روایت نقل کړې دې. مګر دَ محدث عبدالرزاق رحمه الله روایت کړې شوې روایت په سند کښې یو راوي مبهم دې او دَامام مالك رحمه الله په روایت کښې معضل دې. روایت دادې چه کله دغه خلقو دکبانو په ښکار کښې دا حیله اختیار کړه چه دَ هفتې په ورځ به نی جال خور کړو او دَ اتوار په ورځ په جال کښې اینختې دَ هغه کبانو ښکار به نی کولو نو په هغوی کښې څه خلقو دغه حیله باز منع کړل او یوې ډلې دا اوونیل چه دوی په خپل حال باندې پریږدئ. بیا چه کله یوه ورځ سحر شو نو خلقو ته هغه حیله باز نه ښکاریدل په کوم چه خلقو یو سړې ته اوونیل چه پاس اوخیژه اوګوره چه هغه خلق چرته لاړل. کله چه هغه سړې په چت باندې ختو سره اوکتل نو هغوی ټول بیزوګان جوړ شوی وو خلق دَ ته داخل شو او هغوی ملامته کول او چاچه منع کړې وو هغوی وئیل: (ألم نقل لكم، ألم ننهكم؟) یعني ولې موږ تاسو منع کړې نه وئ؟ هغوی په سرونو سره اشاره کولو سره دَخپل جرم اعتراف کولو. هم دغه روایت دَحضرت قتاده رحمه الله نه هم نقل دې.
ابن ابی حاتم رحمه الله دَ مجاهد په طریق سره دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی دی چه اصحاب السبت دَ صورتونو مسخ کیدو نه پس ډیرکم ژوندی پاتې شو بیا هلاك کړې شو. ابن جریر رحمه الله دَ عوفي رحمه الله په طریق سره دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړی چه اصحاب السبت کښې چه کوم خوانان وو هغوی بیزوګان جوړ کړې شو او کوم چه بوډاګان وو هغه خنزیران جوړ کړې شو.[5]

دَ سیاق اوسباق سره دَ باب مناسبت: په ظاهره په دې باب باندې اشکال وارد کیږي چه دَ ایله یا اهل ایله دَ حضرت یونس علیه السلام سره څه تعلق دې چه په دې باندې امام بخاري رحمه الله باب قائم کړې دې؟
دَدې باب لاندې حافظ ابن حجر رحمه الله دَدې اعتراض جواب صراحتًا یا اشارتًا نه دې ورکړې. خو دَ فتح الباري مقدمه هدی الساري کښې هغوی دَدې جواب ورکړې دې چه دَحضرت یونس علیه السلام نه تسامح او غلطي اوشوه نو هغه نی دَ کب نوړنی جوړولو سره دَ امتحان او ازمیښت نه تیر کړو اوهغه دَ امتحان دَ دې ډیرې سختې مرحلې نه کامیاب اوکامران راواپس شو. بیا هم په دغه مناسبت سره دَحضرت یونس علیه السلام حالاتو په ضمن کښې امام بخاري رحمه الله دَ اهل ایله تذکره اوکړه چه هغوی هم دکبانو په ذریعه په امتحان کښې واچولې شو، نو چه دَ ایله کومو خلقو دَ صبر او استقامت نه کار واخستو هغوی دَ یوم السبت دَ ورځې دَ کبانو دَ ښکار نه منع شو نو په

---

[1] [الأعراف: ١٦٧]
[2] فتح الباري: ٥٦٠/٨ وعمدة القاري: ١٦/٨ وإرشاد الساري: ٢٦٣/٧.
[3] فتح الباري: ٥٦٠/٨.
[4] أنوار التنزيل وأسرار التأويل للإمام البيضاوي: ٣٦٤/١ وفتح الباري: ٥٥٩/٨.
[5] فتح الباري: ٥٦٠/٨.

نتیجه کښې کامیاب شو او د الله تعالی د عذاب نه محفوظ پاتې شو. او کومو خلقو چه صبر اونه کړو هغوی په دغه امتحان کښې ناکام شو او د الله تعالی د حکم نافرمانی کولو سره ئې د کبانو ښکار اوکړو او په عذاب کښې راګیر کړې شو او هلاك او برباد کړې شو.[1]

د شیخ الحدیث مولانا محمدزکریا رحمه الله رائې شیخ الحدیث مولانازکریا رحمه الله فرمائی د دې باب مناسبت د حضرت یونس علیه السلام د تذکره سره نه دې بلکه د دې مناسبت وړاندې باب سره دې کوم چه د حضرت داؤد علیه السلام په تذکره باندې مشتمل دې ځکه چه د مفسرین کرام په نیز آیت کښې د اهل ایله چه کومه واقعه بیان کړې شوې ده هغه د حضرت داؤد علیه السلام د نبوت په زمانه کښې پیښه شوې ده. په دې وجه د حضرت داؤد علیه السلام تذکره سره د دې مناسبت ظاهر دې. والله اعلم.[2]

۳۸- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی: ﴿وَاٰتَيْنَا دَاوٗدَ زَبُوْرًا﴾/النساء: ۱۶۳/.

د ترجمة الباب مقصد د دې باب نه د حضرت داؤد علیه السلام د حالاتو شروع کیږی وړاندې نور ابواب هم د هغوی په حالاتو باندې قائم کړې شوی دی. دلته امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړی چه حضرت داؤد علیه السلام صاحب رسالت پیغمبر وو او هغه ته زبور ورکړې شوې وو.[3]

د جمهور مؤرخینو په نیز حضرت داؤد علیه السلام اسرائیلی وو او د یهوذا د نسل نه وو او د هغوی سلسله نسب داده: داؤد بن ایشار بن عوید بن عابر بن سلمون بن نحشون بن عویناذب بن ارم بن حصرون بن فارص بن یهوذ ابن یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم.[4]

حلیۀ مبارکه: محمد بن اسحاق رحمه الله د وهب بن منبه رحمه الله نه د حضرت داؤد علیه السلام حلیه مبارکه داسې نقل کړې ده: ټیټ قد، آسمانی رنګې سترګې، په بدن باندې ویښته د یرکم د مخ اوبشر نه ئې طهارت د قلب او نفاست طبع ښکاره کیدل.[5]

الله تعالی هغوی ته نبوت او رسالت سره حکومت او سلطنت هم ورکړې. هم د دغه دوو نعمتونو ذکر د قرآن مجید کښې په دې آیت کښې راغلې دې: ﴿وَاٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهٗ مِمَّا يَشَآءُ﴾ الله تعالی هغوی ته حکومت او حکمت (نبوت) ورکړو او په خپله مرضئ چه څه غوښتل ورته ئې اوخودل.

د حضرت آدم علیه السلام نه پس ټولو انبیاء کرامو کښې صرف هم دوی ته د خلیفة الله لقب ورکړې شو. د سورت ص آیت دې: ﴿يٰدَاوٗدُ اِنَّا جَعَلْنٰكَ خَلِيْفَةً فِى الْاَرْضِ﴾ داؤد علیه السلام په شروع کښې د طالوت په فوج کښې د یو سپاهی په حیثیت سره شامل شوې وو. بیا په جنګی معرکو کښې غیرمعمولی شجاعت او فتوحات کښې ښکلې کارکردګی کولو په سبب قبیله یهوذا هغوی خپل بادشاه منتخب کړو او د دوو کالو د کشمکش نه پس نورو قبیلو هم په اتفاق سره د هغوی بادشاهی اومنله. تر اووه کالو پورې هبرون (موجوده الخلیل) د خپل حکومت مرکز اوساتلو دې نه پس یروشلم د دښمنانو د قبضې نه ویستو سره خپل دارالحکومت جوړ کړو. خپل خواؤشا حکمرانان ئې مسخر او مغلوب کولو سره د حکومت پولې ښه خورې کړې.[6]

---

[1]) هدی الساری: ۶۶۲ الفصل العاشر، ذکر مناسبة الترتیب المذکور بالأبواب المذکورة إلخ، دارالسلام.

[2]) الکنز المتواری: ۳۷۹/۱۳.

[3]) عمدة القاری: ۵/۱۶.

[4]) البدایة والنهایة: ۱۱/۲.

[5]) البدایة والنهایة: ۱۱/۲ نور اوګورئ: قصص القرآن: ۴۳۳/۲.

[6]) قصص القرآن: ۴۲۵/۲.

دنیاوی شان شوکت او وقار او عزت سره د الله تعالی د وحی نزول او د لارخودنی د هغوی هیبت او عظمت نور هم زیات کړي وو رعایا ته یقین وو چه څه معامله وی که هغه سخته وی او نه حل کیږی یا په دروغو ونیلو سره پوره خبره کمه کوو زده پیش کړي شی نو د الله تعالی وحی د هغه لارخودنه کوی او د معاملي حقیقت هغوی ته ښکاره کولې شی حافظ ابن کثیر رحمه الله د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما یو روایت نقل کړي دي چه یوځل دوو کسانو د یو غوښی په معامله کښي حضرت داؤد علیه السلام ته حاضر شو دواړه د دي د ملکیت دعوی کوله او هریو بل ته غاصب ونیلي حضرت داؤد علیه السلام فیصله بلي ورځي پوري اوزنده وله او په دویمه ورځ ئی مدعی ته اوونیل چه د شپي الله تعالی په ما باندي وحی نازل کړه چه ته قتل کړي شی په دي وجه ته صحیح او نیغه خبره اوکړه مدعی اوونیل زما بیان خو قطعاً حق او صداقت باندي مبنی دي لیکن د دي واقعي نه وړاندي ما دي مدعی علیه پلار له دهوکه ورکولو سره قتل کړي وو دي اوریدو سره حضرت داؤد علیه السلام هغه قصاصاً قتل کولو حکم ورکړو (۱)

د الله تعالی د وحی د دي قسم واقعاتو دوجي نه سرکش او متمرد خلق په تور هم مغلوب وو د عدل او انصاف د وجي نه په معاشره کښي سکون او امن وو د سلطنت په حدود کښي د حضرت داؤد علیه السلام د هیبت او ویري نه وران کارو د بغاوت او فساد کولو حوصله نه شوه کولي

دحکومت موده او وفات: سنن ترمذی او مسند احمد کښي د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دي چه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی دی چه عالم بالا کښي کله چه د حضرت آدم علیه السلام د شا نه د هغوی ذریت رابهر کړي شو د هغه مخي ته پیش کړي شو نو هغه د یو بنانسته پرقیدونکی تندی والا سړي لیدو سره عرض اوکړو پروردګار دا څوك دي؟ جواب ورکړي شو ستا په اولاد کښي ډیر روستو راتلونکي هستی داؤد دي حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو د دهٔ عمر څومره مقرر کړي شوي دي؟ اوفرمائیلي شو شپیته کاله حضرت آدم علیه السلام عرض اوکړو زه د خپل عمر څلویښت کاله دي خوان ته ورېخښم کله چه د آدم علیه السلام د وفات وخت راغلو نو آدم علیه السلام ملك الموت ته اوونیل چه اوس خو لا زما عمر څلویښت کاله باقي دی د اجل فرښتي اوونیل تاسو نه هیره شوي تاسو دوعره حصه د عمر خپل یو خوئی داؤد ته ورېخښلي دي (۲)

د دي روایت نه معلومه شوه چه د حضرت داؤد علیه السلام عمر سل کاله شو د تورات په باب سلاطین او تواریخ کښي دی چه حضرت داؤد علیه السلام په اسرائیلیانو باندي څلویښت کاله حکومت کړي (۳) جعفر بن محمد رحمه الله وائی چه حضرت داؤد علیه السلام اویا کاله حکومت کړي حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه د حضرت داؤد علیه السلام انتقال ناڅاپی سبت

---

[۱]) البداية والنهاية: ۱۳/۲ وقصص القرآن: ۴۳۵/۲.

[۲]) قال الترمذي حدثنا عبدالله بن حميد، حدثنا أبونعيم حدثنا هشام بن سعد عن زيد بن أسلم عن أبى صالح عن أبى هريرة – رضى الله عنه – قال: قال رسول الله ﷺ: لما خلق الله آدم مسح ظهره فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها من ذريته إلى يوم القيامة. وجعل بين عينى كل إنسان منهم وبيضا من نور. ثم عرضهم على آدم فقال: أى رب من هؤلا؟ قال: هؤلاء ذريتك. فرأى رجلا منهم. فأعجبه وبيض مابين عينيه فقال: أى رب من هذا؟ قال: هذا رجل من آخر الأمم من ذريتك يقال له داؤد. قال: رب وكم جعلت عمره؟ قال: ستين سنة قال: أى رب زده من عمرى أربعين سنة. فلما انقضى عمر آدم جاء د ملك الموت قال: أولم يبق من عمرى أربعون سنة؟ قال: أولم تعطها ابنك داؤد؟ قال فجحد. فجحدت ذريته ونسى آدم فنسيت ذريته. وخطئ آدم فخطئت ذريته. أخرجه الترمذي فى تفسير القرآن باب :۸ رقم: ۳۰۷۶ ومن سورة الأعراف، وأحمد في مسنده: ۲۹۹/۱.

[۳]) قصص القرآن: ۴۵۵/۲.

(هفتې) په ورځ اوشو. هغه دَ هفتې په ورځ دَ معمول په عبادت کښې مشغول وو اودَ مرغانو سيل وزرې خورې کړې په هغه باندې سورې کړې ووچه ناڅاپې په دغه حالت کښې وفات شو. (١)

الزُّبُرُ الْكُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ كَتَبْتُ. ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾. قَالَ مُجَاهِدٌ: سَبِّحِي مَعَهُ ﴿وَالطَّيْرَ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۝ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ، وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَفْصِمَ ﴿وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ۝﴾ /سبأ: ١٠-١١/.

قوله: الزُّبُرُ الْكُتُبُ، وَاحِدُهَا زَبُورٌ، زَبَرْتُ: كَتَبْتُ. زبور په حضرت داؤد عليه السلام باندې دَ نازليدونکې آسمانى صحيفې نوم دې. دَ اکثر ائمه تفسير په نيز دا دَ الله تعالى دَ تحميد تمجيد اوداؤد عليه السلام دَ دعاګانو اومناجات مجموعه وه او په دې کښې احکام او نواهى نه وو. چنانچه علامه بغوى رحمه الله معالم التنزيل کښې فرمائى: يعنى زبور هغه کتاب دې چه الله تعالى حضرت داؤد عليه السلام ته خودلې وو. دا صحيفه ١٥٠ سورتونو مجموعه وه اودې ټول مضامين دعا، تحميد تمجيد او ثناء باندې مشتمل وو. په دې کښې حلال حرام او فرائض اوحدود نه وو. (٢)

الزُّبُرُ الْكُتُبُ: دا دَ زبور جمع ده اودَ دې معنى ده کتابونه. چنانچه دَ زبرت معنى ده کتبت. حضرت قتاده رحمه الله اومجاهد رحمه الله غوندې ائمه دَتفسير رائې هم دا ده چه زُبُر دَ كُتُب په معنى کښې دې. امام راغب اصفهانى رحمه الله فرمائى: (وكل كتاب غليظ الكتابة يقال له زَبُور، وخصّ الزبور بالكتاب المنزل على داؤد عليه السلام: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ [الإسرا: ٥٥]، ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ﴾ [الأنبياء: ١٠٥]، وقيل: بل الزّبور كل كتاب صَعُب الوقوف عليه من الكتب الإلهية، قال ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ [الشعراء: ١٩٦]، قال: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ [آل عمران: ١٨٤]، ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ [القمر: ٤٣]، وقال بعضهم: الزبور اسم للكتاب المقصور على الحكم العقلية دون الأحكام الشرعية، والكتاب لما يتضمّن الأحكام والحكم ويدلّ على ذلك أن زبور داؤد عليه السلام لا يتضمّن شيئًا من الأحكام.) (٣)

يعنى هر هغه کتاب دکوم کتابت چه غليظ وى هغه ته زبور وئيلې شى. خو زبور په داؤد عليه السلام باندې نازليدونکى کتاب دَپاره خاص کړې شوې دې لکه چه ارشاد دې: ﴿وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾ يوقول دادې چه دَ الله تعالى په کتابونوکښې په هرهغه کتاب باندې دَ زبور اطلاق کيږى په کوم باندې چه پوهيدل ګران وى. ارشاد دې: ﴿وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ۝﴾ اودا ليکلې شوى دى دَ پخوانو په کتابونوکښې، نور فرمائى: ﴿وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ۝﴾ او ﴿أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ ۝﴾ آيا ستاسو دَپاره په کتابونوکښې نجات ليکلې شوې دې؟ بعض حضراتو فرمائيلى زبور دَهغه کتاب نوم دې په کوم کښې چه صرف عقلى حکمتونه وى اواحکام شرعيه نه وى او کتاب هغې ته وائى کوم چه په حکمونو اوحکمتونو دواړو باندې مشتمل وى. په دې باندې دليل دادې چه دَحضرت داؤد عليه السلام په زبور کښې يوهم حکم نشته دې.

---

(١) قصص القرآن: ٤٥٦/٢.

(٢) داخبره دې واضحه وى چه دَموجوده زبور هم ١٥٠حصې دى کوم ته چه دَاهل کتاب په اصطلاح کښې مزبور وئيلې شى مګر داهغه اصل زبور نه دې کوم چه په حضرت داؤد عليه السلام باندې نازل شوې وو. بلکه محرفين اهل کتاب دَدې په اکثر مضامينو کښې بدلون کړې دې. موجوده زبور هم په دې تحريف باندې يو ښکاره شهادت دې. دَکوم په بعض مضامين باندې دَ داؤد عليه السلام نوم درج دې نو په بعض باندې دَ فورح نوم ليکلې دې کوم چه دَنغمې ويونکو استاذ وو او په بعض باندې دَ نورو خلقو نومونه دى. په دې کښې دَداسې قصو اوکهانو تذکره هم ملاويږى کومې چه دَحضرت داؤد عليه السلام نه په سونو کلونو پس پېښې شوې دى. اوګورئى لغات القرآن: ١٣٠/٣.

(٣) مفردات الأصفهاني، ص: ٢٣٦.

داؤد علیه السلام سره دَ غرونو او مرغانو دَتسبیح بیان: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا ۖ يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ﴾ یعنی داؤد علیه السلام ته مونږ دَخپل طرف نه لوئی نعمت ورکړې وو (چنانچه مونږ غرونوته حکم ورکړې وو چه) اې غرونو داؤد علیه السلام سره بار بار تسبیح کوئی. یعنی چه کله داؤد علیه السلام په ذکر کښې مشغول وی نو تاسو هم هغه سره شامل کیږئی.

أوِّبِي: دَ تأویب نه مشتق دې، یعنی دوباره کول او راګرځول. امام بخاری رحمه الله دَحضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کولوسره دَدې تفسیر سبحی سره کړې دې، یعنی تسبیح کوئی. دَحضرت داؤد علیه السلام آواز ډیر خوږ وو او په خوږ آواز کښې به ئې دَ الله تعالی تسبیح اوتحمید کولو. الله تعالی غرونو او مرغانوته هم حکم ورکړې وو چه تاسو هم صرف په زبان حال سره نه بلکه په زبان قال سره ده سره په یوځائې زما تسبیح کوئی. کله چه به په خوند او سرور کښې دَحضرت داؤد علیه السلام دَ ژبې نه دَ الله تعالی تسبیح او تهلیل نه ګویا کیدلې نو مرغئې اوغرونه یوازې نه بلکه امام رازی رحمه الله وائې چه لوئی واړه کانړی ټول به هغه سره په تسبیح او ثناء کښې مشغول کیدل (۱)

﴿وَالطَّيْرَ ۖ وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ أَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ﴾ الدُّرُوعَ او الوتونکو مرغوته هم دغه حکم وو (چه هغه سره یوځائې زما تسبیح بیان کړئی) او مونږ دَهغه دَپاره اوسپنه نرمه کړې وه دې دَپاره چه کولاؤ زغرې جوړې کړی.

لفظ جبال تقدیراً منصوب دې لهذا الطّیر په محل جبال باندې معطوف کیدو دَ وجې نه منصوب دې. علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی چه والطیر مفعول معه کیدو دَ وجې نه منسوب دې او دَ ابن هشام رحمه الله دا وینا چه: په قرآن کریم کښې دَ مفعول معه هیڅ یو مثال نه وینم صحیح نه ده، بلکه په قرآن کریم کښې دَدې مقام نه علاوه هم په څو مقاماتوکښې مفعول معه وارد دې.(۲)

په دې آیت کښې دَ داؤد دَ دویمې معجزې بیان دې چه دَهغه دَپاره اوسپنه موم یا دَ اوړو په شان نرمه کړې شوې وه. په لاس کښې به ئې اوسپنه اخستله او تار په شان به ئې تاوولې دې نه چه به ئې څه غوښتل جوړول به ئې، نه به دَ اور او ګرمولو ضرورت پیښیدو اونه دَ ستك وغیره یا نورو آلاتو.

سابغات دَموصوف محذوف دروعاً صفت دې. أي: دروعاً سابغات.(۳) یعنی کولاؤ او ارتې زغرې دی. امام بخاری رحمه الله په الدروع سره اشاره اوکړه چه سابغات نه ارتې اوکولاؤ زغرې مراد دی.

﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ آیت دې ﴿وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ﴾ قدر دَتقدیر نه مشتق دې. یعنی اندازه کول، اودَ سرد معنی ده یوځائې کول. مطلب دادې چه په زغره جوړولوکښې دَ اندازې لحاظ کوه چه نه زیاته درنه وی اونه زیاته سپکه اودومره مضبوطه وی چه په اغوستونکی باندې دَ توری وار اثر اونه کړې شی.

الْمَسَامِيرِ وَالْحَلَقِ: مسامیر دَمسمار جمع ده. یعنی میخ اوحلق. دَ حلقة جمع ده په معنی دَ زنځیر کړئی. امام بخاری رحمه الله دَ سرد تفسیر کړې دې چه میخ ټکوهلو او کړو جوړولوکښې دَ اندازې لحاظ کوه

وَلَا تُدِقَّ الْمِسْمَارَ فَيَتَسَلْسَلَ، وَلَا تُعَظِّمْ فَيَفْصِمَ: یعنی میخونه دومره مه نری کوه چه په سوروکښې دَ خوزیدو دَ وجې نه زغره زوړند اوخوزیږی اومه ئې دومره پیړ او لوئی جوړه وه چه مات شی.

---

(۱) التفسیر الکبیر للإمام الرازی سورة النساء رقم الآیة: ۱۰، ۲۵/۲۴۶ دار الفکر.
(۲) فیض الباری: ۴/۳۹۰.
(۳) التفسیر الکبیر للإمام الرازی سورة النساء رقم الآیة: ۱۰، ۲۵/۲۴۶ دار الفکر.

[۳۲۳۵] - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ «خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ، فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ دَوَابُّهُ، وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلِ يَدِهِ» رَوَاهُ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص ۵۳۰] [ر: ۱۹۶۷] [۱]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی بخاری رحمه الله دې. (کتاب الإیمان باب أمور الإیمان) لاندې دَدوی تذکره تیره شوې ده. [۲]

عبدالرزاق: دا ابوبکر عبدالرزاق بن همام الصنعانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب الإیمان باب حسن إسلام المرء) لاندې تیره شوې ده. [۳]

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب کتابة العلم) لاندې اوګورئ. [۴]

همام: دا همام بن منبه بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب السمر في العلم) لاندې تیره شوې ده. [۵]

قوله: خُفِّفَ علی داؤد القرآن، فکان یأمر بدوابه.... إلخ: په داؤد علیه السلام باندې قرآن یعنی دَ زبور لوستل دومره آسان کړې شوې وو چه هغه به په خپلو خناورو باندې زین ترلو حکم ورکولو نو په خناورو باندې به دَ زین ترلو نه وړاندې پوره لوستلې وو. دکشمیهنی په روایت کښې دی (خفف علی داؤد القرآءة) [۶] علامه کرمانی رحمه الله اوفرمائیل دلته دَ قرآن نه تورات یا زبور مراد دې [۷] او په دې باندې دَعلامه تورپشتی رحمه الله په قول دَ قرآن اطلاق دې خبرې طرف ته اشاره کولو په غرض سره کړې شوې ده چه دا کتاب هم معجزه ده لکه چه قرآن کریم معجزه ده. [۸]

دَلفظ قران تحقیق: دَغفران او کُفران په شان لفظ قرآن هم مصدر دې اودَ دې معنی ده لوستل. اصالتاً لفظ "قرء" معنی دَ جمع کولو راځی او په دې وجه اکثر مفسرینو او اهل لغت په لفظ قرآن کښې دَ جمع مفهوم مخې ته ساتلې دې یعنی قرآن ته قرآن په دې وجه وائی چه دا قصص او حکایات، اوامر او نواهی، وعده وعید او آیاتونو او سورتونو مجموعه ده. [۹] په مونځ باندې هم دَ قرآن اطلاق کیږی ځکه چه په مانځه کښې قراءت کیږی لکه چه جزء یعنی قراءت نه مجازاً پوره مونځ مراد اخستې شی. [۱۰]

---

[۱] مرتخریجه فی کتاب البیوع باب کسب الرجل وعمله بیده رقم: ۲۰۷۳.

[۲] کشف الباري: ۶۵۷/۱.

[۳] کشف الباري: ۳۲۱/۲.

[۴] کشف الباري: ۳۲۱/٤.

[۵] کشف الباري: ۱۶۷/٤.

[۶] عمدة القاري: ۱۰/۱۶ وإرشادالساري: ۳۳۶/۷.

[۷] شرح الکرماني: ۶۰/۱٤ وعمدة القاري: ۱۰/۱۶.

[۸] عمدة القاري: ۱۰/۱۶ وإرشادالساري: ۳۶۶/۷.

[۹] النهایة في غریب الحدیث: ٤۲۹/۲.

[۱۰] المصدر السابق.

قوله: ولا یأکل إلا من عمل یده او صرف د خپل لاس گټه به ئی خوړله یعنی زغرې به ئی جوړولې او په هغې به ئی ژوند تیرولو

حضرت داؤد علیه السلام ته د زغرې جوړولو او خودلو حکمت. د حافظ ابن عساکر رحمه الله روایت دې حضرت داؤد علیه السلام به په خپل دور خلافت کښې لباس بدلولو سره بازار کښې د خپل خان، د خپل کاروبار سلطنت د حال پوښتنه کوله، عموماً به خلقو تعریف کولو. یوه ورځ الله تعالی په انسانی شکل کښې یوه فرښته رالولیږله حضرت داؤد علیه السلام د هغې نه هم د دغه حال تپوس اوکړو کوم چه به ئی د نورو نه کولو چه وایه که نه رورره داؤد څنګه سړې دې؟ د هغه حکومت څنګه دې؟ فرښتې جواب ورکړو چه سړې خو ښه دې خو چه په هغه کښې یو خوئی نه وې نه دې اوریدو سره حضرت داؤد علیه السلام فکرمند شواو معلومات نی اوکړه هغه کوم خوئی دې؟ فرښتې اووئیل چه هغه پخپله د بیت المال نه خوراك کوی او خپل بال بچ باندې هم د دې نه خوروی دې خبرې اوریدو سره هغه ته تنبیه اوشوه او د الله تعالی نه ئی سوال اوکړو چه زما د پاره څه داسې سبب جوړکړې په کوم سره چه زما اوزما د بال بچ گذاره کیږی. الله تعالی هغه ته د زغرې جوړولو هنر اوخودلو او د هغه د پاره نی اوسپنه نرمه کړه[1] داؤد علیه السلام به روزانه یوه زغره جوړوله او په شپږ زره درهم باندې به ئی خرڅوله په دې کښې به ئی دوه زره درهم په خپل ځان باندې او په خپل بال بچ باندې خرچ کولو او باقی څلور زره درهم به ئی په فقیرانو د بنی اسرائیل صدقه کولې[2]

د حدیث نه مستنبط فوائد: حدیث باب کښې دی چه په څناور باندې زین ترلو کښې څومره وخت لګی د دې نه په کم وخت کښې به داؤد علیه السلام د زبور تلاوت کولو دا د حضرت داؤد علیه السلام معجزه وه د کومو خلقو زړه چه د الله تعالی د یاد نه غافل نه وی او هغه په کثرت سره اذکار او اوراد اهتمام کوی نو الله تعالی د هغوی په هر عمل کښې برکت اچوی چنانچه امام نووی رحمه الله د بعض صلحاء باره کښې فرمائی چه په شپه ورځ کښې به د قرآن مجید اته ختمونه کول په شپه کښې او څلوریه ورځ کښې[3]

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائیلی چه څنګه الله تعالی د خپل بعض بندیګانو د پاره مسافت مکانی راغونډوی هم دغه شان زمانه هم راغونډوی. داسې خوارق عادت امورهم تانید او فیض ربانی سره کیدې شی قسطلانی رحمه الله لیکی چه شیخ الاسلام برهان بن ابی شریف ماته خودلی دی چه هغه به په شپه ورځ کښې د قرآن مجید ینځلس ختمونه کول[4]

رواه موسی بن عقبة عن صفوان عن عطاء بن یسار عن ابی هریرة امام بخاری د مذکوره حدیث دویم طریق بیانی چه دا حدیث د موسی بن عقبة عن أبي هريرة رضي الله عنه په طریق سره هم مروی دې. خلق افعال العباد کښې امام بخاری رحمه الله دا موصولاً روایت کړې دې[5]

[۳۲۳۶] - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عُقَيْلٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، أَخْبَرَهُ وَأَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: أُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَقُولُ: وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ، وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا

---

[1] تفسیر ابن کثیر: ۲۶۳/۱۱تاریخ دمشق لابن عساکر: ۱۷، ۱۹ دارالفکر.

[2] تفسیر ابن کثیر سورة النساء رقم الآية: ۱۰، ۲۶۲/۱۱مؤسسة قرطبة، مكتبة أولاد الشيخ للتراث.

[3] عمدة القاری:۸/۱۶دارالکتب العلمية.

[4] إرشادالساری: ۳۶۶/۷.

[5] فتح الباری: ۵۶۳/۸.

عِشْتُ" فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا عِشْتُ» قُلْتُ: قَدْ قُلْتُهُ قَالَ: «إِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ، فَصُمْ وَأَفْطِرْ، وَقُمْ وَنَمْ، وَصُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ الحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَذَلِكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ» فَقُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمَيْنِ» قَالَ: قُلْتُ: إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمًا، وَذَلِكَ صِيَامُ دَاوُدَ وَهُوَ أَعْدَلُ الصِّيَامِ" قُلْتُ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «لَا أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ» [ص ۵۳۳-۵۳۴] [ر: ۱۰۷۹] [1]

ترجمه: په روايت كښې دي چه رسول الله ﷺ ته خبروركړې شو (يعني چا ورته اوخودل) چه زه داسې وايم: په خدائې تول عمر به دَ ورځې روژه ساتم او دَ شپې به په مانځه كښې اودريږم نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل هم تابه ونيل چه په الله تعالى بانديې قسم تركومې پورې ژوندې يم روژه به ساتم او د شپې به په مانځه اودريږم؟ عبدالله بن عمرو رضي الله عنه وائى چا عرض اوكړو بيشكه هم ما ونيلي وو. رسول اكرم ﷺ ورته اوفرمائيل ته دَ داسې كولو طاقت نه شى لرلې. روژه هم ساته او افطار هم كوه، دَ شپې تهجد دپاره پاسه او اوده كيږه هم او په هره مياشت كښې درې ورځې روژه ساته ځكه چه دَهرې نيكئى ثواب لس چنده ملاويږى. (يعنى په يوه نيكئى باندې دَ لسو په حساب باندې د دريو ديرش نيكئى شوې). اودا دَ صيام الدهر دَ ثواب برابر دى. عبدالله بن عمرو رضي الله عنه عرض اوكړو يا رسول الله زما دَدې نه زيات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل (فصم يوما وأفطر يومين) يوه ورځ روژه ساته او دوه ورځې افطاركوه. وائى چه ما عرض اوكړو يارسول الله زما دَدې نه زيات طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل (فصم يوما وأفطر يوما ذلك صيام داؤد) نوبيا يوه ورځ روژه كوه او يوه ورځ كوجه كوه. هم دا دَ داؤد عليه السلام روژه ده او هم دغه عادلانه روژه ده. په بل روايت كښې دى چه أفضل الصيام يعنى هم دغه دَ ټولو نه افضل روژه ده. عبدالله بن عمرو رضي الله عنه وائى ما عرض اوكړو (إنى أطيق أفضل منه يارسول الله!) زما دَدې نه دَ افضل طاقت دې. حضورپاك اوفرمائيل: (لا أفضل من ذلك) دې نه افضل والاهيڅ يوه روژه نشته دې. كتاب الصوم كښې دا حديث په تفصيل سره تيرشوې دې.

تراجم رجال

يحيى: دا ابوزكريا يحيى بن عبدالله بكير القرشى المخزومى رحمه الله دې. [2]

الليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمى رحمه الله دې. [3]

عقيل: دا عقيل بن خالد بن عقيل ايلى رحمه الله دې. دَدوى تذكره وړاندې تيره شوې ده. [4]

ابن شهاب: دَدوى تذكره بدء الوحى لاندې تيره شوې ده. [5]

سعيد بن المسيب: دَدوى تذكره (كتاب الإيمان باب من قال: إن الإيمان هو العمل) لاندې تيره شوې ده. [1]

---

[1]) مرتخريجه فى كتاب التهجد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.

[2]) كشف البارى: ۳۲۳/۱.

[3]) كشف البارى: ۳۲٤/۱.

[4]) كشف البارى: ٤٥٥/۳.

[5]) كشف البارى: ۳۲٦/۱.

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي. دَ دوی تذکره (کتاب الایمان باب صوم رمضان احتسابا من الایمان) لاندې تیره شوې ده. [۲]

عبدالله بن عمرو: دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [۳]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب کښې دی: (صيام داؤد عليه السلام) او باب سره دَدې مناسبت ښکاره دې.

[۳۲۳۷]- حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ، حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَمْ أُنَبَّأْ أَنَّكَ تَقُومُ اللَّيْلَ وَتَصُومُ النَّهَارَ» فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَ: «فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ هَجَمَتِ الْعَيْنُ، وَنَفِهَتِ النَّفْسُ، صُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَذَلِكَ صَوْمُ الدَّهْرِ، أَوْ كَصَوْمِ الدَّهْرِ» قُلْتُ: إِنِّي أَجِدُ بِي، - قَالَ مِسْعَرٌ يَعْنِي قُوَّةً - قَالَ: «فَصُمْ صَوْمَ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَكَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَلَا يَفِرُّ إِذَا لَاقَى» [ص ۵۳۵-۵۳۶][ر: ۱۰۷۹] [۴]

ترجمه: دَ حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل چه ماته خبر راکړې شوې دې چه ته ټوله شپه قيام کوې او دَ ورځې روژه ساتې، هغه عرض اوکړو او جي ربښتيا دی. رسول الله ﷺ اوفرمائيل که داسې کوې نو ستا سترګې به (کمزورنې) نه دننه ورښکته شی او ته به کمزورې شې. هره مياشت کښې درې روژې ساته دا هميشه روژه ساتل دی يائې اوفرمائيل دادَ هميشه روژې ساتلو برابر دی. عبدالله بن عمرو رضي الله عنه وائی چه ما عرض اوکړو زه په خپل ځان کښې (دې نه) زيات طاقت وينم. حضورپاك اوفرمائيل ته دَ داؤد عليه السلام روژه ساته هغه به يوه ورځ روژه ساتله او بله ورځ به ئې کوجه وه او په جنګ کښې به ئې دَ دښمن نه مخ نه اړولو.

تراجم رجال (۱) جاری

خلاد بن يحيى: دَدوی تذکره (کتاب الغسل باب من بدأ بشق رأسه الأيمن) لاندې تيره شوې ده.

مسعر: دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب الوضوء بالمد) لاندې تيره شوې ده.

حبيب بن ابي ثابت: دَ دوی تذکره (کتاب الصوم باب صوم داؤد عليه السلام) لاندې تيره شوې ده.

ابوالعباس: دَدوی تذکره (کتاب التهجد باب (بلا ترجمة بعد باب مايکره من ترك قيام الليل) لاندې تيره شوې ده.

عبدالله بن عمرو بن العاص: دَدوی تذکره وړاندې تيره شوې ده. [۵]

غوره عبادت هغه وی په کوم کښې چه مشقت زيات وی. که سړې پرله پسې روژه ساتی نو نفس دَ روژې عادت شی او په هغې کښې دَمشقت نومې څه څيز باقی نه پاتې کيږی. خو په يو ورځ روژه او بل ورځ کوجه کښې مشقت هم زيات دې او دَ عادت جوړيدو امکان هم نه وی. په دې وجه دَ صوم الدهر نه دَدې فضيلت زيات دې. [۶]

---

[۱] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[۲] کشف الباری: ۳۲۳/۲.

[۳] کشف الباری: ۶۷۹/۱.

[۴] مر تخريجه فی کتاب الجهاد باب من نام عندالسحر رقم: ۱۱۳۱.

[۵] کشف الباری: ۶۷۹/۱.

[۶] إرشادالساری: ۳۶۸/۷.

أجدلي: بعض نسخو کښې "أجدني" دي يعنى زه به خپل خان کښې ويمم
په حديث باب کښې د صوم داؤد الفاظ راغلى دى نو ترجمة الباب سره ددې مناسبت ښکاره دې.

۳۹- باب: أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ،

وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ: كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ. وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

دَترجمة الباب مقصد: دَخپل عادت مطابق امام بخارى رحمه الله حديث دَ باب عنوان جوړ کړې دې امام بخارى رحمه الله دَ حضرت داؤد علیه السلام عبادات بیانول غواړی چه دَ الله تعالى په نيزخوښ کړې شوې مونځ د داؤد علیه السلام مونځ وو او په روژو کښې دَ داؤد علیه السلام روژه. داؤد علیه السلام به نيمه شپه اوده کيدو بيا به دريمه حصه دَ شپې په عبادت کښې مشغول شو بيا سدس ليل کښې اوده کيدو. يوه ورځ به ئې روژه ساتله يوه ورځ به ئې کوجه وه.

قَالَ عَلِيٌّ: وَهُوَ قَوْلُ عَائِشَةَ: مَا أَلْفَاهُ السَّحَرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا. [ر: ۱۰۸۲].

حافظ ابن حجر رحمه الله وائى چه دَ على نه کيدې شى چه دَ امام بخارى رحمه الله شيخ على بن المدينى رحمه الله مراد دې.[1]

دَمستملى او کشميهنى په نسخو کښې دا قول ساقط دې.[2]

على ابن المدينى رحمه الله "وينام سدسه" مطلب واضح کولو دَپاره دَحضرت عائشه صديقه رضی الله عنها روايت بيان کړې دې (ما ألفاه السحر عندي إلا نائما) يعنى رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به دَ پيشمنى وخت نه موندلو مگر اوده تهجد کولو نه پس به سدس ليل يعنى دَ شپې آخرى حصه کښې حضورپاك آرام کولو دې دپاره چه دَ ورځې تازه وى اوداً حضورپاك معمول وو. على بن المدينى رحمه الله مقصد دادې چه حديث عائشه رضی الله عنها معمول هم دَداؤد علیه السلام دَمعمول موافق خودلې شوې دې چه هغه به سدس ليل کښې آرام فرمائيلو.[3]

روايت کښې "السحر" بناء برفاعليت مرفوع دې او "ألفاه" ضمير مفعول رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته راجع دې.[4]

دَحضرت عائشه رضی الله عنها دا روايت (کتاب التهجد، باب من نام عند السحر) لاندې (موسى بن إسماعيل، عن إبراهيم بن سعد عن أبيه عن أبي سلمة عن عائشة) په طريق سره موصولاً تيرشوې دې.

[۳۲۳۸]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ الثَّقَفِيِّ، سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللهِ صِيَامُ دَاوُدَ، كَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللهِ صَلَاةُ دَاوُدَ، كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ» [ص ۵۳۸] [ر: ۱۰۷۹][5]

ترجمة الباب او حديث دواړه هم يو دى. دواړو کښې سوا دَ تقديم او تاخير نه بل څه خاص فرق نشته.

---

[1] فتح الباري: ۵۶۳/۸.

[2] المصدر السابق.

[3] فتح الباري: ۵۶۳/۸.

[4] عمدة القاري: ۱۲/۱۶ وفتح الباري: ۵۶۳/۸.

[5] مرتخريجه فى كتاب التهجد، باب من نام عندالسحر، رقم الحديث: ۱۱۳۱.

تراجم رجال

قتیبة بن سعید دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[1]

سفیان دا مشهور محدث سفیان ثوری رحمه الله دې.[2]

عمرو بن دینار داعمرو بن دینار مکی رحمه الله دې.[3]

عمرو بن اوس الثقفي دَدوی تذکره (کتاب التهجد، باب ترک القیام للمریض) لاندې اوګورئ.

عبدالله بن عمرو بن العاص دا صحابی رسول دې دَدوی تذکره هم ماقبل کښې تیره شوې ده.[4]

۴۰- باب: ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿وَفَصْلَ الْخِطَابِ﴾/ص: ۱۷-۲۰/.

قَالَ مُجَاهِدٌ: الْفَهْمَ فِي الْقَضَاءِ.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت داؤد علیه السلام خصائص او معجزات بیانول غواړي. امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت مطابق هم په قرآنی آیات باندې ترجمه قائم کړې ده. سورت ص کښې دی. ﴿وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ۝ إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ ۝ وَالطَّيْرَ مَحْشُورَةً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ۝ وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصْلَ الْخِطَابِ ۝﴾ [۱۷ - ۲۰] او زمونږ بنده داؤد یادکړئ چه ډیر طاقتور وو بیشکه هغه رجوع کونکې وو. مونږ غرونه په دې کارباندې لګولی وو چه هغوی دې ماښام او دَ نمر راختلو په وخت هغه سره تسبیح کوی او مرغئی هم کومې چه به راپوخائی کولې شوې دې ټولو به هغه سره یوځائی دَ الله تعالی بنه ذکرکولو او مونږ دَهغه سلطنت ته استحکام ورکړې وو او مونږ هغه ته دَ هوښیارتوب او فیصله کونکو خبرو طریقه ورکړې وه.

دَ فصل الخطاب تفسیر قال مجاهد: الفهم في القضاء ..... دَ فصل الخطاب تفسیر کوی چه دَ مجاهد رحمه الله په نیز دَدې مطلب دادې چه الله تعالی هغه ته معاملات باندې پوهیدلو او دَصحیح فیصلې کولو بصیرت ورکړې وو هم دَمجاهد رحمه الله یو قول دَ ابن جریج رحمه الله په طریق باندې نقل دې په هغې کښې دَ فصل الخطاب تفسیر (العدل في الحکم) سره کړې شوې دې.[5] یعنی دَ داؤد علیه السلام فیصله په عدل او انصاف باندې مبنی وه. دَ بعض حضراتو په نیز دَ فصل الخطاب نه امابعد مراد دې. دَامام شعبی رحمه الله رائې هم دغه ده. چنانچه ابن جریر رحمه الله په صحیح سند سره دَامام شعبی رحمه الله نه داحدیث نقل کړې دې: (أول من قال أما بعد داؤد النبي صلی الله علیه وسلم وهو فصل الخطاب)[6] یعنی دَ ټولو نه اول داؤد نبی علیه السلام امابعد اووئیل او هم دغه فصل الخطاب دې.

﴿وَلَا تُشْطِطْ﴾ لَا تُسْرِفْ ﴿وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ ۝ إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً﴾ يُقَالُ لِلْمَرْأَةِ نَعْجَةٌ، وَيُقَالُ لَهَا أَيْضًا شَاةٌ ﴿وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا﴾ مِثْلُ ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾/آل عمران: ۳۷/: ضَمَّهَا ﴿وَعَزَّنِي﴾ غَلَبَنِي، صَارَ أَعَزَّ مِنِّي، أَعْزَزْتُهُ جَعَلْتُهُ

---

[1] کشف الباری: ۱۸۹/۲.

[2] کشف الباری: ۲۷۸/۲.

[3] کشف الباری: ۳۰۹/٤.

[4] کشف الباری: ٦۷۹/۱.

[5] فتح الباری: ٥٦٤/۸ وعمدة القاری: ۱۲/۱٦.

[6] فتح الباری: ٥٦٤/۸.

عَزَّنِي ﴿فِي الْخِطَابِ﴾ يُقَالُ: الْمُحَاوَرَةُ ﴿لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَى نِعَاجِهِ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ﴾ الشُّرَكَاءِ ﴿لَيَبْغِي - إِلَى قَوْلِهِ - أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: اخْتَبَرْنَاهُ، وَقَرَأَ عُمَرُ: فَتَّنَّاهُ، بِتَشْدِيدِ التَّاءِ ﴿فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ﴾/ص: ۲۲-۲۴/.

﴿وَلَا تُشْطِطْ﴾ لاتسرف. آیت دی: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ ۘ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ ۝ إِذْ دَخَلُوا عَلَىٰ دَاوُودَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ ۖ قَالُوا لَا تَخَفْ ۖ خَصْمَانِ بَغَىٰ بَعْضُنَا عَلَىٰ بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَىٰ سَوَاءِ الصِّرَاطِ ۝﴾ [ص: ۲۱ - ۲۲] یعنی آیا تاته د دغه مقدمه والو خبر رسیدلې دې کوم وخت چه هغوی د محراب په دیوال باندې اوختو سره راغلل. کله چه هغوی داؤد له راغلل نوهغه د دوی نه اوویریدلو (چه د سختې ځوکئي نه باوجود دا خلق څنګه دننه داخل شو) هغوی اووئیل ویریږه مه مونږ د یوې جګړې فریق یو. مونږ کښې یو د بل سره زیاتې کړې دې. اوس ته زمونږ په مینځ کښې په حق سره فیصله اوکړه او بې انصافي مه کوه اومونږ ته نیغه لار اوښایه.

امام بخاری رحمه الله (لا تشطط) تفسیر کړې دې (لاتسرف) یعنی زیاتې مه کوه. دا د (اشطاط) نه دې اودې معنی ظلم کولو د حد نه د زیاتی کولو او د ډیر لرې کیدو ده.(۱)

﴿إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً﴾: آیاتونه دی ﴿إِنَّ هَٰذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِيَ نَعْجَةٌ وَاحِدَةٌ فَقَالَ أَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ۝ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ إِلَىٰ نِعَاجِهِ ۖ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ مَّا هُمْ ۗ وَظَنَّ دَاوُودُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ ۝ فَغَفَرْنَا لَهُ ذَٰلِكَ ۖ وَإِنَّ لَهُ عِندَنَا لَزُلْفَىٰ وَحُسْنَ مَآبٍ ۝﴾ [ص: ۲۳] یعنی مقدمه پیش کونکو دواړو نه یو اووئیل دا زما رور دې ده سره یو کم سل ګډې دی اوما سره هم یو ګډه ده. نودې وائی چه هغه هم ماته حواله کړه او ده د خبرو اترو په زور سره زه دباؤ کړې یم. داؤد علیه السلام اووئیل بیشکه ده په تا باندې ظلم کړې چه ستا ګډه ئې په خپلو ګډو کښې شامل کولو مطالبه اوکړه او اکثر شریک ملګری په یو بل باندې زیاتې کوی. سوا د هغوی نه چاچه ایمان راوړې دې او چاچه نیک عمل کړې دې او داسې خلق ډیر کم دی. او داؤد علیه السلام ته خیال راغلو چه مونږ د دوی امتحان اخستې دې. په دې وجه هغوی د خپل رب نه معافی اوغوښتله او ټیټیدو سره په سجده کښې راپریوتل او د الله تعالی طرف ته رجوع شو په دې وجه مونږ هغوی په دې معامله کښې معاف کړل او بیشکه د هغوی دپاره مونږ سره خاص قربت حاصل دې او ښه انجام.

دحضرت داؤد علیه السلام امتحان: د دې آیاتونو د تفسیر لاندې انتهائی فضول قسم اسرائیلي واقعه نقل کولې شی چه داؤد علیه السلام د خپلې عبادت خانې د څپر نه لاندې بهر او کتل نو د خپل فوج یو مشر اوریاه په ښځه باندې نظر پریوتلو. د هغې په حسن باندې عاشق شو او په زړه کښې خیال راغلو که د دې خاوند جنګ له اولیګلې شی او په هغې کښې دې شهید شی نوهغه به پخپله دې سره نکاح اوکړی. اوریاه داؤد علیه السلام یو جنګ ته اولیګلو په کوم کښې چه هغه شهید شو. د هغه د شهادت نه پس داؤد علیه السلام د هغه ښځې سره واده اوکړو حالانکه د دې نه علاوه د هغه ډیرې بیبیانې وې. چونکه داکار د یو پیغمبر شان نه خلاف وو په دې وجه د تنبیه په غرض سره الله تعالی دوه فرښتې د مدعی اومدعی علیه په شکل راولیګلې. په کوم کښې چه هغوی د یو فرضی واقعې په پرده داؤد علیه السلام ته تنبیه ورکولو کوشش اوکړو چه د هغه طرز عمل زیاتې او بې انصافي ده.(۲)

دا واقعه قطعاً د خان نه او بې بنیاده ده. انبیاء کرام د معاشره د اصلاح د یو عظیم مشن د پوره کولو دپاره رالیګلې شی هغوی د الله تعالی په حفاظت کښې وی او په تکوینی توګه د هغوی نه داسې یو عمل نه صادریږي چه د معاشره په نظر کښې د اعتراض قابل وی. حضرت داؤد علیه السلام د الله تعالی یو جلیل القدر پیغمبرو هغه د خپل امت د هدایت او اصلاح دپاره رالیږلې شوی وو چه هغوی ته د توحید دعوت ورکړی د تهذیب درس ورکړی د حیا او پاکدامنئ تعلیم ورکړی. د کوم مصلح انسانیت د بعثت مقصد چه نورو ته د حیاء او پاکوالی طریقې

---

(۱) لغات القرآن: ۱۲۸/۲.

(۲) قصص القرآن: ۴۸۵/۲.

خودلي وي ذهغه طرف ته د داسي فضولیات واقعه د نسبت تصور هم نه شي کیدې چه هغه به د چا نکاح شوې ښځي ته د خوښتي په نظر سره کوري او بیا د هغې د حاصلولو د پاره به د هغې خاوند د مرګ خلي ته د وړ دیکه کولو چلونه کوي (العیاذ بالله)

د آیاتو سیاق او سباق او اسلوب کلام هم د دې واقعي په ډیر زور سره تردید کوي. چنانچه امام رازي رحمه الله تفسیر کبیر کښي فرمائي چه الله تعالی رسول اکرم ﷺ ته د کافرانو د ظلمونو په مقابله کښي د صبر تلقین فرمائیلي او د یو بې مثاله نمونې په حیثیت سره ئې د حضرت داؤد علیه السلام ذکر او فرمائیلو مګر په دې مقام باندي د حضرت داؤد علیه السلام ذکر سره د حضور پاك زړه ساتنه مقصود وه چه د هغه زړه دې د مکې د کافرانو د ظلمونو سره نه خرابیږي. که چرې د داؤد علیه السلام نه یو داسي عمل شوې وې نو هغه به چرې هم د نمونې جوړولو د پاره نه پیش کولو ﴿اِصْبِرْ عَلٰی مَا یَقُوْلُوْنَ وَاذْکُرْ عَبْدَنَا دَاوٗدَ﴾ په مضمون او طرز کلام باندي د غور ضرورت دې. بیا دا چه د مذکوره قصې شروع ﴿وَهَلْ اَتٰىكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ﴾ الفاظ سره شوې ده د کوم نه چه د داؤد علیه السلام مدح او تعظیم مقصود دې کوم چه د دې خبرې واضح دلیل دې چه د اوریاه قصه باطل ده

دویمه خبره داده چه په اسرائیلي روایت کښي حضرت داؤد علیه السلام د خواهش نفس نه مغلوب یو داسي انسان په کردار کښي خودلي دې کوم چه د چا د قتل کولو او د قتل نه پس د هغه ښځه حاصلولو کښي هیڅ تأمل نشته. د هغه شان د داؤد علیه السلام په تعریف کښي قرآن پاك ﴿ذَا الْاَیْدِ﴾ او ﴿اَوَّابٌ﴾ الفاظ بیان کړي دي یعني طاقت والا په خپل نفس باندي قابو موندونکې، د الله تعالی طرف ته رجوع کونکې. سوال دادې چه کوم سړې د چا د عزت او حیاء پرواه نه لري هغه د داسي مدح او ثناء کرامت او عظمت مستحق کیدې شي؟ قرآن پاك د حضرت داؤد علیه السلام باره کښي فرمائیلي ﴿وَاٰتَیْنٰهُ الْحِکْمَةَ﴾ یعني مونږ هغه ته علم حکمت او معرفت ورکړې وو او حکمت نوم دې د کمالات علمیه او عملیه او ښکاره خبره ده چه یو داسي سړې چه د دې قسم افعال مرتکب وي هغه حکیم څنګه کیدې شي؟ قرآن پاك وائي چه مونږ هغه ته فصل الخطاب ورکړې یعني د فیصلي کونکې خبرې کولو صلاحیت ورکړې چه هره خبره دې د عدل او انصاف په تله کښي تللي شوې وي نو آیا داسي سړې چه د دې قسم عمل ارتکاب کوي د هغه باره کښي دا تصور کیدې شي چه د هغه هره خبره به د عدل او انصاف په تله کښي تللي شوې وي؟

بیا د کلام شروع د هغه د مدح او ثناء نه او انتهاء داسي بې مثاله عنایت او نوازش سره شوې ده چه آیت ﴿وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰی وَحُسْنَ مَاٰبٍ﴾ کښي د حضرت داؤد علیه السلام د پاره د خاص قربت او بهترین خاتمې اعلان کړې شوې. آخر دا چه د خلافت برحق په اعزاز سره عزت ورکړې شو. د دې وجوهاتو په رڼا کښي دا خبره به بغیر د څه تردد نه منلې کیږي چه دا قصه صرف د یهودیانو د خپل خان نه جوړه کړې ده د کوم په ذریعه چه هغوي د الله تعالی د اولولعزم پیغمبرانو تقدس د خپو لاندې کول غواړي. هم په دې وجه جمهور مفسرین او محققین علماء د دې واقعې په بې اصل کیدو باندي اتفاق کړې دې.[1]

د دې سلسلي هیڅ یو روایت د استناد درجي ته نه دې رسیدلې. حافظ ابن کثیر رحمه الله تصریح کړې ده چه د دې واقعه سره متعلق د رسول الله ﷺ نه هیڅ یو حدیث نه دې نقل.[2] البته ابن ابی حاتم رحمه الله دلته یو روایت نقل کړې دې د کوم سند چه صحیح نه دې. څکه چه د دې په سند کښي یزید الرقاشي دې. داسړې سره د دې چه د صالحین نه دې مګر په اجماع د محدثینو حضراتو ضعیف الحدیث او ساقط الاعتبار دې.[3] تفسیر خازن کښي د سعید بن

---

[1]) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة. تفسیر الإمام الرازي: ۲۶/۱۹۴-۱۸۹سورة ص. دارالفکر. تفسیر الخازن: ۴/۳۶دارالکتب العلمیة.

[2]) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة.

[3]) تفسیر ابن کثیر: ۱۲/۸۲-۸۱سورة ص الآیات: ۲۱ – ۲۵مؤسسة قرطبة.

المسیب رحمه الله یو روایت دي چه حضرت علي رضي الله عنه فرمانیلي دي: «من حدثکم بحدیث داؤد علی ما یرویه القصاص جلدته مائة وستین جلدة، وهو حد الفریة علی الأنبیاء»[1] مطلب دا چه قصې ویونکي خلق څنګه بیان کوي که چرې په تاسو کښې څوك سرې د داؤد علیه السلام باره کښې داسې څه خبره اوکړي نوزه به هغه یو سل شپېته کوړې وهم هم دغه په انبیاء باندې د بهتان لګولو سزا ده.

د مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله تحقیق په آخره کښې دا سوال باقي پاتې کیږي چه کله دغه مذکوره واقعه د ځان نه او دروغ ده نو بیا هغه کوم یو امتحان وو په کوم کښې چه د اخته کیدو نه پس داؤد علیه السلام فوری توګه باندې د الله تعالی په دربار کښې په سجده کیدو سره د خپل بخشش درخواست کوي؟

مفسرینو حضراتو د دې فتنې مختلف توجیهات کړي دي لیکن د قرآن په نظم کلام او سیاق او سباق د ټولو نه نیزدې توجیه هغه ده کومه چه مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله کړې ده. مولانا فرمائي چه زمونږ په نیز د آیات بهترین توجیه هغه ده د کوم بنیاد چه د حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما په دې اثر باندې قائم دي. حضرت عبدالله ابن عباس رضي الله عنهما فرمائي چه حضرت داؤد علیه السلام د تقسیم کار په رڼا کښې خپل معمولات په څلورو ورځو کښې داسې تقسیم کړي وو. چه یوه ورځ د خالص عبادت د پاره، یوه ورځ د مقدماتو د فیصلې د پاره. یوه ورځ خالص ذات د پاره او یوه د بني اسرائیلو د رشد او هدایت د پاره عام وه.[2]

د حضرت داؤد علیه السلام یوه ورځ هم د عبادت نه خالي نه وه لیکن کومه ورځ چه د عبادت د پاره خاص وه د هغه په نیز د هغې زیات اهمیت وو. حجره به بندولې شوه څوکئې والا ته به حکم ورکولې شو چه هغه دې څوك هم دننه نه پریږدي د پاره چه په عبادت او تسبیح او تحمید کښې څه خلل وانچولې شي. قرآن کریم د هغوی د شخصیت هم دا اړخ ﴿إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾ ونیلو سره راښکاره کړې دي.[3]

حضرت داؤد علیه السلام د نبوت او خلافت په منصب باندې فائز وو او د دې منصب بنیادي مقصد، هدایت خلق او خدمت خلق وو. چونکه هغوی یوه ورځ د عبادت د پاره خاص کړې وه او په دغه ورځ په عامو خلقو باندې خپلې دروازې بندول د نبوت او خلافت د منصب د تقاضو منافي وه په دې وجه الله تعالی د دې عادت ختمولو د پاره حضرت داؤد علیه السلام په داسې امتحان کښې راګیر کړو چه دوه کسان د چا په مینځ کښې چه یو خاص مناقشه وه په دغه مخصوص ورځ کښې د حجرې په دیوال باندې راؤختو سره دننه داخل شو خلاف عادت دغه شان دوه کسان په حجره کښې دننه موجود کیدو سره خود بشري تقاضې د وجې نه اوویریدو د دې کیفیت په کتو سره دواړو عرض اوکړو تاسو ویریږئ مه زمونږ د ناخاپي راتلو وجه دا معامله ده مونږ تاسو له د دې فیصله کولو د پاره راغلي یو قرآن مجید په دې مقام باندې د قضیې صرف هم دا اړخ بیان کړې دي د کوم تعلق چه رشد او هدایت سره وو یعني د طاقتور کمزوري سره ظلم او زیاتي کول.

د فریقینو فیصله کولو نه پس حضرت داؤد علیه السلام فوري خبردار شو چه زه الله تعالی په دې ازمینت کښې ولې راګیر کړم. د الله تعالی په دربار کښې سر په سجده کیخودو سره استغفار اوکړو. الله تعالی د هغه استغفار قبلولو سره د هغه په عظمت کښې زیاتوالې اوکړو او نصیحت نې ورته اوکړو چه اې داؤد علیه السلام مونږ ته په زمکه کښې خپل خلیفه جوړولو سره لیګلې نې. په دې وجه ستا فرض دي چه د الله تعالی د دې نیابت پوره پوره حق ادا کړې. په دې لار کښې د عدل او انصاف د تقاضو پوره پوره خیال اوساتې او د صراط مستقیم نه اخوا کیدو سره کله هم د افراط او تفریط لار اختیار نه کړې.

---

[1] تفسیر الإمام الرازي: ۱۹۲/۲۶ سورة ص، دار الفکر تفسیر الخازن: ۳۶/۴ دار الکتب العلمیة.

[2] قال الآلوسي: وعن ابن عباس رضي الله عنهما وکان علیه السلام کما روی عن ابن عباس: جزّأ زمانه أربعة أجزاء یوما للعبادة، ویوما للقضاء ویوما لاشتغال بخاصة نفسه، ویوما لجمیع بني إسرائیل.

[3] قصص القرآن: ۴۵۳/۲.

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د حضرت داؤد علیه السلام د دې ازمیښت ذکرکولو سره فرمائي: یوځل داؤد علیه السلام الله تعالى ته په فخرسره عرض اوکړو اې ربه په شپه او ورځ کښې یوساعت داسې نه دې تیرشوې چه داؤد یا آل داؤد نه یوکس د یو لمحې دپاره هم ستا تسبیح اوتهلیل کښې مشغول نه وي پاتې الله تعالى ته د خپل مقرب پیغمبر دا فخریه انداز خوښ نه شو. وحي راغله چه اې داؤد! دا څه چه هم دی صرف زمونږ په ورکړه او زمونږ په فضل اوکرم سره دې ګنې په تاکښې او ستا په اولاد کښې دا طاقت چرته دې چه هغوى په دغه ترتیب سره قائم پاتې شي اوس چه کله تا دا دعوى کړې ده نوزه به تا په ازمیښت کښې اچوم. حضرت داؤد عرض اوکړو یا الله! چه کله خبره داسې ده نو د اول نه به ماته خبر راکوې لیکن د ازمیښت په معامله کښې د حضرت داؤد علیه السلام سوال قبول نه شو او حضرت داؤد علیه السلام په دغه فتنه کښې واچولې شو کومه چه په قرآن مجید کښې ذکر ده.[1]

مستدرك حاکم کښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا روایت علامه ذهبي صحیح او حسن ګرځولې دې او که په دې کښې ابن عباس رضي الله عنهما د دې فتنې او ازمیښت کوم تفسیر کړې دې هغه د هغه ټولو توجیهاتو په مقابله کښې راجح او غوره دې. کوم چه بعض د تفسیریه کتابونوکښې کړې شوې دې.[2] خلاصه دا ده چه حضرت داؤد علیه السلام د خصمین فیصله کونکوکښې داسې مشغول شو چه د عبادت نه غافل شو. دغه فتنې او ازمیښت سره هم د دې طرف ته اشاره ده. حضرت تهانوي رحمه الله د دې ازمیښت سره متعلق ډیر زړه راښکونکې تفسیر بیان کړې دې.[3]

قوله: يقال للمرءة نعجة ويقال لها أيضا: شاة مطلب دادې چه په عربي ژبه کښې لکه څنګه چه په ګډو چیلو باندې د نعجة اطلاق کیږي. دغه شان په ښځه باندې هم عموماً د دې اطلاق کیږي.

قوله: فقال أكفلنيها، مثل وكفلها زكريا: ضمها دلته امام بخاري رحمه الله بیان کوي چه په آیت کښې کفل په معنى د ضم دې. لکه چه ﴿وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ کښې د ضم په معنى کښې دې (اي: ضم زکریا مریم بنت عمران إلى نفسه) یعنې زکریا علیه السلام مریم بنت عمران رضي الله عنها په خپل کفالت کښې واخسته خپل خان سره ئې ملاؤ کړه. نودلته هم کفل په دې معنى کښې دې. ابن عباس رضي الله عنهما (اکفلنیها) معنى کړې ده (أعطنيها).[4]

قوله: عزني: غلبني صار أعزمني، أعززته، جعلته عزيزا آیت کښې دی: ﴿وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ﴾ امام بخاري رحمه الله (عزني) معنى بیان کړې ده (غلبني صار أعزمني) یعنې د هغه خبرې اترې په ما باندې غالب شوې زمانه زیات زورآور او زبردست شو. قتاده رحمه الله (عزني) معنى کړې ده (قهرني وظلمني) یعنې هغه ما زوروي. په ما باندې ظلم او زیاتې کوي.[5]

قوله: في الخطاب: يقال المحاورة دلته امام بخاري رحمه الله فرمائي چه په دې آیت کښې خطاب معنى ده محاوره یعنې په خپل مینځ کښې خبرې اترې کول، د کلام تبادله کول.

---

[1] وفي المستدرک على الصحيحين للحاكم عن طريق موسى بن عقبة عن كريب عن ابن عباس -رضي الله عنهما- قال: ما أصاب داؤد ما أصابه بعد القدر إلا من عجب به من نفسه، وذلک أنه قال: يارب ما من ساعة من الليل ولا نهار إلا وعابد من آل داؤد يعبدک، يصلي لک، أويسبح، أو يكبر، وذكر أشياء. فكره الله ذلک فقال: يا داؤد إن ذلک لم يكن إلا بي فلولا عوني ما قويت عليه، وجلالي لأكلتک إلى نفسک يوما قال: يارب فأخبرني به. فأصابته الفتنة ذلک اليوم. وقال الذهبي في التلخيص: صحيح.

[2] د تفصیل دپاره اوګورئ: قصص القرآن: ۲/۴۵۵-۴۵۳.

[3] بیان القرآن: ۳/۲۷۷.

[4] إرشادالساري: ۷/۳۷۰.

[5] فتح الباري: ۸/۵۶۴ وعمدة القاري: ۱۶/۱۴.

قوله: فتناه: قال ابن عباس: اختبرناه، وقرأ عمر بتشديد التاء: آيت دې ﴿وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ﴾ امام بخارى رحمه الله د ابن عباس رضى الله عنهما قول نقل كولوسره لفظ «فتناه» تفسير كوى. ابن عباس رضى الله عنهما وائى دَدې معنى ده «اختبرناه» يعنى مونږ امتحان واخستلو، هغه مو په ازميښت كښې واچولو. دا قول حافظ ابن جرير رحمه الله او ابن ابى حاتم رحمه الله دعلى بن ابى طلحه په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[1]

حضرت عمر رضى الله عنه دَ لفظ «فتناه» تاء تشديد سره لوستله. ابورجاء عطاردى رحمه الله اوحسن بصرى رحمه الله نه هم دتشديد قرءة نقل دې.[2] خود جمهور مفسرينو په نيزدا قول قرءات شاذه نه دې.[3]

[۳۲۳۹]-حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْعَوَّامَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَسْجُدُ فِي ص؟ فَقَرَأَ: {وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ} - حَتَّى أَتَى - {فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ} [الأنعام:۹۰]. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ" [ص ۵۴۸][۴۳۵۶، ۴۵۲۸، ۴۵۲۹، وانظر: ۱۰۱۹][4]

ترجمه: مجاهد بن جبر رحمه الله وائى چه ما دَ ابن عباس رضى الله عنهما نه تپوس اوكړو چه آيا زه په سورت ص كښې دَ تلاوت سجده اوكړم؟ نوهغه دَ سورت ص دا آيت اووئيل: ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ﴾ تردې چه دې آيت ته راورسيدو ﴿فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ يعنى ته هم دَهغوى په لاره باندې تګ كوه. بيا ئى اووئيل ستاسو پيغمبر يعنى رسول اكرم ﷺ ته هم دَدې انبياء كرامو په لارباندې دَ تلوحكم وركړې شوې دې. دا حكم صرف دَ دين په بنيادى عقائد او اصول كښې وو خكه چه دَ انبياء اصول او شرائع يو دى البته په فروعاتو كښې اختلاف پاتې دې په كوم چه رسول اكرم ﷺ ته دَ نورو انبياء كرامو اقتداء او هغوى پسې دَ تللو حكم نه دې وركړې شوې.

تراجم رجال

محمد: دې نه كوم شيخ مراد دې؟ په دې كښې درې احتمالات دى: ① محمدبن سلام مراد وى، ② محمدبن المثنى مراد وى، ③ محمدبن بشار مراد وى. بعض حضراتو په محمد بن سلام رحمه الله باندې جزم كړې دې.[5]

دَدريوارو شيوخو تذكره وړاندې تيره شوې ده.[6]

سهيل بن يوسف: دَدوى تذكره هم وړاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1]) فتح البارى: ۵۲۴/۸.

[2]) فتح البارى: ۵۶۴/۸وعمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[3]) فتح البارى: ۵۶۵/۸وعمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[4]) والحديث رواه الإمام البخارى فى كتاب التفسير باب قوله ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ﴾ رقم الحديث: ۴۶۲۲وباب سورت ص، رقم الحديث: ۴۸۰۷-۴۸۰۶والترمذى فى الصلاة باب ماجاءفى السجدة فى ص، رقم الحديث: ۵۷۷وأبوداؤد فى الصلاة باب السجود فى ص، رقم الحديث: ۱۴۰۹والنسائي فى سجود القرآن، السجودفى ص، رقم الحديث: ۹۵۸.

[5]) عمدة القارى: ۱۴/۱۶.

[6]) محمدبن سلام (كشف البارى: ۹۳/۲) محمد بن المثنى (كشف البارى: ۲۵/۲) محمدبن بشار المعروف ببندار (كشف البارى: ۲۵۸/۳).

[7]) كشف البارى كتاب الجهاد ص: ۴۳۸.

العوام: داعوام بن حوشب شيبانی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب البيوع، باب مايکره من الحلف فى البيع) لاندې تيره شوې ده.
مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم، باب الفهم فى العلم) لاندې تيره شوې ده.[1]
ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حديث لاندې او (کتاب الايمان باب کفران العشير وکفر دون کفر) لاندې تير شوی دی.[2]
دا روايت وړاندې کتاب التفسير کښې هم راغلی په هغې کښې دااضافه هم ده (فسجدها رسول الله صلى الله عليه وسلم) يعنی رسول الله ﷺ په دې آيت باندې سجده اوکړه.[3] دَ احنافو په نيز دَ سورت ص په دې آيت ﴿وَخَرَّ رَاكِعًا وَّأَنَابَ﴾ باندې سجده دَ تلاوت واجب ده.[4] سعيد بن جبير رحمه الله عن ابن عباس رضی الله عنهما په طريق سره د رسول الله ﷺ يو روايت کښې هغوی دَ سورت ص دَ سجده تلاوت بآره کښې فرمائيلی: (سجدها داؤد توبة ونحن نسجدها شکراً) يعنی داؤد عليه السلام دَ توبه په توګه سجده کړې وه او مونږ دا سجده دَ شکريه په توګه سره ادا کوو.[5]

قوله: ومن ذريته: علامه ابن جرير طبری رحمه الله وائی چه (ومن ذريته) ضمير دَ نوح عليه السلام طرف ته راجع دی.[6] ځکه چه په آيت کښې اقرب المذکورين هم هغه دی. علامه عينی رحمه الله رائې هم دغه ده.[7] بعض حضرات وائی ضمير حضرت ابراهيم عليه السلام ته راجع دی. ځکه چه په سياق آيت کښې هم دَهغوی ذکر کيږی ليکن په دې صورت کښې اشکال وارد کيږی چه لوط عليه السلام خود ابراهيم عليه السلام په ذريت کښې نه دی بلکه دَهغه دَ رور هاران بن آذر دَ اولاد نه دی. دَدې قول په رڼا کښې لوط عليه السلام دَ ابراهيم عليه السلام په ذريت کښې تسليم کول به لازم راځی. دَدې جواب دادې چه تغليباً لوط عليه السلام هم دَ ابراهيم عليه السلام په ذريت کښې داخل دی.[8]

[٣٢٤٠] - حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «لَيْسَ ص مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ، وَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ فِيهَا» [ص ٥٥٠] [ر: ١٠١٩][9]

ترجمة: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه دَ سورت ص سجده دَهغه سجدو نه نه ده کومې چه واجب دی. البته ما رسول الله ﷺ ليدلی چه حضورپاک به په دې کښې سجده کوله.

تراجم رجال

موسیٰ بن اسماعيل: دا ابوسلمه موسیٰ بن اسماعيل تبوذکی بصری رحمه الله دی. دَدوی تذکره (کتاب العلم باب من أجاب الفتيا بإشارة اليد والرأس) لاندې تيره شوې ده.[1]

---

[1] کشف الباری: ٣٠٧/٣.
[2] کشف الباری: ٤٣٥/١، ٢٠٥/٢.
[3] صحيح البخاری کتاب التفسير سورة ص، رقم الحديث: ٤٨٠٧.
[4] تفسير المظهری: ١٣٣/٦ دارالکتب العلمية.
[5] انظرسنن النسائی باب سجود القرآن السجود فی ص، رقم الحديث: ٩٥٨ وانظر صحيح ابن خزيمة باب ذکر العلة التی لها سجد النبی صلی الله عليه وسلم، وسنن البيهقی الکبری: ٤٥٢/٢ کتاب الصلاة دارالکتب العلمية بيروت.
[6] جامع البيان للطبری: ٢٦٠/٧.
[7] عمدة القاری: ١٥/١٦.
[8] عمدة القاری: ١٥/١٦.
[9] والحديث مر تخريجه فی کتاب سجود القرآن، باب سجدة، ص: ١٠٦٩.

وهیب: دا وهیب بن خالد بن عجلان باهلی بصری رحمه الله دی.[2]
ایوب دامشهور محدث ایوب سختیانی رحمه الله دي دَدوی حالات (کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان) لاندې تیر شوی دی.[3]
عکرمة: دا مشهور امام حدیث وتفسیر ابو عبدالله عکرمه مولی ابن عباس رحمه الله دي. دَدوی حالات (کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب) لاندې تیرشوی دی.[4]
ابن عباس: دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات (بدء الوحی) څلورم حدیث لاندې او (کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر) لاندې تیر شوی دی.[5]
دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: باب سره په ظاهره دَدې حدیث هیڅ تعلق نشته دې لیکن چونکه په سورت ص کښې دَحضرت داؤد علیه السلام دَ توبه دَ سجدې ذکر دې او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې روایت کښې دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم سجده دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ سجده توبه دَ قبلیدو په شکر کښې وه. په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دا روایت دلته ذکر کړې دې. والله اعلم.[6]

۴۱- باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى: ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ﴾/ص: ۳۰/. الرَّاجِعُ الْمُنِيبُ

بعض نسخوکښې دلته دَ باب اضافه نشته دې صرف آیت نقل کړې شوې دې.[7]
دَترجمة الباب مقصد: ښکاره خبره ده چه دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت سلیمان تذکره او دَهغه فضائل اومناقب بیانول غواړی.
حضرت سلیمان علیه السلام: حضرت سلیمان علیه السلام دَ حضرت داؤد علیه السلام خوئی وو. الله تعالی هغوی ته دَمال اودولت دَ زیاتوالی سره سره وسیع اوعریض اومستحکم سلطنت او حکومت ورعطاء کړې وو. هوا مرغئی ځناور او جنات ټول نـی دَ هغـه دپـاره مـسخر کړې وو. دغـه شـان حیوانـات او جنـات هـم دَ سـلیمان علیه السلام دَ حکـم خـلاف ورزی کولوجراءت نه شو کولی.
امام بخاری رحمه الله په دې آیت باندې باب ترلې دې. ﴿وَوَهَبْنَا لِدَاوُدَ سُلَيْمٰنَ ۭ نِعْمَ الْعَبْدُ ۭ اِنَّهٗٓ اَوَّابٌ﴾ یعنی مونږ داؤد علیه السلام ته دَ سلیمان علیه السلام په شان خوئی ورکړو. هغه څه ښه بنده وو او بیشکه ډیر رجوع کونکې وو دلته مخصوص بالمدح محذوف دې او تقدیر عبارت دې (نعم العبد سلیمان).

---

[1] کشف الباری: ۴۳۳/۱، ۴۷۷/۳.
[2] کشف الباری: ۱۱۸/۲.
[3] کشف الباری: ۲۶/۲.
[4] کشف الباری: ۳۶۳/۳.
[5] کشف الباری: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.
[6] عمدة القاری: ۱۵/۱۶دار الکتب العلمیة.
[7] عمدة القاری: ۱۶/۱۶-۱۵وإرشادالساری: ۳۷۱/۷.

قوله: الراجع المنيب امام بخاري رحمه الله د ﴿أَوَّابٌ﴾ تفسير (الراجع المنيب) سره كړې دې. د راجع معنى ده د ګناهو نه رجوع كونكې او منيب د أناب إنابة نه دې. يعنى د طاعات په ذريعه د الله تعالى طرف ته رجوع كونكې متوجه كيدونكې. (۱)

قتاده رحمه الله وائى (أواب) مطيع په معنى كښې دې او سدى رحمه الله وائى دا د مسبح په معنى كښې دې. (۲)

وَقَوْلِهِ: ﴿هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي﴾ /ص: ۳۵/. وَقَوْلِهِ: ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ /البقرة: ۱۰۲/.

د دې آيت تفسير به د باب اولنى حديث لاندې راځى ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ [البقرة: ۱۰۲] د سورت بقره آيت دې. ﴿وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾ دا آيت د يهود يانو باره كښې نازل شوې وو چه هغوى د هغه څيز اتباع اوكړه كوم چه د سليمان عليه السلام په زمانه كښې به شيطانانو لوستلو او سليمان عليه السلام كفرنه دې كړې ليكن شيطانانو كفر اختيار كړو هغوى به خلقو ته جادو خودلو.

مفسرين حضرات فرمائى چه ﴿عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ﴾ كښې دوه احتمالات دى. يو احتمال دا دې چه لفظ (على) دلته د (فى) په معنى كښې دې يعنى (فى ملك سليمان) (۳) او ملك نه مراد شريعت دې. او دويم احتمال دا دې چه دلته لفظ (تتلوا) د (تتقول) معنې ته متضمن دې او (تتقول) لفظ (على) سره متعدى كيږى لكه چه ارشاد بارى تعالى دې. ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ﴾ [الحاقة ۴۴] دا دويم احتمال زيات مناسب دې خكه چه د حروف په مقابله كښې په افعال كښې مجاز اختيارول زيات اولى دى او هم دغه د بصريين مذهب دې بل د ذكر كړې شوى دواړو تاويلاتو ضرورت د دې وجې نه دې خكه چه كله فعل تلا لفظ على سره متعدى كيږى نو هغه وخت ضرورى كيږى چه د على مجرور داسې څيز وى د كوم مخې ته چه تلاوت كيږى لكه چه (تلوت على زيد القرآن) خودلته د على مجرور ملك دې او ملك د هغه شيانو نه دې د چا مخكښې چه تلاوت اوكړې شى. هم په دې سبب د دې خبرې ضرورت پيښ شو چه په دې خائى تاويل اوكړې شى. چنانچه بعض على د فى په معنى كښې اخستې دې او بعض دا وئيلى دى چه (تتلو) د (تتقول) معنې ته متضمن دې.

مفسرين حضراتو د دې آيت د تفسير لاندې ليكلى دى چه شيطانانو به په آسمان كښې د فرښتو هغه خبرې په غلا اوريدلې كومې چه به د راتلونكى وخت د امورو سره متعلق وې. شيطانان به راتلل او دا خبرې به ئې ساحرانو ته خودلې او ساحرانو به د دې په رڼا كښې خلقو ته د مستقبل واقعات وړاندې خودل او هغه به رښتيا واقع كيدل. په دې سره د بنى اسرائيل دا عقيده نوره هم پخه شوه چه جنات د غيبو په خبرو باندې پوهيږى چنانچه بنواسرائيل د غيب هغه ټولې خبرې كومې چه د ساحرانو نه اوريدلې وې په كاغذونو كښې ليكلو سره محفوظ كړلې. سليمان عليه السلام ته چه حقيقت معلوم شو نو هغه خپل كسان اوليګل او د دې قسم ټول كاغذونه او كتابونه ئې راجمع كولو حكم وركړو. سليمان عليه السلام دغه كتابونه په يو صندوق كښې واچول او د خپلې كرسنى لاندې ئې دفن كړل. شيطانانو چه به دغه كرسنى ته د نيزدې كيدو كوشش كولو نو سوزيدل به. چه كله سليمان عليه السلام وفات شو نو هغه بنى اسرائيلو كنستلو سره راؤويستل. شيطانانو هغوى ته اوخودل چه سليمان عليه السلام به د دې جادو په زور سره په انسانانو او جناتو باندې حكومت چلولو. د دې خائى نه په بنى اسرائيلو كښې دا خبره مشهوره شوه چه سليمان عليه السلام جادوګر

---

(۱) عمدة القارى: ۱۶/۱۶۱ وفتح البارى: ۸/۵۶۷.

(۲) فتح البارى: ۸/۵۶۷ وإرشاد السارى: ۷/۳۷۲.

(۳) الدر المصون على الكتاب المكنون: ۲/۲۹-۲۸ دار القلم، دمشق.

وو ترديې چه هغه د انبياء کرامو صحائف شاته اوغورزول اودغه راويستلي شوى کتابونه ئې خپل کړل او د جادو تعليم اوتعلم د هغوى محبوب مشغله جوړه شوه.(۱)

﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ ۖ وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾ أَذَبْنَا لَهُ عَيْنَ الْحَدِيدِ ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ﴾ قَالَ مُجَاهِدٌ: بُنْيَانٌ مَا دُونَ الْقُصُورِ ﴿وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾ كَالْحِيَاضِ لِلْإِبِلِ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ ﴿وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ ۚ اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ شُكْرًا ۚ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ ۝ فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ﴾ الْأَرَضَةُ ﴿تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ﴾ عَصَاهُ ﴿فَلَمَّا خَرَّ ـ إِلَى قَوْلِهِ ـ فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ﴾ /سبأ: ۱۲-۱۴/.

د حضرت سليمان عليه السلام معجزات: ﴿وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ﴾ [سبأ: ۱۲] د سورت سبا آيت دې يعنى مونږ د سليمان عليه السلام د پاره هوا مسخر کړه، د هغې د سحر چليدل د يوې مياشت مسافت وو او د هغې د ماښام چليدل د يوې مياشت مسافت وو.

دا په سليمان عليه السلام باندې د الله تعالى يوه لويه مهربانى وه چه د هغه د پاره ئې هوا مسخر کړې وه. سليمان عليه السلام چه به چرته سفر کول وو هوا ته به ئې حکم ورکولو هغې به سليمان عليه السلام او د هغه لښکر منزل مقصود ته رسولو. په دې آيت کښې د هوا رفتار دا خودلې شوې دې چه کله به هغه سحر چليدله نو د هغه دور د رفتار سفر په لحاظ سره د يوې مياشتې فاصلې ته رسولو او هم دغه رفتار د ماښام په وخت کښې د چليدو وو. لکه چه په ورځ کښې به سليمان عليه السلام د دو مياشتو فاصله د هوا په ذريعه سحر او ماښام پوره کولو.(۲)

مجاهد رحمه الله وائى سليمان عليه السلام به سحر د دمشق نه وتلو سره به ماښام اصطخر ته رسيدلو سره قيلوله کوله بيا به ئى ماښام د اصطخر نه وتلو سره سحر کابل ته په رسيدلو سره هلته قيلوله کوله د دمشق نه د اصطخر پورې او د اصطخر نه د کابل پورې سفر د يوې يوې مياشتې د مسافت برابر دې.(۳)

﴿وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ﴾ أَذَبْنَا لَهُ عَيْنَ الْحَدِيدِ: دا هم د سورت سبا د مذکوره آيت جز دې. د آيت ترجمه ده، او مونږ د هغه (سليمان عليه السلام) د پاره د تانبې چينه اوبهيوله. د أسلنا معنى امام بخارى رحمه الله أذبنا سره کړې ده. أسال د إسالة په معنى کښې دې، بهيول خو أذاب د إذابة په معنى کښې د ويلې کولو راځى. قطر امام بخارى رحمه الله د حديد يعنى د اوسپنې په معنى کښې اخستې دې. ليکن د اکثر مفسرينو په نيز دې نه نحاس يعنى تانبه مراد ده.(۴)

تانبه د اوسپنې په شان کلک او مضبوط معدنيات نه ده. الله تعالى حضرت سليمان عليه السلام ته دا نعمت ورکړو چه د هغه د پاره ئى تانبه د اوبو په شان سيال جوړ لو سره د هغې چينه روانه کړه. قتاده رحمه الله وائى دا چينه په يمن کښې وه.(۵)

﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ﴾: [سبأ: ۱۲] آيت دې ﴿وَمِنَ الْجِنِّ مَن يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ ۖ وَمَن يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ ۝ يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ﴾ يعنى جنات کښې بعض هغه وو چه د خپل

---

(۱) روح المعانى سورة البقرة: ۱۰۲، ۱/۳۳۸-۳۳۷، إدارة الطباعة المنيرية، تفسير ابن كثير: ۱/۵۱۳ سورة البقرة: ۱۰۲، مؤسسة قرطبة.
(۲) إرشاد الساري: ۷/۲۷۲.
(۳) عمدة القاري: ۱۶/۱۷.
(۴) إرشاد الساري: ۷/۷۲.
(۵) عمدة القاري: ۱۶/۱۷.

پروردگار په حکم سره دهغوی په مخکښې کار کولو او (مونږ په هغوی باندې داخبره واضحه کړې وه چه) په دوی کښې کوم یو سرې زما دحکم نه خلاف کوی مونږ به په هغوی باندې دسور کړې شوی اور مزه څکو. جناتو د سلیمان علیه السلام دپاره دهغه د خوښې مطابق لوئی لوئی عمارتونه او مجسمې اود حوضونو برابر لوئی لوئی لګنونه اوداسې دیګونه جوړول چه هم په یو ځائی باندې به پراته وو.

قَالَ مُجَاهِدٌ: بُنْيَانٌ مَادُونَ الْقُصُورِ: دلته امام بخاری رحمه الله د حضرت مجاهد رحمه الله قول نقل کړې دې چه محاریب داسې عمارتونه وائی کوم چه د محلات نه کم وی.

(وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ) كَالْحِيَاضِ لِلْإِبِلِ.....إلخ: تماثیل دا د تمثال جمع ده. یعنی مجسمې. جناتو به د حضرت سلیمان علیه السلام په حکم سره د تانبې، اوسپنې او کانړونه تصویرونه اومجسمې جوړولې. په هغه زمانه کښې به په دیوالونو باندې تصویرونه تراشلې کیدل. او د هغه وخت په شریعت کښې مجسمه سازی جائز وه. ([1])

جفان د جفة جمع ده. لګن ته وائی. ([2]) او جواب جمع د جابية ده یعنی حوض. ([3]) امام بخاری رحمه الله وائی چه دا لګنونه به دومره لوئی لوئی وو (کالحیاض للإبل) لکه د اوښانو دپاره جوړ کړې شوی حوضونه. ابن عباس رضی الله عنهما وائی (کالجوبة من الأرض) یعنی هغه لګنونه به دومره لوئی وو لکه د زمکې کندې. ([4]) په روایاتو کښې راغلی چه زر کسان به د یو تال نه چاپیره کیناستو سره خوراك كولو. ([5])

(فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ): پوره آیت دادې: (فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ ۖ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنُّ أَن لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ) بیا چه کله مونږ په حضرت سلیمان علیه السلام باندې د مرګ راوستلو حکم جاری کړو نو هغه جناتو ته ئې د مرګ پته اونه لګوله مګر وینه چینجی کوم چه د هغوی همسا خوړلې وه چنانچه کله هغه پریوتلو نو جنات ته معلومه شوه چه که هغوی د غیبو علم پیژندلې نو د ذلت والا په تکلیف کښې نه راګیریدل.

سلیمان علیه السلام د اجل وخت چه کله رانیزدې شو او هغه ته د وحی په ذریعه د دې خبر ورکړې شو نو سلیمان علیه السلام دعا اوکړه: (اللهم عم على الجن موتي حتى تعلم الإنس أن الجن لا يعلمون الغيب) یعنی اې الله زما د مرګ نه جنات ناخبره اوساته، دې دپاره چه انسانانو ته یقین اوشی چه جنات د غیب خبرونه نه پیژنی.

نو چه کله د سلیمان علیه السلام د مرګ وخت رانیزدې شو نو یوه چوګه ئې واخسته په هغې باندې خپله زنه کیخوده او په تخت باندې کیناستو. هم په دې حالت کښې مرګ واقع شو او جناتو دا ګنړل چه هغه ژوندې دې. د بیت المقدس په آبادی کښې مشغول وو او دروند سامان د اوړو راوړو تکالیف ئې برداشت کول. د سلیمان علیه السلام روح تلې وو لیکن په چوګه باندې ډډه لګولې ناست وو. چوګه (الأرضة) یعنی د وینو چینجی لګیدلې وو چه دابه ئې خوړله چه یو کال تیر شو نو چوګه ماته شوه او د سلیمان علیه السلام نعش راپریوتلو. نو بیا جنات ته علم اوشو چه د هغه روح خو تلې دې. اوس د جناتو مخې ته دا معمه وه چه د هغه مرګ کله واقع شوې او وینو چینجو څومره موده کښې چوګه خوړلې وی. جناتو د وینو چینجی په همسا باندې کیخوده نو هغوی چه په یوه شپه او ورځ کښې څومره حصه اوخوړله د هغې نه دوی اندازه اولګوله چه د سلیمان علیه السلام همسا د وینو چینجی په یو کال کښې خوړلې ده او د هغه

---

[1] عمدة القاري: ١٦/١٧ وإرشاد الساري: ٣٧٢/٧.
[2] المحكم والمحيط الاعظم: ٤٥٦/٧ دار الكتب العلمية، (ج.ف.ن) الدر المصون: ١٦٢/٩ دار القلم دمشق.
[3] الدر المصون: ١٦٢/٩ دار القلم دمشق، كليات أبى البقاء ص: ٤٩ مؤسسة الرسالة.
[4] تفسير ابن كثير: ٢٦٥/١١ مؤسسة قرطبه، التفسير الكبير: ٢٤٩/٢٥ سورة السبا رقم الآية: ١٣ دار الفكر.
[5] عمدة القاري: ٢٦٥/١١ مؤسسة قرطبه، التفسير الكبير: ٢٤٩/٢٥ سورة السبا، رقم الآية: ١٣، دار الفكر.

دَ مرګ پوره يو كال شوې دې[1] دغه وخت دَ سلميان علیه السلام عمر ۵۳ كاله وو. دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ وفات نه پس ۱۳ كاله كښې حكمران جوړ شوې وو.[2] جناتو ونيل كه چرې هغوى ته اول حقيقت معلوم شوې وې نو هغوى به خپل خانونه په دې دَ محنت او مشقت په كارونو كښې هيڅ كله نه اچول او هغوى به بوشان دَ پوره كاله پورې دا ذلت نه اوچتولو.[3] جنات ته دَ علم غيب دعوىٰ وه دې واقعې دَ هغوى دعوىٰ ښكاره كړه او دَ دې خلاف واقعه كيدل ئې ثابت كړل.

﴿مِنْسَأَتَهُ﴾ عَصَاهُ: په آيت كښې دَ «منسأة» ذكر راغلې دې دې نه عصا يعنى چوكه او همسا مراد ده. دا دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قول دې او دا ابن ابى حاتم رحمه الله دَ علي بن ابى طلحه رحمه الله په طريق سره موصولاً روايت كړې دې.[4]

مِنسأة دا مِفعَلة په وزن باندې دې. نسأ ينسأ (الشيء أو الأمر) نه دَ دې معنى ده مؤخر كول. عرب وائى «نسأت الإبل، إذا زجرت الإبل، أي: ضربتها بالمنسأة».[5]

﴿حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾ /ص: ۳۲، ۳۳: يَمْسَحُ أَعْرَافَ الْخَيْلِ وَعَرَاقِيبَهَا. ﴿الْأَصْفَادِ﴾ /ص: ۳۸: الْوَثَاقِ.

قَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿الصَّافِنَاتُ﴾ صَفَنَ الْفَرَسُ رَفَعَ إِحْدَى رِجْلَيْهِ حَتَّى تَكُونَ عَلَى طَرَفِ الْحَافِرِ ﴿الْجِيَادُ﴾ /ص: ۳۱: السِّرَاعُ. ﴿جَسَدًا﴾ /ص: ۳۴: شَيْطَانًا. ﴿رُخَاءً﴾ طَيِّبَةً ﴿حَيْثُ أَصَابَ﴾ /ص: ۳۶: حَيْثُ شَاءَ. ﴿فَامْنُنْ﴾ أَعْطِ.... ﴿بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ /ص: ۳۹: بِغَيْرِ حَرَجٍ.

دَ حضرت سليمان علیه السلام دَ امتحان واقعه: ﴿حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾

دَ سورت ص آيت دې: ﴿إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ۝ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي ۚ حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ۝ رُدُّوهَا عَلَيَّ ۖ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ۝﴾ [الآية: ۳۱ - ۳۳] يعنى چه كله دَ ماښام وخت كښې هغه ته داسې اسونه وړاندې كړې شو چه په دريو خپو باندې ولاړ ښكلي (تيز رفتار) اسونه وو، نو سليمان علیه السلام اوونيل ما دَ خپل رب ذكر پريخودو او دَ مال محبت له مې ترجيح وركړه، تردې چه نمر په پرده كښې پټ شو.

دَ سليمان علیه السلام په خدمت كښې چه كوم اسونه پيش كړې شوې وو هغه جهاد في السبيل الله كښې استعماليدل په هغوى باندې دَ الله تعالىٰ دَ دښمنانو سره دَ جهاد شوق دومره غالب شوې وو چه دَ مازيګر دَ مانځه نې هډو خيال رانغلو او نمر ډوب شو. هغه دَ مونځ په فوت كيدو باندې سخت خفه شو چه دَ دې اسونو ياد زه دَ الله تعالىٰ دَ محبت نه غافل كړم. چنانچه سليمان علیه السلام خپلو خادمانو ته حكم وركړو دغه اسونه ماله واپس راولئى. اسونه دَ هغوى مخې ته پيش كړې شو. نو دَ هغوى په پنډو او ستونو باندې (په توره سره) لاس صفا كول شروع كړه. مطلب دَ مونځ دَ فوت كيدو خفګان دومره غالب شو چه دَ جوش او ايمانى غيرت نه مغلوب كيدو سره په توره دَ اسونو ستونونه والوزول هغه نې ذبح كړل او پندنى هم ورله پرې كړې.[6]

بعض حضراتو ﴿فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ مطلب دا بيان كړې دې چه سليمان علیه السلام دَ اسونو ستونو او پنډو باندې دَ محبت او مينې نه لاس راښكلو. دا تفسير دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې او ابن جرير رحمه الله دې ته اوجه الى

[1] إرشادالساري: ۳۷۳/۷ التفسير الكبير: ۲۵۱/۲۵ سورة السبا: ۱٤، دارالفكر.
[2] إرشادالساري: ۳۷۳/۷.
[3] إرشادالساري: ۳۷۳/۷ التفسير الكبير: ۲۵۱/۲۵ سورة السبا: ۱٤، دارالفكر.
[4] فتح الباري: ۵٦۷/۸.
[5] فتح الباري: ۵٦۷/۸.
[6] إرشادالساري: ۳۷۳/۷.

الصواب ونیلې دي [1] لیکن جمهور وائی چه اوجه هم دغه ده چه د اسونو محبت هغه د الله تعالی د یاد نه غافل کړي وو په دې وجه تقربا الی الله نی توره اوچته کړه او ټول نی ذبح کړل [2]

قوله: بمسح أعراف الخيل وعراقيبها امام بخاری رحمه الله د آیت تفسیر دا کړې دې چه سلیمان علیه السلام د اسونو د ستونو وینبته او دهغوی په پندو باندې د مینې او محبت لاس راښکلو. [3] دلته امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما رائې ته ترجیح ورکړې ده

قوله: أعراف دا د عُرْف جمع ده د اس د ستې وینبتو او د چرګ چارخولك ته وائی [4]

قوله: عراقيب: دا د عرقوب جمع ده د انسان د ګیټنی د پاسه پټې او د ځناور زنګون او پنډ‌ئی ته عُرقوب وائی [5] په عربی لغت کښې د هرځاروی د شاتنو خپو زنګونو ته «عُرقوبان» او مخکښنو خپو دواړو زنګونو ته «رکبتان» وائی. [6]

الأصفاد: الوثاق. قال مجاهد: الصافنات: صفن الفرس.... إلخ امام بخاری رحمه الله د آیات د بعض الفاظ تفسیر کړې دې. آیت دې ﴿فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخَاءً حَيْثُ أَصَابَ ۝ وَالشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَغَوَّاصٍ ۝ وَآخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ۝ هَٰذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝﴾ [7] یعنی مونږ دهغه دپاره هوا مسخر کړې وه چه دهغه په حکم سره چرته چه به هغه تللو په نرمئی سره به چلیدله او شریر جنات هم دهغه په قابو کښې ورکړې شوی وو. په هغوی کښې هر یو دعمارت جوړونکې او په سمندر کښې غوپه لګونکې وو او ددوی نه علاوه نور د جنات داسې وو چه په زنځیرونو کښې به تړلې شوې وو (او هغه ته نی وئیلې وو چه) دا زمونږ ورکړه ده نو ته احسان کوه یعنی صدقه کوه یا منع کوه په تا باندې د حساب هیڅ ذمه واری نشته دې. مطلب دا دې چه دا ټول نعمتونه زمونږ ورکړه ده که ته چاته ورکوې او که نه ورکوې تا ته مالکانه اختیار درکړې شوې دې.

مجاهد رحمه الله وائی چه صافنات هغه اسونو ته وائې چه یوه خپه اوچته کړی او د نوك ځوکه په زمکه باندې لګولو سره (په دریو خپو باندې) اودریږی دادَ اس د صحت مندکیدو او چاقیدو دلیل وی. د مجاهد رحمه الله دا قول فریابی رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. [8]

الجیاد: السراع یعنی د جهاد تیز رفتار (سراع) اسونه مراد دی دا قول هم دمجاهد رحمه الله دې او فریابی رحمه الله دا موصولاً نقل کړې دې [9] جیاد د جواد جمع ده او یو قول دا دې چه د جید جمع ده [10]

---

[1] جامع البیان للطبری: ۱۵۶/۲۳ مصطفی البابی الحلبی مصر، نور اوګورئی فتح الباری: ۵۶۷/۸.
[2] إرشادالساری: ۳۷۳/۸.
[3] إرشادالساری: ۳۷۳/۸.
[4] لسان العرب: ۱۵۶/۹ مادة عرف.
[5] لسان العرب: ۱۶۶/۹ مادة عرق.
[6] المعجم الوسیط. ص: ۵۹۶ مکتبة الشروق.
[7] ص: ۳۹.
[8] فتح الباری: ۵۶۷/۸.
[9] المصدر السابق.
[10] عمدة القاری: ۱۹/۱۶.

دَحضرت سليمان عليه السلام دَ يوبل ازميښت واقعه. جسدا: شيطانا..... دې سره اشاره دَدې آيت طرف ته ده: ﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ﴾ [ص: ۳۴] اوبې شكه مونږه سليمان عليه السلام په ازميښت كښې اچولې وو او مونږه دَهغه په كرسئ باندې يو بدن اچولې وو بيا هغه دَ الله تعالى طرف ته رجوع شو.

امام بخاری رحمه الله دَ (جسدا) دا تفسير كړې دې چه دې نه شيطان مراد دې. په دې سره په اصل كښې دَ مجاهد رحمه الله دَ روايت طرف ته اشاره ده كوم چه فريابى رحمه الله موصولاً نقل كړې دې. مجاهد رحمه الله وائى چه په آيت كښې (جسدا) نه شيطان مراد دې. دَهغه نوم آصف وو. حضرت سليمان عليه السلام دَهغه نه تپوس اوكړو (كيف تفتن الناس) ته څنګه خلق په خپل دام كښې راګيروې اودَ هغوى په زړونو كښې وسوسې اچوې؟ آصف اووئيل ته ماته خپله ګوتمه راكړه (ونيلى شى چه په هغې باندې اسم اعظم ليكلې شوې وو اودَ سليمان عليه السلام دَ سلطنت او حكومت راز هم په دغه اسم اعظم كښې پټ وو). سليمان عليه السلام آصف ته خپله ګوتمه وركړه نوهغه دا په سمندر كښې اوغورزوله. دغه شان دَ سليمان عليه السلام دَ بادشاهت خاتمه اوشوه او آصف دَهغه په كرسئ باندې كيناستو. څه موده تيريدو نه پس يوې ښځې حضرت سليمان عليه السلام له يو كب راوړو راغله. دكب خيټه اوڅيرلې شوه نودَهغې نه هغه ګوتمه راؤوتله. دغه شان الله تعالى سليمان عليه السلام ته حكومت راواپس كړو.([1])

په يوبل روايت كښې دَهغه جنى شيطان نوم صرخ خودلې شوې دې.([2]) او مشهوره داده چه آصف دَ سليمان عليه السلام دَ يو وزير نوم وو چاسره چه دَالله تعالى اسم اعظم وو.([3]) لكه چه په آيت كښې دَ جسد نه مراد هم دغه جنى شيطان په تخت سليمان باندې ناست وو او هم دغه هغه ازميښت دې په كوم كښې چه سليمان عليه السلام راګير كړې شو.([4])

ليكن حقيقت دادې چه دا روايت دَ اسرائيليات نه دې او جمهور مفسرين دَدې قسم رواياتو تكذيب كړې دې. حافظ ابن كثير رحمه الله دَدې رواياتو خلاصه نقل كولو نه پس تصريح كړې ده. (هذا كلها من الإسرائيليات).([5])

بعض مفسرينو دَ دې فتنې يو بل تفسير كړې دې. دې حضراتو دصحيح بخارى او صحيح مسلم يو مرفوع روايت نقل كړې دې. په دې روايت كښې دى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلې دى: سليمان عليه السلام بن داؤد عليه السلام اووئيل چه نن شپه كښې به زه اوياؤ ښځو له ورځم. (يعنى هغوى سره جماع كوم) په هغوى كښې به هره يوه حامله شى اودَ هرې ښځې نه به شهسوار پيدا كيږى چه جهاد فى سبيل الله به كوى. په دې موقع باندې هغه سره فرښته موجود وه هغې اووئيل چه انشاء الله اووايه. سليمان عليه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه وئيل اودَ الله تعالى دَ ذات نه چه دَ هرڅه كيدو كومه پخه عقيده وه هم په هغې باندې ئې يقين اوكړو. چنانچه هغه ښځو كښې دَ يوې نه بغير دَ چا هم حمل اونه شو دَ يوې چه كوم حمل شوې و دَهغې نه نيمګړې بچې راپيدا شو دَ كوم چه يو طرف نه وو. بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه كه هغه انشاء الله ونيلې وې نوټولو به دَ الله تعالى په لار كښې جهاد كولو يعنى دَټولو به حمل كيدلو صحيح سالم بچې به ئې راپيدا كيدل اودَ الله تعالى په لار كښې به ئې جهاد كولو. دا حضرات فرمائى چه دَ فتنې نه هم دغه مراد دى چه انشاء الله نه وئيلو په نتيجه كښې نيمګړې بچې راپيدا شو او هم دَدې باره كښې په آيت كښې فرمائيلې شوى دى چه مونږ دَهغه په كرسئ باندې يو بدن واچولو. علامه بيضاوى رحمه الله او علامه آلوسى رحمه الله هم په خپل تفسير كښې دا رائې راجح ګرخولې ده.([6])

---

[1]) جامع البيان للطبرى: ۱۵۷/۲۳ وفتح البارى: ۵۶۸/۸ وعمدة القارى: ۱۶/۲۰-۱۹.

[2]) المصدر السابق.

[3]) المصدر السابق.

[4]) المصدر السابق.

[5]) تفسير ابن كثير، سورة ص، رقم الآية: ۳۴ – ۴۰،۹۲/۱۲ مؤسسة قرطبة.

[6]) تفسير بيضاوى: ۲۹/۵ دار إحياء التراث العربى، روح المعانى: ۲۶۰/۲۳.

ليكن حقيقت دا دي چه دا تفسير هم محل نظر دي. ځكه چه د حديث په كومو كتابونو كښي دا حديث نقل دي دهغي په يو طريق كښي هم دا سي صراحت يا اشاره نشته دي چه رسول اكرم ﷺ يا بيا د حديث راوى حضرت ابوهريره دا واقعه د آيت مبارك تفسير فرمائيلي وي بلكه دا احاديث د حضرت سليمان عليه السلام په واقعات كښي د يوې مستقل واقعي دا سې ذكر كوى لكه څنګه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښي بعض نورو واقعات بيان كړي دي.

رسول اكرم ﷺ په حقيقت كښي د دې واقعي خودلو سره خپل امت ته دا سبق وركول غوښتل چه كه خپل كار په عزم سره كول غواړئ او په هغې كښي خير او بركت غواړئ نو تاسو له انشاء الله ضرور ونيل پكار دى. دا روايت د عبرت او موعظت په سلسله كښي په مستقل حيثيت سره بيان شوې دې او د حضرت سليمان عليه السلام از عينبت او القاء جسد مجملات نه حل كوى. د انصاف لاره هم دغه ده چه كوم واقعات الله تعالى عبنيم ساتلى او احاديثو كښي هم د دغه ابهام تفصيل نه دې خودلې نو د هغې د راكنستلو ضرورت نشته دي. دا ابهام هم دغه شان پريږدئ. د مقصد خبره په آيت كښي دا خودلې شوې ده چه سليمان عليه السلام الله تعالى په يو ازميښت كښي راګير كړې وو بيا هغه د الله تعالى طرف ته رجوع شو د كوم په نتيجه كښي چه هغه ته د اول نه هم زيات انعامات وركړې شو والله اعلم بالصواب.[1]

[۳۲۴۱]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الجِنِّ تَفَلَّتَ البَارِحَةَ لِيَقْطَعَ عَلَيَّ صَلاَتِي، فَأَمْكَنَنِي اللهُ مِنْهُ فَأَخَذْتُهُ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ عَلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي المَسْجِدِ حَتَّى تَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ، فَذَكَرْتُ دَعْوَةَ أَخِي سُلَيْمَانَ: رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لاَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي فَرَدَدْتُهُ خَاسِئًا» {عِفْرِيتٌ} [النمل: ۳۹] مُتَمَرِّدٌ مِنْ إِنْسٍ أَوْ جَانٍّ، مِثْلُ زِبْنِيَةٍ جَمَاعَتُهَا الزَّبَانِيَةُ" [ص ۵۶۳] [ر: ۴۴۹][2]

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دى چه يو سركش جن د شپې ناڅاپى زما مخې ته راغلو او زما په مونځ كښي ئې خلل اچولو كوشش اوكړو. الله تعالى ماته په هغه باندې قدرت راكړو او ما هغه اونيولو.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدى بصرى رحمه الله دي. د دوى تذكره (كتاب العلم باب ماكان النبى صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة) لاندې تيره شوې ده.[3]

محمدبن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلى رحمه الله دي. غندر د دوى لقب دي. د دوى تذكره (كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم) لاندې تيره شوې ده.[4]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتكى الواسطى رحمه الله دي. د دوى تذكره (كتاب الايمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده) لاندې تيره شوې ده.[5]

---

[1]) قصص القرآن: ۴۷۵/۲-۴۷۴.

[2]) مرتخريجه فى كتاب الصلاة باب الأسير أو الغريم يربط فى المسجد: ۴۶۱.

[3]) كشف البارى: ۲۲۱/۳.

[4]) كشف البارى: ۲۵۰/۲.

[5]) كشف البارى: ۶۷۸/۱

محمدبن زیاد محمدبن زیاد التوشي الجمعي رحمه الله دي. دَدوی تذکره (کتاب الوضوء باب غسل الأعقاب) لاندې تیره شوې ده

قوله: تفلت فلت یفلت نه دَدې معنی ده دَقبضې نه وتل، خلاصیدل. که چرې دا لفظ دَ من صله سره استعمال وی نودَدې معنی به وی خلاصیدل اوکه چرې دې نه پس علی صله کښې راشی لکه تفلت علیه نودَدې معنی به شی په چاباندې قبضه کول، حمله کول[1] دلته په روایت کښې هم په دې معنی باندې استعمال شوې دې.

قوله: البارحة برح برَحاء وبروحا، المکان ومنه معنی ده جدا کیدل، اخواکیدل[2] او البارحة تیرې شوې شپې ته وائی دَدې اطلاق پس دَ زوال نه واخله تر دَ آخرې ورځې پورې وی[3]

قوله: فأردتُ أن أربطه علی ساریة من سواري المسجد...... ماغوښتل چه دې دَ جمات دَ ستنو نه یو ستن پورې اوترم دې دپاره چه تاسو ټول دې په ورځ کښې اووینئ

قوله: فذکرتُ دعوةَ أخي سلیمان......إلخ مګر ماته دغه وخت دَ خپل رور سلیمان دعایاده شوه چه هغه دَ الله تعالی نه دعا کړې وه چه ماته داسې سلطنت راکړه چه زما نه پس دَ بل چادپاره مناسب نه وی. نودَدې دعا په یاد راتلوسره ما هغه ذلیل کړو پرې مې خودو. مطلب دادې چه په جنات باندې قابوپیدا کولو خصوصیت چونکه دَ سلیمان علیه السلام خواهش وو چه دهغه نه علاوه دې بل چاته حاصل نه وی په دې وجه رسول اکرم ﷺ دَ عفریت محبوس کولو قدرت پیدا کولو باوجود هغه پریخودو.[4]

ایا جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی؟: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ نه علاوه هیڅوک هم جن دَهغه په اصل صورت کښې نه شی لیدلې. هغوی دَ قرآن دَدې آیت نه استدلال کړې دې. ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ﴾ [الأعراف: ۲۷] یعنی بیشکه هغه (شیطان) اودَهغه قوم تاسو په داسې توګه باندې وینی چه تاسو هغه نه شئ لیدلې. خو که جن چرته په بل څه شکل صورت کښې متشکل شی نو بیا هغه هرڅوک کتلې شی. لکه چه جن دَ مار په صورت کښې متشکل شوې وو نو یو انصاری صحابی په هغه باندې توره باندې وار اوکړو دَدې په نتیجه کښې دَ دغه انصاری مرګ واقع شوې وو[5] دَ سورة اعراف هم دَدې آیت نه استدلال کولو سره امام شافعي رحمه الله فرمائي چه که چرې څوك دا دعوی اوکړی چه هغه جن دَ هغه په اصل شکل کښې لیدلې دې نوموښ به دَ هغه دا دعوی رد کوو.[6]

خو بعض حضرات وائی چه په سورت اعراف کښې جنات کتلو مطلق نفي نه ده کړې شوې بلکه دَ ظاهر آیت نه معلومیږی چه جنات کتل دَعامو انسانانو دپاره هم ممکن دی څکه چه په آیت کښې وارد شوې دَ جن دَ کتلو نفی هغه صورت سره مقید ده کله چه جن انسانانو ته ګوری دَدې نه ثابته شوه چه په عام حالاتو کښې جنات دَهغوی په اصل شکل کښې لیدل ممکن دی. والله اعلم.[7]

---

[1] تاج العروس: ۳۱/۵ مادة: فَلَتَ، دار الهدایة، التراث العربی.

[2] تاج العروس: ۳۱/۵ مادة: فَلَتَ، دار الهدایة، التراث العربی، المعجم الوسیط، ص: ٤۸ مکتبة الشروق الدولیة، لسان العرب: ۲٤۵/۲ مادة: برح.

[3] تاج العروس: ۳۰٦/٦ مادة: برح، دار الهدایة، التراث العربی.

[4] شرح ابن بطال کتاب الصلاة باب الأسیر والغریم یربَط بالمسجد: ۱٤۰/۲ دار الکتب العلمیة بیروت.

[5] شرح ابن بطال: ۱٤۰/۲.

[6] فتح الباری: ۵٦۸/۸.

[7] فتح الباری: ۵٦۸/۸.

دحدیث باب نه مستنبط فائده: علامه خطابی رحمه الله دحدیث باب نه استدلال کولوسره فرمائی چه اصحاب سلیمان علیه السلام جنات په نګ راتګ دهغوی په اصل صورت او شکل کښې کتل. والله اعلم [1]

قوله: عفریت متمرد من إنس أوجان: مطلب دا چه کوم انسان زیات سرکش او باغی وی او دغه شان په جنات کښې چه کوم زیات سرکش وی هغه ته عفریت وئیلی شی. عفریت اصل کښې سرکش جن ته وئیلی شی البته متمرد انسان باندې دډې اطلاق علی سبیل الاستعاره کولې شی

قوله: مثل زِبْنِيَةٌ جماعته زبانية: مثل زبنیة نه دامام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه دبعض حضراتو په نیزآیت کښې عفریت ته عفریة ونیل هم صحیح دی. او دا زِبْنِيَة په وزن باندې دې دکوم جمع چه زبانیة راځی. زبانیة پولیس او سپاهی ته وائی دا زبن نه مشتق دې دکوم معنی چه دفع کول شړل دی. [2] دډې اطلاق د دوزخ په فرښتو باندې هم کړې شوې دې چه کافرانو له به په دوزخ کښې دیکې ورکوی. [3]

زبانیة په مفرد کښې مختلف اقوال دی یوقول دادې چه دډې مفرد زبنی دې دویم قول دادې چه دډې مفرد زابن دې دریم قول دادې چه زبانی دډې مفرد دې د یوجماعت رائې داده چه لفظاً دډې واحد نه راځی. پنځم او آخری قول دادې چه دډې مفرد (عفریت په وزن باندې) زبنیب دې. [4]

د جنات اقسام اومراتب: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چه د جنات مختلف مراتب دی ① د جنات د قبیلې عام افراد ته جنی وئیلی شی. ② بیا د جنات نه چه څوك د انسانانوسره اختلاط ساتی هغه ته عامر وئیلی شی ③ کوم جن چه ماشومانو له ورځی اوهغوی تنګوی هغه ته روح وئیلی شی ④ کوم جن چه خباثت کښې زیات شی هغه ته شیطان وئیلی شی ⑤ چه کوم خباثت او شرارت کښې د شیطان نه زیات شی هغه ته مارد وئیلی شی ⑥ او کوم چه د مارد نه هم وړاندې شی هغه ته عفریت وائی. امام راغب اصفهانی رحمه الله فرمائی چه کم خباثت کښې عفریت نه وړاندې شی هغه ته عفریت نفریت وئیلی شی [5]

ترجمة الباب سره دحدیث باب مناسبت: حدیث باب کښې دی (فذکرت دعوة أخی سلیمان....) ترجمة الباب سره دډې مناسبت ظاهر دې. [6]

[۳۲۴۲]- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ، حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ: سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ لَأَطُوفَنَّ اللَّيْلَةَ عَلَى سَبْعِينَ امْرَأَةً، تَحْمِلُ كُلُّ امْرَأَةٍ فَارِسًا يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَلَمْ يَقُلْ، وَلَمْ تَحْمِلْ شَيْئًا إِلَّا وَاحِدًا، سَاقِطًا أَحَدُ شِقَّيْهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ

---

[1] المصدر السابق.

[2] فتح الباري: ۵۶۹/۸.

[3] فتح الباري: ۵۶۹/۸.

[4] اوګورئی: فتح الباري: ۸/۵۶۹-۵۶۸ وإرشاد الساري: ۳۷۵/۷.

[5] دتفصیل دپاره اوګورئی فتح الباري: ۵۶۹/۸ عمدة القاري: ۱۵/۱۶.

[6] عمدة القاري: ۲۱/۱۶.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ قَالَهَا لَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ" قَالَ شُعَيْبٌ وَابْنُ أَبِي الزِّنَادِ: تِسْعِينَ وَهُوَ أَصَحُّ
ص ۵۶۸] [۴۹۴۴، ۶۲۶۳، ۶۳۴۱، ۷۰۳۱ وانظر ۲۶۶۴] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلى دى سليمان بن داؤد اوونيل: زه به نن شپه اوياؤ ښځوله ورخم يعنى هغوى سره به جماع كوم. هره يوه ښځه به شهسوار راوړى چه دَالله تعالى په لاركښې به جهاد كوى. دَ هغوى يو مصاحب اوونيل: انشاء الله اووايه. دا مصاحب څوك وو؟ په دې كښې مختلف اقوال دى. راجح دادې چه دې نه يوه فرشته مراد ده.[2] دَ حديث دَ الفاظونه هم دغه ظاهريږى.
ليكن سليمان عليه السلام په ژبه سره انشاء الله اونه ونيل چنانچه يوې ښځې هم بچې رانوړو سوادَ يوې نه او هغه هم داسې چه يو طرف ئې نه وو. رسول اكرم ﷺ اوفرمانيل: كه چرې هغه انشاء الله ونيلې وې نو ټولو به دَ الله تعالى په لاركښې جهاد كولو. مطلب دادې چه انشاء الله ونيلو سره به دَ ټولو ښځو حمل كيدو او دهغوى بچى به لويندو سره شهسوار جوړيدل او دَ الله تعالى په لاركښې به ئى جهاد كولو.

تراجم رجال

خالد بن مخلد: دا ابوالهيثم خالد بن مخلد القطوانى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب طرح الإمام المسئلة على أصحابه ليختبر ما عندهم من العلم» لاندې تيره شوې ده.[3]

مغيرة بن عبدالرحمن: دا مغيره بن عبدالرحمن بن عبدالله بن خالد بن حزام اسدى مدنى رحمه الله دې. دَدوى حالات «كتاب أبواب الاستسقاء باب دعاء النبى صلى الله عليه وسلم اجعلها سنين» لاندې تيرشوى دى.

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې.[4]

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنى قرشى رحمه الله دې. دَ دوى تذكره «كتاب الإيمان باب حب الرسول من الإيمان» لاندې تيره شوې ده.[5]

سليمان عليه السلام په ژبه سره انشاء الله ولې اونه ونيل؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ روايت باب الفاظ «فلم يقل» مطلب دانه دې چه هغه خپله معامله الله تعالى ته حواله كولونه العياذ بالله انكاركړې وو بلكه امر واقع دادې چه دَهغه عقيده كامل وه چه الله تعالى به دغه اميدپوره كوى. په دغه كلكه عقيده باندې اكتفاء كولوسره هغه په خپله ژبه باندې انشاء الله ونيل هير كړه.[6] روايت باب كښې دَ نسيان تصريح نشته دې البته په نور طرق كښې دَدې صراحت راغلې دې. چنانچه دَ سفيان بن عيينه رحمه الله په طريق كښې «فنسى»[7] او دَمعمر رحمه الله په روايت كښې «فلم يقل ونسى» الفاظ راغلى دى.[8]

---

[1] والحديث أخرجه البخارى أيضاً فى الأيمان باب الاستثناء: ۶۷۲۰وباب كيف كانت يمين النبى صلى الله عليه وسلم؟: ۶۶۳۹ والمسلم فى الأيمان باب الاستثناء فى اليمين وغيرها: ۱۶۵۴.

[2] شرح مسلم للنووى: ۴۹/۲ كتاب الإيمان باب الاستثناء فى اليمين وغيرها. قديمى.

[3] كشف البارى: ۱۱۵/۳.

[4] كشف البارى: ۲/۱۰.

[5] كشف البارى: ۱۱/۲-۱۰.

[6] فتح البارى: ۵۷۰/۸.

[7] انظر صحيح البخارى: ۹۹۴/۲ كتاب كفارات الأيمان باب الاستثناء فى الأيمان: ۶۷۲۰

[8] انظر كتاب النكاح باب قول الرجل: لأطوفن الليلة على نسائى: ۵۲۴۲.

قال شعیب وابن ابي الزناد: تسعین. وهو اصح: دَ شعیب نه شعیب بن ابی حمزه الحمصی رحمه الله مراد دي او ابوالزناد نه عبدالله بن ذکوان رحمه الله مراد دي. دَ دواړو حضراتو ترجمه وړاندې تیره شوې ده.[1]

امام بخاری رحمه الله دا خودل غواړي چه دې دواړو حضراتو په خپلو روایتونو کښې «تسعین» دَ لس کم سلو بیان کړې دي او هم دغه اصح دې. دَ شعیب بن ابی حمزه رحمه الله تعلیق امام بخاری رحمه الله «کتاب الأیمان والنذور» کښې موصولاً روایت کړې دې.[2] اودَ عبدالله بن ذکوان رحمه الله تعلیق امام نسائی رحمه الله سنن کبریٰ کښې «کتاب النذور،باب إذا حلف رجل فقال له رجل: إن شاء الله، هل له استثناء» لاندې موصولاً نقل کړې دې.[3]

دَحدیث نه مستنبط فوائد: شراح حدیث دَ روایت باب نه مختلف فوائد او آداب مستنبط کړی دی: ① روایت باب کښې دی چه سلیمان علیه السلام اوفرمائیل: «لأطوفنّ اللیلة علی سبعین امرأة» دا جمله قسمیه ده. یعنی په الله باندې قسم! نن به زه اویاؤ ښځوسره جماع کوم. «لأطوفن» کښې لام جواب قسم په توګه واقع دې اوقسم محذوف دې. «والله» نو تقدیری عبارت به داسې شی: «والله لأطوفن» دَ سلیمان علیه السلام دَ دې قسم نه پس دَ فرښتې دَ خبرو اترو ذکر دې چه هغې سلیمان علیه السلام ته دَ انشاء الله وئیلو تلقین اوکړو اودې نه پس رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرمائی چه که سلیمان علیه السلام انشاء الله وئیلې وې نو دَهغه امید به پوره شوې وې.

شراح حدیث دَدې نه استدلال کولو سره وئیلی دی چه کله چرې دَ یمین او استثناء په مینځ کښې دَ فرښتې دَ کلام په اندازه څه مختصر جمله راشی نو استثناء به منعقد شی.[4] لیکن علامه قرطبی رحمه الله فرمائی ممکن ده چه دَ فرښتې مذکوره کلام دَ سلیمان علیه السلام سره په خبرو اتروکښې شوې وی.[5] مطلب دادې چه فرښتې کومه خبره کړې په دغه وخت کښې هم دَ سلیمان علیه السلام خبره شروع وه اودَ دغه خبرواترو سلسله هلو بنده شوې نه وی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی دَدې واقعې نه دا استدلال کړې شوې وو چه دَ یمین او استثناء په مینځ کښې مختصر کلام سره استثناء منعقد کیږی لیکن علامه قرطبی رحمه الله چه کومه توجیه دَ احتمال په درجه کښې وړاندې کړې ده دَدې دَمنلو په صورت کښې به دا استدلال باطل شی.[6]

② دَ روایت باب نه دویمه فائده دا ثابتیږی چه استثناء یعنی انشاء الله الفاظ په ژبه سره اداکول ضروری دی، صرف نیت کول کافی نه دی په دې باندې دَ ائمه اتفاق دې.[7] خو بعض مالکیه په نیز په زړه سره نیت کول هم کافی دی.[8]

③ سلیمان علیه السلام په یوه شپه لس کم سل ښځوسره جماع اوکړه. دَدې نه ثابتیږی چه انبیاء کرام په اشتغال بالعلوم والعبادات سره په رجولت او مردانګئی کښې هم کامل وی. دَ رسول اکرم صلی الله علیه وسلم دَ معجزاتونه دا هم وو چه حضورپاک هدایت تعلیم خلق اوکثرت عبادت غوندې بې پناه مصروفیات سره دَ خوراک څښاک په معمولی مقدارباندې کفایت کولو په کوم سره چه دَبدن مردانه قوت کمزورې اومضمحل کیږی. مګر حضورپاک به په یو

---

[1]) دَ شعیب بن ابی حمزه دَ حالاتو دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۴۸۰/۱ اودَعبدالرحمن بن ذکوان دَ تذکره دَپاره اوګورئی کشف الباری: ۱۰/۲.

[2]) صحیح البخاری کتاب الأیمان والنذور باب کیف کانت یمین النبی صلی الله علیه وسلم رقم الحدیث: ۶۶۳۹.

[3]) سنن النسائی الکبری: ۱۴۱/۳ رقم الحدیث ۴۷۷۲ إداره تألیفات أشرفیه.

[4]) فتح الباری: ۵۷۱/۸

[5]) فتح الباری: ۵۷۱/۸.

[6]) فتح الباری: ۵۷۱/۸.

[7]) المصدر السابق.

[8]) المصدر السابق.

غسل سره تړلو ازواج مطهرات سره کوروالې کولو د کومو شمیرچه یولس وو. شراح دلته دا فرمائیلی دی چه د متقی اوپرهیزګار سړی مردانه طاقت د نورو په مقابله کښې ډیر زیات وی. څکه چه د کوم سړی په زړه کښې چه ویره نه وی هغه په نظر او نورو ناجائز لارو سره خپلو جذباتو له تسکین ورکوی. په دې وجه دهغه رجولت په خپل فطری حالت باندې باقی نه پاتې کیږی.[1] الله تعالی دې مونږ ټولو ته د تعفف او پاکدامنئ توفیق راکړی. آمین.

④ د ظن غالب په وجه باندې د مستقبل د یوې واقعې پیشنګوئی کول جائزدی. څکه چه سلیمان علیه‌السلام کومه پیشنګوئی کړې وه په هغې باندې هغوی د جزم اظهار کړې وو حالانکه هغه پیشنګوئی د وحی الٰهی نه مستفاد نه وه اوکه چرې وه نو دهغه خواهش به پوره کیدلو.[2]

⑤ د انبیاء کرامو هیره شوې خبره وریادول جائز دی. په دې سره دهغوی د نبوت په منصب باندې هیڅ نقصان نه راځی.[3]

[۳۲۴۳]-حَدَّثَنِي عُمَرُبْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ أَوَّلَ؟ قَالَ: «الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ». قُلْتُ: ثُمَّ أَيٌّ؟، قَالَ: «ثُمَّ الْمَسْجِدُ الأَقْصَى» قُلْتُ: كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: "أَرْبَعُونَ، ثُمَّ قَالَ: حَيْثُمَا أَدْرَكَتْكَ الصَّلاَةُ فَصَلِّ، وَالأَرْضُ لَكَ مَسْجِدٌ" ص ۵۷۲ [ر: ۳۱۸۶][4]

ترجمه: حضرت ابوذر رضی الله عنه وائی ما عرض اوکړو یارسول الله! کوم یو جمات د ټولو نه اول جوړ شوې؟ حضور پاك جواب اوکړو مسجد حرام. ما عرض اوکړو بیا کوم یو؟ حضور پاك اوفرمائیل مسجد اقصیٰ. ما عرض اوکړو د دې دواړو په مینځ کښې څومره فاصله وه؟ حضور پاك اوفرمائیل «اربعون» یعنی څلویښت کاله.
دحدیث د دې جزء سره متعلق تفصیلی بحث اول تیرشوې دې.

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا مهشور محدث عمر بن حفص بن غیاث نخعی الکوفی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.[5]

حدثنا ابي: دا د عمر بن حفص پلار حفص بن غیاث بن طلق رحمه الله دې. د دوی تذکره هم «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.[6]

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] المصدر السابق.
[2] فتح الباري: ۵۷۲/۸.
[3] فتح الباري: ۵۷۲/۸.
[4] تقدم تخریجه فی کتاب نفس الکتاب تحت باب بلاترجمة بعد باب قوله تعالیٰ یزفون إلخ رقم الحدیث: ۳۳۶۶.
[5] کشف الباري: کتاب الغسل ص: ۴۶۴.
[6] کشف الباري: کتاب الغسل ص: ۴۶۷.
[7] کشف الباري: ۲۵۱/۲.

ابراهيم التيمي: دا ابراهيم بن يزيد بن شريك تيمي كوفي رحمه‌الله دي. دَدوي تذكره «كتاب الايمان باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله وهو لا يشعر» لاندي تيره شوي ده.[1]

يزيد بن شريك: دا مشهور صحابي حضرت يزيد بن شريك التيمي الكوفي الخضرمي رضي‌الله‌عنه دي. دَ دوى تذكره «كتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة» لاندي تيره شوي ده.

عن ابي ذر: دَ ابوذر غفاري رضي‌الله‌عنه تذكره «كتاب الايمان باب الذين يس» لاندي تيره شوي ده.[2]

ثم قال: حيثما ادركتك الصلاة فصلّ، والارض لک مسجد: بيا حضورپاك اوفرمائيل چه ته كوم ځائي دَ مونځ «وخت» اوموميِ هم هلته مونځ كوه اوټوله زمكه ستادَپاره جمات دي.

مطلب دا چه دَ الله تعالى په مخكښې سر په سجده كيدو دَپاره دَزمكې يوه حصه مخصوص نه ده چرته چه غواړې مونځ كولې شې. دَ عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده په طريق سره يو مرفوع روايت كښې دى چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي: «أينما أدركتني الصلاة تمسحت وصليت وكان من قبلي يُعظِّمون ذلك، إنما يصلّون في كنائسهم» يعني مابانديِ كوم ځائي كښې هم چه دَ مونځ وخت شو نومسح كولوسره به مونځ اوكړم. زما دَ بعثت نه وړانديِ خلقو به داسې كول ګناه ګڼړله هغه خلقو به په خپلو كنيساؤ كښې مونځونه كول.

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې «ثم المسجد الأقصى» اوترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښكاره دې. ځكه چه هم حضرت سليمان عليه‌السلام دَ مسجد اقصى جوړونكې وو.[3]

دَحديث باب نه مستنبط فوائد: ① روايت كښې دى «حيثما أدركتك الصلاة فصل» په دې كښې دا اشاره ده چه مونځ په اول وخت كښې اداكول پكاردى.

② شراح حديث دَدې جملې نه دا فائده مستنبط كړې ده چه دَ مونځ وختونه پيژندل مستحب دى.

③ كه چرې دَ مونځ دَپاره غوره ځائي ملاؤ نه شي نو دا په عام ځائي كښې اداكول پكاردي. حضرت ابوذر رضي‌الله‌عنه چه كوم سوال كړې وو چه دَ ټولو نه اول دكوم جمات بنياد كيخودې شوې وو؟ نو حضورپاك دَابوذر رضي‌الله‌عنه په خبره بانديِ پوهه شوې وو چه هغه دَمونځ دَ اداكولو دَپاره دغه مقام خاص كول غواړي. په دې وجه حضورپاك هغه ته تنبيه اوكړه چه دَ مونځ ادا كول په افضل مقام بانديِ موقوف نه دى بلكه دا په خپل وخت بانديِ چرته هم اداكول ضروري دى.

④ شراح وائي چه دَدې روايت نه دَامت محمديه فضيلت هم ثابتيږي. پخوانى امتونو به دَ مخصوص مقام نه علاوه چرته بل ځائي كښې عبادت نه شو كولې. دې امت ته دافضيلت حاصل دې چه دَدوى دَپاره پوره زمكه مسجد اومصلي جوړه كړې شوې ده.

⑤ سائل چه كوم سوال پيش كړى هم دَهغه سوال په جواب كولو بانديِ اكتفاء نه دى كول پكار بلكه دَ داسې خبرې اضافه كول مستحب دى په كوم كښې چه هغه ته فائده وي.[4]

[۳۲۴۴] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ،

---

[1]) كشف الباري:۲/۵٤٤.

[2]) كشف الباري: ۲/۲۳۸.

[3]) عمدة القاري: ۷/۲۳.

[4]) مذكوره فوائد دَپاره اوګورئى فتح الباري: ۸/۵۷۲.

كمثل رجل استوقد نارا، فجعل الفراش وهذه الدواب تقع في النار، ص ٥٧٥][٦١١٨، ٦٣٨٧][1]

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حکم بن نافع بهرانی حمصی رحمه الله دي.[2]

شعيب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.[3]

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشي رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[4]

عبدالرحمن: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن هرمز الاعرج رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

مثلي ومثل الناس كمثل رجل استوقد نارا.....إلخ: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمانیلی دی زما اودَ خلقو مثال دَ یوداسې سړی دې چاچه اور لګولې وی. دَ کتاب الرقاق په روایت کښې دا اضافه هم ده «فلما أضاءت ما حوله» کله چه اور خلور واړه طرفونه روښانه کړې. نو پتنګان او چینجی وغیره په دغه اور باندې راپریوخی. دکتاب الرقاق په روایت کښې دی: «فجعل الرجل يزعهن ويغلبنه فيقتحمن فيها، فأنا آخذ بحجزكم عن النار، وأنتم تقحمون فيها» یعنی چینجی وغیره په اور باندې راپریوخی نو اور لګونکې سړې هغه دَدې اور نه دَ راویستو کوشش کوی لیکن چینجی په ده باندې غالب راځی او هم په اور کښې پریوځی. دغه شان زه ستاسو ملاکانې رانیسم اودَ اور نه تاسو راؤکاږم اوتاسوینی چه هم په دې کښې پریوځئی.[6]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره دَدې حدیث هیڅ مناسبت نشته بلکه وړاندې روایت ترجمة الباب سره مطابقت لری او په اصل کښې امام بخاري رحمه الله هم دغه حدیث بیانول غواړی. علامه عینی رحمه الله فرمانیلی چه دَ اول حدیث ترجمة الباب سره تعلق صرف په دې بنیاد باندې دې چه راوی حدیث څنګه حدیث اوریدلې وو هم هغه شان نې بیان کړو. او چونکه هغه دواړه احادیث په یو ځائې اوریدلی نوهم دغه شان نې مخکښې هم روایت کړل.[7]

قوله: وقال: كانت: په دې روایت کښې داتصریح نشته چه دا موقوف دې که مرفوع. دَدې باره کښې علامه قسطلانی رحمه الله اوفرمانیل چه که دَ قال قائل رسول الله صلی الله علیه وسلم وی نودا حدیث به مرفوع وی او که قائل ابوهریره رضی الله عنه

---

[1] أخرجه البخاري أيضاً: ٩٥٩/٢في كتاب الرقاق، باب الانتهاء عن المعاصي رقم: ٦٤٧٢وأخرجه مسلم: ٢٣٨/٢في كتاب الفضائل باب شفقته – صلى الله عليه وسلم – على أمته ومبالغته في تحذيرهم مما يضرهم، رقم: ٢٢٨٣.

[2] كشف الباري: ٤٨٩/١.

[3] كشف الباري: ٤٨٠/١.

[4] كشف الباري: ١٠/٢.

[5] كشف الباري: ١١/٢.

[6] كتاب الرقاق باب الانتهاء عن المعاصي رقم الحديث: ٦٤٨٣.

[7] عمدة القاري: ١٧/١٦إدارة الطباعة المنيرية.

وي نو بيا به دا موقوف وي.[1] البته پخپله امام بخاري رحمه الله كتاب الفرائض كښې دا روايت دَابو هريره رضي الله عنه نه مرفوعاً روايت كړې دې.[2]

طبراني رحمه الله دا دَ ابوهريره رضي الله عنه نه مرفوعاً نقل كړې دې.[3] او سنن نسائي كښې هم «عن علي بن عياش عن شعيب عن أبي الزناد عن عبدالرحمن الأعرج عن أبي هريرة» په طريق سره مرفوعاً نقل دې.[4]

قوله: كانت امرأتان معهما ابناهما، جاء الذئب فذهب بابن أحدهما: دوه ښځې وې دواړو سره خپل خپل خوني وو. شرمخ راغلو دَيوې بچې اوچت كړو يوې رو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه ددې روايت په يو طريق كښې هم ماته د دغه دوو ښځو نوم معلوم نه شو.[5]

قوله: فقالت صاحبتها انما ذهب بابنك، وقالت أخرى إنما ذهبت بابنك: كله چه شرمخ ماشوم يوړو نوهغې سره چه كومه ښځه وه هغې اوونيل شرمخ ستا بچې اوړلې دې اوكوم ماشوم چه بچ شوې دې هغه زما دې. دويمې وئيل ستا بچې ئې اوړې دې دغه شان دواړه په خپل مينځ كښې په جګړه وې او «فتحاكما إلى داؤد» خپله فيصله ئې داؤد عليه السلام ته يوړه. دكشميهنى په روايت كښې «فتحاكتا» الفاظ او دَ شعيب په نسخه كښې «فاختصما» الفاظ نقل دي.[6]

قوله: فقضى به للكبرى، فخرجتا على سليمان بن داؤد فأخبرتاه: داؤد عليه السلام دَ بچې فيصله دَ مشرې په حق كښې اوكړه. ځكه چه بچې هم دهغې په لاس كښې وو او دويمې سره څه ثبوت نه وو.[7] بيا دواړه سليمان بن داؤد عليه السلام له لاړې. دواړو هغوى ته واقعه بيان كړه.

قوله: فقال: ائتوني بالسكين، أشقه بينكما: سليمان عليه السلام اوفرمائيل چاړه راوړئ زه دا بچې كټ كولو سره «دوه ټكړې كوم» اوستاسو دواړو په مينځ كښې تقسيم كوم.

قوله: فقالت الصغرى: لاتفعل، يرحمك الله، هو ابنها فقضى به للصغرى: كشرې ووئيل داسې مه كوه الله تعالى دې په تاسو باندې رحم اوكړى دغه بچې هم ددې (مشرې) دې. حضرت سليمان عليه السلام دَ هغه ماشوم فيصله دَ دغه كشرې په حق كښې اوكړه.

يواشكال اودَ هغې جواب: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه كله حضرت داؤد عليه السلام دَ مشرې په حق كښې فيصله كړې وه نو آيا دَ سليمان عليه السلام دَپاره ددغه فيصلې ماتول جائز وو؟

① ددې اشكال يو جواب دا وركړې شوې دې چه داؤد عليه السلام فتوىٰ وركړې وه حكم ئې نه كړې.[8] ليكن علامه قرطبي رحمه الله دا جواب دې ويناكولو سره رد كړې دې چه دَ نبي فتوىٰ او حكم دَ تنفيذ په لحاظ سره هم يو حيثيت لري.( )

---

[1] إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

[2] انظر صحيح البخاري: كتاب الفرائض باب إذا ادعت المرأة ابنا، رقم الحديث: ٦٧٦٩.

[3] المعجم الأوسط: ١٥٥/٣رقم الحديث: ٢٧٧١.

[4] سنن النسائي كتاب آداب القضاة، باب نقض الحاكم ما يحكم به غيره ممن هومثله أوأجل منه، رقم الحديث: ٥٤٠٦.

[5] فتح الباري: ٥٧٤/٨.

[6] عمدة القاري: ٢٤/١٦وفتح الباري: ٥٧٤/٨إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

[7] إرشادالساري: ٣٧٨/٧.

[8] عمدة القاري: ٢٤/١٦وفتح الباري: ٥٧٤/٨.

۲ علامه داؤدی رحمه الله او واقدی رحمه الله فرمائی چه دَدوارو حضراتو فیصله علی سبیل المشوره وه. دَ سلیمان علیه السلام په خیال کښې داؤد علیه السلام ته صحت ښکاره شو نوهغه هم دده رائې نافذه کړه. [1]

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه که دَ علامه قرطبی رحمه الله داخبره صحیح اوګرځولې شی چه دَتنفیذ په باب کښې دَ نبی په حکم او فتوی کښې څه فرق نه وی نو بیا به اشکال وارد کیږی آیا دَ سلیمان علیه السلام دپاره دغه حکم ماتول جائز وو؟ نو علامه عینی رحمه الله دا جواب ورکړو چه که دوارو حضراتو دَ وحی په رڼا کښې فیصله کړې وه نو بیا دَ سلیمان علیه السلام حکم به دَ داؤد علیه السلام دَ حکم دپاره ناسخ وی او که دَهغه فیصله دَ اجتهاد په بنیاد بانديې وه اودَ ابن جوزی رحمه الله رائې هم دغه ده نو بیا دَ سلیمان علیه السلام اجتهاد اقوی وو ځکه چه هغوی په ډیره مزیداره حیله سره حقیقت حال معلوم کړو. کله چه هغوی اوفرمائیل چه ماشوم دوه ټکړې کولوسره یوه ټکړه مشرې ته او بله کشرې ته ورکړې شی نو مشره چپ وه او دکشرې په زړه کښې دَ شفقت جذبې جوش وهلو او چغې صورې کولې چه دا مه دوه ټکړې کوه. زه دَ مشرې په حق کښې دَ خپلې دعوی نه لاس اخلم دَمور دا مینه کتلوسره سلیمان علیه السلام دَ هغه ورې یعنی کشرې په حق کښې فیصله اوکړه. [3]

لاتفعل، یرحمك: اولنې روایت ورقاء عن ابی الزناد په طریق سره مسلم او اسماعیلی هم نقل کړې دی. دَدې الفاظ دی: «لا، یرحمك الله» [4] علامه قرطبی رحمه الله اوفرمائیل چه په دې کښې لفظ «لا» نه پس څه وقف کول ضروری دی دې دپاره چه اوریدونکی ته احساس وی چه دَدې نه پس والاجمله، جمله مستانفه ده ګنې وړاندې جمله به دې سره ملاؤ لوستلو په صورت کښې سامع ته دا وهم کیدې شی چه دا سلیمان علیه السلام ته بددعا ورکړې شوه. [5]

قال أبوهريرة: والله إن سمعتُ بالسكين إلا يومئذ، وما كنا نقول إلا المُدية: دا تعلیق نه دې بلکه سند سابق سره موصول دې. حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی چه په کومه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم داحدیث بیان کړو په خدائی مونږ دَ سکین لفظ هم په دغه ورځ واؤریدو مونږ خو به دغه (چاړې ته) هم مدیه ونیل. چاړې ته په عربی کښې سکین ځکه وائی چه دا دَ ښناور حرکت او اضطراب په سکون کښې بدلوی. اومدیة ورته ځکه وائی چه دا مَدَی الحیاة یعنی دَ ژوند موده ختمه وی. [6] اودا لفظ مذکر اومؤنث دواړه شان استعمالیږی. [7]

۴۲ - باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی: ﴿وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿إِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُوْرٍ﴾ /لقمان: ۱۲-۱۸/.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ حضرت لقمان حکیم رحمه الله تذکره کول غواړی. [8]

---

[1] المصدرالسابق.

[2] فتح الباری: ۵۷۴/۸وعمدة القاری: ۲۴/۱۶.

[3] عمدة القاری:۲۴/۱۶.

[4] عمدة القاری: ۱۷/۱۶-۱۶دارةالمنیریة، صحیح الإمام مسلم کتاب الأقضیة باب اختلاف المجتهدین. رقم الحدیث: ۴۴۹۵.

[5] عمدة القاری: ۶۵/۱۶وفتح الباری: ۵۷۵/۸.

[6] فتح الباری: ۵۷۶/۸ولسان العرب: ۳۱۲/۶و: ۵۷/۱۳.

[7] لسان العرب: ۳۱۱/۶.

[8] عمدة القاری: ۱۸/۱۶إدارة الطباعة المنیریة.

حضرت لقمان رحمه الله دَ قرآن کریم دَ نازلیدونه مخکښې دَ عربو په تاریخ کښې یو ممتاز دانشور او دانا سړی په حیثیت سره مشهور وو. دَهغوی بعض حکیمانه اقوال نن هم په هره ژبه باندې عام دی. دَ جاهلیت دَدور عربو شاعرانو دَ حضرت لقمان رحمه الله تذکره په کثرت سره کړې ده. دَ علامه سهیلي رحمه الله او ابن جریر طبري رحمه الله غوندې مؤرخینو رائې داده چه لقمان حکیم رحمه الله حبشي غلام وو. دَ سودان نوبي قبیلې سره دَهغوی تعلق وو. تور رنګ، ټیټ قد او پیړې شونډو والاوو.[1] او نسب نامه ئې داسې ده: لقمان بن عنقاء بن سندون یا بیا لقمان بن ثار بن سندون.[2] بعض حضرات وائي چه لقمان حکیم دَحضرت ابراهیم علیه السلام وراره وو او دَ هغه نسب نامه داده: لقمان بن باغور بن ناحر بن آزر.[3] وهب بن منبه رحمه الله وائي چه هغه دَ حضرت ایوب علیه السلام خورئې وو.[4] یو قول دادې چه دَهغه دَ ترور خوئې وو.[5]

دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما او حضرت سعید بن مسیب رحمه الله نه هم دغه قول نقل دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وائي «کان لقمان عبدا حبشیا نجارا».[6] یعني حضرت لقمان حبشي غلام وو او ترکان وو. سعید بن المسیب رحمه الله وائي «کان لقمان من سودان مصر ذومشافر».[7] یعني حضرت لقمان مصري سوډاني وو او دَ پیړو شونډو والاوو. مستدرك حاکم کښې په صحیح سند سره دَحضرت انس رضي الله عنه دا قول نقل کړې دې: «کان لقمان عند داؤد، وهو یسرد الدرع، فجعل لقمان یتعجب، ویرید أن یسأله عن فائدته، فتمنعه حکمته أن یسأل».[8]

مطلب دادې چه لقمان حضرت داؤد علیه السلام سره وو. داؤد علیه السلام به دَزغرو کړئ جوړولې نو لقمان به په دې حیرانیدو. زړه کښې به ئې غوښتل چه دَ داؤد علیه السلام نه تپوس اوکړي چه دَدې عمل فائده معلومه کړي لیکن دَهغه حکمت او دانائئ به هغه دَ سوال کولو نه منع کولو. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دَ حضرت انس رضي الله عنه دا روایت په دې باره کښې صریح دې چه لقمان دَ حضرت داؤد علیه السلام دَ زمانې سړې وو.[9] دَعلامه واقدي رحمه الله رائې ده چه لقمان رحمه الله دَحضرت عیسی علیه السلام او رسول الله صلی الله علیه وسلم په مینځمې دور کښې تیرشوې دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله دا قول په سختئ سره رد کړې دې.[10]

دَمولاناسلیمان ندوي رحمه الله اومولانا حفظ الرحمان سیوهاروي رحمه الله رائې: په پخوانې تاریخ کښې دَ لقمان په نوم باندې دَ یو داسې شخصیت تذکره هم ملاویږي چه عادثانیه یعنې دَ هود علیه السلام دَقوم نه وو او نیك نفس بادشاه وو. دَ وهب بن منبه رحمه الله قول دې: «فلما مات شداد بن عاد صار الملك إلی أخیه لقمان من عاد، وکان أعطی الله لقمانَ ما لم یُعط غیرَه من الناس في زمانه، أعطاه حاسة مائة رجل، وکان طویلا لا یقاربه أهل زمانه».[11] یعنې چه کله شداد بن عاد مړ شو نو دَ حکومت واګې دَهغه دَ رور لقمان بن عاد په لاس کښې راغلې. الله تعالی هغه ته هغه نعمت ورکړې وو چه دَهغه

---

[1] جامع البیان للطبري: ۲۷/۲۱.
[2] البدایة والنهایة: ۱۳۳/۲.
[3] فتح القدیر: ۲۹۶/٤ وفتح الباري: ۵۷۶/۸
[4] فتح القدیر: ۲۹۶/٤ وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[5] فتح القدیر: ۲۹۶/٤ وفتح الباري: ۵۷۶/۸.
[6] البدایة والنهایة: ۱۳۳/۲.
[7] البدایة والنهایة: ۱۳۳/۲.
[8] المستدرک للإمام الحاکم: ٤۵۸/۲ رقم الحدیث: ۳۵۸۲ دار الکتب العلمیة.
[9] فتح الباري: ۵۷۷/۸-۵۷۶.
[10] فتح الباري: ۵۷۷/۸-۵۷۶.
[11] قصص القرآن: ۳٤/۳.

زماني خلقو كښې چاته هم نه وو ورکړي. الله تعالى هغوئ ته دَ سلو سړو برابر قوت حس او پوهه ورکړې وه. دومره اوږد قد والا وو چه دهغوی په زمانه کښې څوك هم دَ هغه دَ قد برابر نه وو.

دا قول نقل کولو نه پس مشهور مؤرخ ابن اسحاق رحمه الله دَدې نه استدلال کړي دې چه دَ لقمان حکیم تعلق قبیله عاد سره و او هغه غلام اوحبشي نه بلکه عرب بادشاه وو. علامه سید سلیمان ندوی رحمه الله دعوىٰ ده چه لقمان حکیم او دَقبیله عاد لقمان بادشاه هم یو شخصیت دې. اوهغه ډیرلوئی حکیم او هوښیار سړې وو. په عربو کښې چه دَ لقمان په نوم سره کومه صحیفه منسوب وه هغه هم دَ دغه لقمان عاد وه. دَ جاهلیت دَ زمانې شاعر سلمی بن ربیعه اشعار سره دا حقیقت ډیر ښه واضح کوی:

أهلكن طسماً وبعده — غذي بهم وذا جدون

وأهل جاش ومأرب — وحي لقمان والتقون

یعنی حوادث زمانه قبیله طِسم اودَهغوی نه پس ذاجدون شاه یمن او اهل جاش ومآرب او قبیله دَ لقمان ختم کړل.

مولانا ندوی رحمه الله وائی چه دَ دویم شعر نه دَ لقمان نه صرف عرب کیدل ښکاره کیږی بلکه دَ یوې قبیلې مالك دَ یمن اوسیدونکې او په عظمت او شان کښې دَسبا مقابل کیدل معلومیږی اودا ټولې خبرې په لقمان عاد باندې صادق راځی.(١)

مولانا حفظ الرحمان سیوهاروی رحمه الله فرمائی چه حضرت لقمان رحمه الله ته الله تعالى یورسدلې ذهن ورکړې وو. هغوی دَ مذکوره رائې په تائید کښې دَ سورت لقمان دَ آیت نه استدلال کولوسره فرمائیلي: سورة لقمان کښې لقمان خپل ځوئی ته نصائح کړی دی دَ حکمت او دانائی خبرې ورته خودلی دی په کوم کښې چه په دې امورو باندې زور ورکړې شوې دې:

① خلقو سره په ښه اخلاقو سره پیش کیدل پکاردی. داسې نه چه په غرور کولوسره دَخلقو نه مخ واړولې شی.

② او مه دَ الله تعالى په زمکه باندې په غرور سره ګرځه، دا ځکه وایم چه الله تعالى مغرور او تکبر والانه خوښوی.

③ همیشه په تګ کښې متواضعانه اومیانه روی باندې قائم پاتې کیدل پکاردی.

④ او آواز په خبرو اترو کښې نرم ساته، ځکه چه په چغو صورو سره خبرې کول دَ انسانانو کار نه دې. که په تیزه او کرکژن او بې وجه اوچت آواز خوښ کړې شوې څیز وې نو دَ خره آواز به دَ تعریف قابل ګڼړلې شو حالانکه دَهغه آواز ډیر زیات خراب آواز شمیرلې کیږی.

لقمان حکیم که چرته غلام وې نو خپل ځوئی غلام زاده ته به ئی دا نصائح نه کول ځکه چه غرور کبر، ځان خودل اوشیخی کول تریخوالې او تریوالې داسې اوصاف دی چه بادشاهانو شهزادګانو او مالدارانو اودَ اقتدار خاوندانو کښې په کثرت سره لیدلې شی اودا دَ الله تعالى نه نه ویریدل اودَ دولت نشه دَ دغه غلو دولت مندو طریقه کیدې شی اودا هغه ټول اوصاف دی چه عموماً دَ متکبرینو او جابرانو دَپاره مخصوص دی. دَ غلام او غلام زاده دَپاره خونه دَدې موقع وی نه فرصت، ځکه چه دَهغوی وخت خو دَ نورو خلقو په نازونو اوچتولو او خدمتونو کولوسره وقف وی.(٢)

دې نه پس مولاناسیوهاروی فرمائی: دا تفصیل کوم چه دَ قرآن مجید نه ماخوذ دې اوس مونږ داهم وئیلې شو چه بیشکه لقمان حکیم او لقمان عاد هم یو شخصیت دې. هغه دَ عاد ثانیه نیك بادشاه اودَ حضرت هود عليه السلام

---

(١) قصص القرآن: ٣٤/٣أرض القرآن، للشیخ سلیمان الندوی: ١٦٥/١.

(٢) قصص القرآن: ٣٤/٣.

منونکې وو او دَحبشي نسل نه نه دي بلکه عربي الاصل وو او دَصاحب سیرت محمدبن اسحاق نقل اودَ جاهلیت دَ زمانې شاعر سلمی بن ربیعه ګواهی په دې مسئله کښې صحیح او راجح دی. والله اعلم بالصواب.[1]

امام بخاري رحمه الله دَ سورت لقمان په دې آیاتونو باندې باب قائم کړې دې: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ ۚ وَمَن يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ ۖ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۝ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ۖ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ۝ وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ۝ وَإِن جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَن تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۖ وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝ يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ۝ يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنكَرِ وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۖ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ۝ وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ۝﴾

او بیشکه مونږ لقمان ته دانش مندي ورکړې وه (اوهغه ته مو وئیلي وو) دَ الله تعالی شکرادا کوه اوکوم سړې چه دالله تعالی شکر اداکوی نوهغه هم دَخپلې فائدې دَپاره شکرادا کوی او څوك چه ناشکري اوکړي نو بیشکه الله تعالی بې نیاز او په خپل ذات دَ تعریف قابل دې اوکوم وخت چه لقمان نصیحت کولو سره خپل ځوئی ته اووئیل (علامه سهیلي رحمه الله دَ ځوئی نوم باران خودلې بعض حضراتو انعم او بعض شکور، بعض بابلي او بعض اشکم نقل کړې دې) ، چه اې زما ځویه! الله تعالی سره شریك مه جوړه وه، بیشکه شرك لوئی ظلم دې. اومونږ انسان ته دهغه دَ مور پلار باره کښې دا تاکید کړې دې. چه دَ ده مور دَضعف دَپاسه ضعف برداشت کولوسره هغه په خیټه کښې اوساته اودَهغه دَ پیئونه ارول په دوو کالو کښې دی (چه ته) زما شکره اداکړې اودَ خپل مور پلار هم، هم زما طرف ته راواپس کیدل دی. اوکه چرې مور پلار په تاباندې زور واچوی چه ته ما سره څوك (زما په خدائی کښې) شریك اوګرځه وه دَ کوم چه تاسره څه دلیل نشته دې نودَهغوی حکم مه منه اوهغوی سره په دنیاکښې په نیك سلوك سره اوسیږه اوکوم سړې چه زما طرف ته متوجه وی دَهغه تابعداری کوه. بیا ستاسو ټولو زما طرف ته راګرځیدل دی. نو زه به تاسو دَهغه اعمالو نه خبردار کړم چه تاسو به کول. (لقمان دا هم اووئیل) اې زما ځویه! که چرې یو عمل دَ اوری دَ دانې برابر وی او بیا هغه په یو کاڼړی کښې دننه وی یا په آسمانونو کښې یا په زمکو کښې، نو بیا به هم الله تعالی هغه راښکاره کړی. بیشکه الله تعالی ډیر بارك بین، ډیر خبردار دې. ځویه! مونځ قائم ساته اوخلقو ته دَ نیکو تلقین کوه او دَ بدئی نه ئی منع کوه او تاته چه کوم تکلیف راورسی په هغې صبر کوه. بیشکه دادَهمت دکارونونه دی اوته دَ خلقو نه خپل مخ مه اړه وه او په زمکه باندې په کبر سره مه ګرځه بیشکه په زمکه باندې په کبر سره ګرځیدونکی شیخی کونکی الله تعالی نه خوښوی.

دَحضرت لقمان دَ نبوت باره کښې دَ جمهورو رائې: دَ قرآن مجید آیت: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ کښې جمهور علماؤ لفظ حکمة لاندې فرمائیلې دی چه دې نه عقل فهم او تفقه في الدین مراد دې او چاهم دَ حکمة نه دَ نبوت معنی مراد نه ده اخستې په دې وجه دَجمهور علماؤ په نیز حضرت لقمان نبی نه وو بلکه دَالله تعالی یونیك صالح او هوښیار بنده وو. علامه قرطبي رحمه الله وائی: «أعطاه الله الحکمة ومنعه النبوة وعلی هذا جمهور أهل التأویل إنه کان ولیا ولم یکن نبیا»[2] یعنی الله تعالی هغه ته عقل او حکمت ورکړې وو اوهغه ته ئی نبوت نه وو ورکړې. چنانچه دَ جمهور مفسرینو رائې هم دغه ده چه هغه ولی وو مګر نبی نه وو.

---

[1] المصدر السابق.
[2] الجامع لأحکام القرآن: ۵۹/۱۴.

حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمائي: «والمشهور عن الجمهور أنه كان حكيما وليا، ولم يكن نبيا، وقد ذكره الله في القرآن، فأثنى عليه، وحكى من كلامه فيما وعظ به ولده الذي هو أحب الخلق إليه». [1] يعنی د جمهور علماؤ مشهور قول دادې چه لقمان رحمه الله د الله تعالی مقرب بنده او هوښيار سړې وو، نبی نه وو. الله تعالی په قرآن کښې د هغه ذکرکولوسره د هغه تعريف کړې دې اود هغه ئی هغه کلام پيش کړې دې په کوم کښې چه هغه خپل خوئی ته وعظ اونصيحت کړې دې. کوم چه د الله تعالی په مخلوق کښې د هغه دپاره د ټولو نه زيات محبوب وو.

وراندې حافظ ابن کثير فرمائي: «والذي رواه سعيد بن أبي عروبة عن قتادة في قوله: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ﴾ يعني: الفقه والإسلام، ولم يكن نبيا، ولم يوح إليه، وهكذا نص على هذا غير واحد من السلف منهم: مجاهد، وسعيد المسيب، وابن عباس، والله أعلم» [2]

يعنی سعيد بن ابی عروبه رحمه الله د قتاده رحمه الله قول نقل کړې دې چه په آيت کښې د حکمت نه اسلام او هوښيارتوب مراد دې اودا چه هغه نبی نه وو، نه په هغه باندې وحی نازل شوې اود اسلاف نه يولوئی جماعت نه په کوم کښې چه مجاهد، سعيد المسيب او ابن عباس رضي الله عنهما شامل دی، هم دغه نقل دی چه هغه نبی نه وو. والله اعلم.

البته د عکرمه رحمه الله قول دې چه حضرت لقمان نبی وو. دا قول ابن ابی حاتم رحمه الله او علامه طبری إسرائيل عن جابر عن عکرمة په طريق سره روايت کړې دې. [3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د دې په سند کښې جابر الجعفي شمير په ضعيف راويانو کښې کيږي. [4] که د عکرمه طرف ته د دې قول نسبت ته صحيح هم اووبنلې شي نو هيڅ بديت نشته دې. مونږ به وايو چه دا د عکرمه رحمه الله تفرد دې. بعض حضراتو د دې تفرد تصريح هم کړې ده.

﴿وَلَا تُصَعِّرْ﴾

: الإِعْرَاضُ بِالْوَجْهِ: آيت دې ﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ﴾ امام بخاری رحمه الله فرمائي چه تصعير معنی مخ اړولو ده. اهل لغت وائی چه اصل کښې صعر اوښ ته لګيدونکې يوې بيمارئی نوم دې. [5]

[۳۲۴۵]- حَدَّثَنَا أَبُو الوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلَتْ ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ [الأنعام: ۸۲] قَالَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ؟ فَنَزَلَتْ ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ [لقمان: ۱۳]" [۳۲۴۶/ص ۵۸۷] [6]

ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه وائی چه کله دا آيت نازل شو: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ﴾ نو د رسول الله صلی الله عليه وسلم اصحابو د حضورپاك نه تپوس اوکړو چه په مونږ کښې څوك دی چاچه ظلم نه وی کړې؟ نو دا آيت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾.

---

[1] البداية والنهاية: ۱۳۴/۲.

[2] البداية والنهاية: ۱۳۹/۲.

[3] فتح الباري: ۵۷۷/۸وعمدة القاري: ۲۶/۱۶.

[4] اوګورئی فتح الباري: ۵۷۷/۸.

[5] لسان العرب، مادة: ص، ع، ر: ۳۴۵/۷دار إحياء التراث العربي.

[6] مر تخريجه في كتاب الإيمان، باب ظلم دون ظلم، ۳۲.

تراجم رجال

ابوالولید: دا مشهور محدث ابوالولید هشام بن عبدالملك طیالسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الورد العتکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

اعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

ابراهیم: دا ابوعمران ابراهیم بن یزید بن قیس بن الاسود نخعی کوفی رحمه الله دې.[4]

علقمة: داعلقمه بن قیس نخعی رحمه الله دې.[5]

عبدالله: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.[6]

دَ حدیث شرح: ﴿وَلَمْ يَلْبِسُوٓا۟ إِيمَـٰنَهُم بِظُلْمٍ﴾ کښې لفظ ظلم نکره دې اودَ نفی نه پس واقع دې چونکه نکره تحت النفی دَعموم فائده ورکوی په دې وجه صحابه کرام اوویریدل چه دې نه به دَ ظلم هر یوکس مرادوی. دا خصوصیت خوصرف دَ انبیاء کرام دی چه هغوی دَ ظلم دهر فرد نه محفوظ وی په دې باندې دَ سورت لقمان دا آیت نازل شو: ﴿لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ نوبیا صحابه کرامو ته تسلی اوشوه چه دَ ظلم نه دَدې فرد اعظم شرك بالله مراد دې.

[۳۲۴۶]- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا} [الأنعام: ۸۲] إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّنَا لاَ يَظْلِمُ نَفْسَهُ؟ قَالَ: «لَيْسَ ذَلِكَ إِنَّمَا هُوَ الشِّرْكُ أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ لُقْمَانُ لاِبْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لاَ تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ» ص ۵۸۸ [ر: ۳۲][7]

تراجم رجال

اسحاق: دا اسحاق بن راهویه رحمه الله دې.[8]

عیسیٰ بن یونس: دَدوی تذکره ماقبل کښې تیره شوې ده. دَدوی تذکره «أبواب الأذان باب من صلی بالناس فذکر حاجة إلخ» لاندې اوګورئ. باقی رواة تیرشوی حدیث لاندې تیر شوی دی.

---

[1] کشف الباری: ۳/۳۸، ۴/۱۵۹.
[2] کشف الباری: ۱/۶۷۸.
[3] کشف الباری: ۲/۲۵۱.
[4] کشف الباری: ۲/۲۵۳.
[5] کشف الباری: ۲/۲۵۶.
[6] کشف الباری: ۲/۲۵۷.
[7] مرتخریجه فی کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم: ۳۲.
[8] کشف الباری: ۳/۴۲۸.

دَحديث شرح: دلته امام بخاري رحمه الله دَباب اولنې حديث په دويم طريق سره ذكر كړې دې. په دې كښې دى چه كله آيت: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ﴾ نازل شو، نودا خبره په صحابه باندې ډيره سخته تيره شوه. چنانچه هغوى دَ رسول الله ﷺ نه تپوس اوكړو: آخر په مونږ كښې څوك دى چه دَ (گناه كولوسره) په خپل ځان باندې ظلم نه وى كړې؟ رسول اكرم ﷺ اوفرمائيل: دې نه شرك مراد دې. ولې تاسو دَ لقمان هغه نصيحت نه دې اوريدلې كوم چه هغه خپل ځوئى ته كړې وو چه: خويه! الله تعالى سره هيڅوك شريك مه جوړه وه ځكه چه شرك لوئى ظلم دې.

احاديث باب سره متعلق تفصيلى بحثونه «كتاب الايمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تيرشوى دى.[1]

دَاحاديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: دَ باب په اولنى روايت كښې دى: ﴿لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ﴾ دا دَحضرت لقمان دَ هغه نصائح نه دې كوم چه قرآن دَهغوى نه په توگه دَ حكايت نقل كړې دې. ترجمة الباب سره دَدې مناسبت ښكاره دې. دَ دويم حديث مناسبت هم ښكاره دې.[2]

۴۳- باب: ﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ﴾ الآية/يس: ۱۳/.

دَترجمة الباب مقصد: په سورت يس كښې دَ دوو مبلغينو دَتوحيد ذكر راغلې دې. دَدې باب لاندې امام بخاري رحمه الله هم دَهغوى تذكره كول غواړى. آيت دې: ﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ﴾ [يس: ۱۳]. په دې كښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې چه ته دَهغوى په مخكښې دَ يوكلى والو مثال بيان كړه كوم وخت چه هغوى له رسول راغلې وو. علامه قرطبي رحمه الله وائى چه دَ ټولو مفسرينو په نيزدَ قريه نه شهر انطاكيه مراد دې.[3]

اهل انطاكيه ته دَ هدايت وركونكو دوو كسانو بيان: دَ اهل انطاكيه دَ هدايت دَپاره الله تعالى دوه نيكان خلق ليګلې وو. په رواياتو كښې دَهغوى مختلف نومونه نقل كړې شوى دى په دې وجه تعيين مشكل دې. په دې كښې هم دَ مفسرينو اختلاف دې چه هغه دواړه نيغ په نيغه دَ الله تعالى رسولان وو يا بيا دَ هغه زمانې دَ يو رسول نمائنده گان وو. دَحضرت قتاده رحمه الله رائې داده چه هغه دواړه دَحضرت عيسىٰ عليه السلام نمائنده وو اودَ اكثر مفسرينو خيال هم دې طرف ته دې.[4] ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله وائى چه دَ امام بخاري رحمه الله دَ صنيع نه معلوميږى چه دواړه دَحضرت عيسىٰ عليه السلام نه مخكښې تيرشوى دى.[5] علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائى: په يقينى توگه باندې نه شى وئيلې كيدې چه دا بلاواسطه دَ الله تعالى راليګلې شوې پيغمبران وو يا دَ يوپيغمبر په واسطه ورته حكم شوې وو چه دَ هغه نائب جوړيدو سره فلانكى كلى طرف ته لاړشئ دواړه احتماله دى. متبادر هم دغه دى چه پيغمبران وى. كيدې شى دَ حضرت مسيح عليه السلام نه اول مبعوث شوې وى.[6]

قرآن مجيد چه دَدې حضراتو كومه قصه بيان كړې ده دَهغې خلاصه داده چه هغوى الله تعالى دَ يو كلى اوسيدونكو ته دَ توحيد پيغام وركولودَپاره ليګلې وو. دكوم نوم چه مفسرينو انطاكيه بيان كړې دې. اهل انطاكيه دَهغوى تكذيب اوكړو نو الله تعالى دَهغوى دَتائيد اوتقويت دَپاره دريم سړې اوليګلو. درېواړه يوځائى شو اوبيائى هم هغه پيغام وركړو. چه مونږ دَالله تعالى رسولان يو تاسو ايمان راوړئى اودَ الله تعالى په وحدانيت

---

[1] كشف الباري: ۲/۲۶۸،۲۳۸.

[2] عمدة القاري: ۱۶/۵۱۸إدارة الطباعة المنيرية.

[3] الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴وفتح القدير: ۴/۴۵۴.

[4] الجامع لأحكام القرآن للقرطبي: ۱۵/۱۴وفتح القدير: ۴/۴۵۴.

[5] فتح الباري: ۸/۵۷۸.

[6] تفسير عثماني: ۳/۲۰۹دار الاشاعت.

باندې يقين اوكړنې. هغوى بيا دَدوى تكذيب كولوسره اوونيل چه تاسو خو هم زمونږ په شان انسانان يئې. په تاسو كښې كومه يوه داسې امتيازى خبره ده چه ستاسو دَ نبوت شان رابنكاره كوى. تاسو دَ خپل طرف نه دَ دروغو دعوى كوئى چه مونږ دَ الله تعالى رسولان يو. دې درېوارو اووئيل چه زمونږ رب ته معلومه ده چه مونږ ستاسو طرف ته راليګلې شوې يو. كه تاسو منئى اوكه نه منئى زمونږ ذمه وارى صرف هم دومره وه چه په بنكاره سره او بنه شان سره بيان اوكړو. بيا كلى والو اووئيل: ﴿إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ ۖ لَئِن لَّمْ تَنتَهُوا لَنَرْجُمَنَّكُمْ وَلَيَمَسَّنَّكُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ يعنى ستاسو دَوجې نه مونږ په نحوست كښې راګيرشو. څوك ستاسو موافق او څوك ستاسو مخالف دى په دې وجه مونږ دَ تفرق او انتشار ښكارشو. كه تاسو ددې تبليغ نه منع كيږئى نه نو مونږ به تاسو په كاڼړو باندې ويشتو سره هلاك كړو. دې درېوارو اووئيل: ﴿طَائِرُكُم مَّعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست پخپله تاسو پورې لګيدلې دې. دا هم ستاسو دَ عملونو نتيجه ده چه تاسو دَ حد نه وړاندې كيدونكى خلق يئې.

دې نه پس قرآن مجيد دَ يوځلورم سړى ذكر كړې دې چه كله هغه ته معلومه شوه چه دَ دغه كلى والادَ الله تعالى پيغمبران دروغ ګڼړى نودې پخپله دكلى چرته په لرې ګوټ كښې وو دَهغه خانې نه په منډه دَ هغوى دَ امداد دَپاره راؤرسيدو او ونى وئيل چه داخلق واقعى رښتونى خلق دى دَ الله تعالى رسولان دى. تاسو خلق ولې دَ داسې سړى دعوت نه قبلوئى چه تاسو نه دَمزدورئى ياڅه مالى فاندې مطالبه نه كوى اودا دَدوى دَ بې غرض اومخلص كيدو واضح دليل دې. بيا دا چه دا خلق پخپله هدايت قبلونكى دى دَدوى په قول اوعمل كښې هيڅ تضاد نشته دې. آخر تاسو دَدوى تابعدارى ولې نه كوئى. په آخره كښې دغه سړى دَخپل ايمان بنه په بنكاره باندې اعلان كولوسره اووئيل ﴿إِنِّي آمَنتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمَعُونِ﴾ يعنى بيشكه ما ستاسو په رب باندې ايمان راوړلې دې تاسو زما خبره واؤرئى. دې تقرير كولوسره كلى والو په هغه باندې حمله اوكړه او هغه ئې قتل كړو. عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى هغه ئې په خپو باندې دومره چقنړى كړو چه دهغه كولمې بهر راؤوتلې. دغه سړى ته دَ شهادت دا صله ملاؤ شوه چه دَمرګ نه وړاندې هغه ته دَ جنت زيرې وركړې شو. آيت دې: ﴿قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ﴾ هغه ته اووئيلې شو چه په جنت كښې داخل شه.

كلى والوچه دَ الله تعالى په دعوت كونكى باندې چه كوم ظلم اوكړو هغوى دَ دغه ظلم دَ ردعمل نه بچ نه شو. آيت دې: ﴿وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ قَوْمِهِ مِن بَعْدِهِ مِن جُندٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَمَا كُنَّا مُنزِلِينَ ۝ إِن كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ﴾ يعنى دهغه سړى نه پس مونږ په هغه قوم باندې دَ آسمان نه څه لښكر رااونه ليږلو او نه مونږ ته دَ راكوزولو ضرورت وو. مطلب دا چه دَ ظلم او نافرمانئى دَ سزا وركولودَپاره دَ فرښتو څه لښكر دَ آسمان نه دَ راكوزولوضرورت نه وو بلكه هغه خو بس يوه چغه وه ، يوې فرښتې صرف په زوره آواز اوويستلو په كوم چه په يودم هغه ټول مړه شو. دَ آواز په سختئى او خطرناك كيدو سره دَهغوى كليجې يعنى اينې اوشليدې.

دې درېوارو حضراتو سره څه اوشو؟ قرآن پاك ددې نه سكوت اختياركړې. دَ قرائن نه هم دغه معلوميږى چه قوم هغوى هم قتل كړې وو. ښكاره خبره ده چه كله دَهغوى تائيد كونكى دَ خپل قوم يوكس هغوى اونه بخښلو نود بهر نه راتلونكى كسان به هغوى ولې ژوندى پريخودل. والله اعلم بالصواب.

﴿فَعَزَّزْنَا﴾/يس: ۱۴/ قَالَ مُجَاهِدٌ: شَدَّدْنَا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ﴿طَائِرُكُمْ﴾/يس: ۱۹/: مَصَائِبُكُمْ.

آيت دې ﴿فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ﴾ مجاهد رحمه الله وائى ((عززنا)) معنى ده ((شددنا)). مونږ دَ يودريم سړى په ذريعه هغوى ته تقويت وركړو. دَ مجاهد رحمه الله دا قول فريابى رحمه الله ابن ابى نجيح رحمه الله په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[1]

---

[1]) فتح البارى: ۵۷۷/۸.

وقال ابن عباس: ﴿طائرکم﴾: مصائبکم: دَ طائر معنی ده هغه مرغئی دکوم نه چه نیک او بدفال واخستې شی، دَخیر اوشر حصه. دلته په آیت کښې دَ نحوست په معنی کښې استعمال شوې دې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وائی چه دې نه مصائب مراد دی. اهل انطاکیه اوونیل: ﴿إِنَّا تَطَيَّرْنَا بِكُمْ﴾ یعنی مونږ ستاسو دَ وجې نه دَ نحوست ښکارشو او په مصیبت کښې راګیرشو. نوهغوی جواب ورکړو ﴿طَائِرُكُم مَّعَكُمْ﴾ ستاسو نحوست خو پخپله تاسو پورې لګیدلې دې. یعنی خلق چه کومو مصیبتونو او آفتونو کښې راګیر شوی دی دهغې وجه مونږ نه بلکه ستاسو خپل اعمال دهغې سبب دی. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا اثر ابن ابی حاتم رحمه الله دَ ابی طلحه رحمه الله په طریق سره موصولاً روایت کړې دې.[1]

۴۴- باب: قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ﴿ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا﴾. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مِثْلًا، يُقَالُ: رَضِيًّا مَرْضِيًّا. ﴿عِتِيًّا﴾ عُصِيًّا، عَتَا يَعْتُو. ﴿قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ وَيُقَالُ: صَحِيحًا. ﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا﴾ فَأَوْحَى: فَأَشَارَ ﴿يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ - إِلَى قَوْلِهِ - ﴿وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا﴾ /مريم: ۲-۱۵/. ﴿حَفِيًّا﴾ /مريم: ۴۷/: لَطِيفًا. ﴿عَاقِرًا﴾ الذَّكَرُ وَالْأُنْثَى سَوَاءٌ.

دَترجمة الباب مقصد: ددې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَحضرت زکریا علیه السلام اودهغه دَ خوئی یحیی علیه السلام تذکره کړې ده. دَخپل عادت مطابق امام بخاری رحمه الله دَ قرآنی آیاتونو حواله ورکړې ده. دَ باب لاندې ئی یو مرفوع حدیث نقل کړې دې.

دَ حضرت زکریا علیه السلام دَ پلار په نوم کښې اختلاف دې. یوقول دادې چه دَهغوی دَ پلار نوم "حفا" وو. دویم دا چه دَهغه دَ پلار نوم "دان" وو او یو قول داهم دې چه دَحضرت زکریا علیه السلام دَ پلار نوم "ادن" وو. په وثوق سره دَ یو نوم تعیین نه شی کیدې. البته په دې باندې اتفاق دې چه هغه دَحضرت سلیمان علیه السلام بن داؤد علیه السلام دَ اولاد نه دې.[2]

لفظ زکریا کښې څلور لغات دی: ① الف ممدوده سره زکریاء لوستلې کیږی. ② الف ممدوده نه بغیر زکریا اولوستلې شی. ③ الف حذف کولوسره او یاء مشدد کولوسره زکرِيّ اولوستلې شی. ④ الف حذف کولوسره اویاء مخفف کولوسره زکری اولوستلې شی.

علامه جوهری رحمه الله فرمائی چه په اولنو دوو صورتونو کښې لفظ زکریا غیر منصرف لوستلې کیږی.[3]

قرآن مجید چه دَحضرت زکریا علیه السلام باره کښې کوم تفصیلات خودلی دی دَهغې نه زیات حالات دَ یو مستند ماخذ نه ثابت نه دی. البته دَهغوی دَ پیشې متعلق دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه یو روایت صحیح مسلم او سنن ابن ماجه کښې نقل دې: «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: كان زكريا نجارا»[4] رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی چه زکریا نجار

---

[1] المصدر السابق.

[2] اوګورئی البداية والنهاية: ۳۹۵/۲۵-۳۹۴دارهجر، تاریخ دمشق ابن عساکر: ۴۸/۱۹ذکر من اسمه زکریا، رقم الترجمة: ۲۲۶۱دارالفکر، عمدة القاری: ۲۰/۱۶.

[3] فتح الباری: ۵۷۸/۸دارالکتب العلمیة، عمدة القاری: ۲۰/۱۶إدارة الطباعة المنیریة، البدایة والنهایة: ۳۹۵/۲دارهجر، معجم الصحاح للجوهری: ۴۵۴دارالفکر.

[4] تاریخ دمشق: ۴۹/۱۹دارالفکر، سنن ابن ماجه، أبواب التجارات، باب الصاعات، رقم الحدیث: ۲۱۵، مسندالإمام احمد: ۳۲۹/۱۳رقم: ۷۹۴۷، مؤسسة الرسالة.

یعنی ترکان وو. دَحضرت زکریا علیه السلام بی بی ایشاع او دَحضرت مریم علیها السلام مور حنه دواړه حقیقی خوئیندې وې.

امام بخاری رحمه الله په دې آیاتونو باندې ترجمه قائم کړې ده: ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ۝ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۝ قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا ۝ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِن وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ ۖ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝ يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ [مریم: ۲ – ۷] یعنی دا ستاد رب دَ رحمت ذکر دې چه هغه په خپل بنده زکریا باندې اوکړو کوم وخت چه هغه خپل رب ته پټ شان آواز اوکړو عرض ئې اوکړو اې زما ربه! زما هډوکی کمزورې شو او زما په سر کښې دَ بوډا والی دَ وجې نه سپینوالې خور شو او زه تا ته په دعاغوښتو کښې کله ناکام شوې نه یم او بیشکه ما ته دَ خپل خان پس زما دَ رشته دارانو نه اندیښنه ده اوزما ښځه شنډه ده، نو ته ما له دَ خپل طرف نه یو ولی راکړه چه زما وارث وی او دَ یعقوب دَ الاود هم، او اې ربه! ته هغه خپل خوښ کړې جوړ کړه. اې زکریا! بیشکه مونږ تا ته دَ یو هلك زیرې درکوو دَ هغه نوم یحیی دې او مونږ دَ هغه نه مخکښې دَ هغه په نوم باندې بل څوك نه دې جوړ کړې.

لفظ ذکر دَ مبتداء محذوف «هذاالمتلو» خبر واقع کیدو دَ وجې مرفوع دې او تقدیر دې: «هذاالمتلو ذکر رحمة ربك.....» او «عبده» دَ لفظ رحمت مفعول دې او لفظ «زکریا» دَ «عبده» نه بدل دې یا عطف بیان دې.[۱]

دَ زکریا علیه السلام بی بی شنډه وه او بخپله ئې داحال وو چه دَ بوډا والی نه اوچ شوې وو. ښکاره خبره ده چه په داسې حالات کښې دَ اولاد څه امید باقی نه پاتې کیږي. دَحضرت مریم علیها السلام دَ کفالت دوران کښې هغه مشاهده کړې وه چه مریم علیها السلام ته دَ الله تعالی دَ طرف نه بې موسمه میوې ملاویدلې. دې مشاهدې دَ هغه په زړه کښې دَ امید شمع روښانه کړه چه کوم ذات بې موسمه میوې ورکولو باندې قادر دې هغه یقیناً دَ عمر په دې مرحله کښې هم اولاد ورکولو باندې قادر دې.[۲]

نداءخفیا: علامه زمخشری رحمه الله دَ دې آیت دَ تفسیر په ذیل کښې فرمائی چه مناجات کښې دَ الله تعالی په نیز جهر او اخفا دواړه برابر دی. لیکن په اخفا کښې چونکه ریا نه وی په دې وجه دَ جهر په مقابله کښې اولی ده.[۳]

بعض حضراتو دَ اخفا وجه دا خودلې ده چه هغه وخت حضرت زکریا علیه السلام بوډا شوې وو او په دې عمر کښې دَ الله تعالی نه دَ خوئی درخواست کولو باندې دَ خلقو دَ طرف نه دَ ملامتیا ویره وه. یو قول دا دې چه ضعف او کمزورې دَ هغه آواز ټیټ کړې وو او قوی مضمحل کمزورې کړې وو.[۴]

قال ابن عباس: مثلاً: آیت دې ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما «سمیا» تفسیر مثلاً سره کړې دې آیت کښې حضرت زکریا علیه السلام ته خطاب دې چه آیا ته دَ بچی څه اهم نوم پیژنې؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ ابن عباس رضی الله عنهما دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله علی بن ابی طلحه عن ابن عباس رضی الله عنهما په طریق سره آیت مبارك ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا ۝﴾ په تفسیر کښې بیان کړې دې چه ابن عباس رضی الله عنهما او فرمائیل (ای هل تعلم له سمیا او شبها). دا تعلیق «سماك بن حرب عن عکرمة عن ابن عباس» په طریق سره هم دَ آیت مبارك ﴿لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ۝﴾ تفسیر سره متعلق نقل کړې دې.[۵]

---

[۱]) عمدة القاری: ۲۰/۱۶.

[۲]) البدایة والنهایة: ۲/۲۹۷-۲۹۶ قصة زکریا ویحیٰی علیهما السلام، دارهجر.

[۳]) الکشاف للزمخشری: ۴/۵ مکتبة العبیکان.

[۴]) إرشادالساری: ۷/۳۸۱.

[۵]) فتح الباری: ۸/۵۷۹،۵۷۸.

داد دويم طريق والا روايت امام حاكم رحمه الله مستدرك كښې نقل كړې دې په دې كښې ابن عباس رضي الله عنهما ﴿لَمْ نَجْعَلْ لَّهٗ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا﴾ لاندې فرمائي «لم يسم يحيى قبله غيره» يعنى الله تعالى د يحيى عليه السلام نه مخكښې هيڅوك د هغه په نوم باندې نه وو پيدا كړې.[1]

علامه قسطلاني رحمه الله اوفرمائيل چه داد يحيى عليه السلام فضيلت دې چه د هغه د نوم كيخودو معامله الله تعالى ته حواله نه كړه بلكه د حضرت يحيى عليه السلام د نوم ذمه پخپله الله تعالى واخسته.[2]

قوله: يقال: رضيا: مرضيا: آيت دې: ﴿وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا﴾. امام بخاري رحمه الله په صيغه د تمريض سره قول نقل كولو سره «رضيا» تفسير كړې دې. امام طبري رحمه الله دا قول نقل كولو سره اوفرمائيل «مرضيا: ترضى أنت وعبادك».[3] يعنى زكريا عليه السلام دعا اوكړه چه كوم خوئې زما پيدا كيږي چه د هغه نه ته اوستا بنديگان هم راضي وى.[4]

قوله: عتيا عصيا، عتا يعتو: آيت دې: ﴿وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا﴾. امام بخاري رحمه الله دلته د «عتيا» تفسير «عصيا» سره كړې دې. د صحيح بخاري نسخو كښې «عصيا» صاد سره ضبط شوې دې. شارحين بخاري فرمائي صحيح په سين سره دې يعنى په اصل كښې عسيا دې. چنانچه طبري رحمه الله د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو مرفوع روايت نقل كړې دې: «أدري كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ هذا الحرف: وقد بلغت من الكبر عتيا أو عسيا».[5] يعنى ماته معلومه ده چه رسول الله به عتيا لوستلو يا به ئې عسيا لوستلو.

«عتا يعتو عتوا وعتيا» معنى ده د حد نه بهر كيدل، كبر كول په آيت كښې آخرى حد ته رسيدل مراد دى. چنانچه علامه آلوسي رحمه الله په خپل تفسير كښې اوفرمائيل چه په جوړونو او هډوكو كښې خشكي پيدا كيدو ته عتي ونيلې شي.[6] علامه راغب اصفهاني رحمه الله فرمائي چه دې نه ضعف او بوډا كيدلو هغه حالت مراد دې چه كله د اصلاح ټول كوششونه بې كاره شي.[7] او «عسي يعسو عسوا وعسيا» معنى هم دې ته نيزدې نيزدې ده. يعنى د وينو اوچيدل، د ضعف او عمر زياتيدو د وجې نه د هډو اوچيدل.[8]

قوله: قال رب أنى يكون غلام إلى قوله ثلاث ليال سويا: كله چه حضرت زكريا عليه السلام ته د خوئې د پيدا كيدو زيرې وركړې شو نوهغه حيران شو چه بي بي شنډه ده او پخپله هغه د بوډا والى انتهاء ته رسيدلې دې په داسې حالت كښې د خوئې پيدا كيدل څنګه كيدې شي. امام بخاري رحمه الله وړاندې آيت نقل كولو سره د واقعه هم دغه حصه بيان كړې ده. د سورت مريم آيات دى: ﴿قَالَ رَبِّ أَنّٰى يَكُوْنُ لِيْ غُلٰمٌ وَّكَانَتِ امْرَاَتِيْ عَاقِرًا وَّقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ۝ قَالَ كَذٰلِكَ ۚ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَّقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ۝ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيْ اٰيَةً ۚ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾ يعنى حضرت زكريا عليه السلام عرض اوكړو چه زما به خوئې څنګه پيدا كيږي اوحال دادې چه زما بي

---

[1] المستدرك للإمام الحاكم: ۴۰۳/۲ رقم الحديث: ۳۴۰۷ دارالكتب العلمية.

[2] إرشادالساري: ۳۸۲/۷.

[3] يقول: واجعل يارب الولىّ الذى تهب لى مرضيا ترضاه أنت ويرضاه عبادك دينا، وخُلقا، وخَلقاً. تفسير الطبري، سورة مريم: ۶، ۴۶۱/۱۵ دارهجر.

[4] فتح الباري: ۵۷۹/۸ إرشادالساري: ۳۸۲/۷ عمدة القاري: ۲۰/۱۶.

[5] تفسير الطبري: ۴۶۵/۱۵ دارهجر.

[6] روح المعاني: ۶۶/۱۶ إحياء التراث العربي.

[7] روح المعاني: ۶۶/۱۶ المفردات فى غريب القرآن: ۴۱۸/۲ العين وما يتصل بها، مكتبة نزار مصطفىٰ الباز.

[8] إرشادالساري: ۳۸۲/۷.

بی شنده ده او پخپله زه د بوډاوالی انتهاء ته رسیدلې یم الله تعالی اوفرمائیل چه او هم دغه شان به کیږی. ستا د رب فرمان دې چه دا خو زما دپاره معمولی خبره ده اوما ته دده نه اول پیدا کړې حالانکه ته هیڅ هم نه وې. زکریا علیه السلام عرض اوکړو اې زما ربه! زما دپاره څه نښانی مقرر کړه په کوم سره چه پته اولګی چه حمل په ځائی شوې دې. وئی فرمائیل ستا نښه به دا وی چه ته به خلقو سره درې شپې خبرې نه شې کولې

قوله: ويقال صحيحا دلته امام بخاری رحمه الله د سویا معنی صحیحا خودلې ده او دادَ عبد الرحمن بن زید بن اسلم رحمه الله قول دې (۱) یعنی ته به صحیح او روغ جوړ کیدو سره هم درې شپې خلقو سره خبرې نه شې کولې.
جمهور مفسرینو دې معنې ته ترجیح ورکړې ده. (۲) د زید بن اسلم رحمه الله په روایت کښې دی: ((فحبس لسانه فكان لا يستطيع أن يتكلم وهو يقرأ التوراة ويسبح ولا يستطيع أن يكلم الناس)) (۳) یعنی دهغه ژبه بنده کړې شوې وه داسې چه هغه خلقو سره په خبرو کولو باندې قادر نه وو. حالانکه دتورات تلاوت به ئې کولو اوتسبیح به ئې هم کولې.
حضرات مفسرین سویا د متتابعا په معنی کښې اخستې دې. لیکن د جمهورو په نیز ددې مطلب دادې چه ته به د ګونګاتوب د بیمارئی نه محفوظ پاتې کیدو سره د خبرو کولو د طاقت باوجود خلقو سره درې ورځې خبرې اترې نه شې کولې.

قوله: فخرج على قومه من المحراب فأوحى إليهم أن سبحوا بكرة وعشيا یعنی زکریا علیه السلام د عبادت دځائی نه وتو سره خپل قوم له راغلو اوهغوی ته ئې په اشاره سره هدایت ورکړو چه تاسو سحر ماښام (د الله تعالی) تسبیح کوئی.
فأوحى: فأشار: امام بخاری رحمه الله د ایحا معنی په اشاره سره کړې ده. یعنی زکریا علیه السلام مذکوره هدایت په ژبه سره ورکولو په ځائی اشارتا ورکړې وو. زکریا علیه السلام په ژبه سره په خبرو اترو قادر نه وو. ښکاره خبره چه په خپله خبره باندې بل یوهه کولو دپاره هغه په سترګو وریځو او لاسونو سره مخصوص اشارات به کړې وی. (۴) بعض مفسرین فرمائیلی دی چه زکریا علیه السلام دا هدایت په زمکه باندې لیکلې وو. (۵)
حضرت زکریا علیه السلام ته د ورکړې شوی بشارت مطابق یحیی علیه السلام پیدا شو او لوئی شو نو هغه ته د نبوت د فرائضو حکم ورکړې شو. مخکښې امام بخاری رحمه الله د سورت مریم د کومو آیاتونو طرف ته اشاره کړې ده په هغې کښې هم دغه مضمون وارد دې

قوله: يا يحيى خذ الكتب بقوة إلى قوله ويوم يبعث حيا: د سورت مریم آیاتونه دی ﴿يٰيَحْيٰى خُذِ الْكِتٰبَ بِقُوَّةٍ ۖ وَاٰتَيْنٰهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ۝ وَّحَنَانًا مِّنْ لَّدُنَّا وَزَكٰوةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا ۝ وَّبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا ۝ وَسَلٰمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوْتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا ۝﴾ یعنی چه کله یحیی علیه السلام لوئی شو نو الله تعالی هغه ته حکم ورکړو چه اې یحیی! کتاب (تورات) په مضبوطیا سره اونیسه په دې باندې پخپله عمل کولو سره نورو ته هم په دې باندې دعمل کولو دعوت ورکړه او مونږ هغه ته په وړوکوالی کښې هوښیارتوب ورکړې وو اوخاص دخپل طرف نه د زړه نرمی او پاکوالې ورکړې وو اوهغه ډیر پرهیزګاره وو اود خپل مورپلار خدمت کونکې وو سخت ګیر او نافرمان نه وو. او په هغه باندې (د الله

---

(۱) فتح الباری: ۵۷۹/۸.
(۲) إرشادالساری: ۳۸۲/۷.
(۳) فتح الباری: ۵۷۹/۸.
(۴) إرشادالساری: ۳۸۲/۷.
(۵) إرشادالساری: ۳۸۲/۷ والبدایة والنهایة: ۴۳۲/۲ دارالمعرفة. روح المعانی: ۷۱/۱۶ إحیاء التراث العربی.

تعالی دَ طرف نه، سلام دې په هغه ورځ هم په کومه ورځ چه پیدا شو او په هغه ورځ هم په کومه چه په هغه باندې مرګ راځي او په هغه ورځ هم په کومه چه به دوباره اوچتولې شي.

دَحضرت یحیٰی علیه السلام ولادت په ورخت دَ حضرت زکریا علیه السلام عمر دَ یوقول مطابق یوسل شل کاله دَ دویم قول مطابق اته کم سل کاله او دَدریم قول مطابق دوه کم سل کاله وو. او یو قول دا هم دې چه یو کم سل کاله وو.[1]

دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه حضرت یحیٰی علیه السلام او حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ ترور خامن وو.[2] دَحضرت یحیٰی علیه السلام ولادت دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام نه شپږ میاشتې وړاندې شوې.[3] دَ تفسیر الطبري دَدې روایت مطابق دَ دواړو دَ حمل اوپیدائش زمانه نیزدې نیزدې معلومیږي. چنانچه هم دَ ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه عیسیٰ بن مریم علیه السلام او یحیٰی بن زکریا علیه السلام دَدواړو حمل په یوځانې شوې. یوځل دَ یحیٰی رضی الله عنه مور مریم علیهما السلام ته اوونیل «إني أري مافي بطني يسجد لما في بطنك» یعنی زه دا وینم چه زما په خیټه کښې بچې ستا په خیټه کښې بچې ته سجده کوي. دا روایت نقل کولو نه پس مالك بن انس رحمه الله فرمائي چه دَ مور په رحم کښې دننه دَ یحیٰی علیه السلام حضرت عیسیٰ علیه السلام ته سجده کول زما په خیال کښې دَعیسیٰ علیه السلام دَ فضیلت دَ وجې نه وه.[4]

قوله: وآتیناه الحکم صبیا دَ نبوت ملاویدو په وخت دَحضرت یحیٰی علیه السلام عمر. په آیت کښې دَحکم نه مراد فهم فی الدین دې[5] او مطلب دادې چه هم په وړوکوالی کښې الله تعالی علم فهم او هوښیارتوب ورکړې وو. په وړوکوالی کښې دَ لوبو توقو طرف ته زیات خیال وي. لیکن یحیٰی علیه السلام په دغه عمر کښې هم دَ لوبو اوتماشو نه لرې وو. چه همزولو به دَ لوبو دَپاره اصرار کولو نو یحیٰی علیه السلام به دا جواب ورکولو چه الله تعالی زه دَ لهو لعب دَپاره نه یم پیدا کړې.[6] دا دَ الله تعالی تکوینی نظام دې چه دَ نبوت او رسالت دَ منصب دَپاره دَمنتخب شخصیاتو طبائع او نفسیات دَ عامو خلقو نه مختلف وي. لکه چه هغوی په تکوینی توګه باندې په دې عمر کښې دَ مشق دَ مراحل نه تیریږي چه ریاضت او عبادت او دَ ازمیښت او امتحان په پوړنې باندې ختلو سره دَ نبوت ذمه وارئی سنبالولو دَپاره تیار شي. نو یحیٰی علیه السلام ته هم دَ وړوکوالی نه علم اوفضل ورکړې شو، دې دَپاره چه هغه دَ نبوت کار سنبال کړي. هم دغه دَ ﴿وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا﴾ مفهوم دې.[7]

بعض حضرات فرمائي چه حضرت یحیٰی علیه السلام ته په دوو کاله عمر کښې نبوت ملاؤشو اوبعض دې نه هم کم عمر خودلې دې. مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله ډیره معقول خبره کولو سره دَدې تردید کړې دې. مولانا فرمائي چه په دې عمر کښې هغه نبی جوړ کړې وي صحیح خبره نه ده. ځکه چه دَ نبوت په شان اهم او دَ لوئی شان والا فریضه په کم عمر کښې ورکړې کیدل دنقل نه نه دی ثابت اوعقل دا نه مني.[8]

---

[1] دَدې اقوالو دَپاره اوګورئی: فتح الباري: ۵۹۸.

[2] تفسیرالطبری: ۳۷۲/۵سورة آل عمران رقم الآیة: ۳۹دارهجر.

[3] تفسیر الإمام الرازي: ۲۱۱/۸سورة آل عمران رقم الآیة: ۳۹دارإحیاء التراث العربي، تفسیر الطبري: ۳۷۲/۵سورة آل عمران رقم الآیة: ۳۹دارهجر.

[4] المصدرالسابق.

[5] فتح الباري: ۵۸۰/۸روح المعاني: ۷۲/۱۶أ دارإحیاء التراث العربي.

[6] البدایة والنهایة: ۴۰۱/۲روح المعاني: ۷۲/۱۶دارإحیاء التراث العربي، کنزالعمال فی سنن الأقوال والأفعال: ۳۰/۲رقم الحدیث: ۳۰۱۱مؤسسة الرسالة.

[7] حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله دَمعمر رحمه الله نه هم دغه مطلب نقل کړې دې اوګورئی البدایة والنهایة: ۴۰۱/۲داهجر.

[8] قصص القرآن: ۵۷۱/۲.

دَحصور مطلب: حضرت زکریا علیه‌السلام چه کله الله تعالی ته دَ خونی درخواست اوکړو نوهغه وخت هغه دَ عمر دَ صحت په داسې مرحله کښې وو چرته چه دَ اولاد پیدا کیدو تول امیدونه ختم شوې وی بل طرف ته بی بی نی هم شنډه وه هغه دې غم خوړلو چه په آل یعقوب کښې به دَ نبوت کومه سلسله چه روانه ده هغه به ختمه شی. په دې حالاتو کښې هغه په مضطرب زړه سره دَ څومره سوال زارنی په حالت کښې دَ الله تعالی نه دَخونی درخواست کړې وی او څنګه دَ زړه په درد سره به آواز وتلې وی دَ الله تعالی رحمت په جوش کښې راغلو اودَهغه دعا نی تکې په تکې پوره کړه. حضرت زکریا علیه‌السلام په خپله حجره کښې دننه په مانځه دَ قیام په حالت کښې وو چه فرښتې هغه ته دَ خونی زیرې ورکړو. ﴿ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴾ په دې آیت کښې چه دَ یحیٰی علیه‌السلام کوم اوصاف بیان کړې شوې دی په هغې کښې یو حصور هم دې. دا دَمفعول په وزن دَ مبالغه صیغه ده اودَ مفسرینو په نیزددې معنی ده دَ ښځو نه لرې اوسیدونکې. عفیف او پاکدامن دَ چا په زړه کښې چه دَ ګناه خواهش کله هم نه وی پیدا شوې. دَ حصر معنی په لغت کښې دَ بندیدلو راځی په دې لحاظ سره دحصور دا مطلب هم جوړیږی چه دَ نفس خواهشات بندونکې. مفسرین کرام دَ لفظ حصور دا مختلف معنې بیان کړې دی چه په حقیقت کښې هم دَ یو مفهوم مختلف تعبیرونه دی اودا ټولې معانې په حضرت یحیٰی علیه‌السلام باندې صادق راځی.

دَ بعض حضراتو په نیزحصور داسې سړی ته وائی چه په فطری توګه باندې دَ مردانه قوت نه محروم کیدو دَ وجې ښځوته نیزدې شوې هم نه وی مګر دلته دا معنی مراد اخستل قطعاً صحیح نه ده او دَ قوت دَ نشت والې دَ وجې نه په زړه کښې نفسانی خواهش نه پیدا کیدل یا ښځوته نه نیزدې کیدل، قابل تعریف یا دَ کمال خبره نه ده. دا دسړی دپاره نقص اوعیب دې په معاشره کښې داسې سړې معیوب ګنړلې شی. انبیاء کرام علیهم السلام دَهر معاشرتی عیب اونقص نه معصوم پیدا اکیږی.

دَ غور خبره داده چه دَ یحیٰی علیه‌السلام په تذکره کښې لفظ حصور په مقام مدح او تعریف کښې وارد شوې دې اودا دَ مقام مدح مناسب اول الذکرمعنی کښې خو کیدې شی په دویمه کښې هیڅ کله نه شی کیدې. قاضی عیاض رحمه‌الله او نورو محدثینو په دې دویمه معنی باندې رد کړې دې او فرمائیلی دی چه دَجمهورو په نیز دا قول باطل دې[1]

دَ یحیٰی علیه‌السلام دَ الله تعالی نه دَ ویرې بیان: حافظ ابن حجر رحمه‌الله فرمائی یحیٰی علیه‌السلام به دَ الله تعالی دَ ویرې نه اکثر ژړا کوله تردې چه دَ اوښکو قطارونو دَهغه په اننګو باندې نښې جوړې کړې وې.[2]

حضرت زکریا علیه‌السلام یوځل دَهغه په لټون کښې اووتلو یحیٰی قبرکنستلې وو او په هغې کښې ژړل حضرت زکریا علیه‌السلام چه هغه داسې دَ ژړا په حالت کښې اولیدلو نوونی فرمائیل زه دَ دریو ورځونه تا لټوم اوته دلته په ژړا فریاد کښې مشغول نی. نو یحیٰی علیه‌السلام جواب ورکړو «ياأبت ألست أنت أخبرتني أن بين الجنة والنار مفازة لا يقطع إلا بدموع المكائين» یعنی هم تاسو ماته خودلې وو چه دَ جنت او اور په مینځ کښې یو خالی میدان دې چه دَ الله تعالی دَ ویرې نه اوښکې بهیولو نه بغیر نه شی قطع کیدې. دې اوریدو سره حضرت زکریا علیه‌السلام هم په ژړا شو او ونی فرمائیل: «ابك يابني».[3]

دزکریا علیه‌السلام او یحیٰی علیه‌السلام دَ شهادت واقعه مؤرخین اسلام لیکلی دی چه کوم وخت یحیٰی علیه‌السلام یهودیانوته دالله تعالی دَ دین دعوت ورکړو نودَهغه دښمنان جوړشو دَهغې په قتل کولوپسې شو دَهغوی دَ شهادت واقعې

---

[1] الشفاء بتعريف حقوق المصطفى: ۶۶/۱ملتزم الطبع والنشر عبدالحميد أحمدالحقيقي.

[2] البداية والنهاية: ۴۳۷/۲-۴۳۶.

[3] البداية والنهاية: ۵۷/۲قصة زكريا ويحيىٰ عليهما السلام دارالكتب العلمية.

باره کښې ابن اسحاق رحمه الله وائی داسې پیښنه شوه چه دَهغه وخت بادشاه دَخپلې ښځې په لور باندې عاشق شو او بادشاه هغې سره نکاح کول غوښتل. نو یحیٰی علیه السلام جینئی ته تلقین اوکړو چه ته چونکه دَ بادشاه دَ ښځې لورئی په دې وجه ته دَ بادشاه دَپاره هیڅ صورت حلال کیدې نه شې. جینئی هم دَ نکاح خواهش منده وه. هغې بادشاه سره سازش اوکړو او یحیٰی علیه السلام ئی شهید کړو.

دَ حضرت یحیٰی علیه السلام دَ شهید کولونه پس یهودیانو دَزکریا علیه السلام دَقتل کولو اراده اوکړه. یهود هغوی له نیزدې راغله نوهغه دَخپل ځان بچ کولودَپاره اوتختیدو. په منړو منړو کښې یوه ونه راغله او حضرت زکریا علیه السلام دَ هغې په چاودې کښې داخل شو. په دغه چاودې کښې دَ ننوتلو نه پس هغوی دې شهید کړو یا په خپل مرګ وفات شو؟ په دې کښې دوه اقوال دی او دواړه دَوهب بن منبه رحمه الله نه نقل دی. یو دا چه بدبخت یهودیانو په هغه ونه باندې اره اوچلوله او چه اره دَ زکریا علیه السلام دَ پوښتو پورې راؤرسیدله نو وحی راغله چه که ته ژړا فریاد اوکړو نو مونږ به زمکه په هغوی باندې راواړوو اوکه دَصبر نه دې کار واخستو نو مونږ به دوی باندې په عذاب ورکولوکښې تادې نه کوو. زکریا علیه السلام دویم صورت ته ترجیح ورکړه اودَ صبر اوشکر نه ئی کار واخستو. دغه بدبختانو دَ ونې سره دَ حضرت زکریا علیه السلام بدن هم په اره چلولوسره دوه ټکرې کړو.[1]

دویم قول دادې چه دا واقعه دَ حضرت اشعیا علیه السلام سره پیښنه شوې او په زکریا علیه السلام باندې طبعی مرګ راغلې. [2]اولنی قول زیات مشهور دې چه هغه شهید کړې شوی وو. دَ حضرت زکریا علیه السلام او حضرت یحیٰی دَشهادت دَمقام باره کښې چه خومره اقوال دی هغه دَ اضطراب نه خالی نه دی. په دې وجه دَ دواړو دَ شهادت مقام تحدید په یقین سره نه شی کیدې.[3]

حفیا: لطیف: دَ سورت مریم آیت دې. ﴿قَالَ سَلٰمٌ عَلَیْكَ سَاَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّیْ اِنَّهٗ كَانَ بِیْ حَفِیًّا﴾ امام بخاری رحمه الله دَ حفیا معنی لطیف کړې ده یعنی مهربان.

[۳۲۴۷]- حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ یَحْیَى، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ "ثُمَّ صَعِدَ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ فَاسْتَفْتَحَ، قِيلَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: جِبْرِيلُ قِيلَ: وَمَنْ مَعَكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدٌ قِيلَ: وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا يَحْيَى وَعِيسَى وَهُمَا ابْنَا خَالَةٍ، قَالَ: هَذَا يَحْيَى وَعِيسَى فَسَلِّمْ عَلَيْهِمَا، فَسَلَّمْتُ فَرَدَّا، ثُمَّ قَالَا: مَرْحَبًا بِالأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ" ص ۶۰۴][ر: ۳۰۳۵][4]

تراجم رجال

هدبة بن خالد: دا هدبة بن خالد بن ابی الاسود قیسی رحمه الله دې [5]

همام بن یحیٰی: دا همام بن یحیٰی بن دینار العوذی رحمه الله دې [6]

---

[1] البدایة والنهایة: ۴۳۵/۲دارالمعرفة بیروت.

[2] المصدر السابق.

[3] دَتفصیل دَپاره اوګورئی: البدایة والنهایة: ۴۰۶/۲دارهجر، وقصص القرآن: ۵۷۶/۲-۵۷۵.

[4] مرتخریجه فی کتاب بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم رقم: ۳۲۰۷.

[5] اوګورئی: کتاب مواقیت الصلاة باب فضل صلاة الفجر، رقم: ۵۷۴.

[6] اوګورئی: کتاب مواقیت الصلاة باب من نسی صلاة فلیصل إذا ذکر، رقم: ۵۹۷.

قتاده: دا قتاده بن دعامة سدوسی رحمه الله دي. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تیره شوې ده.[۱]

مالك بن صعصعة: دا مالك بن صعصعه بن وهب انصاری رضي الله عنه دي.[۲]

دحدیث ترجمه اوشرح: په روایت کښې مالك بن صعصعه انصاری رضي الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ خلقو ته د معراج د شپې واقعه بیان کړه (پوره حدیث: باب ذکر الملائکة کښې راخی. دلته امام بخاری رحمه الله د حدیث یو جز نقل کړې دی). بیا جبرائیل علیه السلام پورته اوختلو تردې چه دویم آسمان ته اوختلو نو جبرائیل علیه السلام پرې دروازه کولاؤ کړه تپوس اوکړې شو څوك دی؟ (دا دربان وو) هغه اوونیل جبرائیل. تپوس اوکړې شو تاسره څوك دې؟ جبرائیل علیه السلام اوونیل محمد ﷺ تپوس اوکړې شو آیا دې راغوښتې شوې دې؟ نو جبرائیل اوونیل او. رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه کله زه هلته اورسیدم نو یحیی علیه السلام او عیسی علیه السلام یو خانی ناست وو او هغه دواړه د ترور خامن دی. د حضرت مریم بنت عمران علیها السلام د مور نوم "حنه" او د حضرت یحیی علیه السلام د مور نوم ایشاع وو.[۳]

د حضرت یحیی علیه السلام او حضرت مریم مور دواړه سکه خوئندې وې. چونکه په عرف کښې د ترور د اولاد، اولاد ته هم د ترور خوئی ونیلې شی په دې وجه رسول الله ﷺ د مجاز متعارف په توګه دواړو ته د ترور خامن اوونیل.[۴] جبرائیل اوونیل دا دواړه یحیی او عیسی دی. دوی ته سلام اوکړه چنانچه ما هغوی ته سلام اوکړو نو دواړو د سلام جواب راکړو بیا دواړو اوونیل «مرحبا بالأخ الصالح والنبی الصالح». علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه کیدې شی د دغه نسبی نیزدیکت د وجې نه حضرت عیسی علیه السلام او حضرت یحیی علیه السلام په یوخائی وی.[۵]

امام بخاری ته د حضرت یحیی علیه السلام په تذکره کښې د حدیث اسراء نه علاوه په خپل شرط باندې هیڅ یو روایت ملاؤ نه شو. په دې وجه د باب لاندې د حدیث اسراء هغه حصه نقل کړه په کومه کښې چه د حضرت یحیی علیه السلام ذکر راغلې دې.[۶]

امام ترمذی رحمه الله د حارث اشعری رضي الله عنه یو روایت نقل کړې دې. په روایت کښې حضرت اشعری رضي الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی حضرت یحیی علیه السلام ته په پنځو خبرو باندې پخپله عمل کولو سره بنی اسرائیل ته هم د هغې تلقین کولو حکم ورکړو. نیزدې وه چه حضرت یحیی علیه السلام ته په دغه حکم باندې عمل کولو کښې تاخیر کیدلو چه عیسی علیه السلام هغه ته اوفرمائیل الله تعالی تاته په پنځو خبرو باندې پخپله د عمل کولو او بنی اسرائیلو ته د هغې د تلقین حکم کړې وو اودا فریضه خو به یا ته سر ته اورسوې یا بیا ما پریږده چه زه ئې پوره کړم. یحیی علیه السلام اوفرمائیل زه ویریږم چه ته زمانه وړاندې شوې نوما ته به سخته سزا راکړې شی یا به په زمکه کښې ورخښ کړې شم. دې نه پس حضرت یحیی علیه السلام بنو اسرائیل په بیت المقدس کښې راجمع کړل تردې چه جمات ډك شو نو هغه په منبر کیناستو یحیی علیه السلام د الله تعالی حمد اوثنا بیانولو نه پس اوفرمائیل چه الله تعالی ما ته د پنځو خبرو حکم راکړې دې چه زه په خپله هم په دې باندې عمل اوکړم او تاسو خلقو ته هم په دې باندې د عمل کولو تلقین اوکړم.

---

[۱] كشف الباري: ۳/۲.

[۲] اوګورئی بدء الخلق باب ذکر الملائکة صلوات الله علیهم: رقم: ۳۲۰۷.

[۳] فتح الباري: ۵۷۹/۸ إرشادالساري: ۳۸۳/۷.

[۴] فتح الباري: ۵۷۹/۸ إرشادالساري: ۳۸۳/۷.

[۵] شرح الكرماني: ۷۵/۱۴ عمدة القاري: ۲۲/۱۶.

[۶] فتح الباري: ۴۶۷/۶ عمدة القاري: ۳۱/۱۶ دار الكتب العلمية.

① اول حکم دا چه دَ الله تعالی عبادت کوئی اوهغه سره بل څوك شریك مه ګرځوئی. دَمشرك مثال دَهغه غلام په شان دې کوم چه یو مالك په خپل خالص سرو سپينو زرو سره واخلی اودَهغه غلام طریقه دا وی چه هغه خپله ګټه دَ مالك په ځائی بل چاته ورکوی. آیا په تاسو کښې څوك هم داغواړی چه دَهغه غلام دې دا سې نافرمانه وی؟ الله تعالی تاسو پیدا کړئی اوهم هغه تاسو ته رزق درکړو. لهذا تاسو هم دَ هغه عبادت کوئی اوهغه سره څوك شريك مه ګرځوئی.

② الله تعالی تاسو ته دَ مونځ کولو حکم درکړې دې. کوم وخت چه تاسو مونځ کوئی نو اخوا دیخوا خیال مه ساتئی. ځکه چه ترکومې تاسو په مانځه کښې بل طرف ته متوجه نه شئی نو الله تعالی به ستاسو طرف ته دَ التفات نظر ساتی.

③ الله تعالی تاسوته دَ روژې ساتلو حکم درکړې دې. دَ روژه دار مثال دَهغه سړی په شان دې چاسره چه دَ مشك نه ډکه تهیلۍ وی اوهغه دَملګرو په ډله کښې وی اودَمشکو خوشبوئی ټوله ډله راکاړی. دَ الله تعالی په نیز دَ روژه دار دَ خلې بوئی دَ مشك نه زیات خوښ دې.

④ الله تعالی دَ صدقه ورکولوحکم هم ورکړې دې. دَ صدقه ورکونکی مثال دَهغه سړی په شان دې څوك چه خپل دښمن راګیرکړی اولاسونه ترلې ئی دَ قتل کولوځائی ته بوځی په دې حال کښې هغه اووائی «هل لکم أن افتدي نفسی منکم» که زه دَ ځان په ځائی فدیه پیش کړم نوته به په هغې باندې راضی شې؟ او آخر هغه دَ خپل ځان دَ خلاصولو بدله پوره مال دَ فدیه په توګه پیش کړی.

⑤ زه تاسو ټولو ته دَالله تعالی دَ ذکر په کثرت سره دَ کولو تلقین کوم. په کثرت سره دَ ذکر کونکی مثال دَهغه سړی په شان دې چه دښمن په ډیره تیزئی سره هغه پسې لګیدلې وی اوهغه دَخپل ځان بچ کولودَپاره په یوه مضبوطه قلعه کښې پناه واخلی. نودَ شیطان دَ حملونه دَبچ کیدو دَپاره دَ الله تعالی ذکر دَ ټولو نه مضبوط دَ پناه ځائی دې.

حارث اشعری رضي الله عنه وائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه هم تاسو ته دغه شان دَ پنځو خبرو حکم درکوم دکوم چه الله تعالی ماته حکم راکړې دې: ① لزوم جماعت ② سمع ③ طاعت ④ هجرت او ⑤ جهاد في سبیل الله. حقیقت دادې چه کوم سړی یو لیشت په اندازه دَ جماعت نه بهر شو لکه چه هغه دَ خپل سټ نه دَاسلام رسئی کوزولوسره اوغورزوله. تردې چه هغه واپس شی او بیا جماعت کښې شامل شی. او چا چه دَ جاهلیت دَ زمانې نعره اوچته کړه هغه به دَ دوزخ خشاك جوړیږی. په دې موقع باندې چا اووئیل یا رسول الله! سره ددې چه هغه مونځ ګذار او روژه دار وی؟ حضورپاك اوفرمائیل او، سره ددې چه مونځ ګذار او روژه دار وی اودا ګنړی چه زه مسلمان یم.[1]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث اوترجمة الباب کښې مناسبت واضح دې. ځکه چه دَحضرت زکریا علیه السلام په قصه کښې دَحضرت یحیی علیه السلام هم تذکره ده.[2]

۴۵- باب: قول الله تعالی: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ /مریم: ۱۶/:

﴿إِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ إِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ﴾ /آل عمران: ۴۵. ﴿إِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰٓى اٰدَمَ وَنُوحًا وَّاٰلَ إِبْرٰهِيمَ وَاٰلَ عِمْرٰنَ عَلَى الْعٰلَمِينَ ۝ - إلى قوله - يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝﴾ /آل عمران: ۳۳-۳۷/.

---

[1] سنن الترمذی کتاب الأمثال باب ماجاء فی مثل الصلاة والصیام والصدقة، رقم الحدیث: ۲۸۶۳.
[2] عمدة القاری: ۲۲/۱۶.

د ترجمة الباب مقصد: دا باب امام بخاري رحمه الله د حضرت مريم عليها السلام د حالاتو او اخبار بيانولو د پاره قائم كړې دې.[1]

مريم د سرياني ژبې لفظ دې او د دې معنى ده خادم.[2] چونكه دا د ام عيسى عليهما السلام نوم دې نو ځكه دا د علميت او تانيث د وجې نه غير منصرف دې.[3] د سورت آل عمران آيت دې: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي﴾ [رقم الآية: ٣٥] يعنى اې زما ربه زما په خيټه كښې چه كوم بچې دې ما ستا د پاره نذر منلې دې چه دې آزاد پريږدم. د آزاد پريخودو مطلب دا وو چه هغه به صرف د بيت المقدس خدمت كوى. دې نه علاوه به په هغه باندې بل څه كار نه شي كولې. د حضرت مريم پلار ته هغه وخت علم نه وو چه پيدا كيدونكې بچې هلك نه بلكه جينئ ده. ليكن بهرحال جذبه ئې هم دغه وه چه لوني شي نو د بيت المقدس خادم به وى. چه جينئ پيدا شوه نو هم د دغه جذبې لاندې ئې د هغې نوم مريم يعنى خادم كيخودو. والله اعلم بالصواب.

د حضرت مريم عليها السلام مور پلار: عمران او حنة: د محمد اسحاق رحمه الله او ابن عساكر رحمه الله د حضرت مريم عليها السلام د پلار عمران په سلسله د نسب كښې اختلاف دې. مگر دومره خبره فيصله شوې ده چه حضرت مريم عليها السلام د حضرت داؤد عليه السلام د اولاد نه ده. بل د حضرت مريم عليها السلام پلار عمران او مور حنة دواړه په تقوى او عبادت كښې بنواسرائيل كښې مشهور وو. د هغه وخت نبى حضرت زكريا عليه السلام وو چه د حضرت مريم د خور ايشاع خاوند وو خو يو قول دا هم دې چه ايشاع د حضرت مريم ترور وه.[4]

د هغوى اولاد نه وو او ولكه څنگه چه بې اولاد جوړه د اولاد خواهش بې تابه كړې وى دا دواړه هم د اولاد خواهش مند وو او د الله تعالى نه به ئې دعا كوله. آخر الله تعالى د هغوى دعا قبوله كړه او د حنة حمل شو. حنة نذر او منلو كه چرې هلك شو نو هغه به د بيت المقدس خادم وى.[5]

كله چه د وضع حمل وخت شو او په ځائى د هلك جينئ پيدا شوه نو حنة افسوس اوكړو. قرآن كريم دا واقعه معجزانه اسلوب كښې داسې بيان كړې ده: ﴿إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي ۖ إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۞ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ ۖ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ۞ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا﴾ يعنى كوم وخت چه د عمران بى بى وئيلى وو اې ربه ما نذر منلې دې چه زما په خيټه كښې كوم بچې دې زه غه د هر يو كار نه آزادوم او ستا د پاره به ئې وقف كوم. زما دا نذر قبول كړه. بيشكه ته اوريدونكې او د هر څيز علم لرونكې ئې. بيا چه كله د هغې جينئ پيدا شوه نو هغې (په ارمان سره) اووئيل اې ربه زما خو لور اوشوه. حالانكه الله تعالى ته ښه علم وو چه د هغې څه پيدا شوى دى او هلك د جينئ برابر نه دې (بيا حنة) اووئيل اې ربه ما د دې نوم مريم كيخودو او دا او د دې اولاد د شيطان مردود نه د حفاظت د پاره ستا په پناه كښې وركوم. چنانچه د هغې رب (مريم) په ښه شان سره قبوله كړه او د هغې پالنه په ښه طريقه باندې اوكړه او زكريا د هغې نگران جوړ شو.

﴿وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ﴾ جمله معترضه ده او دا د مريم عليها السلام د مور قول نه دې. علامه بيضاوى رحمه الله د دې دا تفسير كړې دې: «وليس الذكر الذي طلبت كالأنثى التي وُهبت» يعنى كوم هلك چه تا غوښتې دې هغه د دغه جينئ په

---

[1] فتح البارى: ٥٨٠/٨.
[2] المصدر السابق.
[3] المصدر السابق.
[4] البداية والنهاية: ٤١٨/٢-٤١٧ دار هجر.
[5] البداية والنهاية: ٤١٨/٢-٤١٧ دار هجر.

شان نه شي كيدې چه تاته هبه كړې شوې ده. مطلب دا چه هم دا جينئي افضل ده او په دې كښې هغه كمالات او فضائل دي چه ستا غوښتلي شوې هلك كښې نشته دې.[1]

حضرت مريم دَ بيت المقدس دَخدمت دَپاره نذر كول اودَ كفالت بيان: دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې چه دَ ولادت نه پس حنة مريم عليها السلام په كپړه كښې اونغښتله او بيت المقدس ته ئې بوتله او په بيت المقدس كښې چه به كومو خلقو په كثرت سره عبادت كولو اوهلته به اوسيدل دَهغوى په خدمت كښې پيش كړه. دَ مريم پلار دَهغوى امام پاتې وو په دې وجه ټولو جګړې كولې هريوغوښتل چه دَخپل امام دَ لور كفالت په خپله ذمه واخلي. حضرت زكريا عليه السلام دَهغه وخت نبي وو هغه دَ رشتې په بنياد باندې خپل خان دَ مريم دكفالت زيات حقدار ګنړلو اودَدې خبرې اظهارئې دَ ټولو په وړاندې اوكړو نوهغوى دَ خسنړې اچولو تجويز پيش كړو. چه خسنړې اوويستلې شو نو هغه دَ حضرت زكريا عليه السلام په نوم راؤوتله. هغوى په دويم خل او په دريم خل دَ خسنړې ويستو مطالبه اوكړه اوهرخل خسنړې هم دَ زكريا عليه السلام په نوم راؤوتلو.[2]

دغه شان حضرت زكريا عليه السلام حضرت مريم عليها السلام په خپل كفالت او پالنه كښې واخستله. حضرت زكريا عليه السلام دَحضرت مريم دَپاره هيكل سره نيزدې يوه كمره دَهغې دَپاره خاص كړه دې دَپاره چه هغه ټوله ورځ په دې كښې عبادت كوي. چه شپه به شوه نو هغه به ئې خپل كورته بوتله.[3]

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَآلُ عِمْرَانَ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ آلِ إِبْرَاهِيمَ وَآلِ عِمْرَانَ وَآلِ يَاسِينَ وَآلِ مُحَمَّدٍ ﷺ يَقُولُ: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾/آل عمران: ٦٨/: وَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ. وَيُقَالُ: آلُ يَعْقُوبَ أَهْلُ يَعْقُوبَ، فَإِذَا صَغَّرُوا آلَ ثُمَّ رَدُّوهُ إِلَى الْأَصْلِ قَالُوا: أُهَيْلٌ.

امام بخاري رحمه الله دَ باب لاندې دريم آيت دَ آل عمران نقل كړې دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ﴾ دَدې لاندې امام بخاري رحمه الله دَحضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل كړې دې چه په آيت كښې دَ ((آل عمران)) نه آل ابراهيم، آل عمران، آل ياسين او آل محمد ﷺ مؤمنين مراد دى. بيا دَدې په تائيد كښې امام بخاري رحمه الله هم دَ ابن عباس رضي الله عنهما يوقول نقل كړې دې چه ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ﴾ كښې هم آل ابراهيم هغه دى كوم چه دَهغوى متبع او مؤمن وو.

دَتعليق تخريج: دا تعليق ابن ابى حاتم رحمه الله دَ على بن ابى طلحه عنه په طريق سره موصولاً نقل كړې دې.[4]

دَتعليق مقصد: دَدې تعليق ذكركولونه دَامام بخاري رحمه الله مقصد دا خودل دى چه په آيت كښې ذكر اصطفاء نه مراد دَ آل ابراهيم اوآل عمران نه ټول كسان مراد نه دى بلكه خاص كسان مراد دى چاچه ايمان قبول كړو.[5]

قوله: وَيُقَالُ: آلُ يَعْقُوبَ أَهْلُ يَعْقُوبَ...... إلخ: دَ لفظ آل په اصل كښې اختلاف دې. جمهور او امام سيبويه رحمه الله فرمائى چه آل په اصل كښې أهل وو خكه چه دَدې تصغير أهيل راځى. ((والتصغير يرد الأشياء إلى أصلها)) دكوم نه پس چه هاء خلاف قياس همزه سره بدله كړه او بيا دَقاعدې مطابق دويمه همزه په الف سره بدله كړه نو آل شو. بعض حضرات فرمائى چه دَ آل اصل آل يؤل نه أول دې. دكوم معنى چه دَ واپس كيدو ده او هر انسان خپل آل

---

[1] حاشية الشهاب على التفسير البيضاوي، سورة آل عمران:٣٦، ٣٩/٣دارلكتب العلمية.
[2] البداية والنهاية:٤٤١/٢.
[3] روح المعاني سورة آل عمران:٣٧، ١٤٤/٣دار إحياء التراث العربي، البداية والنهاية: ٤٢٢/٢دارهجر.
[4] فتح الباري: ٤٦٩/٦عمدة القاري:٣٢/١٦.
[5] فتح الباري: ٤٦٩/٦.

(یال یچ) طرف ته راګرځي. واؤ متحرک کړو دکوم نه پس چه د قاعدې مطابق واؤ ماقبل مفتوح کېدو د وجې نه الف سره بدل کړو نو آل جوړ شو. دا دې حضراتو مطابق دلفظ آل تصغیر اُویل راځي.[1]

[۳۲۴۸] - حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا مِنْ بَنِي آدَمَ مَوْلُودٌ إِلَّا يَمَسُّهُ الشَّيْطَانُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ، غَيْرَ مَرْيَمَ وَابْنِهَا» ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: {وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} [آل عمران:۳۶] "ص ۶۱۲" [ر: ۳۱۱۲][2]

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلي چه هیڅ یو ماشوم داسې نه پیدا کیږي کوم ته چه د پیدا کیدو په وخت شیطان لاس اونه لګوي. هغه د شیطان په لاس لګولو سره ژړا کوي. سوا د مریم او ابن مریم نه، یعنې مریم او د هغې ځوئې عیسی علیهما السلام د شیطان د لمس نه محفوظ ساتلي. د دې حدیث په بیانولو سره ابوهریره رضی الله عنه د آل عمران دا آیت وئیلې وو. ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾

تراجم رجال

ابوالیمان: دا ابوالیمان حکم بن نافع بهراني حمصي رحمه الله دې.[3]

شعیب: دا ابوبشر شعیب بن مولی حمزه قرشي اموي رحمه الله دې. د دوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.[4]

الزهري: دا مشهور محدث محمد بن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دې.[5]

سعید بن المسیب: د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[6]

د حدیث شرح: د حضرت مریم علیها السلام د پیدائش نه پس حنة وئیلي وو: ﴿وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ یعنې زه مریم او د هغې اولاد د شیطان مردود د شر نه ستا په پناه کښې ورکوم. امام قرطبي رحمه الله فرمائي چه د مور د دې دعا په برکت سره الله تعالی مریم علیها السلام د شیطان د شر نه محفوظ اوساتله.[7] چنانچه په روایت کښې راځي چه کوم وخت بچې پیدا کیږي نو هغه ځکه چغې وهي چه شیطان هغه باندې په خپله ګوته باندې ځکوندار ورکوي.[8] سوا د حضرت مریم او د هغې د ځوئې حضرت عیسی علیهما السلام چه الله تعالی دواړه د شیطان د شر نه محفوظ اوساتل.[9]

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې.

---

[1] فتح الباري: ۴۶۹/۶ عمدة القاري: ۳۲/۱۶.

[2] مر تخريجه في بدء الخلق باب صفة إبليس وجنوده، رقم: ۳۲۸۶.

[3] كشف الباري: ۴۷۹/۱.

[4] كشف الباري: ۴۸۰/۱.

[5] كشف الباري: ۳۲۶/۱.

[6] كشف الباري: ۱۵۹/۲.

[7] تفسير القرطبي تفسير سورة آل عمران رقم الآية: ۳۵، ۱۰۳/۵ مؤسسة الرسالة، إرشاد الساري: ۳۸۴/۷.

[8] مسند الإمام أحمد: ۱۳۶/۱۳ رقم الحديث: ۷۷۰۸ مؤسسة الرسالة.

[9] البداية والنهاية: ۴۱۹/۲۰ دار هجر.

۴٦- باب ﴿وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾

يٰمَرْيَمُ اقْنُتِيْ لِرَبِّكِ وَاسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ مَعَ الرّٰكِعِيْنَ۝ ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ؕ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۠ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُوْنَ۝﴾/آل عمران: ۴۲ - ۴۴/.

يُقَالُ: يَكْفُلُ يَضُمُّ، كَفَلَهَا ضَمَّهَا، مُخَفَّفَةً، لَيْسَ مِنْ كَفَالَةِ الدُّيُوْنِ وَشِبْهِهَا.

ماقبل سره ربط: دا باب امام بخاری رحمه الله دَ سابقه باب دَ فصل په توګه باندې قائم کړې دې. او په دې کښې هم دَحضرت مريم عليها السلام حالات بيانول غواړي. دَباب لاندې امام بخاري رحمه الله دَ سورت آل عمران آيت نقل کړې دې ﴿وَاِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ۝ يٰمَرْيَمُ اقْنُتِيْ لِرَبِّكِ وَاسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ مَعَ الرّٰكِعِيْنَ۝ ذٰلِكَ مِنْ اَنْۢبَآءِ الْغَيْبِ نُوْحِيْهِ اِلَيْكَ ؕ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يُلْقُوْنَ اَقْلَامَهُمْ اَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ ۠ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ يَخْتَصِمُوْنَ۝﴾ [۴۲ - ۴۴] يعنې هغه وخت يادکړئ چه فرښتواووئيل اې مريم حقيقت دادې چه الله تعالى ته منتخب کړې ئې او تاته ئې پاکي درکړې ده اود دنيا په ټولو ښځوکښې ئې هم تاته په خوښيدو سره فضيلت درکړې دې. اې مريم ته دَ خپل رب عبادت کوه او سجده کوه او دَ رکوع کونکوسره رکوع هم کوه. دَ سجدې ذکر دَ رکوع نه اول راغلې دې يا خوبه دې وجه چه دَهغه وخت شريعت کښې هم دغه ترتيب وو او يا بيا ﴿اسْجُدِيْ وَارْكَعِيْ﴾ کښې واؤ دَمطلق جمع دَپاره دې.

دې نه پس آيت کښې رسول الله ﷺ ته خطاب دې چه دَ حنة نذر منل، دَ مريم عليهما السلام ولادت او بيا دحضرت زکريا عليه السلام په ترتيبت کښې راتلل او مريم عليهما السلام سره دَ ملائکو دَخبرو اتروخبروکوم چه تا ته درکړې شو ټول دَ غيب خبرونه دى اودحضورپاك دَ نبوت دَ حقيانيت دليل دې. په دې کښې يهودو ته هم تنبيه وه چه دهغوى دَ آبا او اجداد سره متعلق کوم معلومات محمد ﷺ ته ورکړې شو دَهغې ذريعه وحى ده. لهٰذا تاسو دهغه په نبوت باندې ايمان راوړو سره په صراط مستقيم باندې راشئ. چنانچه اوفرمائيلې شو: دا ټولې دَ غيبو خبرې دى چه مونږ ئې د وحى په ذريعه تاته درکوو او تاسو هغه وخت هغوى سره نه وې کوم وخت چه هغوى خپل قلمونه اچول (ددې فيصله کولودپاره) چه څوك به دَمريم کفالت کوى اوهغه وخت هم ته هغوى سره نه وې کوم وخت چه هغوى په خپل مينځ کښې اختلاف کولو.

يكفل: يضم، كفلها، ليس من كفالة الدّيون وشبهها: امام بخاري رحمه الله دَ آل عمران په آيت کښې «يكفل» او «كفلها» معنى بيان کړې ده چه دَدواړو معنى دَ ملاوولو راځى. بيانى دا اوخودل چه «وكفلها زكريا» کښې «كفلها» تشديد سره نه دې تخفيف سره دې او په آخره کښې اوفرمائيل چه دکفالت نه مراد هغه ضمان نه دې چه د قرض يا ددې په شان نورو معاملاتو کښې کيږى بلکه دې نه مراد معنى مستعار دې يعنى دَ چا دَ پرورش او تربيت ذمه وارى اخستل (۱)

[۳۲۴۹]- حَدَّثَنِيْ أَحْمَدُ ابْنُ أَبِيْ رَجَاءٍ، حَدَّثَنَا النَّضْرُ، عَنْ هِشَامٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِيْ أَبِيْ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ جَعْفَرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، يَقُوْلُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ

---

(۱) إرشاد الساري: ۳۸۵/۷.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «خَيْرُ نِسَائِهَا مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ، وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ» ص ۶۱۵][۳۶۰۴][1]

تراجم رجال

احمدبن ابي رجاء: دا ابوالوليد عبدالله بن ايوب حنفى هروى رحمه الله دي.[2]

نضر: دا نضر بن شميل مازنى مصرى رحمه الله دي.[3]

ابي: دې نه عروه بن زبير بن العوام مراد دي. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالله بن جعفر: دا عبدالله بن جعفر بن ابى طالب رحمه الله دي.[5]

علي رضي الله عنه: دَدوى تذكره «كتاب العلم، باب أثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم» لاندې تيره شوې ده.[6]

دَحضرت على رضي الله عنه روايت دې چه ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه داسې فرمائيلو سره اوريدلى دى چه مريم بنت عمران دَخپلې زمانې بهترين ښځه وه اوخديجه دَخپلې زمانې بهترين ښځه وه.

دَ "خير نسائهامريم بنت عمران" مطلب: دَدې جملې يو صورت دادې چه په «نساءها» كښې دَ ضمير مرجع «الدنيا» وى لكه څنګه چه دَعلامه زركشى رحمه الله رائې ده.[7] او دَ «خير» نه وړاندې «من» مقدر اومنلې شى دا دَ قاضى عياض رحمه الله رائې ده.[8] اوتقدير عبارت وى: «من خير نساء الدنيا مريم بنت عمران» يعنې مريم بنت عمران دَدنيا دَافضل ښځونه ده. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى ضمير دَ بنو اسرائيل طرف ته راجع دې[9] په دې صورت كښې به مطلب داشى چه مريم دَ بنو اسرائيل دَ ښځونه دَ ټولو افضل ده. اودا هم وئيلې كيدې شى چه په عبارت كښې مضاف محذوف وى او تقدير وى: «خير نساء زمانها مريم بنت عمران» په دې صورت كښې ضمير هاء دَ مريم عليها السلام طرف ته راجع وى يعنى مريم دَ خپلې زمانې دَ افضل ښځونه ده.

---

[1]) أخرجه أيضاً فى المناقب، باب تزويج النبى صلى الله عليه وسلم خديجة وفضلها رضى الله عنها، رقم الحديث: ۳۸۱۵ومسلم فى فضائل الصحابة، باب فضائل خديجة رقم: ۳۴۳۰والترمذى فى المناقب، باب مناقب خديجة رضى الله عنها، رقم: ۳۸۸۷.

[2]) كتاب الحيض، باب إذا حاضت فى شهر ثلاث حيض، رقم: ۳۲۵، ص: ۵۴۳

[3]) كتاب الوضوء باب حمل العَنَزَة مع الماء فى الاستحباب رقم: ۱۵۲.

[4]) كشف البارى: ۴۳۶/۲.

[5]) اوګورئى كتاب العتق باب: فى العتق وفضله، رقم: ۲۵۱۷.

[6]) كشف البارى: ۱۴۹/۴.

[7]) إرشادالسارى: ۳۸۶/۷.

[8]) عمدة القارى: ۳۴/۱۶وإرشادالسارى: ۳۸۶/۷.

[9]) شرح الكرمانى: ۷۷/۱۴.

امام نسائي رحمه الله دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل کړې دې. په دې کښې دَ رسول الله ﷺ نه دَ حضرت مريم عليها السلام باره کښې «أفضل نساء أهل الجنة» الفاظ وارد دی.[1] او په يو روايت کښې «خير نساء العالمين» الفاظ هم نقل دی.[2]

داهم داسې دی لکه چه دَقرآن کريم آيت: ﴿وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾ علامه قسطلاني فرمائي چه ظاهري مطلب هم دغه دې چه مريم عليها السلام مطلقًا دَ ټولو ښځونه افضل ده. په دې کښې دَ عالم زمانها قيد لګولو سره ترک ظاهر لازم راځی.[3]

چونکه قرطبي رحمه الله او ابن حزم دَ ښځو دَ نبوت قائل دی.[4] په دې وجه هغوی دَ مذکوره آيت نه دَ حضرت مريم په نبوت باندې استدلال کړې دې او فرمائيلی دی چه هغه نبيه وه.[5]
قاضي عياض رحمه الله فرمائي چه دَاکثر (جمهور) علماؤ مذهب دادې چه حضرت مريم او حضرت آسيه هم دَ نورو صاحب فضل ښځو په شان دَ صديقات اولياء الله نه وې.[6] امام نووي رحمه الله په الأذکار کښې دَ امام الحرمين په حواله سره ليکلی دی چه هغوی دَ مريم عليها السلام په نبيه نه کيدَ باندې اجماع نقل کړې ده.[7] بيا امام نووي رحمه الله شرح المهذب کښې هم دا قول دَ فقهاؤ دَ يو ګوټی جماعت طرف ته منسوب کړې دې.[8] همدغه رائې دَحضرت حسن بصري رحمه الله هم ده. هغه فرمائي: «ليس في النساء نبية ولا في الجن»[9] يعني په ښځو او جنات دواړو کښې هم هيڅ يو نبيه نه ده پاتې.

خلاصه دا چه جمهور دَښځو دَ نبوت قائل نه دی او دَحضرت مريم عليها السلام باره کښې وارد شوې آيت ﴿وَاصْطَفٰكِ عَلٰى نِسَآءِ الْعٰلَمِيْنَ﴾ کښې دې حضراتو تاويل کړې دې چه دې نه مراد عالمی زمانها ده يعنی حضرت مريم عليها السلام دَخپلې زمانې دَ دنيا او آخرت دواړو په اعتبار سره افضل ترين ښځه وه.[10]
وخير نسائها خديجة: مطلب دا چه ام المؤمنين حضرت خديجه رضي الله عنها دَدې امت دَ ټولو نه افضل ښځه ده. قاضي

---

[1] سنن النسائي الكبرى، كتاب المناقب، مناقب مريم بنت عمران:٣٨٨/٧رقم الحديث:٨٢٩٧مؤسسة الرسالة، المعجم الكبير، ذكر بنات الرسول صلى الله عليه وسلم، ذكر سن فاطمة رضى الله عنها ووفاتها إلخ: ٤٠٧/٢٢رقم الحديث: ١٠١٩مكتبة ابن تيمية.

[2] المعجم الكبير للطبراني ذكربنات النبى صلى الله عليه وسلم، ذكر سن فاطمة رضى الله عنها ووفاتهاإلخ: ٤٠٢/٢٢رقم الحديث: ١٠٠٤ابن تيمية، صحيح ابن حبان ذكر فاطمة الزهراء بنة المصطفى: ٤٠٢/١٥رقم الحديث: ٦٩٥١مؤسسة قرطبة.

[3] إرشادالساري: ٣٨٦/٧.

[4] أحكام القرآن للقرطبي، سورة آل عمران: ٤٢، ١٢٧/٥-١٢٦مؤسسة الرسالة.

[5] فتح الباري: ٥٨٣/٨أحكام القرآن للقرطبي: ١٢٧/٥-١٢٦سورة آل عمران رقم الآية:٤٢مؤسسة الرسالة.

[6] إكمال المعلم بفوائدمسلم: ٤٤٠/٧رقم الحديث: ٢٤٣١دار الوفاء للطباعة، فتح الباري: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

[7] الأذكار، للإمام النووى رحمة الله عليه، باب الصلاة على الأنبياء وآلهم تبعاً لهم صلى الله عليه وسلم، الفصل الثانى، ص: ١٠٠،دارالفكر، فتح الباري: ٣٨٦/٨، ٥٨٢.

[8] فتح الباري:٥٨٦/٨.

[9] فتح الباري: ٥٨٢/٨.

[10] فتح الباري: ٨/٥٨٣

ابوبكر بن عربى رحمه الله فرمائى چه ددې حديث په رڼا كښې د امت محمديه په ښځو باندې د خديجة الكبرى رضي الله عنها فضيلت مطلقه ثابتيږى.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه يو څو ابواب مخكښې «باب قول الله تعالى ﴿وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا لِّلَّذِيْنَ اٰمَنُوا امْرَاَتَ فِرْعَوْنَ﴾» كښې د حضرت ابوموسى رضي الله عنه روايت: «كمل من الرجال كثير ولم يكمل من النساء إلا آسية امرأة فرعون ومريم بنت عمران» ددې خبرې تقاضا كوى چه حضرت مريم او حضرت آسيه رضي الله عنهما د بقيه ټولو ښځو نه افضل ده. او حضرت خديجه رضي الله عنها ددې امت افضل ترين ښځه ده. لكه چه په اول حديث كښې د امت محمديه د ښځو نه تعرض نه دې كړې د كوم حاصل چه دا راوځى چه پخوانو امتونو كښې حضرت مريم او حضرت آسيه رضي الله عنهما افضل ترين ښځې نه دى او په دې دواړو كښې هم مريم عليها السلام زياته افضل ده. خو امت محمديه كښې افضل ترين ښځه حضرت خديجه رضي الله عنها ده.[2]

۴۷- باب: قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيْحُ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ﴾

اِلٰى قَوْلِهِ ﴿فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ﴾ /آل عمران: ۴۵-۴۷/: يُبَشِّرُكِ وَيَبْشُرُكِ وَاحِدٌ. ﴿وَجِيْهًا﴾ شَرِيفًا.
وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: ﴿الْمَسِيْحُ﴾ الصِّدِّيقُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَهْلُ الْحَلِيمُ، وَالْأَكْمَهُ مَنْ يُبْصِرُ بِالنَّهَارِ وَلَا يُبْصِرُ بِاللَّيْلِ.
وَقَالَ غَيْرُهُ: مَنْ يُولَدُ أَعْمَى.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخارى رحمه الله ددې باب لاندې د خوښۍ بشارت بيانول غواړى چه حضرت مريم ته الله تعالى د طرف نه د فرښتو په ذريعه د خوښۍ زيرى وركړې شو. امام بخارى رحمه الله د سورت آل عمران آيت نقل كړې دې ﴿اِذْ قَالَتِ الْمَلٰٓئِكَةُ يٰمَرْيَمُ اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ ۖ اسْمُهُ الْمَسِيْحُ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيْهًا فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِيْنَ ۙ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَّمِنَ الصّٰلِحِيْنَ ۞ قَالَتْ رَبِّ اَنّٰى يَكُوْنُ لِىْ وَلَدٌ وَّلَمْ يَمْسَسْنِىْ بَشَرٌ ۗ قَالَ كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۗ اِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُوْلُ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ ۞﴾ [۴۵ - ۴۷] يعنى كوم وخت چه فرښتو مريم ته ونيلى وو چه اې مريم الله تعالى تاته د خپلې كلمې زيرى دركوى د كوم نوم چه به مسيح عيسى بن مريم وى. عيسى عليه السلام ته كلمة الله ځكه اوونيلې شو چه هغه د پلار نه بغير د الله تعالى د كلمه كن سره پيدا شوې وو. چه په دنيا او آخرت كښې به معزز وى او د مقرب بندګانو نه به وى هغه به په زانګو كښې هم خلقو سره خبرې كوى. دې د پاره چه خلقو ته د مريم د عفت او پاكدامنۍ ګواهى وركړې شى. او په زيات عمر كښې هم، او د ښتونى خلقو نه به وى. مريم اوونيل اې زما پروردګار! زما به بچې څنګه كيږى حالانكه ماله يو بشر (د صحبت په توګه) لاس نه دې لګولې (نه په جائز طريقه او نه په ناجائز طريقه سره او عادتاً بچې بغير د پلار نه نه پيدا كيږى نو معلومه نه ده چه هم داسې به صرف د الله تعالى په قدرت سره بچې كيږى يا ماته به د نكاح حكم راكولې شى) او وفرمائيلې شو هم داسې (بغير د سړى) نه به كيږى. ځكه چه الله تعالى څه غواړى پيدا كوى (يعنى د يو څيز د پيدا كيدو د پاره صرف د الله تعالى غوښتل كافى دى د يوې واسطې يا د څه سبب خاص كيدو ضرورت نشته او د هغه د غوښتلو طريقه داده چه) كله يو څيز پوره كول غواړى نو هغې ته وائى چه اوشه بس هغه څيز كيږى.

قوله: "يبشرك" ويبشرك واحد: آيت كښې دى ﴿اِنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ﴾ د قراءت مشهوره مطابق دا شين

---

[1] فتح البارى: ۵۸۳/۸.
[2] المصدر السابق.

تشدید سره دَ باب تفعیل نه دې. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه «یُبَشِّرُكِ» دَ شین تخفیف سره هم لوستلې کیدې شی. دَتخفیف قرآءت یحیٰی بن وثاب، ضمره او کسائی رحمة الله علیهم نه نقل دې. (۱)

دَ مسیح معنی: «وقال إبراهیم: المسیح الصدیق......» دَ ابراهیم نه ابراهیم نخعی رحمه الله مراد دې. دې وائی چه مسیح دَ صدیق په معنی کښې دې. امام طبری رحمه الله فرمائی دَ ابراهیم نخعی رحمه الله مطلب دادې چه الله تعالیٰ دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام نه ذنوب مسح او پاك کړې وو. (۲)

ښکاره خبره ده چه کله هغه دَ گناهونونه پاك کړې شوې نوهغه ته به دَ صدیقیت درجه حاصلیږی. په دې بنیاد باندې ابراهیم نخعی رحمه الله دَ مسیح معنې صدیق اخستې ده. دَ ابراهیم نخعی رحمه الله تعلیق سفیان ثوری رحمه الله په خپل تفسیر کښې موصولاً روایت کړې دې. (۳)

محققینو حضرت عیسیٰ علیه السلام ته دَ مسیح ونیلو ډیر وجوهات بیان کړی دی. لفظ مسیح دَ فعیل په وزن باندې مفعول یعنی دَ ممسوح په معنی کښې دې. یعنی دَ گناهونو نه پاك کړې شوې. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه مسیح په معنی دَ ماسح دې اودَ اسم فاعل په معنی کښې دې اودا لقب ځکه ورکړې شوې دې چه هغه به دَ یو بیمار په بدن باندې لاس راښکلو نوهغه به صحیح شو، که په یو مړی باندې به ئې لاس راښکلو نوهغه به ژوندې کیدلو.

یوقول دادې چه دَ مسح الأرض نه مشتق دې. یعنی په ملکونو او ښاریو کښې گرځیدل. نو عیسیٰ علیه السلام ته مسیح ځکه اوونیلې شو چه هغه چرته په یوځائی کښې مستقل قیام نه دې اختیارکړې بلکه دَ الله تعالیٰ دَ ورکړې شوې مشن دَ پوره کولو دپاره یوشان په تبلیغ دین کښې مصروف پاتې وو. کله به په ښاریو کښې وو اوکله به ځنګلونو او صحراګانو کښې. دَ بعض حضراتو رائې ده چه په عربی لغت کښې مسیح "جمیل الوجه" ته ونیلی شی چونکه دَ عیسیٰ مخ دَ حسن او جمال یوه نمونه وه په دې وجه هغه ته مسیح اوونیلې شو.

یوه رائې داده چه دَ عیسیٰ علیه السلام دَ سر په ویښتو باندې قدرتی تیل لګولې شوې وو په دې وجه هغه ته مسیح اوونیلې شو. (۴) علامه عینی رحمه الله فرمائی چه لفظ مسیح دَ دجال دَپاره هم استعمالیږی خوچه کله دَدې لفظ نسبت دَ دجال طرف ته وی نودَهغې معنی به پورته ذکرکړې شوو معانی نه مختلف وی ځکه چه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نسبت مسیح مطلب جوړیږی چه هغه دَ گناهونونه پاك کړې شوې دې. خودَ دجال طرف ته دَ نسبت دَ دې لفظ معنی به دَمسخ شوی وی ځکه چه دَ دجال سترګې او وریځې به مسخ وی. په دې وجه دا هم ونیلې شوی دې چه دَدې لفظ نسبت دَ دجال طرف ته مسیح دَمیم په کسره او سین په تشدید سره لوستلې شې دې دپاره چه دَ دجال او حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نسبت دواړو کښې فرق اوشی. (۵) علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ مسیح دَ تسمیه وجه کښې چه کوم اقوال نقل دی دَ هغې شمیر درویشتو پورې رسیږی اودا ټول اقوال علامه عینی رحمه الله په خپل کتاب زین المجالس کښې نقل کړی دی (۶)

قوله: وقال مجاهد: الکهل الحلیم آیت دې ﴿ وَكَهْلًا وَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی دَ «کهل» معنی ده حلیم یعنی بوج اوچتونکې اودَ وقار اوسکینې والا. ابوجعفر النحاس رحمه الله وائی چه دَ «کهل» دا معنی عربی لغت کښې چرته ملاؤ نه شوه. دَ عربو په نیز «کهل» هغه سړی ته وائی دَ څلوېښت کاله وی یا دَدې نه دَ څاعمر چه تقریباً

(۱) عمدة القاری: ۳۵/۱۶وفتح الباری: ۵۸۴/۸.

(۲) فتح الباری: ۵۸۴/۸.

(۳) عمدة القاری: ۳۷/۱۶وفتح الباری: ۵۸۴/۸وإرشادالساری: ۳۸۷/۷.

(۴) دَمذکوره قول دَپاره اوګورئی: عمدة القاری: ۳۵/۱۶وفتح الباری: ۵۸۴/۸وإرشادالساری: ۳۸۷/۷.

(۵) عمدة القاری: ۲/۱۶إدارة الطباعة المنیریة.

(۶) عمدة القاری: ۳۵/۱۶.

زیات شوې وي. د بعض حضراتو په نیز درې دیرش کالونه چه عمر زیات شي هغه ته «کهل» وائي او یو قول دادې چه درې دیرش کاله پوره شي نوهغه ته «کهل» ونیلې شي (۱) خو حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه قسطلاني رحمه الله فرماني «کهل» د پاره حلم او وقار غوندې معاني د لازمي صفت درجه لري. په دې وجه مجاهد رحمه الله د صفت لازمه لحاظ کولو سره د «کهل» معنی «حلیم» کړې ده. والله اعلم (۲).

قوله: والأكمه من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل: د سورت آل عمران آیت دې. ﴿أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ﴾ [۴۹] د آیت په سیاق کښې دي چه الله تعالی عیسی علیه السلام ته کتاب وحکمت او تورات اوانجیل تعلیم ورکولو سره بني اسرائیلو له رسول جوړولو سره لیګی نوهغه به هغوی ته وائي.

ترجمه: زه تاسو له ستاسو د رب د طرف نه یوه نشاني راوړلو سره راغلی یم چه زه ستاسو په وړاندې د ختې نه د مرغئي په شان یو شکل جوړوم بیا په هغې کښې پوکې وهم نوهغه د الله تعالی په حکم سره مرغئی جوړیږي. دا د عیسی علیه السلام معجزه وه چه هغه به د خاورې ختې نه د مرغئي یو صورت جوړولو. بیا به ئې په هغې کښې پوکې وهلو او هغه به د الله تعالی په حکم سره ژوندئ مرغئی کیدو سره الوتله. او زه د مورنه پیداشوې ړوند او د جذام مرض والا صحت مند کوم او مړي راژوندي کوم اوتاسو خلق چه څه په خپلو کورونو کښې خورئ یا ذخیره کوئ زه هغه ټول خودلې شم.

د حضرت عیسی علیه السلام په زمانه کښې د طب اوحکمت چرچا وه اود دې فن لوئي ماهران موجود وو. مګر هغه ټول د برګي مرض او جذام د امراض د علاج نه عاجز وو. حضرت عیسی علیه السلام ته دا معجزه ورکړې شوه چه هغه به یو ابرص یا اکمه (د مور نه ړوند پیداشوې) باندې لاس راښکلو نوهغه به صحت مند شو. امام بخاري رحمه الله د «اکمه» معنی کړې ده: «من يبصر بالنهار ولا يبصر بالليل» یعنی اکمه هغه ته وائي چه د ورځې ورته ښکاري مګر د شپې ورته هیڅ نه ښکاري. امام بخاري رحمه الله دا قول د مجاهد رحمه الله نه نقل کړې دې او شراح حدیث دې قول ته شاذ وئیلې دې او فرمائیلې دي چه داسې سړي ته اکمه نه وائي أعشی ورته وئیلې شي. (۳)

وقال غيره: من يولد اعمى: یعنی د مجاهد رحمه الله نه علاوه د نورو حضراتو په نیز أکمه د مور نه ړوند پیدا شوې ته وائي اوهم دغه د جمهورو قول دې (۴) ابن عباس رضي الله عنهما عکرمه رحمه الله اوحسن بصري رحمه الله نه هم دغه نقل دي (۵) شراح حدیث وائي چه آیت کښې دا صفت د عیسی علیه السلام د معجزې په توګه بیان کړې شوې دې. د مور نه ړوند پیداشوې ټیک کول واقعتاً غیرمعمولي خبره ده دکوم د علاج چه څوک ماهر طبیب دعوی نه شي کولې نو په دې سیاق کښې أکمه د مور نه ړوند پیداشوې په معنی کښې اخستل «أشبه بتفسير الآية» دې (۶)

[۳۲۵۰]- حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيَّ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "فَضْلُ

---

(۱) د تفصیل د پاره اوګورئ: فتح الباري: ۵۸۷/۸ وعمدة القاري: ۳۶/۱۶ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.

(۲) فتح الباري: ۵۸۴/۸ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.

(۳) فتح الباري: ۵۸۴/۸ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.

(۴) فتح الباري: ۵۸۴/۸ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.

(۵) فتح الباري: ۵۸۵/۸ وإرشاد الساري: ۳۸۷/۷.

(۶) فتح الباري: ۵۸۵/۸.

عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ، كَمَلَ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ، وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ: إِلَّا مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ، وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ "ص ٤٢٣] [ر: ٣٢٣٠] [1]

ترجمه: دَحضرت موسیٰ اشعري رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمانيلي دي، دَعائشه رضي الله عنها فضيلت په نورو ښځو باندې داسې دې لکه چه دَ ثريد فضيلت په نورو ټولو خوراکونو دې. په سړو کښې خو ډير سړي کامل تيرشوي دي مګر په ښځوکښې سوا دَ مريم بنت عمران او آسيه (دَ فرعون بي بي) نه څوك کامل ښځه نه ده تيره شوې.

په دې حديث باندې شاته تفصيلي خبرې شوي دي وړاندې دَ فضائل لاندې هم څه تفصيل راځي.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابي اياس رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده. [2]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العسکی الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده. [3]

عمرو بن مرة: دا عمرو بن مرة بن عبدالله همدانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الأذان، باب تسوية الصفوف عند الإقامة وبعدها» لاندې تيره شوې ده.

مرة الهمداني: دا مرة بن شراحيل الهمدانی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم په دې کتاب الأنبياء کښې «باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾ إلى قوله ﴿وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ﴾ رقم الحديث: ٣٤١١» لاندې تيره شوې ده.

ابوموسٰی الاشعري: دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب أي الإسلام أفضل» لاندې تيره شوې ده. [4]

[٣٢٥١]- وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «نِسَاءُ قُرَيْشٍ خَيْرُ نِسَاءٍ رَكِبْنَ الإِبِلَ، أَحْنَاهُ عَلَى [ص: ١٦٥] طِفْلٍ، وَأَرْعَاهُ عَلَى زَوْجٍ فِي ذَاتِ يَدِهِ» يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَى إِثْرِ ذَلِكَ: وَلَمْ تَرْكَبْ مَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ بَعِيرًا قَطُّ تَابَعَهُ ابْنُ أَخِي الزُّهْرِيِّ، وَإِسْحَاقُ الْكَلْبِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ ص ٤٢٤] [٤٧٩٤، ٥٠٥٠] [5]

---

[1]) مر تخريجه في نفس الكتاب تحت باب قول الله تعالى: ﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ﴾، رقم الحديث: ٣٤١١.

[2]) كشف الباري: ٦٧١/٢.

[3]) كشف الباري: ٦٧٨/١.

[4]) كشف الباري: ٦٩٠/١.

[5]) آخرجه أيضًا في النكاح باب إلى من ينكح وأيُّ النساء خير، رقم: ٥٠٨٢وفي النفقات باب حفظ المرأة زوجها في ذات يده والنفقة رقم: ٥٣٦٥ومسلم في فضائل الصحابة من فضائل نساء قريش رقم: ٣٥٢٧جامع الأصول في أحاديث الرسول: ٢١٠/٩رقم الحديث: ٦٧٩٠.

تراجم رجال

ابن وهب: دا ابومحمد عبدالله بن وهب قرشی مصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[1]

یونس: دا یونس بن یزید ایلی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابن شهاب: دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده.[3]

سعید بن المسیب: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من قال: إن الإیمان هو العمل» لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوهریرة: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[5]

قوله: نساء قریش خیر نساء رکبن الإبل، وأحناه علی ولد: یعنی دَ قریشو ښځې هغه ښځو کښې دَ ټولو نه افضل دي چه په اوښ باندې سورې شوی دی او په هغوی کښې په اولاد باندې زیاتې مهربان دی او دَ خاوند ډیر خیال ساتونکې دی.

أحناه: أحنیٰ حناعلیه یحنو (باب نصرنه، دکوم ماده چه ح،ن،و دې) اوحنی یحنی (باب ضرب نه، دَکوم ماده چه ح،ن،ی ده) دَ (ثلاثی مرجرد) نه دَاسم تفضیل صیغه ده او مجرد اومزید فیه «أحنی یحنی» دواړو معنی شفقت کول مهربانی کول.[6] لغت کښې حانیة هغه ښځې ته وائی چه دَ پلار دَ مرګ نه پس دَ بچي پالنه او پرورش اوکړي او په بچي باندې دَ شفقت دَ وجې نه دَ خاوند دَمرګ نه پس دویم واده اونه کړي. چنانچه عرب وائی «حنت المرأة علی ولدها» دا هله وئیلې شی چه کله ښځه دَخاوند دَ وفات نه پس دویم واده اونه کړي. علامه ابن التین رحمه الله فرمائی چه که چرې هغه دویم واده اوکړي نوهغې ته به حانیة نه شي وئیلې. ابن التین رحمه الله وائی چه کیدې شي دَ حنان نه مشتق وي. دکوم معنی چه ده شفقت اومهربانی. بعض دَحدیث کتابونوکښې دا لفظ أحناهُ دَنون په تشدید او تنوین سره ذکر دي.[7]

په حدیث کښې دَ نساء لفظ راغلي دي اودَي په متابعت سره أحناه دَ افراد په ځائی دَ قیاس تقاضا داوه چه دَ جمع صیغه راوړلې شوې وه یعنی أحناهن. شراح حدیث فرمائی چه عرب په داسې مقام باندې په کلام کښې دَ افراد رعایت کوی اودَ جمع صیغه نه راوړي. مثلاً عرب وائی «أحسن الناس وجها وحسنه خلقا» موافق قیاس خو «أحسنهم خلقا» دي. مګر په دې مثال کښې هم دَافراد صیغه راوړلې شوې ده. ابن الاثیر رحمه الله فرمائی چه دلته مؤرخین دَ مفرد ضمیر دَمعنی اعتبار کولوسره راوړلې دي. ځکه چه دَحدیث مطلب «أحنی من وجد أو خلق» چه په دې ښځوکښې کومې پیدا کړې شوی یا په موجوده ښځوکښې دَ ټولو نه زیاتې مهربانې دَ قریشو ښځې دی او «من»

---

[1] کشف الباری: ۲۷۷/۳.

[2] کشف الباری: ۲۴۲/۳.

[3] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[4] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[5] کشف الباری: ۶۵۹/۱.

[6] عمدة القاری: ۳۷/۱۶ التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹ فتح الباری: ۵۸۵/۸.

[7] التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.

طرف ته د مفرد ضمیر راجع کیدې شی.(۱)
په حدیث کښې چه رسول الله ﷺ کوم فرمائیلی دی «خیر نساء رکبن الابل» نو شراح حدیث وائي چه دا تعبیر د عربو ښځو نه کنایه ده او مطلب دادې چه د قریشو ښځې د عربو په ښځو کښې د ټولو نه افضل دی.(۲)

قوله: وأرعاه علی زوج فی ذات یده: یعنی د قریشو ښځې د خاوند د مال د نورو عربو ښځو په مقابله کښې د ټولو نه زیاتې خیال ساتونکې دی. "أرعاه" هم د "أحناه" په شان «رعی یرعی رعایة» د باب فتح نه د تفضیل صیغه ده.

قوله: یقول أبو هریرة علی إثر ذلك: ولم ترکب مریم بنت عمران بعیرا قط: یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه به د حدیث بیانولو نه پس وئیل چه مریم بنت عمران کله هم په اوښ باندې سورلی نه ده کړې. مطلب دا چه په حدیث کښې رسول اکرم ﷺ صرف د اوښ سورلی کونکې ښځو فضیلت بیان کړې دې خو مریم بنت عمران علیها السلام ته په اوښ باندې سورلی نه کولو باوجود په دغه ټولو ښځو باندې مطلقا فضیلت حاصل دې.(۳)

دا روایت مسند احمد او مسند ابی یعلی کښې هم نقل دې. په دې کښې دی: «وقد علم رسول الله صلی الله علیه وسلم أن مریم لم ترکب بعیرا قط»(۴)

یعنی رسول الله ﷺ د دې خبرې پیژندلو نه باوجود چه مریم علیها السلام کله هم په اوښ سورلی نه ده کړې، هغې ته د قریشو د ښځونه افضل او وئیل.(۵) شراح حدیث وائي چه په دې جمله سره ابوهریره رضی الله عنه دا خودل غوښتل چه د عدم رکوب نه باوجود مریم علیها السلام ته فضیلت مطلقه حاصل دې او هغه د ټولو ښځونه افضل ده.(۶)

قوله: تابعه ابن أخی الزهري(۷) وإسحاق الکلبي(۸) عن الزهري: د ابن اخی الزهری نه مراد محمد بن عبد الله بن مسلم رحمه الله دې. امام بخاری رحمه الله وائي چه د باب د حدیث متابعت محمد بن عبد الله او اسحاق بن یحیی کلبي دواړو کړې دې. د محمد بن عبد الله روایت ابو احمد بن عدی الکامل کښې د دراوردی رحمه الله په طریق سره او د اسحاق کلبی متابعت ذهلی الزهریات کښې موصولا روایت کړې دې.(۹)

۴۸ - باب: قوله: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾/

---

(۱) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إدارة الطباعة المنیریة.
(۲) عمدة القاري: ۳۶/۱۶.
(۳) عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹ فتح الباري: ۵۸۵/۸.
(۴) مسند الإمام أحمد: ۵۳۷/۱۶ رقم الحدیث: ۱۰۹۲۱ مؤسسة الرسالة. مسند أبی یعلی الموصلی: ۲۵/۱۲ رقم الحدیث: ۸۳۳ (۶۶۷۳) دار المأمون للتراث.
(۵) فتح الباري: ۵۸۵/۸ عمدة القاري: ۳۷/۱۶ التوضیح لابن الملقن: ۵۴۸/۱۹.
(۶) عمدة القاري: ۲۶/۱۶ إرشاد الساري: ۳۸۸/۷.
(۷) ابن أخي الزهري: دا د امام زهری وراره محمد بن عبدالله بن مسلم رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الإیمان باب إذا لم یکن الإسلام علی الحقیقة) لاندې تیره شوې ده.(کشف الباري: ۱۸۴/۲-۱۸۳).
(۸) إسحاق بن یحیی الکلبي: دا اسحاق بن یحیی بن علقمه الکلبی العوصی (بفتح المهملة الاولیٰ) الحمصی رحمه الله دې. د دوی تذکره (کتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة) لاندې اوګورئ.
(۹) فتح الباري: ۵۹۶/۸ و إرشاد الساري: ۳۸۹/۷.

النساء: ۱۷۱/.

قال أبو عبيد: ﴿كَلِمَتُهُ﴾ كُنْ فَكَانَ. وقال غيره: ﴿وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ أحياه فجعله روحا. ﴿وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ﴾.

دترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله ددې باب لاندې دا خودل غواړي چه اهل کتاب د حضرت عیسی علیه السلام د ذات باره کښې د غلو او افراط او تفریط نه کار اخستلوسره د ګمراهئ په لار روان دی. یهودیانو د حضرت عیسی علیه السلام نسب ننبه جوړولوسره تفریط اوکړو او نصارئ ورته د الوهیت درجه ورکولوسره افراط اوکړو. (۱)

قاضي عیاض رحمه الله وائی چه دا د اصیلی په روایت کښې ددې باب لاندې «یاأهل الکتاب» نه وړاندې اولنې لفظ «قل» اضافه هم ده د نورو حضراتو په روایت کښې دا اضافه نشته دې. (۲)

علامه عینی فرمائی چه صحیح هم داه دی چه دلته د آیت نه اول «قل» درج نه دې خکه چه د باب لاندې امام بخاري رحمه الله د سورت نساء آیت نقل کړې دې او په هغې کښې لفظ «قل» موجود نه دې البته د سورت مائده آیت ﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ کښې لفظ «قل» راغلې دې. چونکه امام بخاري رحمه الله د سورت نساء آیت نقل کړې دې نوترجیح به هم دغه روایت ته حاصل وی. په کوم کښې چه لفظ «قل» درج نه دې. (۳)

د باب آیت دې: ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۖ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَن يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۘ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا﴾ یعنی اې اهل کتاب! په خپل دین کښې د حد نه مه وړاندې کیږئ او د الله تعالی باره کښې د حق خبرې نه سوا بل هیڅ خبره مه کوئی. مسیح ابن مریم خو صرف د الله تعالی رسول وو او د الله تعالی یو کلمه وه چه هغه مریم ته اورسوله (چه لفظ د "کن" سره عیسی علیه السلام بغیر د پلار نه پیدا کړو او د هغه روح نی د مریم علیها السلام خیټې ته اورسولو) لهذا په الله تعالی او د هغه په رسولانو باندې ایمان راوړئ او دا مه وائی چه (خدایان) درې دی ددې خبرې نه منع شئ، هم دا ستاسو د پاره د خیر سبب دې. الله تعالی خو هم یو معبود دې، هغه ددې نه پاک دې چه د هغه دې څوک څوئی وی. آسمانونو او زمکو کښې چه څه هم دی د هغه دی او د هغې د خیال ساتلو د پاره الله کافی دې.

په دې آیت کښې عیسایانو ته تلقین کړې شوې دې چه هغوی د عیسی علیه السلام باره کښې ابن الله کیدو کومه عقیده لری د هغې نه منع شی. او په ډیرو کولاؤ الفاظو کښې اوخودل چه هغه بغیر د پلار نه د مریم د خیټې نه پیدا شوې او د هغه تخلیق د الله تعالی د لفظ "کن" فرمائیلو سره شوې دغه شان عیسایانو ته د هغوی په ګمراه کیدونکی عقیده باندې تنبیه کولوسره د عیسی علیه السلام باره کښې یو معتدل تصور ورکړو چه هغه د الله تعالی بنده او د هغه رسول دې.

د نصاریٰ درې ډلې وې. یوې ته به نی ملکانیه وئیله. ددې خلقو عقیده د حضرت عیسی علیه السلام باره کښې د "اله" کیدو وه. دویمه ډله یعقوبیه په نوم سره پیژندلې شوه. د هغوی عقیده دا وه چه حضرت عیسی علیه السلام د الله تعالی څوئی دې او دریمه ډله مرقوسیة په نوم سره مشهوره وه. ددې ډلې د خلقو عقیده وه چه حضرت عیسی علیه السلام دریو خدایانو کښې دریم خدائی دې. (۴)

[۳۲۵۲] - حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَيْرُ بْنُ

---

(۱) الخیر الجاری: ۷۸/۴ إدارہ تالیفات أشرفیه.

(۲) فتح الباری: ۵۸۶/۸ وعمدة القاری: ۳۷/۱۶ وإرشادالساری: ۳۸۹/۷.

(۳) عمدة القاری: ۳۷/۱۶.

(۴) عمدة القاری: ۲۷/۱۶ إرشادالساری: ۴۰۹/۷-۴۰۸.

هَانِئٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جُنَادَةُ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، عَنْ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ شَهِدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَالجَنَّةُ حَقٌّ، وَالنَّارُ حَقٌّ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ الجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ العَمَلِ» قَالَ الوَلِيدُ، حَدَّثَنِي ابْنُ جَابِرٍ، عَنْ عُمَيْرٍ، عَنْ جُنَادَةَ وَزَادَ مِنْ أَبْوَابِ الجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ أَيَّهَا شَاءَ ص ۴۳۰][1]

ترجمه: حضرت عباده بن صامت رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه کوم سړی دَدې خبرې ګواهي ورکړه چه دَالله تعالی نه سوا بل څوك معبود نشته دې اوهغه څوك شریك نشته دې اودا چه محمد دَ هغه بنده اورسول دې اودا چه عیسیٰ دَ الله تعالی بنده اورسول دې اودَ هغه کلمه ده کومه چه الله تعالی دَ بی بی مریم (خیتې) کښې واچوله (یعنی کن وئیلوسره عیسیٰ علیه السلام تخلیق شوې) اودا چه هغه دَ الله تعالی دَ طرف نه یو روح دې او دا چه جنت او دوزخ حق دی نو الله تعالی به هغه په جنت کښې داخل کړی که هغه هرڅنګه عمل هم کوی.

تراجم رجال

صدقة بن الفضل: دا مشهور محدث صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب العلم والعظة بالليل» لاندې تیره شوې ده.[2]

الوليد: دا ولید بن مسلم اموی ابوالعباس دمشقی رحمه الله دې. دَ شام لوئی عالم وو. دَدوی حالات «کتاب مواقيت الصلاة باب الإبراد بالظهر في شدة الحر» لاندې تیرشوی دی.

الاوزاعي: دا عمرو بن ابی عمرو محمد اوزاعی رحمه الله دې. دَدوی حالات «کتاب العلم باب الخروج في طلب العلم» لاندې تیرشوی دی.[3]

جنادة بن ابي امية: دا جناده بن ابی امیه الازدی ابوعبدالله الشامی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب التهجد، باب فضل من تعار من الليل فصلى» لاندې تیره شوې ده.

عبادة رضي الله عنه: دا صحابی رسول حضرت عبادة بن صامت بن قیس رضی الله عنه دې.[4]

دَنصاریٰ په عقیده دَتثلیث باندې تعریض: دا حدیث محدثین کرام حدیث العقائد کښې شمیری. په دې وجه چه په دې کښې دَعیسیٰ علیه السلام باره کښې دَنصاریٰ په غلطه عقیده باندې رد کړې شوې دې. تثلیث دَهغوی یوه ګمراه کونکې عقیده وه یعنی چه درې خدایان دی. الله، خوئې او روح القدس.

په دې حدیث کښې رسول اکرم ﷺ دَ نصاریٰ په عقیده دَتثلیث باندې تعریض کړې دې او په هغوی باندې دا واضحه کړه چه داسې ګمراه کونکې عقیده لرل شرك محض دې.[5] بعض حضرات فرمائیلی دی چه لفظ «ورسوله» سره په یهودیانو باندې تعریض دې. یهودیانو دَ عیسیٰ علیه السلام په نسب باندې تهمت لګولې اودَ هغه دَ رسالت نه ئې انکار اوکړو نودَهغوی په عقیده باندې رد اوکړو چه دَ عیسیٰ علیه السلام رسالت برحق دې.[1]

---

[1] وأخرجه مسلم في الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة، رقم الحديث: ۱۴۰ والترمذي في الإيمان باب ماجاء فيمن يموت وهو يشهد أن لاإله إلا الله، رقم الحديث: ۲۶۳۸.

[2] کشف الباری: ۳۸۸/۴.

[3] إرشادالساری: ۴۰۹/۷-۴۰۸.

[4] کشف الباری: ۴۸/۲.

[5] فتح الباری: ۵۸۷/۸ وإرشادالساری: ۳۸۷/۷.

قوله: قال الوليد: حدثني ابن جابر: دَ وليد بن مسلم دا تعليق دَحديث باب سند سره موصول دې (٢)
دې تعليق كښې دَ ابن جابر نه عبد الرحمن بن يزيد بن جابر ازدى او عمير نه عمير بن هانى مراد دى (٣)
امام بخارى رحمه الله په دې تعليق سره دا خودل غواړى چه دَ حديث باب په دويم طريق كښې «من أبواب الجنة الثمانية أيها شاء» اضافه هم نقل ده. امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې او امام نسائى رحمه الله په خپل سنن كښې دا حديث دې زياتى سره تخريج كړې دې. په دې كښې دى: «من قال: أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له وأن محمدا عبده ورسوله وأن عيسى عبد الله وابن أمته وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه، وأن الجنة حق، وأن النار حق أدخله الله من أي أبواب الجنة الثمانية شاء» (٤) يعنى چاچه دا ټولې ګواهيانې وركړې الله تعالى به هغه دَ جنت دَ اتو دروازونه په كومه دروازه چه غواړى داخلوى.

۴۹- باب: ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا﴾ /مريم: ۱۶/.

نبذناه: ألقيناه: اعتزلت. ﴿شَرْقِيًّا﴾ /مريم: ۱۶/: مما يلي الشرق. ﴿فَأَجَاءَهَا﴾ /مريم: ۲۳/: أفعلت من جئت، ويقال: ألجأها اضطرها. ﴿تُسَاقِطْ﴾ /مريم: ۲۵/: تسقط. ﴿قَصِيًّا﴾ /مريم: ۲۲/: قاصيا. ﴿فَرِيًّا﴾ /مريم: ۲۷/: عظيما.

دَ ترجمة الباب مقصد: دوه ابوابه وړاندې بعينه هم دغه ترجمه امام بخارى رحمه الله قائم كړې ده. هلته دَ مريم عليها السلام احوال بيانول وو او دلته دَحضرت عيسىٰ حالات بيانول مقصود دى. (٥)

امام بخارى رحمه الله دَ سورت مريم آيت نقل كړې دې. ﴿وَاذْكُرْ فِي الْكِتٰبِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا﴾ او په دې كتاب كښې دَمريم تذكره هم اوكړه دَهغه وخت ذكر كوم وخت چه هغه دَ خپل كور والونه جدا كيدو سره هغه خائى ته لاړه چه مشرق طرف ته واقع وو.

صاحب معالم التنزيل ليكلى دى چه دا دَ سختې يخننى ورځ وه مريم عليها السلام هلته په نمر كښې دَغسل دَپاره كيناسته نو هغې دَخپل خان او دَ خلقو په مينځ كښې يوه پرده واچوله. چنانچه مونږ هغې له خپل روح (فرشته) اوليګله چه دَهغې په مخكښې دَ يو مكمل انسان په شكل كښې ښكاره شوه. مريم عليها السلام دَ خپل عصمت او پاكدامنئ دَ وجې نه داسې ناڅاپى په خان له خائى كښې راتلونكى سړې ليدلو سره اووېريدله او هغه ته ئې اووئيل. زه تا نه دَ الله تعالى چه رحمن دې پناه غواړم. كه تاكښې دَ الله تعالى نه وېره وى نو دې خائى نه لاړ شه. فرښتې اووئيل زه ستا دَ رب راليګلې شوې فرښته يم دې دَپاره چه تا ته يو پاكيزه هلك دركړم. مريم اووئيل زما به هلك څنګه كيږى چه ماله يو بشر لاس نه دې راوړې اونه زه بدكاره يم. فرښتې اووئيل چه هم داسې به كيږى ستا رب فرمائيلى دى چه دا زما دَپاره معمولى خبره ده. مونږ دا هلك دخلقو دپاره نشانى او دَ خپل طرف نه رحمت جوړول غواړو او دا يوه داسې خبره ده چه فيصله شوې ده. چنانچه دَ مريم عليها السلام دَ پاره دَ دغه هلك حمل اودريدو او چه كله دَ وضع حمل وخت نيزدې راغلو نود دغه حمل اخستو سره لرې لاړه. بيا دَ بچى پيدا كيدو درد هغه دَ يوې كهجورې ونې له اورسوله. هغې وئيل چه افسوس زه دَدې نه وړاندې مړه شوې وې او دَ خلقو نه تراوسه پورې هيره شوې وې. بيا فرښتې دَ ښكته يو خائى نه هغې له آواز وركړو. مريم عليها السلام چرته په يوه

---

(١) إرشاد الساري: ۳۹۰/۷.
(٢) إرشاد الساري: ۳۹۱/۷.
(٣) عمدة القاري: ۳۹/۱۶ دار الكتب العلمية.
(٤) صحيح مسلم كتاب الإيمان باب الدليل على أن من مات على التوحيد دخل الجنة، رقم الحديث: ۱۴۰ السنن الكبرى للإمام النسائى ذكر اختلاف ألفاظ الناقلين لخبر عبادة فى ذلك ۴۱۴/۹ رقم الحديث: ۱۰۹۰۳ مؤسسة الرسالة، عمل اليوم والليلة، ما يقول عند الموت: ۶۰۳/۱ رقم الحديث: ۱۱۳۰ مؤسسة الرسالة.
(٥) فتح البارى: ۵۹۲/۸ و إرشاد السارى: ۳۹۲/۷ وتحفة البارى: ۱۱۹/۴.

غونډئی باندې وه. جبرائیل علیه السلام د دغه ځائی نه ښکته اودریدو اووئې وئیل غم مه کوه ستا رب ستا نه ښکته یوه چینه پیدا کړې ده او د کهجورې ښاخ خپل ځان طرف ته اوخوزه وه د هغې نه به پخې تازه کهجورې په تا باندې راپریوځی.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل جبرائیل علیه السلام هلته خپله خپه اووهله د کوم په وجه چه د خوږو اوبو چینه جاری شوه. په دې مقام باندې یوه اوچه د کهجورې ونه وه په هغې کښې پاڼې او میوه راغله او هم هغه وخت پخې شوې «معالم التنزیل» نو جبرائیل علیه السلام اوفرمائیل اوس خوره څکه او سترګې یخې ساته که خلقو کښې دې څوک اولیدل نو ورته وایه چه ما د خدائی رحمن دپاره د روژې ساتلو نذر منلې دې لهٰذا زه به نن یو انسان سره خبرې نه کوم. پخوانو شریعتونو کښې د خبرو اترو نه کولو روژه مشروع وه کومه چه په شریعت محمدی کښې منسوخ شوه. بیا مریم دغه بچې اوچت کړو او خپل قوم له راغله. هغوی اووئیل اې مریم دا تا لوئی د غضب کار کړې دې. اې د هارون خورې! نه خو ستا پلار څه خراب سړې وو او نه ستا مور څه بدکاره ښځه وه. چنانچه مریم د هغه بچې طرف ته اشاره اوکړه. خلقو وئیل ښه نو مونږ اوس ده سره څنګه خبرې اوکړو چه دا وخت لا په زانګو کښې پروت یو بچې دې. په دې باندې بچې خبرې شروع کړې زه د الله تعالی بنده یم ما ته هغه کتاب راکړې دې او هغه زه نبی جوړ کړې یم.(١)

قوله: فنبذناه: ألقيناه: امام بخاری رحمه الله د «فنبذناه» تفسیر «ألقيناه» سره کړې دې. دا لفظ په قرآن مجید کښې سورت صافات کښې د حضرت یونس علیه السلام په واقعه کښې راغلې دې. آیت دې: ﴿فَنَبَذْنٰهُ بِالْعَرَآءِ وَهُوَ سَقِيمٌ﴾[١۴۵] د دې لفظ معنی د غورزولو او اچولو راځی. دا تفسیر امام طبری رحمه الله علی بن ابی طلحه عن ابن عباس په طریق سره د پورته ذکر شوی آیت په تفسیر کښې نقل کړې دې.(٢) علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په دې مقام باندې د دې تفسیر ذکر کولو څه مناسبت نه معلومیږی څکه چه د حضرت مریم علیها السلام په قصه کښې لفظ «انتبذت» ذکر دې او لفظ «انتبذت ونبذناه» دواړو معنی جدا جدا دی.(٣) د «انتبذت» معنی طرف ته اشاره کولو سره امام بخاری رحمه الله فرمائی: «اعتزلت شرقيا مما يلي الشرق» چه حضرت مریم علیها السلام بیت المقدس یا د خپل کور مشرق طرف ته د عبادت په غرض سره خلوت کښې کیناستل اختیار کړه.(۴) مشرقی طرف د عربو په نیزد مغربی طرف نه بهتر او افضل ګنړلې شی. په دې وجه حضرت مریم علیها السلام د عادت دپاره مشرقی طرف اختیار کړو.(۵)

قوله: تساقط: تُسقط: د دې لفظ نه د سورت مریم آیت ﴿وَهُزِّيٓ إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا﴾[٢۵] طرف ته اشاره ده. امام بخاری رحمه الله د تساقط تفسیر تسقط سره کړې دې. د کوم معنی چه د ورغورزولو راځی.(٦) د آیت ترجمه ده: د دې کهجورې تنه او نیسه او خپل طرف ته ئې اوخوزه وه، په دې سره به په تا باندې تازه کهجورې راپریوځی. دغه تفسیر د امام ابوعبیده رحمه الله نه نقل دې.(٧)

---

(١) تفسير البغوى المعروف بمعالم التنزيل سورة مريم: ٢٢٢ — ٢٢٨دار طيبة.

(٢) فتح البارى: ۴٧٩/٦عمدة القارى: ٣٩/١٦دار الكتب العلمية.

(٣) عمدة القارى: ٣٩/١٦.

(۴) مجاز القرآن: ٣/٢مكتبة الخانجى بالقاهرة، فتح البارى: ۴٧٩/٦عمدة القارى: ٣٩/١٦.

(۵) فتح البارى: ۴٧٩/٧.

(٦) فتح البارى: ۴٧٩/٦عمدة القارى: ۴٠/١٦.

(٧) مجاز القرآن لأبى عبيدة: ۵/٢مكتبة الخانجى بالقاهرة، فتح البارى: ۴٧٩/٦.

قوله: قصيا: قاصيا: دَ سورت مريم آيت: ﴿فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا﴾ [٢٢] طرف ته اشاره ده په کوم کښې چه مذکوره لفظ قصيا تفسير امام بخارى رحمه الله قاصيا سره کړې دې. دَامام مجاهد رحمه الله نه هم دغه تفسير نقل دې. امام ابوعبيده رحمه الله دَدې تفسير بعيدا سره کړې دې. معنى دَ دواړو هم يو ده يعنى حضرت مريم عليها السلام خپل حمل سره لرې يوځائى ته لاړه. (١) دَ ابن عباس رضى الله عنهما نه نقل دى چه بغير دَ خاوند نه حمل کيدلو سبب دَ قوم دَ طرف نه دَ شرم ورکولو ويره وه په دې وجه حضرت مريم عليها السلام دَ بيت اللحم آخرى غارې ته لاړه. (٢)

قوله: فريا عظيما: دَ سورت مريم آيت: ﴿لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا﴾ [٢٧] طرف ته اشاره ده. امام بخارى رحمه الله دَ فريا تفسير عظيما سره کړې دې چه اې مريم تا ډير دَغضب کار کړې دې. امام ابوعبيده رحمه الله وائى چه هريو عجيبه کار ته فرى وئيلى شى. (٣)

قوله: فأجاءها: أفعلتُ من جئتُ: امام بخارى رحمه الله خودل غواړى چه ﴿فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ﴾ کښې فأجاءها دَمزيد صيغه ده. دمجرد نه دَ خپل آمد خبر ورکولو دپاره به جئت وئيلى شى اوکه چرې دا معتدى استعمال کړې شى نو داسې به وئيلى شى: «أجأتُ زيداً» نو په آيت کښې ضمير دَحضرت مريم عليها السلام طرف ته راګرځى او دَ «أجاء» فاعل «المخاض» دې يعنى دَ بچى پيدا کيدو درد هغه راوستله. (٤)

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: ﴿نَسْيًا﴾ /مريم: ٢٣/: لَمْ أَكُنْ شَيْئًا. وَقَالَ غَيْرُهُ: النَّسْيُ الْحَقِيرُ.

دې نه دَ سورت مريم آيت ﴿وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ [٢٣] طرف ته اشاره ده. ابن عباس رضى الله عنهما دَ «نسيا» تفسير «لم أكن شيئا» سره کړې دې. امام طبرى رحمه الله دَ ابن جريج عن عطاء په طريق سره دَ ابن عباس رضى الله عنهما نه ﴿نَسْيًا مَّنسِيًّا﴾ تفسير داسې نقل کړې دې: «لم أخلق ولم أك شيئا» چه افسوس زه هډو دَ سره پيدا شوې نه وې کاش چه زه هډو دَ سره وې نه (٥)

دَ حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه علاوه نورو حضراتو دَ «النسى» تفسير «الحقير» سره کړې دې چه کاش زه چرته څه حقير غرنډې شئ وې. يو تفسير «هو ما سقط فى منازل المرتحلين من رذالة أمتعتهم» هم نقل دې. يعنى «النسى» هغه پاتې شوى څيزونو ته وائى چه مسافر په يوځائى کښې ډيره اچولو نه پس هغه پرېږدى. (٦) امام طبرى رحمه الله دَحضرت قتاده رحمه الله نه «نسيا منسيا» تفسير «شيئا لا يذكر» سره کړې دې چه کاش زه چرته يو ناقابل ذکر شئ وې. (٧)

وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ: عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حِينَ قَالَتْ: ﴿إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾ /مريم: ١٨/.

آيت دې ﴿قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾ مريم عليها السلام جبرائيل امين دَ سړى په شکل کښې ليدو سره اوفرمائيل که په تا کښې دَالله تعالى نه ويره وى نو دې ځائى نه اخوا شه. ابووائل شقيق بن سلمه رحمه الله وائى چه ﴿إِن كُنتَ تَقِيًّا﴾ چه مريم عليها السلام وئيلى وو نو دې ګنړلو سره ئى وئيلى وو چه هم متقى عقل مند وى «نهية»

---

(١) فتح البارى: ٦/٤٧٩؛ عمدة القارى: ١٦/٤٠.
(٢) عمدة القارى: ١٦/٣٩.
(٣) فتح البارى: ٦/٤٧٩؛ عمدة القارى: ١٦/٤٠.
(٤) إرشاد السارى: ٧/٣٩٢.
(٥) تفسير الطبرى: ١٥/٤٩٩؛ دارهجر. فتح البارى: ٦/٤٧٩.
(٦) فتح البارى: ٦/٤٧٩.
(٧) تفسير الطبرى: ١٥/٤٩٩؛ دارهجر. فتح البارى: ٦/٤٧٩.

دَنون ضمه سره اویاء مفتوحه سره عقل ته وائي. ځکه چه هم عقل انسان دَ قبائح دَ ارتکاب نه منع کوي.[1] علامه عیني رحمه الله دَ ابن عباس رضي الله عنهما قول نقل کړي دي چه دَمریم علیها السلام په زمانه کښې تقي دَ یوفاجر سړي نوم وو په جبرائیل باندې هغې هم دَدغه فاجر ګمان کړې وو.[2] لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تقیا سره متعلق دا تفسیر بعید ګرځولې دې.[3]

قَالَ وَكِيعٌ: عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ: ﴿سَرِيًّا﴾ /مریم: ۲۴/: نَهَرٌ صَغِيرٌ بِالسُّرْيَانِيَّةِ.

آیت دې: ﴿قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا﴾ مقصد دَحضرت مریم علیها السلام دَ قضیه سره متعلق دَ راغلی آیت یو لفظ «سریا» توضیح کول دي. امام بخاري رحمه الله دَ براء بن عازب رضي الله عنه معلق روایت نقل کړې دې چه «سري» سریاني ژبه کښې وړوکی نهر ته وائي.

تشریح: دا تعلیق ابن ابی حاتم رحمه الله دَ سفیان ثوري عن ابی اسحاق په طریق سره او طبري رحمه الله شعیب عن ابی اسحاق په طریق سره موقوفاً روایت کړې دې.[4]

البته ابن مردویه رحمه الله آدم عن اسرائیل په طریق سره دا روایت مرفوعاً نقل کړې دې. دَدې الفاظ دا دي: «السري: الجدول وهو النهر الصغير» په دې طریق کښې دا تصریح نشته دې چه «سري» سریاني لفظ دې.[5] ابوعبید رحمه الله وائي چه «سري» په عربي ژبه کښې هم نهر ته وائي. په دې باندې هغه دَ لبید بن ربیعه دَدې شعرنه هم استدلال کړې دې:

فرمى بها عُرض السَّرِيِّ فغادرا   مسجورة متجاورا أقلامُها [6]

دَتعلیق ترجمة الباب سره مناسبت: په دې تعلیق کښې چه دَ آیت مبارک دَ کوم لفظ وضاحت کړې شوې هغه دَ حضرت مریم علیها السلام دَ قضیې سره متعلق دې او په دې ضمن کښې دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام پیدائش نه هم تعرض دې اودې خبرې تذکره په ترجمة الباب کښې هم موجود ده.

[۳۲۵۳] - حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: عِيسَى، وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُرَيْجٌ، كَانَ يُصَلِّي، جَاءَتْهُ أُمُّهُ فَدَعَتْهُ، فَقَالَ: أُجِيبُهَا أَوْ أُصَلِّي، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تُمِتْهُ حَتَّى تُرِيَهُ وُجُوهَ الْمُومِسَاتِ، وَكَانَ جُرَيْجٌ فِي صَوْمَعَتِهِ، فَتَعَرَّضَتْ لَهُ امْرَأَةٌ وَكَلَّمَتْهُ فَأَبَى، فَأَتَتْ رَاعِيًا فَأَمْكَنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا، فَوَلَدَتْ غُلَامًا، فَقَالَتْ: مِنْ جُرَيْجٍ فَأَتَوْهُ فَكَسَرُوا صَوْمَعَتَهُ وَأَنْزَلُوهُ وَسَبُّوهُ، فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى ثُمَّ أَتَى الْغُلَامَ، فَقَالَ: مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ؟ قَالَ [ص: ۳۶۲]: الرَّاعِي، قَالُوا: نَبْنِي صَوْمَعَتَكَ مِنْ ذَهَبٍ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا مِنْ طِينٍ. وَكَانَتِ امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنًا لَهَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ رَاكِبٌ ذُو شَارَةٍ فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ اجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهُ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا وَأَقْبَلَ عَلَى الرَّاكِبِ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى ثَدْيِهَا يَمَصُّهُ، - قَالَ: أَبُو هُرَيْرَةَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

[1] فتح الباري: ۵۹۳/۸ وارشاد الساري: ۳۹۲/۷.
[2] عمدة القاري: ۴۱/۱۶.
[3] فتح الباري: ۵۹۳/۸.
[4] فتح الباري: ۵۹۳/۸ وعمدة القاري: ۴۱/۱۶.
[5] فتح الباري: ۵۹۳/۸.
[6] اوګورئ: مجاز القرآن لأبي عبيدة: ۵/۲ مكتبة الخانجي بالقاهرة فتح الباري: ۵۹۳/۸.

وَسَلَّمَ يَمُصُّ إِصْبَعَهُ- ثُمَّ مُرَّ بِأَمَةٍ، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَ هَذِهِ، فَتَرَكَ ثَدْيَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَتْ: لِمَ ذَاكَ؟ فَقَالَ: الرَّاكِبُ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَابِرَةِ، وَهَذِهِ الْأَمَةُ يَقُولُونَ: سَرَقْتِ، زَنَيْتِ، وَلَمْ تَفْعَلْ" ص ۴۳۸] [ر: ۱۱۴۸] (۱)

تراجم رجال

مسلم بن ابراهيم: دا مسلم بن ابراهيم الفراهيدی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب أحب الدين إلى الله أدومه» لاندې تيره شوې ده. (۲)

جريدبن حازم: دا جريدبن حازم بن زيدازدی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الصلاة باب الخوخة والممر فى المسجد» لاندې تيره شوې ده.

محمدبن سيرين: دا شيخ الاسلام ابوبكر محمدبن سيرين انصاری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان» لاندې تيره شوې ده. (۳)

ترجمه او تشریح: دَ حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې رسول الله ﷺ فرمائيلي دی چه په زانګو کښې صرف دريو بچو خبرې کړی دی، يو عيسیٰ عليه السلام بل په بنی اسرائيلو کښې يو سړې وو کوم ته چه جريج وئيلې شو. جريج مونځ کولو (دې وخت کښې) دَ هغه مور راغله نو هغې جريج ته آواز اوکړو نو (جريج په زړه کښې) اوئيل مور ته جواب ورکړم که مونځ جاری اوساتم (الغرض جريج جواب ورنه کړو او خپل مونځ کښې مشغول پاتې شو) نو دَ هغه مور اوونيل يا الله دې ترهغه وخته پورې مه مرکوې ترڅو چه ده ته دَ بدکارو ښځو مخ اونه ښائيې.

يوځل جريج په خپله عبادت خانه کښې وو چه دَ چيلو څرولو والايوه ښځه هغه له راغله هغه ته ئې دَ بدکارئ کولو اوونيل جريج انکار اوکړو نوهغه يو ګډبه له راغله اوهغه ئې په بدکارئ باندې تيار کړو دَ کومې نه چه دَهغې يو خوئې پيداشو. کله چه دَهغې نه تپوس اوکړې شو چه دا هلك دَچا دَ نطفې نه دې؟ نوهغه جينئ اوونيل دا دَ جريج خوئې دې. په دې باندې خلق مشتعل شو چه څوك مونږ عابد ګنړلو هغه بدکار اووتلو ټول جريج له راغلو اودهغه عبادت خانه ئې ماته کړه اوهغه ئې ښکته راکوز کړو او ډيرې بدې ردې ورته اوونيل. جريج اودس اوکړو مونځ ئې اوکړو اوماشوم له راغلو هغه نه ئې تپوس اوکړو «يا غلام من أبوك» اې بچيه ستا پلار څوك دې؟ ماشوم جواب ورکړو ګډبه. دَ ابوسلمه رضی الله عنه په روايت کښې دا اضافه هم نقل ده چه جريج مونځ کولوسره مور اودَهغې بچې راوستل. ماشوم پينئ څکونکې وو سينې پورې خله لګولې وه پينئ څکل. کله چه جريج هغه ته آواز اوکړو نوهغه خپله خله بهر کړه جواب ئې ورکړو. (۴)

دَ وهب بن جرير رحمه الله روايت دې چه دَ ماشوم جواب اوريدو سره خلق په جريج باندې راغونډ شو اودَعقيدت نه ئې هغه ښکلولو. «فوثبوا إلى جريج فجعلوا يقبلونه» (۵) چنانچه ټولو جريج ته اوونيل مونږ به ستا عبادت خانه دَ سرو زرو جوړه کړو. جريج وئيل نه دَ خاورو نه ئې جوړه کړئ.

وړاندې روايت کښې دَ دريم ماشوم بيان دې چه دَ بنو اسرائيل يوې ښځې خپل بچې ته پينئ ورکول. دَهغې خواکې يو ښائسته خوان سور تيرشو. دلته په روايت کښې «راكب ذوشارة» الفاظ راغلی دی. «ذوشارة» داسې

---

۱) قد سبق تخريجه فى كتاب العمل فى الصلاة باب إذا دعت الأم ولدها فى الصلاة رقم: ۱۲۰۶.

۲) کشف الباری: ۴۵۵/۲.

۳) کشف الباری: ۵۲۴/۲.

۴) فتح الباری: ۵۹۶/۸ وإرشاد الساری: ۳۹۴/۷.

۵) إرشاد الساری: ۳۹۴/۷.

ښائسته ښکلې لباس والا سرې ته وائی دَ کوم په لیدو سره چه خلق دَ حیرانتیا اشاره کوی چه دومره ښکلې اومزیدار دې.(۱) مسند احمد کښې «خلاس عن أبی هریرة» په طریق سره دا روایت نقل دې. په دې کښې دَ «فارس معکین» الفاظ راغلی دی.(۲)

نودې ښځې اووئیل چه یا الله زما څوئی هم داسې جوړ کړې. یعنی دَ ده په شان ښائسته او خوش لباس نو دَ هغې بچی دَ مور سینه پریخوده او دَ سور طرف ته متوجه شو وئی وئیل: «اللّٰهم لا تجعلنی مثله» اې الله ما دَ ده په شان مه جوړې. بیائی دَ خپلې مور په سینه باندې خله کیخوده. حضرت ابوهریره رضی الله عنه وائی «کأنی أنظر إلی النبی صلی الله علیه وسلم عصّ إصبعه» لکه چه زه رسول الله ﷺ ته گورم چه هغوی خپله گوته مبارکه رووله. یعنی حضور پاک عملاً اوخودل چه هغه ماشوم داسې سینه رووله.

بیا هغه ځائی کښې یوه وینځه تیریدله. دَ وهب بن جریر رحمه الله والا روایت چه په مسند احمد کښې نقل دې په هغې کښې دَ تضرب لفظ هم راغلې دې. یعنی دغه وینځه خلقو وهله.(۳) نو ښځې وئیل «اللّٰهم لا تجعل ابنی مثلها» اې الله زما څوئی داشان مه جوړې. په دې باندې بچی دَ مور سینه پریخوده او جواب ئې ورکړو «اللّٰهم اجعلنی مثلها» اې الله مادَ دې وینځې په شان جوړ کړه. ښځې اووئیل «لم ذلك» تا داسې ولې اووئیل؟ یعنی دَ خوش لباس خوان په شان دَ جوړیدو په ځائی دَ دې غریبې وینځې په شان ولې جوړیدل غواړې؟ په دې باندې ماشوم جواب ورکړو: «الراکب جبار من الجبابرة وهذه الأمة یقولون لها سرقت وزنیت ولم تفعل» هغه سور خو دَ ظالمانو نه یو ظالم وو او دَ دې وینځې باره کښې خلق وائی چه تا غلا کړې ده تا زنا کړې ده حالانکه دې داسې هیڅ نه دی کړی.

دَ مسند احمد دَ روایت الفاظ دی: «یقولون زنیت ولم تزن، سرقت ولم تسرق، هی تقول: حسبی الله» یعنی خلقو به دغه وینځې ته وئیل تا غلا کړې ده حالانکه هغې غلا نه وه کړې او دا چه تا بدکاری کړې ده حالانکه هغه بدکاره نه وه او په دې حال کښې به هغې په ژبه باندې وئیل «حسبی الله».(۴)

خو دَ اعرج دَ روایت الفاظ دی «یقولون لها، تزنی وتقول: حسبی الله، فیقولون لها: تسرق وتقول: حسبی الله» یعنی خلقو به هغې ته وئیل بدکاری هم کوې او «حسبی الله» هم وایئې غلا هم کوې او دَ پاسه «حسبی الله» هم وایئې؟(۵)

قوله: لم یتکلم فی المهد إلا ثلاثة: دَ باب په دې روایت کښې په حصر سره دَ دې دریو ماشومانو ذکر شوې دې چاچه په زانگو کښې خبرې کړې دی. په نورو روایاتو کښې دې نه علاوه نورو ماشومانو ذکر هم راغلې دې. چنانچه دَ ابن عباس رضی الله عنهما دَ روایت الفاظ دی: «لم یتکلم فی المهد إلا أربعة» په دې کښې دَ حصر سره دَ څلورو ماشومانو ذکر دې. په کوم کښې چه دَ یوسف علیه السلام په حق کښې دَ گواهئی ورکونکی ماشوم بیان هم دې او دغه شان دَ هغه ماشوم ذکر هم کړې شوې دې دَ کوم مور چه فرعون په اور کښې دَ اچولو اراده اوکړه نو هغه ماشوم مور ته اووئیل «اصبری یا أمه فإنا علی الحق» یعنی اې مورې صبر اوکړه ځکه چه زه په حق باندې یم.(۶)

---

(۱) فتح الباری: ۵۹۶/۸ و إرشاد الساری: ۳۹٤/۷.

(۲) مسند الإمام أحمد: ۶۸/۱۵ رقم الحدیث: ۹۱۳۵ مؤسسة الرسالة. فتح الباری: ۵۹۸/۸ دار الکتب العلمیة.

(۳) مسند الإمام أحمد: ٤۳۷/۱۳ رقم الحدیث: ٤۸۷۱ مؤسسة الرسالة.

(٤) مسند الإمام أحمد: ٤۳۷/۱۳ رقم الحدیث: ٤۸۷۱ مؤسسة الرسالة.

(۵) مسند أبی یعلی الموصلی: ۱۷۹/۱۱ رقم الحدیث: ٤٤۹ (۶۲۸۹) دار المأمون للتراث.

(۶) فتح الباری: ٤۸۰/۶ دار المعرفة وحدیث ابن عباس أخرجه الإمام الطبری فی تفسیره جامع البیان فی تأویل القرآن فی تفسیر سورة یوسف، ونصه: عن ابن عباس قال: تکلم أربعة فی المهد وهم صغار: ابن ماشطة بنت فرعون وشاهد یوسف وصاحب جریج وعیسی ابن مریم علیهما السلام: ۵٤/۱۶ رقم الحدیث: ۱۸۰۹۹ مکتبة ابن تیمیة.

هم دغه شان مضمون دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دې کوم چه امام حاکم رحمه الله وغیره تخریج کړې دې. (۱) نو دا تول پنځه ماشومان شو. دَدریو ذکر روایت باب کښې دې اودَ دوو تذکره دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کښې وشوه.

۴ هم دغه شان یوه واقعه په صحیح مسلم کښې دَحرت صهیب رضی الله عنه په روایت کښې ده: «حتی جاءت امرأة ومعها صبي لها فتقاعست أن تقع فيها فقال لها الغلام: يا أمه اصبري فإنك على الحق» (۲) یعنی یوه ښځه راوستلې شوه اوهغې ته اووئیلې شو چه کفر اختیارکړه گنې تابه دَ اور په دې کنده کښې واچوو. هغې سره پینې روونکې بچې وو هغه ښځه حیرانه شوه نو بچی مور ته اووئیل اې زما مورې دَ صبر نه کار واخله ځکه چه ته په حق باندې ئې.

۵ دغه شان امام ثعلبی رحمه الله دَ ضحاک رحمه الله په حواله سره فرمائیلې چه یحیٰی علیه السلام هم په زانگو کښې خبرې کړې وې (۳) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه که دا واقعی ثابت وی نو دَداسې ماشومانو شمیر اووه جوړیږی.

دَامام واقدی رحمه الله په سیرت کښې دی چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ پینوڅکلو په موده کښې خبرې کړې وې. چنانچه امام بیهقی رحمه الله دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې: «كانت حليمة بنت أبي ذؤيب التي أرضعت النبي صلى الله عليه وسلم تحدث أنها لما فطمت رسول الله تكلم قالت: سمعته يقول كلاماً عجيباً، سمعته يقول: الله أكبر كبيراً والحمد لله كثيراً وسبحان الله بكرة وأصيلا» دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې چه حلیمه سعدیه به دا وئیل چه کله ما رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ پیئونه وارولو نوحضورپاک خبرې اوکړې. فرمائی چه ما حضورپاک په ډېر عجیبه کلام وئیلو سره اوریدلې وو. حضورپاک وئیل «الله أكبر كبيراً والحمد لله كثيرا......» (۴)

هم امام بیهقی رحمه الله دَ معیقیب الیمانی رضی الله عنه روایت نقل کړې دې. دې کښې دی: «حججت حجة الوداع، فدخلت داراً بمكة، فرأيت فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم، ورأيت منه عجباً، جاءه رجل من أهل اليمامة بغلام يوم وُلد، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا غلام من أنا؟ قال: أنت رسول الله. قال: صدقت بارك الله فيك، ثم إن الغلام لم يتكلم حتى شب، فكنا نسميه: مبارك اليمامة» (۵)

حضرت معیقیب رضی الله عنه وائی چه دَحجة الوداع په موقع زه یو کورته دننه شوم، په کوم کښې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم تشریف فرما وو. ما دَ حضورپاک یوه عجیبه معجزه اولیدله چه دَ یمامه یو سړې دَحضورپاک په خدمت کښې داسې بچې راوستلو چه هم په هغه ورځ پیدا شوې وو. رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ هغه بچی نه تپوس اوکړو، زه څوک یم؟ نو بچی جواب ورکړو تاسو دَالله تعالی رسول ئې. رسول اکرم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل تا رښتیا اووئیل الله تعالی دې تا برکتی کړی. معیقیب رضی الله عنه وائی چه بیا دغه ماشوم دَ ځوانیدو پورې هیڅ خبره نه ده کړې. (دَحضورپاک دَدعاء وجې نه) به مونږ هغه ته مبارك اليمامة وئیلو سره آواز کولو.

په حدیث باب باندې دَ یو اشکال جواب: په حدیث باب کښې دَحصر سره دَدریو بچو ذکر راغلې دې چه هغوی په زانگو کښې خبرې کړې دی. اشکال دا دې چه په احادیثو کښې خو دَدې نه علاوه ماشومانو تذکره هم راغلې ده؟

دَدې اشکال جواب بعض حضراتو دا ورکړې دې چه دا حصر په زانگو کښې خبرې کونکو ماشومانو سره دی. نورو کومو ماشومانو چه دَ پینو په موده کښې خبرې کړې دی هغوی په زانگو کښې نه وو. لیکن دا جواب محل نظر دې ځکه چه ابن قتیبه رحمه الله تصریح کړې ده چه دَکوم ماشوم مور په خندق کښې اچولې شوې وه هغه ماشوم دَ

---

(۱) المستدرک للحاکم، کتاب التاریخ: ۵۹۵/۲ دارالمعرفة.

(۲) صحيح الإمام مسلم كتاب الزهد والرقائق، باب قصة أصحاب الأخدود، رقم الحديث: ۷۵۱۱.

(۳) فتح الباری: ۴۸۰/۸ دارالمعرفة.

(۴) دلائل النبوة للبيهقي: ۶/۱۴۰-۱۳۹ دارالكتب العلمية، دار الريان للتراث.

(۵) دلائل النبوة للبيهقي: ۶/۱۴۰-۱۳۹ دارالكتب العلمية، دار الريان للتراث.

اووه میاشتو وو. اوډ ابوهریره رضي الله عنه په یو روایت کښې صراحتاً ذکر دي چه هغه مهد یعنې زانګو کښې وو. بعض حضراتو دا جواب ورکړي دي چه هغه وخت رسول اکرم ﷺ ته د وحی په ذریعه خبرداري شوي دي. دغه وخت لاډ نورو ماشومانو حضور پاک ته علم نه ووشوي.(١)

شیخ الاسلام زکریا بن محمد انصاري رحمه الله دې آخرې جواب ته ترجیح ورکړې ده.(٢)

د جریج راهب سره متعلق دا روایت حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه محمد بن سیرین، امام اعرج، ابورافع او حضرت ابوسلمه رحمهم الله روایت کړي دي. د امام اعرج رحمه الله روایت د کتاب الصلاة په اواخر کښې تیر شوي دي. د ابورافع رحمه الله په طریق سره دا روایت امام مسلم رحمه الله او امام احمد بن حنبل رحمه الله روایت کړي دي اوډ ابوسلمه رحمه الله په طریق سره ددې روایت تخریج امام احمدبن حنبل رحمه الله کړي دي. بل دا روایت حضرت ابوهریره رضي الله عنه سره حضرت عمران بن حصین رضي الله عنه هم د نبی کریم ﷺ نه روایت کړي دي.(٣)

د عمران بن حصین رضي الله عنه په روایت کښې دی چه د جریج مور به هره ورځ دهغه عبادت خانې ته راتلله، په هغه ورځ هغه دوه درې ځل راغله او هرځل به ئې جریج ته درې ځل آواز کولو اوتلله به. د اعرج رحمه الله په روایت کښې دی چه جریج د مور د آواز په جواب کښې اووئیل «أمي وصلاتي لربي، أوثر صلاتي على أمي» یعنې دا خو هم زما مور ده اومونځ خو زما د رب دپاره دې په دې وجه به زه مونځ له په مور باندې ترجیح ورکوم. د جریج دا خبرې شراح حدیث په کلام نفسي باندې محمول کړي دی. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د ظاهر حدیث نه معلومیږی چه داخبرې به په ژبه سره شوې وي ځکه چه په هغه وخت د مونځ په حالت کښې خبرې کول مشروع وې لکه چه د اسلام په شروع کښې مشروع وې.(٤)

د یزید بن حوشب عن ابیه په طریق سره مرفوع روایت کښې دی چه «لوكان جريج فقيهاً لعلم أن إجابة أمه أولى من صلاة» یعنې که چرې جریج فقیه وې نو هغه ته به ددې خبرې علم وو چه د مور د آواز جواب ورکول دهغه د مانځه نه افضل دی.(٥)

قوله: فتعرضت له امرأة فكلمته فأبى، فأتت راعيا فأمكنته من نفسها: دې ښځې سره متعلق روایات مختلف دی: په روایت باب کښې د امرأة لفظ دې. مسند احمد کښې د وهب بن جریر بن حازم عن ابیه په طریق سره نقل شوی روایت کښې بغي (زانیه، فاحشه، بدکاره ښځې) لفظ راغلې دې. لیکن ددغه ښځې د نوم تصریح موجود نه ده البته د عمران بن حصین رضي الله عنه روایت کښې بنت ملك القرية الفاظ نقل دی. اوډ اعرج په روایت کښې

(١) فتح الباري: ٤٨٠/٨.

(٢) تحفة الباري: ٥٣٢/٦ مكتبة الراشد.

(٣) فتح الباري: ٤٨٠/٨ رواية الأعرج عن أبي هريرة رضي الله عنه أخرجه الإمام البخاري في كتاب الصلاة في باب إذا دعت الأم ولدها في الصلاة، رقم الحديث: ١٢٠٦ وأخرج رواية محمدبن سيرين في كتاب المظالم، في باب إذا هدم حائطا فليبن مثله، رقم الحديث: ٢٤٨٢ وكذا في الباب الذي نحن بصدده، ورواية أبي رافع عن أبي هريرة رضي الله عنه فقد أخرجه الإمام مسلم في أبواب البروالصلة، في باب تقديم برالوالدين على التطوع بالصلاة وغيرها، رقم الحديث: ٦٥٠٨ والإمام أحمد في مسنده: ٥٤٢/١٣ رقم الحديث: ٨٩٩٤ مؤسسة الرسالة، وأما رواية أبي سلمة فأخرجه الإمام الهيثمي في كتابه، غاية المقصد في زوائد المسند: ٩٢/٣ رقم الحديث: ٢٨١٦ دارالكتب العلمية، ورواية عمران بن حصين رضي الله عنه خرّجه الإمام الطبراني في معجمه الأوسط: ٢٧٩/٧ رقم الحديث: ٧٤٩٨ وكذا في المعجم الكبير: ٢٢٤/١٨ رقم الحديث: ٥٥٨ مكتبة ابن تيمية، قاهرة.

(٤) فتح الباري: ٤٨١/٨.

(٥) المصدر السابق.

دى چه هغه ښځه د ښاررو ښرونکې وه. دغه شان مضمون مسند احمد کښې د ابورافع روايت کښې دې او هم دغه مضمون د امام مسلم رحمه الله په صحيح کښې د ابوسلمه رحمه الله د روايت دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه دا دې ټولو مختلف الفاظو په مينځ کښې د تطبيق صورت دا دې چه هغه ښځه د ښاررو ښرونکې خونه وه بلکه د کلي د ملك لور وه مګر چونکه هغې دا دعوى کړې وه چه هغه به خامخا جريج ګمراه کوى د دې د پاره د دې عمل د بدلې د پاره نې دا حيله اختيار کړه چه خپل ځان له نې د ښاررو ښرونکې په شان شکل و شباهت ورکړو دى د پاره چه جريج ګمراه کړې شى. لکه چه د دې ښځې ګمان دا وو چه د يو رئيس د لور په شکل کښې مخې ته راتلونکې په نسبت زياته بهتر طريقه داده چه د يو ناپيژندګلو صورت او عامې ښځې په شکل کښې مخې ته راشى.[1]

قوله: مومسات: مومسات جمع د مومسة بفتح الميم وسكون الواو وكسر الميم وبعدها مهملة وتجمع على مواميس. مومسة: زانيه بدکار فاحشه ښځې ته وائى.[2]

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: د حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې معنى دې چه ترجمة الباب د حضرت مريم عليها السلام قضيه سره متعلق دې. په کوم کښې چه د حضرت عيسىٰ عليه السلام د ميلاد تذکره هم ده او دا چه هغه د مور په غيږ کښې کيدو سره هم د نوى راپيدا شوى ماشوموالى په حالت کښې کلام فرمائيلې په کوم کښې چه د مسلك اعتدال طرف ته اشاره او د افراط او تفريط ترديد هم دې او هم دغه خبره په حديث باب کښې تيره شوې ده چه حضرت عيسىٰ عليه السلام پيدا کيدو سره خبرې کړې دى.[3]

[۳۲۵۴]- حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَحَدَّثَنِي مَحْمُودٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ: "لَقِيتُ مُوسَى، قَالَ: فَنَعَتَهُ، فَإِذَا رَجُلٌ - حَسِبْتُهُ قَالَ - مُضْطَرِبٌ رَجِلُ الرَّأْسِ، كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنُوءَةَ، قَالَ: وَلَقِيتُ عِيسَى فَنَعَتَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: رَبْعَةٌ أَحْمَرُ، كَأَنَّمَا خَرَجَ مِنْ دِيمَاسٍ - يَعْنِي الْحَمَّامَ - وَرَأَيْتُ إِبْرَاهِيمَ وَأَنَا أَشْبَهُ وَلَدِهِ بِهِ، قَالَ: وَأُتِيتُ بِإِنَاءَيْنِ، أَحَدُهُمَا لَبَنٌ وَالْآخَرُ فِيهِ خَمْرٌ، فَقِيلَ لِي: خُذْ أَيَّهُمَا شِئْتَ، فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَشَرِبْتُهُ، فَقِيلَ لِي: هُدِيتَ الْفِطْرَةَ، أَوْ أَصَبْتَ الْفِطْرَةَ، أَمَا إِنَّكَ لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ" ص ۶۴۶-۶۴۷][ر: ۳۲۱۴][4]

ترجمه: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى: په کومه شپه چه زه معراج ته بوتلې شوم موسىٰ عليه السلام سره زما ملاقات او شو لکه چه د شنوءة قبيله يو نرې اوږد سړې وى.

تراجم رجال

ابراهيم بن موسىٰ: دا مشهور محدث ابواسحاق ابراهيم بن موسىٰ التميمي رحمه الله دې. د دوى حالات «كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها وترجيله» لاندې تير شوى دى.[5]

---

[1] فتح البارى ۴۸۱/۸.
[2] فتح البارى: ۴۸۱/۸ تحفة البارى: ۵۳۲/۶.
[3] عمدة القارى: ۳۰/۱۶.
[4] مرتخريجه فى نفس الكتاب فى باب قول الله تعالى: ﴿وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ﴾ رقم الحديث ۳۳۹۴.
[5] كشف البارى كتاب الحيض باب غسل الحائض رأس زوجها ص: ۱۹۹.

هشام: دا مشهور محدث هشام بن يوسف رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم سابقه کتاب اوباب لاندې تیره شوې ده.(١)
معمر: دا ابوعروة معمر بن راشد بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده. (٢)
محمود: دا مشهور حافظ حدیث ابواحمد محمود بن غیلان عدوی المروزی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب مواقیت الصلاة باب النوم قبل العشاء لمن غلب» لاندې اوګورئ.
عبدالرزاق: دا مشهور امام ومحدث عبدالرزاق بن همام بن نافع الیمانی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب حسن إسلام المرء الخ» لاندې تیره شوې ده.(٣)
الزهري: دا مشهور محدث ابوبکر محمدبن مسلم بن عبیدالله رحمه الله دي. دَدوی تذکره دَ بدء الوحی دریم حدیث لاندې تیره شوې ده.(٤)
روایت باب نیزدې دَ «باب قول الله تعالی: ﴿وَهَلْ أَتٰىكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى﴾» لاندې تیرشوې دې. هلته امام بخاری رحمه الله دا روایت دَ ابراهیم بن موسیٰ رحمه الله په طریق سره روایت کړې دې. اودلته دَ ابراهیم بن موسیٰ رحمه الله دَ طریق نه علاوه په دویم طریق سره هم دا حدیث روایت کړې دې اوهغه دویم طریق محمدبن غیلان عن عبدالرزاق عن معمرعن الزهری دې.(٥)

تشریح:

قوله: حسبته قال مضطرب: عبدالرزاق همام رحمه الله وائی زما خیال دې چه معمر رحمه الله «فإذا رجل» سره «مضطرب» ونیلې وو. «مضطرب» دَاهل لغت په نیز اوږد سړې ته وائی او نرې مانده ته هم وائی. دَ هشام رحمه الله په یو روایت کښې لفظ «ضرب» راغلې دې اودَې معنی هشام رحمه الله نحیف کړې ده. دغه شان په «ضرب» او «مضطرب» کښې هیڅ تعارض نشته دې دواړه دَیو شان معنې الفاظ دی.
قاضی عیاض رحمه الله دَ هشام روایت ته ترجیح ورکړې ده او فرمائی چه روایت باب کښې راوی ته په لفظ «مضطرب» کښې شک شوې دې. په دې وجه اصح لفظ «ضَرْبٌ» دې. په یو بل روایت کښې لفظ «جسیم» راغلې دې او ښکاره خبره ده چه «جسیم» دَخفیف اللحم کیدو منافی دې لیکن که چرې «جسیم» دَ «طویل القامة» په معنی کښې واخستې شی نو بیا هیڅ تعارض باقی نه پاتې کیږی.(٦)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ اوږد قد والا معنی متعین ده ځکه چه دَدې تائید دَروستونی روایت سره هم کیږی. دکوم الفاظ چه دادی: «کأنه من رجال الزط وهم طوال غیر غلاظ» یعنی موسیٰ علیه السلام دَ زط قبیلې دَ خلقو په شان اوږدقد والاوو دَ درونددبدن والانه وو.(٧)

(١) کشف الباری: کتاب الحیض ص: ٢٠٢.
(٢) کشف الباری: ٣٢١/٤.
(٣) کشف الباری: ٤٢١/٢.
(٤) کشف الباری: ٣٢٦/١.
(٥) عمدة القاری: ٣٢/١٦.
(٦) إکمال المعلم بفوائد مسلم کتاب الإیمان باب الإسراء برسول الله صلی الله علیه وسلم: ٥١٣/١ رقم الحدیث: ٢٦٧ دارالوفاء للطباعة والنشر.
(٧) فتح الباری: ٤٨٤/٦ إرشادالساری: ٣٩٦/٧.

قوله: ولقيت عيسى فنعته النبي صلى الله عليه وسلم ...... رسول الله ﷺ فرمائيلي چه عيسىٰ علیه السلام سره هم زما ملاقات اوشو. حضورپاك دهغوى صورت مبارك بيانولوسره اوفرمائيل: «ربعة أحمر كأنما خرج من ديماس» درميانه قد ئي وو سور رنگ ئي وو (اوداسې تروتازه وو) لكه چه هم اوس دحمام نه راوتلې وي. ما ابراهيم علیه السلام اوليدلو زه دهغوى په اولاد كښې دټولو نه زيات دهغوى په شان يم.

رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ما له دوه لوښي راوړلې شو په يو كښې پيئي او بل كښې شراب وو. ماته اووئيلې شو «ويونكې جبرائيل وو» تاته په دواړو كښې دكوم يو لوښي اخستو اختيار دې. ما د پيئو لوښے واخستو او پيئي مې اوڅكل. ماته اوخودلې شو چه تاته د فطرت د طرف نه هدايت ملاؤ شو يا تاسو فطرت اختيار كړو. كه چرې تاسو شراب اخستې وې نو ستاسو امت به ګمراه كيدو. دلته راوى حديث ته شك دې چه يا خو حضورپاك «هديت الفطرة» اوفرمائيل يا «أصبت الفطرة» فرمائيلي وو.

[۳۲۵۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، أَخْبَرَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رَأَيْتُ عِيسَى وَمُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ، فَأَمَّا عِيسَى فَأَحْمَرُ جَعْدٌ عَرِيضُ الصَّدْرِ، وَأَمَّا مُوسَى، فَآدَمُ جَسِيمٌ سَبْطٌ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ الزُّطِّ» ص ۴۴۹][1]

تراجم رجال

محمدبن كثير: دا محمدبن كثير العبدى البصرى رحمه الله دې. «كتاب العلم باب الغضب فى الموعظة» لاندې ددوى تذكره تيره شوې ده.[2]

اسرائيل: دا اسرائيل بن يونس بن اسحاق همدانى رحمه الله دې. «كتاب العلم باب من ترك بعض الاختيار مخافة أن يقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې د دوى تذكره تيره شوې ده.[3]

عثمان بن المغيرة: دا ابوالمغيرة عثمان بن المغيرة الثقفى الكوفي الاعشى رحمه الله دې. ده ته عثمان بن ابى زرعه هم وائي. ابوزرعة ددوى د پلار مغيرة كنيت دې اودې د صغار تابعينونه دې.[4]

هغوى د زيد بن وهب، ابوصادق ازدى، اياس بن ابى رمله، سالم بن ابى الجعد، مجاهد بن جبر، مهاجر الشامى، على بن ربيعه او ابويعلى كندى رحمهم الله نه دحديث روايت كړې دې اوددوى نه شعبه، اسرائيل، سفيان ثورى، شريك، مسعر، قيس بن الربيع، ابوعوانه رحمهم الله او نورو رواة حديث روايت كړې دى.[5]

امام احمدبن حنبل فرمائي: «كوفي، ثقة، ليس أحد أروى عنه من شريك» يعنى عثمان بن مغيرة يو ثقه راوى دې اود هغوى نه د ټولونه زيات روايت كونكې شريك بن عبدالله رحمه الله دې.[6] ابن معين، ابوحاتم، امام نسائى او عبدالغنى بن

---

[1] أخرجه فى كتاب التعبير وباب رؤيا الليل رقم: ۶۹۹۹وباب الطواف بالكعبة فى المنام رقم: ۷۰۲۶وفى كتاب اللباس باب الجعد رقم: ۵۹۰۲وفى كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۲۹ومسلم فى الإيمان باب ذكر المسيح من مريم والمسيح الدجال رقم: ۱۲۹.

[2] كشف البارى: ۵۳۶/۳.

[3] كشف البارى: ۵۳۶/۴.

[4] تهذيب التهذيب: ۸۰/۳مؤسسة الرسالة عمدة القارى: ۳۲/۱۶تهذيب الكمال: ۴۹۷/۱۹.

[5] تهذيب الكمال: ۴۹۸/۱۹ تهذيب التهذيب: ۸۰/۳

[6] تهذيب الكمال: ۴۹۸/۱۹ تهذيب التهذيب: ۸۰/۳

سعید رحمهم الله دَ هغوی توثیق کړې دې.(۱) ابن حبان رحمه الله دَ هغوی ذکر کتاب الثقات کښې کړې دې.(۲) امام عجلی رحمه الله هم دَهغوی توثیق کړې دې.(۳) امام مسلم رحمه الله نه علاوه باقی ائمه حدیث دَهغوی دَ روایاتو تخریج کړې دې.(۴)

مجاهد: دا مجاهد بن جبر مکی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تیره شوې ده.(۵)

عن مجاهد عن ابن عباس: عثمان بن مغیره رحمه الله چاچه دَ صحیح بخاری دا روایت مجاهد عن ابن عمر په طریق سره روایت کړې دې. دَهغوی په صحیح بخاری کښې صرف هم دغه روایت دې. دَدې روایت دَ سند سره متعلق حافظ رحمه الله فرمائی چه په دې کښې دَ امام بخاری رحمه الله نه غلطی شوې ځکه چه په ځائی دَ مجاهد عن ابن عمر صحیح دادې چه دا روایت محمدبن کثیر، دغه شان اسحاق بن منصور، ابن ابی زائده او یحیی بن آدم رحمهم الله وغیره دَ إسرائیل عن عثمان عن مجاهد عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې. یعنی دَدې حدیث روایت کونکې ابن عباس رضی الله عنهما دې نه چه ابن عمر رضی الله عنهما. دا قول دَ امام نسائی رحمه الله نه نقل دې.

محدث ابوزرعه رحمه الله فرمائی: «هکذا وقع فی جمیع الروایات المسموعة عن الفربري عن مجاهد عن ابن عمر، ولا أدري أهکذا حدث به البخاري أو غلط فیه الفربري، لأن المحفوظ روایة ابن کثیر عن مجاهد عن ابن عباس» یعنی معلومه نه ده چه دا غلطی دَ امام بخاری رحمه الله نه شوې ده یا دَ هغه راوی فربری نه، ځکه چه صحیح او محفوظ دادې چه دا روایت محمدبن کثیر دَ مجاهد عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې. هم دغه خبره ابن منده رحمه الله هم ذکر کړې ده. الحاصل صحیح سند عن ابن عمر په ځائی مجاهد عن ابن عباس دې.(۶)

محمد بن اسماعیل تیمی رحمه الله فرمائی زما زړه دا وائی چه دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه نه دې صادر شوې بلکه دَ یو ناقل وغیره نه شوې دې ځکه چه اسماعیلی دا روایت نصر بن علی عن ابی احمد په طریق سره روایت کړې دې او سند نې په حضرت ابن عباس رضی الله عنهما باندې ختم کړې دې او دا سې هیڅ خبره نې نه ده ذکر کړې چه امام بخاری رحمه الله دا روایت دَ ابن عمر رضی الله عنهما نه نقل کړې دې. که چرې دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه واقع شوې وې نو اسماعیلی به ضرور دَ خپل عادت مطابق په هغې باندې متنبه کولو.(۷) لیکن په دې باندې رد کولو سره علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ اسماعیلی په تنبیه نه کولو سره دا نه لازم کیږی چه دا وهم دَ امام بخاری رحمه الله نه نه دې صادر شوې ځکه چه امام بخاری رحمه الله معصوم نه دې دَهغه نه خطا او تسامح ممکن دې.(۸)

دَ صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې دا روایت عن مجاهد عن ابن عمر په الفاظو سره محفوظ شوې دې حالانکه صحیح دادی دا دَ ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې. حافظ ابوذر رحمه الله هم په دې تسامح باندې تنبیه کړې ده او فرمائی چه دا روایت دَ فربری نه مسموع صحیح بخاری په ټولو نسخو کښې عن مجاهد عن ابن عمر په سند سره نقل دې. بیا وائی چه ماته معلومه نه ده چه امام بخاری رحمه الله دا حدیث هم په دې سند سره املا کړې دې یا دا دَ فربری تسامح دې ځکه چه دَدې روایت څومره هم طرق دی په ټولو کښې دا عن مجاهد عن ابن عباس په طریق سره نقل

---

(۱) تهذیب الکمال: ۴۹۸/۱۹ تهذیب التهذیب: ۸۰/۳ مؤسسة الرسالة.

(۲) ۱۹۳/۷ دارالفکر.

(۳) معرفة الثقات للعجلی: ۱۳۱/۲ مکتبة الدار، المدینة المنورة.

(۴) تهذیب الکمال: ۴۹۹/۱۹ مؤسسة الرسالة.

(۵) کشف الباری: ۳۰۷/۳.

(۶) عمدة القاری: ۱۶/۳۳-۳۲ فتح الباری: ۸/۴۸۵-۴۸۴.

(۷) فتح الباری: ۴۸۵/۸.

(۸) عمدة القاری: ۳۳/۱۶.

دي. چنانچه ابونعیم په المستخرج کښې دا روایت عن الطبراني عن أحمد بن مسلم الخزاعي عن محمدبن کثیر په طریق سره د روایت کولونه پس فرمائي «قال البخاري عن محمد بن کثیر عن ابن عمر والصواب عن ابن عباس، ووقع في البخاري في سائر النسخ: مجاهد عن ابن عمر، وهو غلط».

محمدبن اسماعیل تیمي رحمه الله په دې باندې یو دلیل هم پیش کړې دې چه دا روایت د ابن عباس رضي الله عنهما دې نه چه د ابن عمر رضي الله عنهما او هغه دادې چه ابن عمر رضي الله عنهما حلفًا د حضرت عیسیٰ علیه السلام د اصمر اللون کیدونه انکار کړې وو خود مجاهد رحمه الله په روایت کښې «فأما عیسیٰ فأحمر جعد» الفاظ وارد دي. دې نه ثابته شوه چه مجاهد رحمه الله دا حدیث ابن عباس رضي الله عنهما نه اخستې دې نه چه د ابن عمر رضي الله عنهما نه. والله اعلم.[1]

قوله: رأیت عیسی وموسی وإبراهیم........ د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل ما موسیٰ علیه السلام او ابراهیم علیه السلام اولیدل عیسیٰ علیه السلام سور رنګ ګورګوچې ویښته او د پلنې سینې والا وو او موسیٰ علیه السلام غنم رنګې نیغو ویښتو والا لکه چه د زط خلق وی.

قوله: کأنه من رجال الزُّط. زط د زاء په ضمه او طاء په تشدید سره، په دې کښې دوه قوله دي. یو داچه زط د سوډان د یوې قبیلې نوم دې. دویم قول دادې چه دا د هنود یوقوم دې د دې قوم سړې اوږده اوماندوی.

یواشکال اودهغې جواب: په روایت باب کښې د عیسیٰ علیه السلام یو صفت دا خودلې شوې چه هغه جسیم وو. د دې باب په وړاندینی روایت کښې «ضرب من الرجال» الفاظ راغلي دي. ضرب تیز او مانده سړی ته وائي. په دواړو روایتونو کښې تعارض دې.

ابن التین رحمه الله فرمائي چه کیدې شي د راوی حدیث نه الفاظ ګډوډ شوي دي. کوم لفظ چه د کوم روایت وو هغه ئې په دویم روایت کښې بیان کړو. چنانچه لفظ جسیم په حقیقت کښې د دجال په صفت کښې بیان شوې دې نه چه د عیسیٰ علیه السلام په صفت کښې. شراح حدیث د دې جواب دا ورکړې دې چه د جسامت اطلاق السمن یعنی چاقوالی سره په اوږد قامت باندې هم کیږي او دلته مراد هم اوږد قامت دې. اوس مطلب دا شو چه عیسیٰ علیه السلام مانده او خفیف اللحم کیدو سره د اوږد قامت والاهم وو.[2]

[۳۲۵۷]/۳۲۵۶[۳۲۲۷] - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ، حَدَّثَنَا مُوسَى، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمًا بَيْنَ ظَهْرَيِ النَّاسِ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعْوَرَ، أَلاَ إِنَّ الْمَسِيحَ الدَّجَّالَ أَعْوَرُ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، ص ۶۵۳-۶۵۴][3]

- وَأَرَانِي اللَّيْلَةَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ فِي الْمَنَامِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، كَأَحْسَنِ مَا يُرَى مِنْ أُدْمِ الرِّجَالِ تَضْرِبُ لِمَّتُهُ بَيْنَ مَنْكِبَيْهِ، رَجِلُ الشَّعَرِ، يَقْطُرُ رَأْسُهُ مَاءً، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلَيْنِ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ فَقَالُوا: هَذَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ، ثُمَّ رَأَيْتُ رَجُلًا وَرَاءَهُ جَعْدًا قَطِطًا أَعْوَرَ الْعَيْنِ الْيُمْنَى، كَأَشْبَهِ مَنْ رَأَيْتُ بِابْنِ قَطَنٍ، وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلٍ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: الْمَسِيحُ الدَّجَّالُ" تَابَعَهُ عُبَيْدُ اللَّهِ [ص: ۶۸۷]، عَنْ نَافِعٍ

---

[1]) فتح الباري: ۴۸۴-۴۳۸۵/۸.

[2]) فتح الباري: ۵۹۹/۸ وإرشاد الساري: ۳۹۷/۷.

[3]) مر تخریجه في کتاب الجهاد والسیر باب کیف یعرض الإسلام علی الصبي رقم: ۳۰۵۷.

تراجم رجال

ابراهيم بن المنذر: دا ابراهيم بن منذر الحزامی المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب العلم باب من سئل علماً وهو مشتغل فى حديثه الخ» لاندې تيره شوې ده.[1]

ابوضميرة: دا انس بن عياض ليثی رحمه الله دي. دَدوی تذکره مخکښې تيره شوې ده.[2]

موسیٰ: دا موسیٰ بن عقبه الاسدی المدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم مخکښې تيره شوې ده.[3]

نافع: دا ابوعبدالله نافع المدنی مولی عبدالله بن عمر رحمه الله دي. دَ دوی تذکره «كتاب العلم باب من أجاب السائل بأكثر مماسأله» لاندې تيره شوې ده.[4]

عبدالله: دا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الإسلام على خمس» لاندې تيره شوې ده.[5]

قوله: ذكرالنبى صلى الله عليه وسلم يوماً بين ظهرى الناس...... دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت دی چه رسول الله ﷺ دَ خلقو په مينځ کښې ناست وو دَ دجال ذکرکولوسره ئې اوفرمائيل الله تعالی کانړې نه دې اومسيح دجال ښې سترګه کانړې ده لکه چه دَهغه سترګه به دَ سپرسيدلی انګور په شان وی.

قوله: بين ظهرى: دَ ظاء فتحه او هاء سکون سره دَتثنيه صيغه ده. يعنی دَ خلقو په مينځ کښې داسې ناست وو چه حضورپاك ﷺ تولو ته ښکاريدو.

قوله: وأرانى الليلة عند الكعبة فى المنام: اوزه دَ شپې په خوب کښې خپل ځان کعبې سره وينم. په دې کښې چه ګورم يو ښائسته غنم رنګې سړې دَ غنم رنګې خلقو نه چه زيات تاثير ئې لرلو (هم دومره تاثير ئې وو) دَ چاوېښته چه دَ اوږو پورې نيغ وو اودَ هغه دَ سر نه اوبه څڅيدې. هغه خپل دواړه لاسونه دَ نورو دوو سړو په اوږو باندې ايخودې وو او په دغه کيفيت کښې هغه طواف کولو. ما تپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسيح بن مريم دې.

بيا ما دهغه شاته يو بل سړې اوليدلو دَ سختو ګرګوچو ويښتو والا، چه په ښې طرف سترګه باندې کانړې وو. په کومو خلقو کښې چه ما اوکتلو په هغوی کښې هغه دَ عبدالعزی بن قطن سره زيات مشابهت لرلو. هغه خپل دواړه لاسونو دَ يوسړی په اوږو باندې کيخودی دَ کعبې طواف کولو. ماتپوس اوکړو دا څوك دې؟ راته اوخودلې شو دا مسيح دجال دې.

قوله: رجل الشعر: رجل دَ راء کسره سره. مطلب دادې چه هغه ويښته په تيل باندې مږلی او ږمونځ کړې ښائسته کړې وو. دَ امام مالك رحمه الله په روايت کښې دی «له لمّة كأحسن ماأنت راءٍ من اللمم قد رجّلها فهى تقطر ماء»[6] يعنی دَ هغه ويښته دَ اوږو پورې ووکوم چه هغه په ږمونځ باندې اړولې وو اودَهغې نه اوبه څڅيدې.

---

[1]) كشف البارى: ۵۸/۳.

[2]) اوګورئی كتاب الوضوء باب التبرّز فى البيوت: ۱۴۸.

[3]) اوګورئی كتاب الوضوء باب إسباغ الوضوء: ۱۳۹.

[4]) كشف البارى: ۶۵۱/۴.

[5]) كشف البارى: ۶۳۷/۱.

[6]) الموطا للإمام مالک الجامع ماجاء فى صفة عيسىٰ ابن مريم عليه السلام والدجال رقم الحديث: ۳۴۰۵، ۱۳۴۸/۵ مؤسسة زايد بن سلطان.

قوله:يقطر رأسه ماء: دوه مطالب كيدې شي. چه يا خو دا په حقيقت باندې محمول وى چه هغه په اوبو سره د سر وينځلو سره په ګمنز باندې اړولې وو او هم دغه اوبه ترې څڅيدلې. دې نه مخکښې روايت کښې دېهاس لفظ راغلې دې لکه چه هغه د حمام نه لمبيدلې راوتلې وى. او يا بيا د مخ ښائست او حسن او تازه والې نه کنايه ده چه د هغه د مخ رنګ دومره تازه او صفا وو لکه چه هغه په سپينو اوبو سره لوند شوى وى او هغه د اوبو څاڅکى ترې څڅيدلې. د دې دويم احتمال تائيد د مسند احمد او سنن ابى داؤد روايت نه هم کيږي. دا د عبدالرحمن بن آدم عن ابى هريره په طريق سره نقل دې. د دې الفاظ دادى: «يقطر رأسه ماء وان لم يصبه بلل»[1]

[۳۲۵۷]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: لاَ وَاللَّهِ مَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعِيسَى أَحْمَرُ، وَلَكِنْ قَالَ: "بَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ، فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ، سَبْطُ الشَّعَرِ، يُهَادَى بَيْنَ رَجُلَيْنِ، يَنْطِفُ رَأْسُهُ مَاءً، أَوْ يُهَرَاقُ رَأْسُهُ مَاءً، فَقُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: ابْنُ مَرْيَمَ، فَذَهَبْتُ أَلْتَفِتُ، فَإِذَا رَجُلٌ أَحْمَرُ جَسِيمٌ، جَعْدُ الرَّأْسِ، أَعْوَرُ عَيْنِهِ الْيُمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ، قُلْتُ: مَنْ هَذَا؟ قَالُوا: هَذَا الدَّجَّالُ، وَأَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ، شَبَهًا ابْنُ قَطَنٍ" قَالَ الزُّهْرِيُّ: رَجُلٌ مِنْ خُزَاعَةَ، هَلَكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ص ۶۵۶ [۵۵۶۲، ۶۵۹۸، ۶۷۰۹ وانظر ۳۱۵۹][2]

تراجم رجال

احمد بن محمد المكي: دا احمد بن محمد بن الوليد ابومحمد الازرقى المكى رحمه الله دې.[3]

ابراهيم بن سعد: دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف زمون مدنى رحمه الله دې د دوى تذکره مخکښې تيره شوې ده.[4]

الزهري: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهرى رحمه الله دې.[5]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رحمه الله دې. د دوى تذکره «كتاب الايمان باب الحياء من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[6]

عن ابيه: دې نه عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مراد دې. د دوى تفصيلى تذکره «كتاب الايمان باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الإسلام على خمس» لاندې تيره شوې ده.[7]

قوله: قال: لا والله ما قال النبى صلى الله عليه وسلم لعيسى أحمر: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما وائى په الله قسم، رسول الله صلى الله عليه وسلم د عيسى باره کښې دا نه دى وئيلى چه هغه د سور رنګ والا وو.

---

[1] سنن أبى داؤد كتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم الحديث: ٤٣٢٤ مسند الإمام أحمد: ٣٩٨/١٠ رقم الحديث: ٩٦٣٢ الرسالة، جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٣٢١/١٠ رقم الحديث: ٣١٧٨.

[2] أخرجه مسلم فى الفضائل رقم: ٢٣٦٥، باب فضل عيسىٰ، وأبوداؤد، رقم: ٤٦٧٥، فى السنة، باب التخيير بين الأنبياء عليهم السلام.

[3] اوګورئى: كتاب الوضوء باب الاستنجاء بالحجارة: ١٥٥.

[4] كشف البارى: ١٢٠/٢، ٣٣٣/٣.

[5] كشف البارى: ٣٢٦/١.

[6] كشف البارى: ١٢٨/٢.

[7] كشف البارى: ٦٣٧/١.

په احاديث كښې تعارض اوډ هغې حل: دې نه اول دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه او ابن عباس رضي الله عنهما روايت كښې دَ حضرت عيسىٰ عليه السلام باره كښې «أحمر» لفظ راغلې دې. سوال دا دې چه په دې روايت كښې ولې ابن عمر رضي الله عنهما په قسم سره اوفرمائيل چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» اونه وئيل؟

حقيقت دا دې چه دَ «أحمر» لفظ ثابت دې او حضرت ابوهريره رضي الله عنه او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دَدواړو روايات په دې باندې متفق دى مګر دلته ابن عمر رضي الله عنهما دَ داسې څيزنه انكاركړې دې كوم چه دوو صحابه حضراتو محفوظ كړې دې.[1]

دَ ابن عمر i دَ انكار توجيه: دَ حمرت وصف دجال او عيسىٰ عليه السلام دَدواړو په تذكره كښې راغلې دې او كيدې شي حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَ عيسىٰ عليه السلام په وصف كښې لفظ «آدم» اوريدلې وى او په دې بنياد باندې هغوى دا ګڼړلې وى چه په حديث كښې «حمرت» وصف خو دَ دجال سره خاص دې او كله چه حضورپاك حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «آدم» يعنى غنم رنګې اوفرمائيل نوهغه «أحمر» څنګه كيدې شي په دې وجه هغوى دَ غالب ګمان په وجه باندې په قسم سره اووئيل چه عيسىٰ عليه السلام ته «أحمر» نه دې فرمائيلې اوكه چرې يو راوى «أحمر» روايت كړې وى نوهغه هم هغوى دَ غالب ګمان دَ وجې نه دَ راوى وهم ګرځولې وى.[2]

"سبط الشعر" سره متعلق يواشكال اوډ هغې جواب: په دې روايت كښې حضرت عيسىٰ عليه السلام ته «سبط الشعر» يعنى دَ نيغو ويښتو والافرمائيلې دې نه مخكښې روايت كښې فرمائيلى «أنه جعد» خو «جعد» ضد دې دَ «سبط» په ظاهر په دواړو كښې تعارض دې.

شراح حديث دَ دواړو په مينځ كښې تطبيق وركولو سره فرمائيلى چه «سبط الشعر» نه خو هم ويښته مراد دى چه هغه نيغ وو او دَ «جعد» نه ويښته نه بلكه بدن مراد دې او مطلب دا دې چه دَهغه بدن كمزورې وو.[3]

دَحديث نه مستنبط فائده: په روايت كښې ابن عمر رضي الله عنهما دَ ظن غالب په بنياد باندې قسم خوړلې شراح حديث دَدې نه دا فائده مستنبط كړې ده چه په يو معامله كښې په غالب ګمان باندې قسم خوړل جائز دى.[4]

قوله: بينا أنا نائم...... په دې روايت كښې دَ رؤيت منامى تصريح ده شاته رؤيت دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې «ليلة أسري بي» الفاظ راغلى دى چه هغې كښې تصريح ده چه هغه رؤيت په معراج كښې شوې وو او دَ بيدارئى په عالم كښې شوې وو دواړه روايتونه جدا جدا دى دلته په خوب كښې دَ ليدلو تصريح ده اوهلته «يقظه» يعنى دَ بيدارئى په عالم كښې رؤيت تصريح ده په مذكوره روايت كښې چه دَ كوم رؤيت تذكره كړې شوې ده دغه رؤيت حديث دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه ذكركړې شوې رؤيت نه كوم چه په ليلة الاسراء يعنى په شپه دمعراج كښې شوې جدا دې او كوم رؤيت چه په ليلة الاسراء كښې شوې هغې سره متعلق صحيح قول هم دغه دې چه هغه رؤيت دبيدارئى په عالم كښې شوې وو او په هغه شپه نبى كريم صلى الله عليه وسلم دَحضرات انبياء كرام عليهم السلام زيارت دَهغوى په حقيقى اجسامو سره كړې وو نه دا چه دَ ملاقات تعلق دَ حضرات انبياء كرام دَ ارواح سره وو.[5]

---

[1] فتح البارى: ٦٠١/٨ و إرشاد السارى: ٣٩٨/٧.

[2] فتح البارى: ٦٠٢/٨ و عمدة القارى: ٤٨/١٦ و إرشاد السارى: ٧/٣٩٩-٣٩٨.

[3] فتح البارى: ٦٠١/٨ و إرشاد السارى: ٣٩٩/٧.

[4] عمدة القارى: ٣٤/١٦ إدارة الطباعة المنيرية.

[5] عمدة القارى: ٣٥/١٦.

په لیلة الاسراء کښې دَ انبیاءکرام ارواح سره ملاقات شوي وو که اجساد سره؟: په شپه دَ معراج کښې انبیاء کرام علیهم السلام سره دَ رسول الله ﷺ ملاقات دَهغوی اجساد او اشخاص سره شوي وو که ارواح سره؟ علامه عینی رحمه الله په صراحت سره فرمائیلي چه دا ملاقات اجساد او اشخاص سره شوي وو.[1] حافظ ابن حجر رحمه الله دَ تحقیق نه پس دې رائې ته ترجیح ورکړې ده چه دا ملاقات اجساد مع ارواح سره شوي وو او په دې باندې هغه دَ مختلف روایاتو نه استدلال کړې دې.[2]

امام بیهقی رحمه الله «حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم» باندې یو جامع کتاب تالیف کړې دې. په هغې کښې هغوی یحیٰی بن ابی بکیر په طریق سره دَحضرت انس رضی الله عنه روایت نقل کړې دې: «الأنبیاء أحیاء فی قبورهم یصلون» یعنی انبیاء کرام په خپلو قبرونو کښې ژوندی دی او مونځ هم اداکوی.[3] په دې روایت باندې امام بیهقی رحمه الله صحیح مسلم کښې دَحضرت انس رضی الله عنه یو بل مرفوع روایت دَ شاهد په توګه پیش کړې دې. په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائیلي: «أتیت علی موسی لیلة أسري بی عند الکثیب الأحمر وهو قائم یصلی فی قبره» یعنی زه دَ اسراء په شپه (بیت المقدس کښې) دَ سرې غونډئی سره تیر شوم نو موسیٰ علیه السلام په خپل قبرکښې دَ قیام په حالت مونځ کولو.[4]

که چرې دا اووئیلي شی چه دا روایات خو صرف حضرت موسیٰ علیه السلام سره خاص دی چه هم هغه حضورپاک په قبر کښې په مانځه کولوسره لیدلي دې نودَ نورو انبیاء کرامو تصریح په دې کښې نشته دې، نو په دې باندې هم امام بیهقی دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه مرفوع روایت په توګه دَ شاهد نقل کړې دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: «وقد رأیتنی فی جماعة من الأنبیاء فإذا موسی قائم یصلی، فإذا رجل ضرب کأنه من رجال شنوءة، وإذا عیسی ابن مریم قائم یصلی، أقرب الناس به شبهاً عروة بن مسعود، وإذا إبراهیم قائم یصلی أشبه الناس به صاحبکم، یعنی: نفسه فحانت الصلاة فأممتهم»[5]

یعنی ما دَ انبیاء کرامو یو جماعت سره خپل خان اولیدلو نو ما موسیٰ علیه السلام اولیدو چه په ولاړه ئې مونځ کولوتکړه تیز سړې لکه دَ شنوءة قبیلې یوسړې وی او عیسیٰ بن مریم مې اولیدلو چه په ولاړه ئې مونځ کولو دَهغه سره دَ ټولو نه زیات مشابهت دَ عروه بن مسعود دې او ابراهیم علیه السلام مې اولیدلو چه هغه هم په ولاړه مونځ کولو ستاسو صاحب (یعنی پخپله رسول الله ﷺ) هغوی سره دَ ټولو نه ډیر زیات مشابهت دې. چنانچه دَ مانځه وخت شو نو ما دَهغوی امامت اوکړو.

دا روایت امام مسلم دَ عبدالله بن الفضل عن ابی سلمه په طریق سره روایت کړې دې.[6]

یو بل روایت چه دَ سعید بن المسیب عن ابی هریره په طریق سره نقل دې په هغې کښې «أنه لقیهم فی المقدس» الفاظ راغلی دی، یعنی انبیاء کرام سره دَحضورپاک مقالات بیت المقدس کښې اوشو خودَ ابوذر او مالك بن صعصعه په روایت کښې «أنه لقیهم فی جماعة من الأنبیاء فی السموات وکلمهم وکلموه» الفاظ راغلی دی.[7]

یواشکال اودَهغې جواب: دلته اشکال پیداکیږی چه کله نبی کریم ﷺ انبیاء کرام علیهم السلام دَهغوی په قبرونو کښې اولیدل نوبیا هغوی سره په آسمان کښې ملاقات څنګه اوشو؟ شراح حدیث دَدې جواب ورکړې دې

---

[1]) المصدر السابق.

[2]) فتح الباری: ۶/۴۸۶.

[3]) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۷۲-۷۱مکتبة العلوم والحکم المدینة المنورة.

[4]) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۱-۸۹مکتبة العلوم والحکم، صحیح الإمام مسلم کتاب الفضائل وباب: من فضائل موسی، رقم الحدیث: ۶۱۵۷، ۶۱۵۸.

[5]) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۳مکتبة العلوم والحکم.

[6]) صحیح الإمام مسلم کتاب الإیمان باب ذکر المسیح ابن مریم والمسیح الدجال، رقم الحدیث: ۴۳۰.

[7]) حیاة الأنبیاء بعد وفاتهم ص: ۸۴ مکتبة العلوم والحکم، المدینة المنورة.

چه انبياء كرام اول په قبرونو كښې وو چرته چه حضورپاك هغوى په ژوندى حالت كښې اوليدل او چه كله معراج اوشو نو دتكريم په توګه دحضورپاك د ملاقات دپاره آسمانونو ته بوتلې شو. بيا د ټولو انبياء كرامو په بيت المقدس كښې اجتماع اوشوه او په مانځه كښې دهغوى امامت حضورپاك اوكړو.[1]

شراح فرمائى چه د انبياء كرام په مختلف اوقاتو كښې او په مختلف مقاماتو كښې موښخ كول خو نقلاً ثابت دى عقل هم دا منى. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه دا هم مستبعد نه دى چه تر كومې پورې دنيا قائم وى انبياء كرام عليهم الصلوات والتسليمات موښخ حج او د خپل مقدرت او استطاعت په اندازه به هرقسم نيك اعمال اداكوى.[2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د نقول حديث نه حيات انبياء كرام ثابت دى او قرآنى نص سره چونكه د شهداء امت حيات ثابت دې نو دې نه هم حيات انبياء ثابت شو ځكه چه انبياء د شهداء نه افضل دى بيا په دې باندې هغه د احاديثو نه شواهد پيش كړې دى. په سنن ابوداؤد كښې دحضرت ابوهريره رضى الله عنه مرفوع روايت كښې رسول اكرم صلى الله عليه وسلم فرمائى: «صلوا على، فإن صلاتكم تبلغني حيث كنتم» يعنى په ما باندې درود وايئى ځكه چه تاسو چرته هم نى ستاسو هغه درود ماته رارسيږى.[3]

هم دغه شان سنن ابى داؤد او سنن نسائى كښې د اوس بن اوس يو مرفوع حديث دجمعه د فضيلت په بيان كښې نقل دې په هغې كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلى «فأكثروا على من الصلاة فيه، فإن صلاتكم معروضة على» يعنى د جمعې په ورځ په ما باندې په كثرت سره درود وايئى ځكه چه ستاسو درود ماته پيش كولې شى.[4]

صحابه كرامو عرض اوكړو «وكيف تعرض صلاتنا عليك وقد أرمت؟» زمونږ درود به په تاسو باندې څنګه پيش كړې شى حالانكه تاسو خو (قبر كښې) به خراب شوې يئى؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل: «إن الله حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء» الله تعالى په زمكه باندې دا خبره حرام كړې ده چه هغه دې د انبياء كرامو بدنونه اوخورى.

يو اشكال اودهغې جواب: سنن ابوداؤد كښې د حضرت ابوهريره رضى الله عنه يو مرفوع روايت كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى: «ما من أحد يسلم على إلارد الله على روحى حتى أرد عليه السلام» يعنى چه څوك سړې هم په ما باندې سلام كوى نو الله تعالى ماته خپل روح راواپس كوى تر هغې پورې چه زه دهغه د سلام جواب وركړم.[5]

ددې حديث ټول راويان ثقه دى. اشكال دادې چه يو طرف ته مونږ وايو چه انبياء په خپلو قبرونو كښې ژوندى دى حالانكه په دې روايت كښې بدن ته د روح واپس راتلو ذكر دې اودا مستلزم دى د بدن نه روح منفصل كيدو ته او ظاهر دى چه انفال روح سره په بدن باندې مرګ شروع كيږى. شراح حديث ددې اشكال مختلف جوابونه وركړى دى: ① «رد الله على روحى» مطلب دادې چه روح د تدفين نه پس د حضورپاك په پاك بدن مبارك كښې راواپس شو. دا مطلب نه دې چه د روح واپس كيدل او بيا د وتلو عمل په تسلسل سره كيږى.[6]

② دويم جواب دادې چه د روح نه مراد مؤكل فرښته ده.[7]

---

[1] فتح البارى: ۶/۴۸۸-۴۸۷.
[2] فتح البارى: ۶/۴۸۸ عمدة القارى: ۱۶/۴۹.
[3] سنن أبى داؤد كتاب المناسك، باب فى تحريم المدينة رقم الحديث: ۲۰۴۲.
[4] سنن أبى داؤد كتاب الصلاة باب فضل يوم الجمعة وليلة الجمعة رقم الحديث: ۱۰۴۷ سنن نسائى كتاب الجمعة باب إكثار الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة رقم الحديث: ۱۳۷۵.
[5] سنن أبى داؤد كتاب المناسك باب فى تحريم المدينة رقم الحديث: ۲۰۴۱.
[6] فتح البارى: ۸/۶۰۴.
[7] فتح البارى: ۸/۶۰۴.

③ يوجواب دا ورکړې شوې چه دَدې نه نطق مراد دې.(۱)

④ بعض حضراتو دا جواب ورکړې چه رسول الله ﷺ دَ ملاء اعلى په امورکښې مستغرق وی. دَ استغراق په دغه عالم کښې چه کله څوک سلام پیش کوی نودهغې دَ جواب ورکولو دپاره دَ فهم او ادراك صلاحيت دَحضورپاك طرف ته راواپس کيږی. نودَدې قول مطابق په حديث کښې دَ روح نه فهم مراد دې.(۲)

[۳۲۵۹] [۳۲۵۸/]-حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِابْنِ مَرْيَمَ، وَالْأَنْبِيَاءُ أَوْلَادُ عَلَّاتٍ، لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ» ص ۶۶۴](۳)

ترجمه: دَحضرت ابوهريره ﷺ روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی چه زه په خلقوکښې دَ ابن مريم يعنی عيسى عليه السلام دَ تولو نه زيات نيزدې يم. تول انبياء علاتى رونړه دی. زما او دَعيسى عليه السلام په مينځ کښې يو نبى نشته دې.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.(۴)

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشى رحمه الله دې. دَدوی تذكره «بدء الوحى» لاندې تيره شوې ده.(۵)

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبيدالله بن عبدالله بن شهاب زهرى رحمه الله دې.(۶)

ابوسلمة: دا ابوسلمه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دې. دَدوی تذكره «كتاب الايمان باب صوم رمضان احتسابا من الايمان» لاندې تيره شوې ده.(۷)

قوله: أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم: يعنى زه په خلقوکښې دَ تولونه زيات عيسى بن مريم عليه السلام ته نيزدې يم. وړاندې روايت دَعبدالرحمن بن ابى عمره عن ابى هريره په طريق سره نقل دې: «أنا أولى الناس بعيسى ابن مريم في الدنيا والآخرة». يعنى دَدې دنيا او آخرت اضافه هم ده. رسول الله ﷺ پخپله حضرت عيسى عليه السلام سره نيزدې كيدل ولې اوفرمائيل؟ علامه بيضاوى رحمه الله دَدې سبب دا بيان كړې دې: «الموجب لكونه أولى الناس به أنه كان أقرب المرسلين إليه وأن دينه متصل بدينه ليس بينهما نبي، وأن عيسى عليه السلام كان مبشرا به ممهدا لقواعد دينه، داعي الخلق إلى تصديقه». يعنى دَ رسول الله ﷺ دَحضرت عيسى عليه السلام سره دَ تولو نه زيات نيزدې كيدو سبب دادې چه په انبياء كراموکښې دَ حضرت عيسى عليه السلام زمانه دَتولو نه زياته دَ حضورپاك زمانې ته وه. دويمه دا چه دين محمدى او دين عيسوى خپل مينځ کښې متصل وو او دَدواړو په مينځ کښې څوك نه دې مبعوث شوې. دريم دا چه حضرت عيسى عليه السلام دَ

---

(۱) فتح البارى: ۶۰۴/۸.

(۲) فتح البارى: ۶۰۴/۸.

(۳) أخرجه مسلم فى الفضائل باب فضائل عيسى عليه السلام رقم: ۲۳۶۸ وأبوداؤد فى السنة باب تخيير بين الأنبياء عليهم السلام، رقم الحديث: ۴۶۷۵ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ۵۲۳/۸ رقم الحديث: ۶۳۲۱.

(۴) كشف البارى: ۴۷۱/۱.

(۵) كشف البارى: ۴۸۰/۱.

(۶) كشف البارى: ۳۲۶/۱.

(۷) كشف البارى: ۳۲۳/۲.

رسول پاك ﷺ دبعثت بشارت ورکړې وو او دهغوی د قواعد او اصول دين دپاره ئې لاره آسانه کړې وه. څلورم دا چه عيسى عليه السلام به خپل امت ته د رسول الله ﷺ دتصديق دعوت ورکولو.[1]

حديث باب اوايت کښې د علامه کرمانی رحمه الله تطبيق: دحديث باب په دې جمله کښې نبی پاك ﷺ اوفرمائيل چه هغه عيسى عليه السلام ته د ټولونه نيزدې دې او هم دغه مضمون په دې آيت کښې هم راغلې دې. مګر په دې کښې حضورپاك د ټولو نه زيات ابراهيم عليه السلام ته نيزدې فرمائيلې شوې دې. آيت دادې: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا النَّبِيُّ﴾ په ظاهر آيت او حديث کښې تعارض دې.

علامه کرمانی رحمه الله په دواړو کښې جمع اوتطبيق ورکولو سره فرمائيلی چه حديث باب کښې عيسى عليه السلام سره د حضورپاك نيزدې کيدل دمتبوع کيدو په حيثيت سره مذکور شوی دی او آيت کښې ابراهيم عليه السلام سره دحضورپاك نيزدې کيدلو ذکر دتابع په حيثيت سره شوې دې. لهذا په دواړو کښې تعارض نشته دې.[2]

دعلامه کرمانی رحمه الله په تطبيق باندې د حافظ ابن حجر رحمه الله رد: حافظ ابن حجر رحمه الله دعلامه کرمانی رحمه الله په رائې باندې رد کولو سره فرمائيلی چه په حديث او آيت کښې هيڅ منافات نشته دې چه په دواړو کښې جمع اوتطبيق ورکړې شی. رسول الله «اولى الناس بابراهيم» هم دې او «اولى الناس بعيسى» هم دې. «اولى الناس بابراهيم» د دين ابرهيمی اقتداء او پيروئی په لحاظ سره دې او «اولى الناس بعيسى» د قرب عهد په مناسبت سره دې.[3]

قوله: والأنبياء أولاد علات: علات دعين فتحه سره د عَلَّةُ جمع ده. عَلَّةُ ميرنئ بُنی ته وائی. عَلَّ علاً وعَلَلاً په معنی کښې دې «الشرب بعد الشرب» په دويم ځل يا يوشان اوبه څکل. دويمې ښځې ته عَلة هم په دې وجه باندې وائی ځکه چه خاوند د يوې ښځې نه پس دويمې ښځې نه مستفيد کيږی. او «أولاد علات» دېرو مئيندو نه د يوپلار اولاد ته وائی. ددې ضد «بنوالأخياف» دې. يعنی چه مورئې يو او پلاران ئې جدا جدا وی.

په دې روايت کښې داولاد علات نه دې خبرې طرف ته اشاره ده چه انبياء کرام په اصول دين کښې متحد وو. اودا د اتحاد فى الاب په شان دی. اوچونکه په فروعی مسائل کښې اختلاف وو نودا اختلاف فى الام په شان دی.[4]

قوله: ليس بينى وبينه نبى: يعنی زما اود عيسى عليه السلام په مينځ کښې څوك نبی نشته دې. د عبدالرحمن بن آدم رحمه الله روايت دې «وانا أولى الناس بعيسى، لأنه لم يكن بينى وبينه نبى» يعنی چه زه په خلقو کښې د ټولو نه زيات عيسى عليه السلام ته نيزدې يم ځکه چه زما اودهغه په مينځ کښې څوك نبی نشته دې.

حضرات محدثين ددې روايت نه استدلال کولو سره فرمائی چه د رسول الله ﷺ اوعيسى عليه السلام په مينځ کښې څوك نبی نه دی مبعوث شوې.[5]

ليکن دا استدلال بعض حضراتو ضعيف ګرځولې دې. دهغوی رائې داده چه د رسول الله ﷺ اوعيسى عليه السلام په مينځ کښې درې انبياء مبعوث شوی دی. ددوی نه جرجيس او خالد بن سنان دواړو باره کښې دې حضراتو فرمائيلی چه دا انبياء وو. اود سورت ياسين آيت ﴿وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ۝ إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ ۝﴾ کښې هم ددې حضراتو ذکر دې.[1]

---

[1]) إرشادالسارى: ۷/۴۰۱-۴۰۰.
[2]) شرح الكرمانى: ۱۴/۸۵ عمدة القارى: ۱۶/۳۶.
[3]) فتح البارى: ۸/۴۸۹.
[4]) فتح البارى: ۶/۴۸۹ عمدة القارى: ۱۶/۵۰.
[5]) عمدة القارى: ۱۶/۵۰ وفتح البارى: ۸/۶۰۵.

ددې يو جواب محدثينو حضراتو دا ورکړې دې چه جرجيس اوخالد بن سنان نبوت په يو صحيح روايت سره ثابت نه دې خو حديثِ باب بلا تردد صحيح دې او په دې سره د جرجيس او خالد د نبوت تضعيف کيږي.[۱] دويم جواب د نبوت په تسليم کولو دادې چه دحديث مطلب دادې د رسول الله ﷺ او عيسٰی علیه السلام په مينځ کښې څوک نبی مستقل شريعت سره نه دې مبعوث شوې اوجرجيس اوخالد بن سنان خود شريعت عيسٰی علیه السلام متبع وو.[۲]

ترجمة الباب سره دحديث مناسبت: حديث باب کښې دی: «أنا أولى الناس بابن مريم» په دې کښې «ابن مريم» موافق باب دې.[۳]

[۳۲۵۹]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا هِلَالُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ، وَالأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتٍ، أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ» وَقَالَ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۴۶۷][۵]

تراجم رجال

محمدبن سنان: دا ابوبکر محمد بن سنان باهلي بصري رحمه الله دې.

فُليح بن سليمان: دا ابويحيٰی فُليح بن سليمان خزاعی اسلمی رحمه الله دې.

هلال بن علي: دا هلال بن علي بن اسامه قرشي عامري مدني رحمه الله دې. د دريواړو حضراتو تذکره «کتاب العلم باب من سئل علما وهو مشتغل في حديثه» لاندې تيره شوې ده.[۶]

عبدالرحمن بن ابي عَمْرَة: ددوی تذکره مخکښې تيره شوې ده.[۷]

قوله: أمهاتهم شتى ودينهم واحد: دا روايت دې نه وړاندې روايت دويم طريق دې اودَدې دويم طريق په آخره کښې «أمهاتهم شتى ودينهم واحد» اضافه ده. اول طريق کښې «أولاد علات» الفاظ وو اودلته «إخوة لعلات» الفاظ راغلي دی، دواړه د يوشان معنې الفاظ دی.

په رومبی روايت کښې تير شو چه اولاد علات نه په اصول دين کښې د اتحاد طرف ته اشاره ده اودا داسې دی لکه اتحاد في الاب او «أمهاتهم شتى» سره فروعي مسائل کښې اختلاف مراد دې نودا لکه چه اختلاف في الام دې.[۸] يو قول دادې چه «أمهاتهم شتى» نه مراد اختلاف زمان دې او مطلب دادې چه سره ددې چه د انبياء بعثت په مختلف زمانو کښې شوې او په هغې کښې د زماني لريوالي موندلې شی مګر د ټولو د بعثت مقصد هم يو دې.[۱]

---

[۱] المصدر السابق.

[۲] المصدر السابق.

[۳] فتح الباري: ۶۰۵/۸ وعمدة القاري: ۳۶/۱۶.

[۴] عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

[۵] مرتخريجه تحت الحديث السابق.

[۶] کشف الباري: ۴۵،۵۱/۳-۴۴.

[۷] کتاب المساقاة باب حَلَب الإبل على الماء رقم: ۲۳۷۸.

[۸] فتح الباري: ۶۰۵/۸ عمدة القاري: ۳۶/۱۶.

قوله: وقال ابن طهمان عن موسٰى بن عقبة عن صفوان بن سليم عن عطاء

دمذكوره تعليق مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دابوهريره رضي الله عنه حديث بغيرد متن نه تعليقا ذكركړې دې ليكن ددې تعليق نه پس په دويم سند سره دا روايت موصولاً ذكركړې دې. علامه قسطلاني رحمه الله اوفرمائيل چه امام بخاري رحمه الله په دې سره دَ ابوهريره رضي الله عنه دَ روايت تعدد طرق طرف ته اشاره كول غواړي (١)

دَتعليق تخريج: دا تعليق امام نسائي رحمه الله «أحمد بن حفص عن أبيه عن ابراهيم بن طهمان عن موسٰى بن عقبة عن صفوان بن سليم عن عطاء بن يسار عن أبي هريرة» په سند سره موصولاً نقل كړې دې. (٢)

دَتعليق ترجمة الباب سره مناسبت: دَمذكوره تعليق ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې چه په دې كښې دَعيسٰى ابن مريم تذكره ده او ترجمة الباب كښې دَحضرت مريم تذكره ده كوم چه دَحضرت عيسٰى عليه السلام پيدائش ته متضمن ده.

[۳۲۶۰] - وحَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "رَأَى عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَجُلًا يَسْرِقُ، فَقَالَ لَهُ: أَسَرَقْتَ؟ قَالَ: كَلَّا وَاللهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، فَقَالَ عِيسَى: آمَنْتُ بِاللهِ، وَكَذَّبْتُ عَيْنِي" ص ۴۶۹] (٣)

ترجمه: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي عيسٰى عليه السلام يو سړې په غلا كولو سره اوليدلو. عيسٰى عليه السلام دَهغه نه تپوس اوكړو آيا تا غلا كړې ده؟ هغه وئيل هيڅ كله نه په هغه خدائې قسم دَچا نه سوا چه بل معبود نشته دې. په دې باندې عيسٰى عليه السلام اوفرمائيل «آمنتُ بالله وكذّبتُ عيني» زما په الله تعالى باندې ايمان دې او ما خپلې سترګې دروغژنې كړې.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد الجعفي البخاري المسندي رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب أمور الإيمان» لاندې تيره شوې ده. (٥)

عبدالرزاق: دا ابوبكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب حسن إسلام المرء» لاندې تيره شوې ده. (٦)

معمر: دا ابوعروه معمر بن راشد بصري رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده. (٧)

---

(١) إرشادالساري: ۷/۴۰۲-۴۰۱.

(٢) إرشادالساري: ۷/۴۰۲.

(٣) سنن النسائي كتاب آداب القضاة، باب: كيف يستحلف الحاكم، رقم الحديث ۵۴۳۹ تغليق التعليق: ۴/۳۹ المكتبة الإسلامي.

(٤) أخرجه مسلم في الفضائل باب فضائل عيسٰى عليه السلام رقم: ۶۱۳۷ والنسائي في القضاة، باب كيف يستحلف الحاكم رقم الحديث: ۵۴۲۹ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۱۱/۷۰۳، رقم الحديث: ۹۳۵۷.

(٥) كشف الباري: ۱/۶۵۷.

(٦) كشف الباري: ۲/۴۲۱.

(٧) كشف الباري: ۴/۳۲۱.

همام: دا همام بن منبه بن كامل يماني بصري رحمه الله دي. دَدوی تذکره ((كتاب العلم باب السمر في العلم)) لاندې تيره شوې ده.(١)

قوله: كلا والذي لا إله إلا الله: دکشميهني په روايت کښې ((إلاهو)) خودَ امام نسائي په روايت کښې ((فقال: لا والذي لا إله إلاهو)) الفاظ نقل دي.(٢)

قوله: كذبت عيني: كذبت دَ باب تفعيل نه دَ متكلم صيغه ده او عيني تثنيه كيدو په وجه باندې "ى" تشديد سره لوستلې كيږي. بعض حضراتو لفظ عيني مفرد په وجه باندې تخفيف سره هم لوستلې دى. دَمستملي په روايت كښې فعل ((كذب)) مجرد نه او لفظ عيني مفرد سره محل رفع كښې نقل دي.(٣) دَ صحيح مسلم په روايت كښې لفظ عيني په ځائې نفسي راغلې دې اودَ سنن نسائي په روايت كښې بصري نقل دي.(٤)

شراح حديث ليكلي دي چه ((كذبت عيني)) نه حقيقي تكذيب مراد نه دې بلكه عيسىٰ عليه السلام داجمله دَ قسم خوړونكي تصديق كښې دَ مبالغه په توګه ارشاد فرمائيلې وه خپل تكذيب ئې مقصود نه وو. دَ بعض حضراتو وينا ده چه ظاهري تكذيب او تصديق مراد دې په دې معنى اګرچه في نفس الامر اوحقيقت كښې حضرت عيسىٰ عليه السلام رښتونې اوقسم خوړونكې دروغژن وو مګر دَ دغه سړي دَ قسم كولو نه پس دَ ظاهري احكامو په اعتبار سره حضرت عيسىٰ عليه السلام دَ خپلو سترګو تكذيب اودَحالف تصديق اوكړو. ګنې دا خبره ډيره صفا ده چه انسان دَخپلو سترګو ليدلې شوې څيز دَ چا په وينا باندې نه شي دروغ كولې. البته دا احتمال كيدې شي چه حضرت عيسىٰ عليه السلام دغه سړې دَ يوڅيز طرف ته لاس اوړاندې كولو سره په ليدو په هغه دَ غل ګمان كړې وى. ليكن چه كله هغه قسم اوكړو نودَ خپل ګمان نه ئې رجوع اوكړه اودَ تكذيب نه هم دغه رجوع كول مراد دى.(٥)

علامه قرطبي رحمه الله فرمائي چه په ظاهره دَحضرت عيسىٰ عليه السلام قول ((سرقت)) دَدې خبرې پوخ خبر دې چه دغه سړي غلا كړې ده. ځكه چه يقيناً هغوى دې دَ يو محفوظ ځائې نه په پټه طريقه سره مال ويستلو سره ليدلې وى. ليكن دَ سړي ((كلا)) وئيل دَ غلا كولو نفي كوي او بيا دغه سړي قسم اوخوړلو سره دغه فعل دَ غلا نه كيدل ئې نوره خبره پخه كړه. په كوم چه عيسىٰ عليه السلام ((آمنت بالله وكذبت عيني)) وئيلو سره دَ الله تعالى دَ نوم قسم خوړلو تصديق اوكړو اوكوم څيز چه هغه ته غلا معلومه شوه دَهغې تكذيب ئې اوكړو. ځكه چه ممكن ده دغه سړي يو داسې څيز اوچت كړې وي په كوم چه دَهغه حق وي يا دَ مالك دَ طرف نه هغه سړي ته اجازت وي يا بيا دغه سړي دَ څيز كتلو په غرض سره اوچت كړې وى دَ دغه څيز غصب يا پټول ئې مقصود نه وى. دا تاويل دَقاضي عياض رحمه الله دَ كلام نه ماخوذ دې.(٦)

دغه شان دا هم ممكن دى چه دَحضرت عيسىٰ عليه السلام دَ غلا يقين نه وى په دې وجه هغوى دَ استفهام په توګه دَ هغه سړي نه دَ غلا متعلق سوال اوكړو اوحرف استفهام ئې ذكر نه كړو. لكه چه عربي لغت كښې دَدې ګنجائش شته

---

١) كشف الباري: ٤/٣١٧.

٢) فتح الباري: ٨/٦٠٥،سنن النسائي كتاب آداب القضاء، باب كيف يستحلف الحاكم رقم الحديث: ٥٤٢٩.

٣) فتح الباري: ٨/٦٠٦.

٤) صحيح الإمام مسلم كتاب الفضائل باب من فضائل عيسىٰ عليه السلام، رقم الحديث: ٦١٣٧،سنن النسائي كتاب آداب القضاء باب كيف يستحلف الحاكم رقم الحديث: ٥٤٢٩.

٥) فتح الباري: ٨/٦٠٦،إرشاد الساري: ٧/٤٠٢،عمدة القاري: ١٦/٣٧.

٦) فتح الباري: ٨/٦٠٦،عمدة القاري: ١٦/٣٧.

چه حرف استفهام حذف کولې شي. [۱] ليکن دا دواړه احتمالات د حضور پاك دا واقعه جزم سره بيانولو د وجې نه بعيد دي [۲]

حافظ ابن قيم رحمه الله فرمائي چه صحيح خبره داده چه د حضرت عيسیٰ عليه السلام په زړه کښې د الله تعالیٰ عظمت د دې خبرې نه ډير زيات دې چه يو سړې دې د الله تعالیٰ د نوم قسم اوخوري په دې وجه د دغه سړي د قسم خوړلو نه پس معامله دوه رخي اختيار کړې وه چه يا خود الله تعالیٰ د نوم قسم خوړونکې باندې الزام اولګولې شي يا به خپلې سترګې متهم کولې شي. لهذا حضرت عيسیٰ د الله تعالیٰ د عظمت د وجې نه خپلې سترګې دروغژن کيدو ته ترجيح ورکړه. بالکل هم داسې لکه څنګه چه حضرت آدم عليه السلام د ابليس په دې سبب باندې تصديق کړې وو چه هغه د الله تعالیٰ په نوم باندې قسم خوړلو سره ونيلي وو «إني لكما لمن الناصحين». [۳] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د ابن قيم رحمه الله دغه پورته ذکر شوې توجيه هم د قاضي عياض رحمه الله د توجيه نه څه کم نه دی او کومه تشبيه چه ابن قيم رحمه الله ذکر کړې ده هغه هم مطابقت نه لري. [۴]

د حديث نه مستنبط فوائد: په دې حديث کښې د دې خبرې دليل موجود دې چه د شك د وجې نه حد ساقط کيږي. دغه شان د دې خبرې هم دليل دې چه قاضي د خپل علم او معلومات مطابق دې فيصله نه کوي. هم دغه د حنابله او موالك په نيز راجح دی البته شوافع په نيز قاضي د خپل علم مطابق فيصله کولې شي سوا د حدود چه په هغې کښې د خپلو معلوماتو په بنياد باندې فيصله کول صحيح نه دي.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث کښې د عيسیٰ بن مريم عليه السلام تذکره ده لهذا ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې. [۵]

[۳۲٦۱]- حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، سَمِعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ عَلَى الْمِنْبَرِ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لاَ تُطْرُونِي، كَمَا أَطْرَتِ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ، فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ، فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ، وَرَسُولُهُ» ص ۶۷۲ [ر: ۲۳۳۰] [٦]

ترجمه: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت دې هغه حضرت عمر بن خطاب رضي الله عنه په منبر باندې داسې وينا کولو سره واوريدو: چه ما رسول الله صلى الله عليه وسلم داسې فرمائيلو سره اوريدلې دې چه زما په تعريف کښې مبالغه مه کوئ لکه څنګه چه نصارىٰ (د عيسیٰ) ابن مريم په تعريف کښې مبالغه کوله. زه خود الله تعالیٰ بنده يم او ما ته عبد الله ورسوله، د الله بنده او د هغه رسول واينئ.

تراجم رجال

الحميدي: دا ابوبکر عبدالله بن زبير حميدي رحمه الله دې. د دوی تذکره «كتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا»

---

[۱] فتح الباري: ۶۰۶/۸ إرشاد الساري: ۴۰۲/۷ عمدة القاري: ۳۷/۱۶.

[۲] فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[۳] إغاثة اللهفان من مصايد الشيطان: ۱۳۵/۱ مكتبة دار التراث، فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[۴] فتح الباري: ۶۰۶/۸.

[۵] عمدة القاري: ۵۱/۱۶.

[٦] أخرجه الإمام البخاري في الحدود أيضاً باب رجم الحبلى في الزنا إذا أحصنت، رقم الحديث: ۶۸۳۰ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۵۱/۱۱ رقم الحديث: ۸۵۱۷.

لاندې تيره شوې ده (۱)

سفيان: دا سفيان بن عيينه كوفى رحمه الله دې. د دوى تذكره هم د مذكوره كتاب اوباب لاندې تيره شوې ده (۲)

الزهري: دا مشهور محدث محمدبن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن شهاب زهرى رحمه الله دې. (۳)

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيد الله بن عبد الله بن عقب بن مسعود رحمه الله دې. د دوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» (۴)

ابن عباس: د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات «بدء الوحى» خلورم حديث لاندې او «كتاب الإيمان باب كفران العشير وكفر دون كفر» لاندې تير شوى دى. (۵)

د إطراء معنى ده بې خايه ستاينه په تعريف كښې مبالغه كول او د حد نه وړاندې كېدل. نصارى عيسىٰ عليه السلام د عقيدت په معامله كښې افراط نه كار واخستو او هغه ته ئې د الوهيت درجه وركولو سره گمراه شو. هم په دې پس منظر كښې رسول الله صلى الله عليه وسلم امت ته د حضورپاك ذات سره د عقيدت او د حضورپاك مدح او تعريف كښې د اعتدال تعليم وركړې او هغوى ئې د غلو او افراط نه د بچ كولو د پاره په صفا الفاظو كښې تصريح فرمائيلې چه حضورپاك د ټولو انسانانو په شان د عبديت درجه لري.

دلته يو سوال پيدا كيږي چه نصارى خنگه عيسىٰ عليه السلام ته د عبوديت درجه وركړه نو ولې د حضورپاك باره كښې هم د صحابه كرامو په دور كښې د داسې عقيدې دعوىٰ كړې شوې وه؟

شراح حديث فرمائى چه د حضورپاك د الوهيت دعوىٰ چا نه وه كړې البته څه خلقو د حضورپاك د عبادت كولو اراده اوكړه او عرض ئې اوكړو «أفلا نسجد لك» ولې مونږ تاسو ته سجده اونه كړو؟ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل «لوكنت آمر أحداً أن يسجد لبشر لأمرت المرأة أن تسجد لزوجها» يعنى كه چرې ما د يو انسان په مخكښې د سجدې كولو حكم وركولې نو د ټولو نه اول به مې ښځو ته حكم وركولو چه هغوى دې خپلو خاوندانو ته سجده اوكړى. دغه شان رسول الله هغوى د خپل عبادت نه منع كړل او د دې خطرناكې فتنې دروازه ئې د هميشه د پاره بنده كړه. (۶)

داحديث امام بخارى رحمه الله په تفصيل سره كتاب المحاربين كښې نقل كړې دې په دې وجه به د دې تفاصيل په خپل مقام باندې راځى.

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې ابن مريم لفظ راغلې دې نو ترجمة الباب سره د دې مناسبت واضح دې.

[۳۲۶۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا صَالِحُ بْنُ حَيٍّ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ خُرَاسَانَ، قَالَ لِلشَّعْبِيِّ: فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: أَخْبَرَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ [ص: ۱۶۸] رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا أَدَّبَ الرَّجُلُ أَمَتَهُ فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا، وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا، ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا كَانَ لَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا آمَنَ بِعِيسَى، ثُمَّ آمَنَ بِي فَلَهُ أَجْرَانِ، وَالعَبْدُ إِذَا اتَّقَى رَبَّهُ وَأَطَاعَ مَوَالِيَهُ، فَلَهُ أَجْرَانِ» ص ۶۷۴

---

۱) كشف البارى: ۹۹/۳.

۲) كشف البارى: ۱۰۲/۳.

۳) كشف البارى: ۳۲۶/۱.

۴) كشف البارى: ۳۲۷/۳.

۵) كشف البارى: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.

۶) إرشاد السارى: ۴۰۳/۷.

][ر: ۹۷][(۱)

ترجمه: صالح بن حي وائي چه يو خراساني سړي امام شعبي رحمه الله ته اووئيل (دلته سوال محذوف دې) نو امام شعبي رحمه الله جواب ورکړو چه ابوهريره رضي الله عنه د ابوموسىٰ اشعري روايت ماته بيان کړې چه رسول الله فرمائيلي چه کله يو سړي خپلې وينځې ته ادب ښائي او په ښه شان ورته ادب اوښائي اوهغې ته تعليم ورکړي او ښه تعليم ورکولوسره هغه آزاده کړي او بيا دې ورسره نکاح اوکړي نودهغه دوه اجرونه دي. يو د آزادولو او بل د نکاح کولو. او کله چه هغه په عيسىٰ عليه السلام باندې ايمان لرلو اوبيائي په ما باندې ايمان راوړو نودهغه دوه اجرونه شو. يو په عيسىٰ عليه السلام باندې د ايمان راوړو او دويم په رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې د ايمان راوړو. اوبنده چه کله دخپل رب نه ويريږي اود خپل مألك تابعداري کوي نوهغه ته به هم دوه اجرونه ملاويږي.

تراجم رجال

محمدبن مقاتل: دا ابوالحسن محمدبن مقاتل مرزوى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب مايذكر في المناولة» كښې تيره شوې ده.(۲)

عبدالله: دا مشهور محدث عبدالله بن مبارك رحمه الله دي. (۳)

صالح بن حي: دا صالح بن حي بن صالح بن مسلم همدانى رحمه الله دي. دَ دوى تذكره «كتاب العلم باب تعليم الرجل.....» لاندې تيره شوې ده.(۴)

الشعبي: داعامر بن شرحبيل رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.(۵)

ابوبردة: دا ابوبرده بُريد بن عبدالله بن ابى برد بن ابى موسىٰ اشعرى رحمه الله دي. «كتاب العلم باب فضل من علم وعلّم» لاندې دَدوى تذكره تيره شوې ده.(۶)

ابوموسىٰ الاشعري: دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب: أي الإسلام أفضل» لاندې تيره شوې ده.(۷)

قوله: أن رجلا من أهل خراسان قال للشعبي: خراسانى سړي امام شعبي رحمه الله ته څه وئيلي وو؟ دَدې تصريح دلته په روايت كښې نشته دې. دَ صحيح ابن حبان رحمه الله په روايت كښې تصريح شته دې. «إنانقول عندنا: إن الرجل إذاأعتق أمولده ثم تزوجها فهوكالراكب هديه؟»(۸) يعني مونږ به په خپل خيال كښې دا وئيل چه خپل أم ولد آزادول او هغه سره نكاح كونكې سړې داسې دې لكه چه په خپله دَهديه په اوښه باندې سوريدونكې وي

مطلب دا وو چه زمونږ په معاشره كښې داسې كونكې دَ نظرونونه پريوتلو چه هغه ام ولد آزاد كړو او هم پخپله ورسره نكاح كوى نوعامر شعبي رحمه الله دَ ابوموسىٰ اشعرى رضي الله عنه دا حديث اورولوسره جواب وركړو چه دا فكر غلط

---

(۱) مرتخريجه في كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله: رقم الحديث: ۹۷.

(۲) كشف الباري: ۱۸۶/۳.

(۳) كشف الباري: ۴۶۲/۱.

(۴) كشف الباري: ۵۱۵/۳.

(۵) كشف الباري: ۲۲۹/۴.

(۶) كشف الباري: ۳۶۱/۳.

(۷) كشف الباري: ۶۹۰/۱.

(۸) صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، كتاب النكاح، ذكر تضعيف الأجرلمن تزوج بجاريته بعد حسن تأديبها ولمن أسلم من أهل الكتاب: ۳۶۰/۹رقم الحديث: ۴۰۵۳مؤسسة الرسالة.

دې او حقیقت دادې چه داسې کونکې په حدیث کښې د ډېر ثواب مستحق خودلې شوې دي. په دې حدیث باندې مکمل تفصیلي بحث ((كتاب العلم باب تعليم الرجل أمته وأهله)) لاندې تیر شوې دی.[1]

[٣٢٦٣]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "تُحْشَرُونَ حُفَاةً، عُرَاةً، غُرْلًا، ثُمَّ قَرَأَ: {كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} [الأنبياء:١٠٤] فَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى إِبْرَاهِيمُ، ثُمَّ يُؤْخَذُ بِرِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِي ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ: أَصْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ: {وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ، فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ، وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ، إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ، وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} [المائدة:١١٨]، قَالَ: مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفَرَبْرِيُّ، ذُكِرَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ قَبِيصَةَ، قَالَ: "هُمُ الْمُرْتَدُّونَ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى عَهْدِ أَبِي بَكْرٍ فَقَاتَلَهُمْ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ص ٤٧٦-٤٧٧][ر: ٣١٧١][2]

ترجمه: حضورپاك فرمائی (د قیامت په ورځ) به تاسو بربنډ خپې، بربنډ بدنونه، ناسنته حشر کولې شئ. بیا حضورپاك د (سورت انبیاء) دا آیت اولوستلو: لکه چه په اول خل مونږ تاسو پیدا کړی ونې هم هغه شان به مونږ تاسو دوباره راپیدا کوو. دا زمونږ وعده ده چه مونږ به ئې (ضرور پوره) کوو. بیائې اوفرمائیل: د ټولو نه اول به حضرت ابراهیم علیه السلام ته کپړې اچولې شی بیا به داسې کیږی چه زما په ملګرو کښې به څه د ښي طرف (جنت) ته بوتلې شي او بعض به ګس طرف (دوزخ) ته بوتلې شي. زه به وایم چه دا خو زما اصحاب دی (دوی ولې ګس طرف ته بوځئ؟) فرښتې به وائی (تاسوته نه ده معلومه) کله نه چه تا دوی پریخودل د هغه وخت نه یو شان د اسلام نه اوختلی دی (یعنې د مرګه پورې). زه به په دې موقع باندې هم هغه خبره کوم کومه چه نیك بنده حضرت عیسیٰ بن مریم علیهما السلام کړې: پروردګارا زه چه ترکومې په دوی کښې ووم د دوی حال مې لیدلو نو چه کله نه تا زه وفات کړم د هغه وخت نه خو هم ته د دوی ساتونکې وې ته ټول څیزونه ګورې.

تراجم رجال

محمد بن یوسف: دامشهور محدث محمد بن یوسف فریابی رحمه الله دې. د دوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[3]

سفیان: دا سفیان الثوری رحمه الله دې. ماقبل کښې د دوی تذکره تیره شوې ده.[4]

مغیرة بن نعمان: د دوی تذکره هم په دې کتاب کښې ((باب قول الله تعالی: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾)) لاندې تیره شوې ده.[5]

سعید بن جبیر: د دوی تذکره ماقبل کښې تفصیلاً او اجمالاً تیره شوې ده.[6]

---

[1] كشف الباري: ٣/٥٩٦ – ٦١١.

[2] مر تخريجه في نفس الكتاب في باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ رقم الحديث: ٣٣٤٩.

[3] كشف الباري: ٣/٢٥٢.

[4] كشف الباري: ٢/٢٧٨.

[5] ص: ٢٠٩.

[6] كشف الباري: ١/٤٣٥، ٣/٤١٨.

ابن عباس دا صحابي رسول عبدالله بن عباس رضي الله عنه دي. [1]

شرح حديث: په دې روايت کښې ذکرشوې لفظ اصحابي دَ ارتداد نه وړاندې اول حالت باندې محمول دې خکه چه په دې کښې څه شک نشته دې چه دَ چانه دا مقدس شرف سلب کړې شو بيا هغه دَ صحابي يادولو حق دار نه دې. [2]

دَ پورتنې روايت شرحه هم دې کتاب کښې «باب قول الله تعالى: ﴿وَاتَّخَذَ اللهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلًا﴾» لاندې تيره شوې ده

قوله: قال محمد بن يوسف: ذكر عن أبي عبد الله.....إلخ: دَ محمد بن يوسف نه محمد بن يوسف فربري رحمه الله او دَ ابوعبدالله نه امام بخاري رحمه الله مراد دی. ابوعبدالله امام بخاري رحمه الله دَ خپل شيخ قبيصه بن عقبه رحمه الله نه نقل کوي چه په روايت کښې دَ مرتدين نه مراد هغه خلق دي چه دَ حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه په دور خلافت کښې دَ شريعت دَ احکاماتونه انکارکولوسره مرتد شوي وو (العياذ بالله)، ذکوم نه پس چه صديق اکبر رضي الله عنه هغوی سره جنګ کړې وو. [3]

دَ تعليق تخريج: دا تعليق اسماعيلي دَ ابراهيم بن موسى جرجاني عن اسحاق عن قبيصة عن سفيان ثوري عن مغيرة عن سعيد بن جبير عن ابن عباس په طريق سره موصولاً نقل کړې دې. [4]

دَاحاديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ آخرى دواړو احاديثو مناسبت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې خکه چه دواړو احاديثو کښې دَحضرت عيسى بن مريم عليهما السلام ذکر دې. [5]

۵۰- باب: نُزُولِ عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.

[۳۲۶۴]-حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، أَخْبَرَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمُ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا عَدْلًا، فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ، وَيَقْتُلَ الْخِنْزِيرَ، وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ، وَيَفِيضَ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ، حَتَّى تَكُونَ السَّجْدَةُ الْوَاحِدَةُ خَيْرًا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا»، ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ: "وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ: {وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ، وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا} [النساء:١٥٩] "ص ۴۷۹][ر: ۲۱۰۹]. [6]

ترجمه: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماني قسم دې په هغه پروردګار دَ چاپه قدرت کښې چه زما خان دې هغه زمانه نيزدې ده چه دَ مريم خوئى (عيسى عليه السلام) به په تاسو خلقوکښې عادل حاکم جوړيدو سره راکوزيږي صليبونه به ماتوى غورزوى به (تثليث به باطل کوى)، خنزير به وژني، جزيه به موقوف

---

[1] كشف الباري: ۴۳۵/۱، ۲۰۵/۲.
[2] فتح الباري: ۴۹۰/۶ دار المعرفة إرشاد الساري: ۴۰۵/۷ دار الكتب العلمية.
[3] المصدر السابق.
[4] فتح الباري: ۴۹۰/۶ دار المعرفة إرشاد الساري: ۵۳/۱۶ دار الكتب العلمية.
[5] عمدة القاري: ۵۳/۱۶-۵۲.
[6] مر تخريجه في كتاب البيوع باب قتل الخنزير، رقم الحديث: ۲۲۲۲.

کوي (یا اسلام قبول کړئي یا قتل کیدو ذپاره تیار شه)، هغه وخت به پیسي دومره زیاتي وي چه څوك به ئي قبلونکي نه وي، یوه سجده به ذ دنیا اومافیها نه بهتر وي.
حضرت ابوهریره رضي الله عنه ددي حدیث روایت کولو نه پس ونیل چه که تاسو غواړئي ذ (سورت نساء) دا آیت اولولئي (کوم چه ددي حدیث تائید کوي)، اهل کتاب کښي به څوك باقي پاتي نه شي مګر دا چه هغه به په عیسیٰ علیه السلام باندي ذهغه ذ مرګ نه مخکښي ایمان راوړي.

تراجم رجال

إسحاق: دا مشهور محدث اسحاق بن راهویه رحمه الله دي.[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله په جزم سره ددي خودلونه پس چه ذ اسحاق نه ابن راهویه مراد دي فرمائي چه ما ذ ددي خبري احتمال کیدونه باوجود چه ذ اسحاق نه اسحاق بن منصور یا اسحاق ابوعلي جیاني هم مراد کیدي شي په جزم سره ذ ابن راهویه مراد کیدو قول ځکه اختیارکړو ځکه چه ذ ابن راهویه عادت دي چه هغه حدیث روایت کولوسره صرف «أخبرنا» الفاظ استعمالوي. ذ «حدثنا» الفاظ نه استعمالوي او بیا ابونعیم رحمه الله هم په مستخرج کښي دا روایت ذ اسحاق بن راهویه په مسانید کښي تخریج کړي دي.[2]
یعقوب بن ابراهیم: دا یعقوب بن ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي.[3]
ابراهیم: دا ابراهیم بن سعد بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي.[4]
صالح: دا صالح بن کیسان رحمه الله دي.[5]
ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهری رحمه الله دي.[6]
سعیدالمسیب: ذدوي تذکره مخکښي تیره شوي ده.[7]
ابوهریرة: دا صحابي رسول حضرت ابوهریره رضي الله عنه دي.[8]

قوله: لیوشکن أن ینزل فیکم ابن مریم حکما: لیوشکن ذ شین په کسره سره په معنی ذیر زر. ذ حدیث ددي ټکړي مطلب دادي چه حضرت عیسیٰ علیه السلام حاکم (ذخلقو په مینځ کښي فیصله کونکي) کیدو په حیثیت سره راکوزیږي او ذ خلقو په مینځ کښي به په شریعت محمدیه علي صاحبها ألف ألف تحیة وسلام مطابق فیصلي کوي ځکه چه ذ باقي شریعتنو په شان به شریعت محمدیه نه منسوخ کیږي.[9]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه حضرت عیسیٰ علیه السلام ته ذهغه وخت ذحکام نه یو حاکم وي.[10] ذ صحیح مسلم په

---

[1] کشف الباري: ٤٢٨/٣.
[2] فتح الباري: ٤٩١/٦.
[3] کشف الباري: ٣٣١/٣.
[4] کشف الباري: ١٢٠/٢، ٣٣٣/٣.
[5] کشف الباري: ١٢١/٢.
[6] کشف الباري: ٣٢٦/١.
[7] کشف الباري: ١٥٩/٢.
[8] کشف البار: ٦٨٩/١.
[9] فتح الباري: ٤٩١/٦ عمدة القاري: ٥٤/١٦ إرشادالساري: ٤٠٦/٧.
[10] فتح الباري: ٤٩١/٦.

روایت کښې «حکما» سره «مقسطا» معنې انصاف کونکې دې.(۱) امام طبراني رحمه الله د عبدالله بن مغفل رضي الله عنه د حدیث تخریج کړې دې چه عیسی علیه السلام به د نزول نه پس د امت محمدیه تصدیق او د هغوی پیروی کوی.(۲)

قوله: فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر: د حاکم په حیثیت سره د نازلیدونه پس به حضرت عیسی علیه السلام دا کارونه کوی: ① که چرې کسر صلیب په حقیقت باندې محمول کړې نو معنی به شی د نصاری د شان او شوکت ختمولو په غرض به صلیب ماتوی او غورزوی به او که چرې د صلیب ذکر تمثیلاً دې نو مراد به شی چه نصاری د کومو څیزونو تعظیم کوی هغه به مات کړی او به غورزوی. ② خنزیر به قتل کوی. د حدیث د دې تکړې نه حضرات فقهاء کرام د خنزیر ساتل او هغه خوړلو حرمت او د هغې په نجس العین کیدو باندې استدلال کړې دې. وجه د استدلال دا ده چه شریعت مطهره د قابل انتفاع څیزونو ضائع کولو او هلاك کولو حکم نه کوی. خو په حدیث الباب کښې د خنزیر د قتل کولو ذکر دې د دې نه معلومه شوه چه خنزیر قابل انتفاع نه دې.(۳)

③ جزیه به ختمه کړی. د حدیث د دې جز نه مراد دادې چه د نزول عیسی علیه السلام نه پس به صرف هم یو دین وی. حضرت عیسی علیه السلام به د اهل کتابو د طرف نه صرف اسلام راوړل قبلوی. بل د جزیه ختمولو یوه وجه به دا هم وی چه د نزول عیسی علیه السلام نه پس به چونکه هر طرف ته د اسلام چرچه وی ظلم به ختم کړې شی او انصاف به عام وی په خلقو کښې به مینه او محبت وی. د کوم په سبب چه به زمکه هم خپل برکتونه رابښکاره کړی او دغه شان به په خلقو کښې د مالونو کثرت وی او دومره کثرت به وی چه څوك صدقه قبلونکې به نه وی. او س ښکاره خبره ده چه داسې حالت وی نو د جزیه افادیت به باقی پاتې نه شی په دې وجه به د جزیه حکم ساقط کړې شی.(۴)

قاضی عیاض رحمه الله د دې یوه معنی دا بیان کړې ده چه هغه وخت د مال زیاتوالې او کثرت او د جزیه وضع یعنی د حضرت عیسی علیه السلام په هریو کافرباندې د جزیه مقرر کولو د وجې نه به وی ځکه چه هیڅوك به د جنګ کولو همت نه شی کولې. لهذا هغه وخت خو به یا اهل کتاب ایمان راوړی یا به بیا جزیه ورکولو سره ژوند تیره وی.(۵) مګر دا معنی صحیح نه ده صحیح معنی هم هغه ده کومه چه پورته ذکر شوه.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال پیدا نه شی چه حضرت عیسی علیه السلام د شریعت محمدیه په حکم یعنی جزیه منسوخ کوی په دې وجه چه د دې نسخ خبر خو نبی کریم صلی الله علیه وسلم پخپله خپلو احادیثو کښې بیان کړې دې. لهذا د دې نسبت به هم نبی علیه الصلاة والسلام طرف ته شی او د حضرت عیسی علیه السلام د نزول نه پس جزیه نه قبلول به هم د شریعت محمدیه یو حکم وی. البته خبره صرف دومره ده چه د اسقاط جزیه حکم نزول مسیح علیه السلام سره مقید دې.(۶)

بعض روایاتو کښې «یضع الجزیة» په ځائې «یضع الحرب» الفاظ راغلی دی. په دې صورت کښې به مفهوم داشی چه حضرت عیسی علیه السلام به جنګ ختم کړی ځکه چه هغه وخت به صرف هم یو دین دین اسلام په ټوله دنیا باندې رائج وی. ټول خلق به په عقائدو کښې متفق وی د کوم په وجه چه به د جنګ نوبت نه راځی.(۷)

---

(۱) صحیح مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم.... إلخ رقم الحدیث: ۳۹۰-۳۸۹.
(۲) المعجم الأوسط: ۲۷/۵ رقم الحدیث: ۴۵۸۰ دار الحرمین، فتح الباری: ۴۹۱/۶.
(۳) فتح الباری: ۴۹۱/۶ إرشاد الساری: ۴۰۶/۷.
(۴) فتح الباری: ۴۹۱/۶ عمدة القاری: ۵۴/۱۶ إرشاد الساری: ۴۰۶/۷.
(۵) إکمال المعلم بفوائد مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسیٰ ابن مریم حاکما.....إلخ ۳۶۷/۲ دار المعرفة.
(۶) فتح الباری: ۴۹۱/۶ عمدة القاری: ۵۴/۱۶ إرشاد الساری: ۴۰۶/۷.
(۷) فتح الباری: ۴۹۱/۶ عمدة القاری: ۵۴/۱۶.

قوله: حتى تكون السجدة الواحدة خيرمن الدنيا وما فيها: اول «حتی، دَ یفیض المال» سره متعلق دي او دویم «حتی» دَ پورته ذکرشوو تولو امورودَ پاره غایت دي. اودَدې معنی داده چه دَدغه پورته کارونو دَ پوره کولو نه پس به چونکه په زمکه کښې امن اوامان فضا خوره وي. دَمال اومنال به دومره زیاتوالي وي چه څوك به دَ صدقه اوزکوة مستحق نه ملاویږي. په داسې حال کښې دَالله تعالی قرب حاصلول سوا دَ عبادت به بل هیڅ ذریعه نه وي. په دې وجه دَ خلقو دَپاره دَ الله تعالی په دربارکښې یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتر وي.[1]

اشکال اوجواب: اشکال دادې چه دَ الله تعالی په دربارکښې سجده کول خو په هره زمانه کښې دَ دنیا اومافیها نه بهتر ده ځکه چه دَدې تعلق خالص دَ آخرت سره دې بیا دا ولې اوفرمائیلې شو چه هغه وخت به «دَ عیسیٰ علیه السلام دَ نازلیدلو نه پس» دَ خلقو دَپاره یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتروي؟

دَدې جواب دَ تیر شوی تفصیل نه واضح شوې دې چه هغه وخت به دَ خلقو دَپاره «سوا دَ عبادت نه» دَ مال اومنال صدقه کول او الله تعالی ته دَ نیزدیکت بل څه لار نه وي په دې وجه دَ خلقو دَپاره دَ الله تعالی په دربارکښې یوه یوه سجده دَ دنیا اومافیها نه بهتر اوافضل وي.[2]

قوله: ثم يقول أبوهريرة: واقرءوا إن شئتم.....إلخ: دا تیرشوی سند سره موصول دې اودَدې آیت پیش کولو سره دَحضرت ابوهریره رضي الله عنه دوه مقصدونه دي: ① دَحضرت عیسیٰ علیه السلام په آخری زمانه کښې په نازلیدلو باندې استدلال. ② دَ مذکوره حدیث تصدیق.[3]

علامه ابن جوزی رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوهریره رضي الله عنه دَ حدیث نه پس آیت ځکه پیش کړې چه په حدیث او آیت دواړو کښې مناسبت دې اودَدې مناسبت تعلق دَحدیث دَ ټکړې «حتى تكون السجدة الواحدة خيرمن الدنيا وما فيها» سره دې. مقصد دَدې خبرې طرف ته اشاره کول دی چه هغه وخت به په خلقو کښې تولو نیکی وی ایمان به مضبوط وی او خلق به دَ نیکو اعمالو طرف ته راغب وی. په دې وجه به خلق یو رکعت مونځ له په دنیا اومافیها باندې ترجیح ورکوی دَهغوی په نیز دَ سجده نه رکعت مراد دې.[4]

دَ ائمه اختلاف په تفسیردَ مذکوره ایت کښې: دَائمه تفسیر په دې امر باندې اختلاف دې چه په آیت کښې ذکر شوې لفظ «به» او «موته» دَ ضمائر مرجع څه څیز دې. ابن جریر رحمه الله دَ سعید بن جبیر عن ابن عباس رضي الله عنهما په طریق صحیح سند سره دَ دواړو ضمیرونو مرجع حضرت عیسیٰ علیه السلام گرځولې دې. چنانچه نقل دی. «......سعيد بن جبير عن ابن عباس ﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ قال: قبل موت عيسى ابن مريم» دَدې تفسیر مطابق به دَ آیت مقصد دا بیانول وی چه دَ عیسیٰ علیه السلام دَ نازلیدلو په وخت چه څومره اهل کتاب وی تول به په عیسیٰ علیه السلام باندې دَهغه دَ وفات نه مخکښې ایمان راوړی. هم دا تفسیر دَ ابورجاء رحمه الله په طریق سره دَحضرت حسن رحمه الله نه نقل دې هغوی فرمائي: «.....عن أبي رجاء عن الحسن في قوله: ﴿وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ قال: قبل موت عيسى، والله! إنه الآن لحي، ولكنه إذا نزل آمنوا به أجمعون» یعنی په الله قسم حضرت عیسیٰ علیه السلام دې وخت کښې ژوندې دې او کله چه دَهغه نزول دَ دنیا طرف ته کیږي نو تول په تول «اهل کتاب» به په هغوی باندې ایمان راوړی. دا دَ اهل علم

[1] فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷ إكمال المعلم بفوائد مسلم: ۴۷۱/۱ دارالوفاء.
[2] فتح الباري: ۴۹۱/۶ عمدة القاري: ۵۴/۱۶ إرشادالساري: ۴۰۶/۷.
[3] إرشادالساري: ۴۰۶/۷ منحة الباري: ۵۴۱/۶ مكتبة الرشد.
[4] كشف المشكل: ۳۲۶/۳ رقم الحديث: ۱۷۳۳ – ۲۱۷۶ دار الوطن.

تفسیر دې او هم دا ابن جریر رحمه الله راجح ګرځولې دې. (۱)
دویم تفسیر دادې چه د «موته» ضمیر اهل کتاب طرف ته راجع دې. چنانچه ابن جریر رحمه الله د عکرمه عن ابن عباس په طریق سره روایت کړې دې: «لایموت یهودي حتی یؤمن بعیسی ابن مریم» یعني یو یهودی له تر هغه وخته پورې مرګ نه شی راتلې تر کومې چه په حضرت عیسی علیه السلام باندې ایمان رانوړی بعض روایاتو کښې دی چه د ابن عباس رضي الله عنه نه تپوس او کړې شو که یو یهودی څه ناڅاپی آفت راګیر کړو او هغه فوری تو ګه باندې مړ شونو؟ ابن عباس رضي الله عنه او فرمائیل «یلجلج بها لسانه» بیا به هم هغه له مرګ نه راځی تر کومې چه د هغه ژبه په عیسی علیه السلام باندې د ایمان راوړو کلمه نه وائی.
کوم حضرات چه د «موته» ضمیر مرجع اهل کتاب ګرځوی هغوی دې توجیه ته د حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه د قراءت په بنیاد باندې ترجیح ورکړې ده ځکه چه د هغوی قراءت ضمیر جمع یعنی «موتهم» سره دې او ښکاره خبره ده چه په داسې صورت کښې به مرجع اهل کتاب وی. (۲)
دریم تفسیر د دې آیت دادې چه د «به» ضمیر نبی کریم صلی الله علیه وسلم طرف ته راجع دې او د «موته» ضمیر کتابی طرف ته راجع دې. په دې صورت کښې به معنی داشی چه هیڅ یو کتابی که هغه نصرانی وی او که یهودی هغه وخته پورې ورته مرګ نه شی راتلې تر کومې چه هغه په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې ایمان رانوړی. دا تفسیر د حضرت عکرمه رحمه الله نه نقل دې. هغه فرمائی: «لایموت النصراني والیهودي حتی یؤمن بمحمد صلی الله علیه وسلم، یعني في قوله: ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾»
د مذکوره آیت په تفسیر کښې مختلف اقوال نقل کولو نه پس امام طبری رحمه الله په دې کښې فیصله کولو سره فرمائیلی دی: «وأولی هذه الأقوال بالصواب قول من قال: تأویل ذلك: وإن من أهل الكتاب إلا لیؤمن بعیسی قبل موت عیسی» یعنی په دې اقوالو کښې زیات بهتر اولنې تفسیر دې. (۳)
امام نووی رحمه الله فرمائی چه د دې توجیه مطابق به د آیت مفهوم داسې شی چه د هیڅ یو کتابی روح به د هغه وخته پورې نه شی وېستې تر کومې چه هغه په حضرت عیسی علیه السلام باندې ایمان رانوړی او د دې خبرې اقرار نه کوی چه هغه د الله تعالی بنده او د الله تعالی بندی (د حضرت مریم علیها السلام) ځوئی دې. دا جدا خبره ده چه هغه وخت ایمان راوړل به د هغوی د پاره فائده نه ورکوی ځکه چه د الله تعالی ارشاد دې: ﴿وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ﴾ [النساء: ۱۸] او د داسې خلقو توبه نه ده چه ګناه کوی تر هغې پورې چه کله په هغوی کښې د یو کس مخې ته مرګ راشی او دریږی نو وائی چه زه اوس توبه کوم علامه نووی رحمه الله فرمائی چه دا توجیه اظهر ده. د اظهریت وجه داده چه د اول توجیه مطابق به آیت د هغه اهل کتابو سره مختص شی چه د نزول مسیح علیه السلام په زمانه کښې وی خو ظاهر د آیت ﴿وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ﴾ د عموم متقاضی دې په دې معنی د مرګ نه مخکښې ایمان راوړل هر کتابی ته په هره زمانه کښې شامل دې که هغه د نزول عیسی علیه السلام نه مخکښې زمانه وی او که د هغه نه پس. (۴)

---

(۱) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲ سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر. فتح الباری: ۶/۴۹۲ عمدة القاری: ۱۶/۵۴-۵۵ دار الکتب العلمیة.
(۲) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲ سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر. فتح الباری: ۶/۴۹۲ عمدة القاری: ۱۶/۵۴-۵۵ دار الکتب العلمیة.
(۳) تفسیر الطبری: ۷/۶۶۴ – ۶۷۲ سورة النساء رقم الآیة: ۱۵۹. دارهجر.
(۴) شرح النووی لصحیح الإمام مسلم کتاب الإیمان باب نزول عیسی ابن مریم حاکما....إلخ ۲/۳۶۹-۳۶۸ دار المعرفة.

سوال اوجواب دَ انبیاء کرامو علیهم السلام نه په خاص توګه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام په نزول کښې څه حکمت دې؟ جواب دادې چه نزول مسیح علیه السلام نه مقصد دَ یهودیانو هغه باطل ګمان باندې رد کول دی چه هغوی العیاذ بالله حضرت عیسیٰ علیه السلام قتل کړې دې. نو په نزول عیسیٰ علیه السلام سره به دې ګمان تردید اوشی اودا به هم ښکاره شی چه یهودیانو دَعیسیٰ علیه السلام قتل نه دې کړې بلکه عیسیٰ علیه السلام به هغوی قتل کوی

بعض حضراتو جواب ورکړې دې چه انسان چونکه دَخاورې نه جوړ دې او اصول دادی چه دَ خاورې نه جوړ شوې به هم په خاورو کښې ښخیږی په دې وجه په وخت دَ اجل موعود به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی دې دپاره چه دَتجدید اسلام نه پس هم په زمکه کښې مدفون شی. هم دغه شان بعض حضراتو دا وجه هم بیان کړې ده چه حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نبی کریم اودَهغوی دَامت صفات کتلو سره دَ الله تعالی نه دعا کړې وه چه هغه دې هم الله تعالی په امت محمدیه کښې شامل کړی الله تعالی ئې دعا قبوله کړه اوهغوی ئې تراوسه پورې ژوندی اوساتل تردې چه کله په آخری زمانه کښې دَ فتنو عروج وی په دنیا کښې دجال هرطرف ته فتنې خورې کړې وی. نو هغه وخت به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی او هغه به دغه فتنې ختموی. دجال به قتل کوی او دَ اسلام تجدید به کوی (1)

علامه عینی رحمه الله یو جواب دا هم ذکر کړې دې چونکه دَ عیسیٰ علیه السلام زمانه اودَ نبی کریم ﷺ زمانه په نسبت دَ نورو انبیاء کرامو نیزدې ده په دې وجه (دَ اسلام دَتجدید دپاره) به دَحضرت عیسیٰ علیه السلام نزول کیږی (2)

دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَنزول نه پس دَ اقامت موده امام مسلم رحمه الله دَحضرت ابن عمرو رضی الله عنه نه دَحضرت عیسیٰ علیه السلام دَ نزول نه پس موده دَاقامت اووه کاله روایت کړې ده. (3) نعیم بن حماد رحمه الله کتاب الفتن کښې دَابن عباس رضی الله عنهما نه دَ اقامت موده ۱۹ کاله نقل کړې ده. (4) سنن ابی داؤد او مسند احمد کښې په صحیح سند سره دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه څلویښت کاله نقل ده. (5) مسند احمد کښې دَ حضرت عائشه رضی الله عنها نه روایت دې چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به په زمکه باندې څلویښت کاله اوسیږی. (6)

دې نه علاوه په دې امر کښې هم اختلاف دې چه هغوی په څومره عمر کښې آسمان طرف ته اوچت کړې شوی وو؟ بعض حضراتو دَ ۳۳ کالو قول کړې دې. او بعض نه دَ ۱۲۰ کالو په عمر کښې دَ آسمان طرف ته اوچتیدل نقل دی.

[۳۲۶۵] - حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ نَافِعٍ، مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ الأَنْصَارِيِّ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ، وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ»، تَابَعَهُ عُقَيْلٌ، وَالأَوْزَاعِيُّ ص ۴۸۸] (7)

ترجمه: دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی هغه وخت به ستاسو څه حال وی کله چه دَ مریم خونی (عیسیٰ علیه السلام) تاسو کښې راکوزیږی او (په مانځه کښې) ستاسو امام ستاسو دَ قوم نه وی. دَدې حدیث په روایت کولو کښې عقیل رحمه الله اوزاعی رحمه الله دَ یونس رحمه الله متابعت کړې دې

---

(1) فتح الباری: ۴۹۳/۶ دارالمعرفة منحة الباری للشیخ زکریا الأنصاری: ۵۴۱/۶ مکتبة الرشد.

(2) عمدة القاری: ۵۵/۱۶ دارالکتب العلمیة.

(3) صحیح الإمام مسلم کتب الفتن باب خروج الدجال ومکثه....إلخ رقم الحدیث: ۷۳۸۱.

(4) کتاب الفتن لنعیم بن حماد: ۵۷۹/۲ رقم الحدیث: ۱۶۲۰ مکتبة التوحید.

(5) سنن أبی داؤد کتاب الملاحم باب خروج الدجال رقم الحدیث: ۴۳۲۴ مسند الإمام أحمد: ۱۵۳/۱۵ رقم الحدیث: ۹۲۷۰ مؤسسة الرسالة.

(6) مسند الإمام أحمد: ۴۱/۱۵ رقم الحدیث: ۲۴۴۶۷ مؤسسة الرسالة.

(7) مرتخریجه فی کتاب البیوع باب قتل الخنزیر رقم الحدیث: ۲۲۲۲.

تراجم رجال

ابن بكير: دا مشهور محدث يحيٰی بن عبدالله بن بكير رحمه الله دي.

ليث: دامشهور محدث ليث بن سعد بن عبدالرحمن فهمي رحمه الله دي. [1]

يونس: دې نه يونس بن يزيد ايلي رحمه الله مراد دي. [2]

ابن شهاب: دا مشهور محدث محمد بن مسلم المعروف بابن شهاب زهري رحمه الله دي. [3]

نافع مولىٰ ابي قتادة الانصاري: دا ابومحمد نافع بن عياش اقرع رحمه الله دي. دا د حضرت ابوقتاده رحمه الله آزاد كړې شوې غلام وو. ابن حبان رحمه الله هغه د قبيله غفار د يوښځې مولىٰ (آزاد كړې غلام) ګرځولې دي. [4]

د دوی په صحيح بخاري كښې د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه صرف هم دغه يو حديث دې. [5] د دوی تذكره «كتاب جزاء الصيد، باب لايعين المحرم الحلال في قتل الصيد» لاندې تيره شوې ده.

ابوهريرة: دا صحابی رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دي. [6]

تابعه عقيل والأوزاعي: يعني د ابن شهاب رحمه الله نه د دې حديث په روايت كولو كښې يونس رحمه الله سره عقيل رحمه الله او اوزاعي رحمه الله هم شريك دي. د عقيل رحمه الله متابعت ابن منده رحمه الله كتاب الإيمان كښې د ليث عن عقيل عن ابن شهاب په طريق سره موصولاً روايت كړې دي. د امام اوزاعي رحمه الله متابعت د ابن منده رحمه الله نه علاوه ابن حبان رحمه الله او امام بيهقي رحمه الله هم موصولاً نقل كړې دي. [7]

قوله: أنتم إذا نزل ابن مريم فيكم وإمامكم منكم: اما مسلم رحمه الله د ابن اخي الزهري عن عمه په طريق سره دا روايت په دې الفاظو سره نقل كړې دي: «كيف أنتم إذا نزل ابن مريم فيكم وأمّكم» [8] هم دغه شان امام مسلم رحمه الله د وليد بن مسلم عن ابن ابي ذئب عن ابن شهاب په طريق سره هم دا روايت نقل كړې دي. د دې الفاظ دادي: «كيف أنتم إذا نزل فيكم ابن مريم فأمّكم منكم». [9]

د صحيح مسلم په پورته ذكر شوو دواړو روايتونو كښې «أمّكم» يا «أمّكم منكم» سره دې دا اشكال نه وی چه عيسىٰ عليه السلام به امام وی. ځكه چه د حديث باب نه واضح دی چه د حضرت عيسىٰ عليه السلام نه علاوه به بل څوك امام وی. بل د صحيح مسلم د دويم روايت راوی د ابن ابی ذئب رحمه الله نه هم «أمكم منكم» چه كوم تفسير نقل دې د هغې نه واضح كيږی چه حضرت عيسىٰ عليه السلام به امام نه وی. تفصيل دادې چه كله وليد بن مسلم رحمه الله د ابن ابی ذئب رحمه الله نه دا حديث واوريدو نو د ابن ابی ذئب نه ئې تپوس اوكړو امام اوزاعي رحمه الله خو دا حديث مونږ ته د ابن شهاب زهري نه «إمامكم منكم» الفاظو سره بيان كړې دي؟ ابن ابی ذئب رحمه الله اوفرمائيل چه پوهيږئې هم چه د دې مطلب

---

[1] كشف الباري: ٣٢٤/١-٣٢٣.

[2] كشف الباري: ٢٨٢/٣، ٤٦٣/١.

[3] كشف الباري: ٣٢٦/١.

[4] فتح الباري: ٤٩٣/٢ عمدة القاري: ٥٥/١٦.

[5] فتح الباري: ٤٩٣/٢ عمدة القاري: ٥٥/١٦.

[6] كشف الباري: ٦٥٩/١.

[7] فتح الباري: ٤٩٣/٦ عمدة القاري: ٥٧/١٦ دار الكتب العلمية.

[8] صحيح مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...إلخ رقم الحديث: ٣٩٣.

[9] صحيح مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسىٰ ابن مريم حاكما...إلخ رقم الحديث: ٣٩٣.

څه دي؟ ولید اووئیل چه هم تاسو ته راته اوښایئی. ابن ابی ذئب رحمه الله اوفرمائیل دَدې معنی ده: «أمكم بكتاب ربكم تبارك وتعالی وسنة نبيكم» حضرت عیسٰی علیه السلام به کتاب الله اوسنت رسول الله په ذریعه ستاسو رهنمائی کوی.
قاضي عیاض رحمه الله فرمائی: «هذا كلام حسن، لأن عيسى ليس يأتي لأهل الأرض رسولا ولا نبيا مبعوثا، ولا بشريعة جديدة، لأن محمدا صلى الله عليه وسلم خاتم النبيين وشريعته ناسخة لجميع الشرائع، راسخة إلى يوم القيامة، وإنما يحكم عيسى بها».[1]
چه دا احادیث دَمسلم شریف پورته ذکر شوې توجیه بهترین توجیه ده ځکه چه عیسٰی علیه السلام خو به نه په زمکه باندې رسول جوړیدو سره راځی نه نبی مبعوث او نه یو نوی شریعت سره، ځکه چه نبی کریم ﷺ آخری نبی دې. دَهغوی شریعت دَټولو شریعتونو دَپاره ناسخ دې اوپخپله به دا شریعت دَ قیامت پورې باقی وی. البته دا ضرور دی چه حضرت عیسٰی علیه السلام به هم په دې شریعت محمدیه علی صاحبها الف الف صلاة وتحیة باندې فیصلې کوی.
دَ «إمامكم منكم» تفسیر هم دَصحیح مسلم په وړاندې روایت کښې موجود دې کوم چه دَحضرت جابر رضی الله عنه نه نقل دې. په دې حدیث کښې دَحضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې: «فينزل عيسى، فيقول أميرهم: تعال فصل لنا، فيقول: لا، إن بعضكم على بعض أمراء، تكرمة من الله لهذه الأمة».[2] کوم وخت چه دَحضرت عیسٰی علیه السلام نزول کیږی نو دَهغه وخت امیر به حضرت عیسٰی علیه السلام ته دَمونځ ورکولو درخواست کوی. حضرت عیسٰی علیه السلام به انکار کوی اودَدې امت فضیلت خودلوسره به فرمائی په تاسو کښې بعض په بعض باندې امیران دی.
نور دَدې لاندې احادیث نه هم دې خبرې ته تقویت ملاویږی چه حضرت عیسٰی علیه السلام به امام نه وی. چنانچه په مسند احمد کښې دَحضرت جابر رضی الله عنه نه روایت دې: «...... فإذا هم بعيسى ابن مريم صلى الله عليه وسلم فتقام الصلاة فيقال له: تقدم يا روح الله! فيقول: ليتقدم إمامكم، فليصل بكم......» یعنی دَ حضرت عیسٰی علیه السلام دَنزول نه پس به هغه ته درخواست کولې شی چه مونځ ورکړئی. هغوی به اوفرمائی چه خپل امام مخکښې کړئی هم هغه به تاسو ته مونځ درکوی.[3]
هم دغه شان امام ابن ماجه رحمه الله دَ ابوامامه باهلی رضی الله عنه نه روایت کړې دې: «...... وجلهم ببيت المقدس، وإمامهم رجل صالح، فبينما إمامهم قد تقدم يصلي بهم الصبح إذ نزل عيسى ابن مريم الصبح، فرجع الإمام ينكص، يمشي القهقرى ليتقدم عيسى يصلي بالناس، فيضع عيسى يده بين كتفيه، ثم يقول له: تقدم فصل، فإنها لك أقيمت......» دا چه ټول مسلمانان به په بیت المقدس کښې راجمع وی او په هغوی کښې یو نیک صالح سړې (امام مهدی علیه السلام) دَهغوی دَ امامت کولو دَپاره وړاندې ولاړ وی چه عین هم هغه وخت به دَ حضرت عیسٰی علیه السلام نزول اوشی امام به دَ خپل ځائی نه راشاته شی مګر عیسٰی علیه السلام به نی دَ اوږو په مینځ کښې لاس کیږدی هغه ته به دَ وړاندې کیدو او امامت کولو حکم ورکوی او پخپله به دَهغه په اقتداء کښې مونځ کوی.[4]
ابوالحسن آبدی رحمه الله مناقب شافعی کښې فرمائی چه په اخبار متواتره سره دا خبره ثابته ده چه امام مهدی علیه السلام به دَدې امت یو کس وی او حضرت عیسٰی علیه السلام به دَهغه په اقتداء کښې مونځ کوی.[5] دَدې خبرې دَ ذکر کولو

[1] إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسى ابن مريم حاكما..... إلخ: ۴۷۳/۱ دار الوفاء للطباعة والنشر.
[2] إكمال المعلم بفوائد مسلم كتاب الإيمان باب نزول عيسى ابن مريم حاكما..... إلخ: ۴۷۴/۱ دار الوفاء للطباعة والنشر.
[3] مسند الإمام أحمد: ۲۱۰/۲۳ – ۲۱۲ مؤسسة الرسالة.
[4] سنن ابن ماجه كتاب الفتن باب فتنة الدجال وخروج عيسى...... إلخ رقم الحديث: ۴۰۷۷.
[5] فتح الباري: ۴۹۳/۶-۴۹۴ دار المعرفة.

مقصد دَ سنن ابن ماجه دَ هغه روایت تردید کول دی «لامهدي إلا عيسى» چه هم عیسیٰ علیه السلام مهدی دې. یعنی مهدی څوك جدا سړې نه دې بلکه هم حضرت عیسیٰ علیه السلام پخپله مهدی دې.(۱)
دَ سنن ابن ماجه دا روایت علامه ذهبی رحمه الله ضعیف ګرځولې دې. دَ سنن ابن ماجه شارح صفاء الضوی احمد العدوی رحمه الله فرمائی که چرې دا حدیث صحیح هم اومنلې شی نو بیا هم دا الفاظ دَ حدیث صحیح معارض نه شی جوړیدې چه دَ امام مهدی علیه السلام یو خان له شخصیت کیدل ثابتوی.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه که چرې عیسیٰ علیه السلام امام تصور کړې شی نو «إمامكم منكم» یا «أمكم» معنی به شی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به دَ (هغه وخت دَ مسلمانانو) په جماعت کښې شاملیدو سره دَ امت محمدیه فرد شمیرلې کیږی. چنانچه علامه طیبی رحمه الله فرمائی «المعنی: يؤمكم عيسى حال كونه في دينكم» یعنی حضرت عیسیٰ علیه السلام دَ امت محمدیه تابع کیدو سره به ستاسو امام وی مګر صحیح هم دادی چه حضرت عیسیٰ علیه السلام به ماموم وی.(۳)
علامه ابن الجوزی رحمه الله فرمائی که چرې عیسیٰ علیه السلام دَ امامت دَپاره وړاندې شوې وې نو یقینا دَ اشکال کونکی په زړه کښې به دا اشکال پیداکیدو چه هغه دَ نائب کیدو په حیثیت سره وړاندې شوې دې یا په نوی شریعت سره؟ په دې وجه حضرت عیسیٰ علیه السلام هلو وړاندې نه شو دې دَپاره چه دَ حضورپاك په ارشاد «لانبي بعدي» باندې یو معمولی شان داغ هم اونه لګی.(۴)
بل دَ حضرت عیسیٰ علیه السلام باوجود دَ آخری زمانې او قرب قیامت کښې نازلیدل دَ امت محمدیه دَ یو نیك صالح سړی اقتداء کول په دې خبره باندې واضحه دلالت کوی چه زمکه هیڅ کله هم دَ الله تعالی دَ احکام نافذ کونکو نه خالی نه پاتې ده اونه به پاتې شی. سره دَ دې چه هغه په مقدار کښې کم وی.(۵)
دَ احادیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ احادیث باب ترجمة الباب سره مناسبت بالکل واضح دې او هغه داسې چه احادیث او ترجمه دواړو کښې نزول عیسیٰ علیه السلام بیان کړې شوی دی.(۶)

۵۱- باب: مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

دَ ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَ دې باب لاندې امام بخاری رحمه الله دَ بنو اسرائیلو عجیبه واقعات بیانول غواړی.(۷)
شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد زکریا رحمه الله فرمائی دَ مؤرخینو دستور دې چه دَ یو سړی دَ تاریخ لیکلو نه وړاندې دَ هغه خانی ماحول لیکی. نو چونکه اصل مقصود دَ حضرت محمد صلی الله علیه وسلم حالات بیانول دی په دې وجه امام بخاری رحمه الله دَ حضورپاك حالات لیکلو نه اول دَ حضورپاك دَ ولادت نه وړاندې ماحول بیانول غواړی. هغه وخت خو یا جاهلیت وو اویا یهودیت او نصرانیت. حضرت شیخ صاحب فرمائی چه دَ جاهلیت دَ دور خلق هلو قابل ذکر نه دی. په دې وجه امام بخاری رحمه الله هغه پریخودو سره دَ یهودو او نصاری څه واقعات ذکر کوی.(۸)

---

(۱) فتح الباري: ۴۹۴/۶دارالمعرفة، سنن أبن ماجه كتاب الفتن باب الصبر على البلاء رقم الحديث:۴۰۳۹.
(۲) إهداء الديباجة كتاب الفتن باب شدة الزمان:۳۹۹/۵-۳۹۸دارالیقین.
(۳) فتح الباري: ۴۹۴/۶دارالمعرفة.
(۴) كشف المشكل من حديث الصحيحين: ۸۸/۳رقم الحديث: ۱۳۷۳، ۱۶۶۵دارالوطن.
(۵) فتح الباري:۴۹۴/۶دارالكتب العلمية.
(۶) عمدة القاري: ۵۵/۱۶-۵۴دارالكتب العلمية.
(۷) فتح الباري:۶۱۴/۸.
(۸) تقرير بخاري: ۴۱۶/۵.

[۳۲۶۶]- حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ بْنُ عَمْرٍو، لِحُذَيْفَةَ: أَلَا تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ [ص:۴۹] مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «إِنَّ مَعَ الدَّجَّالِ إِذَا خَرَجَ مَاءً وَنَارًا، فَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهَا النَّارُ فَمَاءٌ بَارِدٌ، وَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ مَاءٌ بَارِدٌ فَنَارٌ تُحْرِقُ، فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ فَلْيَقَعْ فِي الَّذِي يَرَى أَنَّهَا نَارٌ، فَإِنَّهُ عَذْبٌ بَارِدٌ» ص ۴۹۴] [۶۷۱۱، وانظر ۳۲۹۲] [1]

ترجمه: عقبه بن عمرو انصاری حذیفه بن یمان رضي الله عنه ته اووئیل آیا ته به مونږ ته د رسول الله نه اوریدلې شوې څه حدیث بیان نه کړې؟ حذیفه بن یمان رضي الله عنه اووئیل ما رسول الله ﷺ داسې فرمانیلو سره اوریدلې کله چه دجال راوځي نو هغه سره به اوبه او اور دواړه وي. خو چه کوم څیز خلق داګنړي چه اور دې هغه به په حقیقت کښې یخې اوبه وي او کوم څیز چه یخې اوبه ګنړي هغه به په حقیقت کښې سوزونکې اور وي. په تاسو کښې چه څوک هم په دغه زمانه کښې موجود وي نو چه څوک کوم څیز اور اوګنړي هم په هغې کښې دې پریوځي ځکه چه هغه به په حقیت کښې یخې خوږې اوبه وي.

تراجم رجال

موسى بن اسماعیل: دا ابوسلمه موسى بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب من أجاب الفتیا بإشارة الید والرأس» لاندې تیره شوې ده.[2]

ابوعوانة: دا ابوعوانه الوضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دې.[3]

عبدالله بن نمیر: دا عبدالله بن نمیر القبطی رحمه الله دې.[4]

ربعي بن حراش: د دوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

عقبه بن عمرو رضي الله عنه: د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة» لاندې تیره شوې ده.[6]

حذیفة: دا حذیفه بن یمان رضي الله عنه دې. «کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې د دوی حالات تیر شوي دي.[7]

تشریح: دا روایت کتاب الفتن کښې باب ذکر الدجال لاندې راغې. حذیفه رضي الله عنه وائي چه ما رسول الله ﷺ داسې فرمانیلو سره واوریدو چه تاسو نه وړاندې امتونو کښې یو سړې وو هغه له د مرګ فرښته راغله چه د هغه روح

---

[1]) وأخرجه الإمام البخاري الرواية الأولى أيضاً في كتاب الفتن باب ذكر الدجال رقم: ۷۱۳۰ والرواية الثانية قد مرت تخريجها في كتاب البيوع باب من أنظر موسرا، والرواية الثالثة أخرجها في نفس الكتاب . بعد باب حديث الغار، تحت باب بلاترجمة، رقم الحديث: ۳۴۷۹ وفي كتاب الرقاق، باب الخوف من الله عزوجل، رقم الحديث: ۶۴۸۰ والإمام مسلم أخرج هذه الرواية (الثالثة) في كتاب المساقاة، باب فصل إنظار المعسر إلخ، رقم الحديث: ۳۹۹۳، ۳۹۹۵. جامع الأصول في أحاديث الرسول: ۴۳۷/۱ رقم الحديث: ۲۴۸.

[2]) كشف الباري: ۴۱۳/۳.

[3]) كشف الباري: ۴۳۴/۱.

[4]) اوګورئ: كتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة: ۶۷۸.

[5]) كشف الباري: ۱۷۷/۴.

[6]) كشف الباري: ۸۴۸/۲.

[7]) كشف الباري: ۹۲/۳.

قبض کړي. دَهغه نه تپوس اوکړې شو. دا تپوس کونکي فرښتې وې. دکتاب البیوع په روایت کښې دَدې تصریح ده. تاخه نیك کار کړي دي؟ هغه ونیل زه هیڅ نه پیژنم. البته (په دنیا کښې) مې خلقو سره لین دین کولو اودهغوی نه به مې تقاضا کوله. چنانچه مالدار ته به مې مهلت ورکولو او غریب ته به مې معافي (یعنی قرض معاف کولو) نوالله تعالی هغه په جنت کښې داخل کړو. دا روایت کتاب البیوع کښې «باب من أنظر موسرا» لاندې اوګورئ.

حضرت ابوذر رضی الله عنه وائي چه ما رسول الله ﷺ داسې فرمانیلو سره واوریدو د یو سړي د مرګ وخت نیزدې راغلو کله چه هغه دَ خپل ژوند نه ناامید شو نو دَ کور خلقو ته ئې دا وصیت اوکړو چه زه مړ شم نو ډیر لرګي راجمع کړئ او په هغې اور اولګوئ. کله چه اور زما غوښه اوخوري او هډوکو ته اورسي هډوکي مې ایره شي نو هغه هډوکي واخلئ میده کړئ. بیا دَهغه ورځ انتظار کوئ چه کله تیزه هوا والوزي نو په هغه ورځ ایره په دریاب کښې اوشیندئ. اهل خانه هم دغه شان اوکړه (نو الله تعالی دَهغه خواره شوي اندامونه) راجمع کړل تپوس ئې ترې اوکړو تا داسې ولې اوکړه؟ هغه ونیل «من خشیتك» ستا دَ ویرې. نوالله تعالی دَهغه مغفرت اوکړو.

قوله: قال عقبة بن عمرو: أنا سمعته یقول ذاك وكان نباشا: کله چه حذیفه بن یمان رضی الله عنه آخرې واقعه واوروله نو عقبه بن عمرو رضی الله عنه اوفرمانیل دا واقعه ما هم دَ رسول الله ﷺ نه اوریدلې ده. دا سړې کفن چور وو. دَ ظاهر حدیث نه هم دا معلومیږي چه «وكان نباشا» اضافه دَ عقبه بن عمرو رضی الله عنه دَ طرف نه ده لیکن ابن حبان رحمه الله دا روایت ربعی عن حذیفه په طریق سره نقل کړي دې په دې کښې دي: «توفی رجل وكان نباشا، فقال لولده: أحرقوني»[1] نو دا روایت په دې باندې دلیل دې چه «وكان نباشا» الفاظ حذیفه رضی الله عنه اوعقبه رضی الله عنه دواړو په حدیث کښې نقل دي. [2]

بیا دا چه «وأنا سمعته یقول كذا» کوم چه عقبه بن عمرو رضی الله عنه وئیلي دي نو دې سره دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه بیان کړې شوې درېواړه واقعات مراد دي یا دَ آخرې واقعه طرف ته اشاره ده؟ دَ کلام دَ ظاهر نه معلومیږي چه دآخرې حدیث طرف ته اشاره ده مګر امام بخاري رحمه الله په کتاب الفتن کښې شعبه بن عبد الملك بن عمیر بن ربعی په طریق سره حدیث مداینه (دَ هغه سړي قصه چه دَخلقو سره په لین دین کښې آسانتیا اونرمي معامله کوله) نقل کړې دہ او په دې کښې «قال أبو مسعود وأنا سمعته» الفاظو تصریح ده. دغه شان دَ کتاب آخرې باب «باب بلا ترجمة، رقم الحدیث: ٣٤٧٩» کښې هم امام بخاري رحمه الله دَحضرت عقبه بن عمرو عن حذیفه رضی الله عنه روایت نقل کړې دې اوهلته «قال عقبة: وأنا سمعته یقول» صراحت دې دې نه معلومیږي چه ابومسعود عقبه بن عمرو رضی الله عنه دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه درېواړه احادیث دَ رسول الله ﷺ نه روایت کړي دي. [3]

ترجمة الباب سره دَاحادیثو مناسبت: امام بخاري رحمه الله دَ حذیفه بن یمان رضی الله عنه درې احادیث هم په یو سند سره بیان کړي دي. اول روایت دباب سره متعلق نه دې اودویم اودریم روایت باب سره متعلق دې او مقصد هم دغه دوه واقعات بیانول دي. [4]

[٣٢٦٧] - حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ، أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَائِشَةَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ، قَالَا: لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، طَفِقَ يَطْرَحُ خَمِيصَةً عَلَى وَجْهِهِ، فَإِذَا اغْتَمَّ كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ،

---

[1] صحيح ابن حبان باب الخوف والتقوى ذكر البيان بأن هذا الرجل ينبش القبور في الدنيا: ٤٢١/٢ رقم الحديث: ٦٥١ مؤسسة الرسالة: ١٤٠٨ هجري.

[2] فتح الباري: ٦١٥/٨ وعمدة القاري: ٥٩/١٦ وإرشاد الساري: ٤٠٩/٧.

[3] فتح الباري: ٦١٥/٨ وعمدة القاري: ٥٩/١٦.

[4] فتح الباري: ٦١٤/٨ وعمدة القاري: ٥٨/١٦.

فَقَالَ: وَهُوَكَذٰلِكَ: «لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَىٰ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ» يُحَذِّرُ مَا صَنَعُوا. ص ۴۹۷][ر: ۴۲۵][۱]

تراجم رجال

بشر بن محمد: دا بشر بن محمد سختياني مروزي رحمه الله دي.[۲]

عبدالله: دا عبدالله بن مبارك رحمه الله دي.[۳]

معمر: دا معمر بن راشد رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب كتابة العلم» لاندې تيره شوې ده.[۴]

عبيدالله بن عبدالله: دا عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» لاندې تيره شوې ده.[۵]

قوله: أن عائشة وابن عباس قالا: لما نزل برسول الله صلى الله عليه وسلم....إلخ عبيدالله بن عبدالله رحمه الله دَحضرت عائشه او ابن عباس رضي الله عنهما دواړو نه روايت نقل كړې دې چه دَ رسول الله ﷺ دَ وفات وخت رانيزدې شو نو حضورپاك خادر په مخ مبارك باندې اچول شروع كړه. كله چه دَ خادر (دَ وجې نه) ګرمي اوشوه نو حضورپاك به دا دَ مخ مبارك نه اخواكولو او هم په دې كيفيت كښې به ئې فرمانيل په يهودو او نصارى دې دَ الله تعالى لعنت وي هغوى دَ خپلو انبياء كرامو قبرونه دَ سجدې ځايونه جوړكړل.

قوله: ويحذر ما صنعوا: دَ راوى حديث مقصد دَدې جملې نه دادې چه دَ مرګ سره نيزدې وخت كښې دَ يهودو او نصارى دَدې عمل ذكر فرمائلو وجه دا وه چه حضورپاك خپل امت دَ داسې كفريه او شركيه اعمالو نه ويرول او دَځان ساتلو تلقين ئې ورته كولو.[۶] دا روايت كتاب الصلاة كښې اوګورئې.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: امام بخاري رحمه الله دا حديث نقل كولو سره دَ يهودو او نصارى مذمت كول غواړي چه هغوى دَخپلو انبياء كرامو قبرونه دَ عبادت ځايونه جوړكړي. لهٰذا ترجمة الباب سره «لعنة الله على اليهود والنصارى» سره مطابقت لري.[۷]

[۳۲۶۸]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ، قَالَ: قَاعَدْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ خَمْسَ سِنِينَ، فَسَمِعْتُهُ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الأَنْبِيَاءُ، كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ، وَإِنَّهُ لاَ نَبِيَّ بَعْدِي، وَسَيَكُونُ خُلَفَاءُ فَيَكْثُرُونَ» قَالُوا: فَمَا تَأْمُرُنَا؟ قَالَ: «فُوا بِبَيْعَةِ الأَوَّلِ فَالأَوَّلِ، أَعْطُوهُمْ حَقَّهُمْ، فَإِنَّ اللّٰهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُمْ» ص ۴۹۹]()

---

[۱] مرتخريجه في كتاب الصلاة باب الصلاة في البيع، رقم: ۴۳۵.

[۲] كشف الباري: ۴۶۵/۱.

[۳] كشف الباري: ۴۶۲/۱.

[۴] كشف الباري: ۳۲۱/۴.

[۵] كشف الباري: ۴۶۶/۱، ۳۷۹/۳.

[۶] إرشادالساري: ۴۰۹/۷.

[۷] إرشادالساري: ۴۰۹/۷ وفتح الباري: ۶/۶۱۵ وعمدة القاري: ۵۹/۱۶.

تراجم رجال

محمدبن بشار: دا محمدبن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دی. دَبندار په لقب سره مشهور دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم بالموعظة والعلم کیلا ینفروا» لاندې تیره شوې ده.[۲]

ابن جعفر: دا ابوعبدالله محمدبن جعفرهذلي رحمه الله دی. دَغندر په لقب سره مشهوردی. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[۳]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العسکی الواسطی رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[۴]

فرات: دا ابومحمد فرات بن ابی عبدالرحمن قزازتیمی رحمه الله دی. دوی دَ حسن بصری، سعید بن جبیر، سلمان اشجعی، عامر بن واثله، عبدالرحمن بن اسود نخعی غوندې اعلام الحدیث نه دَحدیث روایت کړې دی. اودَدوی نه اسرائیل بن یونس، حجاج بن ارطاة، پخپله دَهغوی خوئی حسن بن فرات القزاز او نمسی زیاد بن حسن بن فرات القزاز، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه او شعبه بن حجاج غوندې نوموړو محدثینو حضراتو احادیث اخستی دی.[۵]

ټولو ائمه وتعدیل دَدوی توثیق کړې دی.[۶]

ابوحازم: دا ابوحازم سلمان اشجعی کوفی رحمه الله دی. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب: هل یجعل للنساء یوم علی حدة فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[۷]

قوله: قال: قاعدتُ أباهريرة خمس سنين: راوی حدیث ابوحازم اشجعی رحمه الله وائی چه ما پنځه کاله ابوهریره رضی الله عنه سره کیناستو کښې دَهغوی صحبت اختیار کړې. ابوحازم رحمه الله دَ روایت بیانولو نه اول دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه سره دَ خپل اوږد صحبت اودَهغوی دَ مجلس دَملازمت تذکره کړې ده. ښکاره خبره ده چه دَ حدیث بیانولو نه اول دَدې جملې دَ تصریح هم یوغرض کیدې شی چه هغه دَ ابوهریره رضی الله عنه سره نیزدې ناست دې اودَهغه دَ حدیث په مجالس کښې پنځو کالو پورې مواظبت سره شریك شوې. دلته لفظ قاعدت دَمفاعله نه استعمال کړې دې دې سره دَ تحدث تعلق اظهار مقصود دې.[۸]

قوله: فسمعته يحدث عن النبي صلى الله عليه وسلم..... ابوحازم رحمه الله وائی چه ما ابوهریره رضی الله عنه دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه دا حدیث بیانولو سره اوریدلې دې چه په بنو اسرائیل باندې به انبیاء حکومت کولو. کله چه به یو نبی

---

[۱] أخرجه مسلم في الإمارة، باب وجوب الوفاء ببيعة الخلفاء الأول فالأول، رقم:۱۸۴۲.

[۲] کشف الباری: ۲۲۱/۳.

[۳] کشف الباری: ۲۵۰/۲.

[۴] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[۵] دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَپاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ۱۵۰/۲۳ رقم: ۴۷۱۱ مؤسسة الرسالة.

[۶] اوګورئ: ثقات ابن حبان: ۳۲۱/۷ دارالفكر، تاريخ البخاري الكبير، الترجمة: ۵۷۸ والجرح والتعديل: الترجمة: ۴۵۱ الأنساب للسمعاني: ۲۷۱/۱۰ دارالجنان، وتهذيب التهذيب: ۲۳۳/۸ دارالفكر وميزان الاعتدال: ۳۴۳/۳ الترجمة: ۶۶۹۳ دارالمعرفة للطباعة والنشر، وخلاصة الخزرجي الترجمة: ۵۶۹۳.

[۷] کشف الباری: ۱۰۱/۳.

[۸] عمدة القاري: ۵۹/۱۶.

وفات شو نو بل به دهغه په ځائی باندې جوړیدو مگر زما نه پس به بل نبی نه راځی بلکه خلفاء به وی اوهغوی به په کثرت سره راځی.
صحابه کرامو تپوس اوکړو چه تاسو مونږ ته څه حکم راکوئې؟ یعنی د نبوت سلسله خو په تاسو باندې ختمه شوه کله چه تاسو پاتې نه شئې نو د مسلمانانو د تنظیم دپاره تاسو مونږ ته کومه لار ښایئې؟ رسول الله ﷺ جواب ورکړو د خلیفه اول بیعت پوره اوکړئې بیا د هغه نه پس چه څوک خلیفه شو د هغه حق هغه ته اداکړئې، یعنی د هغه اطاعت اوکړئې او زکوة او خراج ورکړئې. بیشکه الله تعالی به د هغوی نه د رعیت متعلق سوال کوی.

قوله: تسوسهم الأنبياء: ساس یسوس سیاسة په معنی کښې دې. حکومت کول د سلطنت امورو تدبیر او تنظیم کول، د عوامو د معاملاتو اصلاح اوتنظیم کول.
بنی اسرائیلو کښې په کثرت سره انبیاء کرام مبعوث شوی. د دې وجه دا ده چه کله به د یو نبی د وفات نه پس د هغوی اصلاحی مهمات اثرات د یوې مودې نه پس ختم شو او په بنی اسرائیل کښې به اخلاقی او معاشرتی بیمارئی خورې شوې او د هغوی پیشوایانو به د خپلې مرضئی مطابق د تورات په احکامو کښې تحریف کولو سره نوی مضامین شامل کول نو دویم نبی به د هغه قائمقام جوړولو سره د هغوی طرف ته لیګلې شو دې دپاره چه هغه د هغوی د اصلاح سره د تورات مضامین په خپل اصل حالت کښې مرتب کړی. دغه شان چه په هغوی کښې به کله هم فساد او ورانې پیدا کیدو د اصلاح دپاره به د هغوی طرف ته نبی مبعوث کیدو.[1]

قوله: فما تأمرنا: فاء د جزاء دپاره ده او پوره جمله د شرط محذوف جواب دې. تقدیری عبارت دا دې. «إذا كثر بعدك الخلفاء فوقع التشاجر والتنازع بينهم فما ذا تأمرنا نفعل»[2] بعض صحابه کرامو عرض اوکړو چه کله تاسو نه پس په کثرت سره خلفاء راځی نو د هغوی په مینځ کښې به اختلاف او جګړه پیدا کیږی، لهذا په داسې صورت کښې به تاسو مونږ ته څه حکم کوئې په کوم چه مونږ عمل اوکړو؟

قوله: فوابيعة الأول فالأول: فُوا د فاء ضمه سره صیغه د وفاء نه امر دې. علامه طیبی رحمه الله فرمائیلی چه «فالاول» کښې فاء چه د تعقیب دپاره ده په تجدد او استمرار باندې دلالت کوی او مطلب دا دې چه دا د بیعت پوره کولو حکم د یوې زمانې سره خاص نه دې بلکه کله هم چه څوک سرې د تلونکی خلیفه د ټولو نه اول قائمقام او جانشین جوړ شی نو د هغه بیعت پوره کول په رعیت باندې واجب دی.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عینی رحمه الله د مذکوره جملې دا مطلب بیان کړې دې چه کله د یو خلیفه بیعت عوامو اوکړو او دوباره بل چا بیعت علی الخلافت واخستو نو د خلیفه اول بیعت به معتبر وی او د هغې پوره کول به واجب وی او د دویم خلیفه بیعت به باطل وی.[4]
علامه قرطبی رحمه الله اوفرمائیل چه حدیث باب کښې د خلیفه اول د بیعت حکم خو بیان شوې دې مگر د دویم خلیفه د بیعت څه حکم دې؟ د دې نه حدیث باب ساکت دې. خو د صحیح مسلم په حدیث د عرفجه کښې د دویم خلیفه د حکم تصریح ده. «فاضربوا عنق الآخر»[5] یعنی د دویم خلیفه سر د تن نه جدا کړئې. په یو بل روایت کښې

---

[1] المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول: ٤٧/٤ مؤسسة الرسالة.
[2] إرشادالساري: ٤١٠/٧.
[3] إرشادالساري: ٤١٠/٧.
[4] فتح الباري: ٦١٦/٦ وعمدة القاري: ٦٠/١٦.
[5] صحيح مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب وجوب الوفاء ببيعة الخليفة، رقم الحديث: ٤٧٧٦ المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم كتاب الإمارة والبيعة باب الأمر بالوفاء ببيعة الأول رقم الحديث: ١٤٢٢، ٤٩/٤ مؤسسة الرسالة.

دَ دویم مدعی دَخلافت دَ قتل کولو علت هم بیان کړې شوې دې. په هغې کښې دی: «یرید أن یشق عصاکم أو یفرق جماعتکم فاقتلوه»[1] مطلب دادې چه دَ خلافت دویم مدعی ستاسو په جماعت کښې بې اتفاقي او ګړبړ پیدا کول غواړي په دې وجه هغه قتل کړئ. لکه چه دَدې حکم مصلحت دادې چه دَ اولې ورځ نه دَ دعوو انتشار او فساد خاتمه اوشي او دَ امت مسلمه نظام جمعیت او توحد کښې قیام راشي. دَ نظام جمعیت او دَ امن دَ بقاء په خاطر اودَزرګونو مسلمانانو دَ وینو توئیدو په مقابله کښې ډیره بهتر خبره هم دغه ده چه هم دَ دغه یو انسان خاتمه اوکړې شي.

دَ اعطوهم حقهم مطلب: علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه دا جمله «فوابیعة الأول» نه بدل دې او مطلب دادې چه اطاعت دَ خلیفه حق دې دَدې اداکول په تاسو باندې فرض دې او هم دغه دَ عهد پوره کول دی. دَدین دَ سرلوړئ او شر فساد ختمولو دَپاره دې نه علاوه به څه لار نشته دې چه دَخلیفه اطاعت اوکړې شي. سره دَدې چه هغه دَ عوامو دَحقوق په اداکولو کښې کوتاهي کوي. هغه له آخر دَالله تعالی په عدالت کښې حاضریدل دی او دَ رعایا دَحقوق حساب ورکول دی. چرته چه به رعایا دَ خپل محروم حقوق پوره پوره بدله اخلي.[2]

دَ حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دَ بنواسرائیل ذکر دې ترجمة الباب سره دَدې مناسبت بنکاره دې.

[٣٢٦٩]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ مَنْ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ سَلَكُوا جُحْرَ ضَبٍّ لَسَلَكْتُمُوهُ»، قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ: اليَهُودَ، وَالنَّصَارَى قَالَ: «فَمَنْ» ص ٧٠٢] [٦٨٨٩][3]

تراجم رجال

سعید بن ابي مریم: دا سعید بن محمد بن حکم بن ابی مریم مصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من سمع شیئا فراجع حتی یعرفه» لاندې تیره شوې ده.[4]

ابوغسان: دا محمد بن مطرف بن داؤد تیمی مدنی رحمه الله دې.[5]

زید بن اسلم: دا دَحضرت عمر رضی الله عنه مولی زید بن اسلم قرشي مدنی رحمه الله دې.[6]

عطاء بن یسار: دا عطاء بن یسار هلالي مدني رحمه الله دې. دَ دوارو حضراتو تذکره «کتاب الإیمان باب کفران العشیر وکفر دون کفر» لاندې تیره شوې ده.[7]

ابي سعید رضی الله عنه: دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب من الدین الفرار من الفتن» لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1]) صحیح مسلم کتاب الإمارة والبیعة، باب حکم من فرّق أمر المسلمین إلخ، رقم الحدیث:٤٧٩٨.

[2]) إرشادالساري: ٤٠١/٧.

[3]) أخرجه البخاري في کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب قول النبي صلی الله علیه وسلم: (لتتبعنّ سنن من کان قبلکم) ومسلم في العلم باب اتباع سنن الیهود والنصاری، رقم: ٢٦٦٩.

[4]) کشف الباري: ١٠٦/٤.

[5]) اوګورئ: کتاب الأذان باب فضل من غدا إلی المسجد ومن راح، رقم: ٦٦٢.

[6]) کشف الباري: ٢٠٣-٢٠٤/٢.

[7]) کشف الباري: ٢٠٤/٢.

قوله: لَتَتَّبِعُنَّ سنن من كان قبلكم دَ حضرت ابوسعيد خدرى رضی اللہ عنہ روايت دې رسول الله ﷺ فرمائيلى دى تاسو د ليشت په بدله ليشت او د لاس په بدله لاس دَ خپل خان نه دَ وړاندينو په طريقو باندې تګ كونى تردې چه كه هغوى چرې دَ سمسارې په سوره كښې هم داخل شى نو تاسو به هم په هغې كښې داخليږئ

اشاره دَ پټو سترګو دَ تقليد وطرف ته ده چه مسلمان سواد كفر دَ ټولو ناروا كارونو، ګناهونو او اختلافى امورو كښې به دَ يهودو او نصارى په پټول سترګو تقليد كوى. ابوسعيد خدرى رضی اللہ عنہ وائى چه مونږ عرض اوكړو «اليهود والنصارى» آيا دَ تيرو شوو خلقونه يهود او نصارى مراد دى؟ نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل «فمن» بيا څوك؟......

ضب، سمساره ته وائى. دا دَ اوچې ځناور دې او په زمكه كښې سوړه ويستو سره اوسيږى. دَدې شمير په چالاكو ځناورو كښې كيږى او په دې وجه دې ته «قاضى البهائم» هم وئيلې شى. ابن خالويه ليكى چه دَ سمسارې ژوند اووه سوه كاله يا دَدې نه هم زيات وى اودا اوبه بالكل نه څكى. يو قول دا هم دې چه سمساره په څلويښتو ورځو كښې يو څاڅكې متيازې كوى اودَدې غاښونه نه پريوځى. ابن ابى الدين خپل كتاب العقوبات كښې دَ حضرت انس رضی اللہ عنہ په حواله سره نقل كوى چه غاروې هم په خپله سوړه كښې دننه دَ بنيادم دَ ظلم دَ وجې نه په سلګو سلګو مره كيږى. (١) بعض شراح فرمائى چه په دې حديث كښې په خاص توګه دَدې ځناور ذكر دَ هغه دَ هوښيارتوب او چالاكئ دَ وجې نه شوې دې. (٢)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ او علامه عينى رحمہ اللہ فرمائى چه په ظاهره دَ ضب دَ تخصيص وجه دا معلوميږى چه دَ غاروې سوړه ډيره تنګه او دَ خه كار نه وى اودَ حديث مطلب دادې چه مسلمانان دَ يهود او نصارى دَ طور طريقو اودَ هغوى دَ تهذيب اوثقافت به داسې په پټو سترګو تقليد كوى كه چرې هغه دَ غاروې په تنګه او ناكاره سوړه كښې هم وردننه شى نو مسلمانان به په هغې كښې هم دَ هغوى تابعدارى كوى. (٣)

دا روايت «كتاب الاعتصام والسنة» لاندې راځى

دَحديث باب ترجمة الباب سره مناسبت: حديث باب كښې دى «سنن من كان قبلكم» علامه عينى رحمہ اللہ فرمائى «من كان قبلكم» كښې بنواسرائيل هم شامل دى نو په ظاهره هم دغه جمله دَ ترجمة الباب مطابق معلوميږى. (٥)

[٣٢٧٠] - حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَارِثِ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي قِلاَبَةَ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "ذَكَرُوا النَّارَ وَالنَّاقُوسَ، فَذَكَرُوا اليَهُودَ وَالنَّصَارَى فَأُمِرَ بِلاَلٌ: أَنْ يَشْفَعَ [ص: ١٧٠] الأَذَانَ وَأَنْ يُوتِرَ الإِقَامَةَ" ص ٧٠٥ [ر: ٥٧٨] (٦)

تراجم رجال

عمران بن ميسرة: دا ابوالحسن بن ميسرة منقرى رحمہ اللہ دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب رفع العلم وظهور الجهل» لاندې تيره شوې ده. (١)

---

(١) كشف البارى: ٨٢/٢.

(٢) إرشادالسارى: ٤١١/٧.

(٣) فتح البارى: ٤٩٨/٦.

(٤) فتح البارى: ٦١٦/٧ وعمدة القارى: ٦١/١٦

(٥) عمدة القارى: ٦٠/١٦

(٦) سبق تخريجه فى كتاب الأذان باب بدء الأذان رقم: ٦٠٣.

عبدالوارث: دا عبدالوارث بن سعید تیمی تنوری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: اللهم علمه الکتاب» لاندې تیره شوې ده.[1]

خالد: دا خالد بن مهران الحذاء رحمه الله دې. دَ دوی تذکره هم په مذکوره کتاب اوباب کښې تیره شوې ده.[2]

ابي قلابة: دا عبدالله بن زید جرمی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب حلاوة الإیمان» لاندې تیره شوې ده.[3]

قوله: ذکر النار والناقوس...... په دې حدیث کښې دَ اسلام دَ شروع دَ وخت ذکر دې کوم وخت چه اذان نه وو شروع شوې. سوال دا پیدا شو چه دَمونځ دَ خبر ورکولو دَپاره دَاعلان کومه طریقه کیدل پکار دی. مختلف تجویزونه ورکړې شو. حضرت انس رضي الله عنه فرمائی چه صحابه کرامو دَ اور او ناقوس یعنی جرس ذکر اوکړو. یعنی اور لګولو سره جرس کړنګولو سره خلق مانځه ته راوبلنی او په دې سلسله کښې هغوی دَ یهودو او نصاری ذکر اوکړو چه هغوی به دغه شان کول. بیا آخر کار دَ معامله اختتام په دې باندې اوشو چه بلال رضي الله عنه ته حکم ورکړې شو چه هغه دې دَ اذان کلمات دوه دوه ځل اووائي اودَ اقامت کلمات یو یو ځل. دلته امام بخاری واقعه ډیره مختصر نقل کړې ده. تردې چه دَ عبدالله بن زید رضي الله عنه دَ خوب ذکرئی هم اونه کړو. تفصیلی واقعه دکتاب الصلاة په روایت کښې اوګورئی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې دی «فذکروا الیهود والنصاری» دا جمله ترجمة الباب سره مطابقت لری چونکه دَ یهود اونصاری تعلق دَ بنواسرائیل سره دې په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا روایت دَباب لاندې نقل کړې دې.[4]

[٣٢٧١]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، "كَانَتْ تَكْرَهُ أَنْ يَجْعَلَ يَدَهُ فِي خَاصِرَتِهِ وَتَقُولُ: إِنَّ اليَهُودَ تَفْعَلُهُ" تَابَعَهُ شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ ص ٧٠٧][6]

تراجم رجال

محمدبن یوسف: دا ابومحمد یوسف بیکندی رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «کتاب العلم باب متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیره شوې ده.[7]

سفیان: دا ابوعمران سفیان بن عیینه کوفی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[8]

الاعمش: دا ابومحمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی رحمه الله دې. أعمش په لقب سره مشهور دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من ترک بعض الاختیار مخافة أن یقصر فهم بعض الناس عنه» لاندې تیره شوې ده.[1]

---

[1] کشف الباری: ۳۸۰/۳.

[2] کشف الباری: ۳۰۹/۳.

[3] کشف الباری: ۳۱۲/۳.

[4] کشف الباری: ۲۶/۲.

[5] إرشادالساری: ٤١١/٧.

[6] تفرد به الإمام البخاری رحمة الله علیه ،جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۳۲۲/۵ رقم الحدیث: ٣٤١٥.

[7] کشف الباری: ۳۸۷/۳.

[8] کشف الباری: ۱۰۲/۳.

ابوالضحي: دامسلم بن صُبیح العطار رحمه الله دي. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده. [٢]

مسروق: دا مسروق بن اجدع بن مالك همدانی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده. [٣]

قوله: کانت تکره أن یجعل یده في خاصرته...... دَمسروق رحمه الله روایت دې چه حضرت عائشه رضی الله عنها به داخبره خرابه ګڼړله چه مونځ ګذار دې په خپل تشی باندې لاس کیږدي. فرمائیل به ئې چه یهودو به داسې کول.

لفظ یجعل ضمیر فاعل دَ مصلي طرف ته راجع دې. دلته مطلقاً ذکرشوې دې. په یو بل روایت کښې دَ حالت صلاة قید هم راغلې دې. چنانچه ابونعیم رحمه الله احمدبن فرات عن محمدبن یوسف «دادَ امام بخاری رحمه الله شیخ دې» په طریق سره روایت نقل کړې دې: «أنها کرهت الاختصار في الصلاة وقالت: إنما یفعل ذلك الیهود» یعنی حضرت عائشه رضی الله عنها دَ مونځ په حالت کښې په تشی باندې لاس کیخودل ناخوښه کول او وئیل به ئې چه یهود داسې کوي.

اختصار في الصلاة په مسئله باندې تفصیلی بحث «کتاب العمل في الصلاة، باب الخصر في الصلاة» کښې دَ ابوهریره رضی الله عنه دَحدیث لاندې اوګورئی.

تابعه شعبة عن الأعمش: یعنی دَ سفیان بن عیینه رحمه الله دَحدیث باب متابعت شعبه رحمه الله دَ اعمش رحمه الله نه روایت کړې دې. [٤] ابن ابی شیبه رحمه الله دا متابع روایت په خپل سند سره موصولاً روایت کړې دې. [٥]

[٣٢٧٢]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّمَا أَجَلُكُمْ فِي أَجَلِ مَنْ خَلَا مِنَ الأُمَمِ، مَا بَيْنَ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، وَإِنَّمَا مَثَلُكُمْ وَمَثَلُ اليَهُودِ، وَالنَّصَارَى، كَرَجُلٍ اسْتَعْمَلَ عُمَّالًا، فَقَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ اليَهُودُ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلَاةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، فَعَمِلَتِ النَّصَارَى مِنْ نِصْفِ النَّهَارِ إِلَى صَلَاةِ العَصْرِ عَلَى قِيرَاطٍ قِيرَاطٍ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ يَعْمَلُ لِي مِنْ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلَا، فَأَنْتُمُ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ مِنْ صَلَاةِ العَصْرِ إِلَى مَغْرِبِ الشَّمْسِ، عَلَى قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ، أَلَا لَكُمُ الأَجْرُ مَرَّتَيْنِ، فَغَضِبَتِ اليَهُودُ، وَالنَّصَارَى، فَقَالُوا: نَحْنُ أَكْثَرُ عَمَلًا وَأَقَلُّ عَطَاءً، قَالَ اللَّهُ: هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ حَقِّكُمْ شَيْئًا؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: فَإِنَّهُ فَضْلِي أُعْطِيهِ مَنْ شِئْتُ" ص ٧٠٨-٧٠٩] [ر: ٥٣٢]. [٦]

---

[١] کشف الباری: ٥٥٣/٤.

[٢] اوګورئی: کتاب الصلاة باب الصلاة فی الجبة الشامیة رقم: ٣٦٣.

[٣] کشف الباری: ٢٨١/٢.

[٤] عمدة القاری: ٤٤/١٦.

[٥] المصنف لابن أبی شیبة کتاب الصلاة باب الرجل یضع یده علی خاصرته فی الصلاة رقم: ٤٦٢٥ شرکة دارالقبلة، مؤسسة علوم القرآن.

[٦] مرتخریجه فی کتاب مواقیت الصلاة باب من أدرک رکعة من العصر قبل الغروب. رقم : ٥٥٧.

تراجم رجال

قتيبة بن سعيد: دا ابورجاء قتيبة بن سعيد ثقفی رحمه الله دي. «كتاب الايمان باب إفشاء السلام» لاندې ددوی تذكره تيره شوې ده. (۱)

ليث: دا ابوالحارث ليث بن سعد فهمی رحمه الله دي. د بدء الوحي لاندې ددوی تذكره تيره شوې ده. (۲)

نافع: دا مولی ابن عمر رضي الله عنهما دي. ددوی تذكره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا في المسجد» لاندې تيره شوې ده. (۳)

قوله: إنما أجلكم في أجل من خلا من الأمم ما بين صلاة العصر...... دعبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلی ستاسو زمانه د تيرو شوو امتونو زمانې سره داسې ده لكه د مازيگر مونځ نه د نمر ډوبيدو پورې. دكتاب الصلاة په روايت كښې مغرب الشمس په ځائی غروب الشمس دې. ستاسو مثال دخپل نبي سره اود يهود اونصاری مثال دهغوی د خپلو انبياؤ سره د هغه سړی په شان دې چاچه مزدور په كار باندې اولگولو. هغه سړی اووئيل چه نيمه ورځ يعنې د غرمې پورې په يو يو قيراط باندې څوك كار كوی؟ نو يهودو دغرمې پورې په يويو قيراط باندې كار اوكړو. بيا هغه سړی اووئيل چه زما دپاره په يويو قيراط باندې د غرمې نه تر مازيگر مونځ پورې څوك كار كوی؟ نو نصاری د غرمې نه ترمازيگره پورې په يويو قيراط باندې كار اوكړو. بيا هغه سړی اووئيل چه د مازيگر د مونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې به په دوه دوه قيراط باندې څوك كار اوكړی. نودې اوريدو سره مسلمانانو د مازيگر دمونځ نه تر نمر ډوبيدو پورې په دوه قيراط باندې كار اوكړو.
بيا رسول الله ﷺ خپل امت مخاطب كولو سره اوفرمائيل چه واورئ هغه هم تاسو يئ چا چه د مازيگر د مونځ نه ترنمر ډوبيدو پورې په دوه دوه قيراط باندې كار اوكړو تاسو ته ډبل اجرت ملاؤ شو. مطلب دا چه محنت كم اوكړو او مزدوری زياته ملاؤ شوه. بعض نسخو كښې دلته د قيراطين قيراطين الفاظ ذكر نه دی. يهوديانو له په دې باندې غصه ورغله وئې وئيل مونږ كار زيات اوكړو او مزدوری كمه ملاؤ شوه. الله تعالی جواب وركړو آيا ما ستاسو په حق كښې څه كمې كړې دې؟ هغوی اووئيل نه. الله تعالی اوفرمائيل داخو زما فضل دې چاله چه غواړم وركوم.
ددې روايت تشريح «كتاب مواقيت الصلاة» كښې «باب من أدرك ركعة من العصر قبل الغروب» لاندې اوگورئ.

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دمذكوره حديث ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه په حديث كښې د يهودو تذكره موجود ده او هغه دبني اسرائيلو نه دی او ترجمة الباب هم بنواسرائيل سره تعلق لري. دغه شان په حديث اوترجمة الباب كښې مناسبت ښكاره دې. (۴)

[۳۲۷۳]-حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَاتَلَ اللَّهُ فُلاَنًا، أَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «لَعَنَ اللَّهُ اليَهُودَ، حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الشُّحُومُ فَجَمَلُوهَا، فَبَاعُوهَا» تَابَعَهُ جَابِرٌ، وَأَبُو هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۷۱۰] [ر: ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۲۱] (۵)

---

(۱) كشف البارى: ۱۸۹/۲.
(۲) كشف البارى: ۳۲٤/۱.
(۳) كشف البارى: ٦۵۱/٤.
(٤) عمدة القارى: ٤٤/۱٦.
(۵) مر تخريجه فى كتاب البيوع باب لا يذاب شحم الميتة ولا يباع ودكه. رقم: ۲۲۲۳.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دي چه ما د حضرت عمر رضی الله عنه نه داسې وينا کولوسره واورېده چه فلانکي دې الله تعالی غرق کړي آیا هغه ته معلومه نه ده چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی الله تعالی په یهودو باندې لعنت خکه اوکړو چه کله په هغوی باندې وازګه حرام اوګرځولې شوه نوهغوی دا ویلې کړه او بیائې خرڅه کړه.

تراجم رجال

علي بن عبدالله: داعلی بن عبدالله بن المدینی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تیره شوې ده.[1]

سفیان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أوأخبرنا» لاندې تیره شوې ده.[2]

عمرو: داعمرو بن دینارمکی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده.[3]

طاؤس: دا طاؤس بن کیسان حمیدی رحمه الله دې. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[4]

قوله: قاتل الله فلاناً: دَ فلان سره اشاره حضرت سمرة بن جندب رضی الله عنه طرف ته ده. راوی دَ ادب اواحترام په وجه دهغوی نوم وانخستو. سمرة بن جندب رضی الله عنه دا ونیلی وو چه هغه ته دَ جزیه رقم ملاؤ شو کوم سره چه هغه شراب واخستل خرڅ نی کړل او رقم نی په بیت المال کښې جمع کړو. هغه په خپل اجتهاد سره داسې کول جائز ګڼرلي وو اوحدیث دَ ممانعت هغوی نه وو اوریدلې. په دې وجه چه حضرت عمر رضی الله عنه ته دَ دې واقعې علم اوشو نوهغوی صرف په مذمت باندې اکتفاء اوکړه سزا نی ورنه کړه.[5]

دا روایت «کتاب البیوع باب لایُذاب شحم المیتة» لاندې تیرشوې دې

تابعه جابروأبوهریرة: یعنی دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما متابعت دَ حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه اوحضرت ابوهریره رضی الله عنه دواړو حضراتو نه ثابت دې. دَحضرت جابر بن عبد الله انصاری رضی الله عنه متابعت امام بخاری رحمه الله «کتاب البیوع باب بیع المیتة والأصنام» کښې موصولاً نقل کړې دې. اودَ حضرت ابوهریره متابعت امام بخاری رحمه الله «کتاب البیوع باب لا یذاب شحم المیتة ولایباع ودکه» کښې موصولاً روایت کړې دې.

[۳۲۷۴]- حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، أَخْبَرَنَا الأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَلِّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً، وَحَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلاَ حَرَجَ، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» ص ۷۱۲][6]

ترجمه: دَحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائی: مانه روایت کوئی اګرچه یو آیت ولې نه وی. اودَ بنی اسرائیل نه هم روایت کوئی دَهغوی نه روایت کولوکښې هیڅ حرج نشته دې اوکوم سړې چه په ما باندې قصداً دروغ اوتړی نو هغه له پکاردی چه خپل ځائی دې په دوزخ کښې جوړ کړی.

---

[1]) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

[2]) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

[3]) کشف الباری: ۳۰۹/٤.

[4]) کتاب الوضوء باب لم یرالوضوء. إلا من مخرجین.

[5]) إرشادالساری: ٤١٣/٧.

[6]) أخرجه الترمذی فی العلم باب ماجاء فی الحدیث عن بنی إسرائیل رقم: 2671جامع الأصول: ۱۲۹/۸رقم الحدیث: ۵۸۵۰.

حدثوا عني ولو آية: یعنی چه یو آیت ولې نه وی دا زما د طرف نه اورسوئی. قاضی بیضاوی رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ د حدیث په خائې د آیت تحدیث او ابلاغ ترغیب ورکړو. د قرآن پاك د حفاظت وعده پخپله الله تعالی کړې ده د دې نه باوجود د دې تبلیغ واجب دې. نو په دې سره د احادیثو تبلیغ په طریقه اولی ثابت شو.
علامه معافی نهروانی رحمه الله فرمائی چه په حدیث کښې «آية» راوړلو حکمت دادې چه کله هم څوك حدیث اوری نو هغه به د قرآنی آیت په تبلیغ کښې وړاندیوالې او اهتمام کوی، سره د دې چه آیاتونه د تعداد په لحاظ سره کم وی. د دې د اهتمام فائده به دا وی چه د رسول الله ﷺ نه نقل شوی آیاتونه او احادیث ټوله سرمایه به امت ته اورسیږی. [1]

وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج: یعنی د یهودو او نصاری روایات نقل کولو کښې هیڅ حرج نشته دې.
شراح فرمائی چه رسول الله ﷺ په شروع کښې د صحابه کرامو د یهودو په کتابونو لوستلو باندې رټنه کړې وه او د هغوی کتابونه وئیل ئې منع کړې وو چه هغه د محرف کیدو د وجې نه د فتنې سبب جوړیدې شی. روستو چه احکام اسلام او قواعد دین ته استحکام ملاؤ شو او صحابه کرامو ته د یهودو د تحریفاتو او د خان نه جوړ شوو مضامینو علم اوشو نو حضور پاك د یهودو نه روایت شوی اقوالو او حکایاتو د تحدیث اجازت ورکړو. [2]
بعض حضرات فرمائی چه حرج د ضیق او تنګئې په معنی کښې دې او د حرج مطلب دادې چه د یهودو عجیبه او حیرانونکی روایات اوریدو سره په زړه باندې بوج نه دی محسوس کول پکار ځکه چه د دې قسم روایات یهودو سره ډیر زیات دی. [3]

بعض شراح فرمائی «حدثوا» د امر صیغه ده او مفید وجوب دې. مخاطب به دا لفظ په وجوب باندې محمول کولې شو نو حضور پاك د دې خودلو د پاره چه دا امر د وجوب د پاره نه دې بلکه د اباحت د پاره دې. په آخره کښې د «ولا حرج» تصریح اوفرمائیله چه د یهودو نه د روایت نه کولو کښې هیڅ حرج نشته دې.
خلاصه دا چه د دې حضراتو په نیز «ولا حرج» مطلب دادې چه د یهودو نه په ترك حدیث کښې هیڅ حرج نشته دې او مقصد مخاطب په دې باندې پوهه کول دی چه «حدثوا» کښې امر د اباحت د پاره دې. یو قول دادې چه په حدیث کښې صرف د هغه روایاتو د تحدیث اجازت ورکړې شوې دې کوم چه په قرآن مجید او احادیث صحیحه کښې راغلې دی. یو قول دادې چه په روایت کښې اسرائیلی اخبار نقل کولو مطلقًا اجازت ورکړې شوې دې. که هغه سندًا متصل وی او که منقطع، ځکه چه د اسرائیلی روایاتو په اسناد کښې اتصال متعذر دې. د دې په خلاف احکام اسلام سره متعلق روایاتو په تحدیث کښې د سند اتصال د اصل درجه لری او رسول الله ﷺ سره د قرب عهد د وجې نه دا متعذر هم نه دې.
د امام مالک رحمه الله رائې: امام مالك رحمه الله «حدثوا عن بني إسرائيل» مطلب دا بیان کړې دې: «المراد جواز التحدث عنهم عما كان من أمر حسن. أما ما علم كذبه فلا» یعنی د حدیث مطلب دادې چه د اهل کتاب کومې ښه خبرې دی هغه نقل کول جائز دی. خو چه د کوم روایت بې بنیاده او غلط کیدل معلوم وی نو هغه نقل کول جائز نه دی. [4]
د امام شافعی رحمه الله رائې: امام شافعی رحمه الله فرمائی: «من المعلوم أن النبي صلى الله عليه وسلم لا يجيز التحدث بالكذب، فالمعنى حدثوا عن بني إسرائيل بما لا يعلمون كذبه، وأما ما تجوزونه، فلا حرج عليكم في التحدث به عنهم، وهو نظير قوله: إذا حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم». [1]

---

[1]) فتح الباری: ۶۱۷/۷.
[2]) فتح الباری: ۶۱۷/۷ عمدة القاری: ۶۳/۱۶ إرشاد الساری: ۴۱۴/۷.
[3]) فتح الباری: ۶۱۷/۷ عمدة القاری: ۶۳/۱۶ إرشاد الساری: ۴۱۴/۷.
[4]) فتح الباری: ۲۱۷/۸.

يعني دا خبره واضحه ده چه رسول الله ﷺ هيڅ كله دَ دروغو نقل كولو اجازت نه وركوى. نو دَحديث معنى داده چه دَ اهل كتاب دَكوم روايت دَتكذيب څه ذريعه تاسو سره نه وى نو تاسو هغه روايت كولې شئ، او دَهغوى چه كوم روايات تاسو صحيح ګڼرئ دَهغې په نقل كولو كښې هم څه حرج نشته دې. دَدې روايت مضمون دَ رسول الله دَدې روايت په شان دَمعنى دې په كوم كښې چه حضور پاك فرمائيلى: كله چه تاسوته اهل كتاب يو روايت بيان كړى نو تاسو مه دَهغې تصديق كوئ او مه ئې تكذيب.

دَ اسرائيلى رواياتو درې قسمونه: خلاصه دا شوه چه دَ اسرائيلى رواياتو درې قسمونه دى: ① اول قسم دَهغه رواياتو دې چه په صحيح معنو كښې دَ قرآن او سنت موافق وى. دَ داسې رواياتو خوروونه جائز ده ځكه چه دَ دې صداقت دَ شك نه بالا دې.[1]

② دويم قسم دَ هغه رواياتو دې دكوم مثال چه په قرآن او سنت كښې نه وى مګر دغه روايات دَدې دواړو سره معارض هم نه وى. دغه شان روايات دَ عام اخبار او رواياتو په شان دَ صدق او كذب دواړو احتمال لرى. دا دَعبرت او ترغيب په غرض په دې شوط نقل كول جائز دى چه دا خو نه دَ قضيه مسلمه په توګه پيش كړې شى او نه دَدې نه په څه شرعى حكم باندې استدلال اوكړې شى.[2]

③ دريم قسم دَهغه رواياتو دې چه كتاب او سنت سره متصادم وى. داسې روايات صرف دَ دروغو په ضمن كښې راځى او دا صرف دَ ابطال او تكذيب په غرض سره پيش كول پكار دى چه دَخلقو په وړاندې دَهغوى كذب محض كيدل ښكاره شى.[3]

[٣٢٧٥]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ: إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ الْيَهُودَ، وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ، فَخَالِفُوهُمْ» ص ٧١٥ [٥٥٥٩][5]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلى يهود او نصارى خضاب يعنى وسمه نه لګوى دَهغوى مخالفت اوكړئ.

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا ابوالقاسم عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى اويسى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الحرص على العلم» لاندې تيره شوې ده.[6]

ابراهيم بن سعد: دا ابو اسحاق ابراهيم بن سعد زهرى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ما ذكر فى ذهاب موسى عليه السلام فى البحر الى الخضر» لاندې تيره شوې ده.[7]

---

[1]) فتح البارى: ٦١٨/٨.

[2]) منارالقارى شرح مختصر صحيح البخارى: ٢١٣/٤.

[3]) المصدر السابق.

[4]) المصدر السابق.

[5]) أخرجه البخارى أيضاً فى اللباس باب الخضاب رقم الحديث: ٥٨٩٩ ومسلم فى اللباس باب مخالفة اليهود فى الصبغ، رقم: ٢١٠٣ وأبوداؤد فى الترجل باب فى الخضاب رقم: ٤٢٠٣ والترمذى فى اللباس باب ماجاء فى الخضاب رقم: ١٨٥٢.

[6]) كشف البارى: ٤٨/٤.

[7]) كشف البارى: ٢٨٧/٣.

صالح: دا ابومحمد صالح بن کیسان مدنی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن یلقی فی النار من الایمان» (١)

ابن شهاب: دَدوی تذکره «کتاب العلم باب بدء الوحی» دریم حدیث لاندې تیره شوې ده. (٢)

ابوسلمة بن عبدالرحمن: دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب صوم رمضان احتساباً من الایمان» لاندې تیره شوې ده. (٣)

تشریح: دلته دا خبره په ذهن کښې ساتلې پکاردی چه په روایت کښې دَ ږیرې اوسر ویښتو کښې دَ وسمې لګول مراد دی. په شروع کښې به رسول الله ﷺ دَ یهودو ښکلی عادتونه اختیارولو تلقین کولو بیا دَحضورپاک مزاج شریف بدل شو او په ډیرو کارونو کښې ئې دَهغوی دَ مخالفت حکم ورکړو. چونکه یهودو به دَ ږیرې او سر په ویښتو کښې وسمه نه لګوله اومنشاء دَ هغوی مخالفت وو نوحضورپاک دَدې دَ استعمال ترغیب ورکړو چه دَ سر او ږیرې په ویښتو کښې وسمه لګوئی. شراح حدیث دَدې روایت لاندې فرمائی چه دَ رسول الله ﷺ دَمنشاء دَ پوره کولو دپاره په دې حکم باندې دَعمل کولو ښه اهتمام کول پکاردی. خو چه په کومو علاقو کښې نکریزې او وسمه رائج نه وی او دَدې استعمال دَ انفرادیت نشان پیدا کوی، دَ شهرت او ریاکارئی سبب جوړیږی نو په داسې صورت کښې ترک خضاب اولی دې. (٤)

دویمه خبره داده چه دلته دَ خضاب نه هم دَ سر او ږیرې ویښته مراد دی. په کپړو او خپو لاسونو باندې خضاب لګول مراد نه دی. په یهودو کښې په خپو لاسونو باندې خضاب لګول معمول وو. په دې وجه په خپو لاسونو باندې خضاب لګولو نه ځان ساتل پکاردی. دَ شوافع نه دَ سړو دَپاره دَدې په استعمالولو دَ تحریم قول نقل دې. البته دَ دوائی او علاج په غرض سره لګولو کښې حرج نشته دې. (٥)

دې روایت سره متعلق نور ابحاث «کتاب اللباس، کتاب الخضاب» کښې راځی. (٦)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: په حدیث کښې دَ یهودو ذکر دې او یهود دَ بنی اسرائیل نه دی، دغه شان دَ حدیث مناسبت ترجمه سره ښکاره دې.

[٣٢٧٦]- حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا جُنْدُبُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فِي هَذَا الْمَسْجِدِ، وَمَا نَسِينَا مُنْذُ حَدَّثَنَا، وَمَا نَخْشَى أَنْ يَكُونَ جُنْدُبٌ كَذَبَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله [ص: ١٧١] عليه وسلم: "كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ، فَجَزِعَ، فَأَخَذَ سِكِّينًا فَحَزَّ بِهَا يَدَهُ، فَمَا رَقَأَ الدَّمُ حَتَّى مَاتَ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: بَادَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ، حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ" ص ٧١٧ [ر ١٢٩٨] (٧)

ترجمه: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم کان فیمن کان قبلکم......: رسول الله ﷺ فرمائی تاسو نه وړاندې امتونو کښې یو سړې وو. دَهغه نوم شراح حدیث وائی چه معلوم نه شو. هغه زخمی شو کوم سره چه هغه ته تکلیف اوشو، اود تکلیف نه برداشت کیدو دَ وجې نه، هغه چاړه راواخسته او خپل لاس ئې پرې کړو. دَکوم په وجه چه دَهغه نه یو

---

(١) کشف الباری: ١٢١/٢.

(٢) کشف الباری: ٣٢٦/١.

(٣) کشف الباری: ٢٢٣/٢.

(٤) فتح الباری: ٣٥٥/١٠ دارالمعرفة.

(٥) المصدر السابق.

(٦) کشف الباری کتاب اللباس باب الخضاب، ص: ٢٥٧ – ٢٥٩.

(٧) مر تخریجه فی کتاب الجنائز باب ماجاء فی قاتل النفس رقم: ١٣٦٤.

شان وینه بهیدله تردې چه هغه مړ شو. الله تعالی فرمائی چه ده خپل خان قتل کړو او ماله په راتلو کښې نې تادی اوکړه نو ما په ده باندې هم جنت حرام کړو.

تراجم رجال

محمد: دأکثر شراح په نیز دې نه محمد بن معمر بن ربعی قیسی رحمه الله مراد دې. دَدوی تذکره وړاندې تیره شوې ده.[۱]

حجاج: داحجاج بن منهال انماطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ماجاء أن الأعمال بالنیة» لاندې تیره شوې ده.[۲]

جریر: دا جریر بن حازم بن زید الأزدی البصری رحمه الله دې.[۳]

الحسن: داحسن بن ابی الحسن بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب المعاصی من أمر الجاهلیة ولا یکفر صاحبها بارتکابها إلا بالشرك» لاندې تیره شوې ده.[۴]

جندب بن عبدالله: دا جندب بن عبدالله البجلی رحمه الله دې. دَدوی تذکره اول تیره شوې ده.[۵]

حدثنا جندب بن عبدالله فی هذا المسجد.....إلخ: حسن بصری رحمه الله فرمائی داحدیث مونږ ته جندب بن عبدالله رضی الله عنه هم په دې جمات کښې بیان کړې. دې نه دَ بصره جمات مراد دې.[۶] اوکوم وخت چه هغوی حدیث بیان کړې وو نو دهغه وخت نه مونږ دا هیر کړې نه دې.

شراح حدیث وائی چه په دې جمله سره حسن بصری رحمه الله تحقق حدیث طرف ته اشاره کړې ده چه دا حدیث تیک هم په دغه الفاظو سره محفوظ کړې دې لکه چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه بیان کړې وو. دویمه دا چه دې سره دَ جندب بن عبدالله رضی الله عنه سره دَ زمانې دَ نیزدیکت هم اشاره کول مقصود دی دریم دا چه جندب بن عبدالله رضی الله عنه داحدیث حسن بصری رحمه الله ته دَ یو نه زیات وارې اوروليې.[۷]

قوله: وما نخشی أن یکون جندب کذب علی رسول الله صلی الله علیه وسلم: اونه مونږ ته دَدې خبرې ویره شته چه جندب رضی الله عنه به په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې دروغ وئیلی وی. په دې کښې داخودل مقصود دی چه صحابه کرام رضی الله عنهم ټول عدول دی اودا ناممکن دی چه یو صحابی دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته دَ دروغو خبره منسوب کړی.[۸]

تشریح: دَ صحیح مسلم روایت دې: «أن رجلا خرجت به قرحة» الفاظ دی یعنی دَدغه سړی په بدن باندې دانه راختلې وه. په دوارو روایتونو کښې به دَ جمع کولو صورت داسې شی په شروع کښې هغه زخم (جرح) وو چه روستو ئې دَ دانې (قرحة) شکل اختیار کړو.[۹]

---

[۱] اوګورئ: کتاب الجمعة باب من قال فی الخطبة بعد الثناء: أما بعد، رقم: ۹۲۳.
[۲] کشف الباری: ۷۴۴/۲.
[۳] کتاب الصلاة باب الخوخة والممر فی المسجد رقم: ۴۶۷.
[۴] کشف الباری: ۲۲۰/۲.
[۵] اوګورئ: کتاب العیدین باب کلام الإمام والناس فی خطب العید، رقم: ۹۸۵.
[۶] فتح الباری: ۶۱۸/۸.
[۷] فتح الباری: ۶۱۸/۸ عمدة القاری: ۶۵/۱۶ إرشادالساری: ۴۱۵/۷.
[۸] فتح الباری: ۶۱۸/۸ عمدة القاری: ۶۵/۱۶ إرشادالساری: ۴۱۵/۷.
[۹] فتح الباری: ۶۱۹/۸.

«فحزبها یده» لفظ سکین مذکر او مؤنث دواړه شان استعمالیږی.[1]

«قوله: بادرني عبدي بنفسه» دا جمله دَمرګ دَ تادئی کولونه کنایه ده.[2]

«قوله: حرمت علیه الجنة» دَدې سړی عمل دَ جنت دَحرمت دَپاره پیش خیمه جوړیدل په دې باندې دلالت کوی چه دې سړی دا عمل دَ علاج په غرض سره نه وو کړې لکه چه بعض وخت دَ فائدې په امید باندې زخم یا دانه وغیره پرې کولې شی بلکه ده داعمل قصداً هم دَمرګ دَپاره کړې وو.[3]

په دې روایت باندې دوه اشکال وارد کیږی: ① رومبې اشکال دادې چه دَ حدیث الفاظ «بادرني عبدي بنفسه» نه دا مفهوم کیږی چه په دې وعید کښې به هغه سړې هم داخل وی څوک چه چا قتل کړې وی ځکه چه داسې مقتول هم ظاهره ده چه دَخپل مرګ دَ وخت نه مخکښې مړشو که چرې قاتل دَ قتل اقدام نه کولې نویقیناً هغه به ژوندې وې.

دَ دې اشکال جواب دادې چه په حدیث کښې دکوم مبادرة او تادئی تذکره کړې شوې ده دَهغې نه مراد دادې چه څوک په خپل قصد او اراده سره دَمرګ اسباب اختیار کړی اوداسې سړی دَپاره دغه پورته ذکرشوې سزا اوعقوبت ځکه دې چه دَ الله تعالی دَ طرف نه هغه ته داخبر نه وو چه دَهغه دَ مرګ وخت رانیزدې شوې دې. «دکوم په بنیاد چه مونږ دا اووایو چه کله دَده دَمرګ وخت پوره وو نو بیا دَده په اقدام باندې راګیرول هم نه دی پکار» بلکه دې سړی په خپله مرضئ او خپل قصد او اراده سره دَ مرګ اسباب اختیار کړل دکوم په وجه چه دَ سزا او عقوبت مستحق هم اوګرځیدو.[4]

② دویم اشکال دادې چه دَالله تعالی دَارشاد «وحرمت علیه الجنة» نه دا متبادر کیږی چه موحد به هم دَهمیشه دَپاره جهنم کښې اچولې شی. دَدې اشکال مختلف جوابونه ورکړې شوی دی. (۱) چونکه دې سړی دا حرام فعل حلال ګنړلو سره انجام کړې وو دکوم په وجه چه هغه کافرشوې وو په دې وجه مخلد في النار اوګرځولې شو. (۲) دَ جنت نه خاص جنت لکه جنت الفردوس وغیره مراد دی. (۳) او یا بیا دا وعید په دې باندې محمول دې چه که چرې زما رضا جنت همیشه دَحرام ساتلو اوشوه نو هم داسې به کیږی ګنی نه به کیږی. (۴) چه وعید په تخریف اوتغلیظ باندې محمول وی دَحدیث ظاهری مفهوم مرادنه وی. (۵) امام نووی رحمه الله فرمائیلی چه پخوانو شریعتونوکښې به مرتکب دکبائر کافر کیدلو اوچونکه دا سړې هم دَ پخوانو امتونونه وو اوده دَ کبیره ګناه ارتکاب کړې وو په دې وجه جنت دَده دَپاره حرام کړې شو.[5]

مستفاد امور: ① خودکشی کول حرام دی هم دغه شان څوک قتل کول هم حرام دی اوداهم معلومه شوه چه بل څوک قتل کول په طریقه اولی دَ تحریم جنت سبب دې.

② حدیث په دې باندې دال دې چه الله تعالی په خپل مخلوق باندې ډیر زیات مهربان دې چه هغه په خپل مخلوق باندې خپل ځانونه هلاک کول حرام ګرځولی دی اودَدې خبرې دلیل دې چه ټول نفوس دَالله تعالی ملکیت دی.

③ دَ پخوانو امتونو تذکره کول جائز دی.

④ په مصیبت باندې صبر کول دَ فضل سبب دې او دَدې خبرې درس ورکړې شوې دې چه په یو تکلیف باندې

---

[1] فتح الباري: ۶۱۹/۸.

[2] عمدة القاري: ۴۷/۱۶ وفتح الباري: ۶۱۹/۸.

[3] فتح الباري: ۶۱۸/۸.

[4] المصدر السابق.

[5] فتح الباري: ۸/ ۶۲۰-۶۱۹ عمدة القاري: ۴۷/۱۶.

چغې صورې نه دي ویستل پکار. همېې نه چه چرته داسې اوشي چه دَ دغې نه په لوئي مصیبت او تکلیف کښې راګیر شي
⑤ داسې اسباب اختیارول منع دي چه دَ خان دَپاره خطره وي
⑥ حدیث روایت کولو کښې دَ احتیاط نه کار اخستل پکار دي.
⑦ دغه شان حدیث بیانولو سره دَتحدیث مکان ذکر کول او دَخپل استاذ دَ قوت ضبط طرف ته اشاره کول هم مناسب دي دي دَپاره چه اوریدونکې هم دَ دغه صفاتو طرف ته مائل شي. (١)

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت دَحدیث تکړه «کان فیمن کان قبلکم» کښې دې. ځکه چه په دې کښې عموم دې بنی اسرائیل او غیر بنی اسرائیل دواړو ته شامل دی او په ترجمة الباب کښې دَ بنو اسرائیل ذکر شوې دې نو داسې په دواړو کښې مناسبت واضح دې. (٢)

حَدِيثُ أَبْرَصَ وَأَعْمَى وَأَقْرَعَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ.

ماقبل سره ربط: تیرشوی باب سره ربط بالکل واضح دې هلته هم دَبنی اسرائیلو دَځه خلقو حال بیان کړې شوې وو او دلته هم دَبنی اسرائیلو دَ دریو خلقو تذکره ده.

دَترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاري رحمه الله دَ بنی اسرائیلو دَ هغه دریو کسانو ذکر کړې دې چه الله تعالی دَ بیمارئي نه شفا او دَ فقر نه غنا ورکړه او بیائې دَ هغوی امتحان واخستو. مګر په دغه امتحان کښې کامیابی صرف دَ یو په نصیب کښې راغله. ناکام هغه شو چاچه دَالله تعالی ورکړې شوو نعمتونو ناقدری او ناشکری اوکړه او کامیاب هغه شو چاچه دَالله تعالی احسانات یاد کړل او شکرئي ادا کړو.

ابرص: دَ چا دَبدن رنګ چه دَ فساد مزاج دَ وجې نه سپین شي.

اقرع: داسې سړې چه دَهغه دَ سر ویښته دَ ځه بیمارئي دَ وجې نه پریوځي.

اعمی: نه مراد هغه سړې دې دَ چا نظر چه ختم شوې وي. (٣)

[٣٢٧٧]- حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، حَدَّثَهُ: أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ح وحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عَمْرَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ ثَلاَثَةً فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ: أَبْرَصَ وَأَقْرَعَ وَأَعْمَى، بَدَا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْتَلِيَهُمْ، فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَلَكًا، فَأَتَى الأَبْرَصَ، فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: لَوْنٌ حَسَنٌ، وَجِلْدٌ حَسَنٌ، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ، فَأُعْطِيَ لَوْنًا حَسَنًا، وَجِلْدًا حَسَنًا، فَقَالَ: أَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: الإِبِلُ، - أَوْ قَالَ: البَقَرُ، هُوَ شَكَّ فِي ذَلِكَ: إِنَّ الأَبْرَصَ، وَالأَقْرَعَ، قَالَ أَحَدُهُمَا الإِبِلُ، وَقَالَ الآخَرُ: البَقَرُ - فَأُعْطِيَ نَاقَةً عُشَرَاءَ، فَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا وَأَتَى الأَقْرَعَ فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ شَعَرٌ حَسَنٌ، وَيَذْهَبُ عَنِّي هَذَا، قَدْ قَذِرَنِي النَّاسُ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ وَأُعْطِيَ شَعَرًا حَسَنًا،

---

(١) فتح الباري: ٨/٦٢٠.
(٢) عمدة القاري: ١٦/٤٦.
(٣) إرشاد الساري: ٧/١٦ ٤ دار الكتب العلمية.

قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: البَقَرُ، قَالَ: فَأَعْطَاهُ بَقَرَةً حَامِلًا، وَقَالَ: يُبَارَكُ لَكَ فِيهَا، وَأَتَى الأَعْمَى فَقَالَ: أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ: يَرُدُّ اللَّهُ إِلَيَّ بَصَرِي، فَأُبْصِرُ بِهِ النَّاسَ، قَالَ: فَمَسَحَهُ فَرَدَّ اللَّهُ إِلَيْهِ بَصَرَهُ، قَالَ: فَأَيُّ المَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ قَالَ الغَنَمُ: فَأَعْطَاهُ شَاةً وَالِدًا، فَأُنْتِجَ هَذَانِ وَوَلَّدَ هَذَا، فَكَانَ لِهَذَا وَادٍ مِنْ إِبِلٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ بَقَرٍ، وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ غَنَمٍ، ثُمَّ إِنَّهُ أَتَى الأَبْرَصَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ رَجُلٌ مِسْكِينٌ، تَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلاَ بَلاَغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي أَعْطَاكَ اللَّوْنَ الحَسَنَ، وَالجِلْدَ الحَسَنَ، وَالمَالَ، بَعِيرًا أَتَبَلَّغُ عَلَيْهِ فِي سَفَرِي، فَقَالَ [ص: ١٧٢] لَهُ: إِنَّ الحُقُوقَ كَثِيرَةٌ، فَقَالَ لَهُ: كَأَنِّي أَعْرِفُكَ، أَلَمْ تَكُنْ أَبْرَصَ يَقْذَرُكَ النَّاسُ، فَقِيرًا فَأَعْطَاكَ اللَّهُ؟ فَقَالَ: لَقَدْ وَرِثْتُ لِكَابِرٍ عَنْ كَابِرٍ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَقْرَعَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ، فَقَالَ لَهُ: مِثْلَ مَا قَالَ لِهَذَا، فَرَدَّ عَلَيْهِ مِثْلَ مَا رَدَّ عَلَيْهِ هَذَا، فَقَالَ: إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيَّرَكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ، وَأَتَى الأَعْمَى فِي صُورَتِهِ، فَقَالَ: رَجُلٌ مِسْكِينٌ وَابْنُ سَبِيلٍ وَتَقَطَّعَتْ بِيَ الحِبَالُ فِي سَفَرِي، فَلاَ بَلاَغَ اليَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ، أَسْأَلُكَ بِالَّذِي رَدَّ عَلَيْكَ بَصَرَكَ شَاةً أَتَبَلَّغُ بِهَا فِي سَفَرِي، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ أَعْمَى فَرَدَّ اللَّهُ بَصَرِي، وَفَقِيرًا فَقَدْ أَغْنَانِي، فَخُذْ مَا شِئْتَ، فَوَاللَّهِ لاَ أَجْهَدُكَ اليَوْمَ بِشَيْءٍ أَخَذْتَهُ لِلَّهِ، فَقَالَ أَمْسِكْ مَالَكَ، فَإِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ، فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ، وَسَخِطَ عَلَى صَاحِبَيْكَ" ص ٧٢٢ - ٧٢٣ [ر: ٤٢٧٧] [1]

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي بني اسرائيلو كښې درې سړي وو په كوم كښې چه يو برص په برگى مرض كښې اخته وو، دويم گنجې وو او دريمړوند وو. الله تعالى ته دَهغوى امتحان اخستل منظور شو نوهغوى له ئې يوه فرښته راولېګله چه دَ ټولو نه اول دَبرگى مرض والاته راغله هغه نه ئې تپوس اوكړو ستا كوم يوشئ خوښ دې هغه اووئيل ښكلې رنګ او ښائسته (بې عيبه)څرمن، ځكه چه دَ دې برگى مرض دَ وجې نه خلق مانه كركه كوي نو فرښتې دَهغه په بدن باندې لاس راښكلو په كوم سره چه دَهغه برگوالې لرې شو او دَهغې په ځائې ښكلې رنګ او څرمن راښكاره شوه فرښتې تپوس اوكړو مال ستا كوم خوښ دې؟ هغه ونيل چه اوښان يا غواګانې ئې اووئيل بهرحال په دې كښې دَ راوى شك دې په ابرص او اقرع كښې يو اوښان اووئيل او بل غواګانې اووئيل. چنانچه هغه ته دَ لسو مياشتو حمل دارې اوښې وركړې شوې. دې نه پس فرښتې دعا كولوسره اووئيل چه الله تعالى دې اوكړى چه ستا په دې مال كښې بركت پيداشي. بيا هغه فرښته گنجې له راغله دَهغه خوښ څيزونو تپوس ئې اوكړو هغه وئيل چه ښه ويښته وى او دَ گنجې توب مې لارشي دَكوم دَ وجې نه چه خلق مانه نفرت كوى چنانچه فرښتې دَهغه په سرباندې لاس راښكلو په كوم سره دَ چه دَهغه گنجې والې ختم شو او ښكلې ښائسته ويښته ئې راواختل بيائې دَهغه خوښ مال پوښتنه اوكړه هغه غواګانې يادې كړې نو هغه ته حمل دارې غواګانې وركړې شوې بيا فرښتې دعا اوكړه چه الله تعالى دې ستا په دې مال كښې بركت واچوى بيا فرښته نابينا له راغله دَهغه دَخوښ څيز تپوس ئې اوكړو په كوم چه هغه اووئيل چه الله تعالى زما نظر راواپس كړى دې دَپاره چه زه په نظر سره خلق اوليدلې شم فرښتې دَهغه په سترګو لاس راښكلو په كوم سره چه

[1] أخرجه البخاري في الأيمان والنذور أيضاً باب لا يقول: ما شاء الله وشئت إلخ رقم الحديث: ٦٦٥٣ والإمام مسلم كتاب الزهد باب: الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر رقم الحديث: ٧٤٣١ جامع الأصول في أحاديث الرسول: ١٠/٣٢١-٣٢٢ رقم الحديث: ٧٨٢٥.

الله تعالى دَهغه نظر راوګرځولو. بيائې تپوس اوکړو کوم مال دې خوښ دې؟ ونې ونيل چيلئى مې خوښې دى. هغه له نې دَ بچې راوړونکې يوه چيلئى ورکړه. نودَهغه دواړو (اوښانو او غواګانو) هم بچې پيدا شو ا دَهغه چيلئى هم بچې، اوشو مال زياتيدو په کوم سره چه دَ ابرص دَ اوښانونه وادى ډکه شوه، دَ اقرع دَغواګانونه وادى ډکه شوه او دَ نابينا دَ چيلونه وادى ډکه شوه.

بيا هغه فرښته ابرص له دَ (ابرص) په حقيقي صورت رهينت کښې راغله (دې دَپاره چه حجت نې پوره وى) ونې ونيل زه يو غريب سړې يم په سفرکښې زما دَ روزې برابر اسباب ووختم شو. اوس زما کفيل دَالله تعالى نه سوا اوستا نه بغير بل څوک نشته دې. زه تانه دَ هغه الله تعالى په نوم باندې يواوښ غواړم چاچه تاله دا ښانسته بدن او ښکلې رنګ درکړې دې اومال نې هم درکړې دې. اوښ خکه غواړم چه خپل مقام ته اورسيږم. هغه جواب ورکړو ماته نور هم ډير زيات حقوق اداکول دى. فرښتې ونيل لکه زه چه تا پيژنم ولې ته دَ ابرص په بيمارئى کښې اخته نه وې دکوم په وجه چه به خلقو تانه نفرت کولو اوته تکې تکې ته محتاج وې. بيا الله تعالى تاله دومره مال درکړو. هغه سړى اوونيل ماته دَ لوئى شان والاپلار نيکه نه وراثت پاتې دې. فرښتې اوونيل چه که ته دروغ وايئې نو الله تعالى دې تا هم هغه شان کړى څنګه چه ته اول وې. بيا فرښته ګنجې له هم په هغه شکل اوصورت راغله او هم هغه شان نې اوونيل څنګه چه اول تا ونيلې وو. هغه هم هغه جواب ورکړو کوم چه هغه اولنى ورکړې وو. فرښتې اوونيل که چرې ته دروغژن نې نوالله تعالى دې تا هم هغه شان کړى څنګه چه ته اول وې. بيا فرښته هغه ړوند له هم په هغه شکل او صورت راغله ونې ونيل زه يو غريب اومسافر سړې يم. په سفرکښې زما هرقسم وسائل ختم شو نن زما آسرا سوا دَالله تعالى نه اوستا نه بل څوک نشته دې. زه دَهغه الله په نوم باندې تانه دَ بوې چيلئى سوال کوم چاچه تاله بينائى درکړه دې دَ پاره چه زه دَ دغه (چيلئى) په ذريعه خپل منزل ته اورسيدې شم. هغه ونيل واقعې زه نابينا ووم الله تعالى زما بينائى واپس کړه. زه فقير اومحتاج ووم الله تعالى زه غنى کړم. ستا چه څه مرضى وى واخله. نن چه کوم څيز هم دَ الله تعالى په نوم اوړل غواړې دَهغې په اړولو تانه دَ شکريه طلب ګار نه يم. فرښتې ونيل خپل مال خپل خان سره اوساته ماته دَمال ضرورت نشته بس ستاسو حلقو امتحان مې اخستې وو په کوم کښې چه (ته کامياب شوې او) الله تعالى تانه راضى شو اوستا دَ دغه دوو ملګرونه ناراض شو.

وحدثنى محمد، حدثنا عبدالله بن رجاء......إلخ: دا روايت امام بخارى رحمه الله په دوو سندونوسره ذکرکړې دې اودا دواړه سندونه په همام رحمه الله باندې يوځائې کيږى. دَ دويم سند په شروع کښې محمد نومې راوى دې اوس دې نه کوم يو راوى مراد دې نو په دې کښې يو قول دادې چه دې نه مراد محمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله دې. او بعض حضرات فرمائى چه دې نه پخپله هم امام بخارى رحمه الله مراد دې (مګر په دې صورت کښې په ځائې دَ حدثنى حدث کيدل پکاردى. راقم). دا حضرات فرمائې چه زمونږ دَدې خبرې تائيد دې نه کيږى چه امام بخارى رحمه الله په ډيرو مقاماتو باندې دَ عبدالله بن رجاء نه بغيردَ واسطې هم روايات نقل کړى دى. ليکن ابوذر په دې خبره باندې جزم کړې دې چه دا روايت دَامام بخارى رحمه الله په نيز هم دغه شان (دَ راوى دَ پلار طرف ته نسبت نه بغير) محفوظ دې. البته دا کيدې شى چه دَمحمدنه محمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله مراد وى خکه چه دا روايت جوزقى عن مکى بن عبدان په طريق سره دَمحمد بن يحيىٰ ذهلى رحمه الله نه نقل دې. هم په دې باندې ابونعيم رحمه الله هم جزم کړې دې.[1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه امام بخارى رحمه الله کتاب التوحيد کښې هم يوحديث بعينه هم په دوو سندونو سره دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت کړې دې.[2] بل دَ امام بخارى رحمه الله په صحيح کښې اسحاق بن عبد الله بن ابى طلحه دَ عبدالرحمن بن ابى عمرة رحمه الله نه صرف هم دغه دوه روايتونه دى.[3]

---

[1]) فتح البارى: ۶/۵۰۲-۵۰۱ عمدة القارى: ۱۶/۶۶

[2]) فتح البارى: ۶/۵۰۲.

[3]) فتح البارى: ۶/۵۰۲ عمدة القارى: ۱۶/۶۶

تراجم رجال

احمدبن اسحاق: دا ابواسحاق احمدبن اسحاق بن حصين سلمى سرمارى رحمه الله دے. د دوى تذكره ((كتاب الصلاة باب المرأة تطرح عن المصلي شيئا من الأذى)) لاندې اوګورئ.

عمرو بن عاصم: دا عمرو بن عاصم بن عبيدالله قيسى كلابى بصرى رحمه الله دے. د دوى تذكره ((كتاب مواقيت الصلاة باب وقت الفجر)) لاندې اوګورئ.

محمد: دامحمد بن يحيى ذهلى رحمه الله دے. د دوى تذكره ((كتاب العيدين، باب التكبير أيام منى.....إلخ)) لاندې اوګورئ.

عبدالله بن رجاء: دا مشهور محدث عبدالله بن رجاء بن مثنى غزالى بصرى رحمه الله دے. [1]

همام بن يحيى: دا همام بن يحيى دينار العوذى رحمه الله دے. [2]

اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة: د دوى تذكره مخكښې تيره شوې ده. [3]

عبدالرحمن بن ابي عمرة: دا عبدالرحمن بن ابى عمرة انصارى نجارى رحمه الله دے. د دوى تذكره ((كتاب الماء باب حلب الإبل على الماء)) لاندې اوګورئ.

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دے. [4]

شرح حديث:

قوله: بدا الله عزوجل أن يبتليهم.....: د حديث د دې الفاظو متعلق درې قسم اقوال دى: ① اكثر شراح حضرات دا الفاظ ((بدا الله، بدون الهمزة)) روايت كړې دى. ليكن دا حضرات "بدا" د دې په حقيقى معنى باندې نه محمول كوى ځكه چه ((بدا يبدو)) معنى د يوځيز د پټيدو نه پس راښكاره كيدلو راځى او ښكاره خبره ده چه د الله تعالى په نسبت دا معنى مراد اخستل محال دى. په دې وجه دا حضرات فرمائى چه ((بدا "أظهر")) معنى كښې دې چه الله تعالى هغه اراده كومه چه (د دغه سړو د ازميښت په بابت) د ازل نه وه، هغه ظاهره كړه. [5]

② علامه كرمانى رحمه الله دا الفاظ ((بدأ الله)) روايت كړې دى. يعنى د همزه سره او لفظ الله د رفع سره. په دې صورت كښې به د حديث معنى شى الله تعالى د دغه دواړو سړو د امتحان فيصله او اراده اوكړه. [6]

③ علامه خطابى رحمه الله حديث ((بدا الله)) الفاظو سره روايت كړې دې يعنى بغير د همزة او لفظ الله د رفع سره. هغه فرمائى چه ((بدا)) "قضى وبدأ" په معنى كښې دې او د حديث مفهوم دا دې چه الله تعالى د هغوى ازميښت شروع اونافذ كړو. دا معنى ځكه ده چه نفس قضاځو د اول نه ده ضرورت د هغې د نفاذ دې. [7]

علامه خطابى رحمه الله او علامه كرمانى رحمه الله د دې حضراتو طرف ته چاچه دا حديث ((بدا الله)) الفاظو سره روايت كړې دې د خطاء نسبت كړې دې. [8] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې الفاظو سره روايت په خطاء باندې محمول

---

[1] كشف البارى كتاب الصلاة ص: ٢٤١.

[2] كشف البارى كتاب الحيض، ص: ٤٥١.

[3] كشف البارى: ٢١٣/٣.

[4] كشف البارى: ٦٥٩/١.

[5] فتح البارى: ٥٠٢/٦ عمدة القارى: ٦٧/١٦ إرشادالسارى: ٤١٧/٧.

[6] شرح الكرمانى: ٩٤/١٤ مؤسسة الرسالة.

[7] الأعلام للخطابى، الجزء الثالث، ص: ١٥٦٩.

[8] شرح الكرمانى: ٩٤/١٤ مؤسسة الرسالة، الأعلام للخطابى، الجزء الثالث، ص: ١٥٦٩.

کول صحیح نه دی ځکه چه چا «بدالله» الفاظ سره روایت کړي دي هغوی فعل "بدا" په ظاهر باندې محمول کړې نه دې بلکه ددې توجیه ئې کړې ده دکوم نه پس چه په معنی کښې هیڅ خرابی نه لازم کیږي البته اولی دادی چه "بدا" دَ "قضی" په معنی باندې محمول کړې شی.[1] لکه څنګه چه علامه کرمانی رحمه الله او علامه خطابی رحمه الله فرمائی.

الحاصل په دې خبره باندې دَ ټولو اتفاق دې چه دَ الله تعالی نسبت "بداء" حقیقی معنی چه دَ خفاء نه پس ظهور ده مراد اخستل ناجائز دی.

قوله: هوشك في ذلك: دَ صحیح مسلم په روایت کښې تصریح ده چه دا شك راوی حدیث اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه رحمه الله ته پیښ شوې وو.[2]

قوله: ناقة عشراء: عشراء دَ جیم فتحه او شین فتحه سره. هغه اوښې دَ کومې په حمل چه لس میاشتې تیرې شوې وی.[3]

قوله: فأنتج هذان وولد هذا: لفظ انتاج اولفظ تولید کلام عرب کښې دغه شان استعمالیږی. دَبعض خناورو دَپاره انتاج استعمالیږی او دَبعض دَپاره لفظ تولید.[4]

تقطعت بي الحبال في سفري.....: لفظ حبال دَ حبل جمع ده مراد دادې چه زما ټول دَ سفر اسباب دَکوم نه چه به ما رزق طلب کولو ختم شوی دی. دَ صحیح مسلم په روایت کښې په ځائې دَ حبال حبال نقل دې کوم چه دَ حیلة جمع ده. په دې صورت کښې به معنی داشی چه اوس ما سره دَ سفر دَپاره (سوا ستانه) نوره څه حیله یا طریقه نشته دې.[5]

قوله: لقد ورثت لكابر عن كابر: دکشمیهنی په روایت کښې «كابرا عن كابر» نقل دې. معنی هم یوه ده چه ما دَ لوئی لوئی شان والا پلار نیکانو نه دا مال په وراثت کښې حاصل کړې دې.[6]

قوله: شاة أتبلغ بها في سفري.....الخ: چه چیلئی خرڅولو سره به ټول سفری ضروریات پوره کولو سره منزل ته اورسیږم. قسطلانی رحمه الله دَ فرښتې دا ټول کلام په تعریض باندې محمول کړې دې دې دَپاره چه دا اشکال نه وی چه فرښتې دروغ ونیلی دی.[7]

علامه سندهی رحمه الله فرمائی چه دَ فرښتې کلام په ظاهر حال باندې محمول دې. یعنی فرښتې چه هغه وخت کومه حیله اختیار کړې وه هم دَهغې برابر ئې خبره اوکړه لهذا داکذب نه دې. یا کیدې شی چه الله تعالی دَ دغه سړو دَ ازمیښت په غرض سره دَ فرښتې دَپاره داسې کلام کول مباح کړې وی لکه څنګه چه دَ یو انسان دَپاره پخپله دَ ظلم لرې کولو په غرض سره غیر واضح او مبهم کلام چه په ظاهره رښتیا ښکاری یا صریح دروغ ونیل جائز دی.

---

[1] فتح الباری: ۵۰۲/۶.

[2] فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶صحیح الإمام مسلم کتاب الزهد، باب: الدنیا سجن المؤمن وجنة الکافر، رقم الحدیث: ۷۴۳۱.

[3] فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری: ۶۷/۱۶.

[4] فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶فیض الباری: ۴۱۲/۴.

[5] فتح الباری:۵۰۲/۶.

[6] فتح الباری: ۵۰۲/۶عمدة القاری:۶۷/۱۶إرشاد الساری: ۴۱۹/۷.

[7] إرشادالساری: ۴۱۸/۷.

الحاصل عين ممكن ده چه الله تعالى دَ بعض مصالح په وجه باندې دَ فرښتې دپاره داسې كلام كول مباح كړې وى چه په ظاهره باندې دروغ معلوميږى بلكه صريح دروغ ونيلى نى مباح كړى وى. لهذا چه كله داسې عين ممكن دې نو دَ فرښتې په كلام باندې هيڅ اشكال نشته دې. ځكه چه هغه دَ حكم موافق عمل اوكړو لهذا ددې دَ وجې نه دَ فرښتې عصمت په هيڅ قسم باندې مجروح كيږى نه.[1]

په دې حواله سره علامه گنگوهى رحمه الله ډيره بهترين توجيه بيان كړې ده هغوى فرمائى چه په فرښته باندې دااعتراض نه شى كيدې چه هغې پخپله ځان مسكين اومسافر ښكاره كولوسره دروغ اوونيل ځكه چه دا هرڅه دَ الله تعالى په حكم سره وو. بلكه كه دغه وخت فرښتې دروغ نه وئيل نو كراهت به لازم راتلو ځكه چه په داسې صورت كښې حكم عدولى لازم راتلل اودَ الله تعالى دَ احكام نه اعراض گناه ده.[2]

شيخ زكريا رحمه الله فرمائى چه علامه گنگوهى رحمه الله چيلنى خرڅولوسره دَ ضرورت پوره كولودپاره دَحديث تشريح ځكه اوكړه ځكه چه په اوښه خو سورلى كيدې شى ليكن چيلنى خو متحمل نه ده.[3]

قوله: لا أجهدك اليوم بشيء أخذته لله.......إلخ: لاأجهدك جيم ساكن او هاء سره. هم دغه دَ صحيح بخارى نه علاوه دكريمه او صحيح مسلم اكثر رواياتو كښې دى او په دې صورت كښې معنى داده چه په الله قسم! زه تاته دَ هغه څيز په راواپس كولو كښې كوم چه ته مانه غواړې په مشقت كښې نه اچته كوم. دَ ابوذر په روايت كښې «لا أَحْمَدُكَ» الفاظ نقل دى. په دې صورت كښې به معنى داشى چه زه نن په دې څيز پريخودو باندې كوم چه تاته ضرورت دې ستا تعريف نه كوم.[4]

قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه بعض حضراتو باندې كله «لاأَحْمَدُكَ» معنى واضح نه شوه نوهغوى ميم حذف كړو اودال له ئى تشديد وركړو«لا أَحُدُّكَ» په معنى دَ «لا أمنعك» جوړشو. اوس به معنى شى چه كوم څيز تاله پكاردې دَهغې نه به تا نه منع كوم. مگر په صحيح روايت كښې دا شان دَتغيير اقدام هغه سړې كولې شى په چاكښې چه دَ الله تعالى نه ويره نه وى. ځكه چه دَ يوصحيح روايت الفاظ اومعنى كښې داسې تصرف يوعظيم جرم دې.[5]

بعض حضراتو يو احتمال داهم بيان كړې دې چه «لاأحمدك» دَميم تشديد سره اولوستلې شى اومعنى داده چه كوم څيز هم ته اخلې دَهغې په اخستلو باندې زه دَ تعريف كولو طلب گار نه يم.[6]

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په دې دريواړوكښې نابينا ښه پاتې شو ځكه چه دَ مزاج سلامتيا سره نيزدې وو. برص يو داسې مرض دې چه دَمزاج خرابئى او ورانيدو سره پيداكيږى هم دغه شان دَ ويښتو خرابيدل هم دَمزاج دَ خرابيدو دَ وجې نه كيږى. ليكن دړوندوالى دپاره دَ مزاج فسادى كيدل ضرورى نه دى كله دغه دَ يو بهرنى امر دَ وجې نه هم كيږى.[7]

علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله فرمائى په دريواړوكښې دَمال حرص دَهغوى دَ عيبونو موافق وو. دَ نابينا نه دَ خلقو دومره نفرت نه وى څومره چه دَ برگى مرض او گنجى توب نه كيږى. په دې وجه دَهغه مطلوب هم وړوكې

---

[1] حاشية السندهى على صحيح البخارى: ٩٤٤-٩٤٣ الطاف سنز.
[2] لامع الدرارى مع الكنز المتوارى: ٤٣٦/١٣.
[3] الكنز المتوارى: ٤٣٥/١٣.
[4] فتح البارى: ٥٠٢/٦ عمدة القارى: ٦٨/١٦ إرشاد السارى: ٤١٩/٧.
[5] إكمال المعلم بفوائد مسلم، كتاب الزهد والرقائق، باب مابين النفختين، رقم الحديث: ٢٩٦٤.
[6] فتح البارى: ٥٠٢/٦ عمدة القارى: ٦٨/١٦ إرشاد السارى: ٤١٩/٧.
[7] شرح الكرمانى: ٩٦/١٤.

وويعني هغه دَ چيلئ مطالبه اوكړه اوډ برص عيب دَ اقرع نه زيات وو په دې وجه هغه دَ اوښ غوښتنه اوكړه او اقرع دده نه كم وو نو هغه دَ غوا مطالبه اوكړه.[1]

دحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت بالكل واضح دې ځكه چه په دواړو كښې دَ ابرص، اقرع او اعمیٰ تذكره ده.[2]

۵۲ ـ باب: ﴿أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰبَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ﴾/الكهف: ۹/.

دَترجمة الباب مقصد: دَدې باب لاندې دَ امام بخاري رحمه الله مقصد دَاصحاب كهف په حواله سره راغلي آياتونو سره متعلق يوڅو تفسيري اقوال بيانول دي.[3]

امام بخاري رحمه الله دَدې باب لاندې يو حديث روايت كړې نه دې كه څه نې ذكر كړې دې هغه دَدې تفسيري اقوال په صورت كښې دي چه په سورت كهف كښې دَ اصحاب كهف په حواله سره راغلي دي. دَمستملي او كشميهني په روايت كښې لفظ "باب" ساقط دې خو دَ نسفي په روايت كښې نه باب ذكر دې او نه ترجمه.[4] علامه عيني رحمه الله فرمائي چه هم دغه صحيح دى ځكه چه كتاب هذا دَحديث دَپاره مرتب كړې شوې دې نه چه دَ تفسير دَپاره.[5]

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ، وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. ﴿مَرْقُومٌ﴾/المطففين: ۹/: مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ. ﴿رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ﴾/الكهف: ۱۴/: أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا. ﴿شَطَطًا﴾/الكهف: ۱۴/: إِفْرَاطًا. الْوَصِيدُ: الْفِنَاءُ، وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الْوَصِيدُ الْبَابُ. ﴿مُؤْصَدَةٌ﴾/البلد: ۲۰/و/الهمزة: ۸/: مُطْبَقَةٌ، آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ. ﴿بَعَثْنَاهُمْ﴾/الكهف: ۱۹/: أَحْيَيْنَاهُمْ. ﴿أَزْكَى﴾/الكهف: ۱۹/: أَكْثَرُ رَيْعًا. فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا. ﴿رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾/الكهف: ۲۲/: لَمْ يَسْتَبِنْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ﴿تَقْرِضُهُمْ﴾/الكهف: ۱۷/: تَتْرُكُهُمْ.

الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: امام بخاري رحمه الله دَكهف تفسير «الفتح فى الجبل» سره كړې دې يعني كهف په غر كښې جوړ شوى كولاو غارته وائي. امام ضحاك رحمه الله دَكهف تفسير «هو غار فى الوادي» سره كړې دې يعني كهف دَغرونو په مينځ كښې واقع يو غار دې.[6] دا غار چرته واقع دې په دې كښې مختلف اقوال دي. ① زيات روايات دَدې غار باره كښې دَ بلاد روم سره متعلق دي. ② امام طبري رحمه الله په ضعيف سند سره دَ دې غار محل وقوع ايلة بنار نقل كړې دې. ③ بعض طرسوس سره خاوشا علاقه ذكر كړې ده. ④ بعض ايلة او فلسطين په مينځ كښې محل وقوع ذكر كړې ده. ⑤ بعض زيزاء بيان كړې دې. ⑥ بعض غرناطه بيان كړې دي.[7]

دَابن عباس رضي الله عنهما نه په ضعيف سند سره نقل دي چه اصحاب كهف به دَ مهدي عليه السلام اعوان او انصار وي حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي كه چرې حديث صحيح او منلي شي نو دا به په دې باندې محمول وي چه اصحاب كهف اوس هم ژوندي دي. تركومې چه دَامام مهدي عليه السلام ظهور كيږي نو په هغه موقع باندې به هغوى دَ هغه دَ انصار په صورت كښې راژوندي كولې شي. دغه شان دَ بې كاره سند روايت كښې دي چه اصحاب كهف به حضرت عيسىٰ عليه السلام

---

[1] لامع الدراري مع كنز المتواري: ۱۳/۴۳۴ مؤسسة الخليل الإسلامي.
[2] عمدة القاري: ۱۶/۶۶
[3] عمدة القاري: ۱۶/۶۸
[4] فتح الباري: ۶/۵۰۳ عمدة القاري: ۱۶/۶۸
[5] عمدة القاري: ۱۶/۶۸
[6] تفسير الإمام ضحاك: ۲/۵۴۱ دار السلام.
[7] فتح الباري: ۶/۵۰۳ عمدة القاري: ۱۶/۶۸ تفسير الطبري سورة الكهف [رقم الآية: ۹]: ۱۵/۱۵۷ – ۱۶۰ دار هجر.

سره د حج فريضه اداکوي.(١)

وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ. (مَرْقُومٌ) مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: امام بخاري رحمه الله فرمائي چه لفظ ((رقيم)) او ((مرقوم)) دواړه د رقم نه ماخوذ دي. دکوم معنی چه د ليکلو راځي. رقيم د کتاب په معنی کښې دې او مرقوم د مکتوب په معنی کښې دې. د رقيم تفسير د ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې او د مرقوم تفسير د ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې (٢) دې نه علاوه هم د لفظ رقيم په تفسير کښې مختلف اقوال دي:

① ابوعبيدة رحمه الله فرمائي چه رقيم د هغه وادئي نوم دې په کوم کښې چه غار واقع دې.(٣) ② کعب احبار رحمه الله نه نقل دي چه رقيم د اصحاب کهف د کلي نوم دې. ③ د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه او سعيد بن جبير رحمه الله نه نقل دي چه رقيم د هغوی د سپي نوم دې. ④ رقيم هم د هغه غار نوم دې. ⑤ رقيم د هغه کاڼړي نوم دې چه د اصحاب کهف د غار د خلې مخې ته لګيدلې وو. ⑥ د ابن عباس رضي الله عنهما نه روايت دې چه کله بادشاه ته د دغه خوانانو د تختيدو خبر ملاؤ شو نو هغه د دغه اصحابو نومونه په يو تختنی باندې ليکلو سره په خپله خزانه کښې محفوظ کړي وو. رقيم هم د هغه تختنی نوم دې ليکن د نورو حضراتو وينا ده چه په دغه تختنی کښې د هغه خلقو د وخت شريعت ليکلې وو نه چه د اصحاب کهف نومونه. ⑦ رقيم هم د يو قوم نوم دې. الله تعالی خو د اصحاب کهف قصه بيان کړه ليکن د هغه قوم متعلق ئې هيڅ خبر ورنه کړو.(٤) حافظ ابن حجر رحمه الله د دې اقوالو د بيانولو نه پس فرمائي چه صحيح خبره داده چه اصحاب کهف او اصحاب رقيم هم يو دي.(٥)

(رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ) أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا: د امام بخاري رحمه الله اشاره د سورت کهف آيت **﴿وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾** [١٤] طرف ته ده. په دې کښې لفظ ربط ذکر دې. دکوم تفسير چه امام بخاري رحمه الله ((ألهمناهم صبرا)) سره کړې دې. يعنی الله تعالی د اصحاب کهف په زړونو کښې صبر واچولو. دا تفسير د امام ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې.(٦)

(شَطَطًا): إِفْرَاطًا: د سورت کهف د پورته ذکرشوي آيت باقي جزء **﴿لَنْ نَدْعُوَا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا﴾** طرف ته اشاره ده. لفظ شططا حالت نصبی کښې دې او د مصدر محذوف د پاره صفت دې. تقديری عبارت دې ((لقد قلنا إذا قولا شططا)). امام بخاري رحمه الله لفظ شطط تفسير افراط سره کړې دې. يعنی مونږ به د الله تعالی نه سوا د بل چا عبادت نه کوو ليکن الله تعالی دې نه کړي که چرې داسې اوشو نو يقينا مونږ به ډير بې ځايه خبره کونکي شو.(٧)

علامه تهانوي رحمه الله فرمائي چه د الله تعالی په عبادت باندې بې ځايه خبره کول مرتب کولو وجه داده چه لامحاله عبادت کښې د عبوديت اعتراف او د معبود په مخکښې د تضرع کلمات پيش کولې شي. اوس که چرې دا کلمات د يو داسې معبود په مخکښې اووئيلې شي چه باطل دې نو ښکاره خبره ده چه دا به سراسر باطل او بې ځايه خبره

---

(١) فتح الباري:٦/٥٠٤-٥٠٣دارالمعرفة.

(٢) مجاز القرآن سورة المطففين: ٢/٢٨٩.

(٣) مجاز القرآن:١/٣٩٤.

(٤) تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن أبي حاتم سورة الكهف، الجزء الثامن، ص: ٢٣٤٦ رقم الحديث: ١٢٧١١ - ١٢٧١٤، فتح الباري: ٦/٥٠٤ عمدة القاري: ١٦/٦٩.

(٥) فتح الباري: ٦/٥٠٤.

(٦) مجاز القرآن: ١/٣٩٤.

(٧) عمدة القاري: ١٦/٦٩.

شی.[1]

الوَصِيدُ: الفِنَاءُ، وَجَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ، وَيُقَالُ: الوَصِيدُ البَابُ: دَ سورت کهف آیت ﴿وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ﴾ [۱۸] طرف ته اشاره ده امام بخاري رحمه الله دَ وصید تفسير فناء يعني درشل سره کړې دې مطلب داد ې چه دَ اصحاب کهف سپې دَ غار په خله باندې دواړه لاسونه خواره کړي ناست وو. دَدې جمع وصائد او وصد راځي بعض وئيلي دي چه دَ وصيد اطلاق په دروازه باندې هم کيږي.

(مُؤْصَدَةٌ): مُطْبَقَةٌ، آصَدَ البَابَ وَأَوْصَدَ: دَ سورت بلد آیت ﴿نَارٌ مُؤْصَدَةٌ﴾ [۲۰] طرف ته اشاره ده امام بخاري رحمه الله دَ «مؤصدة» تفسير مطبقة سره کړې دې يعني پټ شوې. دا امام بخاري رحمه الله تبعاً او استطراداً ذکر کړې دې ځکه چه وصيد او مؤصدة دواړو اشتقاق وصد نه دې ګڼې سورت کهف کښې دا لفظ ذکر نه دې.[2]

(بَعَثْنَاهُمْ): أَحْيَيْنَاهُمْ دَ سورت کهف آیت ﴿وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ﴾ [۱۹] طرف ته اشاره ده امام بخاري رحمه الله دَدې تفسير أحييناهم سره کړې دې اودا تفسيرهم دَ ابوعبيدة رحمه الله نه نقل دې.[3]

(أَزْكَى): أَكْثَرُ رَيْعًا دَ سورت کهف آیت ﴿فَلْيَنظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا﴾ [۱۹] طرف ته اشاره ده. امام بخاري رحمه الله دَدې تفسير «اکثر ريعا» سره کړې دې يعني دَ خوراکونونه ښکلي خوراك بعض دَ «ازکی» تفسير «احلی» په معنی دمزيدار او بعض اکثر وارخص په معنی دَ زيات اوکم قيمت سره هم کړې ده.[4]

فَضَرَبَ اللهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا دَسورت کهف آیت ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا﴾ [۱۱] طرف ته اشاره ده دَ کوم تفسير چه امام بخاري رحمه الله «ناموا» سره کړې دې يعني هغه نې اوده کړه او هغه ېريوتل. دا تفسير دَ ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل دې.[5] علامه عيني رحمه الله فرمائي چه ابن عباس رضي الله عنهما تفسير باللازم کړې دې ځکه چه دا لفظ «ناموا» نه خو په قرآن کښې ذکر دې او نه دَ ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ﴾ معنی ده. البته په غوږونو باندې پرده اچول لازم ضرور دی.[6] بعض دَدې تفسير «سددنا عن نفوذ الأصوات إليها» سره کړې يعنی مونږ آوازونه دَهغوی دَ غوږونو پورې رسيدونه منع کړل.[7]

(رَجْمًا بِالْغَيْبِ): لَمْ يَسْتَبِنْ. دَ سورت کهف آیت ﴿سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ﴾ [۲۲] طرف ته اشاره ده. امام بخاري رحمه الله دَ «رجما بالغيب» تفسير «لم يستبن» سره کړې دې په معنی دَ غير يقيني خبره کول يا اټکل سره خبره کول

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: (تَقْرِضُهُمْ): تَتْرُكُهُمْ دَ سورت کهف آیت ﴿وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ ۚ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ﴾ [۱۷] طرف ته اشاره ده دَ آیت ترجمه داده. اي مخاطب! «هغه غار په داسې ځائی کښې دې چه» کله نمر راڅي نو هغه به وينې چه هغه دَ غار دَ کښي طرف نه بچ پاتې کيږي، «يعني هغه وخت هم په دروازه باندې نه پريوځي، دې دپاره چه دَ ګرمئ نه ورته تکليف نه وي»

---

[1] بيان القرآن: ۲/۴۰۵ إدارة التاليفات الأشرفية.
[2] عمدة القاري: ۱۶/۶۹ فتح الباري: ۶/۵۰۴.
[3] مجاز القرآن: ۱/۳۹۷.
[4] عمدة القاري: ۱۶/۷۰ فتح الباري: ۶/۵۰۴.
[5] فتح الباري: ۶/۵۰۴ فتح الباري: ۱۶/۷۰.
[6] عمدة القاري: ۱۶/۷۰.
[7] فتح الباري: ۶/۵۰۴ عمدة القاري: ۱۶/۷۰.

اوهغه خلق دَ غار په یو ارت خائی کښې وو (یعنی په داسې غارونو کښې چه ترلرې پورې به تلل، چرته ارت چرته تنګ خایونه کوم چه وی نودَ هغې نه په ارت خائی کښې وو دې دپاره چه زړه ئی نه ویریږی او هواهم لګی). دَ «دې خلقو باوجود دَ ضعف اوقلت او مخالفینو دَ قوت اوکثرت نه هدایت موندل» دَالله تعالی دَ نښانونه دی.

امام بخاری رحمه الله «تقرضهم» تفسیر «تترکهم» سره کړې دې. دا تفسیر دَامام مجاهد رحمه الله نه نقل دې (۱) دَ قرض حقیقی معنی قطع ده، یعنی پرې کول، لیکن دلته آیت کښې دَ قرض معنی دَ پرې کولونه ده بلکه دَعدول ده یعنی نمر به دَهغوی نه ډډه کوله اوهغوی به ئی یو طرف ته پریخودل. (۲) نور تفصیلات «کتاب التفسیر، تفسیر سورة الکهف» لاندې اوګورئی. (۳)

(حَدِيثُ الْغَارِ)

ماقبل سره ربط: شراح کرام رحمهم الله لیکلی دی چه حدیث ابرص واقرع... او اصحاب کهف سره متعلق اقوال دَمفسرینو ذکرکولونه پس حدیث الغار راوړلو کښې دَ مناسبت وجه داده چه په دې دواړو ابواب کښې ذکرکړې شوې آیت دَ قرآن پاك ﴿ أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَٰبَ ٱلْكَهْفِ وَٱلرَّقِيمِ ﴾ کښې چه دَ اصحاب کهف دَ کوم غار ذکرشوې دې هم په دغه غار کښې دَدې دریواړو کسانو واقعه هم پېښه شوې ده دَچا تذکره چه په حدیث الغار کښې شوې ده. دَدې دلیل دا پیش کولې شی چه امام طبری رحمه الله په سند حسن سره دَنعمان بن بشیر رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې په کوم کښې چه دی: «عن النعمان بن بشير الأنصاري أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يحدث عن الرقيم: إن ثلاثة نفر دخلوا في كهف......» چه هغوی دَ حضوراکرم نه دَ رقیم تذکره کول واوریدل حضورپاك فرمائیل چه یوځل درې کسان یو غار ته لاړل دَهغوی دننه تلو نه پس یو کاڼړې دَ غار مخې ته راغلو په کوم سره چه دَغار خله بنده شوه. نوچونکه دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په حدیث کښې دَ رقیم او کهف تذکره ده لکه چه دَ اصحاب کهف په واقعه کښې دی نودَدې نه دا پته لګی چه حدیث الغار او اصحاب کهف دواړو قصه هم په دې رقیم او کهف کښې پېښه شوې ده. او کیدې شی هم په دې مناسبت سره امام بخاری رحمه الله دَاصحاب کهف نه پس حدیث الغار بیان کړو. (۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دَ مناسبت وجه داهم کیدې شی چه په حدیث الغار کښې دکومو کسانو قصه ذکرکړې شوې ده دَهغوی تعلق هم دَ ابرص اقرع او اعمٰی په شان بنو اسرائیل سره وو. دَ کوم دلیل چه دَ عقبه بن عامر نه نقل دَ امام طبری رحمه الله روایت دې خکه چه په دې روایت کښې دی «إن ثلاثة نفر من بني إسرائيل......الحديث». (۵)

[۳۲۷۸]- حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ، أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "بَيْنَمَا ثَلَاثَةُ نَفَرٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ يَمْشُونَ، إِذْ أَصَابَهُمْ مَطَرٌ، فَأَوَوْا إِلَى غَارٍ فَانْطَبَقَ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: إِنَّهُ وَاللَّهِ يَا هَؤُلَاءِ، لَا يُنْجِيكُمْ إِلَّا الصِّدْقُ، فَلْيَدْعُ كُلُّ رَجُلٍ مِنْكُمْ بِمَا يَعْلَمُ أَنَّهُ قَدْ صَدَقَ فِيهِ، فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَجِيرٌ عَمِلَ لِي عَلَى فَرَقٍ مِنْ أَرُزٍّ، فَذَهَبَ وَتَرَكَهُ، وَأَنِّي عَمَدْتُ إِلَى ذَلِكَ الفَرَقِ فَزَرَعْتُهُ، فَصَارَ مِنْ أَمْرِهِ أَنِّي

---

(۱) تفسیرالإمام مجاهد، ص: ۱۴۴ دارالکتب العلمیة.

(۲) عمدة القاری: ۱۶/۷۰.

(۳) ص: ۳۹۴ – ۴۰۴.

(۴) عمدة القاری: ۱۶/۷۰ المعجم الأوسط: ۳/۹-۸ رقم الحدیث: ۲۳۰۷ دارالحرمین.

(۵) عمدة القاری: ۱۶/۷۰ الدعاء للطبرانی، ص: ۸۰-۷۹. رقم الحدیث: ۱۹۵ دارالکتب العلمیة.

اشْتَرَيْتُ مِنْهُ بَقَرًا، وَأَنَّهُ أَتَانِي يَطْلُبُ أَجْرَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ فَسُقْهَا، فَقَالَ لِي: إِنَّمَا لِي عِنْدَكَ فَرَقٌ مِنْ أَرُزٍّ، فَقُلْتُ لَهُ: اعْمِدْ إِلَى تِلْكَ البَقَرِ، فَإِنَّهَا مِنْ ذَلِكَ الفَرَقِ فَسَاقَهَا، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي [ص: ١٧٣] فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، فَكُنْتُ آتِيهِمَا كُلَّ لَيْلَةٍ بِلَبَنِ غَنَمٍ لِي، فَأَبْطَأْتُ عَلَيْهِمَا لَيْلَةً، فَجِئْتُ وَقَدْ رَقَدَا وَأَهْلِي وَعِيَالِي يَتَضَاغَوْنَ مِنَ الجُوعِ، فَكُنْتُ لاَ أَسْقِيهِمْ حَتَّى يَشْرَبَ أَبَوَايَ فَكَرِهْتُ أَنْ أُوقِظَهُمَا، وَكَرِهْتُ أَنْ أَدَعَهُمَا، فَيَسْتَكِنَّا لِشَرْبَتِهِمَا، فَلَمْ أَزَلْ أَنْتَظِرُ حَتَّى طَلَعَ الفَجْرُ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَانْسَاحَتْ عَنْهُمُ الصَّخْرَةُ حَتَّى نَظَرُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ الآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّهُ كَانَ لِي ابْنَةُ عَمٍّ، مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَأَنِّي رَاوَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَأَبَتْ، إِلَّا أَنْ آتِيَهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ، فَطَلَبْتُهَا حَتَّى قَدَرْتُ، فَأَتَيْتُهَا بِهَا فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهَا، فَأَمْكَنَتْنِي مِنْ نَفْسِهَا، فَلَمَّا قَعَدْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا، فَقَالَتْ: اتَّقِ اللَّهَ وَلاَ تَفُضَّ الخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ، فَقُمْتُ وَتَرَكْتُ المِائَةَ دِينَارٍ، فَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنِّي فَعَلْتُ ذَلِكَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَفَرِّجْ عَنَّا، فَفَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجُوا" ص ٧٣٩] [ر: ٢١٠٢] [1]

تراجم رجال

اسماعيل بن خليل: دا ابوعبدالله اسماعيل بن الخليل الخزاز كوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الحيض باب مباشرة الحائض» لاندې تيره شوې ده.[2]

علي بن مسهر: دامشهور محدث على بن مسهر القرشي الكوفى رحمه الله دي. دَدوى تذكره هم په مذكوره بالا كتاب اوباب كښې تيره شوې ده.[3]

عبيدالله: دا عبيدالله بن عمر بن حمص بن عاصم بن عمر بن الخطاب العمرى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الوضوء باب التبرز فى البيوت» لاندې تيره شوې ده.[4]

نافع مولى ابن عمر: دَدوى تذكره «كتاب العلم باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد» لاندې تيره شوې ده[5]

ترجمه مع تشريح: رسول الله ﷺ اوفرمائيل تاسو نه وړاندې امتونونه درې كسان (چرته روان وو چه هغوى) باران راګير كړل. هغوى په يوغاركښې دننه پناه واخستله. دَ غار په خله باندې يولوئى كاڼړې راپريوتلو نوهغوى خپل مينځ كښې يو بل ته اوويل چه والله اوس خو به صرف صداقت سره خلاصيدې شو. هونړ كښې دې هر يوكس هغه عمل بيان كړى اودَ الله تعالى نه دې دعااوكړى كوم چه هغه په صداقت او اخلاص سره كړې وى.

دوى كښې يودعا اوكړه چه اې الله تاته خو پته ده چه ما په يو فرق (پيمانه) چاول مزدورئى باندې يو مزدور ساتلې وو. هغه ما سره كار اوكړو مګر مزدورى ئې پريخوده او لاړو. فرق يوه پيمانه ده چه دَ دريو صاع برابروى.[6]

---

[1]) مرتخريجه فى البيوع، باب:إذا اشترى شيئًا لغيره بغير أمره، رقم الحديث: ٢٢١٥.

[2]) كشف البارى كتاب الحيض، ص: ٢٤٧.

[3]) كشف البارى كتاب الحيض ص: ٢٤٨.

[4]) كشف البارى: ٣٦٠/٥.

[5]) كشف البارى: ٦٥١/٤.

[6]) غريب الحديث لابن قتيبة: ١٦٤/١مطبعة العانى، بغداد، ١٣٩٧هجرى.

مسند احمد کښې د نعمان بن بشیر رضی الله عنه روایت دې: ((کان لي أجراء يعملون، فاستأجرت كل رجل منهم بأجر منهم فجاء رجل ذات يوم في نصف النهار، فاستأجرته بشطر أصحابه فعمل في نصف نهاره كما عمل رجل منهم في نهاره كله. فرأيت علي في الزمان أن لا أنقصه مما استأجرت به أصحابه لما جهد في عمله. فقال رجل منهم: تعطي هذا مثل ما أعطيتني. فقلت: يا عبد الله لم أبخسك شيئاً من شرطك وإنما هو مالي أحكم فيه ما شئت. قال: فغضب وذهب وترك أجره))[1]

یعنی زما ډیر مزدوران وو ما هغوی کښې هریو په متعین معاوضه باندې د مزدورۍ په توګه ساتلی وو. یو ورځ یو سړې د غرمې راغلو چه هغه ماد نورو مزدورانو په نیمه دیاړنې په مزدورۍ اونګولو لیکن هغه په غرمه کښې دومره کار اوکړو لکه نورو مزدورانو چه به په پوره ورځ کښې کولو. نو ما دا فیصله اوکړه چه د دغه مزدورانو ملګرو نه به ورته کمه مزدوري هیڅ کله نه ورکوم خکه چه هغه محنت او مشقت زیات کړې وو. نو په هغوی کښې یو مزدور اووئیل ته به ده له زما د مزدورۍ برابر ورکوې؟ ما جواب ورکړو د خدائی بنده ما خو تاله د معاهده مطابق پوره حق درکړې دې. زما ذاتی مال دې چه په خپله رضا باندې چاله غوارم ورکولې شم. په دې باندې هغه غصه شو او خپله مزدوري پریخوده لاړو.

وړاندې قصه په روایت باب کښې ده. ما د هغه د حصې چاول په زمکه کښې اوکرلې یعنی د هغه مزدور ملکیت ګرزلوسره. بیا چه کوم پیداواز اوشو په هغې کښې دومره ګټه اوشوه چه په هغې باندې ما غوا او غویان واخستل بیا هغه د خپلې مزدورۍ غوښتلو د پاره ماله راغلو. ما هغه ته اووئیل چه د غواږ غویانو دا رمه واخله اوخه. هغه وئیل چه زما خوستاسره یو فرق وو. ما وئیل چه دا هم په هغه یو فرق سره اخستې شوی دی نو هغه د غه شرلوسره بوتلل.

دغه نیك او امانت دار سړې د هغه مزدورۍ او اجرت امانت ګنړلوسره هغه نه صرف محفوظ اوساتلو بلکه په هغې کښې نې په خپل محنت سره اضافه اوکړه او دومره نې زیات کړل چه د خناورو یوه رمه ترې جوړه شوه دا دومره ډیر دولت هغه امانت ګنړلوسره هغه مزدور ته ورکړو. که هغه غوښتل نو ګټه به نې خان سره ساتلې وه او اصل اجرت به نې مزدور ته ورکړې وو. او چاته به پته هم نه وه په داسې موقع باندې د راسخ الایمان خلقو نفس هم دهوکه خوری. مګر هغه د الله تعالی د رضا د پاره تبول دولت هغه غریب مزدور ته پیش کړو. چنانچه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې ((فأعطيته ذلك كله، ولوشئت لم أعطه إلا الأجر الأول))[2]

ما ټول دولت هغه ته پیش کړو که چرې غوښتل مې نو هغه ته به مې د روپۍ اجرت نه سوا هیڅ هم نه ورکول د خپل دې نیك عمل او اخلاص په حواله هغه د الله تعالی نه دعا اوکړه ((فإن كنت تعلم أني فعلت ذلك من خشيتك ففرج عنا)) که چرې تاته معلومه وی چه دا عمل ما ستا د ویرې او خوف د وجې نه کړې دې نو زمونږ دا مصیبت اخوا کړې نو د دې دعا په برکت سره کاڼړې اخوا شو.

قوله: فانساحت: اي انشقت یعنی کاڼړې اوشلیدو. علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د سین او خاء په ځائې ((فانصاحت)) صاد او حاء سره صحیح دې یعنی د کاڼړی په خوزیدو سره د غار خله کولاؤ شوه لیکن حافظ ابن

---

[1] مسند أحمد بن حنبل، مسند الكوفيين: ۳۹۷/۳۰ رقم: ۱۸۴۱۷ مؤسسة الرسالة: ۱۴۲۱ هجري.

[2] أما رواية أنس رضي الله عنه. فأخرجه أحمد في مسنده برقم: ۱۲۴۵۴ أبويعلى الموصلي رقم: ۲۹۳۸ دار المأمون للتراث، دمشق: ۱۴۰۴ بسند صحيح . انظر إتحاف الخيرة بزوائد المسانيد العشرة: ۱۲/۷ رقم: ۷۲۱۱ دار الوطن، الرياض، ۱۴۲۰ هجري، ومجمع الفوائد للهيثمي كتاب البر والصلة باب ماجاء في البر وحق الوالدين: ۱۴۰/۸ رقم: ۱۳۴۱۲ غاية المقصد في زوائد المسند: ۸۸/۳ باب في برالوالدين دارالمعرفة بيروت، ۱۴۲۱ هجري، أخرجه البزار في مسنده برقم: ۵۵۶، ۳۹/۱۷ مكتب العلوم والحكم، المدينة المنورة: ۱۹۸۸، وأما حديث أبي هريرة فأخرجه الطبراني في المعجم الأوسط: ۵۴/۳ برقم: ۲۴۵۴ دار الحرمين القاهرة.

حجر رحمه الله او علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی: ((فانساخت)) (سین او خاء سره) والا روایت صحیح دی. په دې کښې صاد په سین سره بدل کړې شوې دې. د عربو په کلام کښې چه کله صاد او خاء جمع کیدو سره راشی نو صاد په سین سره بدلولې شی.[1]

په حدیث د سالم بن عبدالله رضی الله عنه کښې په دې مقام دا الفاظ نقل دی: ((فانفرجت شيئا لا يستطيعون الخروج))[2] یعنی چټان یا کاڼړې د خپل ځائی نه دومره اوخوزیدو په کوم سره چه هغوی راوتلې نه شو. او د نعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې دی: ((فانصدع الجبل حتى رأوا الضوء))[3] یعنی غر اوشلیدو تردې چه هغوی ته رڼا ښکاره شوه. او د حضرت علي رضی الله عنه د روایت الفاظ دادی: ((فانصدع الجبل حتى طمعوا في الخروج ولم يستطيعوا))[4] یعنی په غر کښې چاؤد جوړ کیدو سره د هغوی د بهر وتلو امید پیدا شو لیکن هغوی راوتې نه شو. خو د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې دی: ((فزال ثلث الحجر)) یعنی د کاڼړې دریمه حصه اوخوزیدو.[5]

قوله: فانطبق عليهم ((أي: فانطبق عليه باب الغار)) یعنی د غار خله بنده شوه. د موسیٰ بن عقبه عن نافع په طریق سره نقل روایت دې: ((فانحطت على فم غارهم صخرة من الجبل فانطبقت عليهم))[6] یعنی د غر نه د غار په خله باندې یو کاڼړې راپریوتلو او د هغوی لارنې بنده کړه. د نعمان بن بشیر د روایت په یو طریق کښې دی: ((إذ وقع حجر من الجبل مما يهبط من خشية الله، حتى سدّ الغار))[7] یعنی د غر نه یو کاڼړې راپریوتلو چه د الله تعالی د ویرې نه راپریوځی تردې چه د غار خله ئې بنده کړه.

قوله: فليدع كل واحد د موسیٰ بن عقبه په روایت کښې دی: ((انظروا أعمالا عملتموها صالحة لله))[8] په یو بل طریق کښې دی: ((ادعوا الله بأفضل عمل عملتموه))[9] د سالم په روایت کښې دی: ((إنه لا ينجيكم إلا أن تدعوا الله بصالح أعمالكم))[10]

---

[1]) فتح الباري: ۶۳۰/۸ إرشادالساري: ۴۲۲/۷.

[2]) رواه الطبراني في سندالشاميين: ۳۲۸/۴ رقم: ۴۱۴۹ مؤسسة الرسالة، بيروت: ۱۴۰۵هجری وروی البخاري في باب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترک أجره. برقم: ۲۲۷۲.

[3]) أخرجه أحمد في مسنده: ۳۶۸/۳ برقم: ۱۸۴۱۷ وأخرجه البزار في مسنده: ۲۳۰/۸ بلفظ 'فانقض الحجر حتى رأوا الضوء' رقم: ۳۲۸۷ وأبوداؤد في البيوع باب الرجل يتجر في مال الرجل بغير إذنه. برقم: ۳۳۸۷.

[4]) أخرجه البزار في مسنده: ۱۱۹/۳ برقم: ۹۰۶ مكتبة العلوم والحكم المدينة المنورة: ۱۹۸۸م. والهيثمي في كشف الأستار عن زوائد البزار: ۳۶۸/۲ برقم: ۱۸۶۷ مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۳۹۹هجری.

[5]) مرتخريجه.

[6]) أخرجه مسلم في صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال. برقم: ۶۹۴۹ وأبوعوانة في مستخرجه: ۴۲۱/۳ برقم: ۵۵۴۹ دارالمعرفة بيروت، ۱۴۱۹هجری والنسائي في السنن الكبرى: ۳۹۷/۱۰ برقم: ۱۱۸۲۶ مؤسسة الرسالة بيروت، ۱۴۲۱هجری، والبغوي في شرح السنة: ۸/۱۳ برقم: ۳۴۲۰ المكتب الإسلامي دمشق: ۱۴۰۳هجری، واللفظ له.

[7]) مجمع الفوائد للهيثمي: ۱۴۲/۸ كتاب البر والصلة رقم: ۱۳۴۱۳.

[8]) أخرجه البخاري في كتاب المزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان في ذلک صلاح لهم، رقم: ۲۳۳۳ وفي كتاب الأدب باب إجابة دعاء من برّ والديه، رقم: ۵۹۷۴ ومسلم في صحيحه كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة والتوسل بصالح الأعمال، رقم: ۶۹۴۹.

[9]) أخرجه البخاري في البيوع باب إذا اشترى شيئا لغيره بغير إذنه فرضيَ، رقم: ۲۲۱۵.

دَحضرت علي رضي الله عنه روايت کوم چه بزار رحمه الله نقل کړې دې هغې کښې دي: «تفكروا في أحسن أعمالكم فادعوا الله بها، لعل الله يفرج عنكم» (٢)

يواشكال اودَهغې جواب: اللهم إن كنت تعلم......: دلته دا اشكال پيدا كيږي چه مؤمن ته دَالله تعالى په علم محيط كښې تردد نه شي كيدې اوهغه په سينو كښې پټ رازونو او پټو خبرو باندې هم پوهيږي نوبيا دغه بنده دَتردد اظهار ولې اوكړو؟

دَدې جواب دادې چه دَ هغه دَالله تعالى په نيز دَ خپل عمل قبليدو اونه قبليدو كښې تردد وو اوهم دَ دغه تردد اظهار لكه چه په دې الفاظو كښې هغه اوكړو: «إن كان عملي ذلك مقبولا فأجب دعائي» (٣)

قوله: فذهب وتركه: دَ موسى بن عقبه رضي الله عنه دَ روايت الفاظ دي: «فأعطيته فأبى ذاك أن يأخذ» (٤) يعنى ماهغه ته مزدوري پيش كړه نوهغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. هم دَدوى نه نقل دويم روايت كښې دي: «فلما أقضى عمله فقال: أعطني حقي، فعرضتُ عليه حقه فرغب عنه» (٥) يعنى خپل كار پوره كولو نه پس هغه اووئيل ماته حق راكړه، مادَهغه حق هغه ته پيش كړو نوهغه دَ اخستلو نه انكار اوكړو. اودَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فعمل لي نصف النهار فأعطيته أجرا فسخطه ولم يأخذه» (٦) يعنى هغَه په غرمه كښې زما دَ پاره كاراوكړو ما هغه ته مزدوري وركړه نوهغه له غصه ورغله او مزدوري ئې وانخستله.

دَمزدورئي نه اخستلو دَ انكار وجه څه وه؟ ماقبل كښې دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه روايت تيرشوې دې په كوم كښې چه دَ ترك اجرت سبب دا ذكر دې چه يومستاجر نيمه ورځ كار كونكي مزدور او پوره ورځ كار كونكي مزدور له يو شان اجرت وركړې وو دكوم په وجه چه پوره ورځ كاركونكي مزدور دَ خپلې مزدورئي اخستلو نه انكار اوكړو. خودَ حضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې دي: «فأتاني يطلب أجره، وأنا غضبان، فزبرته، فانطلق وترك أجره» (٧) يعنى هغه ماله دَ خپل اجرت اخستلو دَپاره راغلو خو زه دَ غصې په حالت كښې ووم ما هغه اورټلو نوهغه خپله مزدوري پريخودله اولاړو. په دې روايت كښې دَ ترك اجرت سبب دَ مستاجر غصه كيدل معلوميږي. داسې په ظاهره دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه اوحضرت انس رضي الله عنه په روايت كښې تعارض دې.

دواړو كښې تعليق وركولو سره شراح حديث فرمائي چه ترك اجرت سبب هم هغه دې دكوم تصريح چه دَ نعمان بن بشير رضي الله عنه په روايت كښې دې. خوچه كله دې مزدورى ته دَ بل مزدور سره حسد پيدا شو چه هغه صرف دَ غرمې پورې كار اوكړو او اجرت ئې دَ پوره ورځې دكار كولو واخستو او مستاجر ته ئې هم غصه اوكړه نو په دې باندې

---

(١) أخرجه البيهقي في شعب الإيمان: ٣١٥/٩برقم: ٦٧٠٤باب معالجة كل ذنب بالتوبة وأخرجه البخاري في كتاب الإجارة باب من استأجر أجير افترک أجره فعمل فيه المستأجر فزاد رقم: ٢٢٧٢.

(٢) انظر مسندالبزار: ١١٩/٣رقم: ٩٠٦مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة: ١٩٨٨م.

(٣) فتح الباري: ٦٢٨/٨.

(٤) السنن الكبرى للبيهقي: ٣٩٧/١٠رقم ١١٨٢٦كتاب الرقائق، مؤسسة الرسالة بيروت، ١٤٢١هجرى.

(٥) انظر صحيح البخاري كتاب الزارعة باب إذا زرع بمال قوم بغير إذنهم وكان في ذلک صلاح لهم، برقم: ٢٣٣٣وكتاب الأدب باب إجابة دعاء من برّ والديه، رقم: ٥٩٧٤وصحيح مسلم كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاثة رقم: ٦٩٤٩والسنن الكبرى للبيهقي باب جواز الإجارة:١٩٤/٦رقم: ١١٦٤.

(٦) أخرجه ابن حبان في صحيحه: ٢٥١/٣ذكر الخصال التي يرتجي للمرء باستعمالها زوال الكرب في الدنيا عنه، برقم: ٩٧١والطبراني في المعجم الوسيط: ٥٤/٣برقم: ٢٤٥٤.

(٧) مسندأحمدبن حنبل: ٤٣٩/١٩برقم: ١٢٥٤.

مستاجر هم غصه شو. دَ حضرت انس رضی الله عنه په روایت کښې هم دَدې خبرې ذکر شوې دې لهذا په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته دې.[1]

قوله: اشتریت منه بقرا روایت باب کښې صرف دَ بقر ذکر دې. دَموسی بن عقبه رضی الله عنه په روایت کښې دَ څرونکی هم تصریح ده. دَ روایت الفاظ دی: ((فزرعته حتی اشتریت منه بقرا وراعیها)) یعنی دَهغه دَ حصې چاول نې اوکرل بیانی په هغې باندې غواګانې او څرلو والا واخستو. دَحضرت سالم رضی الله عنه په روایت کښې دی ((فثمرت أجره حتی کثرت منه الأموال)) یعنی دَهغه اجرت دومره زیاته فائده اوکړه چه دَهغې نه ډیر زیات مالونه جوړ شو اوهم په دې روایت کښې دی چه مزدور راغلو دَخپلې مزدورئی مطالبه کولوسره ئی اووئیل ((أدِّ إليَّ أجري)) ماله زما هغه مزدوري راکړه نو مستاجر ورته اووئیل: ((فقلت له کل ماتري من الإبل والبقر والغنم والرقیق))[2] یعنی دا اوښان غواګانې غویان ګډې چیلو دا رمې چه ته وینې ټول ستا دَ اجرت حاصلات دی.

دلته دا اشکال دې چه کله بقر نه علاوه دَدولت نور قسمونه هم وو نو په روایت کښې صرف په بقر باندې ولې اکتفاء اوکړې شوه؟ شراح فرمائی چه په روایت باب کښې ((اشتریت بقرا)) نه دا خودل مقصود نه دی چه مستاجر دَ بقر نه علاوه نور څه نه وی اخستلی. چونکه غالب مال په څاروو باندې مشتمل وو اوهم هغه قابل ذکر وو په دې وجه راوی دَدې په تصریح باندې اکتفاء اوکړه.[3]

چه کله دَدومره ډیر زیات مال حال طرف ته مستاجر اشاره کولوسره مزدور ته اوخودل چه دا ستا ملکیت دې نوهغه ته یقین رانغلو اووئی ګنړل چه کیدې شی دا مستاجر راپورې ټوقې کوی. چنانچه دَ موسی بن عقبه رضی الله عنه په روایت کښې دی: ((أتستهزئ بي؟ فقلت: لا))[4] مزدور وئیل ته ماپورې ټوقې کوې؟ نومستاجر وئیل نه او دَنعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې ((تظلمني وتسخر بي)) الفاظ راغلی دی.[5]

قوله: فقال الآخر: اللهم إن کنت تعلم أنه کان لي أبوان شیخان کبیران یا الله تاته معلومه ده چه زما بوډاګان مور پلار وو. ما به هره شپه دَهغوی دَ څکلو دَپاره دَخپلو چیلو پیئې راوړل یوه شپه ما په راتلو کښې ناوخته کړو ما چه کله (پیئې راوړه) راغلم نوهغوی اوده شوی وو. زما بال بچ دَ اولږې نه ترقیدل زما عادت وو چه کله به مور پلار پیئې اوڅکل نوبیابه مې خپلو بچوته ورکول ماته دَهغوی راپاسول بد لګیدل اوداهم راته ښه نه لګیدل چه لاړ شم او هغوی دَ پیئونه څکلو دَ وجې نه (دَ اولږې دَ وجې نه، کمزورې شی. نوزه دَسحر پورې (دَهغوی سر ته ولاړ) یو شان انتظار کولو. یا الله تاته معلومه ده چه ما داعمل ستا دَ ویرې نه کړې وی نوزمونږ دا مصیبت لرې کړه. نوهغه کاڼې نور اوښلیدو تردې چه هغوی ته آسمان ښکاره شو.

دَدویمې واقعې سره متعلق دَحدیث دَ الفاظو تشریح:

أبوان: په مور پلار باندې تغلیبًا دَ أبوان اطلاق اوکړې شو.

شیخان کبیران: په روایت باب کښې اختصار دې. دَحضرت علی رضی الله عنه په روایت کښې دی ((أبوان ضعیفان فقیران لیس لهما خادم ولا راع ولا والي غیري فکنت أرعی لهما بالنهار وآوي إلیهما باللیل))[6] یعنی زما مور پلار ضعیف اوفقیران وو.

---

[1]) فتح الباری: ۶۲۹/۸ انظر صحیح البخاری کتاب البیوع باب إذا اشتری شیئًا لغیره بغیر إذنه فرضی. رقم: ۲۲۱۵.

[2]) انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷ کتاب البیوع باب فی الرجل یتجر مال الرجل بغیر إذنه.

[3]) انظر أبی داؤد رقم: ۳۳۸۷ کتاب البیوع باب فی الرجل یتجر مال الرجل بغیر إذنه.

[4]) السنن النسائی الکبر: ۳۹۷/۱۰ رقم: ۱۱۸۲۶.

[5]) المعجم الکبیر للطبرانی: ۱۶۳/۲۱ رقم: ۲۰۸ ومجمع الزوائد للبیهقی: ۱۴۲/۸ رقم: ۱۳۴۱۳.

[6]) مسند البزار: ۱۱۹/۳ رقم: ۹۰۶.

زما نه علاوه دهغوى څوك خادم څاروى څرونكې نه وو. ما به ټوله ورځ دهغوى دپاره چيلنى څرولې او د شپې به هغوى له راتلم

قوله: فأبطأت عنهما ليلة: دلته دباب په روايت كښې دتاخير سره راتللو وجه نه ده خودلې شوې. دسالم رضي الله عنه روايت كښې دى: «فنأى بى طلب شىء يوما فلم أرح عليهما حتى ناما»[1] يعنى يوه ورځ د يو څيز په طلب كښې زه لرې لاړم او مابنام په خپل وخت باندې مورپلار ته راونه رسيدم تردې چه دواړه اوده شو. په دې روايت كښې هم ابهام دې. د تاخير سبب خو ئې اوخودلو د دې تصريح ئې اونه كړه. په صحيح مسلم كښې د ابوضمرة په طريق سره چه كوم روايت نقل دې په هغې كښې د دې تصريح شته. د روايت الفاظ دى: «وإنى نأى بى ذات يوم الشجر»[2] يوه ورځ ونو زه لرې بوتلم. مطلب دا چه د چيلو په څرولو كښې خلاف عادت لرې لاړم.[3]

قوله: وأهلى وعيالى يتضاغون من الجوع: يعنى بال بچ مې د اولږې نه چغې صورې وهلې. داؤدى رحمه الله فرمائى چه دأهل وعيال نه بښخه بچې غلام او څاروى ټول مراد دى. په دې باندې ابن التين رحمه الله اشكال كړې دې چه اهل وعيال كښې دواب (څاروى) شامل كول هيڅ معنى نه لرى. د اهل وعيال سره د دې هيڅ مناسبت نشته.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله د داؤدى رحمه الله قول ته ترجيح وركولوسره د سالم د روايت نه استدلال كړې دې. په هغې كښې دى: «وكنت لا أغبق قبلهما أهلا ولا مالا»[5] يعنى ما به د مور پلار نه اول بال بچ او څاروو له اوبه نه وركولې. كله چه به هغه په مور پلار باندې اولاد نه مقدم كولو نو څاروى خو به ئې په طريقه اولى باندې نه مقدم كول.[6]

قوله: فكرهت أن أوقظهما: يعنى ما بد اوګڼړل چه هغوى راپاسوم. شراح حديث فرمائيلى چه انسان د خوب په حالت كښې نه غواړى چه هغه دې پاسوى. په دې وجه هغه هم مورپلار پاسول مناسب اونه ګڼړل.[7] دحضرت على رضي الله عنه په روايت كښې دى: «ثم جلست عند رؤوسهما بالإناء كراهية أن أوذيهما»[8] يعنى د دې انديښنې نه چه زما د طرف نه مورپلار (پاسولو د وجې نه) هغوى ته تكليف اونه رسى، په لاس كښې مې لوښې نيولې دهغوى سرته نيزدې كيناستم. اوبخپله مې دهغوى د سترګو كولاويدو انتظار كولو. دغه شان د ابن ابى اوفى رضي الله عنه روايت ذې «كرهت أن أوقظهما من نومهما فيشق ذلك عليهما»[9] يعنى كه چرې ما هغوى راپاسول نو دا خبره به په هغوى باندې سخته لګيده. په دې وجه ما دهغوى راپاسول بد اوګڼړل

قوله: وكرهت أن أدعهما فيستكنا لشربتهما: يعنى د څكلو بغيرپريخودل راته هم بد ښكاره كيدل چه : څه نه

---

[1] انظر صحيح البخارى كتاب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترک أجره....، رقم: ٢٢٧٢.
[2] انظر صحيح مسلم كتاب الذكر باب قصة أصحاب الغار الثلاث، والتوسّل بصالح الأعمال، رقم: ٦٩٤٩.
[3] فتح البارى: ٦٣١/٨-٦٣٠.
[4] فتح البارى: ٦٣١/٨.
[5] انظر صحيح البخارى كتاب الإجارة باب من استأجر أجيرا فترک أجره....، رقم: ٢٢٧٢.
[6] فتح البارى: ٦٣١/٨.
[7] فتح البارى: ٦٣١/٨.
[8] مسند البزار: ١١٩/٣ رقم: ٩٠٦.
[9] أخرجه الطبرانى فى "الدعاء": ٨٠/١ برقم: ١٩٦ باب تقرب العبد ربه عزوجل عندالدعاء، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤١٣ هجرى.

ځکلو به وجه به هغوی کمزوري او بي طاقت پاتې شي. ځکه چه پينې دهغوی د شپې خوراك وو او د شپې خوراك پريخودلو سره ضعف او بوډاوالي شروع کيږي (١)

لفظ لستكنا، د استكانة نه مشتق دي يعني عاجزي اوخواري او «لشربتها» نه اول عدم مضاف محذوف دي. تقدير عبارت دي «لعدم شربتها» (٢)

قوله: يتضاغون ضُغاء نه دي اهل لغت وائي «ضُغاء» پيشو، ليوه، لومبړي، ګيدړه، سپي اوماړ نه دځه تکليف دوجې نه چغو او شور کولوته وائي. نو دي استعمال د انسان دپاره هم کولې شي کله چه هغه د ځه درد او تکليف دوجې نه چاته فرياد اوکړي (٣)

د بعض حضراتو رائې ده چه د بال بچ وغيره د چغو وهلو د اولږې نه علاوه بل سبب هم کيدې شي. په روايت باب سره ددې رائې ترديد کيږي. په دې کښې د لفظ «جوع» تصريح ده هغوی د اولږې نه چغې وهلې (٤)

ددريم ملګړي واقعه فقال الآخر...... أنه كانت ابنة عم من أحب الناس إليّ...... دريم سړي اووئيل يا الله تاته معلومه ده چه زما يوه د تره لور وه هغه زما د ټولو نه خوښه وه. ما دهغې د هوكه كولو كوشش اوكړو (دې نه جماع مراد ده) مګر هغې انکار اوکړو او په دې شرط چه زه هغې له سل ديناره راوړم وركړم (نو هغه به راضي شي). ما سل دينار په كوشش سره حاصل كړل او هغې له مې وركړل نو هغې ماله د صحبت اختيار راكړو. بياچه كله د جماع دپاره زه دهغې د دواړو خپو په مينځ كښې كيناستم نو هغې اووئيل «اتق الله ولا تفض الخاتم إلا بحقه» يعني د الله تعالى نه اووېرېږه او په حق طريقه باندې (د نكاح نه بغير) مهر مه ماتوه. زه اودريدم او سل دينار مې هم پريخودل. تاته معلومه ده چه ما ستا د ويرې نه داسې اوكړه نو ته زمونږ دا مصيبت لرې كړې. نو الله تعالى دهغوى مشكل آسان كړو او دريواړه د غار نه بهر راووتل

قوله: إلا أن آتيها بمائة دينار يعني جينئې د جماع نه انکار کولو سره د سلو ديناړو شرط اولګولو چه ددې په اخستلو به هغه راضي کيږي. په دې روايت کښې د سلو ديناړو ذکر دې. دغه شان د نعمان بن بشير رضي الله عنه او عقبه بن عامر رضي الله عنه په روايت کښې هم د سلو ديناړو ذکر دې. خو د سالم رضي الله عنه په روايت کښې «عشرين ومائة دينار» الفاظ راغلي دي. شراح تطبيق ورکولو سره فرمائيلي چه د جينئې د طرف نه به د سلو ديناړو مطالبه شوې وې او د شلو ديناړو اضافه به هلك د خپل طرف نه کړې وې. يا به بيا د سالم رضي الله عنه نه علاوه نورو راويانو د کسر لحاظ نه وې کړې (٥)

قوله: فلما قعدت بين رجليها يعني كله چه هغه ددې د دواړو خپو په مينځ كښې كيناستو. د ابن ابى اوفى رضي الله عنه د روايت الفاظ دي: «وجلستُ منها مجلسَ الرّجلِ مِنَ المرأة» (٦)

زه به هغې باندې داسې كيناستم لكه چه يو سړې په ښځه باندې (د جماع په غرض سره) كيني. خو د نعمان بن بشير رضي الله عنه په حديث كښې «فلما نكشفتها» (٧) كله چه ما هغه بربنډه كړه

---

١) فتح الباري: ٨/٦٣١.

٢) فتح الباري: ٨/٦٣١.

٣) المعجم الوسيط، ص: ٥٤١ مكتبة الشروق الدولية.

٤) فتح الباري: ٨/٦٣١.

٥) المصدر السابق.

٦) انظر الدعاء للطبراني: ١/٨٠ رقم: ١٩٦.

٧) مسند الإمام أحمد: ٣٠/٣٦٨

قوله: ولا تفُضّ: فض فضأ الخاتم أو عُذرَة المرءة معنی ده مُهر ماتول یا دَ ښځې بکارت ختمول په ظاهره دَ روایت دَ الفاظ نه معلومیږی چه هغه باکره یعنی پیغله وه ځکه چه فض خاتم دَ بکارت دَ ختمولو نه کنایه وی. مګر دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې تصریح ده چه ښځې دغه سړی سره دَ جماع اجازت دَخپل خاوند نه اخستې وو دې نه دا ثابته شوه چه هغه باکره نه وه. په دې وجه شراح په دواړو روایتونو کښې تطبیق ورکولو سره فرمائیلی چه روایت باب کښې دَخاتم نه مراد فرج دې نه چه پرده دبکارت.[1]

حدیث الغار ډیرو صحابه کرامو روایت کړې دې امام بخاری رحمه الله او امام مسلم رحمه الله صرف دَ ابن عمر رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې. امام طبرانی رحمه الله دا واقعه دَ انس رضی الله عنه نه په سند صحیح او حضرت ابوهریره رضی الله عنه په سند حسن روایت کړې دې. دَ ابوهریره رضی الله عنه روایت ابن حبان رحمه الله هم په خپل صحیح کښې نقل کړې دې. دا حدیث دَحضرت ابوهریره رضی الله عنه انس او ابن عمر رضی الله عنه نه علاوه صحابه کرامو نه حضرت علی، عقبه بن عامر، نعمان بن بشیر، عبدالله بن عمرو بن عاص او ابن ابی اوفی رضی الله عنهم نه هم نقل دې. دَدې روایاتو ټول طرق ابوعوانه رحمه الله خپل صحیح کښې او امام طبری رحمه الله کتاب الدعاء کښې جمع کړی دی.

دَ ابن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې چه کوم درې واقعات بیان کړې شوی دی دَعقبه بن عامر رضی الله عنه نه سوا باقی صحابه کرامو هم دغه واقعات نقل کړی دی. عقبه رضی الله عنه دَ اجیر په ځائې دَ بل یو سړی تذکره کړې ده. روایت کښې دی. «کنت فی غنم أرعاها، فحضرت الصلاة، فقمت أصلیّ، فجاء الذئب، فدخل الغنم، فکرهتُ أقطع صلاتی فصبرتُ حتی فرغتُ» یعنی ما به چیلئی څرولې چه دَمانځه وخت شو نو زه دَ مونځ دَپاره اودریدم، هم هغه وخت یو لیوه راغلو دَ چیلو په رمه کښې ورننوتلو، ما مونځ ماتول بد اوګنړل او دَمانځه نه فارغیدو پورې مې دَ صبر نه کار واخستو.

ښکاره خبره ده چه دا مذکوره درېواړه واقعاتو نه جدا یو مستقل واقعه ده. شراح حدیث فرمائی چه که دَدې روایت سند قوی وی نو مطلب به داشې چه دا واقعه هم ثابته ده اودا روایت په تعدد قصه باندې محمول دې.[2]

دویمه خبره داده چه صحابه کرامو دَ درېواړو واقعاتو ترتیب دَ یو بل نه مختلف بیان کړې دې. په روایت باب کښې اول اجیر بیا ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. سالم رضی الله عنه دَدې موافقت کړې دې. دَ ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې اول دَ ښځې بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ اجیر او په حدیث دَانس رضی الله عنه کښې اول دَ ابوین بیا دَ اجیر او آخر کښې دَ ښځې واقعه نقل کړې شوې ده. دَ نعمان بن بشیر رضی الله عنه په روایت کښې اول دَاجیر بیا دَ ابوین او آخر کښې دَ ښځې واقعه ده. خود علی بن ابی طالب رضی الله عنه او ابن ابی اوفی رضی الله عنه دواړو روایتونو کښې اول دَ ښځې بیا دَ اجیر او آخر کښې دَابوین واقعه ذکر ده.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی «وفی اختلافهم دلالة علی أن الروایة بالمعنی عندهم سائغة شائعة، وأن لا أثر للتقدیم والتأخیر فی مثل ذلك، وأرجحها فی نظری روایة موسی بن عقبة لموافقة سالم لها، فهی أصح طرق هذا الحدیث».[4]

مطلب دادې چه دَ واقعاتو ترتیب کښې دَصحابه کرامو دَ اختلاف نه دا ثابتیږی چه دَدې حضراتو په نیز دَ روایت بالمعنی عام معمول وو او دا چه په دې قسم مضامینو کښې تقدیم اوتاخیرسره دَ مضمون په صحت باندې څه اثر نه پریوځی. خو زما په نظر کښې دَ سالم رضی الله عنه دَ موافقت په بناء باندې دَموسی بن عقبه روایت راجح دې چه دَاحادیث الغار په طرق کښې دَ ټولو نه اصح روایت دې.

---

[1] عمدة القاری: ۷۳/۱۶ فتح الباری: ۶۳۲/۸ إرشاد الساری: ۴۲۳/۶.

[2] عمدة القاری: ۷۳/۱۶ فتح الباری: ۶۳۲/۸ إرشاد الساری: ۴۲۳/۶.

[3] فتح الباری: ۶۳۴/۸.

[4] المصدر السابق.

په دې دريواړو كښې د چاعمل افضل وو؟ دريواړه ملګرې په مصيبت كښې راګير وو او د هريو عمل د بل ملګرې د تكليف نه د ويستلو سبب جوړ شو. اوس سوال دا دې چه په دوى كښې كوم يو سړې د خپلو ملګرو دپاره زيات فائده مند وو؟

په ظاهره دريم سړې ((انفع لاصحابه)) معلوميږى چه هم دهغه د دعا د بركت نه ټول ملګرې د غار نه اووتل. د اول سړې د دعا په بركت سره صرف دومره اوشو چه د غار تياره ختمه شوه او د كاڼړى په شليدو باندې غار روښانه شو. د دويم سړى په دعا سره په هغه رڼا كښې نوره اضافه اوشوه. دريم هغه سړې دې دكوم په دعا سره چه د ټولو د راوتلو لار هواره شوه. په دې وجه هم هغه انفع لاصحابه دې او د هغه عمل به د نورو نه افضل وى. د دې ثابتولو دپاره د دريواړو د اعمالو جائزه اخلو.

صاحب الابوين، يعنى د مور پلار خدمت كونكي فضيلت د خپل ذات پورې محدود وو ځكه چه هغه صرف مور پلار سره ښه سلوك كولو. نور خلق په مزدورنى باندې لګونكي سړې ډير امين سړې وو او د هغه نفع متعدى وه او دريم سړې ځوك چه په جماع باندې قادر شو او خپل نفس نى رامنع كړو په دوى كښې د ټولو نه غوره وو ځكه چه دهغه د بيان نه دا نتيجه راوځى چه دهغه په زړه كښې د الله تعالى ويره وه. او د قرآنى نص نه ثابته خبره ده چه په زړه كښې د الله تعالى ويره ساتونكي به د جنت مستحق وى. چنانچه په قرآن مجيد كښې دى. ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ۝﴾ نفس د ګناه كبيره نه د بندولو نه علاوه هغه دويم نيك كار دا او كړو چه كوم ډير مال هغه جينئى ته وركړې وو هغه ئى هم جينئى ته هبه كړو. دا دويمه نيكي ده. هغه جينئى دهغه د تره لور وه نو دا صله رحمى هم شوه. د سالم په روايت كښې تصريح ده چه هغه جينئى د قحط د وجې نه غريبه وه. دې نه ثابته شوه چه هغه وخت جينئ ته د امداد ضرورت وو. مختصر دا چه د دې دريم سړى عمل په مختلف حوالو سره افضل دې چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: ((أي الثلاثة كان أنفع لأصحابه؟ والذي يظهر أنه الثالث، لأنه هو الذي أمكنهم أن يخرجوا بدعائه، وإلا فالأول أفاد إخراجهم من الظلمة، والثاني أفاد الزيادة في ذلك وإمكان التوسل إلى الخروج بأن يمر مثلا هناك من يعالج لهم، والثالث هو الذي تهيأ الخروج بسببه فهو أنفعهم لهم، فينبغي أن يكون عمل الثالث أكثر فضلا من عمل الأخيرين. ويظهر ذلك من الأعمال الثلاثة: فصاحب الأبوين فضيلته مقصورة على نفسه، لأنه أفاد أنه كان بارا بأبويه، وصاحب الأجير نفعه متعد، وأفاد بأنه كان عظيم الأمانة، وصاحب المرأة أفضلهم، لأنه أفاد أنه كان في قلبه خشية ربه، وقد شهد الله لمن كان كذلك بأن له الجنة، حيث قال: ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ۝﴾ وقد أضاف هذا الرجل إلى ذلك ترك الذهب الذي أعطاه للمرأة، فأضاف إلى النفع القاصر النفع المتعدي، ولا سيما وقد قال إنها كانت بنت عمه، فتكون فيه صلة رحم أيضا، وإن ذلك كان في سنة قحط، فتكون الحاجة إلى ذلك أحرى)).[1]

باب

د اكثرو نسخو نه لفظ باب ساقط دې. ثابت تسليم كولو په صورت كښې دا باب د سابقه باب تتمه به ګرځولې شى ځكه چه په دې كښې هم د بنى اسرائيل سره متعلق مختلف اخبار او واقعات بيان كړې شوى دى

[٣٢٧٩]- حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "بَيْنَا امْرَأَةٌ تُرْضِعُ ابْنَهَا إِذْ مَرَّ بِهَا رَاكِبٌ وَهِيَ تُرْضِعُهُ، فَقَالَتِ: اللَّهُمَّ لاَ تُمِتِ ابْنِي، حَتَّى يَكُونَ مِثْلَ هَذَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ رَجَعَ فِي الثَّدْيِ، وَمُرَّ بِامْرَأَةٍ تُجَرَّرُ وَيُلْعَبُ بِهَا، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لاَ تَجْعَلِ ابْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَقَالَ: أَمَّا الرَّاكِبُ فَإِنَّهُ كَافِرٌ، وَأَمَّا الْمَرْأَةُ فَإِنَّهُمْ يَقُولُونَ

[1]) فتح البارى: ٦/٨ ٣٤

هَاتَزْنِي، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللّٰهُ، وَيَقُولُونَ تَسْرِقُ، وَتَقُولُ حَسْبِيَ اللّٰهُ" ص ۷۵۴ ـ ۱۷۵۵ر: ۱۱۴۸]([1])

ترجمه: دَحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې رسول الله ﷺ فرمانيلى دى. په داسې وخت كښې چه يوې ښځې ماشوم ته پينې وركول چه ناڅاپې هغې سره د پينوور كولو په حالت كښې يو سور سړې تيرشو. ښځې وئيل يا الله زما خونى له تر هغه وخته پورې مرګ مه وركوې تركومې پورې چه زما خونى د دغه سور سړي په شان جوړنه كړې. په دې باندې ماشوم پينې ځكل پريخودل وني وئيل اې الله ماد ده په شان مه جوړونې بيائى دسينې نه پينې ځكل شروع كړل. بيا يوه ښځه تيره شوه كومه چه راښكلې شوه او هغې له نى لتې وركولې. هغه ښځې وئيل اې الله زما خونى د دې ښځې په شان مه جوړونې. ماشوم وئيل اې الله ماد دې ښځې په شان جوړ كړې ځكه چه هغه سورسړې خو يو كافر سړې وو او ښځې حال دا وو چه خلقو په هغې باندې (د دروغو الزام لګولو سره) وئيل چه تا زنا كړې ده هغې وئيل ماله بس الله تعالى كافى دې اوچه هغوى به دې ته وئيل تا غلا كړې ده نو هغې به وئيل ماله بس الله تعالى كافى دې.

تراجم رجال

ابواليمان: دا ابواليمان حكم بن نافع بهرانى حمصى رحمه الله دې.([2])

شعيب: دا ابوبشر شعيب بن مولى حمزه قرشى رحمه الله دې. دَدوى تذكره «بدء الوحى» لاندې تيره شوې ده.([3])

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذكوان مدنى قرشى رحمه الله دې.

عبدالرحمن: دا عبدالرحمن بن هرمز اعرج رحمه الله دې. دَدې دواړو حضراتو تذكره «كتاب الايمان باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان» لاندې تيره شوې ده.([4])

ابوهريرة: دا صحابى رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې ([5])

داروايت «باب واذكر فى الكتاب مريم» لاندې تفصيل سره تير شوې دې.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: په دې حديث كښې چه كوم واقعات بيان كړې شوى دى هغه بنى اسرائيل سره تعلق لرى په دې وجه دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت واضح دې.([6])

[۳۲۸۰]- حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «بَيْنَمَا كَلْبٌ يُطِيفُ بِرَكِيَّةٍ، كَادَ يَقْتُلُهُ العَطَشُ، إِذْ رَأَتْهُ بَغِيٌّ مِنْ بَغَايَا بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَنَزَعَتْ مُوقَهَا فَسَقَتْهُ فَغُفِرَ لَهَا بِهِ» ص ۷۵۶ر ۳۱۴۳]([7])

---

[1]) مر تخريجه فى بدء الخلق برقم: ۳۴۶۷.

[2]) كشف البارى: ۴۷۹/۱.

[3]) كشف البارى: ۴۸۰/۱.

[4]) كشف البارى: ۲/۱۱-۱۰.

[5]) كشف البارى: ۶۵۹/۱

[6]) عمدة القارى: ۷۴/۱۶ دار الكتب العلمية.

[7]) مر تخريجه فى بدء الوحى. تحت باب: إذا وقع الذباب فى شراب أحدكم، رقم الحديث: ۳۳۲۱.

تراجم رجال

سعيد بن تليد دَدوی تذکره هم په دې کتاب کښې «باب قول الله: واتخذ الله إبراهيم خليلا» لاندې تيره شوې ده.
ابن وهب دا مشهور امام حديث وفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن سليم قرشی مصری رحمه الله دې دَدوی تذکره «كتاب العلم باب متى يصح سماع الصغير» کښې تيره شوې ده.[1]
جرير: دا جرير بن حازم بن زيد الازدی البصری رحمه الله دې [2]
ايوب دا ابوبکر ايوب بن ابی تميمه کيسان سختيانی بصری رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الايمان باب حلاوة الايمان» لاندې تيره شوې ده.[3]
محمد بن سيرين: دامشهور تابعی ابوبکر محمدبن سيرين انصاری بصری رحمه الله دې. دَ دوی تذکره «كتاب الايمان باب اتباع الجنائز من الايمان» لاندې تيره شوې ده.[4]

قوله: بينما كلب يطيف بركية دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي يوسپې کوهي سره تاويدلو نيزدې وه چه تنده هغه مرکړی. دَ بنی اسرائيل يو فاحشه ښځې هغه اوليدلو. هغې خپله موزه کوزه کړه او اوهغه ئې راڅکه کړه او سپی باندې اوبه اوڅکلې دَدې عمل دَ وجې نه دَهغې مغفرت اوشو
دا قصه کتاب الطهارة کښې[5] او کتاب الشرب[6] کښې هم نقل ده او په دواړو کښې دَ ښځې په ځائې دَ سړی تصريح ده. شراح په دې کښې تطبيق ورکولوسره فرمائيلی چه دا تعارض نه دې بلکه په تعدد دَ واقعه باندې محمول دې چه روايت باب کښې چه کومه واقعه ده هغه دَ ښځې بيان کړې شوې ده هم داسې به سړی سره هم پيښه شوې وی.[7]

دَ حديث باب نه مستنبط فائده: شراح حديث وائی چه دَ روايت نه معلومه شوه چه هريو ځناور باندې اوبه څکولو کښې اجر دې مګر په دې کښې داخبره ياد ساتل پکاردی چه په احاديثو کښې دَ کومو موذی ځناورو دَ وژلو حکم ورکړې شوې دې هغه دَدې نه مستثنى دی. هغوی باندې څکولو کښې اجر نه بلکه په قتل کښې اجر دې.[8]

[٣٢٨١]- حَدَّثَنَا عَبْدُاللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ عَامَ حَجَّ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَتَنَاوَلَ قُصَّةً مِنْ شَعَرٍ، وَكَانَتْ فِي يَدَيْ حَرَسِيٍّ، فَقَالَ: يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ، أَيْنَ عُلَمَاؤُكُمْ؟ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ

---

[1]) كشف البارى: ٢٧٧/٣.
[2]) كتاب الصلاة باب الخوخة والممرفى المسجد رقم: ٤٦٧.
[3]) كشف البارى: ٢٦/٢.
[4]) كشف البارى: ٥٢٥/٢. ٦٣٤/٨
[5]) صحيح بخارى كتاب الوضوء. باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ. رقم الحديث: ٥١٧٣. صحيح بخارى كتاب الوضوء، باب إذا اشرب الكلب فى إناء أحدكم إلخ. رقم الحديث: ٥١٧٣.
[6]) إرشادالسارى: ٤٢٥/٧.
[7]) صحيح بخارى كتاب المساقاة باب فضل سقى لماء رقم الحديث: ٢٣٦٣.
[8]) إرشادالسارى: ٤٢٥/٧.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهى [ص: ۱۷۳] عَنْ مِثْلِ هَذِهِ؟ وَيَقُولُ: «إِنَّمَا هَلَكَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ حِينَ اتَّخَذَهَا نِسَاؤُهُمْ» ص ۷۵۸] [۳۲۹۹، ۵۵۸۸، ۵۵۹۴] [1]

تراجم رجال

عبدالله بن مسلمة: دا عبدالله بن مسلمه قعنبی حارثی رحمه الله دي

مالك. دا مالك بن انس رحمه الله دي. دَدي دواړو حضراتو تذکره اول تیره شوې ده. [2]

ابن شهاب: دَدوی تذکره «بدء الوحی» لاندې تیره شوې ده. [3]

حميد بن عبدالرحمن: داحميد بن عبد الرحمن بن عوف زهری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الايمان باب تطوع قيام رمضان من الايمان» لاندې تیره شوې ده. [4]

معاوية بن ابي سفيان: دَدوی تذکره «کتاب العلم» لاندې تیره شوې ده. [5]

انه سمع معاوية بن ابي سفيان علي المنبر عام حجّ: روایت کښې دی چه حمید بن عبدالرحمن رحمه الله دَحج په کال دَحضرت معاویه رضی الله عنه نه په منبر باندې واورېده. معاویه رضی الله عنه دَ یو سپاهی دَلاس نه دَ ویښتو یو موټی واخستو ونی فرمائیل: «يا أهل المدينة، أين علماؤكم.....؟» اې دَمدينې خلقو ستاسو علماء چرته لاړل ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دا قسم کارونه منع کول اوریدلی دی. حضورپاك به فرمائیل بنو اسرائیل هلاك شوې وو کله چه دَهغوی ښځو دا اختیار کړل

یعنی کله چه دَهغوی ښځو په خپلو ویښتو کښې نور ویښته یوځائی کول. دَدې روایت نه ثابته شوه چه دَبنواسرائیل په ښځو باندې دا حرام کړې شوې وو او کله چه هغوی دَحرمت نه باوجود په ویښتو کښې جوړ لګولو عادت اوساتلو نو هغوی هلاك کړې شو. [6]

قوله: قصة: دَ ویښتو موټې یا کومسئی. حراسی حفاظت کونکې. دَدې لفظ اطلاق په سپاهی او فوجی باندې کیږی خو څوکیدار یا پهره دار ته حارس وئیلې شی. [7]

قوله: عام حج: دَدې باب په آخری روایت کښې حضرت سعید بن المسیب رحمه الله نه نقل دی چه حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دا خطبه په مدینه منوره کښې دَخپل آخری خل راتلو په موقع ورکړې وه. په دې وجه شراح کرام فرمائی چه داخطبه امیر معاویه رضی الله عنه دَخپل خلافت په آخری حج کښې ورکړې وه کوم چه هغه په ۵۱ هجری کښې کړې وو اودلته په روایت کښې هم دَ هغه کال حج مراد دې [8]

---

[1] رواه البخاري أيضاً في اللباس باب الوصل في الشعر، رقم:۵۹۳۲ومسلم في اللباس، باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم: ۳۱۲۷وأبوداؤد في الترجل، باب في صلة الشعر، رقم:۴۱۶۷والترمذي في الأدب باب ماجاء في كراهية اتخاذ القُصة، رقم: ۲۷۸۲.

[2] کشف الباری:۸۰/۲

[3] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[4] کشف الباری: ۳۱۲/۲.

[5] کشف الباری: ۲۸۵/۳.

[6] عمدة القاری: ۷۵/۱۶.

[7] عمدة القاری: ۷۵/۱۶.

[8] عمدة القاری: ۱۵/۱۶فتح الباری: ۶۷۰/۸.

قوله: علی المنبر: دا لفظ دَ معاویه نه حال واقع دې او منبر نه دَ رسول الله ﷺ منبر مراد دې.[1]

قوله: أین علماؤکم؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دې جمله کښې دې خبرې ته اشاره ده چه هغه وخت یو څو علماء پاتې شوې وو خکه چه اکثر صحابه کرام وفات شوې وو او په معاشره کښې دا رسم او رواج پیدا شوې وو. په دې امر باندې نکیر کونکی او دَعوام اصلاح کونکی ډیر کم خلق پاتې شوې وو. هم هغوی ته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه خطاب اوکړو چه تاسو اهل علم عوام دَدې خراب رسمونو او عادتونو نه دَمنع کولو فریضه ولې ترک کړې ده؟[2]

په ویښتوکښې دَ جوړلګولودَ رسم باندې صحابه ؓ ولې نکیر نه کولو؟: دلته دا اشکال پیدا کیږی چه کله رسول الله ﷺ په ویښتو کښې دَ جوړ لګولو نه منع فرمائیلې وه او عوامو دا رسم اختیار کړو نو صحابه کرامو په دې باندې رد ولې اونه فرمائیلو؟

① دَدې یو جواب دا ورکړې شوې دې چه ممکن ده صحابه کرامو او تابعینو ته دا حدیث معلوم وی، خو په دې رسم باندې نکیر کول خکه ترک کړې وی چه دَهغوی په خیال کښې دا ممانعت په کراهیت تنزیهی باندې محمول وو نه چه په کراهت تحریمی باندې.[3]

② دَهغه وخت اهل علم ته دَ امراء او سلاطین دَ عتاب ویره وه چه دَ عوامو په منع کولوسره به امراء او سلاطین دا اوګنړې چه دا علماء مطلق العنان او خپل اختیاره کیږی او په خپل امراء او سلاطین باندې دَ غالب کیدو کوشش کوی.[4]

③ داهم احتمال دې چه صحابه کرام او تابعین ته دا روایت رسیدلې نه وی او یا که بیا رسیدلې وی مګر هغوی ته یاد نه وی او معاویه رضی الله عنه هغوی ته دا روایت رایاد کړې وی.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دَاهل علم نه چه کوم حضرات هغه وخت موجود وو دَهغوی دَ طرف نه دا اعذار ممکن نه وو. خو دَ حضرت معاویه رضی الله عنه الفاظ «أین علماؤکم» نه اندازه کیږی چه دا خطبه دَ جمعه دَخطبه نه علاوه چرته په عام ورځ ورکړې شوې وه او په دې کښې اتفاقاً دَ اهل علم نه څوک شریك شوې نه وو.[6]

دَحافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې دَعلامه عینی رحمه الله رد: علامه عینی رحمه الله دَ حافظ ابن حجر رحمه الله په رائې باندې رد کولوسره اوفرمائیل چه «أین علماؤکم» نه هیڅ کله دَ امیر معاویه رضی الله عنه ارشاد دې خبرې طرف ته نه وو چه دَ اکثر صحابه کرامو دَ انتقال سره دَاهل علم تعداد کم شوې وو او کوم یو څو علماء چه وو هم هغوی نی منتبه کړې وو.

حقیقت دادې چه سره دَدې چه اکثر صحابه کرامو دَدنیا نه تشریف اوړلې وو مګر کوم کبار او صغار تابعین چه دَهغوی په ځائی جوړ شو هغه دَ صحابه کرامو نه هم په تعداد کښې زیات وو او دَاهل علم کمې نه وو او نه دې طرف ته دَ معاویه رضی الله عنه اشاره وه بلکه «أین علماؤکم» ونیلوسره دَهغه مقصد دا وو چه اهل علم له بیداریدلو سره دَدې رسم اصلاح او په دې کښې اخته عوام منع کولو باندې توجه ورکول پکاردی اودې نه غفلت نه دی کول پکار لکه

---

[1] عمدة القاري: ۱۶/۱۵.
[2] فتح الباري: ۸/۶۴۰.
[3] فتح الباري: ۸/۶۷۰.
[4] فتح الباري: ۸/۶۴۰.
[5] فتح الباري: ۸/۶۷۰.
[6] فتح الباري: ۸/۶۷۰.

چه هغه اهل علم دهغوی په بې توجهی باندې اوړول (۱)

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت کښې دی: «إنما هلکت بنو إسرائیل» په کوم سره چه د ترجمة الباب د روایت مذکره سره مناسبت ښکاره دې. (۲)

[۳۲۸۲]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّهُ قَدْ كَانَ فِيمَا مَضَى قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ مُحَدَّثُونَ، وَإِنَّهُ إِنْ كَانَ فِي أُمَّتِي هَذِهِ مِنْهُمْ فَإِنَّهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ" ص ۷۶۱][۳۲۴۸۶][۳)

تراجم رجال

عبدالعزيز بن عبدالله: دا عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى اويسى رحمه الله دې. ددوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص على الحديث» لاندې تیره شوې ده. (۴)

ابراهيم بن سعد: دا ابواسحاق ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوی تذکره «کتاب العلم باب ما يذكر في ذهاب موسى عليه السلام في البحر إلى الخضر» لاندې تیره شوې ده. (۵)

عن ابيه: د ابراهيم بن سعد دپلار تذکره اول تیره شوې ده (۶)

ابی سلمة: دا ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. ددوی تذکره «کتاب الإیمان باب صوم رمضان احتسابا من الإیمان» لاندې تیره شوې ده. (۷)

د ابراهيم بن سعد ټولو شاګردانو دا روایت: «عن أبي سلمة عن أبي هريرة» په طریق سره روایت کړې دې البته ابن وهب رحمه الله دوی سره اختلاف کړې دې اوهغه دا روایت «عن أبي سلمة عن عائشة» په طریق سره روایت کړې دې لکه څنګه چه د صحیح مسلم په روایت کښې موجود دی ابومسعود رحمه الله فرمائی «لا أعلم أحداً تابع ابن وهب على هذا والمعروف عن إبراهيم بن سعد عن أبيه عن أبي هريرة لا عن عائشة إلخ» یعنی «عن أبي سلمة عن عائشة» په سند سره ددې روایت په نقل کولو کښې چاهم د ابن وهب رحمه الله مطابقت نه دې کړې. هم دغه شان زکریا بن ابی زائده رحمه الله هم دا روایت «سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة عن أبي هريرة» په طریق سره روایت کړې دې کوم چه امام بخاری رحمه الله تعلیقاً د مناقب

---

۱) عمدة القاری: ۷۵/۱۶.

۲) عمدة القاری: ۷۵/۱۶.

۳) أخرجه أيضاً في كتاب فضائل أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم باب مناقب عمر بن أبي حفص القرشي رقم: ۳۶۸۹ ومسلم في صحيحه في فضائل الصحابة باب من فضائل عمر بن الخطاب رضي الله عنه، والترمذي في جامعه في المناقب باب مناقب عمر بن الخطاب رضي الله عنه. رقم: ۳۴۶۷ وباب قد كان يكون في الأمم محدثون، رقم الحديث: ۳۶۹۳ وكذا أخرجه الإمام النسائي في سننه الكبرى في مناقب أبي بكر وعمر رضي الله عنهما، رقم الحديث: ۸۰۶۵ مؤسسة الرسالة.

۴) کشف الباری: ۴۸/۴.

۵) کشف الباری: ۲۸۷/۳.

۶) اوګورئی: کتاب الوضوء باب الرجل يوضئ صاحبه رقم: ۱۷۲.

۷) کشف الباری: ۳۲۳/۲.

عمر ؓ په باب کښې ذکر کړې دي. د ابن وهب ؒ نه علاوه دا روایت ابن عجلان ؒ هم «عن أبي سلمة عن عائشة» په سند سره نقل کړې دي.
ابومسعود ؒ فرمائي چه کیدې شي حضرت ابوسلمه ؓ دا روایت د حضرت ابوهریره ؓ او حضرت عائشه ؓ دواړو نه اوریدلی وي. په دې باندې حافظ ابن حجر ؒ اوفرمائیل چه د دې خبرې هم اصل او دلیل موجود دې چه د حضرت عائشه ؓ نه د حضرت عمر ؓ باره کښې د دې معنې منقبت نقل دې کوم چه ابن سعد ؒ «أبوعتيق عن عائشة» په طریق سره روایت کړې دې. د روایت الفاظ دادي: «مامن نبي إلا في أمته معلم أو معلمان وإن يكن في أمتي أحد فابن الخطاب! إن الحق على لسان عمر وقلبه».(۱)

قوله: إنه قد كان فيما مضى قبلكم من الأمم محدثون ...... رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه تاسو نه مخکښې امتونو کښې داسې خلق وو چاته چه به الهام کیدلو که چرې زما په امت کښې څوک داسې وي نو هغه به عمر وي.

قوله: محدثون: دا جمع ده د محدث او محدث د مُلهم په معنی کښې دې یعنی داسې سړې چه نبي نه وي مګر د هغه په زړه کښې خبره القاء کولې شي. که چرې هغه دغه خبره په ژبه سره اداکړي یا د دې تصور اوکړي نو هم هغه شان به شي، داسې خلق د ولایت په ډیر اوچت مقام باندې وي.(۲) دویم قول دادې چه محدث هغه سړي ته وائي د چا ژبه چه صرف په حق او صواب باندې ګویاکیږي.(۳) یوقول دادې چه محدث هغه سړي ته وئیلې شي چا سره چه فرښتې خبرې کوي.(۴) دا درېواړه یوبل ته نیزدې معاني دي. بنواسرائیل کښې د ولایت په دې مرتبه باندې فائز خلق هم تیرشوي دي چه هغوی سره به فرښتو کلام کولو او د هغوی د ژبې نه چه به کومه خبره صادر کیدله هغه به حق او صواب وه. رسول الله ﷺ د حضرت عمر ؓ فضیلت بیانولو سره اوفرمائیل که د بنواسرائیل په شان په دې امت کښې هغه شان سړي پیدا کیدو نو هغه به حضرت عمر ؓ وو. حضرت عمر ؓ یقیناً دامقام حاصل کړې وو. د هغه د رائې کلام الله تائید کړې دې د دغه شان د ساریة الجبل واقعه هم په دې باندې شاهد عدل ده. خو رسول الله ﷺ ته خبر نه وو ورکړې شوې چه محدث ستاسو په امت کښې هم پیدا کیدې شي.(۵)
د دې حدیث لاندې شارحینو فرمائیلي دي چه د اولیاء کرامات حق دي او د کراماتو سلسله به ترقیامته پورې نه منقطع کیږي.(۶)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت روایت کښې دي «فيما مضى قبلكم من الأمم» دې نه بنواسرائیل مراد دي او دغه شان ترجمة الباب سره د روایت مناسبت ښکاره دې.(۷) د دې روایت سره نور تفصیلات د مناقب عمر ؓ د باب لاندې تیر شوي دي.(۸)

---

(۱) فتح الباري: ۶۲-۶۱/۹ الطبقات الكبرى لابن سعد ذكر من كان يفتي بالمدينة ويقتدى به من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم: ۲۹۰/۲ مكتبة الخانجي بالقاهرة.
(۲) عمدة القاري: ۷۶/۱۶.
(۳) عمدة القاري: ۷۶/۱۶.
(۴) المصدر السابق.
(۵) عمدة القاري: ۷۶/۱۶ وإرشاد الساري: ۴۲۷/۷.
(۶) عمدة القاري: ۱۶/۷۶.
(۷) المصدر السابق.
(۸) کشف الباري فضائل الصحابة، ص: ۴۱۱.

[٣٢٨٣]- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ إِنْسَانًا، ثُمَّ خَرَجَ يَسْأَلُ، فَأَتَى رَاهِبًا فَسَأَلَهُ فَقَالَ لَهُ: هَلْ مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: لاَ، فَقَتَلَهُ، فَجَعَلَ يَسْأَلُ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: ائْتِ قَرْيَةَ كَذَا وَكَذَا، فَأَدْرَكَهُ الْمَوْتُ، فَنَاءَ بِصَدْرِهِ نَحْوَهَا، فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلاَئِكَةُ الرَّحْمَةِ وَمَلاَئِكَةُ الْعَذَابِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَقَرَّبِي، وَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَبَاعَدِي، وَقَالَ: قِيسُوا مَا بَيْنَهُمَا، فَوُجِدَ إِلَى هَذِهِ أَقْرَبَ بِشِبْرٍ، فَغُفِرَ لَهُ" ص ٤٦٤ - ٤٦٥][1]

تراجم رجال

محمدبن بشار: دَدوی تذکره «كتاب العلم باب ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يتخولهم بالموعظة» لاندې تيره شوې ده.[2]

محمدبن ابي عدي: دامحمدبن ابراهيم بن ابى عدى البصرى رحمه الله دې.[3]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العتكى الواسطى رحمه الله دي. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من سلم المسلمون من لسانه ويده» لاندې تيره شوې ده.[4]

قتادة: داقتاده بن دعامه سدوسى رحمه الله دې. دَدوی تذکره «كتاب الإيمان باب من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحب لنفسه» لاندې تيره شوې ده.[5]

أبوالصديق الناجي: دا ابوالصديق بكر بن عمرو، يابكر بن قيس ناجى بصرى رحمه الله دې. دَتابعين نه دې.[6]
هغوی دَ ابوسعيد سعدبن مالك خدرى، عبدالله بن عمر بن خطاب او ام المؤمنين حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها نه حديث روايت کړې دې اودَدوی نه أبان بن عياش، جعفر بن ثور عبدى، خالد بن زياد، سليمان بن عبيد سلمى، عاصم احول، قتادة بن دعامه وغيره رحمهم الله دَ حديث روايت کړې دې.[7]
ابن معين، ابوزرعه او امام نسائى رحمهم الله دَدوی باره کښې فرمائيلى ثقة.[8] اصحاب سته دَدوی نه روايات اخستې دى اودَ ټولو په نيز قابلِ احتجاج دې. ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر ثقات کښې کړې دې اوفرمائيلى دى چه ۱۰۸هجرى کښې دَهغوی انتقال شوې دې.[9]

قوله: كان في إسرائيل رجل قتل تسعا وتسعين إنسانا..... دَ ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل بنواسرائيل کښې يو سړې وو هغه يو کم سل قتلونه کړى وو. دَمعاويه بن ابى سفيان

---

[1] أخرجه الإمام مسلم فى التوبة باب قبول توبة القاتل رقم الحديث:٧٠٠٨ والإمام ابن ماجه فى الديات، باب هل لقاتل مؤمن توبة، رقم الحديث: ٢٦٢٢ جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٥١٣/٢ رقم الحديث: ٩٨٧.
[2] كشف البارى: ٢٥٨/٣.
[3] اوګورئ: كتاب الغسل باب إذا جامع ثم عاد، ومن دار على نساءه فى غسل واحد، رقم: ٢٦٧.
[4] كشف البارى: ٦٧٨/١.
[5] كشف البارى: ٣/٢.
[6] ميزان الاعتدال: ٥٤٩/٤ دار المعرفة ١٣٨٢هجرى.
[7] تاريخ الإسلام للذهبى: ١٩١/٣ دار المعرفة الإسلامى وتهذيب الكمال: ٢٢٣/٤ مؤسسة الرسالة.
[8] لسان الميزان: ٤٧٠/٧ تهذيب التهذيب: ٤٨٢/١ دائرة المعارف، الهند.
[9] ثقات ابن حبان: ٧٤/٤ دار الفكر وتهذيب التهذيب: ٤٦٦/١ دار الفكر للطباعة والنشر.

رضي الله عنهما په روايت كښې «كلهم ظلما» اضافه هم نقل ده. يعنې ټول هغه ظلماً قتل كړي و. دا روايت طبرانى رحمه الله نقل كړې دې.

بيا هغه د مسئلې معلومولو دپاره لاړو. په دغه بې رحمانه قتلونو باندې هغه خپيمانه وو او غوښتل ئې چه د توبه او بخشش څه صورت راؤخي. د صحيح مسلم په روايت كښې دي: «يسأل أعلم أهل الأرض» يعنې په مخ د زمكې چه د شريعت څوك غټ عالم وى د هغه نه د تپوس دپاره اووتلو. هغه يو راهب له راغلو او د هغه نه ئې تپوس اوكړو چه آيا زما توبه به قبوله شى؟ راهب ونيل نه. نوهغه راهب هم قتل كړو اودغه شان سل ئې پوره كړل.

شراح حديث وائى چه د قاتل او راهب دواړو نومونه معلوم نه شو. دا راهب د نصارى نه وو. د دې روايت نه معلوميږى چه دا واقعه د عيسىٰ عليه السلام د اسمان طرف ته د اوچتيدلو نه پس پيښه شوې څكه چه د رهبانيت بدعت د عيسىٰ عليه السلام متبعينو شروع كړې وو.([1]) دغه شان هغه د علماؤ نه پوښتنې كولې نويو سړى هغه ته اووئيل د فلانكى كلى طرف ته لاړشه. د هغه كلى نوم نصره دې. د هشام رحمه الله په روايت كښې دي: «فإن بها أناسا يعبدون الله فاعبد الله معهم» يعنې هغه دا اوخودل چه په نصره كښې به د الله تعالى عبادت كونكى خلق وى ته د هغوى صحبت اختيار كړه اوهغوى سره د الله تعالى عبادت كوه.

كله چه هغه د دغه كلى طرف ته سفر كولو سره نيم سفر اوكړو نوهغه له مرګ راغلو هغه خپله سينه د دغه كلى طرف ته وركړه كړه. دغه وخت د رحمت ملائكه او د عذاب ملائكه خپل مينځ كښې اونختې. الله تعالى نصره كلى ته حكم وركړو چه هغه دې (دې سړى ته) نيزدې شى او د كوم كلى نه چه هغه وتلې ووهغې ته ئې د لرې كيدو حكم وركړو. بيائې فرښتو ته حكم وركړو (چه د مړى د خانى نه) دواړه كلى ناپ كړئى نوهغه د نصره كلى ته يو ليشت زيات نيزدې وونو د هغه مغفرت اوكړې شو.

طبرانى كښې د حضرت معاويه رضي الله عنه د روايت الفاظ دي: «فوجدوه أقرب إلى دير التوابين بأنملة» يعنې فرښتو هغه يو څو ګوتو فرق سره هغه د توابين د خانقاهانو طرف ته زيات نيزدې اوكتلو.([2])

قوله: فاختصمت فيه: د هشام رحمه الله په روايت كښې دا اضافه هم ده: «فقالت ملائكة الرحمة: جاء تائبا مقبلا بقلبه إلى الله وقالت ملائكة العذاب: إن يعمل خيرا قط، فأتاه ملك في صورة آدمي، فجعلوه حكما بينهم فقال: قيسوا ما بين الأرضين فإلى أيهما كان أدنى فهو لها»([3])

يعنې د رحمت او عذاب ملائكې خپل مينځ كښې اونختې. د رحمت ملائكې اووئيل چه دا سړى د توبې كولو او خپل زړه د الله تعالى طرف ته متوجه كولو سره راغلې دې او د عذاب ملائكې اووئيل ده كله هم څه نيك كار نه دې كړې. دې دوران كښې يوه دريمه فرښته د انسان په شكل كښې راغله. فريقين هغه حَكَم فيصله كونكې جوړ كړو نو دغه فرښتې اووئيل دواړه كلى ناپ كړئى (د كوم كلى نه چه دا سړې وتلې وو هغه د ګناهګارانو كلې وو او د كوم كلى طرف ته چه په سفر اراده كړې وه هغه د نيكانو كلې وو) دې چه كوم كلى ته نيزدې وى هم د هغې په اوسيدونكو كښې به شميرلې كيږى. د ناپ كولو نه پس معلومه شوه چه د نيكانو كلى ته نيزدې دې نو د معاذ عن شعبة په طريق سره نقل روايت كښې دي: «فجعل من أهلها» حكم فيصله وركړه چه د ده شمير دې د دې كلى په عبادت ګذارو اوسيدونكو كښې وى. او د هشام رحمه الله په روايت كښې دي: «فقبضته ملائكة الرحمة» د رحمت ملائكې د هغه روح قبض كړو.([4])

---

[1]) عمدة القارى: ١٦/٧٧-٧٦ وإرشاد السارى: ٤٢٧/٧.

[2]) المعجم الكبير للطبرانى: ٣٦٨/١٩ رقم الحديث: ١٦٥٣٧ مكتبة ابن تيمية.

[3]) فتح البارى: ٤١/٨ وعمدة القارى: ٧٩/١٦.

[4]) المصدر السابق.

[۳۲۸۴]- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، صَلَاةَ الصُّبْحِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ، فَقَالَ: "بَيْنَا رَجُلٌ يَسُوقُ بَقَرَةً إِذْ رَكِبَهَا فَضَرَبَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّا لَمْ نُخْلَقْ لِهَذَا، إِنَّمَا خُلِقْنَا لِلْحَرْثِ" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ بَقَرَةٌ تَكَلَّمُ، فَقَالَ: "فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا، أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ - وَبَيْنَمَا رَجُلٌ فِي غَنَمِهِ إِذْ عَدَا الذِّئْبُ، فَذَهَبَ مِنْهَا بِشَاةٍ، فَطَلَبَ حَتَّى كَأَنَّهُ اسْتَنْقَذَهَا مِنْهُ، فَقَالَ لَهُ الذِّئْبُ هَذَا: اسْتَنْقَذْتَهَا مِنِّي، فَمَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبُعِ، يَوْمَ لَا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي" فَقَالَ النَّاسُ: سُبْحَانَ اللّٰهِ ذِئْبٌ يَتَكَلَّمُ، قَالَ: «فَإِنِّي أُومِنُ بِهَذَا أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، - وَمَا هُمَا ثَمَّ -»، وحَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِمِثْلِهِ ص ۷۶۸ [ر: ۲۱۹۹] (۱)

تراجم رجال

علي بن عبدالله: دا ابوالحسن علی بن عبدالله بن جعفر بصری رحمه الله دي. او د ابن المدینی په نوم سره مشهور دي. د دوی تذکره «کتاب العلم باب الفهم فی العلم» لاندې تیره شوې ده. (۲)

سفيان: دا سفیان بن عیینه رحمه الله دي. د دوی تذکره «کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا» لاندې تیره شوې ده. (۳)

ابوالزناد: دا عبدالله بن ذکوان مدنی قرشی رحمه الله دي.

اعرج: دا ابوداؤد عبدالرحمن بن هرمز مدنی قرشی رحمه الله دي. د دې دواړو حضراتو تذکره «کتاب الایمان باب حب الرسول صلی الله علیه وسلم من الایمان» لاندې تیره شوې ده. (۴)

قوله: صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة الصبح...... د حضرت ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دي چه رسول الله ﷺ د سحر مونځ وکړو. بیا خلقو طرف ته متوجه شو وئې فرمائیل: (بنواسرائیل کښې) یو سړی غوا شړله هغه په دې باندې سور شو او هغه ئې اووهله نو هغه غوا اووئیل چه مونږ خاروی د سورېدو د پاره نه یو جوړ کړې شوې د زمیندارئی د پاره جوړ شوې یو.

غوا ته د الله تعالی په قدرت باندې د گویاکیدو طاقت ورکړې شوې وو. «إنا لم نخلق» الفاظ نه جنس بقر مراد دي. او مطلب دا وو چه مونږ غواگانې د سورلئی د پاره نه یو بلکه د زمیندارئی د کار د پاره جوړ کړې شوې یو. خلقو ووئیل سبحان الله، غوا هم خبرې کوی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه خو په دې باندې یقین لرم او ابوبکر او عمر هم، حالانکه هغه دواړه دالته موجود نه وو. حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضی الله عنهما ته ممکن دی چه حضور پاک دا واقعه اول خودلې وه او هغوی د دې تصدیق کړې وو. په دې وجه حضور پاک د هغوی د یقین تذکره اوکړه یا بیا په دې وجه حضور پاک ته یقین وو که چرې دا دواړه واقعه واوری نو یقیناً به د دې تصدیق کوی تردد به نه کوی. (۵)

---

(۱) مرتخریجه فی کتاب الحرث والمزارع، باب استعمال البقر للحراثة، رقم: ۲۳۲۴.

(۲) کشف الباری: ۲۹۷/۳.

(۳) کشف الباری: ۱۰۲/۳.

(۴) کشف الباری: ۱۱/۲-۱۰.

(۵) فتح الباری: ۶۴۲/۸.

قوله: وبینما رجل في غنمه...... دا عبارت په اولنې واقعه باندې عطف دې او دَدې خانې نه دویمه واقعه بیان کړې شوې ده دا هم بنواسرائیل سره متعلق ده په روایت کښې دي چه یوسړې دَ خپلو چیلو دَ رمې په مینځ کښې وو په دې کښې یوه شرمخ حمله اوکړه اودَ رمې نه ئې یوه چیلئې یوړه اوتختیدو. دا سړې هغه پسې شاته اولګیدو او چیلئې داسې رااخلاصه کړه لکه چه دَ شرمخ دَ خلې نه ئې خلاصه کړې وی. په دې باندې شرمخ دَ چیلو مالك ته اووئیل «هذا، استنقذتها مني، فمن لها يوم سبع يوم لا راعي لها غيري» یعنې نن ورځ تاچیلئې خلاصه کړه، مګر دَ ماتونکو ځناورو په ورځ به ئې څوك خلاصه وی کوم وخت چه زما نه سوا دَ چیلو څوك څرونکې نه وی. دې نه قرب قیامت طرف ته اشاره ده. کله چه فتنې خورې شی خلق ویریدونکی اوغلی شوې وی. دَهغوی سره به دَ خپلو ځانونو نه علاوه دَ بل څیز پرواه نه وی. دَهغوی څاروی به دَ څرن والانه بغیرآزاد ګرځی او ماتونکی ځناور به هغوی په آسانئې سره خپل خوراك جوړوی.([1])

خلقو وئیل سبحان الله شرمخ خبرې کوی؟ رسول الله ﷺ اوفرمائیل زه په دې واقعه باندې یقین لرم اوحضرت ابوبکر او عمر هم، حالانکه حضرت ابوبکر اوحضرت عمر رضی الله عنهما دواړه حضرات په هغه مجلس کښې موجود نه وو. «وما هما ثم» دَ راوی الفاظ دی.([2])

دا روایت «كتاب المزارعة، باب استعمال البقر للحراثة» لاندې تفصیل سره تیرشوې دې.

ترجمة الباب سره دَحدیث مناسبت: دَ روایت په دواړو واقعاتو کښې دی: «بينما رجل» دَدواړو سرو تعلق بنواسرائیل سره وو اوداسې باب سره دَدواړو احادیثو مناسبت ښکاره دې.([3])

دَحدیث نه مستنبط فوائد: شراح دَدې حدیث په ذیل کښې مختلف آداب او فوائد ذکرکړی دی:

① په مذکوره روایت کښې تصریح ده چه دَ ۱۰۰ انسانانو ظلماً قتل کونکی سړی توبه به قبلیږی. دې نه استدلال کولوسره محدثینوحضراتو فرمائیلی چه دکبائر مرتکب، تردې چه دَ ناحق قتل کونکی توبه هم قبلیږی اوکله چه الله تعالی دَهغه توبه قبوله کړی نو دَهغه دَخصم یعنی مقتول دَ راضی کولو ذمه به هم اخلی.([4])

دَجمهور اهل سنت رائې: قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه دَ جمهور اهل سنت په نیزتوبې سره دَنورو ګناهونو په شان دَ قتل ګناه هم معاف کیږی.([5])

دَ بعض اهل علم نه نقل دی چه قتل ناقابل معافی جرم دې ځکه چه دَدې تعلق حقوق العباد سره دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دې حضراتو دَقتل نفس باره کښې دا سخت موقف حکماً اختیارکړې دې که چرې خلقو ته اوخودلې شی چه دَ قاتل توبه قبلیږی نوهغه به نور هم سرکش شی اودَ ناحق وینه توئیدو دروازه به کولاؤ شی.([6])

دَ سورت نساء آیت دې: ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَن يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَن يَشَاءُ﴾ [۴۸و ۱۱۶] په دې کښې تصریح ده چه الله تعالی په خپله رضا سره دَشرك نه علاوه ګناه معاف کوی. البته هم دَ سورت نساء یوبل آیت دې: ﴿وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ﴾ [رقم: ۹۳] یعنی دَقتل عمد سزا جهنم دې. دې نه دا استدلال صحیح نه دې چه

---

[1] إرشادالساری: ۴۲۹/۷ عمدة القاری: ۷۸/۱۶.

[2] فتح الباری: ۶۴۳/۸ إرشادالساری: ۴۲۹/۷.

[3] عمدة القاری: ۷۸/۱۶.

[4] فتح الباری: ۶۴۱/۸.

[5] عمدة القاری: ۷۷/۱۶.

[6] المصدر السابق.

قتل عمد ناقابل معافی جرم دې اودَدې سزا جهنم دې بلکه دآیت مطلب دې: «جزاءه إن جازاه وقد لا يجازي بل يعفو عنه»
یعنی که الله تعالی قاتل متعمد ته سزا ورکړه نو په دغه صورت کښې به جهنم دَهغه سزا وی اوکله داسې هم کیږی چه هغه سزا نه ورکوی بلکه معاف کوی. (١) البته دَ څه توجیه اوتاویل نه بغیر دَ چا ناحق قتل حلال ګنړلو والا بالاجماع کافر او مخلد في النار دې. (٢)

⑵ دې روایت سره په عابد باندې دَعالم فضیلت ثابتیږی. دَدې سړی ملاقات اول راهب سره اوشو نوهغه دا حکم ورکړو چه دَ قاتل توبه نه قبلیږی. په اصل کښې په دغه راهب باندې دَ عبادت غلبه وه اودَعلم کمې وو. هغه دَ قاتل اقدام قتل عظیم جرم خیال کړې وو چه دې انسان ډیرو انسانانو ناحق قتل آخر څنګه کړې؟ په دویم راهب باندې دَ علم غلبه وه او هم په دې وجه هغه دَ مسئلې صحیح حکم ورکولوسره دَخلاصی لار هم اوخودله. (٣)

⑶ مفتی کله غلطه فتوی هم ورکوی. بعض حضراتو فرمائیلی چه دې سړی راهب ځکه قتل کړو چه هغه دَ علم نه بغیر فتوی ورکړې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله په دې باندې رد کولوسره فرمائیلی چه دَ سیاق قصه نه معلومیږی چه قاتل ته خودا هډو معلومه نه وه چه دَ قتل ناحق څه حکم دې ځکه چه هغه دَ راهب نه بار بار تپوس کولو چه دَ توبه څه لار راواوښایه. کله چه هغه دَ مسئلې دَحکم نه خبر نه وو نو نتیجتاً دَ راهب دَ فتوی دَ صحت اوخطا نه هم خبر نه وو. او بیا هغه راهب هم دَهغه په فتوی باندې عمل کولوسره قتل کړو. دَهغه فتوی سره دَ الله تعالی دَ رحمت نه ناامیده شو اودا خیال کولوسره چه اوس دَ خلاصی څه لار نشته راشه دا راهب هم برابر کړه. خو دې نه پس الله تعالی هغه له بیا تسلی ورکړه اوهغه په خپل عمل باندې خپیمانه کیدو سره دَ خلاصی لار معلومولو دپاره دَعلماء حق په لټون کښې اووتلو. (٤)

⑷ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په روایت کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه اول په راهب کښې فطانت او دَعقل کمې وو هغه له دلته دَ احتیاط او حکمت نه کار اخستل پکار وو چه کوم سړې دَ ناحق قتل عادت دې هغه ته دَهغه دَ سوچ نه خلاف خبره هم نه دی کول پکار. په داسې موقع باندې دَ خپل ځان بچ کولو په غرض سره دَ توریه او تعریض نه کار اخستل پکاردی. سره دَدې چه دَ مسئلې څه صریح حکم موجود وی اودلته خود قاتل دَ توبه صریح حکم وو نه بلکه مظنون وو. (٥)

دَ فرښتو اجتهاد او اختلاف: ⑸ شراح حدیث دَدې باب دَ دې روایت نه استدلال کولوسره فرمائیلی چه فرښتې هم اجتهاد کوی اودَ یو انسان باره کښې دَ هغوی په اجتهاد کښې اختلاف هم پیدا کیدې شی چه دې په ګناهګارانو کښې شمیرکړو که په نیکانو کښې. او په دې اختلاف کښې دَ فریقین یو بل سره دَانختلو نوبت هم راځی. تردې چه الله تعالی دَهغوی دَ اجتهاد اواختلاف فیصله کوی. (٦)

⑹ دَ روایت سره دَداسې ځائې نه دَ هجرت فضیلت ثابتیږی چرته چه انسان دَ ګناهونو په ارتکاب کښې اخته کیږی. عام چلن هغه پخپله دَ ګناهونونه په بچ کیدو کښې بندیز جوړیږی. که هغه دَ صحیح کیدو کوشش کوی هم نوعام ماحول اوپخپله دَهغه مخکینی دَ ګناه اعمال دَهغه لار بنده وی. دَداسې علاقې نه هجرت کول پکاردی.

---

(١) عمدة القاري: ٧٧/١٦.

(٢) المصدر السابق.

(٣) عمدة القاري: ٧٨/١٦.

(٤) فتح الباري: ٦٤٢/٦.

(٥) المرجع السابق

(٦) المرجع السابق.

په دې وجه دویم راهب مذکوره قاتل ته مشوره ورکولو سره ونیلي وو: ((ولاترجع إلى أرضك، فإنها أرض سوء))[1] په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه توبه کونکې سړې چه دګناه په کوم ماحول کښې موجود وو دغه ماحول نه همیشه دپاره لرې وی.[2]

حدثنا علي حدثنا سفيان عن مسعر عن سعد بن إبراهيم عن أبي سلمة...... په دې جمله سره امام بخاری رحمه الله ددې روایت یو بل طریق طرف ته اشاره کړې ده چه ما دا روایت دخپل شیخ نه په دوو طریقو سره اوریدلې دې. دا حدیث روایت کولو کښې دسفیان ثوری رحمه الله دوه شیوخ دی. یو په تیر سند کښې ابوالزناد رحمه الله او یو مسعر بن کدام رحمه الله دې دچا ذکر چه په دې طریق کښې دې. بیا ابوالزناد رحمه الله داعرج رحمه الله نه او مسعر بن کدام رحمه الله دسعد بن ابراهیم رحمه الله نه روایت کوی اوهغوی دواړه دابوسلمة بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله نه روایت کوی. دواړو طرق کښې روایة القرین عن قرینه دې. هغه داسې چه امام اعرج رحمه الله دابوسلمة رحمه الله معاصر دې، ځکه چه دواړه حضرات په اکثر شیوخ کښې مشترک دی. هم دغه شان دویم طریق کښې سفیان رحمه الله او مسعر بن کدام رحمه الله معاصر دی سره ددې چه مسعر رحمه الله په عمر کښې دسفیان ثوری رحمه الله نه مشر وومګر په اکثر شیوخ کښې دواړه حضرات مشترک دی.[3]

[٣٢٨٥]- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اشْتَرَى رَجُلٌ مِنْ رَجُلٍ عَقَارًا لَهُ، فَوَجَدَ الرَّجُلُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ فِي عَقَارِهِ جَرَّةً فِيهَا ذَهَبٌ، فَقَالَ لَهُ الَّذِي اشْتَرَى العَقَارَ: خُذْ ذَهَبَكَ مِنِّي، إِنَّمَا اشْتَرَيْتُ مِنْكَ الأَرْضَ، وَلَمْ أَبْتَعْ مِنْكَ الذَّهَبَ، وَقَالَ الَّذِي لَهُ الأَرْضُ: إِنَّمَا بِعْتُكَ الأَرْضَ وَمَا فِيهَا، فَتَحَاكَمَا إِلَى رَجُلٍ، فَقَالَ: الَّذِي تَحَاكَمَا إِلَيْهِ: أَلَكُمَا وَلَدٌ؟ قَالَ أَحَدُهُمَا: لِي غُلاَمٌ، وَقَالَ الآخَرُ: لِي جَارِيَةٌ، قَالَ: أَنْكِحُوا الغُلاَمَ الجَارِيَةَ وَأَنْفِقُوا عَلَى أَنْفُسِهِمَا مِنْهُ [ص:١٧٥] وَتَصَدَّقَا" ص ٧٧٤[4]

تراجم رجال

اسحاق بن نصر: دا اسحاق بن ابراهیم بن نصر مروزی رحمه الله دې. ددوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[5]

عبدالرزاق: دا عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله دې.[6]

معمر: دا معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې.[7]

همام: دا همام بن منبه یمانی صنعانی رحمه الله دې.[8]

قوله: قال النبي صلى الله عليه وسلم اشترى رجل من رجل عقاراله فوجد...... دحضرت ابوهریره

---

[1] المصدرالسابق.

[2] المصدرالسابق.

[3] عمدة القاري: ١٦/٧٩-٧٨.

[4] مرتخریجه فی کتاب المساقاة، باب فضل سقی الماء، رقم: ٢٣٦٥.

[5] اګورئی: کتاب الوضوء باب من اغتسل عریانا وحده فی الخلوة رقم: ٢٧٨

[6] کشف الباری: ٢/٤٢١.

[7] کشف الباری: ٤/٣٢١.

[8] کشف الباری: ٤/٣١٧.

رحمه الله روایت دی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی یو سړی د بل سړی نه دغه جائیداد واخستلو.
کوم سړی چه جائیداد اخستې وو هغه په دغه جائیداد کښې د سرو زرو نه ډك منګې اوموندلو او بائع ته ئې
اووئیل زما نه خپل سره زر واخله. ما تا نه زمکه اخستې وه سره زر مې نه وو اخستی. بائع اووئیل چه ما کور او په
هغې کښې چه څه وو هغه هم په تاباندې خرخ کړې دی. دواړه په جګړه شو یو بل سړی له لاړل.
شراح وائی چه د دې دواړو نومونه معلوم نه شو. د وهب بن منبه رحمه الله په المبتدأ کښې دی چه دا دواړه د فیصلې
کولو دپاره چه کوم سړی له تلی وو هغه حضرت داؤد علیه السلام وو. خو د اسحاق رحمه الله په المبتدأ کښې دی چه دا واقعه د
ذوالقرنین په زمانه کښې پیښه شوې. والله اعلم.(۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د خپل صنیع نه د وهب بن منبه رحمه الله قول ته ترجیح ورکړې ده.
ځکه چه امام بخاری رحمه الله دا واقعه د بنواسرائیل په تذکره کښې نقل کړې ده. نو راجح هم دغه معلومیږی چه دې
دواړو بنواسرائیل سره تعلق لرلو او د فیصلې کولو دپاره حضرت داؤد علیه السلام له تلی وو (۲) کوم سړی له چه دواړه د
فیصلې اخستلو دپاره تلی وو هغه دواړو ته اووئیل آیا ستاسو اولاد شته؟ یو اووئیل زما یو ځوئی دې. د اسحاق
بن بشر رحمه الله په روایت کښې دی چه دا وینا کونکې مشتری وو.(۳) دویم اووئیل چه زما یوه لور ده. نو هغه اووئیل
((أنكحوا الغلام الجارية وأنفقوا على أنفسهما وتصدّقا)) یعنی د دواړو نکاح اوکړئی سره زر په دواړو باندې خرچه کړئی او صدقه
هم ورکړئی.(۴)

د حدیث مطالب: دلته په دې خبره اول ځان پوهه کول پکار دی چه بایع او مشتری په مینځ کښې کیدونکې بیع
خاص د زمکې وه یا په هغې کښې خښ ځیزونه هم شامل وو؟ په حدیث باب کښې د مشتری الفاظ دی: ((خذ ذهبك
فإنما اشتریتُ منك الأرض ولم أبتع الذهب)) یعنی ته خپل سره زر واخله، ځکه چه ما تا نه صرف زمکه اخستې ده سره زر
مې نه دی اخستې. په دې الفاظو کښې تصریح ده چه بیع خاص د زمکې شوې وه په دې کښې خښ ځیزونه شامل
نه وو. خو د بائع خیال وو چه په دې کښې ضمناً خښ ځیزونه هم شامل دی او د مشتری رائې د دې خلاف وه. لکه
چه د دواړو په مینځ کښې په سودا کښې اختلاف نه وو بلکه په دعوی کښې اختلاف وو. د مسئلې په دې صورت
کښې زمونږ په شریعت کښې به د مشتری د قول اعتبار کیږی او سره زر یا خښ ځیزونه به د بائع ملکیت وی.(۵)
اودا هم ممکن دی چه د دواړو د بیع صورت کښې اختلاف شوې وی. د مشتری دعوی وی چه بیع د زمکې او په
دې کښې شامل خښو ځیزونو نه بلکه خاص د زمکې شوې وه او د بائع دعوی وی چه په فیصله کښې د دواړو
تصریح شوې وه. که چرې دا صورت د سودا پیښ شوې وی نو د داسې صورت د اثبات دعوی دپاره قسم ضروری
دې.
د دې ټول تفصیل بنیاد د حدیث په ظاهری الفاظو باندې دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دی چه د
اسحاق بن بشر رحمه الله په روایت کښې دی: ((قال المشتري: إنه اشتري دارا فعمرها فوجد فيها كنزا وأن البائع قال له لما دعاه إلى أخذه:
ما دفنت ولا علمت)) یعنی مشتری کور واخستو اوجوړئی کړو نو د جوړولو وخت کښې هغه ته خزانه ملاؤ شوه او کله
چه هغه د بائع نه د خزانې اخستلو خبره اوکړه نو هغه وئیل چه ما نه خزانه خښه کړې او نه ما ته د دې علم دې.

۱) فتح الباري: ۶/۶۴۳.
۲) المصدر السابق.
۳) فتح الباري: ۶/۶۴۴.
۴) الحديث أخرجه مسلم في الأقضية باب استحباب إصلاح الحاكم بين الخصمين، رقم الحديث: ۴۴۹۷.
۵) فتح الباري: ۶/۶۴۲.

داسحاق رحمه الله په روايت كښې دا تصريح هم ده چه دوارو قاضى ته اووئيل چه ته د خزانې اوچتولو د پاره څوك راؤليګه اوچرته چه مناسب ګڼړې هلته ئې استعمال كړه مګر قاضى داسې اونه كړل.[1]
ممكن ده چه د هغه وخت په شريعت كښې د خښبنوو شوخيزونو متعلق تفصيلى احكام نه وو چه هغه د ركاز په حكم كښې دى يا د لقطه په حكم كښې دى. يا به د مال ضائع په شان به بيت المال كښې جمع كولې شى. په دې وجه قاضى په خپل اختيار سره داسې فيصله اوكړه دكوم چه په روايت باب كښې تصريح ده.[2]
د امام غزالى رحمه الله او علامه انورشاه كشميرى رحمه الله رائې: د اكثر شراح حديث رائې ده چه دا واقعه د بنى اسرائيلو په زمانه كښې پيښه شوې وه او قاضى داؤد عليه السلام وو د بخارى رحمه الله د صنيع نه د دې تائيد هم كيږى لكه څنګه چه شاته مونږ خودلى دى. خو امام غزالى رحمه الله په نصيحت الملوك كښې فرمائيلى چه دواړه د فيصلې اخستلو د پاره كسرى له تللى وو. د علامه كشميرى رحمه الله د تقرير فيض البارى كښې تصريح ده چه دا واقعه د انوشروان په زمانه كښې پيښه شوې وه. لكه چه شاه صاحب رحمه الله د امام غزالى رحمه الله قول ته ترجيح وركړې ده.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى كه چرې د امام غزالى رحمه الله قول صحيح وى نو بيا د قاضى د تحكيم سره متعلق دا ټول تفصيلات فضول كيږى چه دا مال د لقطه په حكم كښې يا د اموال ضائعه وغيره په حكم كښې دې. څكه چه كله فيصله وركونكې كافر دې نوهغه په حكم وركولو كښې به هيڅ يو حجت شرعيه بنياد نه جوړوى.[4]
ألكما ولد؟: ولد د لام او واو فتحه سره دې اودې نه جنس ولد مراد دې اومعنى ده: «ألكل واحد منكما ولد؟»[5] يا بيا دا د واو ضمه اولام سكون سره د جمع صيغه ده اومعنى «ألكل واحد منكما أولاد؟» آيا ستاسو دواړو اولاد شته؟[6]
د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: په حديث كښې ذكرشوې دوارو سرو تعلق بنى اسرائيل سره وو لهذا مناسبت واضح دې.[7]

[٣٢٨٦]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، وَعَنْ أَبِي النَّضْرِ، مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَسْأَلُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، مَاذَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الطَّاعُونِ؟ فَقَالَ أُسَامَةُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الطَّاعُونُ رِجْسٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ، فَلاَ تَقْدَمُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ، وَأَنْتُمْ بِهَا فَلاَ تَخْرُجُوا، فِرَارًا مِنْهُ» قَالَ أَبُو النَّضْرِ: «لاَ يُخْرِجْكُمْ إِلَّا فِرَارًا مِنْهُ» ص ٧٧٨ [٦٥٧٣، ٥٣٩٦][8]

---

[1] فتح البارى: ٦/٦٤٢.
[2] فتح البارى: ٦/٦٤٤.
[3] فيض البارى: ٤/٤٢٠ دارالكتب العلمية.
[4] فتح البارى: ٦/٦٤٤.
[5] فتح البارى: ٦/٦٤٤ عمدة القارى: ١٦/٧٩ إرشادالسارى: ٧/٤٣.
[6] فتح البارى: ٦/٦٤٤ عمدة القارى: ١٦/٧٩ دارالكتب العلمية.
[7] عمدة القارى: ١٦/٧٩ دارالكتب العلمية.
[8] الحديث أخرجه البخارى أيضاً فى كتاب الطب باب مايذكر فى الطاعون: ٥٧٢٨ وفى كتاب الحيل باب مايكره من الاحتيال فى الفرار من الطاعون رقم: ٦٩٧٣ ومسلم فى كتاب السلام باب الطاعون والطيرة والكهانة ونحوها رقم: ٥٧٧٢

تراجم رجال

عبدالعزيز: داعبدالعزيز بن عبدالله اويسى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب الوصى على الحديث» لاندې تيره شوې ده.(١)

مالك: دا امام دارالهجرة مالك بن انس اصبحى رحمه الله دي. دَدوى تذكره «كتاب الإيمان باب من الدين الفرار من الفتن» لاندې تيره شوې ده.(٢)

محمدبن المنكدر: دا محمد بن المنكدر بن عبدالله رحمه الله دي. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.(٣)

ابي النضر: دا سالم بن ابى اميه التيمى رحمه الله دي. دَدوى تذكره مخكښې تيره شوې ده.(٤)

عامر بن سعد عن ابيه: دَدې دواړو حضراتو تذكره «كتاب الإيمان باب إذا لم يكن الإسلام على الحقيقة وكان على الاستسلام» لاندې تيره شوې ده.(٥)

قوله: أنه سمعه يسأل أسامة بن زيد: ماذا سمعت يعنى عامر بن سعد دَخپل پلار حضرت سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه د اسامه بن زيد رضي الله عنه نه تپوس كولوسره اوريدلي چه تادَ رسول الله ﷺ نه دَطاعون باره كښې څه اوريدلى دى؟ نواسامه رضي الله عنه اووئيل رسول الله ﷺ فرمائيلي طاعون يو عذاب دې چه دَ بنواسرائيل په يوه ډله باندې اوليګلې شو. دلته دَ راوى شك دې چه يا حضورپاك دا فرمائيلي: چه تاسو نه مخكښې تيرو شو خلقو باندې اوليګلو. كله چه تاسو په يوه علاقه كښې دَ طاعون باره كښې واؤرئى نوهغې ته مه ورځئى اوكله چه تاسو په يوه علاقه كښې يئى اوهلته طاعون خورشى نودَهغه ځائى نه مه اوځئى.

قوله: قال أبوالنضر: يعنى ابوالنضر سالم بن ابى اميه تيمى رحمه الله دَ «فلا تخرجوا فرارا منه» مطلب بيان كړې دې چه كه غرض صرف دَتختيدلو وى نو مه تختئى.

په روايت كښې چه دَ بنواسرائيل دَكومې ډلې ذكر دې علامه طيبى رحمه الله فرمائى چه دې نه دَبنواسرائيل هغه خلق مراد دى چاته چه الله تعالى حكم وركړې وو ﴿وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا﴾ [الأعراف: ١٦١] يعنى هغوى په حكم باندې عمل اونه كړو اوخلاف ورزى ئى اوكړه نو الله تعالى په هغوى باندې طاعون مرض مسلط كړو لكه چه ارشاد دې: ﴿فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ﴾ [الأعراف: ١٦٢] دَ طاعون په دې وباسره په يو وخت دَهغوى څلورويشت زره كسان مړه شوې وو.(٦)

روايت سره متعلق تفصيلى ابحاث كتاب الطب كښې اوګورئى.(٧)

– ٥٧٨٣والترمذى فى الجنائز باب ماجاء فى كراهية الفرار من الطاعون، رقم: ١٠٦٥جامع الأصول فى أحاديث الرسول: ٥٧٩/٧رقم الحديث: ٥٧٣٢.

(١) كشف البارى: ٤٨/٤.

(٢) كشف البارى: ٨٠/٢.

(٣) اوګورئى: كتاب الوضوء باب صب النبى صلى الله عليه وسلم وضوءه على المغمى عليه.

(٤) اوګورئى: كتاب الوضوء باب المسح على الخفين رقم: ٢٠٢.

(٥) كشف البارى: ٧٣/٢-٧٢.

(٦) تحفة الأحوذى: ١٦٠/٢ودرس ترمذى: ٣٣٥/٣.

(٧) كشف البارى، كتاب الطب، ص: ٤٠ – ٥٧.

[۳۲۸۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي الْفُرَاتِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الطَّاعُونِ، فَأَخْبَرَنِي «أَنَّهُ عَذَابٌ يَبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ، وَأَنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ، لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونُ، فَيَمْكُثُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا، يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ، إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ» ص ۴۸۰] [۵۴۰۲، ۶۲۴۵] [1]

تراجم رجال

موسٰي بن اسماعيل: دا موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دې. [2]

داوُد بن ابي الفُرات: دَدوی تذکره هم تیره شوې ده. [3]

عبدالله بن بُريدة: دَدوی تذکره هم تیره شوې ده. [4]

يحي ى بن يعمر: دا جلیل القدر تابعی ابوسلیمان یحیی بن یعمر البصری القیسی الجدلی رحمه الله دې. دوی دَعثمان بن عفان، علی بن ابی طالب، عمار، ابوذر غفاري، ابوهریره، ابوموسٰی اشعری، ابوسعید، عائشه، سلیمان بن صرد، ابن عباس، ابن عمر، جابربن عبدالله، او ابواسود رضي الله عنهم ورحمهم الله نه دَحدیث روایت کړې دې. اودَدوی نه یحیی بن عقیل، سلیمان تیمی، قتاده، عکرمه، عبدالله بن بریده، اسحاق بن سوید غوندې اعلام حدیث دَ حدیث روایت کړې دې. [5]

تولو ائمه جرح والتعدیل دَدوی توثیق کړې دې. په ورع اوتقوی کښې بې مثال کیدو سره لغت اوعلم نحو کښې هم دَهغوی څوک جوګه نه وو. دَخپلې زمانې دَ فصیح خلقو نه وو. ابن حبان رحمه الله وائي: «كان من فصحاء أهل زمانه وأكثرهم علما باللغة مع الورع الشديد، وكان على قضاء مرو، ولاه قتيبة بن مسلم» یعنې دَ خپل دور دَ فصیح خلقو نه وواو دَ ډیر زیات متورع کیدو سره علم لغت کښې په تولو باندې فوقیت لرلو. دَ مرو قاضی وو او دا منصب هغوی ته قتیبه بن مسلم رحمه الله ورکړې وو. علم لغت او نحو هغوی دَ ابواسود رحمه الله نه حاصل کړې وه. [6]

دَهغوی دَ مرو په منصب دَ قضاء باندې فائز کیدو واقعه هم زړه راښکونکې ده. علامه شمس الدین ذهبی رحمه الله تاریخ اسلام کښې لیکلی دی. چه حجاج بن یوسف ثقفی په یو مجلس کښې دَحضرت حسین رضي الله عنه متعلق اووئیل چه هغه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم دَ ذریت نه نه دې. یحیی بن یعمر رحمه الله په مجلس کښې موجود وو هغه اووئیل «كذبت أيها الأمير» یعنې تا دروغ اووئیل. حجاج تاؤ راتاؤ شو او وَئې وئیل: «لتأتيني على ما قلت ببينة من كتاب الله، أو لأقتلنك» یعنې دَخپلې دعوی ثابت کولو دَپاره دَکتاب الله نه څه دلیل پیش کړه ګنی زه به تا قتل کړم. یحیی بن یعمر رحمه الله دَ قرآن

---

[1] أخرجه أيضاً في كتاب الطب، باب أجر الصابر في الطاعون رقم: ۵۷۳۴ وكتاب القدر قبل باب وما كنا لنهتدي لو لا أن هدانا الله، رقم: ۶۶۱۹.

[2] كشف الباري: ۴۱۳/۳.

[3] اوګورئ: كتاب الجنائز باب مايذكر من الصلاة على المنافقين والاستغفار للمشركين، رقم: ۱۳۶۸.

[4] اوګورئ: كتاب الحيض باب الصلاة على النفساء وسننها، رقم: ۳۳۲، ص: ۶۳۰.

[5] دَ شیوخ اوتلامذه دَ تفصیل دَپاره اوګورئ: تهذيب الكمال: ۵۳/۳۲ تهذيب التهذيب: ۳۸۹/۵، ۲۶۶ دار الفكر.

[6] تهذيب التهذيب: ۴۸۹/۱۱، ۲۶۷ دار الفكر، كتاب الثقات لابن حبان: ۴۲۴/۵-۴۲۳ دار الفكر، سير أعلام النبلاء: ۴/۴۴۲ رقم الترجمة: ۱۷۰ مؤسسة الرسالة.

پاك ﴿وَمِن ذُرِّيَّتِهِ﴾ لوستلو سره اوونیل «فأخبرالله أن عيسٰى من ذرية آدم بأمه» په آیت کښې الله تصریح فرمائیلې ده چه عیسیٰ علیه السلام د مور د طرف نه د حضرت آدم علیه السلام د ذریت نه دې. یعنی ثابته شوه چه د فاطمه رضي الله عنها اولاد د کلام الله په رو سره ذریت محمد ﷺ کښې شامل دې.
حجاج اوونیل تا صحیح اوونیل مګر زما په دې مجلس کښې تازما تکذیب په کوم بنیاد باندې اوکړو؟ یحیی بن یعمر رحمه الله په خپل جواب کښې اوفرمائیل «لما أخذ الله على الأنبياء: لتبيّنه للناس ولا تكتمونه» یعنی الله تعالی د انبیاء نه عهد اخستې وو چه هغوی به خلقو ته حق خبره بیانوی اوهغه به پټوی نه. هم دغه عهد د تکذیب سبب وو. د دې واقعه نه پس حجاج بن یوسف هغه خراسان ته جلاوطن کړو. هلته په رسیدو باندې مسلم بن قتیبه رحمه الله هغه د مرو قاضي جوړ کړو. (١)
تاریخ قضاء کښې د یحیی بن یعمر رحمه الله په شان د الله تعالی نه ویریدونکې او عدل کونکې قاضي به ډیر کم تیرشوې وي. د احتیاط او انصاف خوښولوئي دا حال وو چه ټولې فیصلې به ئې د ګواه په موجودګئي کښې اوحلف اخستلو سره کولې. ابن سعد رحمه الله د ابوالطیب موسیٰ بن یسار رحمه الله یو روایت نقل کړې دې چه یحیی بن یعمر رحمه الله د مرو د قضاء په منصب باندې و نوهغوی هغه پخپله کله په کوڅو کښې اوکله بازارونو کښې د خلقو مسائل حل کولو سره لیدلې. کله به هغه په خرباندې سور وو نو دوه کسان به په جګړه هغوی له راتلل نو سوړلی به ئې اودرولو سره د هغوی مسئله حل کوله (٢)
د هغوی تاریخ وفات کښې اختلاف دې. ابوالحسن علی بن اثیر جزری رحمه الله فرمائي چه وفات ئې په ١٢٩ هجری کښې شوې. حافظ ابن حجر رحمه الله په هغوی باندې رد کولو سره فرمائي چه دا قول محل نظر دې. دویم قول دادې چه د هغوی وفات د دویمې صدئي هجرئي په اولو دوو برخو کښې شوې. دریم قول د حافظ ابن جوزي رحمه الله دې هغوی د وفات کال ٨٩ هجری تصریح کړې ده. (٣)

قوله: سألتُ رسولَ الله صلى الله عليه وسلم عن الطاعون فأخبرني....... د حضرت عائشه رضي الله عنها روایت دې چه ما د رسول الله ﷺ نه د طاعون باره کښې سوال اوکړو نوحضورپاك اوفرمائیل طاعون یو عذاب دې الله تعالی چه په چا باندې غواړي رالیګي. مګر الله تعالی هغه د مؤمنانو د پاره رحمت جوړ کړې دې. که د یو مؤمن په علاقه کښې طاعون خور شي اوهغه د ثواب امید کولو سره په دې صبر اوکړي یعنی ثابت قدم پاتې کیدو سره علاقه پرینږدي اودا عقیده اولري چه دغه سره به هم هغه معامله کیږي کومه چه الله تعالی د هغه په تقدیر کښې لیکلې ده نو دده ته به د شهید برابر اجر ملاویږي.

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت. علامه عیني رحمه الله فرمائي: «هذا الحديث من جنس الحديث السابق، فلذلك ذكره عقيبه فتقع المطابقة بينه وبين الترجمة من حيث أنه مطابق للمطابق والمطابق للمطابق للشيء مطابق لذلك الشيء» (٤)
چونکه مذکوره حدیث د سابقه حدیث د جنس نه دې اوهم په دې وجه امام بخاري رحمه الله دا حدیث د حدیث سابق سره متصل ذکر کړې دې نو د حدیث ترجمة الباب سره مطابقت «مطابق مطابق الشيء مطابق لذلك الشيء» په پیش نظر وي.

[٣٢٨٨]- حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ الْمَرْأَةِ الْمَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ، فَقَالُوا: وَمَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا

(١) تاریخ الإسلام للذهبي: ١٠٧١/٢ دار الغرب الإسلامي.
(٢) طبقات ابن سعد: ٢٦١/٧ دار الکتب العلمیة بیروت ١٤١٠ هجری.
(٣) تهذیب التهذیب: ٣٠٦/١١.
(٤) عمدة القاري: ٨٦/١٦.

رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالُوا: وَمَنْ يَجْتَرِءُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، حِبُّ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَتَشْفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللّٰهِ، ثُمَّ قَامَ فَاخْتَطَبَ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ، وَايْمُ اللّٰهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا" ص ۷۸۳[ر: ۲۵۰۵](۱)

تراجم رجال

قتیبة بن سعید: دَ دوی تذکره «کتاب الایمان باب افشاء السلام عن الاسلام» لاندې تیره شوې ده.(۲)

لیث: دا ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې دَ دوی تذکره بدء الوحی کښې تیره شوې ده.(۳)

ابن شهاب: دَمحمد بن شهاب زهری رحمه الله تذکره هم بدءالوحی لاندې تیره شوې ده.(۴)

عروة: عروه بن زبیر رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب الدین یسر» لاندې تیره شوې ده.(۵)

قوله: أن قریشا أهمهم شأن المرأة المخزومیة التي سرقت: حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چه قریش دَ هغه مخزومی ښځې په معامله کښې ډیر فکرمند کړي وو. چاچه دَفتح مکه په موقع کالي پټ کړي وو نو دَ قریشو خلقو اووئیل په دې معامله کښې رسول الله ﷺ ته دَحضورپاك نازبین اسامه بن زید رضي الله عنه نه سوا څوك دَ عرض کولو جرات نه شی کولې. چنانچه اسامه بن زید رضي الله عنه حضورپاك سره خبره اوکړه نوحضورپاك اوفرمائیل اسامه ته دَ الله تعالی په مقررشوی حدود کښې سفارش کوې؟ بیا حضورپاك اودریدو خطبه ئی ورکړه او وئی فرمائیل تاسو نه وړاندې خلق یعنی بنواسرائیل خکه هلاك شو چه کله به په هغوی کښې یو صاحب حیثیت سړی غلا کوله نوهغه به ئی پریخودو اوکله چه به یو کمزوری غلا کوله نو په هغه باندې به ئی حد قائم کولو. په الله قسم! که فاطمه بنت محمد هم غلا اوکړی نو زه به دَ هغې هم لاس پرې کوم. دا روایت وړاندې دَ حدود او مناقب لاندې راځی.

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: حدیث باب کښې دی «انما هلك الذین قبلکم». علامه عینی رحمه الله اوحافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: دې نه بنواسرائیل مراد دی. دَ روایت په دویم طرق کښې دَبنو اسرائیل تصریح کړې شوې ده، لهذا ترجمة الباب سره دَحدیث مطابقت ښکاره دې.(۶)

[۳۲۸۹] - حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّزَّالَ بْنَ سَبْرَةَ الْهِلَالِيَّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا قَرَأَ آيَةً، وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ خِلَافَهَا، فَجِئْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ، فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهِيَةَ، وَقَالَ: «كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ، وَلَا تَخْتَلِفُوا، فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا» ص ۷۸۵[ر: ۲۲۷۹](۱)

---

(۱) مرتخریجه فی کتاب الشهادات، باب القاذف والسارق الزانی، رقم: ۲۶۴۸.

(۲) کشف الباری: ۱۸۹/۲.

(۳) کشف الباری: ۳۲۴/۱.

(۴) کشف الباری: ۳۲۶/۱.

(۵) کشف الباری: ۴۳۶/۲.

(۶) عمدة القاری: ۸۲/۱۶ وفتح الباری: ۶۴۶/۶.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابى اياس رحمه الله دي.

شعبة: دا شعبه بن الحجاج بن الوردا العسكي الواسطي رحمه الله دي. دَدوی دوارو حضراتو تذکره «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

عبدالملك بن ميسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[3]

نزال بن ميسرة: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[4]

قوله: سمعت رجلا قرأ وسمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقرأ خلافها...... دَحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه روایت دې ما یوسړي دَ قرآن تلاوت کولوسره واوریدو حالانکه هغه چه څنګه تلاوت کولو. ما دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم نه دَ دې برخلاف (بله طریقه باندې) لوستلو سره اوریدلي وو. زه دَحضورپاك خدمت کښې حاضر شوم دَواقعه خبر مې ورکړو نو ما دَ حضورپاك په مخ مبارك باندې دَخفګان اثار اولیدل. حضورپاك اوفرمائیل تاسو دواړه ئي ښه لوَلئي او خپل مینځ کښې جګړه مه کوئی. تاسو نه مخکښې خلق یعنی بنواسرائیل دَخپل مینځ جګړو دَ وجې نه هلاك شو.

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: «فإن من كان قبلكم» نه دَ بنواسرائیل طرف ته اشاره ده. ترجمة الباب سره دَ دې مناسبت واضح دې.

[۳۲۹۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي شَقِيقٌ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَحْكِي نَبِيًّا مِنَ الأَنْبِيَاءِ [ص: ۱۷۶]، ضَرَبَهُ قَوْمُهُ فَأَدْمَوْهُ، وَهُوَ يَمْسَحُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَيَقُولُ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ» ص ۷۸۶] [ر: ۶۵۳۰] [5]

تراجم رجال

عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غياث النخعي رحمه الله دي.

ابي: دا دَ عمر بن حفص پلار حفص بن غياث النخعي رحمه الله دي. دَدوی دوارو حضراتو تذکره «کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة» لاندې تیره شوې ده.[6]

الاعمش: دا سلیمان بن مهران کوفی رحمه الله دي. أعمش په لقب سره مشهور دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب ظلم دون ظلم» لاندې تیره شوې ده.[7]

---

[1] مرتخریجه فی کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ۲۴۱۰.

[2] کشف الباری: ۶۷۸/۱

[3] اوګورئی: کتاب الخصومات باب مایذکر فی الأشخاص والخصومة بین المسلم والیهودی، رقم: ۲۴۱۰.

[4] أیضاً.

[5] أخرجه أیضاً فی کتاب استتابة المرتدین والمعاندین وقتالهم قبل باب قتل الخوارج والملحدین بعد إقامته الحجة علیهم رقم: ۶۹۲۹وأخرجه مسلم فی الجهاد باب غزوة أحد، رقم الحدیث: ۴۶۴۶وابن ماجه فی سننه فی کتاب الفتن باب الصبر علی البلاء، رقم: ۴۰۲۵.

[6] کتاب الغسل باب المضمضة والاستنشاق فی الجنابة، ص: ۲۵۹.

[7] کشف الباری: ۲۵۱/۲.

شقیق: دا ابووائل شقیق بن سلمه رضی الله عنه دې. دَدوی تذکره بدء الوحي لاندې تیره شوې ده.[۱]

عبدالله: دا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.[۲]

قوله: قال عبدالله: کأني أنظر إلی النبي صلی الله علیه وسلم یحکي نبیا من الأنبیاء: حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنه وائی لکه چه زه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته ګورم، چه هغوی د یو نبی حال بیانولو دهغوی قوم هغه وهلو سره په وینو باندې رنګ کړو او هم په دې حال کښې هغه خپله وینه پاکوله. اودَ ګذارونو په شدت سره به بې هوشه کیدو اوکله چه به نی ګذاره کیدله نو فرمائیل به نی: «اللهم اغفر لقومي، فإنهم لا یعلمون» اې الله زما دَ قوم خلق اوبخښې دوی نه پوهیږي.

په روایت کښې دَ کوم یو نبی تذکره ده؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه روایت باب کښې رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ کوم نبی تذکره کوی ماته دَهغه نوم صراحتاً ملاؤ نه شو. ممکن ده چه نوح علیه السلام مراد وی. علامه سیوطی رحمه الله الدیباج کښې په دې باندې جزم کړې دې.[۳] ابن اسحاق رحمه الله المبتدأ کښې یو روایت نقل کړې دې دَهغې الفاظ دادی: «أن قوم نوح کانوا یبطشون به فیخنقونه حتی یغشی علیه فإذا أفاق قال: اللهم اغفر لقومي فإنهم لا یعلمون»[۴] یعنی دَ نوح علیه السلام قوم به حضرت نوح علیه السلام وهلوسره دَ هغه مرئی خفه کوله، تردې چه هغه به بې هوشه شو او چه کله به هوش کښې راتللونو فرمائیل به نی اې الله! زما قوم ناپوهه دې دا اوبخښې. که چرې دا روایت ثابت وی نو بیا دا دَ نوح علیه السلام د خپل قوم نه دَ ملاویدونکو تکلیفونو دشروع واقعه به وی. په آخره کښې چه کله دَقوم دَ هدایت نه نا امیده شو نودَهغوی دپاره نی دا دعا اوکړه: ﴿رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾[۵]

دَعلامه قرطبي رحمه الله رائې: دَباب مذکوره روایت امام مسلم رحمه الله هم په خپل صحیح کښې نقل کړې دې اودَدې دَنقل کولونه وړاندې هغه دَ احد قصې سره متعلق روایت درج کړې دې په کوم کښې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلی: «کیف یفلح قوم شجوا نبیهم وکسروا رباعیته» داسې قوم چرته کامیاب کیدې شی چاچه دَخپل نبی مخ زخمی کړې وی اودَ هغه غابښونه نی مات کړې وی؟ کیدې شی دَ امام مسلم رحمه الله په دې صنیع سره علامه قرطبي رحمه الله دا ګمان کړې وی چه «یحکي من نبیا من الأنبیاء» کښې په حقیقت کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم خپل حال بیان کړې دې. په دې وجه هغوی تصریح کړې چه په روایت کښې حاکی اومحکی عنه پخپله رسول الله صلی الله علیه وسلم دې. دحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت باب په وخت دَ احد واقعه نه وه پیښه شوې. نوعلامه قرطبي رحمه الله وائی غزوه احد کښې چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دزخمی کیدو کومه واقعه پیښه شوې هم داسې واقعه دَ غزوه احد نه وړاندې حضورپاک ته دَ وحی په ذریعه خودلې شوې وه مګر دَ نبی نوم نی اونه خودلو. بیا چه کله په غزوه احد کښې هم دغه شان واقعه پیښه شوه نومعلومه شوه چه دې نه حضورپاک پخپله مراد دې.[۶]

حقیقت دادې چه دَعلامه قرطبي رحمه الله دا تاویل صحیح نه دې. دا صحیح منلو کښې په حدیث اوترجمه کښې

---

[۱]) کشف الباري: ۴۸۰/۱.

[۲]) کشف الباري: ۲۵۷/۲.

[۳]) الدیباج علی صحیح مسلم بن الحجاج: ۷۳۷/۲.

[۴]) فتح الباري: ۶۴۶/۶عمدة القاري:۸۳/۱۶إدارة الطباعة المنیریة.

[۵]) فتح الباري: ۶۴۶/۶.

[۶]) المفهم لما أشکل من تلخیص کتاب مسلم کتاب الجهاد باب فی اقتحام الواحد علی جمع العدو. رقم الحدیث:۱۳۱، ۶۵۱/۳دار ابن کثیر، دارالکلم الطیب، تفسیرالقرطبي، سورة آل عمران رقم الآیة: ۱۲۸، ۳۰۷/۵ مؤسسة الرسالة، فتح الباري: ۶۴۶/۶.

مناسبت نه پاتې کیږی خکه چه ظاهره ده چه باب بنو اسرائیل سره متعلق دې او دَدې تاویل تردید دَ مسند احمد په یو روایت سره هم کیږی. دا روایت عاصم عن أبي وائل په طریق سره نقل دې په دې کښې دی: «قسم رسول الله صلی الله علیه وسلم غنائم حنین بالجعرانة قال: فازدحموا علیه فقال: إن عبدا من عباد الله بعثه الله إلی قومه فضربوه وشجوه قال فجعل یمسح الدم عن جبهته ویقول: رب اغفر لقومي، فإنهم لا یعلمون. قال عبد الله: فکأني أنظر إلی رسول الله صلی الله علیه وسلم یمسح الدم عن جبهته یحکی الرجل».[1]

یعنی رسول الله جعرانه کښې دَ حنین نه راتلونکې دَ غنیمت مال تقسیم کړو. راوی وائی چه خلق دَ رسول الله ﷺ نه چاپیره راتاؤشو نو په دې موقع حضور پاك اوفرمائیل الله تعالی یو بنده خپل قوم ته نبی جوړ ولوسره اولیګلو نو دَ قوم خلقو دَهغه تکذیب اوکړو اوْدَهغه مخ ئې زخمی کړو نوهغه نبی به دَخپل مخ نه وینه اوچوله او دا دعائی به ئې فرمائیله: «رب اغفر لقومي، فإنهم لا یعلمون» عبد الله بن مسعود رضی الله عنه وائی لکه چه زه رسول الله ﷺ وینم چه هغوی به دَمذکوره سړی حال بیانولو سره خپل تندې مبارك اوچولو.

خلاصه دا چه روایت کښې رسول الله ﷺ خپل حکایت نه دې بیان کړې او په قول دَ ابن حجر رحمه الله که چرې دَ قرطبی رحمه الله تاویل اومنلې شی نو په باب او روایت کښې به مناسبت پاتې نه شی. اوکه چرې نوح علیه السلام مراد وی نو په دې صورت کښې هم علامه عینی رحمه الله فرمائیلی چه په باب او روایت کښې به مناسبت نه وی خکه چه دَنوح علیه السلام زمانه دَ بنو اسرائیل نه وړاندې ده خو باب دَ بنو اسرائیل اخبار او واقعات سره متعلق دې.[2] هم دغه رائې دَعلامه قسطلانی هم ده هغوی فرمائیلی چه په ظاهره واقعه دَ بنو اسرائیل سره متعلق ده او باب سره مناسبت هم په دې صورت کښې دې.[3]

[۳۲۹۱]- حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَبْدِ الْغَافِرِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ رَجُلًا كَانَ قَبْلَكُمْ، رَغَسَهُ اللَّهُ مَالًا، فَقَالَ لِبَنِيهِ لَمَّا حُضِرَ: أَيَّ أَبٍ كُنْتُ لَكُمْ؟ قَالُوا: خَيْرَ أَبٍ، قَالَ: فَإِنِّي لَمْ أَعْمَلْ خَيْرًا قَطُّ، فَإِذَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اسْحَقُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ، فَفَعَلُوا، فَجَمَعَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ؟ قَالَ: مَخَافَتُكَ، فَتَلَقَّاهُ بِرَحْمَتِهِ" وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الْغَافِرِ، سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ص ۷۸۹[4]

تراجم رجال

ابو الولید: دا ابو الولید هشام بن عبد الملك طیالسی رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبي صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده.[5]

ابو عوانه: دا وضاح بن عبد الله یشکری رحمه الله دې.[1]

---

[1] مسند الإمام أحمد: ۳۷۶/۷ رقم الحدیث: ۴۳۶۶.

[2] عمدة القاری: ۸۳/۱٦.

[3] إرشاد الساری: ۸۳/۷.

[4] أخرجه أیضاً فی کتاب الرقاق باب الخوف من الله عزوجل رقم: ٦۴۸۱ وکتاب التوحید باب قول الله تعالی: ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ۷۵۰۸ ومسلم فی صحیحه فی کتاب التوحید باب سعة رحمة الله تعالی. رقم الحدیث: ٦۲۸۴.

[5] کشف الباری: ۱۵۹/۴.

قتادة: داقتاده بن دعامه رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب من الایمان أن یحب لأخیه ما یحب لنفسه» لاندې تیره شوې ده.[2]

عقبة بن عبدالغافر: دَدوی کنیت ابونهاد دې. دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده.[3]
دَ عقبه بن عبدالغافر رحمه الله په صحیح بخاری کښې صرف دوه روایتونه دی. یو روایت مذکوره او دویم روایت «کتاب الوکالة باب إذا باع الوکیل شیئا فاسدا فبیعه مردود، رقم الحدیث: ۲۱۸۸» لاندې ذکر دې.

قوله: أن رجلا کان قبلکم رغسه الله مالا ...... دَحضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلي چه تاسو نه مخکښې یو سړې وو. الله تعالی هغه ته (ډیر مال) ورکړې وو. هغه دَمرګ په وخت خپلو خامنو ته اووئیل زه ستاسو څنګه پلار ووم؟ هغوی اووئیل چه ته یو ښه پلار وې. هغه سړي اووئیل چه ما ټول ژوند کښې کله نیک عمل نه دې کړې. کله چه زه مړ شم نو ما اوسیزئی ما بیا اوره کړئی بیا دَ سیلئی په ورځو کښې کله چه په زوره سیلئی چلیږی ما یعنی زما ایرې په هوا کښې اوشیندئی نو خامنو هم داسې اوکړه. الله تعالی دَهغه ټول بدن راجمع کړو ونی فرمائیل په داسې کولو باندې ته چا مجبوره کړې؟ هغه ونیل ستا ویرې، نو الله تعالی هغه سره دَ رحم معامله اوکړه.
دا سړې دَبنو اسرائیل نه و. دا عاجز دَ الله تعالی دَ صفاتو اوقدرت کامله نه ناخبره وو. نیک عمل نی نه وو مګر دَ مرګ نه مخکښې دَ الله تعالی ویره پرې دومره غالبه شوه چه خپلو خامنو ته ئې داسې جاهلانه وصیت اوکړو. دا بالکل غلط عمل وو چونکه دَ الله تعالی دَ ویرې تقاضا خو دا وه چه دَهغه دَ عذاب نه ویریدلو. په دې وجه الله تعالی دَ هغه نادان مغفرت اوکړو.

وَقَالَ مُعَاذٌ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَبْدِ الْغَافِرِ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ [۶۱۱۶، ۶۰۶۹، ۷۰۷۰]

دا تعلیق امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې «عن عبدالله بن معاذ العنبري عن أبیه» په طریق سره موصولاً نقل کړې دې او دَدې تعلیق نه دَ امام بخاری رحمه الله مقصد داخودل دی چه عقبه بن عبدالغافر رحمه الله دَ قتاده رحمه الله نه سماع ثابته ده.[4]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت کښې دی: «أن رجلا کان قبلکم» دا جمله دَ باب موافق ده

[۳۲۹۲]- حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، قَالَ: قَالَ عُقْبَةُ لِحُذَيْفَةَ: أَلَا تُحَدِّثُنَا مَا سَمِعْتَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ "إِنَّ رَجُلًا حَضَرَهُ الْمَوْتُ، لَمَّا أَيِسَ مِنَ الْحَيَاةِ أَوْصَى أَهْلَهُ: إِذَا مُتُّ فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا كَثِيرًا، ثُمَّ أَوْرُوا نَارًا، حَتَّى إِذَا أَكَلَتْ لَحْمِي، وَخَلَصَتْ إِلَى عَظْمِي، فَخُذُوهَا فَاطْحَنُوهَا فَذَرُّونِي فِي الْيَمِّ فِي يَوْمٍ حَارٍّ، أَوْ رَاحٍ، فَجَمَعَهُ اللَّهُ فَقَالَ: لِمَ فَعَلْتَ؟ قَالَ: خَشْيَتَكَ، فَغَفَرَ لَهُ" قَالَ عُقْبَةُ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ: حَدَّثَنَا مُوسَى، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، وَقَالَ: «فِي يَوْمٍ رَاحٍ» ص ۷۹۱][5]

---

[1]) کشف الباری: ۴۳۴/۱.
[2]) کشف الباری: ۳/۲.
[3]) اوګورئی: کتاب الوکالة باب إذا باع الوکیل شیئا فاسدا فبیعه مردود: ۲۳۱۲.
[4]) فتح الباري: ۶۴۷/۶ وإرشاد الساري: ۴۳۷/۷.
[5]) مر تخریجه في نفس الباب برقم: ۳۴۵۲.

تراجم رجال

مسدد: دا مسدد بن مسرهد اسدی بصری رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة أن لایفهموا» لاندې تیره شوې ده. [1]

ابوعوانة: دا وضاح بن عبدالله یشکری رحمه الله دي. [2]

عبدالملك بن عمير: دا عبدالملک بن عمیر بن سوید الفرسی رحمه الله دي. [3]

ربعي بن حراش: دَدوی تذکره «کتاب العلم باب إثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم» لاندې تیره شوې ده. [4]

عقبة: دا صحابی رسول ابومسعود عقبه بن عمرو انصاری رضي الله عنه دي. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة» لاندې تیره شوې ده. [5]

حذيفة: دا حذیفه بن یمان رضي الله عنه دي. «کتاب العلم باب قول المحدث حدثنا أو أخبرنا أو أنبأنا» لاندې دَدوی حالات تیرشوي دي. [6]

قوله: قال عقبة لحذيفة: ألا تحدثنا ما سمعت من النبي صلى الله عليه وسلم؟......: عقبه بن عمرو انصاری رضي الله عنه حذیفه بن یمان رضي الله عنه ته اووئیل: آیا ته مونږ ته دَ رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې څه حدیث نه بیانوې؟ حذیفه رضي الله عنه اوفرمائیل ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې ارشاد فرمائیلو سره اوریدلې چه دَ یوسړی دَ مرګ وخت نیزدې راغلو. کله چه هغه دَ ژوند نه نااميده شو نوهغه خپل بال بچ ته دا وصیت اوکړو: کله چه زه مړ شم نو زما دَپاره ډیر لرګی راجمع کړئی بیا اور بل کړئی تردې چه کله اور زما دبدن غوښه اوخوری او هډوکو پورې اورسیږي نو دغه هډوکی واخلئی اوړه ئی کړئی بیا دَ سختې ګرمئی په ورځ یا ئی اوفرمائیل: په کومه ورځ چه تیزې هواګانې چلیږي ما په هوا کښې اوشیندئی. کله چه دَهغه دَ اوړه کړې شوو هډوکو ایره په هوا کښې والوزولې شوه نو الله تعالی دَهغه بدن راغونډ کړو او تپوس ئې ترې اوکړو تا داسې ولې اوکړه؟ هغه ونیل ستاد ویرې، نو الله تعالی دَهغه مغفرت اوکړو. په دې روایت کښې هم دَ بنواسرائیل دَ یوسړی واقعه بیان کړې شوې ده. دا نباش ګورکن وو او کفنونه به ئې پټول. [7]

قوله: ألا تحدثنا: ألا حرف تخصیص دي. [8]

قوله: خشيتك: علامه قسطلانی رحمه الله وائی چه شرف الدین یونینی دَخپل شیخ جمال الدین ابن مالک رحمه الله قول نقل کړې دې چه خشیتك دَتاء فتحه اوکسره دواړه شان لوستلې کیدې شی. البته فتح اولی ده. دَ نصب دَ وجې نه

---

[1]) کشف الباری: ٥٨٨/٤.

[2]) کشف الباری: ٤٣٤/١.

[3]) اوګورئی: کتاب الأذان باب أهل العلم والفضل أحق بالإمامة، رقم: ٦٧٨

[4]) کشف الباری: ١٤٧/٤.

[5]) کشف الباری: ٧٤٨/٢.

[6]) کشف الباری: ١٠٩/٣.

[7]) إرشادالساری: ٤٣٥/٧.

[8]) عمدة القاری: ٨٥/١٦

علامه کرمانی رحمه الله دا فرمائیلي دي چه دا منزع دخافض د وجې نه ده یعنی: «من خشیتك» او د کسره د وجې نه علامه زرکشي رحمه الله دا فرمائی چه «خشیتك» نه وړاندې "من" مقدر دې.(١)

حدثنا موسٰی: حدثنا ابوعوانه..... الخ: دا سند ذکرکولوسره د امام بخاری رحمه الله مقصد دې خبرې طرف ته اشاره کول دي چه موسٰی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله د دې حدیث په یو وړوکی شان جزء کښې د مسدد رحمه الله مخالفت کړې دې ځکه چه د مسدد رحمه الله په روایت کښې «فی یوم حار» دې خو د موسٰی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله په روایت کښې «فی یوم راح» دې.(٢)

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت باب کښې دی. «أن رجلاً حضره الموت» په دې کښې د بنی اسرائیل د یو سړی ذکر دې د باب سره د دې مناسبت ښکاره دی.(٣)

[٣٢٩٣]- حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ الرَّجُلُ يُدَايِنُ النَّاسَ، فَكَانَ يَقُولُ لِفَتَاهُ: إِذَا أَتَيْتَ مُعْسِرًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنَّا، قَالَ: فَلَقِيَ اللَّهَ فَتَجَاوَزَ عَنْهُ" ص ٧٩٤] [ر: ١٩٧٢](٤)

تراجم رجال

عبدالعزیز بن عبدالله: دا عبدالعزیز بن عبدالله اویسی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب الحرص علی العلم» لاندې تیره شوې ده.(٥)

ابراهیم بن سعد: دا ابراهیم بن سعد بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب ما یذکر فی ذهاب موسٰی علیه السلام فی البحر إلی الخضر» لاندې تیره شوې ده.(٦)

ابن شهاب: دا محمدبن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دې.(٧)

عبیدالله بن عبدالله: د دوی حالات «کتاب العلم باب: متی یصح سماع الصغیر» لاندې تیر شوی دی.(٨)

قوله: کان رجل یداین الناس، فکان یقول لفتاه: إذا أتیت معسرا.......: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائیلي یو سړی به خلقو ته قرض ورکولو اوهغه به خپل نوکر ته وئیل کله چه یو تنګدست (قرض داری) له ورشې نو هغه ته معافی کوه کیدې شی (چه د دې نیکئی په صله کښې) الله تعالٰی زمونږ خطاګانې معاف کړی کله چه هغه الله تعالی سره ملاقې شو نو الله تعالی هغه معاف کړو. د نسائی رحمه الله د روایت الفاظ دادی: «یقول لرسوله: خذ ما تیسر واترك ما عسر وتجاوز»(٩)

---

(١) إرشادالساری: ٤٣٥/٧.

(٢) عمدةالقاری: ٨٦/١٦.

(٣) عمدة القاری: ٨٥/١٦.

(٤) مرتخریجه فی کتاب البیوع باب من أنظر معسراً، رقم: ٢٠٧٨.

(٥) کشف الباری: ٤٨/٤.

(٦) کشف الباری: ٢٨٧/٣.

(٧) کشف الباری: ٣٢٦/١.

(٨) کشف الباری: ٢٨/٣.

(٩) سنن النسائی کتاب البیوع باب حسن المعاملة والرفق فی المطالبة، رقم الحدیث: ٤٦٩٨.

یعنی هغه سړی به خپل پیغام رسونکی نوکر ته دا ونیل چه کوم په آسانئی سره درکوی هم هغه اخله گنی پرېږده او د معافئی نه کار اخله. او صحیح مسلم کښې د ربعی عن حذیفه په طریق سره نقل روایت الفاظ دادی: «فقال الله تعالی: أنا أحق بذا منك تجاوزوا عن عبدي» [1]

یعنی الله تبارك وتعالی فرمائی چه دا د عفو ومعافئی عمل تاسو نه زیات زماشان سره لائق دې او بیائی فرښتې ته حکم ورکړو چه زما دې بنده سره د معافئی معامله اوکړئ دې جنت ته داخل کړئ.

دا روایت «کتاب البیوع باب: من أنظر معسراً» کښې تیرشوې دې.

د حدیث ترجمة الباب سره مناسبت: ښکاره خبره ده چه دا واقعه بنواسرائیل سره متعلق ده اوباب سره د دې مناسبت هم ښکاره دې.

[۳۲۹۴]-حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ يُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَمَّا حَضَرَهُ الْمَوْتُ قَالَ لِبَنِيهِ: إِذَا أَنَا مُتُّ فَأَحْرِقُونِي، ثُمَّ اطْحَنُونِي، ثُمَّ ذَرُّونِي فِي الرِّيحِ، فَوَاللَّهِ لَئِنْ قَدَرَ عَلَيَّ رَبِّي لَيُعَذِّبَنِّي عَذَابًا مَا عَذَّبَهُ أَحَدًا، فَلَمَّا مَاتَ فُعِلَ بِهِ ذَلِكَ، فَأَمَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ فَقَالَ: اجْمَعِي مَا فِيكِ مِنْهُ، فَفَعَلَتْ، فَإِذَا هُوَ قَائِمٌ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟ قَالَ: يَا رَبِّ خَشْيَتُكَ، فَغَفَرَ لَهُ" وَقَالَ غَيْرُهُ: «مَخَافَتُكَ يَا رَبِّ» ص۷۹۵ - ۷۹۶ [۷۰۶۷] [2]

تراجم رجال

عبدالله بن محمد: دا ابوجعفر عبدالله بن محمد مسندی رحمه الله دې د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب أمور الإیمان» لاندې تیره شوې ده. [3]

هشام: دا مشهور محدث هشام بن یوسف الصنعانی رحمه الله دې. د دوی تذکره مخکښې تیره شوې ده. [4]

معمر: دا معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب العلم باب کتابة العلم» لاندې تیره شوې ده. [5]

الزهري: دا محمدبن شهاب زهری رحمه الله دې. [6]

حمید بن عبدالرحمن: داحمید بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دې. د دوی تذکره «کتاب الإیمان باب تطوع قیام رمضان من الإیمان» لاندې تیره شوې ده. [7]

کان رجل یسرف علی نفسه..... د حضرت ابوهریره رضی الله عنه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی یو

---

[1] صحیح مسلم کتاب المساقاة باب فضل إنظار المعسر إلخ رقم الحدیث: ۳۹۹۶.

[2] أخرجه أیضاً فی کتاب التوحید باب: ﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ﴾ رقم: ۷۵۰۶ ومسلم فی کتاب التوحید باب سعة رحمة الله تعالی وأنها تغلب غضبه، رقم الحدیث: ۶۹۸۱ والنسائی فی کتاب الجنائز باب أرواح المؤمنین رقم الحدیث: ۲۰۸۱.

[3] کشف الباری: ۶۵۷/۱

[4] کتاب الغسل باب من سمّی النفاس حیضا، رقم: ۲۹۸.

[5] کشف الباری: ۳۲۱/۴.

[6] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[7] کشف الباری ۳۱۶/۲.

سړي به ځدنه زیاته ګناه کوله. هغه ځامنوته اووئیل چه کله زه مړشم ما اوسوزوئی او میده مې کړئی او بیا مې په هوا کښې والوزوئی. په الله قسم چه که الله تعالی زما مواخذه اوکړه نو داسې سزا به راکوی چه هیچاته به ئې نه وی ورکړې. کله چه هغه مړشو نوهغه سره هم هغه شان اوکړې شو. الله تعالی زمکې ته حکم اوکړو چه د دې بنده د بدن اعضاء راجمع کړه زمکې دحکم تعمیل اوکړو نوهغه اودریدو. الله تعالی تپوس اوکړو تاداسې ولې اوکړه؟ هغوی وئیل اې ربه ستا د ویرې د وجې نه نو الله تعالی دهغه مغفرت اوکړو.

یواشکال اود هغې جواب: علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه «لئن قدرالله علی» الفاظ خو هم هغه کس وئیلې شي چه د بعث بعد الموت او د الله تعالی د صفت د قدرت علی الاحیاء منکر وی. کله چه د دغه سړی عقیده دا وه نو د هغه مغفرت څنګه اوکړې شو؟ اوبیائی هم پخپله د دې جواب ورکړو چه هغه د بعث بعد الموت منکر نه وو. هغه د جهل په وجه دا خیال اوکړو که د هغه بدن اوره کړې شی او په لرې لرې علاقو کښې اوشیندلې شي نوهغه به د بعث بعد الموت اوعذاب نه بچ شی. داسړې په حقیقت کښې مؤمن وو او د الله تعالی نه ویره د هغه دمؤمن کیدو دلیل دې.[1]

د ابن قتیبه رحمه الله رائې او په هغې باندې د ابن جوزی رحمه الله رد: ابن قتیبه رحمه الله فرمائی د الله تعالی بعض صفاتو کښې د غلطی کونکی مؤمن تکفیر نه شي کولې یعنی په صفات الهیه کښې دخطاء واقع کیدل څه صورتونه د تکفیر نه مستثنٰی دی او په هغې کښې د غلطې مرتکب مؤمن د اسلام د دائرې نه نه خارج کیږي. لهٰذا مذکوره سړې هم «لئن قدرالله علی» وئیلو سره کافر نه دې.[2]

علامه ابن جوزی رحمه الله په دې باندې رد کولو سره فرمائی چه د الله تعالی د قدرت صفات نه انکار کول کفر دې اومذکوره سړې د قدرت دصفت نه په انکار کولو سره په اتفاق سره کافر دې.[3]

بعض شراح حدیث فرمائیلی چه د قدر معنی ده: «ضَيَّق» لکه د سورت طلاق آیت: ﴿وَمَنۡ قُدِرَ عَلَيۡهِ رِزۡقُهٗ﴾ کښې د قدر معنی ده ضيّق. دا اقدام هغه سړې د الله تعالی د ویرې د وجې نه اوکړو او د هغه دا اعتراف او اظهار د ایمان دلیل دې. او داسې مؤمن په چاچه د الله تعالی نه د ویریدو دومره غلبه وی هغه له د الله تعالی په قدرت علی الحیاة کښې هیڅ کله شك نه شی کیدې.[4]

د امام نووی رحمه الله رائې: امام نووی رحمه الله فرمائی چه ظاهر د کلام خو بالکل بې ګردوغبار دې چه په دې سره کفر لازم راځی لیکن دا کلام په ژبه سره د اداکولو په وخت هغه خپل حواس بیللې وو. د ظاهر مفهوم قصد هغه نه وو کړې. دهشت او د الله تعالی د ویرې غلبې دهغه د عقل صلاحیت معطل کړې وو. هغه وخت هغه د داسې غافل او هیرونکی په حکم کښې وو د چا قول اوفعل چه قابل مواخذه نه وی.[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله اوعلامه قسطلانی رحمه الله د امام نووی رحمه الله قول ته خوښ کړې شوې وئیلې دې.[6]

دحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: روایت کښې دی: «کان رجل یسرف علی نفسه» باب سره د دې مناسبت دې څکه چه دا سړې د بنی اسرائیل نه وو.[7]

---

[1]) فتح الباري: ۶/۶٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[2]) فتح الباري:۶/۶٤٨.

[3]) فتح الباري: ۶/۶٤٨.

[4]) إراشادالساري: ٧/٤٣٢.

[5]) فتح الباري: ۶/۶٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[6]) فتح الباري: ۶/۶٤٨عمدة القاري: ١٦/٨٦وإرشادالساري: ٧/٤٣٧.

[7]) عمدة القاري: ١٦/٨٧.

[۳۲۹۵]- حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ [ص: ۴۷۱] بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «عُذِّبَتِ امْرَأَةٌ فِي هِرَّةٍ سَجَنَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ، فَدَخَلَتْ فِيهَا النَّارَ، لاَ هِيَ أَطْعَمَتْهَا وَلاَ سَقَتْهَا، إِذْ حَبَسَتْهَا، وَلاَ هِيَ تَرَكَتْهَا تَأْكُلُ مِنْ خَشَاشِ الأَرْضِ» ص ۷۹۸ [ر ۲۲۳۶] [1]

ترجمه: دَحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت دي چه رسول الله ﷺ فرمانیلي: یوې ښځې (چه دَ بنواسرائیل نه وه) ته دَ یوې پیشودَ وجې نه عذاب ورکړې شو. هغې پیشو قید کړې ساتلې وه تردې چه هغه مړه شوه. دهغې په جرم کښې هغه دوزخ ته اورسیده. هغې په پیشو باندې څه خوراك څښاك نه کولو او نه ئې هغه (آزاده) پریخوده چه هغه دَ زمکې نه چینجي وغیره اوخوری.

تراجم رجال

عبدالله بن محمد بن اسماء: دَدوی تذکره مخکښې تیره شوې ده. [2]

جویریة بن اسماء: دَدوې تذکره «کتاب الغسل باب الجنب یتوضأ ثم ینام» لاندې تیره شوې ده. [3]

نافع: داحضرت نافع مولی عبدالله بن عمر قرشي عدوی رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب العلم باب ذکر العلم والفتیا في المسجد» لاندې تیره شوې ده. [4]

دَ ابوذر او مستملي په نسخه کښې «سجنتها» په ځائې ربطتها [5] لفظ نقل دي. یعنی هغې پیشو تړلې اوساتله

علامه دمیری رحمه الله فرمائی چه مسند بزار، دَابونعیم تاریخ اصفهان او بیهقی البعث والنشور کښې دَحضرت عائشه رضي الله عنها په روایت کښې تصریح ده چه ذکر شوې ښځه کافره وه اودا عذاب هغې ته دَ کفر او ظلم دواړو دَ وجې نه ورکړې شو. [6]

چنانچه په روایت کښې دي: دَ شعبي عن عقلمه په طریق سره نقل یو روایت دي: «کنا عند عائشة فدخل علیها أبوهریرة. قالت: یا أباهریرة أنت الذي تحدّث أن امرأة عذبت في هرة لها ربطتها لم تطعمها ولم تسقها؟ فقال أبوهریرة: سمعت منه، یعني: صلی الله علیه وسلم. فقالت عائشة: أتدري ماکانت المرأة؟ قال: لا. قالت: إن المرأة مع ما فعلت کانت کافرة، إن المؤمن کریم علی الله من أن یعذبه من أجل هرة. فإذا حدّثت عن رسول الله صلی الله علیه وسلم، فانظر کیف تحدّث». [7]

دَ روایت الفاظ «إنما کانت المرأة مع ذلك کافرة» نه معلومیږی چه دې ښځې ته دا عذاب دَ کفر اوظلم دواړو دَ وجې نه شوې قاضي عیاض رحمه الله فرمائی چه ممکن ده هغه ښځه کافره وی اوهغې ته دا عذاب دَهغې دَ کفر دَ وجې نه ورکړې شوې وی. البته په دې عذاب کښې سختې یا زیاتوالې دَ هغې دَ دې ظلم په وجه سره وی اوهم په دې وجه دَ همیشه عذاب مستحق ګرځیدلې وی. ځکه چه دَ اهل ایمان صغیره ګناهونه دَ کبیره نه دَ ځان ساتلو په وجه سره

---

[1] مرتخریج الحدیث في کتاب المساقاة باب فضل سقی الماء، رقم: ۲۳۶۵.

[2] او ګورئ: کتاب الجمعة باب فضل الغسل یوم الجمعة، رقم: ۸۷۸

[3] کتاب الغسل باب نوم الجنب رقم: ۲۸۹.

[4] کشف الباري: ۶۵۱/۴.

[5] إرشادالساري: ۴۳۷/۷.

[6] إرشادالساري: ۴۳۷/۷.

[7] البعث والنشور للإمام البیهقي. ص: ۵۳ رقم الحدیث: ۵۲ مؤسسة الکتب الثقافیة.

معاف کولي شي (١)

امام نووي رحمه الله فرمائي د ظاهري دحديث نه معلوميږي چه هغه ښځه مسلمانه وه ليکن چونکه هغې پيشو سره د بر زيات ظلم اوکړو د کوم په وجه چه د اور د عذاب مستحق اوګرځيده. باقي دا ښځه کافره ګرځول صحيح نه دي لکه څنګه چه قاضي عياض رحمه الله دا احتمال ذکر کړې دې. ځکه چه صرف د کبائر ارتکاب کبائر نه دې بلکه که د يو صغيره ارتکاب هم يوشان او په اصرار سره کولي شي نو هغه کبيره جوړيږي او د دغه ښځي حال څه هم داسې وو. په دې وجه ددومره سخت عذاب مستحق شوه. او بيا په حديث کښې ددې خبرې هيڅ دليل نشته دې چه هغه به هميشه په دغه عذاب کښې وي (٢)

د حديث ترجمة الباب سره مناسبت: دحديث اوترجمة الباب مناسبت واضح دې ځکه چه په دې مقام باندې ددې حديث ذکر کولو سره هم دغه معلوميږي چه دې ښځې بنی اسرائيل سره تعلق لرلو (٣)

[۳۲۹۶]- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ، حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ حِرَاشٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَسْعُودٍ عُقْبَةُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النُّبُوَّةِ، إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَافْعَلْ مَا شِئْتَ»

ترجمه: دحضرت ابومسعود عقبه بن عمرو بدري رضي الله عنه روايت دې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائيلي دي. د نبوت د خبرو نه چه خلقو کوم څه حاصل کړي دی دهغې نه يوه مقوله داهم ده: چه کله چه په تاسو کښې شرم اوحياء نه وي نوبيا چه دې څه خوښه وي کوه

تراجم رجال

احمدبن يونس: دا احمدبن يونس تيمي رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب من قال إن الإيمان هو العمل» لاندې تيره شوې ده (۴)

زهير: دا ابوخيثمه زهير بن معاويه رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب الصلاة من الإيمان» لاندې تيره شوې ده. (۵)

منصور: دا منصور بن معتمر کوفي رحمه الله دې. ددوی تذکره «كتاب العلم باب من جعل لأهل العلم أياما معلومة» لاندې تيره شوې ده (۶)

ربعي بن حراش: د دوی تذکره «كتاب العلم باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: اللهم علمه الكتاب» لاندې تيره شوې ده (۷)

ابومعسود عقبه: دا ابومسعود عقبه بن عمرو رضي الله عنه دې. ددوی تذکره «كتاب الإيمان باب ما جاء أن الأعمال بالنية والحسبة» لاندې تيره شوې ده (١)

---

١) إكمال المعلم كتاب السلام باب تحريم قتل الهرة: ۷/۱۷۹-۱۷۸دارالوفا.

٢) شرح النووى كتاب السلام باب تحريم قتل الهرة: ۱۴/۲۴۱-۲۴۰المطبعة المصرية بالأزهر.

٣) عمدة القارى: ۱۶/۸۷دارالكتب العلمية. رواه البخارى بعدالرواية المذكورة متصلاً أيضاً فى نفس الباب وفى الأدب. باب: إذا لم تستحى فاصنع ماشئت رقم: ۶۱۲۰والإمام أبوداؤد فى كتاب الأدب باب ماجاء فى الحياء رقم الحديث: ۴۷۹۷والإمام ابن ماجه فى كتاب الزهد باب الحياء رقم الحديث:۴۱۸۳جامع الأصول فى أحاديث الرسول:۳/۶۲۰رقم الحديث:۱۹۵۶.

۴) كشف البارى: ۲/۱۵۹.

۵) كشف البارى: ۳/۲۶۷.

۶) كشف البارى: ۲/۲۷۰.

۷) كشف البارى: ۳/۳۱۲.

تشريح: مطلب دا حياء يو داسې بهترين وصف دې دَ كوم تحسين باندې چه په هره زمانه كښې اهل دانش اتفاق كړې دې. انبياء سابقين هم دَحياء په شكلې اخلاقى كمال كيدو باندې متفق پاتې دى. دَ هغوى دَ شريعتونو نه په گنړ شمير كښې احكام منسوخ شو. ليكن دَحياء تعظيم دَ ټولو په نيز معمول به پاتې دې او دَ دې پوره تعليمات سره ددې چه ترمونږه نه دى رسيدلې ليكن څه حكيمانه خبرې دومره مقبول او مشهورې شوى چه دَ مودو دَ اياب او ذهاب باوجود تر اوسه پورې دَ خلقو په خلو باندې دى.

قوله: أدرك الناس: حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه عينى رحمه الله فرمانى چه لفظ الناس په ټولو طرق كښې رفع سره دې. خودَدې نصب سره لوستل هم جائز دى او په دې صورت كښې أدرك معنى به شى بلغ يعنى ما بلغ الناس.(٢)

قوله: من كلام النبوة: دَ مسند احمد او سنن ابوداؤد په روايت كښې دى النبوة نه پس الأولىٰ اضافه هم ده.(٣)علامه قسطلانى رحمه الله فرمانى: ((فيه إشارة إلى اتفاق كلمة الأنبياء من أولهم إلى آخرهم على استحسانه))(٤) يعنى ((من كلام النبوة الأولى)) سره دې خبرې طرف ته اشاره كول مقصود دى چه حضرت آدم عليه السلام نه واخله تر اوسه پورې دَ ازل نه تر آخره پورې ټول انبياء كرام عليهم السلام دَ حياء په استحسان باندې متفق دى.

قوله: فاصنع ما شئت: شراح حديث دَدې جملې مختلف توجيهات كړى دى: ① يو خودا دى چه فاصنع امر بمعنى الخبر وى. نو په دې صورت كښې به مطلب داشى ((انظر إلى ما تريد أن تفعله، فإن كان مما لا يستحى منه فافعله وإن كان مما يستحى منه فدعه))(٥) يعنى دكوم كار دَ كولو دَپاره چه ته څې په هغې باندې غور اوكړه كه چرې هغه داسې كار وى دكوم په كولو سره چه حياء نه راځى نو هغه پوره كړه. كه چرې حياء راشى نو هغه پريږده.

② يا بيا دادَ وعيد په معنى كښې دې او مطلب دادې ((افعل ما شئت تجازى)) يعنى كله چه په تا كښې حياء پاتې نه شى نو بيا چه څه غواړې كوه تاته به دَهغې سزا ملاويږى.(٦)

③ دريم قول دادې چه دا مبالغه في الذم ده او مطلب دادې: ((تركك الحياء أعظم مما تفعله)) يعنى كوم كار چه ته كول غواړې دَهغې په مقابله كښې حياء پريخودل لوئى جرم دې.(٧)

④ څلورم قول دادې چه دا امر په معنى دَ التوبيخ وى مطلب دادې: ((إذا لم تستحى من العتب ولم تخش العار فافعل ما حدثت به نفسك حسن كان أو قبيحا))(٨) يعنى كله چه تاته دَ ملامته كيدو پرواه نه وى نو بيا خو چه دې څه زړه غواړى كوه كه هغه ښه وى او كه بد.

حدثنا آدم: حدثنا شعبة، عن منصور قال: سمعت ربعي بن حراش يحدث، عن أبي مسعود: قال النبي ﷺ: (إن مما أدرك الناس من كلام النبوة: إذا لم تستحي فاصنع ما شئت) [٥٧٦٩].(٩)

---

(١) كشف البارى: ٧٤٨/٢.

(٢) فتح البارى: ٦٤٩/٦ عمدة القارى: ٨٨/١٦

(٣) سنن أبى داؤد كتاب الأدب باب فى الحياء رقم الحديث: ٤٧٩٩ مسند الإمام أحمد: ٣١٨/٢٨ رقم الحديث: ١٧٠٩٠ مؤسسة الرسالة.

(٤) إرشاد السارى: ٤٣٩/٧-٤٣٨.

(٥) فتح البارى: ٦٤٩/٦ وإرشاد السارى: ٤٣٩/٧.

(٦) عمدة القارى: ٨٨/١٦ وفتح البارى: ٦٤٩/٦ وإرشاد السارى: ٤٣٩/٧.

(٧) عمدة القارى: ٨٨/١٦.

(٨) عمدة القارى: ٨٨/١٦.

(٩) كشف البارى: ٦٧٨/١.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دي. دَدوی تذکره «کتاب الایمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دي. دَدوی تذکره هم «کتاب الایمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

دباقي رواتو حالات دَتیر شوی حدیث تراجم رجال لاندې اوګورئی. دا دَتیرشوی حدیث دویم طریق دې. دکوم چه صرف دَ شروع دوه راویان دَ اولنی روایت دَ رواة نه مختلف دی دې نه پس ټول رواة دَ روایت هم یو دی. ددې حدیث تشریح دَ تیرشوی حدیث لاندې تیره شوې ده.

[۳۲۹۷]-حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي سَالِمٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، حَدَّثَهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجُرُّ إِزَارَهُ مِنَ الخُيَلَاءِ، خُسِفَ بِهِ، فَهُوَ يَتَجَلْجَلُ فِي الأَرْضِ إِلَى يَوْمِ القِيَامَةِ» تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ. ص ۸۰۴ [۵۴۵۳، ۵۴۵۴][3]

ترجمه: دَحضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمانیلی دی: په داسې حال کښې چه یو سړی خپل پرتوګ دَ تکبر دَ وجې نه زوړند کړې روان وو چه په زمکه کښې ورخښ کړې شو اوهغه به یو شان دَ قیامت دَ قائمیدو دَ ورځې پورې په زمکه کښې خښ روان وی.

تراجم رجال

بشربن محمد: دا ابومحمد بشر بن محمد سختیانی رحمه الله دي.[4]

عبیدالله: بعض نسخوکښې عبیدالله تصغیر سره مذکوردې. لیکن صحیح عبدالله دې چه ابن المبارک دې.[5]

یونس: دایونس بن یزید ایلی رحمه الله دي.[6]

الزهري: دا ابن شهاب زهری رحمه الله دي.[7]

سالم: دا سالم بن عبدالله بن عمر رحمه الله دي.[8]

ابن عمر: دا صحابی رسول حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دي.[9]

ددې حدیث تشریح «کتاب اللباس، باب: من جرثوبه من الخیلاء» لاندې اوګورئی.

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[3] رواه البخاری فی اللباس أیضاً باب من جرّثوبه من الخیلاء رقم الحدیث: ۵۷۹۰ والإمام النسائی الزینة باب التغلیظ فی جرّ الإزار، رقم الحدیث: ۵۳۴۱ دارالمعرفة، جامع الأصول فی أحادیث الرسول: ۶۲۱/۱۰ رقم الحدیث: ۸۲۲۲.

[4] کشف الباری: ۴۶۵/۱.

[5] کشف الباری: ۴۶۲/۱.

[6] کشف الباری: ۴۶۳/۱، ۲۸۲/۳.

[7] کشف الباری: ۳۲۶/۱.

[8] کشف الباری: ۱۲۸/۲.

[9] کشف الباری: ۶۳۷/۱

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَ حديث ترجمة الباب سره مناسبت په لفظ رجل كښې دې څكه چه دَ كوم سړي په حديث كښې تذكره كړې شوې ده دَهغه تعلق دَ پخوانو امتونو نه يو امت سره وو چه بني اسرائيل او غير بني اسرائيل دواړو ته شامل دې. دَ بعض حضراتو وينا ده چه دَدې رجل نه مراد قارون دې اودَ هغه تعلق دَبني اسرائيل سره وو. دغه شان په حديث اوترجمة الباب كښې مناسبت واضح كيږي.[1]

تابعه عبدالرحمن بن خالد عن الزهري: يعني دَابن شهاب زهري رحمه الله نه په روايت كولو كښې عبدالرحمن بن خالد دَ يونس متابعت كړې دې. متابعت كونكي راوي عبدالرحمن بن خالد بن مسافر فهمي مصري رحمه الله دې. دَ ده كنيت ابوخالد يا ابوالوليد دې. دَدوى تذكره «كتاب العلم باب السمر في العلم» لاندې تيره شوې ده.[2]

دا متابعت امام بخاري رحمه الله «كتاب اللباس، باب: من جر ثوبه من الخيلاء» لاندې موصولاً روايت كړې دې

[٣٢٩٨]-حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «نَحْنُ الآخِرُونَ السَّابِقُونَ، يَوْمَ القِيَامَةِ بَيْدَ كُلِّ أُمَّةٍ أُوتُوا الكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا، وَأُوتِينَا مِنْ بَعْدِهِمْ، فَهَذَا اليَوْمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ، فَغَدًا لِلْيَهُودِ، وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى» - عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمٌ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ" ص ٨٠٦] [ر: ٨٣٦] [3]

ترجمه: دَ حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې نبي كريم صلى الله عليه وسلم فرمانيلي دي مونږ دَ وجود په اعتبار سره آخرى امت يو ليكن دَ دخول جنت په اعتبار سره دَ قيامت په ورځ دَ ټولو نه اول تلونكي يو. مګر دا خبره ده چه هر امت ته زمونږ نه اول كتاب وركړې شوې دې اومونږ له دَهغوى نه پس راكړې شوې دې. پس نن (دَ جمعه) په ورځ كښې هغوى اختلاف اوكړو، دَ يهودو دَپاره صبا (دَهفتې) ورځ ده او دَنصارى دَپاره بل ورځ (اتوار) ورځ ده په هر مسلمان باندې په اووه ورځو كښې يوه ورځ مقرر ده چه په هغې كښې دې خپل سر اوبدن اووينځي.

تراجم رجال

موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكى رحمه الله دې.[4]

وهيب: دا وهيب بن خالد بن عجلان باهلي رحمه الله دې.[5]

ابن طاؤس: دا عبدالله بن طاؤس رحمه الله دې.[6]

ابيه: دا دَعبدالله پلار طاؤس بن كيسان رحمه الله دې. دَدوى حالات «كتاب الوضوء باب من لم ير الوضوء إلا من المخرجين» لاندې اوګورئ.

ابوهريرة: دا صحابي رسول حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.[7]

---

[1]) عمدة القاري: ٨٨/١٦.

[2]) كشف الباري: ٤٠٥/٤.

[3]) مرتخريجه في الوضوء باب البول في الماء الدائم رقم الحديث: ٢٣٨ أما الجزء الآخير. على كل مسلم...... فأخرجه في كتاب الجمعة باب: هل على من لم يشهد الجمعة غسل....إلخ، رقم الحديث: ٧٩٧.

[4]) كشف الباري: ٤٣٣/١، ٤٧٧/٣.

[5]) كشف الباري: ٢/١١٨.

[6]) كشف الباري كتاب الحيض باب المرأة تحيض بعد الإفاضة. ص: ٥٩٨.

[7]) كشف الباري: ٦٥٩/١

قوله:بيد كل أمة أوتوا الكتاب من قبلنا.....إلخ لفظ بيد باء مفتوحه يا ء ساكن او دال مفتوح سره لوستلې كيږي. بيد په دوو معانوكښې استعماليږي. ① غير يعنى استثناء په معنى كښې استعماليږي لكه چه وئيلې شي. «فلان كثير المال بيد أنه بخيل» چه فلانكې سړې خودې مالدار مگر ورسره بخيل هم دې. په حديث مذكور كښې هم بيد په معنى دَ غير دې اودَحديث مفهوم دادې چه مونږ ته په دې اعتبارسره فضيلت حاصل دې چه مونږ دَ باوجود آخرى امت كيدو جنت كښې دَ ټولو نه اول داخليږو مگر تيروشو امتونوته هم په مونږ باندې فضيلت حاصل دې اوهغه دا دې چه هغوى ته زمونږ نه مخكښې كتاب ملاؤشو اومونږ ته روستو.

② من أجل په معنى كښې استعماليږي يعنى دَ يوې خبرې دَ علت بيانولو دَپاره استعماليږي لكه چه حديث كښې راځى «أنا أفصح من نطق بالضاد بيد أني من قريش» چه په دعربوكښې دَ ټولو نه زه فصيح يم ځكه چه زه دَ قريشونه يم. واضحه دې وى چه لفظ بيد دَ هغه اسماء نه دې دكوم دپاره چه اضافت لازم دې اودا په عام توگه باندې "أن" طرف ته مضاف كيدو سره استعماليږي. نو په دې اعتبارسره به دَ حديث مذكور اصل داشي: "بيد أن كل أمة" او په تركيب كښې مستثنى منقطع واقع كيږي نه چه مرفوع، نه مجرور، نه صفت جوړيږي اونه مستثنى متصل. بل په بيد كښې يو لغت ميد دَ ميم سره هم دې.[1]

قوله:فهذا اليوم الذي اختلفوا فيه.....إلخ دَ دې اختلاف وضاحت دادې چه دَالله تعالى دَ طرف نه دَ اووې ورځونه يوه ورځ دَ عبادت دپاره دَ لوئى اجتماع دپاره مقرركړې شوې وه اودَهغه ورځ دَتعين اختيار امتونوته حواله كړې شو دَكوم په نتيجه كښې چه دا اوشو يهوديانو دَ هفتې ورځ دَعبادت دپاره اختيارول خوښ كړه، نصارى دَ اتوار ورځ اختياركړه او دَمسلمانانو لازخودنه دَټولو نه افضل ورځ دَجمعه طرف ته اوكړې شوه.[2]

قوله:على كل مسلم في كل سبعة أيام يوم.....إلخ دې نه دَ جمعې ورځ مراد ده «يغسل رأسه وجسده» سره دَجمعې دورځې غسل طرف ته اشاره اوكړې شوه ځكه چه دَجمعې په ورځ دَ غسل كولو ډير فضيلت دې حتى چه بعض ائمه په دې ورځ غسل كول واجب گرځولې دى.[3]

دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحديث ترجمة الباب سره مناسبت دَحديث دې ټكړې «أوتوا الكتاب من قبلنا» نه ماخوذ دې ځكه چه اهل كتاب وغيره بنواسرائيل دوارو كښې دى.[4]

[٣٢٩٩]-حَدَّثَنَا آدَمُ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ، سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَدِمَ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْمَدِينَةَ آخِرَ قَدْمَةٍ، قَدِمَهَا فَخَطَبَنَا، فَأَخْرَجَ كُبَّةً مِنْ شَعَرٍ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ أَحَدًا يَفْعَلُ هَذَا غَيْرَ الْيَهُودِ، «وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَّاهُ الزُّورَ يَعْنِي الْوِصَالَ فِي الشَّعَرِ»، تَابَعَهُ غُنْدَرٌ، عَنْ شُعْبَةَ ص ٨٠٩ [ر: ٣٢٢٨][5]

ترجمه: دَحضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه روايت دې چه حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه په آخرى ځل چه كله مدينې منورې ته تشريف راوړو نومونږ ته ئې خطبه راكړه دَ ويښتو يوموټى راويستلو ونې وئيل چه ماته پته

---

[1] مغنى ابليب عن كتب الأعاريب لابن هشام الأنصارى ص: ٢٢٤، قديمى كتب خانه عمدةالقارى: ٨٩/١٢ إرشادالسارى: ٤٤٠/٧.

[2] عمدة القارى: ٨٩/١٦

[3] عمدة القارى: ٩٠/١٦-٨٩

[4] عمدة القارى: ٨٩/١٦

[5] مرتخريجه فى نفس الكتاب باب حديث الغار، رقم الحديث: ٣٤٦٨.

نه وه چه دَ یهودونه علاوه به هم څوك داسې كار كوي. نبی کریم ﷺ دَدې نوم دروغ او دهوکه کیخودې ده یعنی دَ زینت دَپاره په خپلو ویښتو کښې نور ویښته ملاوول حضورپاك دروغ او دهوکه ګرځولې ده.

تراجم رجال

ادم: دا آدم بن ابی ایاس رحمه الله دې. دَدوی تذکره «کتاب الإیمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[1]

شعبة: دا شعبه بن الحجاج الواسطی رحمه الله دې. دَدوی تذکره هم «کتاب الإیمان باب من سلم المسلمون من لسانه ویده» لاندې تیره شوې ده.[2]

عمرو بن مرة: دَدوی تذکره «کتاب أبواب الأذان باب تسویة الصفوف......إلخ» لاندې اوګورئ.

سعید بن المسیب: دا مشهور تابعی سعید بن المسیب رحمه الله دې.[3]

اخرقدمة قدمها: حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنهما دَ خپل خلافت آخرې حج ۵۱ هجری کښې کړې وو. دلته په روایت کښې او په تیرشوی روایت دواړو کښې هم دَدې کال حج مراد دې.[4]

فأخرج کبةً من شعر: کبة دَ سپړسی دَ تارونو نه جوړې شوې ګولې او موتی ته وائی. خودلته مراد دَ ویښتو موتې دې لکه چه تیرشوی باب کښې قصة نقل دې. په معنی دَ ویښتو یو موتې.[5]

سمّاه الزور: زور دروغ او دَ دروغو نمائش کولوته وائی. نبی کریم ﷺ په خپلو ویښتو کښې دَ نورو ویښته ملاوولو ته زور ونیلې دې ځکه چه په دې کښې هم دَ دروغو نمائش کیږی.[6]

دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت: دَحدیث ترجمة الباب سره مناسبت لفظ یهود نه ماخوذ دې ځکه چه دَدې تعلق بنو اسرائیل سره دې او داسې دَحدیث او ترجمة الباب مناسبت واضح دې.[7]

تابعه غندر عن شعبة: مطلب دادې چه دا حدیث امام شعبه رحمه الله روایت کولو کښې دَ غندر (محمد بن جعفر) رحمه الله دَ امام بخاری رحمه الله شیخ آدم رحمه الله متابعت کړې دې. دَغندر رحمه الله دا متابعت امام مسلم خپل صحیح کښې موصولاً نقل کړې دې.[8]

براعة اختتام: حافظ ابن حجر رحمه الله دَ احادیث الأنبیاء په اختتام باندې اعداد وشمار څه داسې بیان کړی دی.

① په کتاب احادیث الأنبیاء کښې ټول دوه سوه اونهه (۲۰۹) احادیث مرفوعه درج دی. په دې کښې مکرر روایات ۱۲۷ دی که هغه دَدې کتاب احادیث الأنبیاء نه وړاندې تیرشوی وی یا پخپله هم په دې کتاب کښې مکرر وی او دَغیر مکرر روایات تعداد ۸۲ دې.

---

[1] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[2] کشف الباری: ۶۷۸/۱.

[3] کشف الباری: ۱۵۹/۲.

[4] عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

[5] عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

[6] المصدر السابق.

[7] المصدر السابق.

[8] صحیح الإمام مسلم کتاب اللباس والزینة باب تحریم فعل الواصلة والمستوصلة.....إلخ، رقم الحدیث: ۵۷۰۲ عمدة القاری: ۹۰/۱۶.

③ دَتعليقات تعداد ۳۰ دي لیکن دا ټول تعلیقات کتب حدیث کښې موصولاً نقل دي. په کوم کښې چه بعض خو په صحیح بخاری کښې هم موصولاً نقل دی او دَ اکثر په تخریج کښې امام مسلم رحمه الله دَ هغوی موافقت کړې دې
④ آثار صحابه اوتابعین تعداد ۸۶ دي.[1]
شیخ الحدیث زکریا رحمه الله فرمائی امام بخاری رحمه الله دَ خپل عادت مطابق دلته هم په اختتام باندې دلالت کونکې لفظ ذکرکولوسره دَ کتاب اختتام سره سره انسان ته دَخپلې خاتمې یاداش هم کړې دې. په آخری حدیث کښې دَ حضرت معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنهما مدینې منورې طرف ته آخری راتګ ذکر دې. الفاظ دادی: «قدوم معاوية بن أبي سفيان المدينة آخر قدمة قدمها» په دې الفاظو سره ئې چه څنګه دَ کتاب احادیث الأنبیاء اختتام اوکړو انسان ته ئې هم خپله خاتمه وریاد کړه چه آخر ټول به دَ مرګ مزه څکی.[2]

@@@@@@@@@@@@@

[1]) فتح البارى: ٦/٥٢٤.
[2]) الكنزالمتوارى:١٣/٤٥٧.

فهرس مصادر والمراجع

١	انتقاض الاعتراض في الرد على العيني في شرح البخاري، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفى سنة ٨٥٢ ﻫ مكتبة الرشد، الرياض
٢	أخبار مكة في قديم الدهر وحديثه لمحمد بن إسحاق بن العباس الفاكهي أبو عبد الله، سنة النشر ١٤١٤ ﻫ، دار خضر، بيروت
٣	أعلام الحديث في شرح صحيح البخاري للإمام المحدث أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله المتوفى سنة ٣٨٨ هجري مركز إحياء التراث الإسلامي جامعة أم القرى مكة المكرمة
٤	الإبانة عن شريعة الفرقة الناجية ومجانبة الفرق المذمومة، للإمام أبي عبد الله عبيد الله بن محمد بن بطة الحنبلي، المتوفى سنة ٣٨٧ ﻫ دار الراية للنشر والتوزيع
٥	الإكمال في أسماء الرجال، لعلامة علاء الدين مغلطائي ابن قليج بن عبد الله البكري الحنفي رحمه الله، المتوفى: ٧٦٢ ﻫ، الفاروق الحديثية للطباعة والنشر
٦	إرشاد الساري لشرح صحيح البخاري، للإمام شهاب الدين أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمة الله، المتوفى سنة: ، دار الكتب العلمية، بيروت/المطبعة الكبرى الأميرية، ببولاق مصر
٧	إظهار الحق، للشيخ العلامة رحمت الله بن خليل الرحمن الكيرانوي العثماني الهندي، المتوفى سنة ١٣٠٨ ﻫ الرئاسة العامة لإدارا البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، المملكة العربية السعودية
٨	إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان، لأبي عبد الله محمد بن أبي بكر الشهير بابن قيم الجوزية، المتوفى سنة ٧٥١ ﻫ، مكتبة دار التراث، القاهرة.
٩	إكمال المعلم بفوائد مسلم للإمام الحافظ أبي الفضل عياض بن موسى بن عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى سنة ٥٤٤ هجري دار الوفاء للطباعة والنشر/دار الكتب العلمية بيروت
١٠	إهداء الديباجة بشرح سنن ابن ماجه، للشيخ صفاء الضوي أحمد العدوي، مكتبة دار اليقين
١١	البداية والنهاية للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٧٤ هجري دار الكتب العلمية بيروت/دار إحياء التراث العربي
١٢	التوضيح لشرح الجامع الصحيح، للإمام سراج الدين أبي حفص عمر بن علي بن أحمد الإنصاري الشافعي المعروف بابن ملقن رحمه الله المتوفى سنة ٨٠٤ هجري وزراة الأوقاف والشئون الإسلامية دولة قطر، دار النوادر
١٣	تفسیر عثمانی، ترجمہ: شیخ الہند حضرت مولانا محمود الحسن رحمہ اللہ علیہ، تفسیر: شیخ الاسلام حضرت مولانا شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ، دار الاشاعت
١٤	تقریر بخاری شریف، اردو از شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا کاندھلوی رحمہ اللہ، التوفی: ۱۴۰۲ھ مکتبۃ الشیخ کراچی
١٥	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ١٣٦٩ هجري دار القلم
١٦	التفسير لابن كثير للعلامة الجليل الحافظ أبو الفداء عماد الدين إسماعيل بن عمر ابن كثير دمشقي (المتوفى ٧٧٤ ﻫ) دار الفكر بيروت،
١٧	قصص القرآن، تالیف: مولانا محمد حفظ الرحمٰن سیوہاروی، دار الاشاعت
١٨	لغات القرآن، تالیف مولانا محمد رشید نعمانی، دار الاشاعت
١٩	معارف القرآن، تالیف: مولانا محمد ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ، مکتبۃ المعارف، دار العلوم حسینیہ، شہداد پور، سندھ پاکستان
٢٠	موضح القرآن، تالیف: حضرت مولانا شاہ عبد القادر صاحب محدث دہلوی رحمہ اللہ، متوفی ۱۲۳۰ھ ایچ ایم سعید
٢١	الأدب المفرد للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بردزبه البخاري رحمة الله، (١٩٤ﻫ-٢٥٦ ﻫ) دار السلام/مكتبة المعارف، رياض/دار البشائر الإسلامية/الصدف ببلشرز، كراتشي
٢٢	الأذكار النووية (حلية الأبرار وشعار الأخيار في تلخيص الدعوات والأذكار المستحبة في الليل والنهار) للإمام محيي الدين أبي زكريا يحيى بن شرف النووي الدمشقي، رحمة الله عليه، المتوفى ٦٧٦ ﻫ دار الملاح/دار الفكر/المكتبة الإسلامية
٢٣	البحر الزخار المعروف بمسند البزار، للحافظ الإمام أبي بكر أحمد بن عمرو بن عبد الخالق العتكي رحمه الله المتوفى: ٢٩٢ هجري الطبعة الأولى: ١٤٠٩ هجري، مؤسسة علوم القرآن بيروت

٢٤	البحر المحيط، للعلامة محمد بن يوسف الشهير بأبي حيان الأندلسي، المتوفى سنة ٧٤٥ھ دار الكتب العلمية
٢٥	البعث والنشور للإمام احمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله تعالى المتوفى ٤٥٨ هجري الطبعة الاولى: ١٤٠٦ هجري مؤسسة الخدمات والابحاث الثقافية بيروت
٢٦	التاريخ الكبير للإمام أبي عبد الله بن إسماعيل بن إبراهيم الجعفي البخاري رحمه الله ١٩٤-٢٥٦ هجري دار الكتب العلمية
٢٧	التفسير الكبير (مفاتيح الغيب): للإمام المفسر الكبير أبي عبد الله محمد بن عمر الحسين بن الحسين التيمي الرازي، الملقب بفخر الدين الرازي المتوفى: [illegible]ھ دار الفكر/دار الكتب العلمية، بيروت
٢٨	التفسير المظهري، للعلامة القاضي محمد ثناء الله بن حبيب الله بن هدايت الله المظهري باني پتی رحمه الله المتوفى سنة ١٢٢٥ هجري دار الكتب العلمية/بلوجستان بك ديو پاكستان
٢٩	التوشيح شرح الجامع الصحيح، للإمام الحافظ أبي الفضل جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمة الله عليه المتوفى ٩١١ھ الطبعة الأولى: ١٤١٩ھ، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع، الرياض
٣٠	الجامع لأحكام القرآن، للإمام العلام أبي عبد الله محمد بن أحمد الإنصاري القرطبي رحمه الله عليه المتوفى سنة ٦٧١ هجري مؤسسة الرسالة/دار إحياء التراث العربي
٣١	الجرح والتعديل للإمام الحافظ شيخ الإسلام أبي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم محمد بن إدريس بن المنذر التميمي الحنظلي الرازي رحمه الله المتوفى سنة ٣٢٧ هجري دار الكتب العلمية/مطبة دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد دكن، الهند
٣٢	الدر المصون في علوم الكتاب المكنون للعلامة أحمد بن المعروف بالسمين الحلبي، المتوفى سنة ٧٥٦ھ دار القلم
٣٣	الدر المنثور للشيخ عبد الرحمن بن الكمال المعروف بجلال الدين السيوطي رحمه الله، المتوفى سنة ٩١١ھ مركز هجر/دار الفكر
٣٤	الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج للعلامة جلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر بن سابق الدين الخضيري السيوطي رحمه المتوفى: ٩١١ هجري الطبعة الاولى: ١٤١٦ دار ابن عفان للنشر والتوزيع السعودية
٣٥	الروض الأنف في شرح السيرة النبوية لابن هشام، للإمام المحدث عبد الرحمن السهيلي، المتوفى: ٩١١ھ الطبعة الأولى: ١٣٨٧ھ دار الكتب الإسلامية/دار إحياء التراث العربي.
٣٦	السنن الكبرى: للإمام أبي بكر بن أحمد بن الحسين بن علي البيهقي وفي ذيله الجوهر النقي للعلامة علاء الدين بن علي بن عثمان المارديني الشهير بابن التركماني رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٥ھ، دار الكتب العلمية/مطبعة مجلس دائرة المعارف النظامية، الكائنة في الهند
٣٧	السنن الكبرى، للإمام أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله المتوفى: ٣٠٣ھ إدارة التاليفات الأشرفية، ملتان/مؤسسة الرسالة
٣٨	الشفاء بتعريف حقوق المصطفى للعالم العلامة المحقق القاضي أبي الفضل عياض اليحصبي رحمه الله المتوفى ٥٤٤ هجري درا الكتب العلمية، بيروت
٣٩	الفائق في غريب الحديث والأثر للإمام اللغة العلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري (متوفى ٥٣٨ھ). دار الفكر بيروت.
٤٠	الفتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية، للشيخ محمد بن علان الصديقي رحمه الله، المتوفى: ١٠٥٧ھ المكتبة الإسلامية.
٤١	الفردوس بمأثور الخطاب، للإمام الحافظ أبي شجاع شيرويه بن شهردار الديلمي الهمداني، المتوفى سنة: ٠٩ھ دار الكتب العلمية.
٤٢	الكاشف عن حقائق السنن الشهير بشرح الطيبي للعلامة حسن بن محمد بن الطيبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٣ هجري مكتبة منزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، رياض/إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي
٤٣	الكاشف في معرفة من له الرواية في الكتب الستة، للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ هجري دار الفكر/دار القبلة للثقافة الإسلامية/مؤسسة علوم القران جدة
٤٤	الكامل في التاريخ للإمام العلامة أبو الحسن علي بن أبي الكرم محمد بن محمد بن عبد الكريم الشيباني، المعروف بابن الأثير الجزري رحمه الله المتوفى: ٦٣٠ھ دار الكتب العلمية
٤٥	الكامل في الضعفاء الرجال للحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ٣٦٥/٢٧٧ هجري دار الكتب العلمية /دار الفكر

۴۶	الكامل في الضعفاء الرجال للإمام الحافظ أبي أحمد عبد الله بن عدي الجرجاني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۵ هجري دار الكتب العلمية/ دار الفكر بيروت
۴۷	الكشف والبيان المعروف تفسير الثعلبي، للإمام العلامة أبي إسحاق أحمد بن محمد بن إبراهيم الثعلبي رحمه الله المتوفى: ۴۲۷ھ دار إحياء التراث العربي
۴۸	الكواكب الدراري المعروف بشرح الكرماني، للعلامة شمس الدين محمد بن يوسف بن علي الكرماني رحمه الله، المتوفى: ۷۸۶ھ دار إحياء التراث العربي
۴۹	الكوثر الجاري إلى رياض أحاديث البخاري للإمام الجليل أحمد بن إسماعيل بن عثمان بن محمد الكوراني الشافعي ثم الحنفي رحمه الله المتوفى سنة ۸۹۳ هجري دار إحياء التراث العربي
۵۰	اللامع الصبيح بشرح الجامع الصحيح للإمام شمس الدين البرماوي، المتوفى سنة ۷۳۸ھ دار النوادر
۵۱	المجموع المغيث في غريبي القرآن والحديث، للإمام الحافظ أبي موسى محمد بن أبي بكر بن أبي عيسى المديني الأصبهاني، المتوفى سنة: ۵۸۱ھ، جامعة أم القرى، مركز البحث العلمي وإحياء التراث الإسلامي، مكة المكرمة
۵۲	المحكم والمحيط الأعظم لإمام اللغة أبي الحسن علي بن إسماعيل بن سيدة المرسي المعروف بابن سيدة رحمه الله المتوفى سنة ۴۵۸ هجري دار الكتب العلمية بيروت
۵۳	المستدرك على الصحيحين: للإمام الحافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الله حاكم نيسابوري (متوفى ۴۰۵ھ) دار المعرفة/دار الكتب العلمية بيروت، لبنان/دار الحرمين
۵۴	المصنف لابن أبي شيبة للإمام أبي بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله المتوفى سنة ۲۳۵ هجري إدارة القرآن والعلوم الإسلامية كراتشي/شركة دار القبلة/مؤسسة علوم القرآن
۵۵	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ۲۱۱ هجري دار الكتب العلمية/ المكتب الإسلامي، بيروت والمجلس العلمي كراتشي، والهند
۵۶	المصنف لعبد الرازق للإمام المحدث أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله المتوفى سنة ۲۱۱ هجري دار الكتب العلمية/ المكتب الإسلامي، بيروت والمجلس العلمي كراتشي، والهند
۵۷	المطالب العالية بزوائد المسانيد الثمانية، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله، المتوفى سنة ۸۵۲ھ دار العاصمة/دار الغيث
۵۸	المعجم الأوسط للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۰ هجري دار الحرمين بالقاهرة
۵۹	المعجم الصغير للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (۲۶۰ھ/۳۶۰ھ) مكتبة الإسلامي بيروت
۶۰	المعجم الوسيط مجمع اللغة العربية، الطبعة السادسة: ۱۴۲۹ھ، مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إيران/مكتبة الشروق الدولية
۶۱	المفردات في غريب القران، للإمام أبي القاسم حسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني، مكتبة نزار مصطفى الباز
۶۲	المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب المسلم، للإمام الحافظ أبي العباس أحمد بن عمر بن إبراهيم القرطبي رحمه الله، المتوفى: ۶۵۶ھ الطبعة الأولى: ۱۴۱۷ھ دار ابن كثير، دمشق
۶۳	المنتظم في تاريخ الملوك والأمم، للإمام أبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد ابن الجوزي، المتوفى سنة ۵۹۷ھ دار الكتب العلمية.
۶۴	المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف الدين النووي رحمه الله المتوي سنة ۶۷۶ هجري دار المعرفة/ المطبعة المصرية بالأزهر
۶۵	الموطأ للإمام مالك بن أنس الاصبحي رحمه الله تعالى، برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله، المتوفى ۱۷۹ هجري مؤسسة زايد بن سلطان
۶۶	الموطأ للإمام مالك بن أنس الاصبحي رحمه الله تعالى، برواية يحيى بن يحيى الليثي رحمه الله، المتوفى ۱۷۹ هجري مؤسسة زايد بن سلطان
۶۷	المغرب في ترتيب المعرب للإمام اللغوي أبي الفتح ناصر الدين المطرزي رحمه الله المتوي سنة ۶۱۰ هجري مكتبة أسامة بن زيد، حلب، سورية

۶۸	النهاية في غريب الحديث والأثر، للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة ۶۰۶ هجري، دار المعرفة/مؤسسة التاريخ العربي/دار إحياء التراث العربي
۶۹	الوافي بالوفيات للشيخ صلاح الدين خليل بن إيبك الصفدي رحمه الله المتوفى سنة ۷۶۴ هجري دار إحياء التراث العربي
۷۰	بحر الفوائد المشهور بمعاني الأخبار، لأبي بكر محمد بن أبي إسحاق إبراهيم بن يعقوب الكلاباذي البخاري، المتوفى سنة ۳۸۴ ھ دار الكتب العلمية
۷۱	بیان القرآن، تالیف: مولانا محمد اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ، ادارہ تالیفات اشرفیہ/میر محمد
۷۲	تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۰۵ التراث العربي
۷۳	تاج العروس للشيخ أبي الفيض محمد بن محمد بن عبد الرزاق الحسيني الملقب بمرتضى الزبيدي رحمه الله المتوفى سنة ۱۲۰۵ التراث العربي/دار الهداية
۷۴	تاريخ ابن خلدون، للشيخ عبد الرحمن بن خلدون، المتوفى سنة ۸۰۸ ھ، دار الفكر، دار الكتب العلمية
۷۵	تاريخ ابن عساكر (تاريخ مدينة دمشق)، للامام الحافظ ابي القاسم علي بن الحسن بن هبة الله المعروف بابن عساكر الشافعي رحمه الله المتوفى ۵۷۱ هجري دار الفكر
۷۶	تاريخ الأمم والملوك المعروف تاريخ الطبري، للإمام جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله، المتوفى: ۳۱۰ ھ الطبعة الثانية، دار المعارف، مصر/دار الكتب العلمية
۷۷	تاریخ القرآن، تالیف: مولانا سید سلیمان ندوی رحمہ اللہ، دار الاشاعت/سلسلہ دار المصنفین
۷۸	تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد الذهبي الدمشقي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري دار الغرب الإسلامي/دار الكتب العلمية
۷۹	تاريخ بغداد (مدينة السلام) للإمام الحافظ أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت المعروف بالخطيب البغدادي رحمه الله المتوفى سنة ۴۶۳ هجري دار الكتب العلمية
۸۰	تاريخ خليفة بن خياط، المتوفى سنة: ۲۴۰ ھ دار طيبة
۸۱	تأويل مختلف الحديث، للإمام أبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، المكتب الإسلامي بيروت/مؤسسة الإشراق/الدوحة
۸۲	تحفة الأحوذي بشرح الجامع للإمام الترمذي للإمام الحافظ أبي العلى محمد بن عبد الرحمان بن عبد الرحيم المباركفوري رحمه الله المتوفى سنة ۱۳۵۳ هجري دار الفكر بيروت
۸۳	تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۲ هجري مع النكت الظراف على الأطراف، لابن حجر العسقلاني، المكتب الإسلامي
۸۴	تعليقات الأستاذ بدر عالم الميرتهي على فيض الباري على صحيح البخاري، دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
۸۵	تعليقات الشيخ محمد عوّامه حفظه الله على الكاشف للذهبي، دار الفكر، دار القبلة للثقافة الإسلامية
۸۶	تغليق التعليق للإمام الحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن الحجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ۸۵۲ ھ المكتب الإسلامي/المكتبة الأثرية باكستان
۸۷	تفسير ابن عباس المسمى "صحيفة على بن أبي طلحة" عن ابن عباس في تفسير القرآن العظيم، بتحقيق راشد عبد المنعم الرجال، مؤسسة الكتب الثقافية
۸۸	تفسير البغوي (معالم التنزيل) للإمام محيي الدين السنة ابي محمد الحسين بن مسعود البغوي رحمه الله المتوفى: ۵۱۶ هجري طبع: ۱۴۰۹ هجري دار طيبة للنشر والتوزيع الرياض
۸۹	تفسير البيضاوي (انوار التنزيل واسرار التاويل) للقاضي الإمام ناصر الدين ابي سعيد عبد الله بن عمر البيضاوي الشافعي رحمه الله المتوفى: ۶۸۵ هجري قديمي كتب خانه كراتشي
۹۰	تفسير القرآن العظيم المعروف بتفسير ابن كثير للإمام الجليل الحافظ عماد الدين أبي الفداء إسماعيل بن عمر ابن كثير الدمشقي رحمه الله المتوفى ۷۷۴ ھ، الطبعة الأولى: ۱۴۲۱ ھ الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، القاهرة/مؤسسة قرطبة/دار الكتب العلمية

٩١	تفسير القرآن العظيم، للإمام الحافظ عبد الرحمن بن محمد بن إدريس الرازي ابن أبي حاتم، المتوفى سنة ٣٢٧ ھ مكتبة نزار مصطفى الباز، مكة المكرمة، الرياض
٩٢	تفسير الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله المتوفى: ٥٣٨ھ الطبعة الأولى: ١٤١٨ھ مكتبة العبيكان، الرياض
٩٣	تفسير المنار، للشيخ محمد رشيد رضا، أصدرتها دار المنار، ١٤ شارع الإنشاء، بالقاهرة.
٩٤	تفسير الإمام ضحاك المتوفى سنة ١٠٥ ھ دار السلام للطباعة والنشر
٩٥	تفسير مجاهد، لأبي الحجاج مجاهد بن جبر القرشي المخزومي، المتوفى سنة ١٠٤ ھ دار الكتب العلمية
٩٦	تفسير مقاتل بن سليمان، بتحقيق أحمد فريد، المطبعة الأولى سنة الطبع: ١٤٢٤-٢٠٠٣ م دار الكتب العلمية
٩٧	تقريب التهذيب، للحافظ أبي الفضل أحمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله، (٧٧٣-٨٥٢ھ) دار البشائر الإسلامية/دار الكتب العلمية
٩٨	تلخيص المستدرك، للعلامة شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٨ ھ دار المعرفة
٩٩	تلقيح فهوم الأثر في عيون التاريخ والسير، للإمام الحافظ جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن علي المعروف بابن الجوزي رحمه الله، المتوفى ٥٩٧ھ المطبعة النموذجية/مكتبة الأداب
١٠٠	تهذيب الأسماء واللغات، للإمام العلامة الحافظ الفقيه أبي زكريا محيي الدين بن شرف النووي رحمه الله المتوفى سنة ٦٧٦ ھ دار الكتب العلمية
١٠١	تهذيب التهذيب للحافظ ابي الفضل احمد بن علي بن حجر شهاب الدين العسقلاني الشافعي رحمه الله المتوفى: ٨٥٢ هجري دار صادر/ دائرة المعارف النظامية الكائنة/مؤسسة الرسالة
١٠٢	تهذيب الكمال في أسماء الرجا للحافظ المتقن جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله المتوفى سنة ٧٤٢ هجري مؤسسة الرسالة
١٠٣	جامع الأصول في أحاديث الرسول للإمام مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجزري المعروف بابن الأثير رحمه الله المتوفى سنة (٥٤٤ھ-٦٠٦ هجري در الفكر
١٠٤	جامع البيان عن تأويل القرآن أي القرآن المعروف تفسير الطبري للإمام أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله المتوفى: ٣١٠ھ تحقيق الدكتور عبد الله بن عبد المحسن التركي، دار هجر، مركز البحوث والدراسات العربية والإسلامية
١٠٥	جامع الترمذي للإمام الحافظ أبي عيسى محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله، المتوفى: ٢٧٩ آ دار السلام/دار إحياء التراث العربي/ايچ ايم سعيد
١٠٦	حاشية ابن عابدين، لخاتمة المحققين محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز الشهير بابن عابدين رحمه الله، المتوفى ١٢٥٢ ھ دار المعرفة، دار عالم الكتب
١٠٧	حاشية الشهاب على تفسير البيضاوي (عناية القاضي وكفاية الراضي) للشيخ أحمد بن محمد عمر قاضي القضاة الملقب بشهاب الدين الخفاجي المصري الحنفي رحمه الله، المتوفى: ١٠٦٩ ھ الطبعة الأولى: ١٤١٧ ھ ادار الكتب العلمية بيروت
١٠٨	حاشية الإمام محمد عابد السندي رحمه الله على سنن النسائي، المتوفى ١١٣٨ ھ، دار المعرفة
١٠٩	حلية الأولياء وطبقات الأصفياء للحافظ أبي نعيم أحمد بن عبد الله الإصفهاني رحمه الله المتوفى سنة ٤٣٠ هجري دار الفكر/دار الكتب العلمية بيروت
١١٠	حياة الأنبياء بعد وفاتهم، للحافظ أبي بكر أحمد بن الحسن البيهقي، المتوفى سنة: ٤٥٨ ھ مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة
١١١	حياة الحيوان الكبري لمحمد بن موسى بن عيسى الدميري الشافعي رحمه الله تعالى المتوفى ٨٠٨ هجري دار الكتب العلمية
١١٢	خلاصة الخزرجي (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله المتوفى سنة ٩٢٣ هجري دار إحياء التراث العربي /مكتب المطبوعات الإسلامية بحلب/دائرة المعارف النظامية بالهند
١١٣	دجالی فتنے کے نمایاں خدوخال، تالیف: مولانا مناظر احسن گیلانی رحمہ اللہ، المیزان
١١٤	دلائل النبوة لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ٤٥٨ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الأثرية لاهور/دار الريان للتراث

۱۱۵	رحلة ابن بطوطة، المسماة بتحفة النظار في غرايب الأمصار وعجائب الأسفار، الطبعة الأولى بالمطبعة الخيرية لمالكها ومديرها السيد عمر حسين الخشاب سنة: ۱۳۲۲ھ
۱۱۶	رسائل العلامة محمد أنورشاه كشميري رحمه الله، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية
۱۱۷	روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، للعلامة أبي الفضل شهاب الدين السيد محمود الآلوسي البغدادي رحمه الله، المتوفى: ۱۲۷۰ھ دار الفكر
۱۱۸	زاد المسير في علم التفسير للإمام أبي الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي رحمه الله المتوفى سنة ۵۹۷ هجري الطبعة الثانية: ۱۴۲۲ هجري دار الكتب العلمية، بيروت
۱۱۹	زاد المعاد في هدي خير العباد للإمام العلامة المحدث شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر الزرعي الدمشقي المعروف بابن القيم الجوزية رحمه الله المتوفى سنة ۷۵۱ هجري دار عالم الكتب
۱۲۰	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ۲۷۳ هجري دار السلام/دار الفكر
۱۲۱	سنن ابن ماجه للإمام الحافظ أبي عبد الله محمد بن يزيد الربعي ابن ماجه القزويني رحمه الله المتوفى سنة ۲۷۳ هجري دار السلام/دار إحياء الكتب العربية
۱۲۲	سنن النسائي الصغري، المجتبیٰ من السنن للإمام الحافظ أبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي ابن سنان النسائي رحمه الله المتوفى سنة (۲۱۵ھ-۳۰۳ھ) دار السلام
۱۲۳	سنن أبي داؤد للإمام الحافظ أبي داؤد سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني رحمه الله ۲۰۲-۲۷۵ هجري دار السلام
۱۲۴	سير أعلام النبلاء للإمام شمس الدين أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي رحمه الله المتوفى سنة ۷۴۸ هجري مؤسسة الرسالة
۱۲۵	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ۴۴۹ھ دار الكتب العلمية/مكتبة الرشد، رياض
۱۲۶	شرح ابن بطال على صحيح البخاري لأبي الحسن علي بن خلف بن عبد الملك ابن بطال البكري القرطبي رحمه الله، المتوفى سنة: ۴۴۹ھ دار الكتب العلمية
۱۲۷	شرح السنة، للإمام حسين بن مسعود البغوي، بتحقيق شعيب الأرنؤوط، ومحمد زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، دمشق، بيروت
۱۲۸	شرح مشكل الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ۳۲۱ هجري مؤسسة الرسالة
۱۲۹	شرح معاني الآثار للإمام المحدث الفقيه أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله المتوفى سنة ۳۲۱ هجري مؤسسة الرسالة
۱۳۰	شعب الإيمان للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي رحمه الله المتوفى سنة ۴۵۸ هجري الطبعة الاولى [۱۴۲۳ هجري] مكتبة الرشد الرياض
۱۳۱	صحيح ابن حبان للإمام أبي حاتم محمد بن حبان بن أحمد بن حبان بن معاذ بن معبد التميمي الدارمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۵۴ هجري بترتيب ابن بلبان، وهو الأمير علاؤ الدين علي بن بلبان الفارسي رحمه الله المتوفى سنة: بتحقيق شعيب الأرنؤوط، مؤسسة الرسالة
۱۳۲	الصحيح لابن خزيمة للإمام العلامة أبي بكر محمد بن إسحاق بن خزيمة النسابوري رحمه الله المتوفى: ۳۱۱ هجري دار الكتب العلمية
۱۳۳	صحيح البخاري (الجامع المسند الصحيح من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه) للإمام أبي عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بردزبه البخاري رحمه الله (۱۹۴ھ - ۲۵۶ھ) دار السلام
۱۳۴	صحيح الإمام مسلم (المسند الصحيح المختصر من السنن بنقل العدل عن العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (۲۰۶ھ - ۲۶۱ھ) دار السلام
۱۳۵	صحيح الإمام مسلم للإمام الحافظ أبي الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري رحمه الله (۲۰۶ھ-۲۶۱ھ) دار السلام/بيت الأفكار الدولية

۱۳۶	صفة الصفوة، إمام العالم جمال الدين أبي الفرج ابن الجوزي، المتوفى سنة ۵۹۷ھ دار المعرفة
۱۳۷	طرح التثريب في شرح التقريب، للإمام الحافظ زين الدين أبي الفضل عبد الرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله المتوفى: ۸۰۶ھ دار إحياء التراث العربي، بيروت
۱۳۸	عمدة القاري شرح صحيح البخاري، للإمام العلامة الفقيه المحدث بدر الدين أبو محمد محمود بن أحمد العيني رحمه الله، المتوفى سنة: ۸۵۵ھ دار الكتب العلمية/إدارة الطباعة المنيرية
۱۳۹	غاية الأماني في تفسير الكلام الرباني، للشيخ أحمد بن إسماعيل بن عثمان الكوراني رحمه الله، شهاب الدين الشافعي ثم الحنفي، المتوفى سنة: ۸۹۳ھ جامعة صاقريا كلية العلوم الاجتماعية تركيا
۱۴۰	غريب الحديث، لعبد الله بن مسلم بن قتيبة الدينوري أبو محمد، مطبعة العاني، بغداد ۱۳۹۷ھ
۱۴۱	غريب الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد بن ابراهيم الخطابي البُستي، المتوفى سنة: ۳۸۸ھ جامعة أم القرى، مركز إحياء التراث الإسلامي، مكة المكرمة
۱۴۲	فتح الباري للإمام الحافظ أحمد بن علي بن الحجر العسقلاني رحمه الله المتوفى ۸۵۲ هجري دار المعرفة دار الكتب العلمية/دار السلام
۱۴۳	فتح القدير في علم التفسير، للإمام محمد بن علي بن محمد الشوكاني رحمه الله، المتوفى: ۱۲۵۰ھ دار الوفاء
۱۴۴	فتح الملهم شرح صحيح مسلم للعلامة المحدث مولانا شبير أحمد عثماني رحمه الله المتوفى ۱۳۶۹ هجري دار القلم
۱۴۵	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ۱۳۵۲ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
۱۴۶	فيض الباري على صحيح البخاري للمحدث الشيخ محمد أنور شاه الكشميري ثم الديوبندي رحمه الله المتوفى ۱۳۵۲ هجري دار الكتب العلمية/المكتبة الرشيدية
۱۴۷	كتاب الثقات للإمام الحافظ محمد بن حبان بن أحمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله المتوفى سنة ۳۵۴ هجري دار الفكر/مطبعة مجلس دائرة المعارف العثمانية
۱۴۸	كتاب الدعاء للإمام أبي القاسم سليمان بن أحمد بن أيوب الطبراني اللخمي الشامي رحمه الله، المتوفى: ۳۶۰ھ دار الكتب العلمية
۱۴۹	كتاب السنة، للحافظ أبي بكر عمرو بن أبي عاصم الضحاك بن مخلد الشيباني رحمه الله، المتوفى سنة ۲۸۷ھ المكتب الإسلامي
۱۵۰	كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفر محمد بن عمرو بن موسى بن حماد العقيلي المكي رحمه الله دار المكتبة العلمية، بيروت
۱۵۱	كتاب الطبقات الكبرى، للإمام عبد الله محمد بن سعد رحمه الله المتوفى: ۲۳۰ھ دار صادر، بيروت/مكتبة الخانجي بالقاهرة
۱۵۲	كتاب الفتن، للشيخ الحافظ أبي عبد الله نعيم بن حماد المروزي، المتوفى سنة: ۲۸۸ھ مكتبة التوحيد، القاهرة
۱۵۳	كتاب الكليات، لأبي البقاء أيوب بن موسى الحسيني الكفومي، مؤسسة الرسالة.
۱۵۴	كشف المشكل من حديث الصحيحين، للعلامة أبي الفرج عبد الرحمن ابن الجوزي رحمه الله، المتوفى سنة: ۵۹۷ھ دار الوطن
۱۵۵	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ۹۷۵ھ مؤسسة الرسالة
۱۵۶	كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله، المتوفى ۹۷۵ھ، الطبعة الثانية: ۱۴۲۴ھ دار الكتب العلمية، بيروت/مؤسسة الرسالة
۱۵۷	لامع الدراري على جامع الصحيح البخاري، للفقيه المحدث الشيخ رشيد أحمد الكنكوهي رحمه الله المتوفى ۱۳۲۳ھ المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة/مؤسسة الخليل الإسلامي
۱۵۸	لباب التأويل في معاني التنزيل المعروف بتفسير الخازن، للعلامة علاؤ الدين علي بن محمد بن إبراهيم بن عمر الشيحي أبو الحسن، المتوفى سنة ۷۴۱ھ دار الكتب العلمية/طبعة حسن حلمي الكتبي ومحمد حسن جمالي
۱۵۹	لسان العرب للإمام العلامة أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الأفريقي المصري المتوفى سنة ۷۱۱ هجري إحياء التراث العربي/مؤسسة التاريخ الإسلامي بيروت لبنان/نشر أدب الحوذة قم ايران ۱۴۰۵ هجري
۱۶۰	مجاز القرآن، للعلامة أبي عبيدة معمر بن المثنى التيمي، المتوفى سنة ۲۱۰ھ مكتبة الخانجي بالقاهرة
۱۶۱	مجمع الزوائد ومنبع الفوائد للحافظ نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله المتوفى: ۸۰۷ هجري دار الكتب العلمية
۱۶۲	مختار الصحاح للإمام محمد بن أبي بكر بن عبد القادر الرازي رحمه الله المتوفى بعد سنة ۶۶۶ هجري مكتبة لبنان

۱۶۳	مختصر تاریخ دمشق لابن عساکر، للإمام محمد بن مکرم المعروف بابن منظور، المتوفی سنة ۷۱۱ھ دار الفکر
۱۶۴	مرقاة المفاتیح شرح مشکوة المصابیح: للعلامة الشیخ علی بن سلطان محمد القاري رحمه الله المتوفی سنة: ۱۰۱۴ھ) دار الفکر
۱۶۵	مسند البزار، للإمام الحافظ أبي عمرو أحمد بن عمرو بن عبد الخالق البصري البزار رحمه الله المتوفی سنة: ۲۹۲ھ مکتبة العلوم والحکم، السعودیة
۱۶۶	مسند الشامیین، للإمام الحافظ أبي القاسم سلیمان بن أحمد بن أیوب اللّخمي الطبراني، المتوفی سنة: ۳۶۰ھ مؤسسة الرسالة
۱۶۷	مسند الإمام أحمد بن حنبل، للإمام أحمد بن حنبل رحمه الله، المتوفی سنة ۲۴۱ھ مؤسسة الرسالة
۱۶۸	مسند أبي داؤد الطیالسي، للإمام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله، المتوفی ۲۰۴ھ دار الکتب العلمیة/دار ھجر للطباعة والنشر
۱۶۹	مسند أبي یعلی الموصلي، للإمام أبي یعلی أحمد بن علي بن المثنی الموصلي رحمه الله، المتوفی: ۳۰۷ھ مکتبة الرشد/دار المأمون/دار الکتب العلمیة
۱۷۰	مسند إسحاق بن راهویه الحنظلي، مکتبة الإیمان، المدینة المنورة، الطبعة الأولی ۱۴۱۲ھ
۱۷۱	مشارق الانوار علی صحاح الاثار للإمام الشهیر الکبیر القاضي ابي الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الیحصبي السبتي المالکي رحمه الله تعالی المتوفی ۵۴۴ هجري، دار التراث بالقاهرة
۱۷۲	مصابیح الجامع، للإمام القاضي بدر الدین الدمامیني، المتوفی سنة ۸۲۷ھ، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامیة، قطر
۱۷۳	معارف القرآن، تالیف: مفتی محمد شفیع نور اللہ مرقدہ، مکتبہ معارف القرآن
۱۷۴	معاني القرآن، للعلامة أبي زکریا یحیی بن زیاد الفراء رحمه الله المتوفی سنة ۲۰۷ھ عالم الکتب
۱۷۵	معجم البلدان للعلامة ابي عبد الله یاقوت الحنوي الرومي رحمه الله المتوفی: ۶۲۶ دار إحیاء التراث العربي
۱۷۶	معجم الصحاح للإمام إسماعیل بن حماد الجوهري رحمه الله، المتوفی: ۳۹۳ھ دار المعرفة، بیروت، لبنان
۱۷۷	معرفة الثقات، للإمام أحمد بن عبد الله بن صالح أبي الحسن العجلي الکوفي رحمه الله، المتوفی: ۲۶۱ھ مکتبة الدار، المدینة المنورة
۱۷۸	مغني اللبیب عن کتب الأعاریب، للعلامة النحوي الکبیر جمال الدین أبي محمد عبد الله بن یوسف بن هشام الأنصاري، دار الفکر بیروت/ قدیمی کتب خانه
۱۷۹	منار القارئ، للشیخ حمزة محمد قاسم، مکتبة دار البیان
۱۸۰	موارد الظمآن إلی زوائد ابن حبان، للحافظ نور الدین علي بن أبي بکر الهیثمي، المتوفی سنة ۸۰۷ھ دار الکتب العلمیة
۱۸۱	موسوعة رسائل ابن أبي الدنیا، لأبي بکر عبد الله بن محمد بن عبید بن سفیان القرشي المعروف بابن أبي الدنیا، المتوفی سنة ۲۸۱ھ مؤسسة الکتب الثقافیة
۱۸۲	میزان الإعتدال في نقد الرجال للإمام شمس الدین أبي عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبي رحمه الله المتوفی: ۷۴۸ هجري دار المعرفة
۱۸۳	هدي الساري مقدمة فتح الباري، للإمام المحدث الحافظ أحمد بن علي المعروف بابن حجر العسقلاني رحمه الله المتوفی ۸۵۲ھ دار المعرفة/دار السلام، الریاض